AÇIKLAMALI

İSLÂMÎ TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Prof. Dr. İsmail PARLATIR

AKÇAĞ

AÇIKLAMALI
İSLÂMÎ TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Hazırlayan:
Prof. Dr. İsmail Parlatır

ISBN
978-605-342-344-7

Akçağ Yayınları: 1431
Sözlük: 31

Sayfa Düzeni ve Klişe: Emel YALÇIN

1. Baskı: Ankara 2017

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 11382

Baskı: Poyraz Ofset
İvedik OSB 2. Mtb. Sitesi 578 (1534) sk. No.: 9 Ankara
Tel: (312) 384 19 42

AKÇAĞ BASIM YAYIM PAZARLAMA A.Ş.
Cumhuriyet Mahallesi Selçuk İş Merkezi
Tuna Cad. No.: 8/1 Kızılay-Çankaya/Ankara

Tel. 0312 432 17 98 - 433 86 51
Fax. 0312 432 28 52

www.akcag.com.tr
akcag@akcag.com.tr

AÇIKLAMALI
İSLÂMÎ TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Hazırlayan:
Prof. Dr. İsmail PARLATIR

AKÇAĞ

Benim yetişmemde,
üzerimde manevî gücünü
sürekli hissettiğim anneme...
Anacuğum huzur içinde uyu...

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Prof. Dr. Ahmet B. ***Ercilasun***

Bilim hayatına Yeni Türk Edebiyatı araştırıcısı olarak başlayan ve özellikle Recaizade Mahmut Ekrem ve Tevfik Fikret'le ilgili çalışmalarıyla tanınan İsmail Parlatır bir sözlük bilimcisi olarak da dikkati çekiyor. Onun ***Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*** adlı büyük eseri şimdiden sözlükçülüğümüzde önemli bir yer tutmuştur. Parlatır'ın bu eserde en önemli farklılığı, Türkçe kökenli sözleri de **"Osmanlı Türkçesi"** içinde kabul etmesi ve sözlüğe almasıdır. Böylece **"Osmanlıca"**yı neredeyse sadece Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden ibaret sayan yanlış anlayışın önüne geçilmiştir. Elbette İsmail Parlatır'ın sözlük tekniği alanındaki tecrübeleri de onun sözlüğünü farklı kılan sebeplerden biridir.

İsmail Parlatır, şimdi sözlükçülükle ilgili tecrübelerini yeni bir sözlüğe uyguluyor: ***Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü.*** Öğrenim hayatının başlangıcında ciddi bir dinî tahsil de gören Parlatır, dinî birikimi ile sözlükçülük tecrübelerini birleştirmiş ve elinizdeki eseri ortaya koymuştur.

Dinî terim ve kavramlar alanında elbette bugüne kadar ciddi çalışmalar yapılmıştır. Özellikle ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*** bu alandaki en önemli çalışmalardan biridir. Ancak bu abidevi eser bir ansiklopedidir ve İslâmî terim kavramının dışında pek çok maddeyi de tabii olarak içine almaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığının bir heyete hazırlattığı ***Dini Kavramlar Sözlüğü*** ise 725 sahifelik hacmine rağmen sadece 2000 kavramı ihtiva ediyor. Yine bir Yeni Türk Edebiyatı uzmanı olan Hasan Akay'ın ***İslâmî Terimler Sözlüğü***'nü de alanın ciddi çalışmaları arasında saymalıyız.

Parlatır'ın sözlüğü, madde sayısının fazlalığı(*yaklaşık 7 000 madde başı*) ve tarifin dışında yapılan açıklamalarla dikkati çekiyor. İslâmî terim ve kavramlar konusunda sadece tarifleri vermek çok defa yetersiz kalmakta-

dır. Açıklamalar ve örneklerle yetersizliği tamamlamak ve kavramı enine boyuna anlaşılır hâle getirmek şarttır ve İsmail Parlatır da bunu yapmıştır. Bence sözlüğün en önemli ve farklı yanı budur.

Parlatır'ın sözlükçülük tekniğindeki açıklık ve yetkinlik bu eserde de kendini gösteriyor. Terimin hangi dilden geldiği, hangi kelime türüne ait olduğu gösterildiği gibi kaynak dile de işaret edilmiştir. Arapça ve Farsçadan alınan kelimeler özgün yazılışlarıyla (Arap harfleriyle) da gösterilmiş; böylece eş sesli kelimelerin karışmasının önüne geçilmiş; ayrıca ilgili ve meraklılara özgün biçim üzerinden daha başka kaynaklara ulaşabilme imkânı sağlanmıştır. Nihayet Arapça kökenli terimlerin çokluk biçimleri ile eş ve zıt anlamlılarının verilmesi de kavramı anlayabilmek açısından yararlı olmuştur. Eserde yer alan "**Sözlüğün Hazırlanmasında Kullanılan Yöntem**" başlıklı bölüm okunursa sözlük tekniği konusundaki titizlik daha yakından ve açık bir şekilde görülecektir.

Dinin insan ve toplum hayatında önemli bir kurum olduğu muhakkaktır. Din ve dinin temel kavramları başlangıçtan beri insan beynini meşgul etmiş, insanların birçok duygu ve faaliyetine yön vermiştir. Azalarak veya şekil değiştirerek de olsa bu durum bugün de devam etmektedir. Dindar olsun olmasın, herhangi bir dine mensup olsun veya olmasın bütün insanlar, dinler konusunda bir tavır belirlemektedirler. Yani hiçbir insan hiçbir şekilde kendisini din olgusunun tamamen dışında konumlayamamaktadır. Her insanın akıl, duygu ve faaliyetlerinin hiç olmazsa bir kısmı din ile, olumlu veya olumsuz yaklaşımla, ama mutlaka bağlantılı olmaktadır. İşte bu sebeple dinî bilgilere sahip olmak her insan için gereklidir. Dinî bilgilere sahip olmak için de ya temel eserlere ve ansiklopedilere ya da dinî terim sözlüklerine başvurulacaktır. Parlatır'ın eserinin bu ihtiyacı karşılayan eserlerden biri olacağına inanıyorum.

Elbette herhangi bir konu, zamanın belli bir anında tamamen bitirilmiş olamaz. Bitmiş, her şeyi aydınlanmış ve açıklanmış sandığımız konular, çalışmalar asla bütünüyle bitmemiştir; mutlaka açıklanmamış, eksik tarafları kalmıştır. Yeni buluşlar, yaklaşımlar, yöntemler bitmiş sanılan bir konuyu yeniden ele almayı gerektirir ve böylece belli bir konu gittikçe gelişerek aydınlanmaya devam eder. İnsanoğlu "mükemmel"in peşindedir ve sadece peşindedir; asla "mükemmel"i vücuda getirip bir konuyu bütünüyle tamamlamış olamaz. İlmî ve pratik çalışmalar da öyledir. Yeniye,

durmadan yeniye doğru devam edip gidecektir. Elinizdeki çalışma da alanında yeniye doğru gidişin sadece bir merhalesidir; ama bence önemli bir merhalesidir. Dine, dinî kavramlara, benimseyerek veya karşı çıkarak değil, objektif bir gözle bakan bir araştırıcının birikim ve tecrübelerinin neticelerini okuyucuların bu eserde bulacağını sanıyorum.

Çalışkan dostumuz İsmail Parlatır'ın çalışmaları da elbette burada bitmeyecektir. Kendisinden daha nice eserler bekliyoruz.

ÖN SÖZ

Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü, gibi bir çalışma pek aklımdan geçmiyordu. Çünkü sözlük çalışmalarımı, daha önce yayımladığım ve son günlerde 9. baskısını yapmış olduğum ***Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*** adlı kitabım üzerine yoğunlaştırmıştım. Ancak, çok değerli meslektaşım, saygın bilim adamı Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, bir gün bu sözlük üzerinde sohbet ederken ve değerlendirmeler yaparken bana, *"İsmail, niye bir **İslâmî Terimler Sözlüğü** yapmıyorsun, çünkü piyasada bu konuda yapılmış doyurucu bir sözlük yok. Sözlük bilimi ilkelerine vakıf biri olarak böyle bir sözlüğü ancak sen yapabilirsin. Bunu bir düşün!"* diye bana bir öneride bulundu. İşte, ***Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü*** bu önerinin bir ürünü olarak bilim dünyasına sunuldu.

Bir başka bakış açıdan, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un bu önerisi bana şu bakımdan sıcak geldi. Zaten çalışmalarımı yoğunlaştırmış olduğum ***Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*** pek çok bakımdan böyle bir sözlük yapısı ile örtüşüyordu. Bu örtüşme, hem malzemenin varlığı ve zenginliği hem de sözlük bilimi ilkeleri çerçevesinde kendisini hissettiriyordu. Bir başka deyişle, mevcut sözlüğümün hazırlama ilkelerini bu sözlük için de kullanabilirdim, onun üzerine kaynaklardan derlediğim malzemeyi yerleştirebilirdim. Aslında bunu yaptım ve yoğun bir malzeme derleme işine giriştim. Bu kez kaynaklarım dinî ve özellikle de İslâmî nitelikli eserler oldu.

Başlangıçta bu çalışmayı "**dinî terimler**" olarak düşünmüştük. Ancak işin içine "din" girince, bu adlandırmanın üstesinden kolay çıkamayacağımız kanaatine vardım. Çünkü "**dinî**" kavramın içine bütün dinî inaçlar, yani semavî dinler, Batı'nın "***religion***" kavramına giren inanç sistemleri, Doğu dünyasının yarattığı maddesel ve ruhsal inançlar ile, hatta "ateizm"in bile bir inaç dünyasından geldiği varsayımını da bunlara eklersek, bu "dinî" kavramın alabildiğine sınırsız bir olgu olarak karşımıza çıktığını gördüm. Bundan dolayı ilk çıkış noktamızı sınırlamanın, yani konuyu "**İs-**

lâmî" inanç dünyası çerçevesine oturtmanın daha sağlıklı olacağını düşündüm. Bu sınırlandırma, hem yabancısı olmadığımız bir inanç dünyasını kapsaması hem de ele alınacak terimleri hakkıyla ve derinlemesine incelememizi içermesi bakımından da bana daha mantıkî geldi. Bu itibarla çalışmamı, "**açıklamalı**" sözüyle pekiştirerek "***Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü***" olarak adlandırmayı uygun buldum.

Benim araştırmalarıma göre, bugüne kadar "***Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü***" adı altında bir çalışmanın yapılmış olduğu pek söz konusu değil. Dinî terimler adı altında birkaç çalışma var. Bunların en kapsamlı ve en ciddi olanı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında yayımlanan ve sahalarında iyi yetşmiş, birikimli bilim insanlarının bulunduğu bir heyetin hazırlamış olduğu ***Dinî Kavramlar Sözlüğü*** adlı eserdir. ***İslâmî Terimler Sözlüğü*** adı altında ise tek bir çalışmaya rastladım; o da değerli meslektaşım Prof. Dr. Hasan Akay'ın yayımladığı kitaptır. Ancak bu çalışma çok sınırlı tutulmuş ve sözlük bilimi ilkeleri bakımından doyurucu nitelikte değildir. ***Dinî Kavramlar Sözlüğü*** ise çok değerli ve derin bir çalışma. Nitekim ben, bu eserden çok istifade ettim, zengin bir bilgi hazinesi. Ancak, yukarıda kendi hazırlamış olduğum sözlüğümün, yani "***Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü***"mün sınırlarını çizekerken dile getirdiğim konu, yani "**din**" kavramı veya terimi sıkıntısı burada açıkça kendini hissettirmektedir. Anlaşılan o ki "***Dinî Kavramlar Sözlüğü***"nde, ağırlıklı olarak İslâmî konular ve terimler esas alınmış. Öteki dinlerle ilgili terimler pek söz konusu edilmemiş. İkinci bir konu ise, bu çalışma, "**sözlük**"ten ziyade "**ansiklopedik**" bir anlayış ile hazırlanmış. Bu eserdeki derin ve doyurucu bilgiler, bizim sürekli gündeme getirdiğimiz "**sözlük bilimi**"(***lexicologie***) ilkelerine pek oturtulmamış. Bundan dolayı bu değerli çalışmanın adı ile muhtevası pek örtüşmemiş görünüyor.

"***Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü***" üç temel kaynak üzerine oturtuldu. Birincisi, "***Kur'ân-ı Kerîm***", ikincisi bu temel kaynağı destekleyen ve açıklayan Hz. Peygamber'in "**hadis**"leri ve üçüncüsü de bu iki temel değeri açan, yorumlayan ve dinî hayata uyarlayan "**tefsir, fıkıh** ve **kelâm**" bilimine ilişkin kaynaklar. Nitekim kullandığımız bu çerçevedeki kaynakları da "**Bibliyoğrafya**" bölümünde vermeyi uygun bulduk. Bu üç kaynağın, İslâm dünyasında ve literatüründe pek çok örneği ve yayını söz konusudur. Ben bunların hepsini tek tek gözden geçirme gibi hem külfetli hem de gereksiz bir zahmete girmedim. Alanında en tanınmış ve bilimsel nite-

likli eserleri kaynak olarak almayı yeğledim. Söz gelişi "***Kur'ân-ı Kerîm***"in pek çok yayını söz konusu idi; Hz. Peygamber'in "**hadis**"lerini toplayan pek çok eser vardır; ancak ben bunlardan temelde ikisini tercih ettim; biri ***Sahîh-i Buhârî*** öteki ***Riyâzü's-Sâlihîn*** oldu; "**tefsir, fıkıh** ve **kelâm**" bilimine ilişkin terimleri ise ulaşabildiğim bilimsel nitelikli çalışmalardan ve özellikle de ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***'nden yararlanarak sözlüğe aldım. Öteki kaynaklar ise bunların mütemmimi, yani bütünleyicisi oldu.

Bundan yıllar önce, sanırım 1990'lı yılların başında, Türk Dil Kurumu Sözlük Bilimi ve Uygulama Kolu Başkanlığını yürütürken, bir büyük gazeteye verdiğim bir mülâkatta, "*Sözlükçülük iğneyle kuyu kazmaya benzer.*" demiştim. Gerçekten de öyle. Bir büyük sabır işi, kılı kırk yararcasına özenle ve dikkatlice yapılması kaçınılmaz olan bir iş sözlük çalışmaları. Uzun zamandır üzerinde çalıştığım bu "***Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü***" işte bu anlayışın bir ürünü olarak yayın hayatına çıkıyor. Kendi türünde de bir ilklik özelliği taşıyor. Bu ilklik, hem sözlük bilimi ilkeleri çerçevesinde oluşmasından, hem bilimsel kaynaklara dayalı bir çalışma olmasından, hem de yaklaşık 7 000 madde başı terimi içermesi ile söz varlığının zenginliği bakımındandır.

Yukarıda da değindiğim gibi, ne kadar da sınırlandırılmış olsa bu konu, özü bakımından oldukça derin ve zengin bir yapı arz etmektedir. Bir de buna "**terim**" kavramı eklenince işin nazik tarafı iyiden iyiye karşımıza çıkar. Şöyle ki bazı kavramların ne kadar veya nereye kadar terim olduğu hep tartışma götürür bir konu olmuştur. Çok bilinen ya da çok yaygın olanlarının dışında İslâmî bilimlerin sınırları içine giren kavramları bu katagoriye sokmak ise elbette işin bir başka zor ve nazik yönü idi. Bu konuyu da kaynaklarımızın bize gösterdiği yol doğrultusunda çözmeye özen gösterdim.

Böylesine incelik ve titizlik arz eden bir çalışma içinde elbette sıkıntılarımız yok değidi. Böylesine açmazlar içinde bazı gözden kaçırdığımız noktalar veya eksiklikler elbette olacak idi. Onları da ileride yapılacak yeni baskılarda telâfi edeceğimizi, hatta bizi bu konuda uyaracak ve yeni bilgilerle yönlendirecek bilim insanlarının katkılarını beklediğimizi de açıkça ifade etmek isterim. Bunlar hem benim için hem de bu kitap için bir zenginlik ve kazanç olacaktır.

Benim uzun ve yorucu çalışmamın gün ışığına çıkmasına yardımcı olan Akçağ yayın evine de gönül bocumu ifade etmek isterim.

Kavaklıdere, Ocak 2015 **İsmail PARLATIR**

SÖZLÜĞÜN HAZIRLANMASINDA İZLENEN YOL VE YÖNTEM

Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü'nü hazırlarken terimlerim yapısal özelliklerini, kullanım alanlarını, birbirleriye olan benzerliklerini veya zıtlıklarını, en önemlisi olarak da tanımlarını ve bu tanımların hemen ardından açıklamaları dikkate alarak sözlük bilimi ilkelerine göre ortak bir "madde başı" yöntemi tespit edilmiş; her madde bu ortak yönteme göre oluşturulmaya çalışılmıştır. Elbette bazı terimlerin kullanım alanlarına göre farklılıkları olacaktı; biz bu farklılığı da dikkate alarak açıklamaları ona göre yapmaya özen gösterdik.

Sözlük bilimi ilkelerine göre oluşturduğumuz "madde başı" düzeninin en çarpıcı yapısal özelliklerini maddeler hâlinde şöyle açıklayabiliriz:

I. Madde başı düzenleme yöntemi

Madde başı düzenleme yönteminde, öncelikle sözlüğe alınacak maddenin hangi dilde olduğu dikkate alınmış ve ona göre yapısal bir düzenlemeye gidilmiştir.

Temelde madde başı şu düzende oluşturulmuştur:

madde başı terim + *gramer bilgisi(yani, ad, sıfat, zarf vb olma durumu kısaltmalarla gösterilmiş)* + madde başı terimin Arap harfleriyle yazımı[köken bilgisi(özellikle Arapça ve Farsça kelime ve terkipler)] + (terimin çokluk biçimi = *ç. b.*) ve tanım, ardından da açıklamalar.

Bu düzene göre,

1. **Türkçe söz veya söz öbeklerinden oluşan terimler**in Arap harfleriyle yazımı yoluna gidilmemiş, onların sadece tanımı ve açıklamaları verilmiştir. Şu örneklerde olduğu gibi.

Bektaşîlik *a.* Adını ünlü Türk düşünürü Hacı Bektâş-ı Velî'den alan ve Anadolu'da 13. yüzyılda Kalenderî tarikati bünyesinde oluşmaya başlayan, giderek yayılan ve 15. yüzyıl sonlarına doğru

Hacı Bektâş-ı Velî geleneği çerçevesinde olgunlaşan bir tarikatin adı. Bu tarikat, gerek siyasî konumu, gerek benimsediği ve bünyesinde birleştirdiği farklı dinî inançları birleştirebilme özelliği, gerekse 16. yüzyıldan sonra Osmanlı devletinin resmen tanıdığı gayrisünnî yapısı ile dikkatleri üzerinde toplamış bir teşkilât idi. 13. yüzyıl ortalarında Anadolu'da oluşan Babaî isyanı, Kalenderiyye, Haydariyye ve Yeseviyye cemaatleri tarafından benimsendi ve "Abdâlân-ı Rûm" yahut Rum abdalları hareketine dönüşerek yayılmaya başladı, Osmanlı ile beraber Rumeli'ne kadar uzandı. Temelde Hacı Bektâş geleneğini benimseyen ve kendilerine mürit olarak seçtikleri Hacı Bektaş-ı Velî'nin ölümünden sonra onun yerine geçen Hatun Ana'nın müridi Abdal Musa'nın faaliyetleri tarikatin hızla tanınmasını ve yayılmasını sağladı. Onunla beraber "abdal" adı Anadolu'da hızla yayıldı. Özellikle 16. yüzyılın başında Balım Sultan'ın tarikatin başına geçmesi ile Kalenderîlikten ayrılması ve II. Bayezid tarafından desteklenmesi bu tarikatin Yeneçeri Ocağı içinde de iyice kökleşmesini sağladı. Bu oluşum, II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağını kapatmasına kadar devam etti. Bu ocağın kaldırılması ile birlikte Bektâşîlik faaliyetleri ve tekkeleri Nakşibendîlik tarikatinin emrine verildi. Bir süre sonra Abdülaziz zamanında Bektâşîlik yeniden eski konumuna ve faaliyetine dönüştü. Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuyla beraber 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması ile resmen faaliyetine son verildi. Ancak halk arasında Bektâşîlik, günümüze kadar varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

(...)

çok evlilik *a.* Bir erkeğin aynı zamanda birden fazla kadınla evliliği (**polygamy**) biçminde tanımlanan bir terim. Yahudilik ve Hristiyanlık'ta çok evliliği yasaklayan herhangi bir hüküm yoktur. Hatta Hz. İbrahim, Hz, Ya'kub, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve sonraki bazı peygamberlerin birden çok kadınla evli oldukları bilinmektedir. Yine İncil'de çok evliliği yasaklayan hükümlere rastlanmadığı kaynaklarda zikredilmektedir. (...)

(...)

dönme *a.* Din değiştirmiş, özellikle Müslüman olmuş kimse için kullanılan bu terim, daha çok Osmanlı devleti tebaasından olup dinî ve siyasî faaliyetlerini ve ideallerini uygulayabilmek için

İslâmiyeti kabul etmiş bir Yahudî veya cemaati için yakıştırılmış bir sözdür. Bunlara "**avdetî**" terimi yanında liderleri Sabatay Sevi'nin adından dolayı "**Sabataistler**" de denilmiştir.

(...)

otuz iki farz *a.* İslâm'ın temel ilkelerinden olan "**farz**"(*bk.* bu madde)ın şartları için kullanılan terim. Bunlar, "**namazın farzı**"(*bk.* bu madde) on iki farzdır; "**İslâm'ın şartı**"(*bk.* bu madde) beş farzdır; "**îmanın şartı**" (*bk.* bu madde) altı farzdır; "**abdestin farzı**"(*bk.* bu madde) dört farzdır; "**guslün farzı**"(*bk.* bu madde) üç farzdır; "**teyemmümün farzı**"(*bk.* bu madde) iki farzdır.

(...)

ölü *a.* Ruhunu teslim etmiş, hayatiyet özelliğini kaybetmiş canlılar için kullanılan terim. Arapça, "meyyit, meyt, müteveffâ" gibi sözlerle karşılanan bu terim, İslâm hukuku bakımından iki önemli vasıf ile nitelenmektedir: "**hakîkî ölü**"(*gerçek anlamda, vadesi ile olan ölü*), "**hükmî ölü**"(*yargı kararıyla öldüğüne hükmedilen ölü*). Ölünün yıkanıp kefenlenmesi, namazının kılınması ve kabre kadar taşınıp gömülmesi dinen "**farz-ı kifâye**"(*bk.* bu madde) olarak nitelenmektedir.

ölüm *a.* "*Ruhun bedenden ayrılması ve dünya hayatının sona ermesi.*" anlamında olan bu terim, Arapça "**mevt, vefât, helâk**" gibi sözlerin Türkçedeki karşılığı ve "**hayât**"(*bk.* bu madde) karşıtı olan kavramdır.

ölüm cezası *a.* İslâm hukukuna göre, "**cinâyât, hudûd, cirâh, dimâ, ta'zîr**" gibi suçları sabit görülenler için uygun bulunan cezaî müyyide için kullanılan terim. Arapçada "**ukūbetü'l-katl**" veya "**ukūbetü'l-i'dâm**" terimleriyle karşılanan bu söz, infaz şekillerine göre de "**recm, salb, kısâs**" olarak da ifade edilmektedir.

2. Arapça söz veya söz öbeklerinden oluşan terimler şöyle düzenlenmiştir:

abd *a.*(عبد) [*Ar.*] (*ç. b.* **a'bâd, abdûn, abede, abîd, ibâd, ibdân, ubdân) 1.** "**ibâdet**" ve "**ubûdiyyet**" kavramından hareketle kulluk ve itaat anlamında olup Allah adına kullanıldığında "**hür in-**

san", kula itaat için kullanıldığında ise "**köle**" anlamındadır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a izafetle, bütün insanlar için kullanılan "*kul, kullar, kullarım*" biçiminde bu söz geçmektedir. Sufîlere göre Hz. Muhammed'in biri "**abd**" diğeri "**resul**" olmak üzere iki vasfı vardır ve "**Kelime-i şehâdet**"te "**abd**" vasfının "**resul**" vasfından önce gelmesinden dolayı birincisinin ikincisinden üstün olduğu inancı yaygınlaşmıştır. **2.** Allah'ın kulu. **3.** *tas.* Rab, Allah.

(...)

dâbbetü'l-arz *a.*(دابّة الارض) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*Yürüyen her cins canlı, özellikle binek hayvanı.*" olan bu söz, "*Kıyamet alâmetlerinden biri olarak kabul edilen yaratık.*" biçiminde terimdir. Bu yaratık, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on dört ayette teklik ve dört ayette de çokluk biçimiyle geçmektedir. Bu tür yaratıklara, Yahudi ve Hristiyanlıkta da "**beast, dragon, leviathan, rahabi**" gibi adlarla rastlamak mümkündür.

(...)

mâ ba'de't-tabî'a *a.*(مابعد الطبيعة) [*Ar.*] Hayat ve varlık ile bunların karşısında Allah ve varlık ötesi dünyayı ele alan, bunların yanında tabiî bilimlerin ilkelerini araştıran bilim dalı için kullanılan kelâm terimi, metafizik (*bk.* **metafizik**). Aristo'nun metafizik için kullandığı Latince "**prote fhilosophia**" teriminin Arapça karşılığıdır. *bk.* **felsefe-i ûlâ**

(...)

Mâlikü'l-Mülk *a.*(مالك الملك) [*Ar.*] "*Mülkün sahibi.*" anlamında bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**"(*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a izafe edilmektedir. "***Âl-i İmrân suresi***"(3)nin 26. ayetinde mealen "*De ki, Allahım, ey mülkün sahibi, sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın.*" biçiminde ifade edilen bu söz, İslâm bilginleri tarafından Allah'ın zatî isimler gurubunda sayılmıştır ve Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır(Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

(...)

şedîdü'l-azâb *a.*(شديدالعذاب) [*Ar.*] *"Azabı şiddetli olan."* anlamında Allah'ın sıfatı olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Bakara suresi"***(2)nin 165. ayetinde açıkça ifade edilmektedir.

şedîdü'l-ikāb *a.*(شديدالعقاب) [*Ar.*] *"Azabı çok şiddetli olan."* anlamında Allah'ın sıfatı olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on dört ayette yer almaktadır(*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "şdd" maddesi).

şedîdü'l-mihâl *a.*(شديدالمحال) [*Ar.*] *"Azabı, kuvveti, cezalandırması şiddetli olan."* anlamında Allah'ın sıfatı olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Ra'd suresi"***(13)nin 13. ayetinde geçmektedir.

(...)

talebü'l-hadîs *a.*(طلبالحديث) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis öğrenmek veya işitmek amacıyla hadis rivayet eden bir hocaya müracaat etmek ve bu amaçla hocanın bulunduğu yerde beklemek anlamında terim.

3. **Farsça söz veya söz öbeklerinden oluşan terimler** Türkçede kullanılmış oldukları biçimde şöyle düzenlenmiştir:

âyin-hân *a.*(آيينخوان) [< *F.* ***âyîn*** + ***hân***] Mevlevîlikte tekkelerde toplu yapılan zikir esnasında **"âyin-i şerîf"** okuyanlara verilen ad.

(...)

bâde *a.*(باده) [*F.*] **1.** Şarap, hamr, mey, sahba anlamında terim. **2.** *tas.* İlâhî aşk, hakikat, muhabbet. Sufî inancına göre **"bezm-i elest"**te Allah'ın kullarına *"Ben sizin rabbınız değil miyim?"* sorusuna onlar, *"Belâ(Evet)! Rabbımızsın!"* demişler ve böylece **"aşk badesi"**ni içmişlerdir. Artık maddî âlemden sıyrılarak ilâhî âleme ermek ehl-i sufî için bir gaye olmuştur.

(...)

namaz *a.*(نماز) [*F.*] Arapça **"salât"**(*bk.* bu madde) kelimesinin karşılığı olarak Farsçadan geçen bu söz, Türkçede beş vakitte kılınması Müslümanlar için farz olan ibadet için kullanılan bir terim olarak yerleşmiştir. İslâm'ın beş şartından biri olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"salât"** anlamıyla doksan dokuz ayette geçmektedir(bk. M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "slv" maddesi). Namaz, Allah ile kul arasında en sağlam ilişkiyi ifade eden dinî ve ahlâkî

hükümler çerçevesinde amelî bir ibadettir. Bu ibadet, kişiye özgü olduğu için bizzat bireyin kendisinin eda etmesi yükümlülüğü söz konusudur; yani bir başkasının o bireyin yerine namaz kılması caiz değildir. Namazın rükünleri şunlardır: "**İftitah tekbiri**"(*bk.* bu madde), "**kırâ'at**"(*bk.* bu madde), "**rükû**" (*bk.* bu madde), "**sücûd**"(*bk.* bu madde) ve "**tahiyyata oturmak**"(*bk.* bu madde). İslâm dinine göre, namazın kişiye farz olmasının üç kuralı vardır. Bunlar, Müslüman olmak, buluğ çağına ulaşmış olmak ve akıllı olmak biçiminde ifade edilmiştir. Bu ibadet, temelde üç önemli kategoride toplanmıştır: Farz namazları, vacip namazları, nafile namazları.

(...)

zındık *a.*(زندیق) [< *F.* ***zendîg***] Evrenin en eski dönemlerde yaratıldığını savunan, Allah'ı ve O'nun birliğini ve âhireti inkâr etmekle beraber inanmış gibi davranan iki yüzlü ve itikadı bozuk kimseler için kullanılan terim.

4. **Arapça-Farsça söz veya söz öbeklerinden oluşan terimler** Türkçede kullanılmış oldukları biçimde şöyle düzenlenmiştir:

halvethane *a.*(خلوتخانه) [< *Ar.* ***halvet*** + *F.* ***hâne***] *tas.* Tasavvuf ehli arasında yaygın olarak baş vurulan ve günahtan kaçınmak, dış dünyanın kirliliğinden korunmak ve daha sağlıklı ibadet yapabilmek için gözlerden uzak kalmak, kendi dünyasında yaşamayı ilke olarak benimsemek düşüncesinden kaynaklanan ve bu amaçla onların halvete çekildikleri küçük boyutlu hücreler için kullanılan bir terim.

(...)

ta'bîrname *a.*(تعبيرنامه) [< *Ar.* ***ta'bîr*** + *F.* ***nâme***] İslâm edebiyatında rüya tabirlerine dayalı eserlerin genel adı ve bu ad için kullanılan terim.

5. **Arapça-Farsça veya Türkçe söz veya söz öbeklerinden oluşan terimler** Türkçede kullanılmış oldukları biçimde şöyle düzenlenmiştir:

Bu tür karışık söz varlıklarından oluşan terimler, artık Türkçenin söz yapısına uyum gösterdiklerinden dolayı Türkçe kelimelerin yazımı gibi bir yöntemin uygulanmasını tercih ettik. Şu örneklerde olduğu gibi:

abdestin farzı *a.* İslâm'ın temel ilkelerinden olan "**farz**"(*bk.* bu madde)ın şartları içinde yer alan ve dört esası ifade eden terim. Bunlar, elleri ve yüzü yıkamak, kolları dirsekler ile beraber yıkamak, başın dörtte birini el ile meshetmek, ayakları küçük topuklarla birlikte yıkamaktır.

(...)

nafile namaz *a.* İslâmî inanca göre, farz ve vacip dışında yapılan namaz ibadeti için kullanılan terim. Bu ibadet, "mukayyet" ve "mutlak" olarak ikiye ayrılmıştır. Mukayyet nafile namazlar, ay ve güneş tutulması, yağmur duası, tövbe, tavaf, ihrama girme, tesbih, istihare, hacet namazları, yolculuk namazları, gusül ve abdest namazları bu türdendir. Cuma namazı öncesinde ve beş vakit namaz öncesi ve sonrası kılınan sünnet namazları, teravih, kuşluk, evvâbîn, teheccüd namazları da bu nitelikte sayılan bir başka namaz grubudur. Mutlak nafile namazlar ise vakte bağlı olmayan ve rekât sayıları belirlenmeyen namazlar olarak nitelenmiştir.

nafile oruç *a.* İslâmî inanca göre, farz ve vacip olan oruçlar dışında yapılan oruç ibadeti için kullanılan terim. Bu ibadet, "mukayyet" ve "mutlak" olarak ikiye ayrılmıştır. Mukayyet nafile oruç, muharrem ayının dokuz veya onuncu ya da onuncu ve on birinci günü; şevval ayının Ramazan bayramını takip eden altı gününde; haram aylarda yani zilkade, zilhicce, muharrem ve recep aylarında, özellikle de zilhiccenin ilk dokuz gününde, şaban anında ve ramazan ayı dışında her kamerî ayın on 13, 14 ve 15. günleriyle haftanın pazartesi ve Perşembe günlerinde tutulan oruçlar, bu nitelikte kabul görmüş ibadetlerdir. Mutlak nafile oruçlar ise bunların dışında kalan ve mekruh ya da haram olmayan günlerde tutulan oruçlar olarak nitelenmiştir.

(...)

tahiyyata oturmak *a.* Namaz kılarken her iki rekâtta dizler üzerine oturarak "**ettahiyyatü**" duasını okumak için kullanılan terim. *bk.* **ka'de-i ahîre**

(...)

yağmur duası *a.* Havaların kurak gitmesi ve beklenen yağmurların gelmemesi üzerine Allah'a yakarmak ve O'nun yardımını dilemek üzere yağmur yağması için toplu dua etme anlamında terim; Arapça, **istiskâ**

6. Arapça veya Farsça kökenli söz veya söz öbeklerine Türkçe yapım eklerinin gelmesiyle oluşan terimleri de, Türkçenin yapısına uydurulmuş olduğu için, Türkçe sözler gibi madde başı yapma yoluna gittik.

Şu örneklerde olduğu gibi:

cimrilik *a.* Farsça "**cimrî**" sözünün Türkçeye geçmesi ve bu sözden "**-lik**" ekiyle yeni bir isim yapılması yoluyla dilimize kazandırılan bir terim. *"Elindeki parayı harcamaya kıyamama, eli sıkılık, hasislik, pintilik"* anlamındaki bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de hoş karşılanmamış; bunun insanlığın yararına olmadığı vurgulanmıştır(***Âl-i imrân suresi***, 3 / 180). Hz. Peygamber de pek çok hadisinde bu sözün çirkinliğine işaret ederek, bir hadisinde, "cimrilik ile imanın bir arada bulunamayacağı."(Müsned II, 256, 331, 340) gerçeğini ifade etmiştir. Cimriliğin ahlâkî ve psikolojik bir hastalık olduğu ve bunun bilimsel yöntemlerle tedavisinin yapılması gerektiği hususunda bilim adamları görüş birliği içinde olmuşlardır.

(...)

Melâmîlik *öz.a.* "**Melâmet**"(*bk.* bu madde) tarikatini benimseyen tasavvuf ehlinin oluşturduğu ve her türlü gösterişten arınmayı, dünya işlerini bir kenara bırakmayı ilke edinen bir tarikat. Kaynaklarda bu tarikatin üç aşama geçirdiği ifade edilmektedir. İlki, "**melâmetiye**" adını taşıyan ve 3. / 9. yüzyılda Horasan bölgesinde ortaya çıkarak sonradan Bağdat merkezli olarak yayılan tarikattir. İkincisi, "**Bayrâmî Melâmîliği**" olarak adlandırılmakta ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin önde gelen müritlerinden olan Ömer Dede Sikkînî ile ilim ehli, takva sahibi Akşemseddin arasında geç-

tiği rivayet edilen anekdota dayandırılmaktadır. Buna göre Akşemseddin, tarikat ehli bir sufî olan Emir Sıkkînî'nin zikir meclisine katılmamasını görünce onu eleştirmiş ve hırka ile tacını alacağını söylemiş. Bunun üzerine Emir Sıkkînî, bir Cuma namazının ardından cami önünde yaktırdığı ateşe atlamış; hırka ve taç ateşte yanarken Emir Sıkkînî'ye hiçbir şey olmamış. Buna ek bir anekdot ise, Hacı Bayrâm-ı Velî ölüm döşeğinde müritlerinden su istemiş, pek çok mürit su için koşuşturmuş, ancak Hacı Bayrâm-ı Velî sadece Emir Sıkkînî'nin sunduğu suyu içmiş. Bundan dolayı Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ölümünden sonra bu tarikatin mensupları onun ilâhî aşk ve cezbesini temsil eden Emir Sıkkînî'ye bağlanmışlar ve Bayramîlik kolu buradan yayılmıştır. Üçüncü devre ise **"Melâmiyye-i Nûriyye"** adını almakta ve kurucusu Seyyid Muhammed Nûrü'l-Arabî(öl. 1305 / 1888)ye izafe edilmektedir. Bu kol, daha çok İstanbul merkezli olarak Rumeli bölgesinde, özellikle Manastır, Üsküp, Prizren, Tikveş, Doyran gibi yerleşim yerlerinde tekkeler kurarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır.

(...)

besmelesiz *s.* Yaramaz, ahlâksız doğmuş çocuk için kullanılan terim. Bazen **piç** anlamında da kullanılır.

7. Madde başı terimlerin Türkçe kelimelerin dışında Arapça veya Farsça kökenli olanlarının Arap harfleriyle yazımlarını vermeyi uygun bulduk. Çünkü Arap harfleriyle yazımda aynı sesi veren, fakat yazımı ve bu yazımdan dolayı anlam farkı yaratan kelimelerin birbirleriyle karışması söz konusu oluyordu. Bu karışıklığı ve sakıncayı ortadan kaldırmak için ayraç() içinde terimlerin özgün yazımlarını vermenin yararlı olacağını düşündük.

Söz gelişi şu örneklerde olduğu gibi:

hâdi *a.*(خادع) [*Ar.*]

Hâdî *a.*(هادی) [< *Ar.* **hidâyet**]

(...)

hak(I), -kkı *a.*(حق) [< *Ar.***hakk**]

hak(II), -kkı *a.*(حك) [< *Ar.***hakk**]

(...)

semâ' *a.*(سماء) [*Ar.*]

semâ' *a.*(سماع) [*Ar.*]

gibi.

8. Madde başı terimlerin hangi dilden ve hangi kökten türediğini ise köşeli ayraç [ ] içinde vermeyi uygun bulduk. Hemen arkasından da eğer varsa çokluk biçimleri ayraç(*ç. b.*) içinde göstermeyi öğrenme ve öğretme yöntemi çerçevesinde yararlı gördük.

abdâl *a* (آبدال) [< *Ar.* **bedel***;* **bedel, bedîl, bidl***'in ç. b.;* **ebdâl** *sözünden bozma olup teklik biçiminde kullanılagelmiştir.*] (*ç. b.* **abdâlân**)
(...)
dîn *a.*(دين) [< *Ar.* **deyn**] (*ç. b.* **edyân**)
(...)
emîr *a.*(امير) [< *Ar.***emr**] (*ç. b.* **ümerâ**)
(...)
ma'lûm *s.*(معلوم) [< *Ar.* **ilm**]
(...)
medrese *a.*(مدرسه) [< *Ar.***ders**] (*ç. b.* **medâris**)
(...)
re'is *a.*(رأس) [< *Ar.***re's**] (*ç. b.* **rü'ûs, er'ûs**)
gibi.

Bu durum tersi, yani madde başı çokluk biçiminde ise, teklik biçimini köşeli ayraç [ ] içinde vermeyi uygun bulduk.

Şu örneklerde olduğu gibi:

anâsır *ç.a.*(عناصر) [*Ar.***unsur***'un ç. b.*]
(...)
ensâb *ç.a.*(انساب) [*Ar.***neseb***'in ç. b.*]
(...)
küttâb *ç.a.*(كتّاب)[*Ar.***kâtib***'in ç. b.*]
kütüb *ç.a.*(كتب) [*Ar.***kitâb***'ın ç. b.*]
gibi.

9. Madde başı terimlerin düzenlenmesinde bir başka yöntem de yazımları aynı, fakat anlamları farklı olan madde başı terimleri yanlarına koyduğumuz Romen rakamları ile **(I, II, III)** göstererek ayrı ayrı madde başı yapma yoluna gittik.

Şu örneklerde olduğu gibi:

arş (I) *a.*(عرش) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*yükseklik, yükçe yer*" olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ve hadislerde İlâhî hükümranlık ve taht anlamlarıyla geçmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Yusuf***" suresi(12 / 100) ile "***el-Neml***" suresi(27 / 23, 38,41 - 42)nde "taht" anlamında kullanılmış; "***Tevbe suresi***"(9 / 129), "***Zuhruf suresi***"(43 / 82)nde ise "**Rabbü'l-Arş**" ifadesi yer almaktadır. Hadislerde ise arşın "*nurdan veya kırmızı, yeşil, sarı, beyaz renkli nurdan*" yahut "*kırmızı veya yeşil yakut*"tan olduğu ifade edilmiştir.

arş (II) *a.*(عرش) [*Ar.*] *tas.* Bir varlık mertebesi olarak nesneler âleminin başlangıcı olarak tanımlandığı gibi tasavvuf ehlince Allah'ın zuhur ve tecellî edeceği bir "**tenezzül makamı**" olarak da nitelenmiş ve "**arşu'l-hüviyet**" terimi de kullanılmıştır.

(...)

kırâ'at (I) *a.*(قرآت) [*Ar.*] İslâmî bilimler içinde, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in okunuş biçimi veya tarzı, sesli ya da sessiz, nağmeli ya da nağmesiz, tilâvet etme anlamında kullanılan terim.

kırâ'at (II) *a.*(قرآت) [*Ar.*] Namazın her bir rekâtında kıyam durumunda iken ***Kur'ân-ı Kerîm***'den ayetler okuma için kullanılan terim. Namazda bu okuma, sesli veya sessiz olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Namazda "**kırâ'at**"ın okunması farz olup en az kısa üç ayet veya bu uzunlukta bir ayetin okunması uygun görülmüştür. Hanefi mezhebine göre, farz namazlarının ilk iki rekatında ve öteki namazların her rekâtında Fatiha ve arkasından zammı sure okumak vaciptir; bunun unutulması durumunda namaz bozulur.

kırâ'at (III) *a.*(قرآئت) [*Ar.*] Hadis biliminde, öğrenim ve öğretim metotları arasında yer alan ve öğrencinin hocasına onun rivayetlerini okumak yöntemiyle hadis biliminde rivayet hakkını elde etme anlamında kullanılan terim.

10. Madde başı düzenlemesi yanında bu sözlüğümüzde uygulamaya çalıştığımız bir başka yöntem de madde içi düzenlemeleri oldu. Bu yöntemi daha önce ***Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*** adlı eserimizde uygulamış ve çok beğeni toplamıştık. Aynı yöntemi burada da uygulamayı yerinde bulduk. Özellikle Arapça ve Farsça sözlerden oluşan madde başı terimlerden kurulmuş bulunan yine Arapça ve Farsça tamlamalar ile meydana gelen terimler iç madde olarak düzenlenmiştir.

Şu örneklerde olduğu gibi:

âbâ *a.* (آبا) [*Ar.***eb'***in ç. b.*] **1.** Sözlük anlamı, *"Babalar, babalar silsilesi."* olan bu söz, geçmişler, öncekiler, bir mesleğin veya tarikatin kurucuları ya da ileri gelenleri anlamında bir tasavvuf terimi olarak yaygınlaşmıştır. **2.** Dört büyük ata anlamında terim. Bunlar, Hz. Muhammed, Âdem aleyhisselâm, Nûh aleyhisselâm, İbrahim aleyhisselâmdır.

§ *tam.* **âbâ-ı ulviyye** *a.*(آبا علويه) Yıldız biliminden yararlanarak sabit ve gezegen gök cisimlerini anlatmak için kullanılan terim. Cincilikle ve üfürükçülükle uğraşanlar daima ***"âbâ-ı ulviye"***den yararlanmışlardır.

(...)

rûh *a.*(روح) [*Ar.*] (*ç. b.* **ervâh**) *"İnsanda ve hayvandaki hayatın özü, can, nefes."* anlamında terim.

§ *tam.* **rûh-ı a'zam** *a.*(روح اعظم) *(en büyük ruh) tas.* İlâhî tecellî yeri olan insan ruhu.

rûh-ı insânî *a.*(روح انسانى) İnsan ruhu, can.

rûh-ı ilâhî *a.*(روح الهى) *tas.* Tecellînin özü anlamında terim.

rûh-ullah *a.*(روح الله) *tas. bk.* **rûhullah**

rûhu'l-emîn *a.* (روح الامين) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Hz. Cebrail için kullanılan terim. Bu söz ve **"rûhu'l-kudüs"**, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Bakara suresi"***(2 / 87, 253), ***"Nahl suresi"***(16 /

102), *"Şu'arâ suresi"*(26 / 193)inde geçmektedir.

rûhu'l-kudüs *a.*(روح القدس) *bk.* **rûhu'l-emîn**

rûhu'r-rûh *a.*(روح الروح) *tas.* Tasavvuf inancına göre **"insân-ı kâmil"**(*bk.* bu madde) için kullanıldığı kadar **"rûh-i ilâhî"**(*bk.* bu madde)nin yansıması olarak da gösterilmiştir.

(...)

vâcib *a.*(واجب) [< *Ar.***vücûb**] (*ç. b.* **vâcibât**) **1.** *fık.* Yapılması şeriat hükümlerine göre gerekli olan, farz derecesine yakın bulunan ve yerine getirilmemesi veya terk edilmesi günah sayılan anlamında terim. Bütün mezheplere mensup din bilginlerine göre **"vâcib"** ile **"farz"**(*bk.* bu madde) arasında bir fark olmamakla beraber Hanefîlere göre farz, kesin delille sabit olurken vacip ise kesin olmayan fakat zannî bir delille sabit olmuştur. **2.** Evrende varlığı zatının gereği olan, var oluşunda başka bir sebebe gerek duyulmayan hüküm anlamında kelâm terimi.

§ *tam.* **vâcib-i gayr-ı muhadded** *a.*(واجب غير محدّد) *fık.* Allah'ın miktarını belirlememiş olduğu vacip. Söz gelişi, açları doyurma, misafire ikramda bulunma gibi.

vâcib-i kifâ'î *a.*(واجب كفائى) *fık.* Mükelleflerin her birinden ayrı ayrı değil toplu olarak yapılması istenen vacip. Söz gelişi, Allah yolunda cihat, selâma karşılık verme, yargı ve fetva görevlerinin yerine getirilmesi gibi.

vâcib-i mu'ayyen *a.*(واجب معيّن) *fık.* Allah'ın kesin belirlediği vacip. Söz gelişi, namaz, oruç ve benzeri.

vâcib-i mudayyak *a.*(واجب مضيّق) *fık. bk.* **vâcib-i mukayyed**

vâcib-i muhadded *a.*(واجب محدّد) *fık.* Allah'ın miktarını belirlemiş olduğu vacip. Söz gelişi, beş vakit namaz, zekât gibi.

vâcib-i muhayyer *a.*(واجب محيّر) *fık.* Allah'ın birkaç işten birini yapmakta serbest bıraktığı vacip. Söz gelişi, yemin kefâretini bozan kimseye yerine getirmesi için önerilen işlerden on fakiri giydirmesi, on aç kimseyi doyurması, bir köle azat etmesi gibi. Bunlardan birini yapması yeterli görülen vacip. Bunu da yerine getiremiyorsa üç gün oruç tutması önerilmektedir.

vâcib-i mukayyed *a.*(واجبمقيّد) *fık.* Şairin, yerine getirilmesi için belirli bir vakit koyduğu vacip için kullanılan terim. Söz gelişi, vakti içinde eksik kılınan namazın aynı vakitte tam olarak eda edilmesi gibi.

vâcib-i mutlak *a.*(واجبمطلق) *fık.* Şairin, yerine getirilmesi için belirli bir vakit tayin etmediği vacip için kullanılan terim. Söz gelişi, ettiği yemine bağlı kalmayan bir kimsenin ödemesi gereken kefareti dilediği zaman yerine getirmesi gibi.

vâcib-i müvessa *a.*(واجب موسّع) *fık.* Allah'ın yapılması için geniş zaman bıraktığı vacip.

vâcibü'l-îfâ *a.*(واجبالايفاء) *fık.* Yapılması zorunlu olan vacip. Söz gelişi, namaz, oruç, hac ibadeti gibi.

vâcibü'l-ittibâ *a.*(واجب الاتّباع) *fık.* Yerine getirilmesi veya uyulması zorunlu olan vacip.

vâcibü'l-vücûd *a.*(واجبالوجود) (*varlığı kaçınılmaz olan*) Allah.

vâcibü'r-ri'âye *a.*(واجبالرعايه) **1.** Uyulması veya yapılması gerekli olan. **2.** Saygı gösterilmesi uygun görülen devlet büyüklerinin soyu ve yakınları(sadrazam, vezir, beylerbeyi, nişancı oğulları gibi).

11. Bir başka yöntem ise madde başı terimlerin eş anlalılarının veya zıt anlamlılarının ya da Türkçe terimlerin Arapça karşılıklarının tanımlardan ve açıklamalardan sonra verilmesi ile söz konusu oldu.

Şu örneklerde olduğu gibi:

pîr *s. ve a.*(پير) [*F.*] *tas.* Sözlükte, *"Koca, yaşlı adam, ihtiyar."* olarak tanımlanan bu söz, bir tarikatin kurucusu veya öncüsü anlamında terim, eşanlamlısı "**mürşid, velî, şeyh**"(*bk.* bu maddeler).

(...)

necât *a.*(نجات) [*Ar.*] Bir müminin dinî yükümlülüklerini yerine getirmesi ile dünyada ve âhirette ulaşacağı ebedî huzur ve mutluluğu ifade eden kelâm terimi, eş anlamlısı, "**felâh, fevz, halâs**"(*bk.* bu maddeler).

(...)

tûl-i emel *a.*(طول امل) [*Ar.*] Bitmek tükenmek bilmeyen bir hırs içinde hiç ölmeyecekmiş gibi dünya işine kendini vermesi, âhiret inancını bir kenara bırakması anlamında kullanılan bir terim, "**kasr-ı emel**"(*bk.* bu madde) karşıtı.

12. Sözlükte uyguladığımız önemli bir başka yöntem de gerek içerdiği anlamlar bakımından gerekse konuları ve terim olma özellikleri bakımından birbirlerini bütünleyen veya aralarında yakınlık ya da ilişki bulunma açısından maddeler arasında (*bk.* bu madde) veya (*bk.* bu maddeler) ibaresi ile iletişim ve bağlantı kurma noktasında kendisini göstermektedir.

Nâs suresi *a.*(ناس‌سوره سی) [< *Ar.* "*Sûretü'n- Nâs*"(سورة الناس)] ... Adını her ayetin sonunda geçen "**nâs**"(*insanlar*) sözünden alan bu sure, "***Felâk suresi***"(*bk.* bu madde) ile birlikte "**mu'avvizeteyn**"(*her türlü kötülükten Allah'a sığınmayı anlatan iki sure*) (*bk.* bu madde); "***Felâk suresi***"(*bk.* bu madde) ve "***İhlâs suresi***"(*bk.* bu madde) ile birlikte de "**mu'avvizât**" (*bk.* bu madde) adını almaktadır.

Terimlerin hakkıyla kavranabilmesi için bu göndermeleri dikkate alarak maddeler arası ilişkiyi ve bağlantıyı kurmakta yarar vardır.

13. Buna benzer bir başka maddeler arasında ilinti kurma ve gönderme yöntemi, dilde en yaygın kullanım özelliği taşıyan terimi esas alma, o terimin farklı yazım biçimlerini esas alınan madde başına göderme biçiminde söz konusu olmuştur.

Şu örneklerde olduğu gibi:

arafât *a.*(عرفات) [*Ar.*] *bk.* **arefe**

Bekriyye *a.*(بكريّه) [*Ar.*] *bk.* **Sıddîkıyye**

Cibrîl *öz.a.*(جبريل) bk. **Cebrâ'il**

cehl *a.*(جهل) [*Ar.*] *bk.* **cehâlet**

din günü *a. bk.* **yevmü'd-dîn**

hayat suyu *bk.* **âb-ı hayât**

İmâmîlik *a. bk.* **İmâmiyye**

Kayyime suresi *a.*(قيّمة سورسى) ***bk. Beyyine suresi***

medfen *a.*(مدفن) [*Ar.*] *bk.* **kabir**

niyâha *a.*(نياحه) [*Ar.*] *bk.* **ağıt**

savm *a.*(صوميه) [*Ar.*] Müslümanlar için farz olan ibadet için kullanılan ve İslâm'ın beş şartından biri olan terim, *bk.* **oruç**

tevbe *a.*(توبه) [*Ar.*] *bk.* **tövbe**

üç talâk *a.* **talâk-ı selâse**

zenb *a.*(ذنب) [*Ar.*] *bk.* **günah**

14. Bir başka madde başı düzenlemesi ise ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki surelerin yazımında söz konusu oldu. Bu konuda 114 surenin Türkçe söylenişleri esas alındı, arkasından köşeli ayraç [ ] içinde surelerin özgün yazımı hem Latin harfleriyle hem de Arap harfleriyle gösterildi.

Şu örneklerde olduğu gibi:

Abese suresi *a.*(عبس سوره سى) [< *Ar. "sûretü'l-abese"* (سورة العبس]

Bakara suresi *a.*(بقره سوره سى) [< *Ar. "Sûretü'l-Bakara"* (سورة البقرة)]

Bu surelerin tamamında, ortak bir yapı düzenledi. Bu yapıda, surenin numarası, iniş sırasına göre sayısı, nerede nazil olduğu, kaç ayetten oluştuğu, adını alışı, konusu ve fazileti aynı düzende verilmeye çalışılmıştır.

Şu örneklerde olduğu gibi:

Nâs suresi *a.*(ناسسوره سى) [< *Ar. "Sûretü'n- Nâs"* (سورة الناس)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz on dördüncü ve son, iniş sırasına göre yirmi birinci suresi olup *"**Felâk suresi**"*(113)nden sonra ve *"**İhlâs suresi**"*(113)nden önce Mekke veya Medine döneminde mi nazil olduğu konusunda tartışmalar söz konusu olsa da bilim adamları surenin özü itibariyle Mekke döneminde nazil olduğunu benimsemişlerdir ve altı âyetten meydana gelmektedir. Adını

her ayetin sonunda geçen "**nâs**"(*insanlar*) sözünden alan bu s "***Felâk suresi***"(*bk.* bu madde) ile birlikte "**mu'avvizeteyn**" *türlü kötülükten Allah'a sığınmayı anlatan iki sure*) (*bk.* bu n de); "***Felâk suresi***"(*bk.* bu madde) ve "***İhlâs suresi***"(*bk.* bu n de) ile birlikte de "**mu'avvizât**" (*bk.* bu madde) adını almakta Surenin özünde, cin ve şeytanın şerrinden Allah'a sığınıln buyurulmaktadır. Fazileti olarak ise rahatsızlık zamanında gece gelen sıkıntılara karşı "***İhlâs suresi***" ve "***Felâk suresi***" birlikte okunması sünnetten sayılmıştır.

(...)

Yâsîn suresi *a.*(يس سوره سى) [< *Ar.* "*Sûretü Yâsîn*"(سورة يس] ***Kur'â Kerîm***'in otuz altıncı, iniş sırasına göre kırk birinci suresi ol "***Cin suresi***"(72)inden sonra ve "***Furkan suresi***"(25)nden ön Mekke döneminde nazil olmuştur ve seksen üç ayetten meyda gelmektedir. Adını ilk ayetteki iki harften almaktadır. Suren özünde, İslâm dininin üç temel inancı olan "**tehid, nübüvve âhiret**" konuları, evrenin yaratılışı, iman ve küfür mücadele anlatılmaktadır. Bu surenin de içinde bulunduğu ve "**mesân** olarak adlandırılan otuz surenin Hz. Peygamber'e İncil yerin verildiği hadislerde zikredilmiştir(Müsned, 1V, 107). Ayrıca yin hadislerde, "*Yâsîn suresini geceleri okuyan kimselerin günahla bağışlanır.*" sözü bu surenin faziletini açıkça ortaya koymaktadır

II. Yazma yöntemi

Sözlüğün yazma yöntemi olarak Türkçenin "*Yazım Kılavuzu*" ilkelerine bağlı kalmaya özen gösterdik. Bu konuda ölçümüz, Türk Dil Kurumu'nun ***Türkçe Sözlüğü***'nün yazım ilkeleri olmuştur. Yani, sözlüğe aldığımız İslâmî terimlerin yazımında Türkçede söz konusu olan yazım biçimleri uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak, Türkçede yerleşmemiş veya dilde yaygın kullanım göstermemiş terimler kendi dillerindeki biçimleriyle sözlüğe alınmıştır. Bu konu ile ilgili belli başlı ilkeleri şöyle sıralayabiliriz.

1. Türkçe terimlerin yazımında herhangi bir değişiklik söz konusu olmadı. Onlar, ***Türkçe Sözlük***'te nasıl yazıldı ise o biçimiyle ***Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü***'nde yer almış oldu.

   Şu örneklerde olduğu gibi:

   oruç, -cu *a.*
   ölüm *a.*
   yazma *a.*

2. Arapça ve Farsça kökenli söz varlıklarının yazımında transkripsiyon işaretlerini vermeye gerek duymadık. Çünkü madde başında verdiğimiz terimlerin özgün yazımını ayraç () içinde vermekteydik. Bunun için terimlerin transkripsiyonlu biçimleri gereksizdi. Ancak uzun vokalleri "**â, î, û**; *kalın seslerden sonra gelenleri* **ā, ī, ū** *biçiminde*" yazdık ve "***ayın***" ile "***hemze***"nin bulunduğu yerleri (') işaretiyle göstermeyi yeterli bulduk.

3. Arapça ve Farsça kökenli terimler, Türkçede kullanılış biçimleriyle sözlükte madde başı
yapıldı.

Şu örneklerde olduğu gibi:

âbâ *a.*(آبا) [*Ar.***eb'***in ç. b.*]
abdest *a.*(آبدست) [< *F.***âb** + ***dest***]
bâde *a.*(باده) [*F.*]
bernâmeç *a.*(برنامج) [*Ar.*]
meçhûl *a.*(مجهول) [< *Ar.* **cehl**]
mektup, -bu *a.*(مكتوب) [< *Ar.* **ketb**]
mescit, -di *a.*(مسجد) [< *Ar.***sücûd**]
tecvît, -di *a.*(تجويد) [*Ar.*]
zâhit, -di *a.*(زاهد) [*Ar.*]

4. Türkçede sık kullanılmayan terimler ise kendi dillerindeki biçimleriyle sözlüğe alındı.

Şu örneklerde olduğu gibi:

âdıd *s.*(عاضد) [*Ar.*]
maklûb *a.*(مقلوب) [*Ar.*]
rikâb *a.*(ركاب) [*Ar.*]
tahsîb *a.*(تحصيب) [*Ar.*]
tedrîc *a.*(تدريج) [*Ar.*]
va'îd *a.*(وعيد) [*Ar.*]
yâdkerd *a.*(ياد كرد) [< *F.* ***yâd*** + ***kerd***]

5. Arapça ve Farsça kökenli özel ad niteliği taşıyan terimler, özgün yazımlarıyla madde başı yapıldı. Özellikle de Allah'ın adları ve sıfatları gibi.

Şu örneklerde olduğu gibi:

Ahad *a.*(احد) [*Ar.*]
Hamîd *a.*(حميد) [< *Ar.***hamd**]
Mecîd *a.*(مجيد) [*Ar*]
Rakîb *a.*(رقيب) [*Ar.*]

6. Türkçeye geçmiş Arapça kelimelerden "**defn, fikr, ilm, sabr, zikr**" ve benzeri olanlar dilimizin son ses türeme kuralına göre "**defin, fikir, ilim, sabır, zikir**" biçimleriyle madde başı yapılmış; ancak bunların sesli harfle başlayan ek almaları sebebiyle son ses türmesi biçimini yitirerek aslına döndükleri madde başında gösterilme yoluna gidilmiştir.

Şu örneklerde olduğu gibi:

defin, -fni *a.*(دفن) [*Ar.*]
ecir, -ri *a.*(اجر) [< *Ar.***ecr**] (*ç. b.* **ucûr, âcâr**)
ilim, -lmi *a.*(علم) [< *Ar.* **ilm**]
zeyil, -yli *a.*(ذيل) [*Ar.*]
zihin, -hni *a.*(ذهن) [*Ar.*]
zikir, -kri *a.*(ذكر) [< *Ar.***zikr**] (*ç. b.* **ezkâr**)

Benzer durum, son ses türemesi olan sözlerde de söz konusudur.

Şu örneklerde olduğu gibi:

had, -ddi *a.*(حدّ) [*Ar.*] (*ç. b.* **hudûd**)
sır, -rrı *a.*(سرّ) [< *Ar.***sırr**] (*ç. b.* **esrâr, serâ'ir**)
zam, -mmı *a.*(ضمّ) [*Ar.*]

BİBLİYOGRAFYA

Abdülbâkî, M.F., ***el-Mu'cemü'l-müfehresli-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm,*** El-ektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1984.

Ahmed Cevdet Paşa, *Fâideli Bilgiler,* 16. b., İstanbul 1994.

Akay, Hasan, ***İslâmî Terimler Sözlüğü,*** 2. b. İşaret yayınları, İstanbul 1995.

Aşkar, Mustafa, ***Tasavvuf Tarihi Literatürü,*** Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 2001.

Ateş, Süleyman, ***İslâm Tasavvufu,*** Ankara 1972.

Aydınlı, Abdullah, ***Hadis Istılahları Sözlüğü,*** 7. b., M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2013.

Cebecioğlu, Prof.Dr.Ethem, ***Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü,*** 2. b., Anka yayını, İstanbul 2004.

Dinî Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Erdoğan, Prof. Dr. Mehmet, ***Fıkıh ve Hukuk Terimleri,*** 4. b., Ensar yayını, İstanbul 2013.

Gölpınarlı, Abdülbaki, ***Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri,*** İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul 1977.

Gündüz, Şinasi, ***Din ve İnanç Sözlüğü,*** Vadi Yayınları, Ankara 1998.

Güngör, Erol, ***İslâm Tasavvufunun Meseleleri,*** İstanbul 1982.

Güzel, Prof. Dr. Abdurrahman, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı, 6. b., Akçağ yayını, Ankara 2014.

Hançerlioğlu, Orhan, ***İslâm İnançları Sözlüğü***, İstanbul 1984.

İslâmiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü, C. 1-2, Ankara Üniversitesi yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, Eylül 2013.

Karagöz, Doç. Dr. *İsmail*, ***İman İlmihali***, 3. b., Türkiye Diyanet Vakfı yayını, Ankara 2014.

Koçyiğit, Prof. Dr. Talat, ***Hadis Terimleri Sözlüğü***, Rehber yayınları, Ankara 1992.

Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli, haz. Abdullah Aydın, Aydın Yayınevi, İstanbul (tarihsiz).

Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli, haz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, Gül Neşriyat, İstanbul (tarihsiz).

Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, I-V, haz. Prof.Dr. Hayreddin Karaman, Prof.Dr. Mustafa Çağrıcı, Prof.Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof.Dr. Sadrettin Gümüş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005-2008.

Misalli Türkçe Sözlük, yay. İlhan Ayverdi, C. 1-3, Kubbealtı yayını, İstanbul 2005.

Ocak, Prof. Dr. Ahmet Yaşar, ***Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, M.E.B. yayını, C. 1-4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995-1996

Özsoy, Prof. Dr. Ömer / Prof. Dr. İlhami Güler, ***Konularına Göre Kur'an(Sistematik Kur'an Fihristi)***, 17. b., Fecr yayınları, Ankara 2014.

Öztürk, Dr. Abdülvahap, ***Kur'an-ı Kerîm Fihristi***, Timaş yayını, İstanbul 1993.

Öztürk, Yaşar Nuri, ***Tasavvufa Giriş***, İstanbul 1978.

Pakalın, Mehmet Zeki, ***Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü***, C. I-III, M.E.B. yayını, İstanbul 2004.

Parlatır, Prof. Dr. İsmail, ***Osmanlı Türkçesi Sözlüğü***, 7. b., Yargı Yayınevi, Ankara 2014.

Redhouse, Sir James, ***A Turkish and English Lexicon,*** Librairi du Liban, New Impression, Beirut 1996.

Riyâzü's-Sâlihîn ve Tercemesi, I-II-III, musannifi: Muhyiddîn-i Nevevî, çev. Hasan Hüsnü Erdem, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları- sayı:64, Sanem Matbaacılık, Ankara(tarihsiz).

Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, C. I-16, *mütercim: Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul – Temmuz 2013.*

Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi İndeksi, *haz. Hikmet Tekin, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul – Temmuz 2013.*

Seyyid Mustafa Rasim Efendi, ***Tasavvuf Sözlüğü, Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil,*** haz. İhsan Kara, İnsan yayınları, İstanbul 2013.

Steingass, Ph. D.F., ***Persian-English Dictionary,*** Librairi du Liban, New Impression, Beirut 1970.

Şa'bân, Prof. Dr. Zekiyyüddîn, ***İslâm Hukuk İlminin Esasları(Usûlü'l-Fıkh),*** 19. b., Türkiye Diyanet Vakfı yayını, Ankara 2014.

Topaloğlu, Bekir-İlyas Çelebi, ***Kelâm Terimleri Sözlüğü,*** İSAM yayınları, 3. b., Ankara 2013.

Tulum, A. Mertol, ***Tazarru'name,*** M.E.B. yayını, Ankara 2001.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu yayını, C. 1-2, Ankara 1998.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1-44. ciltler, İstanbul 1983-2014.

Uludağ, Süleyman, ***Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,*** 2. b., Marifet yayınları, İstanbul 1995.

Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni, Bildiriler, T. C. Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 2000.

Wensinck, A. J., ***el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî,*** I-VII, Leiden 1936 – 1969; VIII-Fehâris, haz. W.Raven-J.J.Witkam, Leiden 1988.

Yaşayan Dünya Dinleri, editör Prof. Dr. Şinasi Gündüz, 3. b. Diyanet İşleri Başkanlığı yayını, Ankara 2010.

Yazıcı, Seyfettin, ***Temel Dinî Bilgiler,*** 37. b., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, ***Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri, C. 1-10,*** 4. b., sadeleştirenler: Prof. Dr. Lütfullah Cebeci, Prof. Dr. Sadık Kılıç, Doç. Dr. Orhan Atalay, Akçağ Yayınevi, Ankara 2013.

KISALTMALAR

a.	ad
Ar.	*Arapça.*
astr.	astronomi
bağ.	bağlaç
bk.	bakınız
biy.	biyoloji
bot.	botanik
C	cilt
coğr.	coğrafya
cüm.	kalıp söz
ç. a.	çokluk ad
ç. b.	çokluk biçimi
e.	edat
ed.	edebiyat
f.	fiil
fık.	fıkıh
F.	*Farsça*
gr.	gramer
Gr.	*Grekçe*
huk.	hukuk
jeol.	jeoloji
kim	kimya
L.	*Latince*
O.T.	Osmanlı Türkçesi

öl.	ölümü
S.	*Sayı*
s.	sayfa
s.	sıfat
tas.	tasavvuf
ünl.	ünlem
zf.	zarf
zm.	zamir
zool.	zooloji

SÖZLÜK

A

âb *a.* (آب) [*F.*] "*Su*" anlamında olan bu söz ile değişik kelime ve terkipler yapılmış, yeni terimler oluşturulmuştur. Şu örneklerde olduğu gibi:

§ *tam.* **âb-ı hayât** *a.* (آب حیات) [< *F.**âb*** + *Ar.**hayât***] İçeni ölümsüzleştirdiğine inanılan ve nerede olduğu bilinmeyen bir kaynağın suyu, bengi su, dirlik suyu. Bu terim, başta ***Kur'ân-ı Kerîm*** (***Kehf suresi,*** 18) olmak üzere ondan kaynaklanarak pek çok dinî kitaplarda ve edebî eserlerde yer almaktadır.

Bu sözün eş veya yakın anlamlısı olarak eski metinlerde şu tamlamalara sıkça rastlanabilir: **âb-ı bekā, âb-ı câvidânî, âb-ı hayvân, âb-ı Hızr, âb-ı hurşîd, âb-ı zindegânî, âb-ı zindegî, aynü'l-hayât, nehrü'l-hayât, bengi su, dirlik suyu, hayat suyu.**

âb-ı hayvân *a.* (آب حیوان) *bk.* **âb-ı hayât**

âb-ı iskender *a.* (آب اسکندر) [< *F.**âb*** + *Ar.**skender***] *ed.* Bütün mücadelesine ve arzularına rağmen ömrü boyunca aradığı ölümsüzlük suyu (***âb-ı hayât***) nu bulamayan İskender'den veya ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki İskender kıssasından ya da İskender-i Zülkarneyn'den kaynaklanan terim.

âb-ı iskenderî *a.* (آب اسکندری) *bk.* **âb-ı iskender**

âb-ı kevser *a.* (آب کوسر) [< *F.**âb*** + *Ar.**kevser***] Cennette

bulunduğuna inanılan Kevser ırmağının suyu.

âb-ı Meryem *a.* (آب مريم) [< *F.***âb** + *Ar.***meryem**] (*Meryem suyu*) Hz. Meryem'in iffeti ve doğruluğu.

âbâ *a.* (آبا) [*Ar.***eb'***in ç. b.*] **1.** Sözlük anlamı, *"Babalar, babalar silsilesi."* olan bu söz, dinî anlamda geçmişler, öncekiler, bir mesleğin veya tarikatin kurucuları ya da ileri gelenleri anlamında bir tasavvuf terimi olarak yaygınlaşmıştır. **2.** Dört büyük ata. Bunlar, Hz. Muhammed, Âdem aleyhisselâm, Nûh aleyhisselâm, İbrahim aleyhisselâmdır.

§ *tam.* **âbâ-ı ulviyye** *a.* (آبا علويه) Yıldız biliminden yararlanarak sabit ve gezegen gök cisimlerini anlatmak için kullanılan terim. Cincilik veya üfürükçülükle uğraşanlar daima *"**âbâ-ı ulviye**"*den yararlanmışlardır.

âbâ-ı ma'neviyye *a.* (آبا معنويّه) *tas.* Sufî inancında insanlara Hak ve hakikat yolunu gösteren kimseler.

abâ *a.* (عباء) [*Ar.***abâ`e** *veya* **abâye** *nin ç. b.; genellikle teklik biçiminde kullanılageliştir.*] Sözlük anlamı, *"Yoksul kimselerin giydiği bol ve kaba elbise."* olarak tanımlanan bu söz, sufîlerce "**zühd**" ve "**fakr**" sembolü hâline getirilmiştir. Ayrıca rivayetlere göre Hz. Peygamber'in, üzerindeki "**abâ**"sını kızı Fatma, damadı Ali ve torunları Hasan ile Hüseyin'in üzerlerine örtmesinden dolayı "**ehl-i beyt**"e "**ehl-i abâ**" denildiği de söz konusudur.

abâdile *a.* (عبادله) [*Ar.***abdullah***'ın ç. b.*] Hadis bilimlerindeki yetkinlikleriyle ve verdikleri dinî hükümlerle tanınan dört sahabe; Abdullah b. Amr b. Âs (öl.65) Abdullah b. Abbas (öl.68), Abdulllah b. Zübeyr (öl.73), Abdullah b. Ömer (öl. 74).

âbâ vü ecdât *a.* (آبا و اجداد) *tas.* Sufî inancında atalar ve dedeler.

abd *a.* (عبد) [*Ar.*] (*ç. b.* **a'bâd, abdûn, abede, abîd, ibâd, ibdân, ubdân**) **1.** "**ibâdet**" ve "**ubûdiyyet**" kavramından hareketle kulluk ve itaat anlamında da olup Allah adına kullanıldığında "**hür insan**", kula itaat için kullanıldığında ise "**köle**" anlamındadır. ***Kur'ân'da*** Allah'a izafetle, bütün insanlar için kullanılan *"kul, kullar, kullarım"* biçiminde bu söz geçmektedir. Sufîlere göre Hz. Muhammed'in, biri "**abd**" diğeri "**resul**" olmak üzere iki vasfı vardır ve "**Kelime-i şehâdet**"te "**abd**" vasfının "**resul**" vasfından önce gelmesinden dolayı birincisinin ikincisinden üstün olduğu inancı yaygın bir durumdadır. **2.** Allah'ın kulu. **3.** *tas.* Rab, Allah.

§ *tam.* **abd-ı âbık** *a.* (عبد آبق) *fık.* Kaçak köle. Böyle bir köleyi yakalayan kimsenin sahibine haber vermesi yükümlülüğü vardı. Buna karşın o kölenin sahibi de bulan kimseye bir miktar para vermesi gerekiyordu.

abd-ı atîk *a.* (عبد عتيق) *fık.* Azat edilmiş hür köle.

abd-ı dâl *a.* (عبد ضال) *fık.* Farkında olmaksızın yolunu kaybedip efendisinin yanına gidemeyen köle.

abd-ı harîde *a.* (عبد خريده) *fık.* Para ile satın alınmış olup bir kimsenin mülkiyeti altına girmiş köle.

abd-ı kınn *a.* (عبد قنّ) *fık.* Köle olarak doğmuş olmasına karşın belli bir bedeli olan ve alınıp satılabilen köle.

abd-ı mahcûr *a.* (عبد محجور) *fık.* Evlilik ve benzeri akitlerden menedilmiş köle. Bu konumdaki köleler, sahibinin izni veya onayı olmadıkça nikâhlanamaz, rehin olamaz veya alış veriş karşılığı olarak kullanılamazlardı.

abd-ı me'sûr *a.* (عبد مأسور) *fık.* Savaşlarda düşmana esir düşmüş köle.

abd-ı me'zûn *a.* (عبد مأذون) *fık.* Ticaret hayatına atılması için bir bedel karşılığında açıkça veya dolaylı olarak izin verilen köle.

abd-ı müşterâ *a.* (عبد مشتراء) *fık.* Para ile satın alınmış köle.

abd-ı mu'tak *a.* (عبد معطق) *fık.* Elinde azatlık kâğıdı bulunan köle.

abdâl *a* (آبدال) [< *Ar.* **bedel; bedel, bedîl, bidl**'*in ç. b.;* **ebdâl** *sözünden bozma olup teklik biçiminde kullanılagelmiştir.*] (*ç. b.* **abdâlân**) **1.** Dünya işlerinden kendini sıyırarak Allah'a yönelen ve kendini Allah'a adayan, "***ricâlü'l-gayb***" (*bk.* bu madde) olarak vasıflandırılan evliyaya verilen ad. **2.** Kalender meşrep ve derviş adam. ***Abdal tekkede, hacı Mekke'de.*** **3.** *tas.* Necip ve asil kullar olarak nitelenen ve "***kutup, iki imam, dört evtâd, yedi ebdâl, kırklar, yetmişler***" olarak adlandırılan gayb erenleri arasında ve hiyerarşik düzende "***yediler***" arasında gösterilen erenler.

§ *tam.* **abdâl-ı seb'a** *a* (سبعه آبدال) Yedi erenler olup bunlardan dördü "**evtâd**" (*bk.* bu madde), ikisi imam ve biri "**kutub**" (*bk.* bu madde) dur.

abdâlân *a* (آبدالان) [*Ar.* **abdâl**'*ın F. ç. b.*] Abdallar; bk. **abdâl**

§ *tam.* **abdâlân-ı Rûm** *a* (آبدالان روم) "*Anadolu dervişleri*" anlamında Anadolu'da mev-

cut bulunan dört bâtınî güçten biri olup "**Kalenderiyye**" (*bk.* bu madde) tarikatine mensup dinî-askerî zümre için kullanılan terim.

abdest *a.* (آبدست) [< *F.âb* + ***dest***] Namazın şartlarından biri olan bu söz, namaz kılmak, Kâbe'yi tavaf etmek, tilâvet secdesi yapmak ve benzeri ibadetleri yerine getirmek için elleri bileklere kadar yıkamak, üç defa ağza ve buruna su çekmek; üç defa yüzü yıkamak, kulakları su ile temizlemek ve başa ıslak elle mesh etmek ve de son olarak ayakları yıkamak için kullanılmaktır. Bunlardan dördü (yüzü yıkamak, kolları dirseklere kadar yıkamak, başı mesh etmek ve ayakları topuklarla beraber yıkamak) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Mâ'ide suresi***" (*bk.* bu madde) suresinin altıncı ayetinde müminlere farz olarak konulmuştur. Bu ayette mealen şöyle denilmektedir: "*Ey iman edenler! Namaz kılmak istediğinizde yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayınız. Başlarınıza meshediniz. Bilekleriyle birlikte ayaklarınızı yıkayınız. Eğer cünüp olursanız, gusl ediniz. Eğer hasta olur veya seferde bulunur veya abdest yolundan gelir veya cinsî münasebette bulunur da su bulamazsanız, toprak cinsinden olan temiz şeyle teyemmüm edip onunla yüzünüzü ellerinizi mesh ediniz...*" Ayrıca abdestin okunarak ve "**Kelime-i şehâ** getirilerek alınması sünne dir. Hz. Peygamber'in bu k da söylediğine bir iki ör "*Mü'min abdest suyunun ula yere kadar ziynetlenir.*"; ' *kimse hakkıyla abdest alırsa, nağının altlarına kadar her raftan günahları dökül* (*Riyâzü's-Sâlihîn,* C. II, s. 3 363). Buharî ise bu konuyu e rinde "***Kitâbu'l-vudû***'" başl altında incelemiş ve Hz. P gamber'in pek çok hadisini bölümde zikretmiştir (*Sahî Buhârî ve Tercemesi,* C. 1, s. 28 367). Öte yanda fıkıh ilminde b terim, "**tahâret-i suğrâ**" (*bk.* b madde) olarak da geçmektedir.

abdestân *a.* (آبدستان) [< *F.âb* + ***des*** + ***-ân***] Abdest almaya yaraya su kabı, ibrik.

abdesthâne *a.* (آبدستخانه) [< *F.âb* + ***dest*** + ***hâne***] **1.** Büyük ve küçük abdest bozacak yer; eskiden "***abdesthâne***"ler evlerin dışında bulunduğu için "*gitmek, çıkmak veya yürümek*" eylemleriyle kullanılmıştır. Söz gelişi Arapça "***memşâ***" (***meşy*** kökündendir) ve Osnamlı Türkçesinde "***memşâhâne***" biçiminde kullanılmıştır; Anadolu ağızlarında ise bu söz "***memişhâne***"ye dönüşmüştür; "***kademhane***", "***ayak yolu***" gibi sözler de yine aynı anlayışın örnekleridir. **2.** Abdest alacak yer.

abdesti bozan durumlar *a.* Abdestli bir kimsenin abdestinin bozulması konusunu ifade eden terim. Abdestin bozulması şu durumlarda söz konusu olur: Vücudun herhangi bir yerinden kan, irin veya kirli su çıkmak, ağız dolusu kusmak, tükürdüğünde tükürüğün yarıdan fazlası kan olmak, küçük veya büyük abdest yapmak, osurmak, bayılmak veya sarhoş olmak, uyumak, namazda gülmek (*bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 1, s. 288, 320, 321).

abdestin farzı *a.* İslâm'ın temel ilkelerinden olan "**farz**" (*bk.* bu madde) ın şartları içinde yer alan ve dört esası ifade eden terim. Bunlar, elleri ve yüzü yıkamak, kolları dirsekler ile beraber yıkamak, başın dörtte birini el ile meshetmek, ayakları küçük topuklarla birlikte yıkamaktır. Bu dört esas ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Maide suresi***" (5)nin altıncı ayetinde şöyle ifade edilmektedir: "*Ey inananlar, namaza durmak istediğiniz zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başınızı meshedin ve ayaklarınızı da topuklara kadar yıkayın.*" Hz. Peygamber de bu konuda şunları beyan eyledi: "*Peygamber (S), abdest almada farz olanın azâları birer defa yıkamak olduğunu beyan eyledi ve kezâ kendisi azâları ikişer defa ve üçer defa yıkadı ve üçer defadan fazla yıkamadı...*" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 1, s. 287)

abdestin mekruhları *a.* Abdest alırken yapılmaması uygun görülen davranışlar. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Suyu gereğinden fazla kullanmak, suyu normalden az kullanmak, suyu yıkanan organlara hızla çarpmak, uygun olmayan veya kirli bir ortamda abdest almak.

abdestin sünnetleri *a.* Abdest alırken Hz. Peygamber'in uyguladığı eylemler için kullanılan terim. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Abdest almaya niyet etmek, abdeste "***e'ûzü besmele***" ile başlamak, önce elleri üç defa bileklere kadar iyice yıkamak, ağzı misvak veya fırça ile temizlemek, ağza üç defa su vererek çıkarmak, buruna üç defa su vererek sol el ile sümkürmek, her organı üç defa ovarak yıkamak, abdeste sağ taraftan başlamak, sakalı olanlar sakal aralarını ovarak yıkamak, parmağında yüzük olanlar yüzüğü oynatarak yıkamak, kulakları ve boynu meshetmek. Sahîh-i Buhârî'de Hz. Peygamber'in abdest alması şöyle anlatılmaktadır: "*İbn Abbâs (R) abdest aldı da yüzünü yıkadı. Şöyle ki, bir avuç su alıp ağzını çalkaladı ve burnuna su çekti. Sonra bir avuç su alıp onunla şöylece, yani sağ avucunu diğer avucu ile birleştirip yüzünü*

yıkadı. Yine bir avuç su alıp sağ elini (yani kolunu) yıkadı. Yine bir avuç su alıp sol elini yıkadı. Sonra başını mesh etti. Sonra bir avuç su aldı ve sağ ayağını yıkayıncaya kadar onu azar azar üzerine döktü. Sonra diğer bir avuç daha su aldı ve onunla ayağını, yani sol ayağını (yine öylece) yıkadı. Ondan sonra: Rasulullah (S)ı gördüm, işte böyle abdest alıyordu." (C. 1, s. 293)

abdestlik *a.* **1.** Abdest alınan yer. **2.** İbadet sırasında en üste giyilen önü açık ulema giysisi.

abdestlü *a.* Boy abdesti almış veya sürekli abdestli olan (kimse).

abdestsiz *a. ve s.* **1.** Abdesti bozulmuş veya gusül abdesti almamış olan (kimse). 2. mec. **2.** Akidesi veya ahlâkı bozuk kimse.

abede *ç.a.* (عبده) [*Ar.***âbid** *ve* **abd**'*in ç. b.*] İbadet edenler, kullar, tapınanlar.

§ *tam.* **abede-i evsân** *ç.a.* (عبده اوثان) Puta tapanlar.

abede-i esnâm *ç.a.* (عبده اصنام) *bk.* **abede-i evsân**

Abese suresi *a.* (عبس سورەسى) [< *Ar. "sûretü'l-abese"* (سورةالعبس)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in sekseninci, iniş sırasına göre yirmi dördüncü suresi olup *"**Necm suresi**"* (53)nden sonra ve *"**Kadir suresi**"* (97)nden önce Mekke'de nazil olmuştur; kırk iki ayetten meydana gelmektedir. Hz. Peygamber, Kureyş'in ileri gelenlerini İslâma davet ederken Müslüman olmak isteyen bir âmâ ile ilgilenmemesi üzerine indirilen bu sure, insanın değerinden, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in faziletinden, toprağın verdiği nimetlerden ve kıyamet gününden söz eder.

âbid *a.* (عابد) [< *Ar.***abd**] (*ç. b.* **abede**) Tapan, tapınan, namaz kılan, oruç tutan, hac ibadetini yerine getiren, zekât veren, dua eden, zikir çeken, ibadet eden, zahid, ehl-i takvâ.

acâ'ib *a.* (عجائب) [*Ar.*] Hadis biliminde, çok zayıf veya uydurma hadisler.

acbü'z-zeneb *a.* (عجب الذنب) [< *Ar. **acb** + **zeneb***] (*kuyruk sokumu*) İnsanın yaratılışı sırasında ve öldükten sonra yeniden dirilirken vücudun özünü oluşturan madde.

a'cem *a.* (اعجم) [*Ar.*] Fasih konuşamayan, meramını iyi anlatamayan ve Arap olmayan kimse.

Acem *a.* (عجم) [*Ar.*] Arapların Arap olmayanlara ve özellikle de İran halkına verdikleri ad.

a'cemî *a.* (اعجمى) [*Ar.*] Arap olsun veya olmasın fasih konuşamayan kimse.

acemî *a.* (عجمى) [*Ar.*] Fasih konuşsun veya konuşmasın Arap olmayan kimse.

acz *a.* (عجز) İnsanda olabilecek aklî, bedenî veya ekonomik yetersizlik.

§ *tam.* **aczu'l-vasiyy** *a.* (الوصيّ عجز) *fık.* Kendisine miras bırakılan bir kimsenin bu mirası hastalık, yaşlılık gibi sebeplerle kullanamaması.

âdâb *a.* (آداب) [< *Ar.***edeb***'in ç. b.*] **1.** Dinin öngördüğü ve aklın güzel kabul ettiği bütün söz ve eylemlerin gerektirdiği davranışlar. **2.** *fık.* Hz. Muhammed'in yaşayış tarzı, farz ve sünnet çerçevesinde dinen uyulması gereken güzel davranışlar.

§ *tam.* **âdâb-ı asr** *a.* (آداب عصر) Yaşanılan çağın getirdikleri ve gerektirdikleri.

âdâb-ı mu'âşeret *a.* (معاشرت آداب) Görgü bilgisi ve kuralları.

âdâb-ı münâzara *a.* (مناظره آداب) *"Tartışma yöntemi."* anlamındaki bu terim, Aristoteles (öl. MÖ 322) in *Topika*'sına dayanan Meşşâ'î mantıkçılarının *"cedel"*ine karşılık Şemsü'd-dîn Muhammed b. Eşref es-Semerkandî (öl. 702 / 1302)nin *Risâle fî âdâbi'l-bahs* adlı eserinde ortaya konulan tartışma yönteminin adıdır. Özellikle felsefe, kelâm ve mantık çerçevesine oturtulan bu konunun temelinde *"Hakikati ortaya çıkarma."* tezi yatmaktadır.

âdâbü'l-bahs *a.* (آداب البحث) Araştırma yöntemleri ve tartışma ya da müzakere kuralları.

âdâbü'l-muhaddis *a.* (المحدّث آداب) Hadis biliminde, hadis rivayet eden bir kimsenin veya hadis hocasının uyması gereken kurallar.

âdâbü'l-mustemlî *a.* (المستملى آداب) Kalabalık bir cemaat önünde hadis aktaran bir kimsenin sesini arkada bulunan topluluğa duyurmakla görevli kimse.

âdâbü's-salât *a.* (آداب الصلاة) *fık.* Namazın müstehapları.

âdâbü'ş-şeyh *a.* (آداب الشيخ) *bk.* **âdâbü'l-muhaddis**

âdâbu tâlibi'l-hadîs *a.* (الحديث طالب آداب) Hadis biliminde, hadis öğrenen bir kimsenin veya hadis öğrencisinin uyması gereken kurallar.

adak *a.* **1.** Kutsal bir yer veya değer için edilen nezir, vaat. **2.** Dinin yükümlülükleri arasında olmamakla beraber kişinin kendi iradesiyle yerine getirmeyi taahhüt ettiği veya kendisine borç kıldığı ya da vaat ettiği ibadet veya inanç; *bk.* **nezir** Adak genellikle oruç tutma, sadaka verme, hacca gitme veya kurban

kesme gibi farz ya da vacip gibi ibadetler türünden olmalıdır. Ayrıca adak adayan kimsenin Müslüman, aklı başında ve büluğ çağına ermiş olması gerekmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a verilen sözlerin tutulması (*"**Nahl suresi**"* 16 / 91), adakların yerine getirilmesi (*"**Hacc suresi**"* 22 / 29) buyurulmuş; bunları yerine getirenler övülmüştür (*"**İnsan suresi**"* 76 / 7). Öte yanda Buharî, **"nezir"** ya da **"adak"** konusunu kitabının *"**Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr**"* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 14, s. 6511-6595) bölümünde topladığı hadislerle incelemiştir.

adâlet *a.* (عدالت) [< *Ar.***adl**] *huk.* **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"düzen, denge, eşitlik, hakka uygun hüküm verme, doğru yolu gözleme, takvaya yönelme"* gibi anlamlarla karşılanan bu söz, hak ve hukuku gözetme, doğruluk, türe olarak da tanımlanagelmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**Hucurât suresi**"* (49)nin dokuzuncu ayeti bu konuda çok bilinen ve zikredilenlerdendir: *"Adâletle hükmediniz, Allah âdilleri sever."* Öte yanda *"**Zilzâl suresi**"* (99) "nin 7. ve 8. ayetlerinde, herkesin yaptığı ile sorgulanacağı, iyilik yapanların iyilikle, kötülük yapanların kötülükle karşılık bulacakları; *"**Nisâ suresi**"* (4)inde insanların adaletle hükmetmeleri (58. ayet); *"**Mümtehine suresi**"* (60)nde ise müminlerin birbirlerine adil ve iyilikle davranmaları istenmiştir (8. ayet). **2.** Adil yargı, kanunlara uygun olarak yapılan yargılama sonucu verilen hüküm. **3.** *fık.* Ahlâkî, hukukî ve sosyal eşitliği veya dengeyi kollama ve gözetme, herkese yaraşanı veya hakkı olanı verme. **5.** Hadis biliminde, bir râvinin her türlü günahtan ve mürüvvete, yani insanî ve örfî meziyete aykırı davranmaktan kaçınması, akıllı ve dengeli olması.

§ *tam.* **adâletü'l-bâtına** *a.* (عدالت الباطنه) **1.** Elde bulunan deliller ve gerekçeler ışığında söz konusu olan ve uygulanan adalet. **2.** Bir kimsenin dinin hükümlerine uygun tarzda yaşaması.

adâletü'r-râvî *a.* (عدالت الراوى) Hadis biliminde, hadis rivayet eden kimsenin sağlıklı bir yöntem izlemesi, hata ve kusurlardan uzak olması.

adâletü's-sahâbe *a.* (عدالت الصحابه) Sağlıklı deliller ışığında, sahabenin Hz. Peygamber'den yalana baş vurmadan hadis rivayet etmeleri.

adâletü'z-zâhire *a.* (عدالت الظاهره) Hadis biliminde, ravinin ayrıntılara girmeden sadece *"âdildir, sıkadır."* biçiminde açıklamalar yaparak hadis rivayet etmeleri.

adâletnâme *a.* (عدالت نامه) [< *Ar.* ***adâlet*** + *F.* ***nâme***] Haksızlığı ve zulmü ortadan kaldırmak; güçlünün güçsüzü ezmesine meydan vermemek; halkın can, mal, ırz, namus gibi aslî yaşama haklarını kollamak ve gözetmek gibi devletin halka karşı sorumluluğunu ve yükümlülüğünü içeren devlet anlayışı ve bu anlayışı belgeleyen ferman.

adâvet *a.* (عداوت) [*Ar.*] Gizli düşmanlık, kin, öç alma duygusu; "**takvâ**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

Âdem *a.* (آدم) [*Ar.*] Semavî kitaplara göre ilk insan ve ilk peygamber, ebu'l-beşer, safıyullah. O'nun yaratılışı ile ilgili ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve ***Tevrat***'ta pek çok ifade ve hikâye yer almaktadır. Özellikle "***Âl-i İmrân suresi***" (3)nin 59. ayetinde mealen, "*Allah nezdinde, yaratılış bakımından, İsâ'nın durumu Âdem'e benzer; Allah O'nu topraktan yarattı, sonra ona* ***ol!*** *dedi ve oluverdi*" ibaresi bu iki peygamberin olağanüstü durumunu anlatması bakımından önemlidir. Ayrıca, "***Hicr suresi***" (3)nin 28 ayetinde, "*Rabbin meleklere: Kara düzgün çamurun tıkırdayan balçığından bir insan yaratacağım. Onu kılığına koyduğum ve ruhumdan ona üflediğim zaman ona secdeye kapanın!*" sözü yine Âdem'i işaret etmektedir. Üstelik yine ***Kur'ân-ı Kerîm***'in farklı pek çok ayetinde O'nun yaratıldığı madde değişik terimlerle ifade edilmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: ***Toprak (türâb; Âl-i İmrân suresi,*** 3 / 59), ***su (mâ; Nûr suresi,*** 24 / 45), ***çamur (tîn; Secde suresi,*** 32 / 7), ***akışkan çamur (sulâle min tîn; Mü'minûn suresi,*** 23 / 12), ***yapışkan çamur (tîn lâzib; Saffât suresi,*** 37 / 11). Bu meziyetlerinden dolayı Allah, Âdem'e halifelik vermiş ve meleklerin O'na secde etmesini emretmiştir; sadece İblis bu emre uymamış ve lanetlenerek cennetten kovulmuştur. Buna karşın İblis, Âdem'in günaha girmesine vesile olmuş, bundan dolayı da Âdem ve eşi Havva, cennetten kovulmuşlardır. Sonra Âdem ve eşi Havva Allah'a tövbe etmişler, tövbeleri kabul edilerek dünyada yeni bir hayata başlamışlardır (***Bakara suresi,*** 2 / 30 -37). Hz. Peygamber de bir hadisinde Âdem'i şöyle anlatmıştır: "*Peygamber (S) şöyle buyurmuştur: Allah Âdem'i yarattı. Boyunun uzunluğu altmış zira idi. (Yaratılması tamamlandıktan sonra) Allah Âdem'e:* ***-Haydi meleklerden şunların yanlarına git de onlara selâm ver! Ve onların senin selâmını nasıl karşıladıklarını iyi dinle, işit. Çünkü bu, hem senin hem de senden sonra zürriyetinin selâmlaşmasıdır,*** *buyurdu. Bunun üzeri-*

*ne Âdem, meleklere: **-Es-selâmü aleyküm** (= selâm üzerinize olasun) dedi. Onlar da **-Es-selâmü aleyke ve rahmetu'l-lahi** (= Esenlik ve Allah'ın rahmeti üzerine olsun) diye karşıladılar. Ve selâmlarına "**Ve rahmetullahi**" kısmını ziyade ettiler (ki bu selâmlaşmanın ilk meşrû'iyyeti ve bu sözle söylenişidir. Âdem, beşerin büyük atası olduğu için, cennete her giren kişi Âdem'in bu güzel sûretinde girecektir...) " (Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 7, s. 3106)

adem *a.* (عدم) [*Ar.*] **1.** Varlığın zıddı, yokluk, hiçlik, bilinmezlik, eşanlamlısı "**yokluk**" (*bk.* bu madde); "**vücûd**" (*bk.* bu madde) karşıtı. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmemekle beraber bazı müfessirler ve kelâm ilmi ile uğraşanlar onun yerine "**leyse**" veya "**lâ-şey**" sözünü kullanmışlardır. **2.** *tas.* Yoksulluk, mutlak yokluk, yani var olması mümkün olmayan yokluk; "**varlık**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

§ *tam.* **ademü's-sıhhat** *a.* (عدم الصحّت) Hadis biliminde, rivayet edilen hadisin sağlıklı olmaması anlamında kullanılan terim.

ademü's-subût *a.* (عدم الثبوت) *bk.* **ademü's-sıhhat**

âdemiyyet *a.* (آدميت) [*Ar.*] Adamlık, insanlık.

âdet *a.* (عادة) [*Ar.*] *"Eski durumuna dönmek, üst üste yaparak eski durumuna ve alışkanlık hâline getirmek, bir şeyi tekrarlamak"* biçiminde açıklanan bu söz, "**avd**" (عود) kökünden türemiş olup "**gelenek**" veya "**örf**" karşılığında kullanılmıştır. Hukukî bir terim olarak âdet, örf ile eş değerde kabul edilmiştir. ***Mecelle***'de *"Âdet muhakkemdir, yani hükm-i şer'îyi isbat için örf ve âdet hakem kılınır."* denilerek toplumun vazgeçilmez değer yargıları arasında gösterilmiştir. Buna göre dinin genel ilkelerine uygunluk, ahlâkî değerlere bağlılık, İslâmî akideleri çiğnememek, edep dairesinde kalmak şartıyla âdetler, toplum hayatında ve örf hukukunda önemli bir yere sahip olmuştur; eşanlamlısı "**amelî örf**" (*bk.* bu madde).

§ *tam.* **âdet-i ağnâm** *a.* (عادة اغنام) *fık.* İslâm hukukunda ve İslâm devletlerinde koyun ve keçiden alınan vergi.

âdet-i gulâmiyye *a.* (عادة غلاميّه) *fık.* İslâm hukukunda, işçi olarak çalıştırılan kimselerin masraflarını karşılamak üzere alınan vergi.

âdet hâli *a.* Kız veya kadınların ergenlik çağına gelmesiyle başlayan ve menapoz dönemine kadar süren, normal ve sağlıklı durumlarda her ay düzenli ola-

rak cinsel organından kan gelmesi durumu. Bu durumlarda namaz kılınamaz, oruç tutulamaz, ***Kur'ân-ı Kerîm*** okunamaz, Kâbe tavaf edilemez, camiye girilemez, cinsî münasebette bulunulamaz. "**Âdet hâli**" bitince "**gusül**" (*bk.* bu madde) yapmak farzdır.

âdetullah *a.* (عادةالله) [*Ar.*] Allah'ın ezelî hükümlerinin oluşması, tabiat kanunu, sünnetullah.

adgâs *a.* (اضغاث) [*Ar.*] *bk.* **ahlâm**

âdıd *a.* (عاضد) [*Ar.*] **1.** Hadis biliminde, kusuru bulunan bir rivayeti bu kusurundan arındıran ve onu sağlıklı biçimde destekleyen ikinci bir hadis. **2.** Aralarında hafıza eksikliği bulunan bir ravînin rivayet ettiği hadisin aynısı, bir başka yoldan rivayet edilerek kusurunun ortadan kaldırılması.

âdil *s. ve a.* (عادل) [< *Ar.***adl**] **1.** Adalet sahibi, adaletli, hakkı teslim eden (kimse). **2.** Dinin hükümlerine uygun yaşayan, halk nazarında güvenilir olan kimse. **3.** "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın sıfatı olarak "*Adaletli, insaflı olan, haklıya hakkını teslim eden, haksıza gerekli cezayı veren, her söylediği ve her emri ya da yasağı doğru olan.*" vasıflarını ifade etmektedir.

Âdiyât suresi *a.* (عاديات سورهسى) [< *Ar.* "*sûretü'l-âdiyât*" (سورةالعاديات)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüzüncü, iniş sırasına göre on dördüncü suresi olup "***Asr suresi***" (103)nden sonra ve "***Kevser suresi***" (108)nden önce Mekke'de nazil olmuş ve on bir ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetin ilk sözünden almaktadır. Surenin özünde insanoğlunun yok olacağı, her şeyin üzerinde Allah'ın yaratıcı gücünün varlığı ifade edilmektedir. Bu surenin Hz. Peygamber tarafından tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 5036.

adl *a.* (عدل) [*Ar.*] (*ç. b.* **udûl**) **1.** Adalet, doğruluk, hakkaniyet. **2.** Hakkı ve eşitliği gözetme, dürüst davranma, "**cevr**" ve "**zulm**" karşıtı. **3.** Bu terim, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (Allah'ın adları) ndan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette zikredilmiştir. Ayrıca "**Adl**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almış (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve O'nun zatî sıfatları arasında gösterilmiştir. **4.** *tas.* İlk varlık, hakîkat-i Muhammediye, Allah'ın bütün kâinâtı "**adl**" yani "**hak**" ile yaratması, âlemlerin kusursuz ve mükemmel bir denge çerçevesinde yaratılması. **5.** Hadis biliminde sağlam hadis

rivayet etme konusunda güven yaratmış olan kimse.

§ *tam.* **adl-i İlâhî** *a.* (عدل الاهی) İlâhî adalet, Allah'ın takdir hakkı.

adlü'n-hâfızûn *a.* (عدلحافظون) Hadis ravîlerinin adaletli ve hafız, yani yetkin olması durumu.

adlü'n-zâbitûn *a.* (ضابطون عدل) Hadis ravîlerinin âdil ve zabit bir kimse olması.

adn *a.* (عدن) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Sürekli kalınan ve oturulan yer, bir cevher ya da madenin özü, yatağı"* olarak verilen bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"cennât"** (*cennâtü adn*) sözü ile birlikte ve on bir yerde geçer; *"İçinde gösterişli yerlerin, altın ve incilerle bezenmiş elbiselerin, lezzetli yiyeceklerin, eşsiz güzellikleriyle hurilerin, tadı baldan tatlı akar suların bulunduğu bir güzellik diyarı."* olarak tasvir edilir. Bu söz, ***Tevrat***'ta **"Aden"**, ***Ahd-i Atîk***'te ise İbranice **"Eden"** olarak geçmektedir.

âfâkî *a.* (آفاقی) [< *Ar.* ***âfâk (ufk***'*un* *ç. b.)* + *î*] Dış dünya ile ilgili şeyler karşısında bireyin şahsî görüş ve inanışlarına bağlı olarak değerlendirilen ve herkesin izleyip gözleyebileceği reel durumlar, **"enfüsî"** sözünün karşıtı, objektif. ***Kur'ân-ı Kerîm*** (***Fussilet suresi*** 41 / 53) 'de bu söz, **"enfüs"** sözü ile birlikte kullanılmıştır.

âfiyet *a.* (عافیت) [*Ar.*] Sözlüklerde, *"Sağlıklı olma, selâmette bulunma, belâ ve kötülüklerden, âfetlerden uzak kalma."* olarak tanımlanan bu terim, hadislerde maddî ve manevî sıkıntılardan uzak olma olarak ifade edilmiştir.

Afüv *a.* (عفو) [< *Ar.* **afv**] Sözlüklerde *"Silmek, yok etmek, ortadan kaldırmak"* biçiminde açıklanan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın kullarına ait günahlarını bağışlama, Kirâmen Kâtibîn meleklerinin kayıtlarında bulunan suçlarını silme, bu tür günahlardan dolayı kıyamet gününde kullarından hesap sormama anlamı çerçevesinde Allah'ın bir sıfatı olarak tanımlanmıştır. Bu manada ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette geçmektedir (***Hac suresi***, 22 / 60; ***Nisâ suresi***, 4 / 149). **"Afüv"** adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

afv *a.* (عفو) [*Ar.*] **1.** Devlet işlerinde azletme, istifasını kabul etme. **2.** *huk.* Bir suçlu hakkındaki hüküm kesinleştikten sonra cezayı

tamamen veya kısmen ortadan kaldırma.

§ *tam.* **afv-ı umûmî** *a.* (عفو عمومى) *huk.* Bir veya birden fazla suçtan dolayı tutuklu bulunan veya hakkında soruşturması devam eden kimselerin tamamen veya kısmen suçlarından bağışlanması.

afv an-il-cerâha *a.* (عفوانالجراحه) [*Ar.*] *fık.* Bir kimsenin kendisini kısas ya da diyet gerektirecek biçimde yaralayan bir kimse üzerinde olan hakından, yani kısas veya diyet hakkından vazgeçerek o kimseyi affetmesi durumu.

afv an-il-cinâye *a.* (عفوانالجنايه) [*Ar.*] *fık.* Bir kimsenin kendisine karşı kısas ya da diyet gerektirecek bir cinayet teşebbüsünden dolayı oluşacak hakkından vazgeçmesi, yani kısas ya da diyet istememesi.

afv an-il-kat' *a.* (عفوانالقطع) [*Ar.*] *fık.* Bir uzvu kesilmiş olan bir kimsenin bundan dolayı oluşacak kısas ya da diyetten vazgeçmesi, yani kısas ya da diyet istememesi.

afv an-il-kısas *a.* (عفوانالقصص) [*Ar.*] *fık.* Cinayete kurban giden bir kimsenin velisinin kısas hakkından vazgeçmesi.

afv an-il-şecce *a.* (عفوان الشجّه) [*Ar.*] *fık.* Başı veya yüzü yaralanan bir kimsenin bu olaydan dolayı oluşacak olan kısas ya da diyetten vazgeçmesi, yani kısas ya da diyet istememesi.

ağfer *s.* (اغفر) [*Ar.*] **1.** Çok bağışlayan, mağfiret eden. **2.** **"Esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*) arasında zikredilen, daha çok da O'nun vasfını ifede eden söz.

ağıt *a.* **1.** Sosyal ve toplumsal felâketler veya çok sevilen bir kişinin kaybı için söylenen doğmaca söz veya ezgi. **2.** *ed.* Bu tür olayların yarattığı tahribatı veya sevilen bir kimse ya da din ve devlet büyüklerinin ölümünden duyulan acıyı şiirle anlatma tarzı, sagu, mersiye. **3.** İslâmî inanışa göre ağıt, ölüye üzülme, onun iyi huylarını sayıp dökerek ağlama, mümkün olduğunca **"takdir-i ilâhî"** (*bk.* bu madde) ye bağlanarak sızlanma mubah görülmüştür. Sünnî çevrelerde bilim adamlarının karşı çıkmalarına karşın ağıt, her dönemde var olmuştur. Özellikle Anadolu'da özellikle köylerde ağıt yakma, ağıtçılık, toplu ağıt söyleme âdeti yaygın olarak devam etmektedir. Öte yanda, saçını başını yolma, üstünü başını yırtma, dizini veya vücudunu dövme gibi eylemler ile Şii-Alevî çevrelerinde ise ağıt geleneği ileri seviyededir. Hatta Şiî-Alevî bilginleri bu geleneği teşvik etmişlerdir. Nitekim Hz. Ali'nin şehit edilmesi dolayısıyla ramazan ayının on

sekiz, on dokuz ve yirminci günlerinde; Hz. Hasan ve Hüseyin'in öldürüldüğü Kerbelâ faciasının yıl dönümü olan on muharrem günü ağıt yakma, üzülme, o olayı yeniden hatırlamak amacıyla toplu ağıt törenleri düzenlenmektedir. Tasavvuf ehli ise ağıt konusunda farklı bir yaklaşım içine girmişlerdir. Ölüye ağıt yakma yerine, *"Âşık maşukuna, kul mevlâsına vasıl oldu."* diyerek şiirler söylemişlerdir, sema yapmışlardır. Bunun en çarpıcı örneğini Hz. Mevlânâ'nın ölüm gecesini **"şeb-i arûs"** (*bk.* bu madde) olarak niteleyen Mevlevîlik tarikati sergilemekte; bu gelenek gümüzde de yaşatılmaktadır.

ağlama duvarı *a.* Yahudilerce **"Beit ha-Mikdaş"** (***Beytü'l-makdis veya Süleyman Ma'bedi***) olarak adlandırılan, Hz. Süleyman'ın saltanatının dördüncü yılında yapımına başlanan ve yedi yıl altı ayda tamamlanan (M.Ö. 967) mabetten günümüze kadar gelen ve kutsal kabul edilen duvar. Son dönemlerde Mescid-i Aksâ ile Kubbetü's-Sahrâ'yı çevreleyen duvarın bir bölümü. Yahudiler, Kudüs'ün ve mabedin tahrip edilmesini, halkının Romalılarca sürgün edilmelerini lânet etmek, mabede yeniden ruh vermek ve Yahudi hâkimiyetini yeniden kurmak, gözyaşları içinde dua ederek ağıt yakmak için bu duvarın önünde yaslarını sürdürmektedir.

ağyâr *ç.a.* (اغيار) [*Ar.***gayr'***ın ç. b.*] Sevenin sevdiğine kavuşması yolunda engel çıkaran, âşık ile maşuk arasına giren eller, yabancılar, rakipler; **ihvan** veya **âşina** karşıtı. Allah'a gönül veren âşıklar için Allah yar, **"mâsivâ"** (*bk.* bu made) ise ağyardır. Kul ile Allah arasına kimsenin giremeyeceği ilkesinden hareketle bu ikisinin arasına hiçbir unsurun, yani ağyâr ya da mâsivânın girmemesi gerekir. Tasavvufta ise **"ağyâr"**, **"mâsivâ"** ile eşanlamlı kabul edilmiştir.

Ahad *a.* (احد) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Bir, bir tek, yegâne"* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dandır. Aynı anlamı içeren bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**İhlâs suresi**"* (112 / 1)nde doğrudan doğruya Allah'a nisbet edilmiştir. Bu anlam çerçevesinde hadislerde de geçen bu terim, Allah'a nispet edilmiştir. Allah'ın dışında bir başka varlığa nispet edilemeyeceği için bu kelimenin çokluk biçimi de yok, diye yorumlanmıştır.

ahad haber *a.* Hadis biliminde tek kişinin rivayet ettiği hadis olarak yorumlandığı gibi mütevatir olmayan hadis olarak da nitelenen bu terim, aynı zamanda

"**haber-i vâhid**" (*bk.* bu madde) olarak da ifade edilmiştir.

ahâdîs *ç.a.* (احاديث) [*Ar.* **hadîs**'*in ç. b.*] Hadisler; *bk.* **hadis.**

§ *tam.* **ahâdîs-i nebeviyye** *ç.a.* (احاديث نبويه) Hz. Muhammed'in hadisleri ve bu hadislerin toplandığı eserler.

ahâdîsü'l-ahkâm *ç.a.* (الاحكام احاديث) Hadis biliminde, temizlik, namaz, zekât, oruç, hac, nikâh, boşanma, giyim kuşam, diyet, âdâp gibi konular ile helâl ve haram hükümleri içine alan hadisler.

ahâdîsü'l-kavliyye *ç.a.* (القوليّه احاديث) ***Kur'ân-ıKerîm***'in mütemmimi olarak kasdedilen Hz. Muhammed'in sözleri.

ahâdîsü'l-fi'liyye *ç.a.* (الفعليّه احاديث) Hz. Muhammed'in tasvip ettiği ve salık verdiği konular.

ahâdîsü't-takrîriyye *ç.a.* (احاديث التقريريّه) ***Kur'ân-ı Kerîm***'in mütemmimi kasdedilen Hz. Muhammed'in sözleri.

ahadiyyet *a.* (احديت) [*Ar.*] Bütün isim ve sıfatlardan arınmış olarak Allah'ın zatının bir ve tek olması, birlik, Allah'ın birliği; eşanlamlısı "**vahdâniyyet**" (*bk.* bu madde).

ahad sünnet *a.* İster Hz. Peygamber'den rivayet eden ravîlerinin, isterse sonraki tabakalardaki ravîlerinin sayısı tevatür sayısının altında bulunan sünnet.

ahavât *ç.a.* (اخوات) [*Ar.***uht**'*un ç. b.*] **1.** Kız kardeşler. **2.** *tas.* Tarikate girmiş kadın arkadaşlar veya yoldaşlar.

ahaveyn *ç.a.* (اخوين) [*Ar.***ah** *sözünün tesniye (ikilik) biçimi.*] İki erkek kardeş (*Ünlü İslâm bilginlerinden Urfalı Mahmud Kâmil Efendi'nin babası Mustafa Kâmil Efendi ile amcası Mehmet Efendi için söylenmiştir.*).

ahbâ *ç.a.* (احبا) [*Ar.***habâ**'*in ç. b.*] Sırdaşlar.

ahbâb *ç.a.* (احباب) [*Ar.***habîb**'*in ç. b.*] Dostlar, sevilenler, tanıdıklar.

ahbâr *ç.a.* (احبار) [*Ar.* **ahbâr** *veya* **habr**'*in ç. b.*] ***Tevrat***'ı ve onun hükümlerini iyi bilen Yahudi din bilginleri ve hahamlar için ***Kur'ân-ı Kerîm***'de kullanılan bu söz, "***Mâ'ide suresi***" (5 / 44, 63) nde iki defa geçmektedir.

ahbâriyye *ç.a.* (اخباريّه) [*Ar.* **ahbâr**'*in ç. b.*] İslâmî inanca göre, dinî konularda nakil ve rivayetlere göre amel edenler, onlara sadık kalanlar.

ahberenâ *a.* (اخبرنا) [*Ar.* **ahbâr**'*in ç. b.*] Hadis biliminde bu terim, semâ, kıraat, icazet ve birden çok kimse ile birlikte alınan bir hadisi başkasına rivayet eder-

ken kullanılan sigayı ifade etmektedir.

ahde vefa *a. bk.* **ahit**

ahd günü *a.* **"kālû belâ"** (*bk.* bu madde) günü.

Âhır *s.* (آخر) [*Ar.*] (*ç. b.* **âhirîn** *ve* **evâhir**) *"Ölümsüz, ebedî"* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Hadîd"*** (57 / 3) suresinde **"evvel"** sözü ile birlikte kullanılır ve Allah'a nisbet edilir; **"evvel"** varlığının başlangıcı olmayan yani ezelî olan, **"âhır"** de varlığının sonu olmayan yani ebedî anlamında kullanılmıştır. Öte yanda **"âhır"** adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). Ayrıca bu söz Hz. Peygamber'in hadislerinde de sıkça geçmektedir. Özellikle O, kızı Fâtımâ'ya öğrettiği şu dua bu sözün en çarpıcı biçimde kullanılışına bir örnektir: *"Allahım! Sen evvelsin, senden önce hiçbir şey yoktur ve sen âhirsin, senden sonra da hiçbir şey yoktur."* (Müslim, "zikir", 61)

§ *tam.* **âhirü'l-emr** *a.* (آخرالامر) Ahir zaman peygamberi.

âhirü's-sened *a.* (آخرالسند) Hadis biliminde kullanılan terim, bir hadisin sahabi veya yazarı tarafını ifade etmektedir.

ahidnâme *a.* (عهدنامه) [< *Ar.***ahd** + *F.* **nâme**] Hükümdarların veya sultanların bazı devlet, cemaat veya şahıslara özel hak ve imkân tanımak amacıyla düzenlenmiş olan belge, muahede-nâme, musâlaha-nâme. İslâm devletleri içinde ilk ahid-nâme, Hz. Muhammed tarafından H. 9. yıldan sonra verilmiş olup onu Irak, İran, Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Afrika ile Anadolu'nun fethinden sonra buralarda yaşayan gayrimüslimlere Hulefâ-yı Raşidin ve özellikle Hz. Ömer tarafından verilmiş olan hakları belgeleyen vesikalar izlemiştir. Osmanlı devletinde de yabancılara verilen ticarî imtiyazları veya sulh anlaşmalarını içeren ve **"mu'âhedenâme"** olarak da adlandırılan ahid-nâmeler söz konusudur.

ahilik *a.* **1.** Dostluk, kardeşlik, arkadaşlık. **2.** Dayanışma ve yardımlaşma esasına dayanan eski bir Türk töresi olup özellikle on üçüncü yüzyılda Anadolu'da hızla yaygınlaşan ve Osmanlı devletinin kurulmasında, hatta yayılmasında önemli rol oynamış olan dinî ve sosyal bir teşkilât. En temel ilkelerini dinin asıl kaynağından alan ahiliğin **"nizamnâme"**lerine **"fütüvvetnâme"** adı da verilmiş olup bu teşkilâta girmek için şerbet iç-

mek, şed veya peştamal kuşanmak, şalvar giymek ile gerçekleşiyordu. Onun özünü ise esnaf birlikleri ve bunları da çıraklar, kalfalar ile ustalar oluşturuyor; en kıdemli veya yaşlı meslek erbabına "**reis**" veya "**ahi**" deniliyor; teşkilât içindeki düzeni de "**yiğitbaşı**" ya da "**server**" denilen ikinci bir reis sağlıyordu. Osmanlı sosyal hayatının en temel sosyal kurumlarından olan bu teşkilât, varlığını Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar sürdürmüştür.

âhir *s.* (آخر) [*Ar.*] *"Son, sonraki"* anlamında olup Hz. Muhammed sonrası kıyamet gühüne kadar geçecek zaman dilimi.

âhir *s.* (عاهر) [*Ar.*] *fık.* Başkasının nikâhlı eşi ile cinsel münasebete giren (erkek).

âhire *s.* (عاهره) [*Ar.***âhir** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *fık.* Zina yapan (kadın).

âhiret *a.* (آخرت) [*Ar.*] Dünya hayatının sonrasında ebediyen devam edecek olan öteki hayat, öteki dünya, ahret. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yüzden fazla ayette geçmekte olup buralarda dünyanın sonu ile yeni bir hayatın başlangıcı ifade edilmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "ahr" maddesi). İslâm'da ahrete inanmak imanın esaslarındandır. Nitekim "**ehl-i sünnet**" (*bk.* bu madde) inacına bağlı her müminin yürekten inanması gereken "**amentü**" (*bk.* bu madde) nün özünde "**âhiret**" inancı yatmaktadır.

âhiret günü *a. bk.* **âhiret**

âhiret gününe iman *a.* "**İmânın şartı**" (*bk.* bu madde), yani İslâm'ın temel ilkelerinden olan "**farz**" (*bk.* bu madde) ın şartları içinde yer alan ve altı farzdan oluşan ve de "**amentü**" olarak adlandırılan imanın esaslarından biri olan *"âmentü billâhi ... ve'l-yevmi'l-âhiri...",* yani *"Allah'a ... ve ahret gününe inandım."* sözü.

ahiretlik *a.* **1.** Ahirete özgü veya ona bağlı. **2.** Kendisini dine ve ibadete adamış kimse, takva sahibi.

âhir zaman *a.* **1.** İnsanın içinde yaşadığı son dönemi veya dünya hayatının kıyametten önceki zamanı. **2.** İslâm inancına göre bu terim, kıyamete yakın olan devri, zamanın ve âlemin sonunu anlatır. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de açıkça geçmemekle beraber hadislerde sıkça dile getirilmiştir.

ahit, -hdi *a.* (عهد) [< *Ar.***ahd**] **1.** *"Antlaşma, taahhüt, yükümlülük, güven veren söz."* anlamında kelâm terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**mîsâk, kal ü belâ, ahid, belâ ahdi, rûz-ı elest, bezm-i ezel, bezm-i elest**" gibi Allah ile kul

arasındaki ahitlerden söz eden pek çok ayet yer almaktadır. **2.** Allah'a karşı olan yükümlülük, and, kasem. **3.** Padişah buyruğu, ferman, hatt-ı hümâyûn. **4.** *tas.* Allah ile kul arasında var olduğuna inanılan ahidleşme. Sufîler, "**bezm-i elest**"te Allah'ın "**Rab**" olduğunu ikrar etmeyi "**ahid**", bu taahhüde bağlı kalmayı da "**ahde vefa**" olarak benimsemişlerdir.

§ *tam.* **ahd-i atîk** *öz.a.* (عهد عتيق) (***Eski Ahit***) **1.** Hristiyanlar tarafından Yahudilerin kutsal kitabı ***Tevrat***'a verdikleri ad olup İbranice otuz dokuz kitaptan ve "***Tevrat***", "***Neviîm***" (*Peygamberler*) ve "***Ketuvîm***" (*Kitaplar*) balıklı üç ana bölümden oluşmaktadır. Biri İbranice, öteki Grekçe tercüme olan bu kitabı, bütün Hristiyan mezhepleri kabul etmekle birlikte Hristiyan dünyası onun ikinci versiyonunu, yani Grekçe tercümesini benimsemektedir. **2.** Hz. Ebubekir Sıddık'ın lâkabı.

ahd-i cedîd *öz.a.* (عهد جديد) (***Yeni Ahit***) ***Kitâb-ı Mukaddes***'in yalnızca Hristiyanlara ait olan kısmına verilen ad, ***İncil.*** Bu kitap, "***Tarihî kitaplar: Dört İncil ve Resullerin İşleri***", "***Ta'lîmî Kitaplar: Pavlus'un Mektupları ile Katolik olarak adlandırılan yedi mektup***" ve "***Peygamberlik: Yuhanna'nın Vahyi***" başlıklı üç ana bölümden oluşmaktadır.

ahitnâme *a.* (عهد نامه) [< *Ar.***ahd** + *F.* **nâme**] "*Sözleşme, antlaşma.*" anlamında olup Hz. Peygamber'in hicret sonrası Medineliler ile Mekkeliler arasında yaptığı antlaşmalar.

âhiyân-ı Rûm *a* (آخيان روم) "*Anadolu dervişleri*" anlamında Anadolu'da mevcut bulunan dört bâtınî güçten biri olup "**Kalenderiyye**" (*bk.* bu madde) tarikatine mensup dinî-askerî zümre.

Ahkāf suresi *a.* (احقاف سورەسى) [< *Ar.*"*Sûretü'l-Ahkâf*" (سورة الاحقاف) ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kırk altıcı, iniş sırasına göre altmış altıncı suresi olup "***Câsiye suresi***" (45)nden sonra ve "***Zâriyât***" (51)nden önce Mekke'de nazil olmuş ve otuz beş ayetten meydana gelmektedir. Adını yirmi birinci ayette geçen "**ahkāf**" (*kum tepeleri*) sözünden almıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in Hak din kitabı olduğu ve iman etmenin öneminin ifade edildiği bu surede, ayrıca Allah'ın birliği ve kudreti üzerinde durulmakta, bunlara inanmayanların sonu azap olacağı vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'in "***Ahkāf suresi***"nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i*

Buhârî ve Tercemesi, C. 10, s. 4753-4757.

ahkâm *ç.a.* (احكام) [*Ar.***hükm***'ün ç. b.*] *"Karar, yargı, ilim, anlayış"* kavramlarını içeren **"hüküm"** sözünün çokluk biçimi, hükümler. *bk.* **hüküm**

§ *tam.* **ahkâm-ı adâlet** *ç. a.* (احكام عدالت) *huk.* Hukuk düzeni, adalet sistemi

ahkâm-ı adliyye *ç. a.* (احكام عدليه) *huk.* Hukukla ilgili hükümler.

ahkâm-ı akliyye *ç. a.* (احكام عقليّه) Aklın bir şeyin var oluşu kavramıyla münasebeti konusunda yapacağı değerlendirmeler için kullanılan kelâm terimi.

ahkâm-ı âmire *ç. a.* (احكام آمره) *huk.* Tarafların iradeleriyle değiştirile meyen kanun hükümleri.

ahkâm-ı asr *ç. a.* (احكام عصر) Çağın getirdikleri, dönemin değer yargıları.

ahkâm-ı bâtına *ç. a.* (احكام باطنه) Batınî fıkıh.

ahkâm-ı hamse *ç. a.* (احكام خمسه) **"Vacib, mendub, mubah, mekruh, haram"**dan oluşan beş hüküm. **"Vacib"**, kesin bir delille yapılması düşünülen dini görevler" (*bk.* bu made); **"mendub"**, farz ve vaciplerin dışında yapılması istenen dini görevler" (*bk.* bu made); **"mubah"** yapılıp yapılmaması insanların isteğine bırakılan dini görevler" (*bk.* bu made); **"mekruh"**, kesin bir delille yapılması yasaklanan fiiller" (*bk.* bu made); **"haram"** kesinlikle yapılması yasaklanan ve yapılması hâlinde günaha girileceği belirtilen dini görevler" (*bk.* bu made), **"ahkâm-ı hamse"** olarak nitelenmiştir.

ahkâm-ı nâhiye *ç. a.* (احكام ناحيه) *huk.* Yapılmasına izin vermediği kanunun hükümleri.

ahkâm-ı şahsiyye *ç. a.* (احكام شخصيه) *huk.* Şahsın ülke ve ülke dışında kanun önünde hak sahibi olduğunu içeren yasal hükümler.

ahkâm-ı şer'iyye *ç. a.* (احكام شرعيه) *huk.* İnanç dünyasına, ibadete ve eylemlere ilişkin şer'î hükümler.

ahkâm-ı zâhire *ç. a.* (احكام ظاهره) Namaz, oruç, hac, zekât ve şer'î ibadetler.

ahkâmü'l-hâkimîn *ç. a.* (احكام الحاكمين) Hüküm verenlerin en üstünü anlamında Allah'a izafe edilen bir terim.

ahkâmü'l-Kur'ân *ç. a.* (احكام القران) İbadet, muâmelât,

keffâret, ukubât ile ilgili ayetlerin yorumuna konu olan bilim dalı.

ahkâm hadisleri *ç. a.* **1.** Hadis biliminde, genellikle haram, helâl, mekrûh gibi şerî bir hüküm ihtiva eden hadisler. Bu konuda derlenmiş pek çok hadis mecmuaları da vardır. **2.** Hadis biliminde, genellikle insanlara hayırlı sözler ve işleri anlatan, kötü söz ve davranışlardan uzak durmayı öneren, dolayısıyla onları iyilik ve güzelliğe özendiren ahlâkî içerikli hadisler.

ahkem *s.* (احكم) [< *Ar.***hükm**] Çok güçlü, pek kuvvetli, hükmedici.

§ *tam.* **ahkemü'l-hâkimîn** *a.* (احكم الحاكمين) **"Esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup hükmedenlerin en güçlüsü anlamındadır.

ahlâk *ç.a.* (اخلاق) [*Ar.***hulk'***un ç. b.*] **1.** Bireysel ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı gerektiren ve insanın yaratılışında var olan ruhsal ve zihinsel güzellikler. Hadislerde ve İslâmî kaynaklarda ahlâk, iyi ve kötü huyları birbirinden ayıran değerler olarak gösterilmiştir. İyi huylar, ***"hüsnü'l-hulûk, mehâsi-ü'l-ahlâk, mekârimü'l-ahlâk, ahlâku'l-hasene"***gibi terimlerle karşılanırken kötü huylar ***"ahlâku's-seyyi'e, ahlâku'z-zemîme"*** benzeri terimlerle nitelenmiştir. Öte yanda İslâm ahlâkının kaynağı ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve sünnet kabul edilmiştir. **2.** *tas.* İnsanın ahlâkî mükemmelliğe ulaşmasını ve Allah'a yakınlaşmasını engelleyen bedenî ve dünyevî tutkulardan kurtulma mücadelesi olarak görülen ahlâk, nefsin ve iradenin özgür olması için verilmesi gereken bir savaş olarak nitelenmiş ve benimsenmiştir. **3.** Bireysel ve sosyal yapıda insanı insan yapan değerleri inceleyen, irdeleyen ve öğreten bilim dalı.

§ *tam.* **ahlâk-ı fâzıla** *a.* (فاضله اخلاق) İyi ve erdemli ahlâk; insanın yaradılışında var olan ruhsal ve zihinsel güzellikler.

ahlâk-ı hasene *a.* (حسنه اخلاق) Güzel ahlâk.

ahlâk-ı zemîme *a.* (زميمه اخلاق) Ahlâk bozgunluğu, kötü huylar.

ahlâkî *s.* (اخلاقى) [< *Ar.****ahlâk*** + **-î**] (*ç. b.* **ahlâkıyyât** *ve* **ahlâkıyyûn**) Ahlâkla ilgili, töreye özgü.

ahlâkıyyât *ç.a.* (اخلاقيات) [*Ar.* **ahlâkî'***nin ç. b.*] **1.** Ahlâk bilgisi. **2.** Ahlâk konusunu işleyen bilim dalı, törebilim.

ahlâkıyyûn *ç.a.* (اخلاقيون) [*Ar.* **ahlâkî'***nin ç. b.*] **1.** Ahlâk bilimi. **2.** Ahlâk bilimi konusunda çalışan

bilim adamları. **3.** Ahlâkçılık ekolünü benimsemiş yazar ve sanatçılar.

ahlâm *ç.a.* (احلام) [*Ar.***hulm***'un ç. b.*] Uykuda görülenler, düşler, düş azmalar; eşanlamlısı "**agdâs**".

ahlât *ç.a.* (آخلاط) [*Ar.***hılt***'ın ç. b.*] **1.** Karışmış olanlar. **2.** İnsan bedeninde var olduğu ileri sürülen dört unsur. **3.** *hek.* Vücut sıvıları.

§ *tam.* **ahlât-ı erba'a** *ç.a.* (آخلاط اربعه) İnsanın biyolojik, ahlâkî ve psikolojik fonksiyonlarını etkilediği kabul edilen ve"*demevî*" (san-guin), "*balgamî*" (flegmatique), "*safravî*" (colérique), "*sevdaî*" (mélancolique) olarak adlandırılan dört unsur.

ahlât-ı bedeniyye *ç.a.* (آخلاط بدنيه) *hek.* Vücut sıvıları.

ah lehümâ *a.* (اخ لهما) [*Ar.*] Anne baba bir erkek kardeş.

ah li-eb *a.* (اخ لاب) [*Ar.*] Baba bir erkek kardeş.

ah li-ebeveyn *a.* (اخ لابوين) [*Ar.*] Anne baba bir erkek kardeş.

ah li-üm *a.* (اخ لأمّ) [*Ar.*] Baba ayrı, anne bir erkek kardeş.

ah min-er-radâ' *a.* (اخ من الرضاء) [*Ar.*] Süt kardeş.

ah şakîk *a.* (اخ شقيق) [*Ar.*] Anne baba bir öz kardeş.

ahmed *s.* (احمد) [< *Ar.***hamd**] **1.** Çok övülen (kimse). **2.** *öz.a.* Hz. Muhammed.

§ *tam.***Ahmed-i Muhtâr** *öz.a.* (احمد محتار) Hz. Muhammed.

Ahmediye (I) *a.* (احمديه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden olup 14. yüzyılda ortaya çıkan ve Ömer el-Halvetî (öl.800 / 1398) 'ye nipet edilen bir büyük tarikatin kolu için kullanılan ad.

Ahmediye (II) *a.* (احمديه) [*Ar.*] Hz. Muhammed'in hayatını ve onun etrafında oluşan menkıbeleri anlatan eser.

ahrufü's-seb'a *a.* (احرف السبعه) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in lafızları ve okunuşları ile ilgili yedi lehçe veya tarz.

ahsen *s.* (احسن) [*Ar.*] (*ç. b.* **ahâsin)** Çok güzel, daha güzel, pek güzel.

§ *tam.* **ahsen-i takvîm** *a.* (احسن تقويم) **1.** En kusursuz ve mükemmel, en güzel. **2.** *mec.* İnsan. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm*** (***Tîn suresi***, 95 / 4) 'de geçmektedir ve "*İnsanın ruhen ve bedenen en mükemmel olarak yaratıldığı, onun düşünen, konuşan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, doğruyu yanlıştan, hayrı şerden ayıran en mükemmel bir yaratık olduğu*" yorumları yaygındır.

ahsenü'l-hadîs *a.* (احسن الحديث) Sözün en en güzeli, ***Kur'ân-ı Kerîm.***

ahsenü'l-hâlıkîn *a.* (احسن الخالقين) **"Esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup yaratanların en güzeli anlamındadır ve ***Kur'ân-ı Kerîm*** (***Mü'minîn suresi***, 23 / 14; ***Sâffât suresi***, 37 / 125) 'de iki ayette geçmektedir

ahsenü'l-kasas *a.* (احسن القصص) **1.** Hikâyelerin en güzeli. **2.** *ed.* Yusuf kıssası, ***Yusuf u Züleyhâ*** hikâyesi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu kısa "***Yûsuf suresi***" (12) nde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Literatürde çok yaygın olarak işlenen ***Yusuf u Züleyhâ*** hikâyesinin kaynağı da bu suredir.

ahsenü't-talâk *a.* (احسن الطلاق) *fık.* *"Boşanmanın en güzeli."* anlamındaki bu terim, bir erkeğin karısını cinsel ilişkide bulunmadığı temiz süre içinde boşamasını ve kadının iddeti tamamlanıncaya kadar ona dokunmamasını ifade eder.

ahyâr *ç.a.* (اخيار) [*Ar.* ***hayr'ın*** *ç. b.*] Çok hayırlı ve faziletli kimseler; eşanlamlısı **"sulehâ"**; **"eşrâr"** karşıtı.

ahz *a.* (اخذ) [*Ar.*] *tas.* Sözlük anlamı *"almak"* olan bu söz, tasavvufta Allah'a ulaşma olarak nitelenmiş, bu makama erişen sufilere Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmış gözüyle bakılmıştır.

§ *tam.* **ahz-ı feyz** *a.* (اخذفيض) *tas.* Allah'a ulaşma yolunda tarikate yeni girenlerin mürşitten veya velîden manevî olarak beslenmesi.

ahz-ı tarîkat *a.* (اخذ طريقت) *tas.* Allah'a ulaşma yolunda bir tarikate girme.

ahz-ı yed *a.* (اخذ يد) *tas.* Tasavvufta sâlikin mürşitten veya velîden el alması.

ahz u kabz *a.* (اخذ و قبض) *fık.* Bir sözleşme gereği teslimi gereken bir şeyin alınmasını ifade eden fıkıh terimi.

ahz u siyâset *a.* (اخذوسياست) *fık.* Yakalayıp cezalandırma veya öldürme anlamında fıkıh terimi.

Ahzâb suresi *a.* (احزاب سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'l-Ahzâb"* (سورة الاحزاب)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in otuz üçüncü, iniş sırasına göre doksanıncı suresi olup "***Âl-i İmrân suresi***" (3)nden sonra ve "***Mümtehine suresi***" (60)nden önce Medine'de nazil olmuş ve yetmiş üç ayetten meydana gelmektedir. Adını Hendek Savaşı, öteki adıyla Ahzab Savaşı'ndan dolayı almıştır. Surenin özünde, nübüvvetten ve Allah'ın takdir gücünden, aile bireylerinden, Ahzab

Savaşı'ndan, Hz. Peygamber'in saygın konumundan söz edilmektedir. Hz. Peygamber'in "***Ahzâb suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4662-4684.

akabe *a.* (عقبه) [*Ar.*] **1.** "*Sarp yol, tehlikeli geçit.*" anlamında Mekke ile Minâ rasında bulunan bir tepenin adı; eşanlamlısı "**muhâtara**". **2.** ***Kur'ân-ı Kerîm*** (***Beled suresi***, 90 / 11 - 17) 'de "*Köle azat etmek, yetim veya yoksulu doyurmak, sabırlı olmak, doğruluktan ayrılmamak, haktan yana olan kimselerle beraber olmak*" gibi anlamlarda kullanılmış olan bu söz, erdemli kimselerin vasfı olarak nitelenmiştir. **3.** *tas.* Maksada ulaşma, ahlâk mükemmeliğine erişme yolunda aşılması gereken engeller, nefsanî bağlar.

akā'id *ç.a.* (عقائد) [*Ar.***akîde**'*nin ç. b.*] İslâm dininin temel ilkeleri, inanılması ve öğrenilmesi zarurî olan kaideler. ***Kur'ân-ı Kerîm***'e göre (***Enbiyâ suresi***, 21 / 25) bütün peygamberlerin tebliğ ettiği akaidin temelini "**tevhid**" inancı oluşturmuştur. Yine ***Kur'ân-ı Kerîm***'e göre İslâm akaidinin temeli "**usûl-i selâse**" (*üç ana yol*) olan "**ulûhiyet, nübüvvet, ahiret**"ten meydana gelmektedir. Âyet ve hadislere dayalı olarak İslâm akaid ilmi şu ortak ilkelerde birleşmiştir: 1. Allah vardır ve bir (tek) dir. 2. Evren bütün varlıklarıyla ve olaylarıyla bir düzen içinde yaratılmıştır. 3. Allah bütün sıfatları (99 sıfatı) yla yaratıcı bir güce sahiptir. 4. Peygamberlik Allah adınadır ve Hz. Muhammed son peygamberdir. 5. Her insanın bir kaderi vardır, yani "kaza ve kader" inancı tamdır. 6. Meleklere ve İlâhî kitaplara iman esastır. 7. Ölümden sonra ahret hayatı ile cennet ve cehennem mutlaktır. Bu değer yargıları ile akaid ilmi bir anlamda "**amantü**"de ifade edilen imanın esaslarına dayanmaktadır.

§ *tam.* **akā'id-i dîniyye** *a.* (عقائددينيه) Akait ilminin öngördüğü ve İslâm dininin temel ilkeleri, inanılması ve öğrenilmesi zarurî olan kaidelerinin tamamı.

akānîm *ç.a.* (اقانيم) [*Ar.***uknûm**'*in ç. b.*] Sözlük anlamı "*Asıllar, kökler.*" olan bu söz, Hristiyanlığın üç kutsal değeri için kullanılmıştır.

§ *tam.* **akānîm-i selâse** *a.* (اقانيم ثلاثه) Hristiyanların " *eb, ibn ve rûhu'l-kudüs*"ten oluştuğuna inandıkları üç kutsal değer. Bu üç kutsal değer: Allah Teâlâ'dan ibaret olan "**eb**" veya "**zât**" (*baba*), İsa'dan ibaret olan **ibn** (*oğul*) ve **Ruhu'l-Kudüs** (Meryem'den ibaret bulunan "**hayat**").

akār *a.* (عقار) [*Ar.*] İslâm hukukunda, taşınmaz mal ve arazi olarak geçen bu terim, ***Mecelle*** (madde: 29) de *"Hâne ve arazi misillü başka bir yere taşınması mümkün olmayan şey."* biçimine tanımlanmış; halk arasında ise genellikle kiraya verilmek suretiyle gelir sağlayan mülk anlamında benimsenmiştir.

akıl, -klı *a.* (عقل) [< *Ar.***akl**] (*ç. b.* **ukûl**) **1.** İnsana özgü olan düşünme ve anlama yetisi, us, zihin. **2.** Anlama, fehim, idrak, zekâ, hafıza. **3.** Düşünce, tefekkür, mülâhaza, fikir. **4.** İslâm inancına göre bu terim, insanı insan yapan ilâhî emirleri kavrama ve yerine getirme yolunda yükümlülüğü olan bir insanî vasfı ifade etmektedir. Nitekim ***Kur'ân-ı Kerîm***'de aklın bu vasıfları pek çok ayette zikredilmiştir. Pek çok âlim ve mutasavvıf ehli aklı kalbin özünde nitelemiştir. **5.** *tas.* Tasavvuf ehli akıl ile aşkı zıt değerler olarak benimsemiş; aklın olduğu yerde aşkın olamayacağını ifade etmişlerdir. *bk.* **eşref-i mahlûkāt**

§ *tam.* **akl-i bâlig** *a.* (عقل بالغ) Ergin olma durumu.

akl-i beşer *a.* (عقل بشر) İnsan aklı.

akl-i cüz' *a.* (عقل جزء) İnsan aklı; eşanlamlısı, **"akl-ı ma'âş"**

akl-ı dûr-bîn *a.* (عقل دوربين) Uzağı görebilen, geleceği sezebilen akıl.

akl-ı evvel *a.* (عقل اول) **1.** Yaradılışla ilgili olan akıl ve zekâ. **2.** (*eski felsefede*) Allah, Cenâb-ı Hak (*Eskilere göre, Cenâb-ı Hak* ***akl-ı evvel*** *değil,* ***akl-ı evvel*** *olan Cenâb-ı Hak'tan sâdır olur.*)

akl-i fa'âl *a.* (عقل فعال) (*hareketli akıl*) **1.** Cebrail. **2.** *tas.* Aklın **"akl-ı evvel"**den başlayarak onuncu sıraya kadar devam eden dizilişte, onuncu sırayı ifade eden terim.

akl-i ferzâne *a.* (عقل فرزانه) Bilgili, ârif kimse.

akl-i hayvânî *a.* (عقل حيوانى) (*hayvansal akıl*) İçgüdü.

akl-i insânî *a.* (عقل انسانى) İnsana özgü akıl.

akl-i küll *a.* (عقلكل) (*tam, eksiksiz akıl*) **1.** *tas.* Cebrail. **2.** *tas.* Hz. Muhammed veya **"hakîkat-i Muhammediyye"** (*bk.* bu madde). **3.** *tas.* Dünyanın çevresini saran göklerin yaratıcı gücü, yani **"dokuz felek"** (*bk.* bu madde) in tamamının oluşmasını ve bunların hepsinin yaratılmasındaki Allah'ın yaratıcı kudretini ifade eden güç, Allah'ın aktif tecellîsi; eşanlamlısı **"nefs-i küll"** (*bk.* bu madde).

akl-ı ma'âş *a.* (عقل معاش) *bk.* **akl-i cüz'**

akl-i nefsânî *a.* (عقل نفسانى) İnsanoğlında kendini koruma içgüdüsü, bencillik.

akl-i selîm *a.* (عقل سليم) Verilen kararlarda ve hükümlerde iyi ile kötüyü, yararlı ile zararlıyı ayırt etmeye yarayan insana özgü yeti, sağduyu, fıtrat.

âkıl *a.ve s.* (عاقل) [< *Ar.***akl**] (*ç. b.* **ukalâ, akılân) 1.** Akıllı, uslu, bilinçli: *"**Âkıl** isen açma sırrını dostuna, dostunun dostu vardır o da söyler dostuna"* (Atasözü) **2.** Ergenlik çağına gelmiş her kişi. **3.** *huk.* İyi ile kötüyü, yararlı ile zararlıyı ayırt etmeye yarayan zihnî melekelere sahip olgun ve münevver kimse. **4.** *fık.* Diyet ödeyenlerin her biri.

âkıl bâliğ *a. fık.* Ergenlik çağına, hükmî sorumlulukları yüklenme dönemine gelmiş kimse.

âkıle *a.* (عاقله) [*Ar.*] *fık.* Diyet ödeyenler.

akīde *a.* (عقيده) [*Ar.*] (*ç. b.* **akā'id)** *fık.* İmanın esasları; eşanlamlısı "**îmân**" (*bk.* bu madde), *bk.* **akâ'id** ve **îmân**.

âkif *a.* (عاكف) [*Ar.*] (*ç. b.* **âkifûn, akûf) 1.** İbadet amacıyla Harem-i Şerif'e veya kendi köşesine çekilmiş kimse, mutekif. **2.** Bir işte veya konuda kararlılık gösteren, ısrar eden, sebatkâr.

akīka *a.* (عقيقه) [*Ar*] Hz. Muhammed çağı öncesi Arap toplumunda var olan ve bir çocuğun doğumunun yedinci gününde Allah'a şükretmek amacıyla kurban kesmeye ve kesilen bu kurbanın etlerinin dağıtılmasına verilen ad.

akika kurbanı *a.* Sözlüklerde bu söz, çocuğun doğduğu zaman başında bulunan saç, anlamındadır. Bundan dolayı dinî inanca göre, doğumunun yedinci veya daha sonraki günlerinde çocuğun saçı kesildiği veya tarandığı sırada kesilen hayvan için de bu terim kullanılmıştır. Bu kurbanı kesmek hem sevinç hem de Allah'a hamd için kabul edilmiştir. Buharî, "**akika kurbanı**" hakkında kitabının "***Kitâbu'l-Akîka***" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 12, s. 5545-5551) adlı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerinden örnekler vermiştir.

akit, -kdi *a.* (عقد) [< *Ar.***akd**] (*ç. b.* **ukûd) 1.** Bağ, düğüm. **2.** Sözleşme. İslâmî inanca göre ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve sünnetin ifade ettiği temel ilkelere ters düşmemek kaydıyla her türlü akit caizdir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ahde vefa ve akde bağlılık konusunda bağlayıcı hükümler vardır (***Mâ'ide suresi***, 5 / 1). Akitler de ikiye ayrılmaktadır: 1. Sahih akitler: akdin sağlıklı ilkelerini ve şartlarını içinde bulunduran akitler. 2.

Gayr-ı sahih akitler: akdin sağlıklı ilkelerini ve şartlarını özünde eksik bulunduran akitler.

§ *tam.* **akd-i gayr-ı lâzım** *a.* (عقد غير لازم) *huk.* Bağlayıcı olmayan, istenildiği zaman bozulabilen akit.

akd-i iz'ân *a.* (عقد اذعان) *huk.* Şartları tek taraflı olarak belirlenen ve karşı çıkılamayan sözleşme.

akd-i izdivâc *a.* (عقد ازدواج) *huk.* Evlilik bağı; nikâh.

akd-i kitâbet *a.* (عقد كتابت) *huk.* Kölenin, serbest kalabilmesi için sahibi ile mal karşılığında yaptığı sözleşme.

akd-i lâzım *a.* (عقدلازم) *huk.* Bağlayıcı olan, hiçbir durumda fesih sebebi olmayan sözleşme.

akd-i mu'âvaza *a.* (عقدمعاوضه) *huk.* İki tarafın rızası ile yapılan sözleşme veya satış işlemi.

akd-ı mudârabe *a.* (مضاربه عقد) *huk.* Hem sermaye hem de iş üzerine kurulan şirket sözleşmesi.

akd-ı muvâlât *a.* (عقد موالاة) *huk.* Soyu belli olmayan bir kimsenin bir başka kimse ile usulüne uygun olarak yapmış oldukları velâ akdi.

akd-ı muvâza'a *a.* (مواضعه عقد) *huk.* Asıl maksadı gizlemek amacıyla yapılan ve gerçeğe uymayan sözleşme.

akd-ı nikâh *a.* (عقدنكاح) *huk.* Evlilikte erkek ile kadının dinî hükümlere ve usulüne göre yapılan nikâh altında birleşmelerini ifade eden terim.

akd-i zimmet *a.* (عقد ذمت) *huk.* İslâmiyeti kabul eylemi.

aklâm *ç.a.* (اقلام) [*Ar.***kalem***'in ç. b.*] Kalemler, hat sanatında on iki türnün hepsi.

§ *tam.* **aklâm-ı sitte** *ç.a.* (ستّه اقلام) (*altı kalem*) İslâm hat sanatında, benzer bir yazının farklı tarz ve üslûplarda yazılaması sanatına verilen ad, şeş kalem. Bu farklı tarz yazılara ise şu adlar verilmiştir: **tevkî, rikā', muhakkak, reyhânî, sülüs, nesih.**

akliyyât *a.* (عقليّات) [< *Ar.* ***akl***] Akıl yoluyla bilinmeyenleri anlama, kavrama veya keşfetme anlamında kelâm terimi.

akrab *a.* (اقرب) [*Ar.*] *"Bilmesi, görmesi, duyması, haberdar olması."* bakımından insanlara en yakın anlamında Allah'ın sıfatı. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Kaf suresi"*** (50 / 16) nde geçmektedir.

akrabâ *a.* (اقربا) [*Ar.*] Aile bireyleri dışında soyca birbirine kan bağı ile yakın olan kimseler, eşan-

lamlısı **"hısım"**. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Nisâ suresi"*** (4)nin ilk ayetinde mealen, *"... Allah'tan korkunuz, hısım akrabâya da riayet ediniz."* öğüdüne benzer pek çok ayette akrabaya yakın davranmayı vurgulamaktadır. Hz. Peygamber de, *"Bir kimse rızkının bol olmasını ve ecelinin gecikmesini isterse, akrabâsını görüp gözetsin."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. I, s. 351) diyerek akrabanın önemine dikkat çekmiştir.

akreb *a.* (عقرب) [*Ar.*] *fık.* Özellikle miras hukukunda vakıf yapan, velâyet sahibi gibi akrabalık bağıyla ilgili konularda hak ve yetki sahibi kimseyi amaçlayan fıkıh terimi.

aksâmü'l-Kur'ân *a.* (اقسام القرآن) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer alan yeminleri konu edinen tefsir usulünü inceleyen bilim dalı. Allah'ın kendi adına, peygamberlere, ***Kur'ân-ı Kerîm***'e, meleklere, kıyamet gününe, aya ve güneşe, gece ve gündüze yemin ile başlayan 17 sure yeminle başlamaktadır. Bütün bunlar bu bilim dalının araştırma ve inceleme alanına girmektedir.

akşam namazı *a.* Güneşin batışından hemen sonra başlayıp gökyüzündeki kızıllığın ve ardından oluşan beyazlığın kaybolmasına kadar geçen süre içinde beş vakit olarak kılınan namaz. Bu namazın ilk üç rekâtı farz olup önce kılınır; sonra ardından iki erkât olarak sünneti eda edilir.

akvâlü'l-esânîd *a.* (اقوال الاسانيد) [*Ar.*] Hadis biliminde, *"isnadların en sağlıklısı"* anlamında olan bu söz, ravîlerin sikalıkları, yani sağlam ve güvenilir hadis rivayet etmeleri bakımından başkalarına göre daha üstün derecede bulunan isnadlar için kullanılmıştır.

âl (I) *a.* (آل) [*Ar.*] Çok tanınmış bir kimsenin soyuna, hanedanına, kabilesine veya inaç, fikir, kültür değerlerine bağlı toplumlar, cemaatler veya devletler için kullanılan bir terim: *Âl-i Muhammed, Âl-i abâ, Âl-i Osman vb.*

§ *tam.* **âl-i abâ** *a.* (آل عبا) Peygamber ailesi: Şiiler **âl-i abâ** olarak Hz. Muhammed, kızı Fatma, damadı Hz. Ali, torunları Hasan ve Hüseyin'i sayarlar; Sünnî âlimler ise bunlara peygamberin eşlerini, kızlarını ve Salman-ı Fârisî'yi de eklemişlerdir.

âl-i Abbâs *öz.a.* (آل عباس) Abbasî hükümdar ailesi (749-1258) ve hanedanı.

âl-i beyt *a.* (آل بيت) Ehl-i beyt, peygamber soyu; *bk.* **âl-i abâ**

âl-i nebî *a.* (آل نبى) Peygamber soyunu devam ettirenler.

âl-i Osmân *öz.a.* (آل عثمان) Osmanlı Devletini kuran Osman Bey'in soyundan gelen ve hanedanı devam ettirenler, Osmanlı sultanları.

âl (II) *s.* (عال) [< *Ar.***ulüvv**] Yüksek, ulu, yüce.

a'lâ *a.* (اعلى) [*Ar.*] Yüce, ulu, en şerefli anlamında Allah'a nispet edilen bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dört ayette geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ala" maddesi).

alâ ferîzati'ş-şer'iyye *a.* (على فريضة الشرعيّه) [*Ar.*] *fık.* Örf hukukuna göre, mirastan erkek çocuğa iki, kız çocuğa bir hisse verilmesine ilişkin hüküm.

Alak suresi *a.* (علق سورهسى) [< *Ar.* "*Sûretü'l-Alak*" (سورة العلق)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in doksan altıncı, iniş sırasına göre birinci suresi olup "***Kalem suresi***" (68)nden önce Mekke'de nazil olmuştur. İlk kelimesi "**ikra'**" (اقرأ) = "**oku**" olan bu surenin ilk beş ayeti Hz. Muhammed'e gelen İlâhî vahyin başlangıcını oluşturmaktadır ve İslâm âlimlerinin çoğunluğu bu beş ayetin ilk nazil olan ayetler olduğunda fikir birliği içindedir. Mekke'de nazil olan bu surenin tamamı on dokuz ayetten meydana gelmektedir. Hz. Peygamber'in "***Tîn suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 5020-5027.

a'lâmü'n-nübüvve *ç.a.* (اعلام النبوّة) [*Ar.*] (*nübüvvetin belirtileri*) Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlamak amacıyla kaleme alınan eserler için kullanılan ortak ad.

A'la suresi *a.* (اعلى سورهسى) [< *Ar.* "*Sûretü'l-A'lâ*" (سورة الاعلى)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in seksen yedinci, iniş sırasına göre sekizinci suresi olup "***Tekvîr suresi***" (81)nden sonra ve "***Leyl suresi***" (92)nden önce Medine'de nazil olmuştur. Adını ilk âyette geçen "**a'lâ**" sözünden alan ve "***Sebbih suresi***" olarak da adlandırılan bu sure, om dokuz ayetten meydana gelmektedir. Bu surenin özünde Allah'ın yüceliğinden ve yaratıcı gücünden söz edilmektedir. Hz. Peygamber'in "***A'la suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 4989-4990.

alâ şartihümâ *a.* (على شرطهما) [*Ar.*] Hadis biliminde, Buhârî ve Müslim'in bir hadisi kitaplarına almak için öngördükleri şartları taşıyan hadis.

alâ şarti's-sitte *a.* (على شرطالسته) [*Ar.*] Hadis biliminde, "**kütüb-i sitte**" (*bk.* bu madde)nin hepsinde rivayetleri bulunan ravî için kullanılan terim.

a'le'l-ahruf *a.* (على الاحرف) [*Ar.*] Hadis biliminde, derlenen hadisleri

ilk harflerine göre alfabetik sıraya koyarak dizme ve bunları kitap hâline getirme işi.

a'le'l-ebvâb *a.* (على الابواب) [*Ar.*] Hadis biliminde, derlenen hadisleri konularına göre sıraya koyarak dizme ve bunları kitap hâline getirme işi.

a'le'r-ricâl *a.* (على الرجال) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadisleri ravîlere göre sıraya koyarak dizme ve bunları kitap hâline getirme işi.

a'le't-terâcim *a.* (على التراجم) [*Ar.*] *bk.* **a'le'r-ricâl**

a'le'l-vech *a.* (على الوجه) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadisleri usulüne göre düzgün ve doğru bir şekilde hocanın yöntemiyle yazma veya rivayet etme işi.

a'lem *s.* (اعلم) [*Ar.*] *"En iyi bilen, daha iyi bilen"* anlamında olup Allah'ın sıfatı olarak kullanılan bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"**İsrâ suresi**"* (17/55) nde geçmektedir.

âlem *a.* (عالم) [*Ar.*] (*ç. b.* **âlemîn, avâlim**) *"Evren, kâinat."* anlamında olan ve yüce Allah'ın dışında her şeyi kapsayan bu söz ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"âlemîn"** çokluk biçimiyle yetmiş üç defa kullanılmıştır, arz-ı hâviye; eşanlamlısı **"mahlûkāt"**.

§ *tam.* **âlem-i âfâk** *a.* (آفاق عالم) *tas.* İçinde yaşanılan âlem.

âlem-i a'lâ *a.* (عالم اعلى) *tas.* Ulvî âlem.

âlem-i bâtın *a.* (عالم باطن) *tas.* Görünmeyen âlem, gizli veya iç âlem; **"âlem-i zâhir"** karşıtı.

âlem-i berzah *a.* (عالم برزخ) *tas.* Öteki âlem veya melekler âlemi.

âlem-i beşer *a.* (عالم بشر) İnsanlık âlemi, bu dünya.

âlem-i ceberût *a.* (عالم جبروت) *tas.* **1.** Tanrı âlemi. **2.** Ruhlar âlemi.

âlem-i cismânî *a.* (جسمانى عالم) *tas.* Gökler, yıldızlar, madenler, bitkiler ve hayvanlar âlemi.

âlem-i emr *a.* (عالم امر) *tas.* Yaradılan âlem.

âlem-i enfüs *a.* (عالم انفس) *tas.* İç dünya, ruh dünyası.

âlem-i ervâh *a.* (عالم ارواح) *tas.* Ruhlar âlemi, öteki dünya.

âlem-i fânî *a.* (عالم فانى) Bu dünya.

âlem-i gayb *a.* (عالم غيب) **1.** Öteki dünya, ebedî âlem; **"âlem-i şehâdet"** (*bk.* bu madde) karşıtı **2.** Akıl ve duyular yoluyla bir şeyin özü hakkında gerçek bilgiye ulaşılamayan dünya, hazret-i lâhûtiyye.

âlem-i hâb *a.* (عالم خواب) Rüya âlemi.

âlem-i halk *a.* (عالم خلق) *tas.* Yaradılan âlem, bu dünya.

âlem-i hayâl *a.* (عالم خيال) Rüya veya istiğrak âlemi ya da öteki dünya.

âlem-i kevn ü fesâd *a.* (عالم كون و فساد) *tas.* Yedinci gökten yeryüzüne kadar uzanan âlem.

âlem-i kudsî *a.* (عالم قدسى) *tas.* Tanrı âlemi.

âlem-i kübrâ *a.* (عالم كبرى) *tas.* Bütün yaratıkların aslı olan insan.

âlem-i küll *a.* (عالم كلّ) *tas.* Anasır âlemi.

âlem-i lâhût *a.* (عالم لاهوت) *tas.* Ruhanîler âlemi, öteki dünya.

âlem-i lâ-mekân *a.* (عالم لامكان) *tas.* Arştan daha yüksek olan âlem.

âlem-i ma'nâ *a.* (عالم معنا) *tas.* Rüya âlemi.

âlem-i mekân *a.* (عالم مكان) *tas.* Arştan yeryüzüne kadar olan âlem.

âlem-i melekût *a.* (عالم ملكوت) *tas.* Melekler dünyası, gökyüzü.

âlem-i mevâlid *a.* (عالم موالد) *tas.* Madenler, bitkiler ve hayvanlar âlemi.

âlem-i misâl *a.* (عالم مثال) *tas.* İnsanın bütün olarak göründüğü bu dünya.

âlem-i mülk *a.* (عالم ملك) *bk.* **âlem-i şehâdet**

âlem-i mülk ü melekût *a.* (عالم ملك و ملكوت) *tas.* *"Melekler ve mülk dünyası"* anlamında tasavvuf inancında varlık tecellîsindeki mertebelerden biri.

âlem-i rûhânî *a.* (عالم روحانى) *tas.* Ruhlar dünyası, öteki dünya.

âlem-i sabâvet *a.* (عالم صباوت) Çocukluk yılları.

âlem-i sugrâ *a.* (عالم صغرى) *tas.* İnsan ve kendi iç dünyası.

âlem-i sûret *a.* (عالم صورت) *bk.* **âlem-i şehâdet**

âlem-i şehâdet *a.* (عالم شهادت) *tas.* İnsan varlığının göründüğü bu dünya; eş anlamlısı **"âlem-i mülk"**, **"âlem-i sûret"**; **"âlem-i gayb"** (*bk.* bu madde) karşıtı.

âlem-i şems *a.* (عالم شمس) *coğr.* Güneş sistemi.

âlem-i şuhûd *a.* (عالم شهود) *tas.* Var olan veya görünen âlem, bu dünya.

âlem-i tedvîn *a.* (عالم تدوين) *tas.* *bk.* **âlem-i tedvîn lâ-mekân**

âlem-i tedvîn lâ-mekân *a.* (عالم تدوين لا مكان) *tas.* Arştan bu âleme kadar olan yaratılmış dünya.

âlem-i zâhir *a.* (عالم ظاهر) *bk.* **âlem-i şehâdet**; "**"âlem-i bâtın**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

alem *a.* (علم) [*Ar.*] (*ç. b.* **a'lâm**) Bayrak, sancak gönderleriyle tuğ, külâh, kubbe, sınır, sınır taşı vb. eşyanın ve yerlerin tepesine takılan sembol. Tek tanrılı dinlerden olan Hristiyanlığın alemi "**haç**", Yahudiliğin alemi "**mühr-i Süleyman**", İslâmiyetin alemi "**hilâl**" olmuştur.

§ *tam.* **alem-i nebevî** *a.* (نبوى علم) Hz. Peygamber'in sancağı.

alevî *a.* (علوى) [*Ar.*] (*ç. b.* **aleviyye, aleviyyûn**) Hz. Ali'ye bağlılık gösteren değişik dinî ve siyasî grup, cemaat veya topluluklara verilen ad. Ayrıca Hz. Ali soyundan gelenlere yani oğulları Hasan ve Hüseyin'e, Muhammed b. Hanefiyye'ye, Ömer ve Abbas soyundan gelenler için de bu terim kullanılmıştır.

alevîlik *a.* **1.** Alevî yanlısı olan siyasî ve sosyal cemaatlerin ortak adı. **2.** Genellikle Anadolu'da yaygın olan ve temelde Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali üçlemesine ve inancına dayanan bir mezhep. Bu mezhep, İslâmî inancın Şi'î koluna bağlı olmakla beraber eski Türk dinleri ile Maniheizm'in renkli unsurlarının bir araya gelmesiyle zengin bir kimlik kazanmıştır. Nitekim bu cemaatin ahlâkî değerlerinin temelini oluşturan "*eline, diline, beline (sahip olma)* " düsturu Maniheizm'in "**üç mührü**" ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Öte yanda "**alevîlik**", Anadolu'da doğan ve gelişen Yesevîlik, Hayderîlik ve Kalenderîlik gibi Türk tarikatleri ile de iç içe girmiş; Hurufîliğin "dehriyye, vücudiyye" nazariyeleriyle zenginleşmiştir. Ayrıca "**yedi farz**" ise en önde gelen inanç ilkelerindendir: 1. Yalan söylememek. 2. Sır saklamak. 3. Mürebbiye itaat etmek. 4. Musahibi gözetmek. 5. Müritlerle beraber olmak. 6. Halifeden taç ve kispet giymek. 7. Ocağa bağlanmak. Alevîlik babadan oğla geçer ve "**dede**" mezhebin lideri konumundadır. Genel kabul olmamakla beraber içki helâl görülür. Oruç ise on beş gün olarak tutulur. Bunun on iki günü Muharrem ayında, üç günü ise Hızır peygamber adına kış ortasında tutulmaktadır. Günümüzde ise **alevîlik, Bektaşî** kültür ve edebiyatının ağır bastığı bir İslâmî inanç ve yaşayış tarzının ifadesi olarak bilim çevrelerinde yorumlanmaktadır.

aleyhisselâm *a.* (عليه السلام) [*Ar.*] Peygamberlerden birinin, özel-

likle de Hz. Muhammed'in adı söylendiğinde, "***Allah'ın selâmı üzerine olsun!***" anlamında bir ululama sözü.

aleyk *a.* (علیك) [< *Ar.***ala** *(harf-i cerr)* + ***kef*** *(birinci teklik zamiri)*] *"Senin üzerine"* anlamında.

aleyküm *cüm.* (علیکم) [< *Ar.***ala** *(harf-i cerr)* + ***küm*** *(birinci çokluk zamiri)*] *"Selâm sizin üzerinize olsun."* anlamında kullanılan bir söz.

aleyküm selâm *cüm.* (علیکم سلام) [< *Ar.***aleyküm** + ***selâm***] *"Allah'ın selâmı üzerinize olsun!"* anlamında kullanılan bir söz.

alın yazısı *a.* Kader, ilâhî takdir anlamında Allah'ın ezelde insanlar için tayin ettiği hayat çizgisi.

Alî *a.* (علی) **"Esmâ'ü'l-hüsnâ"** *(Allah'ın güzel isimleri)*dan olan bu söz, kudreti yüce, kadri büyük demektir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Meryem suresi***" (19 / 50) nde geçmektedir.

âlî *s.* (عالی) Ulu, yüce, kibirli. *bk.* **ulüvv**

Âl-i imrân suresi *a.* (عمران سورهسی آل) [< *Ar. "Sûretü Âl-i imrân"* (سورة آل عمران)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in üçüncü suresi. Adını otuz üçüncü âyette geçen **"âle İmrâne"** sözünden alan bu sure, Medine'de nazil olmuştur ve 200 âyetten meydana gelmektedir. "***Bakara suresi***" (2) ile birlikte ikisine **"çifte güller"** anlamında **"Zehrâvân"** ya da **"Zehrâveyn"** denilmektedir. Hz. Peygamber'in "***Âl-i imrân suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4242-4282.

âlim *a.* (عالم) [< *Ar.***ilm**] (*ç. b.* **ulemâ**) **1.** Bilgin, bilgili kimse, bilgiç. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'ın bütün bilinen ve bilinmeyen âlemlere vakıf olduğunu ifade eden bir sıfatı olarak on üç ayette geçmektedir. İslâm dünyasında bilginin sistemleşmesi ve İslâmî bilimlerin sistematik bir yapıya kavuşturulmasından sonra bu terim, bu bilimlerin toplumun dinsel kaynak ve inançlarıyla yakın ilgi kurması sonucu bu konuda uğraşan kimseler için kullanılmaya başlanmıştır. Sonraki dönemlerde, özellikle İslâm felsefesi çizgisinde metafizikle uğraşan âlimlere **"hakîm"** denilmiş; tasavvuf inancında ise **"havâs"** (*bk.* bu madde) ve bunun bir üst derecesi olan **"havâsü'l-havâs"** (*bk.* bu madde) terimleri kullanılmıştır. **2.** *bk.* **alîm**

Alîm *s.* (علیم) [< *Ar.***ilm**] Sözlük anlamı, *"Bilen, bilici; hakkıyla bilen."* anlamındaki bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** *(Allah'ın güzel isimleri)*dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de, en dikkati çekenler olarak, *"O kalplerin içinde ne varsa onu da hakkıyla bilendir."*

(***Fâtır suresi***, 35 / 38); *"O her şeyi bilir."* (***Hadîd suresi***, 57 / 3) başta olmak üzere, yüz elli üç âyette geçmekte ve bunlar "**azîz, fettâh, habîr, hakîm, halîm, kadîr, semî, şâkir, vâsi**" isimleri olarak dikkati çekmektedir. "**Alîm**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

alîm-allah *ünl.* (عليم الله) [< *Ar.* ***alime*** (bilir) + ***Allah***] Allah bilir, vallahi.

Allah *a.* (الله) [*Ar.*] Kâinatı yaratan ve sonsuz irade gücü ile ona düzen veren en yüce varlık. Allah kavramı öylesine engin ve öylesine derin ki O'nu anlatmak kitaplara sığmaz. Ancak O'nun çok yönlü bir değerlendirilmesi Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin "Allah"(C. 2, s. 471) maddesinde yapılmıştır. İlgilenenlerin bu kaynağa gitmesini salık veririz.

Allah Allah *ünl.* (الله الله) Hayret ve şaşkınlık ifadesi.

Allah'a eş koşma *a. bk.* **şirk**

Allah eyvallah *a.* Bektaşî geleneği içinde tasdik işareti veya yemin sembolü olarak kullanılan söz.

Allah hakkı *a. bk.* **hukûkullah**

Allah'ın evi *a.* Mescit veya cami için kullanılan söz.

Allahlık *s.* **1.** Elinden hiçbir iş gelmez, aptal, budala. **2.** Allah'a havale edilmiş veya bırakılmış.

Allahsız *s.* **1.** Allah'a inanmayan, Tanrı tanımaz, ateist. **2.** *mec.* Acımasız, vicdansız.

Allahü a'lem *cüm.* (الله اعلم) [*Ar.*] Allah en iyisini bilir.

Allahü a'lem bi's-savâb *cüm.* (الله اعلم بالصّواب) [*Ar.*] Allah en iyisini ve doğrusunu bilir.

Allahü ekber *cüm.* (الله اكبر) [*Ar.*] *"Allah büyüktür"* anlamında "**tekbir**" (*bk.* bu madde) sözü. Aynı zamanda ***"Ezân-ı Muhammedî"***nin de başlangıç ve son sözleridir (*dört defa başlangıçta, iki defa sonunda olmak üzere altı defa*). Ayrıca Müslüman halk, korktuklarında, hayrette kaldıklarında veya tepkilerini ifade etmek istediklerinde bu sözü sıkça tekrar eder.

Allahümme *cüm.* (اللهم) [*Ar.*] *"Allahım!"* veya *"Ya Allah!"* anlamında bir dua sözü olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de beş ayette bulunmaktadır.

Allahümme bârik *cüm.* (اللهم بارك) [*Ar.*] Cenaze namazı kılınırken okunması gereken duanın adı. Bu dua şöyle: *Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammeddin kemâ bârekte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrahime inneke hamîdün mecîd.*

Allahümme salli *cüm.* (اللهم سلّى) [*Ar.*] Cenaze namazı kılınırken okunması gereken duanın adı. Bu dua şöyle: *Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammeddin kemâ salleyte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrahime inneke hamîdün mecîd.*

Allahü ta'âlâ *öz.a.* (الله تعالى) [*Ar.*] Yüce Allah.

altı gün *a. bk.* **sitteti eyyâmi**

âlu Muhammed *a.* (آلو محمّد) [*Ar.*] Hz. Muhammed'in soyu anlamındaki bu terim, beş kısımda incelenmiştir. 1. Hz. Muhammed'in aile fertleriyle Hâşim ve Muttalib oğullarından olam mümin akrabası. 2. Hz. Muhammed'in ev halkı ve soyu. 3. Hz. Muhammed'in ev halkı yanında yakın akrabası ve arkadaşları. 4. Hz. Muhammed'in kızı ile damadı, yani Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin soyu. 5. Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanan kimseler, yani Müslümanlar.

âm, -mmı *a.* (عامّ) [*Ar.*] *fık.* Tek bir söz ile tek bir anlamı ifade etmekle birlikte toplumda bütün fertleri kapsayan bir anlam içeren söz için kullanılan terim. Söz gelişi, "**hırsız**" veya "**hırsızlık**" ayrı ayrı tek bir söz ve tek bir anlam ifade etmekle birlikte toplum içinde bütün bireyleri kapsayabilen nitelikte bir söz olması gibi.

amel *a.* (عمل) [*Ar.*] Bir kimsenin bilinçli olarak yaptığı iş veya emir; ayrıca yasaklar doğrultusunda ceza veya ödüle lâyık görülen tutum ya da davranış. Hz. Peygamber, ameller için şunu söylemiştir: "*Ameller ancak niyetlere göre değerlenir. Herkesin ancak niyetine göre amelinin karşılığı vardır.*" (*Riyâzü's-Sâlihîn,* C. I, s. 3)

§ *tam.* **amel-i kalîl** *a.* (قليل عمل) Namaz içinde yapılması uygun olmayan, ancak bazı küçük hareketlerin yapılmasının hoş görülmesi durumu. Söz gelişi namazda vücudun bir yerini ikiden fazla kaşımak, düşen takkeyi başına koymak, pantolunu çekmek gibi.

amel-i kesîr *a.* (عمل كسير) Namaz içinde yapılması uygun olmayan ve namazı bozan hareketler. Söz gelişi namazda saç ve sakal taramak, üç adımdan fazla yürümek, çocuğu emzirmek gibi.

amel-i sâlih *a.* (عمل صالح) Salih amel; din ve inaçlar doğrultusunda Allah'a yapılan ibadet; dinin yapılmasını emir ve tavsiye ettiği iyi, doğru, faydalı ve sevap kazanma amacıyla yerine getirilen amel. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Salih amel işleyenlerin, yaratık-

ların en hayırlısı olduğu ifade edilmiştir (*“**Kehf suresi**”*18 / 46).

amel-i seyyi'e *a.* (عمل سيّئه) Allah ve Peygamber'in buyruklarına veya yasaklarına uygun olmayan, günaha yol açan söz ve davranışlar.

amel defteri *a.* İslâm inancına göre insanların dünyada işlediği fiillerin ve amellerin ahirette sorgulanmak amacıyla kaydedildiği defter, **“kitâbü'l-a'mâl, sahîfe-tü'l-a'mâl, suhuf.”** (*bk.* bu maddeler). ***Kur'ân-ı Kerîm***'e göre, **“kirâmen kâtibîn”** (*bk.* bu madde) adı verilen melekler tarafından tutulan bu defterde kayıtlı işler ve ameller, insanın eline sunulacak ve okuması istenecektir (***İsrâ suresi,*** 17 / 13 - 14). İnsanın sağ tarafında olan deftere **“ashâbü'l-yemîn”** denilir ve salih amelleri içerir. Bu ameller cenneti müjdeler. Sol tarafında olan deftere **“ashâbü'ş-şimâl”** denilir ve salih olmayan amelleri içerir. Bu ameller ise cehennem yolunu açmaktadır. Ayrıca yine ***Kur'ân-ı Kerîm***'de milletlerin de amel defterlerinin olacağı, her milletin ahirette, hesap gününde bu defterini okumaya davet edileceği, yaptıklarının karşılığını hayır veya şer olarak görecekleri zikredilmektedir.

amelî örf *a. fık.* Bir toplumda genel kabul gören, sosyal hayat içinde sürekli veya baskın uygulamaları bulunan davranış biçimleri; eşanlamlısı **“âdet”** (*bk.* bu madde).

amennâ ve saddaknâ *a.* (صدّقنا وآمنّا) [*Ar.*] Genellikle ***Kur'ân-ı Kerîm*** veya ayetler okunduktan sonra söylenen *“Sadaka-llahu'l-azîm”* ibaresi için *“İnandık ve tasdik ettik.”* anlamında kullanılan bir söz.

amene'r-rasûlü *a.* (امنَ الرّسولُ) [*Ar.*] Genellikle halk arasında bu adla anılan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***“Bakara suresi”*** (2)nin son iki ayeti (285-286) için kullanılagelmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, bu iki ayetin faziletini şöyle dile getirmiştir: *“Her kim bir gecede el-Bakara suresinin sonundan iki ayeti okursa, artık ona o gece (ibadet etmek, o gece afetlerden ve şeytan şerlerinden emîn olmak üzere) kifâyet eder.”* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 5103).

amentü *a.* (آمنت) [< *Ar.* **âmene** *fiilinin birinci teklik şahsı.*] (*İnandım, iman getirdim*) İslâm dininin ve imanın esaslarını özlüce ifade eden söz: *“**Âmentü billahi ve melâ'iketihi ve kütübihi ve rusulihi ve'l-yevmi'l-âhiri ve bi'l-kaderi hayrihi ve şerrihi mine'llahi ta'âlâ ve'l-ba'sü ba'de'l-mevti hakk eşhedü en lâ ilahe illâl-lah ve eşhedü enne***

Muhammeden abduhu ve resulühü*"** (*Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine; ölümden sonra tekrar diriliş olacağına inandım ve iman getiridim; Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim.*) İmanın esaslarını sıralayan bu sözlerin bütünü "**amentü**" olarak bilinmektedir ve Ehl-i sünnet inacına bağlı her müminin İslâmın beş şartı yanında imanın şartları olarak bu esaslara inanması, İslâm'ın temel ilkelerinden kabul edilmektedir. Bu ilkeler, kadere iman hariç, ***Kur'ân-ı Kerîm'in şu surelerinde geçmektedir: "***Bakara suresi***" (2 / 136, 177, 285), "***Nisâ suresi***" (4 / 136), "***Yûnus suresi***" (10 / 90), "***Yâsin suresi***" (36 / 25), "***Şûrâ suresi***" (42 / 15).

âmil *a.* (عامل) [*Ar.*] İslâm tarihinde ve devletlerinde genellikle vergi tahsildarı veya memuru. Ayrıca muhtaç kimseler için zekât toplayan görevlilere de bu ad verilmiştir. Osmanlı devletinde ise ganimet, cizye, fey, haraç gibi birtakım gelir vergileriyle uğraşan, bunların tahakkuk, tahsil ve taksim işlerini de bu görevliler yapmışlardır. Bu kimselerin Müslüman, emin, tam ehliyetli, zekât hükümlerine vâkıf ve hür olmalarına özen gösterilmiştir.

âmin *a.* (عامين) [*Ar.*] Okunan dua sonunda "*kabul buyur*" anlamında onun kabulü için söylenen söz. ***Kitâb-ı Mukaddes***'te de pek çok yerde "**amen**" şeklinde geçen bu söz, Arapçaya Sami dillerinden geçmiştir. Arap müfessirlerince "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olduğu tezi ileri sürülmüşse de bu görüş pek yaygınlık kazanmamıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmeyen bu terim, Hz. Muhammed'in pek çok hadisinde zikredilmiş ve özellikle de "**Fâtiha**" suresinden sonra söylenmesi Hz. Peygamber tarafından şu hadisine göre istenmiştir: "*Okuyucu, yani Fâtiha okuyan kimse '**Âmin**' dediği zaman siz de '**Âmin**' deyiniz. Çünkü melekler de '**Âmin**' derler. Her kimin '**Âmin**' demesi meleklerin '**Âmin**' demesine uyarsa geçmiş günahları mağfiret olunur.*" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 14, s. 6339) Bu ve benzeri öğütlerden dolayı "**Fâtiha**" suresinden sonra "**âmin**" demek, dört büyük mezhep tarafından sünnet sayılmıştır.

âmin alayı *a.* Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaygınlaşan ve okula yeni başlayan çocukları teşvik etmek amacıyla düzenlenen dinî tören. Genellikle pazar-

tesi, Perşembe veya kandil günlerinde yapılması âdet hâline getirilen bu tören için çocuğun ailesi mahalle mektebinin hocasına hazır oldukları yolunda bir haber gönderir; hoca da kararlaştırılan günde mektep çocuklarını bir sıra hâlinde ilâhiler okuyarak okula başlayacak çocuğun evinin önüne getirir, orada hoca dua eder, arkasından da hep birlikte **"âmin!"** denilirdi. Oradan yine toplu olarak okunan ilâhiler eşliğinde ve her okunan liâhi sonunda"âmin!" sözü tekrar edile edile okula gelinir; okulda kıdemli bir hafız ***Kur'ân-ı Kerîm***'den sureler okur ve yaplılan dualarla tören sona ererdi.

âmü'l-fîl *a.* (عام الفيل) [*Ar.*] İslâmiyet'in kabulünden önce, yaşanan bazı önemli olaylara ad verilmesi geleneği çerçevesinde, Habeş ordusunun Kâbe'yi yıkmak için Mekke üzerine yürüdüğü yıla Arapların veriği ad ve terim.

âmü'l-hüzn *a.* (عام الحزن) [*Ar.*] *bk.* **senetü'l-hüzn**

an *e.* (عن) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin bizzat hocadan işitilip işitilmediğini veya sağlıklı bir yöntemle alınıp alınmadığını kesin olarak ifade etmeyen bir siga.

an an *e.* (عن عن) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin bizzat hocadan kesin olarak işitildiğini belirtmeksizin **"an"** (*bk.* bu madde) sigasıyla rivayet edilmesi.

ana-baba *a.* Toplum hayatı içinde aile kurumunun temel direği olan iki kutsal değer için kullanılan terim. Bu değerler, aynı zamanda büyük baba ile büyük anneyi de kucaklamaktadır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu değerler, ***"İsrâ suresi"*** (17 / 23), ***"En'âm suresi"*** (6 / 151), ***"Lokmân suresi"*** (31 / 14), ***"Ahkâf suresi"*** (46 / 15), ***"İbrâhîm suresi"*** (14 / 41), ***"Ankebût suresi"*** (29 / 8) başta olmak üzere pek çok ayette dile getirilmektedir. Hz. Peygamber, ana-babaya asi olmayı büyük günahlar arasında saymıştır: *"Büyük günahlar: Allah'a şirk koşmak, ana ve babaya asi olmak, haksız yere adam öldürmek ve yalan yere yemin etmek."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. I, s. 369) Bir başka hadisinde ise O, *"Büyük günahların en büyüğünden birisi, kişinin anasına babasına lânet etmesidir."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 13, s. 5976) demiştir.

anakent *a.* Mekke-i mükerreme, *bk.* **ümmü'l-kurâ**

an'ane (I) *a.* (عنعنه) [*Ar.*] *bk.* **örf**

an'ane (II) *a.* (عنعنه) [*Ar.*] Hadis biliminde ravînin şeyhin bizzat kendisinden ve onun ağzından rivayet ettiği hadisler dışında **"an"** sözünü kullanarak rivayet ettiği hadisler.

anâsır *ç.a.* (عناصر) [*Ar.***unsur***'un ç. b.*] *"Unsurlar"* anlamındaki bu söz, bazı kelime ve terkiplerle yeni terimlerin oluşmasını sağlar.

§ *tam.* **anâsır-ı erba'a** *a.* (عناصر اربعه) Dört unsur: **Ateş, hava, su, toprak**. İslâm felsefesindeki **"anâsır-ı erba'a"** kavramı, Antik Yunan düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünceyi sistemleştiren ve tabiat bilimlerinin hâkim unsuru olarak yerleştiren Aristo olmuştur. Ondan İslâm düşünce dünyasına Kindî tarafından taşınmış ve Fârâbî ile yeni boyutlar kazanmış, onlardan sonra gelen İslâm âlimleri ile farklı yorumlara tâbi tutulmuştur. Özellikle de tasavvufta kazandığı değer yargılarıyla edebiyatta çok sık kullanılan mazmunlar arasına girmiştir.

anâsır-ı çehârgâne *a.* (عناصر چهارگانه) *bk.* **anâsır-ı erba'a**

Ankebût suresi *a.* (عنكبوت سوره سی) [< *Ar.Sûretü'l-Ankebût*(العنكبوت سورة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi dokuzuncu, iniş sırasına göre seksen beşinci suresi olup *"**Rûm suresi**"* (30)nden sonra ve *"**Mutaffifîn suresi**"* (83) inden önce Mekke'de nazil olmuş ve altmış dokuz ayetten meydana gelmektedir. Adını kırk birinci âyette geçmekte olan *"**ankebût**"* (*örümcek*) sözünden alan bu âyette, Allah'tan başkasına inanan ve ibadet edenlerin başına örümcek ağı örüldüğü ve o ağ içinde sıkışıp kalacakları anlatılır. Gerçek kurtuluşun Allah'a inanmak ve güvenmek olacağı öğütlenir; bu yolda gidenlerin Allah'ın korumasında olduğu ve yüce Allah'ın onlara yüksek mevkiler müjdelediği vurgulanır. Hz. Peygamber'in *"**Ankebût suresi**"*'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4645-4646.

ansâr *ç.a.* (عناصر) [*Ar.***nâsır ve nasîr***'in ç. b.*] Hz. Peygamber ile beraber Mekke'den hicret eden Müslümanlara kucak açan, onlara her türlü maddî ve manevî yardımı gösteren Medineli Müslümanlar.

ant *a. bk.* **yemin**

antisemitizm *a.* Yahudî karşıtlığı veya düşmanlığı. Bu terim, iki yönüyle kullanılmıştır. Bir yönü Yahudî ırkı ya da Yahudîlikten nefret anlamında, bir yönü de bu ırkın bireylerinden veya karakterinden hoşnutsuzluk anlamında söz konusu olmuştur. ***Kur'ân-ı Kerîm*** bunlardan bireylerin karakterlerini eleştirirken onların dinlerinin ve inaçlarının alay konusu edilmemesini, inançlarına saygı gösterilmesini salık verir (***Âl-i İmrân suresi***, 3 / 113-115. ayet-

ler). Hatta "*Tevbe suresi*" (9)nin 29. ayetinde Müslümanlar ile Yahudîlerin bir arada ve barış içinde yaşamaları üzerinde durulmuştur. Ancak bu ırkın bireysel davranışları bakımından eleştirilmeleri de dikkatlerden kaçmamıştır.

arabiyyât *a.* (عربيات) [*Ar.* **arabiyye** *'nin ç. b.*) Arap dili ve edebiyatı çalışma alanı ve araştırmaları için kullanılan terim.

a'râf *a.* (اعراف) [*Ar.* **arf***'ın ç. b.*] "*Yüksek yer, burç.*" alamındaki bu terim, cennet ile cehennem arasında bulunan ve bu iki yeri birbirinden ayıran surun üzrinde bulunan en yüksek tepenin adı için kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yedinci suresinin adı "**A'raf**" olup burada hayır ile şer arasında kararsız kalan kimselere hayırlı yolun gösterildiği ve uyarıldığı anlatılmaktadır. Bu kimselere "**ashâbü'l-a'râf**" (*bk.* bu madde) denilmiştir. Bunlar, sevap ve günahları birbirine eşit kimseler olarak nitelenmiş; bundan dolayı da ne cennete ne de cehenneme gitmeleri söz konusu olmuştur. Bundan olayı da orada bekletilmektedirler. Ancak onların Allah'a yakarmaları neticesinde affedilerek cennete gidecekleri inancı da yaygındır.

arafât *a.* (عرفات) [*Ar.*] *bk.* **arefe**

arafât vakfesi *a.* Mekke'nin 25. km güneydoğusunda ova görünümünde olan düz bir alanın adı olan Arafat ile Harem sınırı arasında bulunan Urene Vadisi'nde haccın farzlarından biri olan "vakfe" burada gerçekleştirilir ve buna "**arafât vakfesi**" adı verilir. Arefe gününde gerçekleştirilen bu ibadet, zeval vaktinden kurban bayramının birinci günü fecrin doğuşuna kadar olan süre içinde yapılır.

A'râf suresi *a.* (اعراف سورەسی) [< *Ar.*"*Sûretü'l-A'râf*" (سورة الاعراف)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yedinci, iniş sırasına göre otuz dokuzuncu suresi olup Mekke'de nazil olmuş ve iki yüz altı ayetten meydana gelmektedir. Sure adını kırk altı ve kırk sekizinci ayetlerde geçen "**a'râf**" (*cennet ile cehennemi ayıran surun üzrinde bulunan en yüksek tepe.*) sözünden alır ve ilk kelime "**elif-lâm-mim-sad**" (المص) olduğu için sure bu adla da zikredilmektedir. Mekke'de inen surelerin "***En'âm suresi***" (6) ile birlikte en uzunu olarak bilinmektedir. Burada Allah'ın emirlerine uyulması, doğru ve güzelden yana olunması, verdiği nimetlerden yararlanılması, Allah'ın inkâr edilmemesi, vahye uyulması, şirk koşulmaması, günahtan uzak durulması gibi erdemli öğütler verilmektedir. Hz. Peygamber'in akşam namazının ilk rekâtında bu su-

renin bir bölümünü okuması onun faziletini açıkça ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in "*A'râf suresi*"nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4363-4375.

arasât *ç.a.* (عرصات) [*Ar.***arsa**'*nın ç. b.*] Boş ve kullanılmayan arsa anlamındaki bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmemekle beraber kelâm ve tefsir kaynaklarında "*Kıyametin kopmasından sonra dirilecek olan insanların toplanacağı ve dünyada yaptıkları ve işledikleri amellerinden dolayı sorgulanacakları yerin adı.*" olarak tanımlanmış ve sonradan dinî kültürümüze bu niteliği ile terim olarak yerleşmiştir.

araz *a.* (عرض) [*Ar.*] Sonradan veya tesadüfen ortaya çıkan, ansızın baş gösteren anlamında kelâm terimi.

arâzî *a.* (اراضى) [*Ar.***arz**'*ın ç. b.*] "*Yer ve toprak*" anlamında olan bu söz, İslâm hukukunda hem kamu hem de ferdî mülkiyet olarak yerleşmiştir. Ahalisi Müslüman olan arazinin üzerinde yaşayanların bu yerde özel hakkı ve mülkiyeti olduğu üzerinde bütün hukuk âlimleri fikir birliği içindedir. Devlet bu tür yerlerden "**öşür**" *bk.* bu madde) alabilmektedir.

§ *tam.* **arâzî-yi harâciyye** *a.* (اراضى حراجيه) Barış yoluyla haraç vergisine bağlanan ya da savaşla fethedildiği hâlde savaşa katılanlara verilmeyerek gayrimüslüm halka bırakılan arazi.

arâzî-yi memlûke *a.* (اراضى مملوكه) Mülkiyet hakkına sahip araziler.

arâzî-yi mevkûfe *a.* (اراضى موقوفه) Vakıf arazisi olup ya şahsın vakfı ya da devlet başkanının vakfettiği arazi.

arâzî-yi metrûke *a.* (اراضى متروكه) Kamuya bırakılmış arazi.

arâzî-yi mevât *a.* (اراضى موات) Kimsenin mülkü olmayan bir köye veya kasabaya ait bulunmayan yerleşim yerinden uzakta olan arazi.

arâzî-yi mîriyye *a.* (اراضى ميريه) Devlet başkanına tanınan ve beytülmal arazisi.

arâzî-yi mukaddese *a.* (اراضى مقدّسه) Kutsal topraklar.

arâzî-yi mübâreke *a.* (اراضى مباركه) Mübarek topraklar, yani Hicaz bölgesi.

arâzî-yi öşriyye *a.* (اراضىعشريه) Halkı kendiliğinden Müslüman olan ve savaş sonucu fethedilen yerlerin savaşa katılanlara bırakıldığı arazi.

arefe *a.* (عرفه) [*Ar.*] (*ç. b.* **arafât**) Haccın en önemli farzı olan

"**vakfe**"nin yapıldığı yer olan "**Arafat**"ın öteki adı, "**yevmü arefe**" (*arefe günü*). Bu günde vakfe, zeval vaktinden kurban bayramının birinci günü fecrin doğuşuna kadar olan süre içinde yapılır. Önce "**tevriye**" günü (zilhicce ayının 8. günü) Mekke'den Mina'ya geçilmesi, bir gece orada kalınması, sabah namazının kılınarak güneşin doğuşu ile Arafat'a çıkılması, zeval vaktinde öğle ve ikindi namazları gusl abdesti alındıktan sonra eda edilmesi, akşam namazına kadar tekbir, tehlil, salat ü selâm ve dualar yapılması, oradan Müzdelife'ye geçilmesi bu günün faziletlerinden ve sünnetten sayılmaktadır. Türkçede bu terim, aynı zamanda ramazan bayramının; ayrıca önemli gün ve olayların bir gün öncesine de kullanılmaktadır.

arefe günü *a. bk.* **arefe**

ârız *a.* (عارض) [*Ar.*] **1.** *tas.* Engel, hastalık, ansızın ortaya çıkan durum anlamına gelen bu söz, tasavvufta "*Nefis ve şeytanın yönlendirmesi ile tasavvuf ehlinin kalbinde oluşan durum.*" olarak nitelenmiş; Bunlar da rızık, tehlike, kaza ve musibet olarak görülmüştür. Buna göre rızık, kendini ibadete vermeye engeldir; tehlike, günaha dalmak ve fitneye düşmektir; kaza, gazaba yol açan bir engeldir; musibet, dünya hayatı içinde kulun darlık ve sıkıntı içinde sıkışıp kalmasıdır. Tasavvuf inanca göre Allah'ın dışındaki bütün unsurlar ârız olarak görülmüştür. **2.** *tar.* Bazı İslâm devletlerinde ordu içinde ve işlerinde maaş, silâh, araç gereçleriyle görevli olan "**Divânü'l-araz**"ın başkanına verilen ad. Bu kişilerin başlıca görevleri arasında ordunun mühimmat ile gelir gider defterlerini tutmak, konaklama işlerini düzenlemek, savaş sonrası elde edilen ganimetleri taksim etmek, savaş ve barış zamanında kullanılacak araç ve gereçleri temin etmek gibi önemli hizmetleri sayılabilir.

ârif *a.* (عارف) [< *Ar.* **irfân**] (*ç. b.* **ârifân** *ve* **avârif**) **1.** Bilen, bilgi sahibi söz anlar, âgâh: *Ârife tarif gerekmez.* **2.** *tas.* Marifet sahibi, ehl-i marifet. Tasavvufta Allah'a ait bilgi ve bütün varlıklar ile olayların özünü kavramaya "**marifet**" (*bk.* bu madde) denilmiştir. Bu görüş doğrultusunda marifet ile ilim arasındaki fark açıkça ortaya çıkmaktadır. İlim, zihnî faaliyetle mutlak ve gerçek olanı bulma; marifet ise dinî ve ahlâkî arınma ile biraz da sezgi gücü ile bilme olarak anlaşılmış ve buna göre de âlim ile ârif arasındaki fark da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ârif, irfan makamını çileli bir hayat tarzı içinde elde ederken hayır ve nimeti Allah'ın "**cemal**" (*bk.*

bu madde) sıfatının, şer ve musibeti "**celâl**" (*bk.* bu madde) sıfatının tecellisi ile bilir; bundan dolayı da Allah'ın lutfunu da kahrını da hoş karşılar.

§ *tam.* **ârif-i billâh** *a.* (عارف بالله) *tas.* Allah'ı hakkıyla tanımış veya kavramış olan kimse.

arîf *a.* (عريف) [*Ar.*] (*ç. b.* **urefâ**) Sözlük anlamı *"bilen"* olan bu söz, İslâm devletlerinde ve toplumlarında sivil veya askerî bir grubun başında bulunan kimseye verilen ad olarak kullanılmıştır. Hz. Muhammed döneminde hem kumandan hem de sosyal işlerden sorumlu kimse olarak görev yapan arîfler, Hulefâ-yı Râşidîn, Emevîler, Abbasîler dönemlerinde de her askerî birliğin başkanı olarak tayin edilmişlerdir. Sosyal hayatın içinde ise esnaf teşkilâtlarının başındaki kimselere de bu ad verilmiştir. Orta Çağ İslâm devletlerinde bu teşkilâtlar için her birine bir sokak tahsis edildiğinden buradaki görevli ve sorumlu kimselere "**arîf, arîfu's-sûk, şeyhu's-sûk**" adlarının verildiği kaynaklarda zikredilmektedir.

arpa *a.* Uzunluk ölçüsü birimi. Genellikle ağırlık ölçülerinin belirlenmesinde önemli bir ölçü kriteri olarak kabul edilmiş olan arpa, ölçü birimi olarak orta büyüklükte altı arpa tanesinin yan yana getirilmesiyle oluşturulan uzunluğa bir "**parmak**" denilmiştir. Fıkıh kitaplarında arpanın üst ve ast katlarının da alındığı söz konusudur. Üst katlara "**habbe, tasûc, dânek, dinar**" adları verilirken ast katları "**hardal, fels, fetile, nakîre, kıtmîre, zerre**" olarak adlandırılmıştır.

arrâf *a.* (عرّاف) [*Ar.*] Kehanet sahibi kimse, gelecekten haber veren kimse. Bu terimin "**kâhin**" (*bk.* bu madde) den farkı, gelecekten zan yoluyla haber veren olmasıdır. Hz. Peygamber, bu kimseleri pek iyi karşılamamıştır: *"Her kim arrâfa veya kâhine giderse ve onun dediğini tasdik ederse o Ebulkasım'a küfretmiş olur."*

arş (I) *a.* (عرش) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"yükseklik, yükçe yer"* olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ve hadislerde İlâhî hükümranlık ve taht anlamlarıyla geçmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Yusuf*** ***suresi***" (12 / 100) ile "***el-Neml*** ***suresi***" (27 / 23, 38,41 - 42) nde "**taht**" anlamında kullanılmış olan bu terim, "***Tevbe suresi***" (9 / 129), "***Zuhruf suresi***" (43 / 82) nde ise "**Rabbü'l-Arş**" ifadesi ile karşılanmıştır. Hadislerde ise arşın *"nurdan veya kırmızı, yeşil, sarı, beyaz renkli nurdan"* yahut *"kırmızı veya yeşil yakut"*tan olduğu ifade edilmiştir.

arş (II) *a.* (عرش) [*Ar.*] *tas.* Bir varlık mertebesi olarak nesneler âleminin başlangıcı olarak tanımlandığı gibi tasavvuf ehlince Allah'ın zuhur ve tecellî edeceği bir **"tenezzül makamı"** olarak da nitelenmiş ve **"arşu'l-hüviyet"** terimi de kullanılmıştır. Sufîler buna **"imâm-ı mübîn"** de demişlerdir. Bundan amaç, sekizinci feleğin arşı taşımasıdır; yani arş gökyüzünde en yüksek mertebedir.

arşın *a.* Eski dönemlerde kullanılan bir uzunluk ölçüsü birimi. Türk lehçelerinde *"arşun, arçın, arjın, alçin"* biçimleriyle bilinen bu söz, dirsek ile orta parmak arasındaki uzunluk karşılığı olup Arapça **"zirâ"** (*bk.* bu madde) ile birlikte ve eş değerde kullanılmştır. Osmanlı döneminde iki arşın yaygın olarak kullanılmıştır; biri mimarî arşın, öteki çarşı arşını (*özellikle kumaş ve benzeri eşyanın uzunluk ölçüleri için*).

arz (I) *a.* (ارض) [*Ar.*] Yeryüzündeki bir noktanın ekvatora uzaklığını anlatmak için kullanılan terim, enlem.

§ *tam.* **arz-ı hâviye** *a.* (ارض حاويه) *bk.* **âlem**

arz-ı mev'ûd *a.* (ارض موعود) Allah'ın Hz. İbrahim'e ve onun soyundan gelenlere vermeyi vaad ettiği yer. Bu söz, ***"Ahd-i Atîk"***'de **"Ken'an"** diyarı ***"Kitâb-ı Mukaddes"***'te *"Mısır ırmağından büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar olan bölge"* olarak tanımlanmıştır. Bu yer, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakup ve Hz. Musa'ya ve onların soyuna miras ve ebedî mülk olarak verilmiştir. Bu terim ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmemekle beraber onu işaret eden **"arz-ı mukaddese"** sözüne rastlanır.

arz-ı mukaddes *a.* (ارض موعود) *bk.* **arz-ı mev'ûd**

arzu'l-munâvele *a.* (ارض مناوله) Hadis biliminde, bir öğrencinin şeyhine gelerek onun kitabından hadis rivayet etmek üzere kitabını sunması, şeyhin de o hadislerin kendisine ait olduğuna kanaat getirdikten sonra öğrencisine izin vermesi durumu.

arz (II) *a.* (عرض) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"sunmak, göstermek"* olan bu söz, İslâmî bilimlerde hadislerin karşılaştırılması ve hocanın onayına sunulması işlemi için kullanılan bir terim.

arza *a.* (عرضه) [*Ar.*] Her yıl Ramazan ayında ***Kur'ân-ı Kerîm***'in surelerinin Cebrail ile Hz. Muhammed arasında karşılıklı olarak ezberden okunması, mukabele. Her yıl bir defa ramazan

ayında yapılan bu karşılıklı okuma işi, Hz. Muhammed'in ölümünden önceki ramazan ayında iki defa gerçekleştirilmiş; bununla da peygamberimiz ölümünün yakın olduğunu sezinlemiştir. O dönemden günümüze kadar her ramazan ayında camilerde tekrar edilen bu okuma işi, "**mukabele**" (*bk.* bu madde) olarak adlandırılmış ve peygamberin sünnetini yerine getirme olarak benimsenmiştir.

asâ *a.* (عصا) [*Ar.*] Değişik devlet ve cemaatlerin din ve kültürlerinde kudret ve otorite sembolü sayılan sopa veya değnek. Eski Hint ve Çin kültüründen başlayarak kötülüklere karşı bir silâh ve korunma aracı olarak kullanılan bu eşya, dinî kültürde de yerini almıştır. Özellikle "***Tevrat***"ta Hz. Musa'ya peygamberlik sembolü olarak bir asânın verildiği uzun uzun hikâye edilmekte ve onunla Hz. Musa'nın pek çok mucizeye imza attığı anlatılmaktadır. Hz. Muhammed döneminde ise asâ, "**minber**" ile birlikte hilâfet sembolü olarak eş değerde tutulmuş, ikisine birden "**ûdeyn**" (*bk.* bu madde) terimi kullanılmıştır.

asabe *a.* (عصبه) [*Ar.***âsib***'in ç. b.*] *fık.* Önceleri erkek çocuklar ve baba tarafından gelen akraba anlamına gelen bu söz, Hz. Muhammed sonrasında diyet ve miras hakkı konusunda yakın akrabalar için kullanılmıştır. İslâm hukukunda ise tek başına olan asabe mirasın tamamını alır. Belirli hisseler bırakılmış kimselerle beraber olduğunda ise onlardan arta kalan hisselerin tamamını alana da asabe denilmiştir.

âsaf *a.* (آصف) [*Ar.*] İslâm devletlerinde "**vezir**" karşılığı veya onun sıfatı olarak kullanılan terim. Hz. Süleyman'ın ünlü vezirlerinden Âsaf b. Berahyâ'nın adından çıkarak yaygınlaşmış, özellikle de Osmanlı devleti döneminde "**vezîr-i a'zâm**"lar için kullanılmıştır.

ashâb *ç.a.* (اصحاب) [*Ar.***sâhib***'in ç. b.*] "*Sahipler, sahabî.*" anlamındaki bu terim, şu anlamlarda kullanılmıştır: 1. Hz. Peygamber ile mümin olarak karşılaşan, görüşen ve mümin olarak ölen kimse. 2. Büyük imamlardan birinin mezhebini benimseyerek onun yolundan giden din ulularıdır. Bunlar, ***Ashâbu Ebî Hanife, Ashâbu'ş-Şâfi'î, Ashâbu İmam Mâlikî*** gibi adlandırılmışlardır. 3. Büyük kitap yazarları.

§ *tam.* **ashâb-ı ahruf** *a.* (اصحاب احرف) Hadislerin Hz. Muhammed'den duyulduğu biçimleriyle rivayet edilmesini zarurî gören muhaddisler.

ashâb-ı a'râf *a.* (اصحاب اعراف) Cennet halkı ile cehennem halkı arasında bir sur vardır; bu surun cennet

tarafı "**nur**", cehennem tarafı "**ateş**"tir. Bu iki yerin arası "**a'râf**"tır. Bu yerde bulunanlara "**ashâb-ı a'râf**" denilmiştir. Bunların sevapları ile günahları eşit olduğu için burada bekletilmektedir. Ancak onların Allah'a yakarmaları neticesinde affedilerek cennete gidecekleri inancı da yaygındır.

ashâb-ı bedr *a.* (اصحاب بدر) Bedir savaşında Hz. Peygamber ile baraber savaşa katılan kutlu savaş erlerine verilen ad.

ashâb-ı cahîm *a.* (اصحاب جحيم) Cehennemin yedi kısmından biri olan bu yer, ateşinin kızgın ve yakıcı oluşu ile tavsif edilir; işte buraya gireceklere "**ashâb-ı cahîm**" denilmiştir. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in şu ayetlerde geçmektedir: ***Bakara suresi***, 2 / 119; ***Mâ'ide suresi***, 5 / 10 ve 86; ***Hadîd suresi,*** 57 / 19.

ashâb-ı cennet *a.* (اصحاب جنت) Cennet ehli veya halkı. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on iki defa geçen bu söz, cennete girecek kimseler anlamında kullanılmış: bunların da Allah'a gönülden bağlı olanlar, güzel amel işleyenler, Müslümanlar oldukları beyan edilmiştir.

ashâb-ı Eyke *a.* (اصحاب ايك) Şuayb peygamberin gönderildiği, Kızıl Deniz sahilleri ile Medyen arasında yaşayan Eyke halkı. İtaatsiz, zalim ve haksız işler peşinde olan bu halk, Şuayb'ın Allah'a ve adalete davetine karşı çıktı. Bunun üzerine Allah onların üzerine yedi gün süren bir sıcak dalgası çöktürdü. Nehirler kurudu, bitkiler yandı; sonra da bir bulut peyda oldu, hepsi o bulutun altına toplandı. Bu kez o bulut ateş olup yağdı ve bütün Eyke halkı helâk oldu. ***Kur'ân-ı Kerîm*** bu hadiseyi *"Azâbü yevmi'z-zıll"* ve *"Azâbü yevmin azîm"* (***Şu'arâ suresi,*** 26 / 189) olarak anlatmaktadır.

ashâb-ı ferâ'iz *a.* (اصحاب فرائض) *huk.* Mirasta ölen kişinin soyca birinci dereceden yakın olan bütün varisleri.

ashâb-ı fîl *a.* (اصحاب فيل) *bk.* **fîl suresi**

ashâb-ı kalîb *a.* (اصحاب قليب) Hz. Peygamber ve ashabı hakkında Benî Mustalik savaşı sırasında ileri geri konuşan münafıklar.

ashâb-ı karye *a.* (اصحاب قريه) *"Köy halkı"* demek olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece "***Yasin suresi***" (36 / 13) nde geçmektedir. Bu köy hal-

kı kendilerine gönderilen elçilere inanmamışlar, hatta onlara eziyet bile etmişlerdi. Bunun üzerine Allah o kavmi helâk etmişti. Bu kavmin adı ve elçiler hakında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de açıklayıcı bilgi verilmemektedir. Bununla beraber bazı rivayetlerde bu halkın yaşadığı yerin Antakya olduğu, elçileri gönderenin Hz. İsa olduğu söylenmektedir.

ashâb-ı kehf *a.* (اصحاب كهف) Mağara dostları, yedi uyuyanlar. "**Ashâb-ı Kehf**" kıssasının özünü oluşturan ve öldükten sonra yeniden dirilişin bir sembolü olarak kabul edilen yedi arkadaş ile bir köpeğin bir mağarada uyumaları ve uzun süre geçtikten sonra yeniden uyanmaları olayı. Bu kıssa, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Kehf suresi***" (18) nde yer, kişilerin sayısı ile köpek hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Burada adı geçen "**rakîm**" için "*vadi, memleket, hatta köpek adı*" olduğu hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Ayrıca bu kıssa, Hz. Peygamber'in hadisleri içinde "***Hadîsü'l-Gar***" (*Mağara Hadisi*) olarak anlatılmaktadır. *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 7, s. 3279.

ashâb-ı kubûr *a.* (اصحاب قبور) "**Kabr**" sözünün çokluk biçimi olan "**kubûr**" burada "**kabir sahipleri**" tamlamasını oluşturmaktadır ve "**ölüler**" anlamında kullanılmaktadır. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece bir yerde geçmektedir (***Mümtehine suresi***, 60 / 13).

ashâb-ı matlûb *a.* (اصحاب مطلوب) *huk.* İflas durumundaki kimsenin alacaklarının kanunî olarak tamamı için kullanılan bir terim.

ashâb-ı Medyen *a.* (اصحاب مدين) Şuayb peygamberin gönderildiği, Akabe Körfezinden Humus vadisine kadar uzanan bölge ve bu bölgede yaşayan halk. İtaatsiz, zalim ve haksız işler peşinde olan bu halk, Şuayb'ın Allah'a ve adalete davetine karşı çıktı. Bunun üzerine Allah onları zelzele ile helâk etti. ***Kur'ân-ı Kerîm*** bu hadiseyi "***Şu'arâ*** suresi" (26 / 183;), "***A'râf*** suresi" (7 / 85-93) inde anlatmaktadır.

ashâb-ı meymene *a.* (اصحاب ميمنه) *bk.* **ashâbu'l-yemîn**

ashâb-ı rakîm *a.* (اصحاب رقيم) Buharî ve Müslim'in kitaplarında hikâyelerini anlattığı üç yolcu. Bu üç kişi yolculuk sırasında bir mağaraya gizlenirler. O sırada dağdan düşen bir kaya mağaranın kapı-

sını kapatır. Çaresizlik içinde her biri Allah'a kurtuluş için dua eder. Her birinin duası sonrası mağara kapısı yavaş yavaş açılır ve kurtulurlar.

ashâb-ı ress *a.* (اصحاب رس) *bk.* **ashâbu'r-res**

ashâb-ı sefîne *a.* (اصحاب سفينه) Gemi halkı anlamına gelen bu söz, Hz. Nuh'un gemisinde yer alan müminler için kullanılan bir terim olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece bir yerde geçmektedir (***Ankebût suresi***, 29 / 14-15).

ashâb-ı suffe *a.* (اصحاب صفه) Hz. Muhammed döneminde Medine'de **Mescid-i Nebevî** yanında yaptırılan ve yoksulların yedirilip içirildiği aşevi müdavimleri.

ashâb-ı şimâl *a.* (اصحاب شمال) *bk.* **ashâbu'ş-şimâl**

ashâb-ı yemîn *a.* (اصحاب يمين) *bk.* **ashâbu'l-yemîn**

ashâb-ı yesâr *a.* (اصحاب يسار) *bk.* **ashâbu'ş- şimâl**

ashâbu'l-bid'a *a.* (اصحاب البدعه) Hz. Peygamber'in sünnetine muhalefet ederek inanç ve görüş sahibi olan kimseler, "**ehl-i bid'at**" (*bk.* bu madde).

ashâbu'l-elf *a.* (اصحاب الالف) *bk.* **ashâbu'l- ülûf**

ashâbu'l-fîl *a.* (اصحاب الفيل) *bk.* **fîl suresi**

ashâbu'l-hadîs *a.* (اصحاب الحديث) *bk.* **ehl-i hadîs**

ashâbu'l-karye *a.* (اصحاب القريه) Sözlük anlamı "*İnsanların toplandığı yer, köy, kasaba*" gibi anlamları olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm*** (***Yasin suresi***, 36 / 13 - 29) 'de korkunç bir sesle yok edildikleri bildirilen beldenin halkı için kullanılmıştır.

ashâbu'l-meymene *a.* (اصحاب الميمن) *bk.* **ashâbu'l- yemîn**

ashâbu'l-intizâr *a.* (اصحاب الانتظار) Şîa inancında, on iki imam düzenini benimseyen Şiî mezhebinde "**isnâaşeriyye**" fırkası içinde on ikinci imamın gelişine inanan cemaat.

ashâbu'l-meş'eme *a.* (اصحاب المشئمه) Dünyada inkârcı davranan, çevresine zulmeden, ahirette amel defterleri sol taraftan verilecek olan ve Allah katında değersiz ve cehennem ehli olan kimseler.

ashâbu'n-nâr *a.* (اصحاب النار) Cehennemin adlarındandır. Cehenneme girecekler veya cehennemlikler olarak ifade edilen bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 20 kadar yerde geçmektedir.

ashâbu'r-rakîm *a.* (الفيل الرقيم اصحاب) *bk.* **ashâb-ı kehf**

ashâbu'r-res *a.* (اصحاب الرس) ***Kur'ân-ı Kerîm*** (***Furkan suresi***, 25 / 38 ve ***Kâf suresi***, 50 / 12) 'de iki ayette anlatılan bir kavmin yok edilmesi olayı ve bu olaya uğrayan kimseler.

ashâbu'r-re'y *a.* (اصحاب الرأى) Akıl ve kıyas yöntemini kullanarak ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve sünnetten birtakım temel ilkeler çıkaran ve Hz. Peygamberden'den hadis çıkmayan konularda hayatın değerlerini bu esaslar doğrultusunda çözümlemeye çalışan kimseler ve bunların oluşturduğu ekol.

ashâbu's-sa'îr *a.* (السعير اصحاب) Cehennemin adlarındandır. Kor ve alevli ateş denilen bu terim cehennemlikleri ifade etmektedir ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de üç yerde geçmektedir.

ashâbu'ş-şecere *a.* (الشجر اصحاب) Hudeybiye Savaşı sırasında ağaç altında Hz. Peygambere biat eden sahabîlere verilen ad.

ashâbu'ş- şimâl *a.* (الشمال اصحاب) Kıyamet gününde dünyaya ilişkin amel defterinin sol taraflarından verilecek olan cehenneme girecek olanlar, "**ashâbu'l- yemîn**" karşıtı.

ashâbu't-tabâ'i *a.* (الطابائع اصحاب) *bk.* **tabâi''iyyûn**

ashâbu'l- ülûf *a.* (الالوف اصحاب) Hz. Peygamber zamanından 2 000 üzerinde hadis rivayet eden sahabîlere verilen ad için kullanılan bir terim. Bunlar, Hz. Âişe, Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer, Enes b. Malik. Bunlara "**ashâbü'l-elf**" de denilmiştir.

ashâbu'l- vâhid *a.* (الواحد اصحاب) Hz. Peygamber zamanından sadce bir tek hadis nakleden sahabîlere verilen ad için kullanılan bir terim.

ashâbu'l-va'd *a.* (اصحاب الوعد) "**Mürci'e**" (*bk.* bu madde) inancını savunanlara göre "**va'd**"i, yani iyilikleri ön plana çıkaran zihniyet için kullanılan kelâm terimi. *bk* **ehl-i va'd**

ashâbu'l-va'îd *a.* (الوعيد اصحاب) "**Mu'tezile**" (*bk.* bu madde) ye göre "**va'îd**"i, yani kötülükleri ön plana çıkaran zihniyet için kullanılan kelâm terimi. *bk.* **ehl-i va'îd**

ashâbu'l-yemîn *a.* (اليمين اصحاب) Kıyamet gününde dünyaya ilişkin amel defterinin sağ taraflarından verilecek olan cehenneme girecek

olanlar, **"ashâbu'ş- şimâl"** karşıtı.

ashâbın adâleti *a.* Hadis biliminde, Hz. Peygamber ashabının hepsinin hadis rivayet etme konusunda adalet vasıfnı taşımış olmaları.

asır, -srı *a.* (عصر) [< *Ar.* **asr**] (*ç. b.* **a'sâr** *ve* **asîr**) **1.** Çağ, zaman, devir, hengâm. **2.** İkindi vakti.

§ *tam.* **asr-ı evvel** *a.* (عصر اول) İkindi namazı.

asr-ı hâzır *a.* (عصر حاضر) Yaşanılan çağ, Yakın Çağ.

asr-ı hicrî *a.* (عصر هجرى) **1.** Hicret yılı veya çağı. **2.** Hicrî takvim.

asr-ı sa'âdet *a.* (عصر سعادت) Hz. Muhammed'in yaşadığı çağ. Bu söz, Hz. Peygamber'in *"İnsanların en hayırlısı benim zamanımda yaşayanlardır."* sözünden hareketle ***Kur'ân-ı Kerîm***'in nazil olduğu, Hz. Muhammed'in yaşadığı, O'nun ashabının yetiştiği ve İslâmiyet'in en mükemmel şeklini aldığı dönem olarak bu terim kullanılmış ve yaygınlık kazanmıştır.

asr-ı sânî *a.* (عصر ثانى) *bk.* **asr-ı evvel**

asıl, -slı *a.* (اصل) [*Ar.*] Temel, kök, menşe anlamında terim.

§ *tam.* **aslü'l-bilâd** *a.* (اصل البلاد) Mekke-i mükerreme.

âsitâne *a.* (آستانه) [*F.*] Bir büyük tarikatin veya tarikat kolunun merkezi konumunda bulunan büyük tekkelere verilen ad. Bu tür merkezlere **"dergâh"** adının verilmesi de yaygındır. Büyük tekkeler arasında en geniş anlamı ve konumu ile Mevlevîlik tarikati ön planda gelmiştir. Çünkü ancak bu tarikate bağlı âsitânelerde **"bin bir günlük çile"** çıkarılabilmekteydi; bu çileden çıkanlar da **"derviş"** kimliğini kazanabilirdi. Bu konumda olan Konya Mevlevîhanesinin yanında, Afyon Mevlevîhanesi, Bursa Mevlevîhanesi, Gelibolu Mevlevîhanesi, Halep Mevlevîhanesi, Kahire Mevlevîhanesi, Kastamonu Mevlevîhanesi, Kütahya Mevlevîhanesi, Manisa Mevlevîhanesi, Teselya (Yenişehir) Mevlevîhanesi, İstanbulda ise Galata Mevlevîhanesi, Yenikapı Mevlevîhanesi, Beşiktaş Mevlevîhanesi en önde gelen merkezlerdendi.

aslî günah *a.* Hz. Âdem ile Havva'nın Eden bahçesinde yılanın kandırması ile yasak meyveyi yemeleri ve bundan dolayı cennetten kovulmaları bu terim ile karşılanmıştır. Hz. İsa'nın kurtarıcılığı ve vaftiz uygulaması bütünüyle bu olaya ve dolayısıyla işlenen günaha bağlanmaktadır.

Asr suresi *a.* (عصر سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Asr"* (سورة العصر)]

Kur'ân-ı Kerîm'in yüz üçüncü suresi olup Mekke'de nazil olmuş ve üç ayetten meydana gelmektedir. Bu söz, *"ikindi vakti ve namazı, asr-ı saâdet, âhir zaman"* olarak da yorumlanmış; ***Kur'ân-ı Kerîm***'in en kısa suresi olmakla beraber en özlü nasihati veren ayetler olarak nitelenmiştir.

assahu'l-ahâdis *a.* (اصحّ الاحاديث) [*Ar.*] Hadislerin en sahihi veya sağlıklısı.

assahu'l-esânid *a.* (اصحّ الاسانيد) [*Ar.*] Hadislerin en kuvvetlisi ve en doğrusu.

assahu'l-kütüb *a.* (اصحّ الكتب) [*Ar.*] Hadis kitaplarının en güvenilir olanı. Bununla Buhârî'nin ***Câmi'u's-sahîh*** adlı kitabı kastedilmiştir.

aşere *a.* (عشره) [*Ar.*] *"Onlar hanesi."* anlamında olan bu söz başka kelime ve terkiplerle yeni yerimler oluşturur.

§ *tam.* **aşere-i mübeşşere** *a.* (عشره مبشره) Hz. Muhammed tarafından cennetlikle müjdelenen on kişi: Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr ibn Avvâm, Abdurahman b. Avf, Ebu Ubeyde b. Cerrâh, Said b. Zeyd, Said b. Ebu Vakkas.

âşık *a.* (عاشق) [< *Ar.***ışk**] *tas.* *"Seven, aşka tutulan."* anlamında bu söz, tasavvuf ehli arasında İlâhî aşka düşmüş kimse olarak ifade edilmeltedir; eşanlamlısı "**mübtelâ**"

aşır, -şrı *a.* (عشر) [< *Ar.***aşr**] **1.** Onuncu olan sayı. **2.** *Kur'ân-ı Kerîm*'in on cüzü ve bu cüzlerin her biri.

§ *tam.* **aşr-ı şerîf** *a.* (شريف عشر) ***Kur'ân-ı Kerîm***'in on ayetten oluşan bölümlerinin bir cemaat önünde sesli olarak okunması ve dua edilmesi. İlk örneklerine İslâmın yayılış döneminde rastlanan bu okuma tarzını bizzat Hz. Peygamber kendisi sahabeler ile gerçekleştirmiş, hem onlara ***Kur'ân*** okumayı öğretmiş, hem de bu ayetlerdeki hükümleri anlatmıştır. Sonraki dönemlerde de bu okumalar devam etmiş, özellikle Türklerin çoğunluğunu oluşturduğu cemaatlerde veya topluluklarda yaygınlaşmış; hatta cemaatle kılınan namazlardan sonra veya dinî toplantılarda on ayetlik bir okuma "**aşr-i şerîf**" olarak adlandırılmış ve gelenek hâlini almıştır.

aşır okumak *dey.* *Kur'ân-ı Kerîm*'-den cüz okumak.

âşir *a.* (عاشر) [*Ar.*] İslâmın ilk dönemlerinden başlayarak ticaret ve gümrük vergisi olarak halktan toplanan "**öşür**" (*bk.* bu

made) vergisini toplamakla görevli memur veya kimse.

aşk *a.* (عشق) [*Ar.*] **1.** Sevgi, tutku, bir kimsenin sevdiği kimseye bağlanması. **2.** *din.* İslâmî edebiyatta bu terim, "**ilâhî**" ve "**beşerî**" olmak üzere iki temel kavrama ayrılmış; ilâhî aşk "**hakîkî aşk**", beşerî aşk "**mecazî aşk**" olarak yorumlanmıştır. İlâhî aşk, zaman zaman İslâm felsefesine konu olmuş, fakat ağırlıklı olarak tasavvufta yer edinmiştir. Şiada ise farklı görüş ve düşünceler olmakla birlikte genellikle "**ehl-i beyt**" aşkı ağır basmıştır. **3.** *tas.* Tasavvuf dünyasında bu terim, Hallâc-ı Mansur'a kadar "**hub**" ve "**muhabbet**" sözleriyle karşılanmış; bazı sufîler, *"Aşk, aşırı sevgi yani sevgide ölçüyü aşmadır. Allah için böyle bir aşırılık düşünülemez."* anlayışıyla ona karşı çıkmışlardır. İlk defa Hallâc-ı Mansur aşkı *"ıstırap ve elem"* tarzında yorumlayan mutasavvıf olmuş ve ***Kitâbü't-tavâsîn*** adlı eserinde ilâhî aşkı "**pervane**" ve "**mum**" sembolleriyle anlatmış; pervanenin mum ışığını görmesini "**ilme'l-yakîn**", ona yaklaşıp etrafında dönmesini ve sıcaklığını hissetmesini "**ayne'l-yakîn**", onun içine düşüp yanarak kül veya yok olmasını ise "**hakke'l-yakîn**" olarak anlatmış; yani *"aşkın amacı veya hedefi yanıp yok olmak"*tır biçiminde yorumlamıştır. Üstelik o, öldürülürken önce elleri kesilmiş, oradan akan kanı ile yüzünü yıkamış, bunu niye yaptın diye sorulunca da *"Aşk ile kılınacak iki rekat namazın abdesti kan ile alınmazsa sahih olmaz."* demişti. Ondan akan kanlar yerde "**Allah**" sözünü yazmış; bundan dolayı da ona "**şehîd-i aşk**" sözü münasip görülmüştü. Hallâc'dan sonra aşkı geniş bir değerlendirmeyle eserlerine konu edinen Ahmed el-Gazâlî, Rûzbinân-ı Baklî, İbnü'l-Arabî, Senâî, Feridüddin-i Attâr, İbnü'l-Fârız, Meclâna Celâleddin-i Rûmî gibi mutasavvıflar, her varlığın temelinde "**aşk**"ı görmüşlerdir. Bunlardan sonra gelen ehl-i tasavvuf, bu büyük mürşitleri takip etmişler, tasavvuf edebiyatına burada adları sayılamayacak kadar çok önemli ve değerli eserler kazandırmışlardır. Buna karşın İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye, İbn Kayyım gibi âlimler "**aşk**"ın insan ruhu üzerinde yarattığı tahribat üzerinde durmuşlar; özellikle tasavvufî aşkı şiddetle reddetmişlerdir. İslâm dininin sevgiye dayalı bir din olduğunu savunmuşlar, beşeri aşkı da hor görmemişlerdir. **4.** *ed.* İslâm edebiyatında "**aşk**" terimi çok yönlü ve geniş bir bakış açısıyla yer almıştır. Eski Arap şiirinde bu kavram, hem

maddî hem de manevî yönüyle işlenmiş; özellikle kaside ve gazellerde yer edinmiştir. Oradan geçerek Acem ve Türk edebiyatlarında "**aşk-ı hakîkî**", "**aşk-ı ilâhî**", "**mutlak aşk**" terimleri ön plana çıkmış, pek çok dinî ve lâdinî eserlerde bu değerler işlenmiştir. Türk edebiyatında XIII. yüzyılda Mevlâna, Yunus Emre, Âşık Paşa, Eşrefoğlu Rûmî, Niyazî-yi Mısrî, Nesimî gibi sanatçılarda "**ilâhî aşk**" ağırlık kazanırken, iki tipli aşk hikâyeleri olarak nitelenen eserlerde, söz gelişi ***Leylâ vü Mecnun, Yusuf u Züleyhâ, Hüsrev ü Şîrîn, Ferhad ü Şîrîn, Süheyl ü Nev-bahar, Cemşid ü Hurşid, Vâmık u Azrâ, Hüsn ü Aşk*** gibi mesnevîlerde beşerî aşktan ilâhî aşka uzanan bir macera söz konusudur. İslâmî Türk edebiyatı içinde, özellikle de Divan edebiyatının en parlak dönemlerinde usta kalemler eliyle en güzel örneklerini veren bu aşk hikâyeleri, kaynağını ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***ahsenü'l-kasas***" (*kıssaların en güzeli*) olarak adlandırılan "***Yusuf kıssası***"ndan almış; kendilerinden sonra gelecek sanatçılara en olgun ve en güzel örnekler olma özelliğini kazanmışlardır.

aşkın *a.* Allah'ın mekândan münezzeh olduğunu, evrenin dışında ve ötesinde bulunduğunu ifade eden bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Hac suresi***" (22 / 62) veya "***En'âm suresi***" (6 / 100) nde söz konusu edilen "**yüce, ulvî, ulu, âli**" sıfatlarıyla nitelenmesi neticesinde yaygınlaşmıştır; "**içkin**" (*bk.* bu made) karşıtı.

aşr *a.* (عشر) [*Ar.*] *bk.* **aşır**

âşûrâ *a.* (عاشورا) [*Ar.*] Değişik din ve mezheplerce kutsal sayılan muharrem ayının onuncu günü. Arapça "**on**" sayısı ile ilgili "**aşr**" veya "**âşir**" kökünden bir söz olduğunu savunanlar yanında bu dilde "fâ'ûlâ" vezninin bulunmadığını, bundan dolayı da bu sözün İbranîce olması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Bu terimin yerleşmesi yönünde iki olay esas alınmaktadır. Birincisi, Hz. Musa ve kavminin Firavn'ın zulmünden kaçıp kurtulduğu gün ve bu günde tuttukları oruç. İkincisi Hz. Nuh'tan başlayarak bütün Sami dinlerinde ve Hz. İbrahim ile önemli kabul edilip oruç tutulan gün. Bu günde Hz. Muhammed'in de oruç tuttuğu, ancak Ramazan orucunun farz kılınması ile bu orucu terk ettiği bazı hadislerde belirtilmektedir. İslâm tarihinde bu günün siyasî yönü de vardır. Hz. Hüseyin'in 10 Muharrem 61 tarihinde Kerbelâ'da şehit edilmesi Şia dünyasında önemli bir gün olarak ilân edilmiş ve bu günde matem orucu tutulması

gelenek hâlini almıştır. Türk kültüründe ise bu terim "**aşure**" biçimini almış ve Muharrem'in onuncu günü pişirilen "**aşure aşı**" yakın komşulardan başlayarak toplu törenlerde dağıtılan tatlı çorba ikramı biçimine dönüşmüştür.

aşure *a.* [*O. T.*] Arapça "**âşûrâ**" sözünden gelen bu terim, Muharrem ayının onuncu günü pişirilen ve dağıtılması gelenek hâline gelen buğday tatlısına verilen ad olmuştur, aşure, aşure aşı.

aşure günü *a.* Hicrî takvime göre Muharrem ayının onuncu günü olan ve aşure pişirilip dağıtılan dinî ve kutsal gün.

aşure orucu *a.* Muharrem ayının onuncu günü tutulan oruç. Ramazan orucundan önce Yahudilerin bu günde oruç tutmalarını gören Hz. Muhammed, biz de Hz. Musa'ya derin saygı duyuyoruz, diyerek oruç tutmaya başlamış ve ashabına da tutmalarını söylemiştir. Hz. Peygamber, bir hadisinde, "*Bugün aşura günüdür. Aşura günü sizlere farz kılınmamıştır. Hâlbuki ben oruçluyum. Dileyen oruç tutsun, dileyen de iftar etsin.*" (*Sahîh-i Buhârî*, 4 / 1859) diyerek Müslümanlara örnek olmuş, öğütte bulunmuş ve bu günde tutulan orucun önemine vurgu yapmıştır.

aşure testisi *a.* Aşure gününde Osmanlı Sarayında veya konaklarda pişirilen tatlıyı muhafaza etmek ve dağıtmak üzere kullanılan testi veya kap.

atâ *a.* (عطاء) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*verme, bağışlama, hibe, ihsan*" olan bu söz, Hz. Ömer'in oluşturduğu divan teşkilâtında ticaret mallarından alınan vergi (fey) lerden Müslüman halka yılda bir defa verilen paraya ve Emevîler ile Abbasîler zamanında da askerlerin maaşına verilen ad. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de beş yerde geçmektedir (*bk.* ***Hûd suresi***, 11 / 108, ***İsrâ suresi***, 17 / 20, ***Sad suresi***, 38 / 39, ***Nebe suresi***, 78 / 36). Bu terim ilk kez Hz. Ömer zamında kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Müslüman nüfusun artması bu ödemelerde bazı sıkıntıları beraberinde getirmiş; Emevîler ve Abbasîler zamanında askerî teşkilât usullerinin değişmesi sonucunda ise bu paranın özel şartlara bağlanarak kimlere verileceği de halifelerin takdirine bırakılmıştır.

atebât *a.* (عتبات) [*Ar.* ***atebe***'*nin ç. b.*] Irak coğrafyasında Şiîler tarafından kutsal sayılan bazı ziyaret yerleri.

§ *tam.* **atebât-ı âliyye** *a.* (عتبات عاليّه) Saygın ve yüce değeri olan yerler.

atebât-ı mukaddese *a.* (عتبات مقدّسه) Kutsal yerler.

ateme *a.* (عتمه) [*Ar.*] Güneşin batımı ve gökteki kızıllığın kaybolmasıyla başlayan, gecenin ilk üçte birinin bitimine kadar olan zaman dilimi, yatsı vakti.

atîk *a.* (عتيق) [*Ar.*] (*ç. b.* **itâk, utekâ, utuk**) Sözlük anlamı *"Özgür, soylu, şerefli, güzel"* olan bu terim, Kâbe ve Hz. Ebû Bekir için kullanılan bir sıfat olarak bilinmektedir.

atrâf *ç.a.* (اطراف) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadislerin baş tarafları veya ilk harfleri ya da ilk kelimeleri için kullanılan terim.

avâlî *ç.a.* (عوالى) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadislerin benzerlerine göre daha kısa bir senedle rivayet edilmesi.

avâlim *ç.a.* (عوالم) [*Ar.***âlem***'in ç. b.*] Dünyalar.

§ *tam.* **avâlim-i erba'a** *ç.a.* (عوالم اربعه) *tas.* Dört âlem: *"âlem-i lâhût, âlem-i melekût, âlem-i ceberût, âlem-i mülk veya nasût"*

avâlim-i hamse *ç.a.* (عوالم خمسه) *tas.* Beş âlem: *"âlem-i ilm, âlem-i ceberût-i a'lâ, âlem-i ceberût-i esfel, âlem-i melekût, âlem-i halk"*

avâlim-i külliyye *ç.a.* (عوالم كليه) *tas.* Küllî âlemler (*akl-ı evvel, akl-i küll, nefs-i külliyye, insân-ı kâmil*).

avâlim-i lübs *ç.a.* (عوالم لبس) *tas.* Birlik dışında bulunan mertebeler.

avâlim-i seb'a *ç.a.* (عوالم سبعه) *tas.* Yedi âlem: *"âlem-i ceberût, âlem-i ervâh, âlem-i hakîkat, âlem-i lâhût, âlem-i misâl, âlem-i nasût, âlem-i şehâdet"*

avâm *ç.a.* (عوام) [*Ar.***âmme***'nin ç. b.*] **1.** Halk, herkes, **havâs** karşıtı. **2.** Eğitimsiz, ayak takımı, cahil kimseler. **3.** *tas.* Tasavvuf ehli tarafından bilim adamları, sufîler, filozoflar ve devletin ileri gelenleri ile yöneticiler dışında halk arasındaki sıradan kimseler için kullanılan söz.

avârız (I) *ç.a.* (عوارض) [*Ar.***âriz** ve **âriza***'nin ç. b.*] İnsanın kimliğini veya ehliyetini yok eden veya ortadan kaldıran fıkıh terimi. İnsandaki bu arızalar, akıl hastalığı, bunama, baygınlık, ölümcül hastalık, sarhoşluk, borçluluk, iflâs ve kölelik gibi normal hayatı kısıtlayan veya engelleyen durumlar olarak gösterilmiştir.

avârız (II) *ç.a.* (عوارض) [*Ar.***âriz** ve **âriza***'nin ç. b.*] Sözlük anlamı *"sonradan meydana gelen"* olan bu söz, Osmanlı maliye sisteminde bir vergi adıdır. Osmanlı

bütçelerinde bu tür vergiler, düzenli olmayan vergilerin başında geliyordu, genellikle de savaş zamanlarında toplanıyor ve nakit olarak alınıyordu. Bu vergi Tanzimat'tan sonra bütçeden kaldırılmıştır.

avârız akçesi *ç.a. bk.* **avârız (II)**

avret *a.* (عورة) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"eksik, gedik, açık, açılıp görünecek şey, zarar gelecek yer"* olan bu terim, vücutta dinen örtülmesi gereken ve başkalarının görmesi yasak olan yeri ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de aynı ayet içinde iki defa geçer (***Ahzâb suresi***, 33 / 13). İslâm âlimleri tarafından erkekle kadının örtülmesi gereken yerler farklı yorumlanmıştır. Genellikle erkeklerde, göbek altından dizlere kadar olan bölge işaret edilmiş; kadında ise elleri ile yüzü dışındaki bütün vücudu "**avret mahalli**" sayılmıştır. Bir kadının, ailenin erkekleri arasında sayılan babanın, dedenin, kardeşinin, amcasının, dayısının, kayınpederinin yanında saçını, başını, boynunu, dirsekten kolunu, diz altından ayaklarının ucuna kadar olan bölümü açık bırakması uygun bulunmuştur.

avret mahalli *a. bk.* **avret**

ayak mühürlemek *a. tas.* Mevlevîlikte, şeyhin veya velînin sandukasının önünde sağ ayağının baş parmağını sol ayağının başparmağının üzerine koyarak huzurda durma anlamında kullanılan terim

a'yân-ı sâbite *a.* (اعيان ثابته) [*Ar.*] *tas.* Dış âlemdeki varlıkların görünür hâle gelmeden önce Allah'ın ilminde bilgi olarak mevcudiyeti, gizlilikleri veya mahiyetleri, **âlem-i ceberût**. *bk.* **ceberût**

âyet *a.* (آية) [*Ar.*] (*ç. b.* **âyât**) Sözlük anlamı *"kesin ve açık alâmet, işaret, ibret, delil"* olan bu söz, Allah'ın varlığını ve peygamberlerin hak ve Allah'ın elçisi olduğunu belgeleyen delil yanında ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki surelerin anlamlı en küçük söz öbeklerinin adı. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de teklik ve çokluk biçimleriyle 382 defa geçtiği bilinen bu terim, şu kavramları ifade etmektedir: 1. Delil: ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'ın varlığını ispatlamaya dönük söz. Bu sözün özünde evrenin yaradılışındaki düzen Allah'ın varlığı ile delillendirilmektedir. 2. Mucize: Peygamberlerin Allah'ın elçisi olduğunu ve onların Allah tarafından gönderildiğini ifade eden terim ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**âyet**" olarak nitelenmiştir. Bunların en önemli özelliği her bir peygamberin kendine özgü mucizeler ortaya koymasıdır. Bu mucizeler onların Allah'ın elçisi olduğunu ispatlamaya yetmektedir. **3.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'in belli bölüm-

leri veya tamamı "**âyet**" olarak nitelenmiştir.

§ *tam.* **âyetü'l-feth** *a.* (آيةالفتح) ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***En'âm suresi***" (6)nin 1-165. ayetleri.

âyetü'l-Kürsî *a.* (آية الكرسى) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Bakara suresi*** (2)nin 255. "**tevhîd akîdesi**" (*birlik inancı*) ni anlatan ayet. On cümleden meydana gelen bu ayet, adını cümlenin içinde geçen "**kürsî**" sözünden almaktadır. Bu ayette Allah'ın birliği, O'nun daima diri ve zatı ile kaim olduğu, uyuklama ve dalgınlık gibi insana özgü sıfatlardan uzak bulunduğu, evreni kendi tasarrufunda bulundurduğu, O'nun bilgisi olmadan kimsenin şefaatte bulunamayacağı ve bilgisinin ezeli ve ebedi kapsadığı, kudretinin yeri ve göğü kuşattığı, zatının çok yüce olduğu, tevhid inancının esasları özlü bir biçimde açıklanmıştır. Hz. Peygamber, bu ayetin faziletini "***Kur'ân-ı Kerîm'de en büyük ayet âyetü'l-Kürsî'dir***" diyerek vurgulamıştır.

âyetnâme *a.* (آية نامه) [< *Ar.***âyet** + *F.***nâme**] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ayetlerinin faziletlerini şiirleştiren eserler için kullandıkları terim.

âyetullah *a.* (آيةالله) [*Ar.*] Şiâ'nın "**isnâaşeriyye**" (*oniki imam*) âlim ve fakihleri için dinî ve bilimsel manada fazilet ve kemal sahibi olanlar için kullanılan unvan. Bunlardan bazılarının bilimsel ölçütlerde diğerlerinden üstün olanlarına "**âyetullahi'l-uzmâ**" payesi verilmiştir.

âyin *a.* (آيين) [*F.*] **1.** Sözlük anlamı "*âdet, görenek, merasim, tarz*" olan bu söz, dinler tarihinde, tasavvufta ve Türk dinî musıkîsinde kullanılan bir terim. Yahudi ve Hristiyan cemaatlerinin dinî törenleri sırasında yapılan âyinler çok yaygın örneklerdendir. **2.** *tas.* Tasavvufta ve alevî-Bektaşî topluluklarının belli usuller çerçevesinde yaptıkları törenler ve zikirler de bu terim ile karşılanmıştır. **3.** *müz.* Mevlevî tarikatlerinin toplu zikri olan sema töreni sırasında okunmak üzere bestelenmiş dinî musıkî eserlerine verilen ad.

§ *tam.* **âyîn-i cem** *a.* (آيين جم) Bektaşî tekkelerinde kadınlı erkekli dem almak, gülbank çekmek, nefesler okumak yöntemiyle yapılan tören için kullanılan terim.

âyîn-i ehlu'l-lah *a.* (اهل الله آيين) Tekkelerde yapılan zikir törenleri.

âyîn-i kadîm *a.* (آيين قديم) Mevlevî tekkelerinde veya

dergâhlarında okunan eski ilâhîler.

âyîn-i kebîr *a.* (آيين كبير) *bk.* **âyîn-i cem**

âyîn-i şerîf *a.* (آيين شريف) Mevlevî tekkelerinde yapılan sema sırasında söylenen ilâhî.

âyin-hân *a.* (آيين خوان) [< *F.* ***âyîn*** + ***hân***] Mevlevîlikte tekkelerde toplu yapılan zikir esnasında "**âyin-i şerîf**" okuyanlara verilen ad.

âyise *a.* (آيسه) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*Ümidini kesmiş kadın*" olan bu söz, menapoz veya âdetten kesilme dönemine girmiş olan kadın için kullanılmıştır. Bu terim, İslâm hukukunda özellikle "**boşanma iddeti**" (*bekleme suresi*) bakımından önem kazanmıştır. Bu durumdaki kadın, üç ay iddet bekleme dönemi geçirirken kocası ölen kadın da aynı iddet bekleme süresini geçirme zorunda kalmaktaydı.

ayn *a.* (عين) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*Göz, göze, su kaynağı, bir şeyin özü veya aslı*" olan bu söz, kelâm ilminde "*Boşlukta kendi başına veya başlı başına yer tutan varlık veya cevher.*" anlamında bir terim olarak kullanılmıştır. Tasavvufta ise kullanım alanı daha geniş bir özellik gösterir. Bu alanda ise "*Allah'ın zatı*" veya "*Her şeyi Allah'ın zatında görme*" olarak nitelenmiştir.

§ *tam.* **ayne'l-yakīn** *a.* (اليقين عين) *tas.* Gözlem yoluyla elde edilen ve doğruluğu kesin olan bilgi. İslâmî kaynaklarda doğru bilginin kriterleri üç kategoride ifade edilmiştir. Bunlar, **ayne'l-yakîn** (*gözlem ve duyu yollarıyla elde edilen bilgi*), **ilme'l-yakīn** (*akla ve ilmî delillerle edinilen bilgi*) (*bk.* bu madde), **hakka'l-yakīn** (*iç duyu ya da tecrübe ile elde edilen bilgi*) (*bk.* bu madde).

aynü'l-cem *a.* (عين الجم) *tas.* Kulun insanî vasfını bırakarak kendisinde Allah'ın benliğini bulması durumu, **aynu'l-lah.**

aynü'l-fenâ *a.* (عين الفنا) *tas.* Tasavvuf ehlinin hiçbir şeye veya hiçbir şeyin tasavvuf ehline sahip olmaması durumu.

aynü'l-hayât *a.* (عين الحيات) *tas. bk.* **âb-ı hayât**

aynü'l-lah *a.* (عين الله) *tas. bk.* **aynü'l-cem**

aynü'l-muhabbet *a.* (المحبت عين) *tas.* Allah insanların nesini seviyorsa onu sevmek, nesini sevmiyorsa onu sevmemek durumu.

aynü't-tevhîd *a.* (عين التوحيد) *tas.* Bütün eylemlerin faili olarak Allah'ı görme durumu.

aynalı yazı *a. bk.* **müsennâ**

azâb *a.* (عذاب) [*Ar.*] Hem maddî hem manevî manada dinî akidelere ve Allah'ın buyruklarına uymayan veya karşı gelen kimselere uygulanacak olan elem ve acılarla dolu ceza. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 490 yerde geçen bu söz, ***Kur'ân*** ayetlerini inkâr eden kâfirler, ona inanmayan Yahudiler, Hristiyanlar, münafıklar, Allah'a şirk koşanlar, peygamberlere inanmayanları kasddetmekte ve bunların şiddetli azap göreceği ifade edilmektedir.

§ *tam.* **azâb-ı azîm** *a.* (عظيم عذاب) *"Çok büyük acı."* anlamındaki bu söz, cehennem azabını ifade etmektedir.

azâb-ı ekber *a.* (عذاب اكبر) *bk.* **azâb-ı azîm**

azâb-ı elîm *a.* (عذاب اليم) *"Çok acı veren azap."* anlamındaki bu söz, ahiret günü verilecek ceza.

azâb-ı harîk *a.* (عذاب حريق) *"Yangın ve ateş azabı."* anlamındaki bu söz, ahiret günü verilecek ceza.

azâb-ı kebîr *a.* (عذاب كبير) *bk.* **azâb-ı azîm**

âzâd *a.* (آزاد) [*F.*] **1.** Özgür, hürriyeti verilmiş, serbest. **2.** *tas.* Tasavvuf ehlinin kendi benliğinden ve sıfatlarından arınarak veya sıyrılarak Allah'ın zat ve sıfatlarıyla beka bulması.

azâ'im *a.* (عظائم) [*Ar.*] Hadis biliminde uydurma hadisler.

azamet *a.* (عظمت) [*Ar.*] Ululuk, büyüklük.

§ *tam.* **azamet-i İlâhiyye** *a.* (عظمت الهيّه) Allah'ın ululuğu, İlâhî kudretin sonsuz gücü.

azâzîl *a.* (عزازيل) [*Ar.*] İslâmî edebiyatta iblis veya şeytana verilen bir ad. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ve muteber hadis kitaplarında geçmeyen bu söz, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında **"azazel"**, **"azael"**, **"hazazel"** biçiminde geçmekte ve oradan İslâm dünyasına geçtiği söylenmektedir. Ünlü sufîlerden Hallâc, bunu *"hem gökte meleklerle iyilikler içinde bulunduğunu"*, yerde de *"insanlara çirkinlikleri, kötülükleri öğrettiği"* tarzında yorumlamıştır.

a'zeb *a.* (اعزب) [*Ar.*] Kendisini dine vererek bekârlığı evliliğe tercih eden erkek. Sahih hadislerde, *"Cennette hiçbir bekâr erkek bulunmayacağı; bekârlığın ibadetlerin sevabını azaltacağı, bekârların dünya ve ahirette evlilere göre daha sıkıntılı ve bedbaht olacakları."* şeklinde yorumların

bulunması, erkeklerin evlenmesi gerektiğini ve aile hayatının erdemini ifade etmiştir. Buna karşın tasavvuf dünyasında bunun tam zıddı görüşler de ortaya konmuştur. Meşhur sufîlerden İbrahim. b. Edhem, Rabia el-Adaviyye, Bişr el-Hafî, Malik bin Dinar, Hasan-ı Basrî, Ebû Süleyman ed-Dârânî bekâr yaşamayı tercih edenlerdendir. Bunlar genellikle kadını, çocuğu ve serveti Allah'a ulaşma yönünde engel olarak görüyorlardı. Tasavvufta evlenmeye karşı duruşun yanında İslâm'da evlenme sünnet olarak benimsenmiş ve tavsiye edilmiştir.

âzife *a.* (آزفه) [*Ar.*] Sözlüklerde, "*Yaklaşan, yakın olan, vuku bulan*" anlamında olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette yer almaktadır. Birincisi, "***Mü'min suresi***" (40 / 18) nde "**yevmü'l-âzife**" (*yaklaşan gün*) dir ve müfessirlerce kıyamet günü veya ölümün yaklaştığı gün ve günahkârların cehenneme gireceği gün olarak yorumlanmıştır. İkincisi, "***Necm suresi***" (53 / 57) nde "**ezifeti'l-âzife**" (*kıyamet günü oldukça yaklaşmıştır*) dir ve kıyametin kopacağı gün işaret edilmiştir.

azil, -li *a.* (عزل) [*Ar.*] Sözlüklerde, "*Ayırmak, uzaklaştırmak*" anlamında olan bu söz, birinin görevine son verme, görevden uzaklaştırma için kullanılan bir fıkıh terimi.

Azîm *a.* (عظيم) [*Ar.*] "*Büyük, azametli*" anlamında olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan "*Pek büyük, ulu, yüce.*" anlamında Allah'a nispet edilmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de altı yerde (***Bakara suresi***, 2 / 255; ***Şurâ suresi***, 42 / 4; ***Vâkı'a suresi***, 56 / 74, 96; ***Hâkka suresi***, 69 / 33, 52) geçen bu terim, "*Buyruklarına asla karşı gelinemeyen, zatının ve sıfatlarının özü anlaşılamayacak kadar ulu ve yüce varlık*" anlamında Allah'a ad olmuştur. "**Azîm**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

azîmet *a.* (عظيمت) [*Ar.*] *fık.* Allah'ın mükelleflerin hepsi için bütün durumlarda bağlayıcı genel bir kanun olmak üzere başlangıçtan koyduğu hükümler için kullanılan fıkıh usulü terimi. Söz gelişi, farz olarak mükelleflere gösterilen namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetler veya vecibeler.

Azîz *a.* (عزيز) [*Ar.*] "*Değerli, şerefli, güçlü.*" anlamında olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Kuvvetli, şerefli, galip, üstün*" anlamında Allah'a nispet edilmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***En'âm suresi***, 6 / 96;

İbrahim suresi, 14 / 1; ***Şu'arâ suresi***, 26 / 217"nde Allah'ın ismi olarak kullanılmıştır. "**Azîz**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

azrâ *a.* (عذرا) [*Ar.*] **1.** Kız oğlan kız (*Hz. Meryem'in sıfatı*). **2.** Delinmemiş, işlenmemiş inci. **3.** *tas.* Kimsenin özüne inemediği ve onu kavrayamadığı ilâhî hakikat. **4.** Medine şehrine verilen ad. **5.** İslâmî Türk edebiyatındaki *Vâmık u Azrâ* hikâyesinin kadın kahramanı.

Azrâ'il *öz.a.* (عزرائیل) [*Ar.*] Dört büyük melekten biri. İnsanoğlunun son nefesini almakla görevli melek, ölüm meleği, **melekü'l-mevt**. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ve hadislerde "**Azrâ'il**" adı doğrudan doğruya geçmemekte, buna karşın sadece "***Secde suresi***" (32)nin 11. ayetinde insanların canını almakla görevli "**melekü'l-mevt**"ten söz edilmektedir.

azze ve celle *cüm.* (عزّ و جل) *"Aziz, şerefli, yüce ve münezzeh oldu."* anlamında Allah'a nispet edilen bir söz ve terim.

B

bâb *a.* (باب) [*Ar.*] (*ç. b.* **ebvâb, ebvibe**) **1.** Kapı, medhal. **2.** Dergâh, başvurulacak büyük kapı. **3.** Bir kitabın bölümleri: *Bâb-ı evvel, bâb-ı sânî.* **4.** *gr.* Fiillerin kök biçimi: *sülâsi bâb, rübâî bâb.* **5.** *din.* Mezheplerde dinî-hiyerarşik makam veya unvan. Özellikle Şiâ geleneğinde imamın en kıdemli ve yetenekli öğrencileri için de kullanılan bu terim, zamanla "**bâbü'l-imâm**" sözüne dönüşmüş; hatta bu söz "*Gelişi dört gözle beklenen haberci*" olarak yorumlanmıştır.

§ *tam.* **bâb-ı âlî** *a.* (باب عالى) (*yüce kapı*) **1.** Sadaret makamı, divân-ı hümâyûn ile dahiliye ve hariciye nezaretlerini ve de şûrâ-yı devleti içine alan devlet dairelerinin bulunduğu yer. **2.** Osmanlı hükümet teşkilâtın; hükümetin başı sadrazam idi, ikinci önemli daire "reisü'l-küttâb"ın bürosu idi; bürokratik teşkilâtın başı ve kâtipler ile "kalem" (büro) lerin şefi konumundaki bu görevli, sadaratle ilgili bütün yazışmaları idare etmekteydi. Hükümette üçüncü büyük büro, çavuşbaşına bağlı daire idi. Adalet ve kolluk gücünün sorumlusu ve yetkilisi olan çavuşbaşı aynı zamanda sadrazama sunulan yazıların da inceleyicisi idi. Onun, sadrazama sunulacak yazının kenarına "**sah**" (*olur, uygun*) sözünü koyması ile imzaya çıkarılırdı. Bu önemli hükümet görevlilerinden sonra tezkireciler, mektupçu, beylikçi, teşrifatçı ile kâhya kâtibinden meydana gelen altı müsteşar devlet kapısında

görev yapan öteki önemli yetkili kimselerdi. Yeniçeri Ocağının kaldırılması (1826) ve yeni nezaretlerin kurulması ile “**bâb-ı âlî**” kadrosu yeniden şekillenmiş ve yeni adlandırmalara sahne olmuştur. Bunlardan iki meclis çok önemli bir konuma getirilmiştir. “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye” ve “Dâr-ı Şurâ-yı Bâbıâlî”. Sadaret makamı, Şurâ-yı Devlet, Dahiliye ve Hariciye nezaretleri aslî dairelerdendi. Bunlara bağlı pek çok teşrifatçı, müsteşar, mektupçu ve hazine-i evrak müdürü devlet görevlisi olarak burada çalışmaktaydı. Bu kadro yapısı ile “**bâb-ı âlî**” devletin ve hükümetin beyni konumunda idi.

bâb-ı âsafî *a.* (باب آصفى) Sadrazam konağı veya paşa kapısı.

bâb-ı fetvâ *a.* (باب فتوا) Şeyhülislâm makamı, bâb-ı meşîhat.

bâb-ı fetvâ-penâhî *a.* (باب فتوا پناهى) **1.** Şeyhülislamlık. **2.** Şeyhülislamlık dairesi.

bâb-ı hükûmet *a.* (باب حكومت) Hükümet kapısı, devlet dairesi.

bâb-ı hümâyûn *a.* (باب همايون) (*saltanat kapısı*) Topkapı Sarayı’nın ilk kapısı.

bâb-ı meşîhat *a.* (باب مشيخت) Şeyhilüislâm makamı.

bâb-ı sa'âdet *a.* (باب سعادت) (*saadet kapısı*) **1.** Padişah sarayı. **2.** Saray eya devlet kapısı. **3.**İstanbul.

bâb-ı şerîf *a.* (باب شريف) (*kutlu kapı*) Mevlâna türbesinin ana giriş kapısı.

bâbü’l-ebvâb *a.* (باب الابواب) (*kapıların kapısı*) *tas.* Tarikat yoluna girenlerin ilk makamı.

bâbü’ş-şerîf *a.* (باب الشريف) *bk.* **bâb-ı şerîf**

baba *a.* (بابا) **1.** Ata, peder. **2.** Yaşlı ve muhterem kimse için kullanılan terim.

bâbâ *a.* (بابا) [*F.*] (*ç. b.* **bâbâyân**) **1.** Baba, ata. **2.** *tas.* Tasavvuf dünyasında şeyh, dinî önder.

§ *tam.* **bâbâ-yı âlem** *a.* (باباى عالم) (*kâinatın babası*) Hz. Âdem.

Baba'îlik *öz.a.* (بابائيلك) Moğol istilâsı sırasında Anadolu’ya gelen Baba İlyas’ın kurmuş olduğu tarikatin adı.

bâbîlik *a.* *bk.* **bahâ'îlik**

bâcıyân-ı Rûm *a.* (باجيان روم) “*Anadolu dervişleri*” anlamında Anadolu’da mevcut bulunan dört bâtınî güçten biri olup “**Kalenderiyye**” (*bk.* bu madde) tarikatine mensup dinî-askerî

zümre için kullanılan terim. *bk.* **ana bacı**

bâde *a.* (باده) [*F.*] **1.** Şarap, hamr, mey, sahba. **2.** *tas.* İlâhî aşk, hakikat, muhabbet. Sufî inancına göre "**bezm-i elest**"te Allah'ın kullarına *"Ben sizin rabbınız değil miyim?"* sorusuna onlar, *"Belâ (Evet)! Rabbımızsın!"* demişler ve böylece "**aşk badesi**"ni içmişlerdir. Artık maddî âlemden sıyrılarak ilâhî âleme ermek ehl-i sufî için bir gaye olmuştur.

§ *tam.* **bâde-i elest** *a.* (بادۀ الست) *tas.* Elest meclisinde sunulan ilâhî içki.

ba'de *zf.* (بعده) [*Ar.*] *"Sonra."* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle birlikte yeni terkipler oluşturur.

§ *tam.* **ba'de'l-mevt** *zf.* (بعد الموت) Öldükten sonra.

Bahâ'îlik *a.* (بهائيلك) Ortaya koydukları görüşleri bakımından İslâmî değerleri esas almakla birlikte İslâm dairesinden uzaklaşmış bir mezhep. Önceleri İran'da "**Babîlik**" ile başlayan ve *"Gelmesi beklenen ve yakın olan ve de Allah'ın ortaya çıkaracağı önemli bir kimsenin habercisi"* diye nitelenen mehdî veya yeni bir peygamber olarak kendini savunan Mirza Ali Muhammed, "**el-Beyân**" adıyla yeni hükümler getirdiğini, artık ***Kur'ân*** hükümlerinin yok sayıldığını savunmuştur. Onlara göre her bir harfin ayrı bir değeri vardır ve bu değer 19 sayısıdır. Bu sayı Babîler ve Bahâîlerde çok kutsal sayılır. Bu tarikatin kurucusu Mirza Hüseyin Ali en-Mazenderânî en-Nurî ile mezhebin ilke ve esasları netleşmeye başlar. Mirza Hüseyin Ali, ölümünden önce oğlu Abbas Efendi'yi Abdülbaha adıyla kendisine halef tayin etmiştir. Abdülbaha'nın sistemli çalışmalarıyla bu mezhep, dünyaya yayılmaya başlamış, kendilerine de İsrail'in Hayfa şehrini merkez seçmişlerdir. Onun temel ilkeleri şöyle özetlenebilir: Allah bilinemezdir ve insan idrakinin üstündedir; O'nun varlığı resuller ve nebîler ile bilinir; peygamberlerin iki vasfı vardır; birincisi beşerî vasfı, ikincisi ilâhî vasfı. Onlara göre yaradılışdan beri gönderilen bütün nebîler ve peygamberler Allah'ın zuhuru olan "**Bahâ**"yı müjdelemek için gelmişlerdir. Yine bütün dinler eksiktir, "**Bahâ**"nın gelmesiyle bu eksiklikler tamamlanmıştır. Bahâîlik inancına göre, namaz (üç vakittir: sabah, öğle, akşam), oruç (19. ay olan "a'lâ" ayında, 2-21 martta, 19 gün tutulur), zekât (vergi adı altında malların beşte birinden alınır; bir de kazancın yüzde 19'u vergi olarak tahsil edilir.), hac (Yalnız erkeklere farz olup Bâb Mirza'nın Şi-

raz'daki evine veya Bahâullah'ın Bağdat'ta bulunan makamına yapılır.) ve bazı kutsal ayetlerin (her sabah ve akşam Bahâullah'a ait kutsal sözlerden) okunması temel ibadetlerdendir.

Bahâ'iyye *a. bk.* **Bahâ'îlik**

bahis, -hsi *a.* (بحث) [*Ar.*] Bir konunun açıklığa kavuşturulması için araştırma yapmak, yorumlarda bulunmak, öneriler getirmek, farklı görüş ve düşünceleri tartışmaya açmak anlamında kelâm terimi.

bahir, -hri *a.* (بحر) [*Ar.*] *tas. "Deniz"* anlamındaki bu terim, yüce yaratıcının ilminin feyzinin ve tecellisinin sonsuzluğunu ifade eder.

§ *tam.* **bahr-i a'zam** *a.* (بحر اعظم) *tas.* Tasavvuf dünyasında "**Ceberut**" (*bk.* bu made) âlemi.

bahr-i vücûb *a.* (بحر وجوب) *tas.* Allah'ın varlığı ve gerçekliği.

baht *a.* (بخت) [*F.*] İlâhî gücün insanlar için çizdiği hayat yolu. İslâmî inanca göre Allah sınırsız ilim, irade ve kudrete sahiptir. Bu kudret, ilâhî düzen için olduğu kadar insanlar için de geçerlidir. Ayrıca bu sözün hep olumlu ve iyi dilekler için söylendiği de bir gerçek.

Bâ'is *a.* (باعث) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"harekete geçirmek, bir işle görevlendirmek"* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın sıfatı olarak *"ölüleri dirilten"* vasfını ifade etmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmemekle beraber bu terim, aynı kökten türeyen elliyi aşkın söz ile birlikte kullanılmaktadır. "**Bâ'is**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

bakara *a.* (بقره) [*Ar.*] *tas.* Sözlük anlamı *"sığır"* olan bu söz, tasavvuf ehli içinde *"Çile çekmeye adanmış ve dünyevî arzulardan arındırılmaya çalışılan nefis."* anlamında kullanılmıştır.

Bakara suresi *a.* (بقره سورهسی) [< *Ar."Sûretü'l-Bakara"* (سورة البقرة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ikinci ve en uzun suresi olup Medine'de nazil olmuştur; iki yüz seksen altı ayetten meydana gelmektedir. Bu sureye, içinde ***"Âyetü'l-Kürsî"***'nin bulunmasından dolayı ***"Sûretü'l-Kürsî"*** de denilmiştir. Ayrıca içindeki hükümlerin fazlalığı sebebiyle ***"Füstâtü'l-Kur'ân"*** denildiği de söz konusudur. Kendisinden sonra gelen ***"Âl-i imrân suresi"*** ile birlikte ikisine "**çifte güller**" anlamında "**Zehrâvân**" ya da "**Zehrâveyn**" denilmektedir. ***"Sûretü'l-***

Bakara" sadece uzunluğu bakımından değil işlediği konular bakımından da en zengin surelerdendir. Bu konuları şöyle sıralayabiliriz: İmanın esasları, tek Allah'a inanma, insanın yaradılışı, kıblenin oluşumu, namaz, oruç, hac, zekât ve sadaka, nesep, boşanma, nafaka, borçlar. Surenin sonunda da Allah inancı vurgulanır. Hz. Peygamber'in "***Bakara suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4166-4241.

Bâkî *a.* (باقى) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*sürüp gitmek, sebat etmek*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın sıfatı olarak "*Varlığının sona ermesi düşünülemeyen*" anlamındadır. Bütün İslâm âlimleri Allah'ın bu sıfatı etrafında görüş birliği içindedirler. Öte yanda Türk-İslâm inanç dünyasında mezar taşlarında en üstte yer alan "***Hüve'l-bâkî***" (*Ölümsüz olan sadece O'dur*) sözü, Allah'ın üstün kudretini, varlığının ebedî oluşunu ifade eden bir yaygın ifadedir. "**Bâkî**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

bakıcı *a.* Herhangi bir nesneye bakarak kayıp veya çalıntı eşya hakkında bilgi veren ya da kehanette bulunan, geçmiş veya gelecek ile ilgili olaylar hakkında yorumlar yapabilen kimse için kullanılan kelâm terimi. Bu tür kimseleri kâhin veya falcılardan ayıran özellik, bunların genellikle görme duyusunu ön plana almış olmalarıdır. İslâm dini, kehanet ve fal türlerinde olduğu gibi bakıcılığı da hoşgörüyle karşılamamış ve yasaklamıştır.

bârek-Allâh *ünl.* (بارك الله) Mâşaallah (ve levhaşallâh) gibi kullanılan bir dua olup "*Allah mübarek etsin*" anlamındadır.

Bârî *a.* (بارى) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*Yaratmak, borçtan kurtulmak*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın sıfatı olarak "*Yaratan, eşi benzeri olmayanı yaratan*" anlamındadır. "**Bâri**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

bârr *a.* (بارّ) *bk.* **berr**

ba's *a.* (بعث) [*Ar.*] Sözlük anlamı, "*Yönlendirmek, harekete geçirmek, uykudan uyandırmak.*" olan bu terim, kıyamet gününde Allah'ın âhiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden diriltmesi anlamında kullanılmıştır. Bu söz, genellikle "**ba'sü ba'de'l-mevt**" (*bk.* bu madde) terkibi için de kullanılmakta ve

"**âmentü**" (*bk.* bu madde) nün esasları arasında yer almaktadır.

basar *a.* (بصر) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Görmek, sezmek, bilmek, göz, görme duyusu."* olan bu söz, Allah'ın "subutî sıfatları"ndan görme sıfatını ifade eden kelâm terimidir.

Bâsıt *a.* (باسط) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Yaymak, cömertlik etmek, sevindirmek"* olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Dilediğine rızkı bol veren"* anlamıyla Allah'ın sıfatı olarak kullanılmış olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dokuz ayette geçmektedir. "**Bâsıt**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

Basîr *a.* (بصير) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Görmek, sezmek, bilmek, göz, görme duyusu"* olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"görülmesi gereken şeyleri bütün incelikleriyle ve ruhuyla idrak edip gören"* anlamıyla Allah'ın sıfatı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de elli bir ayette geçmektedir. Bu terim, kelâm ilminde Allah'ın "**subutî sıfatları**" (*bk.* bu madde) nın manevî grubu içinde tasnif edilmiş olup bütün kelâmcılar tarafından benimsenmiştir. "**Basîr**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

basîret *a.* (بصيرت) [*Ar.*] *tas.* Allah'ın sunduğu kutsal nur ile aydınlanmış kalbin maddî ve manevî âlemlerdeki gerçekleri görme yetisi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"gerçeği arayıp bulma, onu yanlıştan ayırma, doğru yolu bulma"* olarak anlatılmış olan bu terim, aynı zamanda insanlara doğruluğu ve gerçekliği gösterdiği, ışık tuttuğu için ***Kur'ân-ı Kerîm*** bu sözün çokluk biçimi olan "**besâ'ir**" (***A'râf suresi***, 7 / 203) " sözüyle nitelenmiştir.

bast *a.* (بسط) [*Ar.*] *tas.* Sözlüklerde *"İçi açılma, keyifli olma"* anlamı verilen bu söz, tasavvufî bir terim olarak zevk ve şevk ile "**evrâd**" (*bk.* bu madde) ı olan Allah'ın adını zikrederek, *"ruhen rahatlama, ferahlık duyma"* biçiminde anlaşılmaktadır. Genellikle "**kabz**" sözü ile birlikte kullanılan bu terim, âriflerin içinde bulunduğu durumu ifade eder. Bast hâlinde olan sufî, gönlü şen, zihni açık olarak nitelenmiştir.

ba'sü ba'de'l-mevt *a.* (بعث بعدالموت) [*Ar.*] *"Ölümden sonra dirilme."* anlamındaki bu söz, İslâmın temel inançlarından birini ifade etmektedir ve "**Amentü**" (*bk.* bu madde) olarak bilinen imanın

şartları içinde yer almaktadır: *"Âmentü billahi ve melâ'iketihi ve kütübihi ve rusulihi ve'l-yevmi'l-âhiri ve bi'l-kaderi hayrihi ve şerrihi mine'llahi ta'âlâ* ***ve'l-ba'sü ba'de'l-mevti*** *hakk eşhedü en lâ ilahe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resulühü"* (*Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine; ölümden sonra tekrar diriliş olacağına inandım ve iman getiridim; Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim.*)

baş kesmek *a. tas.* Mevlevîlikte, şeyhin veya velînin sandukasının huzurunda sağ ayağının baş parmağını sol ayağının başparmağının üzerine koyarak eller düz ve parmaklar açık şekilde sağ kol sol kolun üzerine gelecek biçimde elleri çapraz olarak omuz başlarına götürerek belini bükmeden başını göğüs hizasına kadar eğme durumu için kullanılan terim; eşanlamlısı "**niyaz hâli**" (*bk.* bu madde).

bâtıl (I) *a.* (باطل) [*Ar.*] *"Gerçek dışı inanç, düşünce ve hüküm."* anlamındaki bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"Boş amel, faydasız iş, gerçek bilgiye dayanmayan delil, medşru olmayan yol veya Allah'tan başka tanrılara tapınılan put."* gibi kavramlarla da karşılanmıştır. Bunun en çarpıcı örneği, *"**Ra'd suresi**"* (13)nin 17. ayetinde verilmektedir: *"Bâtıl, sel üzerindeki ve erimiş maden üzerindeki köpüğe benzer."*

bâtıl (II) *a.* (باطل) [*Ar.*] Hadis biliminde, uydurma veya mevzu hadis. Hadis kitaplarında bu tür hadislerin sonunda şöyle ibarelere rastlanır: *"bâtılun"*, *"bâtılun mevzû'un"*, *"bâtılun bi-hâza'l-isnâdi"*

batıl din *a.* Allah'ın elçileri tarafından tebliğ edilmemiş olan, ilâhî vahye dayanmayan ve insanlar tarafından uydurulmuş bulunan dinler.

batıl inanç *a.* Din adına ileri sürülen, hatta benimsenen ve temeli ya da dayanağı olmayan inanç ve davranışlar. *bk.* **hurafe**

Bâtın *a.* (باطن) [*Ar.*] Sözlükte *"Gizli, bir şeyin iç yüzüne vakıf olan."* anlamındaki bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"bütün gizlilikleri bilen"* anlamıyla Allah'ın sıfatı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de altı ayette geçmektedir. Allah'ın sıfatı olarak "**zatî-subutî**" grubuna giren bu terim, *"gözle algılanamayan"* anlamıyla Allah'ın ismi olunca "**zatî-selbî**" grubuna ve *"kullarına her türlü nimeti lutfeden"* anlamıyla söz konusu olursa "**fiilî**" grubuna girmiş oluyor. "**Bâtın**" adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn

Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

bâtın *a.* (باطن) [*Ar.*] *tas.* Sufî inancına göre, ancak ermiş kimselerce anlaşılabilen gizli sır, iç hakikat; "**zâhir**"in zıddı.

bâtın ilmi *a. bk.* **ilmü'l-bâtın**

batın *a.* (بطن) [*Ar.*] *huk.* İslâm hukukunda vakıf, vasiyet ile miras konularında çok kullanılan bu terim, soyun nesep bakımından derecelerini ifade eder. İlk batın, çocuklar, ikinci batın torunlar, üçüncü batın da torunların çocuklarıdır. Eski hukukta aile vakıflarında sıkça rastlanan *"batnen ba'de batnın"* sözü vakfın gelirlerinden yararlanmada önceliği kimin alacağını ifade eder. Buna göre öncelik ilk batındadır.

bâtınîlik *a.* Gizlilik, bilinmezlik temeline dayanan bâtinî görüş ve düşünce sistemi. Bu düşüncede ayet ve hadislerin bâtıl yorumlarla açıklanması esastır. İnsanları kendi yöntemleriyle ve onları şaşırtıcı yaklaşımlarıyla avlamaya çalışan bu zihniyet, Müslümanları imanın esaslarından uzaklaştırmayı hedef alır. *bk.* **ibâhiyye**

bâtıniyye *a.* (باطنيّه) [*Ar.*] *bk.* **bâtınîlik**

bâtşe-i kübrâ *a.* (بطشه كبرى) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Helâk etmek, büyük bir azapla cezalandırmak."* olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Duhân suresi***" (44)nin 10-16. ayetlerinde yer almaktadır.

bayram *a.* Dinî ve millî değerler bakımından kutsal ve özel önemi olan, ayrıca bu değerlerin topluca kutlandığı gün. Dinî bayramlar yılda iki defa kutlanmaktadır. Birincisi Ramazan Bayramı olup "**ıyd-ı fıtr**" olarak da adlandırılmaktadır. Bu bayram halk arasında "**Şeker Bayramı**" olarak da söylenmektedir. İkincisi Kurban Bayramı olup "**ıyd-ı adha**" olarak da adlandırılmaktadır. Halk arasında "**Hacılar Bayramı**" oalarak da söylenen bu bayram, eğer Cuma gününe rastlarsa "**ıyd-ı ekber**" olarak nitelenir. Buharî, bu iki bayram hakkında Hz. Peygamber'in sözlerini kitabında "***Kitâbu'l-Iydeyn***" başlığı altındaki bölümde toplamıştır (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 2, s. 911-946). Bu iki bayram Türk sosyal ve dinî tarihi içinde özel kutlamalara sahne olmuştur. Selçuklular döneminde bu iki dinî bayramda saray süslenir, bayram namazından sonra da sultan, hanedan mensuplarının, devlet büyüklerinin ve halkın ileri gelenlerinin bayram kutlamalarını kabul ederdi. Osmanlı

döneminde ise bu kutlamalar daha görkemli yapılmaktaydı. Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak saraydaki bayramlaşma birtakım usul ve kurallara bağlanmıştı. Padişah sabah namazını sarayda **"Hırka-i Saâdet Dairesi"**nde kılar, kapının önünde kurulan kafes içindeki tahta geçen padişah, imam ve hatipler tarafından okunan ***Kur'ân-ı Kerîm***'den ayetleri dinler ve topluca dua edilirdi. Oradan saraya geçen padişah, devlet ricalinden ve saray halkından olanların bayram kutlamalarını aldıktan sonra topluca büyük camilerden birine Bayram Namazını kılmak üzere "Bayram Alayı" eşliğinde yola çıkılırdı. Bayram namazı kılındıktan sonra yine topluca saraya Has Oda'ya gelinir ve orada bayram yemekleri, tatlılar yenilir, özel hazırlanmış şerbetler içilirdi.

Millî bayramlar ise Cumhuriyet'ten sonra resmîleşmiştir. Bu bayramlar, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 23 Nisan Millî Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı'dır.

Bayramîlik *a.* Şair ve mutasavvıf Hacı Bayram-ı Velî (öl. 833 / 1430) ye nispet edilen dinî-tasavvufî tarikatin adı. Anadolu'da Ankara yöresinde oluşturulan bu tarikatin bir kolu Bâyezit-i Bistâmî'ye, bir koldan da Erdebil sufîleri vasıtasıyla Hasan Basrî'ye uzanıyor. Bu silsilenin geriye doğru uzantısında birinci kol Nakşibandî kanalıyla Hz. Ebubekir'e, ikinci kolun da Halvetiyye kanalıyla Hz. Ali'ye ulaşması, bu tarikatin Hz. Muhammed'e isnat edilmesine sebep olmuştur. Genellikle araştırmacılar tarafından Melâmî-Melâmetî grubu içinde değerlendirilen bu tarikatin özünde **"zikir"** ön plana çıkmakta ve ***"Lâ ilâhe illallah"*** (*Allah'tan başka ilâh yoktur.*) zikri, *"Allah'tan başka ne varsa her şeyi gönülden uzaklaştırmak ve gönlü Allah sevgisi ve coşkusu ile doldurmak."* biçiminde yorumlanmıştır. Bu tarikat, cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte resmen kaldırılmış olmakla birlikte gizliden gizliye halk arasında varlığını sürdürmüştür.

bayramiyye *a.* **1.** *ed.* Ramazan ve kurban bayramının faziletlerini anlatan dinî-tasavvufî eserler için kullanılan terim. **2.** *bk.* **Bayramîlik**

bayram namazı *a.* Yılda iki defa, biri Ramazan Bayramı, öteki Kurban Bayramı olmak üzere kılınan iki rekatlık namaz. Cuma namazı şartları gibi kılınan bu namazda ondan farklı olan hutbenin sünnet olması ve hutbenin namazdan sonra okunması-

dır (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi* C. 2, s. 921-922). Öte yanda Cuma Namazı üzerine farz olan kişilerin bayram namazı kılması vaciptir. Tek başına kılınması caiz olmayan bu namazın öteki namazlardan farkı şunlardır. Birinci rekatta, iftitah tekbirinden ve "**Sübhaneke**" (bu duanın içinde "*ve celle senâüke*" ibaresinin okunması da gerekir: Dua şöyle okunmalı: *Sübhaneka'llahümme ve bihamdik ve tebâreke kesmük ve te'âlâ ceddük ve celle senâüke ve lâilâhe gayruk*) okunduktan sonra üç defa tekbir alınır, sonra imam Fatiha suresini ve zamm-ı sûreyi okur; ikinci rekatta imamın Fatiha suresini ve zamm-ı sûreyi okuduktan sonra yine üç defa tekbir alınır ve rüku'a varılır. Böylece altı tekbir fazladan alınmış olunur. Bu tekbirlere "**zevâ'id tekbirleri**" adı verilir. Bayram namazının vakti, güneşin hafif yükselmesinden, kuşluk vaktinin girmesi ile gerçekleşir.

bayramnâme *a. tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin dinî bayramların faziletlerini şiirleştiren eserleri için kullandıkları terim.

beddu'â *a.* (بددعا) [< *F.* ***bed*** + *Ar.* ***du'â***] Birisi için ondan gördüğü haksızlığa ve aşağılamağa karşılık kötü dua etmek, ah etmek, ilenmek. Zulüm ve haksızlığa karşı geçerli sebeplere dayanması şartıyla din, beddua etmenin caiz olduğunu ayet ve hadislerle ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in, Müslümanlara işkence etmek, dine şiddet ve baskı yapmak isteyen bazı müşriklere beddua ettiği ve bunun etkisinin açık olduğunu gösteren hadisler vardır. Hz. Peygamber kendisine ve dinine baskı yapan Ebu Cehil, Übey b. Halef, Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa gibi bazı müşriklere beddua etmiş, bunların hepsi Bedir Savaşında helâk olmuşlardır. Çok sıkışmadıkça ve ruhen azap görmedikçe Hz. Peygamber'in beddua etmediği de ashabı tarafından açıkça söylenmiştir. Öte yandan İslâm bilginleri Müslümanların yerli yersiz beddua etmelerini de ahlâka uygun görmemişlerdir.

bedel *a.* (بدل) [*Ar.*] Sözlük anlamı, "*Karşılık, bir şeyin yerine geçen, ivaz, denk*" olan bu söz, İslâmî terim olarak "*1. Alışverişte satılan mala karşılık ödenen para veya verilen mal. 2. Bazı ibadet ve borçların aslî şekliyle yapılamaması durumunda uygulanacak esaslar.*" biçiminde ifade edilmiştir. Karşılıklı rıza esasına dayanan bedel, "**bedel-i sulh**"; bir kadının kocasını boşamak amacıyla vermiş olduğu bedele "**bedel-i hul'**" terimi kullanılmıştır. Dinî konularda ise şu

esaslar asıldır. Namaz ve oruçta bedel söz konusu olmaz, bunları şahsî ve bedenî ibadetlerdir. Zekât ve sadaka-i fıtr gibi malî ibadetlerde bedel olabilir. Hac ibadeti hem bedenî hem de malî şartları haiz olduğu için Müslüman'ın bizzat kendisinin yapması esastır. Ancak yaşlılık, sürekli sakatlık ve sağlık bakımından yerine getirilemeyecek durumlarda hac ibadeti bedel yoluyla yapılabilmektedir.

§ *tam.* **bedel-i hac** *a.* (بدل حج) Bir Müslüman'ın hac ibadetini yerine getiremeyecek kadar hasta veya yaşlı olması sebebiyle kendi yerine bu ibadeti gerçekleştirebilecek birini hacca göndermesi veya vasiyet etmesi.

bedel-i kitâbe *a.* (بدل كتابه) *fık.* Bir kölenin özgürlüğüne kavuşabilmesi için efendisine ödemeyi taahhüt ettiği bedel.

bedel-i misl *a.* (بدل مثل) *fık.* Fıkıh usulünde, bir eşyanın emsalinin rayiç fiyatına uygun olan karşılık.

bedel-i öşr *a.* (بدل عشر) *fık.* Bir mirî veya vakıf arazisini, üzerine bina yapmak, pazar veya harman yeri olarak ayırmak gibi farklı amaçlar için kullanmak durumunda hazineye veya vakfa verilen vergi.

bedel-i rakabe *a.* (بدل رقبه) *fık.* Fıkıh usulünde, bir kölenin özgürlüğüne kavuşabilmesi için kendi kıymeti mukabilinde vermeyi kabul ettiği azatlık akçesi. *bk.* **bedel-i kitâbe**

bedene *a.* (بدنه) [*Ar.*] (*ç. b.* **büdn**) Hac veya umre yapmak üzere Kâbe'ye ibadete giden kimselerin orada deve ve sığır cinsinden kestikleri kurbana verilen ad. Bu söz, yalnızca büyükbaş hayvanlar için kullanılır; küçükbaş hayvanlar için "**dem**" terimi kullanılmaktadır. Bu terim hadislerde sıkça yer alırken ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Hac suresi***" (22 / 36) nde çokluk biçimiyle "*kurbanlık deve ve sığırlar*" anlamıyla geçmektedir. Kurban olarak kesilecek bedenelerin deve için beş yaşını doldurmuş olması, sığır için iki yaşını geçmiş olması şartı söz konusudur. Bir bedeneyi birden yedi kişiye kadar olan kimseler kesebilir. Bedene gerektiren durumlar şöyle sıralanabilir: 1. Hacda, Arafat vakfesinden sonra, ihramlı durumda iken cinsî münasebette bulunmak. Hanefi mezhebine göre bu durumda olanlara bedene gerekirken, öteki mezheplere göre bedene caiz değildir, üstelik hac bozulur. 2. Ziyaret tavafını gusülsüz yapmak. Ayrıca kadınların hayız

ve nifas (loğusalık) durumları da bedene gerektirmektedir.

bedî *a.* (بديع) [*Ar.*] **1.** Benzeri olmayan yeni bir şey icat etme, yeni bir şey yaratma, anlamındaki bu terim, İslâm estetiği dalında çok kullanılmıştır. Ayrıca ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"O göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır."* (***Bakara suresi***, 2 / 117) ayeti de bu manada kullanılmıştır. İslâmî edebiyatta önemli bir sanat unsuru olan bedî, ifadenin edebî sanatlarla süslü, alalâde söyleyişten uzak, anlam bakımından doyurucu, ahenk ve söyleyişçe kusursuz olmasını sağlayan estetik bir kurgudur. **2.** Bu söz, *"bütün güzellikleri temsil eden"* anlamıyla Allah'ın sıfatı olarak ifade edilmektedir.

bedî'iyyât *a.* (بديعيات) [*Ar.*] Hz. Peygamber'i övmek amacıyla kaleme alınan ve her beytinde en az bir bedîî sanatın bulunması zarurî olan kasidelere verilen ad. Bu tarz şiirler Hz. Peygamber'in sağlığında iken yazılmaya başlanmış, sonradan yaygınlaşmıştır. Başlangıçta aydın kesimin rağbet ettiği bir şiir tarzı iken bedîiyyat, sonradan halkın da beğenisini kazanmış, hatta bu kasidelerin şerhlerinin yapılması geleneğinin yaygınlaşması ile ilgiyle takip edilmiştir. Bu tarz şiirler, hem Hz. Peygamber sevgisinin hem de İslâmî kültürün halk kitleleri arasında yayılıp genişlemesine vesile olmuştur.

Bedir suresi** a. bk.* ***Enfâl suresi

Bedrî *a.* (بدرى) [*Ar.*] İlk Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında hicretin ikinci yılında Bedir Savaşı'na katılan müminler.

bed'u'l-halk *a.* (بدء الخلق) [*Ar.*] Hadis biliminde, tarih ve siyer ile ilgili hadisler.

behlûl *a.* (بهلول) [*Ar.*] (*ç. b.* **behâlîl, bühlülât)** *tas.* Allah'a gönül vermiş, Allah aşkı ile deli divane olmuş sufî, mecnun ve meczuplara verilen ad. Tasavvuf inancına göre behlüller Allah tarafından onların kalplerine doğan tecelliler ile ilâhî cezbeye tutulmuşlar, bundan dolayı da akıl ve bilinçlerini yitirmişlerdir. Aslında iyi bir söz ustası olan bu zatlar, nükteli ve anlamlı sözleri ile çevrelerinde ilgiyle karşılanmış, edebî deyişleriyle takdir toplamış, halk arasında bir tür halk filozofu olarak nitelenmiştir. Nitekim bu tarzın ilk örneklerini Behlûl-i Dânâ vermiş ve halka mal olmuştur.

bekā *a.* (بقا) [*Ar.*] **1.** Devamlılık, bulunduğu durumda kalma. **2.** Ölmezlik, ebedîlik; eşanlamlısı **"vücûd"** (*bk.* bu madde); **"fenâ"** (*bk.* bu madde) nın zıddı. **3.** Allah'ın varlığının sonsuzluğunu ifade eden kelâm terimi. Bu anlamı ile bu söz, *"Allah'ın kıdem*

sıfatı" ile bağlantılıdır. Nitekim ***Kur'ân-ı Kerîm***'de kullanılan "**lâ-yezâl**" ve "**lâ-yemût**" sözleri Allah'ın "**bekā**" sıfatını vurgulamak için kullanılmıştır. **3.** *tas.* Sufî inacına göre kötü huyların yerine güzel ve iyi huyların olması, kulun Allah'ın sıfatlarıyla vasıflandırılmasıdır. Allah'a ulaşma ve O'nunla bakî olma durumuna "**bekā billah**" denilmiştir.

bekā-billah *a.* (بقا بالله) [*Ar.*] *tas.* Hak ile bütünleşerek ebedî olma.

bekā-ba'de'l-fenâ *a.*(بقا بعدالفنا) [*Ar.*] *tas.* Yokluk içinde ebedîlik.

bekkâ'ûn *a.* (بكّاؤون) [*Ar.*] Hicretin dokuzuncu yılında Müslümanlar ile müşrikler arasında yapılan Tebük Savaşı'na maddî ve sosyal sorunları sebebiyle katılamayan ve bundan dolayı derin üzüntü içinde sürekli ağlayan sahabeler.

Bekriyye *a.* (بكريّه) [*Ar.*] *bk.* **Sıddîkıyye**

Bektaşîlik *a.* Adını ünlü Türk düşünürü Hacı Bektâş-ı Velî'den alan ve Anadolu'da 13. yüzyılda Kalenderî tarikati bünyesinde oluşmaya başlayan, giderek yayılan ve 15. yüzyıl sonlarına doğru Hacı Bektâş-ı Velî geleneği çerçevesinde olgunlaşan bir tarikatin adı. Bu tarikat, gerek siyasî konumu, gerek benimsediği ve bünyesinde bir araya getirdiği farklı dinî inançları birleştirebilme özelliği, gerekse 16. yüzyıldan sonra Osmanlı devletinin resmen tanıdığı gayrisünnî yapısı ile dikkatleri üzerinde toplamış bir teşkilât idi. 13. yüzyıl ortalarında Anadolu'da oluşan Kalenderiyye, Haydariyye ve Yeseviyye cemaatleri tarafından benimsendi ve "Abdâlân-ı Rûm" yahut Rum abdalları hareketine dönüşerek yayılmaya başladı; Osmanlı ile beraber Rumeli'ne kadar uzandı. Temelde Hacı Bektâş geleneğini benimseyen ve kendilerine mürit olarak seçtikleri Hacı Bektaş-ı Velî'nin ölümünden sonra onun yerine geçen Hatun Ana'nın müridi Abdal Musa'nın faaliyetleri tarikatin hızla tanınmasını ve yayılmasını sağladı. Onunla beraber "**abdal**" adı Anadolu'da hızla yayıldı. Özellikle 16. yüzyılın başında Balım Sultan'ın tarikatin başına geçmesi ile Kalenderîlikten ayrılması ve II. Bayezid tarafından desteklenmesi bu tarikatin Yeneçeri Ocağı içinde de iyice kökleşmesini sağladı. Bu oluşum, II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağını kapatmasına kadar devam etti. Bu ocağın kaldırılması ile birlikte Bektâşîlik faaliyetleri ve tekkeleri Nakşibendîlik tarikatinin emrine verildi. Bir süre sonra Abdülaziz zamanında Bektâşîlik yeniden

eski konumuna ve faaliyetine dönüştü. Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuyla beraber 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması ile resmen faaliyetine son verildi. Ancak halk arasında Bektâşîlik, günümüze kadar varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

bekleme müddeti *a. bk.* **iddet**

belâ ahdi *a. bk.* **ahid, kālü belâ**

belâğ işareti *a.* Bir hadis kitabında, derlenen veya yazılan hadislerin ne kadarının hocadan işitildiğini veya okunduğunu göstermek amacıyla kullanılan işaret.

belâyâ *a.* (بلايا) [*Ar.*] Hadis biliminde, senedi çok zayıf ve uydurma hadisler için kullanılan terim.

Beled suresi *a.* (بلد سورهسی) [< *Ar. "Sûretü'l-Beled"* (سورة البلد)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in doksanıncı, iniş sırasına göre otuz beşinci suresi olup ***"Kaf suresi"*** (50)nden sonra ve ***"Târık suresi"*** (86)nden önce Mekke'de nazil olmuştur ve yirmi ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk iki ayetinde geçen *"el-beled"* sözünden alan bu surede beldelerin en şereflisi olan Mekke'ye ve ondan doğan anne babaya and vererek söze giriş yapılır ve insanın nice zorluklara katlanması gerektiği anlatılır. Bu sure ayrıca ***"La Uksimu"*** suresi olarak da adlandırılmıştır. Hz. Peygamber'in ***"Beled suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 4997-4998.

belî ahdi *a. bk.* **bezm-i elest**

bengi su *bk.* **âb-ı hayât**

benlik *a. tas.* Varlık, gurur ve kibir ile maddî âleme bağılılık için kullanılan ve yaramaz olarak nitelenen bir vasıf.

berâcim *a.* (براجم) [*Ar.* **bürceme**'*nin ç. b.*] *fık.* Abdest alırken iyice yıkanması salık verilen mafsal araları için kullanılan bu terim, abdestin sünnetleri arasında sayılmaktadır.

Berâ'e suresi *a.* (برائة سوره سی) *bk.* ***Tevbe suresi***

berâ'et *a.* (برائة) [*Ar.*] *huk.* Sözlük anlamı *"Borçtan kurtulma, bir kimseden uzaklaşıp onunla ilgiyi kesme"* olan bu söz, bir İslâmî hukuk terimi olarak *"Bireyin hukukî veya cezâî sorumluluğunun olmaması veya ortadan kalkması"* anlamında kullanılmıştır. **"berâ'et"** sözü, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Kamer suresi***, 54 / 43" ve ***"Tevbe suresi***, 9 / 1 (bu sure ***el-berâ'e*** sözü ile başlamaktadır.) olmak üzere iki ayette geçmektedir. Hz. Peygamber'in hadislerinde de bu terim, *"Günahtan uzak durma, kurtulma; bir kimseden veya cemaatten uzak olma"* anlamlarında çokça kullanılmıştır. İslâm hukukunda ise *"Eşyada aslolan ibâha (ka-*

nunların bağlayıcılığından uzak) dır." Buna göre ceza hukukunda *"suç ve cezada kanunîliğin ve kişinin suçsuzluğunun asıl olması"* esastır.

§ *tam.* **berâ'et-i zimmet** *a.* (براءة ذمّت) [*Ar.*] *huk.* Bir kimsenin zimmetinin temiz olması, iddia edilen hak ile bağlı bulunmaması, boynunun borcu niteliğinde bir durum olmaması.

berat gecesi *a.* İslâm âlemince kutsal sayılan günlerden olan Şaban ayının on beşinci gecesi. Bu gecenin Müslümanlarca başka gecelerden farklı olarak daha fazla ibadet ile geçirilmesi bizzat Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiş, *"Allah teâlâ rahmetiyle şabanın on beşinci gecesi dünya semasında tecelli eder ve Kelb kabilesinin koyunlarının kılları sayısından daha fazla kişiyi bağışlar."* diyerek bu gecenin faziletini vurgulamıştır. Bu gecenin gündüzünde oruç tutulması, gecesinde de nafile namaz kılınması ve dua edilmesi, çokça ***Kur'ân-ı Kerîm*** okunması, Allah'ı zikreden tesbihler çekilmesi büyük sevaba vesile olacağı Hz. Peygamber'den rivayet edilmiştir.

berat gecesi namazı *a.* Şaban ayının on beşinci gecesi içinde uygulanan ibadetlerden biri olan namaz ibadeti.

berat kandili *a. bk.* **berat gecesi**

bereket *a.* (بركة) [*Ar.*] Değişik dinlerde âyin, dua ve ibadetlerde yapılan yakarmalar ve Allah'a niyazlar sonucu beklenen hayır, saadet ve huzur dolu manevî dilek. Bu terim ile aslolan insan, hayvan, tahıl ve bahçe ürünleri için beklentiler ifade edilmiştir. Bereket inancı ilkel dinlerden başlayarak ilâhî dinlere kadar çok değişik yapıda karşımıza çıkmaktadır. Nitekim ilkel dinlerde söz konusu olan **"Bereket tanrısı veya tanrıçaları"** bu anlayışın örneğidir. Yahudîlikte bu inanç, ***Ahd-i Atîk***'de *"çokluk, bolluk, hâkimiyet, zürriyet"* kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de üç ayette yer almaktadır (***A'raf suresi***, 7 / 96, ***Hût suresi***, 11 / 48 ve 73). Öte yanda Müslüman Türklerin kültüründe **"bereket"** sözünün önemli bir yeri vardır. Ticarî hayatta, hatta günlük alış verişlerde satıcının *"Allah bereket versin!"* demesi, ürün toplanırken *"Bereketli olsun!"* denmesi, yemek sonrasında *"Bereketi bol olsun!"* diyerek duada bulunulması gibi pek çok söz bu inancın örneklerinden birkaçıdır.

Beriyye suresi *a.* (بريّه سورهسى) *bk.* ***Beyyine suresi***

bernâmeç *a.* (برنامج) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadisleri derleyen

veya yazan kimsenin hocalarının adlarını, senedlerini, rivayetleri, mektupları ve benzer kaynakları içeren kayıt defteri veya kitabı için kullandığı ad.

Berr *a.* (بّر) [*Ar.*] (*ç. b.* **ebrâr, berere**) Sözlük anlamı "*Sadakatli, vefakâr, iyiliksever*" olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın sıfatı olarak "*Yarattığı kullarına karşı rahmeti ve mağfireti bol, lütfu ve ihsanı sonsuz*" vasfını ifade etmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Meryem suresi***, 19 / 14 ve 32; "***Tûr suresi***" 52 / 28"nde tekil olarak, yedi ayette de çokluk biçimiyle kullanılmıştır. **"Berr"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

berzah *a.* (برزخ) [*Ar.*] Ölümden sonraki hayat. *bk.* **kabir hayatı**

§ *tam.* **berzah-ı kübrâ** *a.* (برزخ كبرى) *tas.* Tasavvuf inancında, **"ceberût"** (*bk.* bu madde) âlemini ifade etmek için kullanılır.

berzah-ı suğrâ *a.* (برزخ صغرى) *tas.* Tasavvuf inancında, **"melekût"** (*bk.* bu madde) âlemini ifade etmek için kullanılır.

berzahu'l-a'zam *a.* (برزخ الاعظم) *tas.* Tasavvuf inancında, âlemleri yaratan Allah'ın birliğini, ululuğunu, gücünü ifade etmek için kullanılır.

berzahu'l-câmi *a.*(برزخ الجامع) *tas.* Tasavvuf inancında, **"insân-ı kâmil"** (*bk.* bu madde) için kullanılır.

berzahu'l-ekber *a.*(برزخ الاكبر) *tas. bk.* **berzahu'l-a'zam**

berzahu'l-evvel *a.* (برزخ الاوّل) *tas. bk.* **berzahu'l-a'zam**

berzahu'l-ûlâ *a.* (برزخ الاولى) *tas. bk.* **berzahu'l-a'zam**

be's *a.* (بأس) [*Ar.*] "*Yoksulluk, şiddet, korku, sıkıntı ve azap.*" anlamlarına gelen bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi beş ayette geçmektedir. Kelâm terimi olarak da Hz. Peygamber'in tebliğini uzun süre dinlemeyen ve ret eden, ancak deprem gibi, sel gibi felâketler sonrasında imana gelen müşrikler için kullanılmıştır.

besâ'ir *a.* (بصائر) [*Ar.* **basîret**'*in ç. b.]* *bk.* **basîret**

besmele *a.* (بسمله) [*Ar.*] "*Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla*" anlamına gelen "***Bismi'llahi'r-rahmani'r-rahîm***" sözünün kısaltması. Bu sözün başında okunan "***E'ûzü billahi mine'ş-şetâni'r-racîm***" (*Allah'ın lânet edip kovduğu şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım.*) sözü ile birlik-

te her ikisi "**besmele**"nin ortak adıdır. İslâmî inançta gerek dünya gerek ahret işleriyle ilgili her konuya besmele ile başlamanın fazileti üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber bir hadisinde *"Besmele ile başlanmayan her iş bereketsiz ve güdüktür"* diyerek bu sözün insan hayatındaki önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca *"**Neml suresi**"* (27)nin 30. ayetinde "**besmele**"nin ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bir ayeti olduğu ifade edilmiştir. Ancak ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"**Tevbe suresi**"* (9) dışındaki 113 surenin başında bulunan besmele sözünün müstakil birer ayet olup olmadığı konusunda din bilginleri arasında ihtilâf çıkmıştır. Besmele, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de en çok kullanılan "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan "**rahmân**" (*bk.* bu madde) ve "**rahîm**" (*bk.* bu madde) isimlerinin bir arada kullanıldığı hem faziletli hem de kutsal bir sözdür. Türk kültür ve dinî hayatının yanında sosyal hayatta da besmelenin önemli bir yeri vardır. Türk insanı her bir işe besmele ile başlamayı âdet hâline getirmiştir. Ayrıca Türkçede yer alan ve besmele ile başlayan atasözleri ve deyimlerin çokluğu bu inancın ne denli köklü olduğunun bir göstergesidir.

besmele-hân *s.* (بسمله خوان) [< *Ar.* ***besmele*** + *F.**hân***] *"**Besmele**"*yi güzel okuyan (kimse).

besmele-keş *s.* (بسمله‌كش) [< *Ar.* ***besmele*** + *F.**keş***] *"**Besmele**"* çeken veya *"**Besmele**"*yi güzel okuyan (kimse).

besmelenâme *a.* (بسمله نامه) [< *Ar.* ***besmele*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin besmele tefsirlerini konu alan eserlere verdikleri ortak ad ve terim.

besmelesiz *s.* Yaramaz, ahlâksız doğmuş çocuk için kullanılan bu terim, bazen **piç** anlamında da kullanılır.

beşâ'irü'n-nübüvve *a.* (بشائر النبوّه) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in nübüvvetinin kendinden önceki semavî kitaplarda müjdelenmesini bildiren metinlere verilen ad. Bu konudaki bilgiler, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**Bakara suresi**"* (2 / 146) ile *"**A'râf suresi**"* (7 / 157) ndeki ayetlerde söz konusu edilmektedir.

beşîr *a.* (بشير) [*Ar.*] Hz. Peygamber için kullanılan isim veya sıfatlarından biri. Sözlük anlamı *"müjdelemek"* olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yedi yerde Hz. Peygamber'e nisbet edilmiştir. Bu söz, Hz. Peygamber için müstakil kullanılmamış, O'nun öteki adlarıyla beraber zikredilmiştir. Buna göre bu terimin Hz. Pey-

gamber'in sıfatları arasında yer alması kuvvetle muhtemeldir.

beş vakit namaz *a.* Müminlere günde beş vakit olarak farz kılınan namaz. Bunlar, sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarıdır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu ibadet, "***Tâ hâ suresi***" (20)nin 130. ayetinde açıkça şöyle salık verilmektedir: " (*Ey Muhammed!*) *Onların dediklerine sabret; güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini ululayarak tesbih et. Gece saatleri ve gündüzün iki ucunda da tesbih et, böylece Rabbinin rızasına eresin.*" Müfessirler bu vakitleri şöyle yorumlamışlardır: Güneş doğmadan önceki namaz, "**sabah namazı**"; güneş batmadan önceki namaz, "**ikindi namazı**"; gece saatleri, "**yatsı namazı**"; gündüzün iki ucu ise "**öğle namazı**" ve "**akşam namazı**".

betûl *s.* (بتول) [*Ar.*] **1.** Erkeklerden arınmış ve kendini Allah'a adamış (kadın). **2.** Bundan dolayı Hz. Meryem ve Hz. Muhammed'in kızı Fâtıma için kullanılan lâkap.

bey' *a.* (بيع) [*Ar.*] (*ç. b.* **büyû'**) Sözlük anlamı "*mübadele*" olan bu söz, "*mülkiyet sözleşmelerinin en yaygını olan satış akdi*" ile ticaret terimi olarak yaygınlık kazanmıştır. Aslında bu sözün, Arapça "**şirâ**" ile birlikte "**bey' ü şirâ**" (*alım satım*) biçiminde kullanımı yaygındır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de de geçen bu terim, genellikle ticarî hayatın içindeki alış veriş biçimini ifade etmektedir. Ticarî bir terim olarak "**bey'**" sözü, İslâm hukukunda da üzerinde çok durulan konuların başında olmuştur. Hanefi mezhebince satım akdinde satıcı ve alıcı unsurunun varlığını tabiî görmüşler ve bunların akıllı olma şartını ortaya koymuşlardır. Ayrıca satım akdini üçlü unsur ile nitelemişler; bunlar, "**satıcı**", "**alıcı**" ve "**mal** veya **bedel**" olarak tarif edilmiştir. Satım akdinin hukukî sonucu, "**hüküm**" olarak adlandırılmış ve satılan malın mülkiyetinin alıcıya, bedelinin de satıcıya geçmesi olarak hükme bağlanmıştır. Yine satım akdinin tarafların karşılıklı rızaları ile ortadan kaldırılabileceği de mümkün görülmüştür.

§ *tam.* **bey'-i câ'iz** *a.* (بيع جائز) *fık. bk.* **bey'-i sahîh**

bey'-i sahîh *a.* (بيع صحيح) *fık.* Fıkıh usulünde, para ve mal kullanılarak yapılan satış işlemi.

bey'-i sarf *a.* (بيع صرف) *fık.* Kıymetli malı yine kıymetli mal karşılığı satmak, yani altını altınla, gümüşü gümüşle satmak gibi.

bey'-i selem *a.* (بيع سلم) *fık.* Peşin para verilerek malı

sonradan almak esasına dayalı yapılan satış.

beyân *a.* (بيان) [*Ar.*] Sözde veya işte söz konusu olan muradın ne olduğunu o konu ile ilgili söz veya davranış ile ortaya koymak anlamında kelâm terimi.

bey'atü'r-rıdvân *a.* (بيعة الرضوان) [*Ar.*] Hicretin altıncı yılında, Hudeybiye Pınarı çevresindeki bir ağacın altında Hz. Peygamber'e verilen bağlılık sözü.

bey' bi'l-vefâ *a.* (بيع بالوفاء) [*Ar.*] Bir satış akdine dayanarak bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satın alınması. Burada "**vefa**" sözü, tarafların usule uygun olarak yaptıkları vaatleri yerine getirmek, biçiminde tanımlanmaktadır. Bu akit, "**bey' bi-şarti'l-vefâ**", "**bey'ü'l-câ'iz**" veya "**bey'ü'l-mu'âmele**" olarak da adlandırılmıştır. Bu tarz akit, Müslüman halkın faizsiz borç para temin etme yolunda karşılaşabileceği sıkıntıları ortadan kaldırma olarak yorumlanmıştır. İslâm hukukçularından bazıları bu usulü, rehin; bazıları sahih, bazıları da fasid satış akdi olarak nitelemişlerdir. Hanefi mezhebi fıkıhçıları, bu satış akdini, borç veren kimseye bunun karşılığında satın almış olduğu maldan istifadeyi sağlaması, rehin maldan farklı olarak bu istifadenin sürekli olması, borç alanın sonradan bu sözden dönmemesi bakımından olumlu bulmuşlardır.

beyit -yti *a.* (بيت) [< *Ar.***beyt**] (*ç. b.* **büyût**) **1.** "*Ev, hane, menzil, konak, mesken*" anlamında olan bu söz, "*Aynı vezinde iki dizeden oluşan bir nazım birimi.*" olarak İslâmî edebiyatta, özellikle de Divan Edebiyatı alanında kullanılan bir terim olarak yaygınlık kazanmıştır. **2.** *tas.* Kalp, gönül. Tasavvuf ehline göre bu söz, "**beytullah**"tır. İlâhî hakikat ve sırların mabedi olan bu yerde dünya ile ilgili kötülükler asla barınamaz.

§ *tam.* **beyt-i âtî** *a.* (بيت آتى) Öteki dünya, ahiret.

beyt-i atîk *a.* (بيت عتيت) *bk.* **beytu'l-lah**

beyt-i iddet *a.* (بيت عدت) *huk.* Evlilikte karı kocanın birlikte oturduğu ev.

beyt-i şerîf *a.* (بيت شريف) *bk.* **beytu'l-lah**

beytü'l-ahzân *a.* (بيت الاخزان) **1.** ***Yusuf ü Züleya*** kıssasında Yusuf'unu kaybetmenin verdiği üzüntüsünden dolayı Hz. Yakub'un kapandığı çadır. Bu terim, "**beyt-i ahzân, beytü'l-hüzn, külbe-i ahzân**" tamlamaları biçiminde de aynı anlam çerçevesinde ifade edilmiştir. **2.** *mec.* Dünya.

beytü'l-arûs *a.* (بيت العروس) Gelin odası, zifaf odası, hacle.

beytü'l-harâm *a.* (بيت الحرام) *bk.* **beytu'l-lah**

beytü'l-harem *a.* (بيت الحرم) *bk.* **beytü'l-mukaddes**

beytü'l-izze *a.* (بيت العزه) ***Kur'ân-ı Kerîm***'in Ramazan ayında topraktan indirildiği dünya dairesi içinde bulunan yerin adı.

beytu'l-lah *a.* (بيت الله) **1.** Allah'ın evi anlamındaki bu söz, Kâbe için kullanılmış ve terimleşmiştir. **2.** *tas.* Kalp, gönül.

beytü'l-mâl *a.* (بيت المال) **1.** Devlet hazinesi, devlete ait mal varlığının bütünü ve bununla ilgili idarî ve malî kurum, hazîne-i mâliye. **2.** Varisleri bilinmeyen veya hazır olmayan ölmüş bir kimsenin mallarını koruyan ve saklayan daire veya devlet kurumu.

beytü'l-makdis *a.* (بيت المقدس) *bk.* **beytü'l-mukaddes**

beytü'l-ma'mûr *a.* (بيت المعمور) **1.** Sözlükte *"imar edilmiş ev"* anlamına olan bu söz, yedinci gökte yapılmış, her gün yetmiş bin meleğin ziyaret ettiği ve ibadet yaptığı kutsal mekân. **2.** *tas.* Allah'ın tecellîgâhı olan inanan insanın kalbi.

beytü'l-mukaddes *a.* (بيت المقدس) **1.** Hz. Süleyman mabedi, Mescid-i Aksâ. **2.** *tas.* Allah'tan başkasına yer olmayan gönül evi.

beytü'z-zifâf *a.* (بيت الزفاف) Gelin odası, hacle.

beynûnet *a.* (بينونت) [*Ar.*] *fık.* Evlilik hukukunda, eşler arasındaki nikâhın sona ermesi sebebiyle oluşan ayrılık.

§ *tam.* **beynûnet-i kübrâ** *a.* (بينونت كبرى) *fık.* Evlilik hukukunda, eşler arasındaki nikâhın **"üç talâk"** (*bk.* bu madde) ile sona ermesi.

beynûnet-i kat'iyye *a.* (قطعيّه بينونت) *fık.* *bk.* **beynûnet-i kübrâ**

beynûnet-i suğrâ *a.* (صغرى بينونت) *fık.* Evlilik hukukunda, eşler arasındaki nikâhın iki talâk ile sona ermesi.

beyyine *a.* (بيّنه) [*Ar.*] Gerçeği şüpheye mahal bırakmaz tarzda ispatlayan kesin delil. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi yerde, *"aklî ve naklî delil, açık belge, herkesçe bilinen ve olaylara tanıklık eden harabeler, vahiy"* anlamlarında geçmektedir.

Beyyine suresi *a.* (بيّنه سورەسى) [< *Ar. "Sûretü'l-Beyyine"* (سورة البيّنه)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in doksan seki-

zinci, iniş sırasına göre yüzüncü suresi olup *"**Talâk suresi**"* (65)nden sonra ve *"**Haşr suresi**"* (59)nden önce suresi olup Mekke'de nazil olduğu rivayet edilirse de Buharî'ye göre Medine'de nazil olmuş ve sekiz ayetten meydana gelmektedir. Bu ayetlerden ilk beşi inkârcılardan, yani müşriklerden söz eder. Son üç ayette ise inanlar ile inkârcılar arasındaki fark anlatılır. Bu sureye *"**Beriyye, Kayyime, Münfekkîn suresi**"* adları da verilmiştir. Hz. Peygamber'in *"**Beyyine suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5030-5032.

bezm *a.* (بزم) [*F.*] *"İçki meclisi, dostlar toplantısı, meclis."* anlamında olan bu söz, bazı kelime ve terkiplerle yeni söz varlıkları oluşturur.

§ *tam.* **bezm-i elest** *a.* (بزم الست) *tas.* Ruhlar âleminde ilk yaradılışta, Allah ile ruhlar arasında, Allah'ın ruhlara *"Ben sizin Rabbiniz miyim?"* sözüne karşılık ruhların *"Evet, Rabbimizsin!"* sözünü verdiği ezelî sözleşmesinin oluştuğu meclis (*bk.* *"**A'râf suresi**"* (7 / 172). Bu meclise **"mîsâk, kal ü belâ, ahid, belâ ahdi, rûz-ı elest, bezm-i ezel, bezm-i elest"** gibi değişik adlar da verilmiştir.

bezm-i ezel *a.* (بزم ازل) *bk.* **bezm-i elest**

bî'at *a.* (بيعت) [*Ar.*] İslâm devletlerinde idare eden ile idare edilenler (halk) arasında seçim ve bağlılık çerçevesinde yapılan sosyopolitik akit. İslâm hukuku çerçevesinde yapılan bu akit, devlet başkanını seçme, belirleme ve ona bağlılık gösterme yolunda bir itimatnamedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"**Fetih suresi**"* (48 / 10) nde Müslümanların Hz. Muhammed'e biat etmeleri anlatılır. Hz. Peygamber zamanında dinî hükümlere bağlı kalmak ve Resulullah'a itaat etmek, anlamında uygulamaya konulan bî'at, sonraki dönemlerde devrin şartlarına göre farklılıklar göstermiştir. O'nun ölümünden hemen sonra ilk biat uygulaması, Hz. Ömer'in Hz. Ebubekir'in elini sıkararak onun halifeliğini ilân etmesi ile gerçekleşir. Sonraları ise bu uygulama çoklukla siyasî bir nitelik kazanmış ve "biat merasimleri" düzenlenmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde buna çok titizlik gösterilmiştir. Önce "Hırka-i Saâdet Dairesi"nde başlayan merasim, veziriazam ve şeyhülislâmın biat gösterisinden sonra Topkapı Sarayı'ndaki "Bâbüssaade" önünde kurulan tahta oturan padişahın önünde devam ederdi. Burada toplanan vezirler ve öteki devlet erkânı padişahın

eteğini öperek biat merasimini sürdürürler; ilmiye sınıfı ise onun elini öperek biat geleneğini gösterirlerdi.

§ *tam.* **bî'at-ı rıdvân** *a.* (بيعت رضوان) Hudeybiye Savaşında yapılan anlaşmadan önce Hz. Peygamber'e yapılan bağlılık sözü.

bid'at *a.* (بدعت) [*Ar.*] (*ç. b.* **bida**) **1.** Ortaya çıkan, yeni görülen şey. **2.** Peygamber sonrası çıkan, sünnete uymayan, şer'î bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar için kullanılan bu terim, aynı zamanda "**sünnet**" (*bk.* bu madde) karşıtı olarak da yaygınlaşmıştır. "**Bid'at**"ın oluşumu şu sebeplere bağlanmıştır: Bilinçli olarak üretilmesi; cehaletin artması; olumsuz manada kültür etkileşimi; eski dinlerden ve İslâm öncesinden kalan batıl inaçlar; dinî yükümlülükleri abartarak yerine getirme gayreti.

§ *tam.* **bid'at-ı hasene** *a.* (بدعت حسنه) Şeriat hükümlerine uygun düşen, kabul edilebilir yeni şeyler.

bid'at-ı makbûle *a.* (بدعت مقبوله) *bk.* **bid'at-ı hasene**

bid'at-ı merdûde *a.* (بدعت مردوده) Şeriat hükümlerine göre uygun düşmeyen yeni şeyler.

bid'at-ı mütehaddise *a.* (بدعت متحدّثه) Sonradan ortaya çıkan yenilikler.

bid'at-ı seyyi'e *a.* (بدعت سيئه) Şeriat hükümlerine aykırı düşen ve beğenilmeyen yeni şeyler.

bid'atü'l-kübrâ *a.* (البدعة الكبرى) Hz. Ali'yi sevme konusunda sınırı aşma, hatta Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i aşağılama amacına yönelik davranışlarda bulunma anlamında terim.

bid'atü's-suğrâ *a.*(البدعة الصغرى) Hz. Ali'nin sahabe arasında en üstün ve makbul olduğuna inanma anlamında terim.

bidâyet *a.* (بدايت) [*Ar.*] Sufi inancına göre tasavvuf yoluna girme, bu yolun ilk merhalesi veya başlangıcı. Son, yani maksada ulaşmaya ise "**nihâyet**" adı verilmektedir. Yola yeni girenlere "**mübtedî**" denilirken sona erenlere "**müntehî**" adı verilmiştir. Bu ikisi arasında olanlara "**evâsıt**" denilmiştir. Tasavvuf ehline göre iyi bir başlangıç yapmak iyi bir sonuç için çok gereklidir. Eğer bidâyet ne denli sağlıklı, samimî ve ciddî olursa nihâyeti de o denli mükemmel ve amaca ulaşmada başarılı olmuş olur.

bikr *a.* (بكر) [*Ar.*] (*ç. b.* **ebkâr**) *fık.* Cinsî münasebette bulunmamış kız veya kadın için kullanılan fıkıh terimi. Arapça *"Erken gelmek, acele yapmak."* anlamında olan bu söz, *"Her şeyin ilk ve orijin biçimi, cinsî açıdan el değmemiş veya evlenmemiş olan kadın veya erkeğe de verilen ad."* olarak tanımlanmıştır. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yavrulamamış inek için *"**Bakara suresi**"* (2 / 68) nde kullanılmış, çokluk biçimi olan "**ebkâr**" ise huriler için *"**Vâkı'a suresi**"* (56 / 36) nde, el değmemiş veya evlenmemiş kadınlar için *"**Tahrîm suresi**"* (66 / 5) nde karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan bu terim, aile hukuku üzerine olan pek çok hadiste geçmektedir (Wensick, *Mu'cem, "bkr"* maddesi.). İslâm hukuku içinde aile hukukuna giren konularda "**bikr**", *"Nikâh kıyılmış olsun veya olmasın bir erkekle cinsî münasebette bulunmamış kadın."* için kullanılmıştır.

§ *tam.* **bikr-i hakîkî** *a.* (بكر) **1.** Bir erkekle cinsî münasebette bulunmamış ve kızlığı bozulmamış kız. **2.** Evlenmiş olmakla birlikte kocasının erkeklik organının kesik veya iktidarsız olması sebebiyle kızlığı bozulmamış kadın. **3.** Bu terim, aynı zamanda yüksek yerden düşerek veya ilthap kaparak kızlık zarı yırtılan kız için de kullanılmıştır.

bikr-i hükmî *a.* (بكر) Zina haddi uygulanmamış olan ve bu suçu tekrar tekrar işlememiş bulunan bir kız hakkında zina yapmış kanaati yaygın olma durumu.

bilâ-veled *a.* (بلا ولد) [< *Ar.* ***bilâ*** + ***veled***] Çocuğu olmayan baba.

binâ *a.* (بناء) [*Ar.*] **1.** *"Tapma, inşa etme."* anlamında olan bu söz, geçmişte yapılanları muteber sayma ve üzerine yeniden yapma. **2.** Gerdeğe girme anlamında kullanılan bu terim, fıkıh meseleleri arasında geçmektedir.

§ *tam.* **binâ-i salât** *a.* (صلاة بناء) *fık.* Fıkıh usulünde, namaz kılınırken herhangi bir sebeple namazın bozulması ve abdestin yenilerek namaza kaldığı yerden devam edilmesi konusunu ifade eden söz.

bi'set *a.* (بعثت) [*Ar.*] *"Gönderme, havale etme."* anlamında olan bu terim, Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirilmesi için kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**Bakara suresi**"* (2 / 68) nde geçen bu söz, *"Peygamberlikle görevlendirilmek"* anlamındadır. İlk "**bi'set**", Hz. Peygamber'in Hira dağında bulunduğu son gecede sabaha karşı olmuştur. Bu sırada bir melek

gelmiş ve O'na "**İkra'**" (*Oku!*) demiş; böylece ilk vahyi alan Hz. Muhammed'in "**bi'set**"i kırk yaşları içinde gerçekleştiği söz konusudur.

§ *tam.* **bi'set-i nebeviyye** *a.* (بعثت نبويه) Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi.

bi-smi *e.* (بسم) [< *Ar.***bi** + *ism*] Adına (Allah).

bismil *a.* (بسمل) [< *Ar.* ***bismillah***] **1.** Allah adına hayvan kesme, kurban kesme. **2.** Öldürme, boğma. **3.** Sabırlı, ağırbaşlı.

bismil-gâh *a.* (بسملكاه) [< *F. Ar.****bismil*** + ***gâh***] Kurban kesilen yer.

bismil-geh *a.* (بسملكه) *bk.* **bismil-gâh**

bismillah *a.* (بسم الله) [*Ar.*] *bk.* **besmele**

boşama *a. bk.* **talak**

boy abdesti *a. bk.* **gusül**

bu'd *a.* (بعد) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, Allah'a uzak olma anlamında bir terim. Sufî inancına göre Allah'a yakınlık "**kurb**" ile ifade edilirken bunun karşıtı olan "**bu'd**", Allah'tan uzaklaşma olarak kullanılmış ve değerlendirilmiştir.

buğz *a.* (بغض) [*Ar.*] Kin gütmek, sevmemek, hoşlanmamak anlamlarına gelen bu terim, hem ***Kur'ân-ı Kerîm***'de (***Mâ'ide suresi***, 5 / 91) hoş karşılanmamış, hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde ondan kaçınılması öğütlenmiştir.

buldâniyye *a.* (بلدانيّه) [*Ar.*] Hadis biliminde farklı mekânlarda veya beldelerde hadis derlemeleri yapma ve bunları kitap hâlinde toplama işi veya bu işin sonunda meyana getirilen kitaplar.

bulûğ *a.* (بلوغ) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*yetişmek, ulaşmak*" olan bu söz, "*bireyin çocukluk evresinden çıkarak fiilen ve hükmen cinsî ergenlik dönemine girmesi.*" olarak tanımlanmaktadır. İslâm hukukunda bulûğ için bir ön şart, iki de ölçü söz konusudur. Ön şart, erkekte alt yaş sınırı olarak on iki, kızda ise dokuz yaştır. Ölçü ise erkekte ihtilâm olabilme, yani erkeklik organından meni gelmeye başlaması ve baba olabilme kabiliyetini kazanması; kız için hayız görme ve annelik kabiliyetini kazanabilme olarak tespit edilmiştir. Bununla insan, hem bedenen hem de ruhen yeterli bir olgunluğa erişmiş ve kendi kimliğini kazanmış bulunmaktadır.

Burûc suresi *a.* (بروج سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'l-Burûc"* (سورة البروج)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in seksen beşinci, iniş sırasına göre yirmi yedinci suresi olup "***Şems suresi***"

(91)nden sonra ve *"Tîn suresi"* (2)nden önce Mekke'de nazil olmuştur. Yirmi iki ayetten meydana gelen bu sure adını ilk ayette geçen ve "**burhân**"ın çokluk biçimi olan "**burûc**" (*burçlar*) sözünden almaktadır. Sure, başlangıçta gökyüzünün engin dünyasını, galaksileriyle yüklü burçların yörüngesini çizerek Allah'ın yaratıcı kudretini delilleriyle ortaya koymaktadır. Ardından da ilk müminleri ateşe atarak onlara zulmeden "**ashâbü'l-uhdûd**"dan söz edilir. Bazı tefsir uzmanları bu surenin fazileti olarak, "Kim bu sureyi okursa Allah ona dünyada geçirdiği Cuma ve arefe sayısının on katı değerinde sevap verir." mealindeki hadisten örnekler vermişlerdir. Hz. Peygamber'in *"Burûc suresi"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 4985-4986.

butlân *a.* (بطلان) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı *"boşa gitme, heba olma"* olan bu söz, *"Bir ibadetin veya hukukî işlemin temeldeki bir eksiklik veya bozukluktan dolayı hükümsüz olması."* biçiminde tanımlanmıştır. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"A'râf" suresi* (7 / 118) nde bu anlamıyla yer alırken pek çok hadiste de yine bu terim özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Hükümsüz ibadet ve hukukî işlemlere de "**bâtıl**" (*bk.* bu madde) denildiği İslâm hukuk literatüründe söz konusudur.

buyruk *a. bk.* **ferman**

büdelâ *a.* (بدلا) [*Ar.* **bedîl**'*in ç. b.*] *tas.* Tasavvuf yolunda necip ve asil kullar olarak nitelenen ve ***"kutup, iki imam, dört evtâd, yedi ebdâl, kırklar, yetmişler"*** olarak adlandırılan gayb erenleri arasında ve hiyerarşik düzende *"bir bin gibidirler"* olarak gösterilen ve nitelenen erenler.

bühlûl *a. bk.* **behlûl**

bürde *a.* (برده) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in hırkasına verilen ad. Hz. Muhammed kendi döneminin tanınmış Arap şairlerinden Kab ibn Zuheyr'in okuduğu bir kasideyi pek beğenmiş ve bunun üzerine hırkasını çıkararak bu şairin omzuna koymuştur. Bundan dolayı bu şiir ***"Kaside-i Bürde"*** olarak ün kazanmıştır. Sonraki dönemlerde İslâmî edebiyatta bu şiire pek çok nazireler yazılmıştır.

bürhân *a.* (برهان) [*Ar.*] (*ç. b.* **burûc**) Sözlük anlamı *"açıklığa kavuşturmak, berraklaştırmak, delil getirmek"* olan bu söz, *"Hak ile batılı birbirinden ayıran kesin delil"* olarak tanımlanmış ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Bakara suresi"*** (2 / 111), ***"Enbiya suresi"*** (21 / 24), ***"Mü'min suresi"*** (23 / 117) nde ise *"delil"* anlamıyla kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in

mucizeleri, Hz. Musa'nın asâsı ve "**yed-i beyzâ**" denilen elinin meşale gibi parlaması mucizelerine de "**burhân**" denilmiştir. İslâm dünyasında burhanın bir kıyas türü ve ispat metodu olduğu, mantıkta, felsefede, kelâmda ve usûl-i fıkhta kullanıldığı söz konusudur. İlk Çağ ile Orta Çağ felsefesinde sadece aklın verilerine dayanan deliller bu terim ile karşılanırken modern felsefede hem aklî hem de deneye dayalı delillere burhan adı verilmiştir. Çağdaş felsefe ise bunu "**burhân-ı riyâzî**" olarak nitelemiştir.

§ *tam.* **bürhân-ı hak** *a.* (حق برهان) *tas.* Tasavvuf ehli arasında, ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve Hz. Peygamber için kullanılmıştır.

bürhân-ı innî *a.* (برهان انّى) *tas.* Tasavvuf ehli arasında, müessirden esere ulaşmak, sebep olandan meydana gelene gitmek anlamında kullanılmıştır.

bürhân-ı limmî *a.* (برهان لمّى) *tas.* Tasavvuf ehli arasında, eserden müessire ulaşmak anlamında kullanılmıştır.

büyü *a. bk.* **sihir**

büyük abdest *a. bk.* **gusül**

büyük günâh *a. bk.* **günâh**

C

Ca'ferî *a.* (جعفرى) [< *Ar.***ca'fer** + -**î**] Şiîlerin on iki imamından biri olan Ca'fer es-Sâdık (öl. 148 / 765) yanlısı olan kimse.

Ca'ferîlik *a. bk* . **Ca'feriyye mezhebi**

Ca'feriyye *a.* (جعفرية) [*Ar.***ca'ferî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *bk.* **Ca'feriyye mezhebi**

Ca'feriyye mezhebi *a.* Ca'ferî tarikati veya "**İsnâ'aşeriyye Şi'âsı**"nın fıkıh mezhebi. Kurucusu **Ca'fer es-Sâdık** (öl. 148 / 765) ın adından yayılan ve bu zatın gayretleri ile geniş bir coğrafyada imameti tanınmış olan, bilgisini hem öğrencileri hem de ravileri aracılığıyla geniş kitlelere ulaştıran ve de Abbasîlerin ehl-i beyte karşı henüz baskı uygulamadığı bir dönemde bu faaliyetlerini yürütmüş olma imkânını bulan bu mezhep, söz ve davranışları sünnet olarak kabul etmekle beraber yazılı belgelerle de taraftarlarına akidelerini ulaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca öteki on iki imama da nisbet edilen rivayetlerle, delillerle ve ictihatlarla oluşmuş; bunları temel kitabı olan "***el-Kâfî***"de toplamıştır. Bu mezhep fıkhının tek kaynağı hadisler olup ***Kur'ân-ı Kerîm*** hadislerin açıklamaları doğrultusunda anlaşılacaktır. Ayrıca ***Kur'ân-ı Kerîm*** birinci elden bilgi ve hüküm kaynağıdır. Sünnet ise Hz. Peygamber ile on iki imamın sözleri, davranışları ve uygulamalarıdır. Tarih içinde bu mezhep fıkhı ile Sünnî fıkhın ters düştüğü, buna karşın zaman zaman da deliller ve onlardan hüküm çıkarma usulleri bakımından bazı farkların bulunması da söz

konusudur. Hatta bu konuda karşılıklı reddiyeler de yazılmıştır. Ancak son dönemlerde bu farklılıklar konusunda oldukça yumuşama ve yakınlaşmalar söz konusu olmaktadır. Bu yolda siyasî İslâmın veya İslâm Birliği fikrini gerçekleştirmek isteyen cemaatlerin veya örgütlerin önemli rol oynadığını belirtmek gerekir.

câh *a.* (جاه) [< *Ar.***vech]** *tas.* Bir kimsenin üstün meziyetler sayesinde elde ettiği itibar ve bununla insanlar üzerinde oluşturduğu saygınlıkla beraber şeref ve siyasî, ilmî ya da idarî makam anlamında olan bu terim, daha çok ahlâk ve tasavvuf alanında yaygın kullanım göstermiştir.

cahd *a.* (جحد) [*Ar.*] Dine dayalı inanç hükümlerini bilerek kısmen veya bütünüyle inkâr etme. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on bir yerde *"Allah'ın ayetlerini bile bile görmezden gelmek.."* (**"*Neml suresi*"**, 27 / 14) anlamında; bir yerde de *"Allah'ın ni'metini bile bile inkâr ederler."* (**"*Nahl* suresi"**, 16 / 71) mealinde kullanılmıştır. Ayrıca bu sözün hadislerde de *"hukukî ve ahlâkî bir hükmü bile bile inkâr etmek."* anlamında kullanıldığı rivayet edilmektedir (Wensinck, *Mu'cem*).

Câhidiyye *öz.a.* (جاهديه) [*Ar.*] *tas.* Halvetiyye-Uşşakıyye tarikatinin kollarından birinin adı. Kurucusu Cahidî Ahmed Efendi (öl. 1070 / 1659) olan bu tarikat, daha çok Çanakkale-Kilitbahir yöresinde tanınmış ve çevre edinmiştir. Şeyhin ölümünden sonra oğlu Abdüllatif Efendi tarikatin sürdürülmesinde rol oynamış; ancak daha geniş çevreye açılması yolunda aktif faaliyet gösterememiştir. Üstelik 19. yüzyıl sonlarında Sünnî çizgiden ayrılan bu tarikat, Bektaşîliğe kaymış; 20 yüzyıl başlarında adı pek duyulmaz olmuştur.

câhiliyye *s. ve a.* (جاهليه) [*Ar.***câhilî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] İslâmdan önceki dönem ve bu dönem adamları. Arapların İslâmiyet öncesi dinî ve sosyal hayat anlayışlarını, bireylerin ya da cemaatlerin günah ve isyanlarını ifade eden terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ilk defa **"*Âl-i İmrân* suresi"** (3 / 154) nde *"zanne'l-câhiliyyeh"* ibaresinde yer almış; ikinci defa **"*Ahzâb suresi*"** (33 / 33) nde *"Câhiliyye devrindeki kadınlar gibi açılıp saçılmayın."* mealinde kullanılmış; bir sonraki geçtiği yer ise **"*Feth suresi*"** (48 / 26) nde *"Câhiliyye taassubu"* olarak dikkati çekmektedir. Cahiliyye dönemi Hz. Peygamber'e vahyin inmeye başlamasıyla sona erdiği kaynaklarda belirtilir. Bununla birlikte Hz. Muhammed bu dönemi tamamen reddetmemiş, o

dönemin faziletli davranışlarının ve geleneklerinin devam ettirilmesini salık vermiştir. Bu konuda bir sahabeye, *"Ey Sâib, Câhiliyye devrinde yaptığın faziletli şeylere İslâmî devirde de devam et. Misafiri ağırla, komşuna iyi davran, yetimin karnını doyur."* veya *"İnsanların Câhiliyye devrinde hayırlı olanları İslâm devrinde de hayırlıdır."* (*Müsned III, Buharî,* "Enbiyâ") yolundaki sözleri bunun en çarpıcı örnekleridir.

câhiliyyet *a.* (جاهليت) [*Ar.*] **1.** Bilgisizlik, cahillik. **2.** İslâm öncesi Arap yarımadasındaki puta tapanlara ve o döneme verilen ad. *bk.* **câhiliyye**

cahîm *a.* (جحيم) [*Ar.*] Cehennem, özellikle de azabın en şiddetli uygulandığı yer veya onun tabakalarından birinin adı. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi altı ayette yer almaktadır. Özellikle de cehennem için kullanılan yedi isim olan "**cehennem, cahîm, sâ'ir, hâviye, sakar, hutame, lezâ**" sözleri arasında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de en çok geçen bu terimdir. Buralarda Allah'ı inkâr edenler, Hz. Peygambere ve ilâhî kitaplara inanmayanlar, zalimler, günahkârlar, kâfirler, ahret inancını ve yeniden dirilişi reddedenler "**cahîm**"in tam ortasına atılacaklardır. Bu söz, pek çok hadiste yukarıda sözünü ettiğimiz anlamlarda yer almaktadır.

câ'il *a.* (جاعل) [*Ar.*] *"Yaratan, bir varlıktan başka bir varlığın oluşumunu sağlayan."* anlamında Allah'ın sıfatı olan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Bakara suresi***" (2 / 30) inde geçmektedir.

câ'iz *a.* (جائز) [< *Ar.* **cevâz**] **1.** Dinî ve hukukî bakımdan yapılmasına izin verilen davranışlar veya fiiller. Bu terimin mübah ile yakın ilgisinin bulunduğu konusunda başta İmam Gazalî olmak üzere pek çok fıkıh âlimi hemfikirdirler. Onlara göre bu iki terim, yani "**câiz**" ile "**mübah**" (*bk.* bu madde) eş anlamlıdır ve her ikisi de bir işi yapma veya yapmama konusunda dinen bireyi serbest bırakmaktadır. Buna göre *"Bu tür fiillerin ve davranışların yapılmasında günah söz konusu değildir."* hükmü yaygındır. **2.** Varlığı ile yokluğu, zatına nispetle eşit olan aklî hüküm.

câ'ize *a.* (جائزه) [< *Ar.* **cevâz**] *"Ödül, mükâfat."* anlamında olan bu terim, misafire üç günlük konukluk tanıma hakkı çerçevesinde ilk gün yapılan özel ikram olarak kullanım yaygınlığı kazanmıştır.

câme *a.* (جامه) [*F.*] *"Giysi, elbise"* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **câme-i fenâ** *a.* (جامه فناء) Kefen.

câme-i hayât *a.* (جامه حيات) Ömür.

câme-i katrân *a.* (جامه قطران) Hz. Peygamber soyundan gelenlerin Muharrem ayının onuncu günü gidikleri matem elbisesi.

câme-i mâtem *a.* (جامه ماتم) Yas tutma sırasında giyilen elbise.

Câmi (I) *a.* (جامع) [< *Ar.***cem'**] Sözlüklerde *"Bir araya getirmek, toplamak"* biçiminde açıklanan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Kıyamet günü insanları bir araya toplayan."* anlamında Allah'a nispet edilmiştir. Buna göre bu terim, hem maddî âlem, hem dünya hayatı hem de ahret hayatı üçgeninde Allah'ın toplayıcı, cem edici isim ve sıfatlarını kapsamaktadır. Nitekim **"cem'"** kavramını Allah'a nisbet eden ayetlerin pek çoğu bu sıfatın ahret âleminde tecellî edeceğini ifade eder. Bundan dolayı ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ahretten **"yevmü'l-cem'"** (*toplanma günü*) (***Şûrâ suresi***, 42 / 7 ve ***Tegābün suresi***, 64 / 9) olarak söz edilmiştir. **"Câmi"** adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

§ *tam.* **câmi-i gîtî-nümâ** *a.* (جامع گيتينما) *tas.* Kalb için kullanılan terim.

câmi-i ***Kur'ân*** *öz.a.* (جامع قرآن) *bk.* **câmi'ü'l-*Kur'ân***

câmi'ü'l-hurûf *a.* (جامع الحروف) Kitap düzenleyen, kaleme alan kimse için kullanılan terim.

câmi'ü'l-Kelîm *öz.a.* (جامع الكليم) Az söz ile çok anlam ifade edebilme için kullanılan terim. Bununla Hz. Peygamber ve ***Kur'ân-ı Kerîm*** kastedilmiştir.

câmi'ü'l-*Kur'ân* *öz.a.* (جامع القرآن) (*Kur'ân'ı toplayan*) Hz. Osman için kullanılan terim.

câmi'ü'n-nâs *öz.a.* (جامع الناس) İnsanları kıyamet günüde hesaba çekmek üzere toplayan anlamında Alla'ın sıfatlarından. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "Âl-i İmrân suresi" (3)nin dokuzuncu ayetinde mealen şöyle geçmektedir: *"Rabbimiz asla şüphe olmayan bir günde sen mutlaka câmi'ü'n-nâssın. Allah sözünden dönmez."*

câmi (II) *a.* (جامع) [< *Ar.***cem'**] (*ç. b.* **cevâmi**) Müslümanların içinde namaz kılıp ibadet ettikleri yer.

İslâmiyetin ilk dönemlerinde **"el-mescidü'l-câmi"** biçiminde kullanılmaya başlanmış; sonradan bu terkibin kısaltılmış biçimi olarak **"câmi"** ismi yaygınlaşmıştır. Zamanla içinde **"minber"** bulunan ve Cuma namazı kılınmaya elverişli yer olarak nitelenen bu söz karşılığında **"mescid"** kullanılmış; sonradan mescid, minberi bulunmayan, hutbe okunmaya elverişli olmayan ibadet mekânı olarak yaygınlaşmıştır. Cami, Osmanlı-Türk mimarîsinde de önemli bir konuma sahiptir. Söz gelişi padişahlar tarafından yaptırılan camilere **"selâtin camileri"**, sadrazamlar, vezirler veya öteki devlet büyüklerinin yaptırdıkları camilere yaptıranın adı verilerek anılagelmiştir. Camilerde görev yapan kimselerin adlandırılması ve görev taksimi de önemlidir. Bunlar: İmam, hatip, müezzin, vâiz, kusâs, kāri, cüzhân, bevvâb, hademeler. İmam, cemaate namaz kıldıran kimsedir. Hatip, Cuma ve bayram namazlarında hutbe okumakla görevli kimse idi. Bazen imam, ihtiyaç durumunda hatibin de görevini yerine getirmektedir. Müezzin ezan okumak, imamın arkasında cemaati namaza davet etmek ve namaz sonrası dua ve aşır okumakla görevli kimselerdir. Vâiz veya kussâs, önceden belirlenen ve duyurulan zamanlarda cemaate vaaz eden ehliyetli kimselerdir. Kāri, camilerde ***Kur'ân-ı Kerîm*** tilâvet eden kimselerdir. Cüzhânlar da aynı görevi yerine getirenlerdir. Bevvâb kapıcılar olup öteki hademeler ile cami hizmetinde bulunan kimselerdir. Ayrıca, caminin temizlik işleri, lâmbaların yakılma işi, su temini, temizlik malzemesi, mum ve yağ temini gibi işleri yürüten kimselere ise "kayyim" adı verilmiştir.

§ *tam.* **câmi-i kebîr** *a.* (جامع كبير) Büyük cami.

câmi-i selâtîn *a.* (جامع سلاطين) Sultan camileri.

câmi (III) *a.* (جامع) [< *Ar.***cem'**] Hadis biliminde, bünyesinde pek çok farklı konuyu içeren hadis kitapları. Bu konular, hadis biliminde sekiz olarak tespit edilmiş ve benimsenmiştir: 1. İman ve aka'id. 2. İbadet ve mu'âmelât. 3. Ahlâk ve nefis terbiyesi. 4. Yeme, içme ve sefer âdâbı. 5. Tefsir, tarih ve siyer. 6. Davranış âdâbı. 7. Fiten (fitneler) ve melâhim (büyük savaşlar). 8. Peygamberlerin ve ashâbın menakıbı. İşte bu konuları birleştiren, toplayan kitaplara "câmi'" adı verilmiştir. Bu türün en tanınmış üç kitabı, Buharî, Müslim ve Tırmızî'nin ***el-Câmi'ü's-Sahîh*** adlı eserleridir.

câmi musıkîsi *a.* Dinî-Türk musıkîsinin camilerde icra edilen bölümlerine ve türlerine verilen ad. Cami söz konusu olunca öncelikle camide yapılan ibadet sırasında sözlü olarak gerçekleştirilen ezgili deyişler akla gelmektedir. Bunları da şöyle sıralayabiliriz: Müezzinin ezan okuması; "***İhlâs suresi***"nin okunması; namaza başlarken kamet getirilmesi; namazda imamın ilk tekbirden başlayarak son rekatta selâm verinceye kadar geçen süre içinde okuduğu "***İhlâs suresi***", ayetler ve tekbirler; namaz sonrası müezzinin okuduğu dua, tesbihât ve aşır. Günlük beş vakit namaz boyunca yapılan bu icraatın dışında kandil gecelerinde, ramazan veya bayram günleri ve gecelerinde de cami içinde okunan dualar ve ayetler de yine bu musıkînin değişik örnekleri olarak sayılagelmektedir. Bunlar arasında en çok icra edilen örnekler şunlardır: Salâ, temcid, münacat, tekbir, mevlid, mi'râciye, Muhammediye, cami natı, ramazan ilâhileri. Bunlar bazen müezzin tarafından tek olarak icra edilirken, bazen de birden fazla hafızın bir araya gelerek okudukları cami musıkîsi örnekleridir.

cârih *a.* (جارح) [*Ar.*] Hadis biliminde, herhangi bir raviyi adalet ve zabt sıfatlarını tam taşımadığını söyleyerek eleştiren veya ravî hakkında böyle bir eleştiriyi yapma birikimi ve bilgisi olan kimse.

câriye *a.* (جاريه) [*Ar.*] (*ç. b.* **cevâri**) Kölelik sistemi içinde hür olmayan, hukukî, ekonomik ve sosyal bakımdan sahibi olan bir efendiye tabi olan kadın köle veya esir, eme, memlûke. Dünya tarihi içinde köleliğe daha insanî vasıflarla yaklaşan İslâmiyet, gerek ***Kur'ân-ı Kerîm***'de gerekse hadislerde esirlere daha insancıl ve onlara evin bir ferdi gibi davranılması, hatta onların hayata iyi hazırlanmaları, eğitilmeleri ve ev bucak sahibi olmaları için çaba gösterilmesi hususunda öğütler verilmiştir (*bk.* **kölelik**).

§ *tam.* **câriye-i mu'taka** *a.* (جاريه معطقه) Azat edilmiş cariye veya halayık.

cârullah *a.* (جارالله) [*Ar.*] Beytullah'ın yani Kâbe'nin çevresinde dünya işlerinde elini çekip kendini ibadete veren kimse.

Câsiye suresi *a.* (جاثيه سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'l-Câsiye"* (سورة الجاثيه] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kırk beşinci, iniş sırasına göre altmış beşinci suresi olup "***Duhân suresi***" (44)nden sonra ve "***Ahkâf suresi***" (46)nden önce Mekke'de nazil olmuştur; otuz yedi ayetten meydana gelmektedir. Adını

yirmi sekizinci ayette geçmekte olan ve *"Diz çöken, dizlerinin üzerinde çöküp kalan."* anlamında **"câsiye"** sözünden almakta, kıyamette mahşer yerinde bekleyen insanların heyecan ve korkularını ifade etmektedir. İlk ayet "Hâ mîm" olduğu için bu sure ***"Hâ mîm suresi"*** olarak da anılmaktadır ve bu harflerle başlayan yedi sureden biridir. Surenin özünde, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in fazileti anlatılmakta, O'na inanmayanların büyük acı çekeceği ifade edilmekte, evrendeki bütün nimetlerin Allah tarafından insanlığa sunulduğu ona karşı çıkanların ve Allah'a inanmayanların sonunun azap olacağı vurgulanmakta, Allah'a hamd ü sena ile sure sona ermektedir. Hz. Peygamber'in ***"Câsiye suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4750-4752.

cârullah *a.* (جارالله) [*Ar.*] *bk.* **mücâvir**

Cebbâr *a.* (جبّار) [< *Ar.***cebr**] (*ç. b.* **cebâbire**) Sözlük anlamı *"Bir şeyi zor kullanarak ıslah edip düzeltmek."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Yaradılmışların durumunu iyileştiren, hakkı galip getiren, her güçlüğü kolaylaştıran."* anlamında Allah'ın sıfatları arasında zikredilmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on ayette geçen bu söz, iki yerde çokluk **"cebâbire"** biçiminde geçmektedir. **"Cebbâr"** adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). Aynı şekilde hadislerde de yer alan bu terim, Allah'a nisbet edilmektedir.

cebelünnûr *a.* (جبل النّور) [< *Ar.* ***cebel*** + ***nûr***] Müslümanlara en doğru yolu gösteren vahiy nurunun indiği, Mekke'nin kuzeydoğusunda Kâbe'ye 5 km uzaklıkta bulunan Hira Dağı için kullanılan yaygın ad.

ceber *a.* (جبر) [*Ar.*] *tas.* İnsanın her davranışının cebir yoluyla gerçekleştiğine inanan bir tarikat.

ceberî *s.* (جبری) [< *Ar.* ***ceber*** + ***î***] (*ç. b.* **ceberiyyûn**) İrade gücü ile ilgili.

ceberiyyâ *a.* (جبریا) [*Ar.*] *bk.* **ceberût**

ceberiyye *a.* (جبریه) [*Ar.***ceberî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] (*ç. b.* **ceberiyyûn**) **1. ceberî 2.** Cüz'i iradeyi reddeden felsefe.

ceberiyyet *a.* (جبریت) [*Ar.*] *bk.* **ceberût**

ceberiyyûn *ç. a.* (جبریون) [*Ar.* **ceber** + **î**'*nin ç. b.*] *bk.* **ceberî**

ceberût *a.* (جبروت) [*Ar.*] **1.** *tas.* Varlık âlemi ile melekût âlemi arasında veya bu âlemin üzerinde olan âlem; yani varlık mertebe-

lerinden ikincisi. Buna "**a'yân-ı sâbite**" (*bk.* bu madde) de denilmiştir. **2.** Sözlük anlamı "*Zorlama, hâkimiyet*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Kibriya, azamet, cebbarlık*" anlamında Allah'ın sıfatları arasında gösterilmektedir. Bazı sufîler, Allah'ın zatına "**ceberût**", ezelî sıfatlarına "**melekût**" adını verirken bazıları da zata "**lâhût**", sıfatlarına ise "**ceberût**" demişlerdir. Bu değerlendirmelere göre "**ceberût**", zat ile melekût arasında nitelenmiştir.

Cebrâ'il *öz.a.* (جبرائل) [< *İbr.; "Allah'ın kulu"*] **1.** Allah ile Hz. Muhammed arasında iletişimi kuran en büyük meleklerden biri, vahiy meleği. Yahudî ve Hristiyan kaynaklarında "**Gabriel**" biçiminde geçen bu söz, büyük meleklerden sayılır ve "***Kitâb-ı Mukaddes***"te adı geçen üç büyük melekten biri olarak zikredilir. İslâm dininde ise dört büyük melekten biri olarak geçer ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**Cibril, Rûhü'l-kudüs, Rûhü'l-emin, Rûh, Resûl**" biçiminde beş değişik adla anılır. Onun, "*Müthiş bir güce, üstün bir akla ve kesin bilgilere sahip olduğu*" vasıfları ayetlerde sayılmaktadır. "***Meryem suresi***" (19 / 17-19) nde O'nun Hz. Meryem'e insan suretinde göründüğü, Allah'ın elçisi olarak tertemiz bir erkek çocuğu getirdiği anlatılır. Hz. Muhammed'e ***Kur'ân-ı Kerîm***'i öğrettiği zikredilir. Hz. Peygamber O'nunla iki defa karşılaşmıştır; birinde açık ufukta, bir diğer karşılaşmaları ise "**Sidretü'l-Müntehâ**"da aslî kimliği ile görünmüştür. Hadislerde ise vahiy getiren, ***Kur'ân***'ı öğreten, Hz. Peygamber'e ve bazı ashaba insan suretiyle görünen, Allah ile resulleri ve kulları arasında elçilik görevini üstlenen ve ilâhî emirleri tebliğ eden bir melek olarak ifade edilen Cebra'il, tefsir, hadis şerhleri, siyer, tasavvuf, tarih, kelâm gibi İslâmî kaynaklarda yukarıda zikrettiğimiz ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen adları yanında "Ruhullah, Hâdimullah, er-Rûhü'l-a'zam, el-Aklü'l-Ekrem, en-Nâmûsü'l-Ekber, el-Aklü'l-Fa''âl, Vâhibü's-suver, Hâzinü'l-kuds, Tâvûsü'l-melâ'ike" sıfatları ile de nitelenmiştir. Yine bu kaynaklarda O, arşı taşıyan, emrinde bir melekler ordusu bulunan, kusursuz bilgilerle donatılmış ve nurdan yaratılmış olup üstün bir güce sahip melek olarak anlatılmaktadır. **2.** *tas.* Aklın simgesi.

Cebriyye *a.* (جبريّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden olup 8. yüzyılda ortaya çıkan ve Cehm b. Safvân (öl. 128 / 745) tarafından kurulduğu ifade edilen bir tarikatin adı. Bu tarikate göre, Allah'ın

ululuğuna ağırlık vererek O'nun irade, kudret, ve hâkimiyetine sınır getirilemeyeceği, bundan dolayı da kulun sorumluluğunu dayanaksız görme eğilimi ağır basmıştır. Bu görüşe "**ehl-i sünnet**" (*bk.* bu madde) taraftarları karşı çıkmış ve onların görüşlerini çürütmeye çalışmışlardır.

cebriyye *a.* (جبريّه) [*Ar.*] İslâmî düşünce tarihi içinde insanın düşünme gücünü ve irade özgürlüğünü hiçe sayan ve bütün hadiseleri kadere bağlayan determinist akım (*bk.* **kadercilik**); "**kaderiyye**" karşıtı.

cefr *a.* (جفر) [*Ar.*] Değişik yöntemlerle gelecekte vuku bulacak olayları inceleyen bilim ve bu bilimle ilgili eser. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de gayb bilgisinin ulûhiyet vasıflarından olduğu, insanların bilgi edinme vasıflarının dışında kaldığı, bununla beraber Allah'ın bazı peygamberlerini dilediği bilgilerle bilgilendirdiği ifade edilmektedir. Buna göre Şii kaynaklarında yer alan "*Kur'ân'ın batınî manalarını Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden öğrendiğini ve bunları cifr denilen kuzu veya oğlak derisine yazarak eserler kaleme aldığı*" şeklindeki yorumları, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "*Gayba ait haberlerin yegâne kaynağı vahiydir.*" yolundaki hükümleri ile çelişmektedir. Üstelik sonradan yapılan araştırmalarda bu kitapların Hz. Ali'ye ait olmadığı tezleri de ortaya atılmıştır.

cehâlet *a.* (جهالت) [*Ar.*] **1.** Bilgisizlik, kibir, bozgunculuk gibi anlamlar içeren ahlâk terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dört ayette bu söz aynen geçerken yirmi ayette de bunun türevleri yer almaktadır. Özellikle, "***Bakara suresi***" (2)nin 273. ayetinde ve "***Hucurât suresi***" (49)nin altıncı ayetinde, "*Bilmeme ve iyi tanımama.*" anlamında kullanılmıştır. Ayrıca şu ayetlerde de farklı kavramlar ile karşı karşıya kalmaktayız: "***Bakara suresi***" (2)nin 67. ayetinde, "*alay etmek, küçümsemek*", "***Âl-i İmrân suresi***" (3)nin 154. ayetinde "*Allah hakkında kötü zanda bulunmak*", "***Nisâ suresi***" (4)nin 17. ayetinde "*günaha götüren eylemlerde bulunmak.*", "***A'râf suresi***" (7)nin 138. ayetinde "*şirke ve küfre dalmak*", "***Hûd suresi***" (11)nin 29. ayetinde "*yoksulları küçük görmek*". Hadislerde de bu söz ile birlikte bundan türeyen pek çok sözün zikredilmesi, bilgisizlik ve dolayısıyla cehalet konusunda Hz. Peygamber'in de titizlikle durduğunu ifade etmektedir. **2.** Hadis biliminde bir ravînin bilmediği veya duymadığı bir hadisi rivayet etmesi konusu ile ilgili hadis terimi. **3.** Dinî hükümleri bilmeme, hukukî işlerde yapılan işlemlerin bi-

linmezliği anlamında fıkıh terimi.

cehennem *a.* (جهنم) [*Ar.*] Ahirette günahkârların ve inkârcıların azap görecekleri ve cezalandırılacakları yer, tamu, dûzah. Ölüm hadisesi ile ilgili bilgiler ve yorumlar bütün dinlerde ve kutsal kitaplarda yer almaktadır. Mecûsîlikte, *"İnaçsız kişilerin Sinvat Köprüsünden geçemeyerek cehennemin derinliklerine düşeceği"* yorumu yapılırken Budizm'de **"yedi cehennem"** imajı yer almaktadır. ***Ahd-i Atîk***'te cehennem konusu geçmezken ***Ahd-i Cedîd***'de cehennem, şeytanın ve günahkârların ceza yeri olarak zikredilir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ise bu söz yetmiş yedi ayette yer alırken pek çok ayette de bu kelimenin türevleri kullanılmıştır. Buralarda cehennemin tasviri, oradaki azap çeşitleri, onun tabakaları ve yedi kapısının bulunduğu, derin bir kuyu olduğu bilgileri verilmektedir.

cehennemî *s.* (جهنمی) [< *Ar.* ***cehennem*** + **-î**] **1.** Cehenneme özgü, cehennem.

cehennemiyyûn *ç.a.* (جهنميون) [*Ar.* **cehen-nemî**'*nin ç. b.*] Cehennemlikler.

cehennemlik *s.* Cehenneme müstahak olan, günahkâr.

cehl *a.* (جهل) [*Ar.*] *bk.* **cehâlet**

cehrî namazlar *a.* Bu terim, imamın ilk iki rekâtında Fatiha ve **"zamm-ı sure"** (*bk.* bu madde) yi sesli okuduğu sabah, akşam, yatsı, Cuma ve bayram namazları için kullanılmaktadır.

Celâl *a.* (جلال) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Yücelik, hâkimiyet"* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Allah'ın en yüksek mertebede ululuğu"* anlamında Allah'ın ismi ve sıfatıdır. Allah'ın isim ve sıfatları **"celâl"** ve **"cemâl"** olmak üzere iki önemli kola ayrılmıştır. Bu ayırıma göre *"Allah'ın kahır ve gazabına delâlet edenler"* celâl sözü ile ifade edilmiştir. Sufîler, genellikle insanların karakterlerini celâl ve cemâl tecellisinden aldığını; bundan dolayı celâl sıfatının tecellisine sahip olanlar görkemli ve heybetli olduğu için onlara **"abdülcelîl"** vasfı uygun görülmüştür. Buna en güzel örnek olarak da Hz. Ömer gösterilmiştir.

celî *a.* (جلی) [*Ar.*] İslâm hat (yazı) sanatında her tarz yazının iri yazılmış biçimine verilen ad. İslâm yazı sanatının başlangıç döneminde ortaya çıkmaya başlayan **"aklâm-ı sitte"** (*bk.* bu madde)nin iri olanlarına **"celîl"** denilmekteydi. Bunlara büyük boy kâğıtlarda kullanılmasından dolayı da **"tumâr"** adı verilmişti. Geç dönemlerde bunlar **"celî"** olarak adlandırılmış; genel ola-

rak da hat sanatçıları **“meşk”** (*bk.* bu madde) kaleminin üç misli genişliğinde olan kalemlerle yazılan hat sanatı örneklerine **“celî”** demeye başlamışlardır. Celî yazı yazmak zor bir sanattı. Bu tarzda yazılacak yazı, bir yerin yüksekliğine ve mekânın ölçüsüne göre hazırlanır: bunların kalıpları çıkarılır, sonra kömür tozuyla silkeleyerek yazı bunun üzerinde zemine nakşedilir, ardından da bu kalıp üzerinde yazı yazılırdı. Yazı, eğer mermere yazılacaksa aynı yöntem uygulanır ve mermere hakkedilirdi. Bu yazı tarzının kendi içinde de değişik adlandırmaları söz konusudur. Bunlar: **celî-sülüs, celî-nesta'lik, celî-divanî.**

celî-divanî *a.* İslâmî-Türk hat sanatında Osmanlı devletinde Divân-ı Hümâyûn’dan çıkan menşur (*padişah tarafından sadrazam, vezir, beylerbeyi gibi yüksek görevlilere yazılan buyrultu*) ların yazılmasında kullanılan yazı stili.

celîl *s.* (جليل) [*Ar.*] (*ç. b.* **ecille**) Sözlük anlamı *“Yüce, ulu, azametli”* olan bu söz, **“esmâ'ü’l-hüsnâ”** (*Allah’ın güzel isimleri*)dan olup *“Azamet sahibi, mertebesi en yüksek olan”* anlamında Allah’ın ismi ve sıfatıdır. ***Kur'ân-ı Kerîm***’de **“zü’l-celâl”** (***er-Rahman*** suresi, 55 / 27 ve 78. ayetler) biçimiyle iki ayette yer almaktadır. Hadislerde bu söz, Allah’ın doksan dokuz ismi arasında zikredilmektedir. **2.** İslâmî-Türk hat sanatında **“celî”** tarzına Abbasî döneminde verilen ad.

§ *tam.* **celîlü’ş-şân** *a.* (جليل الشان) Şerefi büyük (*Allah’ın sıfatlarından*).

celîle *a.* (جليله) [*Ar.* **celîl** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *bk.* **celîl**

celî-müsennâ *a.* (جلى مسنا) [< *Ar.* ***celî*** + ***müsennâ***] İslâmî-Türk hat sanatında **“celî”** (*bk.* bu madde) adı verilen yazı tarzının karışık bir biçimi olup Osmanlı döneminde yaygın kullanılmıştır.

celîs *s.* (جليس) [*Ar.*] (*ç. b.* **cülesâ**) Birlikte oturan, dost, refik, hemdem.

§ *tam.* **celîs-i enîs** *a.* (جليس أنيس) Can dostu.

celîsü’l-âlim *a.* (جليس العالم) Hadis biliminde, hadis rivayet eden bir hocanın yanında hadisleri yazmaktan çok dinleyen kimseler için kullanılan terim.

celiyyât *ç.a.* (جليات) [*Ar.* **celî**’*nin ç. b.*] Açık ve meydanda olan şeyler.

celle celâluh *a.* (جلّ جلاله) [*Ar.*] Allah adı veya Allah’ın adlarından biri zikredildiği zaman, *“azameti*

yüce ve ulu olan" anlamında bir saygı sözü.

celle şânuh *a.* (جلّ شانه) [*Ar.*] Allah adı veya Allah'ın adlarından biri zikredildiği zaman, "*şânı yüce ve ulu olsun*" anlamında bir saygı sözü.

celse *a.* (جلسه) [*Ar.*] Namazda iki secde arasındaki oturuşa verilen ad.

celvet *a.* (جلوت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvufta tarikate yeni giren salikin kendi benliğinden arınmış ve ilâhî sıfatlarla bezenmiş olarak halvetten çıkıp normal hayatın içine girmesi. Salikin inzivaya çekilmesi, dış dünyadan arınması, iyi huylar edinmesi dönemine "**halvet**" (*bk.* bu madde) denilmiş; bu dönemi tamamladıktan sonra da günlük hayatın içine dönmesi "**celvet**" olarak nitelenmiştir.

Celvetîlik *öz.a.bk.* **Celvetiyye**

Celvetiyye *öz.a.* (جلوتيه) [*Ar.***celvetî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *tas.* Bayramiye tarikatinin Aziz Mahmud Hüdayî tarafından XVI.yüzyılda kurulan bir kolunun adı. Tasavvufta yolun başı "**halvet**" (*bk.* bu madde) ve "**celvet**" (*bk.* bu madde) olarak nitelenmiş; sonra tarikate dönüşmüştür. Bu tarikatin temelinde "**kelime-i tevhid**" zikri vardır. Tarikate yeni giren mürit, şeyhin dizinin dibine oturur ve üç defa "*Allah'tan amelî, fiilî ve kavlî bütün günahlarımın bağışlanmasını dilerim.*" dedikten sonra şeyh şu öğütlerde bulunur: Her gün yüz defa istiğfar et ve salâvat getir, yedi yüz defa "**kelime-i tevhid**" oku, sabah namazından sonra iki, dört veya altı rekat namaz kıl, akşam namazından sonra altı rekat evvâbîn namazı, gece ise iki veya on iki rekat teheccüd namazı kıl; pazartesi, perşembe günlerinde ve zilhicce ile muharrem aylarının on gününde, receb ve şabanın tamamında oruç tut, sürekli olarak abdestli bulun. Tarikatin kurucusu Aziz Mahmud Hüdayî aynı zamanda iyi bir musıkî-şinas olduğu için yazdığı ve bestelediği ilâhîleri tekkesinde okutmuş; bu okumalar, sonraki dönemlerde gelenek hâlini almıştır. Bu da "**Celvetiyye**" tarikatinde musikînin ön plana çıkmasını sağlamıştır.

cem' (I) *a.* (جمع) [*Ar.*] "*Toplamak, bir araya getirmek, bütünleştirmek.*" anlamında olan bu söz, pek çok alanda terim niteliği kazanmıştır.

§ *tam.* **cem'-i takdîm** *a.* (تقديم جمع) Seferî iken veya namaz kılma konusunda mazereti olanların öğle ile ikindi namazını birleştirilerek öğle vaktinde kılması ve yine akşam ile yatsı anamazını aynı

uygulama ile akşam vaktinde birleştirerek kılmasını ifade eder (*bk.* **cem'ü's-salâteyn**).

cem'-i te'hîr *a.* (جمع تأخير) Seferî iken veya namaz kılma konusunda mazereti olanların öğle ile ikindi namazını birleştirilerek ikindi vaktinde kılması ve yine akşam ile yatsı anamazını aynı uygulama ile yatsı vaktinde birleştirerek kılmasını ifade eder (*bk.* **cem'ü's-salâteyn**).

cem'ü'l-cem' *a.* (جمع الجمع) *tas.* "**Âlem-i ceberût**" (*bk.* bu madde) olarak nitelenen bu terim, Hakk'ı halkta ve halkı Hakk'ta bütünleştirmek biçiminde görülmüştür.

cem'ü'l-*Kur'ân* *a.* (جمع القرآن) ***Kur'ân-ı Kerîm***'in toplanması ve Mushaf hâline getirilmesi. Hz. Peygamber zamanında aralıklarla nazil olan ayetler toplu olarak bir araya getirilemiyordu. Her gelen ayet derilere, kâğıtlara, kaburga kemiklerine, hurma dallarına, ince ve yassı taşlara yazılırken pek çok hafız da onları ezberliyordu. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Yemame Savaşında hafızlardan çoğunun şehit düşmesi üzerine ***Kur'ân-ı Kerîm***'in Mushaf hâline getirilmesi fikri gündeme geldi. Hz. Ömer'in girişimiyle ve desteğiyle ayetlerin toplanması ve bir kitapta toplanması işi için Hz. Ebubekir hafız Zeyd ibn Sabit'i görevlendirdi. Çünkü bu hafız, Hz. Peygamber'in ölümünden önce ***Kur'ân-ı Kerîm***'i vahiy meleği Cebrâ'il'e okuduğu sırada orada bulunuyordu. Zeyd ibn Sabit bu işi başarıyla tamamladı ve Hz. Osman zamanında Abdullah ibn Zübeyr, Said ibn As ve Abdurrahman ibn Hâris'ten oluşan ekibin başında ***Kur'ân-ı Kerîm***'i bir mushaf olarak yazıya geçirdiler. Günümüze kadar gelen ***Kur'ân*** nüshaları bu çalışmanın ürünü ve örneğidir.

cem'ü's-salâteyn *a.* (جمع الصلاتين) İki namazı birleştirmek anlamında bir fıkıh terimi olan bu söz, öğle ile ikindi namazını bu iki vakitten birinde birleştirilerek kılınması ve yine akşam ile yatsı anamazını aynı uygulama ile bu iki vakitten birinde birleştirilerek kılınmasını ifade eder. Nitekim bu durum, ilk defa hacca gidenlerin hac sırasında Arafat'ta öğle ile ikindi namazlarının birleştirilerek kılınabileceği; Müzdelife'de ise akşam ile yatsı namazlarının yine birleştirilerek bir arada kılınabileceği fikri ve uygulaması ile ortaya çıkmıştır. Bazı İslâm bilginleri bu uygulamaya dayanarak sefe-

rî olanlar ile mazeretli kimselerin bu uygulamaları yapabilme konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Hanefî mezhebine bağlı bilginler, Arafat ve Müzdelife dışındaki iki vakti birleştirme uygulamasını caiz görmemişler, onların dışındaki bilginler ise seferî olanların da iki vakti birleştirmeyi uygun bulmaları yanında bunun dışındaki birleştirmeler konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Ayrıca sahih hadislerden olan ve İbn Abbas'tan rivayet edilen hadislerde Hz. Peygamber'in "**cem'ü's-salâteyn**"i uyguladığını ve bunları *"Ümmetine zorluk çıkarmamak için"* yaptığını rivayet etmişlerdir.

cem' (II) *a.* (جمع) [*Ar.*] Bir erkeğin, aralarında akrabalık bağı bulunan iki kadın ile aynı anda evli olma durumunu ifade eden fıkıh terimi. İslâm hukukunda bir erkeğin en fazla dört kadın ile evlenmesi caiz görülmüştür. Ancak evlenilecek kadınların birbirleriyle akraba olmamaları şartı vardır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki kız kardeşin aynı erkekle bir nikâh altında olması haram olarak nitelenmiş (***Nisa*** suresi, 4 / 23); Hz. Peygamber ise bir kadının halası veya teyzesi ile bir erkeğin nikâhı altında olmasını yasaklamıştır (Buhârî, "nikâh", 27). Öte yanda Şi'â'dan Ca'feriye'nin ehl-i sünnet mezhebinden bu konuda ayrıldığı, bu mezhebe göre teyze ve halanın rızası alınarak yeğenleriyle aynı nikâh altında bulunmaları caiz görülmüştür.

cem' (III) *a.* (جمع) [*Ar.*] Öğle ile ikindi veya akşam ile yatsı namazlarının birlikte kılınmasını caiz gören ve bunu ifade eden fıkıh terimi. Genellikle hac ibadeti sırasında arefe günü Arafat'ta öğle ile ikindi namazı, öğle vaktinde; akşam ile yatsı namazı Müzdelife'de yatsı vakti içinde birlikte kılınabilmektedir. Bunların dışında Hanefi mezhebi, bu iki vaktin birleştirilerek kılınmasını caiz görmemişlerdir. Öteki üç mezhep ise bazı mazeretler çerçevesinde cem' namazını meşru kabul etmişlerdir.

cem' (IV) *a.* (جمع) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Toplamak, bir araya getirmek"* olan bu söz, tasavvufta *"Sâlikin dünyada var olan her şeyi Allah'tan bilerek yaratıkları yok sayması ve yaratıcıyı tek ve var görmesi."* durumunu ifade eder. Burada sufînin zikir sırasında bütün benliğini Allah'ta toplaması ve o coşku ile "Allah!" demesi ve orada yoğunlaşması bu terim ile ifadesini bulmuştur.

cem' (V) *a.* (جمع) [*Ar.*] Hadis biliminde, anlam ve içerik bakımından birbirine zıt hadisleri mümkün olduğunca birleştir-

mek, uyuşturmak ve aralarında var olan çelişkiyi ortadan kaldırmak için kullanılmıştır.

cemâ'ât *ç. a.* (جماعات) [*Ar.* **cem''***in ç. b.*] **1.** Camide imamın ardında namaz kılanların oluşturduğu gruplar. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Nisâ suresi***" (4 / 101) ndeki ayetlerde namazın cemaatle kılınmasının fazileti üzerinde durulur. Hz. Muhammed ise cemaatin en az iki kişiden meydana gelebileceğini vurgular. Cemaatle kılınan namazlar genellikle farz namazlar olarak belirtilirken Cuma namazı muhakkak cemaat ile kılınması zarurî olan farz namazıdır. Öte yanda bayram namazları ile teravihten sonra kılınan vitir namazı cemaatle kılınan vacip namazlar olarak sayılmıştır. **2.** Ashâb-ı kirâm, müctehit imamlar veya her dönemde Müslümanların oluşturduğu büyük gruplar ile bir mezhebin mensupları ve ehl-i sünnet için kullanılan bir terim.

cemâ'at *a.* (جماعت) [*Ar.*] Hadis biliminde, "***Kütüb-i sitte***" başlığı altında hadis kitabı yazan ulemâyı ifade eden bu terim, özellikle Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâ'î, Tirmizî, İbn Mâce için kullanılmıştır.

cemâdât *ç.a.* (جمادات) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında bu terim, "*Cansız varlıklar.*" anlamında olmakla birlikte genellikle Allah'ın varlığına delil ve birliğine şahadet eden yaratıklar için kullanılmıştır.

Cemâl *a.* (جمال) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*Yücelik, hâkimiyet*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Allah'ın mutlak güzelliği*" anlamında Allah'ın ismi ve sıfatıdır. Allah'ın isim ve sıfatları "**celâl**" ve "**cemâl**" olmak üzere iki önemli kola ayrılmıştır. Bu ayırıma göre "*Allah'ın lutuf ve rızasına delâlet edenler*" cemâl sözü ile ifade edilmiştir. Sufîler, genellikle insanların karakterlerini celâl ve cemâl tecellisinden aldığını; bundan dolayı cemâl sıfatının tecellisine sahip olanlar güzel, halim selim olduğu için onlara "**abdülcemâl**" vasfı uygun görülmüştür. Buna en güzel örnek olarak da Hz. Ebubekir gösterilmiştir.

§ *tam.* **Cemâl-i mutlak** *a.* (جمال مطلق) Allah'ın zatî güzelliği ve varlığı için kullanılan terim. Arif kişi bunu "**fenâ fillah**" (*bk.* bu madde) ve "**bekā billah**" (*bk.* bu madde) olarak görür.

Cemâlu'l-lah *a.* (جمال الله) Tanrı güzelliği (*Allah'ın vasıflarından*).

Cemâliyye *öz.a.* (جماليه) [*Ar.*] **1.** *tas.* Cemâlüddîn-i Aksarayî'nin kur-

duğu Halvetî tarikatının bir kolu. **2.** Halvetiyye tarikatinin Cemâl-i Halvetî'ye nisbet edilen kollarından birinin adı. **3.** Halvetiyye-Uşşakıyye tarikatinin Cemâleddin-i Uşşâkî'ye nisbet edilen kollarından birinin adı.

cem âyini *a.* Bektaşîlikte dede, baba veya vekili tarafından düzenlenen ve yönetilen içkili tören. Genellikle harman ve hasat mevsimi sonrasında uzun kış gecelerinde düzenlenen bu törenin, şarabı bulduğuna inanılan ünlü İran hükümdarı Cemşid'in yaptığı içki meclislerine benzediği için bu adla anıldığı rivayet edilmektedir.

cemâziyelevvel *a.* (جماذى الاول) [*Ar.*] Hicrî takvimin beşinci ayı. Arapçada bu ay, "cumâdelûlâ" olarak söylenmektedir. Yine Arapçada bütün ay adları müzekker olduğu hâlde bu ay müennes olarak kabul edilmektedir.

cemâziyelâhir *a.* (جماذى الاخر) [*Ar.*] Hicrî takvimin altıncı ayı. Arapçada bu ay, "cumâdelâhire" olarak söylenmektedir. Yine Arapçada bütün ay adları müzekker olduğu hâlde bu ay müennes olarak kabul edilmektedir.

cem evi *a.* Bektaşî-Alevî geleneğinde cem âyini ve dinî törenlerinin yapıldığı dergâh, cemaat evi.

cem'iyyet *a.* (جمعيت) [< *Ar.* **cem'**] **1.** İslâm dünyasında ve Osmanlı devletinde 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren siyasî, ilmî ve sosyal amaçla kurulan teşkilât. Bu söz ilk defa İslâm dünyasında 18. yüzyıl başında Yunan-Katolik mezhebi Salvatoryenler adına kurulan **"Cem'iyyetü'l-Muhallis"** için kullanılmış; sonra Osmanlı devletinde ve İstanbul'da "Beşiktaş Cem'iyyet-i İlmiyyesi" ilk örnek olmuş; 1856 yılında "Dersaâdet Cem'iyyet-i Tıbbıyyesi" kurulmuş; bu cemiyet, adını "Cem'iyyet-i Tıbbıyye-i Şâhâne" olarak değiştirmiş; bunu 1861 yılında Münif Paşa'nın kurduğu "Cem'iyyet-i ilmiye-i Osmaniyye" izlemiştir. Bu örneklerden sonra pek çok kuruluş, özellikle 20. yüzyılla birlikte **"cem'iyet"** adını kullanmaya başlamıştır. **2.** *tas.* Sufînin bütün düşüncesini ve ruh dünyasını Allah'a yönelme noktasında toplaması, dünya işlerini bir kenara bırakarak sadece Allah zikriyle meşgul olması durumu.

cemre *a.* (جمره) [*Ar.*] (*ç. b.* **cimâr** ve **cemerât)** Hac ibadeti sırasında şeytana atılan taş ve bu taşların atıldığı yere verilen ad. Hz. İbrahim'in Allah'a yakarmasını engellemek isteyen şeytana karşı tepkisi ve onu Mina'da taşlamasını sembolize eden bu terim, Hz. İbrahim'in Kâbe inşasını tamamladıktan sonra hac fari-

zasını yerine getirmek ve oğlu İsmail'i kurban etmek üzere oraya gitmek amacıyla yola çıkar. Yolda üç defa kendisini engellemek isteyen şeytanı taşlama hadisesini gerçekleştirir. Bunların ilkine "**el-Cemretü's-sugrâ** veya **el-Cemretü'l-ûlâ**" (*Küçük veya ilk cemre*), ikincisine "**el-Cemretü'l-vustâ**" (*Orta cemre*) üçüncüsüne de "**el-Cemretü'l-kübrâ** veya **el-Cemretü'l-Akabe**" (*Büyük cemre*) adı verilmiştir. **el-Cemretü'l-Akabe**" (*Büyük cemre*) ye taş atılması bayramın birinci günü tan ağarmasından ertesi günün tan ağarmasına kadar geçen süre içinde yedi taş atılmakla gerçekleştirilir. Bayramın ikinci ve üçüncü günü öğle vaktinden ertesi günün tan vaktine kadar geçen süre içinde bu üç cemreye de yedişer taş atılması yapılmalıdır. Eğer bayramın ikinci ve üçüncü günü Mina'da ikamet edilmişse bayramın dördüncü günü güneşin kavuşmasına kadar geçen süre içinde her üç cemreye yedişer taş atılması gerekli görülmüştür.

cenâb-ı Hakk *a.* (جناب حقّ) [*Ar.*] İslâmî inançta ve gelenekte Allah'ı anmak, O'nun zatını ifade etmek için "*Hakk'ın ta kendisi, yüce Allah*" anlamında kullanılan bir söz.

cenâbet *a.* (جنابت) [*Ar.*] *fık.* İslâmî fıkıhta temel ibadetlerin yerine getirilmesine engel olan manevî kirlilik durumu, cünüplük. Bu durumun oluşması, cinsî münasebette bulunma veya değişik yöntemlerle cinsel haz duyma amacıyla meninin boşalması ile gerçekleşir. Buna cünüplük veya "**hadesü'l-ekber**" (*büyük kirlilik*) de denilmiştir. Bu durumda olan Müslümanın farz ve nafile namaz kılması, tilâvet secdesi yapması, Kâbe'yi tavaf etmesi, ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerine el sürmesi caiz görülmemiştir. Bu durumdan sıyrılması ve günahtan arınması için bireyin gusül abdesti alması şart koşulmuştur. Fıkıh âlimlerince suyun bulunmadığı durumlarda teyemmüm edilmesi de uygun bulunmuştur.

cenâze *a.* (جنازه) [*Ar.*] İnsanın ölmesi durumu. İslâm inancına göre ölmek üzere olan kimseye "**muhtazar**" (*bk.* bu madde), ölüm için yapılan hazırlığa "**techîz**" (*bk.* bu madde), ölünün yıkanmasına "**gasil**" (*bk.* bu madde), yıkandıktan sonra kefenlenmesine "**tekfîn**" (*bk.* bu madde), tabuta konulup musallaya götürülmesi ve kabre taşınmasına "**teşyi**" (*bk.* bu madde) ve kabre konulmasına "**defin**" (*bk.* bu madde) denilmesi ve İslâm dünyasında bu terimlerin kullanılması yaygındır. Cenaze konusunu Buharî, kitabının "***Kitâbu'l-Cenâ'iz***" başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in ha-

dislerine dayanarak uzun uzun etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 3, s. 1173-1319).

cenâze gülbangı *a. tas.* Mevlevîlikte ölen bir sufînin ardından defin töreni sırasında okunan ve özel olarak düzenlenmiş dualar ve ilâhîler. Definden sonra kabrin başında okunan "**cenâze gülbangı**"nın yaygın olan biçimi şöyle: *Vakt-i şerîf hayrola, hayırlar fethola, şerler defola, derviş .... merhûm karındaşımızın rûh-ı revânı şâd ü handân, mazhar-ı afv ü gufrân, garka-i garîk-i rahmet-i Yezdân, dâhil-i ravza-i rıdvân, hâcesi hoşnûd ola, mekânında istirâhatı müzdâd ola, menzili mübârek ola, bâkîler selâmette kala, dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems-i Tebrîzî, kerem-i İmâm Ali hû diyelim hûuuu!*

cenâze namazı *a.* İslâmî inanışa göre "**farz-ı kifâye**" (*bk.* bu madde) olan bu namaz için, namazı kılınacak kimsenin Müslüman olması, cesedin tamamının veya yarıdan fazlasının mevcut bulunması, yıkanmış ve abdesti verilmiş veya teyemmüm ettirilmiş olması şartı söz konusudur. Ebû Hanife cenaze namazını, Allah'a övgü, Rasulullaha salavât ve ölüye dua olarak nitelemiştir. Hanefi mezhebi dışındaki mezhepler şehitlerin yıkanmadan ve namazı kılınmadan defin işleminin yapılabileceği konusunda görüş birliği içindedirler. Hanefi mezhebi ise yıkanmamakla birlikte namazının kılınması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Birden fazla kişinin er kişiler ve hatun kişiler ayrılarak her bir grup için toplu namaz kılınması caiz görülmekle birlikte her kişi için tek tek namaz kılmanın daha faziletli olduğu görüşü de yaygındır. Cenaze namazını kıldırmakla görevli kimseler "meratib-i silsile" gözetilerek önce devlet başkanı, sonra sırasıyla onun vekili olan vali veya kadı ya da görevli imamlar, hiçbiri yoksa şahsın yakın akrabası olarak gösterilmiştir. Cenaze namazını kıldıracak görevli, cenazenin göğsü hizasında durur ve er veya hatun kişi oluşunu belirterek ve niyet ederek tekbir alır. Arkasında ayakta duran camaat de ona uyarak niyet eder ve tekbir alır. Önce sessiz olarak "**Sübhaneke**" duası, içinde "**ve celle senâ'üke**" ibaresi de bulunduğu şekliyle okunur. İmam tekbir alır, cemaat de ona uyarak tekbir alır. Yine sessiz olarak "***allahümme salli***" ve "***allahümme bârik***" duaları okunur. İmam üçüncü defa tekbir alır, cemaat de onu izler. Yine sessiz olarak bilenler "**cenaze duaları**"nı, bilmeyenler "***Fâtiha suresi***"ni okur, bunları bilme-

yenler, bildikleri başka duaları okuyabilirler. Bundan sonra imam, önce sağa selâm verir, sonra sola selâm vererek cenaze namazını tamamlamış olur. Cenaze namazı için cemaat olması şart değildir, bir kişi bile tek başına bu namazı kılabilir. Namaz sonrası imam, cemaate *"Ölen kimseyi (meyyiti) nasıl bilirsiniz?"* diyerek "**helâllik**" ister ve toplu olarak dua okunması ile cenaze namazı töreni tamamlanmış olur.

Cenâze namazının duaları önemlidir: Genel olarak her cenaze için okunması gereken dua şudur:
"و من توفّيته منّا فتوفّه على الايمان
اللهمّ من احييته منّا فاحيه على الاسلام
غائبنا و ذكرنا و انثانا و صغيرنا و كبيرنا
اللهمّ اغفر لحيّناو ميّتنا و شاهدنا و"
(*Allahümagfir lihayyinâ ve meyyitinâ ve şâhidinâ ve gā'ibinâ ve zekerinâ ve ünsânâ ve sağîrinâ ve kebîrinâ. Allahümme men ahyeytehü minnâ fe ehyihi ale'l-İslâmi ve men teveffeytehü minnâ fe teveffehü ale'l-îmân*).

Cenaze erkek ise şu dua okunur: *Ve hussa hâze'l-meyyite bi'r-ravhi ve'r-râhati ve'r-rahmeti ve'l-mağfireti ve'r-rıdvân. Allahümme in kâne muhsinen fezid fî ihsânihi ve in kâne musî'en fetecâvez anhü ve lekkıhi'l-emne ve'l-büşrâ ve'l-kerâmete ve'z-zülfâ bi-rahmetike yâ erhame'r-râhimîn*).

Cenaze kadın ise şu dua okunur: *Ve hussa hâzihi'l-meyyitete bi'r-ravhi ve'r-râhati ve'r-rahmeti ve'l-mağfireti ve'r-rıdvân. Allahümme in kânet muhsineten fezid fî ihsânihâ ve in kânet musî'eten fetecâvez anhâ ve lekkıhi'l-emne ve'l-büşrâ ve'l-kerâmete ve'z-zülfâ bi-rahmetike yâ erhame'r-râhimîn*).

Cenaze erkek çocuk ise şu dua okunur: *Allahümmec'alhü lenâ feretan vec'alhü lenâ ecran ve zühran vec'alhü lenâ şâfi'an ve müşeffe'â*).

Cenaze kız çocuk ise şu dua okunur: *Allahümmec'alhâ lenâ feretan vec'alhâ lenâ ecran ve zühran vec'alhü lenâ şâfi'an ve müşeffe'ah*).

Hz. Peygamber, cenazede bulunma ve cenaze namazı kılmanın fazileti konusunda şunları söylemiştir: *"Her kim îmânı sebebiyle ve sevâbını yalnız Allah'tan umarak bir Müslüman cenazesi arkasından gider ve üzerine namaz kılıp gömülmesini bitirinceye kadar beraber bulunursa, iki kîrât ecr ile döner ki kîrâtların her biri Uhud dağı gibidir. Her kim o cenaze üzerine namaz kılar da defn olunmadan dönerse bir kîrât ecr ile dönmüş olur."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 1, s. 199-200).

cenâze salâsı *a.* Ölüm haberinin duyurulması amacıyla minarelerden "**salâtü selâm**" (*Hz. Pey-*

gambere övgü) ın belli bir beste dahilinde okunması. Bu salâ bir anlamda ölüm ilânı niteliğinde olduğu için, salâ okunduktan sonra cenaze hakkında bilgiler verilmesi âdetten olmuştur. Cenaze salâsı, Cuma günleri namaz öncesi okunan "**Cuma salâsı**" ile aynı sözlerle ve aynı tarzda okunmaktadır. Osmanlı döneminde tertip edilen cenaze alayında cenaze salâsının okunması yaygın bir gelenekti. Cumhuriyet sonrasında bu geleneğin yavaş yavaş kaybolduğu söz konusudur.

cenîn *a.* (جنين) [*Ar.*] Anne karnındaki çocuk. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Necm suresi***" (53 / 32) nde aynı anlamda geçmekte, hadislerde de buna benzer bilgiler verilmektedir. İslâm hukukunda ise cenin doğuncaya kadar anneye bağlı telâkkî edilmiş; ancak ceninin oluşumundan sonra ayrı bir varlık, fakat eksik bir hak ehliyeti tanınmıştır. Bu durum miras hukuku bakımından da önemli bir hak kazanma iradesini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu haklar, ceninin sağlıklı doğumu ile gerçeklik kazanma şartını beraberinde getirmiştir.

cennet *a.* (جنّت) [< *Ar.* **cenn**] Bütün dinlere ve özelliklere İslâmî inanışa göre ölüm veya kıyamet sonrasında dünyadaki iyi amellerine göre müminlere Allah'ın mükâfat olarak verdiği sonsuz mutluluk içinde görkemli bir hayat sürecekleri yer. İlkel dinlerden başlayarak cennet inancı ile yüz yüze geliyoruz. Bu dinlerle ilgili cenet inancını genellikle kutsal kitaplarda görüyoruz. Ölülerin dirileceği, bizdeki Sırat Köprüsü karşılığı olan Çinvat Köprüsünden geçerken insanların erimiş madenlerin içine düşeceği ve iyilerin Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin geçtiği yemyeşil bir dünyada yer bulacaklarından söz edilir. Eski Yunan'da dünyevî bir cennet fikrinin oluşumu şairler ve yazarlar eliyle olur. Romalılarda da bu fikir farklı değildir. Ancak onlarda uzak diyarlardaki bir cennet (elysium) veya "hayat ülkesi" telâkkîsi söz konusudur. Eski Hint'te cennet kavramı geniş bakış açılarıyla ifade edilmiş, orası ilâh Yama'nın hüküm sürdüğü bir yer, tanrılarla birlikte ölüm sonrası yaşanılacak ataların yurdu olarak anlatılmıştır. Budistlerde ise cennet, Meru Dağının üzerinde bir saadet ülkesidir ve çok renkli ve yüksek ağaçlarla bezenmiş, güzel öten kuşlarla canlanmış, sıcak ve soğuk akan sularla yeşillenmiş büyülü bir mekân olarak sunulmuştur. Tek tanrılı dinlerde ise cennet inancı az çok birbirine yakın tasvir edilmiştir. Yahudî inancına göre cennet, Eden veya Pardes olarak adlandırılan bir

bahçedir ve iyiler buraya girecektir. ***Ahd-i Atîk*** (*bk.* bu madde) in ilk kitabı olan ***Tekvîn***'in 2. ve 3. bablarında cennet şöyle anlatılır: Allah, Âdem'i yarattı, Aden (Eden) 'de bahçeye koydu. Bu bahçenin ortasında "**hayat ağacı**" (*iyiliği ve kötülüğü bilme ağacı*) nı yeşertti. Bu bahçenin ortasından bir ırmak çıktı ve dört kola ayrıldı. Bu kollar Pişon, Gihon, Dicle ve Fırat adlarını aldı. Âdem'in eğe kemiğinden yaratılan Havva, yılanın kandırması ile yasaklanan meyveyi yedi, bir parça da Âdem'e yedirdi. Bu hatalarından dolayı cennetten çıkarıldılar. Bu inanç, aynen ***Ahd-i Cedîd*** (*bk.* bu madde) de de yaklaşık olarak benzer tarzda hikâye edilir. Ayrıca bu hikâye, Hristiyan inancında "**aslî günah**" (*bk.* bu madde) terimini yaratmıştır. Hz. İsa'nın kurtarıcılığı ve vaftiz uygulaması bütünüyle bu olaya ve dolayısıyla işlenen günaha bağlanmaktadır. İslâmiyette cennet inancı ***Kur'ân-ı Kerîm***'den kaynaklanmaktadır. Bu söz, teklik, tensiye ve çokluk biçimleriyle ***Kur'ân***'da 147 ayette geçmektedir. "*Ebedî mutluluk diyarı*" olarak tanımlanan ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de, pek çok hadiste ve İslâmî kaynakta adı geçen bu terim, aynı zamanda İslâmî edebiyatta da "*ebedî mutluluk yeri, büyülü ve baş döndürücü tasvirleriyle ebediyen yaşanılacak bir diyar*" olarak adı en çok geçen bir sözdür. Cennetin başka adları da vardır: **Cennetü'l-huld, Cennetü'l-me'vâ, Cennetü'n-na'îm, Adn, Firdevs, Hüsnâ, Dârü's-selâm, Dârü'l-makāme** (*bk.* bu maddeler).

Cennetin tasviri ise üzerinde çok durulan konulardan biridir. Özellikle ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Rahmân, Vâkı'a, İnsân, Gāşiye***" surelerinde ayrıntılı olarak cennetin tasviri yapılmış; hatta cehennemden fazla olarak söz konusu edilmiştir. Buralarda cennetin sadece bağ ve bahçelerden ibaret olmadığı, içinde binbir nimetin bulunduğu, meleklerle hurilerin güzelliğe güzellik kattığı anlatılmıştır. Onun nimetleri şöyle sıralanmıştır: 1. Alabildiğine huzur ve mutluluk içinde bir hayat. 2. Sürekli iyilikler ile karşılaşma. 3. Manevî tatmin. 4. Allah ile yüz yüze gelmek. 5. Cennet ehlinin manevî yönü ve gücü yüksek mertebededir. Cennetle ilgili bir başka konu da onun sekiz kapısının olması hakkındadır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Hicr suresi***" (15 / 44) nde yedi kapıdan, ayrıca pek çok hadiste de sekiz cennet kapısından söz edilmektedir.

İslâmî edebiyatta cennetle ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Gazalî'den başlayarak ve onun yazdıklarını örnek alarak pek

çok Arap, Acem ve Türk sanatçılar burada adlarını sayamayacağımız sayıda eserler kaleme almışlardır.

§ *tam.* **cennetü'l-adn** *a.* (جنّت العدن) Cennetin katlarından birine verilen ad.

cennetü'l-âliyye *a.* (جنّت العاليّه) *"Yüce, ulu, yüksek cennet"* anlamında cennet için kullanılan söz.

cennetü'l-bakî *a.* (جنّت البقى) *"İçinde ağaç kalıntıları ve bitkiler bulunan bahçe."* anlamındaki bu terim, Medine'de "**Mescid-i Nebevî**"nin doğu tarafında bulunan ve içinde on bin civarında sahabînin bulunduğu rivayet edilen mezarlığın adı için kullanılmaktadır.

cennetü'l-huld *a.* (جنّت الخلد) Huld cennetinin adı.

cennetü'l-kesîb *a.* (جنّت الكثيب) *tas.* Doksan dokuz olan cennetin bir üst katı, yani yüzüncüsü olarak tasavvuf ehli arasında gösterilen cennet için kullanılan terim. Bu mertebede ancak Allah'ın görünme lütfu söz konusudur.

cennetü'l-me'vâ *a.* (جنّت المأوى) *tas. "Sığınılacak yer."* anlamındaki bu söz, tasavvuf ehli arasında Hz. Âdem'in içinde bulunacağı cennet olarak tanımlanmış ve terimleşmiştir.

cennetü'l-mu'allâ *a.* (جنّت المعلّى) *"Yüce bahçe."* anlamındaki bu söz, Mekke'de "**Beytullah**"ın kuzey bölgesinde bulunan ve içinde Hz. Peygamber'in dedesi, amcası ve eşlerinden Hatice'nin de bulunduğu ve sahabilerin de medfun olduğu mezarlığın adı.

cennetü'n-na'îm *a.* (جنّت النعيم) İnsana bahşedilen cennet.

cerh *a.* (جرح) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravîyi adalet ve zabt sıfatlarının birini veya her ikisini tam olarak taşımadığı gerekçesiyle tenkit etme işi.

cerh ve ta'dîl *a.* (جرح و تعديل) [*Ar.*] Hadis biliminin en önemli konularından olup sahih hadis ile zayıf hadisi ayırt etme işine verilen ad ve bu konuyu araştıran bilim dalı. Bu sorunu râviler "**metâ'in-i aşere**" (*on kusur*) veya "**ta'n sebepleri**" olarak on kusurda incelemişlerdir. Kusurlu sayılan râviye "**mecrûh**" adı verilmiştir. Sözü edilen bu on kusurun beşi adaletle, beşi de zabıt ile ilgilidir.

Adaletle ilgili kusurlar şunlar: 1. **Kizbü'r-râvî**: Râvinin hadis rivayetinde yalan söylediğinin ortaya çıkmasıdır. 2. **İttihâmü'r-**

râvî bi'l-kizb: Râvinin yalancılıkla suçlanmasıdır. 3. **Fısku'r-râvî**: Râvînin günah işlemesi, dinî emir ve yasaklardan herhangi birine uymaması. 4. **Bid'atü'r-râvî**: Râvinin küfrü gerektirmeyecek şekilde İslâm dininin ilkelerine aykırı görüşler ileri sürmesi. 5. **Cehâletü'r-râvî**: Râvinin bilinmeyen bir isimle anılması.

Zabıtla ilgili kusurlar şunlar: **Gaflet (*Fart-ı gaflet*)**: Râvînin dikkatsizliği ve daldınlığı. 2. **Fuhş-ı galat** veya **kesret-i galat**: Râvînin rivayette çoklukla yanılması. 3. **Vehim**: Râvînin zan konusunda hataya düşmesi. 4. **Muhâlefetü's-sîkāt**: Güvenilir bir râvînin kendinden daha güvenilir bir râvînin rivayetine aykırı rivayette bulunması. 5. **Sû-i hıfz**: Râvînin hafızasının zayıf ve güçsüz olması durumu.

Cerrâhiyye *öz.a.* (جراحيّه) [*Ar.*] Halvetiyye-Ramazâniyye tarikatinin Nureddin Cerrâhî'ye nisbet edilen bir kolu. Bu tarikatin kurucusunun sahabeden Ebû Ubeyde b. Cerrâh soyundan geldiği ve İstanbul'da Cerrahpaşa semtinde doğduğu için "**Cerrâhî**" adını aldığı rivayeti yaygındır. Kuruluşu olan 18. yüzyıl başından beri yirmi dokuz tekkesinin var olduğu söylenen bu tarikatin yirmi dört tekkesinin İstanbul'da bulunduğu bilinmektedir. Cumhuriyet sonrası tekke ve zaviyelerin kapatılması sonrasında bu tekkelerin pek çoğu faaliyetlerine son vermiş, sadece Cerrâhî Âsitânesi ayakta kalabilmiştir. Bu tarikatte "**zikir**" (*bk.* bu madde) ağırlıklı bir ibadet şeklidir. Tekkeye intisap eden bir kişi, şeyh efendinin yol göstericiliği ile "**vird-i kebîr**" (*bk.* bu madde) okunur, cemaatle sabah namazının kılınmasından sonra zikir halkası oluşturulur ve zikir çekilir. Ardından yol gösterici dede, sâliki şeyhin huzuruna götürür, şeyh efendi üç defa tövbe ettirip "**Âmentü**" (*bk.* bu madde) yü okuttuktan sonra dua okunur. Ayrıca, sabah namazının sünneti ile farzı arasında otuz üç defa "**İhlâs suresi**" (*bk.* bu madde) okunması, ikindi namazından sonra otuz üç defa "**selât ü selâm**" getirilmesi, akşam namazından sonra otuz üç defa "**estağfurullah**" çekilmesi, ayrıca her namazdan sonra yüz defa "**kelime-i tevhid**" (*bk.* bu madde) zikri tavsiye edilir. Tarikate yeni giren kimseye ise devetüyü arakıye giydirilmesi âdet hâline gelmiştir. Böylece zikir ibadetini yıllarca sürdüren sâlike "**halife**" (*bk.* bu madde) unvanı verilmiş olunur. Ayrıca bu unvanın kadınlara da verildiği söz konusudur. Bu tarikat, "**ehl-i sünnet**" (*bk.* bu madde) inancına sıkı sıkıya bağlı bir oluşum arz eder.

Tekkede işlerin yürütülmesi "muhib" ve "hizmet dervişleri" ile gerçekleştiriliyordu. Muhipler şeyhe malıyla veya maddî destekle hizmette bulunuyor; hizmet dervişleri ise sertarik, aşçı, zâkirbaşı, imam, meydancı, türbedar, kapıcı, asâdar, nakib, pazarcı, çerağcı, sâki, ferrâş adları ile tekkede hizmeti yürütüyordu. Öte yanda dergâh, "meydan" olarak adlandırılan kurullar ile idare ediliyordu. Şeyh (*post-nişîn*), sertarik ve aşçıdan oluşan ve "üçler meydanı" olarak nitelenen kurul, manevî işlerin yürütülmesini sağlıyordu; bunlara yardımcı olan zâkirbaşı, imam, meydancı ve türbedar idarî işleri yürütüyordu. Hizmetlilerin katılımıyla "on dörtler meydanı" oluşuyor; hizmetnişinlerin ihvan arasından belirlediği yirmi altı kişinin katılımı ile tekkede "kırklar meydanı" teşekkül etmiş oluyordu. Bu yapısı ile tarikat, çok ciddi ve düzenli bir faaliyet göstermesi; sadrazam, müderris, asker, kadı, imam, esnaf erbabı gibi sosyal hayatın çok değişik ve farklı kesimlerinden kimseleri bünyesinde bulundurması ile dikkatleri üzerinde toplamıştır.

cevâmi'ü'l-kelîm *a.* (جوامع الكليم) Hz. Peygamber'in hadislerinde az sözle çok mana ifade edebilme yetisi ve öteki peygamberlerden daha üstün bir özelliğe sahip olma özelliğini ifade eden terim. Bu söz aynı zamanda ***Kur'ân-ı Kerîm*** için de kullanılmıştır.

cevde *a.* (جوده) [*Ar.*] *bk.* **ceyyid**

cevdet *a.* (جودت) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"iyi, güzel, olgun."* olan bu söz, hadis biliminde "**sahih hadis**" (*bk.* bu madde) karşılığında kullanılmıştır.

cevher *a.* (جوهر) [*Ar.*] *"Yaratılış, tıynet, cibillet."* anlamında terim; "**araz**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

§ *tam.* **cevher-i aslî** *a.* (اصلى جوهر) *tas.* Allah.

cevher-i evvel *a.* (جوهر اوّل) *tas.* Ruh ve nefis anlamında tasavvuf terimi.

cevher-i ferd *a.* (جوهر فرد) *tas.* Tasavvuf inancında evrendeki bölünemeyen en küçük parça, *bk.* **cüz'-i lâ-yetecezzâ**

cevher-i heyûlâ *a.* (هيولى جوهر) *tas.* "**Âlem-i lâhût**" (*bk.* bu madde) anlamında terim.

cevher-i hebâ'î *a.* (جوهر هبائى) *tas.* "**Âlem-i lâhût**" (*bk.* bu madde) anlamında terim.

cevşen *a.* (جوشن) [*F.*] Sözlük anlamı *"zırh, savaş giysisi"* olan bu söz, "**ehl-i beyt**"ten gelen bilgiler ışığı altında Hz. Peygamber'e isnat edilen iki duanın adı. Bunlar, "**cevşen-i kebîr / cevşenü'l-kebîr**" (*büyük cevşen duası*) ve

"cevşen-i sagîr / cevşenü's-sagîr" (*küçük cevşen duası*) dır. Bu iki duadan en yaygın olanı büyük cevşen duası olup onunla ilgili şu hadise rivayet olunmuştur. Hz. Muhammed, İslâmiyet'in yayılması sürecinde cereyan eden savaşların birinde, bir rivayete göre de Uhud Savaşı sırasında üzerinde taşıdığı zırhın kendisini fazlasıyla sıkması üzerine ellerini açarak Allah'a dua etmiş; bunun üzerine Cebrail gelerek Muhammed'e bir dua sunmuş ve okumasını önermiştir. Bu dua, hem kendisini hem de ümmetini koruyacaktır, demiştir. Bu dua, kâinat yaratılmadan 50 000 yıl önce arşın direklerine yazılmıştı. Bu duayı okuyan veya yazılı olarak üzerinde taşıyan bir mümin her türlü felâketten, hastalıktan ve kötülüklerden kurtulacak, bütün arzuları yerine getirilecektir.

"cevşen-i kebîr / cevşenü'l-kebîr" (*büyük cevşen duası*) her biri Allah'ın isim ve sıfatlarından on tanesini içine alan ve yüz bölümden meydana gelen uzunca bir duadır ve her biri besmele ile başlamaktadır. Bu dua, özellikle Şiî dünyasında çok okunmuş ve yayılmış; gerek müstakil olarak gerekse başka mecmuaların içinde pek çok kez yayımlanmıştır. Ayrıca özündeki derinlik ve okunuşundaki akıcılık sebebiyle bu dua, Sünnî Müslümanlar arasında da yaygınlaşmış; çok okunmuş, hatta Türkçeye çevirisi yapılarak pek çok baskısı yapılmıştır.

"cevşen-i sagîr / cevşenü's-sagîr" (*küçük cevşen duası*) ise her biri "Allahümme kem min" sözü ile başlayan ve on dokuz bölümden oluşan kısa bir duadır.

ceyyid *a.* (جيّد) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"iyi, güzel"* olan bu söz, hadis biliminde **"sahih hadis"** karşılığında bir terim. Bu söz, güvenilir râviler için **"ceyyidü'l-hadîs"** biçiminde de kullanılmıştır. Ayrıca, **"ceyyid"**, **"mahfûz, müstakîm, nebîl, sâbit, sâlih,"** (*bk.* bu maddeler) terimleriyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

cezâ *a.* (جزاء) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"bir şeyin bedeli ve karşılığı"* olan bu söz, *"İnsanların fiil veya davranışları karşılığında dünyada ve ahirette göreceği maddî veya manevî müeyyide"* için kullanılan bir fıkıh terimi. Bu söz, türemiş biçimleriyle beraber ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yüzü aşkın ayette geçmektedir. Aynı şekilde hadislerde de yer alan bu terim, Allah'ın günah işleyen kullarına ceza vermesi, iyi amelleri sebebiyle de günahlarının affedilebileceği mealinde kullanılmıştır.

cezâ günü *a. bk.* **yevmü'd-dîn**

cezbe *a.* (جذبه) [*Ar.*] *tas.* Sözlük anlamı *"bir şeyi kendine çekmek."*

olan bu söz, *"Allah'ın kulu kendine çekip yakınlaştırması ve huzuruna yükseltmesi"* olarak kullanılmış bir tasavvufî terimdir. Sufîler, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Şûrâ suresi***" (42 / 13) nde yer alan bir ayetteki *"Allah dilediğini kendisine çeker."* sözünü cezbeye delil saymışlardır. Allah'ın kulunu kendisine çekmesine cezbe denilirken bu etkiyle kulun Allah'a yönelmesi de "**aşk**" olarak nitelenmiştir. Zikir, sema ve sohbet sırasında kendinden geçerek gayriihtiyari nara atan kimselerin bu hâllerine de cezbe denilmiştir.

Cibrîl *öz.a.* (جبريل) bk. **Cebrâ'il**

cihâr-yâr *a.* (جهار يار) [*F.*] *bk.* **Hulefâ-yı Râşidîn**

cihât, -dı *a.* (جهاد) [*Ar.*] **1.** Kelime anlamı, *"Didinmek, çalışıp çabalamak, gayret göstermek."* olan bu söz, İslâmı yayma ve bu uğurda düşmanla savaşma için kullanılan bir terimdir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de isim olarak dört ayette, türevleriyle yirmi dört yerde geçmektedir. Buralarda cihadın sırf savaş anlamında kullanılmadığı; özellikle "***Furkan suresi***" (25 / 52) ile "***Ankebût suresi***" (29 / 69) nde yer alan ayetlerde bu sözün din ve ***Kur'ân*** için, onları kâfirlere iyi anlatmak için mücadele etme yolunda kullanılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in pek çok hadisinde din yolunda yapılacak cihat için teşvik edici sözler kullandığı da rivayet edilmektedir. Yine Hz. Peygamber'in görevinin İslâma davet olduğu en çarpıcı bir biçimde "***Nahl suresi***" (16 / 125) inde mealen şöyle ifade edilmektedir: *"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle **(Kur'ân-ı Kerîm'le)** ve güzel öğütle da'vet et, onlarla tartışmanı en güzel bir şekilde yap."* Nitekim İslâm'da "**cihad**"ın gayesinin savaşmak, savaşarak insan öldürmek, bu yolla onların üstünde hükümranlık sağlamak olmadığı, tam aksine onları Hakk'a davet etmek olduğu vurgulanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber, "**cihât**"ın değerini şu hadisinde açıkça ifade etmektedir: *"Fetihten sonra hicret yoktur. Yalnız cihat etmek ve cihat niyetinde bulunmak vardır. Cihada çağrıldığınız zaman koşunuz."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. I, s. 4) Buharî ise "**cihât**" konusunu kitabının "***Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer***" başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 6, s. 2631-2877). Eşanlamlısı, **harp, kıtâl, savaş. 2.** *tas.* İnsanın Allah adına kendi nefsiyle mücadele etmesi. Hz. Muhammed'in bir savaş dönüşü sırasında söylediği, *"Küçük cihaddan büyük cihada döndük."* sözünden hareketle "**küçük cihat**" için din

düşmanlarıyla savaşma, "**büyük cihat**" için de insanın nefsiyle mücadelesi kasdedildiği ileri sürülmüş; bir başka râvinin Hz. Peygambere istinat edilen "*Mücahid nefsiyle cihad edendir.*" sözünü delil göstererek nefisle mücadelenin daha faziletli olduğu üzerinde durulmuştur.

§ *tam.* **cihâd-ı asgar** *a.* (جهاد اصغر) İslâm adına yapılan savaş.

cihâd-ı ekber *a.* (جهاد اكبر) *tas.* Dünya işlerini bir yana bırakarak Tanrı'ya ulaşmak için kendi benliği ile mücadele etme.

cihâd-ı mukaddes *a.* (جهاد مقدّس) Bu terim, din uğruna yapılan toplu savaş anlamında kullanılmıştır.

cihâdü'n-nefs *a.* (جهاد النفس) Bir müminin özünü haramdan koruması ve helâl üzre hayat sürmesi.

cihât *a.* (جهات) [*Ar.*] İmamlık, hatiplik, müderrislik, vaizlik, müezzinlik, kayyımlık gibi hizmetler.

cihet *a.* (جهت) [*Ar.*] Hadis biliminde "**sened**" (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

cilve *a.* (جلوه) [*Ar.*] *tas.* Sözlük anlamı "*Gelinin gerdek gecesi ilk defa damada görünmesi, damadın da geline yüz görümlüğü vermesi.*" olan bu söz, "*Hoşa giden veya gitmeyen ilginç davranışlar.*" olarak da nitelenmiş; bunlara tasavvufta "**cilve-i rabbâniyye, ilâhî cilve, kaderin** veya **talihin cilvesi**" denmiştir.

cimâ' *a.* (جماع) [*Ar.*] *bk.* **cinsî münâsebet**

cimâlü'l-mehâmil *a.* (جمال المحامل) [*Ar.*] Hadis biliminde, en güvenilir hadis derleyicisi veya kaleme alıcısı.

cimrilik *a.* Farsça "**cimrî**" sözünün Türkçeye geçmesi ve bu sözden "**-lik**" ekiyle yeni bir isim yapılması yoluyla dilimize kazandırılan bir terim. "*Elindeki parayı harcamaya kıyamama, eli sıkılık, hasislik, pintilik*" anlamındaki bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de hoş karşılanmamış; bunun insanlığın yararına olmadığı vurgulanmıştır (***Âl-i imrân suresi***, 3 / 180). Hz. Peygamber de pek çok hadisinde bu sözün çirkinliğine işaret ederek, bir hadisinde, "*cimrilik ile imanın bir arada bulunamayacağı.*" (Müsned II, 256, 331, 340) gerçeğini ifade etmiştir. Cimriliğin ahlâkî ve psikolojik bir hastalık olduğu ve bunun bilimsel yöntemlerle tedavisinin yapılması gerektiği hususunda bilim adamları görüş birliği içinde olmuşlardır.

cin *a.* (جنّ) [< *Ar.* **cenn**] Sözlük anlamı "*Örtmek, örtünmek, gizli kalmak.*" olan bu söz, "*Duyularla*

algınamayan ve kavranılamayan, insana özgü bilince sahip olan, ilâhî emirlere uyması istenilen, hem mümin hem de kâfir olarak telâkkî edilen bir varlık." olarak terimleşmiştir. Görünmez olması itibariyle cinler de melek gibi kabul edilmiş; ancak her cinin melek olduğu görüşü pek benimsenmemiştir. Cin inancı ilkel dinlerden başlayarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle kötü ruh ve varlık üstü kabul edilen bu varlıklar, büyülü bir dünyanın içinde telâkki edilmişlerdir. İslâm inancında ise bunların varlığı ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki *"**Cin suresi**"* (72) ile bildirilmektedir. Hatta, *"**Hicr suresi**"* (72)nin 27. ayetinde, mealen *"Cinleri de daha önce kavurucu bir ateşten yaratmıştık."* denilerek bu taifenin nasıl yaratıldığı ifade edilmektedir. Bu söz, sözlük ve terim anlamlarıyla pek çok hadiste de söz konusu olmaktadır (Wensinck, *Mu'cem,* "cinn" maddesi).

Cin suresi *a.* (جنّ سورهسی) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Cinn"* (سورة الجنّ)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yetmiş ikinci, iniş sırasına göre kırkıncı suresi olup *"**A'râf suresi**"* (52)nden sonra ve *"**Yâsîn suresi**"* (69)nden önce Mekke'de nazil olmuş ve yirmi sekiz ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki "**cinn**" topluluğundan alır. Bu topluluk, Hz. Muhammed'in ***Kur'ân-ı Kerîm*** okumasına hayran olurlar ve O'nun üstün belâgati ile büyülenerek imana gelirler. Sure, ilk kelimesinden dolayı *"**Kul uhiye suresi**"* olarak da adlandırılmıştır. Ayrıca surede Allah'ın birliği, ululuğu, gizli veya âşikâr her şeyi hakkıyla bildiği, cinler hakkında asılsız bilgilerin yanlışlığı, ahret hayatının kesin olduğu konuları üzerinde durulmaktadır.

cinâyet *a.* (جنايت) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Günah işlemek, günah ve suç."* olan bu söz, *"Mala ve cana yönelik hukuka aykırı eylemler. Özellikle de insan hayatına kastetme."* diye nitelenen bir fıkıh terimi. İslâm hukukçuları, insana yönelik cinayeti adam öldürme, müessir fiiller ve anne karnındaki çocuğa kastedilen öldürme olarak üçe ayırmışlardır.

cinsî münâsebet *a.* Sözlük anlamı *"Bir araya getirmek, toplamak."* olan bu söz, İslâmî ve hukukî manada meşru cinsel birlikteliği ifade etmiş; evlilikte karı ve kocanın hak ve vecibelerinden biri olarak kabul edilmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de cinsel birleşmenin meşru yolu olarak onun cinsel organından olması, onun dışında bir birleşmenin uygun olmadığı, hatta kadına aybaşı durumunda da yaklaşılmaması öğütlenmektedir (***Bakara suresi***, 2 /

222 ve 223). Hz. Peygamber de hadislerinde bu yolda öğütler vermiştir. İslâm inancında cinsel münasebetin manevî bir kirlilik olduğu kabul edilmiş, bundan arınmak için yıkanma ve gusül abdesti alma farz kılınmıştır.

cizye *a.* (جزيه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukuna göre İslâm devletleri içinde yaşayan anlaşmalı gayrimüslimlerden alınan ve "**baş vergisi**" olarak da adlandırılan bir tür vergi. Bunun sadece erkeklerden alındığı, eğer erkeklerin Müslüman olmaları durumunda bu vergiden muaf oldukları hukuken beyan edilmiştir. Bu vergiye esas olan ayet "***Tevbe suresi***" (9)nin 29. ayetidir. Bu ayet, Müslümanların Bizans'a yapmış olduğu Tebük Seferi (630) sırasında inmişti. Buna göre Müslüman devletler, bu vergi sayesinde garimüslümlerin can, mal, namus ve yaşama hakkını güvence altına alıyordu. Ayrıca Hz. Peygamber, bu tür azınlık kimselere haksızlık yapılmamasını ve onların haklarının adalet çerçevesinde korunmasını özellikle vurgulamıştır. Hz. Peygamber'in bu konudaki hadislerini Buharî kitabının "***Kitâbu'l-Cizye ve'l-Muvâda'a ma'a Ehli'z-Zimme ve'l-Harb***" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 2, s. 2941-2979) bölümünde toplamıştır.

cum'a *a.* (جمعه) [< *Ar.***cem'**] İslâm inancına göre büyük değer verilen haftalık tatil günü ve bu günde toplu olarak yapılan ibadete verilen ad. En geniş manası ve değerlendirilmesi ile ***Kur'ân-ı Kerîm***'in aynı adla anılan suresinde (62. sure) geçen bu terim, bu günde yapılan ibadetin faziletini ve öteki ibadetlerden daha üstün olduğunu ifade etmektedir (*bk.* ***Cum'a suresi***).

cum'a namazı *a.* Haftanın en hayırlı günlerinden sayılan ve bu günün "**öğle namazı**" (*bk.* bu madde) vaktinde kılınması farz olan namaz. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de özellikle aynı adlı surede (*bk.* ***Cum'a suresi***)nin 9. ayetinde mealen *"Ey iman edenler, Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız , elbette bu, sizin için daha hayırlıdır."* denilerek onun fazileti üzerinde durulmuştur. Bu namazın toplu olarak yani cemaatle kılınması emredilmiş olup iki rekat farz namazı ve iki rekat yerine geçen hutbenin okunması ile dört rekat olarak kabul edilmektedir. Farzdan önce kılınan namaz ise sünnet olarak değerlendirilmektedir. Bu namaz, kadına farz olmamakla beraber onların da camiye giderek cemaatle namaz kılması caiz görülmüş, bundan dolayı da ayrıca öğle namazı

kılması tavsiye edilmemiştir. Ayrıca seferî olanlara Cuma namazı kılma mecburiyeti getirilmemiş, kılanlara ise ayrıca öğle namazı kılma yükümlülüğü konulmamıştır. Cuma namazını gerektirmeyen durumlar arasında şunlar sayılmıştır: Ağır hastalık, hasta bakıcılık, yatalak derecede olan bitkinlik, sağlığa zarar verecek nitelikte sıcak ve soğuk havanın varlığı, can ve mal güvenliğinin bulunmaması. Cuma namazından önce gusül abdesti almak, temizlenerek namaza hazırlanmak, temiz giysilerle camiye gitmek, güzel kokular sürünmek bu namazın faziletlerinden gösterilmiştir; *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 2, "***Kitâbu'l-Cumu'a***", s. 849-899.

cum'a namazının şartları *a.* Cuma namazının bir kimseye farz olması için gereken şartları ifade eden terim. Bu şartlar şunlardır: Erkek olmak, hür olmak, mukim olmak, sağlıklı olmak, kör olmamak, ayakları sağlam olmak.

Cum'a suresi *a.* (جمعه سوره‌سی) [< *Ar.* "*Sûretü'l-Cum'a*" (سورة الجمعة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in altmış ikinci, iniş sırasına göre yüz onuncu suresi olup "***Saf suresi***" (61)nden sonra ve "***Fetih suresi***" (48)nden önce Mekke'de nazil olmuş ve on bir ayetten meydana gelmektedir. Adını dokuzuncu ayette geçen Cuma namazı sözünden almıştır. Surede peygamber göndermenin faydaları, vahyin yol göstericiliği ve Cuma namazının saygınlığı anlatılmaktadır. Ayrıca son üç ayette, Cuma vakti gelince işi bırakmanın ve camiye giderek ibadetle meşgul olmanın, dönünce de yine Allah'ın izniyle geçim için çalışmaya devam etmenin gereği üzerinde durulmuştur.

cünâh *a.* (جناه) [*Ar.*] *bk.* **günâh**

cündullah *a.* (جندالله) [*Ar.*] "*Allah'ın ordusu*" anlamında olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yedi yerde teklik, yirmi iki yerde de çokluk (cünûd) biçimiyle geçmekte ve "*Allah'ın iman edenlere yardım etmek üzere gönderdiği manevî güçler, ilâhî iradenin hâkim olmasına vesile kılınan tabiat varlıkları ve olayları.*" anlamında kullanılmaktadır.

cünüp *a.* (جنب) [*Ar.*] *fık.* Temel ibadetlerin yerine getirilmesine engel olan manevî kirlilik durumu, cünüplük. Bu durumun oluşması, cinsî münasebette bulunma veya değişik yöntemlerle cinsel haz duyma amacıyla meninin boşalması ile gerçekleşir. *bk.* **cenâbet**

§ *tam.* **cünüb-ı bâtınî** *a.* (باطنی جنب) *tas.* Tasavvuf inancında, basireti kapalı olan kimseyi ifade eden terim. Bunda zer-

re kadar dünya ile ilgili bir kirlilik söz konusu olursa kişi Hak'tan uzak kalır.

cünüb-ı hakîkî *a.* (جنب حقيقى) *tas.* Tasavvuf inancında, insanın bedeninde iğne ucu kadar bir yerde kuruluk kalsa cünüplükten kurtulamaz; bu durum, "**cünüb-ı hakîkî**" olarak nitelenmiş ve terimleşmiştir.

cünüplük *a. bk.* **cenâbet**

cürm *a.* (جرم) [*Ar.*] *bk.* **suç**

cürüm *a. bk.* **suç**

cüz *a.* (جزء) [< *Ar.***cüz'**] (*ç. b.* **eczâ'**) **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi sayfadan oluşan ve otuz bölümünden her biri. Bu düzene göre ***Kur'ân*** 30 cüz'e bölünmüş olur. **2.** Rivayet edilen hadisleri veya bir konuya ait rivayetleri belli usullere göre toplayan ve tasnif eden eserlere verilen ad. **3.** El yazması kitapların yaprak yani yirmi sayfadan oluşan her bir bölümü.

§ *tam.* **cüz'-i cedd** *a.* (جزء جد) *huk.* Babanın babasının oğulları ve onların oğulları, yani yakın ve uzak ana, baba bir amcalar ve onların oğulları ve oğullarının oğulları.

cüz'-i eb *a.* (جزء أب) *huk.* Babanın oğlu ve oğlunun oğlu.

cüz'-i lâ-yetecezzâ *a.* (لايتجزاء جزء) Bölünemeyen, parçalanamayan kısım, bölünme olanağı olmayan en ufak zerre.

cüz'-i meyyit *a.* (جزء ميت) *huk.* Ölünün oğlu.

Cüzûliyye *öz.a.* (جزوليه) [*Ar.*] *tas.* Şazeliyye tarikatinin on iki kolundan birinin adı.

Ç

çâh-ı Yûsuf *s.* (چاه يوسف) [< *F.***çâh** + *Ar.* ***Yûsuf***] Hz. Yakub'un pek sevdiği oğlu Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından içine atıldığı kuyu ve bu olayı ifade eden terim. Bazı rivayetlere göre bu kuyunun Ürdün taraflarında olduğu, kuyuya atıldığı sırada içinde pek çok zararlı ve vahşi hayvanın bulunduğu, Yusuf'un burada üç gün kaldığı, bu süre boyunca "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" okuduğu, onu oradan geçmekte olan bir kervanın sakasının fark edip çıkardığı ve Mısır'a götürdüğü rivayet edilmiştir. Bu olayın en sağlıklı hikâyesi ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Yûsuf suresi***" (22) nde anlatılmış ve buradan kaynaklanarak İslâmî-Türk edebiyatında ***Yûsuf u Züleyhâ*** mesnevîleri kaleme alınmıştır.

Çalab *öz.a.* Tanrı, Allah (*bk.* **Allah**).

çarh-gâh *a.* (چرخ كاه) [< *F.***çarh** + ***gâh***] **1.** Mevlevî dervişlerinin sema yaptıkları yer. **2.** Dinî-Türk musıkîsinde bir perde ve basit makamın adı.

çâr-tab' *a.* (چارطبع) [< *F.***çâr** + *Ar.***tab'**] *"Dört tabiat, huy."* anlamında olan bu terim, tasavvuf inancında "**hararet**" (*sıcaklık*), "**bürûdet**" (*soğukluk*), "**rutûbet**" (*yaş, nem*), "**yübûset**" (*kuruluk*) için kullanılmıştır.

çâr-yâr *a.* (چاريار) [< *F.***çâr** + ***yâr***] (*dört dost*) Dört halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali). Hz. Peygamber'den sonra halifelik görevini yürüten bu dört seçkin kimse için Sünnî Müslümanların kullandığı terim (*bk.* ***Hulefâ-yı Râşidîn***).

§ *tam.* **çâr-yâr-ı güzîn** *a.* (چار يار كزين) (*dört seçkin dost*),

Hz. Muhammed'in en yakın dört dostu: Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali.

çâr-yârî *a.* (چاریاری) [< *F.***çâr** + ***yâr*** + *Ar.*-**î**] Dört halife ile ilgili. **2.** Dört halifeye bağlılık. **3.** Sünnîlik.

çehâr-kûşe *a.* (چهار کوشه) [< *F.* ***çehâr*** + ***kûşe***] (*dört köşe*) Dört yön: Ön, arka, sağ, sol.

çehâr-yâr *a.* (چهاریار) *bk.* **çâr-yâr**

çelebi *a.* Osmanlı döneminde bazı tarikat şeyhleri ve ileri gelenlerine verilen unvan. Özellikle Mevlevîlikte **"çelebi"** sözü, Mevlânâ soyundan gelen kimseler ve şeyhlik makamında bulunan kimse için de kullanılmıştır.

çerâğ *a.* (چراغ) [*F.*] Kandil, mum ve benzeri aydınlatma aracı. **2.** *tas.* Bektaşî geleneğinde makam.

§ *tam.* **çerâg-ı çeşm** *a.* (چراغ چشم) **1.** Göz nuru. **2.** Evlât.

çerâg-ı mugân *a.* (چراغ مغان) Şarap.

çerâg-ı sipihr *a.* (چراغ سپهر) *mec.* **1.** Güneş. **2.** Ay. **3.**Yıldızlar.

çerâg-ı seher *a.* (چراغ سحر) Sabah yıldızı.

çifte salâ *a.* Namaz vakitlerinin bildirilmesi veya bir ölüm haberinin duyurulması için minarelerden iki veya daha fazla kişi tarafından okunan sala.

çile *a.* (چله) [< *F.***çille** < **çihl**] **1.** *tas.* Ruh temizliğine erişmek için zevk ve sefadan el çekerek sıkı perhiz yapmak için bir yerde 40 günlük ibadet etme. Tasavvuf kaynakları bazı ayetleri, özellikle de Hz. Musa'nın vahiy almak üzere kırk gece Tur Dağında kalmasını anlatan Kur'ân ayetlerini delil göstererek "çile" terimini ***Kur'ân-ı Kerîm***'de aramaya yönelmişlerdir. Bununla insanın nefsine egemen olması, kendisini disiplin altına alması, ruh temizliğini ve kalb huzurunu sağlamaya çalışması, keramet sahibi olunması gibi ahlâkî ve tasavvufî gayelere yönelmesi çilenin özünü oluşturmaktadır. **2.** Eziyet, sıkıntı.

§ *tam.* **çille-i büzürg** *a.* (بزرگ چله) Zemherir ayı, erbain.

çille-i ma'kûse *a.* (چله معکوسه) *tas.* Dervişlerin kendilerini ayaklarından tavana asarak çile çıkarması.

çille-i merdân *a.* (چله مردان) *tas.* Tekkelerde yorucu işlerde görev yapan kimse.

çilehane *a.* (چله‌خانه) [< *F.****çille*** + ***hâne***] Dervişlerin tekke, hankah, ribat ve zaviyelerde çile doldurmak veya çıkarmak amacıyla kırk gün boyunca kalacağı dar ve karanlık hücrelere verilen ad. *bk.* **halvethane**

çok evlilik *a.* Bir erkeğin aynı zamanda birden fazla kadınla evliliği **(polygamy)** biçminde tanımlanan bir terim. Yahudilik ve Hristiyanlık'ta çok evliliği yasaklayan herhangi bir hüküm yoktur. Hatta Hz. İbrahim, Hz, Ya'kub, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve sonraki bazı peygamberlerin birden çok kadınla evli olduklarını bilinmektedir. Yine İncil'de çok evliliği yasaklayan hükümlere rastlanmadığı kaynaklarda zikredilmektedir.

İslâmiyet ilke olarak tek evliliği önermekle beraber çok evliliği caiz gören hükümlere de sahiptir. Üstelik çok evliliği dört kadın ile sınırlayan bir hükmün varlığı ve yaygınlığı söz konusudur. Bunun en açık hükmünü ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Nisa suresi***" (4)nin üçüncü ayetinde görmekteyiz. Bu surede *"Eğer hoşunuza giderse iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz. Şayet aralarında adaletsizlikten endişe ederseniz bir tane almalısınız. Cariyelerinizle yetinmelisiniz."* denmesi örnek olarak gösterilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in en çok dört kadınla evlenme hükmünü belgeleyen hadisler de var. Söz gelişi İslâmiyeti yeni kabul ettiği sıralarda beş hanımı olan Nevfel b. Muâviye'ye bunlardan birisini bırakmasını söylemesi, sekiz eşi olan Kays b. Haris ile on hanımı olan Gaylan b. Seleme'ye de dörtten fazla olan eşlerini boşamalarını emretmesi hadis kaynaklarında yer almaktadır (Tirmizî, "nikâh" 33).

D

dabbe *a.* (ضبّه) [*Ar.*] Hadis metinlerinde sahih gibi görünse de yanlış veya noksan olduğu sanılan söz veya ibarenin üzerine konulan ve "ص" (sad) harfine benzeyen işaret.

dâbbetü'l-arz *a.* (دابّة الارض) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Yürüyen her cins canlı, özellikle binek hayvanı."* olan bu söz, *"Kıyamet alâmetlerinden biri olarak kabul edilen yaratık."* biçiminde terimdir. Bu yaratık, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on dört ayette teklik ve dört ayette de çokluk biçimiyle geçmektedir. Bu tür yaratıklara, Yahudi ve Hristiyanlıkta da "**beast, dragon, leviathan, rahabi**" gibi adlarla rastlamak mümkündür.

dahve-i kübrâ *a.* (ضحوه كبرى) [*Ar.*] Kaba kuşluk vakti. Oruç süresinin yarısı olarak da nitelenen bu söz, Ramazan orucu, adak orucu ve nafile oruçlar için niyet edilebilecek süreyi gösterir.

dahve-i sugrâ *a.* (ضحوه صغرى) [*Ar.*] Güneşin doğmasından 5 derece (bir mızrak boyu) yükselmesinden itibaren başlayan zaman dilimini ifade eder.

dâ'î *a.* (داعى) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Çağırmak, seslenmek davet etmek."* olan bu söz, *"İnsanları mensup olduğu veya bağlandığı din ya da mezhebine davet eden kimse."* anlamında bir terim. Ayrıca dâ'îler, İslâm dünyasında ortaya çıkan mezhepleri duyurma, yayma veya insanları davet etme yetkisine sahip kimse olarak da bilinmişlerdir. Bazı mezheplerde söz gelişi İsmailiyye, Karmatîler gibi önemli ve çok yaygın mezheplerde bunlar, şeyhten sonra gelen önemli kişiler konumunda-

dır. Hatta onlara "**dâ'î-yi ekber**" diye unvan da verilmiştir. Bundan dolayı bu kimseler, temsil ettikleri mezhepleri hakkıyla tanıtabilmek için hem dinî hem de sosyal bilgiler sahasında iyi yetiştiriliyor; insanlarla iyi diyalog kurabilmeleri için de âdâb-ı muâşeret kuralları bile öğretiliyordu.

dâ'im *a.* (دائم) [*Ar.*] *"Devamlı olmak, sabit olmak"* anlamında Allah'ın sıfatı olarak geçen bu söz, "**bâkî**" sıfatı ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

dalâlet *a.* (ضلالت) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Yok olmak, kaybolmak, şaşırmak."* olan bu söz, *"Bilerek ya da farkında olmayarak doğru yoldan ayrılmak, sapmak veya azmak."* olarak nitelenmiş ve *"Haktan ayrılarak bâtıla yönelme, ilâhî emirlere baş kaldırma ve aykırı davranma."* olarak da terim niteliği kazanmıştır. Sosyal hayatta ise toplumun ortak değer yargılarını, inanç ve düşünce dünyasını hiçe sayma veya onları çiğneme olarak telâkkî edilmiştir. Dinî inançlar düzleminde ise farklı açılardan yorumlanan dalâlet, Yahudîlikte Hz. Musa'nın tebliğ ettiği ilâhî kurallara uymama ve onlara karşı çıkma olarak nitelenmiş; Hristiyanlıkta, teolojik konularda aykırı fikirleri savunmak olarak değerlendirilmiş; İslâmiyette ise Hak yolundan sapmak, haram olana yönelmek, biçiminde anlamlandırılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de türemiş biçimleriyle 218 ayette söz konusu edilen bu terim, mealen *"küfür ve inkâra yönelen sapıklık"* olarak gösterilmiştir. Hz. Peygamber de ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen anlamlarıyla dalâlet konusunu gündeme getirmiş; hatta dualarında, *"Dalâlete düşmekten, düşürülmekten, başkalarının sapıklığa düşmesine sebep olmaktan Allah'a sığınırım."* (Müsned, IV, s. 264; VI, 302) demeyi dilinden düşürmemiştir.

dânâ *a.* (دانا) [*Ar.*] *tas.* Sözlük anlamı, *"Bilen, bilici"* olan bu terim, tasavvuf dünyasında "**insân-ı kâmil**" (*bk.* bu madde) için kullanılmıştır.

dâr *a.* (دار) [*Ar.*] (*ç. b.* **dâr** *ve* **dîrân**) *"Ev, ocak; yurt, ülke, memleket."* anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **dâr-ı adl** *a.* (دار عدل) Adaletli İslâm ülkesi.

dâr-ı azâb *a.* (دار عذاب) Cehennem.

dâr-ı bekā *a.* (دار بقا) Öteki dünya, ahiret.

dâr-ı dünyâ *a.* (دار دنيا) Bu dünya.

dâr-ı emân *a.* (دار امان) İslâm hâkimiyeti altında bulunan bir gayrimüslim ülke.

dâr-ı fenâ *a.* (دار فنا) Gelip geçici olan bu dünya.

dâr-ı bagy *a.* (دار بغى) Devlete karşı isyan eden bir grubun oluşturduğu İslâm beldesi.

dâr-ı harb *a.* (دار حرب) Müslüman ülkelere karşı toplu olarak savaş durumunda bulunan devletler, **dârü'l-cihâd.**

dâr-ı İslâm *a.* (دار اسلام) Müslüman ülkeler.

dâr-ı küfr *a.* (دار كفر) İslâm ülkelerinin dışında olan beldeler.

dâr-ı na'îm *a.* (دار نعيم) Cennet.

dâr-ı ridde *a.* (دار ردہ) Aslen Müslüman iken sonradan mürted olan, yani İslâmiyeti terk eden cemaatin yaşadığı belde.

dâr-ı sürûr *a.* (دار سرور) bk. **dârü's-sürûr**

dâr-ı şeş-per *a.* (دار ششپر) *mec.* Bu dünya, dâr-ı dünyâ.

dâr-ı ukbâ *a.* (دار عقبى) Öteki dünya, ahiret.

dâr-ı zimmet *a.* (دار ذمت) Müslüman devletlerin egemenliğini tanımış gayrimüslim ülkeler.

dârü'l-aceze *a.* (دار العجزه) Kimsesizler yurdu.

dârü'l-âhire *a.* (دارالاخره) **1.** Son yurt anlamındaki bu terim, cennet ve cehennem için ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yedi ayette geçmektedir. **2.** *bk.* **yevmü'l-âhir**

dârü'l-ahzân *a.* (دارالاحزان) Hüzünler evi, Hz. Yakup'un oğlu Yusuf'u kaybettikten sonra kapandığı oda, külbe-i ahzân.

dârü'l-âmân *a.* (دار الامان) Sığınak.

dârü'l-azab *a.* (دار العذاب) Cehennem.

dârü'l-bâb *a.* (دار الباب) **1.** Kapı girişi. **2.** Kazvin kentinin eski adı.

dârü'l-bekā *a.* (دارالبقا) *"Ebedî yurt"* anlamındaki bu terim, yokluk, sonu olmayan ahret hayatını ifade eder.

dârü'l-bevâr *a.* (دار البوار) *"Helâk yurdu."* anlamındaki bu söz, cehennem için kullanılan terimlerden biridir ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"İbrâhim suresi"*** (14 / 28) nde geçmektedir.

dârü'l-celâl *a.* (دار الجلال) **1.** Yüce, ulu yer. **2.** Erzurum'un eski adı.

dârü'l-cihâd *a.* (دار الجهاد) *bk.* **dâr-ı harb**

dârü'l-emân *a.* (دارالامان) **1.** Sığınılacak güvenli yer. **2.** *tas.* Bektaşîlikte erenler kapısı.

dârü'l-emâre *a.* (دار الامارة) Hükümet konağı.

dârü'l-esliha *a.* (دار الاسلحة) Silâh deposu, cephanelik.

dârü'l-eytâm *a.* (دار الايتام) Yetimler yurdu.

dârü'l-fenâ *a.* (دار الفنا) *bk.* **dâr-ı fenâ**

dârü'l-gurûr *a.* (دار الغرور) *tas.* Bu dünya.

dârü'l-hadîs *a.* (دارالحديث) İslâm ülkelerinde hadis bilimiyle uğraşan kurum veya medrese.

dârü'l-harb *a.* (دار الحرب) **1.** Savaş meydanı. **2.** İslâm hukukuna göre İslâmın siyasal hâkimiyeti sınırları dışında kalan yerler.

dârü'l-hikme *a.* (دار الحكمة) Akademi.

dârü'l-hilâfe *a.* (دارالخلافة) Halifeliğin bulunduğu merkez, İstanbul.

dârü'l-huffâz *a.* (دار الحفاظ) Hafız yetiştirme okulu.

dârü'l-huld *a.* (دار الخلد) *"Ölümsüzlük, sonsuzluk"* anlamındaki bu söz, cehennem için ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir yerde geçmektedir (***Fussilet suresi***, 41 / 27-28).

dârü'l-hüzn *a.* (دارالحزن) Hüzünler evi, dünya.

dârü'l-ilm *a.* (دار العلم) Bilim yuvası; Kahire'de Câmi'ü'l-Ezher'in adı.

dârü'l-islâm *a.* (دارالاسلام) İslâm ülkesi; İslâm hukukuna göre Müslümanların hâkim oldukları ve şeriatin uygulandığı ülke, İslâm ülkesi.

dârü'l-it'âm *a.* (دار الاطعام) Aş evi, imarethane.

dârü'l-kādî *a.* (دار القاضى) Mahkeme.

dârü'l-karâr *a.* (دار القرار) Ahiret, bu söz ***Kur'ân-ı Kerîm***'de (***Mü'min suresi***, 40 / 39) cennet ve cehennem için bir yerde geçmektedir. .

dârü'l-kemâl *a.* (دار الكمال) İstanbul'un bir başka adı.

dârü'l-kıyâm *a.* (دار القيام) Mahşer günü, ahiret.

dârü'l- *Kur'ân* *a.* (دار القرآن) ***Kur'ân-ı Kerîm*** okuma ve iyi okutma okulu, *bk.* **Kur'ân kursu**

dârü'l-kurrâ *a.* (دارالقرّآ) ***Kur'ân-ı Kerîm*** okuma ve iyi okutma okulu, *bk.* **Kur'ân kursu**

dârü'l-küttâb *a.* (دار الكتّاب) ***Kur'ân-ı Kerîm*** okuma ve iyi okutma okulu, *bk.* **Kur'ân kursu**

dârü'l-kütüb *a.* (دار الكتب) Kütüphane.

dârü'l-makāme *a.* (دارالمقامه) *"İkamet edilecek yer"* anlamında cennet için kullanılan bir ad.

dârü'l-mecânîn *a.* (دارالمجانين) Deliler evi, tımarhane.

dârü'l-mesnevî *a.* (دارالمثنوى) Mevlevî dergâhlarında Mevlâ-nâ'nın *Mesnevî*'sinin okutulduğu yer.

dârü'l-muttakîn *a.* (دارالمتّقين) Bu terim, *"Muttakîler, yani iman ve salih amel sahiplerinin yurdu."* anlamında cennet için kullanılmıştır.

dârü'l-ukbâ *a.* (دار العقبى) *bk.* **dâr-ı ukbâ**

dârü'n-na'îm *a.* (دار النعيم) Cennet.

dârü'n-nedve *a.* (دار الندوه) (*toplantı yapılan yer*) Kâbe'de, bugünkü **"Makām-ı Hanefî"** denilen yerin yanında, **"Hacerü'l-Esved"** tarafında bulunan ve eskiden Kureyşlilerin toplantı yaptıkları meclis.

dârü's-sa'îr *a.* (دار السعير) Cehennem.

dârü's-selâm *a.* (دار السلام) **1.** Cennet, maddî ve manevî afetlerden korunmuş sağ ve selâmet yeri olarak nitelenen ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de de yer alan bu terim, cennetin adlarından biri olarak nitelenmektedir. **2.** Bağdat'a verilen ad.

dârü's-sünne *a.* (دار السنّه) (*sünnet evi*) Hz. Peygamber'in hicretten sonra yerleştiği, İslâm'ın temel değerlerinin ve ilkelerinin tespit edilerek insanlığa tebliğ edildiği ve böylece İslâm dünyasını aydınlattığı yer olan Medine-i Münevvere.

dârü's-sürûr *a.* (دارالسرور) Huzur yeri, cennet.

dârü't-takıyye *a.* (دارالتقيّه) Şiî grupları tarafından muhalif cephelere karşı gerçek inancın gizlenmesini sağlayan yer.

Dâr *a.* (ضار) [*Ar.*] *"Zarar veren, zarar veren şeyleri yaratan, zarar verenleri cezalandıran."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu anlamların karşıtı **"nâfi"** (*hayır ve rahme ve faydalı olmak*) kavramlarıyla birlikte kullanılmış, buna göre Allah'ın hayır ve rahmet içinde olacağı, insana gelecek zararın yine Allah tarafından önleneceği gibi elliden fazla ayette yer almaktadır. **"Dâr"** adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

dâreyn *a.* (دارین) [*Ar.* **dâr** *sözünün tensiye (ikilik) biçimi*] *tas.* Bu terim, tasavvuf dünyasında dünya ve âhiret için kullanılmıştır.

da'vâ *a.* (دعوی) [*Ar.*] *huk.* Sözlük anlamı, *"Seslenmek, çağırmak, dua etmek."* olan bu söz, mahkeme yoluyla bir hakkın talep edilmesidir. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sözlük anlamına uygun olarak üç ayette geçmektedir (***A'râf suresi***, 7 / 5; ***Yunus suresi***, 10 / 10; ***Enbiyâ suresi***, 21 / 15). Hz. Peygamber'in hadislerinde ise *"İddia ve da'vâların iki şahitle ispat edilmesi, delilin bulunmadığı durumlarda yemine baş vurulması, hâkimin davalı ve davacıyı dinlemesi, açık ve eşit koşullarda yargı yapılması, mahkemeye sürülen delillerin kararlarda esas alınması."* konuları açıkça dile getirilmiştir (Müslim, "Akdiyye", Tirmizî, "Ahkâm"). İslâm fıkhında zaman içinde yargılama hukuku, devrin şartları çerçevesinde zengin bir fıkıh doktirini oluşturmuştur.

da'vâcı *a.* Bir mahkemeye başvurarak birini dava eden veya birinden şikâyetçi olan kimse; eşanlamlısı "**müştekî**", hukuk literatüründe "**müdde'î**"

da'vâlı *a.* Bir mahkemeye başvurularak biri hakkında dava açılan veya hakkında şikâyetçi olunan kimse; eşanlamlısı "**müdde'â aleyh**"

da'vet *a.* (دعوت) [*Ar.*] İslâm dinini müşriklere anlatma, tanıtma ve onları inanca çağırma, ayrıca İslâmiyeti yayma ve tanıtma, Müslümanları dinî inaçlarını yerine getirmeye teşvik etme anlamında olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de altı ayette geçmektedir ve türemiş biçimleriyle iki yüz beş yerde kullanılmıştır. Bu ayetlerde genellikle mealen *"İslâma ve İslâmî esasların uygulanmasına çağrı"* olarak ifade edilen davet, hem gayrimüslimler için hem de Müslümanlar için geçerli olan bir anlam zenginliği içermektedir. Yine ***Kur'ân***'da Hz. Peygamber'in dine davette bir zorlama içinde olmadığı, ilke olarak dinde zorlamaya baş vurulamayacağı, doğru ile yanlışın, gerçek ile gerçek olmayanın, iman edip etmemenin insanların kendi iradesine bağlı olduğu anlatılmıştır. Yine Hz. Peygamber'in görevinin İslâma davet olduğu en çarpıcı bir biçimde "***Nahl suresi***" (16 / 125) inde mealen şöyle ifade edilmektedir: *"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle* ***(Kur'ân-ı Kerîm****'le) ve güzel öğütle da'vet et, onlarla tartışmanı en güzel bir şekilde yap."* Nitekim İslâm'da "**cihad**"ın gayesinin savaşmak, savaşarak insan öldürmek, bu yolla onların üstünde hükümranlık sağlamak olmadığı, tam aksine onları

Hakka davet etmek olduğu vurgulanmıştır. Böyle olduğu için de bizzat Hz. Peygamber'in başlattığı, sonra da halifelerinin devam ettirdiği usule göre İslâm ordularının ilk görevinin müşrikleri İslâm'a davet olduğu, eğer bu davet kabul görmezse savaşa baş vurulması tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber bir cihad için hazırlık yapan ordu kumandanlarına şöyle seslenmiştir: *"Allah adına gaza ediniz. Allah'ı inkâr edenlerle savaşınız. Müşriklerle karşılaştığınızda önce onları İslâma davet ediniz. Eğer İslâmiyeti kabul ederlerse bunu yeterli bulunuz, kılıç çekmeyiniz. Müslüman olmazlarsa bir anlaşma esası olarak cizye vermelerini teklif ediniz."* (Serahsî, *Mebsût*, X). İslâmiyetin yayılması ve inanç ilkelerinin uygulanması "**da'vet**" esasına ve fikrine bağlı olduğu için bu dine "**da'vet dini**" (*dînü'd-da've*) denilmiştir.

deccâl (I) *a.* (دجال) [*Ar.*] Tek tanrılı dinlerde kıyamet alâmetlerinden sayılan ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacağı ve olağanüstü güçlere sahip olduğu söylenen kimselere verilen ad. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de doğrudan doğruya geçmemektedir. Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetlerde ise "**el-mesîhü'd-deccâl**" veya "**mesîhü'd-delâle**" biçiminde geçtiği kaynaklarda zikredilmektedir. Buna karşın Yahudîlikte ve Hristiyanlıkta bu terimin çok kullanıldığı görülür. Özellikle ***Kitâb-ı Mukaddes***'te Yuhanna'nın mektuplarında "**anti-christ**" olarak Mesîh'in düşmanı biçiminde nitelenen deccâl, *"âhir zamanda zuhur edecek düşman."* diye telâkkî edilmektedir.

deccâl (II) *a.* (دجال) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir ravînin rivayet ettiği bir hadisin hiçbir zaman muteber görülmeyeceği anlamında terim.

dede *a.* Anadolu'da kurulan pek çok tarikatte, belli bir mertebeye veya olgunluğa erişen kimseye verilen ad. Bu söz, genellikle Mevlevîlikte ve Bektâşîlikte yaygın bir kullanım alanı kazanmış; bunlara benzetilerek Hayretiyye, Bayramiyye gibi öteki tarikatlerde de sıkça söylenir olmuştur. Özellikle Mevlevîlikte ikrar vererek bin bir gün çilesini çıkarmış, dervişlik unvanını almış ve bir hücre sahibi olmuş kimseye "**dede**" denilmeye başlanmıştır. Hatta bunlar tekkedeki görevleri itibariyle, "tarikatçı dede, aşçı dede, kazancı dede, halife dede" gibi adlarla çağırılmışlardır. Bektâşîlikte ise bu terim çok daha yaygın biçimde kullanılmış; özellikle Bektâş Tekkesinde pîr postunda oturan Bektâşî babasına "**dede-baba**" (*bk.* bu madde) denilmiştir. Ay-

rıca bu tarikatte "âşık, tâlip, muhib, derviş, baba, halife, dede baba" unvanları dedeler için kullanılan yaygın sözlerden olarak bilinmektedir. Ayrıca Anadolu'da sünnî halk arasında "**dede**" kavramı da önemli bir yere sahiptir. Ermiş, görmüş geçirmiş, pîr-i fâni olmuş, insanlara yardım elini uzatan kimselere de "**dede**" denildiği, hatta bunların öldükten sonra da yardımcı ve umut kapısı olacağı inancı yaygın olup bu kimselerin kabirlerine "**yatır**" denildiği, oraların bir ziyaretgâh olarak görüldüğü, hatta o tür yerlere gidilerek dualar edildiği, çaputlar bağlandığı, adaklar adandığı, dilekler tutulduğu bilinmektedir.

dedebaba *a.* Bektaşîlik tarikatinde en üst mertebede bulunan kimselere verilen ad. Bu kimseler, genellikle "**Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı**"nda bulunan "**mücerred**" (*bekâr*) ler arasından seçiliyordu.

defin, -fni *a.* (دفن) [*Ar.*] Ölen kişinin "**cenaze namazı**" (*bk.* bu madde) kılındıktan sonra cenazeyi kabre gömme işi. Cenazeyi kabre kadar taşıma (**teşyi**) sünnettir. Cenazenin başka bir yere nakledilmesi genellikle bütün mezheplerce uygun görülmüştür. Erkek cenazeyi kabre öncelikle yakınlarının yerleştirmesi, kadın cenazeyi ise en yakın mahremi, yoksa yakın akrabası, o da yoksa yakın komşusunun indirmesi caiz görülmüştür. Kabre konulurken "***Bismillah ve alâ milleti Resûlihi***" duası okunur ve cenaze kıbleye 90 derece dönük şekilde sağ kolunun üzerine yerleştirilir. Mezarın üzeri tahta, kerpiç veya perdelerle örüldükten sonra toprakla örtülür. Bu işlemlerden sonra ***Kur'ân*** okumak, dua edilmek ve telkinde bulunmak müstehap kabul edilmiştir. Cenazenin defninin gündüz yapılması tavsiye edilirken zarurî sebeplerden dolayı gece de defin işleminin yapılabileceği söz konusudur.

define *a.* (دفينه) [< *Ar.***defn**] Sözlük anlamı "*Gizlenen şey.*" olan bu söz, "*Toprağın altında gizlenmiş, sahibi belli olmayan her türlü para veya kıymetli eşya.*" olarak tanımlanan bir fıkıh terimidir. Define İslâm öncesi bir döneme ait ise "**kenz-i câhilî**" (*bk.* bu madde), İslamdan sonra bir döneme ait ise "**kenz-i İslâmî**" (*bk.* bu madde) olarak adlandırılmıştır. İslâm hukukuna göre bulunan definenin beşte biri vergiye tabidir. Geri kalan kısmın kime ait olduğu veya bulunduğu arazinin durumuna ve şartlarına göre belirlenmesi uygun görülmüştür. Eğer arazi sahipsiz ise beşte dördü bulana aittir; sahipli ise arsa sahibi hak iddia ve isbat

etmedikçe beşte dördü bulana aittir, hükmünde bütün fıkıh bilginleri birleşmişlerdir. Müslümanlar tarafından gömülmüş bir para veya kıymetli eşya bulunmuş mal hükmündedir. Bulunan malın hangi arazide bulunmuş ise o arazinin sahibine ait olacağı, eğer sahibi çıkmazsa bu malı bulan kimse, onu hâkime teslim etmeli veya fakirlere dağıtmalı, hükmü yanında pek çok İslâm hukukçusu, bulunan bu malların "**beytülmâl**"e yani devlet hazinesine devrini uygun bulmuşlardır.

dehr *a.* (دهر) [*Ar.*] *"Zaman, dünya"* anlamındaki bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yetmiş altıncı suresi olan "***İnsan***" suresinin bir başka adıdır (*bk.* ***İnsan suresi***)

dehriyye *a.* (دهريه) [*Ar.*] İslâm dünyasında onuncu yüzyılda ortaya çıkan ve zaman ile maddenin ezelî ve ebedî olduğunu savunan felsefî akım. Bu akımın İbnu'r-Revendî (öl. 910) tarafından kurulduğu ve aklî unsurların ön planda tutulduğu kaynaklarda verilen bilgilerdendir.

delâlet *a.* (دلالت) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Kılavuzluk etme, yol gösterme."* olan bu söz, *"Zihnin bir şey hakkında bilinenden başka bir bilgiye ulaşması."* anlamında fıkıh ve mantık terimidir. Bu manada ilk bilgiye "**delil**" (*bk.* bu madde), ikinci bilgiye ise "**medlûl**" (*bk.* bu madde) denilmiştir.

delâ'ilü'n-nübüvve *a.* (دلائل النبوّه) [*Ar.*] *bk.* **alâmetü'n-nübüvve**

delîl *a.* (دليل) [*Ar.*] **1.** *fık.* Sözlük anlamı *"Kılavuzluk eden, yol gösteren"* olan bu söz, fıkıh usulünde *"Şer'î ve amelî bir hükme götüren şey, bir şeyi bilmeye yarayan nişan veya karine."* anlamında kullanılmıştır. Bu söz, bilginin kaynağı bakımından "**aklî delil**" ve"**naklî delil**" olarak ikiye ayrılmıştır. **2.** Hac veya umre ibadeti sırasında, bu kutsal görevi yerine getirmek üzere Mekke ve Medine'ye, kutsal topraklara giden müminlere kılavuzluk eden, onlara ibadetin ilkelerini ve inceliklerini gösteren kimseler için kullanılan terim.

dem *a.* (دم) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*kan*" olan bu terim, hac veya umre sırasında ibadet amacıyla veya bir vacibin geciktirilmesi ya da ihram yasağının çiğnenmesi olayına ceza karşılığı olarak kesilen koyun, keçi, yedide bir sığır veya deveyi ifade eder.

derece *a.* (درجه) [*Ar.*] (*ç. b.* **derec, derecât**) İslâm inancında farklı dünyevî veya uhrevî mertebeleri ya da müsbet bilimlerde bazı ölçüm aletleri. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on sekiz ayette geçmekte olan bu söz, hukukî, iktisadî, ilmî, ahlâkî, uhrevî faziletlere ve mertebe farklılıklarına

işaret etmektedir. Bazı peygamberlerin diğerlerine göre bir derce üstünlüğü (***Bakara suresi***, 2 / 253), bazı faziletli amelleri işleyenlerin işlemeyenlere göre bir derece üstün olduğu (***Nisâ suresi***, 4 / 95), mümin veya kâfir herkesin yaptığı işlere karşılık farklı derecelerde muamele göreceği (***Âl-i İmrân suresi***, 3 / 163, ***En'âm suresi***, 6 / 132, ***el-Ahkâf suresi***, 46 / 19) gibi ifadeler bunlardan bazıları olarak gösterilebilir.

derek *a.* (درك) [*Ar.*] İki ikişi arasında alım satım yapılan bir mal üzerinde üçüncü bir kişinin hak iddia etmesi durumunda, alıcının ödediği paranın geri alınmasını garanti eden bir fıkıh terimi. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir yerde "**derk**" (***Nisâ suresi***, 4 / 145), bir yerde de "**derek**" (***Tâhâ suresi***, 20 / 77) biçiminde geçmektedir. Hadislerde de yine aynı anlamda zikredildiği söz konusudur (Wensinck, *Mu'cem*, "drk"). İslâm hukukunda bu terim, "**damânü'd-derek**" veya "**el-kefâle bi'd-derek**" biçimleriyle yaygın olarak kullanılmıştır. Mal alım satımı sırasında bir üçüncü kişinin hak iddia etmesi birkaç durumda söz konusu olabilmektedir. Birincisi, bu malın bir mirasçısının çıkabilmesi; ikincisi bu malın çalıntı olabilmesi; üçüncüsü bu malın vakfedilmiş olması mümkün olabilmektedir. Bu ihtimallere karşılık alıcının uğrayabileceği zararları karşılamak üzere "**damânü'd-derek**" alım satımda bir teminat olarak kabul edilmiştir.

dergâh *a.* (درگاه) [*F.*] *bk.* **âsitâne**

ders *a.* (درس) [*Ar.*] (*ç. b.* **dürûs**) Bir bilimin veya bilginin öğrenilmesi için resmî ve özel kurumlarda veya özel hocalar önünde düzenli alınan eğitim.

§ *tam.* **ders-i âmm** *a.* (درس عام) **1.** Müderrislerin cami ve benzeri yerlerde verdikleri ders, va'az. **2.** Medreselerde öğrencilere, camilerde halka ders veya va'az verme yetkisine sahip müderris. Bu unvanı alabilmek için medreseden mezun olduktan ve icazet aldıktan sonra ayrıca va'az verebilecek nitelikte olup olmadığının ölçüldüğü bir imtihana da girmek gerekiyordu. Bu şekilde icazet alan bir "**ders-i âmm**" halk arasında oldukça etkili bir konumda bulunuyor; seviliyor ve sayılıyordu.

dervîş *a.* (درويش) [*F.*] (*ç. b.* **dervîşân**) **1.** Yoksul, fakir ve muhtaç kimse. **2.** *tas.* Tarikatlerden birinin şeyhine bağlanarak dergâhta hizmet ve çile ile gününü geçiren ermiş kişi. İyi bir perhize giren kişi, yeme içme, uyuma, konuşma gibi gün-

lük ihtiyaçları en aza indirme, gününü ibadet, zikir, tefekkür ve ruhî erginliğe ulaşma gayretiyle geçirir ve murada ermek için sabırlı ve tahammüllü olmak için her sıkıntıyı göze alması gerekir. Sünnî gelenekte gerçek derviş, bir hırka bir lokma felsefesine sahip olmalı, yoksulluğunu hiçbir zaman çıkar aracı olarak kullanmamalıdır. Herkese yardım eden, haksızlığa uğrasa bile engin bir hoşgörü ile bunu karşılaması gereken, dövene karşı el kaldırmaz, sövene karsı dilsiz, yetmiş iki milleti bir görür, yaradandan ötürü yaratılanı sever, gönül ehli ve Allah adamı olan bir derviş, ermiş ve ergin bir kimsedir. Mevlevîlikte ise dedelik makamına ulaşan kimseye de derviş denilmiştir. Bundan dolayı semazenler "dönen dervişler" olarak anılmış ve bu tiplemeleri ile dünyaca bilinir olmuşlardır. Ayrıca literatürde pek çok menkıbe, destan, masal ve hikâyeye konu olan bu kişiler, yüzyıllarca dinî ve sosyal hayatın önemli bir parçası olmuşlardır.

dervîşân *ç.a.* (درويشان) [*F.***dervîş***'in ç. b.*] Dervişler.

deryâ-yı adem *a.* (دریای عدم) [*F.***deryâ** + *Ar.* ***adem***] Yokluk.

deryâ-yı vahdet *a.* (دریای وحدت) [*F.****deryâ*** + *Ar.* ***vahdet***] (***birlik denizi***) *tas.* Ermiş veya olgun insan.

destan *a.* (دستان) [*F.*] Bir toplumu dinî, tarihî ve sosyal olaylar bakımından acı tatlı yönleriyle derinden etkileyen uzun manzum hikâye. Batı düntasının **epope (épopée)** olarak karşıladığı bu terim, daha çok edebiyat dünyasında ön plana çıkmakla beraber kaynaklandığı konular itibariyle de dinî özellikler ve nitelikler taşıdığı da görülmektedir. Bir milletin veya bireyin kahramanlıkları, bir toplumun kamu vicdanında derin iz bırakan savaşlar ve tabiî afetler, masallar ve kıssalar destan niteliğinde edebiyata kazandırılabiliyor. Her milletin ve halkın edebiyatında kendine özgü millî değerleri ölçüsünde değişik destanlara rastlanmaktadır. Türk milletinin tarihinde de kendi millî vicdanında şekillenmiş ve günümüze kadar ulaşmış pek çok destan örneği bulunmaktadır. Söz gelişi İslâmiyet öncesinde ***Alp Er Tunga, Şu-Saka Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Türeyiş ve Göç Destanı, Manas Destanı*** bu türün en tanınmış ve en eski destanları olarak edebiyat dünyamızda yerini almıştır. İslâmiyet sonrasında ise milletlerin kendi edebiyatlarında dinî ve millî nitelikte destan örneklerine rast-

lanmaktadır. Arap edebiyatında Batılı epos türünde veya ***İliada*** tarzında bir destan bulunmadığı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Bununla beraber sunî destan tarzında kahramanlığı konu edinen şiir ve nesir parçalarının bulunduğu ifade edilmektedir. Arap edebiyatındaki bu duruma karşın İran edebiyatı zengin bir destan örnekleriyle ortaya çıkar ve İslâmî edebiyata da kaynaklık eder. Onların en dikkate değer destanı Zaloğlu Restem ile Şehnâme'dir ve geç dönemlerde yazılan destanlara kaynaklık etmiştir. Dinî nitelikli İran destanları ağırlıklı olarak Hz. Ali ve ailesi ile İslâmî din büyüklerinin hayatını işler. ***Sâhibkıran-nâme, Hamle-i Haydârî, Ürd-i Bihişt, Ceng-nâme, Dâstân-ı Ali-yi Ekber*** bu türün en tanınmışlarındandır.

İslâmî-Türk destanları Karahanlıların Müslüman olmasından sonra karşımıza çıkmaya başlıyor. Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Hanın'ın İslâmiyetin yayılması yolunda gösterdiği başarılar ***Satuk Buğra Han Destanı*** ile belgelenir. Onu ***Battal Gazi Destanı*** izler. Battal Gazi'nin Anadolu Müslümanlığı yolunda verdiği mücadele bu destan ile dilden dile dolaşır. Sonra ***Dânişmend-nâme*** ile ***Saltuk-nâme*** gelir. Bunların yanında halk arasında oluşturulan ve yaygınlaşan Hz. Ali cenkleri, İslâmiyetin ilk yayılış dönemlerinde Hz. Peygamber'in savaşları, Hz. Ömer, Hz. Hamza'ya atfedilen dinî hikâyeleri de destan türnün halk arasındaki anonim örnekleri arasında sayılmak gerekir.

destûr *a.* (دستور) [*F.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında izin ve icazet.

devâvînü's-sitte *a.* (دواوين الستّة) [*Ar.*] (*altı divan*) Hadis biliminde, Buhârî ve Müslim'in "***el-Câmi'ü's-Sahîh***" adlı kitapları, Ebû Dâvud, Nesâ'î, Tirmizî ile İbn Mâce'nin "***Sünen***" adlı kitapları için kullanılan terim. Bunların hepsi altı eser etmektedir.

devir, -vri *a.* (دور) [< *Ar.***devr**] (*ç. b.* **edvâr**) **1.** Ölen bir kimsenin hayatta iken yerine getiremediği ibadetlerinin karşılığı olarak borçlarının edası niyetiyle fakirlere para dağıtılması ve bu amaçla yapılan toplu dua. **2.** Bazı tarikat dervişlerinin dönerek ettikleri zikir ve sema. **3.** *tas.* Sufî inancına göre bir varlık değişim ve dönüşüm evrelerinden geçtikten sonra en süflî mertebeye kadar düşer, sonra tekrar yükselme ile en uç mertebeye ulaşır. Bu dönüşüm "**devir**" terimi ile karşılanmıştır. Bir daire biçiminde telâkkî edilen bu dönüşümde inişe geçilen yarım daireye "**kavs-i nuzûl**" (*bk.* bu madde) veya "**mebde**" adları ve-

rilir ve sırasıyla "küllî akıl, dokuz akıl, dokuz nefis, dokuz felek, dört tabiat, dört unsur" olarak nitelenen en alt seviyeye iner; çıkışta ise yine sırasıyla "madde, maden, bitki, hayvan, insan ve insan-ı kâmil" mertebeleriyle yükselişe geçer ve bu çizgideki yarım daire de "**kavs-ı urûc**" (*bk.* bu madde), "**kavs-ı su'ûd**" (*bk.* bu madde) veya "**rücû**" olarak adlandırılırdı. Son mertebeye ulaşan "**insan-ı kâmil**" (*bk.* bu madde) Hakk'a vasıl olurdu. Başta Muhiddinü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî olmak üzere bütün meşhur mutasavvufların benimsediği bu "**devir nazariyesi**" kaynağını ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Bakara suresi***" (2 / 156) ndeki mealen *"Biz Allah'ın kuluyuz, ve (öldükten sonra) yine ona döneceğiz."* ayetinden almaktadır. *"Her şey aslına rücu eder."* fikri bu nazariyenin özünü teşkil eder.

§ *tam.* **devr-i devlet** *a.* (دور دولت) Huzur ve mutluluk zamanı.

devr-i esâtîr *a.* (دور اساطير) Mitoloji çağı.

devr-i felek *a.* (دور فلك) Zaman, kader, talih.

devr-i gül *a.* (دور كل) **1.** Gül mevsimi, bahar günleri. **2.** Hz. Peygamber çağı.

devr-i kebîr *a.* (دور كبير) *tas.* Mevlevîlikte bayramlarda namazdan sonra şeyh ve dervişlerin bayramlaşmak için bir araya gelerek bir halka oluşturması.

devr-i mihnet *a.* (دور محنت) *mec.* Dünya.

devr-i veledî *a.* (دورولدى) *tas.* Mevlevî ayini sırasında ayin başlarken zikir çekilerek yapılan dolaşma. Bu işi ilk defa Hz. Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled yaptığı için ona ithafen bu terim oluşmuştur.

devir hatmi *a.* Ölen bir Müslüman'ın Allah'ın rahmet ve mağfiretine kavuşması için okunan "**hatim**" (*bk.* bu madde) ve bu sırada yapılan merasim.

devir nazariyesi *a. bk.* **devir**

devrân *a.* (دوران) [< *Ar.***devr**] *tas.* Tasavvuf ehlinin tek başına veya toplu hâlde vecde gelip dönerek zikir yapmalarına verilen ad. Mevlevîlik, Kadirîlik, Rifâîlik, Halvetîlik başta olmak üzere pek çok tarikatlerde zikir ile beraber devrâna büyük önem verilmiştir. Bunun en çarpıcı örneği Mevlevîlikte söz konusudur. Burada "**üç devir**" (*edvâr-ı selâse*) ön plandadır ve dervişlerin düzenli ve ritmik olarak semahanede dualar ve selâmlar eşliğinde üç defa dönmesini ifade eder. Tasavvuf ehli, dönerek zikir

tutma, bu yolla Hakk'a erme amacını taşıyan devrânın, feleklerin döndüğüne, meleklerin arş etrafında döndüğüne, hacıların Kâbe etrafında dualar okuyarak tavaf ettiğine benzetilerek tarikatler içinde yaygınlaştığına inanmışlardır.

devriyye *a.* (دوريّه) [*Ar.***devrî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *tas. ed.* İnsan ve evrenin Allah'tan gelip Allah'a dönmesi felsefesini anlatan ve işleyen tasavvufî şiir. Devir nazariyesinin (*bk.* **devir**) esas alındığı bu tür şiirler, İran ve Türk tasavvuf edebiyatının önde gelen örnekleri arasında yer almaktadır.

dilencilik *a. "Sorma, isteme, dilenme"* anlamında Arapça **"se'ele / sâ'il"** sözünden dilimize gelen bu terim, yardıma muhtaç kimselerin el açıp dilenmesi anlamındadır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"sâ'il"** bir yerde ve bunu çoğulu **"sâ'ilîn"** de iki ayette geçmektedir. Buralarda iyi bir Müslümanın muhtaç kimselere yardımda bulunması öğütlenmekte, yardım için gelenlerin boş çevrilmemesi salık verilmektedir. Hadis kaynaklarında ise dilencilikle ilgili bilgiler daha geniş yer tutmaktadır. Hz. Peygamber, *"En sağlıklı ve temiz kazancın el emeği ve alın teriyle olması."* gerektiği üzerinde durmuştur (Wensinck, "su'âl"). İslâm bilginleri dilenciliğin hoş görülmemesini şu noktalardan izah etmeye çalışmışlardır: 1. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah, bütün canlıların rızıklarını vereceğini, bunu hiçe sayarak bazı kimselerin el açarak Allah'tan başka kimselere umut bağlaması Allah'a karşı saygısızlıktır. 2. Bir Müslüman kendisini sadece Allah katında küçük görebilir. Buna karşın bir dilenci bu gerçeği göz ardı ederek bir başkası önünde kendini küçük düşürmektedir. Öte yanda İslâm bilginleri bir kişinin çalışamayacak dercede güçsüz ve muhtaç, zarurî ihtiyaçlarını karşılayamayacak derecede fakir ise dileniciliği caiz görmüşlerdir. İslâmda dilencilik, kazanç kapısı değil, zaruret hâliyle sınırlı bir ihtiyaç yoludur.

dîn *a.* (دين) [< *Ar.* **deyn**] (*ç. b.* **edyân**) *"Allah'ın hükmü ve yönetimi"* anlamındaki bu söz zaman içinde *"Allah'a inanma ve ibadet etme konusunda herkesin veya her milletin tuttuğu yol."* biçiminde terimleşmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz doksan iki yerde geçmektedir. Bu ayetlerde metnin konteksti içinde mealen *"yönetme, yönetilme, şeriat, İslâm, âdet, ceza, hudud, hesap, millet"* gibi anlamlarda söz konusudur. Hadis kaynaklarında da bu terim ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki anlamlar çerçevesinde yer almaktadır. Özellikle

"Allah indinde dinin aslı hanîflik (tevhid) ve İslâmdır." hadisi bu terimi en açık biçimde dile getirmektedir. İslâm bilginleri bu terimin tanımını ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve hadislerin ışığı doğrultusunda yapmışlardır. Bu tanımlardan en önemlisi Seyyid Şerif el-Cürcânî'ye ait olup şöyle nakledilmektedir: *"Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilâhî bir kanundur."* Ondan sonraki tanımlar genellikle bunu örnek almışlardır. Geç dönem din bilginleri bu tanımı daha kapsamlı bir biçime getirmişlerdir. Söz gelişi Muhammed Abduh, *"Din, insanın evrendeki varlıkları duyular üstü ilâhî gerçekleri kavramasından ibarettir."* diyerek tanımlar ve "**ilâhî gerçekler**"i tebliğ edenler de peygamberlerdir, diyerek onların dini öğrenmedeki rolünü vurgulamış olur. Batılı bilim adamlarının tanımı ise bütün dinleri kapsayacak ölçüde karşımıza çıkmaktadır. Söz gelişi Rudolf Otto, *"Din kutsalın tecrübesidir."* derken, Herbert Spencer, *"Her şeyin bizim bildiğimizin üzerine çıkan bir kudretin tezahürüdür."* diye tanımlar. Max Müller ise dini, *"İnsanın, çeşitli adlar ve değişen görünüşler altındaki sonsuzu kavramasını sağlayan zihnî becerisi ve yetisi."* olarak niteler. Bu ve benzeri tanımlar, dini Tanrı kavramı ile birlikte düşünmeye ve anlatmaya özen göstermişlerdir.

Farklı inançların oluşturduğu dinlerin adlandırılması ve tasnifi ise ***Kur'ân-ı Kerîm***'e göre olmuştur. "***Âl-i İmrân***" (3 / 19) suresindeki mealen *"Allah katında hak din ancak İslâmdır."* sözü, "***Rûm***" (30 / 30) suresindeki *"Allah'ın yarattığı bu dini değiştirmeye kimsenin gücü yetmez. İşte dosdoğru din budur."* sözü, "***Tevbe***" (9 / 33) suresindeki *"O (Allah) müşrikler hoşlanmasa da dinini bütün dinlerden üstün kılmak üzere peygamberini hidayet ve Hak din ile göndermek."* sözü, "***Fetih***" (48 / 28) suresindeki *"Bütün dinlerden üstün kılmak üzere peygamberini doğruluk rehberi Kur'ân ve Hak din ile gönderen O'dur."* sözü İslâm'ı kastetmektedir. Bu delillere göre kaynağının ilâhî olması sebebiyle İslâm, hak dindir. Öteki dinlerden ilâhî vahye dayanmayanlara "**bâtıl dinler**" (*bk.* bu madde), ilâhî vahye dayanmakla birlikte orijinalitesini kaybetmiş olanlara (Yahudilik ve Hristiyanlık gibi) "**muharref dinler**" (*bk.* bu madde) adları verilmiştir. Ayrıca vahye dayanan tek Allah'a inanan dinlere "**semâvî dinler**" (*bk.* bu madde) terimi de kullanılmıştır.

dîn-dâr *a.* (ديندار) [< *Ar.***dîn** + *F.***dâr**] Dinin hükümlerini eksik-

siz yerine getirmeye çalışan, itikadı sağlam olan kimse.

dîn-dârâne *s.* (دینادارآنه) [< *Ar.***dîn** + *F.***dâr** + **-âne**] Allah'a inanmış ve bağlanmış olan kimseye özgü veya ona yakışacak şekilde.

dîn-dârî *a.* (دینداری) [< *Ar.***dîn** + *F.* **dâr** + *Ar.***-î**] Dindarlık, dine bağlılık.

din değiştirme *a. bk.* **ihtidâ** ve **irtidât**

din direği *a.* Dinin en büyük temsilcisi ve savunucusu.

din günü *a. bk.* **yevmü'd-dîn**

dînî *s.* (دینی) [< *Ar.***dîn** + **-î**] Dinle ilgili olan, dine özgü.

dîniyyât *ç.a.* (دینیات) [*Ar.***dîniyye***'nin ç. b.*] Din işleri.

Dînü'l-Hakk *a.* (دین الحقّ) [*Ar.*] *bk.* **hak din**

dirâyetü'l-hadîs *a.* (درایة الحدیث) [*Ar.*] Hadislerin rivayetlerinin sağlıklı ve sağlamlık derecesini belirlemeyi konu alan hadis bilimi. Bu bilimde râvi ile mervînin yani rivayet eden ile rivayet edilenin arasındaki münasebet bütün yönleriyle ele alınmakta, sadece Hz. Peygamber'den rivayet edilenler değil, ashab ve tâbiîne ait rivayetlerin de sahih olup olmadığı üzerinde titizlikle durulmuştur.

dirlik suyu *bk.* **âb-ı hayât**

dîvân edebiyâtı *a. bk.* **İslâmî edebiyât**

dîvân *a.* (دیوان) [*Ar.*] (*ç. b.* **devâvîn**) Hadis biliminde, büyük hadis kitapları için kullanılan terim.

dîvânî *a.* (دیوانی) [*Ar.*] İslâm hat (yazı) sanatında, özellikle Osmanlı devleti resmî kurumlarındaki yazışmalarda kullanılmış olan bir yazı türü. Divan-ı hümâyûnda alınan kararlar, fermanlar, beratlar, menşur, biti, buyuruldu, hüküm, tevkî, yarlık, nişan, vakfiye, ilâm gibi pek çok yazı, bu hat ile kaleme alınmıştır. Ayrıca bu yazıya "***hatt-ı çep***", hattatına da "***çep-nüvis***" denildiği kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu yazının bir özelliği, gizliliği korumak ve tahrifatı önlemek için harfler ve kelimeler birbirine çok yakın yazılmış; hatta "ا ، د ، ر ، و" gibi harfler kendinden sonra gelen harflerle bitiştirilmiş ve aralarında mesafe bırakılmadan yazılmış; satır sonuna yaklaştıkça yukarıya doğru bir kavis verilmeye çalışılmıştır. Bu yazı türünün "**celî-dîvânî**" ve "**dîvânî kırması**" adıyla iki çeşidi daha vardır.

Dîvân-ı İşrâf *a.* (دیوان اشراف) [*Ar.*] İslâm devletlerinde, askerî ve adlî hizmetlerin verildiği kurumların dışında bulunan devlet dairelerini denetleyen devlet dairesinin başkanı ile ona bağlı görevliler.

diyanet *a.* (دیانت) [*Ar.*] Dindarlık, din hükümlerine uyma (*bk.* **dîn**).

diyet *a.* (دیت) [< *Ar.***vedy**] *huk.* İslâm hukukuda adam öldürme veya yaralama hadiselerinde mağdur olan tarafa ceza veya kan bedeli olarak ödenen para veya mal karşılığı kullanılan terim. Diyet insanlık tarihinin en eski dönemlerinden başlayarak var olan ve uygulanan bir olgudur. Özellikle İslâmiyet öncesinde kabileler arasında baş gösteren öldürme hadiselerinde mağdur tarafa diyet ödeme genellikle mal karşılığı olmakta, mal için de ölçü deve kabul edilmekteydi. İslâm hukukunda ise ***Kur'ân-ı Kerîm*** kaynak alınarak kısastan diyete geçilmesi benimsenmeye başlanmıştır. Nitekim "***Bakara suresi***" (2 / 178) ndeki bir ayette, "*Ancak kim (din) kardeşi tarafından affedilirse o zaman ma'rûfa (ölçüye) uymak, güzel ve tam olarak ödeme yapmak gerekir.*" sözü bunun en açık belgesidir. Ayrıca yine ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki bir ayette (***Nisâ suresi***, 4 / 92) "*hatâen adam öldürme*" sözü geçmektedir. Bu durumda müminin bir esir azat etmesi ve ölenin varislerine teslim edilecek bir diyet vermesi, eğer öldürülen düşman bir kavimden ise öldürenin mümin bir esir azat etmesi ifade edilmektedir. Hadislerde ise bu konuda oldukça ayrıntı söz konusudur. Diyet için yüz deve, altın, gümüş, sığır, koyun, kıymetli mallar verilmesine ilişkin pek çok rivayetin varlığı kaynaklarda zikredilmektedir. Geç dönem İslâm hukukunda ise diyet, adam öldürme, yaralama ve sakat bırakma hadiselerine göre farklı diyet ödenmesini hükme bağlamıştır.

dokuz felek *a.* Dünyanın çevresini saran gökler. Eski ve tasavvuf inancına göre bunların sayısı dokuz olarak kabul edilmiştir. İlk yedi gökte yedi seyyare bulunmaktadır. Sekizinci gök burçlar âlemi olup dokuzuncu gök, "**felek-i atlas**" (*bk.* bu madde)da denilen sonsuz âlemdir. Aynı zamanda bunların hepsine Allah'ın yaratıcı kudretini ifade eden "**akl-ı küll**" (*bk.* bu madde) ve "**nefs-i küll**" (*bk.* bu madde) terimleri de kullanılmaktadır.

domuz *a.* İslâm dinînin yenmesini yasak kıldığı hayvan. İnsanı maddî ve manevî pisliklerden ve zararlı maddelerden korumak için birtakım kurallar ve yasaklar koyan İslâm dinînin bu konudaki temel kaynağı ***Kur'ân-ı Kerîm***'dir. Kaynak alınarak kısastan diyete geçilmesi benimsenmeye başlanmıştır. Nitekim "***Bakara suresi***" (2 / 178), "***Mâ'ide suresi***" (5 / 3), "***En'âm suresi***" (6 / 145), "***Nahl suresi***" (14 / 115) nde domuzdan pis olarak söz edilmiş ve yenmesi haram kılınmıştır. İlâhî dinlerden Yahudîlikte de bu hayvanın eti yine haram kılınırken (***Tevrat,***

"Levililer" 11 / 7, "Tesniye" 14 / 8) Hristiyanlıkta bu konuda açık bir hüküm söz konusu değildir. Domuzun haram kılınmasının en belirgin sebebi olarak bu hayvanın birçok hastalığın insana geçmesine vesile olduğu, özellikle onda kolesterin, yağ asitleri, kükürt, histamin, trişin hastalığı, domuz şeridi, domuz vebası, kuduz, şarbon, ruam, şap, tüberkiloz gibi pek çok hastalığın taşıyıcısı olduğu tıp dünyasınca kabul edilmiş durumdadır.

dönme *a.* Din değiştirmiş, özellikle Müslüman olmuş kimse. Bu söz, daha çok Osmanlı devleti tebaasından olup dinî ve siyasî faaliyetlerini ve ideallerini uygulayabilmek için İslâmiyeti kabul etmiş bir Yahudî veya cemaati için yakıştırılmış bir sözdür. Bunlara "**avdetî**" terimi yanında liderleri Sabatay Sevi'nin adından dolayı "**Sabataistler**" de denilmiştir.

dört halife *a. bk.* **hulefâ-yı Râşidîn**

dört seçkin dost *a. bk.* **hulefâ-yı Râşidîn**

dört unsur *a. bk.* **anâsır-ı erba'a**

du'â *a.* (دعا) [*Ar.*] (*ç. b.* **ed'iye**) Sözlük anlamı *"Seslenmek, çağırmak, istemek."* olan bu söz, müminin bütün benliği ile Allah'a yönelerek O'ndan dilek ve istekte bulunmak amacıyla yapılan ibadet biçimi olarak terim niteliği kazanmıştır. Duanın temelinde Allah ile kul arasındaki iletişim, diyalog ve bağlılık yatmaktadır. İslâmî inançta dua, en temel yakarışların başında gelmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi ayette geçen bu söz, Allah'a bağlılık, yakarma, seslenme, ibadet etme, yardıma çağırma, O'nun birliğini zikretme anlamlarında ağırlık kazanmaktadır. Nitekin yüce Allah, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Mü'min suresi"*** (40 /60) nde mealen *"Bana du'â edin, size icabet edeyim. Çünkü bana ibadetten büyüklük taslayanlari hor ve hakîr cehenneme gideceklerdir"* demektedir. Öte yanda, Hz. Peygamber'in *"Duâ ibadetin özüdür."* (Tırmizî, "Da'avât") sözü bu terimin İslâm inancında ne kadar önem taşıdığını açıkça ifade etmektedir. Buharî ise "**du'â**"nın faziletini kitabında ***"Kitâbu't-Da'avât"*** (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 13, s. 6241- C. 14, s. 6352) bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Ayrıca bu söz, İslâmî kaynaklarda namaz ile birlikte düşünülmüş; namazın Arapçadaki adı olan "**salât**" sözünün asıl anlamının duâ olduğu ifade edilerek dinin temel unsurlarının başında gösterilmiştir. Duanın yapılmasında şu

hususlara dikkat çekilmiştir: Dua, gizlice ve alçak sesle yapılmalı, mübarek yerler ve vakitler seçilmeli, kıbleye yönelerek ve Allah'ın adıyla başlanarak ve de günahlara pişmanlık duyulduğunu ifade ederek yapılmalı, onun kabul edileceğine inanılarak ısrarla ve devamlı yapılarak alışkanlık hâline getirilmeli, bir de Allah'a hamd ü sena edilmeli, Hz. Peygambere salât ü selâm getirilmelidir. Buharî, "***Fatiha Suresi***"nin, dünyada başka hiçbir dinde eşi ve benzeri olmayan en kapsamlı dua olduğunu belirterek bunun dışında kitabının "***Kitâbu't-Da'avât***" bölümünü ***Kur'ân-ı Kerîm***'den aldığı en çok okunması gereken dualar ile tamamlar" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 14, s. 6350-6352). Bunlardan en çok bilineni ve namazlarda okunanı ise şudur: "***Sübhâne Rabbike Rabbi'l-izzeti ammâ yesifûn ve selâmun ale'l-murselîn ve'l-hamdü lillahi Rabbi'l-âlemîn.***" (*Galebe sahibi olan Rabbin onların isnat etmekte oldukları vasıflardan münezzehtir. Göderilen bütün peygamberlere selâm ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun.*)

§ *tam.* **du'â-yı hayr** *a.* (خير دعاى) Hayırlı dua.

du'â-yı müstecâb *a.* (مستجاب دعاى) Kabul edilen dua.

du'âcı *s.* (دعاجى) **1.** Dua eden; birinin iyiliği, sağlığı ve geleceği için Allah'a niyazda bulunan kimse. **2.** Dinî veya millî bir törende konuşması düzgün ve basma kalıp duaları bilir kimse.

du'â-gû *s.* (دعاى كو) [< *Ar.* ***du'â*** + *F.* ***gû***] Dua eden, Allah'a yalvaran (kimse).

du'â-gûyî *s.* (دعا كويى) [< *Ar.* ***du'â*** + *F.* ***gûy*** + *Ar.*- ***î***] Duacı.

du'â-hân *s.* (دعاخوان) [< *Ar.****du'â*** + *F.* ***hân***] Dua okumasını bilen, dua okuyucu.

du'â-hânî *a.* (دعاخوانى) [< *Ar.****du'â*** + *F.* ***hân*** + *Ar.* ***î***] Dua okuyucu.

du'ât *s.* (دعات) [*Ar.***dâ'î***'nin ç. b.*] Dua edenler, Allah'a yakarışta bulunanlar.

dübet *a. bk.* **rubâ'î**

duhâ namazı *a.* Güneşin doğuşundan 5 derece (bir mızrak boyu) yükselmesinden veya 45-50 dakika geçmesinden sonra "**zeval vakti**" (*öğle zamanı*) ne kadar geçen süreye "**duhâ**" (*kuşluk*) vakti, bu vakit içinde kılınacak namaza da "**duhâ namazı**" denilmektedir. Bu namazın bir adı da "**kuşluk namazı**" (*bk.* bu madde) dır. Bu namaz için en az iki, en çok on iki rekat namaz kılınması mendub sayılmış; ancak sekiz rekat kılınması faziletli olarak nitelenmiştir. *bk. Sahîh-i*

Buhârî ve Tercemesi, C. 3, s. 1118-1121).

Duhâ suresi *a.* (ضحى سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'd-Duhâ"*(سورة الضحى)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in doksan üçüncü, iniş sırasına göre on birinci suresi olup "***Fecr suresi***" (89)nden sonra ve "***İnşirâh suresi***" (94)nden önce Mekke'de nazil olmuştur. Adını birinci âyette geçen ve "kuşluk vakti" anlamına gelen "**duhâ**" kelimesinden alan bu sure, on bir ayetten oluşmaktadır. Sure, İslâm güneşinin yükselişini sembolize ederek küfür ve şirk döneminin sona ermeye başladığını ifade ile başlar. Allah'ın, müşriklerin söylediği gibi Hz. Peygamber'i unutmadığı (çünkü müşrikler uzun zamandır vahy gelmediği için Allah, Muhammed'i terk etti, diye söylenti çıkarmıştı. Bu sure de bunun üzerine nazil olmuştu.) ve O'nun daha da başarılı ve sonunun hayırlı olacağı üzerinde durulan bu sure, Mekke döneminde nazil olmuştur. Bunun fazileti, *"Kim Duhâ suresini okursa Allah onu Muhammed'in şefaatine nâil olan kullarından sayacağı"* mealindeki hadiste belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in "***Duhâ suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî,* C. 11, s. 5000-5002.

Duhân suresi *a.* (دخان سورهسى) [< *Ar."Sûretü'd-Duhân"*(سورة الدخان)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kırk dördüncü, iniş sırasına göre altmış dördüncü suresi olup "***Zuhruf suresi***" (43)nden sonra ve "***Câsiye suresi***" (45)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur. Adını onuncu âyette geçen "**duhân**" sözünden almıştır. Gökyüzünden gelip insanların üzerine bir azap gibi çökeceği duhân (duman)dan söz edilmesi kıyamet alâmeti olarak yorumlanmıştır. Konusu ise ***Kur'ân***'a ve Hz. Peygamber'e inanmanın önemi ve fazileti, inanmayanların ise hem dünyada hem de ahirette uğrayacağı cezalar ve azaplar şeklinde ifade edilmektedir. Bunun fazileti, *"Kim Duhân suresini okursa sabaha kadar yetmiş bin melek kendisi için istiğfarda bulunur."* ve *"Kim Cuma gecesi Duhân suresini okursa günahları bağışlanır."* mealindeki hadislerde belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in "***Duhân suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4741-4749.

dü âlem *a. tas. "İki âlem"* anlamında olup bu dünya ve âhiret hayatını ifade eder.

dü kevn *a.* **dü âlem**

dünyâ *a.* (دنيا) [*Ar.*] Yaşanılan hayat, âhiret hayatına göre ya-

şanmakta olan yer; **"âhiret"** karşıtı.

dünyâ hayatı *a.* İnsanoğlunun doğumundan ölümüne kadar süren hayat.

dürzîlik *a.* Fatimî devletinin altıncı halifesi Hâkim Biemrillah döneminde onun veziri Hamza b. Ali tarafından Şiîliğin İsmailiyye mezhebi içinden çıkan yeni bir ilâhî din kurulduğunu 1 Muharrem 408 / 30 Mayıs 1017 tarihinde açıklaması ile gündeme geldi. Adını bu akımın en güçlü ismi Anuş Tegin ed-Derezî'den alan bu aşırı fırkaya göre İslâmî manada bir dine bağlanmanın gereksizliği vurgulandı; gerçek ilâhî bilgileri kendilerinden öğrenilmesi zarureti ortaya atıldı. Bu hareket bir süre Hâkimiyye adıyla anıldıysa da sonradan Dürziyye adı altında yaygınlaştı. Bu mezhebin temelde dört esasa dayandığı kaynaklarda şöyle açıklanmıştır: 1. Hâkim Biemrillah'ın ilâh olduğuna inanmak. 2. Varlığın ilk illeti, yaratılışın aslı olan "emr"i yani Hamza b. Ali'yi tanıma. 3. Hamza'nın yardımcıları olan hudûd (Hâkim veya Hamza tarafından tayin edilen peygamber derecesindeki kimseler) ve vezirleri tanımak. 4. Yedi esası bilmek ve gereğini uygulamak. Yedi esas olarak da şunlar tespit edilmiştir: 1. Doğru sözlülük, namazın yerine konulan bu ilkeye göre Dürzîler, kendi dindaşı hakkında doğru sözlü olmak zorundadır. 2. Din kardeşini korumak. Zekâtın yerine konulmuştur. 3. Oruç yerine konulan ilke ise var olmayan birine ibadetten vazgeçmek. 4. İblislerden ve azgınlardan uzak durmak olan bu ilke hac yerine konulmuştur. 5. Hâkim Biemrillah'ı tek ilâh olarak tanımak. **"Kelime-i şehâdet"** (*bk.* bu madde) e karşılık olarak konulan bu esas gizlilik kuralına riayeti ifade etmektedir. 6. Hâkim Biemrillah'ın hüküm ve fiiline rıza göstermek. Bu ise cihad karşılığı olarak konmuştur. 7. Her şart ve konumda Hâkim Biemrillah'ın hükmüne itaat etmek. Tarihin seyri içinde dört büyük ailenin bu mezhebi sürdürdüğü ve son dönemlerde 400 000 – 450 000 Dürzî mensubunun Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün'de yaşadığı kaynaklarda zikredilmektedir.

E

e'azze Allahu *cüm.* (أعز الله) [*Ar.*] Allah onu aziz etsin, kutlu kılsın.

e'azz-ı kâ'inât *a.* (أعز كائنات) [*Ar.*] (*evrenin en saygını*) **1.** Âdem, insanoğlu. **2.** Hz. Muhammed.

e'azzeka'llahu *cüm.* (أعزك الله) Allah seni azizi etsin.

ebâbîl *ç.a.* (آبابيل) [*Ar.; teklik biçimi yok.*] **1.** *zool.* Dağ kırlangıcı, keçisağan. **2.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Yemen valisi Ebrehe (öl.570?) 'nin ordusunu helâk eden kuşlar (*bk.* ***Fîl suresi***).

ebbedallah *cüm.* (أبدلله) [< *Ar.***ebbed Allah**] *"Allah uzun ömur versin, daim etsin"* anlamında dua.

ebced *a.* (ابجد) [*Ar.*] Arap alfabesine göre harf değerleri ve bu değerlerin sayısal karşılıklarını gösteren sistem: ***ebced* (ابجد)*, hevvez* (هوز)*, huttî* (حطى)*, kelemen* (كلمن)*, sa'fes* (سعفص)*, karaşat* (قرشت)*, sehaz* (ثخذ)*, dazıg-len* (ضظغلا)**. Bu düzenin sonuna "***Mü'minûn***" (23) suresinin 14. ayetinin sonunda yer alan "*fetebârekallahu ahsenü'l-hâlikîn*" ibaresi eklenmiştir.

Sayısal karşılıkları:

elif (ا) **1, be** (ب) **2, cim** (ج) **3, dal** (د) **4, he** (ه) **5, vav** (و) **6, ze** (ز) **7, ha** (ح) **8, tı** (ط) **9, ye** (ی) **10 kef** (ك) **20, lam** (ل) **30, mim** (م) **40, nun** (ن) **50, sin** (س) **60, ayın** (ع) **70, fe** (ف) **80, sad** (ص) **90, kaf** (ق) **10, rı** (ر) **200, şın** (ش) **300, te** (ت) **400, se** (ث) **500, hı** (خ) **600, zel** (ذ) **700, dad** (ض) **800, zı** (ظ) **900, gayın** (غ) **1 000**

Farsça harfler:

p (پ) **2, ç** (چ) **3, j** (ژ) **7, ke** (گ) **20.**

ebced-hân *s.* (ابجد خوان) [< *Ar.* ***ebced*** + *F.* ***hân***] Öğreniminin henüz başında bulunan (kimse).

ebed *a.* (ابد) [*Ar.*] Allah'ın sıfatı olarak, *"Sonsuz olarak yaşayan, ölümlü olmayan."* biçiminde yorumlanan bu terim, O'nun **"bâkî"** ve **"dâ'im"** sıfatlaryla aynı anlamda kullanılmıştır; **"ezel"** karşıtı.

ebedî *a.* (ابدی) [< *Ar.* ***ebed*** + ***î***] Ebede mensup demek olan bu terim, **"ehl-i sünnet"** (*bk.* bu madde) inancına göre Allah'a nispet edilmektedir. Allah'ın ne başlangıcı ne de sonu vardır. Allah, ezelî ve ebedîdir. O'ndan başka bu vasfa sahip hiçbir varlık yoktur. Öte yanda **"âhir, bâkî** ve **dâim"** sıfatları O'nun ebedî olduğunun delilidir.

ebediyyet *a.* (ابديت) [*Ar.*] Sonu olmayan zaman, zevalsizlik, daimîlik.

ebeveyn *a.* (ابوين) [*Ar.*] *bk.* **ana-baba**

ebkā *a.* (ابقى) [*Ar.*] *"Verdiği nimetler kalıcı ve sürekli olan."* anlamında Allah'ın sıfatı. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Tâhâ suresi"*** (20 / 131) nde geçmektedir.

ebnâ *ç.a.* (ابناء) [*Ar.* **ibn**'*in ç. b.*] **1.** İbnler, oğullar. **2.** Yemen'de hâkimiyet kuran Sasanîlerin (575 – 625) bu ülkede kaldıkları süre içinde İranlı askerlerin Yemenli kadınlarla evlenmesi sonucu doğan etnik ve sosyal topluluğa verilen ad. Ebnâ ve San'a yöresinde oluşan bu topluluk, Hz. Peygamber'in kendilerine gönderdiği **"İslâma da'vet"** mektubu olumlu karşılandı ve o dönem valileri Bâzân ve Fîrûz ed-Deylemî yönetimlerince İslâmiyet topluca kabul edilmiş oldu. **3.** Hadis biliminde, babaların iyi yetişmiş oğullarından veya oğulların babalarından rivayet etmiş olduğu hadisler ve bunların incelenmesi konusu.

§ *tam.* **ebnâ-yı âdem** *a.* (ابنای آدم) İnsanoğlu.

ebnâ-yı beşer *a.* (ابنای بشر) İnsanoğlu, insan.

ebnâ-yı dehr *a.* (ابنای دهر) Dünya adamları, dünya işlerine bel bağlayan kimseler.

ebnâ-yı zamân *a.* (ابنای زمان) Yaşayanlar, hayatta olan insanlar.

ebnâ'ü'd-dehâlîz *a.* (ابناءُ الدهاليز) Terkedilmiş çocuklar, anası babası belli olmayan kimsesiz çocuklar.

ebû *a.* (ابو) [*Ar.* **eb** *sözünün ötreli (ü ile) okunmuş biçimi.*] *"Eb, baba, ata."* anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **ebu'l-akl** *a.* (ابوالعقل) Cebrail için kullanılan bir terim.

ebu'l-beşer *a.* (ابوالبشر) (*insanların babası*) Hazret-i Âdem.

ebu'l-cinn *a.* (ابوالجنّ) (*cinlerin babası*) İblis.

ebu'l-ervâh *a.* (ابوالارواح) Hz. Muhammed'in ruhu.

ebu'l-feth *a.* (ابوالفتح) Fatih Sultan Mehmed'in lâkabı.

ebu'l-kāsım *a.* (ابوالقاسم) (*Kasım'ın babası*) Küçük yaşta ölen oğlu Kasım'ın adından dolayı Hz. Peygamber'e verilen ad.

ebu'n-nevm *a.* (ابوالنوم) *bot.* Haşhaş.

ebu'r-rebî *a.* (ابوالربيع) *zool.* İbibik, hüdhüd.

ebu'l-vakt *a.* (ابوالوقت) *tas.* Dünyanın ve çağın etkisinde kalmayan, kendisini Allah'a adayan kimse, **ibnü'l-vakt** karşıtı.

ebû Müslim Destanı *a.* Dinî-destanî halk hikâyesi; Türk edebiyatında ***Kıssa-i Ebû Müslim*** ve ***Ebû Müslim-nâme*** olarak da bilinmektedir. Bu hikâyenin kahramanı Ebû Müslim-i Horasanî (öl. H. 137 / M. 755), yönetimin Emevî devletinden Abbasîlere geçmesinde önemli rol oynamış olan tarihî bir şahsiyettir. Halk arasında da yaygın olan bu destan-hikâyenin özünde, daima hakkı ve halkı savunan, zulme ve zalimlere karşı çıkan bir kişilik olarak yaratılan Ebû Müslim-i Horasanî, Asya'da İran'dan Özbekistan, Türkistan ve Dağıstan yöresine kadar uzanan bir coğrafyada tanınmış; fakat asıl şöhretini Anadolu'da hem yiğit bir kahraman hem de mübarek bir şahsiyet olarak kazanmıştır. Bu da destanın Türkler arasında daha çok tanındığını ve tutunduğunu başta yeniçeri teşkilâtı olmak üzere fütüvvet ocaklarında, Şiî-Alevî toplumunda, Bektaşî ile ahî zümreleri yanında esnaf teşkilâtı içinde halk kahveleri ve köy odalarında da okunması ve anlatılması onun Hz. Ali, Hz. Hamza ve öteki din büyüklerinin adları etrafında oluşan destansı hikâyelerin yanında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Destanın konusu Hz. Ali taraftarları ile Muaviye'yi savunanlar arasında başlayıp Ebû Müslim-i Horasanî'nin olaylar zincirine katılması ile genişler. Sonunda zafer Abbasîlerin lehinde sonuçlanır. Ebû Müslim-i Horasanî'nin ölümünden sonra da halk arasında yayılmaya devam eden destan, halk anlatıcılarının eklemeleriyle olay örgüsü zenginleştirilerek ve bir kahramanlık öyküsü ola-

rak bir fetih ve İslâmî kahramanlık kimliğini kazanmış; yüzyıllar boyu hem halk arasında dilden dile dolaşmış hem de Türk edebiyatına kaynaklık etmiştir.

ebvâb kitapları *a.* Hadis biliminde, yalnızca bir konudaki hadisleri bir araya getiren kitaplar.

ecâze lî *a.* (اجازلى) [*Ar.*] Hadis biliminde, icazet yoluyla alınan bir hadisi bir başkasına aktarma işi.

ecâzenî *a.* (اجازنى) [*Ar.*] *bk.* **ecâze lî**

ecel (I) *s.* (أجلّ) [< *Ar.***ecell**] *"Pek büyük, celil ve âlî, eşref."* anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **ecell-i mahlûkât** *a.* (أجلّ مخلوات) (*yaratıkların en şereflisi*) İnsan.

ecel (II) *a.* (اجل) [< *Ar.***ecell**] Allah tarafından her yaratılmış için önceden takdir edilmiş hayat süresi, ölüm anı, hayatın sonu, ölüm. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu sözün çok yönlü anlamları üzerinde durulmuş, pek çok ayette bu farklı anlamlar üzerinden mesajlar verilmiştir. Bunların temelinde, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen *"Allah'ın öne alınamaz ve geri bırakılamaz takdiri."* hükmü yatmaktadır. Bunların yanında sözünü ettiğimiz bu terim ile ilgili en çarpıcı ayet, ***"En'âm suresi"*** (6 / 2) nde karşımıza çıkıyor. Bu ayette geçen mealen, *"O, sizi çamurdan yaratan, sonra eceli takdir edendir."* ibaresi, "**ecel**" teriminin en belirgin ifadesidir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in hadislerinde de bu terim ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Bunlar arasında, *"Her insanın ecelinin önceden takdir edildiği"* (Tirmizî, "Tefsir", 2) üzerinde durulur. Ehl-i sünnet olan bilim adamları ve tıp alanında çalışanlar ile Mu'tezile bilginleri "**ecel-i tabiî**" (*ecel-i müsemmâ*) ve "**ecel-i ihtirâmî**" (*ecel-i kazâ*) şeklindeki bir ayırımı pek uygun görmemekle beraber bazı mezhepler arasında ihtilâflar söz konusu olmuştur. Mu'tezile ve Şi'â ehli insanın iki eceli olduğunu savunurken ehl-i sünnet ise ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki muhkem ayetlere dayanarak insanların tek eceli bulunduğunu, bunun da ölümle gerçekleşeceğini savunmuşlardır.

§ *tam.* **ecel-i mev'ûd** *a.* (موعود اجل) Mukadder olan veya tabiî olan ölüm.

ecel-i kazâ *a.* (اجل قضا) Kaza sebebiyle gelen ölüm.

ecel-i müsemmâ *a.* (مسمى اجل) *bk.* **ecel-i mev'ûd**

eceztu *a.* (اجزت) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hocanın kendi hocasından sağlıklı bir biçimde almış

olduğu hadisleri rivayet edebilmesi için bir başka kimseye izin vermesi.

eceztu ehle zemânî *a.* (اهل زمانى اجزت) [*Ar.*] *bk.* **eceztu**

ecinni *a.* (اجنى) [< *Ar.***cinn**] Cin, cin taifesinden bir fert.

ecir, -ri *a.* (اجر) [< *Ar.***ecr**] (*ç. b.* **ucûr, âcâr**) Bir iş karşılığında verilen şey, karşılık, ücret, sevap. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de teklik ve çokluk biçimleriyle yüz beş ayette, bazen mükâfat, bazen de ceza karşılığında yer almaktadır. Bir ayette ise (***Nisâ suresi***, 4 / 24) "**mehir**" (*bk.* bu madde) karşılığında kullanılmıştır. Hadislerde de bu terim karşılığı kullanılan anlamlarla karşılaşıyoruz. Özellikle Allah yolunda cihat yapmak, namaz kılmak, ***Kur'ân*** okumak, ilimle uğraşmak, çevresine şefkatle yaklaşmak ecir ile müjdelenen davranışlar arasında gösterilmiştir.

§ *tam.* **ecr-i misl** *a.* (اجر مثل) *huk.* Bir malın veya eşyanın kullanımına ilişkin hakkın para olarak takdiri.

ecr-i müsemmâ *a.* (اجر مسمى) *huk.* Taraflar arasında belirlenen veya uzlaşılan ücret.

ecved *s.* (اجود) [*Ar.*] Çok iyi, pek âlâ.

§ *tam.* **ecvedü'n-nâs** *a.* (الناس اجود) (*insanların en iyisi*) Hz. Muhammed.

edâ (I) *a.* (ادا) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Ödeme, görevi yerine getirme, ifa etme."* olan bu söz, dinî ve hukukî bir görevin usulünce ve zamanında yerine getirilmesi olarak terim hâlini almıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir yerde esas anlamında (***Bakara suresi***, 2 / 178), üç ayette de bu kelime türemiş biçimleriyle kullanılmıştır. Bu terim, şer'î delillerden ve bireysel ilişkilerden doğan borç ve görevlerin yerine getirilmesi bağlamında fıkıh usulü, borçlar hukuku, ibadetlerin yerine getirilmesi, şahitlik gibi değişik alanlarda kullanılmıştır.

edâ (II) *a.* (ادا) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in tecvit kurallarına göre okunması (*bk.* **kırâ'at, tilâvet**).

edâ (III) *a.* (ادا) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in hadislerini usulüne ve aslına göre rivayet etme. Hadis biliminde bir hadisi aslına ve usulüne göre öğrenmeye "**tahammül**", onu ezberden veya bir kitap usulüne göre rivayet etmeye de "**edâ**" terimi kullanılmıştır.

edâhî *a.* (اضاحى) [*Ar.* **udhiye**'*nin ç. b.*] *bk.* **udhiyye**

edâ sigaları *a.* Hadis biliminde, bir hadisi başkasına rivayet ederken alınış biçimine, tahammül yoluna uygun olarak kullanılan kalıp ifadeler. Bu tür ifadeler sıklıkla şöyledir: ***semi'tu, haddesenâ, kuri'e aleyh, vecedtu*** vb.

edep, -bi *a.* (ادب) [*Ar.*] *(ç. b.* **âdâb) 1.** Bir toplumda gelenek ve görenekler doğrultusunda ortak değerler olarak benimsenmiş iyi davranışlar veya âdâb-ı muâşeret kuralları için kullanılan bir terim, terbiye, hüsn-i ahlâk. İslâm dini sosyal hayat içinde "**edep**" konusuna büyük önem vermiştir. Bireyin kendisinden başlayarak aile içi davranışlar, komşu münasebetleri, dostluklar, iş hayatı ilişkileri, sosyal dayanışmalar gibi çok yönlü bir değerler manzumesini içine alan edep konusunda Hz. Peygamber de önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Nitekim Buharî, O'nun bu yoldaki değerlendirmelerini, öğütlerini, hatta nehy ettiği hususları kitabının "***Kitâbu'l-Edeb***" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 13, s. 5971-6173) başlıklı bölümünde ayrıntılarıyla incelemiştir. **2.** *tas.* "*Ahlâk, tören, hüküm, şart, saygı, terbiye, nezaket*" gibi anlamlara gelen bu terim, tasavvuf ehlince "**zâhirî**" ve "**bâtinî**" olarak ikiye ayrılmış, bunlardan da kalp ve ruh dünyasını ifade eden bâtinî edep ön planda tutulmuştur. Sufîler cami adabından tuvalet adabına kadar çok geniş bir yaşayış tarzı adabını uygulamaya koyarken bunları "**âdâb ve usul**" ve "**âdâb ve erkân**" terimleriyle yaygınlaştırmışlardır.

§ *tam.* **edeb-i kelâm** *a.* (ادب كلام) *ed.* Anlatımda veya edebî üslûp içinde sıradan veya bayağı sözlere yer verilmemesi.

edebiyat *a.* (ادبيات) [*Ar.*] Bir milletin, bir coğrafyanın, bir dönemin, bir sanat veya estetik ekolün yarattığı edebî ürünlerin bütününe verilen ad. Batı dünyasının "**literatür**" veya "**belles letres**" terimlerinin karşılığı olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçede kullanılmaya başlanılan bu terim, eski dönemlerde "**şiir ve inşâ**" olarak karşılanıyordu.

edille *ç.a.* (ادله) [*Ar.***delîl**'*in ç. b.*] **1.** Şer'î ve amelî bir hükme götüren deliller. Buna göre hem dinî hükmün çıkarıldığı aslı, hem de hükmü elde etmek için kullanılan yöntem ve ilkeler bu terim ile karşılanmıştır. **2.** Fıkıh biliminin dayandığı delilleri toplayan kitap.

§ *tam.* **edille-i akliyye** *ç.a.* (ادلهٔ عقليه) *fık.* Akla dayanan deliller.

edille-i asliyye *ç.a.* (ادلهٔ اصليه) *bk.* **edille-i erba'a**

edille-i erba'a *ç.a.* (ادلهٔ اربعه) *fık.* Dört temel unsura dayalı, yani ***Kur'an, sünnet, icmâ-ı ümmet*** ***(bk.*** bu madde), ***kıyâs-ı fukahâ (bk.*** bu mad-

de) gibi dört unsura bağlı delliller.

edille-i şer'iyye *ç.a.* (شرعيه ادله) *fık.* Şeriat hükümlerine dayalı deliller veya kaynaklar, edile-i erba'a.

edille-i tâliyye *ç.a.* (ادله طاليه) *fık.* Fıkıh usulünde, ikinci dereceden deliller olarak nitelenen ve gelenek, görenek, uygulamalar, eylemler, genel kurallar, sağlam eserler gibi ortak değerlere dayanan deliller.

ef'âl *ç.a.* (افعال) [*Ar.***fi'l***'in ç. b.*] *"İşler, eylemler."* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **ef'âl-i ibâd** *ç.a.* (عباد افعال) İnsan için iradeye dayanan ve bireye sorumluluklar yükleyen iş ve eylemler.

ef'âl-i mükellefîn *ç.a.* (مكلّفين افعال) *"Mükelleflerin yükümlülüklerini yerine getirme."* anlamındaki bu söz, insanların dini bakımdan yükümlülüklerini yerine getirme yolunda davranışları ve bunlarla ilgili hükümleri ifade etmektedir. Hanefî mezhebine bağlı bilim adamları bu yükümlülükleri şöyle sıralamışlardır: **"farz, vacip, sünnet, mendûb, mubah, tenzihen mekrûh, tahrimen mekrûh, haram"** (*bk.* bu maddeler). Erişkin bir Müslümanın kendisiyle ilgili yükümlülükleri, emir ve yasakları bilmesi dinin gereği olarak yorumlanmaktadır.

ef'âl-i şer'iyye *ç.a.* (شرعيّه افعال) Namaz, oruç, alış veriş, hibe gibi şerî hükümlere bağlı eylemler.

efendi *a.* **1.** Sahip, malik, mevlâ: *Evin* ***efendisi.*** **2.** Çelebi, seyyid: *"Köylü milletin* ***efendisidir.****"* (M.Kemal). **3.** Ululama sözü olup özellikle okumuşlara, ulema ile yazarlara ve kâtiplere özgü bir unvan, **ağa** karşıtı: *Hoca* ***efendi.*** **4.** Hâkim, kadı, molla: *İstanbul* ***efendisi.***

efendi dâ'îmiz *a.* Şeyhülislâmlar için padişahlar tarafından kullanılan söz. *bk.* **şeyhülislâm**

efendi dairesi *a.* Yeniçeri ocağında resmî yazışmaların yapıldığı ve maaş defterlerinin tutulduğu daire (*bk.* **yeniçeri**).

eflâk *a.* (افلاك) [*Ar.* ***felek****'in ç. b.*] Gökler, felekler.

§ *tam.* **eflâk-i seb'a** *a.* (سبعه افلاك) **1.** Yedi gök anlamındaki bu terim, Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri, Zühal için kullanılmıştır. **2.** *tas.* Tasavvuf literatüründe, hayat, ilim, semi, basar, kudret, kelâm, irade için kullanılmıştır.

efrâd *a.* (افراد) [*Ar.*] *tas.* Hz. Peygamber ve O'nun sünnetine ku-

sursuz bir şekilde uyarak ferdiyet tecellisine erdiği ve şeyhin gözetimi dışında kendi iradesi ile hareket edebilen ermiş kişiler veya velîler.

efrâd ve garâ'ib kitabı *a.* Hadis biliminde sadece bir hocanın rivayet ettiği bütün hadis kitapları.

efsûn *a.* (افسون) [*Ar.*] *bk.* **sihir**

ehil *a.* (اهل) [< *Ar.***ehl**] (*ç. b.* **ahâlî**) Sözlük anlamı *"Sahip, malik, mutassarıf"* olan bu söz, değişik kelimelerle terkipler oluşturarak yeni terimler meydana getirir.

§ *tam.* **ehl-i abâ** *a.* (اهل ابا) *bk.* **âl-i abâ**

ehl-i adl *a.* (اهل عدل) **"Mu'tezile"** mensuplarının **"tevhid"** sözü ile birlikte kendilerine nispet ettikleri **"ehlü'l-adl ve't-tevhîd"** terimi. *bk.* **mu'tezile**

ehl-i âhıret *a.* (اهل آخرت) Ölüler.

ehl-i âlem *a.* (اهل عالم) Bu dünyalılar.

ehl-i arz *a.* (اهل ارض) Şeytan, cin, peri.

ehl-i ayâl *a.* (اهل عيال) Ev halkı, kadın, aile.

ehl-i azâb *a.* (اهل عذاب) Cehennem ehli, Müslüman olmayanlar.

ehl-i bâdiyye *a.* (اهل باديه) Çöl halkı, bedevi.

ehl-i bedir *a.* (اهل بدر) Hicretin ikinci yılında Müslümanlarla müşrikler arasında Bedir adlı yerleşim bölgesi çevresinde meydana gelen Bedir Savaşı'na katılan ashaba verilen ad. Bunlar Bedrî olarak da adlandırılmış olup 313 kişi olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bunlardan ***Kur'an***'da (***Âl-i İmrân suresi***, 3 / 123) ve Hz. Peygamber'in hadislerinde övgüyle söz edilmiş, hepsinin cennet ehli olduğu özellikle hadislerde vurgulanmıştır.

ehl-i beyt *a.* (اهل بيت) *"Hane halkı"* anlamındaki bu söz, Hz. Muhammed'in aile fertleri ve yakın akrabası, yani torunlar ve damatları için kullanılan bir terimdir. ***Kur'an***'da bu söz, üç ayette geçmektedir. Birincisi Hz. İbrahim'in ev halkına (***Hûd suresi***, 11 / 73), ikincisi Hz. Musa'nın ev halkına (***Kasas*** suresi, 28 / 12), üçüncüsü Hz. Peygamber'in ev halkına (***Ahzâb suresi***, 33 / 33) ait ayetlerdir. Hz. Peygamber'in ev halkına yani **"ehl-i beyt"**e kimlerin dahil olacağı tartışma konusu olmuştur. Kimi ulema, Peygamber'in ev halkına sadece hanımları dahil

etmiş; kimileri Peygamber'in eşleri, çocukları, torunları Hasan ve Hüseyin'i ve damadı Hz. Ali'yi dahil etmişlerdir; Şii uleması ise Peygamber'in ev halkına Hz. Peygamber'in yanı sıra Ali, onun eşi Fatma ile Hasan ve Hüseyin'i dahil etmişlerdir.

ehl-i bida' *a.* (اهل بدع) *bk.* **ehl-i bid'at**

ehl-i bid'at *a.* (اهل بدعت) Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan, ***Kur'an-ı Kerîm*** ve Hz. Muhammed'in sünnetine uymayan, Hak yolundan ayrılan ve Müslüman sayılmayan, dinî bir delile dayanmayan bazı inanç ve davranışları benimseyen, bunları başkalarına da empoze etmeye çalışan fırkalar, gruplar veya kimseler, Haricîler, Şia v.b. "**ehl-i sünnet**" karşıtı.

ehl-i bidâyet *a.* (اهل بدايت) *tas. bk.* **mübtedi'**

ehl-i büyûtât *a.* (اهل بيوتات) Sâsânîler döneminde ve Abbâsî devleti içinde meşhur kabile mensupları için kullanılan terim.

ehl-i cehennem *a.* (اهل جهنم) Cehennemlik olanlar.

ehl-i cehl *a.* (اهل جهل) Cahiller.

ehl-i cihâd *a.* (اهل جهاد) Gaziler, vakıftan aylık alan kimseler.

ehl-i dalâlet *a.* (اهل ضلالت) *bk.* **ehl-i bid'at**

ehl-i dünyâ *a.* (اهلدنيا) Kendini dünya işlerine adamış, ahreti düşünmeyen kimse.

ehl-i ehvâ *a.* (اهل اهوأ) İnanç ve davranışlarını dünya görüşlerine veya bireysel tercihlerine göre oluşturanlar ve dinde mezhep ayrımcılığı yapan kimseler, *bk.* **ehl-i bid'at**

ehl-i fırkat *a.* (اهل فرقت) *bk.* **ehl-i bid'at**

ehl-i hadîs *a.* (اهل حديث) **1.** Hadis öğrenimi veya öğretimi ile uğraşan, ravîlerin çalışma yöntemlerini bilen ve bu konuda söz sahibi olan kimseler için kullanılan bir terim. **2.** Hz. Peygamber'in hadislerine göre amel eden kimse anlamında bir terim, "**ashâbu'l-hadîs**" (*bk.* bu madde).

ehl-i hakk *a.* (اهل حق) Gerçeğe uygun inanç, hüküm ve düşünceleri benimseyen kimse, Allah'a inananlar, anlamında kullanılan bu söz, sonradan *"İslâm, iman ve Hak yolunda olan veya kitap ve sünneti esas alan mezhep-*

lere tâbi olan Müslümanlar" için kullanılan bir terim niteliği kazanmıştır.

ehl-i hakîkat *a.* (اهل حقيقت) **1.** Gerçekleri, doğruları görebilenler. **2.** *tas.* Hakka ulaşma yolunda hakikat mertebesinde bulunanlar.

ehl-i hâl *a.* (اهل حال) Vecd sahibi, İlâhî aşka bağlanmış kimse.

ehl-i hevâ *a.* (اهل هوا) Sözlük anlamı *"Zevk ve sefa içinde gününü geçirenler, nefis arzularına uyanlar."* olan bu söz, *"İnançlarını, tutum ve davranışlarını,* ***Kur'an-ı Kerîm*** *ve Hz. Muhammed'in sünnetine göre düzenlemeyen ahlâksız kimseler."* için kullanılan bir terim olmuştur.

ehl-i hey'et *a.* (اهل هيأت) Astronomi ile uğraşanlar.

ehl-i hıbre *a.* (اهلخبره) *huk.* Bir iş hakkında bilgi ve vukuf sahibi olan, bilirkişi.

ehl-i hikmet *a.* (اهل حكمت) Filozof.

ehl-i hilâf *a.* (اهل خلاف) *bk.* **nâsıbe**

ehl-i hükûmet *a.* (اهلحكومت) Devlet yönetiminde olanlar, hükümette yer alanlar.

ehl-i ırz *a.* (اهل عرض) Namuslu kimseler.

ehl-i iffet *a.* (اهل عفت) *bk.* **ehl-i ırz**

ehl-i idrâk *a.* (اهلادراك) Düşünürler.

ehl-i ilm *a.* (اهل علم) Bilginler.

ehl-i îmân *a.* (اهلايمان) İman sahipleri, müminler.

ehl-i isbât *a.* (اهل اثبات) İlâhî sıfatların Allah'a nispet edilmesini benimseyen kelâm bilginleri için kullanılan terim.

ehl-i İslâm *a.* (اهل اسلام) Müslümanlar.

ehl-i ittikâ *a.* (اهلاتقا) Sofu, aşırı dindar.

ehl-i kâl *a.* (اهل قال) *tas.* İlâhî hakikatlere ulaşamamış, manevî zevkelerden uzak kalmış kimse.

ehl-i kelâm *a.* (اهل كلام) Düzgün ve güzel konuşanlar, fasahat sahipleri.

ehl-i kıble *a.* (اهل قبله) **1.** İnanç ve itikatlarını farklı biçimlerde yorumlayan ve uygulayan ve de değişik mezheplere tabi olan Müslüman. **2.** Kâbe'ye yönelerek namaz kılmanın farz olduğunu kabul eden Müslüman.

ehl-i kitâb *a.* (اهل كتاب) **1.** *"Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplara iman eden."* anlamında olan bu terim,

Kur'an'da dört kitaptan birine inananlar (***Nisâ suresi,*** 4 / 153; ***Mâ'ide suresi,*** 5 / 15); Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudîler için kullanılmıştır. **2.** İslâmiyet'ten önce Hristiyanlar ve Yahudîler için kullanılmıştır.

ehl-i kubbe *a.* (اهل قبه) Hz. Peygamber'in mescidi veya çadırı içinde konuk ettiği kendisini ziyarete gelen kimseler için kullanılan terim.

ehl-i kubûr *a.* (اهل قبور) Mezarlıkta yatanlar, ölüler.

ehl-i mahşer *a.* (اهل محشر) Kıyamet günü dirilecek olanlar.

ehl-i ma'rifet *a.* (اهل معرفت) **1.** Hünerli, becerikli kimseler. **2.** Hakk'a ulaşma yolunun en son derecesi olan marifet mertebesinde bulunanlar.

ehl-i na'îm *a.* (اهل نعيم) Cennetlikler.

ehl-i nâr *a.* (اهل نار) Cehennem ehli, cehennemlik.

ehl-i nazar *a.* (اهل نظر) *bk.* **nazar**

ehl-i nihâyet *a.* (اهل نهايت) *tas. bk.* **nihâyet**

ehl-i nücûm *a.* (اهل نجوم) Müneccimler, astrologlar.

ehl-i örf *a.* (اهل عرف) Osmanlı devlet teşkilâtında padişah adına halkın ihtiyaçlarını gelenek ve göreneklere göre karşılamakla görevli ulemâ sınıfı dışında kalan memur, asker veya ordu mensubu.

ehl-i perde *a.* (اهل پرده) Namuslu veya iffetli kadınlar.

ehl-i re'y *a.* (اهل رأى) İslâmiyetin yayılmasından sonra 8. yüzyılda ortaya çıkan Kûfe merkezli fıkıh ekolüne ve bu ekol içinde hâkimlik yapanlar kimseler.

ehl-i rûm *a.* (اهل روم) Anadolu halkı.

ehl-i sâbıka *a.* (اهل سابقه) İlk Müslümanlar.

ehl-i sahîh *a.* (اهل صحيح) Hadis biliminde, yalnızca sahih hadisleri içeren kitap yazmış kimseler.

ehl-i salâh *a.* (اهل صلاح) Doğru ve namuslu kimseler.

ehl-i salât *a.* (اهل صلات) Kâbe'ye yönelerek namaz kılmanın farz olduğuna inanan ve değişik mezheplere bağlı olan kimseler.

ehl-i salîb *a.* (اهل صليب) *"On birinci yüzyılın sonlarında Kudüs'ü kurtarma amacıyla Türkleri Anadolu'dan atmak ve Orta Doğu'yu ele geçirmek için Avrupalıların başlatmış olduğu siyasî ve askerî harekât."* için kullanılan bir terim, Haçlılar.

ehl-i suffe *a.* (اهل صفه) İslâmiyet'in ilk yıllarında Mekke'de Mescid-i Nebevî civarında bulunan bir sofada barınan, evsiz barksız olup sadece ibadetle vakit geçiren ilk sahabeler.

ehl-i sülûk *a.* (اهل سلوك) *tas.* Bir tarikata girmiş olanlar, tarikat mensupları.

ehl-i sünnet *a.* (اهل سنت) Hz. Peygamber ile ashabının tuttuğu yolu benimseyen, onların davranışlarını uygulayan ve Müslümanlara ulaştıran din bilginleri.

ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at *a.* (اهل سنت و الجماعت) *bk.* **ehl-i sünnet**

ehl-i şerî'at *a.* (اهل شريعت) **1.** Şeri'at mensupları. **2.** *tas.* Hakk'a ulaşma yolunun ilk mertebesinde bulunanlar.

ehl-i Şî'a *a.* (اهل شيعه) Hz. Ali'nin mezhebine bağlı olan kimseler.

ehl-i tabâ'i' *a.* (اهل طبائع) *bk.* **tabâ'i'iyyûn**

ehl-i takvâ *a.* (اهل تقوى) *tas.* Takva sahipleri.

ehl-i tarîk *a.* (اهل طريق) *tas.* Bir tarikate mensup olan, salik.

ehl-i tarîkat *a.* (اهل طريقت) *tas.* **1.** Tarikat mensupları. **2.** *tas.* Hakk'a ulaşma yolunun ikinci mertebesinde bulunanlar.

ehl-i tasavvuf *a.* (اهل تصوف) *tas.* Bir tarikata bağlananlar veya tasavvufla uğraşanlar. *bk.* **mutasavvıf** ve **sufî**

ehl-i ta'tîl *a.* (اهل تعطيل) *bk.* **mu'attıla**

ehl-i tertîb *a.* (اهل ترتيب) Beş vakit namazını kaçırmadan düzenli kılan kimse.

ehl-i teslîs *a.* (اهل تثليث) Hıristiyanlar.

ehl-i tevhîd *a.* (اهل توحيد) Allah'ın birliğine inananlar, Müslümanlar veya gerçek tevhidin kendi inanç sistemleri içinde temsil edildiğini savunan "**ehl-i sünnet**" (*bk.* bu madde) taraftarları için kullanılan bir terim.

ehl-i ukûbet *a.* (اهل عقوبت) *huk.* Cezaî ehliyeti olanlar, bilinci yerinde olan kimseler.

ehl-i va'd *a.* (اهل وعد) "**Mu'tezile**" (*bk.* bu madde) ve "**Havâric**" (*bk.* bu madde) mensuplarının aksine günah işlemiş bulunan bir mümin için iyimser bir yaklaşım içinde olan "**Mürci'e**" (*bk.* bu madde) grupları için kullandıkları terim. *bk.* **ashâbu'l-va'd**

ehl-i va'îd *a.* (اهل وعيد) Büyük günah işleyen bir mümin için

kötümser bir hüküm öngören "**Mu'tezile**" (*bk.* bu madde) ve "**Havâric**" (*bk.* bu madde) mensupları için kullanılan kelâm terimi, *bk.* **va'd ve va'îd, ashâbu'l- va'îd**

ehl-i vezâ'if *a.* (اهل وظائف) *huk.* Bir vakfın gelirinden maaş ve ücret alan kimseler.

ehl-i vukûf *a.* (اهل وقوف) *huk.* Bilirkişi, eşanlamlısı, "**ehl-i hibre**" (*bk.* bu madde).

ehl-i vasat *a.* (اهل وسط) *tas.* Tasavvuf inancına göre, sülûke yeni başlayan "**mübtedi'**" (*bk.* bu madde) ile sona gelen "**müntehî, nihâyet**" (*bk.* bu maddeler) arasında bulunan salikler.

ehl-i vuslat *a.* (اهل وصلت) *tas.* Tasavvuf inancına göre, sülûkun sonu anlamında kullanılan terim. *bk.* **nihâyet**

ehl-i vücûd *a.* (اهل وجود) İnsanlar.

ehl-i zimmet *a.* (اهل ذمت) Müslüman bir ülkede yaşayan, vergi veren ve korunan gayrimüslim halk.

ehlü'l-adl ve't-tevhîd *a.* (اهل عدل و التوحيد) "**Mu'tezile**" mensuplarının "**tevhîd**" sözü ile birlikte kendilerine nispet ettikleri terim. *bk.* **mu'tezile**

ehlü'l-bida' *a.* (اهل البدع) *bk.* **ehl-i bid'at**

ehlü'l-farz *a.* (اهل الفرض) *fık.* Birinci dereceden varisler.

ehlü'l-hâl ve'l-akd *a.* (اهل الحال و العقد) Devlet başkanını seçmek veya azletmek yetkisine sahip olan heyet, anlamında fıkıh terimi. Bu terim, Şia ile ehl-i sünnet arasında imamet, halifenin iş başına getiriliş yöntemi ve meşru yönetim konularındaki tartışmaların alevlendiği dönemde kullanılmaya başlanmıştır.

ehlü'l-kisâ *a.* (اهل الكسا) *bk.* **ehl-i beyt**

ehlü'l-mağfire *a.* (اهل المغفره) Mağfiret ehli, bağışlama sahibi anlamında Allah'ın sıfatı olarak nitelenen bir terim.

ehlü't-takvâ *a.* (اهل التقوى) *bk.* **ehl-i takvâ**

ehlü's-suffe *a.* (اهل الصفه) *bk.* **ehl-i suffe**

ehlü't -tabâ'i *a.* (اهل الطابائع) *bk.* **tabâi''iyyûn**

ehlü'l-va'd *a.* (اهل الوعد) *bk.* **ashâbu'l- va'd**

ehlü'z-zikr *a.* (اهل الذكر) *bk.* **ehl-i kitâb**

ehl ü iyal *a.* (اهل و عيال) Aile, familya, çoluk çocuk.

ehille *ç.a.* (اهله) [*Ar.***hilâl***'in ç. b.*] Hilâller, yeni aylar, hilâl şeklinde olan şeyler.

ehlen *e.* (اهلاً) [*Ar.*] Hoş geldiniz.

ehlen ve sehlen *e.* (اهلاً و سهلاً) [*Ar.*] Hoş geldin, merhaba, nasılsın.

ehl-i beyt-nâme *a.* (اهل بيت نامه) [< *Ar.* ***ehl-i beyt*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin "**ehl-i beyt**" (*bk.* bu madde) sevgisini ve faziletlerini şiirleştiren eserler için kullandıkları terim.

ehliyet *a.* (اهليت) [< *Ar.***ehliyyet**] Bireyin dinî ve hukukî hükümlere ve yükümlülüklere uyma çağına geldiği anlamında bir fıkıh terimi.

ehliyetnâme *a.* (اهليت نامه) [< *Ar.* ***ehliyyet*** + *F.* ***nâme***] *bk.* **icâzetnâme**

ehlullah *a.* (اهل اللّه) [< *Ar.***ehl** + **Allah**] Velî, evliya.

ehrâm (I) *ç.a.* (اهرام) [*Ar.***herem** (*piramit*) *'in ç. b.*] Kahire'de bulunan eski kral mabetleri, piramitler.

ehrâm (II) *a.* (احرام) *bk.* **ihrâm**

ehrâmen (اهرامن) *bk.* **ehrimen**

ehremen *a.* (اهرمن) [*F.*] **1.** Zerdüşt dini temelindeki iki kuvvetten biri olup şer ve karanlık ifade ederdi. **2.** İslâmiyetten sonra şeytana verilen ad.

e'imme *ç.a.* (ائمه) [*Ar.***imâm***'ın ç. b.*] "*İmamlar.*" anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **e'imme-i erba'a** *ç.a.* (ائمهٔ اربعه) Dört büyük imam ve fıkıh bilgini: Ebu Hanife, Ahmed b.İdris eş-Şafi'î, Malik b. Enes ve Ahmed b. Hambel.

e'imme-i hamse *ç.a.* (ائمهٔ خمسه) Hadis biliminde çok tanınmış beş hadis mecmuasının yazarları, Buharî (öl. 256 / 869), Müslim (öl. 216 / 831), Ebû Dâvûd (öl. 275 / 888), Nesâ'î (öl. 303 / 915), Tirmizî (öl. 279 / 892) için kullanılan terim.

e'imme-i isnâ-aşer *ç.a.* (ائمهٔ اثنی عشر) Şiîlerde Hz. Ali'den başlayan ve Mehdî ile son bulan on iki imam.

e'imme-i selâse *ç.a.* (ائمهٔ ثلاثه) "*Üç imam*" anlamında kullanılan bu terim, İmam Ebu Hanife ile öğrencileri Ebû Yûsuf ve Muhammed için kullanılmıştır.

e'imme-i sitte *ç.a.* (ائمهٔ ثلاثه) Hadis biliminde "***kütübü sitte***" (*altı kitap*) denilen çok tanınmış altı hadis mecmuasının yazarları, Buharî (öl. 256 / 869), Müslim (öl. 216 / 831), Ebû Dâvûd (öl. 275 / 888), Nesâ'î (öl. 303 / 915), Tirmizî (öl. 279 / 892), İbn Mâce (öl. 273 / 886) için kullanılmıştır.

ekānîm-i selâse *a.* (اقانيم ثلاثه) *bk.* **akānîm-i selâse**

Ekberiyye *a.* (اكبريّه) [*Ar.*] Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen tasavvufî ve fikrî harekete verilen ad. Bizzat kendisi tarafından oluşturulmamış, manevî oğlu Sadreddin-i Konevî onun irşat postuna oturmuş ve fikirlerini yaymış olduğu, hatta onun eserlerinin bu yolla yayıldığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Buna karşın bazı mutasavvıf ehli böyle bir tarikatin bulunmadığı, ancak onun yolu tarikatler üstü bir irfan ve irşat yolu olduğunu savunmuşlardır.

ekmel *s.* (اكمل) [< *Ar.***kemâl**] *"En olgun, daha mükemmel"* anlamındaki bu söz, **"ekmel-i mahlûkât"** (*yaratıkların en mükemmeli*) teriminde geçer.

§ *tam.* **ekmel-i mahlûkāt** *a.* (اكمل مخلوقات) (*yaradılmışların en mükemmeli*) *tas.* İnsan.

ekrem *s.* (اكرم) [< *Ar.***kerem**] *"En çok ikram sahibi"* anlamında Allah'ın sıfatlarından olan bir söz. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**Alak suresi**"* (96 / 3) nde geçmektedir.

elest *a.* (الست) [*Ar.*] *"Değil miyim?"* anlamında Allah'ın kullarına hitaben söylediği söz (*bk.* **kāl ü belâ** *ve* **bezm-i elest**).

elest günü *a. bk.* **bezm-i elest**

elest mestliği *a. bk.* **bezm-i elest**

elestü *cüm.* (الست) [*Ar.*] *"Değil miydi?"* anlamında Allah'ın kullarına hitaben söylediği söz.

elestü bi-rabbiküm *cüm.* (الست بربكم) *"Ben sizin rabbiniz değil miyim?"* anlamında Allah'ın sözü.

el-fâtiha *a.* (الفاتحه) [*Ar.*] **1.** Ölenlerin ruhuna fatiha. **2.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"**Fâtiha suresi**"*ni okuma sözü.

elfâz-ı küfür *a.* (الفاظ كفر) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği vahyleri ve bunlardan çıkan dinî hükümleri inkâr eden sözleri ifade eden bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz aynen geçmemekle birlikte buna yakın **"kelimetü'l-küfr"** (***Tevbe suresi***, 9 / 74) ibaresi geçmektedir. Bu ifadelerden Müslüman bir kimsenin küfür kelimesini söylemesi ile kâfir oldukları açıkça dile getirilmiştir.

el-hâc *a.* (الحاج) [< *Ar.**el* + ***hâc***] Hacı, hac vazifesini yerine getirmiş kimse.

el-hak *zf.* (الحق) [< *Ar.**el* + ***hakk***] Doğrusu, hakikaten, bihakkın.

elham *a.* (الحم) [< *Ar.**el-hamdu li'lâhi***] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ilk suresi olan *"**Fatiha suresi**"*nin kısaltılmış biçimi. *bk.* ***Fatiha suresi***

elhamd *a.* (الحمد) *bk.* **elham**

El-hamd suresi *a.* (الحمد سوره سى) *bk.* ***Fatiha suresi***

el-hamdülillah *cüm.* (الحمدلله) [< *Ar.* ***el*** + ***hamd*** + ***-li*** + ***Allah***] **1.** *"Allah'a şükür, Cenab-ı Hakka şükürler olsun, Allah'a hamd olsun."* anlamında bir dua sözü. **2.** *bk.* ***Fatiha suresi'nin bir başka adı. bk. Fatiha suresi***

el-hamdülillahi Rabbi'l-Âlemîn *cüm.* (الحمد الله رب العالمين) *bk.* ***Fatiha suresi***

el-hükmülillah *cüm.* (الحكم لله) [< *Ar.***el** + ***hükm*** + ***-li*** + **Allah**] *"Hüküm veya takdir Allah'ındır."* anlamında bir söz. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi üç ayette geçmektedir. Nitekim ***Kur'ân***'ın ilk suresi olan ***"Fatiha"***, besmeleden sonra bu söz ile başlamaktadır.

elif lâm mim *a.* (الم) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de altı sure (***"Bakara suresi"*** (2); ***"Âl-i İmrân suresi"*** (3); ***"Ankebût suresi"*** (29); ***"Rûm suresi"*** (30); ***"Lokman suresi"*** (31); ***"Secde suresi"*** (32)nin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler (*bk.* **hurûf-ı mukatta'a**).

elif lâm mim râ *a.* (المر) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Ra'd suresi"*** (13)nin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler (*bk.* **hurûf-ı mukatta'a**).

elif lâm mim sad *a.* (المص) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"A'râf suresi"*** (7)nin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler (*bk.* **hurûf-ı mukatta'a**).

elif lâm râ *a.* (الر) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de beş sure (***"Yûnus suresi"*** (10); ***"Hûd suresi"*** (11); ***"Yûsuf suresi"*** (12); ***"İbrâhim suresi"*** (14); ***"Hicir suresi"*** (15)nin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler (*bk.* **hurûf-ı mukatta'a**).

elif-nâme *a.* (الفنامه) [< *Ar.**elf*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin Allah'ın varlığı, birliği, Allah'a yakarma konularını şiirleştiren eserler için kullandıkları terim.

ellez *a.* (اللز) [*Ar.*] İlyas, Hızır İlyas.

elli dört farz *a.* İslâmî inançta davranış bilgisi çerçevesinde değerlendirilen ve her biri farz niteliğinde olan insanî yükümlülükler. *bk.* **ilmihâl**

el-mücâvir bi-Haremullah *a.* (المجاور بحرم الله) [*Ar.*] *bk.* **mücâvir**

el-mücâvir bi-Mekke *a.*(المجاور بمكّه) [*Ar.*] *bk.* **mücâvir**

emân *a.* (أمان) [< *Ar.* **emn**] Bir İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen bir gayrimüslime can ve mal güvencesi sağlayan taahhüdü veya akit belgesi. İslâm'ın yayıldığı dönemlerde Müslüman orduların kendiliğinden teslim olan dümanlara canlarının, mallarının, ibadethanelerinin gü-

vence altında olduğuna dair "***emân-nâme***"ler verildiği kaynaklarda zikredilmektedir.

emânet (I) *a.* (أَمانت) [< *Ar.***emn**] Kendisine güvenilen bir kimseye göz kulak olması, koruması ve saklaması amacıyla geçici olarak bırakılan şey. Bu anlamıyla ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette (***Bakara suresi***, 2 / 283; ***Nisâ suresi***, 4 / 58) teklik biçimiyle kullanılmış; pek çok yerde de türevleriyle ifade edilmiştir. Aynı anlamda bu söz, hadislerde de zikredilmiştir. İslâm inancına ve ***Kur'ân-ı Kerîm*** (***Nisâ suresi***, 4 / 58) deki hükümlere göre bu terim, en geniş manasıyla "**adalet**" kavramıyla birlikte değerlendirilmiş ve "**vedî'a**" olarak da nitelendirilmiştir. İslâm bilginleri, özellikle devlet adamlarının hem emanet ehli hem de adalet ehli olmaları üzerinde durmuşlar; emanet ehli olmalarını, ülkenin ve devletin imkânlarını halka hakça sunmaları olarak izah etmişlerdir.

emânet (II) *a.* (أَمانت) [< *Ar.***emn**] Bu terim, peygamberlerin sıfatlarından biri olup Allah'tan aldığı vahiyleri aynen insanlara tebliğ etmekle görevli güvenilir kimseler için kullanılmıştır. Onlar için genel ve yaygın kanaat şudur: "*Onlar ilâhî emirleri ne değiştirmişler ne de bir şey eklemişlerdir; onlarda hiçbir şekilde ihanet ve hıyanet bulunmaz.*"

eme *a.* (امه) [*Ar.*] Kadın köleler için kullanılan bir terim, ***bk.*** **câriye**

emîn *a.* (امين) [< *Ar.***emn**] **1.** Sözlükte "*Kendisine emniyet olunabilen, sözünde duran, başkalarından korkmayan kimse.*" olarak tanımlanan bu söz, Hz. Peygamber'e İslâmiyetten önce kendi kabilesi içinde verilen bir sıfattır ve "**Muhammedü'l-emîn**" olarak adlandırılmıştır. Bu sıfat, İslâmiyetten sonra hem ***Kur'ân-ı Kerîm***'de hem de yakın çevresinde sadece O'nun için kullanılmıştır. **2.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ayetlerini Hz. Peygambere vahiy yoluyla ulaştırmakla görevli Cebrâ'il'e de İslâmî literatürde "**Rûhu'l-emîn**" (*bk.* bu madde) adı verilmiştir.

§ *tam.* **emîn-i beytü'l-mâl** *a.* (امين بيت المال) Devlet hazinesi işlerine bakan görevli, maliye nazırı, defterdar, malmüdürü.

emîn-i vahy *a.* (امين وحى) Hz. Muhammed.

emir, -mri *a.* (امر) [< *Ar.***emr**] (*ç. b.* **evâmir**) *fık.* Sözlük anlamı "*Buyurma, buyruk, isteme, ferman.*" olarak verilen bu söz, fıkıhta "*Yapılması kesinlikle zarurî olan iş veya davranış.*" biçiminde terimleşmiştir; "**nehy**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

§ *tam.* **emr-bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker** *a.* (المنكر

(امر بل معروف و نهی عن) **1.** İnsanları dinin buyrukları doğrultusunda yetiştirme, yönlendirme ve kötülüklerden uzaklaştırma anlamında kelâm terimi. **2.** İslâmî inanç ve fırkalardan biri olan **"Mu'tezile"** (*Kader inancını inkâr eden Hak dininden bir fırka*) fırkasının beş inanç üzerine kurduğu ilkelerinden birini ifade eden terim.

emr-i ilâhî *a.* (امرالهی) **1.** Allah'ın emri. **2.** *mec.* Ölüm

emr-i Hakk *a.* (امر حق) *mec.* Ölüm

emr-i kün *a.* (امر کن) Evrenin yaratılış anında Allah'ın verdiği **"kün"** (*ol!*) emri.

emr-i münîf-i vâcibü'l-ittibâ *a.* (امر منیف و اجب الاتبا) (*Herkesin uymakla yükümlü olduğu hayırlı buyruk*) Padişah buyruğu.

emr-i şer'in *a.* (امر شرعن) Şeriat buyruğuna uyma.

emîr *a.* (امیر) [< *Ar.***emr**] (*ç. b.* **ümerâ**) **1.** Bir ülkenin başı, bey, reis. **2.** Kumandan, vali veya bey yerine kullanılan bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece bir yerde (***Nisâ suresi***, 4 / 59) **"ûlü'l-emr"** biçiminde geçmektedir. Hadislerde ise sıkça kullanılmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "emr"). Hz. Peygamberden sonra, özellikle dört halife döneminde ordu kumandanlarına **"emîrü'l-ceyş, emîrü'l-cünd"** gibi ibarelerin kullanıldığı bilinmektedir. Emevîler ve Abbasîler döneminde emirlerin görev alanları genişlemiş ve idarî ve malî konularda yetkileri arttırılmıştı. Bu unvanın Selçuklular, Eyyûbîler ve Memlükler döneminde de kullanıldığı kaynaklarda görülmektedir.

§ *tam.* **emîrü'l-hacc** *a.* (امیر الحجّ) Haccın kurallarına uygun ve güvenli bir biçimde yerine getirilmesini sağlamak amacıyla görevlendirilmiş kimse. *bk.* **hac emîri**

emîrü'l-mü'minîn *a.* (امیر المومنین) İlk defa Hz. Muhammed'in halifesi Hz. Ömer'e verilen unvan. Bu unvan ondan sonra gelen devlet başkanları için de kullanılmıştır.

emîrü'l-mü'minîn fi'l-hadîs *a.* (امیرالمومنین فی‌الحدیث) Yaşadığı dönemde hadis bilginleri arasında en yetenekli, en bilgili ve bu sahada derin vukufa sahip kimselere verilen unvan, eşanlamlısı **"hâfız"** (*bk.* bu madde).

emîrü'l-ümerâ *a.* (امیرالامرا) Emirlerin emiri, başkomutan. Hz. Peygamberin halifesi Hz. Ömer döneminden itibaren ordu kumandanı için kullanılmaya başlanmıştır.

emsâl *a.* (امثال) [< *Ar.***mesel**] Sözlük anlamı *"Kıssalar, hikâyeler"* olan bu söz, **"darb-ı mesel"** veya **"durûb-ı emsâl"** terimlerinin kısa söylenişi biçiminde yaygınlaşmıştır.

§ *tam.* **emsâlü'l-hadîs** *a.* (امثال الحديث) Hadis biliminde, içinde deyim ve atasözü bulunan hadisleri bir araya getiren kitaplara veya bu tür çalışmalara verilen ad.

emsâlü'l-Kur'ân *a.* (امثال القرآن) *"Kur'ân'ın meselleri"* anlamındaki bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm'***de geçen kıssa, hikâye, öğüt, deyim, deyiş gibi anlatıma güç veren veya anlatılmak istenen konuyu çarpıcı hâle getirmeye yarayan söz veya söz öbeklerini ifade etmek için kullanılan bir terim. Nitekim ***Kur'ân-ı Kerîm'***deki meâlen *"Biz bu misâlleri insanlar için getiriyoruz. Bunları (misâlleri) ancak bilenler anlayabilir."* (***Ankebûd suresi***, 29 / 43) ayeti ve benzerleri **"emsâl"**in önemini açıkça vurgulamaktadır.

emsile *a.* (أمثلة) [< *Ar.***misl**] Arapçanın kelime bilgisi (morfoloji) ni oluşturan ve misal olarak **"nasara"** filinin sülâsî mücerredinden doğan fiil ve isim çekimlerini örnekleyen gramer kitabına verilen ad.

emvâl *ç.a.* (اموال) [*Ar.***mâl***'ın ç. b.*] *fık.* İslâm hukukunda sermaye esasına dayalı ticarî şirketler.

§ *tam.* **emvâl-i bâtına** *a.* (اموال باطنه) *fık. "Gizli mallar"* anlamındaki bu söz, *"Nakit paralar, evde veya iş yerinde bulunan ticarî mallar."* karşılığında kullanılan bir fıkıh terimidir. Bu terim, sıklıkla **"zekât"** ile ilgili hükümler açıklanırken kullanılırdı.

emvâl-i zâhire *a.* (اموال ظاهره) *fık. "Açık, bilinen, meydanda olan mallar"* anlamındaki bu söz, *"Ovada, dağda yaylımda bulunan hayvanlar ile madenler ve gümrükte bulunan ticarî mallar ve paralar."* karşılığında kullanılan bir fıkıh terimidir. Bu terim, sıklıkla **"zekât"** ile ilgili hükümler açıklanırken kullanılırdı.

En'âm suresi *a.* (أنعام سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'l-En'âm"* (سورة الانعام)] ***Kur'ân-ı Kerîm'***in altıncı, iniş sırasına göre elli beşinci suresi. Adını 136, 138 ve 139. âyette geçen **"en'âm"** (*deve, sığır, koyun ve keçi*) sözünden alan bu sure 165 ayet olup Mekke döneminde nazil olmuştur. Ayrıca, Allah'ın birliği, Hz. Peygamber'in O'nun elçisi olduğu, puta tapmayı belirgin deliller ve hüccetler ile ret etmesinden dolayı bu sureye **"Hüccet"** de denilmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm'***de ***"elhamdü-***

lillahi" sözüyle başlayan beş surenin baştan ikincisi olan bu surede Allah'ın yaratıcı gücü, tevhit inancı, peygamberlere karşı gelenlerin kötü akıbetleri, Allah'ın nimetleri ile haram kıldıkları, ahlâkî değerlerin neler olduğu üzerinde ayrıntılı ve örneklemeli biçimde durulmuştur. Bu surenin inişine 70 000 meleğin eşlik ettiğinin bizzat Hz. Peygamber tarafından dile getirilmesi onun faziletini açıkça ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in "***En'âm suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4350-4362.

enâniyyet *a.* (انانيّت) [*Ar.*] Bireyin kendisini ve çıkarlarını başkalarından üstün görmesi veya bencillik etmesi anlamında ahlâk terimi.

enâr *f.* (انار) [*Ar.*] "**enâre**" fiilinin geçmiş zamanı olup "***enârallahu kabrihi***" *(Allah kabrini aydınlatsın, nurlandırsın)* duasında geçer.

enârallahu kabrihi *a. bk.* **enâr**

Enbiyâ suresi *a.* (انبياء سورهسى) [< *Ar.* "*Sûretü'l-Enbiyâ*'" (سورة الانبياء)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi birinci, iniş sırasına göre yetmiş üçüncü suresi olup "***İbrâhîm suresi***" (14)nden sonra ve "***Mü'min suresi***" (40)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur. Adını on sekiz peygamberin hayatından ve özelliklerinin anlatılmasından alan bu sure, 112 ayetten ibaret olup Konusunu Allah tarafından gönderilen peygamberlerin müşriklerle mücadelesinden almaktadır. Bu surenin fazileti, hadislerde ve bazı tefsirlerde onu okuyanın kıyamet gününde sorgusunun kolay geçeceği olarak ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in "***Enbiyâ suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4568-4571.

ene *a.* (أنا) *tas.* Sâlikin fena hâlini ifade eden ve kibir, büyüklük, iddia gibi bencillik anlamında kullanılan terim. "*Kibir ve gurur*" anlamındaki "**ene**" (*ben*) sözü, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de aşağılanmıştır (***Nâzi'ât suresi***, 79 / 24). Mutasavvıflar ise iki "**ene**"den söz etmişlerdir. Birincisi dünyevî olan, aşağılanan veya kötülenen; öteki yüceltilen, övülen ve amaçlanan "**ene**"dir. Tasavvuf ehli, hep ikincisinin peşinde koşmuş, yani aşk ile bütünleşmeye çalışmışlardır.

enel-hak *a.* (أناالحق) Hallâc-ı Mansur'un söylediği "*Ben Hakkım!*" anlamındaki bu söz, sonradan terimleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Bu sözü söylediği ve ulûhiyet ya da hulûl iddia ettiği gerekçesiyle Hallac öldürülmüştür.

enfâl *a.* (انفال) [*Ar.*] *fık.* Genellikle ganimet, "**fey**" (*bk.* bu madde) için kullanılan bir fıkıh terimi.

Enfâl suresi *a.* (انفال سورهسی) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Enfâl"* (سورة الانفال)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in sekizinci, iniş sırasına göre seksen sekizinci suresi olup ***"Bakara suresi"*** (2)nden sonra ve ***"Âl-i İmrân suresi"*** (3)nden önce inmiştir. Adını birinci ayette geçen ***"enfâl"*** (*savaşta elde edilen ganimetler*) sözünden almış olup yetmiş beş ayetten meydana gelmektedir. Surenin büyük bölümü Bedir savaşı ile ilgili olduğu için **"Bedir suresi"** olarak da bilinmektedir. Surenin konusu Bedir Savaşı ve buradan elde edilen ganimetler üzerinde olmakla beraber Müslümanların her zaman müşriklere ve düşmanlarına karşı hazırlıklı olmaları ve bu konuda alınması gereken tedbirler anlatılmaktadır. Öte yanda Bedir Savaşı, **"yevmü'l-furkān"** (*iyi ile kötünün, hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı gün*) adıyla da anıldığı için bu zafer, İslâmiyetin gelişmesinde ve genişlemesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu surenin fazileti, Tevbe suresi ile birlikte zikredilerek her iki surenin birlikte okunması kıyamet gününde şefaate nail olunması ve okuyanların sonsuz sevaba nail olacakları biçiminde Hz. Peygamberin bir hadisinde rivayet ve ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in ***"Enfâl suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4376-4387.

enfüsî *a.* (انفسی) [*Ar.*] Türk-İslâm düşünce dünyasında **"âfâkî"** (*objektif*) karşıtı olarak subjektif nitelikli bütün sezgi, delil ve tecrübeler için kullanılmış olan kelâm, felsefe ve psikoloji terimi.

ensâb *ç.a.* (انساب) [*Ar.***neseb***'in ç. b.*] Arap literatüründe kabilelerin soyunu veya şeceresini inceleyen ve araştıran bilim dalı. Bir görüşe göre sadece baba tarafının incelenmesi, bir başka görüşe göre ise hem baba hem de anne soyunun incelenmesi ve bunun **"nesep"** (*bk.* bu madde) olarak nitelenmesi gündeme gelmiş, sonunda **"nesep bilgisi"** **(ilmü'l-ensâb)** etrafında görüş birliği hâsıl olmuştur.

ensâb ilmi *a. bk.* **ensâb**

ensâr *ç.a.* (انصار) [*Ar.***nâsır***'ın ç. b.*] *"Yardım edenler, yardımcılar."* anlamında Hz. Muhammed ile **"muhâcirîn"**e Mekke'den Medine'ye hicretleri boyunca yardım eden Medîneli Müslümanlar için kullanılan bir terim. Bu söz, sonradan İslâm dininin kuruluşuna ve yayılmasına hizmet eden şahsiyetler için de anlam genişlemesine uğrayarak kullanılmıştır. Bu Müslümanların yaptığı hizmetler ve asil davranışları ***Kur'ân-ı Kerîm***'de mealen şöyle övülmüştür: *"Onlardan evvel (Medine'yi) yurt ve iman (evi) edinmiş olan kimseler, kendilerine hicret edenlere sevgi bes-*

lerler." (***Haşr suresi,*** 59 / 9). Hz. Peygamber de *"Her kim ensarı severse Allah da onu sever, her kim de ensara buğz ederse Allah da ona buğz eder."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 9, s. 3551) diyerek onları övmüştür. Buharî, "**ensâr**" konusunu kitabının ***"Kitâbu Menâkıbi'l-Ensâr"*** başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî,* C. 8, s. 3544-3704).

ensârî *s.* (انصاری) [< *Ar.***ensâr** + **-î**] Hz. Muhammed ile "**muhâcirîn**"e Mekke'den Medine'ye hicretleri boyunca yardım eden, İslâm dininin kuruluşuna ve yayılmasına hizmet eden (kimse).

erba'în *a.* (اربعين) [*Ar.*] **1.** *"Kırk"* anlamına gelen bu söz, İslâmî konularda yazılan eserlerin ortak adını ifade etmektedir. Bu konuda kaleme alınmış eserleri şöyle sıralayabiliriz: Kırk hadis, kırk kelâm meselesi, kırk ayetin tefsiri, kırk tasavvuf konusunu isleyen eserler. **2.** *tas.* Tarikat ehlinin kırk gün süreyle kendini ibadete vermesi ve halvete kapanması, çile. **3.** Kânun-ı evvelin dokuzuncu gününden yani gün dönümünden itibaren kırk gün süren soğuklar için kullanılan söz, kara kış.

erba'ûn *a.* (اربعون) [*Ar.*] *"Kırk"* anlamına gelen bu söz, kırk hadisi bir araya getirerek açıklayan ve yorumlayan eserlere verilen ad olarak İslâm literatüründe terimleşmiştir.

erenler *a. tas.* Evliyaullah, Allah'a yakın olan pirler veya velî ve mürşit anlamında bir tasavvuf terimi.

erş *s.* (ارش) [*Ar*] *huk.* İslâm ceza hukukunda ölümle sonuçlanmayan saldırılarda mağdura ödenmesi gereken tazminat.

ervâh *ç.a.* (ارواح) [*Ar.***rûh**'*un ç. b.*] *"Ruhlar."* anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **ervâh-ı habîse** *ç.a.* (ارواح خبيثه) Kötü ruhlar, cinler.

ervâh-ı latîfe *ç.a.* (ارواح لطيفه) Melekler.

ervâhiyye *a.* (ارواحيه) [*Ar.*] Ruhçuluk.

esahu'l-kütüb *a.* (اصح الكتب) [*Ar*] Hadis biliminde en sağlıklı, en güvenilir ve en sağlam hadis kitabı. Bu manada kasdedilen kitap ***"Sahîh-i Buhârî"*** olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'den sonra en sağlam ve güvenilir kaynak olarak İslâm bilginlerince kabul edilmiştir.

esâret *s.* (اسارت) [*Ar*] *bk.* **esîr**

esâs *s.* (اساس) [*Ar*] *bk.* **samit**

esâtîr *s.* (اساطير) [*Ar* **ustûre**'*nin ç. b.*] Gerçek olana uymayan, asılsız, düzensiz, boş ve bâtıl sözler. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**esâtîrü'l-evvelîn**" (*ilkel topluluklar / geçmiş milletler*) biçimiyle dokuz ayette geçmektedir (*bk.* M. F. Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "esâtîr").

esbâbü'n-nüzûl *a.* (اسباب النزول) [*Ar*] Suret veya ayetlerin vahiy yoluyla iniş sebeplerini araştıran tefsir biliminin bir dalı. Bir surenin veya ayetin ne zaman, nerede, hangi şartlar altında ve hangi olaylar neticesinde indirildiği konusuna, İslâmiyetin çıkış döneminden başlayarak büyük ilgi gösterilmiş; bu konuda tefsir bilginleri sonraki dönemlerde pek çok araştırmalar yapmışlar ve eserler kaleme almışlardır.

esbâbü vürûdi'l-hadîs *a.* (اسباب ورود الحديث) [*Ar*] Hz. Peygamberin hadislerinin ne maksatla ve nasıl söylendiğini araştıran ve inceleyen bilim dalı.

esediyye *a.* (اسديّه) [*Ar*] *bk.* **Yemeniyye**

eser *a.* (أثر) [*Ar*] (*ç. b.* **âsâr** ve **usûr**) Hadis biliminde, "**hadis**" anlamında kullanılan bir terim. Bu konuda, "**merfû, mevkûf, maktû**" olarak adlandırılan her tür rivayete "**eser**" diyen hadis bilginleri, "**muhaddis**"lere de "**eserî**" demişlerdir.

eseriyye *a.* (أثريّه) [*Ar*] İslâmiyet'in ilk dönemlerinden başlayarak nakledilip gelen haber ve ekollere bağlı kalan kimseler.

esfel *s.* (اسفل) [*Ar*] (*ç. b.* **esâfil**) En aşağı, alçak, bayağı.

§ *tam.* **esfel-i sâfilîn** *s.* (اسفل سافلين) *"Sefillerin sefili, en aşağı ve bayağı."* anlamında olan bu söz, "cehenem" için kullanılmıştır ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Tîn suresi"*** (95)nin beşinci ayetinde geçmektedir.

esîr *a.* (اسير) [*Ar*] (*ç. b.* **userâ** ve **esrâ**) Sözlük anlamı *"Savaş tutsağı"* olan bu söz, *"Savaşta ele geçirilen ve asıl savaşçı unsur olarak yetişkin erkekler."* anlamında bir terim olarak kullanılmış, sonradan bu tanım genişleyerek kadın ve çocukları da içine almıştır. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir ayette teklik (***İnsân suresi***, 76 / 8), üç ayette de çokluk biçimiyle (***Bakara suresi***, 2 / 85; ***Enfâl suresi***, 8 / 67 ve 70) kullanılmıştır. İslâmiyet ile beraber esir elde etme hadisesi kaynaklarda sıkça söz konusu edilmektedir. En kapsamlı esir elde etme, Bedir Savaşında gerçekleşmiş ve yetmiş civarında esir alınmıştır. Bunların akıbeti konusunda kaynaklarda şu bilgi verilmektedir. Hz. Peygamber, sahabeden Hz. Ömer ile Sa'd b. Muaz'ın bu esirlerin öl-

dürülmesi yönünde görüş bildirmelerine karşılık Hz. Ebubekir'in, *"Bunlar Müslümanların akrabasıdır, bunların fidye karşılığında serbest bırakılmalarının uygun olacağı."* görüşünü yerinde bulmuş ve belirli fidyeler karşılığında bu esirlerin serbest bırakılmalarını buyurmuştur. Bundan sonraki savaşlarda da pek çok esirin savaş ganimeti olarak alındığı ve bunların çoğunun serbest bırakıldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Hz. Peygamber değişik olaylar içinde esirlere iyi muamele edilmesini, onlara işkence ve eziyet edilmemesini salık vermiştir. O'nun bu tür tavsiyeleri İslâm hukukçuları arasında örnek alınmış ve kölelere eziyet edilmemesi yolunda şer'î hükümler koyulmuştur. Hatta ***Kur'ân-ı Kerîm***'de insanların köleleştirilmesi konusunda tek bir ayet bile bulunmaması, kölelerin serbest bırakılması veya azat edilmeleri fikrini ön plana çıkarmıştır.

Eski Ahit *bk.* **ahd-i atîk**

esmâ *a.* (اسماء) [*Ar.* **ism**'*in ç. b.*] *"İsimler"* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **esmâ-i hüsnâ** *a.* (اسماء حسنى) *bk.* **esmâ'ü'l-hüsnâ**

esmâ-i İlâhiyye *a.* (اسماء الهيه) *bk.* **esmâ-i hüsnâ**

esmâ-i nebî *a.* (اسماء نبى) *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin Hz. Peygamber'in güzel adlarını şiirleştiren eserler.

esmâ-i seb'a *a.* (اسماء سبعه) (*yedi isim*) *tas.* Allah'ın yedi adı: **1.** Lâ ilâhe illallah. **2.** Allah. **3.** Hû. **4.** Hakk. **5.** Hayy. **6.** Kayyûm. **7.** Kahhâr.

esmâ-i şerîfe *a.* (اسماء شريفه) Allah'ın kutlu adları.

esmâ'ü'l-hüsnâ *a.* (اسماء الحسنى) Allah'ın güzel adları için kullanılan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"A'râf suresi"*** (7)nin 180. ayetinde mealen, *"En güzel isimler Allah'ındır."* ve ***"Ta ha suresi"*** (20)nin 8. ayetinde mealen, *"En güzel isimler O'nundur."* denilerek bu sözün özüne ve güzelliğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca, sadece ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yüzden fazla Allah'a nisbet edilen adlar yanında hadislerde de pek çok isim geçmektedir. Ancak terim olarak bunların doksan dokuzu etrafında görüş birliği söz konusudur. Allah'ın adlarının **"hüsnâ"** (*en güzel*) olarak nitelendirilmesinin sebeplerini Ebubekr İbnü'l-Arabî şöyle sıralamaktadır: 1. **"Esmâ-i hüsnâ"** Allah hakkında yücelik ve şaşkınlık ifade ettiğinden dolayı kulla-

rı üzerinde derin bir saygı uyandırır. 2. İbadette, duada, zikirde kullanılmaları durumunda büyük sevaba vesile olur. 3. Allah'ın adları kalplere huzur ve rahatlık verir. 4. "**Esmâ-i hüsnâ**" bilgisine sahip olanlara bunlar büyük fazilet ve şeref kazandırır. 5. "**Esmâ-i hüsnâ**" en gerekli ve olgun sıfatları içerdiği için O'nun hakkında aydınlatıcı, doyurucu ve doğru bilgi sahibi olmamızı sağlamış olur. "**Esmâ-i hüsnâ**"nın sayısının muhtelif rivayetlerle yüzü aştığı söylenmekle beraber Ebu Hureyre'den kaynaklanan şu hadis doksan dokuz ismini ön plana çıkarmaktadır: *"Allah'ın doksan dokuz -yüzden bir eksik- ismi vardır. Bunları ezberleyip benimseyen cennete girer."* Ebu Hureyre'yi kaynak alarak Tirmizî ve İbn Mâce kendi kitaplarına bu hadisi naklederken metnin sonuna da doksan dokuz ismi eklemeyi uygun bulurlar. Tirmizî'nin verdiği doksan dokuz isim şöyle:

Allah

Adl (*âdil, adaletli*)

Afüvv (*Çok bağışlayıcı*)

Âhır (*Ölümsüz, ebedî*)

Alîm (*Her şeyi çok iyi bilen*)

Alî (*Şanı, şerefi, kudreti yüce olan*)

Azîm (*Pek büyük, ulu, yüce*)

Azîz (*Kuvvetli, şerefli, galip, üstün*)

Bâ'is (*Kıyamette ölüleri dirilten*)

Bâkî (*Ölümlü olmayan, ebedî*)

Bâri' (*Yaratan, bir örneği olmayan varlıkları yaratan*)

Bâsıt (*Dilediğine rızkı bol veren*)

Basîr (*Her şeyi her yerde iyi gören*)

Bâtın (*Her şeyin iç yüzünü, sırlarını iyi bilen*)

Bedî' (*Her şeyi bir örneği olmaksızın yaratan*)

Berr (*İyilik eden, çok şefkatli*)

Câmi' (*Kıyamet günü insanları bir araya toplayan*)

Cebbâr (*Azgın ve zalimleri kahreden*)

Celîl (*Ulu, yüce, kudretli*)

Dâr (*Zarar verenleri cezalandıran*)

Evvel (*Öncesi olmayan, ezelî*)

Fettâh (*En âdil hüküm veren, iyilik kapılarını açan*)

Gaffâr (*Günahı çok bağışlayan*)

Gafûr (*Çok bağışlayan*)

Ganî (*Zengin, muhtaç olmayan*)

Habîr (*Her şeyden haberdar olan*)

Hâdî (*Doğru yolu gösteren*)

Hâfıd (*Kâfirleri alçaltan, cezalandıran*)

Hafîz (*Varlıkları yok olmaktan koruyan*)

Hakk (*Mülk sahibi, yok olmayan, âdil*)

Hakem (*Son hükmü veren*)

Hakîm (*Hikmet sahibi*)

Hâlik (*Her şeyi yaratan*)

Halîm (*Çok sakin, dengeli, hoşgörülü*)

Hamîd (*Çok övülen, övgüye lâyık olan*)

Hasîb (*İnsanları hesaba, sorguya çeken*)

Hayy (*Diri, yaşayan, canlı*)

Kābid (*Ölüm zamanı ruhları alan*)

Kādir (*Her şeye gücü yeten*)

Kahhâr (*Daima üstün gelen*)

Kavî (*Kuvvetli, kudretli, sağlam*)

Kayyûm (*Ezelî ve ebedî her şeyin varlığı kendisine bağlı olan*)

Kebîr (*Şanı ve şerefi, kadri ve kıymeti yüce, ile isim ve sıfatları büyük, ulu*)

Kerîm (*Nimet veren, ihsanı bol olan*)

Kuddûs (*Her türlü eksikliklerden arınmış, tertemiz, kutsallıklarla övülen*)

Latîf (*Çok merhametli, lütufkâr*)

Mâcid (*Şan ve şeref sahibi*)

Mâlikü'l-Mülk (*Mülkün sahibi*)

Mâni' (*Koruyucu, kollayan, yardım eden*)

Mecîd (*Çok itibarlı, şerefli*)

Melik (*Bütün evreni, yaratıkları yöneten*)

Metîn (*Çok kuvvetli, çok dayanaklı*)

Mu'ahhir (*Geriye bırakan*)

Muğnî (*İnsanlara mal ve mülk veren*)

Muhsî (*Her şeyi iyi bilen*)

Muhyî (*Varlıklara hayat veren*)

Mu'îd (*Ölümden sonra diriltecek*)

Mu'iz (*İzzetli, itibarlı*)

Mukaddim (*Öncesi olmayan, ilk olan*)

Mukît (*Her şeye gücü yeten*)

Muksit (*Adaletli davranan*)

Muktedir (*Her şeye gücü yeten, kuvvetli*)

Musavvir (*Yaratıklara istediği şekli veren*)

Mübdi' (*Varlıkları ilk yaratan*)

Mücîb (*Duaları, istekleri kabul eden*)

Müheymin (*Bütün hadiseleri bilen*)

Mü'min (*Yaratıklarına güven veren*)

Mümît (*Yaratıkların hayatına son veren*)

Müntakım (*Suçluları cezalandıran*)

Müte'âlî (*Pek yüce, ulu, kusursuz*)

Mütekebbir (*Pek yüce ve ulu*)

Müzill (*Zelil eden, alçaltan*)

Nâfi' (*Faydalı olan*)

Nûr (*Aydınlatan, ışık veren*)

Râfi' (*Peygamber ve müminlerin itibarını, şanını yücelten*)

Rahîm (*Çok merhametli*)

Rahmân (*Çok merhametli, şekatli olan*)

Rakîb (*Herkesin hâl ve hareketlerinden haberdar olan*)

Ra'ûf (*Çok merhametli, şekatli olan*)

Reşîd (*Doğru yolu en iyi gösteren*)

Rezzâk (*Bol nimet veren*)

Sabûr (*Çok sabırlı*)

Samed (*Hiç eksiği ve kusuru olmayan, ulu, şanlı, dosdoğru*)

Selâm (*Kullarına sağlık, selâmet ve güven veren*)

Semî' (*Her konuşulanı iyi duyan, en iyi işiten*)

Şehîd (*Her şeyi gören, bilen, haberdar olan, her yerde hazır nazır olan*)

Şekûr (*Sadık kullarına şefaat eden, her ibadeti ödüllendiren*)

Tevvâb (*Tövbeleri çok kabul eden*)

Vâcid (*Hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeyin sahibi*)

Vâhid (*Zatında, isim ve sıfatlarında eşi ve benzeri bulunmayan*)

Vâlî (*Koruyan, kollayan, yardım eden, her işi düzenli yapan*)

Vâris (*Bütün varlıkların sahibi*)

Vâsi' (*Kuvvetli, nimeti ve ihsanı bol*)

Vedûd (*Kullarını çok seven*)

Vehhâb (*Karşılıksız nimet veren, ihsanı ve rahmeti bütün kullarına ulaştıran*)

Vekîl (*Koruyucu, yardım eden*)

Velî (*Dost, seven, görüp gözeten, kollayan*)

Zâhir (*Her şeye üstün olan, ulu ve yüce olan*)

Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm (*İkram ve ihsan sahibi olan, azamet ve kibriya sıfatı olan*)

esmâ'ü'l-mu'abbede *a.* (اسماء المعبّده) Allah'ın güzel isimlerinden birine **"abd"** (*kul*) sözünün eklenmesiyle oluşturulan isimler. Söz gelişi, *Abdullallah, Abdulmuttalib, Abdulgaffar* gibi.

esmâ'ü'l-mucerrede *a.* (اسماء المجرّده) Kitap yazarlarının takma ad veya künye yerine kendi asıl isimlerinin kullanması.

esmâ'ü'l-müfrede *a.* (المفرده اسماء) Bir başka benzeri bulunmayan isimler.

esmâ ve'l-ahkâm *ç.a.* (اسماء والاحكام) [*Ar.***ism** ve **hükm***'ün ç. b.*] İman ve amel yönünden insanlara âhirette nispet edilecek vasıflar ve bunlara uygulanacak hükümler.

esmâ ve'l-künnâ *ç.a.* (اسماء والكنى) [*Ar.***ism** ve **künye***'nin ç. b.*] Hadis ravîlerinin isimlerini ve künyelerini araştıran ve inceleyen bilim dalı.

esnâ'u's-sened *a.* (اثناء السند) [*Ar*] Hadis biliminde, **"sened"** (*bk.* bu madde) in baş ve son kısımlarının haricinde olan, yani esas bölümü oluşturan kısım.

esnedu *a.* (اسند) [*Ar*] Hadis biliminde, karşılaştırıldığı ravîden veya hadisten daha kuvvetli bir senede sahip hadis.

essalâ *cüm.* (الصلا) [< *Ar.***es** *(harf-i ta'rîf)* + ***salâ***] Ezan, namaza davet.

esselâm *cüm.* (السلام) [< *Ar.***es** *(harf-i ta'rîf)* + ***selâm***] Selâm ve esenlik sözü.

esseyyid *a.* (السيد) [< *Ar.***es** *(harf-i ta'rîf)* + ***seyyid***] Ulu kişi, efendi.

estağfirullah *cüm.* (استغفرالله) Allah'tan afv ve bağışlanma dilerim.

eş'ârîlik *a.* [*Ar.*] *bk.* **Eş'âriyye**

eş'ârî mezhebi *a. bk.* **Eş'âriyye**

Eş'âriyye *a.* (اشعاريّه) [*Ar.*] Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ârî (öl. 260 / 873)nin görüşlerini içeren ve Mu'tezile'ye karşı doğan bir ekol olarak nitelenmektedir. Eş'ârî'nın, başlarda Hanefî, daha sonra Şafiî ve Malikî mezheplerine bağlı kaldığı, sonra Şafiî mezhebinde karar kıldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Te-

mel felsefesi, *"Kur'ân'a, peygamberin sünnetine, sahâbe ile tabiîn ve hadis imamlarının rivayetlerine inanma."* olarak gösterilen ekol, daha çok Şafiî mezhebinin yaygın olduğu bölgelerde kabul görmüştür.

eşhuru'l-hurûm *a.* (اشهر الحروم) [*Ar*] Haram ayları anlamında olan bu terim, kamerî aylardan zi'l-kāde, zi'l-hicce, muharrem ve recep ayları için kullanılmıştır.

eşrâr *s.* (اشرار) [< *Ar.***şerr]** En kötü, şirret kimseler; **"ahyâr"** (*bk.* bu madde) karşıtı.

eşrât-ı sâ'at *a.* (اشراط ساعت) [*Ar*] Kıyamet alametleti.

eşref *s.* (اشرف) [< *Ar.***şerîf]** *"En şerefli, onurlu, saygın (kimse)."* anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **eşref-i mahlûkāt** *a.* (اشرف مخلوقات) *tas.* Yaratıkların en mükemmeli olan insan. Yüce Allah, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de mealen *"Biz insanı gerçekten en güzel biçimde yarattık."* (***Tîn suresi***, 95 / 4) diyerek onu bütün yaratıkların üzerinde saygın bir kimlikte göstermektedir. İnsana bu müstesna kimliği kazandıran ve onu öteki yaratıklardan ayıran vasfı da **"akıl"** (*bk.* bu madde) olmuştur.

Eşrefiyye *a.* (اشرفيه) [*Ar.*] *tas.* Kadirî tarikatinin bir kolu.

etbâ'u't-tâbi'în *a.* (اتباع التّابعين) [*Ar.*] Gerek hadis rivayetinde, gerekse Hz. Peygamber sonrası nesillere İslâm'ın iyi anlatılarak öğretilmesinde büyük emeği geçen üçüncü nesil için kullanılan terim. *bk.* **tebe'ü't-tâbi'în**

etrâf *a.* (اطراف) [*Ar*] Hadis biliminde, hadislerin baş kısmından birkaç ibare alınmak yöntemiyle sahabe adına veya hadis metinlerine göre alfabetik düzenleme ile yapılan eserlere verilen ad.

ettahiyyâtü *a.* (اتّحيّاة) [*Ar*] Namaz kılarken her iki rekâtta dizler üzerine **"teşehhüd miktarı"** (*bk.* bu madde) oturarak okunan dua. Bu dua şöyle ***"Ettehiyyatü lillahi vesalavâtü vettayyibâtü es-selâmü aleyke eyyühennebiyyü ve rahmetüllahi ve berekâtüh, es-selâmü aleynâ ve alâ ibâdillahissâlihîn, eşhedü en lâ ilâhe illallah, ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasûlühü."*** *bk.* **ka'de-i ahîre**

etvâr *ç.a.* (اطوار) [*Ar*] *"Tavırlar, huylar."* anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **etvâr-ı seb'a** *ç.a.* (سبعه اطوار) (*yedi tavır*) tas. Sufî inancına göre nefsin yedi mertebesi için kullanılan te-

rim. Bu yedi mertebe şunlar: "**nefs-i emmâre**" (*bk.* bu madde), "**nefs-i levvâme**" (*bk.* bu madde), "**nefs-i mülheme**" (*bk.* bu madde), "**nefs-i mutma'inne**" (*bk.* bu madde), "**nefs-i râziyye**" (*bk.* bu madde), "**nefs-i marziyye**" (*bk.* bu madde), "**nefs-i zekiyye**" (*bk.* bu madde). *bk.* **nefs**

e'ûzü besmele *a.* (أعوذ بسمله) [*Ar*] *bk.* **besmele**

evâbid *a.* (اوابد) [*Ar.*] Hadis biliminde, uydurma hadisler.

evâ'il *a.* (اوائل) [*Ar.***evvel**'*in ç. b.*] Tarihte ilkler üzerine yapılmış bilimsel çalışmalar ve eserler. İslâm mantık tarihi öncülerinden Kindî ve Fârâbî, bu terimi "*deney öncesi bilgi*" anlamında kullanmışlardır. Evâ'il kitaplarında verilen bilgiler, üç ana bölümde toplanmıştır: 1. İslâm öncesi dönemle ilgili bilgiler. 2. Asr-ı sa'âdet dönemi ile ilgili bilgiler. 3. Hz. Peygamber sonrası ile ilgili bilgiler.

evâmir-i aşere *a.* (اوامر عشره) [*Ar*] *bk.* **on emir**

evkāf *a.* (اوقاف) [*Ar*] *bk.* **vakıf**

evkāt *a.* (اوقات) [*Ar.***vakt**'*in ç. b.*] Vakitler.

§ *tam.* **evkât-ı hamse** *a.* (خمسه اوقات) Beş vakit namaz.

evlât *a.* (اولاد) [*Ar.***veled**'*in ç. b.*] Bir aile içinde erkek veya kız çocuk. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de altmış civarında ayette (*bk.* M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem*, "veled") bu terim sıkça geçmektedir. Bu söz, ailede servetle birlikte zenginlik ve güç sembolü olarak değerlendirilmiş, aile içi iletişimde evlât ve ebeveyn ilişkileri ile onların birbirlerine olan saygı, sevgi ve yükümlülükleri üzerinde durulmuştur.

§ *tam.* **evlâd-ı Ali** *a.* (اولاد علی) Hz. Ali'nin çocukları ile torunları için kullanılan terim.

evlâd-ı butûn *a.* (اولاد بطون) Bir kimsenin kızından olan torunları; "**evlâd-ı zükûr**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

evlâd-ı sülbiye *a.* (اولاد سلبيّه) Bir kimsenin öz çocukları.

evlâd-ı ümm *a.* (اولاد امّ) Aynı anneden doğma kardeşler.

evlâd-ı zükûr *a.* (اولاد ذكور) Bir kimsenin erkek çucukları ve ondan olan torunları; "**evlâd-ı butûn**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

evlâdiyyet *a.* (اولاديّت) [*Ar*] *fık.* Bir kimsenin mütevelliliğinin çocuklarına geçmesi durumu.

evlâtlık *a.* Bir ailenin çocuğu olmaması durumunda veya sosyal dayanışma anlayışı çerçevesinde bakıma muhtaç bir çocuğu aile içine ve koruması altına alması. Bu durum, İslâm toplum-

larında özenle uygulanmış; hatta Hz. Peygamber'in evlâtlık edindiği Zeyd'i bu çocuğun öz babasının adıyla değil Zeyd b. Muhammed olarak çağırması toplum içinde örnek teşkil etmiştir.

evlenme *a. bk.* **nikâh**

evliyâ *a.* (اوليا) *bk.* **velî**

evliyânâme *a.* (اوليانامه) [< *Ar.* ***evliyâ*** + *F.* ***nâme***] *tas. ed.* Tasavvuf dünyasında velîlerin kerametlerinden, faziletlerinden, yüce kişiliklerinden ve kutsal değerlerinden söz eden eserler için kullanılan ortak ad.

evliyâullah *a.* (اوليا الله) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf dünyasında Allah'ın manevî yakınlığını kazanmış kimseler, velîler.

evrâd *a.* (اوراد) [*Ar.***vird**'*in ç. b.*] **1.** Allah'a ibadet ve bu yolla yaklaşmak için belli zamanlarda yapılması gereken dua ve zikirler. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de müminlerin değişik zamanlarda ve tarzda Allah'ı zikretmeleri ve tesbih duası yapmaları tavsiye edilmekle beraber bu terim farklı ifade edilmiş; ibadet etme olarak kaydedilmiştir. Hz. Peygamber ise sürekli zikir ve dua etmekle Müslümanlara örnek olmuş; hatta bunu hadisçiler O'nun sünnetleri arasında sayarak ***"Amelü'l-yevm ve'l-leyle"*** başlıklı bu konuları içeren kitaplar kaleme almışlardır. Ayrıca Buhârî ve Müslim olmak üzere sahih hadis kitapları, dua ve zikir konusunda başlı başına müstakil bölümler ayırmışlardır. **2.** *tas.* Tasavvuf ehli bu sözü, her gün okunan belli başlı ayetler ve dualar karşılığında kullanmışlar; bunlara bir de nafile namazlar ile tefekkür ve vecde gelme sonucu ağlamayı da eklemişlerdir. Ancak zaman içinde her tarikatin kendi bünyesi içinde farklı **"evrâd"** usulleri oluşmuştur. Bunlar ayrı ayrı kitap hâline getirilerek elden ele dolaşmıştır.

evtâd *a.* (اوتاد) [*Ar.*] *tas.* Kâinâtın dört bir tarafında bulunduklarına ve bulundukları bu yerleri koruduklarına inanılan ve Hz. İdris, Hz. İlyas, Hz. İsa, Hz. Hızır olarak gösterilen dört büyük velî, *bk.* **ricâlü'l-gayb.**

evvâbîn namazı *a.* Akşam namazından veya kuşluk vakti içinde kılınan nafile namaz. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de doğrudan doğruya bu namaz ile ilgili bir ayet bulunmamakla beraber, bu sözün geçtiği bir ayette (***İsrâ suresi***, 17 / 25) tövbe edenlerin övgüye değer bulunduğunu ifade edilir. Hz. Peygamber'den ise nafile namaz kılınmayı teşvik eden rivayetler aktarılmıştır. Ancak bunlar hadis tekniği bakımından zayıf kabul edildiğinden üzerinde fazla durulmamıştır. Bununla beraber bu gibi sözler ibadeti teşvik ettiği için Müslü-

manlar tarafından ilgiyle karşılanmıştır.

Evvel *a.* (أوّل) [*Ar*] Sözlük anlamı "*ilk*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın sıfatı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Hadîd suresi***" (57 / 3) nde "***âhir***" sözü ile birlikte kullanılmıştır ve "*Kâinatın (varlığın) başlangıcı olmayan*" anlamındadır. Bu söz Hz. Peygamber'in hadislerinde de sıkça geçmektedir. Özellikle O, kızı Fâtımâ'ya öğrettiği şu dua bu sözün en çarpıcı biçimde kullanılışına bir örnektir: "*Allahım! Sen evvelsin, senden önce hiçbir şey yoktur ve sen âhirsin, senden sonra da hiçbir şey yoktur.*" (Müslim, "zikir", 61). Öte yanda İslâm bilginleri "**evvel**" ve "**âhir**" isimlerinin ***Kur'ân-ı Kerîm***'de olduğu gibi bir arada kullanılmasının faziletini özellikle vurgulamışlardır. "**Evvel**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

evveliyyât *a.* (أوّليّات) [*Ar*] Zihnin doğrulamak için hiçbir vasıtaya baş vurmadan kendiliğinden kabul ettiği önermeler.

eys *a.* (أيس) [*Ar*] Varlık, var olan nesne anlamında kelâm terimi, "**leys**" karşıtı.

eyvallâh *a.* (اى والله) [*Ar.*] "*Peki, anlaştık, Allah'a ısmarladık.*" gibi anlamlara gelen bu terim, tasavvuf ehli arasında bir şeyhe ve pire bağlanmayı ifade eder.

eyyâm *a.* (أيّام) [*Ar. **yevm**'in ç. b.*] "*Günler*" anlamındaki bu söz, mübarek günleri ifade eden terkip veya birleşik isimler yaparak yeni terimler yaratmak için kullanılmıştır.

§ *tam.* **eyyâm-ı bîd** *a.* (بيد ايام) Hicrî takvimde kamerî ayların 13., 14. ve 15. günleri için kullanılan bu söz, Hz. Peygamber'in Ramazan Orucu farz kılınmadan önce oruç günlerini ifade eden terim olarak kullanılmıştır. Ramazan Orucundan sonra da bu orucun tutulmasını Hz. Peygamber öğütlemiştir.

eyyâm-ı ma'dûdât *a.* (ايام معدودات) "*Sayılı günler*" anlamındaki bu söz, Hicrî takvimde kamerî ayların 9-13. günlerinde "**teşrîk tekbiri**" (*bk.* bu madde) çekmek için kullanılan bir terimdir. Buna ayrıca "**eyyâm-ı teşrîk**" de denilmiştir.

eyyâm-ı ma'lûmât *a.* (معلومات ايام) "*Bilinen günler*" anlamındaki bu söz, Hicrî takvimde zilhiccenin ilk on günü için kullanılan bir terim. Kurban Bayramı, arefe ve tevriye bu günler içindedir.

eyyâm-ı mînâ *a.* (ايام مينا) "*Mina günleri*" anlamındaki

bu söz, Hicrî takvimde zilhiccenin 10, 11. ve 12. günleri için kullanılan bir terim. Bu günlerde hacılar Mina'da bulunur ve şeytan taşlarlar.

eyyâm-ı nahr *a.* (ايام نحر) **"Yevm-i nahr"** (*bk.* bu madde) sözünün çokluk biçimi olan bu terim, *"Kurban kesme günleri"* anlamında olup Hicrî takvimde zilhiccenin 10, 11. ve 12. günleri, yani Kurban bayramının ilk üç günü için kullanılmaktadır (*bk.* **kurban**).

eyyâm-ı sitte *a.* (ايام ستّه) Allahu teâlâ'nın âlemi yarattığı altı gün için kullanılan terim. *bk.* **sitteti eyyâmi**

eyyâm-ı teşrîk *a.* (ايام تشريك) *bk.* **eyyâm-ı ma'dûdât**

eyyâmü'l-Arab *a.* (ايام العرب) Arap geleneğinde, cahiliye dönemi ile İslâmiyet'in ilk yıllarında kabileler arasında yapılan savaşlar.

eyyede Allahu / eyyed'Allahu *a.* (ايّد الله) [*Ar*] Allah güç ve kuvvet versin.

ezân *a.* (اذان) Müslümanları namaza davet ve namaz vaktini duyurmak için müezzin tarafından minarede veya yüksekçe bir yerde okunan çağrı. Bu söz ***Kur'ân-ı Kerîm***'de terim anlamıyla iki yerde (***Mâ'ide suresi***, 5 / 58; ***Cum'a suresi***, 62 / 9) geçmektedir. Hadislerde ise pek çok kez zikredilmiştir (*bk.* Wensinck, *Mu'cem,* "ezn"). Ezan, Mekke döneminde farz kılınmakla beraber, nasıl ve hangi yolla yapılacağı kararlaştırılamadığı için pek uygulanamadı. Medine'de ise nasıl yapılacağı tartışma konusu oldu. Bu süreçte sahabeden Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe bir gün rüyasında ezanın nasıl okunacağını duymuş ve öğrenmiş; bu rüyasını da Hz. Peygamber'e anlatmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu işi en iyi yapabilecek kişi olarak Bilâl-i Habeşî'yi seçti ve ona ezanı nasıl okuması gerektiği öğretildi. Böylece ezan okunma farzı yerine getirilmeye başlandı (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 2, s. 657). Ayrıca cami içinde namaza başlama için de ezan okunması uygulaması uygun bulundu. **"İkāmet"** (*bk.* bu madde) adı verilen bu okumada ***"hayyele'l-felâh"*** sözünden sonra iki defa ***"Kad kāmeti'i-salâh"*** (*namaz başlamıştır*) sözünün okunması da yaygınlaşmıştır. Anlamı ve özü itibariyle ezan, ilk okunduğu zamandan beri hem namaz hem de İslâm dinî için bir çağrı niteliğini kazanmıştır. Bu çağrı ile Müslümanlara İslâm'ın üç temel ilkesi her okunuşunda hatırlatılmış olunuyor. Bu üç temel ilke şunlar: 1. Allah'ın varlığı ve birliği. 2. Hz. Peygamber'in O'nun elçisi olduğu. 3. Esas kurtuluşun ahret

inancında ve mutluluğunda olduğu. Ezan bittikten sonra Hz. Peygamber'in şefaatine nail olabilmek için şu duanın okunması âdet hâline gelmiştir: *"Allahümme rabbe hâzihi'd-devleti't-tâmme ve's-selâti'kā'ime âti Muhammeden el-vesîlete ve'l-fazîlete ve ba'sühü makāmen mahmûdeni'llezi va'addeteh."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 2, s. 665). Buharî, ezan ile ilgili hadisleri kitabının ***"Kitâbu'l-Ezân"*** bölümünde bir araya getirmiştir (*Sahîh-i Buhârî*, C. 2, s. 655-748).

§ *tam.* **ezân-ı Muhammedî** *a.* (اذان محمدى) **1.** Akşam ezanı. **2.** Ezan vakti.

ezânî *s.* (اذانى) [< *Ar.***ezân** + **-î**] **1.** Ezanla ilgili. **2.** Ezan saati.

ezânî saat *a.* Eski saat düzenine göre, güneşin batışının 12 olarak tayin edildiği eski alaturka saat.

ezel *a.* (ازل) [*Ar*] (*ç. b.* **âzâl**) **1.** Başlangıcı olmayan geçmiş zaman, zihnen başlangıcı düşünülemeyen süre ve varlığın geçmişte sonsuza kadar devam etmesi, anlamında felsefe ve kelâm terimi, **"ebed"** (*bk.* bu madde) karşıtı. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ve hadislerde geçmemekle beraber bazı ayetlerdeki (***Hadîd suresi***, 57 / 3) **"evvel"** terimi, **"ezelî"** manasında yorumlanmıştır. Öte yanda **"vahdet-i vücûd"** düşünürleri, kâinâttaki bazı varlıkları, söz gelişi **"a'yân-ı sâbite"** (*bk.* bu madde)nin Allah ilminde ezelî olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak bu görüş fazla itibar bulmamış, gerçek manada ezelîlik Allah'a mahsus inancı kabul görmüştür. **2.** *tas.* Allah.

ezelî *s.* (ازلى) [< *Ar.***ezel** + **-î**] *"Ezelle ilgili."* anlamında olan bu terim, başlangıcı olmayacak surette eski kavramını vermektedir, kadim.

ezeliyye *s.* (ازليه) [*Ar.***ezelî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *bk.* **ezelî**

ezeliyyet *a.* (ازليت) [*Ar.*] Öncesizlik.

ezkiyâ *a.* (ازكياء) [*Ar.* ***zekî'****nin ç. b.*] Erdemli ve faziletli kimseler.

§ *tam.* **ezkiyâ-yı ehl-i tarîkat** *a.* (ازكياء اهل طريقت) *tas.* Tasavvuf ehli arasında en erdemli ve faziletli olan kimseler.

ezlâm *a.* (ازلام) [*Ar.* ***zelem*** ve ***zelm****'in ç. b.*] Cahiliyye döneminde Arapların fal açmak için kullandıkları kumar okları veya zarlar.

ezvâc *a.* (ازواج) [*Ar.* ***zevc*** ve ***zevce****'nin ç. b.*] Eşler, kadının veya kocanın eşleri.

§ *tam.* **ezvâc-ı tâhirât** *a.* (ازواج طاهرات) Hz. Peygamber'in temiz ve ismetli eşleri, hanımları.

F

fa'âl *s.* (فعال) [*Ar.*] **"Fa'âlün limâ yürîd"** sözünün kısaltılmış biçimi olan bu terim, *"Dilediğini yapan."* anlamında Allah'ın sıfatlarından biridir.

fa'âlün limâ yürîd *a.* (فعال لما يريد) [*Ar.*] *"Dilediğini en kusursuz ve mükemmel yapan, bir işten sonra bir başka işi istediği gibi yapan."* anlamında Allah'ın yaratıcı ve yapıcı kudretini ifade eden sıfatlarından biri. Allah'ın bu sıfatı, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Bakara suresi"*** (2)nin 253. ayetinde; ***"Âl-i imrân suresi"*** (3)nin 40. ayetinde; ***"Hac suresi"*** (22)nin 14. ayetinde; ***"Hûd suresi"*** (11)nin 107. ayetinde ve ***"Bürûc suresi"*** (85)nin 16. ayetinde aynen zikredilmektedir.

fâcir *a.* (فاجر) [*Ar.*] (*ç. b.* **fecere** ve **füccâr)** Sözlükte, *"Yalancı, zina yapan, âsi."* anlamındaki bu terim, İslâmî inançta şirk, yalan, zina, hırsızlık gibi Allah'ın ve Hz. Peygamber'in haram kıldığı işleri ve hareketleri yapan ve ahlâk dışı davranışlarda bulunan, günahkâr ya da kâfir anlamında kullanılmaktadır.

fâhişü'l-galat *a.* (فاحش الغلط) [*Ar.*] Hadis biliminde, **"cerh"** (*bk.* bu madde) üçüncü mertebesinde bulunan ravî.

fahr *a.* (فخر) [*Ar.*] Sözlükte, *"Övünme, büyüklenme"* anlamındaki bu söz, İslâmî edebiyatta *"Şairlerin kendilerinden, geçmişinden, inanç, din ve mezhebinden, şiir sanatındaki meziyetlerinden ve ustalıklarından, şahsî mal veya eşyalarından övgüyle söz ettikleri şiir türü."* olarak terim niteliği kazanmıştır. Sonradan İslâmî-Türk edebiyatında **"fahriyye"**

(*bk.* bu madde) bölümü tamamıyla bu konuya ayrılmıştır.

§ *tam.* **fahr-i âlem** *a.* (فخر عالم) (*kâinatın ulusu ve övündüğü*) Hz. Muhammed.

fahr-i edhemî *a.* (فخر ادهمى) (*Edhemî tac*) Dört dilimli olan bu tacı ilk defa İbrahim b. Edhem el-Belhî giydiği için böyle anılmıştır.

fahr-i hüseynî *a.* (فخر حسينى) On iki dilimli olan bu tacı Hz. Hüseyin giydiği ve on iki imamı temsil ettiği için bu ad verilmiştir.

fahr-i kâ'inât *a.* (فخر كائنات) *bk.* **fahr-i âlem**

fahrü'l-mürselîn *a.* (فخر المرسلين) Hz. Muhammed.

fahriyye *a.* (فخريه) [*Ar.*] (*ç. b.* **fahriyyât**) *ed.* İslâmî-Türk edebiyatında Divan şairlerinin kendi faziletlerini ve üstünlüklerini övmek için yazdıkları şiirlere verilen bu ad, yine bu edebiyatın en çok kullanılan **"kaside"** (*bk.* bu madde) türünün bir bölümü için kullanılan terim niteliği kazanmıştır.

fahşâ *a.* (فحشا) [< *Ar.* **fuhş**] İslâmî inanç çerçevesinde büyük günah, edep ve ahlâka aykırı her türlü kötülük ve çirkinlik. **"Fuhuş"** (*bk.* bu madde) kelimesinden türeyen bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de aşağılanmış ve hoş karşılanmamıştır. Aynı yaklaşım hadislerde de söz konusudur (Wensinck, *el-Mu'cem*, "fhş" maddesi).

fahûr *a.* (فخور) [< *Ar.* **fahr**] *"Övünme, kibirlenme"* anlamındaki **"fahr"** sözünün ism-i tafdîli olan bu söz, *"Allah'ın verdiği nimetlerle övünen, ancak bu nimetlere şükretmeyerek kendini çok öven ve kibirlenen kimse."* anlamında bir söz. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"muhtâl"** (*bk.* bu madde) sözü ile birlikte kullanılan bu terim, üç ayette geçmektedir:***"Nisâ suresi"*** (4 / 36), ***"Lokman suresi"*** (31 / 18) ve ***"Hadîd suresi"*** (57 / 23).

fâ'il *s.* (فاعل) [< *Ar.***fi'l**] (*ç. b.* **fa'ale**) *"Yapan, yerine getiren, işleyen"* anlamında Allah'ın sıfatı olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Enbiyâ suresi"*** (21 / 104) nde geçmektedir.

§ *tam.* **fâ'il-i hakîkî** *a.* (حقيقى فاعل) (*gerçek yapıcı*) Allah.

fâ'il-i muhtâr *s.* (فاعلمختار) Allah'ın bütün varlıkları ve olayları, özellikle insanlara özgü ihtiyarî fiilleri iradesine göre yarattığını ifade eden bu terim, Allah'ın gücü ve kudreti için kullanılmıştır.

fâ'il-i mutlak *s.* (فاعل مطلق) *tas.* Allah.

fâ'ite *s.* (فائته) [*Ar.*] (*ç. b.* **fevâ'it**) *fık.* İslâm inancına ve fıkhına göre vaktinde kılınamayan namaz.

fâ'iz *a.* (فائز) [< *Ar.***fevz**] Ticarî veya para alım satım işlemlerinde karşılığı bulunmayan gerçek veya hükmî fazlalığı ifade eden terim. Faiz karşılığı Arapçada yaygın olarak "**ribâ**" kelimesi kullanılmaktadır. Eski çağlardan beri faiz, toplum içinde hoş karşılanmamış; hatta yasaklanmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sekiz ayette geçen "ribâ" sözü, önce eleştirilmiş, sonra şiddetle reddedilmiş, hatta yasaklanmıştır. "*Faizde ısrar etmenin Allah'a ve Resûl'üne bir tür savaş açma*" olduğu vurgulanmıştır. Söz gelişi, "***Rûm suresi***" (30 / 39), "***Bakara suresi***" (2 / 275-279), "***Âl-i İmrân suresi***" (3 / 130) ndeki ayetlerde mealen, "*Faiz yiyenler kabirlerinden şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden ayılır gibi kalkacaklardır (...) Allah alım satımı helâl, faizi haram kılmıştır. (...) Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.*" denilmektedir. Hadislerde ise iki tür faiz üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi, borç faizi olup Hz. Peygamber bunu ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki ayetlere dayanarak özellikle "**Veda Haccı**"nda yasaklamıştır. İkincisi alış veriş faizi olup mal alım satımında karşılıklı bedel ödenmesi caiz görülmüş, ancak "*Vade vermeyiniz, rama ise faizdir. (...) Faiz ancak veresiyede cereyan eder.*" sözleri normal alış verişin dışındaki faizin caiz görülmediğini ifade etmektedir.

fakîh *a.* (فقيه) [*Ar.*] (*ç. b.* **fukahâ**) Fıkıh bilimi konusunda iyi yetişmiş uzman kişi, din bilgini. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on dokuz ayette (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "fıkıh"), genellikle "*anlamak, hakkıyla kavramak*" anlamında kullanılırken, hadislerde ise "*İyi anlamak ve kavramak,* ***Kur'ân*** *konularında bilgi sahibi olmak .*" biçiminde ifade edilmiştir. İslâmî bilimler çevresinde, özellikle de mezhep temsilcileri tarafından "**fakîh**" sözü, "*takvâ sahibi din âlimi* veya *insanın hak ve yükümlülüklerini bilmesi* veya *hadis âlimi*" gibi değişik yorumlarla tarif edilmiştir.

fakîr *a.* (فقير) [*Ar.*] (*ç. b.* **fukarâ**) Bakıma muhtaç, maddî bakımdan sıkıntı içinde olan kimse, yoksul. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de çokluk biçimiyle beraber on iki ayette geçen bu söz, genellikle insanların kendi başlarına her şeye yetemeyecekleri, bu bakımdan Allah'a muhtaç oldukları biçiminde ifade edilirken "***Tevbe suresi***" (9 / 60) nde ise devletin zekât gelirlerinden pay alacak kimseler arasında fakirlerin de zikredilmesi dikkate değer nitelikte görülmüştür. Hz. Peygamber ise "*Fakirlikten, kıt-*

lıktan, zilletten, kötülük etmekten Allah'a sığının." (*Müsned, II*, 540) diyerek fakirliğin toplum hayatı içindeki zor şartlarına dikkat çekmiştir. İslâm dini fakir kimselere yardım ve onların durumlarını iyileştirmeye yönelik birtakım öneriler getirmekle birlikte hiçbir zaman onları toplum içinde ikinci sınıf bir zümre veya aşağı bir tabaka olarak görmemeye özen göstermiş, onları asla horlamama konusunda uyarılarda bulunmuştur.

fakr *a.* (فقر) [*Ar.*] *tas.* Hayatta insanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olması veya kendisini Allah'a muhtaç hissetmesi anlamında kullanılan bir tasavvuf terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de çokluk biçimiyle beraber on iki ayette geçen bu söz, mealen insan maddî ve manevî anlamda fakr içindedir ve Allah'a muhtaçtır, biçiminde ifade edilmektedir. İlk sufîler "**fakr**"ı Allah'a giden yol, "**fakir**"i ise derviş olarak niteleyip bu yolun yolcusu olarak görmüşlerdir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Âl-i İmrân suresi***" (3 / 26) indeki *"Allah'ım mülkün gerçek sahibi sensin."* ifadesinden hareketle dünya malına fazla itibar etmeyen tasavvuf ehli "**fakr**" sözünü fena ve kulluk anlayışı ile birleştirmişler; buna göre Allah mevlâ (Rab), insan da O'nun kuludur; insanın sahip olduğu her şey mevlâsına aittir, iyi bir kul mevlâsının yanında hiçbir şeye sahip olmadığı, yani "**fakr**" içinde bulunduğu, felsefesine sahip olmuşlardır. Böylece bu bilince ermiş olan sufî, fenâ mertebesine ulaşmış olur.

fal *a.* (فال) [*Ar.*] Değişik yöntemlerle gelecekten veya bilinmeyen âlemlerden haber verme, gizemli kişilik özelliklerinden dem urma konusunu içine alan ve hurafe sanatı olarak nitelenen beceriye dayalı kehanet sanatı için kullanılan bir terim. İslâm dünyasında fal konusuna çoklukla baş vurulmakla birlikte ***Kur'ân-ı Kerîm***'de onunla ilgili herhangi bir açık ayet söz konusu değildir. Hatta ayet ve hadislerde, gaybı bilme, insanın kaderini değiştirme iddiası taşıyan, Allah'tan başka varlıklardan yardım alma gayesi güden her türlü hurafe, batıl inanç ve uygulamalar yasaklanmıştır. Buna rağmen zaman içinde kelime ve isimlerle fal tutma, zarlarla fal açma, astroloji unsurlar kullanılarak kişinin falına bakma, kesilmiş koyunun veya kurbanın ciğerine bakarak fal açma uygulamaları söz konusu olmuş; ayrıca yaygın olarak su falı, çay falı, kahve falı, tuz falı, bakla falı gibi fal çeşitleri halk arasında yaygınlaşmıştır. Hatta ***Kur'ân-ı Kerîm***'den, Mevlânâ'nın ***Mesnevî***'sinden, Hafız'ın ***Divân***'ın-

dan, ***Muhammediye*** gibi dinî kitaplardan fal açıldığı, bu konuda "***Fal-nâme***" tarzında eserler kaleme alındığı da edebiyat tarihinde söz konusudur. Üstelik halk arasında, "*Fala inanmasan da faldan geri kalma.*" tarzında yaygın atasözleri ile deyimlerin yerleşmesi bu batıl inancın toplum içinde ne denli tutunduğunun en çarpıcı örneklerinden biridir.

fâlik *a.* (فالق) [*Ar.*] "*Yaratan, tohumları ve çekirdekleri yarıp açan.*" anlamında olan bu söz, Allah'ın sıfatlarından olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki yerde "***fâliku'l-habbi, fâliku'l-ısbâh***" (***En'âm suresi***, 6 / 95 ve 96) olarak geçmektedir. Allah'ın bu sıfatı, kıyametten sonra insanların kabirlerinden diriltilerek çıkarılacağı inancını ifade etmektedir.

fânî *a.* (فانى) [*Ar.*] "*Ölümlü, geçici*" anlamında olan bu terim, İslâm inancına göre Allah'ın dışında her şeyin geçici olduğunu ifade eder ve "**bâkî**" karşıtı olarak kullanılır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Rahmân suresi***" (55 / 26) nde "***Külli men aleyhâ fân***" (*Dünyada her şey fânîdir*) ayeti ile ifadesini bulan bu söz, dünya hayatının fânî olduğunu da anlatmaktadır.

farîza *a.* (فريضه) [*Ar.*] **1.** İslâm inancına göre, yapılması farz olan Allah'ın dinî emirleri. **2.** *fık.* Şeriat usulüne göre, mirasçılardan her birine düşen belirli pay.

fark *a.* (فرق) [*Ar.*] *tas.* Sözlük anlamı, "*ayırt etmek, ayırmak*" olan bu terim, "*Allah ile kul arasına madde perdesinin girmesi ya da tasavvuf ehlinin halkın Hak ile var olduğunu bilmesi*" için kullanılmıştır. Tasavvufa intisap etmenin amacı "**fark**" hâline son vermektir. Ardından "**cem'** " hâline ulaşma gelir. Buna göre fark hâline "**fark-ı evvel**", cem' hâline "**fark-ı sânî**" denilmiştir.

fartu'l-gafle *a.* (فرط الغفله) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis rivayet eden ravîde oluşan gaflet, dalgınlık ve dikkatsizlik durumu.

farz *a.* (فرض) [*Ar.*] (*ç. b.* **fürûz**) İslâm dinince, "*Mükelleften yapılmasını kesin ve bağlayıcı nitelikte istediği eylem ve davranış.*" olarak tanımlanan fıkıh terimi. Bu tanım çerçevesinde mükelleften yapılmasını kesin ve bağlayıcı nitelikte istenenlere "**farz**" veya "**vacib**" (*bk.* bu madde) adı verilmiştir. Buna göre kesin delillerle sabit olan ramazan orucu, abdestte yüzün yıkanması, namazda rüku'a gitme gibi yükümlülükler farz kabul edilirken, fıtır sadakası, vitir namazı, namazda Fatiha suresinin okunması gibi yükümlülükler vâcib olarak nitelenmiştir. Hanefi mezhebine göre ikisi arasındaki fark, farzın katî yapılması, vaci-

bin zannî, yani görüş farkına bağlı olmasıdır. Yine onlara göre farzı inkâr eden dinden çıkmış olur, geçerli mazereti olmaksızın onu terk eden "**fâsık**" (*bk.* bu madde) durumuna düşer; vâcibi inkâr eden dinden çıkmaz, bunu hafife aldığı için "**fâsık**" kabul edilir (*bk.* **vâcib**).

§ *tam.* **farz-ı ayn** *a.* (فرض عين) *fık.* Her Müslüman'ın günde beş vakit namaz ile Cuma namazı ve ramazan orucu gibi yerine getirmesi mecburî olan farz, yani Allah buyruğu olan ibadetler.

farz-ı kat'î *a.* (فرض قطعى) *fık.* Kesin ve şer'î bir delil ile sabit olan, yani ya ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ayetlerinin ya da sünnetin bildirmiş olduğu yükümlülükler.

farz-ı kifâye *a.* (فرض كفايه) *fık.* Her Müslüman'ın cenaze ile ilgili görevler; cenaze namazı gibi yerine getirilmesi gerekmeyen Allah buyruğu. "**farz-ı kifâye**"nin sevabı sadece onu yerine getirene aittir. Rükûlü ve secdeli namaz olmadığı için bu ibadette rekât söz konusu değildir.

farz-ı nebevî *a.* (فرض نبوى) Hz. Muhammed'in sünneti.

farz namâzı *a. bk.* **namâz**

fâsık *a.* (فاسق) [*Ar.*] Allah'ın buyurduğu emirleri yerine getirmeyip asi olan mümin veya kâfir için kullanılan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz, kök biçiminde yedi ayette, çekimli fiil olarak on ayette, "**fâsık**" olarak da otuz yedi ayette yer almaktadır. Hadislerde ise çoklukla ***Kur'ân-ı Kerîm***'de söz konusu olan anlamlarıyla geçmektedir. Bu söz, büyük mezheplerde de kâfir olarak nitelenmiştir. Söz gelişi Hâricîler, büyük günah işleyen herkese "**fâsık**", her fâsıkın da kâfir olduğunu savunmuşlardır. Şiîler ise büyük günah işleyen, dinin emir ve yasaklarını hafife alacak derecede fıskını izhar edenlere "**fâsık**" ve bunlara da kâfir demiştir. Mâlikî, Şâfi'î ile Hanbelîlere göre fâsık, velâyet hakkını kaybetmiştir, bundan dolayı da "kadı" olarak tayin edilmemiştir. Hanefîler, bunlara göre daha toleranslı olup kadılığa bir fâsık tayin edilmişse verdiği kararlar geçerli olur. Ancak baştan bu tür kimselerin o göreve getirilmemesinin daha uygun olacağı görüşü hâkimdir.

§ *tam.* **fâsıku'l-te'vîl** *a.* (فاسق التأويل) İslâm inancına göre, dinin bütün emir ve yasaklarını benimsemekle birlikte ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve sünnetin bir hükmünü kendince yorumlayan veya küfre varmamak kaydıyla iman yolundan ayrılmış kimse.

fâsid *a.* (فاسد) [*Ar.*] Hadis biliminde, kusurlu ve zayıf olan hadis.

fâtır *a.* (فاطر) [*Ar.*] *"Yarmak, orucu bozmak ve açmak."* anlamında olan bu söz, Allah'ın sıfatlarından olup *"Yaratan, icat eden, yoktan var eden."* anlamını ifade eder. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de altı yerde geçen bu söz, ***"fâtirü's-semâvâti ve'l-ard"*** (***En'âm suresi***, 6 / 14) ibaresi içinde yer almaktadır. Allah'ın bu sıfatı, gökleri ve yeri yaratması ile ilgilidir.

Fâtır suresi *a.* (فاطر سورهسی) [< *Ar.* "Sûretü'l-Fâtir" (سورة الفاطر)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in otuz beşinci, iniş sırasına göre kırk üçüncü suresi olup ***"Furkan suresi"*** (25)nden sonra ve ***"Meryem suresi"*** (19)nden önce Mekke'de nazil olmuş ve kırkbeş ayetten meydana gelmektedir. Sure adını ilk ayette geçen **"fâtir"** sözünden almıştır. Burada, mealen *"Gökleri ve yeri yok iken yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamd olsun. O yarattığı şeylerde dilediği kadar artırır. Şüphe yok ki Allah her şeye kadirdir."* diyerek Allah'a hamd ile başlayan sure, Allah'ın varlığına, birliğine, yaratıcı kuvvetine, bunun yanında nübüvvet hadisesinin ve ahret inancının önemini vurgulayarak devam eder. Bu surenin fazileti, kim onu okur ise cennetin kapıları onun için ardına kadar açılır, olarak ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in ***"Fâtır suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4691-4692.

fâtih *s.* (فاتح) [< *Ar.***feth**] **1.** Fetheden, açan. **2.** Bir memleket ele geçiren veya zapteden. **3.** *öz. a.* II. Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesi dolayısıyla aldığı unvan.

§ *tam.* **fâtih-i bilâd** *s.* (بلاد فاتح) Beldeler, şehirler fetheden.

fâtihü'l-ebvâb *s.* (فاتح الابواب) Bütün kapıları açan, Tanrı.

fâtiha *a.* (فاتحه) [*Ar.***fâtih** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] (*ç. b.***fevâtih**) **1.** *"Giriş, başlangıç, ön söz, medhal"* anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'in birinci suresi olan ***"Fatiha sûresi"***'nin kısaltılmış biçimi, **fâtiha-i şerîf** (*bk.* ***Fâtiha suresi***). **2.** Dua.

§ *tam.* **fâtiha-i şerîf** *a.* (شريف فاتحه) ***Ku'ân-ı Kerîm***'in birinci sûresinin adı (*bk.* **fâtihatü'l-kitâb**).

fâtihatü'l-kitâb *a.* (الكتاب فاتحة) *"Ön söz, mukaddime, dibace"* anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ilk suresi ve bu bakımdan da onun ön sözü olarak kabul edilmiştir (*bk.* **fâtiha suresi**).

fâtiha-hân *s.* (فاتحه خوان) [< *Ar.* ***fâtiha*** + *F.* ***hân***] Bir ölünün ardından ruhuna **"fatiha"** okuyan.

fâtihaname *a.* (فاتحه نامه) [< *Ar. fâtiha* + *F.nâme*] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin *"**Fâtiha suresi**"*nin faziletlerini şiirleştiren eserler.

Fâtiha suresi *a.* (فاتحه سوره سی) [< *Ar. "Sûretü'l-Fâtiha"* (سورة الفاتحة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ilk suresi olup Mekke'de nazil olmuş ve besmele ile beraber yedi ayetten meydana gelmektedir. Yedi ayet olduğu için yine ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"seb'u'l-mesânî"** (***Hicr suresi***, 15 / 87) olarak geçmektedir. Surenin tam metni şöyle:

"Bismillahirrahmânirrahîm, elhamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn er-rahmânirrahîm, mâliki yevmi'd-dîn, iyyâke na'büdü ve iyyâke nesta'în, ihdinas-sırâtal müstakîm, sırâtallezîne en'amte aleyhim gayri'l-mağzûbi aleyhim veladdâllîn." Bu sure, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ilk suresi olması, bir bakıma da onun ön sözü konumunda bulunması münasebetiyle bu adı almıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in *"Fatiha suresi okunmadıkça hiçbir namaz sahih olmaz."* (Tirmizî, "Mevâkit" 69; İbn Mâce, "İkāme", 11) hadisinde de açıkça vurguladığı üzere namazın farz kılındığı günden beri bu sure namazlarda okunmaktadır. ***"Fâtiha suresi"*** halk arasında kısaca ***"El-hamd"*** olarak geçmektedir. Bunun sebebi de bu surenin ikinci bir adı olan ***"Sûretü'l-Hamd"*** teriminin ***"El-hamd"*** biçiminde kısaltılmış olarak söylenmesinden kaynaklanmaktadır. Surenin yedi ayet olması genel kabul görmekle beraber Hanefîler besmeleyi sureye dahil etmeme görüşünü savunmuşlardır. Ayrıca sonunda söylenen **"âmin"** sözü de Fâtiha'dan kabul edilmemiştir. Sebep olarak da bu sözün ***Kur'ân-ı Kerîm***'de hiçbir ayette geçmemiş olması gösterilmiştir. ***"Fâtiha suresi"***, Allah ile kul arasında bir sözleşme olarak da tefsir edilmiştir. Surenin ilk yarısında kulun Allah'a hamd ve övgüsü ağırlık kazanırken, son bölümünde de onun Allah'tan dilekleri ve istekleri söz konusu olur. Bütün tefsirlerde besmelenin başındaki **"b"** (ب) harfinin Allah ile kul arasındaki bağlantıyı ifade ettiği yönündeki yorum, hemen hemen ortak bir nitelik ve özellik arz etmektedir. Yani bütün müfessirler bu konuda görüş birliği içindedirler. Bir başka tefsire göre, ***"Bakara suresi"***, ***"Fâtiha suresi"***'nin açıklanması ve yorumlanması niteliğinde, değerlendirilmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in en büyük ve en önde gelen suresi olduğu için bu sureyi tefsir eden müstakil eserler de kaleme alınmış; onun fazileti hakkında çok yönlü yorumlar ve değerlendirmeler ya-

pılmıştır. Bu sure, "**El-hamdü lillâhi**" (*Her türlü övgü Allah'a mahsustur.*) ibaresiyle başladığı için, "***el-hamd, elhamdü lillah***" adları ile de anılmaktadır. Ayrıca ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ön sözü niteliğinde olması ve özeti olarak kabul edilmesinden dolayı da "***Ümmü'l-Kur'ân***" (***Kur'ân***'*ın anası*) olarak adlandırılmasına vesile olmuştur. Yine, namazda tamamı okunduğu için "***vâfiye suresi***" veya sadece bu surenin okunması ile yetinilebileceği için "***kâfiye suresi***", okuyan kimsenin Allah'a dua ve şükür ettiği varsayıldığı için "***şükür ve dua suresi***", her namazın her rekâtında okunduğu için "***salât suresi***" (*namaz suresi*), dertlere deva olduğu için "***şifâ suresi***", bütün âlemler için bir hazine olduğu için "***kenz suresi***" olarak da anıldığı bilinmektedir. Hz. Peygamber'in "***Fâtiha suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4165-4166.

fazilet *a.* (فضيلت) [*Ar.*] İnsanın toplum içinde iyilik yapmasını ve kötülüklerden uzak durmasını özendiren ve yönlendiren ruhî yetenekler için kullanılan bir terim; "**rezîlet**" (*bk.* bu madde) karşıtı. Bu söz, toplum için önemli bir değer yargısı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'den başlayarak pek çok hadiste ele alınmış ve onun üzerinde yorumlar yapılmıştır. Özellikle insanî vasıflar çerçevesinde adalet, hoşgörü, doğruluk, kardeşlik, dostluk, dayanışma, sevgi, cömertlik, barışçılık, güler yüzlülük gibi değerlerin ***Kur'ân-ı Kerîm***'de çokça işlendiği söz konusudur. Aynı değer yargıları hadislerde de sıkça dile geirilmiştir. Bu terimin özellikle ahlâkî erdemleri ifade etmesi felsefî kültürün gelişmesi ve genişlemesi ile başlamıştır. İlk İslâm filozoflarından sayılan Kındî, eserlerinde "**fezâ'ilü'l-insâniyye**" kavramı üzerinde önemle ve ısrarla durmuştur. Farabî ise bu terimi, "nazarî faziletler, fikrî faziletler, ahlâkî faziletler, pratikler faziletler" olarak dört başlıkta irdelemiştir. Bunlar sonraki dönemlerde, "**hikmet, şecaat, iffet, adalet**" biçiminde ele alınmış ve yorumlanmıştır.

fazl *a.* (فضل) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*artmak, fazlalaşmak, üstünlük*" olan bu terim, Allah'ın çok yönlü lütuf, cömertlik ve keremini ifade etmek için kullanılmaktadır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 104 ayette geçmekte olan bu söz, özellikle "*Allah büyük fazl sahibidir.*" mealindeki ayetlerde ön plana çıkmaktadır (bk. M.F. Abdülkadir, *el-Mu'cem*, "fzl" maddesi). Buralarda dünya ve ahret mutluluğu, cennet nimetleri, günahların bağışlanması, hayırlara çokça sevap vermesi,

İslâm, iman, peygamberlik, Allah'ın insanlara verdiği büyük lütuf ve ihsan "**fazl**"ın kapsamı içine girdiği kaynaklarda zikredilmektedir. Hadislerde de bu terim ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen anlamlar çerçevesinde ifade edilmiş, hatta Hz. Peygamber'in ümmetine sürekli okuması için önerdiği şu dua, *"Allahım! Bana helâlinden yeteri kadar rızık vererek haram kıldıklarından beni esirge, fazlınla beni zengin kılarak senden başkasına muhtaç olmaktan koru."* (Tirmizî, "Da'avât", 110) bu terimin ne denli değerli ve önemli olduğunu açıkça ifade etmektedir.

fecir, -cri *a.* (فجر) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"yarmak, fışkırmak, açığa çıkmak"* olan bu söz, güneşin doğuşundan önce beliren tan yeri ağarmasını ifade etmektedir. Günün önemli zaman dilimlerinden olan gece ile gündüzün birbirinden ayrıldığı vakit olan bu terim, İslâmî inançta bazı ibadet vakitlerinin tespitinde önemli bir ölçüt olmuştur.

§ *tam.* **fecr-i sâdık** *a.* (صادق فجر) (*hakikî fecir*) Oruç ibadetinin yerine getirilmesi için ikinci fecrin oluştuğu an.

Fecr suresi *a.* (فجر سوره سى) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Fecr"* (سورة الفجر)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in seksen dokuzuncu, iniş sırasına göre onuncu suresi olup *"**Leyl suresi**"* (40)nden sonra ve *"**Duhâ suresi**"* (93)nden önce suresi olup Mekke'de nazil olmuş ve otuz ayetten meydana gelmektedir. Adını başlangıçtaki "**fecr**" sözünden alan bu sure, bundan dolayı "**ve'l-fecri suresi**" olarak da adlandırılmıştır. Burada özellikle iman ve doğru yoldan ayrılmanın dünya ve ahirette karşılaşacakları sıkıntılar üzerinde durulur. Bu surenin fazileti, *"Kim Fecr suresini söz konusu on gecede okursa affedilir, kim onu diğer günlerde okursa kıyamette kendisi için bir nur olur."* mealindeki hadiste belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in *"**Gāşiye suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 4994-4996.

fek *a.* (فك) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda bir kölenin azat edilmesini veya salıverilmesini ya da hacir ve haciz gibi hukukî bir engelin kaldırılmasını ifade eder. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**Beled suresi**"* (90 / 13) nde yer alan *"**fekkü rakabetin**"* (*İmanlı bir köleyi azat etmek*) ibaresinden açıkça anlaşılacağı üzere, köle azat etme anlamında kullanılan bu terim, aynı şekilde hadislerde de geçmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "fkk" maddesi). Ayrıca yine İslâm hukukunda rehinin çözülmesi veya rehin olarak verilen bir malın alacaklıdan kurtarılması da "**fek**" terimiyle karşılanmıştır.

felâh *a.* (فلاح) [*Ar.*] *bk.* **necât**

Felak suresi *a.* (فلق سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Felak"* (سورة الفلق)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz on üçüncü, iniş sırasına göre yirminci suresi olup ***"Fîl suresi"*** (105)nden sonra ve ***"Nâs suresi"*** (114)nden önce Mekke'de mi ya da Medine'de mi nazil olduğu ihtilâflıdır. Beş ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki "**felak**" sözünden almaktadır.Bu surenin kendinden sonra gelen ***"Nâs suresi"*** ile birlikte indiği ifade edilmekte ve her iki surede de dünyadaki kötülüklerden Allah'a sığınma söz konusu edilmektedir. Bu surenin fazileti için Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadise göre, Hz. Peygamber rahatsızlık hissettiği sırada veya gece yatağa girince ***"İhlâs, Felak, Hâs"*** surelerini okur ve etrafına üflerdi, denilmektedir. Hz. Peygamber'in ***"Felak suresi"***'nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5068-5069.

felek *a.* (فلك) [*Ar.*] (*ç. b.* **eflâk**) *"Gök, gökyüzü, sema."* anlamındaki bu söz, Orta Çağ İslâm kozmonolojisinde yıldızları üzerinde taşıdığına ve onların hareketlerini sağladığına inanılan gökküre veya gezegenler yörüngesini ifade etmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir ayette bu anlamda yer almaktadır (***Enbiya suresi,*** 21 / 33). Bununla beraber bu terimin daha çok İslâm felsefesinde ve astronomide sıkça kullanıldığı söz konusudur.

§ *tam.* **felek-i a'zam** *a.* (فلك اعظم) Dokuzuncu kat gök.

felek-i atlas *a.* (فلك اطلس) *bk.* **felek-i a'zam**

felek-i muhît *a.* (فلك محيط) Sekiz kat gök. Bunların ilki felekü'l-kamer, ikincisi felek-i utarid, üçüncüsü felek-i Zühre, dördüncüsü felek-i şems, beşincisi felek-i Merih, altıncısı felek-i müşteri, yedincisi felek-i Zuhal, sekizincisi ise felek-i menâzildir.

felekü'l-bürûc *a.* (فلك البروج) *bk.* **sidretü'l-müntehâ**

felekü'l-eflâk *a.* (فلك الافلاك) Dokuzuncu kat gök.

felsefe *a.* (فلسفه) [*Ar.* < *Lat.* ***fila*** *(sevgi)* + ***sofia*** *(hikmet)]* Evren, varlık, bilgi ile ilgili sorunları akla dayalı eleştirel yöntemlerle inceleyen ve bu konuda sistemler geliştiren fikrî değerlendirmelerin bütünü için kullanılan bir terim. İslâm dünyasında oluşan fikir hareketleri kelâm, tasavvuf ve felsefe alanında yoğunlaşmış; bunlardan felsefe kendi dinamizmi içinde 7. yüzyıldan başlayarak birçok felsefe ekolünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Başta Kindî olmak üzere İbn Rüşd'en geçerek Gazalî ve İbn Haldûn'a uzanan bir çizgi

oluşturmuştur. Bu çizgide ön plana çıkan "**Meşşâîlik**" akımıdır. Aristo ekolünü kendisine örnek alan bu akımın temsilcileri arasında Kindî, Farabî, İbn Sinâ, İbn Rüşd sayılagelmiştir. Bu akım, Aristo'nun ***Organon*** adlı mantık kitabını şerh ve tefsir ederek ve aklî melekeyi ön planda tutarak bu çığırda yeni görüşler ortaya koymuşlardır. Onları 10. yüzyılda ortaya çıkan "**İhvân-ı Safâ**" akımı izlemiştir. Dinin cehaletle kirletildiğini, batıl ve sapık fikirlerin ortaya atıldığını savunan ve bunları temizlemek amacıyla yola çıkan bu harekete "**İhvân-ı Safâ**" (temizlik kardeşleri) adının verilmesi de bu görüşlerinden dolayıdır. İslâm düşünce tarihinde "**Meşşâîlik**" akımına karşı 12. yüzyılda ortaya çıkan "**İşrâkîlik**" ise temelde Eflatun felsefesine bağlı kalmış; en önemli temsilcisi Sühreverdî, eserlerinde *"Gerçek bilgiye ancak mistik denemeler yoluyla ulaşılabileceği"* görüşünü savunmuştur. Osmanlı devletinin kuruluşundan sonra 13.-20. yüzyıl arasında bağımsız bir çigi izleyerek ve dinî-tasavvufî bir nitelik kazanarak Muhiddin İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf felsefesi, Sadreddin Konevî, Dâvûd-ı Kayserî, Molla Fenarî, Molla Lütfî, İbn Kemal gibi müderris ve fikir adamlarının yönlendirmesi ile Osmanlı fikir hayatı, tasavvufî ve İşrakî akımın felsefesini sürdürmüşlerdir. 20. yüzyıla girerken Batı dünyasının siyasî, ekonomik ve kültür alanındaki baskın konumu, İslâm dünyası ve özellikle Osmanlı fikir adamlarının üç farklı düşünce yapısına sahip oldukları gerçeğini ortaya çıkardı. Birinci guruptakiler, tamamen Batı dünyasına karşı çıkan fikirleri savunmuşlardır. İkinci grup fikir adamları Batı dünyasının fikir ve kültür değerlerini benimseyen ve orada ortaya çıkan pozitivizm, materyalizm, liberalizm, sosyalizm gibi değişik fikir hareketlerine açık bir çizgide görünmüşlerdir. Üçüncü grup ise orta bir yol izleyerek hem Batı hem Doğu dünyasının değerlerini birleştirerek modernist bir fikrî yapı oluşturmayı hedeflemişlerdir.

§ *tam.* **felsefe-i ûlâ** *a.* (فلسفۀ اولى) Hayat ve varlık ile bunların karşısında Allah ve varlık ötesi dünyayı ele alan, bunların yanında tabiî bilimlerin ilkelerini araştıran bilim dalı için kullanılan bir terim, metafizik (*bk.* **metafizik**). Aristo'nun metafizik için kullandığı Latince "**prote fhilosophia**" teriminin Arapça karşılığıdır. Ayrıca, bir bilim dalı olarak "**felsefe-i ûlâ**" Allah'ın varlığı, isim ve sıfatları, ruh ve illet-i

ûlâ gibi konuları incelediği için felsefenin en yüksek düzeyde nitelenen kolu olmuştur.

felsefetü'l-ûlâ *a.* (فلسفة الاولى) *bk.* **felsefe-i ûlâ**

fenâ *a.* (فناء) [< *Ar.***fenâ'**] **1.** Yokluk, yok olma, geçip gitme, ölme; eşanlamlısı "**yokluk**" (*bk.* bu madde); "**bekā**" (*bk.* bu madde) ve "**vücûd**" (*bk.* bu madde), karşıtı. **2.** *tas.* Tasavvuf inancında kulun veya müridin kötü huy ve davranışlarını bir kenara bırakarak onun yerine iyi ahlâk ve vasıflar kazanmak anlamında kullanılmıştır.

fenâ fi'l-aşk *a.* (فنا فی العشق) *tas.* Tasavvuf inancında aşk içinde yok olma.

fenâ fi'llah *a.* (فنا فی الله) *tas.* Tasavvuf inancında Allah'ın varlığı içinde yok olma.

fenâ fi'l-pîr *a.* (فنافی البیر) *tas.* Tasavvuf inancında benliğini ve varlığını pîr'in manevî şahsiyetinde yok etme.

fenâ fi'r-resûl *a.* (فنافی الرسول) *tas.* Tasavvuf inancında benliğini ve varlığını Hz. Muhammed'in manevî kişiliğinde yok etme.

fenâ fi'ş-şeyh *a.* (فنافی الشیخ) *tas.* Tasavvuf inancında benliğini ve varlığını şeyhin manevî şahsiyetinde yok etme.

Fenâ'iyye *öz.a.* (فنائیه) *tas.* Celvetî tarikatinin kollarından birinin adı.

fer' *a.* (فرع) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, "*Kısım, dal*" olan bu söz, miras hukukunda ölen bir kimsenin çocukları, torunları ve torunlarının çocukları gibi aşağı soydan gelenleri ifade eden bir fıkıh terimi.

ferâğ *a.* (فراغ) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, "*Bir işten ayrılıp boş kalmak*" olan bu söz, bir kimsenin kendi üzerinde bulunan gayrimenkul bir mal üzerindeki hakkını bir başkasına verme anlamında fıkıh terimi.

ferâğ kaydı *a.* Yazma eserlerin sonuna konulan eserin istinsah bilgilerini içeren not. Bu kayıt notu "***kad veka'a'l-ferâğ***" ifadesi ile başladığı için bu terim kullanılmıştır. Buradaki satırlar "***ketebehu***" ibaresiyle başlarsa "**ketebe kaydı**" (*bk.* bu madde) adını alıyordu. Genellikle yazmaların sonunda yazı karakteri değişerek gittikçe kısalan ve üçgen şeklinde düzenlenen ferağ kaydı, esas metinle karışmaması için bu tarzda düzenleniyordu. Burada yazma eserlerin yazılış tarihi, müellifin adı yanında istinsah ise istinsah tarihi ile müstensihin adı dua ibaresi ile birlikte veriliyordu.

ferâ'iz *ç.a.* (فرائض) [*Ar.***farîza***'nın ç. b.*] **1.** Bu söz, "**farz**" ile eşanlamlı

olarak *"Takdir ve tayin edilmiş şey, belirlenmiş pay."* anlamında olup İslâmî terim olarak *"Mükelleften yapılması kesin ve bağlayıcı bir tarzda dinî görevleri yerine getirme; ayrıca evlenme akdi gereği kadına ödenmesi gereken mehir ve mirasçıların terekedeki payları."* biçiminde tanımlanmıştır. **2.** *huk.* Şeriat kurallarına göre mirastan ve varislerin her birine düşen hisselerin miktar ve keyfiyetinden söz eden, bunların hukukî yapısını irdeleyen bilim dalı için kullanılan bir terim, **"ilm-i ferâ'iz"** (*bk.* bu madde). Bu terim ***Kur'ân-ı Kerîm***'de açıkça yer almamakla beraber, hadislerde çok sık kullanılan kavramlar arasında gösterilmektedir. Nitekim Buharî **"ferâ'iz"** konusunu kitabının ***"Kitâbu'l-Ferâ'iz"*** (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 14, s. 6596-6635) bölümünde Hz. Peygamber'in sözlerine dayanarak ayrıntılı bir biçimde değerlendirmiştir. *bk.* **mîrâs** Bu bilim konusu Hz. Peygamber döneminden başlayarak Müslümanlar arasında önemle üzerinde durulmuş ve ele alınmış; değişen ve gelişen zaman şartları içinde İslâm hukukunun önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

§ *tam.* **ferâ'iz-i dîniyye** *a.* (فرائض دينيه) Dinin farzları.

ferâset *a.* (فراست) [*Ar.*] bk. **firâset**

ferâşet *a.* (فراشت) Kâbe'de hizmet edenlerin görevi.

§ *tam.* **ferâşet-i şerîfe berâtı** Kâbe'nin temizlik görevlisine verilen berat.

ferâşet-i şerîfe vekili Kâbe'nin temizliğiyle görevli bulunan kimselerin İstanbul'daki temsilcisi.

ferdâniyyet *a.* (فردانيت) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Birlik, teklik, eşsizlik."* olan bu söz, *"Allah'ın birliğini"* ifade eden Allah'ın vasıflarındandır.

ferecî *a.* (فرجى) [< *Ar.* ***ferec*** + **-î**] *tas.* Mevlevî dervişlerin giydikleri önü açık hırka.

feresü'l-hayât *a.* (فرس الحيات) [*Ar.*] Cebrail'in bindiği at.

fermân *a.* (فرمان) [*F.*] Padişah buyruğu, padişahın yazılı emiri, berat, buyrultu.

§ *tam.* **fermân-ı âlî** *a.* (عالى فرمان) (*yüce buyruk*) Padişah buyruğu, hükümdar fermanı.

fermân-ı âlî-şân *a.* (عاليشان فرمان) (*şanı ve şerefi büyük olanın fermanı*) *mec.* Padişah fermanı.

fermân-ı celîlü'l-kadr *a.* (فرمان جليل القدر) (*değeri, kıymeti, kadri ulu olanın fermanı*) *mec.* Padişah fermanı, buyruğu.

fermân-ı hümâyūn *a.* (فرمان همايون) Padişah buyruğu.

fermân-ı İlâhî *a.* (فرمان الاهى) Tanrı buyruğu.

fermân-ı pâdişâhî *a.* (پادشاهى فرمان) Hükümdar fermanı, padişah buyruğu.

fermân-ı şeref-ıktirân *a.* (فرمان شرف اقتران) *(ululuğa, şerefe, üstünlüğe erişenin fermanı) mec.* Padişah fermanı, buyruğu.

fermân-ı vâcibü'l-imtisâl *a.* (فرمان واجب الامتثال) *(itaat edilmesi, boyun eğilmesi gerekli olanın fermanı) mec.* padişah fermanı, buyruğu.

fermân-ı vâcibü'l-iz'ân *a.* (فرمان واجب الاذعان) *(itaat edilmesi, boyun eğilmesi gerekli olanın fermanı) mec.* padişah fermanı, buyruğu.

fert, -rdi *a.* (فرد) [*Ar.*] (*ç. b.* **efrâd**) Hadis biliminde, *"Bir, tek, benzersiz, yegâne"* olan bu söz, *"Sağlam delilinin veya metninin bir yerinde râvî sayısı teke düşen veya başka örneklerine göre farklı olan hadis."* için kullanılmıştır. Ravînin tek kalmasına **"teferrüd"** (*bk.* bu madde) veya **"infirâd"** (*bk.* bu madde) denilmiştir.

§ *tam.* **ferd-i muhâlif** *a.* (فرد محالف) Hadis biliminde, bir râvînin rivayetinin sağlam delil veya metnindeki bir değişiklik, eksiklik veya fazlalık bakımından öteki râvîlere ters düşmesi.

ferd-i mutlak *a.* (فرد مطلق) Hadis biliminde, bir râvînin rivayetinin tek kaldığı kısımda sağlam delilin aslı, kaynağı veya devamı sahabe tarafında bulunan hadis.

ferd-i nisbî *a.* (فرد نسبى) Hadis biliminde, bir râvînin rivayetinin herhangi bir bakımdan tek kalması veya ötekilerinden farklı olması.

ferd mine'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkāb *a.* (من الأسماء و الالقاب فرد) Bir başkasında bulunmayan isim veya lakap ya da künye.

ferdü'l-muhâlif *a.* (فرد المخالف) *bk.* **ferd-i muhâlif**

ferdü'l-mukayyed *a.* (المقيّد فرد) *bk.* **ferd-i nisbî**

ferdü'l-mutlak *a.* (فرد المطلق) *bk.* **ferd-i mutlak**

ferdü'l-nisbî *a.* (فرد النسبى) *bk.* **ferd-i nisbî**

fesât, -dı *a.* (فساد) [*Ar.*] **1.** *fık.* İslamî inançta bir ibadetin vasıf ve şartlarında oluşan kusur veya eksiklik. **2.** *huk.* İslâm hukukunda bir işlemin veya davanın vasıf ve şartlarında oluşan kusur veya eksiklik. **3.** Sosyal düzenin

ve ahlâkî yapının bozuluşunu ifade eden bir terim, "**salâh**" ve "**maslahat**" (*bk.* bu madde) karşıtı. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on bir ayette aynen, otuz dokuz ayette de bu kelimelerin türevleri olarak yer alan bu terim, *"Belirli bir sistem içinde kavranan bu âlemin ve toplumun veya bireyin var olmasına sebep olan tabiî düzen veya dengenin bozulmasını"* ifade eden bir anlamda geçmektedir. Öte yandan, "**fesâd**"ın en çarpıcı örneğini yine ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Enbiyâ suresi"*** (21 / 22) nde, mealen *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı yer ve gök kesinlikle fesâda uğrardı."* ifadesi ile bulmaktayız. Öte yandan pek çok hadiste de bu terim *"bozulma"* anlamında kullanılmıştır (bk. Wensinck, *el-Mu'cem* "fsd" maddesi).

fesih, -shi *a.* (فسخ) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Bilmemek, bozmak, dağıtmak."* olan bu söz, İslâm hukukunda bir akdin veya hukukî bağlantının bozulması veya ortadan kaldırılması anlamında kullanılmıştır. Bu terimin, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmediği kaynaklarda zikredilmektedir. Hadislerde ise hac niyetiyle ihrama girmişken ondan vazgeçip umreye niyet edilmesi tarzında ifade edilmiştir (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 24). Bu da gösteriyor ki bu terim, Hz. Muhammed'den sonra geç dönemlerde İslâm hukuku üzerinde çalışan bilim adamları tarafından, *"Bir akdin veya hukukî işlemin borç ilişkisini tabiî olarak sona erdiren ifâ, ibrâ, takas, yenileme veya zaman aşımı gibi sebepler dışında her ne şekilde olursa olsun iki veya tek taraflı ya da mahkeme kararıyla ortadan kaldırılması."* biçiminde kullanılmış olunuyor.

fesübhânallah *a.* (فسبحان الله) [*Ar.*] *"Yalnız Allah'ı tesbih eder, O'nu eksikliklerden uzak tutarım."* anlamında kullanılan hayret ifadesi.

fetâ *a.* (فتى) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehlinin nefsine hâkim olma konusunda büyük cesaret ve mücadele gösteren kimseler ya da fütüvvet teşkilâtına bağlı kimseler.

fetânet *a.* (فطانت) [*Ar.*] Becerikli ve üstün zekâ gücüne sahip peygamberlerin sıfatı.

fethî *a.* (فتحى) [*Ar.*] Hicretin sekizinci yılında Müslüman olan sahabeler.

Feth suresi *a.* (فتح سورسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Feth"* (سورة الفتح)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kırk sekizinci, iniş sırasına göre yüz on birinci suresi olup yirmi dokuz ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki "**feth**" sözünden almaktadır. Sure, "Hudeybiye Antlaşması"nın hemen sonrasından Hz. Peygamber ve as-

habı Medine'ye dönerken yolda nazil olmuştur. Burada, Hz. Peygamber'e Allah tarafından bir fethin ihsan edildiği edildiği, bu fetihlerin Allah rızası için devam edeceği ifade edilmektedir. Bu sure için Hz. Muhammed, *"Bu gece bana öyle bir sure indirildi ki benim için o dünyadaki her şeyden kıymetlidir."* (Buharî, "Tefsir", 48 / 1) dediği kaynaklarda zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in ***"Feth suresi"***nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4763-4773.

fetih (I) *a.* (فتح) [*Ar.*] Müslümanların memleket veya şehirleri Allah rızası ve O'nun adını yüceltmek amacıyla ele geçirmeleri ve İslâm devletine katılmalarını sağlamaları için kullanılan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok yerde, mealen *"Bir yerin savaş sonucu İslâmiyetin hâkimiyetine geçmesi."* anlamında yer almaktadır.

fetih (II) *a.* (فتح) [*Ar.*] *fık.* Cemaatle kılınan ve kıraatin açık olduğu farz veya vacip namazlarında imamın takıldığı, unuttuğu veya yanlış okuduğu ayetleri arkasında saf tutan cemaatin düzeltmesi anlamında kullanılan söz.

fetret *a.* (فترت) [*Ar.*] (*ç. b.* **feterât) 1.** İki peygamber arasında Hak dine davetin kesintiye uğraması durumunda kullanılan bu terim, daha çok Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında geçen dönem için söz konusu edilmiştir. Ayrıca ***Kur'ân-ı Kerîm***'in vahyi, yani zaman zaman surelerin Hz. Peygamber'e tebliği sırasında kesintiler olduğu dönemlere de "**fetret**" adı verilmiştir. **2.** İki padişah arasında devlet idaresinin padişah olmadığı için geçen zaman. Özellikle Osmanlı döneminde Ankara Savaşı sonrasında Yıldırım Bayezid'in oğullarının birbirlerine düşmeleri ve saltanat mücadelesine girmeleri de "**fetret devri**" olarak adlandırılmıştır.

Fettâh *s.* (فتاح) [< *Ar.***feth**] Sözlük anlamı *"Fetheden, ülkeler ele geçiren."* olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"İyilik ve güzellik kapılarını açan, hak ile batılı birbirinden ayırıp adaleti gerçekleştiren, mazlumlara yardım onları zafere kavuşturan."* anlamında Allah'ın sıfatı olarak O'na izafe edilmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de isim ve sıfat biçiminde otuz sekiz ayette geçen bu terim, hadislerde de ***Kur'ân-ı Kerîm***'de zikredilen anlamlar çerçevesinde Allah'a nispet edilmiştir. "**Fettâh**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

§ *tam.* **fettâh-ı nûr** *s.* (فتاح نور) (*nur açan*) Allah.

fettâh-ı kerîm *s.* (فتاح كريم) Allah'ın sıfatlarından olup iyilik etmesini seven, kerem sahibi olan Cenâbıhak anlamında Allah'a nispet edilmiştir.

fetvâ *a.* (فتوى) [*Ar.*] (*ç. b.* **fetâvâ, fetâvî**) *huk.* Sözlük anlamı, *"Bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmü koyan ya da karmaşık konuları çözen."* olan bu söz, İslâm hukukunda şeyhülislâm veya müftü tarafından dinî-hukukî konularda verilen şeriate uygunluk veya aykırılık hükmü ya da kararı anlamında hukukî bir terim olarak kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sözlük anlamında türevleri ile birlikte dokuz ayette geçen bu söz, Hz. Peygamber döneminde **"fütyâ"** sözü ile karşılanmış; daha sonraki dönemlerde fıkıh biliminin gelişmesi ile kendi anlamını kazanmıştır. İslâm toplumlarında hukukî manada bir ihtiyaç neticesinde ortaya çıkan ve kurumlaşan fetvâ verme işi, İslâm hukukunun düzenlenmesine, kültür ve medeniyetinin gelişmesine paralel olarak fıkıh literatüründe önemli bir konuma gelmiş; bu konuda hem de fetvâ usulünün işleyişinde çok ciddi ve değerli eserler kaleme alınmıştır.

fetvâ emîni *a.* (فتوى أمينى) Osmanlı devlet teşkilâtı içinde, ilk defa Kanunî Sultan Süleyman döneminde Zenbilli Ali Efendi'nin şeyhülislâmlığı zamanında kurulan meşihat makamı veya fetva işlerine bakan dairenin başkanı.

fetvâhane *a.* (فتویخانه) [< *Ar.***fetvâ** + *F.***hâne**] **1.** Osmanlı devlet teşkilâtı içinde meşihat makamı veya dairesinde fetvâ işlerini yürütmekle görevli bölüm ve burada fetvâ yazılan yazılan yer. **2.** Müftünün bulunduğu resmî daire, müftülük.

fetvâname *a.* (طريقت نامه) [< *Ar.* ***fetvâ*** + *F.* ***nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta şerî hükümleri soru cevap tarzında düzenleyen eserler.

fevâ'id *a.* (فوائد) [*Ar.* **fâ'ide**'*nin ç. b.*] Sözlük anlamı *"Öğrenilen bilği veya kazanılan mal."* olan bu söz, Hz. Peygamber'in hadislerini toplayan veya değişik bilim dallarında isim sahibi olmuş kimselerin rivayetlerini veya meşhur sözlerini bir araya getiren kitaplara verilen ad olarak bu türde terim niteliği kazanmıştır.

fevâ'id kaydı *a.* Yazma eserlerin başına ve sonuna cilt yapılırken konulan ve **"vikāye"** (*koruma*) adı verilen boş sayfalara sonradan okuyucular tarafından yazılan not için kullanılan bir terim.

fevâsılü'l-âyât *a.* (فواصل الايات) [*Ar.*] *"Ayetlerin fasılaları."* anlamındaki bu terim, ayetlerin son kelimesine kendisinden sonra gelen ayeti evvelkinden ayırdığı için kullanılmaktadır.

fevât *a.* (فوات) [*Ar.*] Hac farîzasını yerine getirmekte olan bir kimsenin zamanında Arafat vakfesine yetişememesi, vakfenin zamanını kaçırmış olması durumu. Bu duruma düşen kimse, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre **"fevât kurbanı"** kesmesi gerekmektedir. Hanefî mezhebi ise bu konuda bir ceza öngörmemektedir.

fevâtihü's-süver *ç.a.* (فواتح السور) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de surelerin ilk ayetleri anlamında kullanılan bir tefsir terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de surelerin tamamına yakını, okuyanın dikkatini çekmesi, ilgisini ve merakını toplaması bakımından benzer ayetlerle başlar. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bu uslüp özelliği tefsir biliminde önemli bir konu başlığı olarak ele alınmış ve işlenmiştir.

fevz *a.* (فوز) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Kurtulmak, serbest kalmak"* olan bu terim, dünya ve ahirette zorluklardan, sıkıntılardan uzak kalarak ilâhî mutluluğa ulaşma, engin bir huzur ortamına erişme anlamında kullanılmıştır. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu son anlamlarıyla türevleri ile birlikte yirmi dokuz ayette yer almaktadır (M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fvz", maddesi). Hadislerde ise *"Şehitlik, cömertlik, cehennem azabından kurtulma, adalet"* gibi anlamlarda pek çok râvînin rivayetinde yer almıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "fvz", maddesi). Eş anlamlısı, **"felâh, halâs, necât"** (*bk.* bu maddeler).

fey' *a.* (فيء) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Geri dönmek, şekil değiştirmek* veya *gölge"* olan bu söz, İslâm devletlerinde gayrimüslim unsurlardan aldığı cizye, haraç ve ticaret mallarından alınan vergi için kullanılmıştır.

§ *tam.* **fey'-i zevâl** *a.* (فيء زوال) Gün içinde namaz vakitlerinin tespiti için baş vurulan ve her şeyin gölgesinin bir veya iki katı oluncaya kadar devam eden zaman dilimi.

feyiz, -yzi *a.* (فيض) [*Ar.*] (*ç. b.* **füyûz**) *tas.* **1.** Sözlük anlamı *"Suyun kabarması, taşıp akması."* olan bu söz, bütün bilgilerin ve varlıkların Allah'tan tecellî ettiği anlamında bir tasavvuf terimi. **2.** *fel.* Bir karşılık beklenmeden yapılan eylem ve davranışların karşılığının yüce yaratıcı, yani Allah'tan geleceğini ifade eden bir terim.

§ *tam.* **feyz-i akdes** *a.* (اقدس فيض) *"En kutsal feyiz"* anlamındaki bu söz, varlıkların ve gelişim süreçlerinin önce

bilim, sonra da görünüş mertebesinden var olmasını gerektiren öz sevgi tecellisinden ibaret olduğunu ifade eden bir terim olarak benimsenmiştir.

feyz-i câvidân *a.* (فيض جاودان) Sonsuz, ebedî feyiz, tükenmez bereket.

feyz-i Hakk *a.* (فيض حق) Allah'ın tecellisi.

feyz-i ilâhî *a.* (فيض الهى) bk. **feyz-i Hakk**

feyz-i mukaddes *a.* (مقدس فيض) *tas.* Dış âlemde oluşan kutsal tecellî (*bk.* **feyz-i akdes**).

feyz-i Rabbânî *a.* (فيض ربانى) *bk.* **feyz-i Hakk**

feyyâz *s.* (فياض) [< *Ar.***feyz**] **1.** *"Feyiz, bereket ve bolluk veren."* anlamında Allah'ın sıfatlarından biri olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette zikredilmiştir.

§ *tam.* **feyyâz-ı âlem** *a.* (عالم فياض) *tas.* Tasavvuf inancında **"kalb"** (*bk.* bu madde).

feyyâz-ı ezel *a.* (فياض ازل) Allah.

feyyâz-ı kudret *a.* (فياض قدرت) Kudret sahibi olan Allah.

feyyâz-ı mutlak *a.* (مطلق فياض) Allah.

fezâ'il *a.* (فضائل) [*Ar.* **fazîlet**'*in ç. b.* < **fazl**] Sözlük anlamı *"Artmak, fazlalaşmak."* olan **"fazl"** kökünden gelen bu söz, İslâm literatüründe, zamanları, şahsiyetlerin, kabilelerin, milletlerin, ülke ve şehirlerin en üstün vasıflarını anlatan eserlere verilen bir ad olarak terim niteliği kazanmıştır. İslâmî Türk edebiyatında bu tarzda çok tanınmış eserler kaleme alınmıştır. Söz gelişi, ***Fezâ'ilü'l-Kur'ân, Fezâ'ilü'l-Mekke, Fezâ'ilü's-Sahâbe, Fezâ'ilü'l-Etrâk*** bu türden eserlere örnek sayılabilir.

§ *tam.* **fezâ'ilü'l-insâniyye** *a.* (فضائل الانسانيّه) Özellikle insanî vasıflar çerçevesinde adalet, hoşgörü, doğruluk, kardeşlik, dostluk, dayanışma, sevgi, cömertlik, barışçılık, güler yüzlülük gibi değerler. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de çokça işlendiği gözlenen bu değer yargıları hadislerde de sıkça dile geirilmiştir. Bu terimin özellikle ahlâkî erdemleri ifade etmesi felsefî kültürün gelişmesi ve genişlemesi ile başlamıştır. İlk İslâm filozoflarından sayılan Kındî ve Farabî eserlerinde bu kavram üzerinde önemle ve ısrarla durmuşlardır.

fezâ'ilü'l-Kur'ân *a.* (القرآن فضائل) [*Ar.*] *"Kur'ân'ın faziletleri"* anlamındaki bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in üstünlüklerinden ve meziyetlerinden

söz eden ve bu konuda araştırmalar yapan bilim dalı için kullanılmıştır.

fezleke *a.* (فذلكه) [*Ar.*] Osmanlı devleti bürokrasisi içinde kaleme alınan raporların sonuç kısmı ve özet niteliği taşıyan bölümü.

fıkıh, -khı *a.* (فقه) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Bir konuyu gereği gibi anlayıp bilme, derinlemesine kavrama."* olan bu söz, İslâmî bilimlerde ibadet ve hukuk sahasında, *"**Kur'ân-ı Kerîm**'den ve sünnetten yararlanarak dinî bilgilere ve hükümlere vakıf olmak."* anlamında yaygınlaşmış bir terimdir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu son anlamlarıyla türevleri ile birlikte yirmi ayette, mealen *"Bir şeyi iyi ve tam anlamak, kavramak, bir şeyin özünü bilmek"* anlamlarında yer almaktadır (M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fkh", maddesi). Hz. Peygamber döneminde bu söz yerine "**kurrâ**" kelimesinin yaygın kullanıldığı, bu terimin ise geç dönemlerde yaygınlaştığı, özellikle ilmihal, hukuk, hukuk metedolojisi, ekonomi, siyaset, idarî bilimler ve bu bilimlerle ilgili kurumlar alanında İslâmî bilimler çerçevesinde "**fıkıh**" dalı içinde anlam genişlemesine uğradığı kaynaklarda ifade edilmektedir. İslâm dünyasında "**şerî'at**" (*bk.* bu madde) olarak da ifade edilen fıkıh, İslâmî devlet yönetiminin siyasî, iktisadî, hukukî hükümlerinin Müslüman unsurlar arasında ve toplum hayatında tarih boyunca uygulanmıştır. Son çağlarda, özellikle 20. yüzyıl ile birlikte Müslüman hukukçular ile bu konu üzerinde çalışan Batılı bilim adamlarının mukayeseli çalışmaları ve eleştirel tutumlar yanında İslâm devletlerinde Batılı kanun telâkkîlerinin artması sonucu fıkıh alanında modernleşme eğilimleri baş göstermiştir. Bunlara ek olarak Batılı eğitim sistemleri örnek alınarak üniversitelerde ilâhiyat, hukuk ve iktisat fakültelerinin açılması bu sözünü ettiğimiz mukayeseli araştırmaların yoğunlaşmasını sağladı. Bu araştırmalar modern hukuk sisteminin tanınmasında önemli rol oynadı. Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra bizde ve bazı Ortadoğu Müslüman ülkelerinde ortaya çıkan kanunlaşma hareketleri, Batılı modern hukuk sistemlerine geçiş yolunu açtı ve bu yolda ciddî ve önemli adımlar atıldı.

§ *tam.* **fıkhü'l-ekber** *a.* (فقه الاكبر) İslâm dininin aslî hükümlerini konu edinen bilim dalı.

fıkhü'l-hadîs *a.* (فقه الحديث) Hadis biliminde, herhangi bir ifadeden onu söyleyenin ne demek istediğini anlamak veya kavramak.

fıkhü'r-râvî *a.* (فقه الراوى) Hadis bilimiyle uğraşan kim-

selerin rivayetin şartlarını, gerçekliğini, değerlerini, çeşitliliğini lâyıkıyla bilmesini ve bu inceliklere göre hadislerin sahih olup olmadığına karar vermesi veya bu konuda yetkin olması.

fıkhî s. (فقهى) [< *Ar.***fıkh** + **-î**] Fıkıhla ilgili, fıkıh bilimine özgü.

fıkhiyye s. (فقهيه) [*Ar.***fıkhî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *bk.* **fıkhî**

fırka *a.* (فرقه) [< *Ar.* **fark**] Sözlük anlamı *"Ayırmak, bölmek."* olan bu söz, İslâmî fikir hareketleri içinde kendine özgü siyasî düşünce ve itikadî telakkî ya da mezhepleri ifade etmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece bir ayette, ***"Tevbe suresi"*** (9 / 122) nde Müslüman toplumlarda farklı kesimleri, şehirli-köylü, sivil-asker gibi grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Pek çok hadiste (bk. Wensinck, *el-Mu'cem,* "frk" maddesi) de aynı anlamlarda yer alan bu terim, akaid ve kelâm bilimleri yanında mezhepler tarihinde de yaygın bir kullanım arz eder.

§ *tam.* **fırka-i nâciyye** *a.* (فرقه ناجيه) Kurtuluşa erecek fırka. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmemektedir; İslâmî literatüre ise hadis kanalıyla girmiştir. Kaynaklarda bu rivayet, şöyle zikredilmektedir: *"Yahudîler yetmiş bir, Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bu fırkalardan biri hariç hepsi cehennemliktir."* Hz. Peygamber'in bu rivayetine dayanarak İslâm dünyasında pek çok tartışma çıkmış; her ayrılıkça düşünceye bağlı fırkalar burada işaret edilen *"kurtuluşa erecek fırka"*nın kendileri olacağını savunmuşlardır.

fısk *a.* (فسق) [*Ar.*] (*ç. b.* **füsûk**) **1.** Sözlük anlamı *"Taze hurma kabuğunu soymak, belirli sınırı aşmak."* olan bu söz, İslâm sosyal hayatı boyunca *"Allah'ın emirlerine aykırı hareket etme, doğru yoldan ayrılma."* biçiminde bir terim niteliğini kazanmıştır. Bu terim, hem Yahudiler hem de Hristiyanları ifade ederken aynı zamanda Allah'ın buyruklarını yerine getirmeyen Müslümanlar için de kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette ve hadislerde hem türevleri, hem çokluk biçimiyle farklı anlamlarda ifade edilmiştir. **2.** Hadis biliminde, ravînin söz ve davranışlarında küfre varmamak kaydıyla dinin buyrukları dışına çıkmanın sabit olması durumu.

fısk bi'l-ma'sıyye *a.* (فسق بالمعصيه) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin büyük günah işlemesi veya küçük günahlarda ısrar etmesi durumu

fıtrat *a.* (فطرت) [< *Ar.* **fatr**] Sözlük anlamı *"Bölmek, yarmak, ikiye*

ayırmak." olan bu söz, doğuştan sahip olunan yaratılış, meziyet, yetenek için kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"fatr"** kökünden türemiş pek çok söz varlığı söz konusudur; bunlardan bazıları on dokuz ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "ftr" maddesi). Hadislerde de aynı durum söz konusudur (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem,* "ftr" maddesi).

fıtratullah *a.* (فطرةالله) [*Ar.*] *"Allah'ın dini"* anlamında bir terim olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece bir ayette mealen *"Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine, Allah'ın fıtrî dinine çevir ki..."* ibaresiyle *"**Rûm suresi**"* (30 / 30) nde geçmektedir.

fıtr bayramı *a.* Hicrî takvime göre Şevval ayının birinci günü başlayan Ramazan Bayramının öteki adı (*bk.* **Ramazan Bayramı**).

fıtrıyyât *a.* (فطريات) [< *Ar.* **fatr**] Aklın yaradılıştan sahip olduğu doğruluğu kesin fikirler ve zarurî öncülleri anlatmak için kullanılan felsefe ve mantık terimi.

fıtır sadakası *a.* İslâmî inanca göre, farz ve nafile olarak nitelenen sadaka ibadetinin vacip olanı bu terim ile karşılanmıştır.

fidye *a.* (فديه) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Bir kimseyi bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için ödenen bedel."* olan bu söz, bir kimseyi kölelikten kurtarmak veya çeşitli sebeplerden dolayı yerine getirilemeyen ibadetlerin karşılığı olarak ödenen bedel anlamında terimleşmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**Bakara suresi**"* (2) 184. ayetinde mealen *"Kimin oruç tutmaya gücü yetmezse her gün için bir fakirin karnını doyuracak kadar fidye vermesi icap eder."* ifadesiyle ve yine aynı surenin 196. ayetinde Mina'da kesilecek kurbanla ilgili ve bu sırada uyulması gereken kuralların çiğnenmesi durumunda (söz gelişi traş olunması, cinsî münasebette bulunması, tırnakların kesilmesi gibi)da fidye miktarı söz konusu olmaktadır. Ayrıca dokuz ayette de bu sözün değişik türevleri yer almaktadır. Aynı durum hadislerde de kendini göstermektedir. Pek çok hadiste fidye konusu anlatılmış ve açıklanmıştır (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem,* "fdy" maddesi).

§ *tam.* **fidye-i halk** *a.* (حلق فديه) *fık.* Hac ve umre ibadeti sırasında, ihrama girmiş bir kimsenin herhangi bir mazereti dolayısıyla başını tıraş etmesi karşılığı bir koyun kurban kesmesi.

fidye-i necât *a.* (فديه نجات) Savaş esirlerinin serbest bırakılması için ön görülen fidye. Bu konuda dört mezhep uleması arasında fikir ayrılığı söz konusudur. Hanefilere

göre esirin dârülharbe (savaşa) dönmek üzere karşılıksız veya fidye karşılığı serbest bırakılması caiz değildir. Öteki mezheplere göre, yani Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikîlere göre esirler, devlet başkanının uygun görmesi ile **"fidye-i necât"** ile serbest kalabilir.

fidye-i salât *a.* (فديه صلاة) Kılınamayan namazların bedeli.

fidye-i savm *a.* (فديه صوم) Tutulamayan oruçların bedeli.

fî-emâni'llah *a.* (فى امان الله) [*Ar.*] *"Allah'a emanet ol! Allah'a ısmarladık!"* anlamında esenleme sözü.

fî-hadîsihi za'fun *a.* (فى حديثه ضعف) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir ravînin **"cerh"** (*bk.* bu madde) in beşinci ve altıncı mertebesinde bulunması durumu.

fihris *a.* (فهرس) [*Ar.*] Bir ravînin, hocalarının adlarını, senedlerini, rivayetlerini ve kitaplarının isimlerini yazdığı kitap.

fihrist *a.* (فهرست) [*Ar.*] *bk.* **fihris**

fiilî sıfatlar *a.* Allah'ın bilfiil uyguladığı olaylar, işleri ve tasarruflarını ifade eden sıfatlar için kullanılan terim. Bu sıfatlar şunlardır: **"tahlîk"** (*Allah'ın yaratması*), **"terzîk"** (*Allah'ın rızk vermesi*), **"inşâ"** (*Allah'ın yoktan var etmesi*), **"ifnâ"** (*Allah'ın varlıkları yok etmesi*), **"imâte"** (*Allah'ın vadesi gelen yaratıkların canlarını alması*), **"ihyâ"** (*Allah'ın varlıklara can vermesi ve yaşatması*), **"inbât"** (*Allah'ın bitkilere canlılık vermesi*), **"tasvîr"** (*Allah'ın varlıklara suret veya şekil vermesi*).

fiilî sünnet *a.* Hz. Peygamber'in yapmış olduğu fiiller için kullanılan terim. Bu fiiller, abdest, namaz, hac gibi ibadetlerle ilgili olduğu gibi sosyal hayattaki öğüt niteliğindeki eylemleri olarak gösterilmiştir.

fikir, -kri *a.* (فكر) [*Ar.*] (*ç. b.* **efkâr**) Varlıkların özünü veya oluşumunu kavramak için aklın planlı ve programlı faaliyetleri için kullanılan bir terim.

Fîl suresi *a.* (فيل سورسى) [< *Ar."Sûretü'l-Fîl"* (سورة الفيل)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz beşinci, iniş sırasına göre on dokuzuncu suresi olup ***"Kâfirûn suresi"*** (109)nden sonra ve ***"Felâk suresi"*** (113)nden önce Mekke'de nazil olmuş ve beş ayetten meydana gelmektedir. Adını birinci âyette geçmekte olan ***"ashâbü'l-fîl"*** (*fil sahipleri*) sözünden alan bu âyette, Kâbe'yi yıkmaya gelenlerin nasıl helâk edildikleri anlatılır. Burada Allah'ın fil sahiplerine, yani Ebrehe el-Eşrem'e ve askerlerine yaptıkları, **"Ebâbil"** adı veri-

len rengârenk kuşların onları nasıl yok ettiği; bunlardan da ibret alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

fîl vak'ası *a.* Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke üzerine yürüyen Habeş ordusunun Allah tarafından gönderilen ve "**Ebâbil**" adı verilen kuşlar vasıtasıyla helâk edilmesi olayı (*bk.* **fîl suresi**).

firâset *a.* (فراست) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Sezme, algılama, keşfetme."* olan bu terim, bir kimsenin dış görünüşüne bakarak onun ahlâk ve karakterini yorumlama veya akıl ya da duyu organları yardımıyla bilinemeyen, ancak sezgi melekesiyle erişilebilen bilgi alanları ya da bilim dalı için kullanılmıştır.

firdevs *a.* (فردوس) *bk.* **cennet**

Firdevsiyye *öz.a.* (فردوسيه) *tas.* Kurucusu Rükneddînü'l-Firdevsî olan Kübreviyye tarikatı kollarından birinin adı.

fi's-sahîh *a.* (فى الصحيح) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin Buharî ve Müslim'in "***Sahih***" (*bk.* bu madde) lerinde veya bunların birinde bulunduğunu ifade eden terim.

fî sebîlullah *a.* (فى سبيل الله) [*Ar.*] *"Allah yolunda"* anlamındaki bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de mealen *"Allah rızası için, Allah'ın buyruklarına uygun olarak."* ibaresiyle yer almaktadır (***Nisâ suresi,*** 4 / 76).

fiten *a.* (فتن) [< *Ar.* **fetn; fitne**'*nin ç. b.*] *bk.* **fitne**

fiten ilmi *a.* Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkmış veya çıkması muhtemel fitnelerle ilgili çalışmalar konusunu işleyen bilim dalı.

fitne *a.* (فتنه) [< *Ar.* **fetn**] (*ç. b.* **fiten**) Sözlük anlamı, *"Altın ve gümüş benzeri değerli madenlerin saflığını ölçmek için ateşte eritmek."* olan bu terim, sosyal hayatta iyi veya kötü şeylerle deneme veya imtihan etme, dinî bakımdan ruhsal çöküntüyü ya da dinî, siyasî ve sosyal ortamda yaşanabilecek ruhî sarsıntıyı ifade eder. Bu değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere çok yönlü ve geniş bir anlam zenginliğine sahip bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de otuz dört ayette "**fitne**" biçiminde, yirmi altı ayette de bu biçimin türevleri ile geçmektedir. Bunların içinde bazı ayetlerde müşriklerin Müslümanları inançlarından döndürmek için yaptıkları yıkıcı faaliyetler, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Tevbe suresi***" (9 / 47 ve 48) nde ifade edilmiş; ayrıca Hz. Peygamber'in de Mekke'de bulunduğu dönemde buna benzer durumlarda kaldığı açıklanmıştır (***İsra suresi***, 17 / 73). Üstelik yine bazı ayetlerde mealen *"Fitne*

öldürmekten daha beterdir." (***Bakara suresi***, 2 / 191) ya da "*Fitne öldürmekten daha büyük bir suçtur.*" (***Bakara suresi***, 2 / 217) şeklindeki ifadeler, fitnenin ne denli tehlikeli bir faaliyet olduğu vurgulanmıştır. Aynı değerlendirmeler ve yorumlar hadislerde de söz konusu edilmiştir. Nitekim Buharî, bu konuyu kitabının "***Kitâbu'l-Fiten***" başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 15, s. 6921-6984). Bu terim, sonradan Müslüman toplumlarda çok daha olumsuz ve yıkıcı etkiler yaratan bir kavramlar manzumesine dönüşmüş; pek çok toplumda siyasî ve sosyal çalkantıların oluşmasına sebep olmuştur.

fitre *a.* (فطره) [< *Ar.* **sadakatü'l-fıtr** < **fatr**] Sözlük anlamı, "*Kesmek, yaratmak, ikiye ayırmak.*" olan "**fatr**" kökünden gelen bu söz, oruç açmayı ifade eden "**sadakatü'l-fıtr**" veya "**zekâtü'l-fıtr**" (*bk.* bu madde) sözünün Türkçede kısaltılmış biçimidir. Buna bazı bölgelerde "**fıtra**" da denilmektedir. İslâmî inancın önemli ibadetlerinden olan fitre, sosyal ve bireysel anlamda manevî değere sahiptir. Özellikle ramazan orucu içinde verilmesi caiz görülen bu sadakanın mezhepler arasında farklı yorumlandığı da söz konusudur. Hanefîlere göre vacip olan bu ibadet, öteki mezheplerce, yani Şâfiî, Mâlikî, ve Hanbelîlerce farz olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu son mezhepte farz ile vacip uygulama bakımından eşdeğerde görüldüğü için arada büyük bir uygulama sorunu söz konusu değildir. Ergenlik çağına gelmiş her Müslüman'ın fitre vermesi gerekli görülmüş; evli olmayan Müslüman kadınların fitreyi kendilerinin vermesi, evli olanların ise kocası tarafından karşılanması caiz görülmüştür. Yine çocukların fitresi de babaya ait telakkî edilmiştir. Fitre miktarı ve fitre verilecek kimselerin durumları da İslâm hukukçuları tarafından makul ölçüler çerçevesinde her dönem için ayrı karara bağlanmıştır. Özellikle fitre verilecek kimselerin, fitre verme yükümlülüğünde olmaması, muhtaç durumda bulunması, güzel ahlâklı olması gibi ölçütlere dikkat edilmesi salık verilmiştir.

fu'âd *ç.a.* (فؤاد) [*Ar.*] *tas.* İlâhî tecellileri seyretme yeri olarak ifade edilen, özellikle de "**kalb**" için kullanılan bir tasavvuf terimi.

fuhuş, -hşu *a.* (فحش) [*Ar.*] İslâmî inanç ve ahlâk değerleri çerçevesine aykırı düşen ve evlilik dışı yapılan cinsel ilişkiler yanında yine din ve ahlâk kurallarına uymayan sapıklıklar ve aşırılık-

lar. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu kökten türemiş pek çok kelime yirmi dört ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "fhş" maddesi). Hadislerde de sıkça rastlanan bu terim ve türevleri (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem,* "fhş" maddesi) sözlük ve terim anlamı yanında *"Büyük günah, edepsizlik, iffetsizlik"* olarak da nitelenmiş, hatta dinen ve ahlâken yasaklanıp kınanması uygun görülmüştür.

§ *tam.* **fuhş-ı gaflet** *a.* (فحش غفلت) Hadis biliminde, ravînin aşırı derecede gaflete düşmesi ve bundan dolayı hata yapması durumu.

fuhş-ı galat *a.* (فحش غلط) Hadis biliminde, ravînin rivayet ettiği hadislerde yarıdan fazlası üzerinde hata yapması durumu.

fuhûl *ç.a.* (فحول) [*Ar.***fahl**'*in ç. b.*] Beyit, hadis ve rivayetleri çok iyi anlatan veya yorumlayan kimseler.

§ *tam.* **fuhûl-i müfessirîn** *ç.a.* (فحول مفسرين) Çok tanınmış ve önde gelen tefsir sahasında çalışmış bilim adamları, tefsirciler.

fuhûl-i muhaddisîn *ç.a.* (فحول محدثين) Çok tanınmış ve önde gelen hadis sahasında çalışmış bilim adamları, hadisçiler.

fukahâ *ç.a.* (فقها) [*Ar.***fakîh**'*in ç. b.*] *bk.* **fakîh**

§ *tam.* **fukahâ'-i seb'a** *ç.a.* (فقهاء سبعه) *bk.* **fukahâ'u's-seb'a**

fukahâ'u's-seb'a *ç.a.* (الفقهاء السبعه) **1.** **"Tâbi'ûn"** (*bk.* bu madde) tarafından yedi büyük fıkıh âlimi için kullanılan terim. Bu yedi bilim adamı şunlardır: Saîd ibnü Museyyeb (öl. 105), Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddık (öl. 107), Urve ibn Zübeyr (öl. 94), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (öl. 100), Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe b. Mes'ûd (öl. 98), Ebû Eyyûb Süleymân b. Yesâr el-Hilâlî (öl. 104), Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (öl. 104). **2.** Sahabe arasında "yedi fakih" olarak şu isimler gösterilmiştir: Hz. Ömer (öl. 23), Hz. Ali (öl. 40), Hz. Âişe (öl. 58) Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32), Abdullah b. Ömer (öl. 74), Abdullah b. Abbâs (öl. 68), Zeyd b. Sâbit (öl. 45),

fukarâ *ç.a.* (فقرا) [*Ar.***fakîr**'*in ç. b.*] *bk.* **fakîr**

furkān *a.* (فرقان) [*Ar.*] Hak ile bâtılı ayırma yolunda kutsal değeri olan, bu konuda Allah'ın koyduğu ilkeleri veya ölçüleri bünyesinde toplayan ve Hakkı batıldan ayırma vasfına sahip olan kitap, ***Kur'ân***. Bu isim, ***"Furkān***

***suresi*"** (25) (*bk.* bu madde)nin ilk ayetinde, ***"Tebârekellezi enzele'l-Furkān...* "** ibaresiyle açıkça dile gelirken, ***"Âl-i İmrân suresi*"** (3)nin dördüncü ayetinde ***"Min kablü hüden li'n-nâsi ve enzele'l-Furkān*"** olarak ifadesini bulmuştur. Öte yanda bu söz, ***"Bakara suresi*"** (2)nin 53. ve 185. ayetlerinde, ***"Enfâl suresi*"** (8)nin 29. ve 41. ayetinde, ***"Enbiyâ suresi*"** (21)nin 48. ayetinde yer almaktadır. Ayrıca, *bk.* **Kur'ân**

Furkān suresi *a.* (فرقان سورهسی) [< *Ar. "Sûretü'l-Furkān"* (سورة الفرقان)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi beşinci, iniş sırasına göre kırk ikinci suresi olup ***"Yâsîn suresi*"** (36)nden sonra ve ***"Fâtır suresi*"** (35)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yetmiş yedi ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki *"Hak ile bâtılı birbirinden ayırma."* anlamında olan "**furkān**" sözünden almaktadır. Bu surede, Hz. Peygamber'in risaletinin kutsallığı ve bunun Allah'ın takdiriyle gerçekleştiği vurgulanır. Bu surenin fazileti olarak da kaynaklarda *"Furkān suresini okuyan kimse kıyamet gününde Allah'ın huzuruna yürekten inanmış olarak çıkar ve cennete nail olur."* mealindeki ibareler gösterilir. Hz. Peygamber'in ***"Furkān suresi*"**nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4620-4628.

furûk (I) *ç.a.* (فروق) [*Ar.* **fark**'*ın ç. b.*] Arap dilinde söz varlıklarının anlam ve kullanım farklarını ve inceliklerini ifade eden ve bu konuyu derinlemesine inceleyen bilim dalı.

furûk (II) *ç.a.* (فروق) [*Ar.* **fark**'*ın ç. b.*] Fıkıh konularının ve bu çerçevede ortaya konulmuş olan kuralların arasında söz konusu olan farkları inceleyen bilim dalı ve bu çalışmalar neticesinde kaleme alınan eserler.

Fussılet suresi *a.* (فصلت سورهسی) [< *Ar. "Sûretü'l-Fussilet"* (سورة الفصلت)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kırk birinci, iniş sırasına göre altmış birinci suresi olup ***"Mü'min suresi*"** (40)nden sonra ve ***"Şûrâ suresi*"** (42)nden önce Mekke'de nazil olmuştur. Bazı ulemaya göre elli dört, bazısına göre elli üç, bazılarına göre de elli iki ayetten meydana gelmektedir. Ulema arasındaki bu farklı yorum, surenin başında bulunan "**Hâ, mim**" ibaresinden kaynaklanmıştır. Bazıları bu harfleri birer ayet gibi kabul etmiş; bazıları ise bunu kabul etmemiştir. Adını üçüncü ayetteki mealen *"Ayrıntılarıyla açıklandı."* anlamına gelen "**fussılet**" sözünden almaktadır. Ayrıca "**Hâ, mim**" ibaresi ile başlaması ve buna bezer öteki surelerden içinde

tek secde bulunması sebebiyle "**Hâ mimü's-secde**" olarak da adlandırılması söz konusudur. Bunun yanında yine 12. ayette geçen *"kandiller"* anlamındaki "**mesâbîh**" sözünden dolayı "***Mesâbîh suresi***"; 10. ayette geçen *"azık"* anlamındaki "**akvât**" sözünden dolayı da "***Akvât suresi***" denilmiştir. Surenin özünde büyük ölçüde iman konuları işlenmiştir. Hz. Peygamber'in "***Fussılet suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4720-4729.

fuzûlî *a.* (فضولى) [*Ar.* **fazl**'*ın ç. b.*] Sözlük anlamı, *"Gereksiz ve anlamsız işlerle uğraşan."* olan bu söz, bir kimsenin hukuk işlerini takip edecek vekili olmadığı hâlde onun bu işlerini üstlenen ve yürüten kimse anlamında kullanılan bir fıkıh terimi.

fünûnu'l-hadîs *a.* (فنون الحديث) [*Ar.*] Hadis biliminde, sened ve metin ile ilgili değişik hadis bilgi kolları.

fütüvvet *a.* (فتوت) [< *Ar.* **fetâ** (*genç, yiğit, cömert*)] *tas.* Sözlük anlamı, *"Kahramanlık, gençlik, cömertlik."* olan bu terim, tasavvuf ehlinde bulunması gereken fedakârlık, iyilik, yardım, hoşgörü, insan sevgisi gibi ahlâkî nitelikleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu sözün, sünnî-tasavvuf çevresinde ortaya çıktığını ve geliştiğini belirten kaynaklar, sufîlerin *"Fütüvvet sünnete uymak."* sözünü özellikle gündeme getirmişler; ayrıca onların temel ahlâkî değerleri ve faziletleri "**fütüvvet**" ile karşıladıklarını vurgulamışlardır. Geç dönemlerden fütüvvet ehlinin teşkilâtlanma sürecine girmesi ve bu süreç içinde kemer kuşanma, şalvar giyme, tuzlu su içme, her sanatın bir pîri olduğu inancını işleme, *"Ali'den başka fetâ, zülfikardan başka kılıç yoktur."* sözünü düstur edinme gibi eğilimleri uygulamaya koymaları "**fütüvvet**"in tasavvuf dışında bir çığır içine girdiğini ifade etmektedir. Bu oluşum, fütüvvet ehli ile tasavvuf ehlinin ahîlik kurumu ile bir birliktelik içinde olduğunu göstermektedir.

fütüvvet-nâme *a.* (فتوتنامه) [< *Ar.* ***fütüvvet*** + *F.* ***nâme***] Fütüvvet (*bk.* bu madde) konusunu ele alan, fütüvvet ehlinin davranışları ve fütüvvet ahlâkı ile erkânı üzerinde açıklayıcı bilgiler veren eserlere verilen ortak isim.

G

gabn *a.* (غبن) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, *"Gizlemek, unutmak, eksik veya yanlış yapmak."* olan bu söz, karşılıklı sözleşmelerde iki bedel arasında değer veya fiyat bakımından farklılık ya da değersizlik ifade eden bir fıkıh terimidir. Ticarette bir malın normal değerinin altında veya üstünde fiyatlanması ya da satılmasını **"gabn"** olarak nitelendiren İslâm hukukçuları, makul ölçüler çerçevesinde bunu normal karşılamışlardır.

§ *tam.* **gabn-ı fâhiş** *a.* (غبن فاحش) Ticarette bir malın normal değerinin altında veya üstünde fiyatlanması ya da satılmasının çok yüksek değerlerde, yani fahiş fiyatlarda olması durumu.

gabn-ı yesr *a.* (غبن يسر) Ticarette bir malın normal değerinin altında veya üstünde fiyatlanması ya da satılmasının makul ölçüler çerçevesinde olması durumu.

gafere *f.* (غفر) [*Ar.*] Bağışladı, yarlıgadı.

§ **gafer-Allāhü leh** *cüm.* (غفر الله له) Allah onu yarlıgasın, bağışlasın!

Gaffâr *a. ve s.* (غفار) [*Ar.*] Kulların suç ve günahlarını bağışlayan Allah (*Allah'ın sıfatlarından*). ***Kur'ân-ı Kerîm***'de en açık olarak *"Bilin ki O azîzdir, gaffârdır."* (***Sâd suresi***, 38 / 66); *"O gaffârdır."* (***Nûh suresi***, 71 / 10) ayetlerinde geçmektedir.

§ *tam.* **gaffârü'z-zünûb** *s.* (غفارالذنوب) Kulların günahlarını ve suçları bağışlayan (Allah).

gāfil *a.* (غافل) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Ciddi olmayan, farkına varmayan, ihmal eden."* olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm'***de kâfirleri ve onların davranışları ile inançlarını ifade etmektedir. Bunların davranışları olarak şunlar gösterilmektedir: İmanın esaslarını inkâr etme (***Nahl suresi,*** 16 / 107 ve 108); ahret inancına yüz çevirme (***Yûnus suresi,*** 10 / 7); ***Kur'ân'***ın ayetlerine inanmayanlar ve yalanlayanlar (***A'râf suresi,*** 7 / 136). Ayrıca iman ettiği hâlde imanın esaslarını yerine getirmeyenler de "**gafil**" olarak nitelenmiştir (***A'râf suresi,*** 7 / 136). Öte yanda sufîler de Allah'ın emir ve yasaklarına uymayanları bu terim ile karşılamışlardır.

gāfir *a.* (غافر) [*Ar.*] Allah'ın sıfatı olarak *"Tövbe eden, af dileyen kullarını bağışlayan, mağfiret sahibi olan, günahkâr kulların günahlarını silen."* anlamında kullanılan bir terimdir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm'***de ***"gāfirü'z-zenbî"*** (*günahı bağışlayandır*) biçiminde geçmektedir (***Mü'min suresi,*** 40 / 3).

Gāfir suresi *a.* (غافر سوره سی) *bk.* ***Mü'min suresi***

gaflet (I) *a.* (غفلت) [*Ar.*] *tas.* Sözlük anlamı, *"Terk etmek, ciddiye almamak."* olan bu terim, dünya ve ahret hayatı için gerekli olan bir şeyin önemini kavrayamama, savsaklama durumu için kullanılmıştır.

gaflet (II) *a.* (غفلت) [*Ar.*] *fık.* Hukukî işlemlerde kolayca kandırılabilecek ölçüde saflık, dikkatsizlik ve savrukluğu ifade eden fıkıh terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm'***de bu anlamlar çerçevesinde otuz beş yerde (M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "gfl", maddesi). geçen bu terim, hadislerde de sıkça rastlanmaktadır (Wensinck, *el-Mu'cem,* "gfl" maddesi).

gaflet (III) *a.* (غفلت) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis toplayan kimselerin "**zabt**" sıfatını ortadan kaldıracak derecede kusurlu ve hatalı işlem yapmalarına verilen ad, "**fartu'l-gaflet**" (*bk.* bu madde).

Gafûr *s.* (غفور) [< *Ar.**gufrân***] Sözlük anlamı, *"Örtmek, gizlemek."* olan bu söz, bağışlayıcı, yarlıgayan, merhamet eden sıfatlarıyla "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dandır. Bu terim, türevleriyle birlikte ***Kur'ân-ı Kerîm'***de 230 yerde geçmektedir (M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "gfr", maddesi). Bununla birlikte Allah'ın "**gafûr**" vasfı doksan bir ayette doğrudan kullanılmış, iki ayette de tek başına zikredilmiş ve O'nun fiilî sıfatları arasında

gösterilmiştir. "**Gafûr**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

§ *tam.* **gafûrü'r-rahîm** *s.* (غفور الرحيم) Bağışlayan, koruyan, affeden (Allah).

gā'ib *a.* (غائب) [*Ar.*] Şiî fırkalarınca ölmediği hâlde toplum içinde görünmeyen ve bir gün döneceğine inanılan liderler.

gā'ib imam *a. bk.* **gā'ib**

galat (I) *a.* (غلط) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, "*Yanlışlık, yanılgı.*" olan bu söz, kasıt unsuru olmaksızın maksatla irade beyanı arasında ortaya çıkan uyuşmazlık anlamında fıkıh terimi.

galat (II) *a.* (غلط) [*Ar.*] Hadis toplayan kimselerin "**zabt**" sıfatını ortadan kaldıracak derecede kusurlu ve hatalı işlem yapmalarına verilen ad.

galebe *a.* (غلبه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehlinin üzerinde hissettiği hâlin kendisine ağır bastığını ifade eden bir terim. Bu durumlar, mutasavvıflarca Allah korkusu, cehennem azabı, cennet nimetleri, haya ve dinî mücadele olarak ifade edilmiştir.

gālib *a. ve s.* (غالب) [*Ar.*] Her işinde üstün, yenilmez, başarısız olmaz, her işinde dilediğini dilediği biçimde yapar ve bu işinde sınır yoktur sıfatlarına haiz Allah (*Allah'ın sıfatlarından*). ***Kur'ân-ı Kerîm***'de en açık olarak "***Gālibün alâ emrihi.***" (***Yûsuf suresi***, 12 / 21) biçiminde geçmektedir.

Gāliyye *a.* (غاليّه) [*Ar.*] Özellikle Şiâ taraftarları ve bunlar içinde aşırı fikirler taşıyan gruplar için kullanılan ve İslâm toplumu tarafından hoşgörü ile karşılanmayan kesim. Bu gruplar arasında, Hz. Ali'nin ulûhiyyetini benimseyen ve savunan "**Sebe'iyye**" (*bk.* bu madde), Muhammed b. Hanefiyye hakkında aşırı görüşler ileri süren "**Keysaniyye**" (*bk.* bu madde), Cafer es-Sâdık'ın oğlu İsmail etrafında aşırı görüşler benimseyen "**İsmailiyye**" (*bk.* bu madde) cemaati kaynaklarda örnek gösterilmektedir.

galle *a.* (غلّه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda taşınır ve taşınmaz malların özellikle de vakıf mallarının geliri.

ganâ'im *a.* (غنائم) [*Ar.* **ganîmet**'*in ç. b.*] *fık.* Ganimetler.

§ *tam.* **ganâ'im-i gayr-ı me'lûfe** *a.* (غنائم غير مألوفه) *fık.* Savaş sonrası düşmandan alınan gayrimenkul mallar veya topraklar.

ganâ'im-i maksûre *a.* (غنائم مقصوره) *fık.* Savaş sonrası

düşmandan alınan ve beşte biri hazineye bırakıldıktan sonra gazilere dağıtılması gereken ganimetler.

ganâ'im-i me'lûfe *a.* (غنائم مألوفه) *fık.* Savaş sonrası düşmandan alınan ve beşte biri hazineye, kalanların ise savaşa katılanlara dağıtılan menkul mallar.

Ganî *a.* (غنى) [< *Ar.gınā*] Sözlük anlamı, *"Zengin olmak, ihtiyacı olmayıp rahat yaşamak."* olan bu söz, *"Zatında ve sıfatlarında her türlü ihtiyaçtan uzak."* anlamıyla "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'a nispet edilmiştir. Bu terim türevleriyle birlikte ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yetmiş üç yerde geçmektedir (M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "gny", maddesi). Bunların içinden ikisi müstakil kelime olarak "**ganiyy**" biçiminde ayetlerde yer almaktadır (***Yûnus suresi***, 10 / 68 ve ***Muhammed suresi***, 47 / 38). Bunlara benzer kullanımlar, hadislerde de çokça yer almaktadır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "gny" maddesi). Allah'a izafe edilen bu isim, O'nun zatî sıfatlarından olduğu konusunda ulemâ ortak kanaatte birleşmişlerdir. "**Ganî**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

ganîmet *a.* (غنيمت) [*Ar.*] (*ç. b.* **ganâ'im**) Sözlük anlamı, *"Bir şeyi kolayca elde etmek."* olan bu söz, *"Müslümanların kazanılan savaş sonrasında gayrimüslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal."* olarak fıkıh alanında kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de türevleriyle birlikte altı ayette (***Nisâ suresi***, 4 / 94; ***Enfâl suresi***, 8 / 41 ve 69; ***Feth suresi***, 48 / 15, 19, 20) geçen bu terim, hadislerde de zikredilmiştir. Özellikle Hz. Peygamber, ganimetlerin kendisine ve ümmetine helâl kılındığını bir hadisinde açıkça belirtmiştir (Buharî, "Humus", 8). Ganimetin niteliği, elde ediliş biçimi, taşınması ve mülkiyet altına alınması gibi konular ve kurallar hadis mecmualarında yer almaktadır.

garâbet *a.* (غرابت) [*Ar.*] **1.** Hadis biliminde, hadisin anlaşılmaz ve tuhaf olması durumu. **2.** Hadis biliminde, senedinin bir veya birkaç tabakasında ravî adedi bire düşen hadis. **3.** Hadis biliminde, sikalardan zayıf ravîlerle birlikte bir sikanın rivayet etmesi ya da bir ravînin farklı rivayeti.

garâmet *a.* (غرامت) [*Ar.*] *fık.* Borçlunun ödeme yükümlülüğü altında olan malî ceza anlamında bir fıkıh terimi. Bir mahkemenin vermiş olduğu malî ödeme cezası, başka borçlarda olduğu gibi

borçlunun zimmetine ilişkin bir borç olarak kesinleşmiş sayılır.

garîb *a.* (غريب) [*Ar.*] Bir hadisin senet veya metin kurgusu bakımından tek bir örnek durumunda olması veya râvîler tarafından rivayet edilmemiş biçimi. Hadis bilimi ile uğraşan bilim adamları "**garîb**" hadislerin tespitine önem vermişler ve bu konuda dikkate değer eserler kaleme almışlardır.

§ *tam.* **garîb-i mutlak** *a.* (مطلق غريب) *bk.* **ferd-i mutlak**

garîb-i nisbî *a.* (غريب نسبى) *bk.* **ferd-i nisbî**

garîbü'l-hadîs *a.* (غريب‌الحديث) Hadis biliminde, hadis metinlerinde geçen ender kullanılan söz varlıklarının araştırılmasını konu alan bilim dalı ve bu araştırmalar neticesinde kaleme alınan eserlere verilen ortak ad.

garîbü'l-*Kur'ân* *a.* (غريب‌القرآن) ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki üstü kapalı, zor anlaşılan ve ender kullanılan söz varlıklarının araştırılmasını ve tefsirini konu alan bilim dalı ve bu araştırmalar neticesinde kaleme alınan eserlere verilen ortak ad.

gasil, -sli *a.* (غسل) [*Ar.*] Ölen bir Müslüman'ın dinî usule uygun olarak yıkanması durumu. Cenazenin fazla bekletilmemesi, bir an önce yıkanıp kefenlenmesi ve defnedilmesi "**müstehap**" (*bk.* bu madde) tır. Gasil için cenaze, ayakları kıbleye gelecek biçimde sırt üstü teneşire (*yıkanacak yere*) yatırılır. Göbeğinden dizine kadar avret mahalli bir örtü ile kapatılır. Ağız ve burna su verilmeksizin abdest aldırılır. Sonra sabunlanarak sol tarafına kaldırılır ve sağ tarafı yıkanır; aynı şekilde sağ tarafına kaldırılır ve sol tarafı yıkanır. Bu işlem üç defa tekrar edilir. Cenaze oturur durumuna getirilerek karnına hafifçe bastırılır ki mide ve bağırsakların boşalması sağlanır; varsa dışkılar temizlenir ve yıkanır. Özenle yapılan bu yıkama işlemi, ölünün yeniden doğuşunu ve dünya kirinden arınmayı sembolize etmek içindir (*bk.* **cenaze**).

gasp, -bı *a.* (غصب) [*Ar.*] *fık.* Başkasının mülkiyetinde olan bir malı, sahibinin rızası olmadan zor kullanarak elde etme veya kendi mülkiyetine geçirme anlamında bir fıkıh terimi. Bu terim ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece "***Kehf suresi***" (18 / 79) nde geçmektedir.

gassâl *a.* (غسال) [*Ar.*] *tas.* *"Ölü yıkayıcı."* anlamındaki bu terim, tasavvuf ehli arasında müritlerin kendi nefislerinin temizlenmesine kılavuzluk eden mürşitleri ifade eder. Burada ölünün gas-

sale, yani ölü yıkayıcıya teslim olmasına kinaye olarak müridin mürşide teslim olması söz konusudur.

gāşiye *a.* (غاشيه) *bk.* **yevmü'l-âhir**

Gāşiye suresi *a.* (غاشيه سوره سی) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Gāşiye"* (سورة الغاشيه)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in seksen sekizinci, iniş sırasına göre altmış sekizinci suresi olup *"**Zâriyât suresi**"* (51)nden sonra ve *"**Kehf suresi**"* (18)nden önce Mekke'de nazil olmuş ve yirmi altı ayetten meydana gelmektedir. Sure adını birinci ayette geçen ve *"Örten, kaplayan, örtü"* anlamlarına gelen "**gāşiye**" sözünden almaktadır. Sure, ilk yedi ayette cehennem ehlinin içine düşeceği durumu anlatır; ondan sonra gelen dokuz ayette ise cennet ehlinin huzur ve mutluluğunu tasvir eder. Sonraki ayetlerde de iman ve inkâr konuları üzerinde durulur. Hz. Peygamber, bir hadisinde, *"Allah gaşiye suresini okuyanların ahret hesabını kolaylaştırır."* diyerek bu surenin faziletine dikkat çekmiştir. Ayrıca O'nun Cuma ve bayram namazlarında bu sureyi okuduğu da rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber'in *"**Gāşiye suresi**"*nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 4992-4993.

Gavsiye *a.* (غوثيّه) [*Ar.*] Şüttâriye tarikatinin Şeyh Muhammed Gavs'a nispet edilen koluna verilen ad. Bu kol genellikle Hindistan'ın Delhi ve Bengal bölgelerinde yaygınlık göstermiştir. Temel ilke olarak Şeyh Gavs'ın müritlerine öğrettiği kurallar benimsenmiş ve bu ilkeler kendinden sonra gelen tarikat ehli için temel prensipler olarak kabul edilmiştir. Bu kabullerin temelinde "**vahdet-i vücûd**" (*bk.* bu madde) ilkesi vardır. Onu "**ehl-i sünnet**" (*bk.* bu madde) e bağlanmak, Hz. Peygamber'in yolundan ve sünnetinden gitmek. İlâhî kitaplar yerine şeyhin öğrettiği düsturları öğretilerin temeli olarak görmek, cahil kimselerle yakın dostluklar kurmamak, gördüğü rüyayı abartısız şeyhine olduğu gibi nakletmek bu tarikatin temel prensipleri olarak gösterilmektedir.

gayb *a.* (غيب) [*Ar.*] İnsan aklı ve duyularıyla oluşumu hakkında bilgi edinilemeyen, özü kavranılamayan bilinmezlik dünyası. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de gizemli dünya için kullanılan pek çok terim söz konusudur. Söz gelişi, "sır, hab', hafâ, setr, butûn, tehâfüt, ketm, cin" gibi bazı söz varlıklarının "**gayb**" terimi ile yakın ilgisi üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu çerçevede "**metafizik**" (*fizik ötesi*) dünya için "**gaybî varlık**", duyularla algılanamayan veya yorumlanamayan olaylar için de "**gaybî haber**" terimleri-

nin kullanılması da kaynaklarda zikredilmektedir. Bütün bunlar, yani ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve hadislerde söz konusu olan "**gayb**" ile ilgili yorumlar, bu konunun varlık, ahlâk ve bilgi yönlerine ışık tutacak niteliktedir.

gayb âlemi *a. "Öteki dünya, ebedî âlem."* olarak nitelenen bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de kapısı kilitli bir mekâna benzetilerek anahtarının Allah'ta olduğu, onları Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği, ***"En'âm suresi"*** (59)nin 59. ayetinde özellikle vurgulanmaktadır.

gaybet (I) *a.* (غيبت) [*Ar.*] *tas.* Bir tasavvuf ehlinin ruh dünyasında oluşan huşu ve ilhamın etkisiyle bilincini kaybetme, varlık içinde yokluk gösterme durumu.

gaybet (II) *a.* (غيبت) [*Ar.*] Şiâ mezhebi çerçevesinde, "**isnâaşeriyye**" (*bk.* bu madde)nin on ikinci imamının ölmeden önce insanlar arasından kaybolup gizlenmesi inancı. Bu konuda ilk iddia, Hz. Ali'nin ilâh olduğu ve kıyamet öncesi dönerek dünyayı ıslah edeceği tezidir ve bu İslâm'da ilk "**gaybet**" olarak nitelenmiştir. Bunun devamında, son imamlarının kıyametten önce dönerek dünyayı ıslah edeceği düşüncesini bir iman felsefesi hâline getiren tek fırka Şiâ içindeki "**isnâaşeriyye**" taraftarlarıdır. Gaybet konusunu başta hadis ve kelâm bilginleri olmak üzere Şia üzerinde araştırmalar yapan ve bu inanca gönülden bağlanan pek çok ulema kaleme aldıkları eserlerde ayrıntılı incelemişler ve anlatmışlardır. Bu tür eserlerin ortak adı, ***"Kitâbü'l-Gaybe"*** veya ***"Risâle fi'l-Gaybe"*** olarak karşımıza çıkmaktadır.

gaybiyye *a.* (غيبيّه) [*Ar.*] *tas.* Nusayriyye tarikatinin 9. / 15. yy önderlerinden Ali el-Haydarî'ye nispet edilen kollarından birinin adı (*bk.* **haydariyye**).

gayn *a.* (غين) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında zaman zaman kalbi örten manevî perde. Genellikle tasavvuf ehli, kalb üzerinde insanı Allah'tan ve gayb âleminden ayıran manevî bir perdenin bulunduğuna ve bu perdenin tövbe ve istiğfarla kalkacağına inanmıştır. Öte yanda Hz. Peygamber, bir hadisinde *"Bazen kalbimi bir perde bürür, bunu ortadan kaldırmak için günde yüz kere istiğfar ederim."* (Müslim, "zikir", 41) diyerek sufîlerin bu terime bağlanmalarının yolunu açtığı kaynaklarda ifade edilmektedir.

gayr *a.* (غير) [*Ar.*] (*ç. b.* **ağyâr**) **1.** *bk.* **ağyâr** **2.** Sözlükte *"Başka, öteki, dışında"* anlamlarına gelen bu söz, farklı kelime ve terkiplerle yeni terimlerin oluşması için kullanılmıştır.

§ *tam.* **gayr-i ilâhî vahy** *a.* (غيرالهى وحى) İlâhî olmayan ve özellikle cin ile insanlar arasında oluşan vahiy tarzı davranışlar.

gayr-i meşrû *a.* (غير مشروع) Dine ve fıkıh hükümlerine aykırı davranışlar.

gayr-i mü'ekked sünnet *a.* (غير مؤكد سنّت) Sözlük anlamı *"Güçlü dayanağı olmayan sünnet."* olan bu söz, Hz. Peygamber'in bazen yaptıkları iş ve davranışlar için kullanılmıştır.

gayr-i müslim *a.* (غير مسلم) İslâm dinine inanmayan bütün dinleri, mezhepleri, unsurları veya gurupları ifade eden bu terimin eş anlamlısı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve hadislerde **"kâfir (*ç. b.* küffâr, kefere, kâfirûn) "** ve **"küfr"** sözünden türemiş pek çok kelime veya söz grupları kullanılmıştır. Buna göre İslâmî inançta din, dil, ırk, renk, ülke esasına göre bir ayırım yoktur. Tek ayırım İslâmiyete inanan ve inanmayan olarak yapılmıştır. Gayrimüslimler de Müslüman hukukçular tarafından üçe ayrılmıştır: 1. **"Ehl-i kitâb"** (*semâvî kitap sahibi*) olanlar. 2. **"Ehl-i kitâb"** (*semâvî kitap sahibi*) olup olmadıklarında şüphe bulunanlar. 3. Öteki inanç sahipleri (*putperestler, ateşe tapanlar, Allah'ın varlığına inanmayanlar, yani ateistler ve öteki inanç grupları*). Bunların İslâm dünyası içinde veya İslâm devletleriyle münasebetleri **"İslâm hukuku"** (***fıkıh***) çerçevesinde düzenlenmiş ve uygulamaya konulmuştur.

gayriyyet *a.* (غيريّت) [*Ar.*] İki varlığın veya nesnenin gerçeklik, nitelik ve nicelik yönleriyle birbirlerinden farlı olması anlamında kelâm terimi.

gayyâ *a.* (غيّا) [*Ar.*] *"Kuyu, vadi."* anlamındaki bu söz, cehennem için kullanılan terimlerden biridir ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Meryem suresi"*** (19 / 59) nde geçmektedir.

gazâ *a.* (غزاء) [*Ar.*] İslâm dünyasında, Hz. Peygamber'den sonra genel olarak kâfirlere karşı yapılan mücadeleler ve özellikle de Osmanlı devleti zamanında din ve hilâfet uğruna yapılan savaşlar.

gazap, -bı *a.* (غضب) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Öfkelenmek, kızmak, hiddetlenmek."* olan bu söz, Allah'a nispet edilen haberî sıfatlardan biri olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"Azap etmek, rahmetinden uzak kılmak, lânet etmek, helâk etmek."* gibi kavramlar ifade eden bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz, türevleriyle

birlikte yirmi dört yerde geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "gdb" maddesi). Allah'ın gazabı ***Kur'ân***'da şu tarz suçları işleyenler için ifade edilmiştir: Kasden bir mümini öldürmek, savaştan kaçmak, Allah'ı inkâr etmek, İslâmı bırakarak başka bir dine geçmek. Ayrıca topluca Allah'ın gazabına uğrayan cemaat olarak da Yahudîler gösterilmiştir. Hadislerde de benzer gazab kavramlarına rastlanmaktadır (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem,* "gdb" maddesi). Öte yandan Hz. Peygamber, bazı hadislerinde, "*Allahım bizi gazabınla helâk etme.*" yolunda dua etmiştir.

gāzî *a.* (غازى) [*Ar.*] (*ç. b.* **guzât, guzzâ, guziy**) Sözlük anlamı "*Savaşmak, yağmalamak, saldırmak.*" olan bu söz, savaşta başarı kazanan kumandanlara, hükümdarlara şeref unvanı olarak verilen bir terimi ifade etmektedir. Son zamanlarda bir savaşa gidip sağ dönen Müslümanlara da "**gāzî**" denilmiştir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Âl-i İmrân suresi***" (3 / 156) nde çokluk biçimiyle, "***Tevbe suresi***" (9 / 52) nde ise şehitlik ile birlikte geçmekte "*mücahit*" kavramı ile ifade edilmektedir. Hadislerde ise genellikle "*Allah yolunda savaşan kimseler.*" (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem,* "gāz" maddesi). için kullanılan bu terim, Müslümanlar arasında faziletli bir mertebe olarak görülmüş; hatta özellikle Müslüman-Türkler arasında, "*Ölürsem şehit, kalırsam gazi*" sözü, yaygın bir deyim niteliği kazanmıştır.

gāziyân-ı Rûm *a.* (غازيان روم) "*Anadolu dervişleri*" anlamında olan bu terim, Anadolu'da mevcut bulunan dört bâtınî güçten biri olup "**Kalenderiyye**" (*bk.* bu madde) tarikatine mensup dinî-askerî zümre için kullanılmıştır.

gazve *a.* (غزوه) [*Ar.*] İslâmiyet'in yayılmaya başladığı dönemde Hz. Peygamber'in kumandan olarak katıldığı, sevk ve idare ettiği savaşlara verilen ad.

§ *tam.* **gazvetü'l-usre** *a.* (غزوة العسره) Hazırlık dönemi uzun ve türlü güçlüklerle geçtiği için Tebük Gazvesi'ne verilen ad.

gece namâzı *a. bk.* **teheccüd**

gılmân *a.* (غلمان) [*Ar.* **gulâm**'*ın ç. b.*] Sözlük anlamı, "*Bıyığı yeni terlemiş, yeni yetme genç, hizmetçi çocuk.*" olan "**gulâm**" sözünün çokluk biçimi olan bu terim, "*Cennet ehlinin hizmetine verilen ve asla yaşlanmayan genç hizmetli.*" anlamında bir ***Kur'ân*** terimidir. Bu söz ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece bir ayette "***Tûr suresi***" (52 / 24) nde mealen "*Sedefteki inciler gibi kendilerine hizmet etmek için yanlarında*

gençler dolaşırlar." biçiminde kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in hadislerinde de bu terim sıkça yer almıştır (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem,* "glm" maddesi).

gıyâr *a.* (غيار) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Karşı çıkma, aykırı davranma."* olan bu terim, İslâm ülkelerinde yaşayan gayrimüslimlerin giydikleri ve Müslümanlarca kâfirlik sembolü olarak nitelenen giysilere verilen ad karşılığında kullanılmıştır. Gayrimüslim kimselerin elbiselerinin omuz kısmına dikilen farklı renkteki kurdeleler yanında Yahudî, Hristiyan veya Mecusî gibi farklı dinlere mensup tebaanın kullandıkları şapka, kemer, zünnar, şal gibi giysi unsurları "**gıyâr**" olarak nitelenmiştir. İslâm dünyasında ilk defa Hz. Ömer döneminde gayrimüslimler tarafından giyilmesi mecbur tutulan bu giysi tarzı, Emevî hükümdarları tarafından da uygulamaya konulmuş; Abbasî hükümdarı Harünürreşid döneminde hem dinî hem de hukukî manada yaygınlık kazanmış; bu uygulamalar Osmanlı devleti zamanında da sürdürülmüştür.

gıybet *a.* (غيبت) [< *Ar.* **gayb**] Bir kimseyi kötü ve aşağılama sözleriyle anma, onun aleyhinde kırıcı, küçültücü söz söyleme ya da davranışlarda bulunma anlamında bir ahlâk terimi. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir yerde çekimli fiil biçiminde kullanılmış (***Hucurat suresi,*** 49 / 12) ve yasaklanmıştır. Hz. Peygamber ise bir kişiyi gıyabında gerek onun şahsıyla ilgili maddî, manevî, ahlâkî, bedenî, dünyevî veya dinî gerek aile çevresi ile ilgili kusurları sebebiyle aşağılaması, çekiştirmesi ve onunla alay etmesini "**gıybet**" olarak nitelemiştir. Bunun yapılması gibi bilinçli olarak dinlenmesini de haram kılan İslâm inancı, ondan dönmenin veya tövbe etmenin de zarureti üzerinde durmuştur. Hatta ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***En'âm suresi***" (6 / 68) nde gıybet ortamında bulunulması durunda hemen oranın terk edilmesi veya o konuyla ilgilenmemek üzere başka şeylerle uğraşılması tavsiye edilmektedir. Hz. Peygamber de pek çok hadisinde gıybetin zararlarından söz etmiş; hatta bir hadisinde gıybet edenlerin göreceği azabı şöyle tasvir etmiştir: *"Ben mi'râca çıkarıldığımda bir kavmin yanından geçtim. Bunlar bakırdan tırnaklarıyla yüzlerini ve göğüslerini tırmalıyorlardı. Bunun üzerine: Yâ Cibril bunlar kimlerdir? dedim. O da dedi: Bunlar insanların etini yiyen (gıybet eden) ler, onların şeref ve namuslarına dokunanlardır."* (*Riyâzü's-Sâlihîn,* C. III, s. 111-112)

görüşmek *tas.* Mevlevîlikte, şeyh ile müridin aynı anda birbirinin elini öpme durumu.

gulâm *a.* (غلام) [*Ar.*] (*ç. b.* **gılmân, gılme, aglime**) Sözlük anlamı, *"Genç, delikanlı, azat edilmiş köle, hizmetçi, v.b."* olan bu söz, İslâm devletlerinde eskiden orduda, sarayda veya devlet katında çalıştırılmış köleler.

gulât *a.* (غلات) [*Ar.*] *bk.* **gāliyye**

gulûl *a.* (غلول) [*Ar.*] *fık.* Ganimet malına hıyanet etmek anlamında kullanılan bir fıkıh terimi.

guluv *a.* (غلو) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Sınırı ve haddini aşmak, belirlenen çizginin ötesine geçmek."* olan bu söz, *"**Kur'ân** ve sünnetin çerçevesi dışında İslâm anlayışını zedelemek ve bu anlayışın sınırlarını aşan ve "ehl-i sünnet" cemaati tarafından pek hoş karşılanmayan inanç ve telâkkîleri ifade etmek."* anlamında kullanılan bir terim. *bk.* **gāliyye**

gurâbiyye *a.* (غرابيّه) [*Ar.*] İki karganın birbirine benzemesi ölçüsünde Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin birbirine benzediği için Cebrâil'in vahyi Hz. Peygamber'e indirdiği tezini sapıklık ölçüsünde iddia eden bir Şiî grup.

gurbet *a.* (غربت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehlinin yaşadığı yerinden yurdundan uzak kalması veya yaşaması ya da çevresinden koparak dış dünya ile bağlantısını kesmesi, halkın düşünce ve duygu dünyasından kopması. Bu terimin sufîlerce benimsenmesinde konu ile ilgili hadislerin yaygınlığı söz konusudur. Söz gelişi, *"İslâm garip olarak başladı, ileride yine yine garip olacaktır, ne mutlu o gariplere!"* (Müslim, "Îmân", 232) veya *"Dünyada bir garip veya bir yolcu gibi yaşa."* (Buharî, "Rekâ'ik", 3) gibi hadisler "**gurbet**" kavramının veya teriminin tasavvuf dünyasında yaygınlaşmasını sağlamıştır.

gurre *a.* (غرّه) [*Ar.*] **1.** *fık.* Anne rahmindeyken düşürülen çocuğun bedeli olarak verilmesi gereken malî tazminat. Bebek sağ olarak doğduktan sonra ölürse "**diyet**" (*bk.* bu madde) ödenmesi gerekir. Çocuk ile birlikte annenin de ölümü söz konusu olursa iki tam diyet ödenmesi hükme bağlanmıştır. **2.** *fık.* Abdest sırasında yüzde yıkanması vacip olan yerlerin dışında bir kısmın da yıkanması durumudur. Bu durumu Hanefî, Şafiî ve Hanbeli mezhepleri olumlu karşılarken Malikîler bunu dinde aşırılık olarak yorumlamışlar ve mekruh saymışlardır.

gurûr *a.* (غرور) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Aldatma, kandırma, gaflete kapılma."* olan bu terim, bir kimsenin manevî ve ahlâkî bakımdan fazla bir değer taşımayan şeylere itibar etmesi ve onlarla avunması ya da övünmesi için kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi yedi ayette geçmekte

olan bu söz, dünya hayatı içinde değerlendirilmektedir.

gusül, -slü *a.* (غسل) [*Ar.*] Cünüplük, hayız ve nifas gibi hükmî, yani manevî kirlilikten arınmak ve temizlenmek amacıyla kuru hiçbir yer bırakmamak üzere vücudu su ile yıkamayı ifade eden bir terim. Halk arasında "**boy abdesti**" veya "**büyük abdest**" olarak da bilinen bu terimin, İslâmî inanç sistemi içinde önemli bir yeri vardır. Bu terim fıkıh ilminde "**tahâret-i kübrâ**" (*bk.* bu madde) olarak da geçmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir yerde "**gusl**" (***Nisâ suresi***, 4 / 43), iki yerde de "**tahâret**" (***Bakara suresi***, 4 / 43 ve ***Mâ'ide suresi***, 5 / 6) sözünün türevleriyle "*temizlenme, kirlilikten arınma*" anlamlarında ifade edilmektedir. Aynı ifadeler hadislerde de söz konusudur (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem*, "gsl" maddesi). Buharî ise bu konuyu eserinde "***Kitâbu'l-gusl***" başlığı altında incelemiş ve Hz. Peygamber'in pek çok hadisini bu bölümde zikretmiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 1, s. 368-394). Öte yanda, gusül abdesti sırasında Hanefî ve Hanbelî mezhebine göre ağız ve burna su çekmek ve vücudun tamamını su ile yıkamak farz kabul edilmiştir. Mâlikîler ile Şâfiîler burun içinin beden ile aynı değerde sayıldığı için onun yıkanmasını sünnet olarak değerlendirmişlerdir. Gusülde niyet, Hanefîlere göre sünnet, öteki mezheplere göre farz olarak nitelenmiştir. Guslün sünnetleri olarak önce niyet etmek, elleri iyice yıkamak, avret mahallerini su ile iyice temizlemek, ağız ve buruna üç kere su çekmek, parmaklarla saç diplerini varsa bıyık ve sakal köklerini yıkamak, önce sağ omuzdan sonra sol omuzdan ayaklara kadar bedenin her tarafını ovarak yıkamak ve temizlemek, üç işlemi üç defa tekrar etmek, son olarak da namaz abdestinde olduğu gibi ayakları yıkayarak boy abdestini tamamlamak gerekmektedir. Gusül alması gereken bir kimsenin bedeninin herhangi bir yerinde hastalıktan dolayı bir sargı varsa, bu sargının çıkarılarak gusül abdesti alınması gerekir; eğer sargının altında bulunan yara su ile temas etmesinde sakıncalı bir durum arz ediyorsa sargının üzerine meshedilmesi uygun bulunmaktadır.

guslün farzı *a.* İslâm'ın temel ilkelerinden olan "**farz**" (*bk.* bu madde) ın şartları içinde yer alan ve üç esası ifade eden terim. Bunlar, ağza su alıp boğaza kadar çalkalamak, burnu ve bütün bedeni yıkamaktır.

guslün sünnetleri *a.* Gusül yaparken Hz. Peygamber'in uyguladığı eylemler için kullanılan terim.

Bunları şöyle sıralayabiliriz: Niyet etmek, "**besmele**" (*bk.* bu madde) ile başlamak ve niyet etmek, vücudun herhangi bir yerinde pislik varsa önce onu temizlemek, edep yerlerini yıkamak, gusül öncesi abdest almak, gusül yaparken üçer defa başa, sağ omuza ve sol omuza bol su dökerek yıkanmak, gusül bittikten sonra ayakları yıkamak.

Gülşeniyye *a.* (كلشنيه) [< *F. Gülşen* + *Ar. -iyye*] Halvetiyye tarikatinin İbrahim Gülşenî (öl. 940 / 1534) adına nispet edilen kolu. Temelleri Kahire'de atılan bu tarikat, 16. yüzyıldan sonra tanınmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Gülşeniyye tarikatinin oluşum silsilesi şöyle gelişir: İbrahim Gülşenî, Dede Ömer Ruşenî, Pîr-i Sânî Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî, Pîr Sadreddin, Ahî İzzeddin, Ahî Mîrem'den geçerek Halvetiyye tarikatinin Pîr'i Ömer el-Halvetî'ye kadar uzanır. Gülşeniyye, Kahire'den Anadolu'ya Diyarbakır, Bursa, Rumeli ve İstanbul'a kadar gelen dergâhlar ve tekkeler ile 19. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür.

günâh *a.* (گناه) [*F.*] Sözlük anlamı "*Suç, kusur, kabahat.*" olan bu söz, "*İlâhî emir ve yasaklara aykırı olan eylem ve davranışlar.*" için kullanılan bir terimdir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ve hadislerde bu söz yerine kullanılan belli başlı söz varlıkları şunlardır: **cünâh, hatî'e, hûb, ism, seyyi'e, vizr, zenb**

H

hâb *a.* (خواب) [*Ar.*] *"Uyku."* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **hâb-ı gaflet** *a.* (غفلت خواب) *tas.* Tasavvuf inancında, dış dünya ve iç dünya ile irtibatı kaybetme durumu.

hâb-ı sultânî *a.* (خواب سلطانى) Sabah namazı kılındıktan sonra **"işrâk namazı"** (*kuşluk namazı*) vakti girinceye kadar uyuma durumu.

habbe *a.* (حبّه) [*Ar.*] Tahıl ve benzeri bitkilerin tane ve tohum ya da çekirdekleri anlamında olan bu söz, bu kavramlardan hareketle eskiden kullanılan bir ağırlık, uzunluk, hacim ve alan ölçüsü için kullanılan bir terim niteliği kazanmıştır. Öte yanda buğday, arpa, mercimek, pirinç, hardal ve üzüm gibi pek çok ürün için de kullanılan bu söz, hem ***Kur'ân-ı Kerîm*'de** hem de hadislerde sıkça kullanılmıştır. Bunun sebebi eski dönemlerde metre sistemine geçmeden önce ölçü birimi olarak arpa, buğday, hardal, nohut veya keçiboynuzu gibi ürünlerin tohum veya çekirdekleri ölçüt olarak alınmıştı. Bu çerçevede **"habbe"**, altın ve gümüş gibi değerli para birimlerinin karşılığı olan **"dinar"** ve **"dirhem"** ile ağırlık ölçüsü olan **"dirhem"** ve **"miskal"**'in alt ölçü birimi olarak kullanılmıştı. Nitekim Bizans döneminde bunun karşılığı **"granum"** iken İran coğrafyasında **"dâne"** terimi yaygın bir kullanım kazanmıştı. İslâmî dönemde bu terim hem ağırlık, hem uzunluk hem de hacim ölçüsü olarak öteki ölçü birimlerinin tespitinde bir ölçüt

niteliği kazanmış; farklı coğrafyalarda, yeni ve farklı ölçü birimlerinin ortaya çıkması ile onların tespitinde habbe önemli bir ölçü birimi olarak toplum hayatında yerini korumuştur.

§ *tam.* **habbetü'l-kalb** *a.* (حبّة القلب) [*Ar.*] Kalpte bulunduğuna inanılan siyah nokta. *bk.* **süveydâ**

haber *a.* (خبر) [< *Ar.* **hubr** *ve* **hıbre**] **1.** Geçmişte oluşan veya gelecekte vuku bulacak bir olayı ihtiva eden ya da yanlış olma ihtimali bulunan söz. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki yerde geçen bu söz, Hz. Peygamber'in vahiy yoluyla aldığı ***Kur'ân***'ı da ifade etmektedir. **2.** Hadis bilimi ile uğraşan ulema, doğrudan Hz. Peygamber'e ait olan hadislere "**merfû**" (*bk.* bu madde), sahabeye ait olup onlardan nakledilenlere "**mevkuf**" (*bk.* bu madde), tâbiîne ait olup onlardan nakledilenlere "**maktû**" (*bk.* bu madde) adını vermişlerdir. Sonradan bu üç hadis türü için topluca "**haber**" terimi kullanılmıştır.

§ *tam.* **haber-i âhâd** *a.* (آحاد خبر) *bk.* **haber-i vâhid**

haber-i infirâd *a.* (خبر انفراد) *bk.* **haber-i vâhid**

haber-i kâzib *a.* (خبر كاذب) Gerçeklik ile uyum içinde olmayan bilgi anlamında kelâm terimi.

haber-i mütevâtir *a.* (متواتر خبر) Yalan söylemek üzere ittifak etmelerini aklın imkânsız gördüğü bir topluluğun verdiği haber.

haber-i resûl *a.* (خبر رسول) Peygamberliği bir mucize ile belgelenmiş veya kanıtlanmış Allah resulünün verdiği haber. Bu tür haberlere "**haber-i sâdık**" (*bk.* bu madde) denilmiştir.

haber-i sâdık *a.* (خبر صادق) Gerçeklik ile uyum içinde olan bilgi anlamında kelâm terimi.

haber-i vâhid *a.* (خبر واحد) **1.** Bir kişinin bir başka kişiden naklettiği haber veya mütevatir seviyesine ulaşmayan haber. **2.** Hadis biliminde, mütevatir olmayan hadis veya haber.

haberü'l-hâssa *a.* (خبر الخاصّه) Hadis biliminde, tevatür bir özellik göstermiş olsa da senetle nakledilen her türlü hadis.

haberî sıfatlar *ç. a.* Allah'a izafe edilen ve ***Kur'ân-ı Kerîm*** ile hadislerde geçen sıfatlar. ***Kur'ân***'da Allah'ın eli, yüzü, gözü, arşı istivası, gelmesi, insanlara yakınlığı ve onlarla beraber olması bu sıfatlardan sayılmaktadır. Söz gelişi mealen şu ayetlerde olduğu gibi:

"Allah'ın eli onların elinin üstündedir." (***Fetih suresi***, 48 / 10)

"Doğu-Batı (bütün evren) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır." (***Bakara suresi***, 2 / 115)

"Ey Nuh! Gözümüzün önünde ve vahyimize göre gemiyi yap." (***Hûd suresi***, 11 / 37)

"Rahman arşa istiva etmiştir." (***Tâhâ suresi***, 20 / 5)

"Nerede olursanız olun O Allah sizinle beraberdir." (***Hadîd suresi***, 57 / 4)

habîb *s.* (حبيب) [< *Ar.***hubb**] (*ç. b.* **ahbâb** *ve* **ehibbâ**) *bk.* **habîbullah**

habîbe *s.* (حبيبه) [*Ar.***habîb** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *bk.* **habîb**

habîbullah *a.* (حبيب الله) [< *Ar.* ***habîbu'llah***] (*Allah'ın sevgilisi*) Hz. Muhammed için kullanılan bir terim. Allah, en sevdiği kul olan Hz. Muhammed'i *"Âlemlere rahmet olsun."* diye peygamber olarak bu dünyaya göndermiş, en son ve en mükemmel kitap olan ***Kur'ân*** da O'na indirilmiştir.

habîbünneccâr *a.* (حبيب النجّار) [< *Ar.* ***habîbü'n-neccâr***] (*Marangoz habib*) ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"**Yâsin suresi**"* (36)nde adı geçen ve Antakya halkının Hz. İsa'nın gönderdiği elçileri tanımaması üzerine oraya çıkagelen, halkı bu elçilerin sözlerine inanmaları konusunda uyaran, ancak o halk tarafından öldürülen ve mesleği marangoz olan kimse. Bu olay sonrasında "**habîbünneccâr**" cennet ile müjdelenirken o halk *"korkunç bir sayha"* ile yok edilmiştir.

Hâbîl *öz.a.* (هابيل) [*Ar.*] Âdem peygamberin iki oğlundan biri, Kabil'in kardeşi.

Habîr *s.* (خبير) [< *Ar.***hubr / hıbre**] "**Esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olan bu söz, *"Bilen, bir varlığın özünü ve niteliğini yakından tanıyan."* anlamında Allah'ın sıfatlarından olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir yerde "**hubr**" mastarı, kırk dört ayette de "**habîr**" ismi Allah için kullanılmıştır (M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hbr", maddesi). Bu terim, hadislerde de Allah'a nispet edilmiştir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "hbr" maddesi). Allah'a nispet edilen isimler arasında yer alan "**habîr**", ilmin duyularla algılanamayan bâtınî kısmını ifade etmekte ve O'nun zatî isimleri arasında yer almaktadır. "**Habîr**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de bulunmaktadır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

habîs *s.* (خبيث) [< *Ar.***hubr / hıbre**] *"Değersiz ve bayağı olmasından dolayı hoşa gitmeyen somut veya soyut varlık ya da durum."* anlamında olan bu terim, insan tabiatının hoşlanmadığı, aklın ve dinin benimsemediği nesneler ve değerler için kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yanlış inancı, kötü sözleri, ve bayağı davranışlarından dolayı nefretle karşılanan kimseler için kullanılan bu söz, ***"Nûr suresi"*** (24 / 26) nde mealen *"Kötü kadınlar / sözler kötü erkeklere / kimselere, kötü erkekler / kimseler kötü kadınlara / sözlere yaraşır."* biçimdeki ifade içinde yer almıştır. Bu tarz ifadeler hadislerde de bulunmaktadır.

hablullah *a.* (حبل الله) [< *Ar.****hablu'l-lah***] Sözlükte *"bağ, ip, bağlantı, sebep"* gibi anlamları verilen bu söz, genellikle ***Kur'ân-ı Kerîm*** için kullanılan bir terim olarak kabul edilmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"Topluca Allah'ın ipine sarılın ve ayrılmayın."* (***Âl-i İmrân suresi***, 3 / 103) olarak ifade edilen bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'i ve sünneti, Allah ve Hz. Peygamber'e itaati ifade etmektedir. Yine bir hadisinde Hz. Peygamber, *"Gökten arza indirilmiş olan Allah'ın ipi, Allah'ın kitabdır."* demiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 15, s. 7136).)

hac *a.* (حج) [*Ar.*] (*ç. b.* **huccâc**) İslâm'ın beş şartından biri olan ve zilhicce ayında Mekke-i mükerreme'de Ka'be'yi ziyaret ve tavaf etmeyi öngören ibadet. Rivayete göre Kâbe'yi önce melekler tavaf etmiş; sonra Hz. Âdem, Allah'ın emri ve izniyle Mekke'ye giderek ve Hz. Havva ile buluşarak meleklerin öncülüğünde hac görevini yerine getirmiştir. İlk onarımı Hz. Şit tarafından yapılan Kâbe, Nuh tufanı sırasında kumların altında kalmış ve ***"Bakara suresi"*** (2 / 127) ndeki mealen *"Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber beytin temellerini yükselttikleri zaman..."* ifadesiyle vurgulandığı gibi Hz. İbrahim ve İsmail tarafından yeniden inşa edilmiş ve ***"Hac suresi"*** (22 / 27-30) nde Hz. İbrahim'e mealen *"İnsanlara haccı ilân et. Gerek yaya uzak yoldan binek üzerinde senin huzuruna gelsinler. Ta ki kendilerine ait dünyevî ve uhrevî menfaatlere şahit olsunlar. Allah'ın rızık olarak kendilerine verdiği dört ayaklı davarlar (kurbanlıklar) üzerine belirli günlerde Allah'ın adını ansınlar. İşte bu kurbanlıklardan yiyin; yoksulu, fakiri doyurun. Sonra kirlerini (saç ve tırnaklarını) atsınlar. Adaklarını yerine getirsinler ve o kadim olan Kâbe'yi tavaf etsinler. İşte emir-hac budur..."* demesi, "**hac**"ın ilk defa Hz. İbrahim'e buyuruldu-

ğunu ifade etmektedir. Ondan sonra gelen öteki peygamberler ve ümmetleri de Kâbe'yi ziyaret ve tavaf ile yükümlü tutulmuştur. İslâm'ın doğuşu sonrasında hac ibadeti, Kâbe'yi tavaf, umre, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesme gibi ibadetler, putperest gelenekleriyle birlikte yürütülmekteydi. Ancak Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'nin içinde ve dışında bulunan putlar ve şirk unsurları tamamen temizlenmiştir. Bu ibadetin Hz. İbrahim ile başlaması yanında Müslümanlara ne zaman farz kılındığı konusu tartışılmışsa da 9. yılda farz kılındığı üzerinde yaygın ve ortak kanaat hasıl olmuştur. Nitekim, "***Âl-i İmrân suresi***" (3 / 97) ndeki mealen "*İnsanlardan gücü yetenin Beytullah'ı haccetmesi emrolunmuştur. Bu farzı inkâr edene gelince...*" ayetinin de bu yıl nazil olması bu konuda önemli ve sağlam bir delil kabul edilmiştir. "***Bakara suresi***" (2 / 196) nde ise mealen "*Haccı da umreyi de Allah için yapınız...*" ayeti haccın farz oluşunun delili olarak gösterilmiştir. Öte yanda Hz. Peygamber de haccın İslâm'ın beş şartından biri olduğunu açıkça ifade etmiştir (*Sahîh-i Buharî*, C. 1. s. 165). Haccın şartları üç ana bölümde ifade edilmiştir. 1. Haccın farz olması için bireyin Müslüman olması, aklî dengesinin yerinde olması, ergenlik çağına gelmiş bulunması, hür olması ve haccı yerine getirebilecek maddî ve manevî olgunluğa ulaşmış bulunması gerekmektedir. 2. Haccın edasının farz olmasındaki ikinci şart sağlıklı olmaktır. Sürekli bir hastalığa tutulmuş olanlar ile rahat hareket kabiliyetinden yoksun yaşlılara hac farz kılınmamıştır. Ayrıca yol güvenliğinin sağlıklı olması; hacca gidecek kadının yanında kocaları, yoksa mahremlerinden bir erkeğin bulunması; kocası ölmüş veya boşanmış kadınların dinen gerekli olan süreyi (iddet) tamamlamış bulunmaları gerekmektedir. 3. Haccın dinen sahih, yani sağlıklı olması için bireyin Müslüman ve aklî dengesinin yerinde olması; hac yapmak niyetiyle ihrama girmesi; haccın farzlarını yerine getirmesi gerekmektedir. Bunların dışında haccın farzları da önemli bir konudur. Hanefilere göre haccın farzı üçtür. Bunlar, "**ihrâm**", "**Arafat vakfesi**" ve "**ziyaret tavafı**"dır. Buharî, "**hacc**" konusunu kitabının "***Kitâbu'l-Hacc***" başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 3, s. 1442-1501 / C. 4, s. 1525-1670).

§ *tam* **hacc-ı asgar** *a.* (حج اصغر) Her yıl yapılan hac ibadeti.

hacc-ı ekber *a.* (حج اكبر) (*en büyük hac*) Bu terim ulema arasında farklı yorumlara sebep olmuştur. Bazıları, "**hacc-ı ekber**"i arife günü cumaya rastlayan hac veya Kurban Bayramı olarak nitelemişlerdir. Bir kısmı hac günlerinin tamamı için bu terimi kullanmıştır. Veda Haccı, cemreler arasına denk gelmiş ve buna Hz. Peygamber'in *"Bu hacc-ı ekber günüdür."* dediği rivayet edilmiştir.

hacc-ı ifrâd *a.* (حج افراد) Umresiz yalnız başına yapılan hac.

hacc-ı mebrûr *a.* (حج مبرور) Gereği gibi, kusursuz yapılan hac.

hacc-ı temettu' *a.* (حج تمتّع) Hac ibadeti için önce umre yapıp hemen arkasından ülkesine dönmeden hac ibadetini eskizsiz yerine getirme.

haccetü'l-belâğ *a.* (حجة البلاغ) *bk.* **veda haccı.**

haccetü'l-vedâ *a.* (حجة الوداع) Hz. Peygamber'in ölümünden önce Mekke'yi son ziyareti. *bk.* **veda haccı.**

haccü'l-Haremeyn *a.* (حج الحرمين) Mekke ve Medine'yi şeriat ölçüleri çerçevesinde ziyaret etme.

hacb *a.* (حجب) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, *"Engellemek, örtmek."* olan bu terim, İslâm hukukunda ölen bir kimsenin mirasına hak kazanan bir kimseden ölene daha yakın bir mirasçının ortaya çıkması durumu için kullanılmıştır.

§ *tam.* **hacb-i hırmânî** *a.* (حجب حرمانى) *fık.* İslâm hukukunda ölen bir kimsenin mirasına hak kazanan bir kimseden ölene daha yakın bir mirasçının ortaya çıkması sonucu mirastan tamamen mahrum kalma durumu.

hacb-i noksânî *a.* (نقصانى حجب) *fık.* İslâm hukukunda ölen bir kimsenin mirasına hak kazanan bir kimseden ölene daha yakın bir mirasçının ortaya çıkması sonucu mirastaki payın azalması durumu.

Haccâc *öz.a.* (حجاج) [*Ar.*] Hz. Peygamber soyuna ve taraftarlarına eziyet eden ve acı çektiren Irak valisi ve Emevî komutanı Yusuf bin Sakafî'nin unvanı.

haccın farzları *a. fık.* Hac ibadetinin yerine getirilmesi sırasında uyulması gereken farzlar. Bunlar şöyle ifade edilmektedir: ihrama girmek (*yapılması zorunludur*), Arafat'ta vakfeye durmak, ziyaret tavafı yapmak.

hâce *a.* (خواجه) [*F.*] (*ç. b.* **hâcegân**) **1.** Efendi, ağa, çelebi, seyyid, sahip. **2.** Hoca, öğretmen, muallim, müderris, üstat, profesör.

§ *tam.* **hâce-i âlem** *a.* (خواجهٔ عالم) Hz. Muhammed.

hâce-i büzurg *a.* (خواجهٔ بزرگ) Başvezir.

hâce-i evvel *a.* (خواجهٔ اول) İlk hoca, halkı bilgilendiren, eğiten kimse.

hâce-i kâ'inât *a.* (خواجهٔ کائنات) Hz. Muhammed.

Hâcegân *a.* (خواجکان) [*F.* **hâce***'nin ç. b.*] *tas.* Tasavvuf tarihinde 12-15. yüzyıllarda Mâveraünnehir'de ortaya çıkan ve yayılan, ayrıca Orta Asya sufîliğinin oluşmasında ve gelişmesinde önemli rol oynayan bir tarikat.

hacer *a.* (حجر) [*Ar.*] (*ç. b.* **ahcâr**) "*Taş, seng.*" anlamındaki bu söz, öteki kelime veya terkiplerle yeni terimler oluşturmuştur.

§ *tam.* **hacer-i es'ad** *a.* (حجر اسعد) *bk.* **hacerü'l esved**

hacer-i esved *a.* (حجراسود) *bk.* **hacerü'l-esved**

hacerü'l-esved *a.* (حجرالاسود) Kâbe'nin güneydoğu köşesi duvarında bulunan ve cennetten geldiği rivayet olunan meşhur kara taş. Bu taşın bulunduğu yer, hac farzının üç önemli rüknünden biri olan **"tavaf"** (*bk.* bu madde) ın başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.

hac emîri *a.* Haccın kurallarına uygun ve güvenli bir biçimde yerine getirilmesini sağlamak amacıyla görevlendirilmiş kimse. Bu görev, Mekke'nin fethinden sonra oluşturulmuştu. Hz. Peygamber ilk görevi, Mekke valisi Attâb b Esîd'e vermiş, ikinci yıl ise Hz. Ebubekir'i görevlendirmişti. Sonraki dönemlerde özellikle Emevîler ve Abbasîler dönemlerinde bu göreve bir kişinin tayini gelenek hâlini almıştı. Osmanlılar döneminde ise bu görev daha ciddî ve esaslı uygulamaya konuldu. İki hac emiri tayin edilmeye, biri Şam'da, öteki Mısır'da görevlendirildi. Amaç, hem kutsal emanetlerin ve makamların korunması hem de hacıların güvenliğinin sağlanması idi. Bu görev, Osmanlı devletinin sona ermesinden sonra bir süre Mısır ve Suriye devletleri tarafından yürütülmeye çalışılmış, 1924 tarihinde Hicaz'ın Suud ailesinin yönetime geçmesiyle bu uygulama ortadan kaldırılmıştır.

hâcet namazı *a.* Bir ihtiyacın karşılanması ve ortadan kaldırılması veya çok arzu edilen bir konunun gerçekleşmesi için Allah'a dua etmek amacıyla kılınan namaz için kullanılan bir terim. Dört sünnî mezhep ve Ca-

ferîlerce "**müstehab**" (*bk.* bu madde) kabul edilen bu namazın delili için şu hadis gösterilmiştir: *"Kimin Allah tarafından giderilecek bir ihtiyacı varsa abdest alıp iki rekât namaz kılsın, Allah'a hamd edip peygambere salavat getirsin ve şu dauayı okusun: Allah'tan başka ilâh yoktur. Kâinatın yaratıcısı Allah'ı yüceltir ve O'na hamd ederim. Senden rahmetine ve affına ulaştıracak davranışlarda nulunmayı, her türlü iyiliğe nail olmayı, her türlü günahtan arınmayı diliyorum.Bende bağışlamadığın günah, gidermediğin keder, sıkıntı yaratacak bir ihtiyaç bırakma, ey merhametlilerin en merhametlisi olan Allahım!"* Kaynaklar, buna benzer bazı hadislerin de bulunduğunu ifade etmişlerdir. Hacet namazı, dört veya on iki rekât olarak kılınmaktadır. Dört rekât kılındığında ilk rekâtta Fatiha'dan sonra üç "**âyetü'l-kürsî**", öteki üç rekâtta ise Fatiha'dan sonra birer kere "**İhlâs suresi**", "**Felâk suresi**" ve "**Nas suresi**" okunur ve ardından şu dua edilir: *"Lâ ilâhe illallahü'l-halîmü'l-kerîm, sübhanellahi Rabbiye'l-arşi'l-azîm, elhamdü lillahi Rabbi'l-âlemîn, es'elüke mûcibâti rahmetike ve azâ'ime mağfiretike ve'l-ismete min külli zenbin ve'l-ganîmete min külli birrin ve's-selâmete min külli ismin lâ tedâ lî zenben illâ gaferetehu ve lâ hemmen illâ ferectehu ve lâ hâceten hiye leke rıdan illâ kadaytehâ yâ erhamerrahimîn."*

hâcet penceresi *a.* Din büyükleri için yapılan türbelerin dış cephelerinde yapılan ve ziyaretçilerin önünde dua veya Fatiha okuduğu pencere.

hacı bayramı *a.* Hacdan sağ salim dönenleri kutlamak üzere yapılan toplantı, hacı tehniyesi.

hacı tehniyesi *a. bk.* **hacı bayramı**

hacıyağı *a.* Gül yağından çıkarılan güzel koku.

haciz, -czi *a.* (حجز) [< *Ar.* **hacz**] *huk.* Sözlük anlamı, *"Men etmek, iki nesnenin arasını ayırmak."* olan bu terim, bir alacağın tahsil edilmesi için alacaklı adına borçlunun para, mal veya kıymetli eşyalarına yetkili organlarca el konulması işlemi için kullanılmıştır.

hac-nâme *a.* (حج نامه) [< *Ar.**hac*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Bu terim, tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin hac ibadetinin faziletlerini şiirleştiren eserleri için kullanılmıştır.

hac rehberi *a. bk.* **delîl**

Hac suresi *a.* (حج سورهسی) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Hacc"* (سورة الحج)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi ikinci, iniş sırasına göre yüz üçüncü suresi olup Mekke ve Medine'de

nazil olduğu ortak görüşü ulema beyninde yaygındır ve yetmiş sekiz ayetten meydana gelmektedir. Adını yirmi yedinci ayetinde geçen "**hacc**" sözünden alan bu surede Allah'ın birliği, kıyametin kopacağı, öldükten sonra dirilmenin olacağı, Allah katında herkesin hesaba çekileceği ifade edildikten sonra haccın fazileti üzerinde durulur ve ondan sapmaların lânetleneceği vurgulanır. Son bölümde ise Allah'ın kudreti ifade edilir; kâinattaki oluşum bu kudretin örneği olarak vurgulanır. Ayrıca bu surenin fazileti olarak içinde iki secdenin bulunması gösterilmiş ve bunlar onun değerini üstün kılmıştır, yorumu raviler tarafından rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber'in "***Hac suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4572-4579.

had, -ddi *a.* (حدّ) [*Ar.*] (*ç. b.* **hudûd**) **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve Sünnet'te ifade edilmiş ve çerçevesi belirlenmiş, kısas ve diyet dışında kalan cezaî yaptırımlar. **2.** Bir kavramın özünü tanıtan ve başka kavramlardan farkını ortaya koyan tanımlama için kullanılan kelâm terimi.

§ *tam.* **hadd-i bagy** *a.* (حدّ بغى) fık. Devlete karşı isyan hareketine katılan kimseye uygulanacak ceza.

hadd-i bülûğ *a.* (حدّ بلوغ) Çocukluk çağının sona ermesi ile ergenlik çağının başlaması.

hadd-i hamr *a.* (حدّ خمر) *fık.* İslâm hukukunda, bilerek az veya çok miktarda şarap içene uygulanacak ceza.

hadd-i kazf *a.* (حدّ قزف) *fık.* İslâm hukukunda, hür ve Müslüman iffetli bir kadına zina suçlaması yapan bir kimseye uygulanması gereken ceza.

hadd-i sekr *a.* (حدّسكر) *fık.* İslâm hukukunda, şarap dışında az veya çok miktarda sarhoşluk verici içki içene uygulanacak ceza.

hadd-i sirkat *a.* (حدّ سرقت) *fık.* İslâm hukukunda, bir hırsızlıktan dolayı hırsızlığı yapan kimsenin elinin kesilmesi cezası.

hadd-i şer'î *a.* (حدّ شرعى) *fık.* İslâm hukukunda, şeriat kurallarına uygun olarak verilen ceza.

hadd-i şürb *a.* (حدّ شرب) *bk.* **hadd-i hamr**

hadd-i zinâ *a.* (حدّ زناء) *fık.* İslâm hukukunda, zina suçu işleyenler için uygulanacak ceza.

had cezaları *a. bk.* **had**

haddesenâ *a.* (حدّثناء / حدّثنى) [*Ar.*] Hadis biliminde, "**semâ**" (*bk.* bu

madde), "**kırâ'at**" (*bk.* bu madde),"**icâzet**" (*bk.* bu madde) ve "**münâvele**" (*bk.* bu madde) yollarından birisiyle alınan bir hadisi başkasına rivayet ederken kullanılan siga.

haddesenî *a.* (حدثنى) [*Ar.*] Hadis biliminde, öğrencinin hocasından daha çok "**semâ**" (*bk.* bu madde) yoluyla tek başına hadis alması için kullanılan siga.

hades *a.* (حدث) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, *"Kısa zamanda oluşan, birdenbire ortaya çıkan."* olan bu terim, abdestsizlik veya cünüplükten dolayı meydana gelen manevî kirliliği ifade etmek için kullanılmıştır. Namazın dışındaki altı şartından biri olan "**hadesten taharet**" sözüyle hükmî kirliliğin oluşması ifade edilmiş ve "**hades**"in oluşması münasebetiyle namaz veya oruç gibi farz olan bazı ibadetlerin yerine getirilmesi mümkün görülmemiştir. Fıkıh biliminde, önce bu kirlilikten arınması sonra insanın üzerine farz olan ibadetleri yerine getirmesi öğütlenmektedir.

§ *tam.* **hades-i asgar** *a.* (اصغر حدث) *fık.* Abdest almayı gerektiren durumlar, küçük kirlilik.

hades-i bâtın *a.* (حدث باطن) *tas.* Allah'tan başka bütün varlıklar ile münasebetten dolayı oluşan kirlilik.

hades-i ekber *a.* (حدث اكبر) *fık.* Gusül yapmayı gerektiren, yani cünupluk, hayız ve nifas gibi durumlar, büyük kirlilik için kullanılan terim.

hades-i semâvî *a.* (سماوى حدث) *fık.* Burun kanaması, kusma gibi elde olmayan sebeplerle oluşan kirlilik.

hades-i zâhir *a.* (حدث ظاهر) *fık.* Cünüp ve abdestsiz kimseler.

hadesten taharet *a.* Namazın dışındaki altı şartından biri. *bk.* **hades**

hâdi *a.* (خادع) [*Ar.*] *"Hile yapanları cezalandıran."* anlamında Allah'ın sıfatı olan bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Nisâ suresi***" (4 / 142) nde geçmektedir.

Hâdî *a.* (هادى) [< *Ar.* **hidâyet**] (*ç. b.* **hevâdî, hüdât**) *"Doğru yolu gösteren, hidayet eden, hayır ve mutluluk veren."* anlamındaki bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"İnsana akıl, muhakeme ve zarurî bütün bilgileri veren, ebedî mutluluğu sağlayacak manevî yolu gösteren."* anlamıyla Allah'ın sıfatı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmektedir (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hdy" maddesi). "**Hâdî**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almış (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce,

"Du'â", 10) ve O'nun zatî sıfatları arasında gösterilmiştir.

§ *tam.* **hâdî-i sebîl** *a.* (سبیل هادی) Hz. Muhammed için kullanılan bir terim.

hâdîyü't-tarîk *a.* (هادی الطریق) Doğru yolu gösteren Allah.

Hadîd suresi *a.* (حادیدسورهسی) [< *Ar. "Sûretü'l-Hadîd"* (الحادید سورة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in elli yedinci, iniş sırasına göre doksan dördüncü suresi olup "***Zilzâl suresi***" (99)nden sonra ve "***Muhammed suresi***" (47)nden önce Medine'de nazil olduğu müfessirlerce beyan edilmiştir ve yirmi dokuz ayetten meydana gelmektedir. Adını 25. ayette geçen "**hadîd**" (*demir*) sözünden alan sure, ilim ve kudretin delilleri, iman etmenin gerekliliği, mümin ve münafıkların karşılaştırılması, dünyanın anlamı konularını ifade etmektedir. Bu suretin fazileti, bir rivayette, *"Hz. Peygamber yatıp uyumadan önce Müsebbihatı okur ve bunlarda bin ayetten daha faziletli bir ayetin bulunduğunu söylerdi."* ifadesiyle vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in "***Hadîd suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4837-4839.

hadîka *a.* (حدیقه) [*Ar.*] (*ç. b.* **hadâ'ik**) *"Bahçe, bostan, meyve bahçesi."* gibi anlamları olan bu söz, İslâmî literatürde tasavvufî terimler yapmak için kullanılmıştır.

§ *tam.* **hadîka-i rûh** *a.* (روح حدیقهٔ) Ruh bahçesi, gönül.

hadîka-i ervâh *a.* (حدیقهٔ ارواح) **1.** Ruhların bahçesi, gönül dünyası. **2.** Mevlâna dergâhındaki kabristana Mevlevîlerce verilen bir ad.

hadîkatü'l-ervâh *a.* (الارواح حدیقة) *bk.* **hadîka-i ervâh**

hâdim *a.* (حادم) [*Ar.*] *tas.* Tekke veya dergâhlarda ya da ulu kişilere hizmet eden kimse.

§ *tam.* **hâdimü'l-fukarâ** *a.* (حادم الفقراء) *tas.* Mevlevî şeyhi.

hâdimü'l-harameyni'ş-şerîfeyn *a.* (الحرمین الشریفین حادم) Mekke ve Medine şehirlerine hizmet eden kimse.

hâdis *a.* (حادث) [*Ar.*] *bk.* **hudûs**

hadîs *a.* (حدیث) [*Ar.*] (*ç. b.* **ahâdîs**) Hz. Muhammed'in söz ve davranışlarını veya tasviplerini anlatan veya nakleden terim. Hadis bilimi ile uğraşan bilim adamları, doğrudan Hz. Peygamber'e ait olan hadislere "**merfû**" (*bk.* bu madde), sahabeye ait olup onlardan nakledilenlere "**mevkuf**" (*bk.* bu madde), tâbiîne ait olup onlardan nakledilenlere "**maktû**" (*bk.* bu madde) adını vermişlerdir. Son-

radan bu üç hadise topluca **"haber"** (*bk.* bu madde) terimi kullanılmıştır. **"Hadîs"**ler, delil değeri bakımından **"sahih"**, **"hasen"** ve **"zayıf"** olarak adlandırılırken senet sayısı açısından da **"mütevâtir"** (*bk.* bu madde), **"meşhur"** (*bk.* bu madde), **"âhâd"** (*bk.* bu madde) biçiminde tasnif edilmiştir.

§ *tam.* **hadîs-i erba'în** *a.* (حديث اربعين) Hz. Muhammed'in kırk hadisinin yorumu ve incelenmesi ile açıklamasını içeren eserlerin ortak adı.

hadîs-i İlâhî *a.* (حديث الهى) *bk.* **hadîs-i kudsî**

hadîs-i kudsî *a.* (حديث قدسى) Sözü Hz. Muhammed'e dayanan ve Hz. Peygamber'in ***Kur'ân*** dışında Allah'a isnat ederek söylediği hadisler, kutsal hadis; bu hadisler, **"merfû"** (*bk.* bu madde) olarak da adlandırılmıştır.

hadîs-i mevzû *a.* (حديث موضوع) Hadis biliminde uydurma hadis.

hadîs-i mürsel *a.* (حديث مرسل) Hadis biliminde geçen ve Hz. Muhammed'den işitildiği söylenilen hadis.

hadîs-i nebevî *a.* (حديث نبوى) *bk.* **hadîs-i kudsî**

hadîs-i rabbânî *a.* (حديث ربّانى) *bk.* **hadîs-i kudsî**

hadîs-i sahîh *a.* (حديث صحيح) Doğru ve sağlıklı bilgi veren bir ravîye (*rivayet edene*)dayanan hadis.

hadîs-i şerîf *a.* (حديث شريف) Anlam ve söz bakımından Hz. Muhammed'e ait olduğu ifade edilen hadis.

hadîsü'l-gar *a.* (حديث الغار) *bk.* **ashâb-ı kehf**

hadîsü's-sinn *a.* (حديث السن) Genç, delikanlı.

hadîsî *a.* (حديثى) [< *Ar.* ***hadîs*** + ***î***] Hadis biliminde, hadis rivayeti ile uğraşan kimseler.

hadîs ricâli *a.* Hadis biliminde, hadis ile uğraşan kimselere, ravîlere veya hadis âlimlerine verilen ad.

hadîs tarihi *a.* Hadislerin sonraki dönemlere hangi şartlarda ve yöntemlerde ulaştığını, geçirdiği evreleri inceleyen bilim dalı.

hadîs usûlü *a.* Hadis biliminde, hadislerin hangilerinin sağlıklı veya kabul edilebilir olduğu, hangilerinin zayıf veya ret edilmesi gerektiği konularını inceleyen bilim dalı için kullanılan terim, **"ilmü'l-hadîs"** (*bk.* bu madde).

hadr *a.* (حدر) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in tecvit kurallarına uygun olarak okunduğu üç tarzdan hızlı olanı.

hads *a.* (حدس) [*Ar.*] Zihnin ilkelerden ve önermelerden hızlıca sonuçlara ulaşması ve bu yolla elde edilen bilgi anlamında kelâm terimi.

hadsiyyât *a.* (حدسيّات) [*Ar.*] Aklın "**hads**" (*bk.* bu madde) yoluyla ulaştığı ve genellikle kesinlik değeri taşıdığı kabul edilen hükümler için kullanılan kelâm terimi.

hafaza *ç.a.* (حفظه) [*Ar.***hâfız'ın** *ç. b.*] **1.** Hafızlar (*bu anlamda pek kullanılmamıştır*). **2.** İnsanın amellerini yazmakla ve korumakla görevli melekler.

hafaza melekleri *ç.a.* İnsanın sağ ve sol omzunda bulunan ve amellerini yazmakla görevli olan melekler için kullanılan terim, *bk.* **kirâmen kâtibîn**

hafazan-Allah *cüm.* (حفظاً الله) [*Ar.*] Allah saklasın, Allah korusun!

hafazek-Allah *cüm.* (حفظك الله) [*Ar.*] Allah seni korusun!

Hâfıd *s.* ve *a.* (خافض) [< *Ar.***hafd**] "*Zalimleri alçaltan, değerini düşüren ve Allah dostlarını yücelten.*" anlamındaki bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'a izafe edilmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de olmamakla beraber "**Hâfıd**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almış (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve O'nun zatî sıfatları arasında gösterilmiştir.

hâfikayn *a.* (خافقين) [*Ar.*] *tas.* Mağrip ile maşrık arası.

hâfız (I) *s.* ve *a.* (حافظ) [< *Ar.***hıfz**] (*ç. b.* **hafaza, huffâz**) Sözlükte "*Saklayan, koruyan, ezberleyen.*" olarak tanımlanan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'i ezberleyen (kimse) anlamındadır. Bu anlamıyla ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette geçmektedir (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem*, "hfz" maddesi). Hadislerde de pek çok kez zikredilen ve ***Kur'ân***'ın öğrenilmesi ve öğretilmesini teşvik eden, "*Sizin en hayırlınız **Kur'ân'ı** öğrenen ve öğreteniniz-dir.*" mealindeki hadis en çok bilinenidir. **3.** Bu terim, "*Saklayan, koruyan, esirgeyen.*"anlamında Allah'ın sıfatı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de üç ayette geçmektedir (***Yûsuf suresi,*** 12 / 64; ***Hicr suresi,*** 15 / 9; ***Enbiyâ suresi***, 21 / 82).

§ *tam.* **hâfız-ı hakîkî** *a.* (حقيقى حافظ) (*gerçek koruyucu*) Allah.

hâfız-ı Kur'ân *a.* (حافظ قرآن) ***Kur'ân-ı Kerîm***'i ezberleyen veya ezberden okuyabilen kimse.

hâfız-ı kütüb *a.* (حافظ كتب) Bir kütüphanede kitapları düzenleyen, koruyan ve oku-

yucunun hizmetine sunan kimseler. Bu kimseler için **"emîn-i kütüb, hâzin, hâzin-i kütüb"** terimleri de kullanılmıştır. Bu unvanı alabilecek kimselerde, *"esâmî-yi kütüb-i mu'tebereye ârif, müderris ve mu'îd ve müsta'idînin muhtaç oldukları kütübün tafsîline vâkıf olması."* şartı aranmaktaydı; yani kitap ilminde iyi bir uzman olmalıydı.

hâfız-ı Mesnevî *a.* (مثنوى حافظ) *tas.* Mevlevîlikte Hz. Mevlâna'nın ***Mesnevî*** adlı eserini ezbere okuyan kimseye verilen ad.

hâfız-ı mutlak *a.* (مطلق حافظ) (*gerçek ve mutlak koruyucu*) Allah.

hâfız (II) *s.* ve *a.* (حافظ) [< *Ar.***hıfz**] (*ç. b.* **hafaza, huffâz**) Hadis biliminde, hadis rivayet ve nakil konusunda uzmanlaşmış ve pek çok hadisi ezberlemiş kimse; eşanlamlısı: **"hâkim, hüccet, imâm, muhaddis, emîrü'l-mü'minîn fi'l-hadîs"** (*bk.* bu maddeler).

§ *tam.* **hâfız-ı hadîs** *a.* (حديث حافظ) Hadis biliminde, pek çok hadisi ezberlemiş ve bunlar üzerinde çalışmış kimse. *bk.* **hâfız (II), emîrü'l-mü'minîn fi'l-hadîs**

hafî (I) *a.* (خفى) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"İkram eden, derinlemesine bilen."* olan bu söz, *"Son derece iyilik sahibi, lütufkâr, her şeyi iyi bilen."* tanımıyla ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki yerde geçmektedir. Birincisi, ***"Meryem suresi"*** (19 / 47) nde olup *"lütufkâr"* anlamında Allah'ın sıfatı olarak; ikincisi ise ***"A'râf suresi"*** (7 / 186) nde olup *"haberdar"* anlamında Hz. Peygamber'in sıfatı olarak ifade edilmektedir.

hafî (II) *a.* (خفى) [*Ar.*] *fık.* Bazı namazlarda, *"Kıraatin gizli yapılması."* anlamında bir fıkıh terimi. *"Kıraatin gizli yapılması."* ise okuyanın sadece kendi işitebileceği kadar bir sesle okunmasını ifade etmektedir. Söz gelişi, cemaatle veya tek başına kılınan öğle ve ikindi namazı ile gündüz kılınan nafile namazlarında *"Kıraatin gizli yapılması."* gerekir. Tek başına kılınan sabah, akşam ve yatsı namazı ile gece kılınan nafile namazlarında namazı kılan kişi serbest hareket edebilmektedir; yani kıraati ya sesli ya da hafî okuması konusunda serbest bırakılmıştır.

hafî (III) *a.* (خفى) [*Ar.*] *tas.* Nakşibendiyye tarikatinde önemli bir aşama olan **"letâ'if-i hamse"**nin kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ olarak sıralanan unsurlarından dördüncü vasfa verilen ad. Buradaki **"hafî"**lik, yani gizlilik veya kapalılık, bir sözdeki

özel veya farklı adlandırma ya da anlam yükleme noktasında değerlendirilmiştir.

hâfid *a.* (خافض) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Alçaltmak, indirmek."* olan bu söz, *"Dünya ve ahirette inkâr ve isyan eden kimseleri alçaltan, cezalandıran."* anlamında Allah'ın sıfatı olarak ifade edilmektedir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Vâkı'a suresi"*** (56 / 3) nde kıyamet yerine kullanılmıştır. Allah'ın sıfatı olarak ise Tirmizî'nin **"el-Esmâ'ü'l-hüsnâ"** ile ilgili rivayetinde geçmektedir (Tirmizî, "Da'avât", 83).

Hafîz *s.* ve *a.* (حفيظ) [< *Ar.***hıfz**] Sözlük anlamı *"Saklamak, korumak, dikkatli ve basiretli olmak, bellemek."* olan bu söz, *"Kâinatta her varlığın düzeninin dengeli olması ve bu dengeyi sağlama."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın sıfatı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette geçmektedir (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hfz" maddesi). Bu terim, değişik hadislerde Allah'a, meleklere ve insanlara nisbet edilmiş (Wensinck, *el-Mu'cem,* "hfz" maddesi); Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerinden sadece Tirmizî'nin listesinde yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82).

hak (I), -kkı *a.* (حق) [< *Ar.***hakk**] (*ç. b.* **hukûk**) **1.** Doğruluk, doğru ve gerçek olan şey, **bâtıl** karşıtı. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 247 ayette **"bâtıl"** sözünün karşıtı olarak kullanılmıştır (M.F. Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hkk" maddesi). Öte yanda ayetlerde genellikle, gerçeğe uygun söz, doğru haber, doğru yol, inanç, uygun bilgi, adalet, görev veya ödev gibi anlamlar söz konusudur. Bu terim, yukarıda sözünü ettiğimiz anlamlar çerçevesinde hadislerde de yer almıştır (Wensinck, *el-Mu'cem,* "hfz" maddesi). **2.** Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de, hadislerde ve öteki İslâmî kaynaklarda *"Esirgenmesi, korunması ve gözetilmesi veya sahibine geri ödenmesi gereken maddî ve manevî imkân, mal, eşya; görev, borç, sorumluluk."* anlamlarında da kullanılmıştır. **3.** Allah'ın insanlar üzerindeki hakları yanında O'nun müminleri koruma, kollama, gözetme, yardım etme ve onları azaptan kurtarma gibi sıfatlarını içeren ve **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olan bir ad, **"cenâb-ı Hakk"** (*bk.* bu madde). **4.** *fık.* Sosyal hayatta insana dinin ve hukuk düzeninin tanıdığı yetki ve ayrıcalık olarak tanımlanan bir terim. **5.** *tas.* Başlangıçta tasavvuf ehli tarafından Allah için kullanılan bu terim, zaman için O'ndan olan veya gelen her şey için de kullanılmıştır. Söz gelişi, peygamber hak,

Kur'ân hak, ***Kur'ân***'da mevcut her bilgi, öğüt ve emirler hak olarak kabul edilmiştir. **6.** *fık. bk.* **kafîz-i tahhân**

§ *tam.* **hakk-ı civâr** *a.* (حق جوار) *huk.* Komşuluk hakkı olarak tanımlanan bu terim, hukukî niteliği yanında özellikle komşular ile iyi geçinmek, onlara zarar vermemek konularında da dinî ve ahlâkî bir özellik taşımaktadır.

hakk-ı ibâd *a.* (حق عباد) Kul hakkı.

hakk-ı intifâk *a.* (حق انتفاق) *huk.* Bir gayrimenkulden birkaç kişinin faydalanma hakkı.

hakk-ı karâr *a.* (حق قرار) *huk.* On yıl boyunca sorunsuz olarak kullanılan bir arazi üzerinde kazanılan mülkiyet hakkı.

hakk-ı kazâ *a.* (حق قضاء) Yargı hakkı.

hakk-ı mecrâ *a.* (حق مجرى) *huk.* İhtiyacı olan suyu getirmek için komşu gayrimenkulden su yolu geçirmek hakkı olarak tanımlanan bu terim, yukarıdan geçen ihtiyaç fazlası suyun ortak su kanallarına ulaştırma ve bu işler için küçük yollar veya kanallar yaptırma için kullanılmıştır.

hakk-ı mesîl *a.* (حق مسيل) *huk.* Bir gayrimenkulden çıkan suları sınırları dışına akıtma hakkı.

hakk-ı muhâkeme *a.* (حق محاكمه) *huk.* Hakkını arama hukuku, mahkemeye çıkma hakkı.

hakk-ı müdâfa'a *a.* (حق مدافعه) *huk.* Müdafaa hakkı.

hakk-ı mürûr *a.* (حق مرور) *huk.* Geçiş hakkı, anlamına gelen bu terim, birinin gayrimenkulden geçmeyi sağlayan hak veya umuma ait yollardan herkesin geçme hakkı için kullanılmıştır.

hakk-ı müsâvât *a.* (حق مساوات) *huk.* Eşitlik:

hakk-ı nân ü nemek *a.* (حق نان و نمك) *(ekmek ve tuz hakkı)* Sadakat, bağlılık.

hakk-ı rüchân *a.* (حق رجحان) *huk.* **1.** Hazine arazisini bir başkasına devretmede o yerde hakkı veya binası bulunan kimsenin ya da o yerdeki belde halkından olup arazi ihtiyacı bulunanların belli bir ücret karşılığı o yere sahip olabilmelerine öncelik tanıyan hak. **2.** Bir hakkın elde edilmesinde öncelik bakımından kendinden sonra gelen hakka üstün olması durumu.

hakk-ı süknâ *a.* (حق سكنى) *huk.* Bir kimseye bir binada veya bu binanın muayyen bir kısımda oturma yetkisi veren hak.

hakk-ı sükût *a.* (حق سكوت) *huk.* Sus payı, susmalık.

hakk-ı şefe *a.* (حق شفه) *huk.* Dudak hakkı, anlamına gelen bu terim, insanların ve hayvanların su içme hakkı ile yemek pişirmek, abdest almak, gusletmek, çamaşır yıkamak gibi günlük ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli suyu alma hakkı için kullanılmıştır.

hakk-ı şürb *a.* (حق شرب) *huk.* Bir akarsudan tarla, bağ, bahçe ve hayvan sulamak için elde edilen yararlanma hakkı veya nöbeti, *bk.* **hakk-ı şefe**

hakk-ı takdîm *a.* (حق تقديم) *bk.* **hakk-ı rüchân**

hakk-ı tapu *a.* (حق طاپو) *huk.* Hazine arazisini belli bir bedel ödeyerek elde etme.

hakk-ı teşrî *a.* (حق تشريعى) *huk.* Bir devletin kendi ülkesinde kanun koyma hakkı.

hakk-ı zamm *a.* (حق ضم) *huk.* Velilerin çocuğu yanında bulundurma hakkı.

hakka'l-yakîn *a.* (حق اليقين) *tas.* Birlik makamında Hakk'ı görme; kesinlik bakımından en ileri derecede bulunan duğru bilgi anlamında kullanılan bir terim. İslâmî kaynaklarda doğru bilginin kriterleri üç kategoride ifade edilmiştir. Bunlar, **hakka'l-yakîn** (*iç duyu ya da tecrübe ile elde edilen bilgi*), **ayne'l-yakîn** (*gözlem ve duyu yollarıyla elde edilen bilgi*) (*bk.* bu madde), **ilme'l-yakîn** (*akla ve ilmî delillerle edinilen bilgi*) (*bk.* bu madde). Tasavvuf ehline göre bu terim, kulun Allah'ta fâni olması, O'nunla sadece ilmen değil, hem ilim, hem gözlemleme hem de hâl itibariyle bekā bulmasını ifade etmektedir.

hakku'l-hakk *a.* (حق الحق) *tas.* Gerçek olan varlığın daim olması anlamında kullanılan terim.

hak (II), -kkı *a.* (حك) [< *Ar.***hakk]** Bir kitapta yanlış veya fazla yazılmış bir ibarenin bıçak ucuyla kazınarak silinmesi işlemi.

hakāyık *a.* (حقايق) [*Ar.*] Gerçekliği tartışılmaz olan varlık.

§ *tam.* **hakāyık-ı erba'a** *a.* (حقايق اربعه) *tas.* Hayat, ilim, iradet ve kudretten oluşan hakikatler.

hakāyık-ı ilâhî *a.* (حقايق الهى) *tas.* Gerçek ve tartışılmaz olan vahdet.

hakāyık-ı kevniyye *a.* (حقايق كونيّه) *tas.* İlk yaratılıştan (madenler, bitkiler, hayvanlar, insanlar) insana gelinceye kadar yaratılmış olan âlem.

hak din *a.* Allah'ın peygamberler aracılığıyla gönderdiği din. Bu din de "**tevhid**" esasına dayanan İslâm dinidir (bk. ***Bakara suresi***, 2 / 132; ***Âl-i İmrân suresi***, 3 / 19; ***Yûsuf suresi***, 12 / 40); nitekim ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu terim, "**Dînü'l-Hakk**" olarak açıkça ifade edilmiştir (***Tevbe suresi***, 9 / 33) ve ayrıca bu dini kabul edenler de Müslüman'dır (*bk.* ***Hac suresi***, 22 / 78).

Hakem *a.* (حكم) [< *Ar.***hükm**] *"Engin bilgisi ve adaletiyle en son hükmü veren."* anlamında "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan bir ad. Bu sözün Allah'tan başka hiçbir kimseye veya nesneye nispet edilemeyeceği konusunda İslâm âlimleri görüş birliği içindedir. "**Hakem**" ismini *"hâkimlerin hâkimi"* olarak zâtî isim ve sıfatlardan kabul eden bilginler olduğu gibi, *"insanlara yönelik hüküm verme."* tarzında insanlarla ilgili fiilî sıfat gibi de değerlendirmeye tabi tutan bilginler de olmuştur. "**Hakem**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almış (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve O'nun zatî sıfatları arasında gösterilmiştir.

hakem *a.* (حكم) [< *Ar.***hükm**] İslâmî inanç çerçevesinde birden fazla kişi arasında oluşan ihtilâfları çözmek için taraflarca belirlenen veya tayin edilen kimse. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"En'âm suresi"*** (6 / 114) nde mealen *"Habibim de ki size içinde (hak ile bâtıl tamamen) açıklanmış bir hâlde o kitabı indiren Allah dışında başka bir hakem mi arayacakmışım..."* ifadelerinden de anlaşılacağı üzere en büyük "**hakem**"in yüce Allah olduğu vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'in devlet başkanı, kadı ve hakem olarak Müslümanlar veya gayrimüslimler arasındaki ihtilâfları adaletle çözüme kavuşturması "**hakem**" müessesesinin oluşmasında büyük ölçüde örneklik etmiştir. "**Hakem**"i kadıdan ayıran temel özellikler arasında, hakemin kamu hukukundan doğan genel ve resmî bir sıfat ve yetkisinin bulunmaması, tarafların görüş birliği içinde kendi aralarında aldığı bir kararla seçilmiş olması veya yine kendi aralarında alacakları kararla azledilmesi, birden fazla hakemin aynı meselede görev alabilmesi, iç hukuk alanında yargı denetimine tâbi olması gibi hususlar sayılagelmiştir.

hak gün *a. bk.* **yevmü'l-kıyâme** *ve* **kıyâmet**

hakîkat *a.* (حقيقت) [< *Ar.***hakk**] **1.** *tas.* Dış dünyanın ardındaki gizli mana veya dinî hayatın en üst düzeyde yaşanılarak ilâhî sırlara erişilmesi anlamında bir tasavvuf terimi. Ehl-i tasavvuf, hakikat ile şerîat arasında farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bununla birlikte hakikatin özünde ilmin ve şeraitin bulunması gerekitiği konusunda görüş birliği içinde olmuşlardır. **2.** *tas.* Tasavvuf inancında Hz. Peygamber'in manevî şahsiyetini ifade etme, ayrıca dış dünyayı müşahede etme.

§ *tam.* **hakîkat-i Muhammediyye** *a.* (حقيقت محمّديّه) *tas.* Tasavvuf dünyasında Hz. Peygamber'in manevî şahsiyetini ifade eden terim. Bu inancın özünde, Allah'tan başka hiçbir varlık veya nesne yokken "**hakîkat-i Muhammediyye**"nin var oluşu ve kâinatın var olma sebebinin buna dayanması yatmaktadır. Bir başka inanç da *"Sen olmasaydın ben kâinatı yaratmazdım."* ilâhî sözünün kutsallığına bağlanmadır.

hakîkatü'l-hakāyık *a.* (الحقايق حقيقت) *tas.* Tasavvuf inancına göre, bütün eşyanın yaratılış gerçekliği, yani ilâhî zattır.

hakîkatü'l-insân *a.* (الانسان حقيقت) *tas.* Tasavvuf inancına göre, insanın benliğidir.

hâkim (I) *a. ve s.* (حاكم) [< *Ar.* **hükm**] (*ç. b.* **hâkimîn, hâkimûn, hükkâm**) *"Yargılama ile görevli memur, yargıç, kadı, fakih."* anlamlarında hukukî hükümlerin koyucusu ve kaynağını ifade eden bir fıkıh terimi. Burada verilen anlamlarıyla ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ve hadislerde pek çok yerde geçen bu söz, tek hâkimin Allah ve O'nun ilâhî iradesini ifade etmektedir.

§ *tam.* **hâkim-i hakîkî** *a.* (حاكم حقيقى) Allah.

hâkim-i lemyezel *a.* (لم يزل حاكم) Allah.

hâkim-i mutlak *a.* (حاكم مطلق) Allah.

hâkim-i şer' *a.* (حاكم شرع) Bir yerin kadısı, şeriat hâkimi.

hâkim-i vakt *a.* (حاكم وقت) *mec.* Hükümdar.

hâkimü'l-hadîs *a.* (الحديث حاكم) Rivayet edilmiş bütün hadisleri metinleriyle, ravîlerinin tarihleriyle, cerh ve tadilleriyle ezberlemiş kimseler.

hâkimü'ş-şer' *a.* (حاكم الشرع) *bk.* **hâkim-i şer'**

hâkim (II) *a. ve s.* (حاكم) [< *Ar.* **hükm**] (*ç. b.* **hâkimîn, hâkimûn, hükkâm**) Hadis biliminde uzmanlaşmış ve mesleğinin zirvesine çıkmış kimseler. Bu seviyeye ulaşabilmek için bir kimse,

rivayet edilen bütün hadisleri metin, sened, râvilerin durumu ve öteki teknik özellikleriyle bilmek ve tanımak meziyetine sahip olmalıdır; eşanlamlısı: **"hüccet, hâfız, imâm, muhaddis"** (*bk.* bu maddeler).

Hakîm *s.* (حكيم) [< *Ar.***hikmet]** (*ç. b.* **hükemâ) 1.** *"Hüküm ve hikmet sahibi."* anlamında **"Esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan bir ad. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de doksan yedi ayette geçmekte (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hkm" maddesi) ve Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). Bu terim, *"bilen"* anlamında, Allah'ın zâtî isim ve sıfat grubuna, *"düzenli, ahenkli, sağlam iş yapan"* anlamında olarak da kevnî-fiilî grubuna girmektedir. **2.** İslâm felsefesinde metafizik konular ile uğrasan **"âlim"** (*bk.* bu madde) ler için kullanılan terim.

§*tam.* **hakîm-i mutlak** *a.* (حكيم مطلق) Allah.

Hâkka suresi *a.* (حاقّه سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Hâkka"* (سورة الحاقّة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in altmış dokuzuncu, iniş sırasına göre yetmiş sekizinci suresi olup ***"Mülk suresi"*** (67)nden sonra ve ***"Me'âric suresi"*** (70)nden önce Mekke'de nazil olmuştur ve elli iki ayetten meydana gelmektedir. Adını baş taraftaki **"el-hâkka"** (*hak, hukuk, hesap, her şeyin ortaya çıkacağı gün*) sözünden alan sure, Hz. Peygamber'e yönelik şair, sihirbaz gibi iftiraları şiddetle reddeden ayetleri, en çarpıcı fesahat ve belagat ile yansıtmaktadır. Bu sure, ahret konusunda insanlara uyarılarda bulunmakta, vahiy yoluyla iletilen bilgilerin gerçekliğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in ***"Hâkka suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4904-4906.

hâl *a.* (حال) [< *Ar.* **havl]** (*ç. b.* **ahvâl) 1.** *tas.* İlâhî bir sunum ve güç olarak tasavvuf ehlinin ruh dünyasında oluşan duygu ve bunun bedene yansıması durumu. Bu durum, sufîler için **"ehl-i hâl"** (*bk.* bu madde) olarak nitelenmiştir. **2.** Allah'ın varlığı ve sıfatları çerçecesinde kelâm ulemasınca benimsenen bir teori için kullanılan terim.

§ *tam.* **hâl-i ihtizâr** *a.* (احتضار حال) Can çekişme durumu, ölüm hâli.

hal' *a.* (خلع) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"çıkarmak, çözüp almak, soymak."* olan bu söz, *"İş başında bulunan bir devlet başkanının görevden uzaklaştırılması, tahtından indirilmesi."* anlamında kullanılan bir fıkıh terimi. İslâm hukukçuları bir halifenin veya

devlet başkanının hal' edilmesini üç sebebe bağlamışlardır. Birincisi, halifenin irtidat etmesi, yani İslâm dinini bırakarak başka bir dine geçmesi; ikincisi savaşta düşman veya isyancıların eline esir düşmesi; üçüncüsü, seçilmek için gerekli nitelikleri kaybetmesi, yani aklî dengesini yitirmiş bulunması veya adaletten ayrılarak usulsüz işler yapması.

halâ' *a.* (خلاء) [*Ar.*] Evrenin içinde veya ötesinde var olduğu ileri sürülen boşluk anlamında kelâm terimi; "**melâ**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

hala *a.* [< *Ar.* ***hâle*** *(خالة); ç. b.* ***hâlât***] Türkçe *"babanın kız kardeşi"* olan bu söz, Arapça "**dayı**" anlamındaki "**hâl**"in müennesi olup yine Arapçada *"annenin kız kardeşi, yani teyze"* karşılığı olarak kullanılmaktadır. Türkçe "**hala**", yani *"babanın kız kardeşi"* için Arapçada "**amme**" sözü yaygındır.

halâs *a.* (خلاص) [*Ar.*] Dünyada ve âhirette ulaşılacak ebedî huzur ve mutluluğu ifade eden kelâm terimi, *bk.* **felâh, fevz, necât**

halef *a.* (خلف) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"bir şeyin yerine geçen, bedel."* olan bu söz, *"sonraki nesil ya da kişi"* anlamında bir hukuk terimi. Dil bilimciler bu sözü iyi nesil veya kişiler için kullanırken bazıları hem iyi hem de kötü nesil için kullanmışlardır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de kötü nesil için "**half**" sözünün kullanıldığı söz konusudur (***A'râf suresi***, 7 / 169 ve ***Meryem suresi***, 19 / 59); aynı durum hadislerde de yer almaktadır.

halîfe (I) *a.* (خليفه) [< *Ar.* **half**] (*ç. b.* **hulefâ** ve **halâ'if**) Sözlük anlamı, *"Birinin yerine geçen ve onun adına iş yapan."* olarak bilinen bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yapacağım, demişti."* (***Bakara suresi***, 2 / 30) ibaresinde insan için geçmektedir. İslâmî literatürde ise devlet yöneticisi veya devlet başkanı için kullanılmıştır. Özellikle de Hz. Peygamber'in ölümünden sonra O'nun yerine geçerek İslâmî inancı ve değerleri koruyan, dinî akideler doğrultusunda dünya işlerini düzenleyen kimselere de "**halîfe**" denilmiştir. *bk.* **hilâfet**

§ *tam.* **halîfe-i İslâm** *a.* (خليفۀ اسلام) İslâm dünyasının halifesi.

halîfe-i Müslimîn *a.* (خليفۀ مسلمين) Müslüman âleminin halifesi.

halîfe-i zamân *a.* (خليفۀ زمان) *tas.* Tasavvuf ehli arasında yaygın "**mürşid-i kâmil**" (*bk.* bu madde).

halîfe (II) *a.* (خليفه) [< *Ar.* **half**] *tas.* Sözlük anlamı, *"birinin arkasın-*

dan gelmek, yerine geçmek." olan bu söz, Allah'ın isim ve sıfatlarıyla kendisine en mükemmel bir biçimde tecelli ettiği "**insan-ı kâmil**" (*bk.* bu madde) mertebesi için kullanılan bir terim niteliğindedir. Mevlevîlikte "**hilâfet**" (*bk.* bu madde) şeyhlik ve dervişlik gibi bir makamdır. Bu makama ulaşan sufîye "**halîfe**" denilmiştir.

Hâlik *a.* (خالق) [< *Ar.***halk**] "*Yaratan*" anlamında "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan bir ad. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yüz on yedi ayette fiil çekimiyle ve türevleriyle, elli iki ayette de mastar olarak Allah'a nispet edilmiştir (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hlk" maddesi). Ayrıca "**Hâlik**" adı Allah'ın rivayet edilen doksan dokuz ismi arasında yer almakta (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10), bazı hadis metinlerinde de zikredilmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem,* "hlk" maddesi). Bu söz, genellikle ilâhî fiilleri büyük ölçüde bünyesinde toplamakta ve Allah'ın kevnî isimleri arasında gösterilmektedir.

§ *tam.* **hâlik-i kâ'inât** *a.* (خالق كائنات) Bütün varlıkları yaratan, yoktan var eden yüce Allah.

hâlikü'l-berâyâ *a.* (خالق البرايا) Yaratılmış olanların yaratıcısı.

halîl *s.* (خليل) [*Ar.*] (*ç. b.* **ahillâ** *ve* **hullân**) "*Cana yakın, samimî (dost)* " anlamında olan bu söz, bazı kelimelerle tamlama biçiminde dinî terimler oluşturmuştur.

§ *tam.* **halîlu'l-lâh** *a.* (خليل الله) Allah'ın yakın dostu anlamında Hz. İbrahim için kullanılan bir ad. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Nisâ suresi***" (4 / 125) nde "*Allah İbrâhim'i dost edindi.*" ifadesi yer almaktadır.

halîlü'r-rahmân *a.* (خليل الرحمان) *bk.* **halîlu'l-lâh**

halîle *a.* (حليله) [*Ar.***halîl** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] (*ç. b.* **halâ'il) 1.** Nikâhlı eş veya kadın, zevce, harem. **2.** Mevlevîlerin ayinlerde çaldıkları bir musiki âleti.

Halîm *a.* (حليم) [< *Ar.***hilm**] Sözlük anlamı, "*Sabırlı, akıllı, ağırbaşlı.*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Kudretli olduğu hâlde birdenbire öfkelenip cezalandırmayan, zaman içinde gelişmelere göre ceza vermeyi uygun bulan.*" anlamında bir sıfat ve terimdir. "**Halîm**", ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on beş ayette geçmekte olup bunlardan on birinde Allah'a, ikisinde Hz. İbrahim'e, birinde Şuayb peygambere, birinde de İsmail peygambere izafe edilmiştir (M.F.

Abdülbakî, *el-Mu'cem,* “hlm” maddesi). Bu söz, Allah’ın rivayet edilen doksan dokuz ismi arasında yer almakta (Tirmizî, “Da'avât”, 82; İbn Mâce, “Du’â”, 10), ayrıca bazı hadis metinlerinde de zikredilmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem,* “hlm” maddesi).

halk *a.* (خلق) [*Ar.*] Allah’ın evreni ezeldeki takdirine uygun olarak yaratması.

§ *tam.* **halk-ı cedîd** *a.* (جديد خلق) (*yeniden yaratma*) İslâm inancına göre, öldükten sonra yeniden yaratma, diriltme.

halk-ı müstemir *a.* (مستمر خلق) *bk.* **halk-ı cedîd**

halku’l-*Kur’ân* *a.* (خلق قرآن) İslâm bilginleri arasında ***Kur’ân-ı Kerîm***’in yaratılmış olup olmadığı konusunda yapılan tartışmalar. Bu konuda dört farklı yaklaşım ve yorum söz konusudur: 1. ***Kur’ân-ı Kerîm*** gerek lafzıyla gerek manasıyla yaratılmış değildir. Bu görüşü, “**haşviyye**” (*bk.* bu madde) ve “**selefiyye**” (*bk.* bu madde) savunmuştur. 2. ***Kur’ân-ı Kerîm*** gerek lafzıyla gerek manasıyla olsun yaratılmıştır. Bu görüşü, “**Mu'tezile**” (*bk.* bu madde) ve “**Şi'â**” (*bk.* bu madde) savunmuştur. 3. ***Kur’ân-ı Kerîm*** lafzıyla mahlûk, yani yaratılmış, manasıyla gayrimahlûk, yani yaratılmış değildir, görüşünü ise “**Ehl-i Sünnet**” (*bk.* bu madde) kelâmcıları savunmuştur. 4. Bu konuda herhangi bir tartışmayı gereksiz bulan kesim ise “**Vâkıfiyye**” (*bk.* bu madde) kelâmcılarıdır.

halka *a.* (حلقه) [*Ar.*] Sözlük anlamı, “*Daire, insanların daire şeklinde dizilmesi.*” olan bu söz, bir hocadan ders alan öğrencilerin veya ilim tahsil etmek üzere bir kurum veya dergâha giden kimselerin ya da tekke ve zaviyelerde zikir çekmek üzere bir şeyhin çevresinde toplanmış bulunan sufîlerin oluşturduğu daire biçimindeki meclis veya grup. Söz gelişi ***ilim halkası, zikir halkası*** *gibi.*

§ *tam.* **halka-i dervîşân** *a.* (حلقه درويشان) *tas.* Tasavvuf dünyasında dervişlerin tekke ve zaviyelerde zikir çekmek veya sema yapmak üzere bir şeyhin çevresinde oluşturdukları halka.

halka-i irâdet *a.* (حلقه ارادت) *tas.* Bir tarikat mensuplarının tekkelerde, zaviyelerde, mescitlerde ya da evlerde ihya ve niyaz gecelerinde murakabe, ilâhî veya sohbet etmek üzere oluşturdukları halka.

halka-i tevhîd *a.* (حلقه توحيد) *bk.* **halka-i irâdet**

halk ve i'âde *a. bk.* **halk-ı cedîd**

hallâk *a.* (خلاق) [< *Ar.***halk**] Bu terim, "**hâlik**" sözünün mübalâğa biçimi olup Allah'ın sıfatı olarak geçmekte ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette yer almaktadır (***Hicr suresi***, 15 / 86; ***Yâsin suresi***, 36 / 81). *bk.* **hâlik**

hallede *f.* (خلد) [*Ar.*] Ebediyyen, sonsuz olarak muhafaza etsin, korusun!

halledallah *cüm.* (خلد الله) *"Allah daim ve bâkî eylesin!"* anlamında bir terim.

halvet (I) *a.* (خلوت) [*Ar.*] **1.** *fık.* Sözlük anlamı, *"Bir yerin boş olması, biriyle yalnız ve baş başa kalma."* olan bu terim, aralarında nikâh bağı ve evlenme konusunda bir engel bulunmayan bir kadın ile erkeğin baş başa kalması anlamında kullanılmıştır. **2.** *fık.* Yasal bir nikâhtan sonra karı-kocanın kimsenin bulunmadığına emin oldukları ve üçüncü bir kişinin giremeyeceği bir yerde cinsî münasebette bulunmaksızın baş başa kalmalarını ifade eden bir fıkıh terimi.

§ *tam.* **halvet-i sahîh** *a.* (خلوت صحيح) *fık.* Halvetin sahih olması, nikâh akdinden sonra gerçekleşmesi ve eşler arasında birleşmeye engel bir durumun olmamasına bağlı olan halvet.

halvet-i fâsid *a.* (خلوت فاسد) *fık.* Nikâh akdinin fâsid olması durumunda, yani sahih halveti sağlayan şartların olmaması durumunda gerçekleşen halvet.

halvet (II) *a.* (خلوت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında günahtan kaçınmak, dış dünyanın kirliliğinden korunmak ve daha sağlıklı ibadet yapabilmek için gözlerden uzak, kendi dünyasında yaşamayı ilke olarak benimsemek ve Hak ile bütünleşmek anlamında kullanılan bir terim. Sufîler, bu ibadet için Hz. Peygamber'in zaman zaman halvetten ve dış dünyadan uzak kalmayı benimsediğini, bundan dolayı da O'nun Hira mağarasına çekilip ibadete daldığını örnek göstermişler ve almışlardır.

halvethane *a.* (خلوت خانه) [< *Ar.* ***halvet*** + *F.* ***hâne***] *tas.* Tasavvuf ehli arasında bu terim, yaygın olarak baş vurulan ve günahtan kaçınmak, dış dünyanın kirliliğinden korunmak ve daha sağlıklı ibadet yapabilmek için çilehanelere kapanarak gözlerden uzak kalmak, kendi dünyasında yaşamayı ilke olarak benimsemek düşüncesinden kaynaklanan ve bu amaçla onların halvete çekildikleri küçük boyutlu hücreler için kullanılmıştır. *bk.* **çilehane**

halvetî *s.* (خلوتی) [< *Ar.**halvet* + *-î*] **1.** İbadet ve törenlerini tenhada yapan bir tarikat. **2.** *a.* Halvetiye tarikatinden olan kimse.

Halvetiyye *s.* (خلوتیه) [*Ar.***halvetî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *öz.a.* İslâm dünyasının en yaygın olan ve Şeyh Ebi Abdullah Sıracüddin Ömer el-Halvetî (öl.800 / 1398) 'ye nipet edilen bir büyük tarikatin adı. İran'ın Geylân bölgesinde 14. yüzyılın ikinci yarısında oluşum gösteren ve Ömer el-Halvetî'nin Tebriz'e yerleşmesi ile tanınan ve gelişen bu tarikatin özünde, nefsin kötülükten ve günahlardan arınması için dil, kalp, ruh ve sırlar ile yapılan ibadetler ve zikirler yatmaktadır. Az yeme ve içme, az konuşma, az uyuma, inzivaya çekilme, fikir ve zikir ile şeyhe gönülden bağlanma Halvetiyye tarikatinin temel ilkeleri arasındadır. Kurululduğu Azerbaycan bölgesinden Anadolu'ya oradan Balkanlara, Suriye ve Mısır'a, Kuzey Afrika'dan Sudan'a, Habeşistan'a ve Güney Asya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılan bu tarikat, **Rûşeniyye** (*bk.* bu madde), **Cemâliyye** (*bk.* bu madde), **Ahmediyye** (*bk.* bu madde) ve **Şemsiyye** (*bk.* bu madde) adı verilen dört kola ayrılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile 1925'te çıkarılan tekke ve zaviyelerin kapatılması kanunundan dolayı resmî faaliyetine son veren Halvetiyye tekkeleri, sonradan gizli zikir ve ayinleri ile halk arasında yaşamaya devam etmiş; son dönemlerde ise Anadolu'da, Rumeli'de, Suriye ve Mısır'da faaliyetini sürdürmektedir.

Hamâliyye *a.* (حمالیّه) [*Ar.*] *tas.* Ticaniyye tarikatinin bir kolu olarak oluşan ve Şeyh Şerîf Ahmed Hamâhullah (Hamallah) 'a nispet edilen ve Batı Afrika Müslümanları arasında yayılan bir tarikatin adı.

hamâse *a.* (حماسه) [*Ar.*] Arap edebiyatında kahramanlık şiirleri ve bu şiirlerden oluşan antoloji. Bu tür şiirlere "***eş-şi'rü'l-hamâsî***" (*poésie héroïque / épique*) adı da verilmektedir.

hamâset *a.* (حماست) [*Ar.*] *bk.* **şecâ'at**

hamaylı *a.* *bk.* **muska**

hamd *a.* (حمد) [*Ar.*] Sözlük anlamı, "*Güzellik, iyilik, erdemlilik, üstünlük vasıflarıyla övme.*" olan bu terim, bütün övgü tarzlarını bünyesinde bulunduran sevgi, saygı ve ululama ile Allah'a yönelen övgüyü içermektedir. Bu söz, "**şükür, medh, senâ**" ile sıkı bir bağ içinde olup sık sık da birlikte kullanılmış ve kullanılmaktadır. Ancak, dil bilimciler, "**hamd**" sözünün bu üç terime göre daha güçlü bir anlama ve kavrama sahip olduğunu dile

getirmişlerdir. Ayrıca **"hamd"** sözü, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de hepsi de Allah'a nispet edilmiş olarak kırk üç ayette geçmektedir (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem*, "hmd" maddesi). Aynı şekilde hadislerde de Allah'a nispet edilen bu terim, Allah'ı övme, niteleme, zikir, dua ve niyaz ile O'nun insanlığa sunduğu bedenî ve ruhî güzelliklere, sağlığa, son peygamberine ve O'nun tebliğ ettiği dinine şükür konularını içermektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'-de ve hadislerdeki bu zengin kullanımlar, öncelikle **"zât-ı ilâhiyye"** (bk. bu madde) ye nispet edildiğini ifade etmektedir. Üstelik ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ilk suresi (***Fatiha suresi***)nin **"el-hamdülillah"** ibaresiyle başlaması ve yine O'nu niteleyen "***Nâs suresi***" ile sona ermesi ve de bu ibarenin ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki sureler içinde yirmi üç ayette geçmesi, **"hamd"** sözünün ne denli güçlü bir kavram olduğunun bir göstergesidir.

hamdele *a.* (حمدله) [*Ar.*] Arapça **"el-hamdülillah"** (*Her türlü övgü Allah'a mahsustur.*) sözünün kısaltılmış biçimi. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer alan bütün sureler içinde yirmi üç ayette geçmektedir.

Hamd suresi *a.* (حمد سوره سى) *bk.* ***Fâtiha suresi***

hamele *a.* (حمله) [*Ar.***hâmil***'in ç. b.*] "*Taşıyanlar*" anlamında olan bu söz, bazı kelimelerle tamlama biçiminde dinî terimler oluşturmuştur.

§ *tam.* **hamele-i Arş** *a.* (عرش حمله) "*Arş'ı sırtında taşıyanlar.*" anlamında İsrâfîl, Cebrâil, Mikail, Azrâil adlarındaki dört büyük melek. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu melekler hakkında "***Hâkka suresi***" (69 / 13 - 19) nde bilgi verilmektedir.

hamele-i Kur'ân *a.* (قرآن حمله) ***Kur'ân-ı Kerîm***'i ezberleyip **"hâfız"** (*bk.* bu madde) olanlar.

Hamîd *a.* (حميد) [< *Ar.***hamd**] Sözlük anlamı, "*İyilik, güzellik ve erdemlikle övme.*" olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Övülen, övgüye lâyık olan.*" anlamında bir terimdir. Bu söz, Allah'ın doksan dokuz isminin rivayet edildiği Tirmizî hadisinde yer almakta (Tirmizî, "Da'avât", 82), İbn Mâce'nin verdiği listede ise bulunmamaktadır.

hâmil *s.* (حامل) [< *Ar.***haml**] (*ç. b.* **hamele**) "*Taşıyan, yüklenen*" anlamında olan bu söz, bazı kelimelerle tamlama biçiminde dinî terimler oluşturmuştur.

§ *tam.* **hâmil-i *Kur'ân*** *s.* (قرآن حامل) ***Kur'ân-ı Kerîm***'i ezber-

leyip "**hâfız**" (*bk.* bu madde) olanlar.

hâmil-i vahy *s.* (حامل وحى) *"Vahyi sırtında taşıyan."* anlamında Cebrâil Aleyhisselâm için kullanılan bir terim.

hâ mîm *a.* (حم) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yedi surenin başında bulunan ve kendi adları ile okunan harfler. *bk.* **hurûf-ı mukatta'a**

hamîm *a.* (حميم) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen ve cehenneme girecek olan günahkârlara içirileceği bildirilen kaynar su.

hamr *a.* (خمر) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Örtmek, gizlemek, mayalamak."* olan bu terim, bilinci kapalı duruma getirdiği ve buna sebep olan şarap için, daha sonra da genel olarak sarhoşluk veren maddeler için kullanılmıştır. İslâmiyetle birlikte bu terim, yani *"şarap"* ve *"sarhoşluk veren bütün maddeler"* yasaklanmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu yasaklanma işi ise sırayla dört ayette gerçekleşmiştir. İlkin, ***"Nahl suresi"*** (16 / 67) inde içki, güzel ve faydalı yiyeceklerden ayrı tutulmuş; sonra ***"Bakara suresi"*** (2 / 219) nde yasaklanmamakla birlikte onda zararının büyük olduğu ve günah sayıldığı vurgulanmış; ardından ***"Nisâ suresi"*** (4 / 43) nde içkiliyken namaza yaklaşılması yasaklanmış; son olarak da ***"Mâ'ide suresi"*** (5 / 90) nde *"içki şeytan işi bir pislik"* denilerek kesin bir biçimde yasaklanmıştır. Buharî, "**hamr**" konusuna giren içecek şeyler ile ilgili Hz. Peygamber'in sözlerini kitabının ***"Kitâbu'l-Eşribe"*** (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 12, s. 5639-5684) başlıklı bölümünde toplamıştır.

hamse *a.* (خمسه) [*Ar.*] Hadis biliminde söz konusu olan, Buhârî ile Müslim'in ***"el-Câmi'u's-Sahîh"*** adlı aynı eserleri yanında Ebû Dâvud, Nesâ'î ve Tirmizî'nin yine aynı adlı "***Sünen***" kitapları, yani beş hadis kitabı.

Hanbelî Mezhebi *öz.a.* Dört büyük Sünnî fıkıh mezhebinden birine verilen ad. Ahmed b. Hanbel (öl. 241 / 855) 'in görüş ve düşünceleri etrafında oluşan ve ona nispet edilen bu mezhep, öteki üç mezhep olan Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezhebinden sonra ortaya çıkmış dördüncü mezheptir ve "**ehl-i sünnet**" (*bk.* bu madde) tir.

Hanefî *öz.a.ve s.* (حنفى) [< *Ar.***hanef** + **-î] (***ç. b.* **hanefiyyûn**) İmam Ebu Hanîfe'nin mezhebinden olan (kimse), *bk.* **Hanefî Mezhebi**

Hanefî Mezhebi *öz.a.* Dört büyük sünnî fıkıh (ehl-i sünnet) mezhebinden birine verilen ad. İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe (öl.

156 / 770) 'nin görüş ve düşünceleri etrafında oluşan ve ona nispet edilen bu mezhep, öteki üç mezhep olan Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebinden ilkidir.

Hanefiyye *öz.a.ve s.* (حنفيه) [*Ar.* **hanefî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] **1.** *bk.* **Hanefî** **2.** Ebul-Hasan Aliyyü'z-Şazelî tarafından oluşturulan "**Şazelî**" tarikatinin bir kolu.

hanîf *a.* (حنيف) [*Ar.*] (*ç. b.* **hunefâ**) Hz. İbrahim'in insanlık için sunduğu Hak dine inanan ve Allah'ın birliğini kabul eden müminler. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz, iki ayette çokluk biçimi olmak üzere on iki ayette geçmektedir. Özellikle "***Bakara suresi***" (2 / 135) ile "***Âl-i İmrân suresi***" (3 / 95) nde "**hanîf**" terimi açıkça ifade edilmektedir.

hanîf dini *a.* Hz. İbrahim'in insanlık için sunduğu Hak din. *bk.* **hanîf**

hânis *a.* (حانث) [*Ar.*] *fık.* "*Yeminini yerine getirmeyen, ettiği yemini bozan.*" anlamında bir fıkıh terimi. Allah üzerine yapılan bir yemin bozulmuş ise, yani "**hânis**" durumuna düşülmüş ise kefaret gerekmektedir. Bu kefaret, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Mâ'ide suresi***" (5 / 89) nde on yoksul kimseyi doyurmak, köle azat etmek veya üç gün ard arda oruç tutmak olarak ifade edilmiştir.

hânkāh *a.* (خانقاه) [*Ar.* < *F.* ***hân*** + ***gâh***] Bazı tarikatlerde dervişlerin sohbet, zikir, tesbih veya dua ya da tefsir, fıkıh, akaid ve *Kur'ân* okumak veya öğrenmek için toplandıkları, bir süre orada oturdukları, zaman zaman da inzivaya çekildikleri geniş mekân. Osmanlı döneminde bu yerlere "**âsitâne**" (*bk.* bu madde), "**dergâh**" (*bk.* bu madde), "**tekke**" (*bk.* bu madde), "**harâbât**" (*bk.* bu madde) ya da "**zâviye**" (*bk.* bu madde) de denilmiştir.

hannân *a.* (حنّان) [*Ar.*] Bu terim, "*Çok merhametli, çok şefkatli.*" anlamında Allah'ın sıfatlarındandır.

harâbât *a.* (خرابات) [*Ar.*] Tasavvuf ehli tarafından "**dergâh**" (*bk.* bu madde), "**tekke**" (*bk.* bu madde), "**hânkāh**" (*bk.* bu madde) ve "**zâviye**" (*bk.* bu madde) ye verilen ad. (*bk.* **hânkāh**).

harâç, -cı *a.* (خراج) [*Ar.*] İslâm hukukunda toprak vergisi. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de genel olarak "**câize, mükâfat**" karşılığında kullanılmış; "***Mü'min suresi***" (23 / 72) nde "**harc**" ve "**harâc**" sözleri birlikte kullanılarak bunlara "*ecir, karşılık, ücret*" anlamları yanında bazı müfessirlerce "*vergi*" anlamının da verildiği kaynaklarda ifade edilmektedir. Hadislerde ise bu terimin daha açık bir biçimde "*vergi*" anlamında kullanıldığı söz konusu-

dur. Özellikle Medine döneminde yabancıların buraya getirdikleri ticarî mallardan pazar vergisi veya gümrük vergisi alındığı kaynaklarda zikredilmektedir (İbn Mâce, "Ticâret", 40; Tirmizî, "Büyû', 15"). Fıkıh usulüne göre "**harâc**" iki kategoride değerlendirilmiştir. Birincisi, genel manada *"vergi veya devlet gelirleri"*; ikincisi, özel manada *"toprak vergisi"* olarak nitelenmiştir. İslâmiyetin yayılmasından sonra harâç topraklarının iki şekilde tasnif edildiği söz konusudur. Birincisi, sulh anlaşmasına dayanarak elde edilen topraklardan alınan harâç; ikincisi, silâh zoruyla ve belli bir anlaşmaya bağlı kalmaksızın elde edilen topraklardan alınan harâç. Zaman içinde fıkıh bilginleri, "**harâç**" toplanmasını, toprağın sulanabilir olması, ürün rekoltesi, ekim dikim işini yapan kişinin statüsü (*hür, köle, erkek, kadın, çocuk, yaşlı* gibi) çerçevesinde değerlendirmişler ve belli bir miktar tayin etmişlerdir. Belirlenen bu miktarlar devlet adına haraç memuru, yani tahsildar tarafından toplanır ve hazineye gelir olarak kaydedilirdi. Bu vergi türü, Osmanlı devleti düzeninde yeniden ele alınmış; yerli halk ile garimüslimlere uygulanacak kurallar, şeyhülislâmlar tarafından belirlenmiş ve her dönemde ufak tefek farklı uygulamalar çerçevesinde yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna kadar devam edegelmiştir.

§ *tam.* **harâc-ı min el-hums** *a.* (خراج من الخمس) *fık.* Bazı İslâm devletlerinde bir malın beşte bir ölçüsünde alınan vergi.

harâc-ı min es-sübu' *a.* (خراج من السبع) *fık.* Bazı İslâm devletlerinde bir malın beşte bir ölçüsünde alınan vergi.

harâc-ı mukasame *a.* (خراج مقاسمه) *fık.* Bir araziden elde edilen ürünün miktarına göre alınan vergi.

harâc-ı mukata'a *a.* (مقاطعه خراج) *fık.* Bazı İslâm devletlerinde gayrimüslimlerin bağ ve bahçelerinden alınan vergi.

harâc-ı muvazzaf *a.* (موظف خراج) *fık.* Bir arazinin yüz ölçümü üzerinden alınan vergi.

harâc-ı şer'î *a.* (خراج شرعى) *fık.* Şeriat hukukuna göre Müslüman olmayan halktan alınan vergi.

harâm *a.* (حرام) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre yapılması dinen yasak olan işler, davranışlar veya uygulamalar, "**helâl**" (*bk.* bu madde) karşıtı. En eski dinlerden başlayarak varlığı bilinen "**harâm**" kavramının her dinin

getirdiği değer yargılarına ve ortaya koyduğu hükümlere göre farklı nitelik taşıdığı bilinmektedir. İslâm inancında ve fıkhında bu terim, *"Bir kimseden yapılmaması kesin olarak istenen fiil ve davranış"* için kullanılmıştır. Bu manada ***Kur'ân-ı Kerîm***'de açık, kesin ve bağlayıcı ifadeler vardır. Söz gelişi, ***"Nahl suresi"*** (16 / 115) ndeki mealen *"Allah size ancak ölüyü, kanı, domuz etini ve bir de Allah'tan başkası adına kesilen (hayvanlar) i harâm kıldı."* ibaresi bunun en açık ve kesin örneğidir. Aynı hüküm hadislerde de söz konusudur. Onun da bir örneği şu hadistir: *"Muhakkak ki Allah annelere saygısızlık yapmayı harâm kıldı."* (Buhârî, "Rikâk", 22). **"Harâm"**ı belirleme hak ve yetkisi yalnızca Allah'a mahsustur. İslâm hukukuna göre kesin deliller ile sabit olan bir fiilin haramlığı tartışılmaz. Böyle bir hükmü, söz gelişi zinanın haram oluşunu inkâr etmek veya tartışmak, **"ehl-i sünnet"**e göre küfür sayılmıştır. İyi niyet haramı meşru göstermez; İslâm inancına göre "Ameller ancak niyetlere göredir." hükmü çerçevesinde iyi niyetle yapılmış olsa da haram, haramdır.

§ *tam.* **harâm-ı li-zâtihi** *a.* (حرام لذاته) *fık.* Mahiyeti itibariyle kötülük ve zarar getirdiğinden dolayı haramlığı kesin olan vacip. Söz gelişi, zina, hırsızlık gibi.

harâm-ı li-gayrihi *a.* (حرام لغيره) *fık.* Temelde yasak olmamakla birlikte, haram kılınmasını gerekli kılan geçici duruma ilişkin fiili içeren vacip. Söz gelişi, bayram günü oruç tutmak gibi. Şöyle ki oruç temelde yasak değildir; ancak Allah bu ibadetin bayram günlerinde yerine getirilmesini haram kılmıştır.

haram aylar *a.* İslâm hukukunda ve literatüründe aynı yıl içinde savaşın haram sayıldığı dört kutsal ay (zilka'de, zilhicce, muharrem ve receb) için kullanılan bir terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette çokluk biçimi olan **"eş-şuhûrü'l-hurum"** (***Tevbe suresi***, 9 / 5 ve 36) olarak, dört ayette teklik biçimi olan **"eş-şehrü'l-haram"** (***Bakara suresi***, 2 / 194 ve 217; ***Mâ'ide suresi***, 5 / 2 ve 97) olarak yer almaktadır. Özellikle ***"Bakara suresi"***nin 217. ayetinde bu aylarda savaşa girmenin büyük günah olduğu vurgulanmıştır. Aynı söylem değişik hadislerde de zikredilmiştir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "şhr" maddesi). Sonradan İslâm hukukçuları haram aylarında savaşın yapılıp yapılmaması konusunu tartışmışlar, kimileri Allah'ın koyduğu hükümlerin aynen uygulanmasını

savunurken, kimileri ise *"**Bakara suresi**, 2 / 191"* ve *"**Tevbe suresi**, 9 / 5"*ndeki ayetlerinde geçen mealen *"Müşriklerin görüldükleri yerde öldürülmeleri."* ibaresini delil göstererek bu aylarda da savaşın olabileceğini savunmuşlardır.

hareket *a.* (حركت) [*Ar.*] Evrende bir cismin bir yerden bir başka yere erişmesini ve tabiattaki çeşitli değişimleri ifade eden kelâm terimi.

§ *tam.* **hareket-i ma'neviyye-i esmâ'iyye** *a.* (حركت معنويّه اسمائيّه) *tas.* "**A'yân-ı sabite**" (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

hareket-i nûriyye-i rûhâniyye *a.* (حركت نوريّه روحانيّه) *tas.* "**Âlem-i ervâh**" (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

hareket-i tabî'iyye-i misâliyye *a.* (حركت طبيعيّه مثاليّه) *tas.* "**Âlem-i misâl**" (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

hareket-i sûriyye-i hissiye *a.* (حركت صوريّه حسيّه) *tas.* "**Âlem-i şuhûd**" (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

harem (I) *a.* (حرم) [*Ar.*] Saray ve konaklarda kadınlar için ayrılmış bölüm için kullanılan bir terim. İslâmiyetle beraber evlerde erkek ve kadın misafirlerin oturma yerleri ayrı bölümler olarak düzenlenmeye başlamış; bunun en mütevazi örneğini Hz. Peygamber göstermiştir. İslâm devletleri içinde sarayda ilk harem dairesi Abbasîler zamanında oluşturulmuş bu yere "**harîmü dâri'l-hilâfe**" adı verilmiştir. Selçuklular döneminde ise hükümdarın "hatun, terken hatun" unvanı verilen nikâhlı eşleri ile cariyelerinin saray içinde düzenli bir biçimde ikamet ettikleri kaynaklarda zikredilmektedir. "**Harem**"in en mükemmel biçimde teşkilâtlanması Osmanlılarla başlamış ve Fatih döneminde devşirme sistemiyle geliştirilmiştir. Bu düzen yeni Türkiye cumhuriyetinin kuruluşuna kadar değişerek ve özellikle ikinci Abdülhamid döneminden sonra zayıflayarak devam etmiştir.

harem (II) *a.* (حرم) [*Ar.*] *"Girişi, herkese açık olmayan, korunmuş, saygın veya kutsal yer."* anlamında olan bu söz, Mekke ve Medine çevresindeki belirli bölgeler için kullanılan bir terim. Bu bölgelerin "**harem**" olarak adlandırılması, buraların zararlı mahluklardan korunması ve bitki örtüsüne zarar verilmemesi düşüncesinden ileri gelmiştir. Bundan dolayı Mekke şehrine "**Beledü'l-harâm**", Kâbe'ye "**Beytü'l-harâm**" ve onun çevresindeki mescit ise "**Mescidü'l-harâm**" olarak adlandırılmıştır.

§ *tam.* **harem-i ilâhî** *a.* (حرم الهى) *tas.* Kâbe ve beyt-i şerîf.

harem-i nebevî *a.* (حرم نبوى) *bk.* **ravza-i mutahhara**

harem-i Süleymânî *a.* (حرم سليمانى) Kudus-i şerîf.

harem-i şerîf *a.* (حرم شريف) **1.** Kâbe ve etrafı; özellikle de **"Mescidü'l-harâm"** ve **"Mescid-i Nebevî"** bölgesine verilen ad. **2.** Müslüman evlerinin kadınlara özgü dairesi, **selâmlık** karşıtı. **3.** Hanım, eş, zevce, halile.

haremeyn *ç.a.* (حرمين) [< *Ar.***harem** *sözünün tesniye (ikilik) biçimi.*] **1.** **"Mekke-i Mükerreme"** ile **"Medîne-i Münevvere"** şehirlerine verilen ortak ad. **2.** İlmiye sınıfında Mısır payesinden sonra ve İstanbul payesinden önce alınan büyük rütbe. **3.** *huk.* Gelirleri Mekke ve Medine fakirlerine verilmek üzere bağışlanan vakıflar.

§ *tam.* **haremeyn-i şerîfeyn** *ç.a.* (حرمين شريفين) Kâbe ile ravza-i mutahharayı içine alan Mekke ile Medine.

haremlik *a. bk.* **harem (I)**

harfûş *a.* (حرفوش) [*Ar.*] Memlük devleti döneminde büyük şehirlerin etrafında yerleşik aşağı tabakadan olan halk.

Hâricîler *öz.a.* Hz. Ali döneminde **"Sıffîn Savaşı"** (Temmuz 657) nda Ali b. Ebu Tâlib'in Komutanı Eşter Muaviye ordusuna son darbeyi vurmak üzereyken Muaviye'nin komutanlarından Mısır fatihi Amr b. As'ın ön sıradaki askerlerin mızraklarına ***Kur'ân-ı Kerîm*** sayfalarını taktırması üzerine oluşan **"Hakem Olayı"** (*Allah'ın kitabının hakemliğine baş vurulması teklifi*) sonrasında yaygınlaşan ve Hz. Ali'ye karşı çıkarak onun ölümüne sebep olan inanç sistemi için kullanılan bir terim. Bu olayda Hz. Ali'nin karşı çıkmasına rağmen Eş'as b. Kays tahkime gitmede ısrarcı oldu ve hakem olarak Ebu Musa el-Eş'ârî'yi Iraklıların hakemi tayin etti. Muaviye'nin hakemi ise Amr b. As oldu. Hakemlerin anlaştığı ve imzaladığı metin Eş'as b. Kays tarafından asker arasında okumaya başladı. Asker arasındaki Temîm kabilesine bağlı unsurlar, ***"lâ hükme illâ lillah"*** (*Hüküm ancak Allah'a aittir.*) diyerek anlaşmaya karşı çıktılar. Bu konuda halifeyi ikna edemeyince oradan ayrılarak Kûfe yakınlarındaki Harûrâ bölgesine çekildiler. Böylece Hâricî zümrenin ilk temsilcileri olarak tarihe adlarını yazdırdılar. Hz. Ali, Hâricîleri yanına çekebilmek için çok çaba sarfetti, elçiler gönderdi; ancak bunda başarılı

olamadı. Çıkan savaşta Hâricîlerin büyük bölümü katledildi (9 Safer 38 / 17 Temmuz 658). Bu savaştan kaçanlar, yeniden bir araya geldi. Bu kez Hz. Ali bizzat kendisi onlara hitap ederek Şam'a düzenleyeceği sefere katılmaları çağrısında bulundu. Yine ret cevabı verilince çıkan çatışmada da bu kez kalan Hâricîlerden pek çoğu öldürüldü. Ancak savaştan kurtulanlar arasında Hz. Ali düşmanlığı körüklendi ve bir intikam arzusu yaratıldı. Bu hareket, kısa zamanda semeresini verdi. Hz. Ali, Hâricîlerden Abdurrahman b. Mülcem tarafından hançerlendi ve öldürüldü (21 Ramazan 40 / 28 Ocak 661). Hz. Ali'den sonra da kurulan İslâm devletleri içinde sürekli isyan çıkarmakla bilinen bu zümre, en şiddetli ayaklanmayı Kuzey Afrika bölgesinde, özellikle de Fas'ta çıkarmıştır (102 / 720).

Hâricîlik *öz.a. bk.* **Hâricîler**

harîk *a.* (حريق) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**azâbü'l-harîk**" (*cehennem ateşinin azabı*) terkibi içinde yer alan ve cehennem azabı göreceklerin atılacağı yakıcı ateşi ve azabı ifade eden bir terim.

harp *a.* (حرب) [*Ar.*] *bk.* **cihât**

Hârût ve Mârût *a.* "***Bakara suresi***" (2)nin 102. ayetinde geçen ve kimlikleri hakkında pek bilgi verilmeyen iki melek.

hâs *a.* (خاص) [< *Ar.***hâss**] (*ç. b.* **havâs**) *tas.* Tasavvuf dünyasında sıkça kullanılan eren, ermiş kişi.

§ *tam.* **hâssü'l-hâss** *s.* (الخاص خاص) *tas.* Vahdet-i vücûda inanan, Allah'ı mutlak bir varlık olarak kabul eden, herkeste bulunmayan birtakım bilgilere, hâllere, yetenek ve ruh temizliğine sahip kimselerin en üstün olanları.

hâssü'l-havâs *s.* (خاص الخواص) *tas.* Herkeste bulunmayan birtakım meziyetlere, bilgilere ve ruh temizliğine sahip sufiler veya veliler.

hasâ'is *a.* (خصائص) [*Ar.*] *bk.* **hasâ'isü'n-nebî**

hasâ'isü'n-nebî *a.* (خصائص النبى) [*Ar.*] Allah'ın yalnızca Hz. Peygamber'e bahşettiği özellikler ve güzellikler.

hasbeten lillah *a.* (حسبةً لله) [*Ar.*] "*Yalnız Allah rızası için, karşılık beklemeksizin.*" anlamında yapılan iyilikler.

hasbî *s.* (حسبى) [< *Ar.****hasb*** + ***-î***] "*Yeterli, karşılıksız, bedava.*" anlamında olup farklı söz ya da söz öbekleriyle dinî terimler oluşturur.

§ *tam.* **hasbiyallâh** *a.* (حسبيى الله) Allah bize yeter, taaccüp için.

hasbî allâh ve ni'me'l-vekîl (حسبيالله و نعم الوكيل) Tanrım bana yeter; O ne güzel vekildir.

hasbünallah *a. bk.* **hasbiyallâh**

hasen *a.* (حسن) [*Ar.*] Hadis biliminde, *"Sahih hadis şartlarını taşımakla birlikte rivayet edenin tespit ettiği metin, sahih hadisi tespit eden râvînin metnine göre daha az güvenilir olması."* anlamında bir terim. Hadis bilimi ile uğraşan kimselerin yaptığı bu tanıma göre "**hasen**", sahih hadis ile zayıf hadis arasında bir konuma sahip olup daha çok sahih hadise yakın bir metin durumunda kabul edilmektedir.

§ *tam.* **hasenü'l-hadîs** *a.* (حسن الحديث) Hadis biliminde, ravîlerin tadilinde ve üçüncü dereceye delâlet eden terim.

hasenü'l-isnâd *a.* (حسن الاسناد) Hadis biliminde, hadisin "**isnâd**" (*bk.* bu madde) bakımından güzel ve sağlıklı olduğunu ifade eden terim.

hasene *a.* (حسنه) [*Ar.*] (*ç. b.* **hasenât**) *"İyi ve güzel davranış ve tutumlarıyla hoşa giden, özlem duyulan veya ulaşılmak istenen değerleri."* ifade eden bir İslâmî terim, "**seyyi'e**" (*bk.* bu madde) karşıtı. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi sekiz yerde teklik ve üç yerde de çokluk biçimiyle geçen bu söz ile onu taşıyan kimselerin Allah tarafından iyilikle karşılanacağı ve mükâfatlandırılacağı bildirilmektedir (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hsn" maddesi). Aynı durum hadislerde de zikredilmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem,* "hsn" maddesi).

hasen hadis *a. bk.* **hasen**

hasep ve nesep *a. bk.* **nesep**

haset, -di *a.* (حسد) [*Ar.*] *"Başkalarının elde ettiği maddî veya manevî değerleri, erdemleri veya makam ve mertebeleri kıskanma, çekememezlik."* anlamında kullanılan bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu manasıyla "***Bakara suresi***" (2 / 109) nde geçen bu söz, Allah tarafından hoş karşılanmayan durumları ifade etmektedir. Hadislerde ise bu sözün iki yönlü değerlendirildiği, hem kıskançlık ya da çekememezlik yönünden hem de gıpta etme bakımından kullanıldığı söz konusudur. Birincisine örnek: *"Hased-den hazer ediniz. Çünkü, ateş odunu veya otları mahvettiği gibi hased de hasenatı mahveder."* (*Riyâzü's-Sâlihîn,* C. III, s. 151). İkincisine örnek ise Buharî'den, *"İki kimseye haset etmek caizdir; biri Allah tarafından kendisine verilen serveti hak yolunda harcayan, öteki Allah'ın verdiği ilimle amel edip ve bu ilmi başkasına öğreten için."* (Buharî, "ilm", 15) hadisi bunun en çarpıcı örneğidir.

Hasîb *a.* (حسيب) [< *Ar.*] Sözlük anlamı, *"Hesap etmek, saymak."* olan bu terim, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Her şeyi en ince noktasına varıncaya kadar hesap ederek bilen ve hesaba çeken."* anlamında Allah'a nispet edilmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu manasıyla otuz yedi ayette geçmektedir (M.F. Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hsb" maddesi). Bu söz, Allah'ın doksan dokuz isminin rivayet edildiği Tirmizî hadisinde yer almaktadır (Tirmizî, "Da'avât", 82).

hasislik *a. bk.* **cimrilik**

hasta namazı *a.* Bir kimsenin, hastalığının durumuna göre, oturarak veya yanı üzerine yatarak başı ile ima biçiminde namaz kılması için kullanılan terim. İma yolu ile namaz kılamayacak hastalardan namaz borcu düşer.

hasta ziyareti *a.* İslâm dini hasta olan kimseleri, bu acılı ve sıkıntılı günlerinde, ziyaret etmenin fazileti konusunda müminlere güzel öğütler ve yollar göstermiştir. Hatta bu ziyaretin vacip olduğu konusunda da sahabenin rivayetleri söz konusudur (*bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 12, s. 5691). Buhari, kitabının ***"Kitâbu'l-Marda ve't-Tıbb"*** (*Sahîh-i Buhârî,* C. 12, s. 5685-5717) bölümünü bu konuya ayırmıştır.

haşebî *a.* (خشبى) [*Ar.*] Şiâ mezhebi mensupları.

haşefe *a.* (حشفه) [*Ar.*] Erkek cinsel organının sünnet yeri, kertik kısmı için kullanılan terim. Bu kısmın içeriye girmesi guslü gerektirmektedir.

hâşâ lillah *a.* (خاشا لله) *bk.* **hâşe lillah**

hâşe lillah *a.* (خاشه لله) [*Ar.*] *"Aman ya Rabbi, Allah'ı tenzih ederim."* anlamında tasvip edilmeyen bir durum karşısında söylenen söz.

haşhaşîler *a. bk.* **haşîşiyye**

hâşimiyye (I) *a.* (هاشميّه) [*Ar.*] Hz. Ali'nin oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'nin büyük oğlu olan ve imametin Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed (98 / 717) 'e intikal ettiğine inanan Keysâniyye Şiasına bağlı bir grup.

Hâşimiyye (II) *a.* (هاشميّه) [*Ar.*] **"Celvetiyye"** (*bk.* bu madde) tarikatinin Haşim Baba (öl. 1197 / 1783) ya nispet edilen bir kolu. Bu tarikatin özünde zikir ve ayin ön planda gelir. Törene önce ***"salât-ı efdaliyye"*** ile başlanır; ardından ***"kelime-i tevhîd"*** zikrine geçilir; sonra ***"yâ Allah"*** ve ***"yâ Mevlâm"*** deyişleri okunarak ayağa kalkılır ve ilâhîler okunma aşamasına geçilirdi. Bu ilâhîler genellikle Celvetiyye tarikatinin pîri Aziz Mahmud

Hüdâyi (öl. 1038 / 1628) den veya Haşim Baba'nın "**na't**"inden olurdu. İlâhîlerle birlikte dervişler "***ism-i hû***" çekerler, zâkirler de "***cumhur ilâhâsi***" okurlardı. Ayinin sonunda ise şeyh efendi dua eder ve "***gülbank***" çekerdi.

haşir, -şri *a.* (حشر) [*Ar.*] İslâmî inanca göre, "*Kıyamet gününde diriltilecek olan insanların hesaba çekilmek üzere bir araya toplanması.*" anlamında olup "**kıyamet**" (*bk.* bu madde) ve "**sâ'a**" (*bk.* bu madde) olayından sonra gerçekleşecek ikinci aşamayı ifade eden bir terim. Bu söz, isim ve fiilden türemiş biçimleriyle birlikte ***Kur'ân-ı Kerîm***'de kırk bir ayette geçmektedir (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem*, "hşr" maddesi). İnsanların o zamandaki durumları hakkında Hz. Peygamber'in hadislerinde çok değişik bilgiler verilmiştir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "hşr" maddesi).

haşîşiyye *a.* (حشيشيّه) [*Ar.*] Sözlük anlamı, "*kuru ot*" olan "**haşîş**" kelimesinden türetilen bu söz, uyuşturucu olarak kullanılan Hint keneviri ve esrar anlamında yaygınlaşmıştır. Öte yandan bu söz, özellikle Orta Çağ döneminde Suriye'de ortaya çıkan Nizârî İsmailîler için kullanılan bir terim niteliği kazanmıştır.

Haşr suresi *a.* (حشر سورەسی) [< *Ar.* "*Sûretü'l-Haşr*" (سورة الحشر)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in elli dokuzuncu, iniş sırasına göre yüz birinci suresi olup "***Beyyine suresi***" (98)nden sonra ve "***Nûr suresi***" (24)nden önce Medine'de Uhud Gazvesi'nden sonra Hicretin 4. yılında nazil olmuştur ve yirmi dört ayetten meydana gelmektedir. Adını ikinci ayette yer alan "**li-evveli'l-haşr**" (*ilk sürgün*) sözünden almıştır. Surenin baş tarafında Allah'ın yüceliği, gücü ve hikmet sahibi oluşu anlatılır; ikinci bölümde münafıklar ile Yahudilerin verdikleri sözden dönmeleri anlatılır ve bu bakımdan onların şeytana benzedikleri ifade edilir; üçüncü bölümde ise insanlara ahretten korkmaları ve Allah'a sığınmaları öğütlenir. Son üç ayeti ise dua niteliğinde olup okunmasının fazileti üzerinde durulmuştur. Nitekim surenin bu son ayetleri, sabah namazından sonra okunması ve dua edilmesi yaygın gelenek olarak benimsenmiştir. Hz. Peygamber'in "***Haşr suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4842-4850.

haşşâşîn *a. bk.* **haşîşiyye**

haşviyye *a.* (حشويّه) [*Ar.*] **1.** İslâmî bilimlerde, dinî konularda akıl yürütmeyi, aklî melekeleri ön plana almayı hoş görmeyen, dogmaların oluşumuna öncelik veren, teşbih ve tecsîm gibi unsurları benimseyen kimseler

için kullanılan bir terim. Bu tür dogmalara sahip kimseler, Allah'a sıfat nispet etme konusunda aşırılığa kaçmışlar; O'na cisim diyecek derecede ifrata düşmüşlerdir. **2.** Hadis biliminde, ayet ve hadislerin şeklî anlamları çerçevesinde sınırlı bir yaklaşım sergileyen hadis uzmanlar.

haşyet *a.* (خشيت) [*Ar.*] Müminlerin işlediği suç veya günahlardan dolayı ya da Allah'ın yüceliğinin kendi özünde tecelli edeceği düşüncesiyle ruh dünyasında oluşan endişeyi ifade eden söz.

hat, -ttı *a.* (خطّ) [*Ar.*] İslâm'ın doğuşu ile birlikte Arap harflerinin yazılış sisteminden kaynaklanan ve bütün İslâm kültür ve medeniyetinde önemli bir yer edinen güzel yazı sanatı için kullanılan bir terim. "**Hüsn-i hat**" olarak da adlandırılan bu yazı sanatı, Emevî, Abbasî, Fâtımî, Eyyubî, Memlûk, Selçuklu, İlhanlı, Safevî ve Akkoyunlular döneminden geçerek büyük gelişmeler kaydetmiş; Osmanlı devleti döneminde ise en parlak dönemine ulaşmıştır. Bu yükselişte padişahların bu sanata büyük değer ve önem vermesi, hatta İkinci Bâyezid, Dördüncü Murad, İkinci Mustafa, Üçüncü Ahmed, İkinci Mahmud, Sultan Abdülmecid ile Sultan Reşad'ın bizzat bu sanatla uğraşmaları, meşk etmeleri ve mükemmel yazı örnekleri ortaya koymaları bunu en açık örneğidir. Üstelik Osmanlı döneminde yetişen hat sanatı ustalarının eserleri, bütün İslâm dünyasında ilgiyle ve takdirle karşılanmış; hatta bu konuda, "***Kur'ân-ı Kerîm***'in Hicâz'da nâzil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı." veciz sözü, bu sanatın Osmanlı döneminde ne denli ilerlediğinin ve güzel örneklerin verildiğinin bir ifadesi olmuştur (*bk.* **hüsn-i hat**).

hatâbe *a.* (خطابه) [*Ar.*] Sözüne güvenilir kimselerden işitilen öğütler ile zan ifade eden delillerden oluşan kıyas anlamında kelâm terimi.

hâtem *a.* (خاتم) [*Ar.*] (*ç. b.* **havâtim**) **1.** Mühür (*bk.* **mühür**). **2.** Son, en son. **3.** *tas.* Bütün makamları geçerek olgunluğa erme.

§ *tam.* **hâtem-i asgar** *a.* (خاتم اصغر) *tas.* Şeyh Muhiddin-i Arabî.

hâtem-i ekber *a.* (خاتم اكبر) *tas.* Hz. İsa.

hâtem-i kebîr *a.* (خاتم كبير) *tas.* Hz. Ali.

hâtem-i nübüvvet *a.* (خاتم نبوّت) *bk.* **mühr-i nübüvvet, nübüvvet mührü**

hâtem-i sagîr *a.* (خاتم صغير) *tas.* Mehdî Muhammmed.

hâtem-i vekâlet *a.* (خاتم وكالت) *bk.* **mühr-i hümâyûn**

hâtemü'l-enbiyâ *a.* (خاتم الانبيا) (*Peygamberlerin sonuncusu*) Hz. Muhammed.

hâtemü'n-nebiyyîn *a.* (خاتم النبيين) (*Peygamberlerin sonuncusu*) Hz. Muhammed.

hâtır *a.* (خاطر) [*Ar.*] *tas.* *"Fikir, zihin, kalb"* anlamında olan bu terim, tasavvuf inancında kalbe gelen manevî hitap için kullanılmıştır.

§ *tam.* **hâtır-ı Hak** *a.* (خاطر حق) Allah'tan gelen hitap.

hâtır-ı melekî *a.* (خاطر ملكى) *tas.* Ahiret sevgisi ve coşkusu.

hâtır-ı nâşâd *a.* (خاطر ناشاد) (*tasalı gönül*) Kalbe gelen manevî hitap.

hâtır-ı nefsânî *a.* (خاطر نفسانى) Nefis ve dünya muhabbeti.

hâtır-ı rahmânî *a.* (خاطر رحمانى) *tas.* Allah sevgisi ve coşkusu.

hâtır-ı şeytânî *a.* (خاطر شيطانى) *tas.* Nefse düşkünlükten dolayı günah işleme, şeytana uyma.

hâtif *a.* (هاتف) [< *Ar.***heft / hütâf**] Sözlük anlamı, *"Yüksek sesle bağırmak, çağırmak."* olan bu söz, gaipten gelen ses anlamında kullanılan bir tasavvuf terimi.

hatim, -tmi *a.* (ختم) [< *Ar.***hatm**] ***Kur'ân-ı Kerîm***'i baştan sonuna kadar okuma, okuyup tamamlama. İslâm dünyasında, "**hatim**" okunduktan sonra dua edilmesi İslâmî gelenekte yaygınlaşmıştır.

§ *tam.* **hatm-i hâcegân** *a.* (ختم حواجگان) *tas.* Nakşibendî tarikatinde özellikle Hâlidiyye kolu müritlerinin, şeyhin huzurunda diz çökerek gözlerini kapatması, dünya işinden sıyrılarak şeyhin işareti ile yedi defa *"Fatiha"*, *"İhlâs"* ve *"Elemneşrah"* surelerini okuması töreni.

hatm-i nübüvvet *a.* (ختم نبوّت) *bk.* **hatmü'n-nebiyyîn**

hatmü'l-enbiyâ *a.* (ختم الانبيا) *"Peygamberlerin sonuncusu."* anlamında Hz. Peygamber için kullanılan terim.

hatmü'l-evliyâ *a.* (ختم الاوليا) *"Evliyaların sonuncusu."* anlamındaki bu terim, tasavvuf dünyasında üç ulu kişi için kullanılmştır. Birincisi Hz. İsa, ikincisi Muhammed Mehdî, üçüncüsü ise Şeyh Muhiddin-i Arabî'dir.

hatmü'n-nübüvve *a.* (ختم النبوّه) *bk.* **hatmü'n-nebiyyîn**

hatmü'n-nebiyyîn *a.* (ختم النبيّين) "**Hatm-i nübüvvet**" olarak da kullanılan bu söz, Hz.

Muhammed'in gelişiyle nübüvvetin sona erdiğini ifade eden terim. Hz. Peygamber'in son peygamber olduğu ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Ahzâb suresi"*** (33)nin 40. ayetinde açıkça ifade edilmektedir.

hatîm *a.* (حطيم) [*Ar.*] Kâbe'nin kuzey cephesinde altın oluğun akmakta olduğu yarım dairelik yerde yapılan duvar. Buna **"hazîre-i İsmâ'îl"** de denilmiştir.

hâtime *a.* (خاتمه) [< *Ar.***hatm**] İslâmî inanca göre, insan hayatının iman açısından iyi veya kötü bir biçimde sona ermesi anlamında kelâm terimi.

hatm *a.* (ختم) [*Ar.*] İnsanın anlayış ve duyuş yeteneğinin köreltilip işlemez duruma getirilmesi anlamında kelâm terimi.

hattâr *a.* (ختّار) [< *Ar.***hatr**] *"Hainlik etmek."* anlamındaki **"hatr"** sözünün ism-i tafdili, yani mübalağalı ismi olan bu söz, *"İnsanlara hainlik eden, gaddarlıkta çok ileri giden."* anlamında bir terim olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir ayette **(*Lokman suresi,*** 31 / 32) geçmektedir. Bu vasfın kâfirlere özgü olduğu da vurgulanmaktadır.

hâtûn *a.* (خاتون) [< *F.* < *T.* **katun**] (*Ar. ç. b.* **havâtîn**) *"Saygın kadın, hanım; emire, kraliçe, prenses."* anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **hâtûn-ı kıyâmet** *a.* (خاتون قيامت) Hz. Fatma.

havâ'ic-i asliyye *ç.a.* (هوائج اصليّه) [< *Ar.* **havâ'ic** + **asliyye**] *fık.* İslâmi inanca göre, *"Zekâta tâbi olmayan temel ihtiyaç maddeleri."* anlamında bir fıkıh terimi. Fakihler, zekât ve fıtır sadakası için bir kimsenin temel ihtiyaç maddelerinden fazla mala veya paraya sahip olunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü temel ihtiyaçları karşılayacak mal veya para, insanın yaşaması için zarurî olan miktardır. Bundan artanı sadakaya veya zekâta tâbidir.

havâric *ç.a.* (خوارج) [*Ar.***hâric** *ve* **hârice**'*nin ç. b.*] *"Hakemeyn Vakası"*ndan sonra Hz. Ali'ye isyan eden zümre, hâricîler, *bk.* **hâricîler**

havâle *ç.a.* (حواله) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin senedinin müellif tarafının eksik biçimde rivayet edilmesi.

havâs *ç.a.* (خواص) [*Ar.***hâssa**'*nın ç. b.*] *tas.* Allah'ı mutlak bir varlık olarak kabul eden, herkeste bulunmayan birtakım bilgilere, hâllere, yetenek ve ruh temizliğine sahip âlim kimseler için kullanılan bir tasavvuf terimi, **"avâm"** karşıtı. **"havâs"**, haram ve mekruhlardan kaçınan, nafile ibadetler ile özel yeteneklere sahip olan kimseler olarak

"avâm" ayrı bir kişilik ve kimliğe sahiptir.

§ *tam.* **havâs-ı beşeriyyet** *ç.a.* (خواص بشريّت) *tas.* Hırs, şehvet, arzu, gazap ve dış dünyaya yönelme gibi bayağı ve sıradan duygular.

havâs-ı insân *ç.a.* (خواص انسان) *tas.* İnsana özgü işler.

havâs-ı nâs *ç.a.* (خواص ناس) *tas.* Evliyaullah için kullanılan tasavvufî terim.

havâs-ı ruhâniyyet *ç.a.* (خواص روحانيّت) *tas.* Şevk, muhabbet, kerem, gerçek takvayı içeren yüksek duygular.

havâssü'l-eşyâ *ç.a.* (خواص الاشياء) Evrendeki varlıkların kendi oluşumlarını sağlayan yapısal farklılıklarının, kendilerini başka varlıklardan ayıran özellikler için kullanılan kelâm terimi.

havâssü'l-havâs *ç.a.* (خواص الخواص) *tas.* En saygın ve âlimlerin en büyüğü ya da ulusu.

havâssü'l-*Kur'ân* *ç.a.* (خواص القرآن) İslâm inancına göre **"esmâ-ı hüsnâ"** (*bk.* bu madde) ile bazı surelerin veya ayetlerin dileklerin kabulündeki etki ve gücünü ifade eden bir terim. Bu söz aynı zamanda bu konuda kaleme alınmış olan eserlere ortak ad da olmuştur.

havâs ilmi *a.* Evrende nesnelerle harf, kelime ve duaların gizli özelliklerini dikkate alarak gaybdan haber verdiği ya da varlıklar üzerinde etkili olduğuna inanılan bir bilim dalı.

havâtimü's-süver *ç.a.* (خواتم السور) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de surelerin son ayetleri anlamında kullanılan bir tefsir terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de surelerin tamamına yakını okuyanın dikkatini çekmesi, ilgisini ve merakını toplaması bakımından benzer ayetlerle başlar ve yine aynı amaçla konunun tamamlandığı kanaatini uyandırmak bakımından benzer sözlerle sona erer. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bu uslüp özelliği tefsir biliminde önemli bir konu başlığı olarak ele alınmış ve işlenmiştir.

havelân-i havl *ç.a.* (حولان حول) [< *Ar.* **havelân** + **havl**] *fık.* İslâmi inanca göre, zekâtın şartları arasında yer alan ve zekâtı verilecek bir malın üzerinden bir kamerî yılın geçmesini ifade eden bir fıkıh terimi.

havf *a.* (خوف) [*Ar.*] İnsanın Allah nezdindeki durumu ve o noktada hissettiği korku ve endişeleri ifade etmek için kullanılan terim. **"havf"** sözü, Allah'ın suç işleyenleri cezalandırma yöntemlerinden biri olarak ***"Nisâ suresi"*** (16 / 112) nde ifade edilmekte, özellikle de *"Allah korkusu"*

üzerinde *"**Âl-i İmrân**"* (3 / 175) ve *"**Zümer suresi**"* (39 / 16) başta olmak üzere pek çok ayet zikredilmektedir. Bu söz, sıklıkla "**recâ**" (*bk.* bu madde) terimiyle birlikte kullanılmıştır.

havf ve haşye *a. bk.* **havf**

hâviye *a.* (هاويه) [*Ar.*] *"Derin çukur, uçurum."* anlamındaki bu söz, cehennem için kullaılan terimlerden biridir (***Kāri'a suresi***, 101 / 9).

havkale *a.* (حوقله) [*Ar.*] Arapça *"**Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm**"* (*Her türlü değişim ve gücün kaynağı sadece yüce ve ulu Allah'tır.*) cümlesinin ilk sözleri olan "**havl**" ve "**kuvvet**" kelimelerinin kısaltılmış biçimine verilen bir ad.

havz-ı kevser *a.* (حوض كوثر) [*Ar.*] Ahirette Hz. Peygamber'in ümmetiyle bir araya geleceği bildirilen havuz veya nehir için kullanılan bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**Kevser suresi**"* (108 / 1) ndeki "**kevser**" sözü, "**havz-ı kevser**" ifade etmektedir. Bu havuz, sütten daha beyaz, kokusu miskten daha güzel ve içilecek bardaklarının sayısı gökyüzündeki yıldızların sayısından dahá çok olarak tasvir edilmektedir.

Hay *a.* (حیّ) [*Ar.*] *"Yaşayan, diri olan"* anlamında "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan bir sıfat ve terimdir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de beş ayette Allah'a izafe edilmektedir. Ayrıca yine bu söz, Allah'ın zâtî isimleri ve subûtî sıfatları içinde gösterilmektedir. "**Hay**" adı Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

hayâ *a.* (حیا) [*Ar.*] Ahlâkî kurallardan olarak kınanma endişesinden kaçınma ve bunu yaratan duygu. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu sözün türevleri üç ayette geçmektedir (*"**Bakara suresi**"*, 2 / 26; ***Kasas suresi***, 28 / 25; ***Ahzâb suresi***, 33 / 53"). Hz. Peygamber ise, *"Hayâ imandandır."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. II, s. 95); *"Hayâ sadece iyilik getirir."* (Buhârî, "Edeb", 77 ve *Riyâzü's-Sâlihîn*, C. II, s. 96) başta olmak üzere pek çok hadisinde bu terimin önemi ve değeri üzerinde durmuştur.

§ *tam.* **hayâ-i nefsânî** *a.* (حیا نفسانی) *tas.* Tasavvuf dünyasında beşerin özünde bulunan haya.

hayâ-i îmânî *a.* (حیا ایمانی) *tas.* İmanın özünde bulunan haya.

hayâl *a.* (خیال) [< *Ar.* **hayl**] İslâm düşüncesinde insanî vasıflardan biri olarak kabul edilen ve uyku ya da uyanıklık içinde insana gerçekmiş gibi görünen suret.

§ *tam.* **hayâl-i mukayyed** *a.* (خيال مقيّد) *tas.* Tasavvuf dünyasında rüya âlemi.

hayâl-i mutlak *a.* (خيال مطلق) *tas.* Tasavvuf dünyasında rüya âleminin aslı.

hayât (I) *a.* (حيات) [*Ar.*] *"Yaşayan, diri olan"* anlamında Allah'a atfedilen ve subûtî sıfatları içinde gösterilen bir terim, **"ölüm"** (*bk.* bu madde) karşıtı.

hayât (II) *a.* (حيات) [*Ar.*] *tas.* İlâhî tecellilere mazhar olan ruhun bu sayede eriştiği mertebe ve hayat tarzı için kullanılan tasavvufî bir terim. Sufîlere göre İlâhî tecellilere erememiş bir ruh ölü gibidir. İnsan bu İlâhî tecellilere kavuşunca gerçek kimliğine ulaşır. Onlara göre gerçek hayat da budur, yani gönül hayatı.

hayat suyu *bk.* **âb-ı hayât**

haydar *a.* (حيدر) [*Ar.*] Arapça aslan, özellikle de öteki aslanlar arasında dik duran, lider konumunda olan aslan için kullanılan bu söz, kuvvet, cesaret ve kahramanlık örneği segileyen kimseler, özellikle de İslâm dünyasında bu vasıflarından dolayı Hz. Ali için kullanılan bir terim.

§ *tam.* **haydar-ı kerrâr** *a.* (حيدر كرار) Savaşta tekrar tekrar saldıran kimse, savaşçı, kahraman kimse anlamında kullanılan bu terim, Hz. Ali'nin bir vasfı olarak da binmektedir.

haydarî *s.* (حيدرى) [< *Ar.***haydar** + -**î**] *tas.* Dervişlerin giydiği kısa, kolsuz aba hırka.

haydariye (I) *a.* (حيدريه) [*Ar.***haydarî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] Dervişlerin giydikleri kolsuz ve omuz başlarında üçgen şeklinde bir parça bulunan bir tür kısa aba.

haydariye (II) *a.* (حيدريه) [*Ar.*] Nusayriyye tarikatinin 9. / 15. yy önderlerinden Ali el-Haydarî'ye nispet edilen ve Gaybiyye adıyla bilinen kollarından birini adı (*bk.* **nusayrîlik**).

haydariye (III) *a.* (حيدريه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf tarihinde 13. yüzyılda Kutbüddin Haydar Zâve'î (öl.618 / 1221) 'ye nispet edilen bir tarikat için kullanılan bir terim. Genellikle rind ve kalendermeşrep kişilik ve kimlikleriyle tanınan ve Horasan bölgesinde oluşan bu tarikatin uzantısı Doğuda Türkistan ve Hindistan'a, Batıda Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Bu tarikatin varlığı 15. yüzyıldan sonra silinmiş ve bazı gelenekleri Bektaşîliğin içinde devam etmiştir.

hayır, -yrı *a.* (خير) [< *Ar.***hayr**] (*ç.b.* **ahyâr** *ve* **huyûr**) **1.** Sözlük anlamı *"İyilik, iyi, faydalı iş, fayda."*

olan bu söz, dinî terim olarak "*servet, bolluk*" veya "*salih amel, sevap*" anlamlarına gelmektedir; "**şerr**" (*bk.* bu madde) karşıtı Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 176 ayette yer almaktadır. Aynı anlamlarıyla hadislerde (Wensinck, ***el-Mu'cem,*** "hyr" maddesi) de geçen bu söz, İslâm düşüncesinde de hep olumlu ve iyimser yönleriyle ele alınmıştır. **2.** "*Hayırlı olan, yararlı olan, iyilik eden.*" anlamında Allah'ın sıfatı olan bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Tâhâ suresi***" (20 / 73) nde geçmektedir.

§ *tam.* **hayr-i mukayyed** *a.* (خير مقيد) Birine göre hayırlı olduğu hâlde, diğerine göre zararlı olan şey.

hayrü'l-beşer *s.* (خير البشر) (*İnsanların hayırlısı*) Hz. Muhammed.

hayrü'l-enâm *s.* (خير الانام) (*Varlıkların hayırlısı*) Hz. Muhammed.

hayrü'l-fâsılîn *s.* (خيرالفاصلين) Hakkı batıldan, suçsuzu suçludan, haklıyı haksızdan, iyiyi kötüden ayıranların en hayırlısı anlamında Allah'ın vasıflarından biri için kullanılan terim.

hayrü'l-fâtihîn *s.* (خير فاتحين) (*Fatihlerin en hayırlısı*) Fatih Sultan Mehmed için kullanılan bir terim.

hayrü'l-gāfirîn *s.* (خيرالغافرين) Bağışlayanların en hayırlısı anlamında Allah'ın vasıflarından biri için kullanılan terim.

hayrü'l-hâkimîn *s.* (خير الحاكمين) Hâkimlerin en hayırlısı anlamında Allah'ın vasıflarından biri için kullanılan terim.

hayrü'l-mâkirîn *s.* (خير الماكرين) Hile ile kötülük yapanları şiddetli cezalandıracak olan Allah'ın vasıflarından biri için kullanılan terim.

hayrü'l-verâ *s.* (خير الورى) (*Halkın veya âlemin hayırlısı*) Hz. Muhammed.

hayrü'n-nâsirîn *s.* (خير الناصرين) Yardım edenlerin en hayırlısı anlamında Allah'ın vasıflarından biri için kullanılan terim.

hayrü'n-nisâ *a.* (خير النساء) (*Kadınların hayırlısı*) Hz. Fâtıma'nın sıfatı.

hayrü'r-râhimîn *s.* (خير الراحمين) Merhamet edenlerin en hayırlısı anlamında Allah'ın vasıflarından biri için kullanılan terim.

hayrü'r-râzıkîn *s.* (خير الرازقين) Rızık ve nimet verenlerin

en hayırlısı anlamında Allah'ın vasıflarından biri.

hayız, -yzı *a.* (حيض) [< *Ar.***hayr**] Sözlük anlamı *"Suyun akması veya taşması, kan akması."* olan bu söz, kadının döl yolundan belirli sürelerle gelen ve bazı ibadetlerin yapılmasına engel oluşturan kan için kullanılan bir terim. Kadının döl yolundan gelen kan, üç türlüdür. Birincisi, belli çağlarda ve belirli zaman dilimi içinde gelen kan; ikincisi, loğusalık döneminde gelen kan (nifâs); üçüncüsü ise herhangi bir hastalıktan ileri gelen kan (istihaza). Buharî bu konuyu eserinde ***"Kitâbu'l-hayz"*** başlığı altında incelemiş ve Hz. Peygamber'in pek çok hadisini bu bölümde zikretmiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 1, s. 395-425).

hayrât *ç. a.* (خيرات) [*Ar.* ***hayre*** *ve* ***hayyire****'nin ç. b.*] *"Bağışlar, iyilikler ve güzellikler, Allah için yapılan yardımlar."* anlamında kelâm terimi.

hayret *a.* (حيرت) [*Ar.*] *tas.* Allah'ın varlığı ve keyfiyeti hakkında en olgun ve muteber bir mertebeye ulaşmış olan sufînin içinde bulunduğu bu durumu ifade edememe hâli için kullanılan bir terim.

hayyâk-Allah *cüm.* (حياك الله) [*Ar.*] *"Allah sana ömür versin"* anlamında bir söz.

hayyât *a.* (حيات) [*Ar.*] Uydurma hadis.

hazarât-ı hamse *ç.a.* (حضرات خمسه) [*Ar.*] (*beş hazret*) *tas.* Beş kudret ve onun temsilcileri anlamında olan bu terim, ayrıca tasavvufî manada şu terimleri ifade etmektedir: 1. Âlem-i mülk. 2. Âlem-i melekût. 3. Âlem-i ceberût. 4. Âyân-ı sâbite. 5. Esmâ-i İlâhiye.

hazene *a.* (خزنه) [*Ar.*] İslâm inancına göre, cennet ve cehennemin düzenini ve işleyişini sağlamak amacıyla gürevli melekler için kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Zümer suresi"*** (39 / 71), ***"Mü'min suresi"*** (40 / 49), ***"Mülk suresi"*** (67 / 8) inde geçmektedir.

hazînetullah *a.* (خزينة الله) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında çok yaygın olarak kullanılan **"âlem-i ceberût"** (*bk.* bu madde).

hazîre *a.* (حظيره) [*Ar.*] İslâm mimarîsinde vakıf binalarının yanında veya cami, türbe, tekke gibi yapıların bitişiğinde oluşturulan küçük mezarlık. *bk.* **mezarlık**

§ *tam.* **hazîre-i İsmâ'îl** *a.* (حظيره اسماعيل) *bk.* **hatîm**

hazret *a.* (حضرت) [< *Ar.* **huzûr**] *tas.* Sözlük anlamı *"Yakınında veya yanında olmak, önünde bulunmak."* olan bu söz, *"Varlığın genel mertebeleri ve âlemdeki bütün tecellileri ile birlikte ilâhî ve*

kevnî hakikat." anlamında kullanılan tasavvufî bir terim.

§ *tam.* **hazret-i evvel** *a.* (حضرت اوّل) *tas.* Tasavvuf dünyasında, İlâhî âlem ve ilâhî zat için kullanılan tasavvufî terim.

hazret-i hâmis *a.* (حضرت خامس) *tas.* Tasavvuf dünyasında, "insân-ı kâmil"in yaratıldığı âlem için kullanılan tasavvufî terim.

hazret-i râbi *a.* (حضرت رابع) *tas.* Görünen âlem, kâinât.

hazret-i sâlis *a.* (حضرت ثالث) *tas.* Melekût âlem için kullanılan tasavvufî terim.

hazret-i sâni *a.* (حضرت ثانى) *tas.* Ceberut âlem için kullanılan tasavvufî terim.

hazret-i sâni *a.* (حضرت ثانى) *tas.* Tasavvuf dünyasında, "**Vücûd-ı mutlak**" (*bk.* bu madde) için kullanılan tasavvufî terim.

hazret-i vâhidiyye *a.* (حضرت واحديّه) *tas.* Tasavvuf dünyasında, "**hakîkat-i Muhammediyye**" (*bk.* bu madde) için kullanılan tasavvufî terim.

hebâ *a.* (هباء) [*Ar.*] *tas.* Sözlük anlamı "*toz, zerre.*" olan bu söz, dünyanın değersizliğini ve önemsizliğini ifade eden tasavvufî bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayet ("***Furkan suresi***" (25 / 23) ve "***Vâkı'a suresi***" (56 / 6) te geçen bu terim, ahirette boşa giden, hiçbir karşılığı olmayan ameller karşılığı kullanılmıştır. Tasavvuf inancında ise varlık mertebeleri sıralamasında "**akl-ı evvel**", "**küllî nefs**" ve "**küllî tabiat**"tan sonra dördüncü ve en aşağı katında sayılagelmiştir. Yine sufîlere göre hebâ mertebesindeki varlık, beyazdaki beyazlık olarak nitelenmiştir.

hedy *a.* (هدى) [*Ar.*] Hac ve umre görevini yerine getiren Müslümanların Harem sınırları içinde kestikleri kurban. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de beş ayet (***Bakara suresi***, 2 / 1963; ***Mâ'ide suresi***, 5 / 2, 95 ve 97; ***Feth suresi***, 48 / 25;) te geçen bu terim, hadislerde de sıkça yer almaktadır (Wensinck, *el-Mu'cem,* "hedy" maddesi). **Hedy** olarak kesilecek kurbanların büyükbaş olanlarına "**bedene**" (*bk.* bu madde), küçükbaş olanlarına da "**dem**" (*bk.* bu madde) terimi kullanılmaktadır.

heft-ahter *a.* (هفت آختر) [< *F.***heft** + ***ahter***] (*yedi yıldız*) Astrolojiye göre dünyanın etrafında dönmekte olan yedi yıldız. Bunların adları şöyle: ***Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri, Zühal.*** Bir kısmı uğurlu, bir kısmı uğursuz sayılan bu yıldızlar dünyayı çevreleyen yedi katta yer almakta olup yer yüzünde oluşan olay-

ların üzerinde büyük etki yarattığı inancı yaygındır.

heft-dûzah *a.* (هفت دوزخ) [< *F.***heft** + ***dûzah***] (*yedi cehennem*) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de adları geçen yedi cehennem şunlar: ***hutâme, sa'îr, sekar, cahîm, hâviye, lezâ, sü'ûr.***

heft-selâm *a.* (هفت سلام) [< *F.***heft** + *Ar.***selâm**] (*yedi selâm*) *tas.* Nevruz'da güneşin Koç burcuna girdiği sırada içilen süde ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**selâm**" ibaresi ile başlayan yedi ayetin okunması; bu ayetler şunlar: ***Râd, Yâsin, Saffât, Saffât, Saffât, Saffât, Kadr.***

heft-soffa *a.* (هفت صفّه) [< *F.***heft** + ***suffe***] (*yedi yüksek yer*) Yedi kat gök.

hekimbaşı *a.* İslâm devletlerinde hükümdarın, saray çevresinin ve ülkenin genel sağlık konuları ile görevli iyi yetişmiş uzman hekimler. Hekimbaşıların özellikle Osmanlı devleti döneminde ciddi ve önemli bir makam konumuna geldiği söz konusudur. Bu kişiler, ilmiye sınıfına mensup, tebabet ilmine vâkıf, çok iyi yetişmiş, deneyimli ve ehliyetli olan kimselerden seçiliyordu.

helâk *a.* (هلاك) [*Ar.*] İslâmî inanca göre, birey ve toplumların yok edilmek suretiyle cezalandırılmalarını ifade eden bir terim, eşanlamlısı "**mevt**" (*bk.* bu madde).

helâl *a.* (حلال) [*Ar.*] Dinen yapılması serbest olarak kabul edilen davranışlar ve yenilmesi, içilmesi uygun olan yiyecekler, "**haram**" (*bk.* bu madde) karşıtı. Bu söz değişik türevleriyle birlikte ***Kur'ân-ı Kerîm***'de elli ayette yer almaktadır (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hll" maddesi). Aynı kullanım özellikleri hadislerde de söz konusudur (Wensinck, *el-Mu'cem,* "hşr" maddesi). Fıkıh usulünde ise bu terim, "**vâcip**" (*bk.* bu madde), "**mendup**" (*bk.* bu madde) ve "**mubah**" (*bk.* bu madde) terimleriyle birlikte ve eş anlamlı ya da yakın anlamlı kavramlar olarak değerlendirilmiştir.

hendese *a.* (هندسه) [*Ar.*] İslâmî bilimlerde riyazî ilimlerin şekil ve cisimler arasındaki durmları ve ilişkileri inceleyen bilim dalı, geometri.

hervele *a.* (هروله) [*Ar.*] İslâmî inançta hac ve umre ibadeti sırasında Safa ile Merve arasında yapılan dinî görevi hızlı ve canlı bir yürüyüş tarzında olmasını ifade eden bir terim.

hesâp, -bı (I) *a.* (حساب) [< *Ar.***hisâb**] Sözlük anlamı, "*saymak,hesap etmek.*" olan bu söz, insanların âhirette sorguya çekilecekleri gün; bu söz Türkçede "**hesap günü**" olarak da kullanılmaktadır. Nitekim aynı söz grubu, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**yevmü'l-**

hisâb" (*hesap günü*) ya da **"yevme yekûmü'l-hisâb"** (*hesabın kurulacağı gün*) tamlamalarında da görülmektedir ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu terim kırka yakın ayette yer almaktadır (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem*, "hsb" maddesi). Yine bu terim, benzer kullanım özellikleriyle hadislerde de söz konusudur (Wensinck, *el-Mu'cem*, "hsb" maddesi). Hz. Peygamber, imanın esasları çerçevesinde ahret üzerinde durduktan sonra "hesab" konusunu özellikle vurgulamıştır (Müsned, I. 27-28; IV. 129, 164).

hesâp, -bı (II) *a.* (حساب) [< *Ar.***hisâb**] İslâmî bilimlerde, sayıların değişik matematik işlemlerinde kullanımını inceleyen bilim dalı.

hesap günü *a. bk.* **hesâp, -bı (I)** *ve* **yevmü'l-kıyâme**

hesap zamanı *a. bk.* **hesâp, -bı (I)** *ve* **yevmü'l-kıyâme**

hestiyet *a.* (هستيّت) [*Ar.*] Varlık, mevcudiyet anlamında kelâm terimi.

heşt-cennet *a.* (هشت جنّت) [< *F.***heşt** + *Ar.* **cennet**] (*sekiz cennet*) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de adları geçen sekiz cennet. Bunlar şöyle: ***huld, me'vâ, na'îm, âliye, adn, firdevs, dârü's-selâm, hayevân.***

hevâ *a.* (هوى) [*Ar.*] (*ç. b.* **ehvâ**) *tas.* Sözlük anlamı, "*istek, arzu, heves, sevgi.*" olan bu söz, nefsin akıl ve dince yasaklanan zararlı unsurlara karşı eğilimi ya da hak ve erdem yolundan saparak bencil duygulara yönelmeyi ifade eden bir tasavvuf terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz, teklik biçimiyle on, çokluk biçimiyle on sekiz ayette, hepsi de olumsuz manada olmak üzere yirmi sekiz ayette geçmektedir (M.F. Abdülbakî, *el-Mu'cem*, "hvy" maddesi). Özellikle bunların birinde, "***Furkan suresi***" (25 / 43) ile "***Câsiye suresi***" (45 / 23) inde "**hevâ**"sını ilâh mertebesinde gören olarak nitelenmiş ve insanoğlunun sapıklık sebeplerinden biri olarak gösterilmiştir. Tasavvuf inancında ise bu terim, çok önemli bir yer işgal etmiş ve her sufî tarafından dinî ve ahlâkî bakımdan en büyük tehlikelerden biri olarak nitelenmiştir.

§ *tam.* **hevâ-yı nefs** *a.* (هواى نفس) *tas.* Allahu teâlânın insanda halk ettiği şehevat ve lezzetlere, ister güzel olsun ister çirkin olsun bütün tutkular.

heybet *a.* (هيبت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf dünyasında yaygın olan Allah'a yakın olmanın insan ruhunda oluşturduğu endişe duygusu.

heyûlâ *a.* (هيولا) [*Ar.* < *Yun.*] Madde anlamında olup kütleyi ifade etmektedir.

hezl *a.* (هزل) [*Ar.*] İslâm hukukunda sözün anlamını ve hükmünü kasdetmemekle gerçekleşen ve düşünce ile ifade arasında bilinçli uyumsuzluk durumunu doğuran ciddiyetsizlik anlamında kullanılan bir terim.

hıdrellez *a.* [*T.* < *Ar.* ***Hızır*** + ***İlyâs***] İslâmî-Türk kültürünün daha çok Batı Türk dünyasında yaygın olarak kutlanan ve dinî bir inanç çerçevesinde oluşan halk bayramı. Bu söz, halk arasında ölümsüzlük mertebesine ulaştıklarına inanılan Hızır ve İlyas peygamberin yılda bir defa 6 mayıs günü bir araya geldiklerine inanılan gün için kullanılmaktadır. Eski takvime göre yıl iki bölüme ayrılmaktaydı. Birinci bölüm, 6 mayıs (23 nisan) günü başlayıp 26 ekim (8 kasım) gününe kadar 186 gün süren ve "**Hızır günleri**" olarak adlandırılan yaz mevsimi; ikinci bölüm, 26 ekim (8 kasım) günü başlayıp 6 mayıs (23 nisan) gününe kadar 179 gün süren ve "**Kasım günleri**" olarak adlandırılan kış mevsimi idi. Bu takvime göre yaz başlangıcı 6 mayıs günü olup aynı zamanda halk inancına göre Hızır ile İlyas'ın buluşma günü olarak da benimsenmiş ve "**hıdrellez**" sözü bundan oluşmuştur.

hıfz *a.* (حفظ) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehlinin inancına göre, Allah'ın ermiş veya velî kullarını, günahta ısrar etmekten koruması.

hırka *a.* (خرقه) [< *Ar.***hark**] (*ç. b.* **hırak**) *tas.* Sufîlerin, dervişlerin veya tarikat mensuplarının giydikleri üst libas için kullanılan tasavvufî bir terim. Tasavvuf inancını inceleyen kaynaklara göre, Hz. Peygamber'in "**Ehl-i Beyt**" (*bk.* bu madde) ini abâsı altına alması, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Yûsuf suresi***" (12) inde Hz. Yûsuf'un gömleğinden özellikle söz edilmesi, tasavvuf ehli arasında kırka giymenin tasavvuf terbiyesi çerçevesi içinde yer almasını ve gelenekleşmesini sağlamıştır.

§ *tam.* **hırka-i inâbet** *a.* (خرقهٔ انابت) *tas.* Bir tarikate yeni giren müride giydirilen hırka.

hırka-i sa'âdet *a.* (خرقهٔ سعادت) Kutsal emanetlerden olup Topkapı Sarayı'nda "**Kutsal Emanetler Dairesi**"nde korunan ve sahabeden Kâ'b b. Zübeyr'e hediye ettiği rivayet edilen Hz. Muhammed'in hırkası. Bu hırka, Yavuz Sultan Selim'in Mısır fethi sonrası öteki kutsal emanetler ile birlikte İstanbul'a gönderilmiş ve bunlar Topkapı Sarayı içinde yaptırılan "Hırka-i

Sa'âdet Dâiresi"nde koruma altına alınmıştır.

hırka-i şerîf *a.* (خرقۀ شريف) *bk.* **hırka-i sa'âdet**

hırka-i teberrük *a.* (خرقۀ تبرك) *tas.* Bir tarikate henüz girmemiş, ancak sufîlerin meclisine katılan, onlara hizmet eden kimselere giydirilen hırka.

hırka-bâz *a.* (خرقه باز) [< *Ar.**hırka*** + *F.**bâz***] *tas.* Vecde gelen sofuların hırkaları ile oynaması.

hırka-bâzî *a.* (خرقه بازى) [< *Ar.**hırka*** + *F.**bâz*** + *Ar.-î*] *tas.* Vecde gelen sofuların hırkaları ile oynama durumu.

hırka-ber-endâz *a.* (خرقه برأنداز) [< *Ar.**hırka*** + *F.**ber*** + ***endâz***] *tas.* Zikirde vecde gelen dervişin hırkasını çıkarıp atması.

hırz *a.* (حرز) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda malı koruma veya saklamaya yarayan ev, dükkân, kasa gibi kapalı yer veya gayrimenkulleri ifade eden bir fıkıh terimi.

hısım *a.* (خصم) [*Ar.*] *bk.* **akrabâ**

hıtân *a.* (ختان) [*Ar.*] *bk.* **sünnet**

hıyâr *a.* (خيار) [*Ar.* **hayr**'*ın ç. b.*] Hadis biliminde, râvînin güvenilir olması ile birlikte "**ta'dîl**"in, yani kısmî değişmelerin dördüncü mertebesini ifade eden bir terim.

Hızır *öz.a.* (خضر) [< *Ar.***hızr**] Hz. Musa çağında yaşadığını inanılan ve kendisine ilâhî bilgi ve hikmet öğretildiği söylenen kimse. Ayrıca bazı kaynaklarda onun oturduğu yeri yeşerttiği, cennet ırmağından su içtiğine inanıldığı için bastığı her yerin yemyeşil olduğu inancı da yaygındır. Mitilojik kimliği yanında hâlen yaşamakta ve ahirete kadar yaşayacağı inancı, Hızır adı etrafında mutasavvıflar ile halk arasında yaygın efsanelerin oluşmasına da sebep olmuştur. Özellikle ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Hızır kıssası***" en çok tasavvuf ehlini ilgilendirmiş; tasavvufun iki ana ilkesi olan "**irşâd**" ve "**ilm-i ledünn**"ün bu kısasada bulunması sufîleri bu inanç etrafında yoğunlaşmaya sebep olmuştur. Bu kıssada aslolan Hz. Musa'nın bilmediği bir ilmi, "**ilm-i leddünn**"ün Hızır'a verilmiş olması ve o kişinin Hz. Musa'ya "**kılavuzluk**" **(irşâd)** etmesidir. Bundan dolayı mutasavvıflar genellikle Hızır'ı "**velî**" (*bk.* bu madde) olarak benimsemişlerdir. Öte yanda Bektaşîlik'te söz konusu olan on iki posttan biri olan "**mihmandarlık**" postunun sahibinin Hızır olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Hatta Hızır bazen Hz. Ali olarak kabul edilmiş, "***Mihman Ali'dir.***" sözü buradan çıkmıştır. **2.** *hlk.* Bengisuyu elinde bulun-

durduğuna inanılan kutsal ve ulu kişi.

Hızır günleri *a.* Halk arasında yaz günlerinin başlangıcı sayılan 6 mayıs "**hıdrellez**" günü başlayıp 26 ekim (8 kasım) gününe kadar 186 gün süren eski takvim dönemi için kullanılan bir terim (*bk.* **hıdrellez**).

Hızırilyâs *a.* (خضرالياس) [*Ar.*] Halk arasında "**hıdrellez**" olarak bilinen ve her yılın 6 mayıs gününe rastlayan ve Hızır ile İlyas'ın kavuştuğuna inanılan ve bundan dolayı kutlanan bayram için kullanılan terim. Kaynaklarda Hızır'ın denizde, İlyas'ın ise karada bulunan ve sıkıntı içinde olan kimselerin yardımına koştuğu inancı da yaygındır. Ancak Hızır'ın da karada dolaştığı söz konusudur (*bk.* **hıdrellez**).

hızlân *a.* (خذلان) [*Ar.*] Buyruklarını yerine getirmeyen kullardan Allah'ın yardımını ve mağfiretini kesmesi ve bu kullarını kendi hâllerine terk etmesi anlamında kullanılan kelâm terimi; "**nusret, tevfîk, lütuf**" karşıtı. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de üç ayette geçmektedir (***Âl-i imrân suresi,*** 3 / 156, 159, 160). Bu ayetlerde Uhut Gazvesinde yenilgiye uğrayan Müslümanların içinde bulunduğu durum anlatılırken, Allah'ın yardım ettiği kulları kimsenin yenemeyeceği, kendi hâllerine terk ettiği (hızlan) kimselerin de kolay kolay zafer kazanamayacağı ifade edilmektedir. Ayrıca değişik hadis rivayetlerinde de bu terimin sözlük anlamı kullanıldığı görülür (Wensinck, ***el-Mu'cem,*** "hzl" maddesi).

hızy *a.* (خزى) [*Ar.*] Sözlüklerde, "*Bir kötülük veya musibet karşısında hakir ve zelil duruma düşmek, rezil olmak.*" anlamında geçen bu söz, hakir olma, hor duruma düşme, rezil olma gibi daha çok kâfirler için kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on üç ayette fiil olarak, on bir ayette isim veya masdar, bir ayette de ism-i tafdil olarak kullanılan (M.F. Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hzy" maddesi) bu söz, hadislerde ise daha çok "*rüsva olma veya unutma*" anlamında yer almıştır (Wensinck, *el-Mu'cem,* "hzy" maddesi).

hibe *a.* (هبه) [*Ar.*] *fık.* Sözlüklerde, "*Bağışlamak, karşılıksız vermek.*" anlamında geçen bu söz, İslâm hukukunda bir malın bedelsiz veya karşılıksız bir başkasına temliki için kullanılan bir terimdir.

hicâp, -bı *a.* (حجاب) [*Ar.*] **1.** Hakka ve hakikate ulaşmada engel olan, ahret hayatında ise Allah'ı görme yolunda perde olarak nitelenen ve bu anlamda kullanılan bir terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı***

Kerîm'de yaklaşık aynı anlamlarda olmak üzere yedi ayette yer almaktadır (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hcb" maddesi). Hadislerde de aynı anlamlarda zikredilen bu terim, Hz. Peygamber'in, *"Allah'ın hicabı nurdur, eğer onu kaldırmış olsaydı bütün varlıklar yanardı."* sözünde en çarpıcı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır (Müslim, "İmân", 293-294; İbn Mâce, "Mukaddime", 13). ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ve hadislerdeki çeşitli kullanımlarına göre hicap, Allah'ı görmek isteyen kimseye ait bir engel olup kâfirler için kalbin mühürlenmesi, müminler için ise kalbin kararması ile manevî bir körlük olarak yorumlanmıştır. **2.** *tas.* Sufîler, tasavvuf ehli ile Allah arasında bulunan ve O'nu tanımaya engel olan her unsuru "**hicâb**" olarak nitelemişlerdir. Bazı sufîler hicabı şu dört unsur ile nitelemişlerdir: Dünya, nefis, halk, şeytan. Bazıları da bu unsurları yedi olarak göstermişlerdir: Yeme içme, şehvet, çoluk çocuk tutkusu, mal düşkünlüğü, makam hırsı, riya, bencillik.

hicâbe *a.* (حجابه) [*Ar.*] Kâbe'nin korunması, bakımı ve temizliği ile kapısının ve anahtarlarının özenle muhafazası.

hicr *a.* (حجر) [*Ar.*] Sözlüklerde, *"Engellemek, ayırmak."* anlamında geçen bu söz, Mekke'de Kâbe çevresinde yer alan ve o kutsal binadan ayrılmış gibi görünmekle beraber onun bir parçası veya uzantısı olarak kabul edilen bölge.

§ *tam.* **hicr-i Kâ'be** *a.* (كعبه حجر) Kâ'be'nin kuzey-batı duvarı ile Hatim arasında kalan boşluk.

hicr-i İsmâ'il *a.* (حجر اسماعيل) bk. **hicr-i Kâ'be**

Hicr suresi *a.* (حجر سوره سى) [< *Ar. "Sûretü'l-Hicr"* (سورة الحجر)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in on beşinci, iniş sırasına göre elli dördüncü suresi olup *"**Yûsuf suresi**"* (12)nden sonra ve *"**En'âm suresi**"* (6)nden önce Mekke'de nazil olmuştur ve 99 ayetten meydana gelmektedir. Adını sekseninci ayetinde geçen *"hicr"* sözünden alan bu surede Hicr şehri çevresinde yaşayan ve peygamberleri inkâr eden Semud kavminin nasıl helâk olduğu hikâye edilir ve arkasından da ***Kur'ân-ı Kerîm***'e inanmayan kâfirlere bir uyarı söz konusudur. Ayrıca burada ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ilâhî koruma altında olduğu, ona yapılabilecek saldırıların boşa çıkacağı vurgulanır. Bu surenin fazileti konusunda Übey b. Kâ'b'dan rivayet edilen, *"Hicr suresini okuyan kimseye muhacirlerin, ensarın ve Hz. Peygamberle alay eden kişilerin toplam sayısının on katı kadar ecir verilir."* sözü

kaynak gösterilmiştir. Hz. Peygamber'in *"**Hicr suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4491-4499.

hicret *a.* (هجرت) [< *Ar.* **hecr**] Dinî sebeplerle bir yerden bir başka yere, özellikle de Müslüman olmayan bir ülkeden bir İslâm ülkesine göç etme. İslâmî literatürde bu terim, genellikle Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göç etme olayını anlatmak için kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bire bir "**hicret**" terimi geçmemekle beraber, "**hecr**" kökünden türemiş otuz bir söz varlığı söz konusudur. Bunlardan bazıları, *"Allah için bir yerden başka bir yere göç etmek."* (***Bakara suresi,*** 2 / 218; ***Âl-i İmrân,*** 3 / 195, ***Nisâ suresi,*** 4 / 89); *"Bir yerden, kişiden veya gruptan ayrılmak."* (***Nisâ suresi,*** 4 / 34; ***Meryem suresi,*** 19 / 46) anlamlarına gelmektedir. Pek çok ayette de Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlardan söz edilmiştir. Yine bazı ayetlerde hicret eden kimse için "**muhâcir**" ve bunun çokluk biçimi olan "**muhâcirât, muhâcirîn**" sözü kullanılmıştır (M.F. Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hcr" maddesi). Ayrıca yine pek çok hadiste Rasûl-i Ekrem bu sözü sıkça kullanmış; hatta terimin faklı anlamlarını ifade etmiştir (Wensinck, *el-Mu'cem,* "hcr" maddesi). Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak gösterilmektedir. Bu olay, yalnızca bir beldeden bir başka beldeye göç olarak değerlendirilmemiş; İslâm'ın yayılışı ve yeniden oluşumu, devlet olma kimliğine kavuşması, kanunlarla yönetilme ilkelerinin benimsenmesi ve siyasî bir hareket olarak etkin konuma gelmesi gibi çok önemli yeniliklere vesile olmuştur. Bunların yanında sosyal hayatta da yenilikler baş göstermiş; her şeyden önemlisi de "**hicret**" bir takvim yılının oluşmasını sağlamıştır.

hicret-nâme *a.* (هجرت نامه) [< *Ar.* ***hicret*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin hicretin faziletlerini şiirleştiren eserler.

hicrî sene *a. bk.* **hicrî takvîm**

hicrî takvîm *a.* Hicrî-kamerî veya hicret-ay takvimi olarak da adlandırılan İslâm dünyasının dinî takvimine verilen ad. Bu takvim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"**Tevbe suresi**"* (9 / 36, 37) ne ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayanılarak oluşturulmuş; Rasul-i Ekrem'in hicret yılı (622) başlangıç yılı ve muharrem ayının ilk günü de yılbaşı olarak kabul edilmiştir. Hicrî takvimin bir yıllık süresi ayın dünya çevresinde on iki defa dolaşmasına göre hesaplan-

maktadır. Bu hesaba göre yıl, 354, 367 056 (354 gün, 8 saat 48 dakika 33 saniye 36 salise 18 erbaa 14 hamse 24 sitte) gün tutmaktadır ve güneş yılından 10, 875 144 gün eksik gelmektedir. Bundan dolayı dinî bayramlar ve kutsal günler, güneş takvimine göre her yıl bu eksik gün tutarında erken kutlanmaktadır. Bir başka deyişle bu günler her yıl değişik aylara rast gelmektedir. Bu hesaplamayı zaman içinde "muvakkithane"ler veya "rasathane"ler yapmışlardır. Hicrî takvimin bir yıllık ay sırası şöyledir: Muharrem, safer, rebîülevvel, rebîülâhir, cemâziyelevvel, cemâziyelâhir, receb, şaban, ramazan, şevval, zilkade, zilhicce.

hidâne *a.* (حضانه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukuna göre doğumdan başlayarak küçük çocukların bedenen ve ruhen sağlıklı bir şekilde bakılması, yetiştirilmesi ve eğitimini içine alan bir fıkıh terimi.

hidâyet *a.* (هدايت) [*Ar.*] İslâm inancına göre dünya ve ahret mutluluğunu sağlayacak doğru yolu gösterme ve bu yol için kılavuzluk etme, doğru yol. Bu kavram, kaynaklarda zikredildiği üzere ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ("***A'râf suresi***" 7 / 43) genellikle Allah'a izafe edilmekte; ayrıca ilâhî vahye, peygamberlere, meleklere, insana ve ümmetlere de nispet edildiği söylenmektedir.

hikmet *a.* (حكمت) [*Ar.*] (*ç. b.* **hikem**) **1.** İslâm dünyasında, din ve felsefe alanında kullanılan bir terim. Allah'a nispet edilen bu söz, değişik kelimelerle oluşturulan birleşik teşkillerle ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on beş yerde geçmektedir (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem*, "hkm" maddesi). **2.** *tas.* İlâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların oluşum amaçlarının kavranılması ile bunların sebep-sonuç münasebeti noktasında ilâhî iradenin rolünün iyi anlaşılması anlamında kullanılan tasavvufî terim.

hilâfet *a.* (خلافت) [*Ar.*] İslâm tarihinde ve İslâm devletlerinde Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde devlet başkanlığı kurumu, **"ehl-i sünnet"** (*bk.* bu madde) dünyasında dinî ve siyasî liderlik.

§ *tam.* **hilâfet-i hakkâniyye** *a.* (خلافت حقّانيّه) *tas.* Halkı irşat etme.

hilâfet-i insâniyye *a.* (خلافت انسانيّه) *tas.* İnsanlığı irşat etme.

hilâl *a.* (هلال) [< *Ar.* **hell**] (*ç. b.* **ehille**) Ay'ın kavuşum öncesi ve sonrasında yeryüzünden görünen iki ucunun yay gibi oluşumu için kullanılan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu terim, "***Bakara suresi***, 2 / 189"nde çokluk biçimiyle geçmektedir.

Burada Ay'ın gökyüzündeki hareketinin insanlar için, özellikle hac vaktinin tespitinde vakit ölçüsü olarak alındığı ifade edilmektedir. Ayrıca, İslâmî gelenekte namaz vakitlerin tespiti, oruca başlama ve iftar vakitlerinin tayini, bayram namazlarının başlama saati hep Ay'ın ve hilâlin görünümüne göre düzenlenmektedir. Ayrıca hilâl, 11. yüzyıldan başlayarak Hristiyan dünyasının sembolü olan "**haç**"a karşılık İslâmiyetin sembolü olarak kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir.

§ *tam.* **hilâl-i ahmer** *a.* (هلال احمر) Bugünkü Kızılay kurumunun 1877 yılında kurulan ilk adı olan terim.

hilâl-i ramazan *a.* (هلال رمضان) Ramazan ayının girdiği günü ifade eden yeni ay.

hilâliyye *a.* (هلاليّه) [*Ar.*] Kadiriyye tarikatinin Muhammed Hilâl b. Ömer el-Hamdânî (öl. 1147 / 1734) 'ye nispet edilen bir kolu.

hilâllemek *a.* İslâmî inançta abdest alırken el ve ayak parmaklarını su ile ovalamak, sakalın telleri arasına parmakları sokarak suyun iyice yüze ulaşmasını sağlamak işlemi için kullanılan bir terim.

hil'at *a.* (خلعت) [*Ar.*] İslâm devlet geleneğinde din ve devlet işlerinde başarılı olan kimselere halife veya hükümdarlar tarafından verilen şeref elbisesi. "**hil'at giydirme**" olarak da yaygınlaşan bu terim, sadece elbise ile sınırlı kalmayıp cübbe, ferace, sarık gibi diğer giyim eşyasının yanında altın ve gümüş eyerli at, bayrak ile çadırdan oluşan değerli eşyaları kapsamaktaydı.

hil bölgesi *a.* Mekke'de harem bölgesi dışında kalan yerler için kullanılan terim. Buraya, o yerde bulunan bitkilerin koparılması, av hayvanlarının avlanması helâl olduğu için "**hill**" adı verilmiştir.

hîle *a.* (حيله) [*Ar.*] (*ç. b.* **hiyel**) *fıh.* İslâm hukukunda bir kimsenin sözleşme veya yapılmış hukukî bir işlem için tek taraflı olarak kasten yanıltılması durumunu ifade eden bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yalnızca bir ayet (***Nisâ suresi***, 4 / 98) te "*çıkış yolu, çare*" anlamında kullanılan bu söz, "*Çare, kurnazlık, olumlu düşünce, iyi ve güzel işlerde yapabilme gücü.*" anlamında yorumlanmıştır. İslâm'ın temel ilkelerinden olan doğruluk ve dürüstlük, bir Müslüman için özüne ve sözüne güvenilir olarak tanımlanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber, sattığı buğdayın ıslak kısmını yığının altında saklayan bir Müslümana "*Her kim bize hîle eder, mağşûş*

şeylerle bizi aldatırsa o bizden değildir." (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. III, s. 160) diyerek onu uyarmıştır. Ayrıca Buharî, "**hîle**" konusunu kitabının "***Kitâbu'l-Hıyel***" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 15, s. 6824-6851) başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir.

§ *tam.* **hîle-i şer'iyye** *a.* (حيله شرعيّه) Yasaklanmış olan bir konunun olumlu sonuçlanmasını sağlamak amacıyla, şeklen kurallara uygun gibi görünen bir işlemi vasıta olarak kullanarak bir işi veya davranışı kurallara uygun gibi gösterme işlemi için kullanılan bir terim.

hilim *a.* (حلم) [< *Ar.* **hilm**] (*ç. b.* **ahlâm**) Sözlük anlamı, "*Sabırlı, temkinli, akıllı ve ağırbaşlı (kimse)* " olan bu söz, akıllı ve kültürlü, beşerî konularda hoşgörülü, medenî ve ahlâkî değerleri ön plana alan insanî vasıf olarak tanımlanan bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yalnızca bir ayet (***Tûr suresi***, 52 / 32) te çokluk biçimi olan "**ahlâm**" sözü ile yer alan bu terim, "akıl" anlamında ifadesini bulmuştur. Hadislerde "akıl, ağırbaşlılık, yumuşaklık" (bk. (Wensinck, ***el-Mu'cem,*** "hlm" maddesi) anlamında kullanılan bu söz, İslâmî kaynaklarda da Müslümanlığın temel değerlerinden ve faziletlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.

hilye *a.* (حليه) [*Ar.*] Sözlük anlamı, "*Süs, ziynet*" olan bu söz, Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri ve bu konuda yazılmış edebî eserleri ya da yine aynı konuda "**hüsn-i hat**"la yazılmış levhaları veya yazı stillerini ifade eden bir terim olarak dilde yaygınlaşmıştır. Bu konuda kaleme alınmış eserler genellikle "***Hilye-i Şerîf***" veya "***Hilye-i Nebevî***" olarak adlandırılmıştır. Zaman içinde "**hilye**" yazma geleneği öteki peygamberler ve dört halife için de söz konusu olmuş; hatta din ve tarikat ululları için de "**hilye**"ler kaleme alınmış ve bunlar İslâmî edebiyat tarihinde yerini almıştır. Öteki peygamber için yazılanlara, "***Hilye-i Enbiyâ***", dört halife için kaleme alınanlara, "***Hilye-i Çehâryâr-ı Güzîn***", din ve tarikat ululları için yazılanlara da "***Hilye-i Evliyâ***" ya da "***Hilye-i Ulemâ***" adları verilmiştir.

himmet *a.* (همّت) [*Ar.*] (*ç. b.* **himmet**) Sözlük anlamı, "*Arzu, istek, azim*" olan bu söz, kemale ulaşmak için kalbin bütün ruhsal gücüyle Allah'a yönelmesi ve bu konuda sarf edilen iradî güç. Tasavvuf ehli arasında genellikle "*Velîlerin teveccühü, tasarrufu ve olağan üstü işleri başarabilme gücü*" olarak anlaşılan ve algılanan bu terim, arzulanan bir şeyi

yürekten isteme ve gönülden ona bağlanma ve de onu elde etmeye çalışma olarak ifade edilmiştir. Yine sufîlere göre "**himmet**", müritlerin miracı ve ârifleri Cenâb-ı Hakk'a götüren buraktır.

hisâb *a.* (حساب) *bk.* **hesâp (I)**

hisbe *a.* (حسبه) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Hesap vermek, saymak."* olan bu söz, İslâm dünyasında birey, toplum, devlet hakları ile kamu düzenini koruma ve bu faaliyetleri yürüten kurumlar. Günümüzde bu faaliyetler ve kurumlar güvenlik kuvvetleri ile zabıtalar tarafından yürütülmektedir.

hitâp, -bı *a.* (خطاب) [*Ar.*] *tas.* Allah'ın insanı muhatap olarak alan sözleri anlamında bir tasavvuf terimi. Tasavvuf inancına göre insanlar, ilk defa ruhlar âleminde, yani "**Bezm-i elest**" (*bk.* bu madde) te ilk yaradılışta, Allah'ın hitabına mazhar olmuştur. Bu aşamada Allah'ın ruhlara *"Ben sizin Rabbiniz miyim?"* sözüne karşılık, ruhların *"Evet, Rabbimizsin!"* sözünü verdiği ezelî sözleşmesinin oluştuğu mecliste gerçekleşen bu "**hitâp**"ın manevî hazzı yine sufîlere göre hâlâ gökler âleminde teneffüs edilmektedir. İnsanın gönlüne düşen bu hitaplar, ilâhî, melekî, nefsî ve şeytanî olabilmektedir.

hiyâze *a.* (حیازه) [*Ar.*] *fık.* İslâm fıkhında, bir mala el koyma veya onu tasarrufu altında bulundurma.

hiyel *a.* (حیل) [*Ar.* **hîle**'*nin ç. b.*] *fık. bk.* **hîle**

hizb *a.* (حزب) [*Ar.*] Toplum hayatında önemli rol oynayan güçlü bir teşkilâta sahip bulunan cemaat, parti anlamında kelâm terimi, eşanlamlısı "**fırka**" (*bk.* bu madde).

hizip, -zbi (I) *a.* (حزب) [< *Ar.* **hizb**] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmişer sayfadan oluşan otuz cüzünden her birinin ayrıldığı dört eşit bölüm için kullanılan bir terim.

hizip, -zbi (II) *a.* (حزب) [< *Ar.* **hizb**] *tas.* Belli konularda veya amaçlarda kullanılmak veya okunmak için düzenlenmiş, özellikle de tarikat üyeleri tarafından okunması gelenek hâlini almış dualar için kullanılan bir tasavvuf terimi. Bu dualar, Arapça kısa ve secili cümlelerden oluştuğu için derin hikmetler içeren ve edebî değeri yüksek metinler olarak kabul edilmiştir. Nitekim bu özelliklerinden dolayı bu metinler, hem kolayca ezberlenebilmiş; üstelik onların hem okunması hem de dinlenmesi rahat olmuştur.

§ *tam.* **hizbü'l-âyât** *a.* (حزب الایات) Ayetlerden oluşan "**hizb**" metinlerine verilen ad.

hizbü'l-hamd *a.* (حزب الحمد) "***Fatiha suresi***"nin ilk sözü olan "**elhamdü**" ile başlayan"**hizb**" metinlerine verilen ad.

hizbü'n-nasr *a.* (حزب النصر) Herhangi bir savaşta zafer kazanılması için okunan "**hizb**" metinlerine verilen ad.

hizbullah *a.* (حزب الله) [< *Ar.* **hizb** + **Allah**] Allah'ın dinine tâbi olan, dini yüceltme ülküsü etrafında birleşen Müslüman gruplar. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Mâide suresi,*** 5 / 51 - 57" ile "***Mücâdele suresi,*** 58 / 22"nde "*Allah'ı, Rasulullah'ı ve müminleri sevenler, dost edinenler grubu*" anlamında geçmektedir. Bu son ayette ise "*Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı olmuştur.*" sözü bu terimin manevî gücünün bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu terim, 20 yüzyılın başlarında Lübnan'da aynı adla kurulan bir örgütün ortaya çıkması ile siyasî bir kimlik kazanmıştır. Amaçları, İsrail devletinin hâkimiyetini ve nüfuzunu kırmak, kendi anlayışları çerçevesinde bir İslâm devleti kurmak ülküsü etrafında yoğunlaşmakta ve günümüzde de faaliyetini devam ettirmektedir.

hizbuşşeytan *a.* (حزب الشيطان) [< *Ar.* **hizb** + **şeytân**] Şeytanın ordusu veya orduları, şeytana tâbi olanlar, şeytanın kavmi gibi anlamlara gelen ve "**hizbullah**" karşıtı olarak kullanılan bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Mücâdele suresi,*** 58 / 19"nde Allah'ın gazabına uğramış bir kavimden söz edilir ve bunların yanlış yolda oldukları vurgulanır; üstelik onların şeytanın etkisinde kalarak Allah'ı unuttukları üzerinde durularak onlar için bu terim kullanılır.

hizmet *a.* (خدمة) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında bir şeyhe veya tekkede bulunan dervişlere yardım etme anlamında kullanılmaktadır.

hoca *a.* (خواجه) [*F.*] (*ç. b.* **hacegân**) Farsça kökenli bu terim, "*Sahip, efendi, iyi eğitim görmüş kimse.*" anlamında kullanılırken sonradan kadılar, imamlar, ticaretle uğraşanlar da bu ad ile anılıyordu. Türkçede ise lakap olarak kullanılması Eski Türkiye Türkçesi dönemi ile söz konusudur. Söz gelişi Hoca Ahmed Yesevî, Hoca Dehhanî, Hoca Mesud, Hoca Sadeddin, Hoca Nasreddin bu yaygın kullanımlardan birkaçıdır. Daha sonra 20. yüzyıl ile birlikte bu söz, özel adlardan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Tarikat büyüklerine ise kelimenin çokluk biçimi olan "**hâcegân**" sözü uygun bulunmuş; "**tarikat-i hâcegân, hatm-i hâcegân, silsile-i hâcegân**" terimleri yaygın bir kullanım alanı bulmuş-

tur. Bu terim, Cumhuriyet döneminde âlimler, imamlar, vaizler, eğitim kurumlarında da orta öğretim öğretmenleri ile üniversite öğretim üyesi ve yardımcıları için de kullanılmaktadır.

Hristiyan *öz.a.* (خرستیان) [< *Yun.* ***khristianos***] Hz. Îsâ dinine tâbi olanlar; Îsevî, Mesihî, Nasrânîler için kullanılan bir terim.

Hristiyanlık *a.* Hz. İsa'nın peygamberi olduğu ilâhî din için kullanılan bir terim, İsevîlik, Mesihîlik, Nasrânîlik. Hristiyanlık dininin kutsal kitabı "***Kitâb-ı Mukaddes***" (*bk.* bu madde) olup "***Ahd-i Atîk***" (*bk.* bu madde) ve "***Ahd-i Cedîd***" (*bk.* bu madde) bölümlerinden oluşmaktadır. Temel inançları ve prensipleri itibariyle "**dogma**"lara dayalı bu dinin merkezî "**kilise**"dir ve "***Kitâb-ı Mukaddes***"in yorumu ile şekillenen bu dogmalar, Hristiyanlık dininin yapısını, düzenini ve yayılmasını kiliseler kanalıyla halka iletilmektedir.

hu *a.* (هو) [*Ar. üçüncü teklik şahıs zamiri*] (*O zamiri*) **1.** Zikir ve mukabelede dervişin Allah adı niyetine tekrar ettiği söz. **2.** *tas.* Sufîlere göre Allah'ın zatını ifade eden bir terim.

hub *a.* (حب) [< *Ar.***hubb**] Sevgi anlamında olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de, Allah'ı, Peygamber'i, aile bireylerini, inananları, inançları, dünya nimetlerini, bağışlanmayı, hayırlı işleri sevmek için kullanılmış; bundan dolayı da övülmüş ve teşvik edilmiştir.

hubullah *a.* (حب الله) [< *Ar.* **hubb** + **Allah**] "*Allah'ı sevmek, O'nun mağfiretini, rızasını ve yakınlığını beklemek.*" anlamında kullanılan bir terim. Bir kimsenin Allah'ı sevmesi için Müslüman olması, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yolunda yürümesi, ibadet etmesi, Hz. Peygamber'e ve O'nun sünnetine uyması, salih ameller içinde olması, Allah'tan gelene razı olması, ahret inancına sahip olması gerekmektedir.

hubunnebî *a.* (حب النبي) [< *Ar.* **hubb** + **Allah**] "*Peygamber sevgisi.*" anlamında olan bu terim, özellikle son peygamber olan Hz. Muhammed'i sevmesi, O'nun sünnetine uyması ve iman etmesini ifade etmektedir.

huccet *a.* (حجّت) [*Ar.*] *bk.* **hüccet**

Hucurât suresi *a.* (حجرات سورهسی) [< *Ar.* "*Sûretü'l-Hucurât*" (سورة الحجرات)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kırk dokuzuncu, iniş sırasına göre yüz altıncı suresi olup "***Tahrim suresi***" (66)nden önce ve "***Mücâdele suresi***" (58)nden sonra Medine'de azil olmuştur ve on sekiz ayetten meydana gelmektedir. Sure adını dördüncü ayette geçen ve "**hücre**" sözünün çokluk biçimi

olan "**hucurât**" (Hz. Peygamber'in dokuz odadan oluşan evi) tan alır. Surenin nüzul sebebi, Hz. Peygamber'i ziyarete gelen Temîmoğulları kabilesinden bazı kişilerin saygısızca ve kaba davranışları üzerinedir. Bundan dolayı da İslâmî edep ve ahlâkın fazileti üzerinde ısrarla durulur. Hz. Peygamber'in "***Hucurât suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4774-4779.

hudâ *a.* (خدا) [*F.*] Allah adı olarak kullanılan Farsça bir terim.

hudâvendigâr *a.* (خداوندکار) [*F.*] Tasavvuf ehli arasında Hz. Mevlânâ için kullanılan söz.

Hûd suresi *a.* (هود سوره سى) [< *Ar.* "*Sûretü Hûd*" (سورة هود)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in on birinci, iniş sırasına göre elli ikinci suresi olup "***Yûnus suresi***" (10)nden önce Mekke'de azil olmuştur ve yüz yirmi üç ayetten meydana gelmektedir. Sure adını elli, elli üç, elli sekiz, altmış ve seksen dokuzuncu ayetlerde geçen Hûd peygamberden almaktadır. Surenin bütününde peygamber kıssaları anlatılmaktadır. Bu surenin fazileti olarak "*Cuma gününde Hûd suresini okuyunuz.*" mealindeki hadis gösterilmektedir (*bk.* ***Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, III,*** s. 143.). Hz. Peygamber'in "***Hûd suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4454-4465.

hudûdullah *a.* (حدودالله) [*Ar.*] "*Allah'ın insanlar için ortaya koyduğu sınırlar ve kurallar, hükümler, emir ve yasaklar, farzlar ile haram kıldıkları ve helâl olarak sundukları.*" anlamında olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dokuz ayette yer almaktadır. Özellikle, "***Bakara suresi***" (2)nin 187. ayetinde "**hudûdullah**" oruçlu bir Müslüman için ortaya konan yasaklar ile mubah olanlar anlatılır. Aynı surenin 229 ve 230. ayetlerinde bu terim beş defa tekrar edilerek erkek ve kadının boşanabilme hakkı üzerinde durulur ve bunlar "**hudûdullah**" (*Allah'ın koyduğu sınırlar*) olarak ifade edilir. "***Nisâ suresi***" (4)nin 12 ve 13. ayetlerinde miras hakkı üzerinde durulur, bunların paylaşım ölçüsü anlatılır. Bu ölçüler, "**hudûdullah**" (*Allah'ın koyduğu sınırlar*) olarak nitelenir. "***Mücadele suresi***" (58) nde bu konu, karılarına "zihar" (*eşlerini anneleri gibi görüp cinsel ilişkiden çekinme*) yapanların affı için konulan "**kefaret**" (*bk.* bu madde) üzerinedir. Bu kefaret de "**hudûdullah**" (*Allah'ın koyduğu sınırlar*) olarak gösterilmektedir. "***Talâk suresi***" (58) nde ise kadının boşanması ve "**iddet**" (*bk.* bu madde) konusundaki "**hudûdullah**" (*Allah'ın koyduğu sınırlar*) üze-

rinde durulur. Bunlar, Allah'ın sınırlarının korunması, emir ve yasakları olarak gösterilmiş; bunlara uyanlar övülmüş veya mükâfatlandırılacakları müjdelenmiş; uymayanlar ise aşağılanmış veya cezalandırılacakları ifade edilmiştir.

hudûs *a.* (حدوث) [*Ar.*] Allah'ın varlığını kanıtlamak amacıyla kozmolojik delillerden biri için kullanılan kelâm terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer almayan bu söz, kelâm bilimi içinde ele alınmış ve yorumlanmıştır.

hukûk *a.* (حقوق) [*Ar.* **hakk**'*ın ç. b.]* **1.** İnsanların veya toplumların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen ve kamu gücü ile desteklenmiş zorlayıcı niteliklere sahip yaptırımlar bütünü için kullanılan terim. Bu yapısı ile hukuk, bireyin hak ve sorumluluklarını belirlerken özgür yaşama biçimini de sağlamaktadır. Öte yanda da toplumlar arası ilişkilerde insanların özel ya da genel çıkarlarını korumak, aralarındaki adalet ölçüsünü güçlendirmek ve düşmanlık unsurlarını ortadan kaldırmak ilkelerini sağlamaktadır. **2.** Dinin, aklın ve adalet düzeninin tanıdığı yetki, kuvvet ve imtiyazlar için kullanılan terim. Bu bağlamda ise söz konusu olan iki önemli unsur vardır: Allah hakkı **(hukûkullah)** ve kul hakkı **(hukûk-ı ibâd** veya **hukûku'l-ibâd)**.

§ *tam.* **hukûk-ı ibâd** *a.* (حقوق عباد) *bk.* **hukûku'l-ibâd**

hukûk-ı şer'iyye *a.* (حقوق شرعيّه) *fık.* Şer'î hukuk.

hukûk-ı te'âmüliyye *a.* (حقوق تعامليّه) Örf hukuku.

hukûku'l-ibâd *a.* (حقوق العباد) Günümüzde, *"Temel insan hakları."* kavramı karşılığında kullanılmış olan terim. Bu konuya giren hakların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz: Yaşama hakkı, kanun önünde eşitlik ve savunma hakkı, vatandaşlık hakkı, mülk edinme hakkı, çalışma ve ticaret yapma hakkı, eğitim ve öğretim hakkı, din ve fikir hürriyeti hakkı, haber alma hakkı, seçme ve seçilme hakkı, aile hukuku hakkı, özel hayatın gizliliği ile dokunulmazlık hakkı.

hukûkullah *a.* (حقوق الله) [*Ar.*] *"Allah hakları."* anlamında kullanılan bu terim, kulun Allah'a karşı sorumluluklarını ve yükümlülüklerini ifade etmektedir. Bunlar, Allah'a iman ve ibadet, namaz, oruç, hac olarak gösterilirlerken, yasaklar olarak da zina, içki, kumar, nankörlük ve Allah'a şirk koşma gibi eylem ve

davranışlara işaret edilmiştir. Bunlara uyanlar övülmüş veya mükâfatlandırılacakları müjdelenmiş; uymayanlar ise aşağılanmış veya cezalandırılacakları ifade edilmiştir.

huld *a.* (خلد) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Uzun zaman kalmak, devam etmek."* olan bu söz, bir şeyin değişmemesi ve bozulmaması ya da değişmenin uzun zaman sonra gerçekleşmesi yanında cennet ve ahreti ifade eden bir ***Kur'ân*** terimi olarak kaynaklarda yer almaktadır. ***Kur'ân-ı Kerîm'***de seksen yedi yerde geçmektedir (M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hld" maddesi). Bunlardan otuz yedi ayette cennet ehli, kırk sekiz ayette cehennem ehli için kullanılmıştır. Hadis rivayetlerinde de bu terim, aynı anlamlarda kullanılmıştır" (bk. (Wensinck, ***el-Mu'cem,*** "hld" maddesi).

hulefâ *ç.a.* (خلفا) [*Ar.***halîfe***'nin ç. b.*] *"Bir yerden ayrılanın yerine geçen kimse."* anlamına gelen "**halîfe**"nin çokluk biçimi olan bu söz, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra İslâmın koruyucusu ve dinî lideri olan kimseler için kullanılan bir terimdir, çâryâr (*bk.* bu madde).

§ *tam.* **hulefâ-i erba'a** *ç.a.* (خلفاء اربعه) *tas.* Tasavvuf ehli arasında, Hz. Ebû Bekir'in neşesinde marifet, Hz. Ömer'in neşesinde şerîat, Hz. Osman'ın neşesinde tarikat, Hz. Ali'nin neşesinde hakikati görme anlamında terim.

hulefâ-yı râşidîn *ç.a.* (خلفاى راشدين) Dört halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali). Hz. Peygamber'den sonra halifelik görevini yürüten bu dört seçkin kimse için Sünnî Müslümanların kullandığı bir terim. Bu söz, Peygamber'in uzun bir hadisine dayandırılmaktadır. Burada Rasul-i Ekrem, *"Herhangi bir ihtilâfla karşılaştığınızda size düşen görev, benim sünnetime ve hulefâ-yı râşidînin sünnetine uymaktır."* (İbn Mâce, "Mukaddime", 6; Tirmîzî, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5) demiştir. Burada geçen "**hulefâ-yı râşidîn**" sözünü, ilk dört halife olarak kabul edenler olduğu gibi, buna öteki Müslüman imamların da dahil edilmesini savunan ulemâ da olmuştur. Nitekim bunlardan bazıları Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'e bundan dolayı "**beşinci râşid hâlife**" unvanını uygun bulmuşlardır. Buna benzer savunulan hükümlere karşın Sünnî İslâm dünyasında "**dört halife**" veya "**dört seçkin dost**" terimleri yaygınlaşmış ve halifelik dört sayısı ile sınırlı tutul-

muştur. Bunlara Farsça, "**çâr-yâr-ı güzîn**" (*bk.* bu madde) de denilmiştir.

hulefâ-i selâse *ç.a.* (ثلاثه خلفاء) *tas.* Tasavvuf ehli arasında, Hz. Ömer'in hançer ile, Hz. Osman'ın katîlen ve Hz. Ali'nin ok ile şehadetinin ifadesi olan terim.

hulûl *a.* (حلول) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Bir şeyi çözümlemek, bir yere yerleşmek."* olan bu söz, iki cismin birleşmesi, varlıkla onun özü arasındaki münasebet, bir şeyin varlığının bir başkasının varlığıyla aynı olması gibi tanımlamaları yanında, ilâhî zatın veya sıfatların yaratıklardan birine veya bütününe sirayet edip onlarla birleşmesini ifade edilen kelâm terimi.

§ *tam.* **hulûl-i civârî** *a.* (جواری حلول) *tas.* Yanı başında bulunma anlamında tasvvufî terim.

hulûl-i sereyânî *a.* (سریانی حلول) *tas.* Ateşin kömüre uzanması anlamında tasvvufî terim.

hulûl-i ta'allukî *a.* (تعلّقی حلول) *tas.* Ruhun bedene girmesi anlamında tasvvufî terim

hulûliyye *a.* (حلوليّه) [*Ar.*] *bk.* **hulûl**

humûl *a.* (خمول) [*Ar.*] *tas.* Dünya malından, mülkünden, makam, mevki ve şöhret tutkusundan sıyrılarak tevazu içre yaşamaya, yoksullara yardım peşinde koşmaya kendisini adamış kimseler için kullanılan bir tasavvuf terimi.

humus *a.* (خمس) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Beşte bir."* olan bu söz, İslâm hukukunda savaş veya başka yollarla elde edilen ganimet mallarından beşte birlik payın devlet hazinesine ayrılması için kullanılan fıkıh terimi. İlk defa Hz. Peygamber döneminde Bedir zaferinden sonra gündeme gelen ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Enfâl suresi***" (8)nin bu sırada inmiş olmasının; ayrıca "**enfâl**" sözünün humus ve teşvik ödülü anlamına gelmiş olmasının dinen uygun bulunduğu fıkıh âlimlerince ifade edilmiştir. Adı geçen surede belirtilen taksim miktarı ve kamu yararına sarf edilmek üzere devlet tarafından tahsil edilmesi bakımından "**humus**", tıpkı "**zekât**" (*bk.* bu madde) ve "**fey**" (*bk.* bu madde) gibi devlet gelirlerinden biri sayılmıştır. Yine aynı surenin 41. ayetinde "**humus**"un Allah'a, Peygamber'e ve onun yakın akrabasına, yetimlere, yolculara, yoksullara dağıtılması da salık verilmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra "**humus**"un taksimi konusunda hem mezhepler, hem de İslâm âlimleri arasında çok farklı görüşler ileri

sürülmüştür. Buharî, "**humus**" konusunu kitabının "***Kitâbu'l-Humus***" başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 6, s. 2878-2940).

hurâfe *a.* (خرافة) [< *Ar.***haref**] Sözlük anlamı, "*Akla ve gerçeğe aykırı düşen aldatıcı söz.*" olan bu terim, mantıkî temelden yoksun düşünceleri ve uygulamaları dinî değerler çerçevesinde gösterip onların benimsenmesini savunan batıl inanç ve uygulamalar için kullanılmıştır. Bu söz, ne ***Kur'ân***'da ne de hadislerde detaylı söz konusu değildir; ancak çoklukla kelâm bilginleri tarafından ele alınmıştır. Bundan dolayı da her iki İslâmî temel kaynakta yer almayan bu batıl inanç dinen reddedilmiştir.

hûrî *a.* (حوري) [*Ar.*] Cennette var oldukları ifade edilen güzel kadınlar için kullanılan bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**hûr**" sözü dört ayette yer almaktadır. Bunlardan üçü "***Duhan suresi***" (44 / 54), "***Tûr suresi***" (52 / 20), "***Vâkı'a suresi***" (56 / 22) nde "*iri kara gözlü (güzel kadın)* " anlamında olup öteki de "***Rahmân suresi***" (55 / 72) nde "*Çadırlar içinde gözlerini yalnızca kocalarına çevirmiş huriler.*" biçiminde geçmektedir. Ayrıca yine ***Kur'ân***'da değişik ayetlerde "**hûrî**" tasvirlerine rastlanmaktadır.

hurûf *a.* (حروف) [*Ar.* **harf***'in ç. b.*] Harflerin yazılış biçimleri ile rakamlar arasında münasebet kurarak tabiat olaylarını etkileme gücünün bulunduğunu savunan ve bu güç doğrultusunda gaipten haberler verme yolunu deneyen bir bilim dalı için kullanılan terim.

§ *tam.* **hurûf-ı mukatta'a** *a.* (حروف مقطّعه) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi dokuz suresinin başında bulunan ve kendi adlarıyla söylenen harfler. Arap alfabesindeki on dört harf (ق، ك، ل، م، ن، ه، ى، ع، ط، ص، س، ر، ح، ا) için kullanılan "**hurûf-ı mukatta'a**"nın, üçü tek, dördü iki, üçü üç, ikisi dört, ikisi de beş harften oluşmaktadır ve ***Kur'ân***'ın isimleri olarak nitelenmektedir. Ayrıca bu harflerden bazıları Allah'ın bazıları da başka varlıkların kısaltması olarak gösterilmektedir.

"**hurûf-ı mukatta'a**"nın alfabetik listesi şöyle:

1. Elif-lâm-mim
   الم Bakara suresi, 2
2. Elif-lâm-mim
   الم Âl-i imrân suresi, 3
3. Elif-lâm-mim
   الم Ankebût suresi, 29

4. Elif-lâm-mim
الم Rûm suresi, 30
5. Elif-lâm-mim
الم Lokman suresi, 31
6. Elif-lâm-mim
الم Secde suresi, 32
7. Elif-lâm-mim-ra
المر Ra'd suresi, 13
8. Elif-lâm-mim-sad
المص A'râf suresi, 7
9. Elif-lâm-ra
الر Yûnus suresi, 10
10. Elif-lâm-ra
الر Hûd suresi, 11
11. Elif-lâm-ra
الر Yûsuf suresi, 12
12. Elif-lâm-ra
الر İbrâhîm suresi, 14
13. Elif-lâm-ra
الر Hicr suresi, 15
14. Ha-mim
حم Mü'min suresi, 40
15. Ha-mim
حم Fussılet suresi, 41
16. Ha-mim
حم Zuhruf suresi, 43
17. Ha-mim
حم Duhan suresi, 44
18. Ha-mim
حم Câsiye suresi, 45
19. Ha-mim
حم Ahkâf suresi, 46
20. Ha-mim-ayn-sin-kaf عسق
حم Şûrâ suresi, 42
21. Kaf
ق Kaf suresi, 50
22. Kaf-he-ye-ayn-sad
كهيعص Meryem suresi, 19
23. Nun
ن Kalem suresi, 68
24. Sad
ص Sad suresi, 38
25. Ta-ha
طه Taha suresi, 20
26. Ta-sin
طس Neml suresi, 27
27. Ta-sin-mim
طسم Şu'arâ suresi, 26
28. Ta-sin-mim
طسم Kasas suresi, 28
29. Yâsin
يس Yâsin suresi, 36

hurûfîlik *a.* Fazlullah Hurûfî (öl. 796 / 1394)nin kurduğu ve harflerin gizli sırlarına dayanan batınî bir inanç sistemi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen bütün "**fazl**" sözleriyle Fazlullah'ın kastedildiğine ve onu Allah'ın zuhuru şeklinde görmeye inanan bu düşünce sisteminin ana kitabı yine Fazlullah'ın kaleme aldığı ***Câvidân-nâme*** olup bu eseri ilâhî kitap olarak kabul eden hurûfîlik, İran'dan sonra Anadolu'da da Fazlullah'ın damadı Ali el-A'lâ vasıtasıyla yayılmıştır.

husûf namazı *a.* Ay tutulması üzerine kılınan iki veya dört rekât namaz için kullanılan bir terim.

huşû *a.* (خشوع) *[Ar.] tas.* Tasvvuf dünyasında bütün canlı organlarını hareketsiz bir tarzda dış dünyaya kapatarak kendi ruh dünyasına dalma hâli.

hutâme *a.* (حطامه) [*Ar.*] Cehennemin kızgın ve ateşten yakıcı olan beşinci katı. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Humeze suresi***" (104)nin 5. ayetinde geçmektedir.

hutbe *a.* (خطبه) [*Ar.*] **1.** Sözlük anlamı, "*Bir topluluk önünde yapılan etkili konuşma.*" olan bu terim, Cuma ve bayram namazları sırasında hutbe denilen yüksekçe yerden imamın verdiği öğüt ve okuduğu dua için kullanılmaktadır. Bu söz ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmemekle birlikte pek çok hadiste dile getirilmiştir (Wensinck, ***el-Mu'cem,*** "htb" maddesi). Cuma hutbesinin namazdan önce okunması ve farz olarak kabul edilmesi söz konusu iken bayram hutbelerinin namazdan sonra okunması ve sünnet olarak değerlendirilmesi yaygın inançtır. 2. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra halifeliğin benimsenmesi üzerine siyasî nitelik kazanmış ve her halife devletin hâkimiyetinin sembolü olarak halka hutbe okunması geleneğini başlatmış; bu gelenek Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar sürmüştür.

huzûr *a.* (حضور) [*Ar.*] *tas.* Sufilikte halk ile irtibatını kesmiş olan salikin Allah'ı kalbinde bulması.

§ *tam.* **huzûr-ı hak** *a.* (حق ر حضو) *tas.* Tasavvuf yolunda kendi nefsinden uzaklaşarak Hak ile bütünleşmek.

hüccet *a.* (حجت) [< *Ar.* **hacc**] (*ç. b.* **hicâc, hücec**) **1.** Sözlük anlamı, "*Delil, belge, senet.*" olan bu söz, bir hükmün doğruluğunu kanıtlamak amacıyla ileri sürülen delil. **2.** Şi'â dünyasında yetkin ve uzmanlaşmış bilim adamlarına verilen unvan. **3.** Hadis biliminde, üç yüz bin veya sekiz yüz bin hadisi bilen kimse. **4.** Hadis biliminde, en üst mertebeye ulaşmış hadis âlimi için kullanılan terim, eşanlamlısı: "**hâkim, hâfız, imâm, muhaddis**" (*bk.* bu maddeler).

§ *tam.* **hüccet-i dâfi'a** *a.* (حجت دافعه) *huk.* Bir sorunu ispata delil olmayıp talep ve iddiayı ortadan kaldırmaya delil olan hüccet.

hüccet-i kāsıra *a.* (قاصره حجت) *huk.* Şahsa bağlı olan veya şahıs ile sınırlı olan hüccet.

hüccet-i müsbite *a.* (مثبته حجت) *huk.* Şehadet gibi ispatta delil olan hüccet.

hüccet-i müte'addiyye *a.* (حجت متعديه) *huk.* Hükmü sadece taraflarla sınırlı olmayıp dava ile ilgili başka kişileri de kapsayan hüccet.

hüccet-i zahriyye *a.* (ظهريه حجت) *huk.* Başında veya bel-

genin arkasında sebebi yazılı olan hükmün tasdikli suretini gösteren delil.

hüccetü'l-İslâm *a.* (حجت الاسلام) **1.** İslâm dininin en yetkin bilim adamı. **2.** İmam Gazalî.

hücre *a.* (حجره) [*Ar.*] (*ç. b.* **hücerât, hücürât, hücrât**) *tas.* Sözlük anlamı, *"Küçük oda, odacık."* anlamında olan bu söz, tasavvuf dünyasında tekkelerde veya çilehanelerde dedelere ayrılmış odaların her biri için kullanılan bir terim.

§ *tam.* **hücre-i sa'âdet** *a.* (حجره سعادت) Hz. Muhammed'in defnedildiği Hz. Âişe'nin odası.

hüdâ *a.* (هدى) [*Ar.*] *"Hidâyet rehberi."* anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm*** için kullanılan ve O'nun adlarından biri. "Bakara suresi" (2)nin 2., 97. ve 185. ayetlerinde "... hidâyetin ta kendisi..." anlanında ***Kur'ân*** için kullanılmıştır.

hüdhüd *a.* (هدهد) [*Ar.*] (*ç. b.* **hedâhîd)** Çavuşkuşu, ibibik; ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Neml suresi,*** 27"nin 20-24. ayetlerinde adı geçen ve Süleyman kıssası çerçevesinde Süleyman Peygamber ile Seba Melikesi Belkıs arasında haber getirip götüren kuş. Ayrıca bu terim, İslâmî edebiyatın önemli eserlerinden olan Feridüddin-i Attâr'ın ***Mantıku't-tayr*** adlı mesnevîsinde "**akl**"ı temsil etmektedir.

hükmen merfû *a.* (حكماً مرفوع) [*Ar.*] Hadis biliminde, Hz. Peygamber'e isnat edilmediği hâlde "**merfû**" (*bk.* bu madde) olduğuna kanaat getirilen hadis.

hükûmet *a.* (حكومت) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Hüküm ve karar vermek, adaletle hükmetmek."* anlamında olan bu söz, zaman içinde idarî ve siyasî bir nitelik kazanarak yönetme tarzı veya biçimi için kullanılan bir terim olarak ön plana çıkmıştır.

§ *tam.* **hükûmet-i adl** *a.* (حكومت عدل) *huk.* İslâm ceza hukukunda ağır bir eyleme maruz kalmış kimseye ödenmek üzere bedeli hâkim tarafından belirlenen tazminat için kullanılan terim.

hüküm, -kmü *a.* (حكم) [*Ar.*] (*ç. b.* **ahkâm) 1.** Sözlük anlamı, *"Düzeltmek, düzenlemek, karar vermek."* olan bu söz, kelâm, mantık ve fıkıh bilimlerinde yaygın olarak kullanılan bir terimdir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"Yargılama, karar verme."* anlamında otuz iki yerde geçen bu söz, türevleriyle beraber çok daha yaygın bir kullanım özelliği gösterir (M.F. Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hkm" maddesi). Aynı tarzda hadis mecmualarında da çok sık

geçen bu terim, özellikle hüküm verme mertebesinde olan kimselerin Allah'tan korkmaları ve öfke durumunda hüküm vermekten kaçınmaları tavsiye edilmiştir. Buharî, bu konuyu kitabının "*Kitâbu'l-Ahkâm*" başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 15, s. 6985-7078). **2.** *fık.* Bu terim, İslâm hukukunda devlet idaresini ve siyasî otoriteyi ifade ederken muhakeme usul hukukunda da mahkeme kararı için kullanılmıştır.

§ *tam.* **hükm-i gıyâbî** *a.* (غيابى حكم) Bir davada sanığının gıyabında verilen karar anlamında terim.

hükm-i red *a.* (حكم رد) Mirasın kabul edilmemesi anlamında terim.

hükm-i temerrüdî *a.* (حكم تمرّدى) Bir davada sanığının mahkemeye gelmemekte direnmesi durumunda ve yokluğunda verilen ceza.

hükm-i şerîf *a.* (حكم شريف) *bk.* **fermân**

hükm-i vicâhî *a.* (حكم وجاهى) Bir davada sanığının yüzüne karşı verilen ve okunan karar anlamında terim.

hükümranlık *a.* Allah için söz konusu olduğunda, bütün evrenin yönetimi, yani "**mülk**" (*bk.* bu madde) için kullanılmıştır.

hülle *a.* (حلّه) [*Ar.*] İslâm hukukunda üç talak ile boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmesi amacıyla bir başka erkekle evlenmesi için kullanılan bir terim. Bu durumun, gerek İslâm öncesinde gerekse İslâm'ın ilk yıllarında erkeklerce fazlaca istismar edilmesi üzerine "*Bakara suresi*" (2 / 229-230) ndeki ayetlerin inmesi söz konusudur. Bu ayetlere göre erkeğin boşanma hakkı üçle sınırlandırılmış ve üçüncü boşanmadan sonra kadının başka bir erkekle yeni bir evlilik yapmadıkça ve bu evlilik sona ermedikçe önceki boşandığı kocasıyla yeniden evlenemeyeceği hükme bağlanmıştır. İslâm toplumunda "**hülle**" hukukunun değişik mezhepler, dönemler ve bölgelerde farklı uygulamalar çerçevesinde gerçekleştiği de bu konuda yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir.

Hümeze suresi *a.* (همزه سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'l-Hümeze"* (سورة الهمزة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz dördüncü, iniş sırasına göre otuz ikinci suresi olup "***Kıyâmet suresi***" (75)nden sonra ve "***Mürselât suresi***" (77)nden önce Mekke'de nazil olmuştur ve dokuz ayetten meydana gelmektedir. Adını baş taraftaki "*Başkalarını arkadan çekiştirip kötüle-*

meyi huy edinen kimse." anlamındaki "**hümeze**" sözünden alan bu kısa sure, dinî-ahlâkî bir öğüt niteliğini taşımaktadır.

hünkâr müezzini *a.* Osmanlı sarayında görev yapan padişah müezzinleri için kullanılan bir terim.

hünsâ *a.* (خنثى) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda doğuştan çift cinsiyetli, yani hem erkeklik hem de dişilik organına sahip veya cinsiyeti belirsiz kimse.

§ *tam.* **hünsâ-yı gayr-ı müşkil** *a.* (خنثى غير مشكل) Çift cinsiyete sahip olan bir kimsenin, biri diğerine baskın bir cinsiyet özelliği göstermesi, yani erkek veya kadın vasfının ön plana çıkması ya da ağır basması durumu için kullanılan bir terim.

hünsâ-yı müşkil *a.* (مشكل خنثى) Çift cinsiyete sahip olan bir kimsenin, cinsiyet özelliğinin kolayca anlaşılamayan, yani erkek veya kadın vasfının belirgin bir biçimde tespit edilemeyen ya da erkeklik veya dişilik organlarından hiç birini taşımayan kimseler için kullanılan bir terim.

hürmet *a.* (حرمت) [*Ar.*] *"Haram olma, haramlık."* anlamında kullanılan terim.

§ *tam.* **hürmet-i galîza** *a.* (حرمت غليظه) Üç talak ile ("*üçten dokuza şart olsun*" demekle) oluşan haram.

hürmet-i hafîfe *a.* (خفيفه حرمت) Bir veya iki talak ile oluşan haram.

hürmet-i musâhere *a.* (حرمت مصاهره) Evlilik münasebetiyle oluşan akrabalıktan doğan haramlığı ifade eden terim. İslâm inancına göre, evlilikten doğan akrabalık sebebiyle kendileri ile evlenilmesi yasak olan kimseler iki gruba ayrılmıştır. Birinci grupta kendileriyle ebediyen evlenilmesi yasak olanlar girmektedir. Bunlar, üvey anne, üvey nineler, gelinler, kayın valideler, üvey kızlar, eşin torunları olarak belirlenmiştir. İkinci grupta ise evliliğin geçici olarak yasaklandığı kimseler sayılmaktadır. Bunlar ise teyze, hala, eşlerin kardeşleri, yeğenler olarak gösterilmektedir. Eşler birbirinden ayrılmadıkça veya ölüm hâli olmadıkça bu kimseler ile evlenmek veya nikâh kıymak haram sayılmıştır.

Hüseyniyye (I) *a.* (حسينيّه) [*Ar.*] Şî'a grubunun muharrem ayında toplu matem törenlerini yaptıkları yer.

Hüseyniyye (II) *a.* (حسينيّه) [*Ar.*] İslâmî bilimler alanında 9. yüzyılda Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr (öl. 230 / 845) tarafından kurulan kelâm ekolü için kullanılan terim, *bk.* **Neccâriyye**

hüsrân *a.* (خسران) [< *Ar.* **hasr]** ***Kur'ân*** ve hadislerde, dünya ve âhiret mutluluğundan mahrum olma. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de türevleriyle birlikte altmış beş ayette yer almaktadır (M.F. Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hkm" maddesi).

hüsün, -snü *a.* (حسن) [*Ar.*] (*ç. b.* **mehâsin)** *"Güzellik"* anlamındaki bu söz, başka kelime veya terkiplerle birlikte yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **hüsn-i hâtime** *a.* (حسن خاتمه) İslâmî inanca göre, bu dünyadan iyi amellerle göçüp gitme anlamında kelâm terimi.

hüsn-i zann *a.* (حسن ظنّ) Bir kimse hakkında iyi kanaat taşımak.

hüsün ve kubuh *a.* Manevî güzellik ve çirkinlik, iyilik ve kötülük, âhiret hayatı bakımından fayda ve zarar için kullanılan kelâm terimi.

hüve hüve *a.* (هو هو) [*Ar.*] (*O odur, o kendisidir.*) Varlık ve mevcedat için kullanılan kelâm terimi.

hüvelbâkî *a.* (هوالباقى) [< *Ar.* ***hüve*** + ***bâkî*]** *"Ebedî olan O'dur, ölümsüz olan Allah'tır."* anlamında olan ve Osmanlı mezar taşlarında kitabenin başına konulan yazı.

hüviyet *a.* (هويّت) [< *Ar.* **hüve]** Kendi başına varlığını koruyan ve başkalarından ayrılan, varlık dünyasında birim ve şahsiyet olarak kendi kimliğini taşıyan nesne veya şahıs için kullanılan kelâm terimi.

hüzün *a.* (حزن) [< *Ar.* **hüzn]** *tas.* İnsanın maddî veya manevî kayıplarından veya eksikliklerinden dolayı duydukları derin acı ve üzüntü için kullanılan bir tasavvuf terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki yerde "**hüzn**", üç yerde de "**hazen**" biçimleriyle geçen bu söz, ayrıca pek çok ayette de türevleriyle kullanılmıştır (M.F. Abdülbakî, *el-Mu'cem,* "hzn" maddesi). Tasavvufta, özellikle de Hasan-ı Basrî önderliğinde Basra'da oluşan zühd okulunda ise bu terim, "**havf**" ve "**bükâ**" kavramlarıyla eşdeğerde görülmüştür.

I

ıklâb *a.* (اقلاب) [< *Ar.* **kalb**] Sözlük anlamı, *"döndürmek, çevirmek."* olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in **"tecvîd"** (*bk.* bu madde) üzre okunması için **"be"** (ب) harfinden önce gelen **"sâkin nun"** (نْ) veya **"tenvin"** (ً) in **"mim"** (م) gibi okunmasını ifade eder. Söz gelişi, "من بعد" sözünün, "min ba'd" değil, "mimba'd" biçiminde okunması; "سميعٌ بصير" sözünün, "semî'un basîr" değil, "semî'umbasîr" biçiminde okunması gibi.

ıktisâr *a.* (اقتصار) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadisleri düzenlerken duruma göre bir kısmını bırakıp kalan kısmını rivayet etme işi.

ıktisâs *a.* (اقتصاص) [*Ar.*] *ed.* İslâmî edebiyatta, herhangi bir ayette ayrıntılı olarak ele alınan ve açıklanan bu terim, bir haber ya da bir hikâyenin ***Kur'ân***'ın bir başka yerinde daha öz ve veciz bir biçimde ifade edilmesini anlatır.

ırâfe *a.* (عرافه) [*Ar.*] Olaylar arasındaki ilişki ve benzerliklerden hareket ederek gelecek ile ilgili kehanette bulunmak anlamında kelâm terimi.

ırz *a.* (عرض) [*Ar.*] (*ç. b.* **a'râz**) Sözlük anlamı, *"Kişinin bedeni, ruhu, övgüye değer yaratılışı ve soyu sopu."* olan bu söz, insanî değerleri ön plana alan, ona toplum içinde onur ve saygınlık kazandıran, bundan dolayı her türlü tecavüz karşısında onun dokunulmazlığı bulunan kişilik haklarını ifade eden bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu terim geçmemekle birlikte insanın öteki varlıklara göre daha şerefli olduğunu ifade eden ibareler vardır (*bk.* ***İsra suresi,*** 17 / 70).

Ayrıca Hz. Peygamber ise "**Vedâ hutbesi**"nde Müslümanların mallarının ve ırzlarının haram kılındığını (dokunulmaz olduğunu) özellikle vurgulamıştır (*bk.* Buharî, "İlim", 9). Ayrıca İslâmî inançta ırza kastedilen saldırılar kul hakkına tecavüz sayılmıştır.

ıskāt *a.* (اسقاط) [< *Ar.* **sükût**] *huk.* İslâm hukukunda bir hak veya mükellefiyetten kendi rızası ile uzak kalma, ondan sorumlu olmama durumu.

§ *tam.* **ıskāt-ı cenîn** *a.* (جنين اسقاط) *huk.* Anne rahminde döllenme gerçekleştikten sonra oluşan ceninin dış etkiler veya bilerek müdahale sonucu düşürülmesi için kullanılan terim. Dış etkiler veya darp edilerek ceninin düşürülmesi cinayet olarak değerlendirilmiş ve bunun karşılığında "**gurre**" (bk. bu madde) adı verilen bir tazminatın ödenmesi hükme bağlanmıştır. Anne ve babanın rızasıyla düşürülen cenin işlemine de "**kürtaj**" denilmiş ve İslâm bilginleri bu işlemin haram olduğunda fikir birliği içinde olmuşlardır; ancak tıbbî bakımdan sorunlu olan ve anne hayatının tehlike arzetmesi durumunda ise bu işlem, yani kürtajın yapılması caiz görülmüştür.

ıskāt-ı salât *a.* (اسقاط صلات) *"Namaz borcunun düşürülmesi."* anlamındaki bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ve sünnette yer almamakla birlikte bazı fıkıh bilginleri, oruç ibadetindeki fidye hükmünü örnek alarak namaz borcunun da bir kimsenin ölümünden sonra yoksul kimselere fidye ödenerek düşürülmesinin mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir.

ıskāt akçası *a.* Ölünün farz, vacip ve sair kalmış borçları için verilen sadaka.

ıskāt ve devir *a.* Bir Müslüman'ın sağlığında yerine getiremediği namaz, oruç, hac, kurban, adak gibi ibadetlerinin vefatından sonra yoksul kimselere fidye ödenerek düşürülmesi ve bu maksatla ayrılan paranın yeterli olmaması durumunda onun temini için kullanılan bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de tutulamayan oruç ibadeti için fidye verilmesi konusu ***"Bakara suresi"*** (2 / 184) nde açıkça ifade edilmektedir.

ıslâh *a.* (اصلاح) [*Ar.*] (*ç. b.* **ıslâhât**) İslâmî değerleri, inanç ve yaşama biçimlerini yeniden oluşturmayı, ona yeni bir düzen vermeyi amaçlayan düşünce ve eylemler.

§ *tam.* **ıslâhu'l-hadîs** *a.* (اصلاح الحديث) Hadis biliminde, ravîlerden kaynaklanan bir hatayı düzeltme işi.

ıslâhu'l-hatâ *a.* (اصلاح الخطا) Hadis biliminde, ravîlerin zaman içinde yapmış oldukları yanlışları düzeltme işi.

ıstılâh *a.* (اصطلاح) [*Ar.*] Bir sözün kendi öz anlamından farklı özel bir anlamda kullanılması ve terimleşmiş olması durumu.

ıstılâm *a.* (اصطلام) [< *Ar.* **salm**] *tas.* Tasavvuf ehli arasında ilâhî tecellînin etkisi altında sufînin kendinden geçmesi.

ıstınâ *a.* (اصطناع) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre Allah'ın bir kulu kendisine yakın görmesini, onu dost edinmesi.

ı'tâk *a.* (اعتاق) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda kölenin azat edilmesi.

§ *tam.* **ı'tâk-ı cebrî** *a.* (جبرى اعتاق) *fık.* Efendisinin rızasına bakılmaksızın hâkimim kararıyla bir kölenin azat edilmesi.

ı'tâk-ı mahzûr *a.* (اعتاق محزور) *fık.* Garımeşru bir amaçla bir kölenin azat edilmesi.

ı'tâk-ı mendûb *a.* (اعتاق مندوب) *fık.* Allah rızası için bir kölenin azat edilmesi.

ı'tâk-ı mubâh *a.* (اعتاقمباح) *fık.* Bir niyet olmaksızın bir kölenin azat edilmesi.

ı'tâk-ı sarîh *a.* (اعتاق صريح) *fık.* Belli bir niyetle bir kölenin azat edilmesi.

ı'tâk-ı vâcib *a.* (اعتاق واجب) *fık.* Yeminden, oruçtan ve benzeri kefaretten dolayı bir kölenin azat edilmesi.

ıtk *a.* (عتق) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda kölenin azat edilmesi karşılığında kullanılan bir fıkıh terimi; *bk.* **köle**

§ *tam.* **ıtk-ı cüz** *a.* (عتق جزء) *fık.* Bir kölenin bir yönünü azat etme.

ıtk-ı kül *a.* (عتق كلّ) *fık.* Bir köleyi tamamen azat etme.

ıtk-ı mu'allak *a.* (عتق معلّق) *fık.* Bir köleyi belli bir şarta bağlı olarak azat etme.

ıtk-ı muzâf *a.* (عتق مضاف) *fık.* Bir köleyi belli bir zamana bağlı olarak azat etme.

ıtk-ı mübhem *a.* (عتق مبهم) *fık.* Belli bir köleyi değil de birkaçını birden azat etme.

ıtk-ı müşterek *a.* (عتق مشترك) *fık.* İki veya daha fazla efendisi olan bir köleyi belli bir şarta bağlı kalmaksızın derhal azat etme.

ıtk-ı müneccez *a.* (عتق منجّز) *fık.* Bir köleyi belli bir şarta bağlı kalmaksızın derhal azat etme.

ıtk-nâme *a.* (عتقنامه) [*Ar.*] Azat edilen kölenin fizikî yapısını, dinî ve etnik durumunu, azat tarihini ve azat edilme şartlarını içeren ve "**azatlık kâğıdı**" olarak da adlandırılan belge.

ıyâl *a.* (عيال) [*Ar.*] Bir kimsenin bakmakla yükümlü bulunduğu eşi, çocukları, anne ve babasından oluşan aile bütünlüğü için kullanılan bir terim.

ıyd *a.* (عيد) [*Ar.*] (*ç. b.* **a'yād**) Bayram. *bk.* **îd**

ıydıyye *a.* (عيديّه) [*Ar.*] *bk.* **bayramiyye**

ıztıbâ *a.* (اضطباع) [*Ar.*] Hac ibadeti sırasında, ihramlı olarak tavaf yaparken sağ omzun açık bırakılmasını ifade eden bir terim.

ıztırâb *a.* (اضطراب) [*Ar.*] Hadis biliminde, rivayet edilecek hadislerin birbirlerine eşit durumda olmalarından dolayı tercihte sıkıntı yaratması.

İ

i'âde *a.* (اعاده) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, *"Eski durumuna getirme, tekrarlama."* olan bu söz, İslâmî inanç çerçevesinde bir ibadetin eksik yerine getirilmesinden dolayı yeniden eda edilmesi anlamında bir fıkıh terimi.

i'âre *a.* (اعاره) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir kimsenin hadis okuması veya kopye etmesi amasıyla bir başkasına kitaplarından bazılarını geçici bir süre için ödünç vermesi.

ibâdât *ç.a.* (عبادات) [*Ar.* **ibâdet**'*in ç. b.*] Müminlerin İslâm'ın beş şartından oluşan namaz, oruç, zekât, hac yanında kurban kesme, ***Kur'ân*** okuma, dua etme, hayır işlerinde bulunma gibi ibadetleri.

§ *tam.* **ibâdât-ı mersûme** *ç.a.* (عبادات مرسومه) Müminlerin İslâm'ın beş şartından oluşan namaz, oruç, zekât, hac yanında kurban kesme, ***Kur'ân*** okuma, dua etme, hayır işlerinde bulunma gibi düzenli ibadetlere verilen ad.

ibâdet *a.* (عبادت) [*Ar.*] (*ç. b.* **ibâdât**) Sözlük anlamı, *"İtaat, kulluk, alçak gönüllülük, tapma."* olan bu terim, insanın Allah'a saygı, sevgi ve bağlılığını ifade etmek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak üzere benimsediği ve uyguladığı davranışları ifade etmektedir. Bu anlamı ile "**ibâdet**", İslâm'ın beş şartından oluşan namaz, oruç, zekât, hac yanında kurban kesme, ***Kur'ân*** okuma, dua etme, hayır işlerinde bulunma olarak nitelenmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ibadet kavramı seksen iki ayette yer almaktadır. Ayrıca "**ibâdet**"in, uygulanma

biçimine göre dört kategoride değerlendirildiği söz konusudur. Birincisi, kalben ruhen yapılan ibadetler: İman, ihlâs, marifet, tefekkür, takva benzeri ibadetler. İkincisi, bedensel unsurlarla yapılan ibadetler; Namaz, oruç, zikir, tesbih, tekbir, dua gibi ibadetler. Üçüncüsü, mal ve servet ile yapılan ibadetler: Sadaka, zekât, yoksullara yardım gibi ibadetler. Dördüncüsü, hem mal ile hem de bedensel unsurlarla yapılan ibadetler: Hacca gitmek, can ve mal ile cihat yapmak gibi ibadetler.

ibâdîlik *a.* Haricîliğin önemli kollarından biri olup 7. yüzyılda Abdullah b. İbâd tarafından kurulan bu fırkanın oluşumunu Câbir b. Zeyd gerçekleştirmiştir. Öteki fırkalara göre daha ılımlı bir görüş içinde olan bu fırka, temelde ***Kur'ân***'nın özüne sımsıkı sarılmak, iman ve İslâm'ı bir bütün olarak benimsemek, Allah'ın yegâne sıfatının "**kıdem**" olduğuna yürekten inanmak gibi ilkelere sımsıkı bağlı kalmışlardır. Son yıllarda "**ibâdîlik**", genellikle kuzey Afrika ülkelerinde yaygınlık kazanmıştır.

ibâdiyye *a. bk.* **ibâdîlik**

ibâha *a.* (إباحه) [*Ar.*] *fık.* Bir işin veya davranışın yapılıp yapılmaması konusunda bireylerin serbest bırakılmasını ifade eden bir fıkıh terimi. Bu yolla serbest bırakılan fiile de "**mubah**" (*bk.* bu madde) denilmiştir.

ibâhiyye *a.* (إباحيّه) [*Ar.*] İslâm'ın yasak veya haram kıldığı değerleri helâl gösterme ve mubah saymayı ilke edinmiş olan Bâtınî akımlar ve tarikatler için kullanılan bir ad. Bu inançta olanlar, dinî kuralların bireyi Allah'a ulaşmada bir vasıta olduğunu savunmuşlar, "**fenâfillah**" (*bk.* bu madde) yoluyla Allah'a ulaşmış kimselerin başka yollara baş vurmasının gereksizliğine işaret etmişlerdir.

ibâhiyyet *a.* (إباحيّة) *bk.* **ibâhiyye**

ibâkat *a.* (إباقت) [*Ar.*] *fık.* Bir kölenin herhangi bir sebep olmaksızın efendisinin yanından veya hizmetinden kaçması.

ibdâ *a.* (ابداع) [*Ar.*] Yepyeni ve örneği bulunmayan bir şeyi yeniden yapmak, yeni bir şey yaratmak anlamında kelâm terimi.

ibdâl *a.* (ابدال) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadislerin senetlerinin veya metinlerinin yerlerini değiştirme işlemi.

ibhâm *a.* (ابهام) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadislerin senetlerinde veya metinlerinde şahıs adı vermeyerek onların yerine *"filân, falan kimse"* gibi belgisiz sıfat kullanma yöntemi.

iblîs *a.* (ابليس) [*Ar.*] (*ç. b.* **ebâlis** *ve* **ebâlise**) *bk.* **şeytan**

ibn *a.* (ابن) [*Ar.*] Oğul, erkek çocuk.

ibniyye *a.* (ابنيّه) [*Ar.*] Bir kimsenin oğlunun kızı.

ibnülvakt *a.* (ابن الوقت) [< *Ar.* **ibn** + **vakt**] *tas.* Tasavvuf ehlinin her zamanı içinde bulunduğu anı en uygun ibadet ve taatle geçirmesi anlamında bir terim.

ibnüssebîl *a.* (ابنالسبيل) [< *Ar.* **ibn** + **sebîl**] *fık.* İslâm'ın beş şartından biri olan **"zekât"** (*bk.* bu madde) ın verildiği yerlerden biri olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Tevbe suresi***, 9 / 60"nde ifade edilen ve yolculuk sırasında muhtaç duruma düşenleri anlatan bir terim. Pek çok fakih, bu duruma düşenleri, memleketinde malı ve parası olmakla birlikte seyahatte bulunduğu sırada çeşitli sebeplerden dolayı parasını kaybetmiş, geçim sıkıntısına düşmüş, yerine yurduna dönecek parası bulunmayan kimseler olarak tanımlamışlardır. Bunlara zekâttan ve ganimetten hisse (1 / 5) verilmesi uygun bulunmuştur.

ibrâ *a.* (ابراء) [*Ar.*] *fık.* Bir kişinin bir başka kimseden alacağı için bütün haklarından vazgeçmesi.

İbrâhîm suresi *a.* (إبراهيم سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü İbrâhîm"* (سورة إبراهيم)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in on dördüncü, iniş sırasına göre yetmiş ikinci suresi olup ***"Nûh suresi"*** (71)nden sonra ve ***"Enbiyâ suresi"*** (21)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve elli iki âyetten meydana gelmektedir. ***Kur'ân***'da **"elif-lâm-ra"** harfleriyle başlayan beş surenin beşincisidir. Adını ise 35. ayette geçen ve Mekke'nin güvenliği, orada yaşayanların iyiliği için dua eden Hz. İbrahim'den almıştır. Konusu, Allah'ın varlığı ve birliği, vahiy, peygamberler, öldükten sonra dirilme ve sorguya çekilme gibi temel inançlardan oluşmaktadır.

ibret *a.* (عبرت) [*Ar.*] *tas.* Yaşanılan hayat içinde yapılan yanlışlıklardan ortaya çıkan kötü sonuçlardan ders çıkarmak.

îcâb *a.* (ايجاب) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda anlaşma yapmak isteyen bir tarafın teklifte bulunmasına karşılık, öteki tarafın buna olumlu yanıt vermesi.

icâbet *a.* (اجابت) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda soru soran bir tarafa öteki tarafın olumlu yanıt vermesi.

i'câm *a.* (اعجام) [*Ar.*] Hadis biliminde, Hz. Peygamber'in sözlerini sağlıklı nakledebilmek için aynı şekilde yazılan noktalı ve noktasız harflerin, yani ha (ح) yı "hı" (خ)dan, dal" (د) i "zel" (ذ) den, "sin" (س) i "şın" (ش)dan, "sad" (ص) ı "dad" (ض)dan v.b. ayırabilmek için noktalama işinin özenli yapılması işi için kullanılan terim.

icâre *a.* (اجاره) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda bireysel kazançların ücret karşılığında bir başkasına devredilmesi için kullanılan terim. Bugünkü hukuk düzeninde ise bu söz, kira, iş ve istisnâ akdine mukabil olarak kullanılıyordu.

§ *tam.* **icâre-i vâhide** *a.* (اجاره واحده) *fık.* Vakıflara ait gelirlerin bir defaya mahsus olmak üzere kiraya verilmesi konusu.

icâreteyn *a.* (اجارتين) [*Ar.*] *fık.* Vakıf hukukunda biri peşin, öteki veresiye olmak üzere vakıf gelirleri üzerinde uygulanan uzun süreli çifte kira bedeli.

icâzât *a.* (اجازات) [*Ar.* **icâzet'in** *ç. b.*] Hadis biliminde, bir hadis kitabını, yazarından semâ, kıraât gibi öğretim yöntemlerinden biriyle almış olan kimselerin adlarını sırasına göre gösteren kayıtların durumu.

icâze *a.* (اجازه) [*Ar.*] *bk.* **icâzet**

icâzet *a.* (اجازت) [*Ar.*] **1.** İslâmî bilimlerin bugünkü akademik düzeyde eğitim ve öğretimi sonunda başarılı kimselere verilen diploma veya meslekte yeterlilik ya da uzmanlık belgesini ifade eden onaylı izin kâğıdı. Özellikle medrese eğitiminin yaygınlaşmaya başlamasından sonra belli disiplinler için "**icâzet**" verme yolu açılmış; genellikle de ***"hadis icazeti, ferâiz icazeti, Sahîh-i Buhârî icazeti, şemâ'il-i şerîf icazeti, kıraat icazeti"*** gibi yaygın dinî bilim dallarında izin belgeleri düzenlenmiştir. Dinî bilimlerin yanında fen bilimleri dalında, söz gelişi tıp, eczacılık, fen ve matematik dallarında da başarılı öğrencilere icazet verildiği kaynaklarda zikredilmektedir. **2.** *fık.* İslâm hukukunda, *"Bir hukukî işlemin geçerlilik veya bağlayıcılık kazanması için hak sahibi kişinin izin vermesi ya da o kişi tarafından uygunluk belgesinin verilmesi."* anlamında kullanılan bir terim. **3.** Hadis biliminde, bir hocanın kendi derlediği hadisleri ve kitabını bir başka kimseye rivayet etmesi amacıyla sözlü veya yazılı olarak izin vermesi.

§ *tam.* **icâzet-i âmme** *a.* (اجازت عامّه) Hadis biliminde, icazet verilen kimseleri genel bir vasıfla tavsif ederek görevlendirme.

icâzet-i âmme mutlaka *a.* (اجازت عامّه مطلقه) Hadis biliminde, bir şehir, bir bölge veya mezhep ile sınırlı kalmayarak icazet verme.

icâzetname *a.* (اجازتنامه) [< *Ar.* **icâzet** + *F.* **nâme**] *"İzin kâğıdı."* anlamındaki bu terim, "**icâzet**" (*bk.* bu madde) yerine kullanıl-

mış; ayrıca hat sanatında, hattatların hocalarından aldıkları "**ehliyetname**"ler de bu terim ile karşılanmıştır.

i'câzü'l-Kur'ân *a.* (اعجاز القرآن) [*Ar.*] ***Kur'ân***'ın özünde bulunan edebî ve estetik üstünlüğünün, muhtevasındaki derinlik ve zenginliğinin bir başka eserde bulunamayacağını ya da bir benzerinin yapılamayacağını ifade eden bir terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bire bir geçmemekle birlikte, O'nun beşer sözü değil ilâhî bir kelâm olduğu özellikle vurgulanmış; nitekim "***Enfâl suresi***" (8 / 31) nde Hz. Peygamber'i inkâr edenler diledikleri takdirde benzer sözler söyleyebileceklerini ileri sürmüşlerse de bunu asla becerememişler; hatta Hz. Peygamber'den bir mucize talep ettiklerinde de onlara mucize olarak ***Kur'ân-ı Kerîm*** gösterilmiştir (***Ankebût suresi***, 29 / 50-51). Öte yandan, "**i'câzü'l-Kur'ân**" sonradan müstakil bir bilim dalı olmuş ve bu ad altında pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu bilim dalında yapılan araştırmalarda ve eserlerde işlenen konular belli başlı şu ana başlıklarda toplanmıştır: "Sarfe teorisi, dil ve üslûp, muhteva yapısı, gayb bilgisi, ilmî i'câz, sayısal i'câz, sosyolojik unsurlar"

icbâr *a.* (اجبار) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, "*Dinin ve yasaların imkân verdiği ölçüde bir yaptırımın kullanılarak suçlu ya da yükümlü bir kimsenin uygun veya gerekli bir işe zorlanması.*" anlamında kullanılan bir terim.

icmâ *a.* (اجماع) [< *Ar.***cem'**] Sözlük anlamı, "*Toplama, bir araya getirme, birleştirme, derleyip toparlama.*" olan bu söz, "*Hz. Peygamber'in ölümünden sonra herhangi bir zaman dilimi içinde dinî bir meselenin hükmü veya ortak kanaati üzerinde görüş birliğine varma.*" olarak tanımlanmış ve terim niteliği kazanmıştır. Sonradan bu terim, dinî bir meselenin halli ve bu konuda kesin hükmün verilmesi için bilim adamlarının ortak görüş birliği içinde olmaları ve bu çerçevede bütün İslâm âlemindeki Müslümanların ortaklaşa benimsedikleri dinî hükümleri ifade eden şer'î delilleri rehber kabul etmeleri için kullanılmış; fıkıh literatüründe ise ***Kur'ân*** ve sünnetten sonra üçüncü İslâmî kaynak niteliği kazanmıştır. Bu bakımdan "**icmâ**", fıkıh usulü eserlerinde kaynaklar teorisinin vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiş ve temel şer'î deliller arasında üçüncü sıraya yerleştirilmiş; böylece "**icmâ**", İslâm fıkhı ve kültürünün çok önemli kaynak ve kavramlarından biri olmuştur.

§ *tam.* **icmâ-i ümmet** *a.* (اجماع امت) **1.** Büyük fakihlerin, dinle ilgili bir konuda aynı görüş etrafında birleşmeleri. **2.** *mec.* Bütün halk.

icmâ'ü's-sarîh *a.* (الصريح اجماع) *fık. bk.* **sarih icmâ**

icmâ'ü's-sükûtî *a.* (السكوتى اجماع) *fık. bk.* **sükûtî icmâ**

icmâ'ın senedi *a. fık.* Müctehitlerin üzerinde fikir birliği ettikleri hükme varırlarken dayandıkları delil.

icmâlî iman *a.* İslâmî inanca göre, "**kelime-i şehâdet**" (*bk.* bu madde) ile "**tevhit**" (*bk.* bu madde) sözlerini dili ile söyleyip kalbi ile tasdik etme işi veya durumu.

içtihât *a.* (اجتهاد) [< *Ar.***cehd**] *fık.* Sözlük anlamı, *"Bir işi başarabilmek için elden gelen çabayı göstermek, olanca gücü harcamak."* olan bu söz, elde bulunan delillerin özünden hareketle zımnî metotlar vasıtasıyla şer'î hüküm verebilme yolunda zannî bilgiye ulaşabilme gayretini ifade eder. İslâmî inançta ***Kur'ân*** ve Hz. Peygamber'in sünneti dinî hükümlerin aslî kaynağı olduğuna göre bunların anlaşılması akılla mümkün olabilmektedir. Bunlardan kaynaklanan nakiller ise "**içtihât**" yöntemiyle açıklanabilmektedir.

iç ezan *a.* Cuma vakti, hatip minberde iken müezzinin okuduğu ezan için kullanılan terim. Bu ezanla birlikte alış veriş yasağı başlamış olur.

içki *a.* İçenlere keyif hâli veren ve içilmesi dinen yasak olan alkollü içecekler için kullanılan bu terim, düşük yoğunlukta alkol içeren bira ve şarap türü mayalı içeceklerin insanların tarım hayatına geçtiği Neolotik Çağ'dan başlayarak Mısır'dan Çin'e kadar uzanan coğrafyada yayılmış, Orta Çağ'da ise Arapların imbik metoduyla geliştirdikleri yüksek alkol dereceli içkileri Avrupalılar, kendi dillerinde "**alcohol**" sözüyle karşılamış ve yayılmıştır. ***Kur'ân*** ve Hz. Peygamber'in hadislerinde "**hamr**" (*bk.* bu made) sözüyle karşılanmış olan bu terim, kesin bir ifadeyle yasaklanmış olmasına rağmen İslâm toplumlarında her dönemde artmış ve fıkıh literatüründe "**eşribe**" terimi altında ele alınmış, önlenmesi ve yasaklanması, dinen haram kılınması hükme bağlanmıştır. Bu terim, "**müskirât**" olarak da bilinmektedir.

içkin *a.* Allah'ın evrende bazı yaratıklar ile kısmî bir özdeşlik içinde olabileceğini savunan ilk dönem âlimler ile "Gulat-ı Şî'a" taraftarlarının ileri sürdüğü tez; "**aşkın**" (*bk.* bu made) karşıtı.

îd *a.* (عيد) [*Ar.*] (*ç. b.* **a'yâd**) Bayram.

§ *tam.* **îd-i adhâ** *a.* (عيداضحى) Kurban Bayramı; Hicrî takvime göre Zilhicce'nin onuncu günü.

îd-i ekber *a.* (عيداكبر) Arefesi Cuma gününe rastlayan Kurban Bayramı.

îd-i fıtr *a.* (عيد فطر) Ramazan Bayramı.

îd-i kebîr *a.* (عيد كبير) *bk.* **îd-i adhâ**

îd-i mevlid *a.* (عيد مولد) Hz. Muhammed'in doğum günü

îd-i mübârek *a.* (عيد مبارك) *"Îd-i şerîfiniz mübarek ola."* veya *"Bayramınız kutlu olsun."* sözü.

îd-i sagîr *a.* (عيد صغير) *bk.* **îd-i fıtr**

i'dâl *a.* (اعضال) [*Ar.*] Hadis biliminde, senedinde arka arkaya iki ravî tarafından rivayet edilen hadis.

i'dal hadis *a. bk.* **i'dal**

idhâl *a.* (ادخال) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadis bilgininin bir kitabına onun haberi olmadan usulsüz olarak birtakım hadisler yerleştirme veya sokuşturma işlemi.

iddet *a.* (عدّت) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, evliliği her ne sebeple olursa olsun sona eren bir kadının yeni bir evlilik yapabilmesi için beklemek zorunda olduğu süre.

§ *tam.* **iddet-i eşhür** *a.* (اشهر عدّت) Kocasından ayrılan ve küçük yaşı sebebiyle hayız görmeyen bir kadının üç ay süre ile iddet beklemesi.

iddet-i haml *a.* (عدّت حمل) Kocası ölen hamile bir kadının doğuruncaya kadar iddet beklemesi.

iddet-i hayz *a.* (عدّت حيض) Normal hukukî şartlar çerçevesinde evliliği sona eren bir kadının, önceki kocası, yani boşanmak üzere olduğu kocasından hamile olup olmadığının anlaşılması için baş vurulan bir yol.

iddet-i vefât *a.* (عدّت وفات) Kocanın ölümü üzerine ortaya çıkan iddet.

iddet nafakası *a.* İddet süresi içinde kadının geçimini sağlama için ödenen para.

îdî *s.* (عيدى) [< *Ar.* ***îd*** + - ***î***] Bayrama özgü, bayramla ilgili.

îdiyye *a.* (عيديه) [*Ar.***îdî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] **1.** *bk.* **îdî** **2.** *ed.* Bayramla ilgili olarak kaleme alınan kaside veya manzume. **3.** *bk.* **mevlidiyye**

idrâc *a.* (ادراج) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin içerisine aslında olmayan söz veya ibareler sokuşturma işlemi.

îfâ *a.* (ايفاء) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda dinî yükümlülüklerin ve bireysel borçların gereğince yerine getirilmesi ve sonlandırılması konusu veya işi.

ifâza *a.* (افاضة) [*Ar.*] Hac ibadeti sırasında hacıların Arafat, Müzdelife ve Minâ'dan çıkışlarını, ayrıca bu işlerin düzenli bir biçimde yapılması işlemi.

iffet *a.* (عفّت) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Haramdan uzak durmak, çirkin davranışlardan kaçınmak."* anlamında olan bu terim, insanın maddî, bedenî ve cinsel arzularına karşı ölçülü olma, aşırı istek ve tutkulara gem vurarak dinin ve aklın ölçülerine göre davranışlar içinde bulunma erdemini kendisine şiar edinme işi veya durumu için kullanılmaktadır. *bk.* **namus**

ifk hadisesi *a.* Adını ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**Nûr suresi**"* (24 / 11 - 26) nde geçen "**ifk**" sözünden alan bu terim, iftira, en kötü ve çirkin yalan anlamında kullanılmıştır. Bu yalan ve iftira, Hz. Âişe'ye "**Mustalik Gazvesi**" sırasında atılmıştır. Savaş sonrasında yaşanan olayda Hz. Âişe, ordunun hareket etmesi öncesinde "def-i hâcet" etmek üzere çadırından ayrılır, işi bittiği sırada boynundan kolyesi düşer ve yere saçılan akikleri alacakaranlıkta el yordamıyla toplama işi uzun sürer. Konakladıkları yere döndüğünde kafilenin ayrılmış olduğunu görür. Çaresiz beklemeye başlar. O sırada ordunun artçılarından biri olan Safvân b. Muattal es-Sülemî son kontrol için kamp yerine geldiğinde Hz. Âişe'yi orada uyur bulur. Onu alarak kafileye yetişmek üzere yola çıkarlar. Fakat yol çetin olduğu için biraz gecikirler. Bu gecikme hadisesi sonradan birtakım dedikoduların çıkmasına ve yayılmasına sebep olur. Bu olayı duyan Hz. Âişe çok üzülür babası Ebubekir'in evine gider. Hz. Peygamber de ayrıca derin bir üzüntüye kapılır. Konuyu yakın çevresi ile müzakere eder; hatta Mescid-i Nebevî'de cemaatiyle değerlendirir ve onlardan bu dedikodulara ve iftiralara karşı çıkmalarını rica eder. Dönüşünde Ebû Bekir'in evinde bulunan hanımı Hz. Âişe'ye uğrar ve onun masumiyetini ister. Bu sırada da beklenen vahy gelmeye başlamıştır. *"**Nûr suresi**"* (24) nin on birinci ayeti ile başlayıp yirmi altıncı ayetine kadar devam eden ayetlerde bu iftirayı atanlardan lânetle bahsedilmekte, üstelik onlara inananlar da kınanmaktadır ve onların cezalandırılacakları, büyük azap görecekleri ifade edilmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Mescid-i Nebevî'de cemaatiyle yeniden bir araya gelmiş ve bu ayetleri onlara okumuş; kötüler cezalarını bulmuş, Hz. Âişe de ilâhî beyanlar ile aklanmıştır.

iflâs *a.* (افلاس) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, *"Malı tükenme, bozuk para bulunmama."* anlamında olan bu söz, İslâm hukukunda bir şahsın borca batık olması, borçlarının mal varlığından fazla olması durumu için kullanılan bir terim. Yine İslâm hukukuna göre hukuken bir kimsenin iflâs etmiş sayılabilmesi için mahkeme kararının bulunması gerekmektedir. Klasik iflâs literatüründe bu durum iki şekilde ifade edilmiştir. Birincisi borçlarını ödeyebilme durumunda olanlar için "**cüz'î icrâ**", ikincisi için malından daha fazla borcu olanlara "**müflis**" borçlu denmiş ve bu durumda olanlar için de "**küllî icrâ**" terimi kullanılmıştır.

ifrâd (I) *a.* (افراد) [*Ar.*] Hac ibadetini umre yapmadan yerine getirme veya umresiz hac yapma.

ifrâd (II) *a.* (افراد) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir ravînin bir hadisi tek başına rivayet etmesi işi.

§ *tam.* **ifrâdü'l-hadîs** *a.* (افراد الحديث) Hadis biliminde, sahabe ve tabiûnun sözleriyle karışık bulunan hadislerin ayıklanma ve düzenlenme işi.

ifrâd haccı *a. bk.* **ifrâd**

ifrât *a.* (افراط) [*Ar.*] Ahlâk kuralları çerçevesinin dışına çıkan psikolojik yeteneklerin aşırı uç noktalara ulaşması anlamında kullanılan bir terim; "**tefrît**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

ifrît *a.* (عفريت) [< *Ar.* **afr**] Cin taifesinin reisi veya en güçlü, muktedir olanı ya da zeki, kurnaz olanı. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir ayette, "***Neml suresi***" (27 / 39) nde geçmektedir. Bazı İslâmî kaynaklarda ise ifrît, öteki cinler gibi erkeği-dişisi bulunan, değişik şekillere girebilen varlıklar olarak gösterilmiştir.

ifsât, -dı *a.* (افساد) [*Ar.*] **1.** Sözlük anlamı, *"Bozmak, bozgunculuk yapmak, fesat çıkarmak."* anlamında olan bu söz, bir ibadet veya bir hukukî işlemi sakatlamak veya bozmak anlamındadır. Söz gelişi namazda iken konuşmak, namazı ifsat eder; oruçlu iken yemek veya içmek, orucu ifsat eder. **2.** Hadis biliminde, bir hadisi rivayet ederken ravîsini düşürme durumu için kullanılan terim.

iftâ *a.* (افتاء) [*Ar.*] *fık.* Herhangi bir işlemin veya eylemin din kurallarına uygun olup olmadığı konusunda ilmiye sınıfı mensuplarının düşünce ve görüş bildirme yetkisini ifade eden terim, **fetva** (*bk.* bu made).

iftâr *a.* (افطار) [*Ar.*] Sözlükte, *"Orucu açmak, oruçluya orucu açtırmak, başlanmış bulunan orucu bozmak veya hiç tutmamak."* anlam-

larında olan bu söz, oruçlu kimsenin vakti gelince usulüne uygun biçimde orucunu açması anlamında bir fıkıh terimi.

iftitah tekbiri *a.* **1.** İslâmî inacın temel ibadetlerinden biri olan namaza başlarken elleri kulaklara götürerek söylenen "**Allahu ekber**" sözü. **2.** ***"Allahu ekber Allahu ekber, lâ-ilâhe illallahu v'Allahu ekber, Allahu ekber ve lillahi'l-hamd."*** sözü.

iğrâb *a.* (اغراب) [*Ar.*] Hadis biliminde, garip hadis rivayet etme ya da rivayet ettiği hadiste tek kalma hurumu.

iğvâ *a.* (اغواء) [< *Ar.* **gayy**] Müminleri şaşırtıp doru yoldan çıkarmak anlamında bir ***Kur'ân*** terimi. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de altı ayette geçmektedir (*bk.* M.F. Abdülbakî, *el-Mu'cem*, "gvy" maddesi) ve iblis ile bağlantılı olarak ifade edilmektedir. Şeytanın insanları şaşırtıp doğru yoldan çıkarmaları, ***Kur'ân***'da "**hutuvâtü'ş-şeyâtîn**" (*şetanların izlediği yollar*) terkibiyle söz konusu olmaktadır (***Nûr suresi***, 24 / 21). Şeytanların şerrinden korunmak için ***Kur'ân***'da şu duanın okunması tavsiye edilmiştir: *"Rabbim! Şeytanların kışkırtmalarından (vesvelerinden) sana sığınırım. Rabbim, onların yanımda bulunmalarından sana sığınırım."* (***Mü'min suresi***, 23 / 97-98). Hz. Peygamber ise şu duanın okunmasını salık vermiştir: *"Allah'ın gazabından, azabından, kullarının şerrinden, şeytanların dürtmelerinden ve yanımda bulunmalarından Allah'ın kemal mertebesindeki kelâmına sığınırım."* (Tirmizî, "Da'avât", 93).

ihânet *a.* (اهانت) [*Ar.*] İlâhlık veya peygamberlik iddiasında bulunan bir kimseye karşı onun elinde bulunan delilleri yalanlayan olağanüstü durumların ortaya çıkmasını ifade eden bir kelâm terimi.

ihbâr *a.* (اخبار) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin işitme yöntemiyle elde edildiğini açıkça ifade etme işi veya durumu.

ihbât *a.* (احباط) [< *Ar.* **habt**] Bu terim, İslâm inancına göre, imanın esaslarına ve ilâhî emirlere aykırı davranmanın, yapılan ibadetlerin ve iyi amellerin karşılığı olan sevapları sileceğini veya yok edeceğini ifade etmektedir.

ihdâd *a.* (احداد) [*Ar.*] İslâm inancına göre, kocası ölen veya boşanmayla evliliği sona ermiş bulunan bir kadının, belli bir süre içinde yas tutması (derin üzüntü duyması) ve ahlâkî değerlere ters düşmeyen davranışlar içinde olmasını ifade eden bir terim.

ihlâs *a.* (اخلاص) [*Ar.*] İslâm inancına göre, müminin bütün amellerinde, davranışlarında ve dualarında yalnızca Allah'ın rızasını

ve hoşnutluğunu kazanma, Allah'a içten bağlanma inancını anlatan kelâm terimi.

ihlâs-nâme *a.* (اخلاص نامه) [< *Ar.**fâtiha*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin "***İhlâs suresi***"nin faziletlerini şiirleştiren eserler için kullandıkları terim.

İhlâs suresi *a.* (اخلاص سورەسی) [< *Ar. "Sûretü'l- İhlâs"* (سورة الاخلاص)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz on ikinci, iniş sırasına göre yirmi ikinci suresi olup "***Nâs suresi***" (114)nden sonra ve "***Necm suresi***" (53)nden önce Mekke döneminde nazil olduğunu söyleyenler olduğu gibi hem Mekke hem de Medine'de nazil olduğunu söyleyenler de vardır ve dört âyetten meydana gelmektedir. İslâm inancının temel ilkesi olan "**tevhid**"i içerdiği için bu adla anılan sure, ayrıca ilk ayeti olan "**Kul hüvallahu ahad**" ibaresiyle de anılmaktadır. Türkçede ise "**Kul hü**" kısaltılmış biçimiyle yaygın kullanım gösteren bu sure, "**ihlâs-ı şerîf**" olarak da nitelenmektedir. Bu surenin özü üzerinde tefsir yapanlar, özellikle ilk iki ayette yer alan "**ahad**" (*Allah'ın birliğini ve eşsizliğini ifade eder ve O'dan başkasına nisbet edilemez.*) ve "**samed**" (*Var oluş bakımından kimseye muhtaç olmayıp her şeyin varlığını kendisine borçlu olduğu vâcibü'l-vücûd demektir.*) sözlerinin ifade derinliği üzerinde durmuşlardır. Ayrıca "***İhlâs suresi***"nin ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bütününe eşdeğerde olduğu üzerinde görüşler ileriye sürülmüş; bazı tefsirciler ise bunun üçte bir olduğunu savunmuşlardır. Aslında bu ifadeyi Hz. Peygamber bizzat kendisi söylemiştir: *"Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, bu sure muhakkak **Kur'ân**'ın üçte birine denk olur."* (*bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 16, s. 7248) Ayrıca, Hz. Peygamber'in "***İhlâs suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5065-5067.

ihmâl *a.* (اهمال) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadis metnini oluştururken noktalı bir harf veya harfleri noktasız yazma işi.

ihrâc *a.* (اخراج) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi ravîlerinin adını anarak ortaya çıkarma işi.

ihrâm *a.* (احرام) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre, hac ve umre ibadeti yapan kimseye günlük işlerde helâl olan bazı davranışların yasak kılınması anlamında kullanılan fıkıh terimi. Bu yasaklar ise şöyle sıralanabilir: Saç, sakal, bıyık tıraşı olmak, etek veya koltuk altı kıllarını temizlemek, tırnak kesmek bütün mezheplerce yasaklanmıştır. İhrama girmeden önce tırnakları kesmek, gusul abdesti almak,

iki parça örtüyü giymek ve iki rekât namaz kılmak sünnet olarak ifade edilmiştir.

ihrâm keffâreti *a.* Hac ve umre ibadeti sırasında "**ihrâm**" (*bk.* bu madde) yasaklarının bozulması karşılığı yerine getirilmesi gereken bedeller için kullanılan terim. Bu konu ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Bakara suresi***, 2 / 196 ve ***Mâ'ide suresi***, 5 / 95"nde ifade edilmekte, hac ve umre yasaklarının bozulması karşılığı kurban kesme; hastalıktan dolayı yasakların bozulması karşılığı oruç tutma, sadaka verme, kurban kesme; ihramlı iken bir av öldürme karşılığı bir hayvan kurban etme veya yoksullara yemek yedirme ya da oruç tutma bedelleri salık verilmektedir.

ihsân *a.* (احسان) [*Ar.*] Genel olarak iyi ve güzel davranışlarda bulunmak, Allah'a ihlâs ile kulluk yapmak. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu terim, "*İyilik yapmak ve iyi davranışlarda bulunmak.*" (***Yûsuf suresi***, 12 / 23) anlamında; "*Güzel işler yapmak.*" (***Nahl suresi***, 16 / 30 ve ***Yûnus suresi***, 10 / 26) anlamında; "*Bir işi, bir görevi hakkıyla yerine getirmek.*" (***Bakara suresi***, 2 / 112 ve ***Nisâ suresi***, 4 / 125) anlamında geçmektedir.

ihsâr *a.* (احصار) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre, hac ve umre ibadeti için ihrama girdikten sonra bunların tamamlanmasını engelleyen bir durumun ortaya çıkması anlamında kullanılan bir terim. Hanefî mezhebine göre düşman unsurlarının ibadeti engellemesi, savaş çıkması üzerine yolların kapanması, amansız bir hastalığa yakalanılması, yolculuğa devam edilemeyecek derecede parasız kalınması "**ihsâr**" olarak gösterilmiştir.

ihtidâ *a.* (اهتداء) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre, diğer dinlerden veya dinsiz iken İslâm dinine girme işi veya durumu.

ihtilâfü'l-hadîs *a.* (اختلاف الحديث) [*Ar.*] Hadis biliminde, direkt anlamlarında çelişki, zıtlık veya tenakuz bulunan hadislere verilen ad.

ihtilâm *a.* (احتلام) [< *Ar.* **hulm**] *fık.* İslâm inancına göre, rüyada cinsel doyuma ulaşıp cünüp olma durumu. Bu duruma düşen kimse, namaz kılamaz, ***Kur'ân-ı Kerîm*** okuyamaz, oruç tutamaz, Kâbe'yi tavaf edemez. Oruçlu iken "**ihtilâm**" olan kimsenin orucu bozulmaz, ancak kısa zaman içinde gusul abdesti alması gerekir. "**ihtilâm**" bireyin çocukluk çağından ergenlik çağına geçiş döneminin bir ifadesidir. Bu bakımdan akıllı olmak koşuluyla kişi, bütün dinî ve hukukî konulardan sorumlu duruma gelmiş sayılmaktadır.

ihtilât *a.* (اختلاط) [*Ar.*] *fık.* Yaşlanma veya çeşitli sebeplerle aniden hafıza bozukluğuna uğrama.

ihtirâ *a.* (اختراع) [*Ar.*] *bk.* **ibdâ**

ihtisâr *a.* (اختصار) [*Ar.*] Hadis biliminde bir hadisi kısaltmak işi veya durumu.

ihtiyâr *a.* (اختيار) [*Ar.*] *"İki şeyden birini diğerine tercih etmek, seçip ayırmak, üstün tutmak."* anlamına gelen bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"**A'râf suresi**, 7 / 155; **Tâhâ suresi**, 20 / 13; **Kasas suresi**, 28 / 68; **Duhân suresi**, 44 / 32"*nde aynı anlamlarda ifadesini bulmaktadır. Ayrıca, kelâm ve fıkıh alanında ise yaygın bir kullanım içinde olmuştur.

ihvân *a.* (اخوان) [*Ar.* **ah** *sözünün ç. b.*] *tas.* Aynı şeyhe bağlı olan müritleri, aynı tarikatin veya tarikat kollarının mensupları için *"birbirlerinin kardeşi"* anlamını taşıyan terim.

§ *tam.* **ihvân-ı safâ** *a.* (اخوان صفاء) *bk.* **ihvânü's-safâ ve hullânü'l-vefâ**

ihvânü's-safâ ve hullânü'l-vefâ *a.* (اخوان الصفاء و الخلان الوفاء) İslâm fikir hayatında, 10. yüzyılda Basra'da ortaya çıkan, ***Kur'ân-ı Kerîm***'e ve Hz. Peygamber'e önem vermeleri yanında Batı fikir hayatından Sokrat, Eflatun, Aristo gibi feylezoflarla da ilgilenmiş olan bir dinî ekol.

ihyâ *a.* (احياء) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda mevât (işlenmemiş) arazinin mülk edinme veya kullanma hakkını kazanma amacıyla ıslah edilmesi veya imara açılması işi veya durumu.

§ *tam.* **ihyâ-i mevât** *a.* (احياء موات) *fık.* İslâm hukukunda mevât (işlenmemiş) bir araziyi ziraate elverişli bir konuma getirme.

ikāb *a.* (عقاب) [*Ar.*] İlâhî emirlere uymayanlara ve kâfirlere dünya ve ahirette verilecek cezalar için kullanılan bir terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yalın olarak veya başka kelimelerle terkip yaparak on dokuz ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbakî, *el-Mu'cem*, "akb" maddesi). Ayrıca hadislerde de *"cezalandırma, ilâhî azap"* anlamında geçmektedir (Tirmizî, "Da'avât", 93).

ikāf *a.* (ايقاف) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir haberin bir sahabiye ait olduğunu söyleme veya bir hadisin senedini bir sahabeye ulaştırıp orada bırakma durumu veya işi.

ikāmet *a.* (اقامت) [*Ar.*] İslâmî ibadetlerin en önemlilerinden olan namazın farzı kılınırken namazın başlamak üzere olduğunu ifade etmek üzere okunan "**kamet**" (*bk.* bu madde) sözü için kullanılan terim. İslâm bilginlerinin pek çoğu "**ikāmet**"i, "**sün-**

net-i mü'ekkede" (*bk.* bu madde) olarak nitelerken Hanbelî ve Şafi'î mezhebinden olan ulema **"farz-ı kifâye"** (*bk.* bu madde) olarak göstermişlerdir.

ikindi *a.* Öğle namazı ile akşam namazı arasındaki vakit.

ikindi namazı *a.* Öğle namazının vaktinin çıkışından akşam namazına kadar, yani güneşin batış anına kadar olan süre içinde sekiz rekât olarak kılınan namaz. Burada öğle namazının çıkış vakti, her varlığın gölgesinin iki katı yüksekliğe çıkması ile ölçülür. Bu namaz önce, dört rekât sünnet, ardından da dört rekât farz olarak eda edilir.

iklāb *a.* (اقلاب) [< *Ar.* **kalb**] *bk.* **ıklâb**

İkra' suresi *a.* (اقرأ سوره سى) *bk.* ***Alak suresi***

ikrâh *a.* (اكراه) [< *Ar.***kerh**] Sözlük anlamı *"İğrenme, nefret etme, tiksinme."* olan bu terim, zor ve tehdit kullanarak bir kimseye istemediği bir işi veya onaylamadığı bir davranışı zorla yapma ya da yaptırma anlamındadır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de türevleriyle kırk bir yerde geçen bu söz, hadislerde de zikredilmektedir. Buharî, **"ikrâh"** konusunu kitabının ***"Kitâbu'l-İkrâh"*** (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 15, s. 6807-6823) adlı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak incelemiştir.

§ *tam.* **ikrâh-i gayr-i mülcî** *a.* (اكراه غير ملجى) *huk.* Şeriat hukukuna göre, öldürme veya bir organı yok etme tehdidini içermeyen, daha çok işkence ve hapis gibi acı ve eziyet veren durumlarda oluşan ikrah.

ikrâh-i mülcî *a.* (اكراه ملجى) *huk.* Şeriat hukukuna göre, ölüm veya bir organın kesilmesi ile veya aşırı eziyet ile oluşan ikrah.

ikrâh-ı nâkıs *a.* (اكراه ناقص) *huk. bk.* **ikrâh-i gayr-i mülcî**

ikrâh-ı tâmm *a.* (اكراه تام) *huk. bk.* **ikrâh-i mülcî**

ikrâr *a.* (اكرار) [*Ar.*] İslâmî inançta yapılan ibadetin ve akidenin dille tasdik edilmesi anlamında bir kelâm terimi.

iktibâs *a.* (اكتباس) [*Ar.*] *ed.* İslâmî edebiyatta, ***Kur'ân*** ve hadisten, işlenen konu ile ilgili ayet veya herhangi bir ibareyi anlatımı güçlendirmek ve pekiştirmek amacıyla metnin içine yerleştirmek ve kullanmak sanatı.

iktidâ *a.* (اقتداء) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancında, cemaatle namaz kılma amacıyla, namazı kıldıran imama uyma.

iktidâr *a.* (اقتدار) [*Ar.*] *ed.* Anlatımda bir düşünceyi veya tezi değişik edebî sanatlarla güçlendirmek ve ifadeyi güzelleştirmek işi.

iktifâ *a.* (اكتفاء) [*Ar.*] Anlatımda işlenen konu içinde birbiriyle ilgili iki unsurdan güçlü olan birinin delilleriyle yetinerek ikincisini uzun uzun anlatmaya gerek görülmeyerek onu göz ardı etme işi.

iktisâs *a.* (اقتصاص) [*Ar.*] *bk.* **ıktisâs**

îlâ *a.* (إيلاء) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, evli bir erkeğin karısıyla cinsel ilişkiye girmemek üzere yapmış olduğu yemin. Bu durum "kaza'î boşanma" sebeplerinden biri sayılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece bir yerde, "***Bakara suresi***" (2 / 226) nde "*Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler.*" biçiminde geçen bu söz, Hz. Muhammed'in eşleri ile ilgili olarak hadislerde de yer almaktadır.

ilâh *a.* (إله) [*Ar.*] (*ç. b.* **âlihe**) Tanrı olarak tapınılan, ululuğu ve yüceliği karşısında huşu ile eğilinen, gönülden bağlanılan ve koruyuculuğuna sığınılan varlık anlamında dinî terim. Ayrıca hak veya batıl olsun tapılmaya değer bulunduğu her varlığa "**ilâh**" denildiği de kaynaklarda zikredilmektedir. Bu sözün Allah kelimesi ile ilgili olduğu, bu kelimenin başına "ا" (*elif*) ile "ل" (*lam*) harflerinin gelmesi ve "إ" (*hemze*)nin düşmesiyle "الله" (*Allah*) sözünün oluştuğu konusunda İslâm bilginlerinin çoğu görüş birliği içindedirler. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de çokluk biçimleri de dahil olmak üzere yüz kırk yedi yerde geçmektedir.

ilâhî *a.* (إلهي) [< *Ar.* ***ilâh*** + ***î***] **1.** *tas. ed.* Mutasavvıf şairler tarfından kaleme alınan, daha çok Allah'ın birliğini, ululuğunu ve kudretini anlatan şiirler. **2.** *müz.* İslâm sanatında, genel olarak dinî-tasavvufî nitelikli olarak bestelenmiş şiirler.

ilâhî hadis *a.* *bk.* **kudsî hadis**

ilâhiyât *a.* (إلهيات) [*Ar.*] Üç ana grupta değerlendirilen İslâmî inanç esaslarının birincisini oluşturan ve konuları içinde "**Allah'ın zatı ile sıfatları**"nı ön plana alan bilim dalı için kullanılan terim, Tanrı bilimi, teoloji.

ilâhiyyûn *a.* (إلهيّون) [*Ar.*] Evrenin bir yaratıcısının bulunduğu görüş ve düşüncesini benimseyenler için kullanılan kelâm terimi, "**maddiyyûn**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

i'lâ-i kelimetullah *a.* (اعلاء كلمةالله) [*Ar.*] İslâm inancında, "**tevhîd**" (*bk.* bu madde) akidesini yüceltererek hâkim konuma getirme işi veya durumu için kullanılan kelâm terimi.

i'lâl *a.* (اعلال) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin senet veya metninde bir kusurun bulunduğunu ifade etmek işi.

i'lâm (I) *a.* (إعلام) [*Ar.*] Hadis biliminde, hocanın kendi metotları çerçevesinde topladığı hadisleri öğrenciye göstermesi ve öğrencinin de hocaya rivayetini hatırlatması, onun da bu metoda itiraz etmemesi esasına dayalı rivayet usulü.

i'lâm (II) *a.* (إعلام) [*Ar.*] *huk.* İslâm hukukunda, mahkemece verilen bir şer'î hükmün kaydedildiği yazılı belge

ilelü'l-hadîs *a.* (علل الحديث) [*Ar.*] Hadis biliminde, sağlam ve sağlıklı haberin doğruluğunu zedeleyici nitelikteki gizli ya da bilinmeyen sebepleri inceleyen bilim dalının ortak adı.

ilhâd *a.* (إلحاد) [*Ar.*] Allah'ın varlığı ve birliği ile dinin temel şartlarını inkâr etmek, dinî inaçları hafife almak veya küçümsemek anlamında kullanılan bir felsefe ve kelâm terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Hac suresi"*** (22 / 25) nde geniş olarak ele alınan bu konunun unsurları arasında, Allah'ın isimlerini değiştirerek tahrif etmek, O'nu inkâra yeltenmek, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in Allah kelâmı olduğuna inanmamak veya onu başka birine nispet etmek, ayetleri yalanlamak, doğruluktan sapmak gibi dinin temel inançlarını zedeleyen davranışlar ve sözler sayılmıştır.

ilhâk *a.* (إلحاق) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi yazarken unutulan söz veya ibareleri sonradan kitabın kenar kısımlarına ekleme ve kaydetme.

ilhâm *a.* (الهام) [*Ar.*] **1.** Feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan ve esin olarak da nitelenen terim. **2.** Tanrı'nın, peygamberlerin yüreğine doldurduğu tanrısal âleme özgü duygu ve düşünceler.

§ *tam.* **ilhâm-ı ilâhî** *a.* (الهام الٰهى) İlâhî duygu anlamında kelâm terimi.

ilhâm-ı Rabbânî *a.* (الهام ربانى) *tas.* Allah tarafından insanın ruh dünyasına telkin edildiği kabul edilen duygu için kullanılan kelâm terimi.

ilim, -lmi (I) *a.* (علم) [< *Ar.* **ilm**] Sözlüklerde ***"bilmek"*** olarak geçen bu terim, bilim ve bilgi karşılığı olarak yaygın bir kullanım gösterir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu kelimenin kökünden türemiş 750 söz varlığı yer almaktadır (*bk.* M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "alm" maddesi). Bu terimin önemi, işlevi ve değeri hadislerde de vurgulanmıştır. Bunun en çarpıcı örneği, ilmin nafile ibadetten daha üstün olduğu şeklinde ifade edilmiştir (Tirmizî, "ilim", 19; İbn Mâce, "Mukaddime" 19). Buharî ise bu konuyu eserinde ***"Kitâbu'l-ilm"*** başlığı altında incelemiş ve Hz. Peygamber'in pek çok hadisini bu bölümde zikretmiştir (*Sahîh-i*

Buhârî ve Tercemesi, C. 1, s. 213-285). Bu söz, Allah'ın subutî sıfatlarından biri olup *"Olmuşu, olacağı, gizliyi saklıyı, kısacası her şeyi bilen."* anlamındadır.

§ *tam.* **ilm-i ahkâm-ı nücûm** *a.* (علم احكام نجوم) İslâmî bilimler çerçevesinde, yıldızların insanları ve olayları etkilediği inancına dayanan astroloji, yıldız falcılığı, müneccimlik gibi bilim dalları için kullanılan ortak ad.

ilm-i ahlâk *a.* (علم اخلاق) Ahlâk bilimi veya töre bilimi.

ilm-i arz *a.* (علم ارض) Jeoloji veya yer bilimi.

ilm-i beyân *a.* (علم بيان) ed. Üslûp konusu içinde yer alan ve anlatım tarzını inceleyen belâgatin bir bölümü için kullanılan terim.

ilm-i felek *a.* (علم فلك) İslâmî bilimler çerçevesinde astronomi yani gökbilimi.

ilm-i ferâ'iz *a.* (علم فرائض) *fık.* Miras hukukuna ilişkin konuların bir arada incelendiği bilim dalı. *bk.* **mîrâs** ve **ferâ'iz**

ilm-i fıkh *a.* (علم فقه) Bülûğ çağına ermiş kimselerin üzerine farz, vacip, sünnet, müstehab, mubah, harâm, mekrûh ve müfsid olan konuları inceleyen bilim dalı.

ilm-i hadîs *a.* (علم حديث) Hz. Peygamber'in sözlerini, davranışları ile izlediği yol ve yöntemleri inceleyen bilim dalı. İslâmî bilimlerin en önemli ve en saygın araştırma konularından olan bu bilim dalı, temelde "sened" ve "metin"e dayanmakta, onun asıl gayesi ise metnin sahih olup olmadığını tespit etme, kusurlu olanları ayıklamadır.

ilm-i hâl *a.* (علم حال) **1.** *bk.* **ilmihâl** **2.** *tas.* Bâtınî bilimler veya tasavvuf için kullanılan bir tasavvuf terimi.

ilm-i havâs *a.* (علم خواص) *bk.* **havâs ilmi**

ilm-i hey'et *a.* (علم هيئت) *bk.* **ilm-i felek**

ilm-i ilâhî *a.* (علم إلٰهى) *bk.* **ilâhiyât**

ilm-i kāl *a.* (علم قال) *bk.* **kāl**

ilm-i kelâm *a.* (علم كلام) *bk.* **kelâm ilmi**

ilm-i ledün *a.* (علم لدن) *bk.* **ledün ilmi**

ilm-i mîkāt *a.* (علم ميقات) İslâmî bilimler çerçevesinde güneş, ay ve yıldızların dönüşüm ve değişimlerini dikkate alarak namaz vakitlerinin belirlenmesini konu alan bilim dalı.

ilm-i nücûm *a.* (علم نجوم) *bk.* **ilm-i felek**

ilm-i sakk *a.* (علم صكّ) İslâm hukukunda ilâm, hüccet, senet gibi resmî vesikaları yazma usulünü konu edinen bilim dalı.

ilm-i tasavvuf *a.* (علم تصوّف) Ahlâkî konuları içeren, imanın vicdanîleşmesini ve fıkıh işlerinin severek ve kolaylıkla yapılmasını sağlayan ve marifeti telkin eden bilgi birikimi.

ilm-i tefsîr *a.* (علم تفسير) ***Kur'ân-ı Kerîm***'i daha iyi ve daha açık anlamak ve anlatmak için müfessirlerin uğraştığı bilim dalı.

ilm-i usûl-i hadîs *a.* (علم اصول حديث) Hadislerin tasnifini, kısımlarını ve çeşitlerini ele alan çalışmalar veya bu çalışmaların yapıldığı bilim dalı.

ilm-i usûl-i kelâm *a.* (علم اصول كلام) ***Kur'ân-ı Kerîm***'den ve hadislerden kelâm konularının nasıl çıkarılacağını araştıran bilim dalı.

ilmü'l-ahbâr *a.* (علم الاخبار) Hz. Peygamber'in, sahabenin ve tâbiûnun söz ve davranışlarını inceleyen bilim dalı.

ilmü'l-a'lâ *a.* (علم الاعلى) Hayat ve varlık ile bunların karşısında Allah ve varlık ötesi dünyayı ele alan, bunların yanında tabiî bilimlerin ilkelerini araştıran bilim dalı, metafizik (*bk.* **metafizik**). Aristo'nun metafizik için kullandığı Latince "**prote fhilosophia**" teriminin Arapça karşılığıdır.

ilmü'l-âsâr *a.* (علم الاثار) Hz. Peygamber'in, sahabenin ve tâbiûnun söz ve davranışları ile takrirlerini inceleyen bilim dalı.

ilmü'l-bâtın *a.* (علم الباطن) İslâmî bilimlerde, gizli hakikatleri konu edinen ve bu yolla insanı manevî kurtuluşa eriştirdiğine inanılan bilim dalı.

ilmü'l-ensâb *a.* (علم الانساب) *bk.* **ensâb**

ilmü'l-hadîs *a.* (علم الحديث) *bk.* **hadis usulü**

ilmü'l-kelâm *a.* (علم الكلام) *bk.* **kelâm ilmi**

ilmü'l-münâsebet *a.* (علم المناسبت) İslâmî bilimlerde, ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki sureler ile ayetler arasındaki bağlantıyı ve uyumu inceleyen bilim dalı.

ilmü'n-nefs *a.* (علم النفس) Ruhun iç dünyasını, özünü, hayal ve akıl gibi melekelerin inceleyen bilim dalı.

ilmü'r-rivâyet *a.* (علم الروايت) *bk.* **ilmü'l-ahbâr**

ilmü'l-yakîn / ilme'l-yakîn *a.* (علم اليقين) İslâmî kaynaklarda doğru bilginin kriterleri üç kategoride ifade edilmiştir. Bunlar, **ayne'l-yakîn** (*duyu yollarıyla elde edilen bilgi*) (*bk.* bu madde), **hakka'l-yakîn** (*iç duyu ya da tecrübe ile elde edilen bilgi*) (*bk.* bu madde) ve **ilme'l-yakîn** (*akla ve ilmî delillerle edinilen bilgi*). Bu sonuncusu, kesinlik bakımından doğru bilgiyi ifade eden bir terimdir.

ilmü'z-zarûrî *a.* (علم الضروري) Teorik, aklî ve naklî yöntemlerle elde edilen bilgi.

ilim, -lmi (II) *a.* (علم) [< *Ar.* **ilm**] Zaman ve mekân kavramlarında sınır tanımaksızın küçük veya büyük, gizli veya âşikâr her şeyi ve olayı eksiksiz bilmek anlamında Allah'a nispet edilen sübûtî sıfatlardan biri ve en kapsamlısı için kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de üç yüz seksen ayette isim ve sıfat özelliğiyle Allah'a nispet edilerek kullanılmıştır (*bk.* M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "alm" maddesi).

ilkāh *a.* (إلقاح) [*Ar.*] *fık.* Normal ilişki dışında bir yöntemle "*dölleme*" anlamında kullanılan bir fıkıh terimi.

ilk günâh *a. bk.* **aslî günah**

illallah *a.* (الا الله) [*Ar.*] "**lâ ilâhe ill-Allah**" (*bk.* bu madde) sözünün kısaltması olup bezginlik ve bıkkınlık ifade eder.

illet *a.* (علّت) [*Ar.*] **1.** Evrende bir nesnenin veya olayın meydana gelmesini sağlayan unsur anlamında kelâm terimi. **2.** Bir hadiste anlaşılması zor, anlam bakımından kapalı, gizli veya metne zarar veren kusurların bulunması durumu.

illiyet *a.* (علّيت) [< *Ar.* **illet** (*sebep*)] Evrende, her hadisenin bir sebebi olduğunu ifade eden bu terim, genellikle felsefede ve kelâm biliminde kullanılmıştır.

illiyyîn *a.* (علّيين) [< *Ar.* **illiyy**'*in ç. b.*] İslâm inancına göre, iyilerin amel defterlerinin bulunduğu yer anlamında kullanılan bir ***Kur'ân*** terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece bir ayette (***Mutaffifîn suresi***, 83 / 18-21) "*İyilerin kitabının bulunduğu yer.*" anlamında geçen bu söz, Allah'a yakın olan kulların bulunduğu yer olarak da yorumlanmıştır.

ilmihâl *a.* (علم حال) [< *Ar.* **ilm** + *F.* **-i** + *Ar.* **hâl**] İslâmî ibadet yollarını, özellikle de namaz, abdest ve öteki dinî bilgileri çocuklara öğretmek amacıyla yapılan çalışmalar ve eserler için kullanılan bir terim, davranış bilgisi.

ilmihâl kitabı *a. bk.* **ilmihâl**

ilmiyye *a.* (علميه) [*Ar.***ilmî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] (*ç. b.* **ilmiyyât**) **1.** Din işleriyle uğraşan hocalar sınıfı veya din işleriyle uğraşanların mesleği. **2.** Edebiyat bilimleri, fıkıh, ahkâm-ı Şer'iyye ile uğraşan meşihat dairesinde çalışan kimseler için kullanılan bir terim. **3.** Osmanlı devlet geleneğinde eğitim, hukuk, fetva ve diyanet teşkilâtını oluşturan medrese düzeninden yetişme "**ulemâ**" sınıfı için kullanılan bir terim.

ilzâmât *ç.a.* (الزامات) [< *Ar.* **ilzâm**'*in ç. b.*] Hadis biliminde, bir hadis derleyicisinin veya yazarının alması gerektiği hâlde kitabına almadığı hadisler için kullanılan terim.

imâle *a.* (اماله) [*Ar.*] Kıraat biliminde, fethada ve onu takip eden elif harfinde meydana gelen söyleyiş değişikliği.

imâm *a.* (امام) [*Ar.*] (*ç. b.* **e'imme**) **1.** Cemaate namaz kıldıran kimse. **2.** Müslümanlıkta mezhep kuran kimseler. **3.** Hz. Muhammed'den sonra onun vekilliği görevini üzerine alan halifelere verilen unvan. Hz. Peygamber, kendisinden sonra imamlık yapma işi için Hz. Ebubekir'i uygun bulmuştur. Kendisi ölümüne yakın dönemde, hastalığı sırasında "*Ebû Bekr'e emredin de insanlara namaz kıldırsın.*" demiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 2, s. 706). Böylece Hz. Peygamber'den sonra ilk imam Hz. Ebubekir olmuştur. **4.** Bazı küçük İslâm devletlerinde devlet başkanı. **5.** Hadis biliminde, en üst mertebeye ulaşmış hadis âlimi için kullanılan terim, eşanlamlısı: "**hâkim, hüccet, hâfız, muhaddis**" (*bk.* bu maddeler).

§ *tam.* **imâm-ı a'zam** *a.* (امام اعظم) Dört büyük İslâmî mezhepten İmam Ebû Hanife (öl. 150 / 767).

imâm-ı mübîn *a.* (امام مبين) *tas.* Tasavvuf inancına göre arş için kullanılan söz. Bundan amaç, sekizinci feleğin arşı taşımasıdır; yani arş gökyüzünde en yüksek mertebedir.

imâmü'l-enbiyâ *a.* (امام الانبياء) Nebîlerin, peygamberlerin imâmı olan Hz. Muhammed.

imâmü'l-kıbleteyn *a.* (امام القبلتين) Hz. Peygamber'in "***Bakara suresi***" (2)nin 144. ayeti uyarınca kıblesini "**Mescid-i Aksâ**" (*bk.* bu madde)dan Kâbe'ye çevirmesi ve Medine'deki "**mes-cid-i kıbleteyn**" içinde öğle ve ikindi namazlarını kıldırmasından dolayı kendisine verilen bir başka unvan.

imâmü'l-müslimîn *a.* (امام المسلمين) Müslümanların

imamı, halife veya devlet başkanları için kullandıkları terim.

imâmân *a.* (امامان) [*Ar.*] *tas.* Bir tarikat liderinin biri sağında biri solunda olan iki veli için kullanılan bir terim.

imâme *a.* (امامه) [*Ar.*] **1.** *bk.* **sarık 2.** Tespih veya çubuk gibi şeylerin başına geçirilen uzunca kısım veya başlık.

imâmet *a.* (امامت) [*Ar.*] İslâm dünyasında, Hz. Peygamber'in vefatından sonra devletin dinî ve siyasî liderliği üstlenme işi veya durumu.

§ *tam.* **imâmet-i kübrâ** *a.* (امامت كبرى) Halifelik veya devlet başkanlığı.

imâmet-i suğrâ *a.* (امامت صغرى) İmamlık, cemaate namaz kıldırma görevi.

imâmet-i uzmâ *a.* (امامت عظمى) *bk.* **imâmet-i kübrâ**

imâmeyn *a.ç.* (امامين) [*Ar.***imâm** *sözünün tensiye (müennes) biçimi.*] İki imam anlamına gelen bu terim, Ebû Hanîfe'nin iki öğrencisi olan Ebû Yûsuf" ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî için kullanılmıştır.

§ *tam.* **İmâmeyn-i Hümâmeyn** *öz.a.* (امامين همامين) Hz. İmâm-ı Hasan ile İmâm-ı Hüseyn; İmâm-ı Ebu Yusuf ile İmâm-ı Muhammed için kullanılmıştır.

İmâmîlik *a.* *bk.* **İmâmiyye**

İmâmiyye *a.* (اماميه) [*Ar.*] İmamîler, Hz. Muhammed'den sonra, Hz. Ali'nin ve soyunun meşru imam olduğuna inanan Şiî mezheplerinden biri olup "**isnâaşeriyye**" (*bk.* bu madde), "**seb'iyye**" (*bk.* bu madde), "**zeydiyye**" (*bk.* bu madde) gibi birçok kollara bölünmüştür.

imâm nikâhı *a.* Dinî nikâh.

imâm-zâde *a.* (امام زاده) [< *Ar.* **imâm** + *F.* **zâde**] İslâm dünyasında Şîa geleneği içinde imamların oğulları ve torunları ile bunların mezarları için de kullanılan terim. İmam-zâdelerin türbeleri genellikle İran, Pakistan ve Hindistan'da yaygınlık göstermektedir.

îmân *a.* (ايمان) [< *Ar.* **emn**] **1.** Dinin ortaya koyduğu dogmalara inanma, din inancı, itikat, "**küfür**" karşıtı. **2.** İslâm dinine inanma, mümin olma anlamında kullanılan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 800 ayetten fazla yerde geçmektedir. Buhârî, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen bu ayetleri kitabında "***Kitâbü'l-Îmân***" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 1, s. 160) bölümünde toplamıştır. Ayrıca hadis kaynaklarında bu terimin geçtiği 380 hadisin varlığı ifade edilmektedir.

îmânın şartı *a.* İslâm'ın temel ilkelerinden olan "**farz**" (*bk.* bu madde) ın şartları içinde yer alan, altı farzdan oluşan ve "**amentü**" olarak adlandırılan imanın esasını belirten terim. Bunlar, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve kaza-kadere inanma olarak ifade edilmektedir.

imâre *a.* (عماره) [*Ar.*] Kâbe ile Mescid-i Harâm'ı sürekli temiz tutma, mimarîsini orijinal biçimine göre koruma ve çevresinde huzuru sağlama görevi ve yetkisi.

imâret *a.* (عمارت) [*Ar.*] İslâmî gelenek içinde, özellikle de Osmanlı devleti bünyesinde yoksul kimselere ve medrese öğrencilerine her gün sürekli olarak sıcak yemek dağıtmak üzere kurulmuş hayır kurumları. Bunlara "**imârethâne**" de denilmiştir.

imârethâne *a.* (عمارتخانه) [< *Ar.* **imâret** + *F.* **hâne**] *bk.* **imâret**

imkân *a.* (امكان) [*Ar.*] Varlığı veya yokluğu zatına nispetle eşit olma anlamında kullanılan kelâm terimi

imlâ *a.* (إملاء) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis uzmanı olan kimselerin rivayet ettiği hadisleri veya bir hadis bilgininin ya da bir şeyhin okutacağı metni öğrenciye dikte ettirmesi veya birebir yazdırması işi.

imsâk *a.* (إمساك) [*Ar.*] **1.** Oruç ibadetinin yerine getirilmesi için "**fecr-i sâdık**" (*ikinci fecir*) ın doğuşundan güneşin batışına kadar yeme ve içmeden uzak durma, cinsel ilişkiden sakınma için kullanılan terim. **2.** Savm, yani oruç ibadeti.

imtinâ *a.* (إمتناع) [*Ar.*] Yokluğu zatının gereği olma anlamında kullanılan kelâm terimi.

imzâ *a.* (إمضاء) [*Ar.*] İslâm devlet geleneğinde mektup, belge, beyanname ve buyruk gibi resmî veya husussî evrak altına yazının görüldüğünü, okunduğunu, onaylandığını veya aidiyetini ifade etmek üzere konulan simge yazı ya da mühür. Buna "**tevki**" (*bk.* bu madde) de denilmiştir.

inâbe *a.* (انابه) [*Ar.*] *tas.* Bir mürşide bağlanarak tarikate girme, bir şeyhten el alma.

in'âm (I) *a.* (إنعام) [*Ar.*] İslâmî inançta Allah'ın insanoğluna rızık vermesi, ihsan ve lütufta bulunması anlamında kullanılan bir terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de değişik türevleriyle on sekiz ayette yer almaktadır (*bk.* M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "na'm" maddesi).

in'âm (II) *a.* (إنعام) [*Ar.*] Osmanlı devlet geleneğinde ihtiyaç sahibi kimselere veya devlete yararlı işlerde ve görevlerde bulunan-

lara padişah adına yapılan nakdî veya aynî yardım.

inâdiyye *a.* (عنادیّه) [*Ar.*] Evrende eşyanın var olma gerçeğini inkâr eden ve her şeyin hayalden ibaret olduğunu ileri süren aşırı gruplar.

inâyet *a.* (عنایت) [*Ar.*] **1.** İslâm felsefesinde Allah'ın evrenin yaratılışı üzerine küllî bilgisi ve takdiri anlamında bir terim. **2.** Hadis biliminde, ravînin bir hadisin senet veya metnindeki yapacağı açıklamalardan önce, *"yani: şunu kasdediyor..."* sözünü kullanması yöntemi.

inbâ *a.* (إنباء) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadisin icazet yoluyla rivayet edildiğini ifade etme işi.

inbisât *a.* (إنبساط) [*Ar.*] Tasavvuf inancına göre sufînin ruhen rahatlaması, manevî huzur bulması ve bir tür vecd ve cezbe hâline ulaşması durumu.

İncil *a.* (انجیل) [*Ar.*] Hz. İsa'ya gönderilen ve Hristiyan dünyasının inandığı ilâhî kitabın ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen adı. Bu sözün kelime anlamı, *"Müjde, iyi haber."* olup Yunancada "**euaggelion**", Latincede "**evangelium**", Fransızcada "**évangile**", İngilizcede "**godspel**" biçimlerinde kullanıldığı söz konusudur. "**Euaggelion**" (*İncil*) adını ilk defa "**Ahd-i Cedîd**" (*bk.* bu madde) içinde Hristiyanî bağlamda ve *"İsa tarafından öğretilen yeni doktirin."* anlamında Pavlus adlı bir kişi kullanmıştır. Hristiyan inancına göre ***İncil***'i Hz. İsa yazmamış, onu tebliğ etmiş ve havarilerin de yaymasını istemiştir. Nitekim, O'nun göğe çekilmesinden sonra bu kitabın yazılması fikri ortaya atılmış ve pek çok kişi yazma işine girişmiştir. Ancak bunlardan dördü en çok bilinen ve yaygın olan ***İncil***'dir. Bunlar, yazarlarının adlarına göre, ***Matta İncili***, ***Markos İncili***, ***Luka İncili*** ve ***Yuhanna İncili*** olarak bilinmektedir. Farklı kişiler tarafından kaleme alındığı için doğal olarak bu İnciller arasında pek çok çelişmeler ve farklı yorumlar söz konusudur.

indiyye *a.* (عندیّه) [*Ar.*] Evrendeki eşyanın var olma gerçeğini insanların inancına bağlı gören grupları ifade eden terim.

infâk *a.* (إنفاق) [*Ar.*] İslâmî inanca göre Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu kazanma niyetiyle hayır işlerinde harcama yapma. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yetmişe yakın ayette terim anlamında geçmektedir (*bk.* M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nefk" maddesi). Hz. Peygamber de bir hadisinde bu konuda şöyle demektedir: *"Allahu te'âlâ buyurdu ki: Ey Âdem oğlu! İnfâk et, sana da infâk edilir."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. I, s. 573)

infirâd *a.* (إنفراد) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis senedinin herhangi bir yerinde râvi sayısının bire düşmesi veya hadisin senet veya metin bakımından tek duruma düşmesi ya da bir başka benzerinin bulunmaması durumu.

İnfitâr suresi *a.* (إنفطارسوره سى) [< *Ar. "Sûretü'l- İnfitâr"* (سوره الانفطار)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in seksen ikinci, iniş sırasına göre yine seksen ikinci suresi olup "***Nâzi'ât suresi***" (79)nden sonra ve "***İnşikak suresi***" (84)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve on dokuz ayetten oluşmaktadır. Adını ilk ayette geçen ve *"yarılmak"* anlamına gelen "**infitâr**" sözünden almaktadır. Sure kâinatın yaratılışı, ahret inancı, ceza gününün varlığı ve iyilerin cennete, kötülerin de cehenneme gideceği ile Allah'ın büyüklüğü üzerinde durmaktadır. Hz. Peygamber'in cemaatle kılınan namazlarda bu surenin okunmasını tavsiye ettiği bildirilmektedir. Hz. Peygamber'in "***İnfitâr suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 4974-4979.

inhifâd *a.* (انخفاض) Hadis biliminde, bir söz veya davranışın bir sahabeye bağlanması işi. Bu durum, "**mevkûf**" (*bk.* bu madde) olarak nitelenmiştir.

inkıtâ *a.* (انقطاع) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin düşmesi veya atlanması durumu.

inkâr *a.* (انكار) [*Ar.*] *bk.* **küfür**

innâ li-llâhi ve innâ ileyhi râci'ûn *ay.* (انالله و انا اليه راجعون) *"Şüphesiz, Allah'ımıza döneceğiz."* anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bir ayetinde geçen söz.

inn-Allahe ma'a-s-sâbirîn *ay.* (انالله مع الصابرين) *"Şüphesiz Allah sabırlılardan yanadır."* anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bir ayetinde geçen söz.

inniyye *a.* (إنّيه) [*Ar.*] Kendiliğinden zorunlu olarak ortaya çıkan varlık, var olma anlamında kullanılan kelâm terimi.

ins *a.* (انس) [*Ar.*] (*ç. b.* **nâs**) İnsan, beşer, **cin** ve **melek** karşıtı. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on sekiz ayette geçen bu söz, *"beşer, insan topluluğu."* anlamında ifade edilmektedir. Ayrıca 230 yerde de çokluk biçimi olan "**nâs**" ibaresi yer almaktadır.

§ *tam.* **ins ü cân** *a.* (انس و جان) *bk.* **ins ü cin**

ins ü cin *a.* (انس و جن) İnsan ve cin.

ins ü melek *a.* (انس و ملك) İnsan ve melek.

insân *a.* (انسان) [< *Ar.* **ins**] *"Beşer, insan topluluğu."* anlamında olan "**ins**" sözünden gelen bu terim, erkek veya dişi bu türün

her ferdi için kullanılmaktadır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de altmış beş yerde aynı anlamda kullanılan bu söz, varlık olarak bütün yönleriyle ifade edilmiş ve onun yaratılışı, mahiyeti ile gayesini bit bütünlük içinde açıklanmıştır. Hz. Âdem'den başlayarak insan, özel bir konumda ve yaratılış yöntemiyle varlık âlemine çıkarılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bir başka önemli açıklaması ise "**insan**"ın yeryüzünü imar ve ıslah edecek olan "**halife**" görevini üstlenmiş olmasıdır (***Bakara suresi***, 2 / 30). Yaratıkların en mükemmeli olan bu varlık, topraktan yaratılmış cismanî bünyesi yanında ruhanî bir kimliği ile, duyularıyla, aklıyla iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırma yeteneği ile geliştirilmiş; böylece o, kendinden sorumlu olmaya yetecek bir özgürlüğe sahip olmuştur. Onun ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok surede ve ayette anlatılan bu derin ve çok yönlü vasıfları, Hz. Peygamber'in hadislerinde de yer almış; "**ins**" sözüyle birlikte mütalaa edilmiştir.

§ *tam.* **insân-ı kâmil** *a.* (انسان كامل) *tas.* 1. *"Maddî ve manevî, yoğun ve yumuşak, zulmanî ve nuranî, süflî ve kutsî ve de ulvî âlemde var olan Allah'ın her mertebedeki tecellisine mazhar olabilen insan."* anlamında bir tasavvuf terimi. **2.** Kalp, kalp gözü yerine kullanılan bir tasavvuf terimi.

İnsân suresi *a.* (انسان سورەسى) [< *Ar. "Sûretü'l- İnsân"* (سورة الانسان)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yetmiş altıncı, iniş sırasına göre doksan sekizinci suresi olup "***Rahmân suresi***" (55)nden sonra ve "***Talâk suresi***" (65)nden önce suresi olup *"Medine döneminde nazil olmuştur."* diyenlerin yanında *"Mekke döneminde nazil olmuştur."* diyenler de vardır ve otuz bir ayetten oluşmaktadır. Adını surenin ilk ayetinde geçen " **insân**" sözünden alır. Muhtevası, insanın yaratılışı, nimetlere mazhar olması anlatıldıktan sonra Allah'a yönelmesi ve şükretmesi, O'nun azabından korkması ve kaçınması çerçevesinde insanlara bir çağrı niteliği taşımaktadır. Hz. Peygamber'in "***İnsân suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 4980-4984.

insilâh *a.* (انسلاخ) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Hayvanın derisini yüzüp çıkarma."* anlamındaki bu söz, Bâtınî inancına göre, *"İslâm dininden sıyrılıp çıkma ve uzaklaşma."* anlamında bir terim.

inşâ *a.* (إنشاء) [*Ar.*] Evrendeki nesneleri önce yaratma anlamında kelâm terimi.

inşaallah *a.* (إن شاءالله) [*Ar.*] *"Allah isterse veya dilerse."* anlamında olan bu söz, yapılacak her işin Allah'ın izni ve iradesiyle gerçekleşebileceğini ifade etmek üzere işin ve davranışın başında söylenmesi gereken ve yaygın olarak kullanılan bir terim.

İnşikāk suresi *a.* (انشقاق سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'l- İnşikāk"* (سورة الانشقاق)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in seksen dördüncü, iniş sırasına göre seksen üçüncü suresi olup *"**İnfitâr suresi**"* (82)nden sonra ve *"**Rûm suresi**"* (30)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yirmi beş ayetten oluşmaktadır. Adını surenin ilk ayetinde geçen ve *"yarılmak, parçalanmak."* anlamına gelen "**inşikāk**" sözünden almaktadır. Muhtevasında, kıyamet alâmetlerinden, insanın Allah'a inanması ve bağlanmasından, ***Kur'ân-ı Kerîm***'e inanmayan ve secde etmeyenlerin büyük azap göreceğinden söz edilmektedir. Hz. Peygamber'in *"**İnşikāk suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 4980-4984.

inşikāku'l-kamer *a.* (انشقاق القمر) Sözlük anlamı, *"Ay'ın iki parçaya bölünmesi."* olan ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"**Kamer suresi**"* (54 / 1) nde geçen bir terim. Bu surenin iniş sebebi, İslâmiyet'in çıkış yıllarında Mekkeliler, Hz. Peygamber'den bir mucize göstermesini istemişlerdir. Bunun üzerine de Ay ikiye ayrılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de anlatılan bu olay, pek çok müfessirlerce farklı yorumlanmış olmakla birlikte hepsinin ortak kanaatinin Hz. Peygamber'in mucizesinin büyüleyici ve müşrikleri hayrete düşürdüğü noktasında olduğudur. Bazı müfessirler bu olayı mecazî manada alırken bazıları da gerçek manada yorumlamışlardır.

İnşirâh suresi *a.* (انشراح سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'l- İnşrāh"* (الانشراح سورة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in doksan dördüncü, iniş sırasına göre on ikinci suresi olup *"**Duhâ suresi**"* (93)nden sonra ve *"**Asr suresi**"* (103)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve sekiz ayetten oluşmaktadır. Adını surenin ilk ayetinde geçen "**elem neşrah leke**" ifadesinden almaktadır. Bu sure ilk ayetteki bu ibarelerden hareketle, "**Elem neşrah**", "**Elem neşrah leke**" ve "**Şerh suresi**" olarak da zikredilmektedir. İniş sebebi olarak da Hz. Peygamber'in risalet yıllarının başında çektiği sıkıntıları gidermek ve putperestler tarafından aşağılanan Müslümanlara destek çıkmak gösterilmiştir. Hz. Peygamber'in *"**İnşirâh suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 5015-5016.

intihâb *a.* (انتخاب) [*Ar.*] Hadis biliminde, hocadan arzu edilen hadislerin seçilmesi işi.

intihâ'ü's-sened *a.* (انتهاء السند) [*Ar.*] *bk.* **âhirü's-sened**

intikāl *a.* (انتقال) [*Ar.*] *huk.* İslâm miras hukukunda kazanılmış bir hakkın belirli kimselere geçmesi durumu.

intisâp *a.* (انتساب) [*Ar.*] *tas.* Bir tarikata girerek bir şeyhe mürit olmak ve ona bağlanmak.

inzâl ve tenzil *a.* ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bir bütün olarak 610 milâdî yılında Kadir gecesinde "**Beytü'l-İzze**"ye indirilmesine "**inzâl**"; parça parça vahiy yoluyla Hz. Muhammed'e ayetler hâlinde indirilmesine de "**tenzil**" adı verilmiştir.

inzâr *a.* (انذار) [< *Ar.* **nezr**] İlâhî emirlere uymayanları veya onları inkâr edenleri kötü bir sonun beklediği ya da felâketlerinin büyük olacağını haber verip onları uyarma anlamında bir terim, "**tebşîr**" (*bk.* bu madde) karşıtı. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok yerde geçmekte, hatta çoğu yerde de "**tebşîr**" terimi ile birlikte zikredilmektedir (*bk.* M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "nzr" maddesi).

inzivâ *a.* (انزواء) [< *Ar.***zuviyy** *ve* **zeyy**] Sözlük anlamı, "*Toplum hayatından kaçıp tek başına yaşama.*" olan bu söz, "*Dış dünya ile bütün bağlarını keserek Allah ile birleşebilmek için insanın kendi içine kapanması.*" anlamında bir terim.

i'râb *a.* (إعراب) [*Ar.*] Hadis biliminde, yanlış okumayı ortadan kaldırmak için kelimeleri harekeleme işi.

i'râbü'l-*Kur'ân* *a.* (إعراب القرآن) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki ayetleri gramer bilgisi ve cümle yapısı bakımından inceleyen ve yorumlayan bilim dalı ile bu konuda kaleme alınan eserler için kullanılan ortak ad.

irâde *a.* (إرادة) [*Ar.*] Allah'ın emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olduğunu ifade eden ve O'nun "**subûtî sıfatları**" arasında gösterilen bir terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de hem Allah'ın iradesi, buna küllî irade denilmektedir, hem de kulun iradesi, buna cüzî irade denilmektedir ve 138 ayette geçmektedir.

§ *tam.* **irâde-i cüz'iyye** *a.* (إرادهٔ جزئيّه) İnsan iradesi için kullanılan kelâm terimi.

irâde-i ilâhiyye *a.* (إرادهٔ الهيه) Allah'ın iradesi, külli irade.

irâde-i külliyye *a.* (إرادهٔ كلّيه) Allah'ın yaratabilme, yapabilme iradesi için kullanılan kelâm terimi.

ircâ' *a.* (ارجاء) [*Ar.*] **1.** İslâm dininin ilk yıllarında ortaya çıkan ve

aşırı fırkalara karşı daha ılımlı ve uzlaşmacı fikir ve davranışlarıyla dikkati çeken siyasî fırkanın savunduğu görüşler. Bunlara göre, iman esastır, amel sonraya bırakılabilir, bundan dolayı böylelerine bir ceza uygulamak gereksizdir, bu konu âhirete bırakılmalıdır, görüşü hâkimdir. **2.** Hadis biliminde, büyük günah işleyenin cehennemlik olup olmadığı hükmünün Allah'a bırakılması.

irfâniyye *a.* (عرفانيّه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında bilgi kaynağının keşif ve ilham olduğunu ifade eden tasavvufî terim.

irsâl *a.* (ارسال) [*Ar.*] **1.** Hadis biliminde, bir hadisin bir veya birkaç ravîsini düşürerek rivayet etme. **2.** *fık.* Namazda elleri bağlamayıp yana salmak.

irşât, -dı *a.* (إرشاد) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Doğru yolu göstermek."* olan bu terim, İslâm inancında müminleri dinî görevlerini yerine getirmeye çağırma anlamında.

irticâ *a.* (إرتجاع) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Geri dönmek, iade etmek, istemek."* olan bu terim, mevcut sosyal ve siyasî düzeni dinî esaslara göre yeniden düzenlemeyi hedef alan düşünce ve eylemler için kullanılmıştır.

irtidât, -dı *a.* (ارتداد) [*Ar.*] İslâm dinini bırakarak başka bir dini kabul etme.

irtifâ *a.* (ارتفاع) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir söz veya davranışın Hz. Peygamber'e nispet edilmesi konusu.

isâbet-i ayn *a.* (اصابت عين) *bk.* **nazar**

isbât *a.* (إثبات) [*Ar.*] *huk.* Kanun önünde ileri sürülen ve hukukî sonuçları bulunan bir iddianın gerçek oluşu konusunda kesin bilgi ve etkili delil ortaya koyma.

§ *tam.* **isbât-ı vâcib** *a.* (إثبات واجب) Allah'ın varlığını delilller getirerek anlatma ve ifade etme.

isbâtiyye *a.* (إثباتيّه) [*Ar.*] İlâhî sıfatları ispat eden anlamında kelâm terimi.

Îsevî *öz.a.* (عيسوى) [*Ar.*] Hz. İsa'nın yaydığı dinden olan, **Hristiyanlık** (*bk.* bu madde).

Îseviyye *öz.a.* (عيسويه) [*Ar.***îsevî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *tas.* Kurucusu Şeyh Ebû İsa el-Isfahânî olan ve 8. yüzyılda İran'da kurulan bir Yahudî mezhebinin adı.

Îseviyyet *a.* (عيسويت) [*Ar.*] Hristiyanlık.

isim, -smi *a.* (إسم) [*Ar.*] Bir varlığa ad olarak kullanılan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi ayette Allah'a nispet olarak kullanılmıştır (*bk.* M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "ism" maddesi).

§ *tam.* **ism-i a'zam** *a.* (إسم اعظم) *"Allah'ın en büyük ismi."*

anlamında kullanılan bir terim. Hz. Peygamber, **"ism-i a'zam"**ın "***Bakara suresi***, 2 / 255"nde yer alan "*Allahü lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyu'lkayyum...*" ibaresiyle başlayan ayetin tamamından ibaret olduğunu söylemiştir. Bir başka hadiste de aynı ayet için, "*Bu duayı okuyan Allah'ın ism-i a'zamı ile dilekte bulunmuş olur. Allah ism-i a'zamı ile dilekte bulunanlara talebi yerine getirir, ism-i a'zam ile dua edildiğinde duayı kabul eder.*" (İbn. Mâce, "Du'â", 9) demektedir.

ism-i celâl *a.* (اسم جلال) bk. **ism-i a'zam, lafza-i celâl**

İslâm *öz.a.ve s.* (اسلام) [< *Ar.***selâm** ve **silm**] (*ç. b.* **İslâmiyân**) Dünyaya insanlığın hayrı için Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilen en son İlâhî Hak dinin adı. ***Kur'ân-ı Kerîm***'e göre "**İslâm**", insanın kendisini yalnızca Allah'a adaması, yalnızca O'na kulluk ve ibadet etmesi, Müslüman olması demektir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sekiz ayette yer alan bu söz, Allah katında hak dinin karşılığı ve özel adı olarak tanımlanmış, ondan başka hiçbir dinin Allah tarafından kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir. "***Âl-i İmrân suresi***, 3 / 19"nde bu durum, "*Allah katında hak din İslâmdır.*" hükmüyle açıkça vurgulanmıştır. Yine bu terim, aynı kökten gelen fiil ve isimlerle pek çok yerde değişik kavramlarla karşımıza çıkmaktadır (*bk.* M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "slm" maddesi). Ayrıca yine ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu dinin insanlık tarihi boyunca hiç eksilmeyen ilâhî mesajın en mükemmel biçimi olduğu, "*Bugün sizin için dininizi ikmâl ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâmı seçtim.*" (***Mâ'ide suresi***, 5 / 3) sözleriyle dile getirilmektedir. Öte yanda, hadis kaynaklarındaki **"îmân"** başlığı altındaki bölümlerde **"İslâm"** sözünü içeren pek çok rivayet yer almaktadır. Özellikle Allah katında hak dinin İslâm olduğunu vurgulayan hadislerden biri Tirmizî (Menakıb, 32) de kayıtlıdır. Bunun yanında **"İslâm"** ile **"Hanîf"** (bk. bu madde) dinini eş anlamlı ifade eden pek çok hadis de bulunmaktadır (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem*, "slm" maddesi).

İslâm birliği *a. bk.* **İslâmcılık**

İslâmcı *s. ve a.* Müslümanlığın esaslarını sadece dinî hayatta değil, hukukî, iktisadî ve siyasî düzenlemelerde de geçerli kılmak isteyen kimseler.

İslâmcılık *a.* İslâm'ı inanç, düşünce sistemi, ahlâk kuralları, siyasî, idarî ve hukuk düzeni bakımından hayata geçirmek; Batı dünyasına karşı Müslüman ül-

keleri birlik, beraberlik ve dayanışma içinde olmaya özendirmek amacıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından dile getirilen ve savunulan dinî ve siyasî ideoloji için kullanılan terim; eşanlamlısı "**ittihâd-ı İslâm**". Bu ideoloji, yüzyılın sonunda devlet ve ümmet için yararlı bir politik unsur olarak değerlendirilmiş; 20 yüzyılın başlarında, özellikle de İkinci Meşrutiyetle beraber ortaya çıkan öteki fikir hareketleri karşısında yeniden düzenlenerek "**İslâm Birliği Düşüncesi**" adı altında yeni bir oluşum ve tekliflerle Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar kimliğini koruyarak varlığını sürdürmüştür.

İslâm dini *a. bk.* **İslâm**

İslâmın şartı *a.* İslâm'ın temel ilkelerinden olan "**farz**" (*bk.* bu madde) ın şartları arasında yer alan ve beş şartı veya farzı ifade eden terim. Bu şartlar, "**savm**" (*bk.* bu madde), yani ramazan orucu tutmak, "**salât**" (*bk.* bu madde), yani beş vakit namaz kılmak, "**hac**" (*bk.* bu madde), "**zekât**" (*bk.* bu madde) ve "**kelime-i şehâdet**" (*bk.* bu madde) tir.

İslâmî *s.* (اسلامى) [< *Ar.***islâm** + **-î**] İslâm diniyle ilgili olan, İslâm'a özgü.

İslâmiyet *a.* (اسلاميت) [*Ar.*] Hz. Muhammed'in yaydığı din, Müslümanlık.

ism *a.* (إثم) [*Ar.*] Sözlük anlamı, "*Geri bırakmak, gecikmek.*" olan bu söz, insanı günaha sokan, işlendiğinde kötüleme, kınama ve cezalandırmayı gerektiren dinen yasaklanmış eylemleri veya davranışları yapma işi için kullanılan bir terimdir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de türevleriyle birlikte kırk sekiz ayette geçmiştir (*bk.* M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "ism" maddesi). "**İsm**"e konu olan büyük günahlar ***Kur'ân-ı Kerîm***'de özellikle şu ayetlerde zikredilmektedir: "*İçki ve kumar*" (***Bakara suresi***, 2 / 219) anlamında, "*Faizden elde edilen kazanç.*" " (***Bakara suresi***, 2 / 276) anlamında, "*İnkâr etmek ve küfür*" (***Âl-i İmrân***, 3 / 178) anlamında, "*Allah'a yalan isnat etmek.*" (***Nisâ suresi***, 4 / 50) anlamında, "*Günahı veya suçu başkasının üzerine yüklemek.*" (***Nisâ suresi***, 4 / 112) anlamında, "*Ölü, kan, domuz eti, gibi yasaklanan şeyleri yemek.*" (***Mâ'ide suresi***, 5 / 3) anlamında, "*İnsan öldürmek.*" (***Mâ'ide suresi***, 5 / 29) anlamında, "*Yalan söyleyerek doğruyu gizlemek.*" (***Mâ'ide suresi***, 5 / 107) anlamında, "*Açık veya gizli günah işlemek.*" (***En'âm suresi***, 6 / 120) anlamında pek çok fiil, "**ism**" olarak nitelenmiştir. *bk.* **günah**

İsmâ'ilîlik *a. bk.* **İsmâ'iliyye**

İsmâ'iliyye *a.* (إسماعيلية) [*Ar.*] Şî'a inancına göre altıncı İmam Ca'fer-i Sâdık'ın oğlu İsmail b. Ca'fer es-sâdık'a nispet edilen ve onun soyundan gelenlerin imametini benimseyen, ayrıca aşırı görüşleriyle tanınan bir Şiî mezhebinin adı. Bu mezhebin "***yedi devir inancı***" çerçevesinde her devir bir nâtık nebîyi ifade eder; sonra bir vâsi imam ve altı sâmit imam ile bu sistem tamamlanmış olur. Bu sistem içinde, "**nâtık**" terimi, yeni devri başlatan peygamber anlamındadır. Onu "**esas**" veya "**sâmit**" adı verilen imam takip eder.

ismet *a.* (عصمت) [< *Ar.* **asm**] **1.** İslâmî inanca göre, peygamberlerin günahtan uzak ve korunmuş olduğunu ifade eden bir terim. **2** *fık.* Dinî ve hukukî koruma ve dokunulmazlık anlamında fıkıh terimi.

§ *tam.* **ismetü'l-enbiyâ** *a.* (عصمت الانبياء) Peygamberlerin günahtan uzak ve korunmuş olduğunu anlatmak üzere kaleme alınan eserlerin ortak adı.

isnâaşeriyye *a.* (إثناعشرية) [*Ar.*] Şîa inancında, on iki imam düzenini benimseyen Şiî fırkası. Bu fırkaya mensup olanlar, imam inancını ön plana aldıkları için "**İmâmiyye**" (*bk.* bu madde); Ca'fer es-Sâdık'ın fıkhî görüşlerini benimsedikleri için "**Ca'feriyye**" (*bk.* bu madde); on ikinci imamın gelişine inandıkları için "**Ashâbü'l-intizâr**" (*bk.* bu madde); on ikinci imam için kullanılan "**kā'im**" sözünü ve unvanını benimsemelerinden dolayı "**Kā'imiyye**" (*bk.* bu madde) olarak da anılmaktadır. "**isnâaşeriyye**" (on iki imam) inancına göre, ilk altı imam, Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammed Bakır ve Ca'fer es-Sâdık olup onun büyük oğlu İsmail'in imamlığı tartışılmış ve onun bazı günahlara sapmasından dolayı yedinci imam olarak küçük kardeşi Musa Kâzım (öl. 799) tanınmıştır. Daha sonra gelen imamlar ise şunlardır: Ali Rıza (öl. 818), Muhammed Cevad (öl. 835), Ali Hâdî (öl. 868), Hasan el-Askerî (öl. 873). Son imam Muhammed Mehdî (öl. 870)nin gayb âlemine çekildiği, ancak onun ahir zamanda beklenen Mehdî olarak geri döneceği inancı yaygındır.

isnâd *a.* (إسناد) [< *Ar.* **sünûd**] Hadis biliminde, bir hadisi rivayet eden kimsenin, Hz. Peygamber'in söylediği veya yaptığı bir işi O'ndan başlayarak kendisine gelene kadar o hadisi nakledenleri bir bir sayarak metnin sağlamlığını ortaya koyma ve hadisi peygambere kadar götürme işi.

isrâ *a.* (إسراء) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in Allah katına yükselmesi sırasında Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya ulaşmasını ifade eden ve *"gece yolculuğu"* anlamında olan terim. Bu yolculuktan sonra **"mi'râc"** (*göğe yükselme*) söz konusu olmuştur. *bk.* **mi'râc** ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"İsrâ suresi"*** (17) nde şöyle anlatılmaktadır: Hz. Peygamber bir gece kendi evinde (veya amcası kızının evinde) uyurken Cebrail, O'nu bir binite (Burak) bindirerek Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ'ya götürmüştür. ***Kur'ân-ı Kerîm***'e göre Hz. Peygamber'in manevî dünyasının enginliği ve sosuzluğunun bir ifadesi olan bu yolculuk, **"mi'râc"**'ın başlangıç sürecidir.

İsrâ suresi *a.* (إسراء سورەسى) [< *Ar.* "Sûretü'l- İsrâ"* (سورة الاسراء)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in on yedinci, iniş sırasına göre ellinci suresi olup *"**Kasas suresi**"* (28)nden sonra ve *"**Yûnus suresi**"* (10)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yüz on bir ayetten oluşmaktadır. Adını ilk ayette geçen ve *"gece yürümek"* anlamına gelen **"isrâ"** sözünden almaktadır. Surenin ilk bölümünde miraç olayı anlatılır. İkinci bölümde Allah'a kulluk etmeye, ana babaya itaat etmeye, yoksullara ve akrabaya yardımda bulunmaya ve kardeşlik duygularının geliştirilmesine ağırlık verilmiş, üçüncü bölümde de **"tevhid"** inancı üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise İblis'in şerrinden uzak durulması vurgulanır, son bölümde münafıkların, ***Kur'ân-ı Kerîm***'e inanmayanların onun bir benzerini oluşturamayacakları dile getirilir. Surenin fazileti olarak Hz. Peygamber'in onu her gece okuduğu rivayet edilmiştir. Bu surenin faziletini Hz. Aişe Hz. Peygamber'in genellikle geceleri bu sureyi okuyarak geçirdiğini söyleyerek ifade etmiştir. (*bk.* ***Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, III,*** Ankara 2005-2008, s. 457.)

İsrâ'îl *a.* (إسرائيل) [*Ar.*] Benî İsraîl olarak da bilinen bu terim, ***Tevrat*** ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Hz. Yakup'un çocukları ve onların soyundan gelen kimseler için kullanılmıştır. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette geçmektedir (***Âl-i İmrân suresi***, 3 / 93; ***Meryem suresi***, 19 / 58).

İsrâ'îliyât *a.* (إسرائيليات) [*Ar.*] Yahudilik ve Hristiyanlıktan İslâm kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgiler.

isrâ ve **mi'râc** *a.* (إسراء و معراج) [*Ar.*] *bk.* **mi'râc**

isti'âne *a.* (إستعانه) [*Ar.*] Her türlü kötülüklerden ve sıkıntılardan

kurtulmak için peygamberlerin veya velîlerin hayır duasını alma anlamında kelâm terimi.

isti'âze *a.* (إستعاذه) [*Ar.*] Her türlü kötülüklerden Allah'a sığınıp O'nun himayesini ve yardımını isteme. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah sözü ile birlikte yedi ayette, rab sözü ile birlikte sekiz ayette, rahman adı ile birlikte bir ayette ve cin sözü ile birlikte bir ayette olmak üzere toplam on yedi ayette yer almakta olan bu terim, hadislerde de pek çok yerde geçtiği kaynaklarda zikredilmektedir.

istibrâ *a.* (إستبراء) [*Ar.*] *fık.* Nesebin karışmaması için bir kadının girişmiş olduğu bir ilişkiden hamile kalıp kalmadığının anlaşılması amacıyla bir başkası ile yeni bir ilişkiye girmeden önce belli bir süre bekleme durumu.

istibrâ ve istincâ *a.* (إستنجاء و إستبراء) [*Ar.*] *fık.* Hem büyük hem de küçük abdest bozduktan sonra yapılması gerekli temizliği ifade eden terim.

istidlâl *a.* (إستدلال) [*Ar.*] *bk.* **nazar**

istidrâk *a.* (إستدراق) [*Ar.*] Hadis biliminde, yanlış veya eksik rivayetleri düzeltme ya da tenkit etme işi.

istiftâ *a.* (استفتاء) [*Ar.*] fık. Şeriat davalarında, taraflardan birinin kadıya baş vurması.

istigâne *a.* (إستغانه) [*Ar.*] *bk.* **isti'âne**

istiğfâr *a.* (استغفار) [*Ar.*] *bk.* **tövbe**

istiğrâb *a.* (إستغراب) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi garip sayma.

istiğrâk *a.* (إستغراق) [*Ar.*] *tas.* Bir sufînin ilâhî coşku altında bedenî ve maddî âlem ile ilgili hiçbir duygu, algı ve düşünceye itibar etmemesi, dış dünya ile ilintisini tamamen kesmesi anlamında bir tasavvuf terimi.

istihâre *a.* (إستخاره) [*Ar.*] Bir iş veya davranışa girişmeden önce onun sonucunun Allah katında hayırlı olmasını kılınan bir nafile namaz ve arkasından yapılan dua ile isteme.

istihâre namazı *a.* Bir konunun veya işin hayırla sonuçlanıp sonuçlanmayacağına dair manevî bir uyarıya ulaşmak için bir müminin gece uykuya yatmadan önce kılması gereken iki rekâtlık namaz.

istihâze *a.* (إستحاضه) [*Ar.*] *fık.* Kadınların döl yolundan hayız ve nifas hâlleri dışında kan gelmesini ifade eden terim. "**istihâze**" durumunda olan bir kadının dinî ibadetlerini yapabilmesi için önce temizlenmesinin şart olduğu fıkıh bilginleri tarafından ayrıntılı ele alınmış; bu konuda yazılan kitapların "**tahâret**" (*bk.* bu madde) bölümlerinde gerekli açıklamalar yapılmıştır.

istihfâf *a.* (إستخفاف) [*Ar.*] İslâm dininin değer yargılarına yönelik aşağılayıcı ve hafifletici davranışlar içinde bulunma. İslâmî konular üzerinde çalışan bilim insanları Hz. Peygamber'in Allah adına dile getirdiği "**vahiy**"leri ve bunlardan çıkan dinî hükümleri alaya alma veya küçümseme niteliği taşıyan söz ve davranışları "**istihfâf**" olarak nitelemişlerdir.

istihlâl *a.* (إستحلال) [*Ar.*] İslâm inancına göre, haram olması sabit olmuş konuları helâl gösterme anlamında kelâm terimi.

istihsân *a.* (استحسان) [*Ar.*] *fık.* Müctehidin herhangi bir konuda, kendi kanaatince o konunun benzerlerinde verdiği hükümden vazgeçmesini gerektiren "**nas**", "**icmâ**", "**zaruret**", "**kıyas**", "**örf**" gibi delillere yayanarak üzerinde durduğu ilk hükmü bırakıp başka bir hükme varması anlamında terim.

istihzâ *a.* (إستهزاء) [*Ar.*] İslâm inancı ile alay etme anlamında kelâm terimi. Bunu yapanların küfre düşücekleri fıkıh bilginleri tarafından ileri sürülmüştür.

istikāmet *a.* (إستقامت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehlinin her türlü aşırılıktan sakınarak doğruluk üzre olmasını ifade eden bir tasavvuf terimi.

istikbâl-i kıble *a.* (استقبال قبله) [*Ar.*] Namazın dışındaki altı şartından biri olup namaz kılarken kıbleye karşı yönelmek veya durmak.

istikbâr *a.* (إستكبار) [< *Ar.* **kibr**] **1.** Bir kimsenin kendini büyük görmesi ya da büyük işler başarmaya aday gibi göstermesi anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen bir terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de kırk sekiz ayette geçmektedir (M.F. Abdülbâkî, ***el-Mu'cem,*** "kbr" maddesi). Bu durm, Allah'ın ayetlerini küçümseme veya yalanlama, inkârda ısrar etme ve başkalarını Allah'ın yolundan çevirmeye çalışma olarak ifade edilmektedir. Bu davranışın ilk örneği olarak da Hz. Âdem'in öteki yaratıklardan üstünlüğünü kabul etmeyen ve bundan dolayı ona saygı göstermeyen "**şeytan**" (*bk.* bu madde) ile başladığı ziredilmektedir. **2.** Kendinde bulunmayan bir değeri, nefsinde var gibi gösterme anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen bir söz ve terim.

istîlâ *a.* (إستيلاء) [*Ar.*] *fık.* Bir malın gerekçeli veya gerekçesiz, haklı veya haksız ele geçirilmesi ve ona malik olunması amacıyla el konulması anlamında bir fıkıh terimi.

istîlâd *a.* (إستيلاد) [*Ar.*] *fık.* Bir kimsenin çocuk edinme amacıyla cariyesini hamile bırakması ve

cariyenin hürriyetine kavuşması ile sonuçlanan hukukî süreç.

istilâm *a.* (إستلام) [*Ar.*] *fık.* Hac ibadeti sırasında tavaf yapılırken "**Hacerü'l-esved**"in yanına gelindiğinde el sürme, onu öpme ya da tekbir getirerek onu uzaktan selâmlama anlamında bir fıkıh terimi.

istimdâd *a.* (إستمداد) [*Ar.*] Bir kimsenin beklenmedik bir anda birtakım sıkıntılara düşmesi sonucu bunlardan kurtulmak için peygamberlerden veya ermiş kişilerden yardım dileme.

istimlâ *a.* (استملاء) [*Ar.*] Hadis biliminde, hocanın yazdırdığı hadisleri kaydetme.

isti'nâf *a.* (استئناف) [*Ar.*] Namaz kılınırken herhangi bir sebeple namazın bozulması ve abdestin yenilerek namaza baştan ve yeniden başlanması durumu.

isti'râz *a.* (إستعراض) [*Ar.*] Müslüman fırkalarından Hâricîlerin ve özellikle de Ezârika cemaatinin kendilerinden olmayan farklı fırkalara mensup kimselerin din anlayışlarını sorgulamaları anlamında bir terim.

istircâ *a.* (إسترجاع) [*Ar.*] Bir felâket sırasında Allah'ın yardımına ve desteğine sığınarak dua etme ve teselli bulma veya tevekküle bağlanma.

istishâb *a.* (استصحاب) [< *Ar.* ***musâhabe***] *fık.* Geçmişte sabit olan bir durumun veya konunun, değiştiğine dair bir delil bulunmadıkça, hâlen geçerliliğini koruduğuna hükmetmek anlamında fıkıh usulü terimi.

istiskā *a.* (إستسقاء) [*Ar.*] *bk.* **yağmur duası**

istiskā namazı *a.* Yağmur duası namazı anlamında olan bu terim, Cuma namazı gibi kıldırılan iki rekâtlık namazı ifade etmektir.

istisnâ *a.* (إستثناء) [*Ar.*] İman ettiğini dil ile ikrar etme yerine Allah'ın takdirine bırakıp *"İnşaallah müminim."* demesi için kullanılan kelâm terimi.

istişhâd *a.* (استشهاد) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi başka bir hadisin senediyle karşılaştırarak ifade etme işi.

istivâ *a.* (إستواء) [*Ar.*] Allah'ın sıfatlarından biri olup *"Yerleşmek, ılımlı olmak, kararlı olmak, yükselmek, hâkim olmak."* anlamlarında O'nun zatının evrenle münasebetini konu edinen bir terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dokuz ayette Allah'a nispet edilmiştir (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "tvy" maddesi).

îşân *a.* (إيشان) [*Ar.*] Orta Asya'da Türk kökenli sufîlerin yönetici

veya şeyh ya da irşat makamında olan erenleri.

işâret *a.* (إشارت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında bir niyeti, hedefi veya anlamı ya da özel bir duygu ve düşünceyi değişik sembollerle anlatma yöntemi.

§ *tam.* **işâret-i İlâhiyye** *a.* (إشارت الاهيّه) *tas.* Tasavvuf inancında evliyaullaha vaki olan ilham.

iş'ârî tefsir *a.* (إشعارى تفسير) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında sufînin kalbine doğduğu kabul edilen işaretler yardımıyla ***Kur'ân*** ayetlerini yorumlama ve tefsir yöntemi.

işkâl *a.* (إشكال) [*Ar.*] Hadis biliminde, anlaşılması zor kısımların açıklanması işi.

işrâk namazı *a. bk.* **kuşluk namazı**

işrâk vakti *a.* Güneş doğduktan sonra ufuk hattından 5 derece yükselmesinden itibaren başlayan zaman.

İşrâkıyye *a.* (إشراقيّه) [*Ar.*] Şehabeddin es-Suhreverdî el-Maktûl (öl. 587 / 1191)nin kurduğu ve ilkelerini ***Hikmetü'l-İşrâk*** adlı eserinde ayrıntılı olarak anlattığı mistik ve teosofik felsefenin adı ve tasavvuf ehli arasında yaygın olarak bunu ifade eden terim. Bu felsefeye mensup olanlara da "**İşrâkıyyûn**" adı verilmiştir.

İşrâkıyyûn *a.* (إشراقيّون) [*Ar.*] *bk.* **İşrâkıyye**

itâ'at *a.* (إطاعت) [< *Ar.* **tav'**] Sözlük anlamı, *"Baş eğmek, söz dinlemek."* olan bu söz, meşru emir ve isteklere uyma anlamında kelâm terimi. Kelâmcılar bu konuda Allah'a yakınlık ve O'nun rızasını isteme durumuna önem vermişlerdir.

itâb *a.* (عتاب) [*Ar.*] Bazı davranışlarından dolayı peygamberlerin ilâhî uyarılar ile karşı karşıya kalmaları durumu için kullanılan kelâm terimi.

i'tibâr *a.* (إعتبار) [*Ar.*] Hadis biliminde ferd veya garîb bir hadisin farklı yollardan rivayet edilip edilmediğini araştıran bilim dalı.

i'tidâd *a.* (إعتداد) [*Ar.*] Hadis biliminde, zayıf bir hadisin başka bir sağlam hadis ile desteklenmesi işi veya durumu.

i'tikād *a.* (إعتقاد) [< *Ar.* **akd**] Bir inanca yürekten bağlanmak, tasdik etmek, onu benimsemek anlamında kelâm terimi.

i'tikâf *a.* (اعتكاف) [*Ar.*] **1.** İbadet etme amacıyla dünya işlerinden vazgeçip bir yere kapanma, ibadete dalma. **2.** Özellikle Ramazan ayının son on gününde erkeklerin camilerde son cemaat yerinde, kadınların da evlerinin bir köşesinde namaz, tövbe, zikir, ***Kur'ân*** okuma, tefekkürle

ruhen arınmaya ve yücelmeye yönelik ibadete dalma anlamında kullanılan terim. Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in vefatına kadar Ramazan ayının son on gününde "**i'tikâf**" ederdi, demektedir (*Riyâzü's-Sâlihîn,* C. II, s. 518). Buharî, "**i'tikâf**" ile ilgili Hz. Peygamber'in sözlerini kitabında "***Kitâbu* i'tikâf *fi'l-Aşri'l-Evâhir***" başlığı altındaki bir bölüm içinde toplamıştır (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 4, s. 1877-1892).

i'timât *a.* (إعتماد) [< *Ar.* **akd**] Bir şeye dayanmak, yaslanmak, yönelmek anlamında kelâm terimi.

ittibâ *a.* (إتّباع) [*Ar.*] Allah ve peygamber'in emrettiği konulara uyulmasını ifade eden kelâm terimi.

ittihât, -dı *a.* (اتحاد) [*Ar.*] *"Birleşme, birlik kurma, bir olma."* anlamında olan bu söz, değişik kelimelerle terkipler kurarak yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **ittihâd-ı ârâ** *a.* (آرا اتحاد) Oybirliği.

ittihâd-ı İslâm *a.* (اتحاداسلام) İslâmcılık, İslâm birliği, Panislamizm; **bk. İslâmcılık**

ittihâd-ı umûmî *a.* (عمومی اتحاد) Genel birlik, bütün insanların birleşmesi.

ittisâl *a.* (إتّصال) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin senedinde veya ravîler arasında kopukluk bulunmaması ya da atlanmaması durumu.

ivâz *a.* (عواض) [< *Ar.* **avz**] Dünyada yaşanan acı, sıkıntı, keder ve ıstıraplara karşılık âhirette ödenecek bedel karşılığı anlamında kullanılan kelâm terimi.

ivâzlı akit *a.* Satış, kira gibi tarafların birbirine bir bedel verme taahhüdünü içeren akit veya sözleşme.

ivâzsız akit *a.* Satış, kira gibi tarafların birbirine bir bedel verme taahhüdünü içermeyen akit veya sözleşme.

iyâl *a.* (عيال) [*Ar.*] Bir kimsenin ev içinde bakmakla yükümlü bulunduğu aile bireyleri.

izâr *a.* (ازار) [*Ar.*] Cenazeyi kefenlemek amacıyla baştan ayağa kadar cenazeyi örten beyaz renkli pamuklu bez.

iyâzen billah *a.* (عياذاً بالله) [*Ar.*] *"Allah'a sığınırım."* anlamında bir söz, "**el-iyâzü billah**" biçiminde de kullanılır.

izzet *a.* (عزّت) [*Ar.*] Hadis biliminde, tek bir isnatla rivayet edilmiş bulunan bir hadisin başka bir hadisin isnadıyla daha rivayet edilmesi yoluyla kuvvet kazanması ve aziz olması ya da nadir bulunan bir hadis durumuna gelmesi.

K

ka'ade *a.* (قعده) [*Ar.*] *"Gayret göstermeyenler, yerinde oturanlar."* anlamında olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Nisâ suresi"*** (4)nin 95. ayetindeki mealen *"Cihada çıkanlarla yerinde oturanlar bir olmayacak."* ibaresine dayanarak **"Hâricîler"** (*bk.* bu madde) tarafından benimsenmiş bir terim olarak yaygınlık kazanmıştır.

ka'adiyye *a.* (قعديّه) [*Ar.*] **"Hâricîler"** (*bk.* bu madde) in bir kolu olup halkı yöneticilere karşı baş kaldırmaya teşvik etmekle bilinen fakat kendileri bu eylemlere katılmayan cemaat.

kabâle *a.* (قباله) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda bir kimsenin belirlenmiş bir borç, vergi ve hizmeti üstlenmesi ve bunu belgeleyen sözleşme.

Ka'be *öz.a.* (كعبه) [*Ar.*] **1.** İslâm inacına göre, yeryüzünde, Mekke'de **"Mescid-i Haram"** denilen **"Câmi-i Şerîf"**'in ortasında 13 m. yükseklikte 12 m. eninde kare biçiminde taştan ve Hz. İbrahim ve İsmail tarafından yapılan (***Bakara suresi***, 2 / 124 - 129) ilk mabet ve Müslümanların namaza durdukları yön veya kıblesi anlamında kullanılan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"Mâ'ide suresi"** (5)nin 97. ayetinde aynen geçen bu söz, bazı ayetlerde **"Beytü'l-haram"** (*saygın ev*) **"Mâ'ide suresi"** (5 / 2); **"el-Beytü'l-muharrem"** (*saygın ev*; ***"Mâ'ide suresi"*** (5 / 2) ve ***"İbrahim suresi"*** (14 / 37); **"el-Beytü'l-atîk"** (*eski ev*; ***"Hac suresi"*** (22 / 29); **"el-Beytü'l-ma'mûr"** (*imar edilmiş ev*; ***"Tûr suresi"*** (52 / 4) olarak da zikredilmiştir. Ayrıca Allah, burayı

"beyti" (*evim, **Hac suresi***, 22 / 26) olarak da nitelemiştir. "**Ka'be**", halk arasında "**Beytullah**" (*Allah'ın evi*) biçiminde yaygın bir kullanım kazanmıştır. **2.** Müslümanların hacı olmak amacıyla ziyaret ettikleri kutsal yapı veya belde için kullanılan terim. İslâm'ın beş şartından biri olan ve hâli vakti yerinde olanlara farz kılınan (Âl-i İmrân suresi, 3 / 96) haccın iki temel unsurundan biri olan tavaf, "**Ka'be**"nin etrafında yedi defa dönülerek gerçekleştirilir.

§ *tam.* **Ka'be-i Mu'azzama** *öz.a.* (كعبه معظّمه) "**Ka'be**" için kullanılan bir başka terim.

ka'be-i şerîf *a.* (كعبه شريف) *tas.* İnsanın kalbi için kullanılan terim.

ka'betü'l-uşşâk *a.* (كعبة العشاق) (*âşıkların Kâbesi*) *mec.* Hz.Mevlâna'nın makamı veya türbesi.

kabe kavseyn *a.* (قاب قوسين) [*Ar.*] **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen Mirac'da Hz. Muhammed'in Allah'a ve Cebrail'e olan yakınlık mesafesini ifade eden terim. **2.** *tas.* Vücut dairesinde *"ibda, iade, inme, yükselme, failiyet ve kabiliyet"* gibi isim ve sıfatların birbirine yakınlığına dayanan bütünleşme, yani Allah'a yakınlık olarak ifade edilen "**aynü'l-cem**" (*bk.* bu madde) diye de terimleşmiş olan makam.

Ka'be-nâme *a.* (كعبه نامه) [< *Ar.* ***Ka'be*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin **Ka'be** şehrinin faziletlerini şiirleştiren eserler için kullandıkları ad.

Ka'beteyn *ç.a.* (كعبتين) [*Ar.***Ka'be** *sözünün tesniye (ikilik) biçimi.*] Kâbe ve Mescid-i aksâ.

kābıd *a.* (قابض) [*Ar.*] *bk.* **kābız**

kābız *a.* (قابض) [*Ar.*] Allah'ın sıfatı olarak *"Rızkı daraltan, canlıların ruhunu alıp onların hayatlarına son veren."* anlamında Allah'a nispet olarak kullanılan bir terim.

§ *tam.* **kābızu'l-ervâh** *a.* (قابض الارواح) (*Ruhları alan*) Azrail.

kabîle *a.* (قبيله) [*Ar.*] Bir babanın çocuklarının oluşturduğu topluluk.

kābilü'tevb *a.* (قابل التوب) [*Ar.*] *"Tevbeleri kabul eden."* anlamında Allah'ın sıfatlarından biri olarak kullanılan terim.

kabir, -bri *a.* (قبر) [*Ar.*] (*ç. b.* **kubûr**) *"Ölülerin gömüldüğü yer."* anlamında bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir yerde, *"**Tevbe suresi**"* (9 / 84) nde geçen bu söz, hadislerde farklı anlamlarda yer almış, özellikle kabrin yapısına, ziyaretine ve kabir suali ile azabı konularına işaret edilirken

kullanılmıştır. Bu söz, dilimizde **"mezar"** ve **"medfen"** yerine de geçmektedir.

kabir azâbı *a.* Ölen bir kimsenin kabirde sorguya çekilmesi ve orada göreceği azap.

kabir hayatı *a.* Ölümle başlayarak âhirette tekrar dirilinceye kadar sürecek hayat. Buna Arapçada **"berzah"** (***Mü'minûn suresi,*** 23 / 99-100)da denilmiştir.

kabir su'âli *a.* Ölen bir kimsenin kabirde melekler tarafından sorguya çekilmesi durumu. Bu konu ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***İbrâhîm suresi***" (9 / 84) nde açıkça şöyle ifade edilmektedir: *"Kabirde kâfir, münker nekir meleklerinin soruları karşısında şaşırır kalırlar."*

kabir ziyareti *a.* Müslümanların ölmüş yakınlarının kabirlerini ziyaret etmesi. Hz. Peygamber, *"Kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü kabir ziyareti size ahreti hatırlatır."* (İbn Mâce, "Cenâiz", 47) diyerek kabir ziyaretinin önemini vurgulamıştır. Kabir ziyareti, haftada bir gün, Cuma veya Cumartesi günleri; özellikle de arefe günleri ya da bayram günlerinde yapılması gelenek hâlini almıştır. Bu ziyaret sırasında kabristana girilirken selâmlaşma yapılması âdet hâlini almıştır. Ziyaretçi, kabristana girerken "***es-selâmün aleyküm yâ ehli kubûr ve innâ inşâallahu biküm le-lâhikûn.***" (*Ey kabir halkı! Allah'ın selâmı üzerinize olsun! İnşaallah biz de size kavuşacağız.*) der; karşılığında da ölülerin dilinden, "***Aleyküm selâm yâ ehli dünyâ!***" (*Ey dünya halkı! Allah'ın selâmını aldım yine Allah'ın selâmı sizin üzerinize olsun!*)

kabristan *a.* (قبرستان) [< *Ar.* ***kabr*** + *F.* ***-sitân***] *bk.* **mezarlık**

kabûl *a.* (قبول) [*Ar.*] *fık.* Bir akdin tamamlanması ve kesinleşmesi için söylenen son söz. Söz gelişi, bir malı satan kimse, *"Şu malımı şu kadar akçeye sattım."* demesi ve malı alan kimsenin de *"Şu malı şu kadar akçeye satın aldım ve kabul ettim."* karşılığını vermesi gibi.

§ *tam.* **kabûl-i nikâh** *a.* (نكاح قبول) *fık.* Nikâhı tamamlamak için söylenen son söz.

kabûl-i âmme delili *a.* Kamu oyunun benimsediği ve onayladığı delil.

kabz *a.* (قبض) [*Ar.*] **1.** *tas.* Tasavvuf inancında sufînin aniden ruhunda oluşan manevî bir sıkıntı, buhran ve tutukluk hâli. **2.** *fık.* Bir malın hak sahibi tarafından hukukî işlemler sonucunda teslim alınmasını ifade eden terim.

kaddesallahu sırrahu *a.* (قدّس الله سرّه) [*Ar.*] *"Allah sırrını kutsal tutsun."* anlamında ölmüş veliler için kullanılan bir terim. Bu an-

lamda "**kuddise sırruh**" sözü de kullanılmaktadır.

ka'de *a.* (قعده) [*Ar.*] İslâm inancında, ibadet sırasında *"Namaz kılarken her iki rekâtta bir veya başka bir ifadeyle ikinci ve son rekâtlarında belli bir süre oturma ve dua okuma."* durumu.

§ *tam.* **ka'de-i ahîre** *a.* (قعده‌اخیره) Namazın son rekâtında yapılan oturuşa verilen ad. Bu oturuş "**teşehhüd mikdarı**" (*bk.* bu madde) olarak nitelenmiştir ve namazın farzlarından olarak sayılmıştır. Bundan amaç, "**Tahiyyat**" duasını okumaktır. Ayrıca, bu duadan sonra "**Salli**", "**Barik**" ve "**Rabbenâ**" dualarını okumak da sünnet olarak nitelenmiştir.

ka'de-i uhrâ *a.* (قعده اخرى) Namazın ikinci rekâtında yapılan oturuşa verilen ad. Bu rekâtta "**Tahiyyat**" duasını okumak sünnet olarak nitelenmiştir.

ka'de-i ûlâ *a.* (قعده اولى) *bk.* **ka'de-i uhrâ**

kadeh *a.* (قدح) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, manevî oluşum, ruhsal haz, coşku, vecd ve cezbe durumu.

kadem *a.* (قدم) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, bir velînin melek, peygamber ya da bir ulu kişinin yolunda veya izinde olması durumu.

§ *tam.* **kadem-i şerîf** *a.* (قدم شريف) Hz. Peygambere isnat edilen ayak izi.

kader *a.* (قدر) [*Ar.*] Allah'ın bütün varlıkları veya olayları ezelde düzenleyip sırası gelince yaratması ya da yok etmesi. Bu sözün eşanlamlısı ***takdir, kısmet, yazı, alın yazısı, yazgı, baht*** terimleridir. Ayrıca bu terim, çoklukla "**kazâ**" ile birlikte kullanılır. Bazı müfessirler, "**kader**"i, *"Yüce Allah'ın işleri vâkı kılmadan evvel takdir etmesi, "**kazâ**" ise o takdiri infaz ile yokluktan fiil hududuna çıkarmaktan ibarettir ve bu sahihtir."* biçiminde yorumlarken bazıları da, *"**kader**'in takdir, **kazâ**'nın da halk manasına olduğunu, **kazâ** ve **kader**'in birbirinden ayrılmaz iki emir olduklarını, **kader**'in esas, **kazâ**'nın da bina mesabesinde bulunduklarını bildirdikten sonra bunların aralarını kim ayırmak isterse **kazâ** ve **kader** binasını yıkmış olur."* diye farklı bir yorum getirmişlerdir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 14, s. 6486). Buharî ise "**kader**" ile ilgili hadisleri kitabının "***Kitâbu'l-Kader***" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 14, s. 6486-6510) bölümünde bir araya toplamıştır.

kadercilik *a.* İslâmî düşünce tarihi içinde insanın düşünme gücünü ve irade özgürlüğünü hiçe sayan ve bütün hadiseleri kadere bağlayan determinist akım. *bk.* **cebriyye**

kaderî *s.* (قدری) [< *Ar.***kader** + **-î**] **1.** Kader ile ilgili, alın yazısına ilişkin. **2.** Kaderiyye inancına bağlı olan (kimse).

kaderiyye *s.* (قدريّه) [< *Ar.***kader**] İnsana özgü sorumluluk doğuran fiillerin ilâhî kaderle ilgili olmayıp sadece insan iradesine bağlı olduğu inancını savunan itikadî mezhep için kullanılan terim. İslâmiyetin ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan bu mezhep, Mabed el-Cüheynî ve Gaylân el-Dımışkî'nin öncülüğünde ilâhî kaderi reddeden bir mezhep olarak da yorumlanmıştır; "**cebriyye**" karşıtı.

kadh *a.* (قدح) [*Ar.*] Hadis biliminde, râviyi yaralama, zedeleme, çürütme anlamında kullanılan bu terim, hadisin sıhhatini bozan sebepler için kullanılmıştır.

kādî *s. ve a.* (قاضی) [< *Ar.***kazâ**] (*ç. b.* **kuzât**) *fık.* **1.** "*Yapan, yerine getiren, ifa ve eda eden.*" anlamındaki bu söz, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları, sorunları ve çekişmeleri, şeriat hükümlerine göre çözmekle görevli olan ve bu tür davalara bakan kimse, hâkim. **2.** *fık.* Osmanlı hukuk düzenine göre her türlü davalara bakan, Tanzimat sonrasında ise yalnızca evlilik hukuku ile ilgili davalara bakan mahkemelerin başkanı, mahkeme-i şer'iyye reisi.

§ *tam.* **kādî'l-hâcât** *a.* (قاضى الحاجات) Cenâb-ı Hak, Allah.

kādî'l-kudât *a.* (قاضى القضات) (*kadıların kadısı*) **1.** En kıdemli ve yetkili kadı. **2.** Şeyhülislâm ve kazasker rütbesinde olan kimse.

kādî'l-mescid *a.* (قاضى المسجد) Belli bir camide bulunan ve bazı davalara bakmakla görevlendirilen kadılar için kullanılan terim.

kadı-asker *a. bk.* **kazasker**

kadîm *a.* (قديم) [*Ar.*] Sözlük anlamı, "*Öncesi olmayan, eski, her şeyin önü ve evveli.*" olan bu söz, "*Allah'ın evvelinin ve başlangıcının olmadığını, yaratılmadığını ve ezelî olduğunu*" ifade eden bir terim olup Allah'ın zatî sıfatlarından biridir.

Kādir *a.* (قادريه) [< *Ar.* ***kudret***] Sözlük anlamı, "*Ölçülü yapmak, kıyaslamak, bir şeyi planlamak, hükmetmek, güçlü olmak, yüceltmek.*" olan bu söz, "*Her şeye gücü yeten.*" anlamıyla "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yedi ayette isim biçimiyle, beş ayette de çokluk bi-

çimiyle ve ta'zim ifadesiyle geçmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "kadr" maddesi). "**Kādir**" adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

kadîr *a.* (قدير) [*Ar.*] *"Çok güçlü ve kuvvetli, istediğini istediği gibi eksiksiz ve kusursuz tam yapan."* anlamında Allah'ın sıfatı olan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "Bakara suresi" (2 / 20) nde geçmektedir.

kadir gecesi *a.* İslâm inancına göre, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in indirildiği ve ramazan ayının son on gecesinden, özellikle de 27. gecesi olduğuna işaret edilen gece için kullanılan terim. Hz. Peygamber'in, *"Kadir gecesini ramazanın son on gününün tek sayılı gecelerinde arayınız."* (*Riyâzü's-Sâlihîn,* C. II, s. 466) sözü, bu gecenin varlığını açıkça vurgulamaktadır. Arapça "**leyletü'l-kadr**" (*bk.* bu madde) olarak da yaygın kullanılan bu sözün fazileti yine ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki ***"Suretü'l-kadr"*** (97) suresinde ve Hz. Peygamber'in *"Faziletine inanarak ve mükâfatını umarak kadir gecesini ihya eden kimsenin geçmiş günahları mağfiret olunur."* (*Riyâzü's-Sâlihîn,* C. II, s. 464) sözünde açıkça ifade edilmektedir. Hem burada hem de pek çok hadiste ***Kur'ân***'ın bu gecede indirildiği, bundan dolayı da "**kâdir gecesi**"nin bin aydan daha hayırlı bir gece olduğu, bu gecede yapılan ibadetlerin Allah katında mutlaka kabul göreceği vurgulanır. Buharî, "**kadir gecesi**" ile ilgili Hz. Peygamber'in sözlerini kitabında ***"Kitâbu Salâti't-Terâvih"*** başlığı altındaki bir bölüm içinde toplamıştır (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 4, s. 1867-1875).

kadir gecesi namazı *a.* Bu mübarek gecede kılınan nafile namaz için kullanılan terim. Bu namazda her rekâtta "**Fâtiha**"dan sonra ***"Kadr suresi"*** ile üç kere ***"İhlâs suresi"*** okunur ve her iki rekâtte selâm verilir. Kaç rekât kılınacağı hakkında kesin hüküm yoktur, kılanın ibadet gücüne bırakılmıştır.

Kadirîlik *öz.a. bk.* **Kādiriyye**

Kādiriyye *öz.a.* (قادريه) [< *Ar.* ***kudret***] *tas.* Abdülkadir Geylânî (öl. 561 / 1165-66) tarafından oluşturulan İslâm âleminin ilk ve en yaygın tarikati için kullanılan terim ve bu tarikatin adı. Hazar Denizi'nin güney-batısında "Gîlân" (Geylân) kasabasında dünyaya gelen ve Bağdat'ta tahsilini tamamlayarak sufî inancına yönelen Abdülkadir Geylânî, daha sağlığında şeyhlik unvanını kazanmış; çocuklarının fazla-

lığı sayesinde ve onların babalarının yolunda çalışmaları sayesinde bu tarikat, önce Irak'ta sonra da hızla İslâm ülkelerinde yayılmıştır. Bu tarikatin temel düsturu Allah'ın yedi isminin kılınan iki rekât namazdan sonra zikredilmesidir. ***"Lâ ilâhe illahlah, Allah, hû, hay, vâhid, azîz, vedûd"*** isimlerine **"usul esması"**; öteki ***"hak, kahhâr, kayyûm, vehhâb, müheymin"*** isimlerine ise **"fürû esması"** adı verilir. Kelime-i tevhîd, 70.000 defa, Allah 60 000 defa, hû 50.000 defa, hak 40 000 defa, hay 30 000 defa, kayyûm 20 000 defa, kahhâr 10 000 defa zikredilir ve bunlara **"makamat esması"** adı verilmiştir. Ayrıca her gün, vakit namazlarının ardından ayrı ayrı **"günlük evrâd"** okunması da söz konusudur. Bu okumalar, tarikatin değişik kolları arasında farklılıklar göstermektedir.

Kādiyâniyye *öz.a.* (قاديانيّه) [*Ar.*] *tas.* İslamî tarikatlerden 20. yüzyıl başlarında Mirza Gulâm Ahmed Kādiyânî (öl. 1908) tarafından kurulan dinî hareket. Kendisini önce Hristiyanlarının Mesihi, sonra Müslümanların Mehdîsi ve ardından da Hindûların Krişna-avatar'ı ilân etti. Ölümünden sonra taraftarları onun fikirlerini savunmaya gayret ettiler, fakat azınlık olmaktan öteye gidemediler.

Kadr suresi *a.* (قدر سورهسی) [< *Ar.* *"Sûretü'l- Kadr"* (سورة القدر)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in doksan yedinci, iniş sırasına göre yirmi beşinci suresi olup ***"Abese suresi"*** (80)nden sonra ve ***"Şems suresi"*** (91)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve beş âyetten meydana gelmektedir. Adını surede üç defa geçmekte olan **"leyletü'l-kadr"** ibaresinden almakta, bazen de ***"İnnâ enzelnâ"*** suresi olarak da anılmaktadır. Bu surenin özünde ***Kur'ân-ı Kerîm***'in indirilmesi söz konusudur. Ramazan ayının son on gecesinden, özellikle de 27. gecesi olduğuna işaret edilen gece için kullanılan **"kâdir gecesi"** (*bk.* bu madde)nin bin aydan daha hayırlı bir gece olduğu, bu gecede yapılan ibadetlerin Allah katında mutlaka kabul göreceği İslâm bilginlerince de özellikle ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in ***"Kadr suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5028-5029.

kâf hâ yâ ayn sad *a.* (كهيعص) ***"Meryem suresi"*** (19)nin başında bulunan ve tek tek okunan harfler.

kâfî *a.* (كافى) [*Ar.*] *"Koruyan, yeten."* anlamında Allah'ın sıfatı. Allah'ın kuluna **"kâfî"** olması, onu koruması, ona vekil olması, yol göstermesi, şahit olması demek-

tir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Bakara suresi"*** (2 / 137) nde mealen *"Ey habibim, sen onların düşmanlığından endişe etme, Allah sana kâfidir. O her şeyi duyan ve bilendir."* ibaresi bunun en çarpıcı örneğidir.

kâfir *a.* (كافر) [< *Ar.* **küfr**] (*ç. b.* **küffâr**) Sözlük anlamı, *"Örten, gizleyen, iyiliğe karşı nankörlük eden."* olan bu söz, *"Hz. Peygamber'i ve O'nun vahiy yoluyla Allah'tan getirdiği kutsal değerleri yalanlayan veya inkâr eden kimse."* için kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Bakara suresi"*** (2 / 161) nde mealen *"(Ayetlerimizi) inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince..."* ibaresinde açıkça ifade edilmektedir. Buna benzer bir ifade ise ***"Tevbe suresi"*** (9 / 23) nde şöyle yer almaktadır: *"Kâfir insanın babası ve kardeşi de olsa onunla dostluk kurulmaz."* Ayrıca ***Kur'ân-ı Kerîm***'in pek çok ayetinde bu terim, gerek teklik gerekse çokluk biçimiyle geçmekte; onların durumu ve konumu hakkında geniş açıklamalar bulunmaktadır (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "kfr" maddesi).

Kâfirûn suresi *a.* (كافرون سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l- Kâfirûn"* (سورة الكافرون)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz dokuzuncu, iniş sırasına göre on sekizinci suresi olup ***"Mâ'ûn suresi"*** (107)nden sonra ve ***"Fîl suresi"*** (105) inden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve altı âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki kâfirlere hitap sözü olan "كافرون" (kâfirûn) kelimesinden alan bu sure, **"Mukaşkışe"** olarak da anılmaktadır. Burada özellikle "tevhîd" sözü ve inancı üzerinde durulur; Allah'a ibadet edilmesi ve O'na ortak koşulmasının büyük günah olduğu vurgulanır. Bu sureyi Hz. Peygamber'in sabah ve akşam namazlarında sıkça okuduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

kafîz-i tahhân *a.* (قفيز طحّان) [*Ar.*] *fık.* Hanefî fıkhına göre, buğdayın öğütülmesinden sonra bir değirmenciye verilen belli bir ölçüdeki un. Bu, Anadolu'da genellikle yirmi ölçek buğdaydan bir ölçek buğday olarak uygulanmıştır. Bu buğdaya da "**hak**" denilmiştir.

Kāf suresi *a.* (ق سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l- Kāf"* (سورة ق)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ellinci, iniş sırasına göre otuz dördüncü suresi olup ***"Beled suresi"*** (90)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve kırk beş âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetin başındaki "ق" (kāf) harfinden alan bu sure, aynı zamanda ***"Bâkisât suresi"*** olarak da anılmaktadır. Bu surenin özünde, ölümden sonra dirilişin var olması, bunu inkâr edenlerin uyarılması, pey-

gamberlerini inkâr eden kavimlerin sonlarının ibret alınması, inkârcıların ahirette cezalandırılması, inananların ise mükâfatlandırılması gibi konular yer almaktadır. Fazileti ise Hz. Peygamber'in bu sureyi Cuma hutbesi ve bayram namazları ile sabah namazının farzında sık sık okuduğu rivayetlerinde ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in *"Kāf suresi"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4780-4787.

kâf u nûn *a.* (كاف و نون) Allah'ın evreni ve varlıkları yaratmadaki gücünü ifade etmek üzere değişik ayetlerde geçen "كن" (*kün = ol!*) (*bk.* bu madde) sözünü oluşturan harfler. ***Kur'ân-ı Kerîm'***de pek çok ayette geçen bu söz, tasavvuf inancında "**akl-i küll**" (*bk.* bu madde) "**nefs-i küll**" (*bk.* bu madde) için de kullanılmıştır.

Kahhâr *a.* (قهار) [< *Ar.* ***kahr***] Sözlük anlamı, *"Yenilmeyen, yegâne kudret ve tasarruf sahibi."* olan bu söz, *"Zor kullanmak ve mecrasından çıkarmak suretiyle bir şeye boyun eğdirmek."* anlamında "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm'***de altı yerde Allah'a nispet edilmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "khr" maddesi). Bu söz, pek çok İslâm bilgini tarafından "**kādir**" sözüne mutabık düşünülerek Allah'ın zatî isimler gurubunda sayılmıştır ve Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

kâhin *a.* (كاهن) [*Ar.*] Bilinmezliklerden haber veren kimse, "**arrâf**" (*bk.* bu madde) tan ayrılan yönü, zan ile haber veren kimsedir. Hz. Peygamber, bu kimseleri pek iyi karşılamamıştır: *"Her kim arrâfa veya kâhine giderse ve onun dediğini tasdik ederse o Ebulkasım'a küfretmiş olur."*

kāhir *a.* (قاهر) [< *Ar.* ***kahr***] *"Üstün gelen, gücü her şeye yeten, kuvvet ve kudretine hiçbir güç engel olamayan, yarattığı varlıkları dilediği gibi düzenleyen ve yöneten."* anlamında Allah'ın zatî sıfatlarından biri olarak kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm'***de *"**En'âm suresi**"* (6 / 18 ve 61) nde, mealen *"O (Allah) kullarının üstünde hem galiptir, hakîmdir."* ifadesi ile yer almaktadır.

kahr *a.* (قهر) [*Ar.*] *tas.* *"Yok etmek, ezmek, perişan etmek, mahvetmek."* anlamındaki bu söz, tasavvuf ehli arasında, *"Nefsi ezmek, dizginlemek, tutkuları yok etmek."* ifadesiyle kullanılan bir terimdir.

kaht u galâ *a.* (قحط و غلاء) [*Ar.*] *fık.* Kıtlık ve pahalılık anlamında bir fıkıh terimi.

kā'im *a.* (قائم) [*Ar.*] *"Her şeyi görüp gözeten, koruyan."* anlamında Allah'ın zatî sıfatlarından biri olarak kullanılan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Âl-i İmrân suresi"*** (3 / 18) nde geçmektedir.

§ *tam.* **kā'imü'z-zamân** *a.* (قائم الزمان) **"İmâmiyye"** (*bk.* bu madde)nin *"Kendisi meydanda olmasa da her çağda dünyanın hâkimi."* olarak tanımladığı on ikinci imam Muhammed el-Mehdî için kullanılan unvan ve terim.

Kā'imiyye *öz.a.* (قائمیه) Şîa inancında, on iki imam düzenini benimseyen Şiî mezhebinde **"isnâaşeriyye"** (*bk.* bu madde) fırkası içinde on ikinci imam için kullanılan **"kā'im"** sözünü ve unvanını benimsemelerinden dolayı bu cemaate verilen ad.

kāl *a.* (قال) [*Ar.*] *tas.* Sözlük anlamı, *"Söyledi, dedi."* olan ve **"ilm-i kāl"** (*bk.* bu madde) olarak da adlandırılan bu söz, sözde takılıp kalmak, sözün özünü ve inceliklerini anlayamamak biçiminde ifade edilen, zahirden ve şer'î hükümlerden söz eden tasavvufî bir terimdir, **"ilm-i hâl"** (*bk.* bu madde) in karşıtı.

kalb (I) *a.* (قلب) [*Ar.*] *bk.* **kalp**

§ *tam.* **kalb-i selîm** *a.* (قلب سليم) *"Temiz kalp, sağduyu."* anlamında bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Şu'arâ suresi"*** (26 / 89) inde mealen ***"bi-kalbin selîm"*** (*temiz ve arınmış bir kalp ile*) ifadesiyle yer almaktadır.

kalb (II) *a.* (قلب) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin senet veya metnindeki söz ya da ibarelerin yerlerinin değiştirilmesini ifade eden terim.

kāle *a.* (قال) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin duyma, işitme veya okuma gibi yöntemlerle rivayet edilmesi ve buna göre delil getirilmesi.

kalem *a.* (قلم) [*Ar.*] (*ç. b.* **aklâm**) Evrenin yaradılış düzeninde başlangıçtan kıyamete kadar oluşum, değişim veya yok oluşumu kaydeden ilâhî yazı. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette teklik, iki ayette de çokluk biçimiyle yer almaktadır. İlki ***"Alak suresi"*** (96 / 4) inde olup evrenin yaradılışındaki **"kalem"**'in önemi vurgulanır. İkincisi ise adını bu sözden alan surede geçmektedir. ***"Kalem suresi"*** (68 / 1) bu terim üzerine **"and"** verilerek başlar ve Hz. Peygamber'in üstün nitelikli bir kimse olduğu vurgulanır. Bu terimin çokluk biçiminden ilki, ***"Lokman suresi"*** (31 / 27)nde olup ilâhî takdirin denizler mürekkep olsa kalem ile yazılarak anlatılamayacağı ifadesinde geçer. İkincisi ise ***"Âl-i İmrân suresi"*** (3 / 44)nde olup

İsrailoğullarının Hz. Meryem'i korumak amacıyla kalemden yapılan oklarla kura çekmek hadisesi anlatılırken söz konusu edilmiştir. Bu terimin üzerinde Hz. Peygamber de önemle durmuş ve Allah tarafından ilk yaratılan nesnenin "**kalem**" olduğu vurgulanmıştır (*bk.* Buhârî, "Kader", 2; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 67). Öte yanda bu belgelere dayanarak İslâm bilginleri bu terimin önemi üzerinde değişik görüş ve yorumlarda bulunmuşlardır. Temelde bu değerlendirmeler iki noktada yoğunlaşmıştır. Birincisi bu sözün ifade ettiği direkt anlam olan eğitim ve öğretim vasıtası olan nesne; ikincisi ise ilâhî ve manevî olan yüce değerdir.

§ *tam.* **kalem-i a'lâ** *a.* (قلم اعلا) "*Yüce kalem.*" anlamındaki bu terim, tasavvuf inancında Allah'ın yarattığı ilk nesne olarak nitelenmiş ve "**akl-ı evvel**" olarak yorumlanmış ya da "**levh-i mahfuz**" (*bk.* bu madde) un üzerine yazı yazan kalem diye kabul edilmiştir.

Kalem suresi *a.* (قلم سورهسى) [< *Ar.* "*Sûretü'l- Kalem*" (سورة القلم)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in altmış sekizinci, iniş sırasına göre ikinci sure olup ***"Alak suresi"*** (87)nden sonra ve ***"Müzemmil suresi"*** (73)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve elli iki âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki "**nûn ve'l-kalem**" sözünden almakta; bu ibareden dolayı da ***"Nûn suresi"*** olarak da anılmaktadır. Surenin özünde Hz. Peygamber'e karşı yöneltilen iftiralar ve bundan dolayı yaşanan sıkıntılar dile getirildikten sonra onları nasıl bir sonun beklediği anlatılır. Sonunda da ***Kur'ân-ı Kerîm***'in fazileti vurgulanır.

kalender *a.* (قلندر) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında dünya nimetlerine ve hayatına değer ve önem vermeyen derviş. Bektaşîlikte buna "**mürid adayı**" adı verilmektedir.

kalenderhâne *a.* (قلندرخانه) [< *Ar.* ***kalender*** + *F.* ***hâne***] *tas.* Kalender bir hayat tarzı yaşayan ve dolaşan dervişlerin konaklamaları için yaptırılmış ve hizmet vermiş tekkeler.

Kalederiyye *a.* (قلندريّه) [*Ar.*] *tas.* Dünya değerlerine veya nimetlerine itibar etmeyen, içinde yaşadıkları toplumun ortak değer yargılarına karşı çıkarak kendi yaşama felsefesini ön planda tutan kalendermeşrep sufîler ve bunların oluşturdukları zümreler için kullanılan ortak ad.

kalp, -bi *a.* (قلب) [*Ar.*] *tas.* "*İlâhî hitabın ulaştığı yer, bilgi, ilham ve irfanın kaynağı.*" anlamında olan ve "**insan-ı kâmil**" (*bk.* bu

madde) olarak da nitelenen bir tasavvuf terimi. İnsanda "**kalp**"in önemini ve değerini Hz. Peygamber şöyle ifade etmiştir: *"Allah sizin kalıbınıza ve suretinize değil, kalblerinize bakar."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. I, s. 9)

kalp gözü *a. tas.* Hikmet ve marifeti anlayabilecek veya kavrayabilecek derunî güç. Kalp gözü açık olanların manevî gerçekleri kolay anlayabileceği; bu mertebeye ermiş sufînin ibadet, taat ve mücahedeye kolay ulaşabileceği inancı tasavvuf ehli arasında yaygındır.

kālû belâ *cüm.* (قالوا بلى) [*Ar.*] *"Evet, dediler."* anlamında Arapça söz; İslâm inancına göre, Allah evreni yaratırken insanlara *"Ben Rabbiniz miyim?"* diye sordu; onlar da, "**kâlû belâ**" (*Evet, Rabbimizsin.*) dediler, olgusunu ifade eden bir terim (*bk.* **bezm-i elest**). İslâm inancına göre, "**mîsâk**" (*bk.* bu madde) olarak da adlandırılan bu olay, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"A'râf suresi"*** (7)nin 172. ayetinde açıkça anlatılmaktadır.

kamerî sene *a. bk.* **kamerî yıl**

kamerî takvim *a. bk.* **kamerî yıl**

kamerî yıl *a.* Bazı İslâm devletlerinde, Ay'ın hareketine göre ayların ve yılın önemli gün ve olaylarının belirlenmesi amacıyla kullanılan takvim yılına verilen ad ve terim. Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Hicret'in esas alınması sonucu Muharrem ayı yılbaşı olarak kabul edilmiş, öteki aylar buna göre yeni ayın doğması easına bağlı olarak tespit edilmiştir.

Kameriyye *a.* (قمريّه) [*Ar.*] Hz. Ali'yi Tanrı mesabesinde gören ve Ay'da bulunduğuna inanan Nusayrî fırkası, *bk.* **Nusayrîlik**

Kamer suresi *a.* (قمر سورەسى) [< *Ar. "Sûretü'l- Kamer"* (سورة القمر)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in elli dördüncü, iniş sırasına göre otuz yedinci suresi olup ***"Târık suresi"*** (86)nden sonra ve ***"Sâd suresi"*** (38)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve elli beş âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki *"Ay'ın iki parçaya bölünmesi."* ibaresinden almıştır. Surenin özünde peygamberlere inanmayan ve onlardan mucizeler isteyen inkârcılardan söz edilir. Nitekim başlangıçtaki *"Ay'ın iki parçaya bölünmesi."* ibaresi Hz. Peygamberden mucize isteyen müşriklere karşı söylenmiştir. Hz. Peygamber'in bu sureyi sıkça ve özellikle bayram namazlarında okuduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in ***"Kamer suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4809-4820.

kāmet *a.* (قامت) [*Ar.*] Farz namazlarından önce namaza başlanacağını bildirmek üzere ezan oku-

ma, ancak ezandan farklı olarak *"Hayya ale'l-felâh"* sözünden sonra iki defa *"Kad kameti's-salât"* ibaresinin eklenmesi ile oluşan "**namaza başlama ezanı**"nı okuma için kullanılan terim, Arapça aslı "**ikāmet**"tir, *bk.* **ikāmet**

kamet getirmek *a. dey.* İslâmî ibadetlerin en önemlilerinden olan namazın farzı kılınırken namazın başlamak üzere olduğunu cemaatle kılınırken müezzinler tarafından, bireysel kılınırken namazı kılanın kendisince okunan kamet sözü. İster tek başına ister cemaatle kılınsın farz namazlarından önce "**kamet getirmek**" sünnet olarak nitelenmiştir.

Kâmiliyye *a.* (كاملية) [*Ar.*] Hz. Ali'yi ilk halife olarak görmeyen veya ona karşı çıkan ashabın kâfir olduğunu ileri süren ve Ebû Kâmil adlı bir kişiye bağlı oluşan ve gelişen fırka için kullanılan terim.

kamîs *a.* (قميص) [*Ar.*] *fık.* Ölünün kefeninin bir parçası için, boyun hizasından ayaklara kadar uzanan, yeni ve yakası olmayan bol gömlek için kullanılan terim.

kandil *a.* Müslüman dünyasında kutsal sayılıp kutlanan özel geceler. Bu söz ilk defa Osmanlı padişahı İkinci Selim (1566-1574) döneminde camilerin aydınlatılıp minarelerin kandillerle ışıklandırılması üzerine yaygınlaşmış ve Mevlid (rebîülevvel ayının on ikinci), Regaib (receb ayının ilk cuma), Mi'râc (receb ayının yirmi yedinci), Berat (Şaban ayının on beşinci), Kadir (Ramazan ayının yirmi yedinci) geceleri için kullanılmıştır.

kandil gecesi *a. bk.* **kandil**

kan hısımlığı *a. fık. bk.* **nesep**

kānit *a.* (قانت) [*Ar.*] (*ç. b.* **kānitîn** *ve* **kānitât**) *"Alçak gönüllülük içre ibadet ve itaat etme."* anlamındaki bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on üç yerde geçmektedir (M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "knt" maddesi).

karâbet *a.* (قرابت) [*Ar.*] *fık.* Hısımlık, yakınlık anlamında terim.

§ *tam.* **karâbet-i eb** *a.* (قرابت ابّ) *fık.* Dedeler ve babalar kanalıyla oluşan yakınlık.

karâbet-i nesebbiyye *a.* (قرابت نسبيّه) *fık.* Nesep kanalıyla oluşan yakınlık.

karâbet-i sıhrıyye *a.* (قرابت سحريّه) *fık.* Evlilik kanalıyla oluşan yakınlık.

karâbet-i üm *a.* (قرابت امّ) *fık.* Nineler ve anneler kanalıyla oluşan yakınlık.

karâbet-i vilâd *a.* (قرابت ولاد) *fık.* Usul ve füru, yani ikinci dereceden oluşan yakınlık

karâbet bi'n-nikâh *a.* (قرابت بالنكاح) *fık.* Nikâh yolu ile oluşan akrabalık.

karâbet bi'l-velâ *a.* (قرابت بالولاء) *fık.* Kölelikten azat olma veya kölenin hür olması sonrası oluşan akrabalık.

kāri' *a.* (قارئ) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hocanın hadislerini veya hadis kitaplarını onun huzurunda okuyan öğrenci.

kāri'a *a.* (قارعه) [*Ar.*] *"Kapıyı vurmak, ansızın gelmek, tenha kalmak."* anlamlarına gelen bu söz, terim olarak ansızın gelen belâ, felâket için kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Kāri'a suresi"*** (101 / 1-3) inde kıyamet alâmetleri olarak geçerken, ***"Ra'd suresi"*** (13 / 31) nde *"birden bire gelen felâket ve belâ"* için ifade edilmiştir. Bu tür felâketler için başlı başına bir sure, ***"Kāri'a suresi"*** (101) nazil olmuştur.

Kāri'a suresi *a.* (قارعه سوره سى) [< *Ar. "Sûretü'l- Kāri'a"* (سورة القارعه)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz birinci suresi olup Mekke döneminde nazil olmuştur ve on bir âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki *"kapıyı çarpan, çalan"* anlamındaki **"el-kāri'a"** (القارعه) sözünden almıştır. Surenin özünde kıyamet gününün dehşeti anlatılmaktadır.

karîb *a.* (قريب) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Yakın, hısım, akraba."* olan bu söz, terim olarak *"İhsanı, lütfu ve iyiliği ile kula yakınlığı"* anlamında Allah'ın bir sıfatı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi beş ayette geçmektedir (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "krb" maddesi). Buralarda, **"karîb"**, kullarının yaptıklarını, eylemlerini, zikirlerini, düşündüklerini, dualarını anlaması, duyması, bilmesi, şahit olması anlamlarındaki yakınlık olarak ifade edilmiştir.

karîn *a.* (قرين) [*Ar.*] İsnad ve yaş bakımından birbirine yakın olan raviler.

karîne *a.* (قرينه) [*Ar.*] *"Maksada doğrudan doğruya ulaştırmayıp yalnızca işaret eden, sözün gelişinden, akışından anlaşılan durum."* anlamında kelâm terimi.

karz *a.* (قرض) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, altın ve gümüş benzeri para değerinde bir malı veya buğday, arpa gibi eşdeğer bir malı geçici bir süre için eşdeğerinin geri verilmesi ilkesine bağlı olarak birine veya birilerine ödünç verilmesi konusunda kullanılan terim. Buna benzer bir nitelikte ve ***"hasene"*** (*hayırlı ve güzel*) sözüyle birlikte terkip oluşturarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Bakara suresi"*** (2 / 245) nde mealen *"Yalnız Allah rızası için güzel bir şekilde ödünç veren kimdir."* ifadesiyle yer alan **"karz"**, ***"Mâ'ide suresi"*** (5 / 12) nde mealen *"Allah yolunda güzel*

nafaka verirseniz..." biçiminde, "***Hadîd suresi***" (57 / 11) nde mealen "*Kim ahretteki mükâfatını bekleyerek Allah yolunda malını sarf ederse, Allah da onun karşılığını kat kat verir.*" ve yine aynı surenin 18. ayetinde "*... mallarını Allah yolunda sarf eden kimselerin amellerinin karşılığı kat kat arttırılır.*" biçiminde ve "***Müzemmil suresi***" (73 / 20) nde mealen "*... Allah yolunda mallarınızı güzelce sarf ediniz...* " ibaresiyle geçmektedir. Yine İslâm inancına göre, muhtaç olanlara karşılıksız yardım güzel bir ahlâkî davranış olarak nitelenmiş, bunun yanında ihtiyacı olanlara da borç veya ödünç yoluyla yardımda bulunmak erdemli bir davranış olarak kabul edilmiş; üstelik bu yolla yapılan bir yardım sadakadan daha hayırlı sayılmıştır. Hz. Peygamber, "**karz**" yoluyla yapılan yardım için bir hadisinde şunları söylemiştir: "*Mirac gecesi cennetin kapısı üzerinde, sadaka on misli sevapla, borç ise on sekiz misli karşılanır yazılmış olduğunu gördüm ve Cebrail'e sordum: Ödünç vermenin sadakadan üstün olmasının sebebi nedir? Cebrail, çünkü dilenci yanında para veya mal olduğu hâlde dilenir, oysa borç isteyen kimse ancak muhtaç olduğu için dilenir, dedi.*" (İbn Mâce, "Sadakat", 19) Öte yanda bu tarz bir yardımın Allah rızası için yapılması, bir karşılığı veya bir menfaat beklenmemesi de tavsiye edilmiştir. Paranın veya malın değer kaybettiği durumlarda ise bu kaybın telâfisi Allah rızası için güzel bir şekilde karşılanması caiz görülmüştür.

§ *tam.* **karz-ı hasen** *a.* (قرض حسن) (*güzel borç*) Faiz alınmadan verilen borç.

kās *a.* (قاص) [*Ar.*] Hadis rivayetinde kıssa anlatan veya vaazlarında kıssalardan örnekler veren ravî.

kasâme *a.* (قسامة) [*Ar.*] *fık.* Şeriat hukukuna göre, öldürüldüğü bilinen, ancak katili belli olmayan bir olayın aydınlatılması için o bölge halkından elli kişinin bu cinayetle ilgili olarak yemin ettirilmesi işlemi.

Kasas suresi *a.* (القصص سورەسی) [< *Ar.* "*Sûretü'l- Kasas*" (سورة القصص)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi sekizinci, iniş sırasına göre kırk dokuzuncu suresi olup "***Neml suresi***" (27)nden sonra ve "***İsrâ suresi***" (17)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve seksen sekiz ayetten meydana gelmektedir. Adını Hz. Musa ile Firavun arasında geçen kıssadan almaktadır. Sure ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yol gösterici değerinden söz ettikten sonra tamamında Hz. Musa'nın hayat hikâyesi ve Firavun'la olan mücade-

lesini anlatmaktadır. Hz. Peygamber'in "*Kasas suresi*"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4639-4644.

kasem *a.* (قسم) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre, bir işi yapmak veya yapmamak konusunda Allah'ın adını vererek yemin etme. *bk.* **yemin**

Kâsâniyye *a.* (كاسانيّه) [*Ar.*] İslâm dünyasında Nakşibendiyye tarikatinin Ahmed el-Kâsânî (öl. 949 / 1542) ye nispet edilen bir kolu. Bu tarikat usul ve adabı Nakşibendî geleneğinden almakta, bununla beraber her iki tarikat arasında zikir, halvet, sema gibi unsurlar çerçevesinde bazı farklılıklar söz konusu olmaktadır.

kasr-ı emel *a.* (قصرامل) [*Ar.*] Dünya işlerini bir kenara bırakarak hemen ölecekmiş gibi ahret için çalışmak, kendini ibadete vermek anlamında kullanılan bir terim, "**tûl-i emel**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

kasr-ı salât *a.* (قصر صلات) *bk.* **kasru's-salât**

kasru's-salât *a.* (قصرالصلاة) [*Ar.*] *fık.* "*Namazın kısaltılmış biçimi.*" anlamında olan bu terim, yolculuk sırasında öğle, ikindi ve yatsı namazlarının farzlarının kısaltılarak iki rekât olarak kılınması anlamında bir terim. Bu konuda ilâhî hüküm, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Nisâ suresi***" (4 / 101) nde mealen şöyle ifade edilmiştir: " *(Ey iman edenler) yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur.*" Bu ayette kısaltmanın sayısı verilmemekle beraber, Hanefî ve Mâlikî mezhebi bunu iki rekât olarak kılınmasını caiz görmüştür. Hanbelî ve Şafiî Mezhebi ise ihtiyarî görmüştür; yani isteyen iki, isteyen dört rekât kılabilir diye serbest bırakmıştır. Hadis kaynakları ise Hz. Peygamber'in seferde dört rekâtlı farz namazlarını iki rekât olarak kıldığını belirtmiştir. Buharî, "**kasru's-salât**" konusunu kitabının "***Ebvâbu Taksîri's-Salât***" bölümünde topladığı hadislere dayanarak incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 3, s. 1052-1077).

kassâs *a.* (قصّاص) [*Ar.*] Dinî toplantılarda veya camilerde hediye toplamak ya da ün kazanmak amacıyla hikâyeler anlatarak vaalar veren kimseler.

kâşif *a.* (كاشف) [*Ar.*] "*Allah'ın azabı, sıkıntıları, belâları, acıları defeden, ortadan kaldıran.*" anlamında Allah'ın bir sıfatı. Bu anlamları çerçevesinde ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki yerde Allah'a nispet edilmiştir ("***En'âm suresi***", 6 / 17 ve ***Duhân suresi***", 44 / 15).

kâtib *a.* (كاتب) [*Ar.*] *"Kullarının amellerini yazan."* anlamında Allah'ın sıfatı. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Enbiyâ suresi"*** (21 / 94) nde geçmektedir.

§ *tam.* **kâtibü's-semâ** *a.* (كاتب السماء) Hadis biliminde, bir kitabı yazarından veya hocasından dinleyerek kaleme alan kimselerin adlarını kitabın başına ya da sonuna koyan kimse.

kâtibü'l-vahy *a.* (كاتب الوحي) Hz. Peygamber'e inen vahiyleri yazan hususî yazıcılar.

kātil *a.* (قاتل) [*Ar.*] *fık.* Adam öldürme anlamında fıkıh terimi. *bk.* **katl**

§ *tam.* **kātil-i gayr-i müte'ammid** *a.* (قاتل غير متعمّد) *fık.* Bir kimseyi önceden zihninde kurgulamadan öldürme. Söz gelişi, kavga sırasında öldürme gibi.

kātil-i ma'fuvv *a.* (قاتل معفوّ) *fık.* Bir kimseyi can ve ırzını koruma amacıyla, yani kendisine tecavüze kalkışanı öldürme

kātil-i ma'zûr *a.* (قاتل معزور) *fık.* Bir kimseyi, kendini müdafaa etmek üzere öldüren kişi.

kātil-i muhtı *a.* (قاتل محطىء) *fık.* Bir kimseyi, hata sonucu öldürme.

kātil-i müte'ammid *a.* (متعمّد قاتل) *fık.* Bir kimseyi önceden öldürmeyi kurgulama anlamında kullanılan terim.

katl *a.* (قتل) [*Ar.*] *"Adam öldürme."* anlamındaki bu terim, insanı **"ekmel-i mahlûkat"** olarak yaratan Allah'ın onun yaşama hakkını koruma altına almasını ifade etmektedir. İnsanın dünyaya gelmesi, yaşama hakkını sürdürmesi ve ahrete dönmesi yüce Allah'ın takdiri iledir. Bu takdiri çiğneyen ve bir insanı öldüren kimsenin ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Nisâ suresi"*** (4 / 93) nde cehennemlik olduğu mealen şöyle ifade edilmektedir: *"Bir mümini kasden öldürenin cezası içinde ebedî kalmak üzere cehenneme atılmadır. Allah ona gazab etmişdir, la'net etmiştir ve ona pek büyük bir azab hazırlamıştır."* Buharî, Hz. Peygamber'in bu konudaki sözlerini ve yorumlarını kitabının ***"Kitâbu't-Diyât"*** (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi ve Tercemesi*, C. 14, s. 6713-6722) bölümünde toplamıştır.

§ *tam.* **katl-i âm** *a.* (قتل عامّ) *fık.* Soykırım.

katl-i amd *a.* (قتل عمد) *fık.* Bir kimseyi, kesici veya delici aletlerle öldürme.

katl-i hatâ *a.* (قتلخطاء) *fık.* Bir kimseyi, yanlışlıkla veya elde olmayan sebeplerle öldürme.

katl-i nefs *a.* (قتل نفس) *tas.* Tasavvuf inancına göre nefsi ıslah etme.

kavâme *a.* (قوامه) [*Ar.*] Namaz kılarken her rekâtta rükûdan kalkıp *"sübhâne Rabbiyelazim"* denilecek kadar ayakta durma.

Kavî *öz. a.* (قوى) [< *Ar.* ***kuvvet***] **1.** Sözlük anlamı, *"Güçlü olmak, bir işi gerçekleştirmek için aklen ve bedenen yeterli olmak."* olan bu söz, Allah'a nipet edildiğinde *"Her şeye gücü yeten, kudret sahibi."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki yerde Allah'a nispet edilmiştir (***"Bakara suresi"***, 2 / 255; ***"Âl-i İmrân suresi"***, 3 / 2). Bu terim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede bulunmakta (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve O'nun zatî isimler gurubunda yer almaktadır. **2.** *bk.* **"hasen"** ve **"sahîh"** hadis.

kavil, -vli *a.* (قول) [*Ar.*] *"Söz, lakırdı."* anlamındaki bu söz başka kelime ve terkiplerle birlikte yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **kavl-i nebî** *a.* (قول نبى) Peygamber sözü; peygambere nispet edilen söz, hadis.

kavl-i şer'î *a.* (قول شرعى) Şeriate uygun hüküm, kanun lafzı.

kavim, -vmi *a.* (قوم) [*Ar.*] **1.** İnsan toplulukları arasında töre, dil ve kültür bağı bulunan, boy ve soy olarak birbirine yakın olan halk. **2.** Bir peygamberin gönderildiği topluluk.

§ *tam.* **kavm-i Lût** *a.* (قوم لوط) Lut peygamberin gönderildiği, fakat bu peygamberin uyarılarını dikkate almayarak ahlâksızlığın batağına saplanan ve bundan dolayı yüce Allah'ın gazabına uğrayarak yok edilen Sodom ve Gomore halkı.

kavlî örf *a. fık.* Bir toplumda genel kabul gören, dildeki yerleşik ve yaygın kullanımlara, yani lafızlara bağlı örf.

kavlî sünnet *a.* Hz. Peygamber'in dinî konularda dile getirdiği sözleri için kullanılan bir terim.

kavme *a.* (قومه) [*Ar.*] İslâmî ibadette, namazda rükûdan kalkarken secdeye gitmeden önce iyice doğrulma. Bu doğrulma sırasında, *"Semiallahülimenhamd"* demek gerekmektedir.

kavseyn *a.* (قوسين) [*Ar.*] *bk.* **kabe kavseyn**

kavs-i nuzûl *a.* (قوس نزول) [*Ar.*] *tas.* Sufî inancına göre **"devir"** terimi ile karşılanan ve bir varlığın

değişim ve dönüşüm evrelerinden olan, inişe geçilen yarım daire olarak da nitelenen en süflî mertebe. Bu düzende sırasıyla "küllî akıl, dokuz akıl, dokuz nefis, dokuz felek, dört tabiat, dört unsur" olarak nitelenen en alt seviye söz konusudur.

kavs-i su'ûd *a.* (قوس صعود) [*Ar.*] *tas. bk.* **kavs-i urûc**

kavs-i urûc *a.* (قوس عروج) [*Ar.*] *tas.* Sufî inancına göre **"devir"** terimi ile karşılanan ve bir varlığın değişim ve dönüşüm evrelerinden olan, yükselişe geçilen yarım daire olarak da nitelenen en yüksek mertebe. Bu düzende sırasıyla "madde, maden, bitki, hayvan, insan ve insan-ı kâmil" mertebeleri söz konusudur.

kayyım *a.* (قيّم) [*Ar.*] *fık.* Vakıf mütevellisi ve camilerde temizlik görevlisi.

Kayyime suresi *a.* (قيّمه سورسى) *bk.* ***Beyyine suresi***

Kayyûm *a.* (قيّوم) [< *Ar.* ***kıyâm***] Sözlük anlamı, *"Ayakta durmak, sebat etmek, gözetip korumak."* olan bu söz, Allah'a nipet edildiğinde *"Ezelî ve ebedî bütün evrenin varlığı kendisine bağlı olan, evreni idare eden."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dokuz yerde Allah'a nispet edilmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "kvy" maddesi). Bu terim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede bulunmakta (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve O'nun zatî isimler gurubunda yer almaktadır.

kazâ (I) *a.* (قضاء) [*Ar.*] İslâm inancına göre ilâhî takdirin zamanı gelince tecelli edeceği anlamında bir terim. Bu söz genellikle **"kader"** (*bk.* bu madde) terimi ile birlikte kullanılır.

kazâ (II) *a.* (قضاء) [*Ar.*] **1.** *fık.* Yargılama hukukunda ve yargı kararında bir borcun yerine getirilmesi gerekirken bunun vakti dışında ifa edilmesi için kullanılan bir fıkıh terimi. **2.** Dinî ibadetler çerçevesinde zamanında yerine getirilemeyen veya eda edilemeyen ibadetlerin vakit çıktıktan sonra uygun bir zamanda eda edilmesini ifade eden bir terim.

kazâ namazı *a.* Vaktinde kılınamayan farz namazları ile vitir namazının daha sonra ileride bir müsait vakitte aynen kılınmasını ifade eden terim.

kazf *a.* (قذف) [*Ar.*] *fık.* İffetli bir kimseye zina iftirasında bulunma. İslâm inancına göre, ağır bir suç ve ahlâksızlık olarak kabul edilen zinanın iffetli bir kadına yakıştırılması veya iftira edilmesi büyük bir günah olarak nitelendirilmiştir. Bu konuda en

açık ifade, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Nûr suresi***" (24 / 4) nde mealen şöyle ifade edilmektedir: "*Namuslu kadınlara zina iftirasında bulunup sonra ispat için de dört şahit getiremeyenlerin her birine seksener sopa vurun; onların ebediyen şahitliklerini kabul etmeyin, onlar yoldan çıkmış kimselerdir.*"

§ *tam.* **kazf-ı mu'allak** *a.* (قذف معلّق) *fık.* Belli bir şarta bağlı isnat edilen zina. Söz gelişi, "*Filân şu eve giderse zina yapmış olur.*" gibi isnat edilen suç.

kazf-ı muzâf *a.* (قذف مضاف) *fık.* Herhangi bir zamana bağlı isnat edilen zina. Söz gelişi, "*Filân şu eve gideceği gün zina yapmış olur.*" gibi isnat edilen suç.

kazf-ı sarîh *a.* (قذف صريح) *fık.* Zinayı açıkça ifade eden bir sözle isnat edilen zina.

kazıyye *a.* (قضيّه) [*Ar.*] İki veya daha çok kavram arasında belirli ilintiler bulunduğunu ifade eden söz, ispat edilmesi gereken hüküm, iddiayı kanıtlamak amacıyla ortaya konulan delil anlamlarında kullanılan kelâm terimi.

§ *tam.* **kazıyye-i hükmiyye** *a.* (قضيّه حكميّه) *fık.* Dava konusu olan olay.

kazıyye-i külliyye *a.* (كلّيّه قضيّه) *fık.* Dava konusunun bütün ayrıntıları için kullanılan terim.

kazıyye-i muhkeme *a.* (محكمه قضيّه) *fık.* Kesinleşmiş hüküm.

kebâ'ir *a.* (كبائر) [*Ar.* **kebîre**'*nin ç. b.*] Büyük günahlar. *bk.* **kebîre**

Kebîr *a.* (كبير) [< *Ar.* ***kiber***] Sözlük anlamı, "*Büyük ve cüsseli, ulu ve yüce olmak.*" olan bu söz, Allah'a nipet edildiğinde "*Zatının ve sıfatlarının niteliği keşfedilemeyecek kadar büyük ve ulu.*" anlamında "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede bulunmakta (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve O'nun zatî isimler gurubunda yer almaktadır.

kebîre *a.* (كبيره) [< *Ar.* ***kiber***] (*ç. b.* **kebâ'ir**) İslâm inancına göre "*büyük günah*" anlamında terim, "**sagîre**" (*bk.* bu madde) karşıtı. "**Kebîre**" sözünün ***Kur'ân-ı Kerîm***'de çokluk biçimiyle iki yerde (***Nisâ suresi***, 4 / 31; ***Şûrâ suresi***, 42 / 36 - 37) "*büyük günahlar*" anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Hadislerde ise büyük günahlar olarak "*Allah'a şirk koşmak, adam öldürmek, anne ve babaya itaatsizlik etmek ve karşı gelmek, yetim malı yemek, faiz yemek, büyü yapmak, savaştan kaçmak, yalancı şahitlikte bulunmak, yüklenemeyeceği kadar borca girip bu borcu öde-*

yemeden ölmek." (Müslim, "Îmân", 143-146) gibi davranışlar ve eylemler gösterilmiştir.

kefâ'et *a.* (كفائت) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda karı-koca arasında dinî, sosyal ve ekonomik bakımdan denkliği konusunu ele alan ve inceleyen fıkıh dalı.

kefâret *a.* (كفارت) [< *Ar.* ***küfr***] İslâm inancına göre, günah ve hataları örtücü nitelikte olan kurban, sadaka, oruç gibi malî ve bedenî ibadetler. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu terim, üç ayette geçmektedir. "***Mâide suresi***" (5 / 45) nde kısasa kısas hükmündeki kusurlar için kefaret ödenmesi; "***Mâide suresi***" (5 / 89) nde bilerek yapılan yeminin bozulması için kefaret ödenmesi; yine "***Mâide suresi***" (5 / 95) nde avlanma yasağının ihlâli için kefaret ödenmesi biçiminde ifade edilmektedir. Ayrıca yine ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki pek çok ayette de kefarete atıf söz konusudur. Söz gelişi, "**yemin kefareti**" (*bk.* bu madde), "**ihram kefareti**" (*bk.* bu madde), "**zıhâr keffâreti**" (*bk.* bu madde) bu konuda önemli kefaretler arasında gösterilmiştir. Ayrıca bunlar ve benzeri ibadetlerin yerine getirilmemesi konusunda hadislerde de açık yorumlar ve açıklamalar yapılmıştır.

§ *tam.* **kefâret-i cimâ fi'l-hayz** *a.* (كفارت جماع فى الحيض) *fık.* Karısı hayız hâlinde iken cinsel ilişkiye giren kimsenin ödemesi gereken kefaret.

kefâret-i katl *a.* (كفارت قتل) *fık.* Bir Müslüman'ı veya azınlıklardan birini kasten değil, hata sonucu öldüren kimsenin ödemesi gereken kefaret.

kefâret-i savm *a.* (كفارت صوم) *fık.* Özürsüz olarak bozulan ramazan orucu için ödenmesi gereken kefaret.

kefâret-i yemîn *a.* (كفارت يمين) *fık.* Bir Müslüman'ın yaptığı yemini bozması sonucu ödemesi gereken kefaret.

kefâret-i zıhâr *a.* (كفارت ظهار) *fık.* Bir kimsenin karısına zıhar yapması ile oluşan durumda ödemesi gereken kefaret.

kefen *a.* (كفن) [*Ar.*] İslâm inancına göre, ölüm sonrası cenazenin dinî usullere göre yıkanıp kurulandıktan sonra gömülmek üzere sarıldığı belli ölçülere göre kesilmiş, erkek için üç, kadın için beş parça bez. Cenazenin kefenlenmesi "**farz-ı kifâye**" (*bk.* bu madde) olarak nitelenmiştir.

§ *tam.* **kefen-i kifâye** *a.* (كفايه كفن) Cenaze için yeterli kefen anlamındaki bu söz, baştan ayağa kadar cenazeyi örten beyaz renkli pamuk bez ve baştan ayağa kadar olan ve

kefenin en üstünde bulunan parça için kullanılan terim.

kefen-i sünnet *a.* (كفن سنّت) Erkekler için üç parçadan oluşan kefen için kullanılan terim. Kadınlardan farklı olarak buna bir baş örtüsü ile bir göğüs örtüsü eklenmektedir.

kefen-i zarûret *a.* (ضرورت كفن) Kefenleme sırasında kefen bezi bulunamaması nedeniyle bütün bedeni örtebilecek sıradan bir bez için kullanılan terim.

keffâret *a.* (كفارت) [*Ar.*] *bk.* **kefâret**

kefîl *a.* (كفيل) [*Ar.*] *"Bütün canlıların rızıklarını veren, kullarını koruyup gözeten."* anlamında Allah'ın sıfatı. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Nahl suresi"*** (16 / 91) nde geçmektedir.

kehânet *a.* (كهانت) [*Ar.*] Gelecekte meydana gelebilecek gizli şeylerden ve gaipten haber verme anlamında kelâm terimi.

Kehf suresi *a.* (كهف سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l- Kehf"* (سورة الكهف)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in on sekizinci, iniş sırasına göre altmış dokuzuncu suresi olup ***"Gāşiye suresi"*** (88)nden sonra ve ***"Nahl suresi"*** (16)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yüz on âyetten meydana gelmektedir. Adını 9 – 12; 16 – 18 ve 25. ayetlerdeki **"kehf"** ve **"ashâb-ı kehf"** sözlerinden almaktadır. Surenin özünde Allah'a inanma ve O'nu inkâr edenlerin uğrayacağı gazap anlatılan hikâyelerle ifade edilmektedir. Bu surenin fazileti hakkında pek çok hadis rivayet edilmiştir. (*bk.* ***Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, III,*** Ankara 2005-2008, s. 535.) Hz. Peygamber'in ***"Kehf suresi"***nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4526-4503.

kelâm (I) *a.* (كلام) [*Ar.*] Allah'a nispet edilen **"subûtî"** sıfatlardan biri. Bu terim, manada *"Allah'ın konuşma yetkinliğine sahip olduğu."* biçiminde ifade edilmektedir. Nitekim ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'ın melekler, iblis ve peygamberlerle konuştuğu ve bunun ulûhiyete ait bir yeti olduğu üzerinde durulmuştur. Söz gelişi Hz. Musa ile doğrudan konuşma, Tur Dağı'nda *"Ey Musa!"* denilerek gerçekleştirilmiş***"A'râf suresi***, 7 / 144; ***"Meryem suresi***, 19 / 52); bunun yanında vahiy yoluyla veya elçileri olan peygamberler aracılığıyla konuştuğu, ***"A'râf suresi***, 7 / 143; ***Şûrâ suresi***, 42 / 51" gibi ayetlerde dile getirilmiş, bundan dolayı da vahiylere **"kelimetullah"** (*Allah'ın kelâmı*) adı verilmiştir. Hadislerde de buna ilişkin rivayetlerle karşılaşmaktayız. Söz gelişi Hz. İsa, Allah'ın kelimesi, ***Kur'ân-ı Kerîm*** ise Allah'ın kelâmı olarak ifade edilmiştir. Bazı hadislerde

ise Allah'ın ulu kişilerle perde arkasından konuştuğu (İbn Mâce, "Mukaddime", 13), O'nun ahirette arada vasıta olmadan gerçek müminlere hitap edeceği (Buhârî, "Rikak", 49), ilâhî emirlere uymayan günahkârlar ile müşriklere bu erdemi sunmayacağı (Müsned, II, 253) rivayet edilmiştir.

kelâm (II) *a.* (كلام) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Söz, deyiş, lâkırdı."* olan bu terim, Allah'ın ululuğundan, yüceliğinden, birliğinden söz eden ve İslâm dininin temel ilkelerini konu edinen bilim dalı için kullanılmıştır.

§ *tam.* **kelâm-ı Hakk** *a.* (حق كلام) (*Allah sözü*) ***Kur'ân-ı Kerîm***

kelâm-ı kadîm *a.* (كلام قديم) (*en eski söz*) ***Kur'ân-ı Kerîm.***

kelâm-ı nefsî *a.* (كلام نفسي) Gerçek ilâhî kelâm.

kelâmî tefsir *a.* Kelâm bilimine göre, inanç bütünlüğü, Allah'ın sıfatları, peygamberlik, ahret inancı, Allah-kul münasebeti ve büyük günah işleyenleri bekleyen trajik son gibi konuları içeren bilim dalı. Bu bilim dalı ile uğraşan ulema, ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerini bu ilkeler doğrultusunda incelemişler ve yorumlamışlar; bu çalışmalar sonucunda "**Cebriyye, Matûridiyye, Eş'arîlik, Mû'tezile, Hâricilik, Şi'â**" (*bk.* bu maddeler) gibi ekoller ortaya çıkmıştır.

kelâm ilmi *a.* İlk olarak öteki din, kültür ve felsefî görüş ve düşüncelere karşı İslâm dininin temel esaslarını savunmak amacıyla Allah'ın zatından, sıfatlarından, nübüvvet konularından, evrenin oluşum ve sonucunun ne olacağından İslâm akideleri çerçevesinde söz eden bilim dalı.

kelâmiyyûn *ç.a.* (كلاميون) [*Ar.*] Kelâmcılar, inanç ve din konusu üzerine tartışma ve müzakere yolu açan zümreler.

kelâmullah *a.* (كلام الله) [*Ar.*] *"Allah'ın sözü."* anlamında bir terim. Bundan amaç, ***Kur'ân, Tevrat, İncil*** gibi ilâhî kitapların ayetleridir. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de üç ayette geçmektedir: "***Bakara suresi***" (2 / 75), "***Tevbe suresi***" (9 / 6) ve "***Fetih suresi***" (48 / 15).

kelime *a.* (كلمة) [*Ar.*] (*ç. b.* **kelimât, kelim, kilem**) **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah sözü karşılığında kullanılan bir terim. Bu söz, ***Kur'ân***'da teklik ve çokluk biçimiyle veya başka söz varlıklarıyla oluşturduğu tamlama şeklinde kırk altı ayette geçmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "klm" maddesi). **2.** Hz. İsa'nın *"Allah'tan bir kelime."* olduğunu ifade eden bir terim. Bu söz, ***Kur'ân***'da bu anlamıyla üç ayette yer almaktadır (***Âl-i İmrân***

suresi, 3 / 39 ve 45; ***Nisâ suresi***, 4 / 171).

§ *tam.* **kelime-i şehâdet** *a.* (كلمۀ شهادت) İslâm'ın temel şartlarından olan ve ***"eşhedü en-lâ-ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammedün abduhu ve rasûlühi"*** (*Şüphesiz ki Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Muhammed'in de O'nun elçisi olduğuna inandım ve şahadet ederim.*) sözünün özü olan terim.

kelime-i tayyibe *a.* (كلمۀ طيّبه) **"Zikrullah"** (*bk.* bu madde).

kelime-i tevhîd *a.* (كلمۀ توحيد) **1.** İman esaslarının özünü ve Allah'ın birliğini ifade eden ***"Lâ ilâhe illallah Muhammedün rasulullah"*** (*Allah'tan başka Tanrı yok, Muhammed de O'nun elçisidir.*) sözünü ifade eden terim. **2.** *tas.* Sufîlere göre ***"kelime-i tevhîd"***'in üç ifadesi: a) Allah'tan başka mabut yoktur. b) Allah'tan başka maksut yoktur. c) Allah'tan başka varlık yoktur.

kelime-i şehâdet-nâme *a.* (كلمۀ شهادت نامه)) [< *Ar.* ***kelime (-i) şehâdet*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin **"kelime-i şehâdet"** (*bk.* bu madde) in faziletini şiirleştiren eserler için kullandıkları ortak ad.

kelimetân *ç.a.* (كلمتان) [*Ar.* **kelime** *sözünün tesniye (ikilik) biçimi.*] "İki kelime" anlamında olan bu söz bazı kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **kelimetân-ı şehâdet** *a.* (كلمتان شهادت) ***"Lâ ilâhe illallah Muhammedun rasûlullah"*** sözünün ***"Lâ ilâhe illallah" ve "Muhammedun rasûlullah"*** şeklinde olması.

kelimeteyn *ç.a.* (كلمتين) *bk.* **kelimetân**

Kelimetullah *öz.a.* (كلمة الله) [*Ar.*] **1.** Hz. İsa'nın *"Allah'tan bir kelime."* olduğunu ifade eden bir terim. *bk.* **kelime 2. "insân-ı kâmil"** (*bk.* bu madde)

Kelîmullah *öz.a.* (كليم الله) [*Ar.*] Allah ile konuşan kişi olduğu için Hz. Musa'ya izafe edilen terim.

kemâl *a.* (كمال) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında ve ehli arasında sufînin zat, vücut ve sıfat bakımından yetkin bir konuma gelmesini ifade eden terim.

kenz *a.* (كنز) [*Ar.*] *"Define"* anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **kenz-i câhilî** *a.* (كنز جاهلى) İslâm öncesi bir döneme ait bulunan bir define.

kenz-i İslâmî *a.* (كنزاسلامى) İslamdan sonraki bir döneme ait bulunan bir define.

kenz-i mahfî *a.* (كنزمخفى) *tas.* Tasavvuf inancında Allah'ın zatının mutlak bilinmezliği.

kerâhet *a.* (كراهت) [*Ar.*] *fık.* Şer'î hükümlere göre, bir fiilin yapılmamasını normal şartlar altında, yani bağlayıcı olmayan tarzda isteyen hüküm. Kesin ve bağlayıcı hükme "**mekrûh**" denilir, *bk.* **mekrûh**

§ *tam.* **kerâhet-i tahrîmiyye** *a.* (كراهت تحريميّه) (*harama yakın mekruh*) *bk.* **tahrîmen mekrûh**

kerâhet-i tenzîhiyye *a.* (كراهت تنزيهيّه) (*helâle yakın mekruh*) *bk.* **tenzîhen mekrûh**

kerâhet vakti *a.* İbadetlerin yapılması "**mekruh**" (*bk.* bu madde) sayılan vakitler. Bu vakitler şunlar: Güneşin doğuşu sırası, güneşin tam tepe noktasında oluş zamanı, akşam güneşin kavuşma zamanı.

kerâmet *a.* (كرامت) [*Ar.*] İslâm inancına göre, salih, takva sahibi, velî olarak adlandırılan ermiş kişilerden zuhur eden olağanüstü hâl, eylem ve fikirler.

§ *tam.* **kerâmet-i kübrâ** *a.* (كرامت كبرى) *"Büyük keramet"* olarak adlandırılan bu terim, ermiş kişinin veya velînin hâl ve hareketlerinin ***Kur'ân-ı Kerîm***'e ve sünnete uygun olması, doğru yol üzre olmasını ifade eder.

kerâmet-i sugrâ *a.* (كرامت صغرى) *"Küçük keramet"* olarak adlandırılan bu terim, ateşe dayanıklı olma veya yanmama, su üzerinde batmadan yürüme, uzun mesafeyi kısa sürede katetme gibi hafif kerametler için kullanılmıştır. Sufîler bu tür keramete pek itibar etmemişler, küçük görmüşlerdir. Çünkü onlara göre keramet göze hitap etmemeli, ruhen olgunlaşmalı.

Kerbelâ-nâme *a.* (كربلانامه) [< *Ar.* ***Kerbelâ*** + *F.***nâme**] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin Kerbelâ hadisesini şiirleştiren eserler için kullandıkları ortak ad.

Kerîm *öz.a.* (كريم) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Cömert olmak, iyi, güzel ahlâklı ve asil olmak."* olan bu söz, Allah'a nipet edildiğinde *"Lütuf ve ihsanı bol."* anlamında "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede bulunmakta (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve O'nun zatî isimler grubunda yer almaktadır. Hz. Pey-

gamber, bir hadisinde de *"Allah kerîmdir, keremi sever."* (Tırmizî, "Edeb", 41) diyerek yüce Allah'ın "**kerîm**" sıfatına vurgu yapmıştır.

kerîme *a.* (كريمه) [*Ar.***kerîm** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] (*ç. b.* **kerâ'im**) **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ayetlerinin her birisi: *"Kerîme-i **İnnâ fetahnâ leke fethan mubînâ**"* **2.** Kız, kız çocuğu.

§ *tam.* **kerîme-i târîh** (تاريخ كريمه) *mec.* Yurt.

Kerrâmiyye *öz.a.* (كرّاميّه) [*Ar.*] İslamî tarikatlerden 9. yüzyıl ortalarında Muhammed b. Kerrâm (öl. 255 / 869) tarafından kurulan itikadî bir mezhep için kullanılan terim. Bunlara göre Allah, arşta mekân tutmuştur, dolayısıyla cisimdir; ayrıca O, hayat, ilim, kudret, irade gibi sıfatlara sahiptir. Peygamber ise doğuştan masum değildir; o da günah işleyebilir bir kuldur.

kerremallahu vecheh *öz.a.* (كرم الله وجهه) [*Ar.*] *"Allah yüceltsin, üstün tutsun ve yüzünü ak etsin."* anlamında dua sözü olup Hz. Ali'nin adı anıldığı sırada söylenen bir terim.

kerrûbiyyûn *a.* (كرّوبيّون) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, meleklerin ululları. *bk.* **melâ'ike-i mukarrabûn / mukarrabîn**

kesb *a.* (كسب) [*Ar.*] İslâm inancına göre, bireyin dinî, ahlâkî ve ekonomik hayatındaki her türlü kazanımını ifade eden kelâm terimi.

keşf *a.* (كشف) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, aklın ve duyuların algılamada yetmediği ilâhiyat konularında direkt bilgi sahibi olma veya bilgi edinme yolu.

keşt *a.* (كشط) [*Ar.*] Hadis biliminde, yanlış yazılan veya metinde bulunmayan bir ek bilgiyi kazıyarak veya çizerek düzeltme yöntemi.

ketebe *a.* (كتبه) [*Ar.*] Bir yazmanın sonuna veya bir hat yazısının altına yazanı tarafından konulan eserin tanıtımını (adını, yazarını, yazıldığı tarihi vb.) içeren bilgi yazısı.

ketebe kaydı *a. bk.* **ketebe**

kevn *a.* (كون) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, evrende var olan, "**kün**" (*bk.* bu madde) emriyle yaratılan her şey, her varlık veya her oluşum.

kevn u (ve) fesad *a.* Evrende yaratılış, oluş ve bozuluşu ifade eden bir terim. "**kevn**" (*bk.* bu madde) evrende var olan, "**kün**" (*bk.* bu madde) emriyle yaratılan her şey, her varlık veya her oluşum için kullanılan bir terim iken "**fesad**" (*bk.* bu madde) ise *"Kokuşma, çürüme ve bozulma."* anlamlarını ifade etmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**kevn**" sözü bu anlamıyla olmamakla bera-

ber **"fesad"** sözü türevleriyle birlikte pek çok ayette yer almakta (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fsd" maddesi) ve **"salâh"** karşıtı kullanılmaktadır. İki kelimeden oluşan karşıt anlamlı bu terimin ortaya çıkışı kaynaklarda Yunan felsefesine kadar götürülmektedir. İslâm bilginleri ise evrendeki oluşum ve bozuluşu ya da yok oluşu Allah'ın kudreti ve hikmeti ile açıklamışlar; çünkü evrendeki oluş ve bozuluş dengesinin en inandırıcı ve gerçek sebebi Allah ve O'nun *"Hikmetinden sual olunmayan."* yaratıcı gücüdür.

kevser *a. bk.* **havz-ı kevser**

Kevser suresi *a.* (كوثر سورەسى) [< *Ar. "Sûretü'l- Kevser"* (سورة الكوثر)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz sekizinci, iniş sırasına göre on beşinci ve en kısa suresi olup *"**Âdiyât suresi**"* (100)nden sonra ve *"**Tekâsür suresi**"* (102)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve üç âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki *"Sütten daha beyaz, kokusu miskten daha güzel suyun aktığı nehir."* anlamına gelen **"kevser"** sözünden almaktadır. İkinci ayette namaz kılınıp "nahr" (kurban kesme) yapılması emredilmektedir. Üçüncü ayet ise Hz. peygamber'in erkek çocuğu olmadığı için soyunun kesileceği yolunda O'nu küçük düşürücü ifadeler kullanan müşriklere bir cevap niteliği taşımaktadır. Burada esas soyu kesilecek olanların Hz. peygamber'e dil uzatan soysuzlar olduğu vurgulanır. Hz. Peygamber'in *"**Kevser suresi**"*'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 5049-5051.

keyd *a.* (كيد) [*Ar.*] İslâm inancına göre, müşriklerin ilâhî vahyi ve daveti engellemeleri ve Allah'ın bunları yapan azgınların ortaya koymaya çalıştığı hileleri ve düzenleri bozması anlamında kullanılan bir ***Kur'ân-ı Kerîm*** terimi. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de hem Allah'a hem şeytana hem de onun yandaşları olan inkarcılara nispet şeklinde otuz iki ayette yer almaktadır (M. F. Abdülbâkî, ***el-Mu'cem***, "kyd" maddesi). Bu yolda en çarpıcı örnek ve ayetler *"**Fil suresi**"* (105) nde karşımıza çıkmaktadır. Burada Mekke'ye saldırarak bu şehri yakıp yağmalamak ve insanları öldürmek girişiminde bulunan müşrikler ordusunun nasıl dağıtıldığı, planlarının ve hilelerinin nasıl bozulduğu ve onların nasıl cezalandırıldığı açıkça anlatılmaktadır.

keyfiyyet *a.* (كيفيّت) [*Ar.*] Bir varlığın yapısını ve nasıl olduğunu belirleyen özellik anlamında kelâm terimi.

keylî *a.* (كيلى) [*Ar.*] *bk.* **mekîl**

Keysâniyye *a.* (كيسانيّه) [*Ar.*] İslamî tarikatlerden 7. yüzyıl sonlarında Muhammed b. Keysân (öl. 67 / 686) a tabi olan ve Muhammed b. Hanefiyye'nin imam ve mehdî olduğunu savunan ilk ve en aşırı Şiî gruplarının ortak adı.

Keyyâliyye *a.* (كياليّه) [*Ar.*] Allah'ın insanı "**Ahmed**" adının özüne ve şekline uygun yarattığını ve kendisinin "**kā'im**" (*bk.* bu madde) olduğunu ileri süren Ahmed b. Keyyâl (öl. 3. / 10. yy) e nispet edilen aşırı Şiî grup.

kezâ *a.* (كذا) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi kaydederken anlamında bir kusur söz konusu olan metnin üzerine aslının öyle olduğu anlamına gelen ve müntensih tarafından yazılan bir söz.

kezib *a.* (كذب) [*Ar.*] Bir konuda gerçeğe aykırı haber veya bilgi vermek, söz gerçeğe uymamak anlamında terim; **sıdk** karşıtı. Bu söz türevleriyle birlikte ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 280 ayette geçmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "kzb" maddesi). Aynı sıklık hadis mecmualarında da görülmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem,* "kzb" maddesi).

kezzâb *a.* (كذاب) [*Ar.*] (*ç. b.* **kezzâbûn**) Hadis biliminde, "cerh" () in birinci ve ikinci derecesinde bulunan ravî için kullanılan siga. Böyle bir ravînin rivayet ettiği hadis kesinlikle kullanılmaz.

kezzâbûn *a.* (كذابون) [*Ar.* **kezzâb**'*ın ç. b.*] Hadis biliminde, aşırı derecede yalan kullanarak rivayet eden ravîler için kullanılır.

kıble *a.* (قبله) [*Ar.*] Müslümanların başta namaz olmak üzere bazı ibadetlerini yaparken yönelmeleri gereken tarafı ifade eden terim, Kâbe. Namaz yanında ezan okurken, kamet yaparken, cenazeyi gömerken, kurban keserken, dua ederken sürekli olarak kıbleye yönelmek esastır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu mekân, "***Bakara suresi***" (2)nin 150. ayetinde mealen, "*Her nereden çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Harâma çevir.*" denilerek ifade edilmiştir.

§ *tam.* **kıble-i hakîkî** *a.* (حقيقى قبله) *tas.* Tasavvufta müminin kalbi.

kıble-gâh *a.* (قبله گاه) [< *Ar.***kıble** + *F.***gâh**] Kıble yönü.

kıble-nâme *a.* (قبله نامه) [< *Ar.***kıble** + *F.***nâme**] Kıbleyi okuyan veya gösteren pusula.

kıble-nümâ *a.* (قبله نما) [< *Ar.***kıble** + *F.***nümâ**] Kıbleyi göstermeye veya belirlemeye yarayan alet, pusula, kıble-nâme.

kıbletân *ç.a.* (قبلتان) [*Ar.***kıble**'*nin ç. b.*] *bk.* **kıbleteyn**

kıbleteyn *ç.a.* (قبلتين) [*Ar.* **kıble** *sözünün tesniye (ikilik) biçimi.*] (*iki kıble*) Kâbe ile Küdüs'teki Beytü'l-Mukaddes için kullanılan terim.

kıdem *a.* (قدم) [*Ar.*] Allah'ın varlığının başlangıcının bulunmaması ve başkasına ihtiyaç duymaksızın varlığını sürdürmesi, anlamında Allah'a nispet edilen "**selbî**" sıfatlardan biri.

kılâde *a.* (قلادة) [*Ar.*] Hac veya umre ibadeti sırasında kurban edilecek hayvan (hedy) için belirleyici olsun diye boynuna takılan nal, bez, ip, deri parçası gibi nesneler.

kırâ'at (I) *a.* (قرآئت) [*Ar.*] İslâmî bilimler içinde, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in okunuş biçimi veya tarzı, sesli ya da sessiz, nağmeli ya da nağmesiz tilâvet etme.

§ *tam.* **kırâ'at-ı aşere** *a.* (قرآئت عشره) "*On kırâat*" anlamına gelen bu terim, on kırâat imamının ***Kur'ân-ı Kerîm***'i on farklı okuyuş biçimi için kullanılmıştır.

kırâ'at-ı müdrece *a.* (مدرجه قرآئت) ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerini tefsir ve izah çerçevesinde eklemeler yaparak gerçekleştirilen okuma tarzı.

kırâ'at-ı mütevâtire *a.* (قرآئت متواتره) ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerini tevatür yoluyla gerçekleştirilen okuma tarzı.

kırâ'at-ı seb'a *a.* (قرآئت سبعه) "*Yedi kırâat*" anlamına gelen bu terim, yedi kırâat imamının ***Kur'ân-ı Kerîm***'i yedi farklı okuyuş biçimi.

kırâ'at (II) *a.* (قرآئت) [*Ar.*] Namazın her bir rekâtında kıyam durumunda iken ***Kur'ân-ı Kerîm***'den ayetler okuma için kullanılan terim. Namazda bu okuma, sesli veya sessiz olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Namazda "**kırâ'at**"ın okunması farz olup en az kısa üç ayet veya bu uzunlukta bir ayetin okunması uygun görülmüştür. Hanefi mezhebine göre, farz namazlarının ilk iki rekatında ve öteki namazların her rekâtında Fatiha ve arkasından zammı sure okumak vaciptir; bunun unutulması durumunda namaz bozulur.

kırâ'at (III) *a.* (قرآئت) [*Ar.*] Hadis biliminde, öğrenim ve öğretim metotları arasında yer alan ve öğrencinin hocasına onun rivayetlerini okumak yöntemiyle hadis biliminde rivayet hakkını elde etme.

kırâ'at ilmi *a.* ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerini kusursuz ve sağlıklı okuma konusunda çalışmalar yapan bilim dalı.

kırâ'at ve semâ kaydı *a.* Hadis biliminde, öğrenim ve öğretim

sırasında veya hadislerin bir araya getirilmesi çalışmalarında bir ravînin bir hadisi okuması ve hadis alanında uzman bir kişinin onu dinlemesi, düzeltmesi ve sağlamlaştırması yöntemi.

kırân *a.* (قران) [*Ar.*] Aynı yıl bir hac dönemi içinde, hac veya umre ibadeti sırasında aynı ihramla bu iki ibadeti yerine getirme. Hanefi mezhebine göre en faziletli olarak gösterilen bu ibadet için önce "**kırân**" haccına niyet edilir, Mekke'ye varılınca önce umre yapılır; ardından ihramdan çıkmadan zilhiccenin sekizinci günü Arafat'a gider; daha sonra Arafat ve Müzdelife vakfesini yerine getirir; bayram günü Akabe cemresini (şeytanı) taşlar; kurbanını keser ve tıraş olduktan sonra ihramdan çıkar. Böylece "**kırân**" haccı tamamlanmış olur.

kırân haccı *a. bk.* **kırân**

kırk *a.* Kemale erme, olgunlaşma, sonsuzluğa ulaşma anlamlarında kullanılan ve kutsal kabul edilen kırk sayısı için kullanılan terim. Bu sayı, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dört ayette geçmekte olup hadislerde de sıkça kullanıldığı söz konusudur. Bundan dolayı da kırk ayet ya da hadisin derlendiği, öğretirdiği ve yorumlandığı eserlerin meydana getirilmesi bir gelenek hâlini almıştır. Ayrıca, özellikle tasavvuf ehli arasında bu sayı çok yaygındır; nitekim tekkeye intisap eden sufîlerin kırk günlük perhiz süresi çok önemlidir. Öte yanda Hz. Ali'nin kırklar meclisinin sakîsi sayılması, dünyaya nizam veren erenlerin sayısının kırk olması, Bektaşîlikteki kırklar meydanı, kırklar şerbeti, kırk budak ve kırk makam, insan mayasının kırk gün boyunca rahmet yağmurlarıyla yıkanması geleneği hep "**kırk**" sayısının kutsal değerini ifade etmektedir.

kırk hadis *a.* Seçme kırk hadisin bir araya getirildiği, öğretildiği ve yorumlandığı eserlerin ortak adı.

kırk hâl *a.* Miras hukukunda, "**ashâbü'l-ferâ'iz**" adı verilen miras paylaşımında belirli pay sahiplerinin hisselerine ilişkin durumlar.

kırklar *a.* Kırk aziz veya evliya.

kırk vezir *a.* İslâmî edebiyatın ortak hikâyelerinin toplandığı eserler için kullanılan ortak ad.

kısâr *a.* (قصار) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Leyl suresi***" (92) inden "***Nâs suresi***" (114) ne kadar olan 32 kısa sureden oluşan grup.

kısâs *a.* (قصاص) [*Ar.*] Şeriat hukukuna göre, kasten adam öldürme veya işlenen müessir fiil suçlarında, suçlunun ya da eylemi gerçekleştiren kişinin işlediği ey-

leme veya davranışa denk bir ceza ile cezalandırılması. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**kısâs**" için önce "***Bakara suresi***" (2 / 178-179) nde mealen şu ifadeler: "*Ey iman edenler! Size, öldürülenler için kısâs farz kılındı. Hür olana karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısâs...*" sonra da "***Mâ'ide suresi***" (5 / 45) nde şu bilgi ve açıklamalar yer almaktadır: " *(Tevrat'ta) onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşı kısâs yazdık.*"

kısas *a.* (قصص) [*Ar.* ***kıssa***'*nın ç. b.*] "*Hikâyeler, sergüzetler, kıssalar.*" anlamındaki bu söz, başka kelime ve kelime gruplarıyla yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **kısas-ı enbiyâ** *a.* (انبياء قصص) İslâmî edebiyatta peygamberlerin hayat hikâyelerini ve peygamberlik faaliyetlerini anlatan eserler için kullanılan ortak ad.

kısasu'l- *Kur'ân* *a.* (قرآن قصص) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer alan ve anlatılan dinî veya tarihî şahsiyetler ile olaylar için kullanılan ortak ad.

kısasü'l-enbiyâ *a.* (الانبياء قصص) *bk.* **kısas-ı enbiyâ**

kısâs ve diyet cezaları *a. bk.* **kısâs**

kısmet (I) *a.* (قسمت) [*Ar.*] İnsanların geçim derdi olan rızkın Allah tarafından takdir edildiğini ifade eden bir terim.

kısmet (II) *a.* (قسمت) [*Ar.*] Miras hukukunda, hisseli malların ortaklar arasında dengeli olarak bölünmesi, özellikle de terekenin mirasçılar arasında hakkaniyet ölçülerine göre paylaştırılması işi.

kıssa *a.* (قصّه) [*Ar.*] (*ç. b.* **kısas**) **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer alan ve anlatılan dinî veya tarihî şahsiyetler ile olaylar. **2.** Eskiden "**hikâye**" için kullanılan terim. **3.** Bir hadisin söylenmesine veya yazılmasına sebep olan olay.

kıtâl *a.* (قتال) [*Ar.*] *bk.* **cihât**

Kıtâl suresi *a. bk.* ***Muhammed suresi***

kıyâm *a.* (قيام) [*Ar.*] Sözlük anlamı, "*Kalkma, ayağa kalkma, ayakta durma.*" olan bu söz, namazda iftitah tekbiri ile başlayıp her rekâtta ***Kur'ân*** okunması gereken süre ayakta durmayı ifade eden terim.

§ *tam.* **kıyâm-ı kıyâmet** *a.* (قيام قيامت) Kıyamet gününde yeniden dirilme.

kıyâm-ı ramazan *a.* (رمضن قيام) *bk.* **kıyâmü'l-leyl**

kıyâmü'l-leyl *a.* (قيام الليل) "**Teravih namazı**" için kullanılan bir terim, *bk.* **teravih namazı**

kıyâm bi-nefsihi *a.* (قيام بنفسه) [*Ar.*] Allah'ın zatî sıfatlarından biri olup O'nun varlığının doğrudan kendisi ile ilgili olduğunu bir başka güce ihyaç bulunmadığını ifade eden kelâm terimi.

kıyamet *a.* (قيامت) [*Ar.*] Dünya varlığının sona ermesinden sonra ölülerin dirilmesi ile ahıret hayatının başlayacağını ve bu hayatın ebediyen devam edeceğini ifade eden terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"yevme"** sözü ile birlikte ve **"yevmü'l-kıyâme"** terkibi biçiminde 400 ayette bu terim yer almaktadır (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "yevme" maddesi). Ayrıca, "***Mülk suresi***" (67)nden sonra gelen kırk sekiz surenin pek çok yerinde **"kıyâmet"** konusu gündeme getirilmektedir.

kıyamet günü *a. bk.* **kıyamet**

kıyâmet-nâme *a.* (قيامت نامه) [< *Ar.* ***kıyâmet*** + *F.* ***nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta ***Kur'ân-ı Kerîm***'in hükümleri doğrultusunda kıyamet günü hakkında kaleme alınan eserler için kullanılan ortak ad.

Kıyâmet suresi *a.* (قيامة سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l- Kıyâmet"* (القيامة رة سو)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yetmiş beşinci, iniş sırasına göre otuz birinci suresi olup "***Kāri'a suresi***" (101)nden sonra ve "***Hümeze suresi***" (104)nden önce suresi olup Mekke döneminde nazil olmuştur ve kırk âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki *"Ölümden sonra dirilme, kalkma, ayağa kalkış günü."* anlamına gelen **"kıyâmet"** sözünden almıştır. Surenin özünde İslâmî inancın **"ulûhiyet, nübüvvet, ahiret"** (*bk.* bu maddeler) gibi üç temel iman esasının dile getirilmesi söz konusudur. Allah'ın yaratıcı kudreti **"ulûhiyet"** ile, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in söz gücü olan vahyin yine Allah'ın koruması altında peygambere ulaştırılması **"nübüvvet"** ile, kıyamet gününden söz edilmesi **"ahiret"** ile ifadesini bulmuştur.

kıyâs *a.* (قياس) [*Ar.*] *fık.* Kitap, sünnet ve icmâda hükmü bulunmayan bir meseleye, aralarındaki bağ sebebiyle, bu kaynaklardan birinde bulunan bir meselenin hükmünü vermek anlamında fıkıh terimi.

§ *tam.* **kıyâs-ı fukahâ** *a.* (قياس فقهاء) *fık.* Fıkıh bilginlerinin üzerinde birleştiği kıyas konusu.

kızılbaş *a.* **1.** Eski dinî inançları ile geleneksel hayat tarzlarını İslâmı kabul etmeye başladıktan sonra bu yeni dinin temel değerleriyle birleştirerek uygulamaya devam eden Türkmen toplulukları içinde batınî-Şiî anlayışı çerçevesinde oluşan inançlar bütünü. **2.** Bu anlayışı benim-

semiş olan kişi ya da topluluklar.

kirâmen kâtibîn *ç.a.* (كراماً كاتبين) İnsanların hayır ve şer, iyi ve kötü bütün yaptıkları iş, eylem ve davranışları amel defterlerine kaydederek onları korumakla görevli melekler. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Kaf suresi"*** (50 / 17-18) ile ***"İnfitâr suresi"*** (82 / 11) nde geçmektedir.

kitâbe *a.* (كتابه) [*Ar.*] **1.** Yerleşim merkezlerinde, önemli binaların kapı veya kemer üzerlerine, cami veya türbelerin cephelerine oyma veya kabartma yöntemiyle işlenmiş yazılı levha ile mezar taşlarının üzerine nakşedilmiş mezar yazısı. **2.** *bk.* **kitâbet**

§ *tam.* **kitâbe-i seng-i mezâr** *a.* (كتابه سنك مزار) Mezar taşlarının üzerine nakşedilmiş ölen kişinin kimliği ile dua içeren yazı, mezartaşı kitabesi.

kitâbet *a.* (كتابت) [*Ar.*] **1.** Hadis biliminde Hz. Peygamber'in hadislerinin sahabe veya tâbiîn döneminde yazılı olarak tespit edilmesi işi. Sonradan bu terim, bir hadis hocasının rivayet hakkına sahip olduğu hadisleri ya bizzat kendisinin yazarak veya bir öğrencisine söyleyerek yazdırması ya da uzakta bulunan bir başka öğrencisine göndermesi işi için de kullanılmıştır. Buna "**kitâbe**" de denilmiştir. **2.** *fık.* İslâm hukukunda kölenin belirli bir ücret ödenerek serbest kalması konusunda köle ile efendisi arasında yapılan akit (sözleşme). **3.** *huk.* Muhakeme usulü hukukunda mahkemede dava sırasında delil olarak sunulan yazılı belgeler veya mahkemeler arası yapılan yazışmalar.

kitâp, -bı *a.* (كتاب) [*Ar.*] (*ç. b.* **kütüb**) **1.** *fık.* *"Yazılmış ve basılmış eser."* anlamındaki bu söz, İslâmî literatürde ***Kur'ân-ı Kerîm***, vahiy, mektup, belge, bir eserin ana konularından her biri gibi kavramlarda da kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm*** için en açık ibare, ***"Bakara suresi"*** (2)nin başında, ***"Elif, lâm mim; zâlike'l-kitâb"*** biçiminde ve ***"En'âm suresi"*** (6)nin 92 ve 155. ayetlerindeki ***"Hazâ kitâbün enzelnâhü mübârekün"*** olarak ifade edilmektedir. **2.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"vahiy"** (*bk.* bu madde), **"amel defteri"** (*bk.* bu madde), **"levhi mahfuz"** (*bk.* bu madde) gibi anlamlarda kullanılmış bir terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de altısı çokluk biçiminde olmak üzere 261 yerde geçmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ktb" maddesi). **3.** Hadis kitabında, genellikle ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer alan bir konuya dayanılarak oluşturulan yeni bölüm.

§ *tam.* **kitâb-ı câmi** *a.* (جامع كتاب) (*toplayan kitap*) *tas.* Kâmil veya olgun insan.

kitâb-ı İlâhî *a.* (كتاب الهى) (*ilâhî kitap*) **1.** *tas.* Allah'ın yarattığı bütün varlıklar. **2.** Evliyaullah için kullanılan terim.

kitâb-ı kebîr *a.* (كتاب كبير) (*en büyük kitap*) *tas.* Evren, kâinat.

kitâb-ı levh-i mahfûz *a.* (كتاب لوح محفوظ) (*ezel kitabı*) *tas.* Kusursuz ve olgun insan, insân-ı kâmil.

kitâb-ı mahv ü isbât *a.* (كتاب محو و اثبات) *tas.* **kitâb-ı levh-i mahfûz**

kitâb-ı meknûn *a.* (كتاب مكنون) (*yazılmış kitap*) *bk.* **levh-i mahfûz**

kitâb-ı mestûr *a.* (كتاب مسطور) (*yazılmış kitap*) *bk.* **levh-i mahfûz**

kitâb-ı mukaddes *a.* (كتاب مقدس) (*kutsal kitap*) "**Ahd-i Atîk (Tevrat)** " (*bk.* bu made) ile "**Ahd-i Cedîd (İncil)** " (*bk.* bu made) den oluşan Hristiyanlığın kutsal kitabı.

kitâb-ı mübîn *a.* (كتاب مبين) (*açık kitap*) *tas.* **1.** *bk.* **Levh-i mahfuz. 2.** *bk.* ***Kur'ân-ı Kerîm*** Bu terim, aynı zamanda ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***En'âm suresi***" (6)nin 59.; "***Yûnus suresi***" (10)nin 61.; "***Hûd suresi***" (11)nin 6.; "***Neml suresi***" (27)nin 1. ve "***Sebe suresi***" (34)nin 3. ayetlerinde de geçmektedir.

kitâb-ı Rabb *a.* (كتاب رب) (*Allah'ın kitabı*) *tas.* Tasavvuf inancına göre insan.

kitâb-ı sâkit *a.* (كتاب ساكت) ***Kur'ân-ı Kerîm*** için kullanılan terim.

kitâb-ı semâviyye *a.* (كتاب سماويّه) Yüz dört kitap için kullanılan terim.

kitâbü'l-âmâl *a.* (كتاب الاعمال) "*Amel defterleri*" anlamında bir terim, *bk.* **amel defteri**

kitâbü'l-irsâl *a.* (كتاب الارسال) Hadis biliminde, sağlıklı hadis öğrenme yöntemleri neticesinde oluşan kitap.

kitâbü'l-magâzî *a.* (كتاب المغازى) Hz. Peygamber'in gazvelerini anlatan eserler için kullanılan bu terim, hadis kitaplarında da önemli bölümlerden biri olarak dikkati çekmektedir. *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 8, s. 3705 – C. 9, s. 4155. Bu bölümlerde sadece gazveler değil, Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu İslâm Devleti'nin dinî, siyasî, hukukî ve sosyal hayatı ve faaliyetleri de anlatılmıştır.

kitâbü's-semâ *a.* (كتاب السماع) Hadis biliminde, sağlıklı hadis öğrenme yöntemleri arasında işitme yöntemiyle oluşan kitap.

kitâbü's-siyer *a.* (كتاب السير) *bk.* **siyer**

kitâp ehli *a. bk.* **ehl-i kitâb**

kitaplara iman *a.* "**İmânın şartı**" (*bk.* bu madde), yani İslâm'ın temel ilkelerinden olan "**farz**" (*bk.* bu madde) ın şartları içinde yer alan ve altı farzdan oluşan ve de "**amentü**" olarak adlandırılan imanın esaslarından biri olan *"âmentü billâhi ... ve kütübihi...",* yani *"Allah'a ve ... kitaplarına ... inandım."* sözü.

kizb *a.* (كذب) [*Ar.*] *bk.* **kezib**

kizb *a.* (كذب) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin adalet sıfatına sahip olmadığını ifade eden bir terim. Ehil olmayan veya Hz. Peygamber'e yalan isnat ederek uydurma hadis söyleyen kimselerin hadislerindeki tutarsızlıklar şöyle tespit edilmiştir: Bir hadisin ***Kur'ân***'a veya sahih hadise ya da akla aykırı olması, his ve gözlemlerle uyuşmaması, tarihî bilgi ve gerçeklerle ters düşmesi, mevcut hadis kaynaklarında yer almaması, rivayet edilen metninin bozuk olması veya anlam bütünlüğünün bulunmaması ya da kendi içinde tutarsızlılar arz etmesi, çok bilinen bir olayı sadece kendisinin ortaya çıkardığını iddia etmesi gibi durumlar "**kizb**" konusu içinde gösterilmiştir.

korku namazı *a. bk.* **salâtü'l-havf**

köle *a.* Sosyal tarihte hukukî ve ekonomik bakımdan özgür kimselere göre daha aşağı tabakada ve statüde kabul gören bir sınıf insan. Erkek köleler için "**abd**" (*bk.* bu made) "**rakabe**" (*bk.* bu made) *ve* "**memlûk**" (*bk.* bu made) terimleri kullanılırken kadın köleler için "**cariye**" (*bk.* bu made), "**eme**" (*bk.* bu made), "**memlûke**" (*bk.* bu made), "**odalık**" (*bk.* bu made) gibi terimler kullanılmıştır. İslâm dini köle konusunu insanî vasıflar bakımında ele almıştır. Hz. Peygamber, bir hadisinde, *"Köleler sizin kardeşlerinizdir. Onun için onlara yemekte olduğunuz yemeklerden yediriniz."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 5, s. 2347) derken bir başka hadisinde de *"Kendisi köle bir kıza mâlik olup da onun ihtiyaçlarına harcama yapan – diğer bir rivayette- ona ilim öğreten, ona ihsan edip güzelleştiren, sonra da onu hürriyete kavuşturan ve onunla evlenen kimsenin iki ecri vardır."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 5, s. 2347) diyerek kölenin bir insan olarak toplum içindeki yaşama hakkına işaret edilmiştir.

kölelik *a.* Tarihî süreç içinde sosyal, hukukî ve ekonomik açılardan özgür insana göre daha aşağı tabakadan ve sınıftan bir insan muamelesi gören kimselerin statüsünü ve konumunu ifade eden bir terim. Tarihin en eski çağlarından başlayarak her dönemde varlığını sürdürmüş olan bu kurum, İslâm'ın doğuşu sırasında da sosyal hayatta yer etmiş; başta savaş esirleri olmak üzere, zorla kaçırmalar, alım astım veya hediye etme yoluyla ya da yöntemiyle el değiştirmeler ile borçları yüzünden alacaklının kulluğuna girenler köleliğin esas kaynağını oluşturmuştur. İslâm dini kölelere iyi davranılması, kölelerin eğitilmesi, hürriyetlerine kavuşturulması ve özgür insan olarak topluma kazandırılması konularını teşvik etmiş ve bu yolda çeşitli tedbirler öngörmüştür. Ayrıca köle azat edilmesi ***Kur'ân*** ve hadislerde sık sık gündeme getirilmiş, bu konu İslâm fıkhının önemli konu başlıkları arasında yerini almıştır.

kubbe *a.* (قبّه) [*Ar.*] İslâm inancına göre, önemli din ve devlet adamlarının gömüldüğü yer. *bk.* **mezarlık**

kuddise sırruhu *a.* (قدّس سرّه) *bk.* **kaddesallahu sırrahu**

Kuddûs *a.* (قدّوس) [< *Ar.* ***kuds***] Sözlük anlamı, *"Temiz olmak."* olan bu söz, Allah'a nipet edildiğinde *"Tertemiz, kusurdan arınmış, her türlü eksikliklerden arınmış, kutsallıklarla övülen."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede bulunmakta (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve O'nun zatî isimler grubunda yer almaktadır. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette (***Haşr suresi,*** 59 / 23 ve ***Cum'a suresi,*** 62 / 1) Allah'a izafe edilmiş; bir ayette (***Bakara suresi,*** 2 / 30) ise meleklerin Allah'ı kutsama sırasında geçmektedir.

kudret (I) *a.* (قدرت) [*Ar.*] Allah'a nispet edilen **"subûtî"** sıfatlardan biri için *"Dilediğini eksik ya da fazlasını düşünmeksizin hikmet kimliği ile yapmak."* anlamında kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 103 ayette Allah'a nispet edilmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "kdr" maddesi).

§ *tam.* **kudret-i İlâhiyye** *a.* (قدرت الهيّه) Allah'ın yaratıcı gücü. *bk.* **kudret (I)**

kudret (II) *a.* (قدرت) [*Ar.*] *fık.* İnsanın maddî, bedenî veya malî bakımlardan güçlü olabileceği anlamında bir fıkıh terimi.

kudsî hadis *a.* Hadis biliminde, Hz. Peygamber'in ***Kur'ân*** dışında Allah'a isnat ederek söylediği hadisler. Bu hadisler, "**merfû**" olarak da adlandırılmış ve genellikle Allah'ın ululuğu, rahmetinin genişliği, ihsanının bolluğu yanında bazı ibadetlerin fazileti ile güzel ahlâk konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.

kudûm tavâfı *a.* Hac ibadetini yapmak üzere Mekke'ye ulaşan kimselerin ilk iş olarak abdest alıp Kâbe'yi tavaf etme işlemi.

kûfiyyûn *a.* (كوفيون) [*Ar.*] Fasih Arapçayı Müslümanlara öğretmek amacıyla Kûfe şehrinde 8. yüzyılda ortaya çıkmış dil ekolüne mensup Arap bilginleri için kullanılan ad.

kul hakkı *a. bk.* **hukûku'l-ibâd** *ve* **hukûk-ı ibâd**

Kul hüvallahu ahad suresi *a.* (سورة قل هو الله احد) ***İhlâs suresi***'nin bir başka adı; *bk.* ***İhlâs suresi***

kunût *a.* (قنوت) [*Ar.*] Sözlükte, "*İbadet etmek, itaatte bulunmak, ayakta durmak.*" gibi anlamları verilen bu söz, "*Dua etmek, kötülüklerden korunmak veya hayır elde etmek için namaz kılarak Allah'a sığınmak.*" anlamında bir fıkıh terimi niteliğini kazanmıştır. Kunut duası olarak namazın neresinde okunacağı konusunda mezhepler arasında farklı görüş ve yorumlar yapılmıştır. Ancak bütün mezhepler, bu duanın okunması konusunda fikir birliği içinde olmuştur. "***Allahümme innâ neste'înüke ve nestağfirüke ve nestehdîk, ve nü'minübike ve netûbü ileyk, ve netevekkelü aleyke ve nüsnî aleykel hayra küllehü neşkürüke ve lâ nekfürük, ve nahle'u ve netrükü men yefcürük.***" veya "***Allahümme iyyâke na'büdü ve leke nusallî ve nescüdü ve ileyke nes'â ve nahfidü nercü rahmeteke ve nahşâ azâbeke, inne azâbeke bi'l-küffâri mülhık.***" dualarının "**kunût**" olarak okunması fakihlerce önerilmiştir. Ayrıca salgın hastalık, kıtlık, sel, düşman saldırısı gibi toplumsal felâketlere karşı da bu duanın okunmasını yine fakihler uygun bulmuştur. Öte yanda Hanefî mezhebine göre "**vitir namazı**" (*bk.* bu made) nın üçüncü rekâtında bu duayı okumak vaciptir.

kunût duası *a. bk.* **kunût**

kunût tekbiri *a.* "**Vitir namazı**" (*bk.* bu made) kılınırken üçüncü rekâtta "***Fâtiha suresi***" (*bk.* bu madde) ni ve "***zamm-ı sure***" (*bk.* bu madde) yi okuduktan sonra rükâ'a varmadan önce alınan tekbir. Bu tekbirden sonra "**kunût duası**" (*bk.* bu madde) okunur.

Kur'ân *a.* (قرآن) [*Ar.*] İslâm dininin kutsal kitabı için kullanılan bu terim, bilginlerin ortak görüşü olarak "***Kur'ân, Allah tarafından Cebrâ'il aracılığıyla son peygamber Hz. Muhammed'e gönderilen, kitaplarda yazılı olarak toplanan, namazlarda ve başka ibadetlerde okunan, başkalarının bir benzerini veya örneğini getiremeyeceği kabul edilen, "Fatiha suresi" ile başlayıp "Nâs suresi" ile sona eren Arapça muciz bir söz hazinesidir.***" biçiminde tanımlanmıştır. Bu söz, "gufrân" vezninde, "okumak" anlamında bir isimdir. Bu anlamıyla Allahu te'âlâ, Hz. Peygamber'e bu kutsal kitabı şöyle ifade etmektedir: "... *Hem onu bir* ***Kur'ân*** *olmak üzere ayet ayet ayırdık ki insanlara okuyasın diye. Biz onu peyderpey indirdik.*" (İsrâ suresi, 17 / 106). Buna benzer pek çok ayette ***Kur'ân-ı Kerîm***'in indirilmesi ve insanlara okunması konusu dile gelmekte, O'nun Hz. Cebrâ'il vasıtasıyla düzenli olarak müminlere ulaştırılması öğütlenmektedir. ***Kur'ân***'ın isimleri konusunda pek çok görüş ileri sürülmüş; ellinin üzerinde isim dile getirilmiş; ancak bunların çoğu sıfat niteliği taşıdığından pek benimsenmemiştir. En yaygın ve muteber isimler olarak kaynaklarda şunlar gösterilmektedir: ***Kur'ân, Tenzîl, Kitâb, Furkān, Hüdâ, Zikr, Vahy, Mushaf, Kelâmullah. Kur'ân*** pek çok ayette de belirtildiği üzere Arapça olarak indirilmiştir. Söz gelişi, "***Kur'ânen Arabiyyen***" (***Yûsuf suresi,*** 12 / 2; ***Tâhâ suresi,*** 20 / 113; ***Zumer suresi,*** 39 / 28; ***Şûrâ suresi,*** 42 / 7; ***Zuhruf suresi,*** 43 / 3); "***lisânün Arabiyyün mübîn***" (***Nahl suresi,*** 16 / 103) "***Bilisânin Arabiyyin mübîn***" (***Şu'arâ suresi,*** 26 / 195) "***lisânen Arabiyyen***" (***Ahkaf suresi,*** 46 / 12) bunların en çarpıcı örnekleridir. ***Kur'ân*** ayetlerinin Hz. Peygamber hayatta iken bir araya getirilerek kitap biçiminde düzenlendiğine dair bilgi yoktur. Ancak O'nun ölümünden sonra özellikle Yemame Savaşı sırasında ***Kur'ân***'ı ezber bilen sahabî hafızların şehit düşmeleri Hz. Ömer'i karamsarlığa itmiş, kutsal kitabın unutulabileceği düşüncesine kapılmıştır. Bu düşüncesini Hz. Ebubekir'e açan Ömer, ***Kur'ân***'ın toplanarak kitap hâline getirilmesi konusunda fikir birliğine varmışlardır. Bu görev, Zeyd b. Sabit'e verilmiş ve iki şahit eşliğinde sureler ve ayetlerin tespiti ve yazımı işine girişilmiştir. Yapılan bu çalışmalar neticesinde tespit edilen metin, Hz. Ebubekir'e teslim edilmiştir. İki kapak arasında yazılmış bu metne "**mushaf**" (*bk.* bu madde)

adı verilmiştir. Hz. Osman'ın halifeliği sırasında da bu metin kitap olarak çoğaltılmış; Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn emirliklerine gönderilerek kıra'atin bu metne göre yapılması buyurulmuş; bunların dışındaki metinlerin imha edilmesi istenmiştir. Nitekim o dönemde tespit edilen ve kitap hâline getirilen ***Kur'ân*** günümüze kadar tek harfi bile değişmeden korunarak ulaşabilmiş tek ilâhî kitaptır. Sıklıkla ***Kur'ân-ı Kerîm*** olarak da anılan bu kutsal kitap, 114 sureden, 6236 ayetten, 77 439 kelimeden, 323 015 harften oluşmaktadır. En kısa sureler, üçer ayetlik **"Asr"**, **"Kevser"** ve **"Nasr"** sureleridir; en uzun sure ise 286 ayetten meydana gelen***"Bakara suresi"***dir. Sureler de kendi içinde nazil olduğu yerin adına göre ***"Mekkî sureler"*** (*Mekke'de nazil olan sureler*) ve ***"Medenî sureler"*** (*Medine'de nazil olan sureler*) olarak iki grupta toplanmaktadır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'ın bu muciz kitap ile ilgili özlü sözlerin başlıcalarını ve en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Allah tarafından (***Şu'arâ suresi***, 26 / 192 ve ***Hakka suresi***, 69 / 43), Hz. Muhammmed'e Cebrail vasıtasıyla nazil olan (***Şu'arâ suresi***, 26 / 193-195), insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine yardımcı olsalar onun bir benzerini meydana getiremez (***İsrâ suresi***, 17 / 88). O, hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan, helâlı haramdan ayırandır (***Bakara suresi***, 2 / 185); insanları karanlıktan aydınlığa çıkarır (***İbrahim suresi***, 14 / 1); Allah'ın emrinden vahiy yoluyla gelen bir ruhtur (***Şûrâ suresi***, 42 / 52); Müminler, Müslümanlar için bir rahmet, müjde ve sıkıntılara şifadır (***Yûnus suresi***, 10 / 57; ***Nahl suresi***, 16 / 89; ***Neml suresi***, 27 / 2); insanları hakka, doğru yola götürür (***İsrâ suresi***, 17 / 9; ***Ahkâf suresi***, 46 / 30). Hz. Peygamber de ***Kur'ân-ı Kerîm***'in faziletini şöyle vurgulamıştır: *"Sizin en hayırlınız, **Kur'ân-ı Kerîm**'i öğrenen ve O'nu öğretndir."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. II, s. 339); *"Kalbinde hiçbir ayet bulunmayan kimse, harap olmuş bir ev gibidir."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. II, s. 343). Buharî ise ***"Kur'ân"***'ın faziletlerini kitabında ***"Kitâbu Fadâ'ili'l-Kur'ân"*** (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 5073-5155) başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in sözlerine dayanarak ayrıntılı olarak incelemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın insanlık âlemine gönderdiği son dinin ve son peygamberin O'nun adına vahiy yoluyla ilettiği son kutsal kitabıdır. O, insanın dünya ve ahret huzurunu, saadetini, mutluluğunu, ruh dinginliğini

sağlayan rehber bir kaynak kitaptır. Hangi milletten veya dinden olursa olsun, bütün insanlara doğru yolu göstermek, onları aydınlatmak, cehaletten, sapıklıktan, küfürden, karanlık dünyalardan kurtarmak için gönderilmiş ilâhî bir kitaptır. O, temelde insan içindir. Allah ile kul arasında bir iletişimdir, köprüdür, sımsıkı bir bağdır. Bir yanda kullarına Allah'ın emir ve yasaklarını, helâl ve haramı, öğüt ve tavsiyelerini verirken bir yandan da onların sahih amellerinin, Allah'a bağlılıklarının iyi Müslüman olmalarının karşılıksız kalmayacağı, büyük mükâfatlarla taltif edileceği anlatılır; öte yandan da Allah'a karşı gelen, şirk koşanların da büyük ceza ve azap görecekleri vurgulanır. ***Kur'ân*** hiçbir zaman din ve dünya işlerini ayırmaz, yani dünya ve ahret bir bütündür. Bütün öğütler, dünya ve ahret huzuru içindir, insanın ebedî mutluluğu içindir.

Kur'ân kursu *a.* ***Kur'ân-ı Kerîm***'i doğru ve aslına uygun biçimde, yani "**tecvid**" (*bk.* bu madde) usullerine göre okumayı öğretmek, ezberletmek amacıyla oluşturulan kurumlar için kullanılan terim. Bu kurum başlangıcından beri "**dârü'l-Kur'ân, dârü'l-kurrâ, küttâb, dârü'l-küttâb, mekteb**" gibi adlarla anılmıştır. Hz. Peygamber, Mekke'de Müslümanların ***Kur'ân-ı Kerîm***'i okuyup öğrenmeleri için sahabeden Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın evini mektep hâline getirmiş ve ona "**Dârü'l-Erkam**" adı verilerek bu mektep ilk **Kur'ân kursu** örneğini oluşturmuştur. Sonradan yeni açılan mekteplere yukarıda adlarını saydığımız farklı isimler verilmiştir. Selçuklular döneminde "**küttâb**", Osmanlılarda ise "**mekteb-i sıbyân**", "**mahalle mektebi**" veya kısaca "**mekteb**" adı kullanılmıştır. Son dönemlerde bu adlardan en çok kullanılanı "**mahalle mektebi**" olmuş; onlar da " **Kur'ân kursu**"na dönüştürülmüştür.

kurb *a.* (قرب) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, Allah'a yakın olma. Sufî inancına göre Allah'a yakınlık, ebedî mutluluğun bir ifadesidir. Bunun karşıtı olan "**bu'd**" (*uzaklık*) (*bk.* bu madde) ile birlikte kullanılan ve değerlendirilen bu terim, daha çok olumlu manada düşünülmüştür.

kurbân *a.* (قربان) [*Ar.*] Allah'a yakınlık sağlama ve ibadet amacıyla kurban kesme ve kesilen bu kurbana verilen ad. Bu ibadet, hemen hemen bütün dinlerde ortak nitelik taşımaktadır. İslâmiyette ise ibadet amacıyla kesilene "**udhiyye**" adı verilmiştir. Hac ve umre sırasında kesilen hayvana "**hedy**" (*sevk edilip götürülen, sunulan*) (*bk.* bu mad-

de) denilirken büyük baş hayvan için **"bedene"** (*bk.* bu madde), küçük baş hayvan için **"dem"** (*bk.* bu madde) terimi kullanılmıştır. Türkçede genellikle **"kurbân"** sözü, kuran bayramının ilk üç gününde ibadet amacıyla kesilen hayvanı ifade ederken, bunun dışında kesilen hayvanlara ise **"adak kurbanı"** (*bk.* **adak)** veya **"kefâret kurbanı"** (*bk.* **kefâret)** gibi adlar verilmiştir.

kurbân bayramı *a. bk.* **bayram**

kurbet *a.* (قربت) [*Ar.*] İnsanı Allah'a yaklaştıran ve sevap kazanmaya sebep olan bütün eylemler ve davranışlar.

Kureyş suresi *a.* (قريش سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'l- Kureyş"* (سورة القريش)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz altıncı, iniş sırasına göre yirmi dokuzuncu suresi olup ***"Tîn suresi"*** (85)nden sonra ve ***"Kāri'a suresi"*** (42)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve dört âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki **"Kureyş"** sözünden yani Kureyş kabilesi adından almaktadır. Surenin özünde Allah'ın bu kabileye verdiği önem yatmaktadır; karşılığında da kabilenin Allah'a itaatte ve ibadette kusur etmemeleri tavsiye edilmektedir.

kurrâ *a.* (قراء) [*Ar.*] Çok ***Kur'ân*** okuyan ve ***Kur'ân*** kıraati konusunda uzman kişiler anlamında bir terim.

kurrâ hâfız *a.* Esas mesleği ***Kur'ân*** okumak olan ve geçimini bu yolla sağlayan deneyimli hafızlar.

kurtuluşa erenler *a.* ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"felâh, iflâh, fevz, mefâze"** kavramlarıyla geçen bu terim, kurtuluşa ermek, tasa ve kaygılardan arınmak, nimet ve rahata ulaşmak, ahirette cennete kavuşmak amaçlarını ifade etmektedir.

kussâs *ç. a.* (قصّاص) [< *Ar.* **kāss**'*ın ç. b.*] Halk hikâyecisi ve vaiz anlamında olan bu terim, bir olayı nakleden, hikâye yazan, destan anlatan, dinî öğütler veren, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer alan kıssaları nakledip açıklayan vaizler için kullanılmıştır.

kusûf *a.* (كسوف) [< *Ar.* **kesf]** *"Güneş ve ay tutulması."* anlamındadır. Arapçada, ***"kesefe'ş-şems u ve'l-kamer"*** olarak yaygındır. Öte yanda, güneş tutulmasına **"kesf"** denilirken ay yutulmasına **"hasf"** denilmektedir. Buna göre bazıları ***"kesefeti'ş-şemsu ve hasefe'l-kameru"*** sözünü de kullanmışlardır. Buharî, **"kusûf"** hakkında Hz. Peygamber'in sözlerini kitabında ***"Kitâbu'l-kusûf"*** başlığı altındaki bölümde toplamıştır (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 3, s. 1013-1039).

kusûf namazı *a.*"**kusûf**" (*güneş ve ay tutulması*) gerçekleştiği anda kılınan müekked sünnet namazıdır. Bu nazmın kılınmasını Hz. Peygamber şu hadisinde dile getirmiştir: "*Şüphesiz güneş ile ay hiçbir kimsenin ölümünden dolayı tutulmazlar. Siz bunların böyle tutulduklarını gördüğünüzde başınıza gelen bu hâl açılıncaya kadar namaz kılın ve dua edin.*" (*Sahîh-i Buhârî*, C. 3, s. 1014).

kuşluk namazı *a.* Kuşluk vaktinde, "**revâtib sünnet**" (*bk.* bu madde) lerin dışında sevap kazanmak amacıyla kılınan namaz. Arapça karşılığı "**salâtü'd-duhâ**" (*bk.* bu madde) olan bu namazın vakti, güneşin doğuşundan 45-50 dakika sonra, bir mızrak boyuna eriştiği zaman dilimi olarak belirlenmiş ve zeval vaktine kadar geçen süre için tespit edilmiştir. Hz. Peygamber, kuşluk namazının kılınmasını tavsiye etmiş ve bu namazı kılanların günahlarının bağışlanacağını müjdelemiştir (Buhârî, "Teheccüd", 33; Müslim, "Müsâfirîn", 85-86; İbn Mâce, "İkāme", 187).

kuşluk vakti *a.* Güneşin doğuşundan itibaren 5 derece (bir mızrak boyu) yükselmesinden, yani 45-50 dakika geçmesinden başlayarak zeval vakti (öğle vakti) ne kadar olan zaman dilimine verilen ad.

kutup, -tbu *a.* (قطب) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, veliler zümresinin en başı ve "**insan-ı kâmil**" (*bk.* bu madde) için kullanılan bir terim.

§ *tam.* **kutb-ı hakîkî** *a.* (قطب حقيقى) *tas.* Tasavvuf inancına göre, "**akl-ı evvel**" (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

kutb-ı enfüsî *a.* (قطب انفسى) *tas.* Tasavvuf inancına göre, insanın ruh dünyası için kullanılan terim.

kutbu'l-aktâb *a.* (قطب الاقطاب) (*ulularının ulusu*) *tas.* Tasavvuf ehli arasında manevî derecelerin en yüce makamında bulunan kimse.

Kübreviyye *a.* (كبرويّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden olan, 13. yy.da ortaya çıkan ve Ebü'l-Cenâb Necmüddîn-i Kübrâ Ahmed b. Ömer el-Hîvekî el-Hârizmî (öl. 618 / 1221) ye nispet edilen Orta Asya'ya kökenli **Yeseviyye** (*bk.* bu madde) ve **Hâcegân** (*bk.* bu madde) ile birlikte üç büyük sünnî tarikatten biri ve **Sühreverdiyye** (*bk.* bu madde)nin bir kolu için kullanılan terim. Bu tarikatin temelinde "nübüvvet ve velâyet" inancı ve görüşü yatmaktadır.

küfür, -frü *a.* (كفر) [*Ar.*] Arapçada kelime anlamı "*örtmek*" olan bu söz, dinî terim olarak Allah'ın varlığını ve birliğini, O'nun buy-

ruklarını vahiy yoluyla alıp insanlara tebliğ eden peygamberi tanımama, inanmama ve onun sözlerine karşı çıkma işi, durumu veya davranışı ifade etmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz, kırk bir yerde geçmekte, türevleri ise pek çok ayette isim ve sıfat biçimleriyle yer almaktadır (*bk.* M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "kfr" maddesi). Ayrıca hadis kaynaklarında ve bu kaynakların "iman" bölümlerinde çokça geçmektedir (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem,* "kfr" maddesi). "**küfür**" en büyük günahtır ve "**iman**" (*bk.* bu madde) ın zıddıdır.

küfüv *a.* (كفو) [*Ar.*] *fık.* İslâm aile hukukunda, *"Evlenecek eşlerin birbirlerine denk olması."* anlamında bir hukuk terimi.

külbe-i ahzân *a. bk.* **beytü'l-ahzân**

külliyât-ı hams *a.* (كلّيات خمس) [*Ar.*] *bk.* **nevi**

kümbet *a.* Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra din ve devlet büyükleri adına anıt mezar için kullandıkları ve bir mumyalık üzerinde silindirik ya da çokgen gövdeli içten kubbe, dıştan konik veya pramit şeklinde çatı ile örtülü yapılar.

kün *a.* (كن) [< *Ar.* **kevn**] Allah'ın yaratma gücünü ve hızını ifade eden dinî-tasavvufî bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz, "***Bakara suresi***" (2 / 117)nde *"Göklerin ve yerin yaratıcısı bir emri murat etti mi yalnızca "ol!" der ve hemen oluverir."*; yine aynı mealde "***Âl-i İmrân suresi***" (3 / 47) nde açıkça ifade edilmektedir. Tasavvuf ehli arasında ise bu terim, "***kün fe-yekûn, kün fekân***" biçimlerinde kullanılmıştır. Tasavvuf inancının yaradılış felsefesine göre evrenin yaratılmasından önce Allah, kendi cemalinin yansımasını, sevilmesini ve bilinmesini ister. Bundan dolayı bir nur yığını yaratır ve ona "***Kün Muhammedâ***!" (*Ol ya Muhammed!*) der; nur bu hitaba cevaben "***Lâ ilâhe illallah***!" (*Allah'tan başka Tanrı yoktur.*) der. Bunun üzerine Allah, "***Muhammedün rasûlullah***" (*Muhammed, Allah'ın rasulüdür.*) diyerek "**eflâk**" (*dokuz felek*) i, ardından da "**anâsır-ı erba'a**" (*dört unsur*) (*bk.* bu madde) yı ve "**mevâlîd-i selâse**" (*üç oluşum, yani madenler, nebâtât ve hayvânât*) (*bk.* bu madde) yi, sonra da "**ekmel-i mahlûkāt**" (*yaratıkların en mükemmeli*) (*bk.* bu madde) olan insanı yaratır.

künh *a.* (كنه) [*Ar.*] Bir varlığın veya nesnenin manevî vasıflarıyla zihinde tasavvur edilmesi anlamında kelâm terimi.

kürsî *a.* (كرسى) [*Ar.*] Naslarda, Allah'a atfedilen ve ilâhî hüküm-

ranlığı ifade eden manevî veya nesnel varlık. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki yerde geçen bu terim, özellikle "***Bakara suresi***" (2 / 255) nde yer almakta ve "**Ayetü'l-Kürsî**" (*bk.* bu madde) olarak bilinmektedir. Bu terimin geçtiği ikinci ayet ise "***Sâd suresi***" (38 / 34) nde olup Hz. Süleyman'ın tahtını ifade etmektedir.

küsûf namazı *a.* Güneş tutulması sırasında cemaatle kılınan iki rekâtlık namaz.

küttâb *ç.a.* (كتّاب) [*Ar.***kâtib**'*in ç. b.*] Hz. Peygamber döneminden itibaren Arap ülkelerinde, "**Kur'ân kursu**" (*bk.* bu madde) veya dinî konularda eğitim veren ilkokullar için kullanılan terim.

kütüb *ç.a.* (كتب) [*Ar.***kitâb**'*ın ç. b.*] Kitaplar.

§ *tam.* **kütüb-i erba'a** *ç.a.* (كتب اربعه) İmamiyye Şî'asının dört temel din kitabı için kullanılan terim. Bu dört kitap şunlardır: 1. Küleynî (öl. 329 / 941)nin *el-Kâfî fî ilmi'd-dîn.* adlı eseri. 2. İbn Bâbeveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk, öl. 381 / 991)nin *Men lâ yahduruhu'l-fakîh* adlı eseri. 3. Ebû Ca'fer et-Tûsî (Şeyhuttâ'ife, öl. 460 / 1067)nin *Tehzîbü'l-ahkâm fî-şerhi'l-Mukni'a* adlı eseri. 4. Ebû Ca'fer et-Tûsî (Şeyhuttâ'ife, öl. 460 / 1067)nin bir başka eseri olan *el-İbtisâr.*

kütüb-i hamse *ç.a.* (كتب خمسه) *bk.* **hamse**

kütüb-i mukaddese *ç.a.* (كتب مقدسه) Kutsal kitaplar (*Kur'ân-ı Kerîm, İncil, Tecrat, Zebur*).

kütüb-i münzele *ç.a.* (منزله كتب) Gökten inmiş kitaplar, yani semavî kitaplar (*Kur'ân-ı Kerîm, İncil, Tecrat, Zebur*).

kütüb-i seb'a *ç.a.* (كتب سبعه) *bk.* **kütübü's-seba'a**

kütüb-i selâse *ç.a.* (كتب ثلاثه) *bk.* **kütübü's-selâse**

kütüb-i semâviyye *ç.a.* (كتب سماويه) Semavî kitaplar (*Kur'ân-ı Kerîm, İncil, Tecrat, Zebur*).

kütüb-i sitte *ç.a.* (كتب سته) Hadislerin büyük bir kısmını ve genellikle güvenilir olanlarını bir araya getiren altı hadis kitabı için kullanılan terim. Bu altı kitap şunlardır: 1. Buhârî (öl. 256 / 869)nin *el-Câmi'ü's-sahîh* adlı eseri. 2. Müslim (öl. 261 / 831) in *el-Câmi'ü's-sahîh* adlı eseri. 3. Ebû Davud (öl. 275 / 888) un *es-Sünen* adlı eseri. 4. Nesâ'î (öl. 303 / 915)nin *es-Sünen* adlı eseri. 5. Tirmîzî (öl. 279 / 892)nin *el-Câmi'ü's-sahîh* adlı eseri. 6. İmam Mâlik (öl. 179 / 795) in *el-Muvatta* adlı eseri. Bazı araştırmacılar bu son eserin yerine Abdullah b.

Abdurrahman ed-Dârimî (öl. 255 / 868)nin *es-Sünen* adlı eserini veya İbn Mâce (öl. 273 / 886)nin *es-Sünen* adlı eserini göstermişlerdir.

kütüb-i tis'a *ç.a.* (كتب تسعه) "**kütüb-i sitte**" (*bk.* bu madde) maddesinde adı geçen sekiz hadis kitabına Ahmed ibn Hanbel (öl. 241 / 855) in *el-Müsned* adlı eserinin eklenmesiyle ifade edilen dokuz hadis kitabı için kullanılan terim.

kütüb-i tefâsîr *ç.a.* (كتب تفاسير) Tesfir ilmine ait kitaplar.

kütüb-i tevârîh *ç.a.* (كتب تواريخ) Tarih ilmine ait kitaplar.

kütübü'l-erba'a *ç.a.* (كتب الاربعه) *bk.* **kütüb-i erba'a**

kütübü'l-hamse *ç.a.* (كتب الخمسه) *bk.* **hamse**

kütübü's-seba'a *ç.a.* (كتب السبعه) (*yedi kitap*) Hadis biliminde, Buhârî ile Müslim'in "***el-Câmi'u's-Sahîh***" adlı aynı eserleri yanında Ebû Dâvud, Nesâ'î, İbn Mâce, Dârimî ve Tirmizî'nin yine aynı adlı "***Sünen***" kitapları için, yani yedi hadis kitabı.

kütübü's-selâse *ç.a.* (كتب الثلاثه) (*yedi kitap*) Hadis biliminde, Buhârî ile Müslim'in "***el-Câmi'u's-Sahîh***" adlı aynı eserleri yanında İmam Mâlik'in "***el-Muvatta***" adlı kitabı, yani üç hadis kitabı.

kütübü's-sitte *ç.a.* (كتب السته) (*yedi kitap*) Hadis biliminde, Buhârî ile Müslim'in "***el-Câmi'u's-Sahîh***" adlı aynı eserleri yanında Ebû Dâvud, Nesâ'î, İbn Mâce ve Tirmizî'nin yine aynı adlı "***Sünen***" kitapları için, yani altı hadis kitabı. *bk.* **kütüb-i sitte**

kütübü't-tis'a *ç.a.* (كتب التسعه) (*dokuz kitap*) Hadis biliminde, Buhârî ile Müslim'in "***el-Câmi'u's-Sahîh***" adlı aynı eserleri yanında Ebû Dâvud, Nesâ'î, İbn Mâce, Dârimî ve Tirmizî'nin yine aynı adlı "***Sünen***" kitapları ile İmam Mâlik'in "***el-Muvatta***" adlı kitabı, yani dokuz hadis kitabı. *bk.* **kütüb-i tis'a**

L

lâ'edriyye *a.* (لاأدريّه) [*Ar.*] Allah ve kâinatın yaratılışı hakkındaki mutlak gerçeği, insan aklının kavrayamayacağı, bilemeyeceği veya çözemeyeceği fikrini ileri süren felsefî akım.

lafız, -fzı *a.* (لفظ) [*Ar.*] İnsanın ağzından çıkan anlamlı veya anlamsız ses ya da ses öbekleri ile onları ifade eden harf ve harf gruplarının oluşturduğu işaret bütünü ya da söz öbeği anlamında kelâm terimi.

§ *tam.* **lafzu'ş-şeyh** *a.* (لفظ الشيخ) (*şeyhin sözü*) Hadis biliminde, şeyhin kendi öğrencilerine kendi hadislerini doğrudan ve açık bir ifade ile nakletmesi işi.

lafza *a.* (لفظه) [*Ar.*] Bir tek söz veya kelime.

§ *tam.* **lâfza-ı celâl** *a.* (لفظهٔ جلال) Allah'ın adı, Allah.

lafzatu'l-lah *a.* (لفظة الله) [*Ar.*] Allah sözü.

lafzıyye *a.* (لفظيّه) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm*** sözlerinin ifadesi olan ayetler ve bunları okumanın mahlûk olduğunu kabul edenler için kullanılan terim.

lahak *a.* (لحق) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir kitap oluşturulurken unutulan bir kelime, ibare veya bir bölümün sonradan sayfa kenarına ya da satır aralarına eklenmesi işi.

lâ havle *a.* (لا حول) Arapça ***"Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm"*** (*Her türlü değişim ve gücün kaynağı sadece yüce ve*

ulu Allah'tır.) cümlesinin ilk sözleri, *bk.* **havkale**

lâ havle ve lâ kuvvete Arapça *"**Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm**"* (*Her türlü değişim ve gücün kaynağı sadece yüce ve ulu Allah'tır.*) cümlesinin ilk sözleri *bk.* **havkale**

lâ havle-gû *a.* (لا حول گو) [< *Ar.***lâ havle** + *F.***gû**] (*ç. b.* **lâ havle-gûyân**) *"Lâ havle"* okuyan, bir sıkıntı, bir belâ karşısında sabrın tükendiğini göstermek için söylenen söz ve terim.

lahd *a.* (لحد) [*Ar.*] *bk.* **lahit**

lâhik *a.* (لاحق) [*Ar.*] Namaz ibadetinde, imam ile başlanan namazlar sırasında herhangi bir sıkıntı ve mazeret sebebiyle ara vermek zorunda kalan kimse. Bu durum sebebiyle namaza ara veren kimse, hiçbir dünya işiyle uğraşmadan abdestini tazeleyerek namaza kaldığı yerden devam edebilir. Eğer imam namazı tamamlamış ise imamın arkasında namaza durur gibi namazını tamamlar; Fatiha suresi ve zammı sure okumaz, ancak imamın ayakta kaldığı süre kadar ayakta bekler, rükû ve secdeye varır, buradaki duaları okuması yeterli olur.

lahit *a.* (لحد) [*Ar.*] Kabirde kıble yönüne açılan oyuk için kullanılan terim. "**lahit**"in kıble yönüne açılması sünnettir.

lahn *a.* (لحن) [*Ar.*] **1.** *"Okumada hata etmek, lehçe, lügat, nağme."* anlamlarına gelen bu söz, dinî bakımdan namazda ***Kur'ân-ı Kerîm***'den ayetler okurken yapılan hatayı ifade eder. **2.** Hadis biliminde, hadis rivayet ederken irap hatası yapma.

lâhût *a.* (لاهوت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, insanın ilâhî ve manevî yönü. Bu söz genellikle "**nâsût**" (*bk.* bu madde) terimiyle birlikte kullanılmış ve her ikisi hakikatin iki veçhesi olarak yorumlanmıştır. Bu yoruma göre, "**lâhût**", Allah'ın Hak olan yönünü, yani bâtınî yönünü; "**nâsût**" ise halk olan, yani zâhirî yönünü ifade etmiştir.

laiklik *a.* Modern devlet sistemi düzeninde, din ile devlet işlerinin ayrı tutulması ilkesini benimseyen siyasî ve hukukî terim.

lâ ilâhe ill-Allah *cüm.* (لااله الاالله) [*Ar.*] *"Allah'tan başka tapacak Tanrı yoktur."* anlamında kullanılan bir söz ve terim. İmanın temel ilkelerinden olan ve tamamı *"eş-Hedü enlâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammedün abdühü ve rasûlühü."* olarak sıkça söylenen bu söz için Hz. Peygamber, zikrin en faziletlisini ifade ederken şunu söylemiştir: *"Zikrin en faziletlisi Lâ ilâhe illâllah Kelime-i Tevhîdidir."* (*Riyâzü's-Sâlihîn,* C. III, s. 39). Bu

konuda Buharî şu hadisi zikretmektedir: *“**lâ ilâhe ill-Allah** deyip de kalbinde bir arpa ağırlığınca hayr (yani îmân) bulunan kimse cehennemden çıkacaktır. **lâ ilâhe ill-Allah** deyip de kalbinde bir buğday ağırlığınca hayr (yani îmân) bulunan kimse cehennemden çıkacaktır.”* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 1, s. 196).

lakap *a.* (لقب) [*Ar.*] (*ç. b.* **elkāb**) Bir devlet adamı, sanatçı veya ulemanın esas adından başka sonradan takılan ve kullanılan ikinci bir ad, şeref payesi veya halife ya da sultanların hâkimiyetini ifade eden semboller ya da unvanlar.

lakît *a.* (لقيط) [*Ar.*] *fık.* Anne-babası bilinmeyen sokakta bulunmuş çocuk için kullanılan bir fıkıh terimi. İslâm fıkhına göre böyle bir çocuğun nafakası hazineden karşılanır, öldüğünde mirası hazineye kalır. Eğer bir cinayet işlerse, diyeti yine hazineden karşılanır; kendisi öldürülürse diyeti hazineye kalır.

lâmelif *a.* (لام ألف) [< *Ar.**lâm*** + ***elf***] Osmanlı alfabesinde *“lam”* ile *“elif”* harflerinin bir arada yazılmış biçimi için kullanılan ad ve terim.

lâ min şey *a.* (لا من شيء) [< *Ar.**lâ*** + ***min*** + *şey*'] *bk.* **ma'dûm (I)**

la'net *a.* (لعنت) [*Ar.*] **1.** Allah'ın korumasından, afv ve merhametinden uzak kalması ve ahirette ise cezalandırılması. **2.** Beddua, ilenç, kargıma, kargış.

§ *tam.* **la'net-ullah** *a.* (لعنة الله) (*Allah'ın lâneti*) Allah lânet etsin ve yargılamasından mahrum bıraksın anlamında bir beddua sözü.

lâ şey *a.* (لا شيء) [< *Ar.**lâ*** + ***min*** + *şey*'] *bk.* **ma'dûm (I)**

Latîf *öz. a.* (لطيف) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *“Nazik ve yumuşak davranan.”* olan bu söz, *“Çok merhametli, lütufkâr.”* karşılığında **“esmâ'ü'l-hüsnâ”** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın sıfatı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yedi ayette geçmektedir. Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer alan (Tirmizî, “Da'avât”, 82; İbn Mâce, “Du'â”, 10) **“latîf”** sözü, habîr sıfatı ile birlikte kullanılmış olup O'nun sübutî sıfatları arasında sayılmıştır.

latîfe *a.* (لطيفه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında ilâhî cevhere işaret eden bir terim.

§ *tam.* **latîfe-i insâniyye** *a.* (لطيفهٔ انسانيّه) *tas.* İnsan ve özellikle kalp için tasavvuf dünyasında kullanılan terim.

latîfe-i Rabbâniyye *a.* (لطيفهٔ ربانيّه) *tas.* İnsanın bütün duyularına yönelik ince his.

Lâ uksimu suresi *a.* (لا اقسم سورهسى) *bk.* ***Beled suresi***

lâ-yüs'el ammâ yef'al *s.* (لا يسئل عما يفعل) (*yaptığından dolayı sorguya çekilemez*) Allah.

lâ-yezâl *s.* (لايزال) *"Varlığı nihayete ermeyen."* anlamında Allah'a nipet edilen bir terim.

lebbeyk *a.* (لبّيك) [*Ar.*] *bk.* **telbiye**

ledün ilmi *a. tas.* Keşfe dayalı veya ilham yoluyla öğrenilen sırlar, gizemli bilgiler bilimi. Tasavvuf inancına göre, bu bilginin edinilebilmesi için önce kalbin temizlenmiş ve nefsin ıslah edilmiş olması gerekmektedir.

ledünnî *s.* (لدنّى) [*Ar.*] *tas.* Allah ilmi ile ilgili.

Leheb suresi *a.* (لهب سورهسى) [< *Ar. "sûretü'l-Leheb"* (سورة اللهب)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz on birinci suresi olup Mekke döneminde nazil olmuştur ve beş âyetten meydana gelmektedir. ***"Tebbet suresi"*** olarak da bilinen bu surede Hz. Muhammed'e beddua eden Ebû Leheb'in Allah tarafından lânetlenmesi ve cehenneme girmesi söz konusudur. Hz. Peygamber'in ***"Leheb suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5060-5063.

lem-yezel *s.* (لم يزل) [< *Ar.***lem** + ***yezel***] *"Yok olmaz, bâki, kalıcı, ebedî."* anlamında Allah'ın sıfatlarından biri.

lem-yezelî *s.* (لم يزلى) [< *Ar.***lem** + ***yezel*** + -**î**] Kalıcılık, ebedîlik.

len-terânî *a.* (لن ترانى) [< *Ar.***len** + ***terânî***] *"Sen beni göremezsin."* anlamında, Hz. Musa'nın Tur Dağında Allah ile görüşmesi sırasında, Allah'a *"Rabbim, bana kendini göster, seni göreyim."* demesi üzerine Allah'ın söylediği söz.

letâ'if-i hamse *a.* (لطائف خمسه) [< *Ar.* ***letâ'if*** + ***hamse***] *tas.* Nakşibendiyye tarikatinde önemli bir aşama olan *"kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ"* olarak sıralanan unsurları.

levâ'ih *a.* (لوائح) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında tarikata yeni giren dervişin gönül dünyasında ve marifet güneşinin ışığında yavaş yavaş belirmeye başlayan yarı aydınlık yarı karanlık oluşum.

levâmi' *a.* (لوامع) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında tarikata yeni giren dervişin gönül dünyasında ve marifet güneşinin ışığında şafağın söküp günün aydınlanması durumuna benzer hâl için kullanılan terim.

levhaş-Allah *a.* (لوحشالله) [*Ar.*] *"Allah acı göstermesin! Allah kaza belâ vermesin!"* anlamında bir iyi dilek sözü.

levh-i mahfûz *a.* (لوح محفوظ) [< *Ar. levhü'l-mahfûz* (لوح المحفوظ)] Kâinatta var olacak ve meydana gelecek olayları, değişimleri veya yok oluşları düzenleyen ilâhî takdirin kayıtlı bulunduğu kitap veya yazı, bütün evrendeki bilgiyi kucaklayan ve saklayan nefis. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Bel hüve Kur'ânün mecîd. Fî levhin mahfûz.***" (*Ey Muhammed! Bu Kur'ân korunmuş bir levhada bulunan bir kitaptır.*) biçiminde "***Burûc suresi***" (85 / 22) nde geçer. Ayrıca, yine ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**levh-i mahfûz**" için "**kitâb**" ("***En'âm suresi***", 6 / 38 ve 59; "***Yâsin suresi***", 36 / 12; "***Kāf suresi***", 50 / 4), "**fî-kitâbin mübîn**" ("***Yunûs suresi***", 10 / 61; "***Sebe suresi***", 34 / 3), "**fî-kitâbi mestûr**" ("***İsrâ suresi***", 17 / 58; "***Ahzâb suresi***", 33 / 6), "**fî-kitâbin meknûn**" ("***Vâkı'a suresi***", 56 / 78) terimleri de kullanılmıştır.

levh ü kalem *a.* (لوح و قلم) [*Ar.*] *bk.* **levh-i mahfûz** ve **kalem-i a'lâ**

levlâk *a.* (لولاك) [*Ar.*] "*Sen olmasaydın ben kâinatı yaratmazdım.*" ibaresinin ilk kelimesi olan söz ve bunu ifade eden terim, *bk.* **hakîkat-i Muhammediyye**

levvâme *a.* (لوّامه) [*Ar.*] "*Çok kınayan.*" anlamında olan bu söz, "**nefs-i levvâme**" (*bk.* bu madde) teriminde geçer ve nefsin ikinci mertebesi olarak gösterilir.

leyle *a.* (ليله) [< *Ar.***leyl**] "*Gece, bir tek gece.*" anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **leyle-i arûs** *a.* (عروس ليلة) bk. **leyletü'l-arûs**

leyle-i bedr *a.* (ليلهٔ بدر) Bedir gecesi, ayın on dördüncü gecesi.

leyle-i berât *a.* (ليلهٔ برات) Arabî aylardan Şaban'ın on beşinci gecesi ve Berat Kandili.

leyle-i kadr *a.* (ليلهٔ قدر) **(***kadir gecesi***)** *bk.* **kadir gecesi**

leyle-i mi'râc *a.* (ليلهٔ معراج) (*miraç gecesi*) Hz. Muhammed'in göğe çıktığı gece olup kamerî aylardan Receb'in yirmi yedisine rastlayan gece, Mirac Kandili.

leyle-i regâ'ib *a.* (ليلهٔ رغائب) (*rağbetler gecesi*) Hz. Âmine'nin Hz. Muhammed'e gebe kaldığı kamer aylarından Receb'in ilk cuma gecesi, Regaib Kandili.

leyletü'l-arûs *a.* (ليلة العروس) Hz. Mevlâna'nın ölüm günü olan 17 Aralık gecesi.

leyletü'l-isrâ *a.* (ليلة الاسراء) *bk.* **leyle-i mi'râc**

leyletü'l-kadr *a.* (ليلة القدر) (*kadir gecesi*) *bk.* **kadir gecesi**

Leyl suresi *a.* (ليل سورسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l- Leyl"* (سورة الليل)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in doksan ikinci, iniş sırasına göre dokuzuncu suresi olup ***"A'lâ suresi"*** (87)nden sonra ve ***"Fecr suresi"*** (89)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yirmi bir âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette geçmekte olan **"leyl"** (*gece*) ibaresinden almakta ve ***"ve'l-Leyl"*** veya ***"ve'l-Leyli izâ yağşâ"*** suresi olarak da bilinmekte ve anılmaktadır. Surenin özünde, Allah'ın birliği inancı ile toplumda iyilik ve cömertlik içinde olanlar övülmüş, bunlar ahret mutluluğu ile müjdelenmiştir. Öte yanda cimriler, Allah'a karşı gelenler, büyük günah işleyecekler, bunun karşılığında da cehennem azabı çekeceklerdir. Hz. Peygamber'in öğle ve ikindi namazlarında bu sureyi okuduğu hadis kaynaklarında zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in ***"Yâsîn suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 5003-5011.

leys *a.* (ليس) [*Ar.*] *"Yok olma, yok olan şey."* anlamında kelâm terimi.

leyyin *a.* (ليّن) [*Ar.*] Hadis biliminde ravînin sağlam olmadığını ifade eden cerh terimi.

li'ân *a.* (لعان) [*Ar.*] *fık.* Evli bir kadını, kocasının zina ile suçlaması neticesinde her iki tarafın yeminleşmesini ve boşanmalarını ifade eden terim.

li-eb *a.* (لاب) [*Ar.*] *fık.* Ailede baba bir (kardeş).

li-ebeveyn *a.* (لابوين) [*Ar.*] *fık.* Ailede ana-baba bir (kardeş).

lifâfe *a.* (لفافة) [*Ar.*] Cenazeyi kefenleme sırasında kullanılan, baştan ayağa kadar uzanan ve kefenin en üstünde bulunan parça. **"lifâfe"**'nin her iki uçtan uzun bırakılması, baş ve ayak tarafının bağlanması için söz konusudur.

lihye-i sa'âdet *a.* (لحيۀسعادت) *"Saadet sakalı."* anlamındaki bu söz, Hz. Peygamber'in **"sakal-ı şerîf"** (*bk.* bu madde) ine verilen ad.

lihye-i şerîf *a.* (لحيۀ شريف) Hz. Peygamber'in **"sakal-ı şerîf"** (*bk.* bu madde) ine ve saçına verilen ad.

likā *a.* (لقاء) [*Ar.*] Hadis biliminde hoca ile öğrencinin karşılıklı ve yüz yüze görüşmesi.

§ *tam.* **likā'u'l-âhiret** *a.* (لقاء الاخرة) *bk.* **yevmü'l-âhir**

likā'ullah *a.* (لقاء الله) [*Ar.*] (*Allah ile buluşmak*) *bk.* **yevmü'l-âhir**

literal tefsir *a.* Kutsal metinleri harfi harfine açıklama veya yorumlama biçimi.

li-ümm *a.* (لأمّ) [*Ar.*] *fık.* Ailede anne bir (kardeş).

livâ *a.* (لواء) (*ç. b.* **elviye**) [*Ar.*] *"Bayrak."* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **livâ-yı sa'âdet** *a.* (لوای سعادت) *"Hz. Muhammed'in bayrağı"* anlamında bir terim; eşanlamlısı **"sancak-ı şerif"**.

livâ-yi şerîf *a.* (لوای شریف) *bk.* **livâ-yı sa'âdet**

livâ'ü'l-hamd *a.* (لواء الحمد) Hz. Muhammed ümmetinin mahşer günü altında toplanacakları bayrak anlamında bir terim, **"makam-ı Ahmedî"**.

lohusa *a.* Doğumdan sonra kadının rahminden gelen kan için kullanılan terim; eşanlamlısı **"nifas"** (*bk.* bu madde)

lohusalık *a.* Bir çocuğun doğmasından itibaren en çok kırk gün devam eden süre için kullanılan terim. Bu dönemde kadın, namaz kılamaz, oruç tutamaz, ***Kur'ân*** okuyamaz, ***Kur'ân***'a el süremez, camiye gidemez, Kâbe'yi tavaf edemez, cinsel ilişkide bulunamaz.

Lokmân suresi *a.* (لقمان سورهسی) [< *Ar. "Sûretü'l- Lokmân"* (سورة اللقمان)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in otuz birinci, iniş sırasına göre elli yedinci suresi olup *"**Sâffât suresi**"* (37)nden sonra ve *"**Sebe suresi**"* (34)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve otuz dört âyetten meydana gelmektedir. Adını on birinci ayette geçmekte olan **"Lokmân"** adından almaktadır ve burada Lokman'ın oğluna verdiği öğütler ibret niteliğinde ifade edilmektedir. Surenin özünde Allah'a inanma ve ibadet söz konusudur ve O'nun insanlara verdiği nimetler üzerinde durulur. Hz. Peygamber'in *"**Lokmân suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4654-4657.

lüb *a.* (لب) [*Ar.*] *tas.* Dinî ve tasavvufî makamları ifade eden terim.

§ *tam.* **lübü'l-lüb** *a.* (لب اللب) [*Ar.*] *tas.* Nûr-ı ilâhî için kullanılan terim.

lütuf *a.* (لطف) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"İyilik etme, merhamet ve yardımda bulunma."* olan bu söz, insanın kendi iradesiyle Allah'a inanma ve ibadet ederek O'na şirk koşmaktan ve isyandan kaçınmayı kolaylaştıran ilâhî destek ve fiil için kullanılan kelâm terimi.

lüzûm-ı muhâkeme *a.* (لزوم محاکمه) [*Ar.*] *fık.* Ceza hukukunda, yapılan tahkikat sonucunda bir konunun mahkemeye sevki lüzumunu ifade eden terim. Bu işlemler tamamlandıktan sonra hâkim karşısına çıkma.

lüzûm-ı vakf *a.* (لزوم وقف) [*Ar.*] *fık.* Bir vakfın feshi yapılamayacak nitelikte olması durumu. Bir vakfın oluşmasında ittifak her zaman mümkündür. Ancak oluşturulmuş bir vakfın dağılması kolay olmamaktadır. Ancak iki hüküm bu konuda zorunlu kılınmıştır. Birincisi hâkim kararı, ikincisi ölüm sonrası vasiyet suretiyle. Birincisinde hâkim vakfın lüzumunu gerekli görüyorsa vakfın dağılması mümkün olamıyor. Buna **"tescil-i vakf"** da deniliyor. İkincisinde vakıf kuran kimse vasiyeti üzerinde iken ölürse vakfın dağılması da mümkün görünmüyor.

M

mâ *a.* (ماء) [< *Ar.***mâ'**] (*ç. b.* **emvâh, miyâh**) *"Su."* anlamındaki bu söz, başka kelime veya terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **mâ'-i cârî** *a.* (ماء جارى) Akarsu, yani **"necis"** (*bk.* bu madde) su. Bir suyun temiz olabilmesi için en azından bir saman çöpünü taşıyacak kadar akıntısı olmalıdır.

mâ'-i dâfık *a.* (ماء دافق) Meni.

mâ'-i harâciyye *a.* (ماء خراجيه) Arap toprakları dışında bulunan sular, özellikle Dicle ve Fırat için kullanılan söz ve terim.

mâ'-ı ma'în *a.* (ماء معين) (*akar su*) Cennette akan İlâhî ırmak.

mâ'-ı meşkûk *a.* (ماء مشكوك) *fık.* Temiz olup olmadığı şüpheli olan su.

mâ'-ı mukattar *a.* (ماء مقطر) Damıtılmış su, imbikten geçirilmiş ve arıtılmış su.

mâ'-ı mukayyed *a.* (ماء مقيّد) (*kayıtlı su*) Herhangi bir katkı maddesiyle oluşmuş ve tabiî hâlinden çıkmış su. Söz gelişi, meyve suları, gül suyu gibi. Bunlar temiz olmakla beraber abdest ve gusül için kullanılamazlar.

mâ'-ı mutlak *a.* (ماء مطلق) Tabiî durumunu kaybetmemiş, kaynak, pınar, kar suyu benzeri sular.

mâ'-ı müsta'mel *a.* (ماء مستعمل) (*kullanılmış su*) Abdest alınabilen ve gusül yapılabilen su.

mâ'-i öşriyye *a.* (ماء عشريه) Arap topraklarında bulunan sular.

mâ'ü'l-hayât *a.* (ماء الحيات) *bk.* **âb-ı hayât**

mâ'ü'l-ineb *a.* (ماء العنب) *"Üzüm suyu, şarap."* anlamında terim.

ma'âd *a.* (معاد) [*Ar.*] *"Dönüş."* anlamında olan bu terim, ahiret ve hesap günü için kullanılmıştır. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Bakara suresi"*** (2 / 285) inde geçmektedir.

ma'âz-Allah *a.* (معاذالله) [*Ar.*] *"Allah korusun, esirgesin."* anlamında, herhanbir tehlikeye karşı Allah'ın korumasına sığınma. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Yûsuf suresi"*** (12 / 23 ve 79) inde iki ayette geçmektedir.

mâ ba'de't-tabî'a *a.* (مابعدالطبيعه) [*Ar.*] Hayat ve varlık ile bunların karşısında Allah ve varlık ötesi dünyayı ele alan, bunların yanında tabiî bilimlerin ilkelerini araştıran bilim dalı için kullanılan kelâm terimi, metafizik (*bk.* **metafizik**). Aristo'nun metafizik için kullandığı Latince **"prote fhilosophia"** teriminin Arapça karşılığıdır. *bk.* **felsefe-i ûlâ**

ma'bet, -di *a.* (معبد) [*Ar.*] ibadet etme amacıyla yapılan yer için kullanılan terim. Bütün dinlerin temelinde ibadet yattığı için, her dinin kendine özgü bir ibadet yeri olmuştur. İslâm dininin en kutsal mabedi şüphesiz Kâbe'dir ve yeryüzünde ibadet evi olarak ilk yapının burası olduğu ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Âl-i İmrân suresi"*** (3)nin 96. ayetinde ifade edilmektedir. Ondan sonra ibadet edilecek yer anlamında Mekke'de **"mescid"** (*bk.* bu madde) ler yapılmaya ve kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim, **"Mescid-i Harâm"**, **"Mescid-i Nebevî"**, **"Mescid-i Aksâ"** bu anlamda ibadet yerlerinin en kutsalları olarak İslâm dünyasında yerini almıştır. Sonraları mescidin yanında ibadet yeri olarak **"câmi"** (*bk.* bu madde) yapımı hızla yaygınlaşmıştır.

ma'bûd *a.* (معبود) [*Ar.*] Kendisine ibadet edilen varlık. Bu terim, hem batıl hem de Hak için kullanılmaktır. Batıl olanlar, put, ateş veya şeytan olabilirken Hak tanrı tektir; o da evreni yaratan yüce Allah'tır.

Mâcid *a.* (ماجد) [< *Ar.* **mecd**] Sözlük anlamı *"Şan ve şeref sahibi, hayrı ve ihsanı bol, lütfu ve keremi sonsuz."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın sıfatı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmemekle beraber Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

mâcin *a.* (ماجن) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı *"Lâubali davranan ve*

konuşan." olan bu söz, genellikle "**müftî**" sözü ile birlikte kullanılarak insanlara dinin yasaklarına karşı hileleri öğreten, bu yolla haramı helâl veya helâli haram gibi sunan, bilmediği konularda olumlu fetva veren kişi için kullanılmıştır.

mâddiyye *a.* (مادّيه) [*Ar.*] Maddeyi varlığın temeli sayan, Allah, ruh ve âhireti inkâr eden felsefî akım, materyalizm.

mâddiyyûn *a.* (مادّيون) [*Ar.*] Evrenin bir yaratıcısının bulunduğunu kabul etmeyen görüşü benimseyenler için kullanılan kelâm terimi, "**ilâhiyyûn**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

ma'dûm (I) *a.* (معدوم) [*Ar.*] Varlığın zıddı, yokluk, hiçlik; zihin dışında var olmayan anlamında kelâm terimi, "**mevcûd**" karşıtı.

ma'dûm (II) *a.* (معدوم) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, istisnaî olarak gelir elde etmek amacıyla "**selem**" (*bk.* bu madde) akdinde mevcut olmayan bir malın satımı veya bir akarın kiraya verilmesi konusunu ifade eden terim.

maddî temizlik *a.* Dinî hayatta temizliğe büyük önem veren İslâmiyet'in, bedende veya çevrede oluşabilecek temizlik. Bu konuya yeri geldikçe dikkat çekilmiş ve "**necasetten temizlik**" (*bk.* bu madde) terimiyle bu konu açıkça dile getirilmiştir.

mâ fevka't-tabî'a *a.* (مافوق الطبيعه) [*Ar.*] *bk.* **mâ ba'de't-tabî'a, felsefe-i ûlâ**

magâzî *a.* (المغازى) Hz. Peygamber'in gazveleri için kullanılan bu terim, aynı zamanda hadis kitaplarının önemli bölümlerinden biri olmuştur. *bk.* **kitâbu'l-magâzî**

mağfiret *a.* (مغفرت) [< *Ar.* **gafr**] "*Kulunun günahlarını örtüp onları bağışlama.*" anlamında Allah'a nispet edilen bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve hadis kaynaklarından edinilen bilgiye göre, Allah'tan mağfiret istenmesi durumunda "**şirk**" (*bk.* bu madde) dışında bütün günahlarının affedilebileceği zikredilmektedir.

mağz *a.* (مغز) [*F.*] "*Beyin, dimağ.*" anlamındaki bu söz, başka kelime veya terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **mağz-ı hakîkat** *a.* (مغز حقيقت) *tas.* Dinin batınî yönü veya gizemi.

mağz-ı Kur'ân *a.* (مغز قرآن) ***Kur'ân-ı Kerîm***'in özü, sırrı.

mahabbet *a.* (محبّت) [*Ar.*] *bk.* **muhabbet**

mâ-halak-Allah *a.* (ماخلق الله) [*Ar.*] Yaratıklar, Allah'ın yaratmış olduğu her şey.

mahdûm *a.* (مخدوم) [< *Ar.***hidmet**] (*ç. b.* **mahâdîm**] *"Oğul, erkek çocuk veya hizmet olunan kimse, efendi ve hanım."* anlamındaki bu söz, başka kelime veya terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **mahdûm-ı kâ'inât** *a.* (مخدوم كائنات) (*kâinatın hizmet ettiği*) Hz. Muhammed.

mahfil *a.* (محفل) [*Ar.*] Camilerde etrafı parmakla çevrili veya yerden yüksek yapılmış olan bölümler.

§ *tam.* **mahfil-i kazâ** *a.* (قضاء محفل) *fık.* Şerî mahkeme.

mahfûz (I) *a.* (محفوظ) [< *Ar.***hifz**] **1.** Hadis biliminde, rivayetleri birbirine zıt iki ravîden daha güvenilir olanının rivayet ettiği hadis için kullanılan söz ve terim. **2.** Sözlük anlamı, *"Korunmuş, saklanmış."* olan bu terim, hadis biliminde, **"sahih hadis"** (*bk.* bu madde) anlamındadır. Bu söz, ayrıca, **"ceyyid, müstakîm, nebîl, sâbit, sâlih"** (*bk.* bu maddeler) terimleriyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

mahfûz (II) *a.* (محفوظ) [< *Ar.***hifz**] *tas.* Tasavvuf inancında, *"korunmuş, esirgenmiş."* anlamında olan bu terim, **"velî"** (*bk.* bu madde)nin içine düştüğü günahtan korunması anlamını taşımaktadır. Buna göre, **"velî"** insan olarak günah işleyebilir, ancak bu günahta ısrar etmez ve tövbe eder, günahtan arınmış olur.

mâhiyet *a.* (ماهيّت) [< *Ar. **mâ** + **hüve** + **t***] Bir varlığın veya nesnenin özünü ya da cevherini oluşturan şey anlamında kelâm terimi.

mahkeme *a.* (محكمه) [< *Ar.***hükm**] *fık.* Sözlük anlamı, *"Hüküm verilen yer, yargılama yeri."* olan bu söz, fıkıh terimi olarak kadıların davalara baktığı resmî daire ve makam olarak kullanılmıştır.

§ *tam.* **mahkeme-i kübrâ** *a.* (محكمه كبرى) (*En büyük mahkeme*) Mahşer günü insanların hesaba çekileceği gün.

mahkeme-i kirdgâr *a.* (كردكار محكمه) Allah'ın mahkemesi.

mahkeme-i şer'iyye *a.* (شرئيّه محكمه) Şerî hükümlere göre bütün hukuk ve ceza davalarına bakmakla görevli mahkemeler.

mahlûk *a.* (محلوق) [*Ar.*] (*ç. b.* **mahlûkāt)** Sonradan olmuş varlık, yaratık anlamında kelâm terimi. Bu anlamıyla ***Kur'ân*** vahiy yoluyla indiği, yazılı olmadığı için mahlûk olarak kabul edilmemiştir. Ancak sonradan yazıya geçmiş biçimi bu terim ile karşılanmıştır.

mahlûkāt *a.* (محلوقات) [< *Ar.***halk; *mahlûk*'un** *ç. b.*] Allah tarafından yaratılmış bulunan bütün yaratıklar.

mahmasa *a.* (مخمصه) [*Ar.*] *"Şiddetli açlık."* anlamına gelen bu terim, böyle bir duruma düşen kimseye haram sayılan yiyeceklere yönelme iznini ifade etmektedir. Bu durum, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Mâide suresi***" (5)nin üçüncü ayetinde, mealen *"Kim, açlık hâlinde (mahmasa) sıkıntıya düşerse, zor durumda kalırsa günaha gönülden yönelmemek şartıyla (haram kılınan yiyeceklerden yiyebilir.)* " diyerek ifade edilmiştir.

mahrec *a.* (مخرج) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin ilk defa rivayet edildiği veya yayıldığı yer.

§ *tam.* **mahrecü'l-hadîs** *a.* (مخرج الحديث) *bk.* **mahrec**

mahrem *a.* (محرم) [*Ar.*] *fık.* Birbirleriyle evlenmeleri dinen yasaklanmış bulunan yakın akrabayı ifade eden fıkıh terimi. Bunlar, üç kısma ayrılmıştır: 1. ***Kan hısımlığı*** olup büyük anne, büyük baba, anne, baba, torunlar, kardeşler, kardeş çocukları ile anne ve babanın kardeşleri. 2. ***Sıhrî hısımlık***, eşlerin anne ve babaları, eşlerin çocukları ile anne ve babanın kardeşleri. 3. ***Süt hısımlığı***, yani süt anne, dede, baba ve büyük anne, büyük baba; emzirilen veya eşin emzirdiği çocuklar ve torunlar ve bunların babaları, anneleri vb.

mahşer *a.* (محشر) [*Ar.*] Kıyamet günü veya ahiret günü için kullanılan terim.

mahşername *a.* (محشرنامه) [< *Ar.* ***mahşer*** + *F.* ***nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta ***Kur'ân-ı Kerîm***'in hükümleri doğrultusunda kıyametin kopmasından sonra mahşer gününde bütün canlıların yeniden dirilerek toplanması konusunu kaleme alınan eserler için kullanılan ortak ad.

mahv *a.* (محو) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis metinlerini yazarken yanlış yazılan sözleri silip yeniden yazma işi.

mahv ve isbât *a.* (محو و اثبات) *tas.* Tasavvuf yoluna yeni giren dervişin kötü huy ve dünya alışkanlıklarını bir yana bırakarak kendini Allah yoluna adaması ve iyi huylar edinmesi işi veya durumu.

mahyâ *a.* (محيا) [*Ar.*] Zikir meclisi, Hz. Peygamber'e salat ve selâm getirmek için oluşturulan meclis.

Mâ'ide suresi *a.* (مائده سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'l- Mâ'ide"* (سورة المائدة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in beşinci, iniş sırasına göre yüz on ikinci suresi olup Mekke döneminde nazil olmuştur ve 120 âyetten meydana gelmektedir. Adını 112 ve 115. surelerde geçen *"sofra"* anlamındaki "**mâ'ide**" sözünden

almaktadır. Bu sure aynı zamanda **"el-Ukud, el-Münkıze, el-Ahyâr"** olarak da adlandırılmaktadır. Konusu itibariyle ***"Nisâ suresi"*** (4)nin devamı niteliğindedir. Özünde, aile kurumu ile ilgili kurallar, inanç ve ahlâk dersleri, hac uygulamaları, usulüne aykırı hayvan kesimi, abdest alma usulleri, hırsızlık, şahitlik etme, içki ve kumarın kötülükleri anlatılmakta; ayrıca İsrailoğulları tarihi ile Yahudîlik ve Hristiyanlığın yanlış uygulamaları eleştirilmektedir. Sure, Allah'ın mutlak varlığı ve hükümranlığı ile ilâhî kudreti anlatılarak son bulmaktadır. Hz. Peygamber'in ***"Mâ'ide suresi"***nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 9, s. 4323-4349.

mâ kable't-tabî'a *a.* (ماقبلالطبيعه) [*Ar.*] Varlığın bütün ilkelerini ve özünü içermesi bakımından ve de değer bakımından bilimlerin tamamından önce gelen anlamında kelâm terimi.

makālât *a.* (مقالات) [*Ar.* **makāle**'*nin ç. b.*] İslâmî bilimler içinde **"itikadî mezhep"** için kullanılan kelâm terimi.

makām *a.* (مقام) [*Ar.*] *tas.* Sözlük anlamı *"Ayakta durulacak yer, mertebe, mevkı."* olan bu söz, Hak yolunda düzenli ve kararlı gayret sarf ederek ahlâkî değerler ile belli derecelere ulaşma yanında velîlerin kabirlerini veya türbelerini ifade etmek için kullanılmıştır.

§ *tam.* **makām-ı Ahmedî** *a.* (مقام احمدى) *bk.* **livâ'ü'l-hamd**

makām-ı cem *a.* (مقام جمع) *tas.* Bir olma, bütünleşme, birleşme makamı.

makām-ı İbrâhîm *a.* (إبراهيم مقام) Mekke'de Kâbe'nin ilk yapımı sırasında Hz. İbrahim'in duvar ördüğü ve buranın üzerine çıkıp Allah'a inananları hac yapmaya davet ettiği yere verilen ad. Bu konu ***Kur'ân-ı Kerîm***'in iki ayetinde dile getirilmiştir. Birincisi, ***"Bakara suresi"*** (2) 125. ayette mealen geçen *"O vakit ki Kâbe'yi insanlar için sevap kazanma ve emniyetli yer yaptık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin..."* cümleleridir; ikincisi ise ***"Âl-i İmrân suresi"*** (3) 97. ayet olup *"Orada açık delillerle İbrahim'in makamı vardır..."* ibaresiyle ifade edilmiştir.

makām-ı kābe kavseyn *a.* (مقام قاب قوسين) *tas. bk.* **makām-ı vahdet**

makām-ı Mahmûd *a.* (محمود مقام) İslâm inancına göre, Hz. Peygamber'in kıyamet gününde Müslümanların içinde bulunacağı sıkıntılara çare

olmak üzere hazır bulunacağı ve onlara dua edeceği durumu ve konumu veya "**şefaat makamı**"nı ifade eden terim. Bu makam, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***İsrâ suresi***" (17) 79. ayetinde şöyle ifade edilmektedir: "*Gecenin bir kısmında uyanıp sırf sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere namaz kıl. Umulur ki Rabbin seni makām-ı Mahmûda gönderir.*"

makām-ı samediyyet *a.* (مقام صمديّت) *tas.* Melâikeler makamı.

makām-ı vahdet *a.* (مقام وحدت) *tas.* "**Âlem-i ceberût**" (*bk.* bu madde).

makām-ı vesîle *a.* (مقام وسيله) *tas.* Hz. Peygamber.

makber *a.* (مقبر) [*Ar.*] *bk.* **mezarlık**

makbere *a.* (مقبره) [*Ar.*] *bk.* **mezarlık**

makbûl *a.* (مقبول) [*Ar.*] Hadis biliminde bir hadisin doğru, sağlam ve güzel, ayrıca ravînin de güvenilir olduğunu ifade eden terim.

makbûlât *ç. a.* (مقبولات) [*Ar.*] Doğruluğu söyleyene ait olan anlmında kelâm terimi.

makbûl hadis *a.* Hadis biliminde, sened ve metin bakımından sağlam olan, dinde delil kabul edilen ve bununla amel edilmesi uygun olan hadisler için kullanılan terim, "**merdûd hadis**" karşıtı.

makdûr *a.* (مقدور) [*Ar.*] Kudrete konu teşkil eden şey anlamında kelâm terimi.

maklûb *a.* (مقلوب) [*Ar.*] Hadis biliminde, isnadında ravîlerin isim veya neseplerinin, metnin içinde ise söz veya ibarelerin yerlerinin değiştirilerek yeni bir tarzda ifade edilmesini anlatan terim. Bu tarz hadislere "**ma'kûs**" da denilmiştir.

maklûb hadis *a. bk.* **maklûb**

makrûnen *a.* (مقروناً) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin zayıflığından dolayı bir hadisi, sika bir ravînin rivayetiyle birlikte almak.

maksûr *a.* (مقصور) [*Ar.*] *bk.* **mevkuf**

maksûre *a.* (مقصوره) [*Ar.*] Bazı büyük camilerde halifelerin veya devlet başkanlarının namaz kılması için yapılmış özel bölümlere verilen ad.

maktel *a.* (مقتل) [*Ar.*] Din veya devlet büyüklerinden birinin ya da birkaçının ölümü üzerine kaleme alınan ve bu tür konuları işleyen eserler için kullanılan ortak ad.

§ *tam.* **maktel-i Hüseyn** *a.* (مقتل حسين) *tas. ed.* Tasavvuf edebiyatında mutasavvıf şairlerin Kerbelâ hadisesini ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi

olayını şiirleştiren eserler için kullandıkları ortak ad.

maktû hadis *a.* Hadis biliminde, senedi düzenli olsun veya olmasın tabiînlere dayandırılan söz ve fiiller.

ma'kûs *a.* (معكوس) [*Ar.*] *bk.* **maklûb**

mâl *a.* (مال) [*Ar.*] (*ç. b.* **emvâl**) *fık.* Bir nesnenin veya eşyanın aynî haklara sahip olması ve onun üzerinde her türlü hukukî işlemin yapılabilmesi işi, konumu veya durumu.

§ *tam.* **mâl-i bâtın** *a.* (مال باطن) *fık.* Para ve gümrüğe tabi olmayan mallar.

mâl-i cizye *a.* (مال جزيه) *fık.* Araziden alınan vergi.

mâl-i harâm *a.* (مال حرام) *fık.* Kumar, rüşvet, zina, faiz gibi helâl olmayan yollarla kazanılan mallar.

mâl-i ma'sûm *a.* (مال معصوم) *fık.* Şeriat hükümlerine göre dokunulmaz olan veya müsaderesi caiz olmayan mallar.

mâl-i mîrî *a.* (مال ميرى) *fık.* Devlet malı veya gelirleri.

mâl-i mütekavvim *a.* (مال متقوّم) *fık.* Şeran kullanılması veya yenilmesi içilmesi mübah olan şeyler.

mâl-i sadakāt *a.* (مال صدقات) *fık.* Zekât malları.

mâlâya'nî *a.* (مالايعنى) [*Ar.*] Bir kimse için dinî ve dünya hayatı bakımından değersiz ve yararsız görülen söz ve davranışlar.

mâlî yıl *a.* Yılın zaman dilimlerini (yıl, ay, gün v.b.) güneşin hareketine göre belirleyen ve yılın ilk gününü mart başı olarak tespit eden takvim yılı.

Mâlik *a.* (مالك) [*Ar.*] İslâm inancına göre, cehennemi idare eden meleklerden biri için kullanılan ad.

Mâlikîlik *a. bk.* **Mâlikî Mezhebi**

Mâlikî Mezhebi *a.* Dört büyük fıkıh mezhebinden biri olup Hicrî yılın ikinci yüzyılında Medine'de doğan ve İmam Mâlik b. Enes (öl. 179 / 795) tarafından oluşturulan ve geliştirilen, ismini de kurucusundan alan, sonradan "**Mâlikiyye**" olarak da adlandırılan sünnî fıkıh mezhebinin adı ve bu mezhep için kullanılan terim.

Mâlikiyye *a.* (مالكيّه) [*Ar.*] *bk.* **Mâlikî mezhebi**

Mâlikü'l-Mülk *a.* (مالك الملك) [*Ar.*] *"Mülkün sahibi."* anlamında bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a izafe edilmektedir. *"**Âl-i İmrân suresi**"* (3)nin 26. ayetinde mealen *"De ki, Allahım, ey mülkün sahibi, sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın."* biçiminde ifade edilen bu söz, İslâm bilgin-

leri tarafından Allah'ın zatî isimler gurubunda sayılmıştır ve Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

ma'lûl *a.* (معلول) [*Ar.*] *bk.* **mu'allel**

ma'lûm *s.* (معلوم) [< *Ar.* **ilm**] Son dönem kelâm bilimi konusu içinde değerlendirilen bu terim, *"Bilinen, kendisine beşer biliminin taalluku mümkün olan şey."* olarak nitelenmiş ve tanımlanmıştır.

manevî kirlilik *a. bk.* **hades** *veya* **hadesten taharet**

Mâni *a.* (مانع) [*Ar*] Sözlük anlamı *"Mahrum etmek, engel olmak"* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın sıfatı olarak *"Koruyucu, kollayan, yardım eden."* anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on altı ayette yer almaktadır (bk. M.F. Abdülbâkî, ***el-Mu'cem***, "mn'a" maddesi). Bu söz, Allah'ın doksan dokuz ismini veren Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82).

maraz-ı mevt *a.* (مرض موت) [*Ar*] *fık.* ***"Maraz"*** hastalık; ***"mevt"*** ölüm anlamındaki sözlerden oluşan bu terkip, **"ölüm hastalığı"** (*bk.* bu madde) nı ifade etmektedir. İslâm fıkhında, ölümcül veya ölüm hastalığına yakalanmış bir kimse için varis ve alacaklıların haklarına ilişkin hukukî işlemler bakımından bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Buna sebep olarak kişinin iç irade-dış irade uyuşmazlığı veya iç irade beyanını gerçek duruma uygun biçimde kullanamama durumu, hakkın kötüye kullanımı, akitlerde dış etkenler gibi konular gösterilmiştir.

ma'rifet *a.* (معرفت) [*Ar.*] (*ç. b.* **ma'ârif**) **1.** Allah ve sıfatları, isimleri, eylemleri, ile tecellileri konusunda mavevî güç sayesinde kazanılan ilim ve bilgi anlamında tasavvufî bir terim. **2.** *tas.* Tasavvuf inancına göre dört mertebe: ***şeriat, tarikat, hakikat, marifet.***

§ *tam.* **ma'rifet-i nefs** *a.* (نفس معرفت) İnsanın kendini bilmesi anlamında tasavvuf terimi.

ma'rifetü's-sahâbe *a.* (معرفت الصحابه) İslâmiyet'in yayılması ile birlikte sahabenin hayatı ile hadis bilimine ilişkin eserlerin yayılması üzerine bu konularda kaleme alınan eserlere verilen ortak ad.

ma'rifetullah *a.* (معرفتالله) [*Ar*] *tas.* Tasavvuf inancında bilimden ilâhî güce yönelme, kalben ve ruhen hakikati görme anlamında terim.

mârika *a.* (مارقه) [*Ar*] Dinden çıkanlar, ayrılanlar anlamında "**Havâric**" (*bk.* bu madde) veya "**Hâricîler**" (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

ma'rûf *a.* (معروف) [*Ar.*] **1.** İslâm inancına göre, dinin hükümleri, genel kuralları ve emirleri çerçevesinde yapılması ve söylenmesi gereken, insanları yetiştirme, yönlendirme ve kötülüklerden uzaklaştırma anlamında her söz veya davranış için kullanılan terim, *bk.* "**emr-bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker**" **2.** Hadis biliminde, doğru, sağlam ve güvenilir hadisler, "**münker hadis**" zıddı.

ma'rûf hadis *a. bk.* **ma'rûf**

mâ-sivâ *a.* (ماسوى / ماسوا) [< *Ar.***mâ** + **siva'l-lah** (*Allah'ın dışında sayılan her şey)]* Sözlük anlamı, "*Bir nesneden başka olan varlıkların hepsi.*" olan bu söz, Allah'tan başka bütün varlıkları ifade eden tasavvufî bir terim. Bu kavram, tasavvuf çevrelerinde dokuz sınıf olarak gösterilmiştir. Bunlar, melek, felek, kevkeb, tabiat, unsur, maden, nebât, hayvan ve insan.

ma'siyyet *a.* (معصيت / معصية) [*Ar.*] (*ç. b.* **ma'âsî**) "*Başkaldırı, serkeşlik, isyan; günah, suç.*" anlamında dinî terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de otuz iki ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "asy" maddesi). Aynı anlamlarda bu terimi hadis rivayetlerinde görmek mümkündür (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem*, "asy" maddesi).

maslahat *a.* (مصلحت) [< *Ar.* **salah**] *fık.* Sözlük anlamı "*İyi, uygun, elverişli, maksada uygun olan, yararlı.*" olan bu söz, şeriat hükümlerine uygun, akıl ve tecrübe yoluyla belirlenen değerlere uyumlu olan yararlı işler ve konular anlamında kullanılan fıkıh terimi, "**fesâd**" (*bk.* bu madde) ın zıddı.

masnû *a.* (مصنوع) Uydurma hadis, *bk.* **mevzû**

masnû hadis *a. bk.* **mevzû hadis**

mâşâallah / mâşallah *a. ve ünl.* (ماشاء الله) [< *Ar.****mâ-şâ'a Allah** (Allah dileyince her şey olur.)]* **1.** "*Takdir, övgü, şaşma ve memnuniyet*" için kullanılan bir terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dört ayette yer almaktadır ("***A'râf suresi***" (7 / 188); "***Yûnus suresi***", (10 / 49); "***A'lâ suresi***" (87 / 7) ve "***Kehf suresi***" (18 / 39). **2.** "*Nazardan esirgesin*" diye küçük çocuklara takılan ve üzerinde "*maşallah*" yazısı bulunan, yassı ve ince börek biçiminde altın işlemeli süs eşyası.

matrûh *a.* (مطروح) [*Ar.*] Hadis biliminde, rivayet ettiği hadisin asılsız ve yalan olduğu tespit edilen ravî ve bu kimsenin naklettiği hadisler.

Mâtüridiyye *a.* (ماتريديّه) [*Ar.*] Muhammed b. Muhammed Ebû Mansur el-Mâtüridî (öl. 150 / 767)nin kurucusu oladuğu kabul edilen itikadî bir ekol için kullanılan ad. Maveraünnehir bölgesinde **"ehl-i sünnet"** (*bk.* bu madde) inancının korunması ve yayılmasını sağlayan bu ekol, aklı ve nakli temel ilke olarak benimsemiştir.

Mâtüridî mezhebi *a. bk.* **Mâtüridiyye**

Mâ'ûn suresi *a.* (ماعون سوره سى) [< *Ar. "Sûretü'l- Mâ'ûn"* (سورة الماعون)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz yedinci, iniş sırasına göre on yedinci suresi olup ***"Tekâsür suresi"*** (102)nden sonra ve ***"Kâfirûn suresi"*** (109)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yedi âyetten meydana gelmektedir. Adını son ayette geçen **"mâ'ûn"** (*zekât veya komşular arasında sıkça ödünç alınan eşya*) sözünden alan bu sure, aynı zamanda **"Eraeyte, Dîn, Tekzîb, Yetîm"** adlarıyla da bilinmektedir. Surenin özünde inkârcılar ile iki yüzlü insanların ahlâken bozuk davranışları ve ahreti inkâr eden bu tip kimselerin en yakın dostlarına bile yardımcı olamayacağı ve bencil davranışları üzerinde durulmaktadır.

ma'ûnet *a.* (معونت) [*Ar.*] İslâm inancına göre, bir müminin içinde bulunduğu sıkıntıdan çıkması için Allah tarafından oluşturulan olağanüstü durumlar için kullanılan kelâm terimi.

mâ verâ'e't-tabî'a *a.* (ماوراء لطبيعه) [*Ar.*] Hayat ve varlık ile bunların karşısında Allah ve varlık ötesi dünyayı ele alan, bunların yanında tabiî bilimlerin ilkelerini araştıran bilim dalı için kullanılan kelâm terimi, metafizik (*bk.* **metafizik**). Aristo'nun metafizik için kullandığı Latince **"prote fhilosophia"** teriminin Arapça karşılığıdır. *bk.* **felsefe-i ûlâ**

mazhar *a.* (مظهر) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, Allah'ın isim, sıfat ve eylemlerinin ortaya çıktığı veya göründüğü yer.

Mazhariyye *a.* (مظهريه) [*Ar.*] Nakşibendiyye-Müceddidiyye tarikatinin Mazhar Cân-ı Cânân (öl. 1195 / 1781) a nispet edilen kolu.

mazmaza *a.* (مضمضه) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre, abdest alırken ve gusül yaparken ağza su alıp çalkalama işlemi. Hanefi mezhebine göre bu işlem, guslün farzları arasında sayılmaktadır. Ağza alınan suyu yutmak mekruhtur.

me'âd *a.* (معاد) [*Ar.*] İslâm inancına göre, ahret âlemine inanma ve öldükten sonra dirilme için kullanılan terim. Bu konu ***Kur'ân-ı Kerîm***'de başta ***"Kasas suresi"*** (28)nin 85. ayetinde olmak üze-

re, *"Rûm suresi"* (30 / 27) ve *"Yâsin suresi"* (36 / 79)nde açıklanmıştır.

me'âl *a.* (معال) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerinin bir başka yabancı dile kelime kelime, cümle cümle aynen çevrilmesi değil, çevrildiği dilin anlatım kuralları ve gücüne bağlı kalınarak yapılan aktarma işi.

me'âlî *a.* (معالى) Hadis biliminde, atalardan, dedelerden başlayarak hadis rivayet etme yöntemi.

Me'âric suresi *a.* (معارج سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'l- Me'âric"* (رة المعارج سو)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yetmişinci, iniş sırasına göre yetmiş dokuzuncu suresi olup ***"Hâkka suresi"*** (69)nden sonra ve ***"Nebe suresi"*** (78)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve kırk dört âyetten meydana gelmektedir. Adını üçüncü ayette geçen ve **"ma'rec / mi'rec"** (*merdiven*) kelimesinin çokluk biçimi olan **"me'âric"** (*merdivenler*) sözünden alan bu sure, aynı zamanda ***"Se'ele, Se'ele sâ'ilün, Mevâkı"*** adlarıyla da bilinmektedir. Surenin özünde kıyamet ve ahret inancına karşı çıkanlar eleştirilirken Allah'ın yüceliği ve inananların cennetle ödüllendirileceği üzerinde durulur. Hz. Peygamber'in ***"Me'âric suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4907-4908.

mebâdî'l-ukūl *a.* (مبادىالعقول) [*Ar.*] Aklın sağlıklı bir sonuca ulaşmak için yaptığı istidlâlde dayandığı temel ilkeler anlamında kelâm terimi.

mebâdî'l-ulûm *a.* (مبادىالعلوم) [*Ar.*] Her bilimin temel ilkelerini oluşturan konular anlamında kelâm terimi.

mebde *a.* (مبداء) [*Ar.*] **1.** Aklın, bilimlerin ve varlığın temel ilkesi ve başlangıcı. **2.** *tas. bk.* **kavs-i urûc**

§ *tam.* **mebde-i evvel** *a.* (اوّل مبداء) *tas.* Allah.

mebde-i küll *a.* (كلّ مبداء) *tas. bk.* **mebde-i evvel**

mebde'ü'l-mebâdi *a.* (المبادى مبداء) *tas.* **"Âlem-i ceberût"** (*bk.* bu madde).

mebde'ü's-sened *a.* (السند مبداء) Hadis biliminde, senedin müellif tarafı.

mebde ve me'âd *a.* (مبداء و معاد) [*Ar.*] Evren ve varlığın oluşumu, başlangıcı ve nasıl bir sona olaşacağı konusunu inceleyen bilim dalı için kullanılan terim ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı.

mebrur hac *a.* Makbul olan hac, yani içine günah veya riya karışmamış hac (*bk. Sahîh-i Buhârî,* "Kitâbü'l-Hacc", C. 3, s. 1447).

mecâzü'l-Kur'ân *a.* (مجاز قرآن) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer alan me-

cazî ifadelerin tefsiri üzerinde çalışmalar yapan bilim dalı için kullanılan terim ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı.

Mecîd *a.* (مجيد) [*Ar*] Sözlük anlamı "*Soylu, asil*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Çok itibarlı, şerefli, cömert.*" anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a izafe edilmektedir: "***Hûd suresi***" (11 / 73). Ayrıca bu terim iki ayette de "*çok şerefli*" anlamında ***Kur'ân***'ın sıfatı olarak "***Kur'ânü'l-mecîd***" biçiminde "***Kâf suresi***" (50 / 1) ve "***Burûc suresi***" (85 / 21) nde geçmektedir. "**Mecîd**", İslâm bilginleri tarafından Allah'ın zatî isimler gurubunda sayılmıştır ve Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

meclis (I) *a.* (مجلس) [< *Ar.* **cülûs**] (*ç. b.* **mecâlis**) **1.** Belli bir amaca yönelik toplu çalışmaların yapıldığı yer. Bu tür meclisler, çalışmanın yapıldığı konulara göre adlandırılmaktadır: ***ilim meclisi, zikir meclisi, tartışma meclisi*** *gibi.* Ayrıca "meclis"ler, hocanın adıyla anılmış, ***meclis-i Ebussuud*** *gibi*; ***Kur'ân*** konularını içerenlere "***meclisü'l-seb***" denilmiş; bilim dalları için olanlara "***meclisü't-tedrîs***" adı verilmiş; camilerde verilen vaazlar "***meclisü'l-va'z***" olarak adlandırılmış; kelâm veya felsefeye ilişkin toplantılar "***meclisü'n-nazar***" veya "***meclisü'l-münâzara***" diye nitelenmiştir. **2.** (*Hz. Peygamber'den sonra*) Mescitlerde yapılan dersler için kullanılan terim.

meclis (II) *a.* (مجلس) [< *Ar.* **cülûs**] (*ç. b.* **mecâlis**) Hadis biliminde, uzman bir kimsenin hadis tespiti üzerine öğrencileriyle yaptığı toplantı için kullanılan terim ve bu tür toplantılarda yazılan hadislerden oluşan eserlere verilen ad.

mecrûh *a.* (مجروح) [< *Ar.* **cerh**] Hadis biliminde, suçlama veya itham sebebiyle eleştiri konusu olan ravî için kullanılan terim.

meczûp, -bu (I) *a.* (مجذوب) [< *Ar.***cezb**] *tas.* Tasavvuf inancına göre, henüz sufîlik yoluna girmemişken birdenbire Allah'ın kendine çektiği, dost edindiği ve sürekli yanında bulundurduğu velîler için kullanılan terim. Bu yüce mertebeyi velîlerin kendi gayretleri ile kazanmadıkları, bunun Allah'ın bir lütfu olduğu fikri mutasavvıflar arasında yaygın bir kanaattir. İslâm dünyasında "**meczûb**"lar, büyük bir saygı ile karşılanmış, üstelik pek çok sufîye bu ad ile hitap edilmiş, ölenler için ise türbeler yaptırılmış, kabirleri ziyaretgâh olarak yaşatılmıştır.

meczûp, -bu (II) *a.* (مجذوب) [< *Ar.* **cezb**] *tas.* Tasavvuf inancına göre, Allah'ın rızasını kazanmış, her türlü dünyevî heveslerden arınmış, bundan dolayı manevî makam ve mertebelere ulaşmış tasavvuf ehli.

meçhûl *a.* (مجهول) [< *Ar.* **cehl**] Hadis biliminde, kimliği hiç bilinmeyen veya çevresinde pek iyi tanınmayan ravîler.

§ *tam.* **meçhûlü'l-ayn** *a.* (مجهول العين) Hadis biliminde adı geçmekle beraber hadis öğretiminde veya öğreniminde pek tanınmayan ve *"tek ravîsi olan kimse"* diye bilinenler için kullanılan terim.

meçhûlü'l-hâl *a.* (مجهول الحال) Kendisinden iki veya daha fazla güvenilir ravî tarafından söz edilen, fakat hadisçiler arasında pek tanınmayan kimseler.

meçhûlü'l-vasf *a.* (مجهول الوصف) *bk.* **meçhûlü'l-hâl**

meçhûlü'z-zât *a.* (مجهول الذاة) *bk.* **meçhûlü'l-ayn**

meçhûl hadis *a. bk.* **meçhûl**

med *a.* (مد) [*Ar.*] Arap alfabesinde, bir harekeli harfin önünde yer alan ve harfin harekesi türünden olan sesin harekesi yönünde uzatılması işlemi.

Medenî *a.* (مدنى) [*Ar.*] **1.** Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti sonrasında bu şehirde nazil olan ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki sure veya ayetler; *bk.* **sûre 2.** Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti sonrasında bu şehirde ortaya çıkan ve yayılan hadisler.

Medenî ayetler *a. bk.* **Medenî**

medfen *a.* (مدفن) [*Ar.*] *bk.* **kabir**

medhal *a.* (مدخل) [*Ar.*] Hadis kitaplarında, esas konuya girerken eserin yazarı, yöntemi gibi konularda açıklamaların yer aldığı bölüm.

medhûl *a.* (مدخول) [*Ar.*] Hadis kitaplarında yer alan hadislerin arasına sonradan bilerek veya farkında olmayarak eklenen hadisler.

Medîne sözleşmesi *a.* Farklı din ve sosyal gruplar arasındaki ilişkileri, hukuk düzeni ve karşılıklı güven anlayışı temeli üzerine kurulmuş ve Hz. Peygamber tarafından Hicret (622) 'in hemen sonrasında Medine'de çoğu Yahudi olan farklı kabileler ile yerli halkın arasında uzlaşma neticesinde oluşturulmuş bir antlaşma ve bu antlaşmanın metni. İslâm'ın oluşum süreci içinde bu sözleşme, çok kültürlü ve çok dinli toplumlarda bir arada yaşama modeli yaratmış ve bu dönemden sonra bütün Müslüman toplumlar için bir örneklik teşkil etmiştir.

medlûl *a.* (مدلول) [*Ar.*] *fık.* Delil veya tanık olarak gösterme.

medrese *a.* (مدرسه) [< *Ar.***ders**] (*ç. b.* **medâris**) İslâm dünyasında gençleri eğitmek ve okutturmak amacıyla yaptırılmış eğitim ve öğretim kurumları, üniversite.

§ *tam.* **medresetü'l-e'imme ve'l-hutebâ** *a.* (مدرسة الائمة والخطبا) İslâm dünyasında, imam ve hatip yetiştirilmek üzere açılan mektepler.

medresetü'l-hattâtîn *a.* (مدرسة الخطّاطين) Hüsn-i hat sanatı ve İslâmî kitap sanatlarının eğitimi ve öğretimi amacıyla açılan mektepler.

medresetü'l-irşâd *a.* (مدرسة الارشاد) İslâm dünyasında, vaiz ve imam yetiştirilmek üzere açılan mektepler.

medresetü'l-kuzât *a.* (مدرسة القضاة) İslâm dünyasında, şer'î mahkemelere kadı yetiştirilmek üzere şeyhülislâmlığa bağlı olarak açılan mektepler.

medresetü'l-mütehassisîn *a.* (مدرسة المتخصصين) Medresede uzman yetiştirmek üzere kurulan mektepler.

medresetü'l-vâ'zîn *a.* (مدرسة الواعظين) Vaiz yetiştirmek üzere açılan mektepler.

medrese-nişîn *s.* (مدرسه نشين) [< *Ar.* ***medrese*** + *F.***nişîn:** *"medresede oturan"*] Medrese öğrencisi veya medreseli.

mefhar *a.* (مفخر) [< *Ar.***fahr**] (*ç. b.* **mefâhir**) *"Övünme, iftihar etme."* anlamındaki bu söz, bazı kelime veya terkiplerle birlikte yeni terimler yapmak için kullanılmıştır.

§ *tam.* **mefhar-ı kâ'inât** *a.* (مفخر كائنات) (*kâinatın övüncü*) Hz. Muhammed.

mefhar-ı mevcûdât *a.* (مفخر موجودات) (*bütün varlıkların övüncü*) Hz. Muhammed.

mefhûm *a.* (مفهوم) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, lafzın, sözde dile getirilmeyen veya ifade edilmeyen bir hükme delâlet etmesi için kullanılan terim.

§ *tam.* **mefhûmu muvâfakat** *a.* (مفهوم موافقت) Lafızda söz konusu olan hükmün, ispat veya reddi bakımından sözde dile getirilmeyen veya ifade edilmeyen hüküm için de geçerli olması durumudur.

mefhûmu muhâlefet *a.* (مفهوم مخالفت) Lafzın delâlet etmiş olduğu hükmün zıddının, sözde dile getirilmeyen veya ifade edilmeyen durum için sabit olduğuna delâlet etmesi durumu.

mefkūd *a.* (مفقود) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda kaybolmuş ya da

yaşayıp yaşamadığı hakkında kesin bilgi bulunamayan kimse.

mefsedet *a.* (مفسدت) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, şeraite göre yasak işlerin ya da özel hükümlere tabi olmamakla birlikte dinin temel ilkelerini hiçe sayan zararlar ve kötülükler için kullanılan terim.

megāzî *a.* (مغازى) [*Ar.*] **1.** Hz. Peygamber'in savaşlarını konu edinen ve araştıran bilim dalı. **2.** Hadis biliminde, Hz. Peygamber'in savaşlarını konu edinen hadisler.

mehdî *a.* (مهدى) [*Ar.*] Pek çok dinde var olan ve dünyanın son zamanlarında ortaya çıkıp insanlığın maddî ve manevî sıkıntılarını sona erdireceğine ve adaleti sağlayacağına inanılan ve de kurtarıcı gözüyle bakılan din adamı. İslâm dünyasında bu söz, 3. / 9. yüzyıldan itibaren Şiî inancı içinde ***"isnâaşeriyye"*** (*bk.* bu madde) ile yerleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Daha sonra bu inanç, Emevîler ve Abbasîler döneminde de devam etmiştir. Ancak bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmediği gibi hadis kaynaklarının önde gelen iki eserinde, Buhârî ve Muslim'de de bulunmamaktadır.

mehdîlik *a.* *bk.* **mehdî** ve **isnâaşeriyye**

mehir, -hri *a.* (مهر) [*Ar.*] (*ç.* *b.* **emhâr** *ve* **mühûr**) İslâm inancına göre, evlilik sırasında nikâh akdinin sonucu olarak erkek tarafından kadına verilmesi öngörülen ve nikâh bedeli olarak nitelenen para veya mal. Bu konu ile ilgili olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Bakara suresi"*** (2 / 236-237), ***"Nisâ suresi"*** (4 / 4, 24-25), ***"Mâ'ide suresi"*** (5 / 5) ile Hz. Peygamber'in hadislerinde açıklayıcı bilgiler verilmiş; özellikle hadislerde evlenmeyi zorlayıcı nitelikte mehirlerden uzak durulması öğütlenmiştir.

§ *tam.* **mehr-i misl** *a.* (مهرمثل) *fık.* (*emsâl mehir*) Evlenecek kızın babası tarafından veya memleketi halkından akit tarihinde yaş, güzellik, bekâret gibi özellikleri taşıyan kadınların mehrini örnak alma durumu.

mehr-i mu'accel *a.* (مهرمعجل) *fık.* Evlilik sırasında peşin verilen ağırlık veya para için kullanılan terim.

mehr-i mü'eccel *a.* (مهرمؤجل) *fık.* Ayrılık veya ölüm durumunda erkeğin eşine vermeyi taahhüt ettiği nikâh bedeli.

mehr-i müsemmâ *a.* (مهر مسمى) *fık.* Evlenilecek kız için iki tarafın onayı ile belirlenmiş olan mehir.

mehrü'l-bagy *a.* (مهر البغى) *fık.* Fahişeye zina karşılığı verilen para.

mekîl *a.* (مكيل) [*Ar.*] İslâm devletlerinde, kile, şinik gibi hacim ölçüleriyle alınıp satılan mallar. Buna "**keylî**" adı da verilmiştir.

Mekkî *a.* (مكّى) [*Ar.*] 1. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti öncesinde bu şehirde nazil olan ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki sure veya ayetler; *bk.* **sûre 2.** Hz. Peygamber'in Mekke yıllarında ortaya çıkan ve yayılan hadisler.

Mekkî ayetler *a. bk.* **Mekkî**

mekr *a.* (مكر) [*Ar.*] Aldatmak, oyuna getirmek, hile yapmak ve bunları yapanları cezalandırmak anlamında kullanılan dinî terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 42 yerde geçmektedir (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "mkr" maddesi).

mekremetlü *s.* (مكرمتلو) Osmanlı devletinde ilmiyede müderris payesinin resmî unvanı.

mekrûh *s.* (مكروه) [< *Ar.* **kerh**] Sözlük anlamı, *"Sıkıntılı, hoşa gitmeyen, çirkin ve kötü görünen şey."* olan bu söz, şâri' (*bk.* bu madde) in yapılmasında kesin ve bağlayıcı tarzda bir engel görmediği işler, eylemler ve davranışlar için kullanılan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu manada bir ayet, ***"İsrâ suresi"*** (17 / 38) nde yer almaktadır. Hadislerde de bu sözün çok yönlü ele alındığı söz konusudur (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem,* "krh" maddesi).

mektep, -bi *a.* (مكتب) [< *Ar.* **ketb**] İslâm ülkelerinde çocuklara temel eğitim ve öğretimin verildiği yer. Bugünkü anlamıyla bu söz, Osmanlı döneminde 19. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Peygamber döneminden itibaren Arap ülkelerinde bu sözün yerine "**küttâb**" (*bk.* bu madde) teriminin kullanıldığı kaynaklarda zikredilmektedir.

mektûm *a.* (مكتوم) [< *Ar.* **ketm**] Batınî cemaatlerde halktan gizlenen imam.

mektup, -bu *a.* (مكتوب) [< *Ar.* **ketb**] *"Yazılan şey."* anlamındaki bu söz, eski dönemlerden beri insanların birbirleriyle haberleşme vasıtası olarak başvurduğu yazı türü olarak terim niteliği kazanmıştır. Arap edebiyatında bu yazı türü için "**risale, kitab, ahd, kelime, sahife, makale, lisan, vasıyye**" gibi sözler de kullanılmıştır. İslâmiyet öncesinden başlayarak kullanılan bu yazışma türü, Hz. Peygamber'in bizzat kendisi tarafından da kullanılmış; O, özellikle arkadaşlarına, ordu kumandanlarına ve özellikle İslâm'a davet amacıyla yabancı devlet adamlarına pek çok mektup yazdırmıştır. Bun-

lardan en tanınmışı Bizans İmparatoru Herakleios'a gönderdiği yazıdır (*bk.* Buhârî, "**İsti'zân**" bölümü). Sonraki dönemlerde ise "**mektup**" her milletin yazma sanatı içinde başlı başına bir edebî tür kimliğini kazanmış; hatta eski "**inşâ**" (*nesir*) tarzının önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

mekzûb *a.* (مكذوب) [< *Ar.* **kizb**] Hadis biliminde, hadis uyduran ravi veya uydurma olduğu tespit edilen hadis.

melâ' *a.* (ملاء) [*Ar.*] Evrenin içinde dolu olan yer, doluluk anlamında kelâm terimi; "**halâ**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

melâ'ike *a.* (ملائكه) [< *Ar.* **melek**'*in ç. b. olan* **melâ'ik** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] Melekler. *bk.* **melek**

§ *tam.* **melâ'ike-i erba'a** *a.* (ملائكۀ اربعه) Dört melek için kullanılan terim. Bunlar, Cebrail, Mikâil, İsrafil ve Azrail'dir.

melâ'ike-i hazene *a.* (ملائكۀ خزنه) Cennetin kapılarında cennete girecek müminleri ve cehennem kapısında cehennemlik kâfirleri karşılayacak olan meleklere verilen ad. Cenne kapısındakilere "**rıdvân**", cehennem kapısındakilere "**zebânî**" adı verilmektedir. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Zumer suresi***" (39)nin 71 ve 73. ayetlerinde, "***Mü'min suresi***" (40)nin 49. ayetinde ve "***Mülk suresi***" (67)nin 8. ayetinde geçmektedir.

melâ'ike-i keribiyyûn *a.* (ملائكۀ كربيّون) Arşın etrafında dolaşan melekler. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Mü'min suresi***" (40)nin 7 ve 9. ayetlerinde geçmektedir.

melâ'ike-i kirâm *a.* (ملائكۀ كرام) Büyük melekler. Bu melekler, kaynaklarda Cebrail, Mikâil, İsrafil ve Azrâil olarak zikredilmektedir.

melâ'ike-i mu'akkıb *a.* (ملائكۀ معقّب) İnsanları önlerinden ve arkalarından izleyen melekler. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Ra'd suresi***" (13)nin 11. ayetinde geçmektedir.

melâ'ike-i mukarrabûn / mukarrabîn *a.* (ملائكۀ مقرّبون / مقرّبين) Değeri, şerefi ve fazileti bakımından Allah'a en yakın olan melekler. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Nisâ suresi***" (4)nin 172. ayetinde geçmektedir. Bu melekler, Cebrail, Mikâil, İsrafil ve Azrâil olarak zikredilmektedir. *bk.* **kerrûbiyyûn**

melâ'ike-i müheyyime *a.* (ملائكۀ مهيّمه) Bütünüyle ruhtan yaratılmış olan melekler.

melâ'ike suresi *a.* (ملائكه سوره سی) *bk.* ***fâtır suresi***

melâmet *a.* (ملامت) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Ayıplamak, kınamak."* olan bu söz, 3. / 9. yüzyılda Horasan bölgesinde ortaya çıkarak sonradan bütün İslâm dünyasına yayılan ve geniş bir taraftar kitlesi oluşturan bir tarikat için kullanılan ad. Bu tarikatin temel felsefesi Allah tarafından sevilmek, O'nu sevmek ve O'nun yolunda nefsiyle mücahede etmek, bu yolda kendisini kınayan ya da ayıplayanlardan çekinmemek biçiminde ifade edilmiştir. Kaynaklar, bu tarikatin oluşumunu ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Mâ'ide suresi***" (5)nin 54. ayetine dayandırmaktadır. Bu ayette, mealen *"Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse Allah onun yerine sevdiği, onların da Allah'ı sevdiği, müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı acımasız, Allah yolunda cihat eden, kınayan, kınanmasından korkmayan bir kavim getirir..."* denilmektedir.

Melâmî *öz.a. ve s.* (ملامی) [< *Ar.***melâmet**] ***(ç. b.*** **melâmiyyûn)** Melâmiyye tarikatinden olan kimse, *bk.* **Melâmîlik**

Melâmîlik *öz.a.* "**Melâmet**" (*bk.* bu madde) tarikatini benimseyen tasavvuf ehlinin oluşturduğu ve her türlü gösterişten arınmayı, dünya işlerini bir kenara bırakmayı ilke edinen bir tarikat. Kaynaklarda bu tarikatin üç aşama geçirdiği ifade edilmektedir. İlki, "**melâmetiye**" adını taşıyan ve 3. / 9. yüzyılda Horasan bölgesinde ortaya çıkarak sonradan Bağdat merkezli olarak yayılan tarikattir. İkincisi, "**Bayrâmî Melâmîliği**" olarak adlandırılmakta ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin önde gelen müritlerinden olan Ömer Dede Sikkînî ile ilim ehli, takva sahibi Akşemseddin arasında geçtiği rivayet edilen anekdota dayandırılmaktadır. Buna göre Akşemseddin, tarikat ehli bir sufî olan Emir Sıkkînî'nin zikir meclisine katılmamasını görünce onu eleştirmiş ve hırka ile tacını alacağını söylemiş. Bunun üzerine Emir Sıkkînî, bir Cuma namazının ardından cami önünde yaktırdığı ateşe atlamış; hırka ve taç ateşte yanarken Emir Sıkkînî'ye hiçbir şey olmamış. Buna ek bir anekdot ise, Hacı Bayrâm-ı Velî ölüm döşeğinde müritlerinden su istemiş, pek çok mürit su için koşuşturmuş, ancak Hacı Bayrâm-ı Velî sadece Emir Sıkkînî'nin sunduğu suyu içmiş. Bundan dolayı Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ölümünden sonra bu tarikatin mensupları onun ilâhî aşk ve cezbesini temsil eden Emir Sıkkînî'ye bağlanmışlar ve Bayramîlik kolu buradan yayılmıştır. Üçüncü devre ise "**Melâmiyye-i Nûriyye**" adı-

nı almakta ve kurucusu Seyyid Muhammed Nûrü'l-Arabî (öl. 1305 / 1888) ye izafe edilmektedir. Bu kol, daha çok İstanbul merkezli olarak Rumeli bölgesinde, özellikle Manastır, Üsküp, Prizren, Tikveş, Doyran gibi yerleşim yerlerinde tekkeler kurarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır.

Melâmiyye *öz.a.* (ملاميه) *bk.* **Melâmîlik**

mele *a.* (ملاء) [*Ar.*] Allah'ın gönderdiği elçilere veya peygamberlere karşı çıkan inkârcı gruplar.

§ *tam.* **mele'-i a'lâ** *a.* (اعلاء ملاء) [*Ar.*] (*Yüce, en yüksek*) Peygamber ruhları ile yüce meleklerin bulunduğu ulvî topluluk anlamında kelâm terimi.

melek *a.* (ملك) [*Ar.*] (*ç. b.* **melâ'ik, melâ'ike**) Allah katında bulunan, nur olarak yaratılan ve değişik suretlere girebilen ve de duyularla algınamayan varlıkların her biri için kullanılan terim. Meleklere iman, İslâm'ın beş şartından biridir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de çok yönlü olarak tavsif ve tasvir edilen "**melek**"ler, Âdem'in yaradılışından önce var oldukları ve Allah ile konuştukları ("***Bakara suresi***" (2 / 30-34), "***Hicr suresi***" (15 / 28-29); onların yiyip içmedikleri ("***Hûd suresi***" (11 / 69-70); iri cüsseli oldukları ("***Necm suresi***" (53 / 5), "***Tahrîm suresi***" (66 / 6), "***Tekvîr suresi***" (81 / 20), birden fazla kanatlara sahip oldukları ("***Fâtır suresi***" (35 / 1) anlatılmıştır. Ayrıca Allah'ı ululama ("***A'râf suresi***" (7 / 206), "***Enbiyâ suresi***" (21 / 20), O'na secde etme ("***Nahl suresi***" (16 / 49-50), Hz. Peygamber'e salat ve selâm getirme ("***Ahzâb suresi***" (33 / 56) gibi davranışlarda bulundukları ifade edilmektedir. Türlerini ve sayılarını Allah'tan başka kimsenin bilmediği bu varlıkların arasında adı en çok geçen büyük melekler ise şunlardır: Vahiy meleği **Cebrail**, ölüm meleği (melekü'l-mevt) **Azrail**, rızık ve rahmet meleği **Mikâ'il**, ahretin habercisi **İsrafil**.

§ *tam.* **melekü'l-mevt** *a.* (ملك الموت) (*Ölüm meleği*) Azrail.

meleklere iman *a.* İslâm inancında, "**İmânın şartı**" (*bk.* bu madde), yani İslâm'ın temel ilkelerinden olan "**farz**" (*bk.* bu madde) ın şartları içinde yer alan ve altı farzdan oluşan ve de "**amentü**" olarak adlandırılan imanın esaslarından biri olan "*âmentü billâhi ve melâ'iketihi...*", yani "*Allah'a ve meleklerine inandım.*" sözü.

melekût (I) *a.* (ملكوت) [*Ar.*] Evren üzerinde var olduğuna inanılan

ilâhî güç ve bu gücün hâkimiyetini ifade eden terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dört yerde geçmektedir. İkisi, mealen *"Göklerin ve yerin melekûtu."* anlamında ***"En'âm suresi"*** (6) 75. ayette ve ***"A'râf suresi"*** (7) 185. ayette yer almaktadır. Diğer iki yer ise mealen *"her şeyin melekûtu"* anlamında ***"Mü'minûn suresi"*** (23) 88. ayet ve ***"Yâsin suresi"*** (36) 83. ayet olarak karşımıza çıkmaktadır.

melekût (II) *a.* (ملكوت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, gayb âlemini veya vücut mertebelerinden birini anlatmak için kullanılan terim.

Melik *a.* (ملك) [*Ar*] Sözlük anlamı *"Sahip olmak, elinin altında bulundurup tasarruf etmek."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi, bütün evreni ve yaratıkları yöneten."* anlamında olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de kırk yerde Allah'a nispet edilmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, ***el-Mu'cem***, "mlk" maddesi). **"Melik"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). Ayrıca bu isim, birçok hadis mecmuasında yer almakta ve kutsî hadis niteliğinde Allah'a izafe edilmektedir.

memlûk *a.* (مملوك) [*Ar*] Sözlük anlamı *"Malik olmak."* olan bu söz, İslâm dünyasında savaş esirleri veya köleler arasından seçilerek özel eğitimden geçirilen ve sonra saray çevresine veya padişahın muhafız ordusuna alınan ücretli askerler için kullanılan terim. Bu askerler, özellikle beyaz ırktan ve Kafkasya ve Orta Asya topraklarından devşirilmiş "Türk" kavimlerinden seçilmişler, zamanla kendilerine özgü sosyal ve hukukî bir sınıf oluşturmuşlar ve İslâm toplumu içinde siyasî iktidarı ele geçirebilecek güç ve ortamı bulabilmişlerdir.

memnû *a.* (ممنوع) [*Ar*] Yasaklanmış şey. *bk.* **haram**

memtûre *a.* (ممطوره) [*Ar*] İslâm dünyasında İmamiyye Şi'ası içinde yedinci imam olarak kabul edilen Musa el-Kâzım (öl. 183 / 799) ın ölümünden sonra ortaya çıkan bir cemaat. Bu cemaat, uzun süre varlığını sürdürememiş, kendilerine benzer irili ufaklı cemaatlerle ve imamî fırkalarla birlikte unutulmuştur.

menâfi *a.* (منافع) [*Ar.* ***menfa'at***'*ın ç. b.*] *"Menfaatler"* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle bir araya gelerek yeni terkipler oluşturur.

§ *tam.* **menâfi-i âmme** *a.* (منافع عامّه) *fık.* Kamu yararı.

menâfi-i emîriyye *a.* (منافع اميريّه) *fık.* Devlet gelirleri, devletin öşür, haraç, ferağ, intikal harç ve rüsumu, yaylak ve kışlak vergileri gibi pek çok gelirler için kullanılan terim.

menâfi-i hazîne *a.* (منافع خزينه) *fık.* *bk.* **menâfi-i emîriyye**

menâfi-i vakf *a.* (منافع وقف) *fık.* Vakıf mallarından elde edilen faydalar veya menfaatler.

menâkıb *a.* (مناقب) [*Ar.* **menkıbe**'*nin ç. b.*] Hadis kitaplarında, Hz. Peygamberler ile öteki peygamberlerin ve din ulularının hayat hikâyelerini, dine hizmetlerini konu edinen bölümlere verilen ad.

menâkıb-nâme *a.* (مناقب نامه) [< *Ar.* ***menâkıb*** + *F.* ***nâme***] *tas. ed.* Tasavvuf dünyasında velîlerin kerametlerinden, faziletlerinden ve yüce kişiliklerinden söz eden eserler için kullanılan ortak ad.

men-arefe *a.* (من‌عرف) [< *Ar.* ***men*** + ***arefe; "men arefe nefsehu fekad arafe rabbehu"*** *(Kendini veya kendi nefsini bilen Allah'ını da bilir.) (hadis) sözünün kısaltılmış biçimi*] Kendi özünü bilme.

men arefe nefsehu fekad arafe rabbehu *cüm.* (من عرف نفسه فقد عرف ربه) [*Ar.*] *"Kendini veya kendi nefsini bilen Allah'ını da bilir."* anlamında bir hadis olup insanın özünü bilmesi ve bundan hareketle Allah'ını tanıması anlamında terimleşmiş bir söz.

menâsik *ç.a.* (مناسك) [*Ar.***mensek, mensik**'*in ç. b.; teklik biçimi kullanılmaz.*] *fık.* Hac ve umre sırasında yapılan ibadetler ile belirli davranışlar.

§ *tam.* **menâsik-i hâcc** *ç.a.* (مناسك حاج) Hac ibadetini yerine getirirken yapılması gereken işleri ifade eder. Bunlar: 1. Arafat'ta vakfeye durma, 2. Kurban kesme, 3. İhrama girme, 4. O yolda yürüme gibi ibadetler.

menâzil *ç.a.* (منازل) [*Ar.***menzil**'*in ç. b.*] *fık.* Konaklama yerleri.

§ *tam.* **menâzilü'l-*Kur'ân*** *ç.a.* (منازل‌القرآن) ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yedi kısmı anlamında terim. Bu kısımlar şunlar: ***"Fâtiha suresi"*** (2) inden ***"Mâ'ide suresi"*** (5) ne kadar, ***"Mâ'ide suresi"*** (5)nden ***"Yûnus suresi"*** (10) ne kadar, ***"Yûnus suresi"*** (10)nden ***"İsrâ suresi"*** (17) ne kadar, ***"İsrâ suresi"*** (17)nden ***"Şu'arâ suresi"*** (26) ne kadar, ***"Şu'arâ suresi"*** (26)nden ***"Vâkı'a suresi"*** (56) ne kadar, ***"Vâkı'a suresi"*** (56)nden ***"Sâf suresi"*** (61)

ne kadar, *"Sâf suresi"* (61)nden *"Nâs suresi"* (114) ne kadar.

menâzilü'ş-şems ve'l-kamer *ç.a.* (منازلالشمسوالقمر) Güneş'in bir yıl içinde, Ay'ın da bir ay içinde uğradığı yirmi sekiz menzil için kullanılan terim.

mendûb *a.* (مندوب) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı *"Arzu edilen, istenen."* olan bu söz, İslâm fıkhına göre, bağlayıcı olmaksızın şer'an yapılması istenen ve terk edilmesi kınanmayan işler veya davranışlar için kullanılmıştır.

menhî *a.* (منهي) [*Ar.*] *fık.* İslâm dininin yasakladığı şey, yasaklanan bütün maddeler.

menkūl *a.* (منقول) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, *"Bir yerden başka bir yere taşınabilen şey (para, hayvan, elbise, kitap, mobilya v.b.)"* olarak tanımlanan terim.

men lehü'l-diye *a.* (من له الدية) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, diyete uygun kimse. Ölüm veya yaralanma karşılığı alınan malın verileceği kimse.

men lehü'l-emr *a.* (من له الامر) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, emir sahibi kimse.

men lehü'l-istiglâl *a.* (من له الاستغلال) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bir vakfın gelirinin kendisine bırakılan kimse.

men lehü'l-nafaka *a.* (من له النفقة) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, nafakası bir başka kimseye bırakılmış kimse.

men lehü's-süknâ *a.* (من له السكنى) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bir vakıfta oturma hakkı kendisinde bulunan kimse.

Mennân *a.* (منّان) [*Ar*] Sözlük anlamı *"İyilik etmek, nimet vermek, bir iyiliği başa kalkmak."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Allah'ın kullarına olan ihsanının bolluğu ve sayısız nimet verdiği."* anlamında olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a nispet edilmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "mnn" maddesi). **"Mennân"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren sadece İbn Mâce rivayetlerindeki listede yer almıştır (İbn Mâce, "Du'â", 10) ve Allah'ın fiilî sıfatları arasında zikredilmektedir.

mensek *a.* (منسك) [*Ar.*] *fık.* ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ibadet yeri anlamında olmakla beraber, kurban kesilecek yer anlamına da gelmektedir.

mensûh *a.* (منسوخ) [< *Ar.* **nesh**] **1.** Hadis biliminde hükümsüz kılınmış, hükmü kaldırılmış hadis. **2.** Benzer durum, ***Kur'ân*** ayetleri ile sünnetler için de söz konusudur.

menzil *a.* (منزل) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehlinin mertebeleri veya maka-

mı için kullanılan terim, *bk.* **makam**

menzile beyne'l-menzileteyn *a.* (منزلة بين المنزلتين) [*Ar.*] İslâmî inanç ve fırkalardan biri olan "**Mu'tezile**" (*Kader inancını inkâr eden Hak dininden bir fırka*) fırkasının beş inanç üzerine kurduğu ilkelerinden biri, yani iman ile küfür arasında bulunan fasık konum.

merbûb *a.* (مربوب) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında, eğitilmiş anlamında mürit.

merdûd *a.* (مردود) [*Ar.*] Hadis biliminde, zayıf rivayetler.

merdûd hadis *a.* Hadis biliminde, reddedilen ve dinde delil olarak kabul edilmeyen hadisler, "**makbul hadis**" karşıtı.

merdûd rivayet *a. bk.* **merdûd hadis**

merfû *a.* (مرفوع) [*Ar.*] Hadis biliminde, Hz. Peygamber'e nispet edilen söz ve haber.

merfû hadis *a. bk.* **merfû**

merhabâ *a.* (مرحبا) [*Ar.*] Herhangi bir kimse ile karşılaşıldığında huzur, mutluluk, sağlık ve esenlik dilemek amacıyla kullanılan selâmlama sözü. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Sâd suresi***" (38)nin 59 ve 60 ayetlerinde "***lâ merhaben***" (*beddua sözü*) olarak geçmektedir. Hadislerde ise bu sözün, genellikle selâmlama ve esenleme amacıyla kullanıldığı zikredilmektedir. Öte yanda İslâmî Türk edebiyatında na't, mevlit, mi'râciye türü eserlerde Hz. Peygamber'i ululama sözü olarak "**merhabâ**" teriminin sıkça kullanıldığı, hatta buna en çarpıcı örnek olarak Süleyman Çelebi'nin ***Mevlit***'inin "***Merhaba bahri***" gösterildiği söz konusudur.

merhale *a.* (مرحله) [*Ar.*] Yaklaşık bir günlük yol için kullanılan terim.

merhamet *a.* (مرحمت) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*Acıma duygusu, iyilik, lütuf.*" olan bu söz, Allah'ın bütün yaratılmışlara sunduğu lütuf ve ihsanını ifade etmekte, ayrıca insanların da çevresine ve diğer yaratıklara aynı duyarlılıkla acıma duygusunu anlatmak üzere kullanılan terim. Bu söz, dilimizde genellikle "**rahmet**" (*bk.* bu madde) terimi ile birlikte kullanılır. Ancak "**merhamet**", hem Allah'a hem insanlara nispet edilirken "**rahmet**" sadece Allah'a nispet edilmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz, yalnızca "***Beled suresi***" (90 / 17) inde geçmektedir. Hz. Peygamber'in "*İhsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.*" (Buhârî, "Edeb", 18) hadisi hem çok bilinen, hem dilden dile dolaşan, hem de İslâm ahlâkının en güzel örneklerinden biridir.

merhûm *s.* (مرحوم) [*Ar.*] Allah'ın rahmetine kavuşmuş, ölmüş (kimse).

mersiye *a.* (مرثيه) [*Ar.*] *tas. ed.* Din, tarikat ve devlet büyüklerinin ölümü üzerine kaleme alınan kaside tarzı eserler.

mertebe *a.* (مرتبه) [*Ar.*] Makam, rütbe, derece anlamında terim.

§ *tam.* **mertebe-i ahadiyyet** *a.* (مرتبهٔ احديّت) *tas.* **1.** Birliğin ifadesi olan terim. **2.** "**Âlem-i lâhût**" (*bk.* bu madde).

mertebe-i insâniyye *a.* (مرتبهٔ انسانيّه) *tas.* Velilik makamına ermek için aşılması gerekn mertebeler.

mertebe-i ulûhiyye *a.* (مرتبهٔ الوهيّه) *tas.* "**Âlem-i ceberût**" (*bk.* bu madde).

mertebe-i vâhidiyye *a.* (مرتبهٔ واحديّه) *tas. bk.* **mertebe-i ulûhiyye**

merve *a.* (مروه) [*Ar.*] *bk.* **safâ ve Merve**

mervî *a.* (مروى) [*Ar.*] Hadis biliminde, rivayet edilen anlamında terim.

merviyyât *ç. a.* (مرويّات) [*Ar.*] Hadis biliminde, rivayet edilenler veya hadis kitapları ile mecmualar.

Meryem suresi *a.* (مريم سورهسى) [< *Ar. "Sûretü Meryem"* (سورة مريم)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in on dokuzuncu, iniş sırasına göre kırk dördüncü suresi olup ***"Fâtır suresi"*** (35)nden sonra ve ***"Tâhâ suresi"*** (20)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve doksan sekiz âyetten meydana gelmektedir. Adını 16-40. ayetlerde kıssası anlatılan "**Meryem**"den alır. Özünde Allah'ın birliği, peygamberlik, ahret inancı, öldükten sonra dirilme, Allah'ın çocuk sahibi olmaktan ve ortağı bulunmaktan tenzih edilmesi konuları ağır basar. Ayrıca pek çok peygamber kıssası yanında özellikle Meryem ve İsâ kıssası en dikkate değer örneklerdendir. Hz. Peygamber'in ***"Meryem suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4551-4559.

mes *a.* Ev içinde giyilen bir ayakkabı türü. *bk.* **mesh (I)**

mes'â *a.* (مسعى) [*Ar.*] *fık.* Hac ve umre ibadetleri sırasında, Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelme işleminin yapıldığı yer.

mesâ'ib *a.* (مسائب) Hadis biliminde, uydurma hadisler.

mesâ'il *a.* (مسائل) [*Ar.* **mes'ele**'*nin ç. b.*] *"Sorulan ve irdelenen konular veya şeyler."* anlamında fıkıh ve kelâm terimi. Fıkıh dalında hem fetvaya konu olan sorunlar hem de mezhepler içinde veya mezhepler arasında ortaya çıkan sorunlar bu terim ile ifade edilmiştir. Kelâmda ise bu bilimin

maksatları için kullanılmıştır. Klasik kelâmda bu konu, büyük ölçüde ulûhiyet, nübüvvet ve sem'iyyât çerçevesinde odaklaşmışken modern kelâmda dinî dışlama eğilimindeki dünyevî konulara ağırlık verme düşüncesinden kaynaklanan dini yozlaştırma hareketlerine engel olmak için temel İslâmî ilkeler "**zarûrât-ı dîniyye**" (*bk.* bu madde) başlığı altında toplanmaya ve irdelenmeye çalışılmıştır.

mesâlih *a.* (مصالح) [*Ar.* **maslahat**'*ın ç. b.*] Sözlük anlamı *"İyi, uygun, elverişli, maksada uygun olan, yararlı."* olan "**maslahat**" (*bk.* bu madde) teriminin çokluk biçimi olan bu söz, ayet ve hadislerin yorumlanması sırasında ictihat gözetilirken dinî bakımdan muteber kabul edilen faydalar anlamında kullanılmıştır.

§ *tam.* **mesâlih-i mu'tebere** *a.* (مصالح معتبره) Dinin, canın, aklın, neslin, malın korunması konusu.

mesâlih-i mülgā *a.* (مصالح ملغى) Hakkında muteber olmadığına dair şerî bir delil bulunan mesalih. Buna göre, mesalih üzerinde değiştirme yapılamayacağı ve bunlar üzerine hüküm verilemeyeceği söz konusudur.

mesâlih-i mürsele *a.* (مصالح مرسله) *fık.* İnsanlar için yararlı olan ve onların herhagi bir zararara uğramasını ortadan kaldıran, ancak bunların muteber olup olmadığı konusunda delil bulunmayan mesalih.

mesânî *a.* (مثانى) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ayet sayısı yüzden az olan sureler için kullanılan terim.

mesbûk *a.* (مسبوق) [< *Ar.* **sebk**] *fık.* İslâm inacına göre, imamın arkasında cemaatle kılınan namazın ilk rekâtını kaçıran mümin anlamında kullanılan terim. İlk rekâtı kaçıran kimse, imamın selâm vermesinden sonra ayağa kalkarak kaçırmış olduğu rekâtı kendisi tek başına tamamlar.

mescit, -di *a.* (مسجد) [< *Ar.***sücûd**] (*ç. b.* **mesâcid**) Sözlük anlamı, *"Secde edilen yer."* olan bu söz, Müslümanların bireysel veya toplu olarak ibadet ettikleri camiden küçük ibadet yeri. *bk.* **câmi** ***Kur'ân-ı Kerîm***'de çokluk biçimiyle birlikte yirmi sekiz yerde geçen "**mescid**", ibadet, zikir, dua, eğitim-öğretim, sosyal dayanışma ve kaynaşma, kardeşlik, birlik ve beraberlik mekânı olarak İslâmiyet'in sembolü konumundadır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki mescidin adı özellikle zikredilmiştir (***Bakara suresi***, 2 / 144, 149; ***İsrâ suresi***, 17 / 1); bunlardan biri "**Mescidü'l-Harâm**" (*bk.* bu madde), öteki

"**Mescid-i Aksâ**" (*bk.* bu madde) dır. Hz. Peygamber ilk mescidi hicret sırasında Medine yakınlarında konakladığı Kubâ'da yaptırmıştır. Daha sonra yapımında bizzat kendisinin de çalıştığı ve Medine'de inşa ettirdiği "**mescid-i nebevî**" (*bk.* bu madde) Müslüman dünyasının kutsal yerleri arasında sayılmıştır.

§ *tam.* **Mescid-i Aksâ** *a.* (مسجد اقصى) (*en uzak mescit*) Kudüs'te bulunan ve Müslümanların ilk kıblesi ve de kutsal sayılan üç mescitten biri.

mescid-i cin *a.* (مسجد جن) Mekke'de cinlerin Hz. Peygamber'den ***Kur'ân-ı Kerîm*** dinledikleri ve Müslüman oldukları yere ("***Cin suresi***" (72 / 1 ve 16. ayetler) 18. yüzyılda yapılan cami için kullanılan ad.

mescid-i kıbleteyn *a.* (قبلتين مسجد) (*iki kıbleli mescit*) Hz. Peygamber'in "***Bakara suresi***" (2)nin 144. ayeti uyarınca kıblesini "**Mescid-i Aksâ**" (*bk.* bu madde)dan Kâbe'ye çevirerek içinde öğle ve ikindi namazlarını kıldırdığı Medine'deki Benî Selime Mescidi'ne verilen ad ve bu olay için kullanılan terim.

mescid-i nebevî *a.* (نبوى مسجد) (*Peygamber mescidi*) Medine'de Hz. Muhammed'in yaptırdığı ve içinde kabrinin de bulunduğu mescit.

mescid-i takvâ *a.* (تقوى مسجد) (*takva mescidi*) Takva yeri.

mescidü'l-harâm *a.* (الحرام مسجد) Mekke'de, ortasında Kâbe bulunan ve yeryüzünde en eski ve en büyük ibadet evi olan mekân.

Mesed suresi bk. Leheb suresi

mesh (I) *a.* (مسح) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre, abdest alırken veya teyemmüm yaparken mest, sargı ve benzeri bazı organların üzerinden yapılan hükmî temizlik. Bir gün boyunca alınan abdestler sırasında ayakları tekrar yıkamak, sargı veya bezleri her seferinde çıkararak yeniden yıkamak gereksiz görülmüştür.

mesh (II) *a.* (مسخ) [*Ar.*] Allah'ın inkârcı bazı kimselerin şekillerini ve ahlâkını çirkin bir duruma dönüştürmesi için kullanılan ***Kur'ân*** terimi.

mesîh *a.* (مسيح) [*Ar.*] Bazı dinlerde dünyanın sonuna doğru gelmesi beklenen kurtarıcı, İslâmiyet'te ise Hristiyanlıkta olduğu gibi Hz. İsâ'nın ölümünden sonra dirilişi üzerine değil doğumundan itibaren onun için kullanılan terim.

mesmû *a.* (مسموع) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hocadan semâ veya

kırâat yöntemi ile öğrenilen hadisler.

mesnevî *a.* (مثنوى) [*Ar.*] **1.** *ed.* Divan edebiyatında her beyti kendi arasında kafiyeli ve aynı vezinli uzun manzum hikâye. **2.** Mevlâna'nın ünlü eserinin adı.

mesnevî-hân *s.* (مثنويخوان) [< *Ar.* ***mesnevî*** + *F.****hân***] Mevlâna'nın "***Mesnevî***" adlı eserini okuyan ve okutan uzman kişi.

mesneviyyât *ç.a.* (مثنويات) [*Ar.* ***mesnevî'nin*** *ç. b.*] Mesnevîler

mesrûk *a.* (مسروق) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin bilinen bir ravîsi dışında başka bir kimseye nispet edilmesini ifade eden terim.

mest *a.* Türkçede "**mes**" de denilen ve ev içinde giyilen bir ayakkabı türü. *bk.* **mesh (I)**

mestûr (I) *a.* (مستور) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin ravîsi için kullanılan bu terim, kendisinden iki veya daha fazla güvenilir ravî rivayette bulunmasına karşın hadis rivayetiyle fazla uğraşmadığı için hadis bilimi çevrelerince pek tanınmayan ravî için kullanılmıştır.

mestûr (II) *a.* (مستور) [*Ar.*] İsmailiyye tarikatinde, bazı siyasî ve sosyal durumlardan dolayı mezhep ileri gelenlerince şahsı ve yeri bilinmesine karşın düşmanlarından veya yoğun ilgiden dolayı gizlenmiş veya gizli kalması gerekli görülmüş imamlar.

meşâ'ir *ç.a.* (مشاعر) [*Ar.***meş'ar**'*ın ç. b.*] Hac töreninde yapılması gerekenler veya durulması gereken yerler.

§ *tam.* **meşâ'irü'l-hacc** *ç.a.* (مشاعرالحج) Hac töreni sırasında durulması gereken yerler.

meş'ar *a.* (مشعر) [*Ar.*] (*ç. b.* **meşâ'ir**) Hac töreninde durulacak yer.

§ *tam.* **meş'arü'l-harâm** *a.* (مشعرالحرام) Hac töreni sırasında Kâbe'de durulacak yer anlamında terim. Burada haccın gereklerinden olan gecelemek, vakfe yapmak, namaz kılıp dua etmek, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Bakara suresi***" (2)nin 198. ayetinde mealen "*Arafat'tan ayrılıp topuluca gittiğinizde Meş'ar-ı Harâm'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın...*" biçiminde ifade edilmiştir.

meşâyîh *ç.a.* (مشاييخ) [*Ar.***şeyh**'*in ç. b.*] Şeyhler, ulular.

meşhed (I) *a.* (مشهد) [< *Ar.* **şahâdet**] Hazır olunacak yer veya meclis anlamında terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bir yerinde "***Meryem suresi***" (19)nin 37. ayetinde "***meşhedi yevmin azîm...***" (*toplanılacak, hazır olu-*

nacak büyük gün...) biçiminde geçmektedir.

§ *tam.* **meşhed-i yevm** *a.* (يوم مشهد) Kıyamet günü.

meşhed-i hüsn *a.* (مشهد حسن) Allah'ın güzelliğinin tecellisi olmasından dolayı bu âlem için kullanılan terim.

meşhed (II) *a.* (مشهد) [*Ar.*] İslâm inancına göre, din ulularının veya topluma mal olmuş din veya devlet büyüklerinin şehit düştüğü ya da defnedildiği yer. *bk.* **mezarlık**

meşhûd *a.* (مشهود) [*Ar.*] **1.** "*Şahit olunan veya şahadet edilecek...*" anlamında terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de kıyamet gününde, bütün insanların hazır bulunacağı ve melekler ile insanların uzuvlarının yaptıkları ameller için şehadet edeceği gün anlamında **"yevm-i meşhûd"** ("***Hûd suresi***" (11 / 103) terimi kullanılmıştır. **2.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bir yerinde "***İsrâ suresi***" (17)nin 78. ayetinde sabah namazı için kullanılan terim.

meşhûr *a.* (مشهور) [*Ar.*] Hadis biliminde, her dönemde en az üç kişinin rivayet etmiş olduğu hadis.

meşhûrât *a.* (مشهورات) [*Ar.*] Toplum fikir hayatında büyük çoğunluğun doğruluğunu kabul ettiği hükümler anlamında kelâm terimi.

meşhûr hadis *a.* "*Çok tanınmış hadis.*" anlamında, her aşamada, ravîleri üçten aşağı düşmeyen hadisler, **müstefîz hadis.**

meşhûr sünnet *a.* Hz. Peygamber'den bir veya iki ya da tevatür sayısına ulaşmamış sayıda sahabe tarafından rivayet edilmiş sünnet.

meşî'et *a.* (مشيئت) [*Ar.*] Buyrukları, verdiği hükümler ve eylemleri bakımından hür olduğunu ifade eden Allah'ın sübutî sıfatları.

meşîhat *a.* (مشيخت) [*Ar.*] **1.** Şeyhülislâm makamı. **2.** Şeyhlik, ululuk.

§ *tam.* **meşîhat-i İslâmiyye** *a.* (مشيخت اسلاميه) İslâmiyet'in en büyük dinî makamı, şeyhülislâmlık.

meşiyyet *a.* (مشيّت) [*Ar.*] *tas.* İrade gücü anlamında tasavvuf terimi.

§ *tam.* **meşiyyet-i ilâhiyye** *a.* (مشيّت الهيّه) *tas.* İlâhî güç.

meşk *a.* (مشق) [*Ar.*] Hüsn-i hat, tezhip ve dinî musikî gibi İslâmî sanatların eğitim ve öğretimi yöntemlerini ifade eden terim.

meşkûk *a.* (مشكوك) [*Ar.*] Hadis biliminde, kime nispet edildiği bilinmeyen hadis.

meşreb *a.* (مشرب) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, tarikate yeni girmiş veya yol almış bir sufînin yaşayış, anlayış ve hayatı uygulayış biçimi.

meşrû *a.* (مشروع) [*Ar.*] *fık.* Din, mezhep, siyasî düzen, ideoloji ve ahlâkî sistemler gibi değerlerin sosyal ve toplumsal değer yargılarıyla uyuşması veya örtüşmesi konusu.

meşrûbât-ı kü'ûliyye *a.* (مشروبات كؤوليّه) [*Ar.*] *fık.* Alkollü içecekler.

meşrûbât-ı müskire *a.* (مشروبات مسكره) [*Ar.*] *fık.* Sarhoşluk veren içkiler.

meşrû müdafaa *a. huk.* Bir kimsenin kendisine karşı haksız ve kanunsuz yapılan bir saldırıdan korunmak için ani ve zorunlu tepki göstermesi veya ondan kurtulmak için belirli ölçüde ve oranda güç kullanmasını ifade eden terim.

meşrûtun leh *a.* (مشروطله) [*Ar.*] *fık.* Bir vakfın menfaatleri kendisine şart olunan kimse.

meşveret *bk.* **şûrâ**

meşyeha *a.* (مشيحه) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir ravînin hadis aldığı hocalarını ve onlardan aldığı hadisleri topladığı kitabı.

metâ *a.* (متاع) [*Ar.*] (*ç. b.* **emti'a**) **1.** Dünyada insanın elde edip yararlanması için kullanılan her türlü maddî değer ya da ihtiyaç maddeleri. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de otuz beş ayette geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "met'a" maddesi.) **2.** *fık.* Giyim kuşam, mefruşat, süs eşyası gibi insanların sosyal ve günlük ihtiyaçlarını doğrudan karşılayan mallar için kullanılan fıkıh terimi.

metâf *a.* (مطاف) [*Ar.*] *"Tavaf edilen yer."* anlamında ve "**mescidü'l-harâm**" (*bk.* bu madde) içerisinde bu ibadet için ayrılan yere verilen ad ve bu yer için kullanılan terim

metafizik *a.* Hayat ve varlığı konu edinen, yine hayat ve varlık sonrası ya da fizik veya tabiat ötesi sebepler ile bilginin ilkelerini gündeme alan ve araştıran bilim dalı ya da felsefe kolu.

metâvile *a.* (متاوله) [*Ar.*] Lübnan'da yerleşik hayatta, özellikle de büyük şehirlerin varoşlarında bulunan ve İmâmî İsnâaşerî Şiileri için o bölgede kullanılan ad.

Metîn *a.* (متين) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Sağlam, kuvvetli, dayanıklı."* olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Çok kuvvetli, çok dayanaklı."* anlamında olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir yerde ***"Zâriyât suresi"*** (51)nin 58. ayetinde mealen *"Gerçekten rızık veren, güç ve kuvvet sahibi, metîn olan ancak Allah'tır."* ibaresiyle Allah'a

nispet edilmektedir. “**Metîn**” adı, Allah’ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, “Da'avât”, 82; İbn Mâce, “Du’â”, 10). Ayrıca bu isim, Peygamberimizin bir hadisinde İslâm dininin bir vasfı olarak ifade edilmiştir (*Müsned*, III, 199). Yine bu terim, “**kudret**” sıfatıyla Allah’ın zatî-subutî sıfatları içinde sayılmaktadır.

metîn *a.* (متين) [*Ar.*] (*ç. b.* **mütûn**) Hadis biliminde, hadisin senedinin ardından gelen, sünnet veya hadis tanımının çerçevesine giren Hz. Peygamber’in sözü veya davranışını anlatan söz veya ifade.

metrûk *a.* (متروك) [*Ar.*] Hadis biliminde, yalan söylemekle suçlanan bir ravîyi ve onun tek başına naklettiği rivayeti ifade eden terim.

metrûk hadis *a. bk.* **metrûk**

me'vâ cenneti *a. bk.* **cennetü’l-me'vâ**

mevâcib *a.* (مواجب) [*Ar.*] Osmanlı devleti döneminde yeniçerilere üç ayda bir ödenen maaş.

mevâli *a.* (موالي) [*Ar.* **mevlâ**’*nın ç. b.*] İslâm dünyasında, Arap olmayan Müslüman halk. Buna karşın bu söz, ***Kur’ân-ı Kerîm***’de “***Meryem suresi***” (19)nin 5. ayetinde “*akraba*” anlamında, “***Ahzâb suresi***” (33)nin 5. ayetinde “*dostlar*” anlamında, “***Nisâ suresi***” (4)nin 33. ayetinde “*mirasçılar*” anlamında kullanılmıştır.

§ *tam.* **mevâli’l-i'tâka** *a.* (موالي الاعتاقة) Savaş yoluyla elde edilen kölelerin daha sonra efendileri tarafından azat edilmesi veya serbest bırakılması durumu veya işi.

mevâli’l-İslâm *a.* (موالي الاسلام) Savaş yoluyla fethedilen ülkelerin halkından köle olmayıp bir Arap kabilesinin himayesine giren ve İslâmiyeti kabul eden ve de Arap olmayan halk.

mevâli’l-ahd *a.* (موالي العهد) *bk.* **mevâli’l-İslâm**

mevâli’l-muvâlât *a.* (موالي الموالات) *bk.* **mevâli’l-İslâm**

mevâli’t-tibâ'a *a.* (موالي التباعه) *bk.* **mevâli’l-İslâm**

mevâlîd *ç.a.* (مواليد) [*Ar.***mevlûd**’*un ç. b.*] Var olanlar, yaratılmışlar.

§ *tam.* **mevâlîd-i selâse** *ç.a.* (مواليد ثلاثه) (*Üç yaratılmış şey*) Cemâdât, nebâtât, hayvanât.

mevâlîd-i siflî *ç.a.* (مواليد سفلى) *bk.* **mevâlîd-i selâse**

mevbikāt *ç.a.* (موبقات) [*Ar.* **mevbik**’*in ç. b.*] “*Tehlikeli yerler.*” anlamındaki bu söz bazı kelime veya terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **mevbikāt-ı seb'a** *ç.a.* (موبقات سبعه) *"Yedi büyük günah"* için kullanılan terim. Bu yedi günah ise şunlar: **1.** Allah'ı inkâr, **2.** İnsan öldürme, **3.** Yetim malı yeme, **4.** Savaştan kaçma, **5.** Namuslu kimselere (*özelikle kadınlara*) iftira etme, **6.** Büyücülük yapma, **7.** Tefecilik yapma.

mevcûd *a.* (موجود) [*Ar.*] Bütün evrende var olan şey, yaratılmışlar, varlıklar, **"ma'dûm (I)"** karşıtı.

mevkūf *a.* (موقوف) [*Ar.*] Hadis biliminde, sahabenin sözü, eylemi ve davranışı anlamında kullanılan terim.

mevkûfun aleyh *a.* (موقوف عليه) [*Ar.*] *fık.* Bir vakfın menfaatleri kendisine şart olunma durumu.

mevkûlun ileyh *a.* (موقول عليه) [*Ar.*] *fık.* Bir işe vekil tayin edilen kimse.

mevkūf hadis *a. bk.* **mevkūf**

Mevlâ *a.* (مولا) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Bir kimsenin yakın dostu, yardımcısı."* olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"Sevme, koruma, yardım etme, himayesi altına alma."* gibi anlamlarda Allah'a nispet edilmektedir. Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede yer almayan bu söz, İbn Hacer el-Askalânî tarafından **"esmâ' ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*) içinde gösterilmiştir.

mevlâ *a.* (مولا) [*Ar.*] (*ç. b.* **mevâlî**) **1.** *fık.* Kul, köle veya cariye azat eden efendi veya sahip. **2.** *fık.* Azat edilen köle veya **"velâ"** (*bk.* bu madde) sözleşmesinin taraflarından biri için kullanılan terim. **3.** *tas.* Tasavvuf ehli arasında şeyh, pir, mürşit veya velî için kullanılan terim.

mevlânâ *a.* (مولانا) [*Ar.*] **1.** *"Efendimiz, büyüğümüz."* anlamında bir terim. **2.** Ulu kişi, hazret.

mevle'l-islâm *a.* (مولى الاسلام) [*Ar.*] Kendisi veya dedelerinden birisi bir zatın teşvikiyle Müslüman olan kimse.

mevle'l-itâka *a.* (مولى العتاقه) [*Ar.*] Özgürlüğüne kavuşturulmuş veya birini azat etmiş kimse.

mevle'l-musâhabe *a.* (مولى المصاحبه) [*Ar.*] Eğitim öğretim veya çalışma amacıyla birinin yanında bulunan kimse.

mevle'l-muvâlât *a.* (مولى الموالات) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, Bir gayrimüslimin iman ederek bir Müslüman ile ihtiyaç olursa Müslüman'ın diyet borcunu ödemesi, buna karşılık kendisine mirasçı olması konusunda yapılan bir anlaşma. Bu, bir anlamda yeni girdiği bir Müslüman çevrede kendisine yardımcı ve destekçi bulma anlaşması olarak da nitelenegelmiştir.

mevle'r-rahm *a.* (مولى الرحم) [*Ar.*] Bir kabilenin azatlı kölelerinden biri ile evlenen azatlı köle.

Mevlevî *s. ve a.* (مولوى) [*Ar.*] Hz. Mevlâna'nın izinde olanların kurduğu tarikat. *bk.* **Mevleviyye**

mevlevîhâne *a.* (مولويخانه) [< *Ar.* ***mevlevî*** + *F.****hâne***] Mevlevî tekkesi veya **"mevleviyye"** tarikatine ait zaviye, dergâh ve asitâneler.

Mevlevîlik *s. ve a. bk.* **Mevleviyye**

Mevleviyye *s. ve a.* (مولويه) [*Ar.* **mevlevî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] Mevlânâ Celâled-din-i Rûmî (öl. 672 / 1273) 'ye nispet edilen ve onun ölümünden sonra Hüsameddin Çelebi (öl. 683 / 1284) ve oğlu Sultan Veled (öl. 712 / 1312) in öncülüğü ve girişimleriyle Anadolu'da oluşturulan ve hızla yayılan, temelde zikir, sema ve sohbet meclisleriyle aşk ve cazibesini genişleten, Sultan Veled'in oğlu Ulu Arif Çelebi (öl. 719 / 1320)nin tarikatin başına geçmesiyle Konya'daki Dergâh'ın dışında Sivas, Tokat, Bayburt, Erzurum, Tebriz, Irak, Kastamonu, Kütahya, Denizli gibi Anadolu Selçuklularının merkezî bölgelerinde şubeler oluşturan; 14. yüzyılın başından itibaren kuruluşunu tamamlayarak büyük bir tarikat konumunu alan dinî ve sufî teşkilâtın adı ve bu tarikat için kullanılan terim.

mevleviyyet *a.* (مولويت) [*Ar.*] **1.** *bk.* **Mevleviyye 2.** Osmanlı ilmiye sınıfında yüksek dereceli kadılar veya müderrislik sonrası kişilere verilen bir rütbe.

mevlidiyye *a.* (مولديّه) [< *Ar.***velâdet**] İslâmî edebiyatta, özellikle Mağrib ve Endülüs bölgesinde 5. / 11. yüzyıldan başlayarak Hz. Peygamber'in doğum yıldönümleri münasebetiyle sultan saraylarında düzenlenen törenlerde okunmak üzere saray şairleri tarafından kaleme alınıp okunan ve muhteva bakımından öteki mevlid metinlerine benzeyen övgü şiirleri için kullanılan terim. Bu tür övgü şiirlerine ***"mîlâdiyye, îdiyye, mûlûdiyye"*** gibi adlar da verilmiştir.

mevlit, -di *a.* (مولد) [< *Ar.***velâdet**] (*ç. b.* **mevâlid**) *"Doğum yeri ve zamanı."* anlamındaki bu terim, İslâm edebiyatı ve sanatında Hz. Muhammed'in doğumunu anlatan eserlere ve her yıldönümünde yapılan törenlere verilen ad için kullanılmaktadır. Bu konuda en tanınmış ve kendisinden sonra yazılanlara kaynaklık etmiş eser, Süleyman Çelebi (öl. 752 / 1351)nin asıl adı ***Vesîletü'n-Necât*** (*kurtuluş yolu*) olan ***Mevlid***'idir.

mevlithan *a.* (مولد خوان) [< *Ar.* ***mevlid*** + *F.****hân***] **"Mevlid"** (*bk.* bu madde) manzumesinin her

bölümünü bestelenmiş biçimiyle okuyan uzman kimse, musıkîşinaş veya hafızlar.

mevlit kandili *a.* Hz. Muhammed'in 571 yılının kamerî aylardan rebi'ü'l-evvelin on ikinci gecesinde gerçekleşen doğum gününü anmak, o mübarek geceyi ibadetle geçirmek anlamında kullanılan terim.

mevsûl *a.* (موصول) [*Ar.*] *bk.* **muttasıl**

mevsul hadis *a. bk.* **muttasıl**

mevt *a.* (موت) [*Ar.*] *"Ölüm."* anlamındaki bu söz, insanın dünya hayatının sona ermesini ifade eder. Bu sözün en çarpıcı ifadesi ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevt"*** (***Âl-i imrân suresi***, 3 / 185) olarak karşımıza çıkmaktadır; yani *"Her nefis ölümü tadacaktır." bk.* **ölü**

§ *tam.* **mevt-i ahdar** *a.* (موت اخضر) (*yeşil ölüm*) *tas.* Nefsin tutkularına dur demek, nefse hâkim olmak.

mevt-i ahmer *a.* (موت احمر) (*kırmızı ölüm*) *tas.* İbadete ve taata düşkün olma.

mevt-i ebyaz *a.* (موت ابيض) (*beyaz ölüm*) *tas.* Açlık ile nefsi terbiye etme.

mevt-i esved *a.* (موت اسود) (*siyah ölüm*) *tas.* Fenafillah mertebesine ulaşma, Hak yolunda cefaya katlanma.

mevt-i hakîkî *a.* (موت حقيقى) **1.** Organlardan birinin yetersizliği sonucu olan ölüm. **2.** *huk.* Miras bırakan kimsenin gerçekten vefat etmiş olması durumu.

mevt-i hükmî *a.* (موت حكمى) *huk.* Ortadan kaybolan kimsenin vefatına hâkimin karar vermesi işi veya durumu.

mevt-i irâdî *a.* (موت ارادى) (*isteyerek ölüm*) *tas.* Ölmeden önce ölüme nefsi hazırlama.

mevt-i takdîrî *a.* (موت تقديرى) *huk.* Düşük durumunda olan ve gurre (*beş yüz şer'î dirhem*) ödenmesi gereken ceninin sanki sağken öldürülmüş gibi sayılması durumu.

mev'ûde *a.* (موئوده) [*Ar.*] İslâmiyet öncesi, Câhiliyye döneminde diri diri toprağa gömülen kız çocuğu.

mevzû *a.* (موضوع) [*Ar.*] Hadis biliminde, Hz. Peygamber'e ait olmayan, ancak O'nun dilinden çıkmış gibi gösterilen uydurma hadisler.

§ *tam.* **mevzû'u'l-isnâd** *a.* (موضوع الاسناد) Geçerliliğini sağlamak amacıyla zayıf olan senedin yerine sahih bir sened bulup ona nispet edilen hadis.

mevzû'u'l-metn *a.* (موضوع المتن) Hadis biliminde, metni önceki peygamberlerin,

bilge kişilerin veya uyduran kişinin kendi sözlerinden alınarak Hz. Peygamber'e isnat edilen hadis.

mevzû'ât *a.* (موضوعات) [*Ar.* **mevzû'** *un ç. b.*] Hadis biliminde, Hz. Peygamber'e ait olmayan, ancak O'nun dilinden çıkmış gibi gösterilen uydurma hadisleri bir araya getiren kitaplar.

mevzû hadis *a. bk.* **mevzû**

mey *a.* (مى) [*F.*] *tas.* Tasavvuf inancında, sufîyi kendinden geçiren ilâhî aşk. *bk.* **sekr**

meyhane *a.* (ميخانه) [< *F.* ***mey*** + ***hâne***] *tas.* Tasavvuf dünyasında "**mürşid-i kâmil**" (*bk.* bu madde) in gönlü.

meyt *a.* (ميت) [*Ar.*] *bk.* **ölü**

meyyit *a.* (ميّت) [*Ar.*] *bk.* **ölü**

meyte *a.* (ميته) [*Ar.*] İslâm inancına göre, eti yenilebilir olmasına karşın dinî usullere göre kesilmemiş hayvan. Bu tür hayvan etinin yenmesi ve akde konu olması dinen haram kılınmıştır.

mezâhîb *a.* (مذاهيب) [*Ar.* **mezheb**'*in ç. b.*] *bk.* **mezhep**

mezâlim *a.* (مظالم) [*Ar.*] İslâm devletlerinde en yetkili idârî ve adlî yargı ya da denetleme kurumları.

mezâmîr *ç.a.* (مزامير) [*Ar.***mizmâr, mezmûr**'*un ç. b.*] Davut peygambere inen *Zebur*'un bölümlerinin adı.

§ *tam.* **mezâmîr-i Dâvud** *ç.a.* (مزامير داود) *Zebûr*'un âyin sırasında musıkî ile söylenen surelerinin adı.

mezâr *a.* (مزار) [*Ar.*] *bk.* **kabir**

mezârlık *a.* Ölülerin gömüldüğü yer, "**kabir**" (*bk.* bu madde), **medfen, makber, makbere.** Arapça "**mezâr**" sözüne "**-lık**" yapım ekinin getirilmesi ile oluşturulan bu yer adı Türkçede yaygın olarak kullanılmakta; önemli din ve devlet adamlarının gömüldüğü yere "**ravza, meşhed, kubbe, türbe, kümbet**" (*bk.* bu maddeler) adı verilmekte; cami, tekke, türbe gibi yapıların bitişiğinde yer alan mezarlıklara ise "**hazîre**" (*bk.* bu madde) denilmektedir.

mezhep, -bi *a.* (مذهب) [< *Ar.***zehâb**] (*ç. b.* **mezâhib**) Bir dinin inanç esaslarını ve uygulama yöntemlerini iyi anlama, anlatma ve yorumlama konusunda kendine özgü ilkeleri, sistemleri ve usulleri bulunan dinî düşünce hareketi, ekolü veya sistemi. İslâmiyetin kabulünden ve özellikle Hz. Peygamber'in ölümünden sonra ortaya çıkan ve canlanan pek çok zümre olmuş; ancak bunlar dini aşan nitelikte olmayıp tam tersine İslâm'ın inanç ve siyaset sisteminin yer-

leşmesine katkıda bulunmuşlar, hatta İslâm'ı anlama ve uygulamada yol gösterici bir ekol kimliği kazanmışlardır. Nitekim bu hareketlerin neticesinde oluşan ve kesin kimliğini kazanan dört büyük mezhep, **"Hanefî Mezhebi, Mâlikî Mezhebi, Hanbelî Mezhebi, Şâfiî Mezhebi"** (*bk.* bu maddeler) günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. İslâm inancı çerçevesinde mezhepler, itikadî ve amelî (veya fıkhî) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İtikadî mezhepler arasında genellikle **Mürci'e, Mu'tezile, Şi'îlik (Zeydiyye, İsmâ'iliyye, İmâmiyye), Eş'âriyye, Mâtüridiyye** (*bk.* bu maddeler) sayılmıştır. Amelî veya fıkhî mezhepler olarak **Hanefî Mezhebi, Mâlikî Mezhebi, Hanbelî Mezhebi, Şâfiî Mezhebi, Ca'feriyye Mezhebi"** (*bk.* bu maddeler) kabul edilmiştir.

§ *tam.* **mezheb-i cedîd** *a.* (مذهب جديد) İmam Şafiî'nin Mısır'a geldikten sonra oluşturduğu mezhep.

mezheb-i kadîm *a.* (مذهب قديم) İmam Şafiî'nin Mısır'a gelmeden önce savunduğu görüşlerinin oluşturduğu mezhep

meziy *a.* (مزئ) [*Ar.*] *fık.* Görme, dokunma veya düşünme etkisiyle erkeklerin tenasül uzvundan gelen ince beyaz sıvı. Bu sıvının gelmesi kişiyi cünup etmemekle birlikte abdesti bozar. Namaza veya abdestin gerekli olduğu ibadete başlamak için gusül gerekmez, ancak abdest tazelemek uygun görülmektedir.

mezmûr *a.* (مزمور) [*Ar.*] İslâm bilginlerince Dâvud peygambere ve onun kitabı olan **"Zebûr"** (*bk.* bu madde) içinde bulunan ilâhî, dua ve münacatlara verilen ad.

mısbâh *a.* (مصباح) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında çerağ ve kandil için kullanılan terim.

Mısrıyye *a.* (مصريّه) [*Ar.*] Halvetiyye tarikatinin Niyazî-yi Mısrî (öl. 1105 / 1694) 'ye nispet edilen kolu için kullanılan ad.

Mızraklı ilmihâl *a.* İslâm inancı çerçevesinde, Osmanlı dinî öğretiminin önemli bir yöntemi olan ***"ilmihâl"*** (*bk.* bu madde) geleneğinin ilk örnekleri arasında yer alan anonim eserler ve öğretim tarzı için kullanılan terim. İlk örneklerinin 16. yüzyıldan başlayarak düzenlendiği bilinen bu öğretici eserlerde, genellikle abdest, gusül, teyemmüm, namaz, oruç, hac ibadeti yanında Allah'ın isim ve sıfatları, peygamberlerin sıfatları, kitaplara ve meleklere iman, elli dört farz, küfür ve şirk konuları işlenmektedir.

Mi'cen *a.* (معجن) [*Ar.*] Kâbe'nin kuzeydoğusu duvarının önünde

Rüknülırâkî ile Kâbe'nin kapısı arasındaki çukur yer için kullanılan ad.

Miftâhü'l-Cenne *a.* (مفتاح الجنّة) [*Ar.*] ***Mızraklı ilmihâl***'in Arapça adı. *bk.* ***Mızraklı ilmihâl***

mihne *a.* (محنه) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Şiddet, sıkıntı, belâ, eziyet, zahmet, işkence."* olan bu terim, Abbasî halifelerinden bir kısmının (özellikle de Me'mûn ve Mu'tasım döneminde) ***"Halku'l-Kur'ân"*** (***Kur'ân****'ın mahlûk olması, yani yaratılmış olması*) meselesinde önde gelen bazı bilim adamlarını sorguya çekerek eziyet etmeleri ve işkenceye tabi tutmaları konusu ve olayları için kullanılan. İslâm âlimlerinin önde gelen Ahmed b. Hanbel, Ebû Muslim, Ahmed ibn Devrâkî, Yahya ibn Main gibi fıkıh ve kelâm bilginleri ***"Kur'ân****'ın mahlûk olması, yani yaratılmış olması*" konusuna karşı çıkmışlar, ***"Kur'ân****'ın vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e indirilmesini*" savunmuşlar, bu görüşlerinden dolayı da ağır işkenceler ve eziyetler görmüşlerdir. Daha sonra itidara gelen Mütevekkil, bu tartışmaları yasaklayarak konunun kapanmasını sağlamıştır.

mihrâp, -bı *a.* (محراب) [*Ar.*] İslâm mimarî sanatında cami, mescit ve benzeri namaz kılınan mekânlarda kıbleye doğru durulan yer ve imamın namaz kıldırırken duracağı yer. Cami ve mescitlerin bu yerlerinin üzerinde, genellikle ***"Bakara suresi"*** (2)nin 144. ayetindeki "... ***fevelli vecheke şatre'l-mescidi'l-harâm***..." ibaresi veya ***"Âl-i İmrân suresi"*** (3)nin 37. ayetindeki "... ***küllemâ dehale aleyhâ zekeriyye'l-mihrâbe***..." ibaresi yazılıdır.

Mîkâ'îl *öz.a.* (ميكائيل) [*Ar.*] Allah'ın verdiği rızık ile ilgilenen ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de mealen *"Kim Allah'a, meleklerine, rasullerine, Cebrâil ve Mikâil'e düşman olursa bilmelidir ki Allah kâfirlerin düşmanıdır."* (***"Bakara suresi"*** (2 / 98) biçiminde adı geçen dört büyük melekten biri.

mîkāt (I) *a.* (ميقات) [*Ar.*] Hac ve umre ibadeti için ihrama girilecek yer ve zaman.

mîkāt (II) *a.* (ميقات) *bk.* **ilm-i mîkāt**

milâdî takvîm *a.* İsâ'nın doğumunu esas alan ve "1 Ocak"ı yılın ilk günü kabul eden takvim.

mîlâdiyye *a.* (ميلاديّه) [*Ar.*] *bk.* **mevlidiyye**

milel ve nihal *a.* (ملل و نحل) [< *Ar.* **milel** ***"millet"*** *("din ve şeriat" anlamında) in ç. b.;* **nihal** ***"nihle"*** *("dinî zümre, mezhep" anlamında)nin ç. b.]* İslâmî edebiyatta dinler ve mezhepler tarihini konu edinen eserler için kullanılan ortak ad.

millet *a.* (ملت) [< *Ar.* < *İbr.* ***melel***] (*ç. b.* **milel**) **1.** *"İşitilen veya okunan şey veya yazılan."* anlamında **"din"** için kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on beş ayette geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "mll" maddesi). Hadislerde ise ***Kur'ân-ı Kerîm***'deki anlamlar ve nsipetler yanında *"Doğuştan gelen fıtrat, meleke."* anlamında da kullanılmıştır (*bk.* Wensinck. *el-Mu'cem,* "mll" maddesi). İslâmî edebiyatta bu terim, din ve şeriat ile eşanlamlı olarak değerlendirilmiş ve kullanılmıştır. **2.** Son dönemde, modern toplumlarda, *"Aynı dil, din ve mezhepte olan topluluk, bir yönetim altında bulunan halk."* anlamında kullanılan terim *Fr.* **nation**

§ *tam.* **millet-i beyzâ** *a.* (بيضى ملت) (*temiz ulus*) Müslümanlar için kullanılan terim.

millet-i İslâm *a.* (ملت اسلام) İslâm toplumu veya cemaati için kullanılan terim.

millet-i mesîhiyye *a.* (مسيحيه ملت) Hristiyan toplumu ve cemaati için kullanılan terim.

millet-i mu'azzama *a.* (معظمه ملت) **1.** Osmanlı toplumu için kullanılan terim. **2.** İslâm cemaati.

milletü'l-İslâmiyye *a.* (ملت الاسلاميّه) *bk.* **millet-i İslâm**

milletü'l-Muhammediyye *a.* (ملت المحمّديّه) *bk.* **millet-i İslâm**

milletü'l-Nasrâniyye *a.* (ملت النصرانيّه) *bk.* **millet-i mesîhiyye**

milletü'l-Yehûdiyye *a.* (ملت اليهوديّه) Yahudi milleti.

minâ *a.* (منا) [*Ar.*] Kutsal topraklarda Arafat'a giden yol üzerinde Müzdelife ile Mekke arasında bir bölgenin adı. Büyük, orta ve küçük **"cemre"** (*bk.* bu madde) burada bulunmaktadır. **"Tevriye günü"** (*bk.* bu madde) güneş doğduktan sonra ihramlı olarak buraya gelinir ve öğle-ikindi-akşam-yatsı namazı burada kılınıp sabah namazını eda ettikten sonra Arafat'a gitmek sünnettir.

minâre *a.* (مناره) [*Ar.*] Cami veya mescitlerde, namaz vaktinin geldiğini duyurmak için müezzinin ezan okuduğu, sala verdiği genellikle taştan ve silindirik biçimde çoklukla şerefesi de bulunan üst kısmı konik ve tepesinde hilâl olan taştan yapı.

minber *a.* (منبر) [*Ar.*] Cuma ve bayram namazlarının kılındığı camilerde imamın veya hatibin herkesçe iyi görünmesi ve yüksek sesle hutbe okuması için yapılan yüksekçe ve basamaklı süslü mimarî yer.

minber-nâme *a.* (منبرنامه) [< *Ar.* ***minber*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Ta-

savvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin "**minber**" (*bk.* bu madde) in faziletini şiirleştiren eserler için kullandıkları ortak ad.

minnet *a.* (منّت) [*Ar.*] **1.** Allah'a nispet edilen bu söz, *"O'nun evrendeki bütün yaratıklara dönük lütuf ve keremi, ihsanı ile insanlara hidayet etmesi."* anlamında terim. **2.** İnsan nispet edildiğinde bu söz, *"Başkalarına yaptığı iyiliği, yardımı, desteği için karşılık beklemesi ve yeri gelince bunları başa kakması."* anlamında kullanılan terim.

mîr-i alem *a.* (میر علم) [< *Ar.* ***mîr*** *"**emîr**"in kısaltması +* ***alem*** *(bayrak, sancak)]* İslâm ve İslâmiyet'ten sonra Türk devletlerinde hükümdarın bayrağını taşımakla görevli kumandan.

mi'râç, -cı *a.* (معراج) [*Ar.*] (*ç. b.* **ma'ârîc**) *"Basamak, merdiven; yükselme, göğe çıkma."* anlamlarındaki bu söz, Hz. Peygamber'in Kâbe'de bulunan "**Mescid-i Harâm**"dan Kudüs'te bulunan ve Müslümanların ilk kıblesi ve de kutsal sayılan "**Mescid-i Aksâ**"ya yapılan manevî yolculuğu, oradan da göğe doğru seyahat ettirilerek kendisine geçmiş ve geleceğe ait bazı bilgilerin veridiği yüce makamı, yani Allah katına yükselmeyi ifade eden terim. Hz. Peygamber'in bu kutsal yolculuğu ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"İsra suresi"*** (17)nin ilk ayetinde açıkça ifade edilmektedir. Arap kaynaklarında bu terim, "**isrâ** ve **mi'râc**" olarak geçerse de Türkçede yalnızca "**mi'râc**" olarak yaygın bir kullanım kazanmıştır.

§ *tam.* **mi'râcü'n-nebiyy** *a.* (معراج النبی) Hz. Muhammed'in Allah katına ve göğe çıkması veya yükselmesi.

mi'râc gecesi *a. bk.* **Mi'râc Kandili**

mi'râciyye *a.* (معراجيه) [*Ar.*] *"Miraç ile ilgili."* anlamındaki bu terim, İslâm sanatı ve edebiyatında "**mi'râc**" konusunu işleyen eserler için kullanılan ortak ad olmuştur.

Mi'râc Kandili *a.* İslâm inancına göre, yılın mübarek gecelerinden biri olan ve Hicrî Takvimin Recep ayının 27. gecesinde ibadetle geçirilen kutsal gece.

mi'râc-nâme *a.* (معراجنامه) [< *Ar.* ***mi'râc*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin miracın faziletlerini şiirleştiren eserler için kullandıkları ortak ad. *bk.* **mi'râciyye**

mîrâs *a.* (ميراث) [< *Ar.* "**verâset**" *ve* "**irs**"] (*ç. b.* **mevârîs**) Ölen bir kimsenin arkada bıraktığı mal, mülk veya değerli eşya. Mîrâs hukuku, İslâm dininin önemli konularından biridir. Bu önem, ***Kur'ân-ı Kerîm***'den ileri gelmektedir. Şöyle ki yüce Allah, ***"Nisâ suresi"*** (4)nin on bir ve

on ikinci ayetlerinde ölen bir kimsenin mirasçılarının terekeden alması gereken hisseleri oranlarına göre açık bir ifade ile izah etmektedir. Konunun önemine binaen bu iki ayeti mealen buraya aktarmayı uygun bulduk: *"Allah size* ***mîrâs*** *taksimini şöyle tavsiye eder. Çocuklarınız hakkında erkeğe iki dişinin payı mikdarıdır. Eğer çocuklar ikiden fazla kadınlar iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Dişi evlâd bir tek ise o zaman terikenin yarısı onundur. (Ana babaya gelince) Ölenin çocuğu varsa, ana-babadan her birine terikenin altıda biri verilir. Çocuğu olmayıp da ona ana ve babası mirasçı olduysa üçte biri anasınındır. (Erkek, dişi) kardeşleri varsa, o vakit altıda biri anasınındır. (Fakat bütün bu hükümler) ölenin edeceği vasiyetin yerine getirilmesinden veya borcunun ödenmesinden sonradır. Siz babalarınızdan veya oğullarınızdan hangisinin fâide yönünden size daha yakın olduğunu bilmezsiniz. Bunlar Allah'tan birer farîzadır. Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilicidir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir. Zevcelerinizin çocuğu yoksa, terikesinin yarısı sizindir. Eğer onların çocuğu varsa size terikesinden dörtte bir vardır. (Fakat bu da) onların edecekleri vasiyet ve borçtan sonradır. Eğer çocuğunuz yoksa, bıraktığınızdan dörtte biri onlarındır (yani zevcelerinizindir). Şayet çocuğunuz varsa, terikenizden sekizde biri -edeceğiniz vasiyet ve borcun ödenmesinden sonra- yine onlarındır. Eğer mîrâsı aranan erkek veya kadın, çocuğu ve babası olmayan bir kimse olur ve onun erkek veya kızkardeşi bulunursa, bunlardan her birinin hakkı altıda birdir. Eğer onlar da bu mikdardan çok iseler, o hâlde onlar ölünün edeceği vasiyet ve borçtan sonra üçte birde ortaktırlar. (Gerek vasiyette, gerek borç ikrarında mîrâsçılara asla) zarar verici olmamalıdır. (Bu emirler ve hükümler) Allah'tan bir vasiyettir. Allah hakkıyla bilendir, halîmdir."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 14, s. 6597).

Buharî'nin *"Sahîh-i Buhârî"*sinde bu ayetlerin yorumu şöyle ifade edilmektedir: *"**Kur'ân-ı Kerîm**'in **"mîrâs"** hükümleri, bu iki ayette görüldüğü üzere pek sadedir. Bunların özeti şudur: Bir ölünün evvelâ borcu ödenir, vasiyeti varsa yerine getirilir. Sonra zevc ve zevcelere hisseleri verilir. Ölenin çocukları yoksa, ana-babanın hisseleri arttırılır ve biraderlerle hemşirelere hisseler ayrılır. Çocukları da ana-babası aynı olmayan bir ölünün kardeşleri ve hemşireleri bütün mirasını alırlar."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 14, s. 6598).

§ *tam.* **mîrâsü'l-mükâteb** *a.* (ميراث المكاتب) *huk.* Köle ile sahibi arasında yazılı anlaşmaya bağlı olarak elde edilen malların kölenin varislerine kalması durumu veya konusu.

mir'ât *a.* (مرآت) [*Ar.*] (*ç. b.* **merâ'î, merâyâ**) *tas.* *"Ayna, gözgü."* anlamındaki bu terim, tasavvuf inancında *"Yokluk."* için kullanılmıştır.

§ *tam.* **mir'âtü'l-ayn** *a.* (مرآت العين) Dış görünüş.

mir'âtü'l-hazreteyn *a.* (مرآت الحضرتين) (*iki hazretin aynası*) *tas.* İnsan-ı kâmil, ermiş kişi.

mir'âtü'l-kevn *a.* (مرآت الكون) (*oluş aynası*) *tas.* Tek olan mutlak varlık, Allah.

mir'âtü'l-vücûd *a.* (مرآت الوجود) (*varlık aynası*) *tas.* Dış suretlerin görünümü.

Mîrganiyye *a.* (ميرغنيّه) [*Ar.*] Hicaz bölgesinde yayılan ve Muhammed Osman el-Mîrganî (öl. 1268 / 1852)'ye nispet edilen bir tarikatin adı. Bu tarikatin temel ilkesi, şeraite bağlanma, doğru yolu şeraitle bulma, hakikate ise ancak tarikatle ulaşma, buna inanmayanın zındık olduğunu savunma biçiminde ifade edilmiştir.

mirzâ *a.* (ميرزا) [*Ar.*] İslâm devletlerinin bazılarında hükümdarın erkek çocuklarına, yani şehzadelere, hanedan soyundan olanlara veya devletin ileri gelenlerine verilen unvan.

mîsâk *a.* (ميثاق) [*Ar.*] **1.** *"Antlaşma, sözleşme."* anlamındaki bu terim, dinî metinlerde *"Allah ile peygamberler ve kullar arasında söz konusu olan ahit."* için kullanılmıştır. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi beş ayette yer almaktadır (*bk.* M.F. Abdülbâkî. *el-Mu'cem*, "msk" maddesi). **2.** Cenab-ı Allah'ın "**Kālû belâ**" (*bk.* bu madde) olarak da bilinen ve kendisini Rab olarak kabul etmeleri konusunda insanlardan almış olduğu söz için kullanılan terim. *bk.* **bezm-i elest**

miskîn *s.* (مسكين) [< *Ar.***meskenet**] (*ç. b.* **mesâkîn**) *"Zavallı, aciz, beceriksiz, uyuşuk (kimse) "* anlamında olan bu söz, dinî terim olarak zekât, ganimet, kefâret gibi konularda gözetilmesi gereken, yardım yapılabilecek yoksul kişi olarak nitelen kimseler için kullanılmıştur. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de terim anlamıyla teklik biçimiyle on bir yerde, çokluk biçimiyle on iki ayette yer almaktadır. Aynı kullanım, hadislerde de sıkça geçmektedir (*bk.* Wensinck. *el-Mu'cem*, "miskîn" maddesi).

miskînâne *zf.* (مسكينانه) [< *Ar.* ***miskîn*** + *F.-**âne***] Zavallılaşarak, acizane, miskincesine.

miskînhâne *a.* (مسكينخانه) [< *Ar.* ***miskîn*** + *F.**hâne***] Cüzamlıların barındırıldığı yer olan ve halk arasında miskinler tekkesi, miskinler dergâhı olarak da adlandırılan, Üsküdar Karaca Ahmet Mezarlığı ortasında önce Üçüncü Selim döneminde 9 hane olarak yapılan, sonra İkinci Sultan Mahmut döneminde 11 hane dahi eklenerek geliştirilen cüzamlı bakım evi. İslâm devletleri arasında ilk örneği Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik'in Şam'da kurduğu Bimaristan'ın bir bölümünde yer alan ve "**miskînhâne**" olarak adlandırılan cüzamlılar tedavi merkezi gösterilmektedir.

miskinler tekkesi *a.* *bk.* **miskînhâne**

misvâk *a.* (مسواق) [*Ar.*] Genellikle "**erak**" (***salvadora persica***) ağacından yapılan, bir ucu fırça biçiminde olan ve dişlerin temizlenmesi ya da fırçalanması için kullanılan çubuk parçası için kullanılan terim. Dört sünnî mezhep ile Caferiyye ve Zeydiyye tarikatine göre misvak kullanmak sünnetir. Özellikle Hz. Peygamber pek çok hadisinde misvak kullanımını önerirken, *"Eğer ümmetime zorluk çıkaracak olmasaydım her abdest alınışında misvak kullanmayı emrederdim."* (Müsned, II, 460, 517) rivayeti O'nun bu temizliğe ne kadar değer verdiğini ifade etmektedir.

mişkât *a.* (مشكاة) [*Ar.*] *tas.* Yanan çerağ veya fanusun bulunduğu yer.

mitvâlî *a.* (متوالى) *bk.* **metâvile**

mi'ûn *a.* (مئون) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer alan ve "**es-seb'u't-tuvel**" dışında kalan, ayet sayısı yüz üzerinde olan sureler.

mîzân *a.* (ميزان) [*Ar.*] *"Tartı, ölçü."* anlamında olan bu söz, İslâm inancına göre mahşerde yeniden dirildikten sonra herkesin amellerinin tartılacağı alet.

mollâ *a.* (منلا / ملا) [< *Ar.***mevlânâ**] **1.** Bazı İslâm devletlerinde veya topluluklarında ünlü din bilginlerine veya din adamlarına ya da iyi düzeyde din eğitimi ve öğrenimi görmüş kimselere verilen unvan. **2.** Osmanlı eğitim düzeninde medreseye devam eden öğrenci.

§ *tam.* **mollâ-yı rûm** *a.* (ملاى روم) Hz.Mevlâna'nın unvanı.

mu'accel *a.* (معجّل) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, *"Peşin ödenen, ilk anda verilen şey."* olan bu söz, evlilik hukukunda, erkek tarafından kadına peşin ödenen mehri ifade etmektedir.

mu'addel *a.* (معدّل) [*Ar.*] Hadis biliminde, adalet ve zabt niteliklerini taşıdığı, hadis rivayetinde güvenilir bir ravî olduğu bilinen kimse.

mu'âhât *a.* (مؤاخات) [< *Ar.* **uhuvve**] Hz. Peygamber'in Medine'ye göç ettikten sonra şehrin ileri gelenlerini bir araya getirerek sosyal iletişim ve paylaşım konusunda kardeşlik duygusunun gelişmesi yolunda attığı adımlar ve bunların neticesinde elde edilen olumlu sonuçlar.

mu'âhede *a.* (معاهده) [*Ar.***mu'âhede**] *"Karşılıklı sözleşme, antlaşma, ahitleşme."* anlamındaki bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de gerek Allah'a gerekse insanların birbirlerine karşılıklı olarak verdiği söze sadık kalınması konusunda öğütler verilmiş; ahdine sadık kalanlar mükâfatla müjdelenmiştir (*bk.* ***"A'râf suresi"*** (7 / 23), ***"Mü'minûn suresi"*** (23 / 8), ***"Fetih suresi"*** (48 / 10), ***"Nahl suresi"*** (16 / 95).

mu'âhedename *a.* (معاهدنامه) [< *Ar.***mu'âhede** + *F.* **nâme**] *bk.* **ahid-nâme**

Mu'ahhir *a.* (مؤخّر) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Sonraya kalan."* olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"Geriye bırakan."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"**dan olup Allah'a nispet edilmektedir. Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). "**Mukaddim**" karşıtı.

mu'allak *a.* (معلّق) [*Ar.*] Hadis biliminde, senedinin kimin tarafından yazıldığını belirten bölümünde bir veya birkaç ravîsi belirtilmeyen ya da ***"kāle fulân, zekera fulân, yurvâ, yüzker"*** gibi kapalı ifadelerle rivayet edilen hadisler.

mu'allak hadis *a.* *bk.* **mu'allak**

mu'allel *a.* (معلّل) [*Ar.*] Hadis biliminde, senedinin veya metninin özünde uzman olmayan kimselerce fark edilemeyen bir kusur ya da hata içeren hadisler. Bu tür hadisler, özünde gizli bir illet (*sakatlık, kusur*) bulunmasından dolayı kusurludur.

mu'allil *a.* (معلّل) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadisin illetli olduğunu söyleyen ve illeti tespit eden âlim.

mu'allel hadis *a.* *bk.* **mu'allel**

mu'allim *a.* (معلّم) [*Ar.*] Hac rehberi veya **delîl** (bk. bu madde).

mu'âmelât *a.* (معاملات) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, *"alış veriş yapmak."* olan bu terim, insanlar arası ilişkilerde ticaret, kira, şirketler, hibe, evlilik, miras, vekâlet, kefalet, vasiyet gibi hukukî işlemleri düzenleyen kuralların tamamı için kullanılmıştır.

mu'ânaka *a.* (معانقة) [*Ar.*] Müslüman toplumlarda, sevgi ve saygının bir ifadesi olarak kucaklaşma eylemini ifade eden bu terim, "âdâb-ı mu'âşeret" kurallarından biri olarak İslâm dünyasında Hz. Peygamber döneminden beri yerleşmiş bulunmaktadır.

mu'âraza *a.* (معارضه) [*Ar.*] Kavga ve çekişme niteliği taşıyan münazara için kullanılan kelâm terimi.

mu'âsara *a.* (معاصره) [*Ar.*] Hadis biliminde, iki ravînin aynı çağda yaşaması.

mu'attıla *a.* (معطّله) [*Ar.*] Allah'ın zatını sıfatlarından arındırmaya çalışan, daha çok dünyevî görüşlere sahip kimseler. Bunlara sonradan "**ehl-i ta'tîl**" terimi de kullanılmıştır.

mu'avvizât *a.* (معوّذات) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"İhlâs suresi"*** (112), ***"Felak suresi"*** (113) ve ***"Nâs suresi"*** (114)nin üçünün bir arada zikredilmesi ve koruyucu olarak nitelenmesi dolayısıyla kullanılan terim. ***"İhlâs suresi"***, Allah'ı anlatmaktadır; öteki iki sure ise yaratıkların, karanlık gecelerin, büyücülerin ve vesvese içinde olan cin ve insanlardan Allah'a sığınmaları öğütlenmektedir. Hz. Peygamber, sabah ve akşam olunca bu üç sureyi okunayı tavsiye etmiş; bunların her kötülüğe kaşı koruyucu olduğunu vurgulamıştır (Tirmizî, "Da'avât", 117).

mu'avvizetân *a.* (معوّذتان) [*Ar.*] *bk.* **mu'avvizeteyn**

mu'avvizeteyn *a.* (معوّذتين) [*Ar.*] (*iki sığındırıcı sure*) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Felak suresi"*** (113) ve ***"Nâs suresi"*** (114)nin birlikte *"koruyucu"* olarak nitelenmesi ve zikredilmesi için kullanılan terim. Hz. Peygamber, yakın kimselerden birinin göz değmesine uğraması veya hastalanması durumunda bu iki surenin okunmasını tavsiye etmiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5109). Müfessirler, bu sözü çokluk sigasıyla yorumladıkları ve bunu üç çokluk ile nitelendirdikleri için bu iki sureye ***"Kulhuve'allahu ahad"*** suresini de eklemişlerdir. Nitekim ***Kur'ân-ı Kerîm*** bu üç sure ile son bulmaktadır. Ayrıca müfessirler bu konuda Hz. Âişe'nin şu rivayetini delil olarak almışlardır: *"Peygamber (S) her gece yatağına geldiği zaman iki elini birleştirir, sonra bunlara nefes ederdi. Şöyle ki iki eline '**Kul huve'allahu ahad**', '**Kul e'ûzu bi-Rabbi'l-felâk**' ve '**Kul e'ûzu bi-Rabbi'n-nâs**' surelerini okur (ellerine nefes eder), sonra bunlarla vücudundan yetişebildiği yerlere sıvazlardı..."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5109)

mu'âyede *a.* (معايده) [< *Ar.* ıyd] Bayramlaşma.

mu'azzib *s.* (معذّب) [*Ar.*] *"Suçluları veya günah işleyenleri cezalandıran, acı çektiren."* anlamında Allah'ın sıfatı olarak kullanılan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de teklik ve çokluk biçimiyle dört yerde geçmektedir (*"**A'râf suresi**"* (7 / 164; *"**Enfâl suresi**"* (8 / 33; *"**İsrâ suresi**"* (17 / 15 ve 58).

mubâh *a.* (مباح) [< *Ar.* **bevh**] *fık.* İslâm hukukunda, dinî yükümlülükler konusunda mükellefi bazı fiilleri yapıp yapmamakta özgür bırakan anlayış, davranış veya eylemler için kullanılan terim.

mu'cem *a.* (معجم) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis konusunu ravîlerin adlarına göre alfabetik olarak sıralayan eserlere verilen ortak ad.

mu'cize *a.* (معجزه) [*Ar.*] Peygamberlik iddiasında bulunan kimselerin, bu yoldaki gücünü kanıtlamak için Allah'ın yaratıcı gücü sayesinde ortaya koyduğu olağanüstü hadise. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**mu'cize**" olarak değerlendirilebilecek pek çok olay zikredilmektedir. Söz gelişi, Hz. Muhammmed'in Kâbe'de bulunan "**Mescid-i Harâm**"dan Kudüs'te bulunan ve Müslümanların ilk kıblesi ve de kutsal sayılan "**Mescid-i Aksâ**"ya yapılan manevî yolculuğu, oradan da göğe doğru seyahat ettirilerek kendisine geçmiş ve geleceğe ait bazı bilgilerin veridiği yüce makama, yani Allah katına yükselme olayı; Hz. Musa'nın asasının yılana dönüşmesi olayı; Hz. İbrahim'in kâfirlerce ateşe atılması ve ateşte yanmaması olayı; Hz. İsa'nın beşikte konuşması olayı gibi pek çok hadise buna örnek gösterilmektedir.

mu'cizâtü'n-nebî *a.* (معجزات النبى) *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin Hz. Peygamber'in mucizelerini ve faziletlerini şiirleştiren eserler için kullandıkları ad.

mu'dal *a.* (معضل) [*Ar.*] Hadis biliminde, senedinde arka arkaya iki ravî bulunan hadis.

mu'dal hadis *a. bk.* **mu'dal**

mudârabe *a.* (مضاربه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bir ticarî şirketin oluşturulabilmesi için bir tarafın sermaye, bir başka tarafın emek ve çalışma ile katkıda bulunması işlemi için kullanılan terim. Bu usule göre tarafların vekâlet verme, vekil olma ehliyetini haiz olması, emek ve sermayenin şirket olabilmeye elverişli bulunması ve elde edilecek kârın nasıl taksim edileceğinin önceden belirlenmesi gerekmektedir.

mu'dil *a.* (معضل) [*Ar.*] Hadis biliminde, senet veya metninde an-

laşılması veya açıklanması güç olan ifadeler.

mudrec *a.* (مدرج) [*Ar.*] Hadis biliminde, senet veya metnine aslında bulunmayan söz veya söz öbekleri eklenmiş hadis.

mufaddıla *a.* (مفضّله) [*Ar.*] *"Üstün tutanlar, tercih edenler."* anlamında kelâm terimi. Bu konuda Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından vasi tayin edilmesi, bundan dolayı da onun halifeliğe en lâyık kimse olduğuna inanan cemaat için kullanılmıştır.

mufassal *a.* (مفصّل) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**Kâf suresi**"* (50) ile başlayıp *"**Nâs suresi**"* (114) ile sona eren kısa sureler. Bu sureler de kendi aralarında üçe ayrılmıştır: *"**Hucurât suresi**"* (49) inden *"**Burûc suresi**"* (85) ne kadar olan otuz altı sureye **"tıval-ı mufassal"**, *"**Burûc suresi**"* (85)nden *"**Leyl suresi**"* (85) ne kadar olan yedi sureye **"evsat-ı mufassal"**, *"**Leyl suresi**"* (85)nden *"**Nâs suresi**"* (114) ne kadar olan yirmi iki sureye de **"kısar-ı mufassal"** adı verilmiştir.

mugâlata *a.* (مغالطه) [*Ar.*] Vesvese gücünün duyularla algılanan bir şeye dayanarak duyular ötesi konusunda hüküm verme anlamında kelâm terimi.

mugayyebât *ç.a.* (مغيبات) [*Ar.* **mugayyeb**'*in ç. b.*] Akıl ve duyular yoluyla bilinemeyen varlık ve olaylar için kullanılan terim, bilinmezler.

§ *tam.* **mugayyebât-ı hams** *ç.a.* (مغيبات خمس) (*beş bilinmez*) ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"**Lokman suresi**"* (31) nde bildirilen beş bilinmez hadise: 1. Kıyametin kopacağı zaman. 2. Anne karnında olanlar. 3. Geleceğin ne olacağı. 4. Yağmurun yağacağı zaman. 5. Ecelin geleceği zaman.

Muğnî *a.* (مغنى) [< *Ar.* **gınâ**] Sözlük anlamı *"Zenginlik veren."* olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"İnsanlara mal ve mülk veren."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"**dan olup Allah'a nispet edilmektedir. Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce listesinde bulunmazken Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82).

muhabbet *a.* (محبّت) [< *Ar.* **hubb**] **1.** *"Sevgi"* anlamındaki bu söz, dinî hayatın temel ve aslî değeri ve unsuru olarak kabul edilen bir terim olmuştur. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"**Tâhâ suresi**"* (20)nin 39. ayetinde geçen bu söz, hem Allah'a hem de insanlara nispet edilerek hadislerde de çokça zikredilmiştir (*bk.* Wensinck. *el-Mu'cem*, "hbb" maddesi). **2.** *tas.* Tasavvuf inancında **"muhabbet"**, manevî bir hâl olarak benimsenmiş ve bunun üç özelliği

ifade edilmiştir. Birincisi, halkın muhabbeti, ikincisi hakikat ehli dürüst insanların muhabbeti, üçüncüsü ise ariflerin ve velilerin muhabbetidir.

muhabbetullah *a.* (محبّت الله) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında Allah sevgisi.

muhâcir *a.* (مهاجر) [< *Ar.* **hicret**] (*ç. b.* **muhâcirîn**) **1.** Mekke'den Medine'ye göç eden sahabe. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**muhâcir**"-lerden iki ayette, "***Âl-i İmrân suresi***" (3 / 195) ile "***Tevbe suresi***" (9 / 20) nde söz edilmiş olup onlardan hayırla yad edilmektedir. **2.** Mekke'den Habeşistan'a göç eden sahabe için kullanılan terim.

muhâcirîn *a.* (مهاجرين) [*Ar.* **muhâcir**'*in ç. b.*] *bk.* **muhâcir**

muhâdara *a.* (محاضره) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf yoluna gönül vermiş sufînin kalbinin Allah'ın huzurunda bulunması durumu. Bu durum, İlâhî ve manevî âlemin kapalılığının ortadan kalkması veya "**ilme'l-yakîn**" (*bk.* bu madde) derecesi olarak da nitelenmiştir.

muhaddis *a.* (محدّث) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis bilgi ve yeteneğine sahip uzman kişi ve topladığı hadisleri rivayet etmekle uğraşan kimse. İyi yetişmiş bir "**muhaddis**"in şu meziyetlere sahip olması aranmıştır: Hadis okutma işini yaparken önce abdest alarak mecliste başköşeye oturması, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in okunmasından sonra besmele, hamdele, salâtü selâm getirerek söze başlaması ve dua okuyarak rivayete girmesi, dersin sonunda da yine dua ve hamdele ile dersi bitirmesi, hadisleri anlaşılır bir dille açıklaması ve düzgün telaffuza özen göstermesi. Her "**muhaddis**", "**ravî**" (*bk.* bu madde) olarak kabul edilmiş ve "**şeyh**" (*bk.* bu madde) olarak da anılmıştır; eşanlamlısı: "**hâkim, hüccet, hâfız, imâm**" (*bk.* bu maddeler).

muhadram *a.* (مخضرم) [*Ar.*] (*ç. b.* **muhadramûn**) *bk.* **muhadramûn**

muhadramûn *a.* (مخضرمون) [*Ar.* **muhadram**'*ın ç. b.*] Arap yarımadasında "**Câhiliyye**" (*bk.* bu madde) döneminde ve İslâmiyet'in ilk çıkış yıllarında yaşamasına karşın Hz. Peygamber'i Allah'ın elçisi olarak kabul etmeyen kimseler.

muhâfazakâr *a.* (محافظه كار) [< *Ar.* ***muhâfaza*** + *F.* ***kâr***] İslâmî literatürde, dinî inanç ve davranışlar ile eylemlere sıkı sıkıya bağlı olan, bu konularda taviz vermeyen, inançlara ve ortak değerlere saygılı olan, millî ve manevî değerlerin yok olmasını istemeyen, çağın ve bilimin getirdiği yenilikleri inkâr etmeyen, doğ-

ru, dürüst ve prensip sahibi kimseler.

muhâkale *a.* (محاقله) [*Ar.*] Hadis bilimi çerçevesinde hadislerde yasaklanan bir akit veya sözleşme türü.

muhakkak *a.* (محقّق) [*Ar.*] İslâm hat sanatında **"sülüs"** (*bk.* bu madde) kalemi kalınlığında, harf çukurları düz ve geniş ve de **"aklâm-ı sitte"** (*altı çeşit yazı*) (*bk.* bu madde) den biri olan yazı tarzı.

muhâl *a.* (محال) [*Ar.*] Yokluğu tabiî olarak karşılanan ya da konunun özü bakımından yokluğunu gerektiren anlamında kelâm terimi.

muhâle'a *a.* (مخالعه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, karı ile kocanın karşılıklı anlaşması neticesinde evliliklerine son verilmesi konusu.

muhâlefet *a.* (مخالفت) [*Ar.*] Hadis biliminde, zayıf ravînin güvenilir ravîye göre veya güvenilir sayılan bir ravînin kendisinden daha güvenilir ravîye karşı aykırı rivayette bulunması.

muhâlefetün li'l-havâdis *a.* (مخالفة للحوادث) [*Ar.*] Allah'ın evrende yaratmış olduğu mahluklara benzemediğini ifade eden ve O'nun **"selbî"** (*bk.* bu madde) sıfatlarından biri olan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'ın bu vasfı şöyle ifade edilmektedir: *"O (Allah) 'nun benzeri yoktur; O her şeyi işitendir, görendir."* (*"**Şûrâ suresi**"* (42 / 11).

Muhammedî *s.* (محمدى) [< *Ar.* ***Muhammed*** + ***-î***] Hz. Muhammed ümmeti veya Müslüman olan kimse için kullanılan terim.

Muhammediyye *a.* (محمديه) [*Ar.*] Hz. Muhammed'in hayatı ve kişiliğini anlatan eserlerin ortak adı ve bu konuda kullanılan terim.

Muhammediyyûn *ç.a.* (محمديون) [*Ar.* **muhammedî**'*nin ç. b.*] Hz. Muhammed ümmetinden olanlar, Müslümanlar.

Muhammed suresi *a.* (رسوى محمّدسو) [< *Ar. "Sûretü Muhammed"* (سورة محمّد)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kırk yedinci, iniş sırasına göre doksan beşinci suresi olup *"**Hadîd suresi**"* (57)nden sonra Medine'de döneminde nazil olmuştur ve otuz sekiz ayetten meydana gelmektedir. Adını Hz. Peygamber'in adından almaktadır. Surenin özünde, savaşın toplum için bir felâket olduğu ve barış içinde yaşamanın en erdemli ortam olduğu ifade edildikten sonra, Allah'a itaat edenler ile etmeyenlerin durumları karşılaştırılmaktadır. Hz. Peygamber'in *"**Muhammed suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Terce-mesi,* C. 10, s. 4758-4762.

muhammire *a.* (محمّره) [*Ar.*] Dinî inançlarının bir sembolü olarak kırmızı elbise giyerek dolaşan ve değişik coğrafyalarda aşırı dinî faaliyetleriyle ve farklı isimleriyle tanınan bir fırka için kullanılan ad, *bk.* **gāliyye**

muhammise *a.* (محمّسه) [*Ar.*] Hz. Peygamber ailesinden Hz. Muhammed, Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin için ulûhiyet mertebesi veren aşırı din fırkası için kullanılan ad.

muharref *a.* (محرّف) [*Ar.*] Hadis biliminde, senedi veya metni üzerinde oynanmış veya değişiklik yapılmış ya da metnin harekeleri üzerinde değişiklikler söz konusu olmuş hadisler. *bk.* **musahhaf**

muharref din *a.* Allah tarafından peygamberler aracılığı ile bildirilmesine, ilâhî vahye dayanmakla birlikte insanların elinde değişikliğe uyrayan ve bozulan, yani orijinalitesini kaybetmiş dinler. Bu dinlere, Yahudilik ve Hristiyanlık örnek olarak gösterilmektedir.

muharref hadis *a.* *bk* **muharref**

muharrem *a.* (محرّم) [*Ar.*] *"Yasaklanan, haram kılınan veya kutsal sayılan."* anlamına gelen ve Hicrî takvimin ilk ayı için kullanılan ad. İslâmî inançta **"haram aylar"** (*bk.* bu madde) arasında zikredilen bu ay içinde, onuncu günde, Hz. Hüseyin ile aile fertlerinin Kerbelâ'da şehit edilmesi (10 Muharrem 61 / 10 Ekim 680) ve bundan dolayı da bu günün **"âşûrâ"** (*bk.* bu madde) günü olması bu ayın kudsiyetini bir kat daha arttırmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber, bir hadisinde, bu ayı **"Allah'ın ayı"** olarak nitelemesi ve ramazandan sonra tutulacak en faziletli orucun bu ayda olduğunu vurgulaması (Müslim, "sıyâm", 202-203) dikkate değer niteliktedir.

muharremât *ç.a.* (محرّمات) [*Ar.*] *fık.* **1.** İslâm hukukunda, evlenilmesi haram olan kadınlar. **2.** Şerî hukuka göre yapılması yasak ve haram kılınan işler veya davranışlar.

muharremiyye *a.* (محرّميّه) [*Ar.*] *tas. ed.* İslâmî Türk edebiyatında Hz. Hüseyin ile aile fertlerinin Kerbelâ'da şehit edilmesi (10 Muharrem 61 / 10 Ekim 680) olayını anlatan mersiyeler ile bunların bestelenmiş biçimindeki eserler için kullanılan ortak ad.

muharremname *a.* (محرّم نامه) [< *Ar.* ***muharrem*** + *F.* ***nâme***] *bk.* **muharremiyye**

muhayyelât *a.* (مخيّلات) [*Ar.*] Doğru olsun veya olmasın, insanda huzur ve mutluluk ya da sevinç veya nefret uyandıran fikirler için kullanılan kelâm terimi.

muhayyerlik *a. fık.* Ticarî bir alış verişte tarafların kendi anlaşmaları üzerine veya akdin kendisinden kaynaklanan sebeple bazı akitlerin bağlayıcı olmayıp taraflardan birisine seçme hakkının verilmesi.

muhâzât *a.* (محاذات) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancında, cemaatle namaz kılınırken aynı hizada saf tutmak için kullanılan fıkıh terimi.

§ *tam.* **muhâzât-ı nisâ** *a.* (نساء محاذات) Cemaatle namaz kılınırken kadının erkeklerle aynı hizada veya aynı safta durmak ya da erkeklerin önünde saf tutmak için kullanılan fıkıh terimi.

muhdesûn *ç. a.* (محدثون) [*Ar.*] Arap edebiyatında, şiirleri gramer ve sözlük biliminde şevahid (tanık) olarak kabul edilmeyen şairler topluluğu. Bunlar "**müvelledûn**" olarak da anılmışlardır.

muhdis (I) *a.* (محدث) [*Ar.*] "*Yaratan, icat eden.*" anlamında Allah'ın sıfatı.

muhdis (II) *a.* (محدث) [*Ar.*] *fık.* İslâmî inanca göre, namaz abdesti olmayan veya abdesti bozulmuş olan kimse. Bu durumda olan kimselerin namaz kılması ve Kâbe'yi tavaf etmesi uygun bulunmamıştır.

muhib *a.* (محب) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında sayılmadıkları hâlde sufîliğe ve tasavvuf geleneğine yakınlık duyan veya yakın davranan kimseler.

muhît *a.* (محيط) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a nispet edilen bir isimdir. "*O her şeyi kuşatan ve koruyan.*" anlamıyla hem "***Nisâ suresi***" (4 / 126) hem de "***Fussilet suresi***" (41 / 54) nde geçen bu söz, aynı zamanda "*bilen*" anlamında sekiz ayette kullanılmıştır (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "htv" maddesi). Bu isim İbn Mâce ve Tirmizî'nin listesinde bulunmamakla beraber İbn Hacer'in ***Kur'ân-ı Kerîm***'den derlediği isimler listesinde yer almaktadır.

muhkem *a.* (محكم) [*Ar.*] **1.** Ayet ve hadisler üzerinde herhangi bir şüpheye yer vermeyen sağlam metinler. ***Kur'ân***'ın "**muhkem**" olması, "***Âl-i İmrân suresi***" (3)nin yedinci ayetinde ve "***Hûd suresi***" (11)nin ilk ayetinde, özellikle vurgulanmaktadır. Öte yanda İslâm bilginleri, ***Kur'ân***'ın iman edilip amel edilen ayetlerinin tamamının "**muhkem**" olduğu konusunda fikir birliği içinde olmuşlardır. **2.** *fık.* Fıkıh literatüründe açık ve sağlam lafızlar veya ifadeler için kullanılan terim.

muhkem hadis *a.* Hadis biliminde, her türlü şüpheden ve çelişmeden uzak, sağlam olan ve onlarla amel edilen hadisler.

muhlis *s.* (مخلص) [*Ar.*] İslâm inancına göre, iman ve ibadetinde samimi olan, Allah'a şirk ve küfürden kaçınan, nifak ve riyadan uzak duran, dinî yükümlülüklerini Allah rızası için yerine getiren, davranışlarında ve eylemlerinde özüyle sözüyle bir ve dosdoğru olan kimselerin vasfı.

muhric *a.* (مخرج) [*Ar.*] *"Bir şeyi ortaya çıkaran, oluşturan veya yaratan."* anlamında Allah'ın sıfatı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de üç ayette geçmektedir (*"**Bakara suresi**"* (2 / 72); *"**En'âm suresi**"* (6 / 95); *"**Tevbe suresi**"* (9 / 64). Bunlara göre yüce Allah, bir varlıktan başka bir varlık yaratan, gizli şeyleri ortaya çıkaran, olmayan bir nesneyi ya da bitkiyi yaratan bir vasfa sahiptir.

muhrim *s.* (محرم) [*Ar.*] İslâm inancına göre, hac veya umre ibadetini yapmak üzere "**ihram**" (*bk.* bu madde) a giren ve belli bir süre orada kalan mümin.

muhsan *a.* (محصن) [*Ar.*] *fık.* Müslüman olup hür ve ergenlik çağına ulaşarak yasal evlilik yapmış olan kimse.

Muhsî *a.* (محصى) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Sayarak ayrıntılarıyla tespit eden."* olan bu söz, *"Her şeyi bütün ayrıntılarıyla bilen."* anlamıyla "**esmâ'ü'l-hüsnâ**"dan olup Allah'a nispet edilmektedir. Allah'ın doksan dokuz ismini veren sadece Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almaktadır (Tirmizî, "Da'avât", 82)

muhsin *s.* (محسن) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"İyilik eden, iyi ameller işleyen, yaptığını iyi yapan."* olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de namazını doğru kılan, zekâtlarını veren, ahrete iman eden kimseler için kullanılmıştır (*"**Lokman suresi**"* (31 / 2-5). Ayrıca *"**Bakara suresi**"* (2)nin 112 ve 195. ayetlerinde, *"**Nisâ suresi**"* (4)nin 125. ayetlerinde bu kimseler çok övülmüştür.

muhtâl *a.* (مختال) [*Ar.*] *"Kendini beğenmiş, kibirlenen."* anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**fahûr**" (*bk.* bu madde) sözü ile birlikte kullanılan bu terim, üç ayette geçmektedir (*"**Nisâ suresi**"* (4 / 36), (*"**Lokman suresi**"* (31 / 18) ve (*"**Hadîd suresi**"* (57 / 23).

muhtâr *a.* (مختار) [< *Ar.***hayr**] (*ç. b.* **muhtârân**) *"Seçilmiş olan, seçkin."* anlamında Hz. Muhammed.

§ *tam.* **muhtâr-ı hakk** *s.* (حق مختار) Hz. Muhammed.

muhtasar *a.* (مختصر) [*Ar.*] *"Bir eserin veya konunun özet olarak kısaltılmış biçimi."* anlamındaki bu söz, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi bilim dallarında kaleme alınmış önemli ve çok tanınan eserlerin kısaltılmış biçimleri için kullanılan ortak terim.

muhtazar *a.* (محتضر) [*Ar.*] İslâm inancına göre ölmek üzere olan, ölümü yaklaşmış veya ölüm hâlinde olan kimse.

muhtedî *a.* (مهتدى) [*Ar.*] *tas.* Hidayete eren kimse.

muhtekir *a.* (محتكر) [*Ar.*] *fık.* Haksız kazanç elde eden, yolsuzluk yapan kimse.

muhtelak hadis *a. bk.* **mevzu hadis**

muhtelifün fîh *a.* (مختلف فيه) [*Ar.*] Hadis biliminde, güvenilirliği konusunda tartışmalı olan ravî veya hadis.

muhtelifü'l-hadîs *a.* (مختلف الحديث) [*Ar.*] Hadis biliminde, birbirine zıt gibi görünen hadisleri inceleme konusu içine alan bilim dalı. *bk.* **müşkilü'l-hadîs**

muhtelit *a.* (مختلط) [*Ar.*] Hadis biliminde, yaşlılık veya hastalıktan dolayı rivayet ettiği hadisleri karıştıran ravîler.

Muhyî *a.* (محيى) [< *Ar.* **hayy**] Sözlük anlamı *"Yaşatan, dirilten."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Varlıklara hayat veren, can veren."* anlamında olup Allah'a nispet edilmektedir. **"Muhyî"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). **"mümît"** (*bk.* bu madde) in karşıtı.

muhyi'l-mevtâ *a.* (محيى الموتا) [*Ar.*] Ölüleri yeniden dirilten, anlamında Allah'ın sıfatıdır.

muhzî'l-kâfirîn *s.* (مخزى الكافرين) [*Ar.*] *"Rezil rüsva eden, utandıran."* anlamında Allah'ın sıfatı olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Tevbe suresi"*** (9)nin ikinci ayetinde geçmektedir.

Mu'îd *a.* (معيد) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Güvenliği sağlayan."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Ölümden sonra diriltecek."* anlamında Allah'a nispet edilmektedir. **"Mu'îd"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

Mu'iz *a.* (معزّ) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Aziz ve kutsal kılan."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Dilediği kimseyi yücelten, değerli kılan."* anlamında Allah'a nispet edilmektedir. Bu isim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmemekle beraber, aynı kökten gelen "aziz" ve türevlerinden hareketle **"esmâ' ü'l-hüsnâ"** arasında zikredildiği kaynaklarda belirtilmektedir.

mukâbele *a.* (مقابله) [*Ar.*] **1.** Toplu şekilde ***Kur'ân-ı Kerîm*** okuma-

larında birinin sesli olarak okuduğu ayetleri onun önünde başkalarının takip etmesi ve bu yolla ***Kur'ân***'nın hatminin tamamlanması işi; eşanlamlısı "**arza**" (*bk.* bu madde). **2.** Hadis biliminde, hocanın yazdığı hadisleri öğrencilerin temize çekerek karşılaştırma yapması işi.

mukabele kaydı *a.* Yazma eserlerin kaleme alınma geleneğinde temize çekilen veya baştan sona yazıldıktan sonra kontrol edildiğini ifade eden ve genellikle de eserin sonundaki "**ketebe kaydı**" (*bk.* bu madde) devamına veya onun "**der-kenar**"ına eklenen ibare.

mukābele bi'l-misl *a.* (مقابله بالمثل) [*Ar.*] fık. İslâm hukukunda, bir davranışa aynıyla veya benzer tarza karşılık verme.

mukadder *s.* (مقدّر) [*Ar.*] Alında yazılmış bulunan, kaderde olan.

mukadderât *ç.a.* (مقدّرات) [*Ar.* **mukadder**'*in ç. b.*] Yazgı, alınyazısı, kader.

mukaddes *s.* (مقدّس) [*Ar.*] Kutsal, tertemiz, ayıplardan ve noksanlardan arınmış.

mukaddesât *ç.a.* (مقدّسات) [*Ar.* **mukaddes**'*in ç. b.*] Kutsal sayılan her türlü inanç ve davranışlar.

mukaddes emanetler *a.* Başta Hz. Peygamber olmak üzere öteki peygamberler ile dört hailfe ve sahabe veya İslâm büyüklerine ait olduğu bilinen eşyalar. Bu emanetler, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ile toplanmaya ve İstanbul'a getirilmeye başlanmıştır. Bugün bu değerli eşyalar, Topkapı Sarayı'nda "**Mukaddes Emanetler Dairesi**" adı verilen ayrı bir bölümde 605 parça olarak muhafaza edilmektedir.

Mukaddim *a.* (مقدّم) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*Öne geçiren veya alan.*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Dilediği şeyi öne alan, öncelik veren.*" anlamında Allah'a nispet edilmektedir. Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren sadece Tirmizî rivayetlerindeki listede yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82).

mukarrebîn / mukarrebûn *a.* (مقرّبين / مقرّبون) [*Ar.* **mukarreb**'*in ç. b.*] Melekler ve insanlar arasında Allah'a en yakın olanlar için kullanılan terim. Allah'a en yakın olanlar, arşın en yüksek mertebesinde bulunan melekler, Cebrail, İsrafil, Mikâil, Azrail ile peygamberler ve salih müminlerdir.

mukarrebûn melekler *a. bk.* **mukarrebîn / mukarrebûn**

mukarrep, -bi *a.* (مقرّب) [< *Ar.* **kurb**] "*Yakınlık*" anlamındaki bu terim, zaman ve mekân, ne-

sep, itibar, güç bakımından kullanılmaktadır.

mukassimât *ç.a.* (مقسّمات) [*Ar.* **mukassim**'*in ç. b.*] Rızık verme, doğum, ölüm gibi konularda Allah'ın buyruklarını yerine getiren melekler (***Zâriyât suresi***, 51 / 4).

mukāvele *a.* (مقاولة) [*Ar.*] Hadis biliminde, şeyhin meclisinde hadis rivayetinde bulunmamış da olsa sohbet, konuşma veya vaaz sırasında hadis işitme veya alma işi.

mukāyaza *a.* (مقايضة) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, *"Değişmek, değiştirmek."* olan bu terim, İslâm hukukunda bir malın başka bir mal ile değiş tokuş, yani trampa edilmesi anlamında kullanılmıştır.

mukayyed su *a. bk.* **mâ-ı mukayyed**

mukıll *ç.a.* (مقلّ) [*Ar.*] (*ç. b.* **mukıllûn**) *bk.* **mukıllûn**

mukıllûn *ç.a.* (مقلّون) [*Ar.* **mukıll**'*in ç. b.*] Hadis biliminde, az sayıda veya binden az hadis rivayet eden sahabîler.

mukîm *a.* (مقيم) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, asıl vatanında ikamet eden kimse. Bu terim, Hanefîlere göre 90 km uzakta bir yere gidip orada on beş gün ve daha fazla kalanlar için, Şafiîlere göre, gidiş ve geliş hariç dört gün ve daha fazla kalanlar için, Caferîlere göre, 45 km ve daha fazla uzaklıkta on günden fazla kalanlar için kullanılmıştır.

Mukît *a.* (مقيت) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Vücudun ve ruhun gıdasını veren, gücü yetip koruyan."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Her şeye gücü yeten."* anlamında Allah'a nispet edilmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Nisâ suresi"*** (4)nin 85. ayetinde geçmektedir. Bu isim, Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren sadece Tirmizî rivayetlerindeki listede yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82). Bu terim, *"Vücudun ve ruhun gıdasını veren, gücü yetip koruyan."* anlamıyla Allah'ın fiilî sıfatları arasında, *"Her şeye gücü yeten."* anlamı ile zatî-subutî sıfatları arasında zikredilmektedir.

Muksıt *a.* (مقسط) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Adaletli davranan, adaletli."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup sözlük anlamında Allah'a nispet edilmektedir. Bu isim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de doğrudan geçmemekle birlikte, müfessirler ***"Âl-i İmrân suresi"*** (3)nin 18. ayetinde geçen *"kā'imen bi'l-kıst"* ibaresini Allah'a nispet etmişler ve bundan dolayı da bu terim, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** arasında zikredilmiştir. Nitekim, **"Muksıt"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî ri-

vayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). Bu terim, Allah'ın kevnî-fiilî isim ve sıfatları arasında zikredilmektedir.

muktedî *a.* (مقتدى) [*Ar.*] İslâmî ibadette, cemaatle namaza durulurken imama uyan mümin.

Muktedir *a.* (مقتدر) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Gücü yeten."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Her şeye gücü yeten, kuvvetli."* anlamında Allah'a nispet edilmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dört ayette (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "kdr" maddesi) geçmekte olan bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren sadece Tirmizî rivayetlerindeki listede yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82). Bu terim, *"Her şeye gücü yeten."* anlamı ile zatî-subutî sıfatları arasında zikredilmektedir.

muktesıd *a.* (مقتصد) [< *Ar.* **kasd**] İslâmî inançta, ifrat ve tefritten, yani aşırılıklardan sakınan, orta yolda hareket eden, metevazi ve mutedil kimseler. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Lokman suresi"*** (31)nin otuz ikinci ayeti ile ***"Fâtır suresi"*** (35)nin yine otuz ikinci ayetinde, *"Doğru ve orta yolda hareket eden."* anlamında geçmektedir. Ayrıca, ***"Mâ'ide suresi"*** (5)nin altmış altıncı ayetinde, ***"ümmetün muksidetün"*** (*mutedil, orta yolu izleyen ümmet, yani Müslüman*) ibaresi de yer almaktadır.

muktesimîn *ç.a.* (مقتسمين) [*Ar.* **muktesim**'*in ç. b.*] *"Bölücüler, ayırımcılar."* anlamındaki bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Hicr suresi"*** (15)nin seksen dokuzuncu ayetinde geçmektedir. Burada sözü edilenler, yani bölücüler, Yahudî ve Hristiyan inancını benimsemiş olanlardır. Çünkü onlar, ***Kur'ân***'da geçen Tevrat ve İncil ile ilgili hükümleri doğru bulup benimsemişler, onların dışında yer alan hükümleri batıl olarak nitelemişler; böylece hem ayrımcılık hem de bölücülük yapmışlardır. Bunlar Kureyşli müşrikler olarak gösterilmiştir.

mûlûdiyye *a.* (مولوديّه) [*Ar.*] *bk.* **mevlidiyye**

mûm *a.* (موم) [*F.*] *tas.* Mum Allah'ı onun etrafında dönen kelebek de âşığı sembolize eder.

mûm alayı *a.* Ramazanda teravih namazından sonra Ravza-i Mutahhara (Hz. Muhammed'in türbesi) çevresinde yapılan tören.

munfasıl *a.* (منفصل) [*Ar.*] Hadis biliminde, senedinden iki veya daha fazla ravî düşürülmüş ya da atlanmış hadis.

munkalib *a.* (منقلب) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravî tarafından bazı

sözleri değiştirilerek anlamı bozulan hadis.

munkatı hadis *a.* Hadis biliminde, senedinin başından veya sonundan bir ya da birden fazla ravîsi düşen hadis. Bu tür hadislere zayıf veya merdud adı da verilmiştir. Bununla birlikte, bu tür hadis başka bir senetle uyumlu olur ve kopuk senette düşen ravînin güvenilir olduğu belgelenirse "**sahih hadis**" olarak kabul edilir ve dinî hükümler için delil olarak kullanılabilir.

murâbaha *a.* (مرابحه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bir malın alış maliyeti üzerine belli bir miktar kâr eklenmesiyle güvence altına alınan satış sözleşmesi.

murâkabe *a.* (مراقبه) [*Ar.*] *tas.* Sözlük anlamı, *"Derin düşünceye dalma."* olan bu söz, Tasavvuf inancında, sufînin dış dünyadan iç dünyasına dönmesi, nefsi ve kalbi üzerinde yoğunlaşması, sonra da kendini bütünüyle Allah'a vererek derin düşüncelere dalması, O'ndan başka her şeyi unutması, bunun neticesinde de Allah'ın gözetimi ve koruması altında olduğunun bilincine varması anlamında kullanılan terim.

murdâr *a.* (مردار) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre, besmele çekilmeden kesilmiş veya kendiliğinden ölmüş hayvanlar ve yenmesi kesin olarak yasaklanan ve haram kılınan hayvanlar.

musaddık *a.* (مصدّق) [*Ar.*] **1.** *"Tasdik edici."* anlamında paeygamber ve müminlerin sıfatı olarak kullanılan terim. Peygamberler, kendilerinden önce gelen kitapları ve peygamberleri doğrulayarak "**musaddık**" olarak nitelenmişler (***Bakara suresi***, 2 / 101; ***Âl-i İmrân suresi***, 3 / 81); müminler de din gününü (***Me'âric suresi***, 70 / 26) ve ***Kur'ân'ı*** (***Zümer suresi***, 39 / 13; ***Leyl suresi***, 92 / 6) doğrulayarak bu terim ile nitelenmişlerdir. **2.** İslâm devletlerinde, zekât işleri ile ilgili konularda görevli kimse için kullanılan terim.

musâfaha *a.* (مصافحه) [*Ar.*] **1.** Karşılıklı saygıyla el ele vererek tokalaşma. **2.** Hadis biliminde, çok tanınmış bir hadis musanniflerinden birinin rivayet ettiği hadisin senedindeki ravî sayısı ile daha sonra aynı hadisi rivayet eden bir başka muhaddisin rivayetindeki ravî sayısının eşit olması durumu.

musâhare *a.* (مصاهره) *bk.* **sıhriyet**

musahhaf *a.* (مصحّف) [*Ar.*] Hadis biliminde, birbirine benzeyen harfleri yanlış okuma veya kelimelerdeki noktaların değişmesi neticesinde yanlış nakledilen hadisler.

musahhaf hadis *a. bk.* **musahhaf**

musâlahaname *a.* (مصالحنامه) [< *Ar.***musâlaha** + *F.***-nâme**] *bk.* **ahid-nâme**

musallâ *a.* (مصلّى) [*Ar.*] **1.** Namaz kılmaya elverişli yer için kullanılan terim, namazgâh. **2.** Cami avlusunda veya çevresinde cenaze namazı kılmak için ayrılan yer.

musallâ taşı *a.* Cami avlusunda veya çevresinde cenaze namazı kılmak için ayrılan yerde tabutun üzerine konulan taşa verilen ad. Bu taş, camilerde genellikle yönü kıbleye olan avluda; eğer burası müsait değilse ya yan avluda ya da son cemaat yerinin önünde bulunan açık alanda yer alır.

musallî *a.* (مصلّى) [*Ar.*] İslâm inancına göre, beş vakit namazı düzenli kılmaya özen gösteren mümin.

musannef *a.* (مصنّف) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis rivayetlerini konularına göre tasnif ederek sıralama yapan eserler için kullanılan ortak ad.

musannif *a.* (مصنّف) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis rivayetlerini konularına göre tasnif ederek sıralama yapan muhaddisler veya hadis bilginleri için kullanılan ortak ad.

Musavvir *a.* (مصوّر) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Şekil ve özellik veren."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup sözlük anlamında Allah'a nispet edilmektedir. Bu isim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "tasvir" kavramında, beş ayette Allah'a nispet edilmiş (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "svr" maddesi) ve bundan dolayı da bu terim, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** arasında zikredilmiştir. Bu konuda çalışan İslâm bilginleri, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a nispet edilen tasvir kavramlarının insana yönelik olduğunun, yüce Rabb'ın suret güzelliğini sadece insana verdiğini, onu en güzel biçimde yarattığını ***"Tîn suresi"*** (95 / 4) nde ***"lekad halekne'l-insâne fî ahseni takvîm"*** diyerek açıkça ifade etmektedir. Nitekim, **"Musavvir"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). Bu terim, Allah'ın fiilî isim ve sıfatları arasında zikredilmektedir.

Mûsevî / **Mûsevîlik** *a.* *bk.* **Yahudîlik**

Mûseviyye *a.* (موسويّه) [*Ar.*] İsnâaşeriyye'nin yedinci imamı olan Mûsâ el-Kâzım (öl. 183 / 799) ın imametini benimseyen, onun hâlâ hayatta olduğuna inanan ve kıyamet gününden önce tekrar ortaya çıkacağını ileri süren bir fırkanın adı ve bu fırka için kullanılan terim.

mushaf *a.* (مصحف) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Bir araya getirilmiş ve bağlanmış yazılı sayfalar tomarı."* olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerinin iki sert kapak arasına yerleştirilmiş biçimi için kullanılmıştır. Bu terimin ortaya çıkışı şöyle olmuştur: ***Kur'ân*** ayetlerinin Hz. Peygamber hayatta iken bir araya getirilerek kitap biçiminde düzenlendiğine dair kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Ancak O'nun ölümünden sonra özellikle Yemame Savaşı sırasında ***Kur'ân'ı*** ezber bilen sahabî hafızların şehit düşmeleri Hz. Ömer'i karamsarlığa itmiş, kutsal kitabın unutulabileceği düşüncesine kapılmıştır. Bu düşüncesini Hz. Ebubekir'e açan Ömer, ***Kur'ân***'ın toplanarak kitap hâline getirilmesi konusunda fikir birliğine varmışlardır. Bu görev, o dönemde ***Kur'ân***'ı ezber olarak en iyi bilen sahabeden Zeyd b. Sabit'e verilmiştir. Zeyd b. Sabit başkanlığında ve iki şahit eşliğinde başlatılan çalışmalar ile surelerin ve ayetlerin tespiti ve de yazımı işine girişilmiştir. Yapılan bu çalışmalar neticesinde tespit edilen metin, Hz. Ebubekir'e teslim edilmiştir. İki kapak arasında yazılmış bu metne "**mushaf**" adı verilmiştir. Hz. Osman'ın halifeliği sırasında da bu metin kitap olarak çoğaltılmış; Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn emirliklerine gönderilerek kıra'atin bu metne göre yapılması buyurulmuş; bunların dışındaki metinlerin imha edilmesi istenmiştir. Nitekim o dönemde tespit edilen ve kitap hâline getirilen ***Kur'ân,*** günümüze kadar tek harfi bile değişmeden korunarak ulaşabilmiş tek ilâhî kitaptır.

musî *a.* (مصى) [*Ar.*] (*ç. b.* **mûsi'ûn**) *"Genişleten, alabildiğine yayan."* anlamında Allah'ın sıfatı olarak kullanılan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de hem teklik biçimiyle hem de çokluk biçimiyle iki yerde geçmektedir. *"**Zâriyât suresi**"* (51)nin 47. ayetinde, Allah'ın gücü ve kudreti, *"gökleri sürekli genişletme."* ifadesi ile anlatılmaktadır.

musîbet *a.* (مصيبت) [*Ar.*] *"İnsanın beklemediği bir anda başına gelen ve kendi iradesi dışında gelişen olay ve durum."* için kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok yerde geçmektedir (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "svb" maddesi). Özellikle *"**Tevbe suresi**"* (9)nin 50. ayetinde *"belâ, felâket"* anlamında kullanılmakta, *"**Tegabun suresi**"* (64)nin 11. ayetinde de mealen *"Allah'ın izni olmayınca hiçbir musibet başa gelmez."* denilmekte, *"**Âl-i İmrân suresi**"* (3)nin 165. ayetinde ise mealen *"Her musibetin insanın kendinden geldiği"* şeklinde vurgulanmakta, benzer bir ifade *"**Şurâ**

suresi" (42) nde mealen "*Başınıza gelen her musibet, kendi ellerinizle işleyip kazandığınız (günahlar) yüzündendir.*" (30. ayet) biçiminde yer almaktadır. Benzer anlamlar ve yorumlar çerçevesinde bu terim, pek çok hadislerde de geçmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem,* "svb" maddesi).

muska *a.* [< *Ar. "nüsha" sözünün Türkçeleşmiş biçimi.*] İçinde dinî ve büyüleyici bir gücün var olduğuna inanılan ve taşıyanı koruduğu sanılan özel olarak yapılmış, ciltlenmiş veya teneke kutuya konulmuş yazılı kâğıt için kullanılan terim, hamaylı.

mut'a *a.* (متعه) [*Ar.*] *bk.* **müt'a**

Mutaffifîn suresi *a.* (سورهٔ مطففين) [< *Ar. "Sûretü'l-Mutaffifîn* (سورة المطففين)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in seksen üçüncü, iniş sırasına göre seksen altıncı suresi olup "***Ankebût suresi***" (29)nden sonra ve "***Bakara suresi***" (2)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve otuz altı ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette geçen ve "*ölçüde tartıda hile yapanlar.*" anlamına gelen "**mutaffifîn**" sözünden alır. Özünde alış verişte, ölçüde tartıda hile yapanların kınandığı ve bunların elbette cezasız kalmayacağı, dürst, itaatkâr kimselerin ahirette mutluluğa kavuşacağı anlatılan bu surede Allah'a, peygambere ve ahret inancına inanmanın önemi üzerinde durulmaktadır.

mutasavvıf *a.* (متصوّف) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancı doğrultusunda sufîlik mertebesine ulaşan, bu inanç doğrultusunda hayat tarzını şekillendiren ve bu yolda Allah'ın yakınlığını ve dostluğunu kazanmaya çalışan kimseler, **ehl-i tasavvuf**.

mutavvıf *a.* (مطوّف) [*Ar.*] "*Tavaf ettiren.*" anlamında, hac veya umre ibadeti sırasında, bu kutsal görevi yerine getirmek üzere Mekke ve Medine'ye, kutsal topraklara giden müminlere kılavuzluk eden, onlara ibadetin ilkelerini ve inceliklerini gösteren kimseler. Bu anlamda "**hac rehberi, delîl, muallim, şeyhü'l-hac**" (*bk.* bu maddeler) gibi terimler de kullanılmaktadır.

mu'tekif *a.* (معتكف) [*Ar.*] İtikâfa çekilmiş, bir cami veya ibadethaneye kapanarak kendini Allah'a ve ibadete adamış kimse.

Mu'tezile *a.* (معتزله) [*Ar.*] İslâm inancı çerçevesinde, itikadî konuların veya sorunların çözümü ve yorumlanması aşamasında akla ve iradeye öncelik veren, aklın dışına çıkmayan itikadî kelâm mezhebi için kullanılan terim. Kurucusu Vâsıl b. Ata, hocası Hasan Basrî ile "**büyük günah**" (*bk.* **günâh**) konusunda fikir ayrılığına düşmüş ve arka-

daşlarıyla o meclisi terk ettiği için *"ayrılanlar, muhalif olanlar"* anlamında **"mu'tezile"** olarak nitelenmişler ve bu isimle anılan ekolü oluşturmuşlardır. Bu mezhep, büyük günah işleyenlerin ebediyen cehennemde kalacağını savunmuş; bundan dolayı da kendilerine **"ashâbü'l-va'îd"** (*kötülük ve ceza sahipleri*) denilmiştir.

Mu'tî *a.* (معطى) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"veren."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup sözlük anlamında Allah'a nispet edilmektedir. **"Mu'tî"** adı, sadece Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce rivayetindeki listede de yer almıştır (İbn Mâce, "Du'â", 10). Bu terim, Allah'ın fiilî isim ve sıfatları arasında zikredilmektedir.

mutkin *a.* (متكن) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin ehliyetli, titiz, ciddi, dikkatli ve güvenilir olma özelliğini ifade eden terim. Bu vasıfları taşıyan ravîlerin hadisleri sahih olarak kabul görmüştür.

mutlak *a.* (مطلق) [*Ar.*] *fık.* ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerinin ve hadis metinlerinin yorumu usulünde önyargıdan uzak ve kayıt altına alınmamış lafız veya hüküm anlamında fıkıh terimi.

mutma'inne *a.* (مطمئنّه) [*Ar.*] *"Emin, kararlı, korkusuz."* anlamında olan bu söz, **"nefs-i mutma'inne"** (*bk.* bu madde) teriminde geçer ve nefsin dördüncü mertebesi olarak gösterilir. Bu mertebeye ulaşmış olan nefis, kalp nurları ile aydınlanmış ve kötü unsurlardan arınmıştır ve güzel huylarla bezenmiştir.

muttakî *a.* (متّقى) [*Ar.*] İslâm inancına göre, **"takvâ"** (*bk.* bu madde) sahipleri için kullanılan terim. Bu kimseler, Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe iman eden, namazlarını kılan, oruçlarını tutan, zekât ve sadakasını veren, kimsesizlere ve yakın akrabaya arka çıkan, insanlara yardımcı olan, din ve Allah yolunda malını ve canını feda etmeye hazır olan salih amel sahipleri olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de zikredilmektedir (***"Bakara suresi"*** (2 / 3-5, 14, 177), ***"Âl-i İmrân suresi"*** (3 / 134 ve 135), ***"Tevbe suresi"*** (9 / 44).

muttasıl *a.* (متّصل) [*Ar.*] Hadis biliminde, senedinde veya metninde başlangıç bölümünden sonuç bölümüne kadar her ravînin hocasından alıp veya öğrenip rivayet ettiği hadis.

muttasıl hadis *a. bk.* **muttasıl**

muvâde'a *a.* (موادعه) [*Ar.*] *fık.* Bir savaş aşaması içinde belli bir süre için savaşa ara veren barış antlaşması.

muvâfakat *a.* (موافقت) [*Ar.*] Hadis biliminde, çok tanınmış bir hadis musanniflerinden birinin rivayet ettiği hadisi bir başka senetle onun şeyhine ulaşmak veya onunla birleştirmek.

muvahhid *s.* (موحّد) [*Ar.*] Allah'a inanan, Allah'ın birliğine iman eden, İslâm dininden olan (kimse).

muvâlât *a.* (موالات) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, *"Akrabalık bağlarını güçlendirme, yardımlaşma ve dayanışma."* olan bu söz, din değiştiren bir gayrimüslimin bir Müslüman ile yaptığı mirasçılık sözleşmesi, *bk.* **mevle'l-muvâlât**

muztarib *a.* (مضطرب) [*Ar.*] Hadis biliminde, rivayet edilen hadisin senet veya metinleri arasında uyum bulunmayan veya konuları içinde ihtilâflar bulunan hadisler. Bu tür hadislerle amel edilmesi din bilginlerince caiz görülmemiştir.

muztarib hadis *a. bk.* **muztarib**

mübâh *a.* (مباح) *bk.* **mubâh**

mübâdele *a.* (مبادله) [*Ar.*] *fık.* Mal veya esir değişimi olarak ifade edilen bu terim, İslâm hukukunda savaşta ele geçirilen esirlere nasıl muamele edilmesi gerektiğini; mal alış verişinin ise **"akit"** (*bk.* bu madde) çerçevesinde gerçekleşmesini ifade etmektedir.

mübâh *a.* (مباح) [*Ar.*] *bk.* **mubâh**

mübâre'e *a.* (مبارئه) [*Ar.*] *fık.* İslâmî evlilik hukukunda, kadının evlilikten doğan malî hakları veya belirli bazı hakları çerçevesinde kocasıyla anlaşarak evliliğin sona erdirilmesi durumu.

mübârek *s.* (مبارك) [*Ar.*] İslâm inancına göre, maddî ve manevî anlamda saygın, aziz, hürmetli veya kutlu, kıdemli anlamında kullanılan kelâm terimi.

mübâşeret *a.* (مباشرت) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, haksız fiil ile bu fiilin neticesinde ortaya çıkan münasebet.

Mübdi *a.* (مبدىء) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Bir işe başlamak, yaratmak."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Varlıkları ilk yaratan."* anlamında bu sözün türevleri ile Allah'a nispet edilmektedir. Bu isim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de doğrudan geçmemekle birlikte onun türevlerinden olan **"bed'"** ve **"i'âde'"** sözleri Allah'a nispet edilmektedir (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "bd'e" maddesi). **"Mübdi"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

mübeyyen / mübeyyin *s.* (مبيّن) [*Ar.*] Bir sözü söyleyenin her-

hangi bir açıklaması olmadan ve ne anlama geldiği bilinemeyen hafî (*gizli*) ve müşkil (*anlaşılması zor*) sözlerin kapanıklılığının giderilmesi ve kolay anlaşılabilirliğinin sağlanması.

mübhem *s. ve a.* (مبهم) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin isnadında veya metninde adı açıkça geçmeyen bir ravînin bulunduğunu ifade eden terim.

mübhem hadis *a. bk.* **mübhem**

mübhemâtü'l-*Kur'ân* *a.* (مبهمات القرآن) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de içeriği ve özü kapalı olan veya açık bir ifade taşımayan lafızların açıklanması ve yorumlanması konusunu işleyen eserler için kullanılan ortak ad.

mübîn *a.* (مبين) [*Ar.*] *"Açıklığa kavuşturan, açık seçik olan, gerçekleri açıkça ortaya koyan."* anlamında Allah'ın bir sıfatıdır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 119 ayette geçmektedir (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "byn" maddesi).

mübrim *a.* (مبرم) [*Ar.*] "Hile ve kötülük düşünenleri bilen, onların kötülüklerini boşa çıkaran ve onları cezalandıran." anlamında Allah'ın sıfatı. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Zuhruf suresi"*** (43 / 79) nde geçmektedir.

mübtedi' *a.* (مبتدع) *tas.* Tasavvuf inancına göre, **"sülûk"** (*bk.* bu madde) e yeni başlayanlar, **"nihâyet"** (*bk.* bu madde) karşıtı.

mübtedi'a *a.* (مبتدعه) *bk.* **ehl-i bid'at**

mübtelâ *a.* (مبتلا) *tas. bk.* **âşık**

Mücâdele suresi *a.* (مجادله سورهسى) [< *Ar. "Sûretü'l-Mücâdile* (المجادله سوره)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in elli sekizinci, iniş sırasına göre yüz beşinci suresi olup ***"Münâfikūn suresi"*** (63)nden sonra ve ***"Hucurât suresi"*** (49)nden önce Medine döneminde nazil olmuştur ve yirmi iki ayetten meydana gelmektedir. Havle bint Sa'lebe adlı bir kadının kocası tarafından boşanması durumunu Hz. Peygamber'e gelerek anlatması ve kadının bu boşanma kararına karşı çıkması, yani boşanmak istememesi konusunu Allah'ın elçisi ile tartışması üzerine nazil olan bu sure, adını **"Mücâdile"**, Hz. Peygamber ile tartışmasından dolayı **"Mücâdele"** sözünden almıştır. Surenin özünde Müslüman toplumun o dönemde yaşadığı bazı sorunlar gündeme gelmekte ve Allah'ın bu tür sorunlara müminlerin alet olmaması ve doğruluktan ayrılmaması öğütlenmektedir. Bu sure, ayrıca ***"Kad semi'a suresi"*** ve ***"Zıhar suresi"*** olarak da anılmaktadır. Hz. Peygamber'in ***"Mücâdele suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4840-4841.

mücâhede *a.* (مجاهده) [< *Ar.* **cehd]** *tas.* Tasavvuf inancında, sufînin hem nefsi ile, hem dümanla hem de şeytanla mücadele etmesi.

mücâhit, -di *a.* (مجاهد) [< *Ar.* **cehd]** *"Gayret gösteren, savaşan."* anlamındaki bu terim, İslâm inancına göre Allah yolunda malıyla, canıyla, kısacası tüm varlığıyla mücadele eden, savaşan kimseler anlamındadır. Ömer ibn Hattâb, *"**Allahumme'r-rızukni'l-cihâde**"* (*Yâ Allah beni cihât ile rızıklandır*) diyerek Allah yolunda iyi bir mücahit olma örneği sergilemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 6, s. 2637).

mücâvir *a.* (مجاور) [*Ar.*] Aslen Mekkeli olmayan, fakat bu kutsal beldeye yerleşmek için oraya göç eden ve orada ikamet eden Müslümanlar. Bu tür kimseler için "**cârullah, el-mücâvir bi-Mekke, el-mücâvir bi-Haremillah**" gibi terimler de kullanılmıştır.

Müceddidiyye *a.* (مجدّديه) [*Ar.*] Nakşibendî tarikatinin İmam-ı Rabbânî (öl. 1034 / 1624) ye nispet edilen kolu için kullanılan ad.

mücerrebât *a.* (مجرّبات) [*Ar.*] Dış duyular yardımıyla sıkça yapılan duyumların yaratmış olduğu bilgiler anlamında kelâm terimi.

mücerred *a.* (مجرّد) [*Ar.*] **1.** *tas.* Tasavvuf çevrelerinde bekâr kalmayı veya yaşamayı yeğleyen salik için kullanılan terim. **2.** Bektaşîlik tarikatinde önemli bir makam olarak kabul edilen terim. Nitekim bu tarikatte "**dedebaba**" mertebesine genellikle "**mücerred**" olanlar seçilmektedir.

mücessime *a.* (مجسّمه) [*Ar.*] Allah'ı cisim olarak düşünenlere veya cenâb-ı Hakk'a cismanî özellikler yakıştırmaya yeltenen kimseler.

Mücîb *a.* (مجيب) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Dua ve dileklere iyi karşılık veren."* olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Duaları, istekleri kabul eden."* anlamında Allah'a nispet edilmektedir. Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve Allah'ın fiilî sıfatları grubu içinde zikredilmektedir.

mücmel *a.* (مجمل) [*Ar.*] *fık.* Özünde veya anlamında birden fazla hükmü ihtiva eden, neyi anlatmaya çalıştığı kolayca anlaşılamayacak derecede kapalı olan, ancak açıklayıcı bir unsur ile kavranabilen sözler. Bu konumu itibariyle "**mücmel**" sözü, üç şekilde ortaya çıkabilmektedir. Birincisi, birden fazla anlama gelen bir sözün hangi anlamda kullanıldığı açık değilse; ikincisi,

bir sözün direkt anlamından başka özel bir anlamda kullanılması; üçüncüsü ise, sözün özündeki garabet. Bunların ortadan kalkabilmesi veya anlatılmak istenen lafzın açık ve net anlaşılabilmesi için yanında açıklayıcı bir unsurun olması gerekmektedir.

mücrim *a.* (مجرم) [< *Ar.* **cürm]** *"Büyük veya ağır günah işleyen kimse."* anlamına ***Kur'ân-ı Kerîm*** terimi. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de, *"suç, günah, şirk, küfür, nifak, isyan ve zalimce davranışlar."* anlamında elli iki ayette geçmektedir (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "crm" maddesi).

müctehid *a.* (مجتهد) [*Ar.*] *fık.* ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerinden ve hadislerden hükümler çıkarma ve onları yorumlama bilgisine sahip kimseler için kullanılan terim, fıkıh bilgini. Bu ehliyete sahip olabilmek için ***Kur'ân-ı Kerîm***'i, sünneti, İslâm hukukunun temel ilkelerini ve fıkıh usulünü, ayrıca Arapçayı da iyi bilmesi gerekmektedir. Bu vasfı taşıyan kimselere **"fakîh"** (*bk.* bu madde) veya **"müftî"** (*bk.* bu madde) de denilmiştir.

müdâhene *a.* (مداهنه) [*Ar.*] Birilerine hoş görünerek çıkar peşinde koşan kimselerin kullandıkları söz ve başvurdukları davranışlar için kullanılan ahlâk terimi.

müdârâ *a.* (مداري) [*Ar.*] Toplumda davranışlarıyla çevresine şer görünen birine karşı normal ölçüler çerçevesinde iyi davranılması, iltifat edilmesi anlamında ahlâk terimi.

müdde'â aleyh *a.* (مدّعى عليه) [*Ar.*] Davalı.

müdde'î *a.* (مدّعي) [*Ar.*] Davacı.

Müddessir suresi *a.* (مدّثّر سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Müddessir* (المدّثّر سورة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yetmiş dördüncü, iniş sırasına göre dördüncü suresi olup ***"Müzemmil suresi"*** (52)nden sonra ve ***"Fâtiha suresi"*** (69)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve elli altı ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette yer alan **"müddessir"** (*örtüsüne bürünüp sarınan*) sözünden alan bu surenin özünde, Hz. Peygamber'in elçilik görevine başlaması, onları Allah'ın dinine davet etmesi, onların kötülüklerinden sakınması konusunun işlendiği söz konusudur.

müdebbec *a.* (مدبّج) [*Ar.*] Hadis biliminde, çağdaş olan veya aynı hocadan ders alan ravîlerin birbirinden hadis rivayet etmesi durumu.

müdebbec hadis *a.* *bk.* **müdebbec**

müdebber *a.* (مدبّر) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, azat edilmesi sahi-

binin ölümü şartına bağlanmış köle.

müdebbirât *ç.a.* (مدبّرات) [*Ar.*] Evrenin düzenli işleyişinde kendilerine verilen işleri yerine getiren melekler için kullanılan terim (***Nâziat suresi***, 79 / 5).

müdelles *a.* (مدلّس) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin hocasını zikretmeyerek veya çağdaşı olan kimselerin adını anmayarak hadis rivayet etmesi durumu veya işi.

müdelles hadis *a. bk.* **müdelles**

müderris *a.* (مدرّس) [*Ar.*] Medreselerde ders veren kıdemli hocalar.

müdrec *a.* (مدرج) [< *Ar.* **derc**] **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerinin aslında bulunmadığı hâlde bazı sahabenin konunun iyi anlaşılması amacıyla metnin arasına ekledikleri kelime veya ibare. **2.** Hadis biliminde, bir hadisin senedinde veya metninde bulunmayan, sonradan eklenen kelime veya ibare.

müdrec hadis *a. bk.* **müdrec**

müdric *a.* (مدرج) [< *Ar.* **derc**] Hadis biliminde, bir hadisin senedine veya metnine eklemeler yapan ravî.

müdrik *a.* (مدرك) [< *Ar.* **derk**] Cemaatle kılınan namazlarda, imamın tekbiri ile birinci rekâta yetişen ve namazı imamla birlikte tamamlayan kimse.

mü'ekked sünnet *a.* *"Kuvvetli sünnet."* anlamındaki bu terim, Hz. Peygamber'in sürekli işlediği, fakat bağlayıcı olmasın diye zaman zaman terk ettiği veya edasının vacip olmadığını göstermek amacıyla yerine getirmediği sünnetler için kullanılmaktadır.

mü'ellefe-i kulûb *a.* (مؤلّفة قلوب) [*Ar.*] İslâm inancında, gönüllerin dine ısındırılması arzu edilen kimse. Bu tür kimseler Müslüman olabileceği gibi kalplerini kazanmayı amaçlamak için gayrimüslimlerden de olabilmektedir.

mü'ellihe *a.* (مؤلّهه) [*Ar.*] Şi'â inancı içinde, Hz. Ali'ye ulûhiyet nispet eden aşırı fırkalar.

mü'ennen *a.* (مؤنّن) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin senedinde veya metninde "enne" sözü bulunan hadisler.

mü'ennen hadis *a. bk.* **mü'ennen**

mü'essesât-ı hayriyye *a.* (مؤسسات خيريّه) [*Ar.*] *fık.* Hayırlı kurumlar. Mabetler, medreseler, mektepler, hastaneler, imaretler ve benzeri toplum yayarı için yaptırılan kurumlar.

mü'eyyide *a.* (مؤيّده) [*Ar.*] Dinî hükümlerin uygulanması ve sosyal düzenin sağlanması yolundaki kurallar.

mü'ezzin *a.* (مؤذّن) [*Ar.*] *"Ezan okuyan, kamet getiren kimse."* anla-

mındaki bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "*münâdî*" anlamında iki ayette yer almaktadır ("***A'râf suresi***" (7 / 44) ve "***Yûsuf suresi***" (12 / 70). Müslümanların ilk "**mü'ezzin**"i ezanı ve kameti Hz. Peygamber'den öğrenen Bilâl-i Habeşî'dir.

§ *tam.* **mü'ezzin-i câmi-i miyâne** *a.* (مؤذّن جامع ميانه) Orta cami müezzinleri.

mü'ezzin-i hâssa *a.* (خاصه مؤذّن) Hünkâr müezzini, padişahın namaz kılacağı camilerde görevli müezzin.

müfekkire *a.* (مفكّره) [*Ar.*] Aklın aktif yönetimine giren muhayyile gücü için kullanılan kelâm terimi.

müfesser *a.* (مفسّر) [*Ar.*] *fık.* Bir hükmü açıkça ifade eden, herhangi bir te'vil veya farklı yoruma ihtimal vermeyen söz anlamında fıkıh terimi.

müfessir *a.* (مفسّر) [*Ar.*] *fık.* ***Kur'ân-ı Kerîm***'i yorumlama ve açıklama ehliyetine sahip bilim adamları.

müfevvida (I) *a.* (مفوّضه) [*Ar.*] fık. Koruma altına almak amacıyla mehir tayin edilmeksizin evlenilen kız veya kadın.

müfevvida (II) *a.* (مفوّضه) [*Ar.*] Şi'a inancında, kâinatın yaratılışı ve düzenin kurulması işinin Hz. Peygamber'e, Hz. Ali'ye ve on iki imama verildiğini ileri süren aşırı fırka.

müfîd *a.* (مفيد) [*Ar.*] Hadis biliminde, muhaddis mertebesinden üstün kabul edilen, fakat hafız derecesine ulaşamayan hadis bilginleri.

müfred *a.* (مفرد) [*Ar.*] Hadis biliminde, sadece bir ravî tarafından rivayet edilen hadis.

müfredât *ç. a.* (مفردات) [*Ar.*] Hadis biliminde, isim, takma ad ve lakapları başkalarına benzemeyen veya ender görülen muhaddisler.

müfsit *a.* (مفسد) [*Ar.*] **1.** Allah'ı inkâr edenler ve O'nun emir ve yasaklarına uymayanlar için kullanılan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi bir ayette geçmektedir (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fsd" maddesi). **2.** *fık.* İslâm inancına göre, bir ibadeti veya bir hukukî meseleyi bozan eylem ve davranışlar için kullanılan terim. Söz gelişi, namaz kılarken konuşmak, oruçlu iken yemek içmek gibi.

müftî *a.* (مفتى) [*Ar.*] *fık.* Dinî veya hukukî konularda derin bilgisi olan, bazı meselelerin halli için fetva veren kimse. *bk.* **müctehid**

§ *tam.* **müftî'l-enâm** *a.* (مفتى الانام) *fık.* Şeyhülislâm için kullanılan bir terim, *bk.* "**şeyhülislâm**".

Müheymin *a.* (مهيمن) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Bir şeyi korumak, kollamak, yönetmek."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Bütün hadiseleri bilen, evrendeki bütün işleri idare eden."* anlamında Allah'a nispet edilmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Haşr suresi"*** (59)nin 23. ayetinde geçen bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve Allah'ın fiilî sıfatları grubu içinde zikredilmektedir.

mühlik *a.* (مهلك) [*Ar.*] (*ç. b.* **mühlikûn**) *"Günaha giren, asi davranan, zulmeden kişi ve toplumları cezalandırarak yok eden, helâk eden."* anlamında Allah'ın sıfatı olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de teklik biçimiyle üç ayette, çokluk biçimiyle dört yerde geçmektedir.

mühmel *a.* (مهمل) [*Ar.*] Hadis biliminde, kendine özgü kimliği olan veya belirtilmeyen ravî anlamında kullanılan terim.

mühtedî *s.* (مهتدى) [< *Ar.***hidâyet**] İhtida eden, Hak yoluna giren, Müslüman olan, dönme.

mühür, -hrü *a.* (مهر) [< *F.***mühr**] *"İmza, damga, kaşe veya yetki, iktidar."* anlamlarına gelen bu söz, bazı kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturmuştur.

§ *tam.* **mühr-i hümâyûn** *a.* (مهرهمايون) Padişahların mutlak vekilliğini gösteren ve sadrazamlara verilen mühür için kullanılan terim, **mühr-i şerîf, hâtem-i vekâlet.**

mühr-i nübüvvet *a.* (مهر نبوت) Hz. Muhammed'in iki omuz başı arasında bulunan et beni için kullanılan terim.

mühr-i sadâret *a.* (مهر صدارت) *bk.* **mühr-i hümâyûn**

mühr-i Süleymân *a.* (سليمان مهر) Hz. Süleyman'ın güç ve iktidarının sembolü olan yüzük veya mühür için kullanılan terim.

mühr-i şerîf *a.* (مهر شريف) *bk.* **mühr-i hümâyûn**

mühr-i zâtî *a.* (مهر ذاتى) Kişiye özgü imza.

mükâşefe *a.* (مكاشفه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf yolunda, salikin nefsiyle yaptığı mücadele sonucunda manevî dereceleri bir bir aşarak ulaştığı en yüksek mertebe ile kalp gözünün açılması ve gayb âlemeninin görülmesi durumu.

mükâtebe *a.* (مكاتبه) [*Ar.*] **1.** *fık.* Kölenin efendisi tarafından azat edilmesi ve bu konuda aralarında anlaşma yapılması konusunda terim. **2.** Hadis biliminde şeyhin ister kendi el yazısıyla ister başkalarına yazdırarak oluşturduğu hadisleri uzaktaki kimselere gönderme işi.

mükellef *a.* (مكلّف) [*Ar.*] İslâm inancına göre, bireyin dinî ve hukukî sorumluluk taşıma çağına ve ehliyetine sahip olduktan sonra söz ve davranışlarına birtakım dinî, hukukî, dünyevî ve manevî sorumluluklar yüklenen kimse.

mükezzib *a.* (مكذّب) [*Ar.*] İslâm'ın temel ilkelerini, ayetleri ve dinî hükümleri inkâr eden kimse.

müksirûn *a.* (مكثرون) [*Ar.*] Binden fazla pek çok hadis rivayet eden sahabe. Bunlar arasında Ebû Hureyre, Hz. Âyişe, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Câbir ibn Abdillah, Enes b. Mâlik gösterilmektedir.

mülâ'ane *a.* (ملاعنة) [*Ar.*] *fık.* Evlilik hukukunda, kocanın eşi için zina suçlaması yapması sebebiyle hâkim huzurunda yemin edilerek yapılan lânetleşme ve evlilik bağına son verme durumu.

mülci ikrâh *a. fık.* Bir kimseyi ölüm veya bir uzvunu keserek yok etme gibi bireyin canına yönelik bir tehdit savurarak zorla istemediği bir işi yaptırma için kullanılan terim.

mülhid *a.* (ملحد) [*Ar.*] Hak'tan sapıp batıl bir mezhebe bağlanan ve Allah'ın birliğine varlığına inanmayan kimse.

mülhime *a.* (ملهمة) [*Ar.*] *"İlham veren."* anlamında olan bu söz, **"nefs-i mülhime"** (*bk.* bu madde) teriminde geçer ve nefsin üçüncü mertebesi olarak gösterilir.

mülk *a.* (ملك) [*Ar.*] (*ç. b.* **emlâk**) Sözlük anlamı, *"Bir kimsenin tasarrufu altında olan mal."* olan bu söz, dinî terim olarak *"Varlığın veya evrenin yönetimi."*dir. Bu yönetimde de mutlak egemenlik Allah'a aittir. Bütün evreni, yaratılmış âlemi yöneten ilim, kudret ve hikmet sahibi Allah'tır. Bunun en çarpıcı ifadesi ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen **"mâlikü'l-mülk"** (***Âl-i İmrân suresi,*** 3 / 26) ifadesidir.

Mülk suresi *a.* (ملك سوره سی) [< *Ar. "Sûretü'l-Mülk* (سورة الملك)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in altmış yedinci, iniş sırasına göre yetmiş yedinci suresi olup *"**Tûr suresi**"* (52)nden sonra ve *"**Hakka suresi**"* (69)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve otuz ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette yer alan **"mülk"** (*hükümranlık*) sözünden almıştır; yine bu ayetin ilk sözü olan **"tebâreke"** kelimesinden dolayı da *"**Tebâreke suresi**"* olarak adlandırılmaktadır. Özünde, Allah'ın varlığı, birliği, âlemi yaratıp belli bir düzen içinde yönettiği ve ahret inancının gerçek olduğu ifade edilmektedir. Bu surenin fazileti, Hz. Peygamber'in onu her gece yatmadan önce ve yolculuk sırasında okuduğu, yine bu sureyi okuyanla-

rın kabir azabından korunacağı rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber'in *"**Mülk suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4898-4899.

mülkiyet *a.* (ملكيت) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda bireyin eşya veya malı üzerinde düşünülebilecek en kapsamlı hak için kullanılan terim.

mültezem *a.* (ملتزم) [*Ar.*] Kutsal topraklarda, "Hacerülesved" ile Kâbe kapısı arasında dua etmenin makbul olduğu anlamında terim.

mümâselet *a.* (مماثلت) [*Ar.*] Evrende iki varlığın birbirine benzemesi anlamında kelâm terimi.

mümeyyiz *a.* (مميز) [*Ar.*] **1.** *"Temyiz eden, iyiyi kötüden, faydalı olanı zararlı olandan ayıran."* anlamında fıkıh terimi. **2.** Hadis biliminde, ergenlik çağına gelmiş ve hadis işlerine girebilecek kimse.

mü'min *a.* (مؤمن) [< *Ar.* **emn**] Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliği ile öteki din büyüklerine inanan kimse için kullanılan terim, **müslim.** İnsanın sıfatı olarak bu terim, Allah'a ve O'nun emirlerine, peygamberlerine, kitaplarına, meleklerine ve âhiret gününe inanıp itaat eden, bir başka deyişle imanın esaslarına inanan kimseleri ifade etmektedir. Bu konuyu ***Kur'ân-ı Kerîm***'in *"**Bakara suresi**"*nin 2-4. ayetleri açıkça dile getirmektedir.

Mü'min *a.* (مؤمن) [< *Ar.* **emn**] Sözlük anlamı *"İnanıp iman eden, başkalarının güvenliğini sağlayan."* olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Yaratıklarına güven veren."* anlamında Allah'a nispet edilmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**Haşr suresi**"* (59)nin son ayetinde geçen bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve Allah'ın fiilî ve zatî sıfatları grubu içinde zikredilmektedir.

Mü'min suresi *a.* (مؤمن سوره سى) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Mü'min* (سورة المؤمن)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kırkıncı, iniş sırasına göre altmışıncı suresi olup *"**Zümer suresi**"* (39)nden sonra ve *"**Fussılet suresi**"* (41)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve seksen beş ayetten meydana gelmektedir. Adını Firavun'un ailesine mensup olan mümin bir kişiden bahsedildiği için o kişiden almıştır. Özünde, İslâm'a inanmanın, ona karşı çıkmayıp samimiyetle bağlanmanın fazileti üzerinde durulmaktadır. Hz. Peygamber'in *"**Sâd suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4715-4719.

Mü'minûn suresi *a.* (سوره مؤمنون) [<*Ar.* *"Sûretü'l-Mü'minûn* (سورة المؤمنون)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi üçüncü, iniş sırasına göre yetmiş dördüncü suresi olup "***Enbiyâ suresi***" (21) nde sonra ve "***Secde suresi***" (32)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve 118 ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki "**mü'minûn**" (*müminler*) sözünden almıştır. Özünde, İslâm'a karşı çıkanların içine düştüğü durum anlatılır, peygambere ve ahrete inanmanın önemi üzerinde durulur. Bu surenin fazileti hakkında Hz. Ömer şunları söyler. Bir Hz. Peygamber kıbleye dönerek, "Allah'ım, bize nimetini arttır, eksiltme, bizi onurlandır, aiçaltma, bize ihsan et, mahrum etme, bizi düşmanlarımıza karşı seçkin kıl, zayıf duruma düşürme, bizden hoşnut ol ve bizi senden hoşnut kıl." diye dua eder. Sebebi olarak, "Şu anda bana on ayet indi, kim bu ayetlerin gereğini yaparsa cennete girecektir." buyurmuştur; ardından da bu surenin on ayetini okumuştur (***Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, IV,*** s. 8.). Hz. Peygamber'in "***Hac suresi***"nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4580-4582.

Mümît *a.* (مميت) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Öldüren, helâk eden."* olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Yaratıkların hayatına son veren."* anlamında Allah'a nispet edilmektedir. Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve Allah'ın fiilî sıfatları grubu içinde zikredilmektedir; "**muhyî**" (*bk.* bu madde)nin karşıtı.

mümkin *a.* (ممكن) [*Ar.*] (*ç. b.* **mümkinât**) Varlığı da yokluğu da zatının gereği olmayan anlamında kelâm terimi.

mümkinât *a.* (ممكنات) [*Ar.* **mümkin**' *in ç. b.*] Var olmak için başka bir varlığa muhtaç olanlar. Evrende her varlığın oluş sebebi mutlaka başka bir varlığa bağlıdır. Bu bağlılık her varlık için gereklidir ve geçerlidir.

Mümtehine suresi *a.* (سوره ممتحنه) [< *Ar.* *"Mûretü'l-Mümtehine* (سورة الممتحنة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in altmışıncı, iniş sırasına göre doksan birinci suresi olup "***Ahzâb suresi***" (33)nden sonra ve "***Nisâ suresi***" (4)nden önce Medine döneminde nazil olmuştur ve on üç ayetten meydana gelmektedir. Adını onuncu ayetteki "**fe'mtehinû-hünne**" (*Onları imtihan edin.*) sözünden almıştır. Özünde, İslâm'a karşı direnenlere yardımda bulunulması ve onlara yakın-

lık gösterilmesi, barış içine girilmesi tavsiye edilmekte, buna karşın Allah'ın gazap ettiği insanlardan da uzak durulması uyarılmaktadır. Hz. Peygamber'in *"**Mümtehine suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4851-4860.

mümteni *a.* (ممتنع) [*Ar.*] *"Varlığı asla düşünülemeyen veya yokluğu zatının tabiî durumu olan."* anlamında kelâm terimi. Söz gelişi, Allah'ın yokluğunun asla düşünülemeyeceği gibi.

münâcât *a.* (مناجات) [*Ar.*] **1.** İslâmî edebiyatlarda, konusu Allah'a yakarış olan O'nun birliğini ve ululuğunu işleyen manzumeler ile bestelenmiş eserler için kullanılan terim. **2.** *tas.* Kulun dua yoluyla Allah'a yakarması ve yalvarması, istek ve dileklerini O'na arz etmesi, O'nu övmesi gibi tasavvufî inancın temel değerleri için kullanılan terim.

münâfese *a.* (منافسه) [*Ar.*] Toplum içinde, bir başkasının elde ettiği başarıları örnek alarak onun benzerini yaşamaya çaba gösterme ve olumlu bir rekabet içine girme anlamında kullanılan terim, "**haset**" (*bk.* bu madde).

münâfık *a.* (منافق) [*Ar.*] Çevresinden yapmış olduğu kötülükleri gizleyerek kendini sağlam bir mümin gösterme gayreti içine giren, Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliği ile öteki din büyüklerine inanmadığı hâlde inanmış gibi görünen ve iman ile küfür arasında bocalayan kimse için kullanılan kelâm terimi. Hz. Peygamber, münafıklar için şunları söylemiştir: *"Münâfıkı alâmeti üçtür: Söz söylerken yalan söyler; va'd ettiği vakit sözünde durmaz; kendisine bir şey emniyet edildiği zaman hıyânet eder."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 1, s. 189).

Münâfıkûn suresi *a.* (سورهٔ منافقون) [< *Ar. Sûretü'l-Münâfıkûn* (سورة المنافقون)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in altmış üçüncü, iniş sırasına göre yüz dördüncü suresi olup *"**Hac suresi**"* (22)nden sonra ve *"**Mücâdele suresi**"* (58)nden önce Medine döneminde nazil olmuştur ve on bir ayetten meydana gelmektedir. Adını sürekli münafıklardan bahsettiği için bu sözden almaktadır. Özünde, münafıkların Müslüman düşmanı olduğu, onlardan sakınılması gerektiği, toplum düzeninde bu tür kimselerin hem dine hem de insanlığa zarar vereceği üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber'in *"**Münâfıkûn suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî,* C. 10, s. 4867-4880.

münâkehât *a.* (مناكحات) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda evlilik, boşanma ve nafaka benzeri konu-

ları içine alan bölümler için kullanılan terim.

münâsebâtü'l-âyât ve's-süver *a.* (مناسبات الايات و السور) [*Ar.*] İslâmî bilimlerde tefsir konusu içinde ayetler ile sureler arasındaki anlam uyumunu ve bağını inceleyen bilim dalı için kullanılan terim.

münâsebe *a.* (مناسبه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, olayla hüküm arasındaki uyumluluk ya da uygunluk, denge ile verilen hükmün sağlıklı olup olmadığını tespit etme yolunda ve yönteminde kullanılan bir metot için kullanılan terim.

münâseha *a.* (مناسخه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bir mirasın paylaşılmasından önce ölen bir mirasçının üzerine düşen payın kendi varisleri arasında bölüştürülmesi anlamında kullanılan terim.

münâvele *a.* (مناوله) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis elde etme yollarından biri, hocanın kendi kitabını veya hadis yazılı birkaç asyfayı öğrencisine vermesi anlamında kullanılan terim.

münâzara *a.* (مناظره) [*Ar.*] Gerçeğin ortaya çıkarılması yöntemlerini veya ilkelerini araştırarak belli bir disiplin altında irdeleme ve inceleme konusunu benimseyen bilim dalı için kullanılan terim.

müneccî *a.* (منجّى) [*Ar.*] *"Kurtaran."* anlamında Allah'ın sıfatı olan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Hicr suresi"*** (15 / 59) nde geçmektedir.

müneccim *a.* (منجّم) [*Ar.*] İslâmî bilimlerden, insanları ve olayları etkilediği inancına dayanan ve gökbilimi adıyla anılan bilim dalı uzmanı için kullanılan terim, astrolog.

müneccimbaşı *a.* İslâmî bilimlerden olan yıldız falcılığı konularında uzman olan ve Osmanlı devleti döneminde bir kurum hâline gelen astroloji ve astronomi dalında çalışan kimselere verilen ad ve terim.

münezzil *a.* (منزّل) [*Ar.*] *"Kitap ve peygamber gönderen."* anlamında Allah'ın sıfatı olan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Mâ'ide suresi"*** (5 / 114) nde geçmektedir.

Münfekkîn suresi *a.* (منفكّن سورسى) *bk.* ***Beyyine suresi***

münferit *a.* (منفرد) [*Ar.*] Hadis biliminde, kendisinden sadece bir ravînin rivayette bulunduğu kimse.

mün'im *s.* (منعم) [< *Ar.***ni'met**] **1.** *"Nimetlendiren, iyilik eden, rızık veren."* anlamında Allah'ın sıfatlarından. **2.** *"Besleyici, yedirip içeren, velinimet."* anlamında olup başka kelime ve terkiplerle yeni terimler yapan bir söz.

§ *tam.* **mün'im-i mîrâs** *a.* (منعم ميراث) Miras yiyen, miras yedi anlamında terim.

münîr *a.* (منير) [*Ar.*] *"Aydınlatan."* anlamında Allah'ın sıfatı olan terim.

münkatı *a.* (منقطع) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin senedinde sahabeden sonra gelen bölümünde birkaç ravînin atlanarak rivayet edilen hadis anlamında terim.

münker (I) *a.* (منكر) [*Ar.*] *bk.* **emr-bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker**

münker (II) *a.* (منكر) [*Ar.*] Hadis biliminde, zayıf ravînin güvenilir ravîye muhalefetinden dolayı zayıf olarak nitelenen hadis için kullanılan terim, "**ma'rûf hadis**" zıddı.

münker hadis *a.* *bk.* **münker (II)**

münker ve nekîr *a.* (منكر و نكير) [*Ar.*] İslâm inancına göre, ölümden sonra insanları sorguya çekeceğine inanılan iki sorgu meleği için kullanılan ad ve terim.

münkir *a.* (منكر) [*Ar.*] *bk.* **küfür**

münşî *a.* (منشى) [*Ar.*] *"İcat eden, inşa eden."* anlamında Allah'ın sıfatı olan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Vâkı'a suresi***" (56 / 72) nde geçmektedir.

Müntakım *a.* (منتقم) [*Ar.*] *"Suçluları cezalandıran."* anlamında olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on üç ayette Allah'a nispet edilmektedir (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nkm" maddesi). Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve Allah'ın fiilî sıfatları grubu içinde zikredilmektedir.

müntehî *a.* (منتهى) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, sülûkun sona geldiğini ifade eden terim, "**mübtedi'**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

münzil *a.* (منزل) [*Ar.*] *bk.* **münezzil**

mürâ'ât-ı hılâf *a. ve s.* (مراعات خلاف) [*Ar.*] *fık.* İslâm hıkukunda, belli bir gerekçeye dayanarak ortaya konulan karşı görüşün deliline göre amel etme anlamında Mâlikî mezhebine ait bir fıkıh terimi.

mürâfa'a *a.* (مرافعه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hıkukunda, adil yargılama.

mürâhik *a.* (مراهق) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, ergenlik çağına girmek üzere olan çocuk. Bir başka ifadeyle, dokuz yaşına ulaştığı hâlde henüz âdet görmeyen kızlar, on iki yaşına girdiği hâlde henüz ihtilâm olmayan erkekler için kullanılmaktadır.

Mürci'e *a.* (مرجئه) [*Ar.*] İslâm dininin ilk yıllarında ortaya çıkan ve aşırı fırkalara karşı daha ılımlı veya uzlaşmacı fikir ve davranışlarıyla dikkati çeken siyasî fırka. Bunlara göre, iman esastır, amel sonraya bırakılabilir, bundan dolayı böylelerine bir ceza uygulamak gereksizdir, bu konu âhirete bırakılmalıdır, görüşü hâkimdir. İlk defa, Hâricî Nâfi b. el-Ezrâk (öl. 65 / 684) tarafından kullanılan bu terim, Ebû Hanife (öl. 150 / 767)nin önderliğinde en olgun kimliğine kavuşmuştur. Bunlara göre, Allah'ın birliğine, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna ve O'nun getirdiklerinin doğruluğuna şahitlik eden ya da kalbiyle bunu doğrulayan kimse hem mümin hem de Müslüman'dır. Bu gibi kimseler, ne kadar büyük günah işlerlerse işlesinler, imanın temel hükümlerini inkâr etmedikçe İslâm dininden çıkmaz. Onlar hakkında verilecek hüküm ve ceza Allah'a aittir, takdir yüce Allah'ındır.

mürebbî *a.* (مربّى) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında, eğitici anlamında şeyhler.

mürekkeb *a.* (مركّب) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadise ait bir metnin başka bir hadisin senediyle rivayet edilmesi durumu.

mürekkeb hadis *a. bk.* **mürekkeb**

mürîd *a.* (مريد) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasına yeni girmeye karar veren ve bir şeyhe bağlanan kişi.

mürsel *a.* (مرسل) [*Ar.*] **1.** Peygamber karşılığı Arapça olan ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sıkça geçen terim, *bk.* **peygamber 2.** Hadis biliminde, hadisin çıkış kaynağı sahabîlerden veya başka ravîlerden birinin zikredilmemesi ya da tabiînin doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadis için kullanılan terim.

mürsel hadis *a. bk.* **mürsel**

Mürselât suresi *a.* (مرسلات سورەسى) [< *Ar. Sûretü'l-Mürselât* (المرسلات سورة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yetmiş yedinci, iniş sırasına göre otuz üçüncü suresi olup "***Hümeze suresi***" (52)nden sonra ve "***Kaf suresi***" (50)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve elli ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki "**mürselât**" (*gönderilenler*) sözünden alan bu surenin özünde, evrenin idaresinde görevli olarak melekler, rüzgârlar, peygamberler ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ayetleri gösterilir, inkârcıların uğrayacağı hüsran üzerende durulur. Yine ilk ayette geçen "***ve'l-mürselâtı urfen***" sözünden dolayı bu surenin "***Urf suresi***" olarak da anıldığı söz konusudur.

mürsil *a.* (مرسل) [*Ar.*] "*Gönderen, serbest bırakan.*" anlamında Al-

lah'ın sıfatı. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Duhan suresi"*** (44 / 5) nde geçmektedir.

mürşid *a. ve s.* (مرشد) [< *Ar.***rüşd**] (*ç. b.* **mürşidîn**) *tas. "Doğru yolu gösteren, kılavuz, rehber."* anlamındaki bu söz, Tasavvuf ehli arasına yeni girmeye karar veren müritlere tarikatı öğreterek tasavvuf yolunda sırları gösteren ve onlara rehberlik yapan tarikat şeyhi için kullanılan terim.

§ *tam.* **mürşid-i a'zam** *a.* (مرشد اعظم) *tas.* Hz. Muhammed.

mürşid-i Rûm *a.* (مرشد روم) *tas.* Tasavvuf ehli arasında Hz. Mevlâna.

mürşid-i kâmil *a.* (مرشد كامل) *tas.* Tasavvuf ehli arasında veli mertebesine ulaşmış mürşit.

mürşid-i nâtık *a.* (مرشد ناطق) *tas.* **"İnsân-ı kâmil"** (*bk.* bu madde).

mürşid-i sâmit *a.* (مرشد صامت) *tas.* Tasavvuf ehli arasında kitap için kullanılan terim.

mürtekib-i kebîre *a.* (مرتكب كبيره) *"Büyük günah işleyen kimse."* anlamındaki bu terim, İslâm bilginleri arasında *"Hangi fiillerin büyük günah olduğu"* konusunda görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu görüşlerden biri, **"büyük günah"** kavramı nedir? sorusu; ikincisi bu günahı işleyen kimsenin statüsü nedir? sorusu. Birinci konuda yaygın kanaat, *"İlâhî emirlere aykırı olan bütün davranış ve eylemler."* büyük günah sayılmıştır. Bunlar arasında büyük günahlar olarak *"Allah'a şirk koşmak, adam öldürmek, anne ve babaya itaatsizlik etmek ve karşı gelmek, yetim malı yemek, faiz yemek, büyü yapmak, savaştan kaçmak, yalancı şahitlikte bulunmak, yüklenemeyeceği kadar borca girip bu borcu ödeyemeden ölmek."* (Müslim, "Îmân", 143-146) gibi davranışlar ve eylemler gösterilmiştir. Bunların başında da "Hâricîler" gelmiştir. Buna karşın bazı görüşler, küçük günah niteliğindeki davranış ve eylemlerin büyük günahlardan ayrı tutulmasını savunmuştur. *"Büyük günah işleyen kimse."* statüsü konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların başında Hâricîler'in görüşü geliyor. Onlara göre büyük günah işleyen kimse tövbe etmezse dünya ve ahirette **"kâfir"** olarak nitelenmelidir. Bazılarına göre ise günah işleyen kimsenin sorumluluğu kendisi ile sınırlıdır. Zararları müminleri ilgilendirmez; zira ***Kur'ân***'da Allah'a şirk koşmanın dışındaki günahların bağışlanabileceği ifade edilmiş-

tir (***Nisâ suresi***, 4 / 48; ***Leyl suresi***, 92 / 15). Bazılarına göre de *"Büyük günah işleyen kimse."* imandan çıkar, fakat küfre girmez, iman ile küfür arasında bir konumda bulunur, inancı söz konusudur.

mürtet, -di *a.* (مرتد) [*Ar.*] *"Dinden çıkan kimse."* anlamında olup din değiştiren, İslâm dinini terk eden (kimse) için kullanılmıştır.

mürtezika *a.* (مرتزقه) [< *Ar.* **rızk**] Fakir, yersiz ve yurtsuz, aç ve muhtaç kimselere yardım etmek, onların günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş vakıfların himayesine girmiş, geçimini bu tür vakıflardan sağlayan kimselere verilen ad. Bu vakıflar zaman içinde böylesi kimselerin çoğalması ve sosyal hayat içinde yaygınlaşması ile "**mürtezika**" adı verilen bir sosyal sınıfın oluşmasını sağlamıştır.

mürüvvet *a.* (مروّت) [*Ar.*] İslâm inancında, insanî değerlere ve erdemlere dayalı davranışlar için kullanılan ahlâk terimi.

müsâdere *a.* (مصادره) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, devlet tarafından hazineye gelir kaydedilmek veya bir süre için koruma altına alınmak üzere ceza verilmesi ya da tedbir olarak bir mala el konulması.

müsakkafât *ç.a.* (مسقّفات) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, herhangi bir vakfa gelir sağlayan ev, dükkân, han, hamam gibi üstü kapalı akar.

§ *tam.* **müsakkafât-ı mevkufe** *ç.a.* (مسقّفات موقوفه) *fık.* Hayır kurumlarının veya hayır için kurulan bir vakfın gelirlerini artırmak için vakfedilmiş binalar.

müsâmaha *a.* (مسامحه) [*Ar.*] Toplum içinde insanlara yükümlülüklerini karşılayabilme konusunda kolaylık gösterme, toleranslı davranma veya sosyal ahlâkı zedeleyici nitelikte olamayan yanlışlıkları ya da hataları hoş görme, değişik düşünce, inaç veya davranışları özgürce ifade edebilme konusu.

müsâvât (I) *a.* (مساوات) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bireylerin temel haklarını kullanabilme noktasında, insan olma kimliği ile özgür ve eşit kabul edilmesini ifade eden terim.

müsâvât (II) *a.* (مساوات) [*Ar.*] Hadis biliminde, çok tanınmış bir hadis musannifine göre daha değerli bir dayanağa sahip hadis.

müsâveme *a.* (مساومه) [*Ar.*] *fık.* Bir malın maliyeti ile kâr oranı arasındaki durum söz konusu olmadan pazarlık yöntemiyle yapılan satış.

müsebbihât *a.* (مسبّحات) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm'***de yer alan ve Allah'ı tespih için kullanılan "**sebh**" sözünün türevleriyle başlayan altı sure (***"Hadîd suresi"*** (57), (***"Haşr suresi"*** (59), (***"Saf suresi"*** (61), (***"Cum'a suresi"*** (62), (***"Tegābün suresi"*** (64), (***"A'lâ suresi"*** (87) ye verilen ortak ad.

müsellemün fîh *a.* (مسلّم فيه) [*Ar.*] *fık.* Ticaret işinde satılan mala verilen ad. *bk.* **selem** ve **semen**

müsellemün ileyh *a.* (مسلّم اليه) [*Ar.*] *fık.* Ticaret işinde satıcıya verilen ad. *bk.* **selem** ve **semen**

müsellemât *a.* (مسلّمات) [*Ar.*] Bilimsel bir tertışma ortamında karşı görüşü savunan kimsenin doğruluğunu benimsediği karşı tarafın ortaya koyduğu veya savunduğu tezler anlamında kelâm terimi.

müselsel *a.* (مسلسل) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadiste yer alan Hz. Peygamber'in bir davranışını veya sözünü ravîlerin birbirine vererek yaydıkları ve rivayet ettikleri hadis.

müselsel hadis *a.* *bk.* **müselsel**

müsennâ *a.* (مسنّى) [*Ar.*] İslâm hat sanatında, yazıya konu bir sözün çift ve karşılıklı yazılmış biçimi. Buna "**aynalı yazı**" da denilmiştir.

müskir *a.* (مسكر) [*Ar.*] *bk.* **içki**

müskirât *a.* (مسكرات) [*Ar.*] *bk.* **içki**

Müslim *a.ve s.* (مسلم) [< *Ar.* **selâmet**] (*ç. b.* **Müsilmîn, Müslimûn**) Müslüman ve imân konusunu benimseme.

Müsliman *a. ve s.* (مسلمان) [< *Ar.* **selâmet**] (*ç. b.* **müslimânân**) İslâm dinine inanan, hayatını bu dinin temel inanç ve ilkelerine göre yönlendiren ve imanın gereklerini yerine getiren kimse, Müslim. Müslüman olmanın güzelliği konusunda Hz. Peygamber şunları dile getirmektedir: *"Bir kul Müslüman olur ve Müslümanlığı da güzel olursa, Allah onun evvelce işlemiş olduğu her kötülüğü örter..."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 1, s. 193).

Müslimânân *ç.a.* (مسلمانان) [*Ar.* **Müslimân**'*ın ç. b.*] Müslümanlar.

Müslimât *a.ve s.* (مسلمات) [< *Ar.***silm**] Müslüman (kadın ve kız).

Müslime *a. ve s.* (مسلمه) [*Ar.***müslim** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] Müslüman (kadın, kız).

Müslimîn *ç.a.* (مسلمين) [*Ar.* **müslim***in ç. b.*] Müslümanlar.

Müslimûn *ç.a.* (مسلمون) *bk.* **Müslimîn**

Müslümanca *zf.* [*Ar.*] Müslümana yakışır biçimde.

Müslümanlık *a.* [*Ar.*] Müslüman olma durumu, **İslâmiyet'e** inanma ve onu benimseme.

müsned *a.* (مسند) [*Ar.*] **1.** Hadis biliminde, bir hadisin ilk kaynağına kadar eksiklik ya da hata bulunmayan hadis. **2.** Toplanan hadislerin adlarına göre alfabetik sırada tasnifinin yapıldığı kitap için kullanılan ortak ad.

müsned hadis *a. bk.* **müsned**

müsnid *a.* (مسند) [*Ar.*] Hadis biliminde, genellikle hadis çalışmasına ve yeni yeni rivayete başlayan kimseler.

müstahîl *a.* (مستحيل) [*Ar.*] Yokluğu zatının gereği olan veya konunun özü itibariyle yokluğunu gerektiren anlamında kelâm terimi.

müstahrec *a.* (مستخرج) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir araya getirilen rivayetleri değişik isnadlar çerçevesinde toplayan hadis kitapları.

müstakîm *a.* (مستقيم) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Doğru, doğruluktan şaşmayan."* olan bu söz, hadis biliminde "**sahih hadis**" karşılığında bir terim. Bu söz, ayrıca, "**ceyyid, mahfûz, nebîl, sâbit, sâlih**" (*bk.* bu maddeler) terimleriyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

müstaz'af *a.* (مستضعف) [< *Ar.* **za'f**] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer alan ve sosyal hayat içinde ezilen, aşağılanan, horlanan veya kensini öyle hisseden ya da sayılarının azlığından dolayı arkasız ve güçsüz olan kimseleri iafde etmek üzere kullanılan terim, "**müstekbir**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

müste'ân *a.* (مستعان) [*Ar.*] *"Kendisinden yardım istenen."* anlamında Allah'ın sıfatı olan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Yûsuf suresi"*** (12 / 18) nde geçmektedir.

müstecâbü'd-da've *a.* (الدعوه مستجاب) [*Ar.*] Allah katında duası geri çevrilmeyen, duası kabul olunan kimse.

müstecâr *a.* (مستجار) [*Ar.*] Kâbe'nin güneybatı duvarı ile Rüknülyemânî arasında bulunan yer için kullanılan ad.

müstedrek *a.* (مستدرك) [*Ar.*] Hadis biliminde, musannifin şartları uygun olmasına karşın kitabına almadığı hadisler veya bu tür hadislerin toplandığı kitap için kullanılan ortak ad ve terim.

müstefîz *a.* (مستفيض) [*Ar.*] Hadis biliminde, "**haber-i vâhid**" (*bk.* bu madde) in en üst aşaması için kullanılan terim.

müstefîz hadis *a. bk.* **meşhur hadis**

müstehab *a.* (مستحب) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in bazen yapıp bazen terk ettiği sünnetlerinden olup ibadetlerin ve beşerî ilişkilerin daha güzel ve daha verimli olmasını sağlayan ahlâkî değerler için kullanılan terim. Bu söz, "**mendub, nâfile, âdâb**" (*bk.* bu

maddeler) gibi terimlerle eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

müstekbir *a.* (مستكبر) [< *Ar.* **kiber**] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer alan ve sosyal çevre içinde aşırı kibir gösteren ve gerçekleri göz ardı eden kimse, "**müstaz'af**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

müste'men *a.* (مستأمن) [< *Ar.* **emn**] Sözlük anlamı, *"Kendisine güvence verilen kimse."* olan bu söz, bir İslâm ülkesine "**emân**" (*bk.* bu madde) alıp giren yabancı gayrimüslimler.

müstemî *a.* (مستميع) [*Ar.*] *"İşiten."* anlamında Allah'ın sıfatı olan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Şu'arâ suresi***" (26 / 15) nde geçmektedir.

müstemlî *a.* (مستملى) [*Ar.*] Hadis yazmak isteyen veya bu konuda hevesli olan kimse.

müstensih *a.* (مستنسخ) [*Ar.*] Bir el yazması kitabı aynen kopya eden veya yeniden yazan kimseler.

müstevfî *a.* (مستوفى) [*Ar.*] İslâm devletlerinde, malî işlerle ilgili resmî dairenin başı ve ona bağlı görevliler.

müşâ *a.* (مشاع) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, müşterek bir malda ortak hisseye sahip kimselerin belirli orandaki paylarını ifade eden terim.

müşâhedât *a.* (مشاهدات) [*Ar.*] Duyularla elde edilen bilgiler ve onlar üzerinde değerlendirmeler anlamında kelâm terimi.

müşâhede *a.* (مشاهده) [*Ar.*] *tas.* *"Allah'ın zuhur ve tecellisini görme, seyir ve temaşa etme."* anlamında tasavvuf terimi.

müşebbihe *a.* (مشبّهه) [*Ar.*] İslâm tarihinde, Allah'ın sıfatlarını insanın sıfatlarına benzeterek insan biçimli (antropomorfist) bir tanrı düşüncesi yaratmaya çalışan bir akım için kullanılan terim. Bu inanca göre Allah'ın eli, kolu, gözü, kulağı gibi organları olduğu, hatta bir tahtta oturan kral olduğu tezini savunmuşlardır. Kimi İslâm bilginleri, Allah'ın sıfatlarının makhlûk olduğunu benimseyen "**mu'tezile**" (*bk.* bu madde) yi de bu kategoride değerlendirmişlerdir.

müşkil *a.* (مشكل) [*Ar.*] *fık.* Fıkıh usulünde, metninde bulunan kapalılıktan dolayı ifadenin başka manalarından hareketle veya "**karîne-i ma'nâ**" denilen yöntemle anlaşılabilmesi durumu.

§ *tam.* **müşkilü'l-hadîs** *a.* (مشكل الحديث) Hadis biliminde, güvenilir iki hadis arasında görünürde zıtlık bulunması.

müşkilü'l-Kur'ân *a.* (مشكل القرآن) Ayetler arasında var olduğu sanılan çelişkili veya uyumsuz durumları ya da

konuları inceleyen bilim dalı ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı.

müşrif *a.* (مشرف) [*Ar.*] İslâm devletlerinde, askerî ve adlî hizmetlerin verildiği kurumların dışında bulunan devlet dairelerini denetleyen ve "**Dîvân-ı İşrâf**" adı verilen başkan ile ona bağlı görevliler.

§ *tam.* **müşrif-i vakf** *a.* (وقف مشرف) Bir vakfın yönetiminde, "**mütevellî**" (*bk.* bu madde)nin tasarruflarını inceleme ve denetleme amacıyla tayin olunan kimse; eşanlamlısı "**nâzır**" (*bk.* bu madde).

müşrik *a.* (مشرك) [*Ar.*] Allah'a şirk koşan, O'nun sıfat ve fiillerinde eşi ve benzeri veya ortağı bulunduğunu kabul eden ve savunan kimse. İslâm inancına göre, "**müşrik**" kâfirdir. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette yer almaktadır (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nf'a" maddesi). Ancak her "**kâfir**" (*bk.* bu madde) müşrik değildir. Söz gelişi, Mecûsîlik'te olduğu gibi iki ilâhın olduğunu kabul etmek hem şirktir hem de küfürdür. Oysa ahret gününe inanmamak sadece küfürdür. *bk.* **şirk**

müştebih *a.* (مشتبه) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin isim, nisbe veya künyelerinin yazılışı aynı, fakat okunuşları farklı olduğu için karıştırılan ravîler.

müştehir *a.* (مشتهر) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin sağlamlığı veya zayıflığına bakılmaksızın halk arasında yaygınlaşmış veya şöhret bulmuş hadis.

müştekî *a.* (مشتكى) [*Ar.*] *fık. bk.* **davacı**

müşterek *a.* (مشترك) [*Ar.*] *fık.* Bir sözün özünde birden fazla anlamın bulunması anlamında fıkıh usulü terimi. Söz gelişi, "**mevlâ**" sözünün, hem "*efendi*" anlamını hem de "*kul veya köle*" anlamını özünde bulundurması gibi.

müt'a *a.* (متعه) [*Ar.*] *fık.* Şî'a'nın Ca'feriyye kolu mensuplarınca meşru görülen ve aralarında dinen evlilik engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının, erkeğin verdiği belli bir bedel karşılığında karı-koca hayatı yaşamasına imkân veren, sıkça başvurulan geçici ve süreli evlilik.

mütâba'at *a.* (متابعت) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin tek veya garip olmasına karşın başka isnatlarla rivayet edilmesi anlamında kullanılan terim.

mütâvile *a.* (متاوله) *bk.* **metâvile**

müte'ahhırîn *ç.a.* (متأخّرين) [*Ar.*] Ebu Müslim, Ebu Hanife, İmam Yusuf, İmam Muhammed gibi "**mütekaddimîn**" (*bk.* bu mad-

de) olarak nitelenen din büyüklerinden sonra gelen nesil.

Müte'âlî *a.* (متعالى) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Şan, şeref, güç ve kuvvet sahibi olmak."* biçiminde tanımlanan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Pek yüce, ulu, kusursuz."* ifadesiyle ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi yedi ayette Allah'a nispet edilmektedir (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "alv" maddesi). Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve Allah'ın zatî sıfatları grubu içinde zikredilmektedir.

mütebahhirîn-i ulemâ *ç.a.* (علماء متبحّرين) [*Ar.*] Din bilginlerinin en büyükleri, alanında en derin bilgiye sahip din bilginleri.

mütedeyyin *a.* (متديّن) [*Ar.*] Dinîn koyduğu kuralları eksiksiz yerine getiren, dini bütün kimse.

mü'tefike *a.* (مؤتفكه) [*Ar.*] (*ç. b.* **mü'tefikât**) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Lût kavminin yok edilişi aşamasında yerle bir edilen yerleşim birimleri için kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de biri tekil (*"**Necm suresi**"* (53 / 53), ikisi de çokluk biçimiyle (*"**Tevbe suresi**"* (9 / 70) ve *"**Hâkka suresi**"* (69 / 9) üç ayette geçmektedir.

mütekaddimîn *ç.a.* (متقدّمين) [*Ar.*] Ebu Müslim, Ebu Hanife, İmam Yusuf, İmam Muhammed gibi din büyükleri; **"müte'ahhirîn"** (*bk.* bu madde) in karşıtı.

mütekaddimîn ve müte'ahhirîn *a.*İslâmî bilimlerin kuruluş aşamasındaki bilim adamları ile onlardan sonra gelen ulemâ için kullanılan kelâm terimi.

Mütekebbir *a.* (متكبّر) [< *Ar.* **kiber]** Sözlük anlamı, *"Görkemli, ulu ve yüce."* biçiminde tanımlanan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Pek yüce, ulu."* ifadesiyle ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dokuz ilâhî ismin topluca verildiği "Haşr suresi" (59)nin 23. ayetinde geçmektedir. Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) ve Allah'ın zatî-selbî sıfatları grubu içinde zikredilmektedir.

mütekellim *a.* (متكلّم) [*Ar.*] **1.** Allah'ın isim ve sıfatları, evren ve yaratılışı bilimiyle uğraşan kimse. **2.** Şeriat ilmine dayanarak inançların ve ibadetlerin aklî melekelere göre izahına çalışan ve kelâm bilimiyle uğraşan kimse.

§ *tam.* **mütekellim-i ale'l-vakf** *a.* (متكلّم على الوقف) [*Ar.*] Bir vakfın mütevellisi; eşan-

lamlısı **"mütevellî"** (*bk.* bu madde), **"kayyım"** (*bk.* bu madde).

mütekellimîn *a.* (متكلّمين) [*Ar.* **mütekellim**'*in ç. b.*] Kelâm bilimi ile uğraşanlar.

müteseyyid *a.* (متسيّد) [*Ar.*] Hz. Peygamber soyundan geldiğini idda eden ve **"seyyitlik"** (*bk.* bu madde) taslayan kimse.

müteşâbih *a.* (متشابه) [*Ar.*] İslâm bilginleri arasında, ayetleri güzel, belâgatli, doğru, veciz ve muciz olmaları özelliği ile değerlendiren ve niteleyen görüşe göre ***Kur'ân***'ın tamamı **"müteşâbih"** terimi ile karşılanmıştır. ***Kur'ân***'ın bu vasfı "***Zümer suresi***" (39)nin yirmi üçüncü ayetinde açıkça dile getirilmektedir.

mütevâtir *a.* (متواتر) [*Ar.*] Hadis biliminde, kalabalık bir topluluğun yine kalabalık bir gruptan rivayet ettiği hadisler.

mütevâtir hadis *a. bk.* **mütevâtir**

mütevâtir sünnet *a.* Hz. Peygamber'den yalan üzerine birleşmeleri asla mümkün olmayan bir sahab grubunun rivayet ettiği, daha sonra bu gruptan **"tâbiûn"** (*bk.* bu madde) ve **"etbâu't-tâbiîn"** (*bk.* bu madde) devirlerinde aynı grubun rivayet ettiği haberler.

müteveffî *a.* (متوفّى) [*Ar.*] "*Yaratıkların canını alan.*" anlamında Allah'ın sıfatı olan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Âl-i İmrân suresi***" (3 / 55) nde geçmektedir.

mütevekkil *a.* (متوكّل) [< *Ar.* **tevekkül**] **1.** İslâmî inanca göre, insanın kendi iradesine sahip çıkması, Allah'a sarılması, kul olduğunun bilincine varması, işlerinin hayırla sonuçlanması için Allah'tan yardım bekleyen ve O'na güvenen mümin kimse. **2.** Allah'tan gelen her şeye rıza gösteren veya her işini Allah'a havale eden kimse.

mütevekkilen alellah *zf.* (على الله متوكّلاً) [*Ar.*] Allah'a tevekkül ederek, O'na güvenerek.

mütevellâ *a.* (متولّى) [*Ar.*] İslâm devletlerinde, yerel yönetim içindeki bir hâkimin bakmasına mani bir hukukî davayı veya dava konusu olan bir ihtilâfı çözmek üzere **"veliyyü'l-emr"** (*bk.* bu madde) tarafından tayin olunan özel hâkim.

mütevellî (I) *a.* (متولى) [*Ar.*] İslâm devletlerinde, vakıf işlerini yürütmekle görevli kimseler için kullanılan terim, **"kayyım"** (*bk.* bu madde), **"nâzır"** (*bk.* bu madde). Eşanlamlısı **"mütekellim-i ale'l-vakf"**'tır.

mütevellî (II) *a.* (متولى) *bk.* **metâvile**

müvelledûn *ç. a.* (مولّدون) *bk.* **muhdesûn**

müteverrî *a.* (متورّى) [*Ar.*] *fık.* Şeriat hükümlerine göre yasak, günah ve haram olan veya haram olma şüphesi bulunan şeylerden sakınan kimse.

mütkın *a.* (متقن) [*Ar.*] Hadis biliminde, sağlam, dikkatli, güvenilir ravi veya muhaddis anlamında kullanılan terim.

müttefikun aleyh *a.* (متّفق عليه) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin hem Buhârî hem de Müslim'in aynı adlı *"el-Câmi'u's-Sahîh"*lerinde bulunduğunu anlatan terim.

müttefik ve müfterik *a.* (متّفق و مفترق) [*Ar.*] Hadis biliminde, aynı isimleri taşıyan ravîler ve bu konuda yazılan kitaplar için kullanılan ortak ad.

müttehem *a.* (متّهم) [*Ar.*] Hadis biliminde, "**cerh**" (*bk.* bu madde) in ikinci derecesinde, yani yalancılıkla suçlanan ravîler için kullanılan terim.

mütteki *a.* (متّقى) [*Ar.*] *fık.* Şeriat hükümlerine göre yasak, günah ve haram olan şeylerden sakınan kimse. Bunların "**müteverrî**" (*bk.* bu madde) den farkı, *"haram olma şüphesi bulunan şeylerden"* sakınan kimse olmasıdır.

mütûnu erba'a *a.* Hanefi fıkhında güvenilir ve değerli kaynak olarak nitelenen dört kitap için kullanılan terim. Bu dört kitap şunlar: Ebû'l-Berekât Nesefî'nin ***Kenzü'd-Dekā'ik***; Ebû'l-Fadl Abdullah b. Mahmud el-Mevsılî'nin ***Muhtâr***; Tâcu'ş-Şerî'a Mahmud'un ***Vikâye***; Ahmed ibn Sa'âtî'nin ***Mecma*** adlı eserleri.

müzâbene *a.* (مزابنه) [*Ar.*] Hurma ağacındaki taze ürünün kuru hurma ile, asma dalındaki taze üzümün kuru üzüm ile, başağındaki yeni yetişen hububatın kurusu ile aynı ölçüde satılması işlemi.

müzahrefât *a.* (مزخرفات) [*Ar.* **müzahref**'*in ç. b.*] Pislikler, içine yalan dolan şeyler katılmış olan unsurlar, boş yalanlar ve sözler.

Müzdelife *a.* (مزدلفه) [*Ar.*] Kutsal topraklarda, hac mevsiminde, Arafat'tan inen Müslümanların toplanarak zikir, dua ve vakfe ile Allah'a yaklaşmalarından dolayı bir araya geldikleri yere verilen ad.

Müzill *a.* (مذلّ) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Zelil, aşağılık."* olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Zelil eden, alçaltan."* ifadesiyle ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a nispet edilmektedir (M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "zll" maddesi). Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn

Mâce, "Du'â", 10) ve Allah'ın zatî sıfatları grubu içinde zikredilmektedir.

Müzemmil suresi *a.* (مزمّل سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Müzemmil* (المزمّل سورة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yetmiş üçüncü, iniş sırasına göre üçüncü suresi olup ***"Kalem suresi"*** (68)nden sonra ve ***"Müdessir suresi"*** (74)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yirmi ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki **"müzemmil"** (*örtüsüne bürünen kimse*) sözünden almaktadır. Surenin özünde Hz. Muhammed'e peygamberlik görevinin verilmesi, bu görevin ağırlığı ile Hz. Peygamber'in bir rivayete göre evinde bir başka rivayete göre Hira mağarasında korku ve heyecandan örtüye bürünmesi olayı anlatılır.

müznib *a.* (مذنب) [*Ar.*] *"Günah işleyen kimse."* anlamında kullanılan terim.

N

nâbite *a.* (نابته) [< *Ar.* **nebt**] (*ç. b.* **nevâbit)** Dinin temel akidelerini ve konularını akılcı bir yapıya oturtamayan ve dinî metinleri veya lafızları yalnızca sözün basit yönüyle anlamlandıran, derin konulara giremeyen, yüzeysel bir anlam vermekle yetinen kimseler için kullanılan kelâm terimi.

nâf *a.* (ناف) [*F.*] *"Göbek; orta, vasat."* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **nâf-ı âlem** *a.* (ناف عالم) (*âlemin ortası veya merkezi*) Mekke-i Mükerreme için kullanılan terim.

nâf-ı hefte *a.* (ناف هفته) (*hafta ortası*) Salı günü.

nâf-ı rûz *a.* (ناف روز) Öğle, gün ortası.

nâf-ı şeb *a.* (ناف شب) Gece yarısı.

nâf-ı zemîn *a.* (ناف زمين) (*yerkürenin ortası veya merkezi*) *bk.* **nâf-ı âlem**

nafaka *a.* (نفقه) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, *"Azık, ihtiyaçların temini için harcanan para veya maddî değerler."* olan bu söz, aile hukukunda hayatın zarurî ihtiyaçlarını ve devamlılığını sağlamak için gerekli olan harcamalar için kullanılmaktadır. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"*Talâk suresi*"** (65 / 7) nde mealen şöyle ifade edilmektedir: *"İmkânı geniş olan nafakayı imkânlarına göre versin. Fakir olan da ancak Allah'ın kendisine verdiğinden versin. Çünkü hazreti Allah bir kimseyi ancak ona ihsan ettiği nimetin nispetinde mükellef tutar."* İslâm hukukçuları evlilik nafakasında, erkek fakir, hasta

veya düşkün bile olsa nafaka ödemekle yükümlü; kadın ise zengin dahi olsa nafaka alma hakkına sahip olduğu konusunda fikir birliği içinde olmuşlardır. Eşlerin dışında çocuğun nafakası da babaya aittir. Bu konuda "***Bakara suresi***" (2 / 233) ile "***Talâk suresi***" (65 / 6-7) nde de öğütler verilmektedir. Buharî ise bu konuda kitabının "***Kitâbu'n-Nafakāt***" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 12, s. 5449-5471) bölümünde Hz. Peygamber'in hadislrinden çokça örnekler vererek açıklamalarda bulunmuştur.

§ *tam.* **nafaka-i akārib** *a.* (نفقۀ اقارب) *fık.* Usul ve füru ile yakın hısımların nafakaları.

nafaka-i iddet *a.* (نفقۀ عدّت) *fık.* Boşanan kadın için iddet süresince ödenmesi gereken nafaka.

nafaka-i makdiyye *a.* (نفقۀ مقضيّه) *fık.* Nafaka alacaklısının müracaatı üzerine hâkim tarafından tayin edilen nafaka.

nafaka-i marzıyye *a.* (نفقۀ مرضيّه) *fık.* Tarafların karşılıklı anlaşmaları çerçevesinde belirlenen nafaka.

nafaka-i mefrûda *a.* (نفقۀ مفروضه) *fık.* Kaza veya rıza yöntemi ile belirlenen nafakalar.

nafaka-i memâlik *a.* (نفقۀ مماليك) *fık.* Köle ve cariye nafakaları.

nafaka-i mu'accele *a.* (نفقۀ معجّله) *fık.* Peşin verilen nafakalar.

nafaka-i müstedâne *a.* (نفقۀ مستدانه) *fık.* Borç alınarak ödenen nafakalar.

Nâfi *a.* (نافع) [< *Ar.* ***nef'***] Sözlük anlamı, "*Fayda veren.*" olan bu söz, Allah'a nispet edildiğinde "*Faydalı olan, dilediği kimseye hayırlı ve faydalı olanı veren.*" anlamıyla "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette yer almış ve Allah'a izafe edilmiştir (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nf'a" maddesi). Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). Bu terim, "*Faydalı olan.*" anlamı ile Allah'ın zatî sıfatları arasında zikredilmektedir.

nâfile *a.* (نافله) [< *Ar.* **nefl**] (*ç. b.* **nevâfil**) *fık.* Sözlük anlamı, "*İlâve, fazlalık, ziyade.*" olan bu söz, dinen farz ve vacip niteliğinde olmayan, bireyin daha çok sevap kazanmak için kendi isteği ve iradesi ile yaptığı malî ve bedenî ibadetler. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz, "*ilâve ibadet*"

anlamında *"İsrâ suresi"* (17 / 79)nde geçmektedir. İslâmî inanca göre, büluğ çağına ermiş kimselerden yapılması istenen fiil ve davranışlar, **"farz"** (*bk.* bu madde), **"vacip"** (*bk.* bu madde), **"sünnet"** (*bk.* bu madde) ve **"nâfile"** olarak adlandırılmaktadır. Bu tasnife göre, yapılması delâlet ve subût yönünden kesin ve bağlayıcı nitelikte istenen fiil ve davranışlar, **"farz"**; zannî delillerle kesin ve bağlayıcı nitelikte istenen fiil ve davranışlar, **"vacip"**; kesin ve bağlayıcı nitelikte olmaksızın istenen ve yapanın sevap kazanması, yapmayanın sorumlu tutulmayacağı, ancak kınanacağı fiil ve davranışlar, **"sünnet"** olarak nitelenirken **"nâfile"** ise yapanın sevap kazanacağı, yapmayanın ise sorumlu tutulmayacağı veya kınanamayacağı fiil ve davranışlar, **"nâfile"** olarak nitelenmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber, *"Nâfile ibadet yapanların Allah'ın sevgili kulları olduğunu"* vurgulamıştır (Buhârî, "Rikak", 38). Nafile ibadetler olarak da kaynaklarda **"nafile namaz"** (*bk.* bu madde), **"nafile oruç"** (*bk.* bu madde), **"nafile sadaka"** (*bk.* bu madde) ve **"nafile hac"** (*bk.* bu madde) gösterilmektedir.

nafile hac *a.* İslâmî inanca göre, farz ve vacip olan hac ibadetleri dışında yapılan hac ibadeti.

nafile ibadet *a.* İslâm inancına göre, farz ve vacip dışında yapılan ibadetler. Hz. Peygamber, bu ibadetlerin faziletini şöyle dile getirmiştir: *"Her kim ramazanda îmânı sebebiyle ve ecrini yalnız Allah'tan umarak nafile ibadetlerle uğraşırsa, kendisi lehine, geçmiş günahları mağfiret olunur."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 1, s. 190).

nafile namaz *a.* İslâm inancına göre, farz ve vacip dışında yapılan namaz ibadeti. Bu ibadet, **"mukayyet"** ve **"mutlak"** olarak ikiye ayrılmıştır. Mukayyet nafile namazlar, ay ve güneş tutulması, yağmur duası, tövbe, tavaf, ihrama girme, tesbih, istihare, hacet namazları, yolculuk namazları, gusül ve abdest namazları bu türdendir. Cuma namazı öncesinde ve beş vakit namaz öncesi ve sonrası kılınan sünnet namazları, teravih, kuşluk, evvâbîn, teheccüd namazları da bu nitelikte sayılan bir başka namaz grubudur. Mutlak nafile namazlar ise vakte bağlı olmayan ve rekât sayıları belirlenmeyen namazlar olarak nitelenmiştir.

nafile oruç *a.* İslâmî inanca göre, farz ve vacip olan oruçlar dışında yapılan oruç ibadeti. Bu ibadet, **"mukayyet"** ve **"mutlak"** olarak ikiye ayrılmıştır. Mukayyet nafile oruç, muharrem ayının dokuz veya onuncu ya da

onuncu ve on birinci günü; şevval ayının Ramazan bayramını takip eden altı gününde; haram aylarda yani zilkade, zilhicce, muharrem ve recep aylarında, özellikle de zilhiccenin ilk dokuz gününde, şaban anında ve ramazan ayı dışında her kamerî ayın on 13, 14 ve 15. günleriyle haftanın pazartesi ve Perşembe günlerinde tutulan oruçlar, bu nitelikte kabul görmüş ibadetlerdir. Mutlak nafile oruçlar ise bunların dışında kalan ve mekruh ya da haram olmayan günlerde tutulan oruçlar olarak nitelenmiştir.

nafile sadaka *a.* İslâmî inanca göre, farz ve nafile olarak nitelenen sadaka ibadetinin farz olanları zekât olarak adlandırılmış, vacip olanı ise **"fıtır sadakası"** olarak adlandırılmıştır. Bunların dışında kalan ve yapanın büyük sevap kazanacağı belirtilen malî yardımlar **"nafile sadaka"** olarak adlandırılmıştır.

nafile tavaf *a.* Hac ve umre ibadeti amacıyla Mekke'de bulunan süre içinde farz ve vacip tavaflar dışında yapılan tavaflar.

nâfiz *a.* (نافذ) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, kurulmasıyla birlikte derhal işlerlik kazanan akit anlamında bir fıkıh terimi.

nahil, -hli *a.* (نخل) [*Ar.*] (*ç. b.* **nühûl**) *"Hurma ağacı."* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **nahl-i Meryem** *a.* (نخل مريم) Hz. İsa'nın doğumu sırasında Hz. Meryem'in altında oturduğu hurma ağacı.

nahl-i mâtem *a.* (نخل ماتم) *bk.* **nahl-i tâbût**

nahl-i tâbût *a.* (نخل طابوت) Eskiden İran'da ölen çok yaşlı kimselerin tabutu üzerine konulan bir çeşit süslü taç.

nahl-i tûr *a.* (نخل طور) Hz. Musa'nın Eymen Vadisi'nde üzerinde ortaya çıkan ilâhî nurları gördüğü kutsal ağaç.

Nahl suresi *a.* (نحل سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü'n- Nahl"* (سورة النّحل)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in on altıncı, iniş sırasına göre yetmişinci suresi olup *"**Kehf suresi**"* (18) inden sonra ve *"**Nûh suresi**"* (71)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve 128 âyetten meydana gelmektedir. Adını 68ve 69. ayetlerinde geçen *"bal arısı"* anlamındaki **"nahl"** sözünden almaktadır. Ayrıca bu sure, dünya nimetlerinden söz ettiği için *"**Ni'âm suresi**"* olarak da adlandırılmıştır. *"**Nahl suresi**"*nin özünde, şirkin lânetlenmesi, kıyamet gününün olacağının bildirilmesi, dünya düzeninin oluşumu, insan, hayvan ve bitkilerin nimet olarak değeri, Allah'a ve âhirete inanmayanla-

rın göreceği azap ile dünya hayatının düzenli ve erdemli olması, adaletten sapılmaması, iyilikler içinde olunması, fenalıklardan ve azgınlıklardan kaçınılması (üç emir ve üç yasak), akrabaya yardımda bulunulması üzerinde durulmaktadır. Hz. Peygamber'in *"Nahl suresi"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4500-4503.

nahr *a.* (نحر) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Hayvanı boğazından kesmek, göğüs göğse karşılamak."* olan bu söz, bir hayvanın göğsü üzerinden bıçak vurarak boğaz damarlarını keserek kurban etmek anlamında terim olarak kullanılmıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Kevser suresi***" (108)nin ikinci ayetinde "**ve'n-nahr**" biçiminde geçen bu söz, ulemâ arasında ihtilâfa yol açmıştır. Hanefi mezhebi bilginleri bu kavramı *"kurban kesmek"* olarak yorumlarken, bazı mezhep mensupları ise namazda kıbleye yönelmek, elleri göğüs üzerinde bağlamak, rükûdan sonra tamamen doğrulmak gibi anlamlarda kullanmışlardır. Öte yanda kurban kesme usulünde bu terim, deve kesimi için sünnet olarak kabul edilmiş, diğer hayvanlar için ise "**mekruh**" (*bk.* bu madde) olarak nitelenmiştir.

nahs *a.* (نحس) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Uğursuzluk."* olan bir terim "**sa'd**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

nâ'ib *a.* (نائب) [*Ar.*] **1.** İslâm devletlerinde, hükümdar, vali, kadı gibi devletin ileri gelen kademelerinde vekillik veya yardımcılık görevini üstlenen kimselerin konumu için kullanılan terim. **2.** *fık.* Hukukî konularda, başkası adına veya hesabına iş gören, dinî konularda ise yine başkası adına bazı ibadetleri yerine getiren kimse.

§ *tam.* **nâ'ib-i saltanat** *a.* (نائب سلطنت) İslâm devletlerinde, yönetim merkezinde sultana vekâlet eden veya atandığı yerde onu temsil eden kimse.

na'îm *a.* (نعيم) [*Ar.*] *"Yüksek derecede huzur, refah ve mutluluk."* anlamında "**cennet**" (*bk.* bu madde) için kullanılan adlardan biri.

nakd *a.* (نقد) [*Ar.*] Hadisleri sağlamlık ve zayıflık bakımından ayırıp güvenilirlik derecelerini tespit etme işi.

nakîb *a.ve s.* (نقيب) [< *Ar.***nekâbet]** (*ç. b.* **nukabâ) 1.** Bir kavmin ve kabilenin başkanı, reisi veya başkan vekili. **2.** *tas.* Bir tekkede şeyhe yardım veya vekâlet eden kıdemli derviş veya dede.

§ *tam.* **nakîb-i imâret** *a.*(نقيب امارت) İmaret şeyhinin yardımcısı olan kimse.

nakîbü'l-eşrâf *a.* (نقيب الاشراف) **1.** Hz. Muhammed'in şeceresi, özellikle de **Hz.**

Fâtıma'dan doğma Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyundan gelenler ile ilgili işlerle görevli kimse. **2.** Devlet katında ileri gelen kimselerin işlerine bakan veya yardımcı olan devletçe görevlendirilmiş kimse. **3.** *tas.* Tekkelerde şeyh vekili olan kimse.

nakkāş-ı ezel *a.* (نقّاش ازل) [*Ar.*] Allah.

Nakşibendiyye *a.* (نقشبنديّه) [*Ar.*] İslâm coğrafyasında, **"Kādiriyye"** (*bk.* bu madde) tarikatinden sonra en yaygın ve en çok mensubu bulunan, Orta Asya'da Kübreviyye ve Yeseviyye yöresinde doğup Arap yarımadası, Mağrib, Sahra Afrikası ve Orta Avrupa'ya kadar uzanan ve Bahâeddin Nakşibendî (öl. 791 / 1389) ye nibpet edilen tarikatin adı ve bu tarikat için kullanılan terim. Bizde, **"Nakşibendîlik"** adıyla yaygın olarak bilinen bu tarikat, yüzyıllar boyu varlığını sürdürmüş, son yüzyılda Hicaz'daki tarikat aleyhindeki faaliyetlerin artması, Türkiye'de tekke ve zaviyelerin kapatılması, Sovyetler Birliği döneminde ateist faaliyetlerin yaygınlaşması sebebiyle büyük ölçüde baskı altına alınmış olmakla beraber günümüze kadar varlığını sürdüregelmiştir. Kaynaklarda, üç koldan Hz. Peygamber'e kadar ulaştığı zikredilen bu tarikatin özünde, dinî akidelere uyarak zahirî, tarikat ile batınî temizliği sağlamak, hakikat ile Allah'a ulaşmak ve Kur'ân ile sünnete bağlı kalınarak da haramdan, kötü alışkanlıklardan kurtulmak, töbe, istiğfar, zikir, tefekkür ve nafile namazlar ile meşgul olmak yatmaktadır.

nakşibendîlik *a.* *bk.* **nakşibendiyye**

nâkūr *a.* (ناقور) [< *Ar.* **nakr**] Kıyametin kopmasını ve haşrın başladığını bildirecek olan iki meleğin üfleyeceği **"sur"** (*bk.* bu madde) için kullanılan bir başka terim.

na'l-i şerîf *a.* (نعل شريف) [*Ar.*] Hz. Peygamber'e nispet edilen ayakkabı.

nâmahrem *a.* (نامحرم) [< *F.* ***nâ*** + *Ar.* ***mahrem***] Sözlükte *"Haram olmayan."* anlamında tanımlanan bu terim, evlilik hukukunda evlenilmesi meşru, yani helâl olan kimseleri ifade etmek için kullanılır. **"Mahrem"** (*bk.* bu madde) terimi ise evlenilmesi yasak olan kimseler için kullanılmaktadır.

namâz *a.* (نماز) [*F.*] Arapça **"salât"** (*bk.* bu madde) kelimesinin karşılığı olarak Farsçadan geçen bu söz, Türkçede beş vakitte kılınması Müslümanlar için farz olan ibadet için kullanılan bir terim olarak yerleşmiştir. İslâm'ın beş şartından biri olan bu terim,

Kur'ân-ı Kerîm'de **"salât"** anlamıyla doksan dokuz ayette geçmektedir (bk. M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "slv" maddesi). Namaz, Allah ile kul arasında en sağlam ilişkiyi ifade eden dinî ve ahlâkî hükümler çerçevesinde amelî bir ibadettir. Bu ibadet, kişiye özgü olduğu için bizzat bireyin kendisinin eda etmesi yükümlülüğü söz konusudur; yani bir başkasının o bireyin yerine namaz kılması caiz değildir. Namazın rükünleri şunlardır: **"İftitah tekbiri"** (*bk.* bu madde), **"kırâ'at"** (*bk.* bu madde), **"rükû"** (*bk.* bu madde), **"sücûd"** (*bk.* bu madde) ve **"tahiyyata oturmak"** (*bk.* bu madde). İslâm dinine göre, namazın kişiye farz olmasının üç kuralı vardır. Bunlar, Müslüman olmak, buluğ çağına ulaşmış olmak ve akıllı olmak biçiminde ifade edilmiştir. Bu ibadet, temelde üç önemli kategoride toplanmıştır: Farz namazları, vacip namazları, nafile namazları.

Farz namazları, iki grupta nitelenmektedir. Bunlar, **"farz-ı ayn"** (*bk.* bu madde) ve **"farz-ı kifâye"** (*bk.* bu terim)dir.

Vacip namazları, Hanefi Mezhebine göre vitir ve Ramazan ile Kurban Bayramı namazları gösterilirken Hanefi Mezhebinin dışındakiler bu namazları sünnet olarak nitelemişlerdir.

Nafile namazları, Farz ve Vacip namazları dışında kalan namazlar olarak nitelemişlerdir. Bunlar da Farz namazlarından önce ve sonra kılınan sünnetler olarak nitelemişlerdir.

Bir de İslâm inancına göre namazın olmazsa olmazı **"namazın şartları"** (*bk.* bu terim) dır. Bunlar ise "hadesten taharet, necâsetten taharet, istbâl-i kıble, vakit ve niyet"tir. Namazın sıfatları konusunu Buharî, kitabının ***"Ebvâbu Sıfati's-Salât"*** bölümünde topladığı hadislere dayanarak incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 2, s. 749-848).

namâz bezi *a.* Kadınların namaz kılarken başlarına örttükleri örtü.

namâz-gâh *a.* (نمازگاه) [< *F.**namâz** + **gâh***] **1.** Arapça **"musallâ"** (*bk.* bu madde) sözü yerine kullanılan ve bazı yerlerde açıkta namaz kılmak için yapılan ve mihrap yerine dikili bir taş konulan mescit için kullanılan terim. **2.** Namaz kılınan yer, cami, mescit.

namâz-güzâr *s.* (نمازگزار) [<*F.* ***namâz*** + ***güzâr***] Namaz kılan, namaz ibadetini yerine getiren (Müslüman).

namazın farzı *a.* Müslüman olan, ergenlik yaşına gelmiş ve akıllı olan için farz kılınan namazın eda edilmesi sırasında gerekli

şartları taşıması için kullanılan terim, *bk.* **namazın şartları**

namazın kısaltılması *a. bk.* **kasru's-salât**

namazın mekruhları *a.* Namaz kılarken "**mekruh**" (*bk.* bu madde) şeylerle uğraşma için kullanılan terim. İlmihal kitaplarında bu konuda elliye yakın madde sayılmaktadır. Bunlardan en önemlileri şöyle sıralanabilir: Namazda esnemek veya gülmek, elbise ile oynamak, boynu çevirerek etrafa bakınmak, tükürmek, bağdaş kurmak, ikinci rekâtta birinci rekâtta okuduğu sureden uzun sure okumak, birinci ve ikinci rekâtta aynı sureyi okumak, gözlerini yukarıya dikmek, ağzına yiyecek almak, düzgün olmayan elbise giymek, hamam veya mezarlık gibi uygun olmayan yerlerde namaza durmak, önünden insan geçebilecek yerlere sütre koymamak, kor hâlindeki ateşe karşı namaza durmak, önünde uyuyan bir kimse bulunmak gibi.

namazın rukünleri *a.* Namaz ibadetini eda ederken yapılması zorunlu davranışlar. Bunları şöyle sıralayabiliriz: "**iftitah tekbiri, kıyam, kırâ'at, rükû, sücûd, ka'de-i ahîre**" (*bk.* bu maddeler)

namazın şartları *a.* Namaz ibadetini eda etmeden önce bir müminin sağlıklı bir ibadet için gerekli koşulları ya da durumları yerine getirmesi için kullanılan terim. Bu şartlar ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, namazın dışındaki şartlar; ikincisi namazın içindeki şartlar.

Namazın dışındaki şartlar altı olup şunlardır: "**hadesten taharet, necâsetten taharet, setr-i avret, istikbâl-i kıble, vakit** ve **niyet**" (*bk.* bu maddeler). Hadesten taharet, cünüp olan veya boy abdesti bulunmayan kimsenin boy abdesti ve namaz için şart olan abdesti alması işlemidir; necâsetten taharet, bedenen veya elbise üzerinde bulunabilecek maddî kirlerden arınmak durumudur; setr-i avret, namaz sırasında vücutta dinen örtülmesi gereken ve başkalarının görmesi haram kılınan yerlerin için kullanılan terim; istikbâl-i kıble, kıbleye yönelerek namaza durma işlemi; vakit, farz ve sünnet namazları ile vitir ve teravih ile bayram namazlarının kılınabilmesi için vaktin gelmiş veya girmiş olmasını ifade eden terim; niyet ise "*Yalnızca Allah rızası ve hangi namaza durulacağını belirtmek için namaz kılmayı ifade eden.*" terimdir.

Namazın içindeki şartlar da yine altı olup şunlardır: "**İftitah tekbiri, kıyâm, kırâ'at, rüku, sücûd, tahiyyatıya oturmak**"

(*bk.* bu maddeler). İftitah tekbiri, namaza *"Allahu ekber"* diyerek başlamak; kıyâm, ayakta durmak; kırâ'at, ayakta dururken ***"Fâtiha suresi"*** (*bk.* bu madde) ni ve ***"zamm-ı sure"*** (*bk.* bu madde) yi okumak; rükûya eğilmek ve üç defa *"sübhâne Rabbiyel aliyyü'l-azîm"* sözünü okumak; secdeye varmak ve üç defa *"sübhâne Rabbiyel aliyyü'l-a'lâ"* sözünü okumak; her iki rekâtta bir oturarak ***"ettahiyyatü"*** (*bk.* bu madde) duasını okumak.

namazın vâcipleri *a.* Namaz kılarken **"vâcip"** (*bk.* bu madde) olan konuları yerine getirme. İlmihal kitaplarında bu konuda yirmiye yakın madde sayılmaktadır. Bunlardan en önemlileri şöyle sıralanabilir: Namaza "Allahu ekber" diyerek başlama ve ***"Fâtiha suresi"*** (*bk.* bu madde) ni okuma, farz namazlarının ilk iki rekâtında ve vitir namazı ile nafile namazlarının her rekâtında **"zamm-ı sure"** (*bk.* bu madde) okuma, üç ve dört rekâtlı namazların her iki rekâtında bir **"tahiyyata oturma"** (*bk.* bu madde) ve **"ettehiyyatü"** (*bk.* bu madde) okuma, **"vitir namazı"** (*bk.* bu madde) nda **"kunut tekbiri"** (*bk.* bu madde) ni alma ve **"kunut duası"** (*bk.* bu madde)nı okuma, bayram namazlarında fazla tekbirleri alma, cemaatle kılınan namazlarda imama uyma ve namazda susma (***"Fâtiha suresi"*** ile **"zamm-ı sure"**yi okumama), namazın sonunda selâm verme ve yanılma olmuşsa **"sehiv secdesi"** (*bk.* bu madde) yapma gibi.

namazsız *s.* **1.** Üzerine namaz farz olmayan (kimse). **2.** Aybaşı durumunda olan (kadın, kız).

namaz vakitleri *a.* Müminlere farz kılınan namazın hangi saatlerde veya vakitlerde kılınacağını ifade eden terim. Bunlar şöyle, **"sabah namazının vakti"** (*Sabaha karşı tan yerinin ağarmaya başlamasından itibaren güneşin doğuşuna kadar olan zaman dilimi*), **"öğle namazının vakti"** (*Güneşin tam tepede olduğu andan itibaren gölge Doğu tarafına uzamaya başladığı zaman dilimi*), **"ikindi namazının vakti"** (*Öğle vaktinin sona ermesi ile güneşin kavuşmasına kadar uzanan zaman dilimi*), **"akşam namazının vakti"** (*Güneş kavuştuktan sonra oluşan kızıllık ile beyazlığın kayboluncaya kadar uzanan zaman dilimi*), **"yatsı namazının vakti"** (*akşam namazı vaktinin sona ermesinden sabah namazının başladığı tan yerinin ağarmasına kadar süren zaman dilimi*), **"vitir namazının vakti"** (*yatsı namazının hemen arkasından kılınan namaz vakti*), **"Cuma namazının vakti"** (*öğle namazı vaktinin aynı*).

namus *a.* (ناموس) [*Ar.* < *Gr.* ***nomos***] (*ç. b.* **nevâmîs**) **1.** İslâmî kaynaklarda vahyin gelişiyle ilgili rivayetlerde Cebrâil için kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de doğrudan doğruya geçmemekle birlikte "iffet, muhsanât, muhsinûn, ferc, takvâ" gibi kavramlar ile ifadesini bulmuş ve toplum hayatına girmiştir. Zaman içinde bu terim, "cinsellik" çerçevesinde yoğun bir anlam zenginliği kazanmıştır; eşanlamlısı "**iffet**" (*bk.* bu madde) **2.** Grek kaynaklı felsefî eserlerin Arapçaya çevrilmeye başlanmasından sonra "kanun veya ilâhî kanun" (*kişinin nefsine hâkim olma, her türlü işte adil davranmaya özen göstreme*) anlamında kullanılmış olan terim. **3.** Grekçede *"Hz. Musa'ya gönderilen şeriat"* (*Tevrat*) için kullanılan terim.

§ *tam.* **nâmûs-ı ekber** *a.* (ناموس اكبر) (*en büyük namus*) Cebrail.

nâr *a.* (نار) [< *Ar.* **nevr**] (*ç. b.* **nîrân, envâr**) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ve hadislerde söz konusu edilen cehennem ateşi. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 145 ayette geçmekte olup bunlardan 118 ayette cehennem ateşini ifade etmektedir. Buralarda, cehennem yakıtının kâfirler ve taşlar olduğu (***"Bakara suresi"*** (2 / 24), ***"Âl-i İmrân"*** (3 / 10-131), bu ateşin onları her taraftan saracağı (***"Zümer suresi"*** (39 / 16), şiddetli alev saçan bir ateş olduğu (***"Tevbe suresi"*** (9 / 68), ***"Leyl suresi"*** (92 / 14), ***"Kari'a suresi"*** (101 / 14), ***"Hümeze suresi"*** (104 / 6) açıkça dile getirilmiştir.

§ *tam.* **nâr-ı cehennem** *a.* (نار جهنّم) *"Cehennem ateşi."* anlamındaki bu terim, ***"Tevbe suresi"*** (9 / 68-81) nde açıkça ifadesini bulmaktadır.

narh *a.* (نرخ) [*Ar.*] Ticaret hayatında, çarşıda veya pazarda satılan her türlü mal için devletin resmî makamlarınca fiyat belirlenmesi.

nas *a.* (نصّ) [< *Ar.* **nass**] (*ç. b.* **nusûs**) **1.** İslâmî bilimlerde, ***Kur'ân*** ve sünnetin tevile yol açmayan lafızları veya kesin hükümleri. **2.** *fık.* Anlamına açık bir biçimde delâlet eden ve kendisinden çıkarılan hüküm ile sözün asıl sebebini oluşturan lafız için kullanılan fıkıh terimi.

nasârâ *a.* (نصارى) [*Ar.*] İslâmî kaynaklarda Hristanlığı ve Hristiyan toplumunu ifade etmek için kullanılan terim.

nasb *a.* (نصب) [*Ar.*] Hz. Osman taraftarlığı yaparak Hz. Ali'yi sevmeyen, ona düşman gözüyle bakan cemaat.

Nâs suresi *a.* (ناس سوره سى) [< *Ar.* *"Sûretü'n- Nâs"* (سورة الناس)]

Kur'ân-ı Kerîm'in yüz on dördüncü ve son, iniş sırasına göre yirmi birinci suresi olup "***Felâk suresi***" (113)nden sonra ve "***İhlâs suresi***" (113)nden önce Mekke veya Medine döneminde mi nazil olduğu konusunda tartışmalar söz konusu olsa da bilim adamları surenin özü itibariyle Mekke döneminde nazil olduğunu benimsemişlerdir ve altı âyetten meydana gelmektedir. Adını her ayetin sonunda geçen "**nâs**" (*insanlar*) sözünden alan bu sure, "***Felâk suresi***" (*bk.* bu madde) ile birlikte "**mu'avvizeteyn**" (*her türlü kötülükten Allah'a sığınmayı anlatan iki sure*) (*bk.* bu terim); "***Felâk suresi***" (*bk.* bu madde) ve "***İhlâs suresi***" (*bk.* bu madde) ile birlikte de "**mu'avvizât**" (*bk.* bu madde) adını almaktadır. Surenin özünde, cin ve şeytanın şerrinden Allah'a sığınılması buyurulmaktadır. Fazileti olarak ise rahatsızlık zamanında ve gece gelen sıkıntılara karşı "***İhlâs suresi***" ve "***Felâk suresi***" ile birlikte okunması sünnetten sayılmıştır. Hz. Peygamber'in "***Nâs suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5070-5071.

nâsıbe *ç.a.* (ناصبه) [*Ar.*] (*ç. b.* **nevâsıb**) İmamiyye Şî'ası inancı çerçevesinde Hz. Ali yolunda yürüyen kimseler veya tarikatler için düşmanlık besleyen inaçlara veya gruplara, yani Hz. Osman taraftarlığı yapan kimselere verilen ad.

nâsıbî *a.* (ناصبى) [*Ar.*] *bk.* **nâsıbe**

nâsır *a.* (ناصر) [*Ar.*] "*Yardım eden.*" anlamında Allah'a ve insana nispet edilen bu söz, "***Âl-i İmrân suresi***" (3 / 150) nde, mealen "*Doğrusu Allah sizin mevlânızdır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.*" olarak kullanılmaktadır. Allah'ın yardımı sınırsızdır; insanın yardımı ise sınırlıdır.

Nâsırıyye *a.* (ناصريّه) [*Ar.*] "**Şâziliyye**" (*bk.* bu madde) tarikatinin İbn Nâsır Ebû Abdullah Muhammed ed-Derî (öl. 1085 / 1674) ye nispet edilen kolu için kullanılan ad ve terim.

nâsî *a.* (ناسى) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis rivayet ettikten sonra onu unutan kimse.

nâsih *a.* (ناسخ) [*Ar.*] **1.** Hadis biliminde, önceden konulmuş şerî bir hükmü ortadan kaldıran bir hadis. **2.** Bir kitabı veya defteri bir başka yere aktaran kimse için kullanılan terim, müstensih.

nasîhat *a.* (نصيحت) [< *Ar.* **nush]** Başkalarının hatalarını ve kusurlarını örtmek için ortaya konulan çaba ve gösterilen iyilikler ile bu yolda sarf edilen öğütler için kullanılan ahlâkî ve dinî terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz isim ve fiil biçimleriyle on iki

ayette geçmektedir (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nsh" maddesi).

nasîhatname *a.* (نصيحت نامه) [< *Ar.* ***nashîhat*** + *F.* ***nâme***] *ed.* İslâmî edebiyatta toplumun ve bireyin ahlâkî ve dinî değerlerini yükseltmek, onları eğitmek, dirlik ve düzenliği sağlamak amacıyla gerekli öğütleri örnekleriyle sıralamak amacı ile kaleme alınmış olan didaktik nitelikli edebî eserler için kullanılan ortak ad.

nâsik *a.* (ناسك) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancının oluşum sürecinde "**âbid**" (*bk.* bu madde) ve "**zâhid**" (*bk.* bu madde) için kullanılan ad.

nasîp, -bi *a.* (نصيب) [*Ar.*] İslâm inancına göre, Allah'ın bir kimse için verdiği huzur ve mutluluk unsuru ve değeri için kullanılan kelâm terimi.

Nasîr *a.* (نصير) [< *Ar.* ***nasr***] Sözlük anlamı, "*Yardım etmek, destek vermek, sıkıntıdan kurtarmak.*" olan bu söz, Allah'a nispet edildiğinde bu anlamların bütün incelikleriyle kullanıldığı söz konusudur. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi iki ayette fiil biçimiyle, on beş ayette de "**nasr**" biçiminde Allah'a izafe edilmiştir (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nsr" maddesi). Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede bulunmamakla birlikte, İbn Hacer'in ***Kur'ân-ı Kerîm***'den derlediği Allah'ın isim ve sıfatları listesinde yer almaktadır.

nasrânî *a.* (نصرانى) [*Ar.*] (*ç. b.* **nasârâ**) Hıristiyan.

Nasr suresi *a.* (نصر سورهسى) [< *Ar.* "*Sûretü'n- Nasr*" (سورة النصر)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz onuncu, iniş sırasına göre yüz on dördüncü suresi olup "***Tevbe suresi***" (9)nden sonra ***Kur'ân-ı Kerîm***'in en son inen suresi kabul edilmektedir ve Medine döneminde nazil olmuştur. Üç âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette geçmekte olan "**nasr**" (*yardım etme*) sözünden alan bu sure, ayrıca "***İzâ câ'e Nasrullahi***" ve Hz. Peygamber'in vefatına işaret etmesinden dolayı "***Tevdî***" (*veda*) suresi olarak da adlandırılmaktadır. Surenin özünde, ilâhî yardımdan ve ondan dolayı gelen fetihten söz edilmekte, bundan dolayı da Allah'a dua ve hamd edilmesi buyrulmaktadır. Hz. Peygamber'in "***Nasr suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 5055-5059.

Nasûhiyye *a.* (نصوحيّه) [*Ar.*] Halvetiyye - Şâbâniyye tarikatinin Mehmed Nasûhî Üsküdârî (öl. 1130 / 1718) ye nispet edilen bir kolu için kullanılan ad.

nasûh tövbesi *a.* Şartları uygun olarak içtenlik ve ihlâs ile yapılan tövbe.

nâsût *a.* (ناسوت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, insanoğlunun bireysel ve cismanî yönünü anlatan terim. Bu söz genellikle "**lâhût**" (*bk.* bu madde) terimiyle birlikte kullanılmış ve her ikisi hakikatin iki veçhesi olarak yorumlanmıştır. Bu yoruma göre, "**nâsût**", Allah'ın halk olan yönünü, yani zâhirî yönünü; "**lâhût**" ise bâtınî olan, yani Hak olan yönünü ifade etmektedir.

na't / na'at *a.* (نعت) [*Ar.*] *ed.* İslâmî edebiyatta, Hz. Peygamber'e övgü için yazılan manzum eserlerin ortak adı. İlk örneklerini Arap edebiyatında ve genellikle "**medih**" başlığı altında toplu olarak gördüğümüz bu tarz şiir, Fars edebiyatında özellikle de yeni Farsça ile beraber düzenlenen eserlerde genellikle "**tevhid**" (*bk.* bu madde) bölümünün sonrasında yer almıştır. Bu edebiyatta mensur "**na'at**"lerin de kaleme alındığı söz konusudur. Türk edebiyatında ise "***esmâ-ı nebî, sîre, mevlid, mi'râc-nâme, mu'cizât-ı nebî, hilye, kırk hadis***" gibi müstakil türler yanında "***Dîvân***" geleneği içinde "***kasâ'id***" bölümünde bu tür eserlerin olmazsa olmaz örnekleri arasında yer almıştır. Ayrıca "**na'at**"ler, cami ve tekkelerde dinî ve özel günlerde okunmuş; bu eserlerin en beğenilen beyitleri veya "***mısrâ-ı berceste***" niteliğinde olanları hattatlar eliyle kaleme alınmış, cami, mescit, dergâh, konak, dükkân gibi özel yapıların en müstesna yerlerine asılarak hat sanatının güzel örnekleri olarak yaşatılmıştır. Öte yanda cami ve tekke musıkîsinin en önde gelen ve ortak şekillerinden olan "**na'at**"ler, camilerde Cuma ve Bayram namazlarından önce veya sonra ***Kur'ân-ı Kerîm***'in okunması, ardından "**ta'rîfhân**" (*bk.* bu madde) ın ayağa kalkarak Hz. Peygamber'e selât ü selâm getirip camiyi yaptıranlara hayır dua etmesinden sonra "**na'thân**" (*bk.* bu madde) lar tarafından bestelenmiş olarak okunmuş; bu gelenek günümüze kadar süregelmiştir.

na't-hân *a.* (نعتخوان) [< *Ar.* ***na't*** + *F.* ***hân***] Hz. Peygamber'e övgü için yazılan manzum eserlerin bestelenmiş biçimlerinin camilerde Cuma ve Bayram namazlarından önce veya sonra ***Kur'ân-ı Kerîm***'in tilâvet edilmesinin ardından okunması işini yapan kimse.

nâtık *a.* (ناطق) [< *Ar.* **nutk**] "**İsmâ'iliyye**" (*bk.* bu madde) mezhebinin "yedi devir inancı" çerçevesinde her devir bir nâtık nebîyi ifade eder; sonra bir vâsi imam ve altı sâmit imam ile **bu** sistem tamamlanmış olur. **Bu**

sistem içinde, "**nâtık**" terimi, yeni devri başlatan peygamber anlamındadır.

Nâvûsiyye *a.* (ناووسيّه) [*Ar.*] Şi'î mezhebi inancına göre, "**isnâ'aşeriyye**" (*bk.* bu madde)nin altıncı ve "**İsmâ'iliyye**" (*bk.* bu madde) kolunun beşinci imamı ve Ca'ferî fıkhının kurucusu olan Ca'fer es-Sâdık (öl. 148 / 765)ın ölümünden sonra ortaya çıkan ve onun ölümüne inanmayan, hatta hayatta olduğunu ve dünyaya yeniden hâkim olacağını savunan Basralı Nâvûs isimli bir şahsın etrafında toplanan kimselerin başlattığı harekete verilen ad ve bu hareket için kullanılan terim.

nazar *a.* (نظر) [*Ar.*] **1.** *tas.* Tasavvuf inancında şeyhin, mürşidin müridine, salikine manevî yolla bakması ve feyz vermesi. **2.** Türk kültüründe göz değmesi olarak nitelenen olay için kullanılan terim. Osmanlı Türkçesinde "**isâbet-i ayn**"dır. **3.** Bir kelâm terimi olarak "**nazar**", duyular ve doğru haber ile insan için bilgi edinme yolları içinde gösterilen üç unsurdan biridir. Bu yolla elde edilen bilgi, ilim olarak nitelenmiş; bunu akaid alanında kullananlara "**ehl-i nazar**" denilmiştir.

nazar duası *a.* Türk kültüründe göz değmesi, Osmanlı Türkçesinde "**isâbet-i ayn**" olarak terimleşen bu olaya karşı korunma anlamında şu duanın okunması salık verilmiştir: "***U'îzü bi-kelimâti'l-lâhi't-tâmmâti min külli şeytânin ve hâmmetin ve min külli aynin lâmmeti.***"

nazariyyetü'l-tatavvur *a.* (التطوّر نظريّة) [*Ar.*] *bk.* **tekâmül nazariyesi**

nâzır *a.* (ناظر) [*Ar.*] **1.** İslâm devlet teşkilâtı içinde çeşitli kurum ve kuruluşların yönetim ve denetim makamında bulunan kimseler. **2.** *bk.* **mütevellî (I)** (*bk.* bu madde) **3.** Herhangi bir nesneye bakarak kayıp veya çalıntı eşya hakkında bilgi veren ya da kehanette bulunan, geçmiş veya gelecek ile ilgili olaylar hakkında yorumlar yapabilen kimse anlamında kelâm terimi, "**bakıcı**" (*bk.* bu madde)

Nâzi'ât suresi *a.* (نازعات سورەسى) [< *Ar.*"*Sûretü'n- Nâzi'ât*" (سورة النازعات)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yetmiş dokuzuncu, iniş sırasına göre seksen birinci suresi olup "***Nebe' suresi***" (78)nden sonra ve "***İnfitâr suresi***" (82)nden önce suresi olup Mekke döneminde nazil olmuş ve kırk altı âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette geçmekte olan "**nâzi'ât**" (*şiddetle çekip alanlar*) sözünden almıştır. Bu sure, 14. ayetten dolayı "***Sâhire***" (mahşer yeri) ve 34. ayetten dolayı da "***Tâmme***" (*büyük felâket*) adıyla anılmak-

tadır. Surenin özünde, kıyametin muhakkak gerçekleşeceği, dünyada iyi amel edenler ile kötü davrananların ahirette yaptıklarının karşılığını alacakları anlatılmaktadır.

nazîf *a.* (نظيف) [*Ar.*] *"Temiz, pak, terbiyeli, iffetli, ahlâklı, namuslu."* anlamında olan bu terim, Allah'ın sıfatı olarak Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadiste geçmektedir: *"Allah nazîftir, nezafeti sever..."* (Tirmizî, "Edeb", 41).

nâzil *a.* (نازل) [*Ar.*] Hadis rivayetinde en son ravî ile Hz. Peygamber veya hadis imamlarından biri arasındaki ravî sayısının azlık veya çokluğuna, yine ravînin erken veya geç vefat etmesine, isnadın uzunluk veya kısalığına göre kazandığı vasıf.

nazmü'l-Kur'ân *a.* (نظم القرآن) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in söz ve anlam gücü ile tertip bakımından birbiriyle sıkı bir bağ ve düzen oluşturduğu konusunu inceleyen bilim dalı ve bu konuda kaleme alınan eserler için kullanılan ortak ad.

Nazzâmiyye *a.* (نظاميّه) [*Ar.*] Basra'da oluşturulan Mu'tezile ekolünün kelâmcılarından olan Nazzâm (öl. 231 / 845) ın görüşlerini benimseyenlere verilmiş olan ad ve bunlar için kullanılan terim.

Nebe' suresi *a.* (نبأ سوره سى) [< *Ar. "Sûretü'n-Nebe'"* (سورة النبأ)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yetmiş sekizinci, iniş sırasına göre sekseninci suresi olup *"**Me'âric suresi**"* (70)nden sonra ve *"**Nâzi'ât suresi**"* (79)nden önce Mekke döneminde nazil olmuş ve kırk âyetten meydana gelmektedir. Adını ikinci ayette geçmekte olan "**nebe'**" (*haber*) sözünden almaktadır. Surenin özünde, öldükten sonra dirilmenin, yani kıyamet gününün gerçekleşeceği ve ahret hayatının muhakkak yaşanacağı anlatılmaktadır. Bu sure ile beraber *"**Mürselât suresi**"*ni Hz. Peygamber'in namazın bir suresinde okuduğu rivayet edilmektedir.

nebevî hadis *a.* Hz. Peygamber'e ait olan söz, fiil, takrir ve sıfatlar için kullanılan terim. Bu tür hadiste, sözün mesnedi Hz. Peygamber'dir.

nebî *a.* (نبى) [*Ar.*] (*ç. b.***enbiyâ**) Peygamber karşılığı olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sıkça geçen ve Allah'ın, dinî kurallarını, emir ve yasaklarını, öğüt ve tavsiyelerini insanlara bildirmesi için görevlendirdiği kimseler için kullanılan terim, *bk.* **peygamber**. *"**Bakara suresi**"* (2 / 213) nde mealen *"...müjdeci ve uyarıcı olarak nebileri gönderdi."* denilerek nebilerin konumunu açıkça ifade etmektedir. Ayrıca, *"**Nisâ suresi**"* (2 / 163-164) nde nebilere va-

hiy indirildiği, bunlara resul denildiği ifade edilmektedir.

nebîl *a.* (نبيل) [*Ar.*] Hadis biliminde, **"sahih hadis"** (*bk.* bu madde) anlamında kullanılan bu söz, ayrıca, **"ceyyid, müstakîm, sâlih, mahfûz"** (*bk.* bu maddeler) terimleriyle eşanlamlı olarak nitelenmektedir.

necâset *a.* (نجاست) [*Ar.*] *fık.* Bazı nesnelerin dinen pis sayılması veya hakikî ve maddî pislik anlamında bir fıkıh terimi.

§ *tam.* **necâset-i galîza** *a.* (نجاست غليظه) *"Ağır necaset."* anlamına gelen bu terim, insan dışkısı veya idrarı, vücudun herhangi bir yerinden kan, irin, meni, âdet veya lohusalık kanı, kusmuk yanında eti yenmeyen hayvanların dışkı, idrar ve salyaları, eti yenen hayvanlardan ise kümes hayvanlarının pislikleri, akan kanı; ayrıca şarap, leş gibi unsurları kapsamaktadır.

necâset-i hafîfe *a.* (نجاست خفيفه) *"Hafif necaset."* anlamına gelen bu terim, eti yenen ehlî hayvanların dışkıları veya idrarları ile kuşların pisliklerini kapsamaktadır.

necâsetten tahâret *a.* Namazın dışındaki şartlarından biri olan hakikî ve maddî pislik veya kirlilik anlamında terim. Namazın sağlıklı olabilmesi için beden, elbise ve namaz kılınacak yerlerin temizliği şarttır.

necât *a.* (نجات) [*Ar.*] Bir müminin dinî yükümlülüklerini yerine getirmesi ile dünyada ve âhirette ulaşacağı ebedî huzur ve mutluluğu ifade eden kelâm terimi, eş anlamlısı, **"felâh, fevz, halâs"** (*bk.* bu maddeler). İslâm bilginlerine göre **"necât"**, insanoğlu için önceden belirlenmiş veya hazırlanmış bir olgu değil, tam aksine insanın onu kazanması gereken bir başarıdır.

Neccâriyye *a.* (نجاريّه) [*Ar.*] İslâmî bilimler alanında 9. yüzyılda Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr (öl. 230 / 845) tarafından kurulan ve ilkeleri tespit edilen kelâm ekolü için kullanılan ad ve terim. Kurucusunun adından dolayı **"Hüseyniyye (II)"** (*bk.* bu madde) olarak da anılmaktadır. İnanç ilkeleri olarak **"tevhid"** (*bk.* bu madde), sıfatlar konusunda **"Mu'tezile"** (*bk.* bu madde), kader meselesinde **"ehl-i sünnet"** (*bk.* bu madde) anlayışını benimsemiş, ilâhî kelâmın **"hâdis"** olduğunu savunmuşlardır.

neceş *a.* (نجش) [*Ar.*] *"Müşteri kızıştırarak bir malın fiyatını yükseltmek."* anlamında olan bu terim, ticari hayatta çok sık görülen bir hareket olmuştur. Hz. Peygamber, bu hareketi şiddetle

kınamış ve yasaklamıştır. Bundan dolayı da İslâm bilginleri bu hareketin haram olduğu konusunda fikir birliği içinde olmuştur.

necis *a.* (نجس) [*Ar.*] *bk.* **necâset**

Necm suresi *a.* (نجم سوره سی) [< *Ar.*"*Sûretü'n-Necm*'" (سورة النجم)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in elli üçüncü, iniş sırasına göre yirmi üçüncü suresi olup "***İhlâs suresi***" (112)nden sonra ve "Abese suresi" (80)nden önce Mekke döneminde nazil olmuş ve altmış iki âyetten meydana gelmektedir. Adını ikinci ayette geçmekte olan "**necm'**" (*yıldız*) sözünden almaktadır. Surenin özünde, İslâm inancının temel ilkelerinden olan "**nübüvvet, tevhid, âhiret**" (*bk.* bu maddeler) konularının ele alınması ve işlenmesi söz konusudur. Tefsir kaynaklarına göre, içinde "**secde**" (*bk.* bu madde) ayeti bulunan ilk sure, "***Necm suresi***"dir. Hz. Peygamber'in "***Necm suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4798-4807.

nedvetü'l-ulemâ *a.* (ندوة العلماء) [*Ar.*] Hindistan'da 1894 yılında İngiliz hâkimiyetinin yayılması üzerine Müslüman halk üzerinde sosyal, siyasal ve ekonomik şartların ağırlaşması, eğitimde İngiliz sisteminin benimsenmesine karşı oluşturulan kurul için kullanılan ad.

nefâz *a.* (نفاذ) [< *Ar.* **nefs**] *fık.* Bir akdin işlerlik kazanması anlamında kullanılan bir fıkıh terimi.

nefha *a.* (نفخه) [< *Ar.* **nefh**] İslâm inancına göre, kıyametin kopması aşamasında oluşacak kozmik değişimin başladığını bildirecek olan ve bir defa üfürme anlamında kullanılan kelâm terimi.

nefis, -fsi *a.* (نفس) [< *Ar.* **nefs**] (*ç. b.***enfüs, nüfûs**) **1.** "*Öz, iç, ruh, can; ben, benlik, kendilik.*" anlamında insanın yaşama vasıfları, biyolojik özelliklerini ifade eden terim. Bu kavram, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 295 ayette "*İnsanın hem maddî varlığı hem de onda gözle görülemeyen ve iyi ile kötüyü arzu eden manevî varlık.*" anlamında kullanılmıştır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nfs" maddesi). **2.** *tas.* Tasavvuf inancına göre, kendisinde iradeye bağlı hareket, duygu ve yaşama gücü bulunan sıcak bir cevher anlamında terim. Aynı zamanda bu terim, insandaki heva, heves ve şehvetin mayası olarak da nitelenmektedir. Sufîlere göre **bu** nefsin yedi mertebesi vardır. Bunlar da şöyle adlandırılmış: "**nefs-i emmâre**" (*bk.* bu madde), "**nefs-i levvâme**" (*bk.* bu madde), "**nefs-i mülheme**" (*bk.*

bu madde), "**nefs-i mutma'inne**" (*bk.* bu madde), "**nefs-i râziyye**" (*bk.* bu madde), "**nefs-i marziyye**" (*bk.* bu madde), "**nefs-i zekiyye**" (*bk.* bu madde).

§ *tam.* **nefs-i cüz'** *a.* (نفس جزء) *tas.* Her insanın ayrı ayrı varlığı veya nefsi; "**nefs-i küll**" karşıtı.

nefs-i emmâre *a.* (نفس اماره) (*baskıcı nefis*) *tas.* İnsanı günah işlemeye ve kötülüğe zorlayan tutku.

nefs-i hayvânî *a.* (نفس حيوانى) **1.** *psikol.* Cinsel içgüdü. **2.** *tas.* Canlı yaratıkların hareket kaynağı olarak gösterilen unsuru.

nefs-i insânî *a.* (نفس انسانى) *tas.* İnsandaki bütün yetileri kavrama ve akıl yürütme gücü.

nefs-i kâmile *a.* (نفس كامله) *tas.* "*Olgun nefis.*" anlamındaki bu söz, tasavvuf inancında bütün olgunluk özelliklerini kazanmış, irşat durumuna geçmiş nefis.

nefs-i kudsiyye *a.* (نفس قدسيه) *tas.* İlâhî nefis.

nefs-i küll *a.* (نفس كلّ) *tas.* Bütün evreni ve "**dokuz felek**" (*bk.* bu madde) i ifade eden terim; ayrıca "**levh-i mahfûz**" (*bk.* bu madde)da bu söz ile karşılanmıştır; eşanlamlısı "**akl-ı küll**" (*bk.* bu madde).

nefs-i levvâme *a.* (نفس لوامه) *tas.* "*Kınayıcı nefis.*" anlamındaki bu söz, tasavvuf inancında ruh dünyasını ezen, baskı altında tutan nefistir.

nefs-i mardiyye *a.* (نفس مرديّه) *tas.* "*Hoşnut olunan nefis.*" anlamındaki bu söz, tasavvuf inancında bütün benliği ile kendini Allah'a veren ve Allah'ın kendisinden razı olan nefis.

nefs-i mutma'inne *a.* (نفس مطمئنّه) *tas.* "*Doyuma ulaşmış, huzura ermiş nefis.*" anlamındaki bu söz, tasavvuf inancında kötülüklerden arınmış, güzel ahlâk ile bezenmiş, Allah ile manevî bağ kurabilmiş nefis.

nefs-i mülheme *a.* (نفس ملهمه) *tas.* "*İlham edilmiş nefis.*" anlamındaki bu söz, tasavvuf inancında insana iyiliği ve kötülüğü, hayır ve şerri birbirinden ayırt edebilecek yeteneğin verildiği nefis.

nefs-i nâmiye *a.* (نفس ناميه) *tas.* Ana rahmine düşen bir nutfeden oluşan tabiî kuvvet.

nefs-i nâtıka *a.* (نفس ناطقه) *tas.* İnsanı öteki canlılardan

ayıran ve konuşma yeteneğini gösteren nefis.

nefs-i nefîse *a.* (نفس نفيسه) *tas.* Kişinin zatı.

nefs-i rahmânî *a.* (رحمانى نفس) *tas.* Tanrı'ya özgü nefis, Tanrısal güç.

nefs-i radıye *a.* (نفس رضيّه) *tas.* *"Razı olan nefis."* anlamındaki bu söz, tasavvuf inancında her yönüyle Allah'a yönelen ve O'ndan razı olan nefis anlamındadır.

nefs-i sâfiyye *a.* (نفس صافيّه) *tas.* *bk.* **nefs-i kâmile**

nefs-i zekiyye *a.* (نفس زكيّه) *tas.* *bk.* **nefs-i kâmile**

nefsü'l-emr *a.* (نفس الامر) İşin özü, gerçeği.

nefes *a.* (نفس) [*Ar.*] **1.** *tas.* Tasavvuf yoluna giren bir kimsenin üzerinde yoğunlaşmış olan tasavvufî hâlin giderek normale dönmesi ve ruhen hafiflemesi, içinin ferahlanması, velîlerin himmetine mazhar olması durumr. **2.** Bektaşî tekkelerinde okunan bestelenmiş ilâhiler.

nefha *a.* (نفحه) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen ve kıyametin kopması, ölmüş ruhların yeniden diriltilmesi için **"sûr"** (*bk.* bu madde) a yapılacak üfleyiş.

nefîr *a.* (نفير) [*Ar.*] Hac ibadeti sırasında Mina'dan ayrılma durumu.

nefiy *a.* (نفى) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, kulun fiillerinin Hakk'ın fiilleri karşısında fani olması.

nefse zulüm *a.* Bir insanın dünya ve ahrette kendisine zarar verecek inanca sahip olması, söz, eylem veya davranışlar içinde bulunması. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi dokuz ayette geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nfs" maddesi).

nefsi müdafaa *a.* *huk.* *bk.* **meşrû müdafaa**

nehiy, -hyi *a.* (نهى) [< *Ar.***nehy**] (*ç. b.* **nevâhâ**) *fık.* Yasaklama, yaptırmama, engelleme, menetme anlamında kullanılan fıkıh terimi; **"emir"** (*bk.* bu madde) karşıtı.

nehrü'l-hayât *a.* (نهرالحيات) *bk.* **âb-ı hayât**

nehy ani'l-münker *a.* (نهى عن المنكر) Şeriatın yasakladığı şeyleri yaptırmama anlamında kullanılan terim.

nekâret *a.* (نكارت) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis veya ravînin münker olması durumu.

nemâ *a.* (نماء) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, zekâta konu olan malların artma özelliğine sahip olmasını ifade eden fıkıh terimi.

nemîme *a.* (نميمه) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Hafif gürültü veya ses."* olan bu söz, insanları kırıcı ve üzücü nitelikteki sözleri farklı

kimselere taşıma anlamında terim, kovculuk. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu davranış, şiddetle kınanmış ve haram kılınmıştır (*"**Kalem suresi**"*, 68 / 10-14). Hz. Peygamber de *"Kovculuk yapan cennete giremez."* (Buhârî, "Edeb", 50; Müslim, "Îmân", 169) demiştir.

Neml suresi *a.* (نمل سوره سى) [< *Ar."Sûretü'n-Neml'"* (سورة النمل)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi yedinci, iniş sırasına göre kırk sekizinci suresi olup *"**Şu'arâ suresi**"* (26) inden sonra ve *"**Kasas suresi**"* (28)nden önce Mekke döneminde nazil olmuş ve doksan üç âyetten meydana gelmektedir. Adını on sekizinci ayette geçmekte olan Hz. Süleyman'ın ordusuna yol gösteren karıncayla ilgili kıssadan almaktadır. Bundan dolayı da *"**Süleyman suresi**"* olarak anılmaktadır. Surenin genelinde peygamber kıssaları anlatılmakla beraber, öz olarak da Allah'a şirk koşmanın ne kadar günah olduğu üzerinde durulm aktadır. Hz. Peygamber'in *"**Neml suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4636-4638.

neseb bi'l-amûd *a.* (نسب بالعمود) [*Ar.*] *fık.* Aşağı doğru inen soy kütüğü. Buna göre anne-baba, çocuklar, torunlar ile bunların çocukları.

neseb bi'l-arz *a.* (نسب بالعرض) [*Ar.*] *fık.* Yatay nesep, yani erkek kardeşler ile bunların oğulları ve amca oğulları arasında oluşan bağ.

neseb bi't-tûl *a.* (نسب بالطول) [*Ar.*] *fık.* Dikey nesep, yani babalar ile babaların yukarıya doğru babaları ile oğulların aşağıya doğru oğulları arasındaki bağı ifade eden nesep.

neseb-nâme *a.* (نسب نامه) [< *Ar.* ***neseb*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin başta Hz. Peygamber olmak üzere öteki din ve devlet büyüklerinin soylarını şiirleştiren eserler için kullandıkları ortak ad.

nesep, -bi *a.* (نسب) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bireyin soy bağı yani çocuk-anne-baba arasındaki bağı ifade eden terim, kan hısımlığı. Bu terim, genellikle baba tarafından akrabalık üzerinde kullanılmıştır.

§ *tam.* **neseb-i gayr-ı sahîh** *a.* (نسب غير صحيح) *fık.* İslâm hukukunda, evlilik dışı doğan çocuklar.

neseb-i sahîh *a.* (نسب صحيح) İslâm hukukunda, evlilik sırasında veya evliliğin sona ermesinden itibaren üç yüz gün içinde doğan çocuklar.

neseb-i vâkıf *a.* (نسب واقف) Bir vakfı kuran kimsenin çocukları.

nesep bilgisi *a. bk.* **ensâb**

nesih, -hi (I) *a.* (نسخ) [*Ar.*] **1.** *fık.* İslâm hukukunda, şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delil ile kaldırılması. **2.** Allah'ın önceki peygamberlere gönderdiği vahiylerde bulunan bir hükmü, sonradan gelen peygamberler için gönderdiği vahiylerden tamamen kaldırması veya değiştirerek ona yeni bir biçim vermesi ya da yerine bir başka benzerini yerleştirmesi anlamında kelâm terimi. Bu konu, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Nahl suresi"*** (16)nin 101. ayetinde açıkça ifade edilmektedir. **3.** Hadis biliminde, şerî bir hüküm ifade eden bir hadisin hükmünün bir başka şerî hüküm ifade eden hadisle ortadan kaldırılması durumu.

nesih, -hi (II) *a.* (نسخ) [*Ar.*] İslâm hat sanatında, "**aklâm-ı sitte**" (*bk.* bu madde) içinde yer alan bir yazı çeşidi.

nesîke *a.* (نسيكه) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre, yeni doğan çocuk için Allah'a şükür ifadesi olarak kesilen kurban.

nesil, -sli *a.* (نسل) [< *Ar.* **nesl**] (*ç. b.* **ensâl**) *"Soy, kuşak, zürriyet"* anlamındaki bu söz, ailenin çocukları ile onların soyunu ifade eder.

§ *tam.* **nesl-i vâkıf** *a.* (نسل واقف) Bir vakfı kuran kimsenin çocukları.

nesr (I) *a.* (نسر) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen ve Nuh kavminin taptığı putlardan birinin adı olarak zikredilen söz.

nesr (II) *a.* (نسر) [*Ar.*] İyi uçabilen avcı bir kuş türü adı. Türkçede buna "**kerkenez**" denilmektedir.

§ *tam.* **nesr-i tâ'ir** *a.*(نسر طائر) *"Uçan kuş."* anlamında olan bu terim, kuzey kutbu taraflarında bulunan iki yıldız kümesinden biri için kullanılmıştır.

nesr-i vâkı *a.* (نسرواقع) Kuzey kutbu taraflarında bulunan iki yıldız kümesinden birinin adı.

nessâb *a.* (نسّاب) [*Ar.*] Nesep konusu ile uğraşan kimse, nesep bilgini.

nesta'lîk *a.* (نستعليق) [< *Ar.* ***nesh-i ta'lîk*** < ***nesh ü ta'lîk***] İslâm hat sanatında, "**aklâm-ı sitte**" (*bk.* bu madde) dışında kalan ve çok sık kullanılan bir tür yazı.

nestûrî *s.* (نسطورى) [*Ar.*] Süryanî papazlarından Nestur (Nastorius, öl. 451) 'un kurduğu mezhep yanlısı olan veya bu mezheple ilgili olan kimse.

nestûrîlik *a.* Nestûrî (*bk.* bu madde) mezhebi yanlılarının oluşturduğu ekol.

nestûriyye *a. ve s.* (نسطوريه) [*Ar.* **nestûrî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *bk.* **nestûrî**

neşak *a.* (نشق) [*Ar.*] Bir yazının veya metnin aslında olmayıp yanlışlıkla metnin içine kaydedilmiş söz veya söz öbeklerinin üzerine onların hatalı yazı olduğunu ifade etmek amacıyla çekilen çizgi.

neşir, -şri *a.* (نشر) [*Ar.*] Âhirette hesaplar görüldükten sonra cennet veya cehenneme gideceklerin ayrılması ve oralara gönderilmesi anlamında kelâm terimi.

ne'ûzü-billâh *cüm.* (نعوذ بالله) [*Ar.*] **1.** *"Allah'a sığınırız veya Allah korusun."* anlamında bir dua sözü.

nevâbit *a.* (نوابت) [*Ar.*] *bk.* **nâbite**

nevâdir *ç.a.* (نوادر) [*Ar.* **nâdire**'*nin ç. b.*] **1.** Çok ender kullanılan söz varlıkları ve bunları derleyen sözlükler. **2.** *fık.* İmam Muhammed'e nispet edilen ve *"Zâhirü'r-Rivâye"* olarak tanınan kitaplarda yer almayan mezhebe ilişkin görüşler.

nevâ'ib *ç.a.*(نوائب) [*Ar.*] *fık.* İslâm devletlerinde olağan üstü durumlarda konulan düzensiz vergiler.

nevâsıb *a.* (نواصب) [*Ar.* **nâsıbe**'*nin ç. b.*] *bk.* **nâsıbe**

nevâzil *a.* (نوازل) [*Ar.* **nâzile**'*nin ç. b.*] *fık.* İslâm inancında, mezhep imamlarından sonra ortaya çıkan ve fıkıh ile ilgili konuları ifade eden fıkıh terimi; **"fetâvâ"** ile eşanlamlı.

nevbet *a.* (نوبت) [*Ar.*] Orta Çağ döneminde, Türk-İslâm devlet geleneğinde hükümdarlık nişanı olarak benimsenen ve hükümdarın sarayının veya otağının önünde davul vurularak icra edilen musıkî. Bu gelenek, Hunlar ve Kök Türkler döneminden başlayarak yerleşmiş, özellikle Selçuklularda üç namaz vakti (sabah, akşam, yatsı) sırasında icra edilmesi uygun bulunmuş; beş nebet çalınması isyan olarak nitelenmiştir. Öteki Türk-İslâm devletlerinde de yaklaşık aynı gelenek devam etmiş, Osmanlılardan sonra kaybolmaya yüz tutmuştur.

nevi *a.* (نوع) [*Ar.*] Varlık âleminde, cins çerçevesinde tasnif edilen ve cinsin öz bakımından yüklendiği şeyler anlamında kelâm terimi, **külliyât-ı hams**.

nevniyâz *a.* (نونياز) [< *F.* ***nev*** + ***niyâz***] *tas.* Mevlevîlikte, semaa yeni başlayanlara verilen ad.

nevvâb *s.* (نواب) [< *Ar.***nevb**] **1.** *"Naiplik eden, vekillik yapan*

(kimse) " anlamında bir terim. **2.** Hindistan'ın Babürlü devletinin idarî yapısında siyasî makamı ve erki ifade eden veya Müslüman bölgelerindeki saraylarda bulunan vali veya büyük kumandan.

nevvâh *s.* (نواح) [< *Ar.*nevh] *"Ağlayan, çığlık atan."* anlamındaki bu terim, ölünün arkasından ağıt yakmak üzere para ile tutulan kimse için kullanılmıştır.

nevvâhe *s.* (نواحه) [*Ar.*nevh *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] **1.** *bk.* **nevh 2.** *a.* Ağıtçı kadın.

neyyir-i a'zam *a.* (نيّراعظم) [*Ar.*] *"En büyük ışık."* anlamında güneş için kullanılmıştır.

nezîr *s.* (نذير) [< *Ar.*nezr] (*ç. b.* **nüzerâ, nüzür**) **1.** *"Gözdağı vererek korkutma."* anlamında bir terim, **beşîr** karşıtı. **2.** Hz. Muhammed'in adlarından biri. **3.** Adak, *bk.* **adak.**

nezir akçası *a.* Devlete veya hükümete karşı olaylar yaratan ülke veya belde halkından ceza olarak toplanan para.

nezir tavâfı *a.* Hacca veya umreye gitmeden önce Kâbe'yi tavaf etmeyi adak olarak niyetine alan kimsenin oraya gittiği zaman yaptığı tavaf.

nid *a.* (نِدّ) [*Ar.*] Benzeri veya dengi olmakla beraber rakibi olarak da değerlendirilen şey anlamında kelâm terimi.

nifâk *a.* (نفاك) [< *Ar.* **nefk**] Sözlük anlamı, *"Ara bozuculuk, kovculuk, fitnecilik."* olan bu terim, kâfir olup Müslüman görünme anlamında kelâm sahasında kullanılmıştır. Böyle görünen kimselere de "**münâfık**" (*bk.* bu madde) denilmiştir.

nifâs *a.* (نفاس) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, doğum sırasında kadının rahminden gelen ve bundan dolayı bazı dinî hükümler içeren kan.

nifâs kanı *a.* Doğumdan ve organları belirmiş ceninin düşürülmesinden sonra görülen kan. Bu kan, normal şartlarda kırk gün sürmektedir; bu süreyi aşan durumda kan gelmesi "**nifâs kanı**" olarak nitelenmemektedir.

nigâhdâşt *a.* (نگاهداشت) [< *F.* ***nigâh*** + ***dâşt***] *tas.* Nakşibendiyye tarikatinde ve hâcegân silsilesi içinde salikin ***"kelime-i tevhîd"***i zikrederken bütün varlığı ile kendini Allah'a ve zikre vererek dünyevî düşüncelerden **uzak** kalması anlamında kullanılan terim.

nihâyet *a.* (نهايت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, sülûkun **sonu,** "**mübtedi'**" karşıtı.

nikāb *a.* (نقاب) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, Allah ile kul arasına giren, âşığı maşuktan ayıran engel ve ilâhi hakikatlerin salikin kalbine yansımasını engelleyen dünyevî suretlerin izi.

nikâh *a.* (نكاح) [*Ar.*] (*ç. b.* **enkiha**) *fık.* *"Bir araya getirme, birleştirme, evlilik, cinsel ilişki."* anlamında olan bu söz, İslâm hukukunda *"Şer'an aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkek ile bir kadının hayatlarını birleştirme imkânını sağlayan evililik bağı."* anlamında kullanılan terim, evlilik akdi. Bu konuda ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Nisâ suresi***" (4)nin üçüncü ayetinde mealen şöyle denilmektedir: *"Sizin için helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâh edin. Şâyet adelet yapamayacağınızdan endişe ederseniz bir ile yahut mâlik olduğunuz cariye ile yetinin. Bu, sizin eğilip sapmamanıza daha yakındır."* Hz. Peygamber ise şu öğütte bulunmuştur: "Sizden kimin evlenmeye gücü yeterse evlensin. Çünkü evlenmek gözü (aharamdan) en çok men eder..." (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5161). Ayrıca Buharî, "**nikâh**" konusunu kitabının "***Kitâbu'n-Nikâh***" bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak ayrıntılı bir biçimde incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5157-5324).

§ *tam.* **nikâh-ı bâtıl** *a.* (نكاح باطل) *fık.* Yasal koşullara uymayan nikâh.

nikâh-ı dâhilî *a.* (نكاح داخلى) *fık.* Akraba evliliği, içgüveği olarak yapılan nikâh, endogami.

nikâh-ı fâsid *a.* (نكاح فاسد) *fık.* *bk.* **nikâh-ı bâtıl**

nikâh-ı fuzûlî *a.* (نكاح فضولى) *fık.* Asıl veya vekil olmayan kimsenin başkası adına kıydığı nikâh.

nikâh-ı hâricî *a.* (نكاح خارجى) *fık.* Aile veya akraba dışı yapılan nikâh, egzogami.

nikâh-ı mevkûf *a.* (نكاح موقوف) *fık.* Başkasının iznine bağlı olan nikâh.

nikâh-ı mu'allak *a.* (نكاح معلق) *fık.* Belli şartlara bağlanmış nikâh.

nikâh-ı muvakkat *a.* (نكاح موت) *fık.* Geçici nikâh.

nikâh-ı müt'a *a.* (نكاح متعه) *fık.* Şiî mezhebince uygun görülen ve belli sürelere bağlı olan nikâh.

nikâh-ı rakîk *a.* (نكاح رقيق) *fık.* Kölelere caiz görülen nikâh.

nikâh-ı sahîh *a.* (نكاح صحيح) *fık.* Yasal nikâh.

nikâh bi'l-kitâbe *a.* (نكاح بالكتابة) *fık.* Uzak yerde bulunan iki kişinin yazışma yoluyla ve bu yazışmayı şahitlerin huzurunda yaparak gerçekleştirilen nikâh.

ni'met *a.* (نعمت) [*Ar.*] *"Maddî ve manevî imkânlar, bolluk."* anlamında olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de seksen altı ayette Allah'a izafe edilmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "n'am" maddesi).

Nisâ suresi *a.* (نساء سورەسى) [< *Ar."Sûretü'n-Nisâ"* (سورة النساء)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in dördüncü, iniş sırasına göre doksan ikinci suresi olup Medine döneminde, "***Mümtehine suresi***" (60) inden sonra nazil olmuş ve yüz yetmiş altı âyetten meydana gelmekte; adını ise pek çok ayette geçmekte olan "**nisâ**" (*kadınlar*) sözünden almaktadır. Ayrıca, "***Suretü'n-nisâ es-suğrâ***" denilen ve yaygın adı "***Talâk suresi***" (65) olarak bilinen sureden ayırt edilmek için buna, "***Suretü'n-nisâ el-kübrâ***" adı da verilmiştir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in uzun surelerinden biri olan bu surede kadın erkek ilişkilerinden, evlilik faziletinden, çocuklara ve yetimlere adil davranılmasından söz edilir ve son peygamber ile son kitaba uymaları öğütlenir. Hz. Peygamber'in "***Nisâ suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4283-4322.

nisâp, -bı *a.* (نصاب) [*Ar.*] *fık.* Fıkıh usulünde, üzerine zekât, sadaka-ı fıtr, kurban gibi yükümlülüğü farz olan kimsenin zenginlik ölçüsü.

nisbe *a.* (نسبه) [< *Ar.* **neseb**] (*ç. b.* **niseb**) Bir kimsenin veya bir şeyin bir yere, aileye, kabileye, din veya mezhebe, meslek veya sanat ekolüne bağlı olması veya bunlarla ilişkilendirilmesi.

nisyân *a.* (نسيان) [*Ar.*] *"Bir şeyi kayıtsız olarak unutmak veya bir görevi bilinçli olarak terk etmek."* anlamında olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de türevleriyle birlikte kırk beş ayette Allah ve insan için söz konusu edilmektedir. Allah'ın hiçbir şeyi unutmadığı "***Meryem suresi***" (19)nin 64. ayetinde geçerken, "***Kehf suresi***" (18)nin 24 ve 63. ayetlerinde sözlük anlamında kullanılan "**nisyan**", "***Kasas suresi***" (28)nin yetmiş yedinci ayetinde ise ihmal etmek anlamında geçmektedir.

niyâbet *a.* (نيابت) [*Ar.*] **1.** *fık.* Hukukî konularda, başkası adına veya hesabına iş görmeyi, dinî konularda ise yine başkası adına bazı ibadetleri yerine getirmeyi ifade eden fıkıh terimi; eşanlamlısı "**vekâlet**" (*bk.* bu madde). **2.** **Şi'a** toplumunda, imamiyye anlayışına göre imamın "**gaybet**" (*bk.*

bu madde) olması durumunda yetkilerini onun adına kullanma ve ona vekâlet etme.

niyâha *a.* (نياحه) [*Ar.*] *bk.* **ağıt**

niyâz *a.* (نياز) [*F.*] *tas.* **1.** *"Allah'a yalvarma, yakarma, dua."* anlamında bir tasavvuf terimi. **2.** Bazı büyük tarikatlerde dervişlerin yolca kendilerinden büyük olanlara gösterdikleri bağlılık. **3.** Mevlevî ve Bektaşî geleneğinde Allah'ın huzurunda kula özgü âşığın makamı anlamında kullanılan terim.

niyâz akçası *a. tas.* Mevlevîlikte, Mevlevî mukabelesinin biraz daha devam etmesini isteyen ulu veya saygın kişinin gönderdiği hediye.

niyâz âyini *a. tas.* Mevlevîlikte, Mevlevî mukabelesinin biraz daha devam etmesini isteyen ulu veya saygın kişinin gönderdiği hediye üzerine mukabelenin uzaması veya devam etmesi.

niyâz etmek *a. tas.* Mevlevîlikte, ayin sırasında şeyh ile müridin aynı anda birbirinin elini öperek oturmaları ve biri ötekine *"aşk olsun!"* dediği sırada yeri öperek şükür secdesinde bulunması ve başkestikten sonra sağ elin şahadet parmağının ağza götürülüp öpülmesi hareketi.

niyâz hâli *a. tas.* Mevlevîlikte, şeyhin veya velînin sandukasının huzurunda sağ ayağının baş parmağını sol ayağının başparmağının üzerine koyarak eller düz ve parmaklar açık şekilde sağ kol sol kolun üzerine gelecek biçimde elleri çapraz olarak omuz başlarına götürerek belini bükmeden başını göğüs hizasına kadar eğme durumu için kullanılan terim; eşanlamlısı "**başkesmek**" (*bk.* bu madde).

niyâz ilâhisi *a. tas.* Mevlevîlikte, Mevlevî mukabelesinin ve âyininin sonunda konunan ilâhî.

niyet *a.* (نيت) [*Ar.*] *fık.* **1.** Bireyin istenilen veya düşünülen amaca ulaşma yolunda bir yarar sağlayacağına veya bir zararı defedeceğine dair hükmettiği ve sarf ettiği irade anlamında bir fıkıh terimi. Her şeyin özü ve başı olan "**niyet**", amellerin ruhu demektir; çünkü ameller niyete göre değer kazanır. Hz. Peygamber de "**niyet**"in önemine şöyle vurgu yapmıştır: *"Ameller ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek şey ancak odur. Artık her kim nâil olacağı bir dünya (malı) veya nikâh edeceği bir kadından dolayı hicret etmiş ise onun hicreti (Allah'ın ve Rasulünün rızasına değil) hicret etmiş olduğu şeyedir."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 1, s. 143). **2.** Namazın dışındaki altı şartından biri olup hangi vaktin namazı kılınacak ise ona niyet etmek.

nizâm *a.* (نظام) [*Ar.*] Evrenin oluşumunda ve yapısında ahenkli bir düzen ve bilinçli bir tasarımın bulunduğunu ifade eden terim.

§ *tam.* **nizâm-ı âlem** *a.* (نظامِ عالم) Evrenin ahenkli ve düzenli bir biçimde oluşumu.

nizâmü'l-âlem *a.* (نظامُ العالم) *bk.* **nizâm-ı âlem**

Nizâriyye *a.* (نزاريّه) [*Ar.*] "**İsmâ'iliyye**" (*bk.* bu madde) mezhebinin iki kolundan biri olan ve günümüze kadar varlığını sürdüren tarikatin ve cemaatin adı ve de bunun için kullanılan terim.

Nûh suresi *a.* (نوح سورەسى) [< *Ar.*"*Sûretü'n-Nûh*" (سورة النوح)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yetmiş birinci, iniş sırasına göre yine yetmiş birinci suresi olup "***Nahl suresi***" (16)nden sonra ve "***İbrâhîm suresi***" (14)nden önce suresi olup Mekke döneminde nazil olmuştur. Yirmi sekiz âyetten meydana gelen bu sure adını Allah'ın elçisi olarak gönderilen Hz. Nûh'tan almaktadır. Surenin özünde, tevhit inancına davet, Allah'a saygılı olma ve O'nun elçisi olan Hz. Nûh'a inanma ve uyma konusu işlenmektedir.

nukabâ *ç. a.* (نقباء) [*Ar.* **nakîb**'*in ç. b.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında, Allah'ın batın isminin mazharı oldukları için kendilerinden bütün hicapların kalktığı, yaratıklara ait bütün sırların açıldığı velîler grubu.

nukûd *ç. a.* (نقود) [*Ar.***nakd**'*in ç. b.*] Nakit olan paralar, kıymetli eşyalar.

§ *tam.* **nukûd-ı mevkûfe** *ç. a.* (نقود موقوفه) Vakıf için verilen nakit paralar. Vakfın kuruluşunda örf hukukuna göre para veya kıymetli eşyanın da vakfı gerekli görülmüştür. Bundan amaç, bu tür hazır paranın çalıştırılması ve nemasının vakfa kazandırılmasıdır.

nun *a.* (نون) [*Ar.*] **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'in 68. suresinden dolayı mürekkep hokkası için kullanılan terim. **2.** Hicrî takvimde ramazan ayının sembolü.

Nûn suresi *a.* (نون سورەسى) [<*Ar.*"*sûretü'n-Nûn*" (سورة النون)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in altmış sekizinci suresi olup ilk ayetteki "**nûn ve'l-kalem**" sözünden dolayı "***Kalem suresi***" olarak bilinmektedir; *bk.* ***Kalem suresi*** Hz. Peygamber'in "***Nûn suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4900-4903.

nûr *a.* (نور) [< *Ar.* **nevr**] (*ç. b.* **envâr, nîrân, nûrân**) *tas.* İnsanların ufkunu aydınlatıp doğru ve gerçek olanı, Hak ile bâtılı, hayır ile şerri ayırt etmeye ya-

rayan manevî ve ilâhî ışık anlamında kullanılan terim; "**zulmet**"in zıddı. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de kırk üç ayette geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nvr" maddesi). Ayrıca "***Nûr suresi***" (24) bütünüyle bu kavram üzerine kurulmuştur.

§ *tam.* **nûr-ı akdem** *a.* (نور اقدم) Hz. Muhammed'in nuru, yaratılan ilk nur.

nûr-ı ayn *a.* (نور عين) Göz nuru, sevgili kimse.

nûr-ı çeşm *a.* (نور چشم) *bk.* **nûr-ı ayn**

nûr-ı dîde *a.* (نور ديده) *bk.* **nûr-ı ayn**

nûr-ı Hak *a.* (نور حقّ) *tas.* "**Vücûd-ı mutlak**" (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

nûr-ı hâssa *a.* (نور خاصّه) *tas.* Yüce Allah'ın zatı ve vaslı için kullanılan terim.

nûr-ı İlâhî *a.* (نور الهى) *tas.* İlâhî nur, Allah'a özgü nur.

nûr-ı merşûş *a.* (نور مرشوش) *bk.* **nûr-ı Hak**

nûr-ı Muhammedî *a.* (نور محمدى) Hz. Muhammed'in nuru, yaratılan ilk nur.

nûr-ı mübîn *a.* (نور مبين) Hz. Muhammed'in kutsal nuru.

nûr-ı nübüvvet *a.* (نور نبوت) *bk.* **nûr-ı mübîn**

nûr-ı vücûd *a.* (نور وجود) *tas.* "**Vücûd-ı mutlak**" (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

nûre'd-dîn *a.* (نورالدين) (*dinin nuru*) Kırım hanlarının küçük veliahtı; büyüğüne **kalgay** deniliyordu.

nûrü'l-envâr *a.* (نورالانوار) (*nurların nuru*) *tas.* Tasavvuf inancında Allah için kullanılan terim.

nûrü'n-nûr *a.* (نورالنور) (*nurun nuru*) *tas.* Tasavvuf inancında Allah için kullanılan terim.

nûrü's-semâvâti ve'l-arz *a.* (نورالسموات و الارض) (*yerin ve göğün nuru*) **1.** Allah için kullanılan terim. **2.** ***Kur'ân-ı Kerîm*** için kullanılan terim.

Nûr *a.* (نور) [< *Ar.* **nevr**] (*ç. b.* **envâr, nîrân, nûrân**) Sözlük anlamı, "*Aydınlık, ışık, ziya.*" olan bu söz, "*Aydınlatan, ışık veren.*" anlamında "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette yer almış ve Allah'a izafe edilmiştir (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nvr" maddesi). Ayrıca, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi dördüncü suresi "**Nûr**" olarak adlandırılmıştır. Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce,

"Du'â", 10). Bu terim, *"Aydınlatan, ışık veren."* anlamı ile Allah'ın zatî sıfatları arasında zikredilmektedir.

Nûr suresi *a.* (نورسوره‌سى) [<*Ar.* *"Sûretü'n-Nûr"* (سورة النور)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi dördüncü, iniş sırasına göre 102. suresi olup ***"Haşr suresi"*** (59)nden sonra ve ***"Hac suresi"*** (22)nden önce Medine döneminde nazil olmuştur. Altmış dört ayetten meydana gelen bu sure, adını otuz beşinci ayetteki *"Allah'ın gökleri ve yeryüzünü aydınlatan nurunu tasvir eden."* sözlerden almaktadır. Özünde, birey, aile ve toplum hayatı ile ilgili kurallar ve öğütler yer almakta; ayrıca iman, küfür ve nifak, köle ve cariyelere iyi davranma, fuhşun yasaklanması, şeytanın tuzakları gibi konular üzerinde durulmakta; surenin sonunda da manevî yönü güçlü devlet ve bilim adamlarına itaat etmenin fazileti ile Allah'ın büyüklüğü anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in ***"Nûr suresi"***'nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4583-4619.

nurculuk *a.* Said Nursî (öl. 1960)nin önderliğinde Doğu illerinde başlayıp Anadolu'ya yayılan dinî-fikrî hareketin adı.

Nusayrîlik *a.* Hz. Ali'nin hizmetçisi Nusayr veya Lazkiye bölgesindeki Nusayriye dağlarına nispet edilerek ortaya çıkan ve Hz. Ali'ye ilâhlık isnat eden batınî bir fırkanın adı ve bunu ifade eden terim. Bu fırkanın inancına göre, Ali **"mana"**, Muhammed **"isim"**, Salman Fârisî **"bâb"**dır. Ayrıca bunlar ***"ayn, mim, sin"*** harfleriyle sembolize edilmiştir; yani ***"ayn"*** Ali, ***"mim"*** Muhammed'i, ***"sin"*** Salman Fârisî'yi ifade etmektedir.

Nûsayriyye *a.* (نصيريّه) [*Ar.*] *bk.* **Nusayrîlik**

nübüvvât *a.* (نبوّات) [*Ar.***nübüvvet***'in ç. b.*] İslâmî inanç esaslarından olan peygamberlik ile peygamberler ve özellikle de Hz. Muhammed ile ilgili konuların ağırlıklı olarak işlendiği bilim dalı.

nübüvvet *a.* (نبوّت) [*Ar.*] (*ç. b.* **nübüvvât)** Allah ile kul arasında dünya ve ahret ile ilgili konuların aydınlatılması, Allah'a inanma ve ibadet etme yolunda elçilik görevinin yerine getirilmesi işi veya konumu; peygamberlik.

nübüvvet mührü *a.* Hz. Muhammed'in iki kürek kemiği arasında bulunan ve peygamberlik nişanı olarak gösterilen ben için kullanılan terim.

nücebâ *ç. a.* (نجباء) [*Ar.* **necîb**'*in ç. b.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında, insanların ağır yüklerini taşımada sıkıntıya düştükleri anda imdadına yetişen merhametli velîler.

nücûm ilmi *a. bk.* **ilm-i felek**

nüfât *ç. a.* (نفات) [*Ar.* **neft'in** *ç. b.*] Tabiatin Allah'ın yaratıcı gücünden bağımsız olarak oluştuğunu ve varlığını sürdürdüğünü savunan, bundan dolayı da Allah'ı inkâr eden taife için kullanılan kelâm terimi.

nüfûs *a.* (نفوس) [< *Ar.* **nefs'in** *ç. b.*] *tas.* Ruhlar anlamında terim. Ayrıca ruhlar âlemindeki melekler de bu terim ile ifade edilmiştir.

§ *tam.* **nüfûs-ı mücerrede** *a.* (نفوس مجرّده) *tas.* Yaratılmışların dıştan görünen biçimleri, doğruyu eğriyi, iyiyi kötüyü ayırt edebilen insan ruhu, yani insan aklı.

nüfûs-ı nâtıka *a.* (نفوس ناطقه) *tas.* İnsana özgü ruhlar.

nüfûs-ı nâtıka-i felekiyye *a.* (نفوس ناطقه فلكيّه) *tas.* Gökyüzündeki bulunan melekler.

nüfûs-ı hayvâniyye *a.* (حيوانيّه نفوس) *tas.* Hayvanlar âleminin ruhaniyeti veya bütün canlılar için canlılık maddesi, hayvanî ruh, yani can.

nüh felek *a. bk.* **dokuz felek**

nükûl *a.* (نكول) [*Ar.*] *fık.* Davacı veya davalının kendisine teklif edilen yemini yapmaktan kaçınması anlamında fıkıh terimi.

nükür *a.* (نكر) [*Ar.*] (*Görülmedik ve bilinmedik şey*) *bk.* **yevm-i kıyâmet**

nüsük *a.* (نسك) [*Ar.*] Allah'a yakınlık sağlamak amacıyla her türlü ibadet ve taat niyetiyle kurban kesme.

nüşûz *a.* (نشوز) [*Ar.*] *fık.* Evlilik hukukunda, eşlerin özellikle de kadının geçimsiz davranması, evlilik kurallarına uymamasını ifade eden fıkıh terimi.

nüzûl (I) *a.* (نزول) [*Ar.*] İlâhî kitapların, özellikle de ***Kur'ân-ı Kerîm***'in Allah katından vahiy yoluyla indirilmesini ifade eden terim.

§ *tam.* **nüzûl-i Îsâ** *a.* (نزول عيسى) Hz. İsa'nın kıyamet alâmetlerinden biri olarak âhir zamanda yeniden dirilerek dünyaya gelmesi ve bazı uygulamalarda bulunduktan sonra herkesle birlikte haşrolacağı, öleceği anlamında kullanılan terim.

nüzûl (II) *a.* (نزول) [*Ar.*] **1.** Hadislerde, Allah'a nispet edilen "**haberî**" sıfatlardan biri. **2.** Hadislerin senedlerindeki ravî sayısının diğer senedlere oranla fazla olması durumu.

§ *tam.* **nüzûlü'l-isnâd** *a.* (نزول الاسناد) *bk.* **nüzûl (II)**

O

oğul, -ğlu *a.* Ana babanın birinci dereceden erkek çocuğu. Bu sözün Arapça karşılığı "**ibn**"dir. İslâm hukukunda, oğlun öz annesi, üvey annesi ve süt annesiyle evlenmesi kesinlikle haram kılınmıştır.

on emir *a.* [< *Lat.* ***decalogus,*** *Ar.* ***el-evâmirü'l-aşere***] Hz. Musa'ya Sinâ'da taş tabletler üzerinde yazılı olarak verilen ilk ilâhî emirler.

on iki imām *a.* Hz. Muhammed soyundan olup peygambere varis olduğu kabul edilen kişiler; bunların adları şöyle: ***1. Hz. Ali 2. Hz. Hasan 3. Hz. Hüseyin 4. Ali Zeynelâbidin 5. Muhammed Bâkır 6. Ca'fer-i Sâdık 7. Musa Kâzım 8. Ali Rıza 9. Muhammed Takıyyüddin 10. Ali Nakî 11. Hasan-ı Askerî 12. Mehdî.***

ordu *a.* Türkçede sözlük anlamı, *"Hakanın oturduğu şehir, otağının kurulduğu yer."* (***Dîvânü Lügati't-Türk***) olan bu söz, *"Savaşmak için bir araya gelen insan topluluğu ve yardımcıları."* olarak terimleşmiştir. Arapçada, "**çeyş, cünd, hamîs, asker**" olarak ifade edilen bu terimler, İslâm tarihinde ilk defa Medine'ye hicretin ardından Mekke müşriklerine karşı savaşmaya izin çıkması ile askerî anlamda kullanılmaya başlanmıştır. İslâmî devletlerin oluşması ve şekillenmeye başlaması ile bu teşkilât sürekli kendisini yenilemeye ve geliştirmeye çalıştırmış; gü-

nümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

ortaklık *a.* Ticarette veya herhangi bir işte iş birliği yapma veya eş değerde sermaye koyma durumu; eşanlamlısı müşareket, şirket.

orta namazı *a.* Gün ortasında kılınması gereken namaz için kullanılan bu terim, bazı müfessirlerce öğle namazı, bazılarına göre de ikindi namazı olarak yorumlanmıştır; eşanlamlısı **"asr-ı sânî"** (*bk.* bu madde).

oruç, -cu *a.* İslâm'ın beş şartından biri olan bu terim, Arapça **"savm, sıyâm"**, Farsça **"rûze"** sözünün karşılığı olarak Türkçeleşmiştir. İslâm inancına göre, *"Tan yerinin ağarmasından başlayarak gün batımına kadar geçen süre içinde yeme, içme, ve cinsel ilişkiden uzak kalmayı emreden ve müminlere farz kılınmış olan."* bu ibadet, hicretin ikinci yılı (Şubat 624) Şaban ayında Ramazan ayı boyunca tutulması farz kılınmıştır. Bu ibadetin önemi ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Bakara suresi"*** (2)nin 183. ayetinde mealen *"Ey iman edenler, sizden evvelki (ümmet) lere yazıldığı gibi sizin üzerinize de oruç tutmak yazıldı, ta ki korunasınız."* denilmiştir. Ayrıca, pek çok hadiste (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 1, ***"Kitâbu'l-Îmân"***, 34, 40; Ebû Davûd, "Sünnet", 16) özellikle vurgulanmıştır. Bunlardan biri, çok bilinen ve yaygın olanı Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği şu hadistir: *"Oruç bir kalkandır. Oruçlu kimse kötü söz söylemesin ve cahillik yapmasın. Eğer herhangi bir kimse kendisiyle dövüşmeye yahut söğüşmeye girişirse ona iki defa 'Ben oruçluyum.' desin. Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki oruçlu ağzın kokusu, yüce Allah'ın katında misk kokusundan daha temizdir. Yüce Allah: Oruçlu kimse benim için yemesini içmesini, cinsî arzusunu terk eder. Oruç doğrudan doğruya bana edilen bir ibadettir. Onun ecrini de doğrudan doğruya ben veririm. Hâlbuki diğer amellerin hepsi on misli ile ödenir."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 4. , s. 1769). Oruç, bilhassa Allah için veya Allah'ın rızası için tutulduğu ve doğrudan O'nun buyruğu olduğu için önemli ibadetlerin başında gelmektedir. Ramazan orucu dışında farz ve vacip olmayan fakat tavsiye edilen oruç türleri de vardır. Ayrıca orucun farz ve vecibeleri, kefaretleri veya kaza gerektiren durumları dört mezhebe göre farklı yorumlanmaktadır. Buharî, oruç konusunu kitabında ***"Kitâbu's-Savm"*** başlığı altında Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i*

Buhârî ve Tercemesi, C. 4. , s. 1766-1861).

Osmâniyye *a.* (عثمانيّه) [*Ar*] Başlangıçta, Hz. Osman'a bağlı olanlar anlamında kullanılırken sonradan Müslüman çoğunluğu oluşturan "**ehl-i sünnet**" (*bk.* bu madde) cemaati için kullanılan bir terim durumuna gelmiştir.

otuz iki farz *a.* İslâm'ın temel inançlarından olan "**farz**" (*bk.* bu madde) ın şartları için kullanılan terim. İslâm ilmihâlinin özeti niteliğinde olan bu otuz iki kural, günlük hayatın ibadet biçimleri, ilmihâl bilgisi olarak da nitelenmiştir. Her Müslüman'ın bilmesi ve uygulaması gereken bu kuralları veya inançlar manzumesini şöyle sıralayabiliriz: "**namazın farzı**" (*bk.* bu madde) on iki farzdır; "**İslâm'ın şartı**" (*bk.* bu madde) beş farzdır; "**îmanın şartı**" (*bk.* bu madde) altı farzdır; "**abdestin farzı**" (*bk.* bu madde) dört farzdır; "**guslün farzı**" (*bk.* bu madde) üç farzdır; "**teyemmümün farzı**" (*bk.* bu madde) iki farzdır.

Ö

öfke *a. bk.* **gazap**

öğle namazı *a.* Güneşin tam tepe noktasına ulaşıp hafif hafif Doğu tarafa yöneldiği vakitte başlar ve ikindi vaktine, yani güneşin eşyalar üzerinde yarattığı gölgenin iki katına ulaştığı ana kadar geçen süre içinde on rekât olarak kılınan namaz. Önce dört rekât sünnet niyetiyle kılınır, ardından dört rekât da farz olarak eda edilir. En sonunda da iki rekât son sünnettir.

öğüt *a. bk.* **nasihat**

öksüz *a.* Yetim, kimsesiz çocuk için söylenen bu söz, yetimden farklı olarak annesi veya hem annesi hem de babası ölmüş çocuk için kullanılmaktadır.

ölü *a.* Ruhunu teslim etmiş, hayatiyet özelliğini kaybetmiş canlılar için kullanılan terim. Arapça, "meyyit, meyt, müteveffâ" gibi sözlerle karşılanan bu terim, İslâm hukuku bakımından iki önemli vasıf ile nitelenmektedir: "**hakîkî ölü**" (*gerçek anlamda, vadesi ile olan ölü*), "**hükmî ölü**" (*yargı kararıyla öldüğüne hükmedilen ölü*). Ölünün yıkanıp kefenlenmesi, namazının kılınması ve kabre kadar taşınıp gömülmesi dinen "**farz-ı kifâye**" (*bk.* bu madde) olarak nitelenmektedir.

ölüm *a. "Ruhun bedenden ayrılması ve dünya hayatının sona ermesi."* anlamında olan bu terim, Arapça "**mevt, vefât, helâk**" gibi sözlerin Türkçedeki karşılığı **ve** "**hayât**" (*bk.* bu madde) **karşıtı** olan kavramdır.

ölüm cezası *a.* İslâm hukukuna göre, "**cinâyât, hudûd, cirâh, dimâ, ta'zîr**" gibi suçları **sabit**

görülenler için uygun bulunan cezaî müyyide için kullanılan terim. Arapçada "**ukūbetü'l-katl**" veya "**ukūbetü'l-i'dâm**" terimleriyle karşılanan bu söz, infaz şekillerine göre de "**recm, salb, kısâs**" olarak da ifade edilmektedir.

ölüm hastalığı *a.* Çaresi bulunamamış bir hastalığa yakalanma ve bunun neticesinde ölüm hâlinin yaklaşmış olması durumu, *bk.* **sekerât-ı mevt**

ölüm meleği *a. bk.* **Azrâ'il**

ölümsüzlük *a.* "*Ebedî hayatın varlığı ve sonsuzluğu.*" olarak ifade edilen bu terim, İslâmî inançta "**âhiret**" (*bk.* bu madde) hayatı ile ifadesini bulmuştur. Geçici, yani fani olan bu dünya hayatına karşılık ahret hayatı kalıcıdır. Yani bu dünya ölümlüdür, âhiret ölümsüzdür ve ebedîdir.

Ömeriyye *a.* (عمريّه) [*Ar*] Başlangıçta, Hz. Ömer'e bağlı olanlar anlamında kullanılan bir terim. Hz. Ebubekir ile Hz. Osman için "**şeyhayn**" (*bk.* bu madde) denilmiştir.

ömür, -mrü *a.* (عمر) [*Ar*] Hayat boyu, yaşama süresi.

örf *a.* (عرف) [< *Ar.* **urf**] Bir toplumda genel kabul gören, sosyal hayat içinde sürekli veya baskın uygulamaları bulunan davranış biçimleri ile dildeki yerleşik ve yaygın kullanımları için kullanılan terim, *bk.* **an'ane**

§ *tam.* **örf-i âmm** *a.* (عرف عامّ) *fık. bk.* **örfü'l-âmm**

örf-i hâss *a.* (عرف خاصّ) *fık. bk.* **örfü'l-hâss**

örfü'l-amelî *a.* (عرف العملى) *fık. bk.* **amelî örf**

örfü'l-âmm *a.* (عرف العامّ) *fık.* Herhangi bir dönemde, bütün Müslüman ülkelerde halkın bir davranışı veya bir sözü özel bir anlamda ve ortak nitelikte kullanmasını ifade eden terim. Söz gelişi camilere ayakkabı ile girilmesinin saygısızlık olduğunu kabullenme gibi.

örfü'l-hâss *a.* (عرف الخاصّ) *fık.* Belirli bir bölge veya ülke halkının bir davranışı veya bir sözü o bölgeye özgü anlamda ve söyleyiş biçimiyle kullanmasını ifade eden terim. Söz gelişi Irak halkının "hayvan" sözünü at için kullanması gibi.

örfü'l-kavlî *a.* (عرف القولى) *fık. bk.* **kavlî örf**

örtünme *a. bk.* **tesettür**

özür, -zrü *a.* [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, dinen veya hukuken meşru sayılan mazeret için kullanılan terim.

P

Panislâmizm *a. bk.* **İslâmcılık**

pençe-i âl-i abâ *a.* (پنچۀ آل عباء) [*F.*] *tas.* Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin ile Hz. Fatma'nın adlarını içeren avuç içi biçiminde resmedilen levha.

peygamber *a.* (پیغامبر) [< *F.* ***peygām* + *ber*** / ***peyâm* + *ber***] Allah'ın elçisi, Allah'tan vahiy yoluyla aldığı bilgileri ve buyrukları insanlara bildirmek ve onları Hak dinine davet etmekle görevli ve yükümlü Allah katında saygın ve müstesna bir kimse için kullanılan terim, Arapça "**nebî, resul, mürsel**" (*bk.* bu maddeler) karşılığı.

peygambere iman *a.* "**İmânın şartı**" (*bk.* bu madde), yani İslâm'ın temel ilkelerinden olan "**farz**" (*bk.* bu madde) ın şartları içinde yer alan ve altı farzdan oluşan ve de "**amentü**" olarak adlandırılan imanın esaslarından biri olan *"âmentü billâhi ... ve rasûlühi..."*, yani *"Allah'a ve peygamberlerine inandım."* sözü.

peygamberlerin sıfatları *ç.a.* Peygamberler Allah'ın seçkin kulları olduğu için birtakım sıfatlar taşıyordu; sıdk, emanet, **tebliğ**, fetanet, ismet olarak takdir edilen sıfatlar, hem ***Kur'ân-ı Kerîm***'de hem de hadislerde söz konusu edilmektedir..

peygamberlik *a. bk.* **nübüvvet**

pîr *s. ve a.* (پیر) [*F.*] *tas.* Sözlükte, *"Koca, yaşlı adam, ihtiyar."* olarak tanımlanan bu söz, **bir** tarikatin kurucusu veya öncüsü anlamında terim, eşanlamlısı "**mürşid, velî, şeyh**" (*bk.* **bu** maddeler).

§ *tam.* **pîr-i çarh** *a.* (پیرچرخ) (*dönen pir*) **1.** *tas.* Tasavvuf ehli arasında "Dünya" için kullanılan söz. **2.** *astr.* Satürn.

pîr-i çihl-sâle *a.* (پیر چهل ساله) Kırkına gelmiş kimse, yaşlı.

pîr-i dumû *a.* (پیردموع) **1.** Saçları ağarmış yaşlı adam. **2.** *mec.* İyi ve kötü günleri olan insanı güldüren ve ağlatan hayat, dünya.

pîr-i fertût *a.* (پیرفرطوط) Düşkün, zayıf kimse, bunak ihtiyar.

pîr-i fânî *a.* (پیرفانی) **1.** Pek yaşlı ve zayıf ihtiyar kimse. **2.** Velîler için kullanılan terim.

pîr-i Ken'ân *a.* (پیر کنعان) (*Ken'an ilinin piri*) *mec.* Hz. Yakub.

pîr-i kühen-sâl *a.* (پیر کهن سال) Yaşlı, kocamış.

pîr-i serendîb *a.* (پیر سرندیب) Hz. Âdem.

pîr-i tarîkat *a.* (پیر طریقت) *tas.* Tarikatin kurucusu.

post *a.* (پوست) [*F.*] *tas.* Sözlük anlamı, "*Deri, kabuk, cilt veya hayvan derisi.*" olan bu söz, tasavvufta şeyhlik makamını ifade eden terim olarak yaygınlaşmıştır.

pûr *a.* (پور) [*F.*] (*ç. b.* **pûrân**) Oğul.

§ *tam.* **pûr-i Arabî** *a.* (پور عربی) Hz. Muhiddîn-i Arabî.

pûr-i Âzer *a.* (پور ازر) Hz. İbrahim.

pûr-ı duht *a.* (پور دخت) Hemşirezade, yeğen.

pûr-ı Hacer *a.* (پور حجر) Hz. İsmail.

pûr-ı Meryem *a.* (پور مریم) Hz. İsa.

pûr-ı Zâl *a.* (پور زال) Zaloğlu Rüstem

R

Rab, -bbi *a.* (رب) [< *Ar.***rabb**] (*ç. b.* **erbâb**) Allah'ın sıfatı olarak kullanılan ve *"Efendi, sahip, seyyid, malik, terbiye eden, yetiştiren, gözeten ve kollayan, yöneten, nimet veren"* gibi anlamlara gelen terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 969 ayette geçmekte ve hepsi de Allah'a nispet edilmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "rbb" maddesi). Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ilâhî isim olarak hem tek başına hem de başka söz varlıkları ile birlikte terkip biçiminde Allah sözünden sonra en çok kullanılan isim durumundadır. Buna karşın İbni Mâce ve Tirmizî'nin rivayet ettiği ve listelediği Allah'ın "**esmâ-ı hüsnâ**"sında bu isim bulunmamaktadır. Buna karşın, İbn Hâcer'in ***Kur'ân-ı Kerîm***'den çıkardığı "**esmâ-ı hüsnâ**" listesinde bu isim yer almaktadır (*DİA,* XI, s. 407-408). Hadislerde ise bu terim, *"efendi, sahip"* anlamında kullanılmıştır (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem,* "rbb" maddesi).

§ *tam.* **Rabb-i bâkî** *a.* (رب باقى) Ebedî olan Allah.

Rabb-i celîl *a.* (رب جليل) Ulu Tanrı.

Rabbü'l-âlemîn *a.* (رب العالمين) (***bütün âlemlerin efendisi***) Allah.

rabbü'l-beyt *a.* (رب البيت) Ev sahibi.

rabbü'd-dâr *a.* (رب الدار) *bk.* **rabbü'l-beyt**

Rabbü'l-erbâb *a.* (رب الارباب) Allah.

rabbü'l-mâl *a.* (رب المال) Mal sahibi, sermayedar.

rabbu's-selem *a.* (رب السلم) [*Ar.*] **1.** Ticaret işinde müşteriye verilen ad. *bk.* **selem** ve **semen 2.** *huk.* Müşteri, satın alan.

râbbânî *a.* (ربانى) [< *Ar.***rabb] (***ç. b.* **rabbâniyyûn)** İslâm inacı çerçevesinde, kendini Allah'a adayan kimse.

râbbânî hadis *a. bk.* **kudsî hadis**

rabbâniyye *s.* (ربانيه) [*Ar.* **râbbânî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *bk.* **râbbânî**

rabbâniyyûn *ç.a.* (ربانيون) [*Ar.* **rabbânî***'nin ç. b.*] **1.** *tas.* Rabbanîler, kendilerini Allah'a adayanlar. **2.** Yahudî din bilginleri ve liderleri için ***Kur'ân-ı Kerîm****'de* zaman zaman kullanılan terim.

Rabbenâ *a.* (ربنا) [*Ar.*] Rabbimiz, cümle yaratıkların rabbi olan Hak teâlâ, Allah.

Rabbi *a.* (ربّ) [*Ar.*] Rabbim, Allahım. ***Yâ-Rabbi!***: *"Ey Rabbim!"*

râbıta *a.* (رابطه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında, müridin şeyhine gönlünü bağlaması ve onunla derin ilişki kurması durumu.

§ *tam.* **râbıta-i muhabbet** *a.* (رابطۀ محبّت) *tas.* Tasavvufta bazen müridin şeyhinden feyz almak için kendisini onun şeklinde tahayyül etmesi durumu.

râbıta-i kalbiyye *a.*(رابطۀ قلبيّه) *tas.* Tasavvufta gönüllerin bir ve bütün olması, birleşmesi durumu.

râcife *a.* (راجفه) [< *Ar.* **recf]** Kıyamet alâmeti olarak **"sûr"** (*bk.* bu terim) un bütün canlıları yok edecek olan ilk üflenişini ifade eden terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm****'de* yalnız bir ayette, *"****Nâzi'ât suresi****"* (79)nin altıncı ayetinde, mealen *"O gün ilk üfürüşte yerler şiddetle sarsılır."* biçiminde ifade edilmektedir.

râcih *a.* (راجح) [*Ar.*] Hadis biliminde, birbirine zıt olan iki hadisten birinin sağlamlığı bakımından ötekine göre üstün olması.

radâ *a.* (رضاع) [*Ar.*] *fık.* Evlilik hukukunda, yeni doğan bir çocuğun annesi veya başka bir kadın tarafından emzirilmesi konusunu içeren fıkıh terimi.

radıyallahu anh *a.* (رضي الله عنه) [*Ar.*] (*Allah ondan razı olsun.*) Hadis biliminde, hadis okunurken ismi geçen sahabenin adının zikredilmesinden sonra dua niteliğinde söylenen söz ve terim.

Ra'd suresi *a.* (رعد سوره‌سى) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Ra'd"* (سورة الرعد)] ***Kur'ân-ı Kerîm****'in* on üçüncü, iniş sırasına göre doksan altıncı suresi olup Mekke döneminde nazil olmuştur ve kırk üç âyetten meydana gelmektedir. Bu sure adını on üçüncü ayette geçen ve *"gök gürültüsü."* anla-

mına gelen "**ra'd**" sözünden almaktadır. Özünde, ulûhiyet, nübüvvet ve Hz. Peygamber'in risaleti, evlenme ve çocuk sahibi olma, vahiy, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in özellikleri, kıyamet günü, cennet ve cehennem söz konusu edilmektedir. Hz. Peygamber'in "***Ra'd suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4480-4489.

raffâ *a.* (رفّاع) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi Hz. Peygamber'e nispet etmekte titiz bir araştırma yapmadan aceleci davranan kimse.

râfıza *a.* (رافضه) [< *Ar.* **rafz**] (*ç. b.* **revâfız**) **1.** Bir fikrî topluluktan veya cemaatten ayrılan fırka anlamında kelâm terimi. **2.** *bk.* **Râfızî**

Râfızî *a.* (رافضی) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfetlerini kabul etmeyerek reddeden Şi'î eğilimli cemaat.

Râfi *a.* (رافع) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*Yücelten, yükselten, değerini artıran.*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Peygamber ve müminlerin itibarını, şanını yücelten.*" anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a nispet edilmektedir. Bu söz, İbni Mâce ve Tirmizî'nin rivayet ettiği ve listelediği Allah'ın "**esmâ-ı hüsnâ**"sında yer almaktadır. Ayrıca **bu** isim, Allah'ın fiilî isim ve sıfatları grubu içinde gösterilmektedir.

râfi *a.* (رافع) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi "**merfû**" (*bk.* bu madde) olarak rivayet eden kimse.

rağbet ve rehbet *a.* (رغبت و رهبت) [*Ar.*] *tas.* "*Arzu etme, ihlâs ile yalvarıp yakarma.*" anlamındaki "**rağbet**" sözü ile "*Korkma, çekinme, endişelenme.*" anlamındaki "**rehbet**" sözünün oluşturduğu bu terim, Allah'ı arzulama ve O'ndan çekinme kaygısı olarak tasavvuf ehli arasında kullanılmaktadır. Bu söz, "**havf ü recâ, kabz ü bast, heybet ü üns**" gibi benzer yapıda kullanımlara eşdeğerde görülmüştür. Bazı sufîler, "**rağbet**"i recadan daha güçlü bir ümit hâli olarak nitelemişler; "**rehbet**"i de recanın neticesi olarak görmüşlerdir.

râh *a.* (راه) [*F.*] **1.** Yol, iz, tarik. **2.** Meslek, uğraşı, usul, ayin.

§ *tam.* **râh-ı adem** *a.* (راه عدم) Yokluk, ölüm.

râh-ı aşk *a.* (راه عشق) Aşk ve sevda yolu.

râh-ı bekā *a.* (راه بقا) Ebedî yol, ölümsüzlük yolu.

râh-ı cennet *a.* (راه جنت) Cennete giden yol.

râh-ı fenâ *a.* (راه فنا) *bk.* **râh-ı adem**

râh-ı gül-dâr *a.* (راه كلدار) **1.** Zaman. **2.** Hayat. **3.** Dünya.

râh-ı gürîz *a.* (راه كريز) Kaçış yolu.

râh-ı hakk *a.* (راه حق) Hak yolu, doğru yol, Allah yolu.

râh-ı kehkeşân *a.* (راه كهكشان) *astr.* Samanyolu.

Rahîm *a.* (رحيم) [< *Ar.* ***rahm***] Sözlük anlamı, *"Merhamet etmek, acımak, esirgemek."* olan **"rahm"** kelimesinden türeyen bu söz, *"Çok merhametli."* anlamında **"fsmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yüz on dört yerde Allah'a nispet edilmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rhm" maddesi). Bu söz, zatî isimler gurubunda sayılmış ve Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). Özellikle pek çok yerde **"rahmân"** (*bk.* bu madde) sözü ile birlikte kullanılan **"rahîm"** ismi, **"rahmân"**dan farklı bir nitelikte, *"yalnızca iman edip salih amel işleyenlere yönelik."* bir anlamda değerlendirilmiş; böyle müminlere kucak açmış ve cennetini nasip etmiş yüce Allah'ın sıfatı olarak nitelenmiştir. Ayrıca **"besmele"** (*bk.* bu madde)nin özünde bulunan üç isimden biridir (**Allah** ve **Rahman** ile birlikte).

rahimehullah *a.* (رحمه الله) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis üzerinde yorum yapılırken veya hadis yazımı yapılırken sahabenin dışında hadis bilginlerinden birinin adı geçmesi üzerine söylenen dua sözü.

rahle *a.* (رحله) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in okunması sırasında, ***Kur'ân***'a saygı göstermek, onu yüksekçe tutmak ve rahat okuyabilmek amacıyla ağaçtan yapılan küçük kürsü için kullanılan terim.

Rahman *a.* (رحمان) [< *Ar.* ***rahm***] Sözlük anlamı, *"Merhamet etmek, acımak, esirgemek."* olan **"rahm"** kelimesinden türeyen bu söz, *"Çok merhametli. şefkatli olan."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de elli yedi yerde Allah'a nispet edilmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rhm" maddesi). Bu söz, zatî isimler gurubunda sayılmış ve Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). Özellikle pek çok yerde **"rahîm"** (*bk.* bu madde) sözü ile birlikte kullanılan **"rahmân"** ismi, Allah'tan başka varlıklar için kullanılmamıştır. Ayrıca **"besmele"** (*bk.* bu madde)nin özünde bulunan üç isimden biridir (**Allah** ve **Rahîm** ile

birlikte). Yine **"rahîm"** sıfatından farklı olarak bu söz, âlemde yaratılmış bütün varlıklar için geçerlidir ve merhamet edicidir. Oysa **"rahîm"** ismi, *"yalnızca iman edip salih amel işleyenlere yönelik."* bir anlamda değerlendirilmiştir. Yani, mümin veya kâfir ya da inanan veya asi ayırımı yapılmadan herkes için merhamet sahibi olan yüce Allah'tır. Nitekim pek çok ayetinde O, bütün insanları yaratan, yaşatan, kucaklayan, sağlık ve akıl veren, rızık ihsan edendir; dünya nimetlerini insanlar için verendir; güneşi, ayı, yıldızları, havayı, suyu, bitkileri, ağaçları, hayvanları, geceyi gündüzü hep insanların yaşaması ve faydalanması için yaratmıştır (*bk.* ***Bakara suresi***, 2 / 29; ***İbrahim suresi,*** 14 / 32; ***Lokman suresi,*** 31 / 30). Kısacası **"rahmân"** olan Allah, bütün kâinatın yaratıcısı ve merhamet edicisidir. O'nun bu vasfı ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Rahmân suresi"*** (55; *bk.* bu madde) inde ayrıntılı bir biçimde ifade edilmektedir. Öte yanda, **"rahmân"** adı, değişik pek çok hadiste de Allah'a nispet edilmiştir (Wensinck, *el-Mu'cem,* "rhm" maddesi).

rahmânî *s.* (رحمانى) [< *Ar.****rahmân*** + ***-î***] (*ç. b.* **rahmâniyyûn**) Allah'a özgü, Allah ile ilgili, **şeytânî** karşıtı.

Rahmâniyye *a.* (رحمانيه) [*Ar.* **rahmânî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] **1.** *bk.* **rahmânî 2.** *tas.* İslâmî tarikatlerden 18. yüzyılda ortaya çıkan, Cezayir bölgesinde yaygın olan Halvetiye-Şâbâniyye tarikatının Seyyid Muhammed b. Abdurrahman el-Gaştûlî (öl. 1208 / 1794) 'ye nispet edilen bir kolu.

rahmâniyyûn *ç.a.* (رحمانيون) [*Ar.* **rahmânî***'nin ç. b.*] *tas.* Allah'ın sırrına ererek bilinmez âlemden haber getirenler, evliyalar.

Rahmân suresi *a.* (رحمان سورەسى) [< *Ar. Sûretü'r- Rahmân* (سورة الرحمان)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in elli beşinci, iniş sırasına göre doksan yedinci suresi olup ***"Ra'd suresi"*** (13)nden sonra ve ***"İnsân suresi"*** (76)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yetmiş sekiz âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette geçen **"rahmân"** (*Çok merhamet eden*) sözünden alır. Surenin tamamında ilâhî rahmetin evrenin bütününe yansıdığı için böyle bir adlandırılma yapılmıştır. Nitekim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de her surenin başındaki **"besmele"**lerle birlikte 169 kez tekrarlanan ve bütün evreni kucaklayan ve kuşatan **"rahmân"** adı surenin en belirgin vasfıdır. Nitekim bir başka adı olan ***"Arûsü'l- Kur'ân"*** denmesinin başlıca sebebi bududur. **Hz.** Peygamber'in ***"Rahmân sure-***

***si*"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4821-4830.

rahmet *a.* (رحمت) [< *Ar.***rahm** *ve* **ruhm**] *"Esirgeme, koruma, kollama, merhamet."* anlamında Allah'ın günahları af buyurması, bağışlaması için kullanılan ***Kur'ân*** terimi. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 114 ayette geçen bu terim, Allah'ın zatına nispet edilmiştir ve O'nun daha çok bu dünyadaki tecellî eden sıfatıdır. Bundan dolayı da müminler her işe başlarken "**besmele**" (*bk.* bu madde) çekerler. Çünkü bu sözün özünde Allah'ın "**rahmet**" sıfatı yatmaktadır.

§ *tam.* **rahmet-i Hudâ** *a.* (رحمت خدا) Allah'ın rahmeti, bağışlaması.

rahmetli *s.* Allah'ın rahmetine muhtaç, yeni ölen kimse için kullanılan terim, merhum.

rahmetlik *a. ve s.* **1.** Allah'ın rahmetine ermesi için dua edilen kimse. **2.** Rahmete muhtaç, merhum (yeni vefat eden kimse).

rahmetlü *s. bk.* **rahmetli**

rahmetsiz *s.* Allah'ın rahmetinden uzak kalmış, lânetlenmiş (kimse).

rahmet-ullah *a.* (رحمت الله) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de cennet için kullanılan terim (*"**Âl-i İmrân surfesi**"* (3 / 107).

rahmet-ullahi aleyh *cüm.* (رحمت الله عليه) Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun anlamında kullanılan terim.

rakabe *a.* (رقبه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, mülkiyete konu olan malın yalnızca maddî yönünü ifade eden bir fıkıh terimi.

Rakîb *a.* (رقيب) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Gözetlemek, kontrol etmek, beklemek."* olan bu söz, *"Herkesin hâl ve hareketlerinden haberdar olan, bilen, koruyan, hiçbir şey kendisinde gizli kalmayan."* anlamında "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de beş yerde geçmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "rkb" maddesi). Bu söz, zatî isimler gurubunda sayılmış ve Allah'ın doksan dokuz ismini veren Tirmizî rivayetindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82). Ayrıca İbn Hâcer'in ***Kur'ân-ı Kerîm***'den terlediği isim listesinde bulunmaktadır (*DİA,* XI, s. 408).

rakş *a.* (رقش) [*Ar.*] Hadis metinlerini noktalama işi.

ramazan *a.* (رمضان) [*Ar.*] İslâm'ın temel inançlarından ve her mümin için farz olan oruç ibadetinin yerine getirildiği ve Hicrî takvimde dokuzuncu ay için kullanılan terim, oruç ayı. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de adı açıkça belirtilen ve geçen tek ay (***Bakara suresi,*** 2 / 185).

Ramazan Bayramı *a.* Türk-İslâm kültüründe oruç ayı olan ramazan günlerinin sonunda kutlanan bayram günleri.

ramazânî *a.* (رمضانى) [< *Ar.* ***ramazân*** + **-î**] Ramazana özgü, bu ay ile ilgili.

Ramazan ilâhîsi *a.* Türk-İslâm geleneğinde ramazan ayı boyunca, cami ve tekkelerde kılınan teravih namazlarının her bir dört rekâtı arasında okunan ilâhîler için kullanılan terim.

ramazaniyelik *a.* Türk-İslâm geleneğinde Ramazan ayı için alınan yiyecek ve içecek.

ramazâniyye *a.* (رمضانيه) [*Ar.*] *tas. ed.* Türk-İslâm Divan edebiyatında şairlerin ramazan aylarında padişaha veya devlet büyüklerine sundukları, ***"nesib"*** bölümünü ramazan konusuna ayırdığı kaside veya manzume için kullanılan terim.

Ramazâniyye *a.* (رمضانيه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerinden 17. yüzyılda ortaya çıkan, Halvetiyye-Ahmediyye tarikatinin Ramazan Efendi (öl. 1025 / 1616) ye nispet edilen kolu.

ramazanlık *a.* Ramazan ayı için yapılan hazırlık, bu ay boyunca tüketilecek yiyecek ve içecek için kullanılan terim.

ramazanname *a.* (رمضاننامه) [*Ar.* ***ramazân*** + *F.* ***nâme***] *bk.* **ramazâniyye**

ramazan orucu *a.* İslâm'ın temel inançlarından ve her mümin için farz olunan ve Hicrî takvimde dokuzuncu ay boyunca tutulan oruç ibadeti. Bu ibadetin fazileti hakkında Hz. Peygamber şunları dile getirmiştir: *"Her kim ramazan orucunu îmânı sebebiyle ve ecrini yalnız Allah'tan umarak tutarsa, geçmiş günahları mağfiret olunur."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 1, s. 190).

râsih *a.* (راسخ) [*Ar.*] (*ç. b.* **râsihîn**) Sözlük anlamı, *"Yerinde sabit ve sağlam olmak, sağlam bilgiye sahip olmak."* olan bu söz, *"Herhangi bir şüpheye yer vermeyecek derecede sağlam bilgiye sahip olan, Allah'a,* ***Kur'ân'a*** *ve ahret gününe iman eden kimse."* için kullanılan bir terim.

rasûl *a.* (رسول) [*Ar.*] *bk.* **resûl**

râşid *a.* (راشد) [*Ar.*] *"Doğru yolda olan, akıllı, baliğ."* anlamında Allah'ın sıfatı olarak geçen terim.

Ra'ûf *a.* (رؤوف) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Merhamet etmek, şefkat göstermek."* olan **"re'fet"** kelimesinden türeyen bu söz, *"Çok merhametli, şefkatli olan."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on bir yerde Allah'a nispet edilmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* **"r'ef"** maddesi). Bu söz, çoklukla Allah'ın isimleri arasında yer alan **"rahîm"** ismi ile birlikte kullanılmış ve O'nun zatî isimler gu-

rubunda sayılmıştır. Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

Ra'ûfiyye *a.* (رؤفيّه) [*Ar.*] Halvetiyye tarikatinin Ramazaniyye koluna bağlı Ahmet Ra'ûfî (öl. 1170 / 1757) 'ye nispet edilen bir şubesinin adı.

râvî *a.* (راوى) [*Ar.*] (*ç. b.* **ruvât**) Hadis biliminde, öğrendiği veya üzerinde çalıştığı hadisi usulüne uygun olarak rivayet eden kimse. Bu kimselerde aranması gereken üç özellik şunlardır: 1. Adalet, yani ravînin Müslüman olması, fısktan uzak durması, toplumun örf ve adetlerine uygun davranması. 2. Zabt, yani hadisi iyi ezberlemiş veya titizlikle yazıya geçirmiş olması. 3. Akıllı ve ergenlik çağına erişmiş olması.

ravza *a.* (روضه) [*Ar.*] (*ç. b.* **ravzât, riyâz**) İslâm inancına göre, din ulularının veya topluma mal olmuş din veya devlet büyüklerinin şehit düştüğü ya da defnedildiği kabir veya yer. *bk.* **mezarlık**

§ *tam.* **ravza-i mutahhara** *a.* (روضۀ مطهره) (*temiz bahçe*) Mescid-i Nebevî içinde Hz. Muhammed'in kabrinin ile minberi arasında bulunan yer.

ravza-i Rıdvân *a.* (روضۀ رضوان) Cennet.

râzık *a.* (رازق) [*Ar.*] "*Rızık veren.*" anlamında Allah'ın sıfatı olan bu terim, canlı varlıkların yaşaması için gerekli olan nimetleri, ilim, şeref, makam gibi manevî değerleri de kapsamaktadır. Bu terimin "ism-i tafdil"i (mübalâğalı biçimi) "**Rezzâk**" (*bk.* bu madde) olup Allah'ın isimleri olan "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)da yerini almıştır.

re'âyâ *a.* (رعايا) [*Ar.*] İslâm devlet teşkilâtı içinde yönetici konumundaki asker sınıfı ile ulema dışında kalan halk kesimi. Bu terim, Osmanlı döneminde devlete vergi ödeyen gayrimüslim halk için kullanılmıştır.

rebî *a.* (ربيع) [*Ar.*] "*Bahar, ilkyaz.*" anlamında hicri takvimde kullanılan ad.

§ *tam.* **rebî-i evvel** *a.* (ربيع اول) İlkbahar.

rebî-i sânî *a.* (ربيع ثانى) Sonbahar.

rebî'ü'l-âhır *a.* (ربيع الاخر) (*sonbahar*) Hicrî takvimde dördüncü ay.

rebî'ü'l-evvel *a.* (ربيع الاول) (*ilkbahar*) Hicrî takvimde üçüncü ay.

recâ *s.* (رجاء) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında Allah'ın rahmetine güvenerek ve O'na bağlanarak huzur içinde yaşama. Bu söz, ge-

nellikle "**havf**" (*bk.* bu madde) terimiyle birlikte kullanılmıştır.

rec'at *a.* (رجعت) [*Ar.*] Şiî inancına veya bazı Şiî gruplarına göre, bir imamın ölümünden veya gaybete düşmesinden, yani ortadan kaybolmasından sonra yeniden ortaya çıkması ya da kıyametin kopmasından önce imamların dünyaya dönmeleri. Bu söz, Türkçede "**ric'at**" biçiminde kullanılmaktadır.

receb *a.* (رجب) [*Ar.*] (*ç. b.* **recebân, recebiyyûn**) *a.* Arabî ayların, yani Hicrî takvimin yedincisi ve kutsal sayılan üç ayların birincisinin adı.

§ *tam.* **recebü'l-ferd** *a.* (رجب الفرد) Hicrî takvimde recep ayı için kullanılan terim.

recebü'l-mürecceb *a.* (رجب المرجّب) Mübarek Recep ayı.

recebân *ç.a.* (رجبان) [*Ar.***receb'***in ç. b.*] Recep ile şaban ayları.

recebiyyûn *ç.a.* (رجبيون) [*Ar.***receb'***in ç. b.*] *tas.* Mutasavvıflara göre, Allah'ın izniyle gaybı bilen, pek çok kerametler göstererek recep ayında kendilerinde olağanüstü bir durum sezen ve her yüz yılda bir sayıları kırk olan evliyaullah, bir tür manevî kuvvet ve kudret sahipleri.

recec *a.* (رجج) [*Ar.*] Hicrî takvimin rebi'ü'l-âhir, cemâziye'l-evvel ve cemâziye'l-âhir aylarının kısaltmalarından oluşan bu terim, kapıkulu askerlerine üç ayda bir verilen maaş için kullanılmıştır.

recm *a.* (رجم) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, "*Taşla öldürmek, taşa tutmak, lânet etmek, defetmek.*" olan ve İslâm fıkhında zina suçunu işleyen evli erkek ve kadınlar için uygulanan ceza.

recül *a.* (رجل) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, erkek olsun kadın olsun, Allah'ın dostluğunu ve yakınlığını kazanmış adaletli ve erdemli kimseler.

reddâde *a.* (ردّاده) [*Ar.*] İslâm yazma eserlerinde, bugünkü sayfa numaraları yerine kullanılan ve birbirlerini takip eden sayfaları göstermek için açılmış durumdaki bir kitabın sağ sayfasının altlarına konulan ve sol sayfanın ilk kelimesinin yazılması işlemi.

reddiyye *a.* (ردّيّه) [*Ar.*] İslâmî edebiyatta, bir inanç veya düşünceye karşı çıkarak onların delil ve kaynaklarını çürütmek amacıyla kaleme alınan eserlerin genel adı.

ref' *a.* (رفع) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi senetli veya senetsiz Hz. Peygamber'e nispet etme.

refîk *a.* (رفيك) [*Ar.*] Allah'ın sıfatı olarak, "*O'nun her işinde yumuşak olduğunu ve merhametsiz*

olmadığını" ifade eden terim. Ayrıca bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir yerde ***"Nisâ suresi"*** (4 / 69) nde Allah ve Hz. Peygamber'e itaat eden müminler için de kullanılmıştır.

refî'ü'd-derecât *a.* (رفيع الدرجات) [*Ar.*] *"İnsanların manevî derecelerini yükselten."* anlamında Allah'ın sıfatı.

refref *a.* (رفرف) [*Ar.*] İslâm inancına göre, Hz. Peygamber'in Mi'rac gecesinde bindiği kabul edilen binek hayvanının adı.

regā'ib gecesi *a. bk.* **leyle-i regā'ib**

regā'ib gecesi namazı *a.* Recep ayının ilk Cuma gecesi olan **"Regā'ib kandili"** gecesi on iki rekât olarak kılınan namaz.

regā'ibiyye *a.* (رغائبيّه) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in anne rahmine düştüğü regā'ib kandilinde okunmak üzere kaleme alınan bestelenmiş manzum eserlere verilen ortak ad.

Regā'ib kandili *a. bk.* **leyle-i regā'ib**

rehin *a.* (رهن) [*Ar.*] fık. Bir malın bir alacağa karşılık olarak teminat niteliğinde olmasını sağlayan akit ve bu akde konu olan mal.

re'is *a.* (رأس) [< *Ar.***re's**] (*ç. b.* **rü'ûs, er'ûs**) *"Baş, kafa, ser veya başkan, lider."* anlamındaki bu söz, başka kelime veya terkiplerle yeni terimler oluşturmayı sağlar.

§ *tam.* **re's-i kâr** *a.* (رأس كار) Devlet yönetimi anlamında kullanılan terim.

re's-i sene-i efrenciyye *a.* (رأس سنهٔ افرنجيه) Efrencî yılı başı, 1 Ocak.

re's-i sene-i hicriyye *a.* (رأس سنهٔ هجريه) Hicrî yılın başı, 1 Muharrem.

re's-i sene-i mâliyye *a.* (رأس سنهٔ ماليه) Malî yılbaşı, 1 Mart.

re's-i sene-i milâdiyye *a.* (رأس سنهٔ ملاديه) Milâdî yılın başı, 1 veya 14 Ocak.

re's-i sene-i rûmiyye *a.* (رأس سنهٔ روميه) Rumî yılın başı, 1 Ocak (Efrencî takvimini kabul etmemiş olan doğulu Hristiyanlar için).

re'sü'l-câlût *a.* (رأس الجالوت) İslâmî dönemde Yahudileri devlet katında temsil eden cemaat liderleri için kullanılan terim.

re'sü'l-mâl *a.* (رأس المال) İslâm hukunda, bir malın kâr veya fazlalık içermeyen kısmı için kullanılan terim, anapara, sermaye.

re'îs *a.* (رئيس) [*Ar.*] (*ç. b.***rü'esâ**) *"Başkan, baş, amir, lider."* anlamındaki bu söz, başka kelime

veya terkiplerle yeni terimler oluşturmayı sağlar.

§ **re'îs-i rûhânî** *a.* (رئيس روحانى) Azınlıkların dinî reisi, başrahip.

re'îsü'l-kurrâ *a.* (رئيس القرّاء) İslâmî bilimler arasında, kıraat ilminde icazeti olanların başkanı.

re'îsü'l-küttâb *a.* (رئيس الكتاب) (*menâsıb-ı sitteden*) **1.** Osmanlı yönetiminde Dışişleri Bakanı veya makamı. **2.** Osmanlı yönetiminde yazı işlerini yürüten "Divan Kalemi"nin başkanları.

re'îsü'l-müneccim *a.* (رئيس المنجّم) Müneccimlerin reisi, müneccimbaşı, takvim, salname ve benzeri konuları düzenleyenlerin başkanı.

re'îsü'l-ulemâ *a.* (رئيس العلما) (*kıdem bakımından*) **1.** Ulemanın, yani bilim adamlarının başı. **2.** Bosna-Hersek'te Diyanet İşleri Başkanlığı.

rek'at *a.* (ركعت) [< *Ar.* **rükû'**] İslâmî inanç sistemlerinin en başında gelen "**namaz**" ibadetinin "**kıyam, kıraat, rükû** ve iki **secde**"den oluşan her bir unsuru için kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçmemekle beraber, bu kelimeden türeyen pek çok farklı söz varlıkları orada yer almaktadır (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "rk'a" maddesi).

remel *a.* (رمل) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Koşmak, süratli gitmek."* olan bu terim, hac ibadeti sırasında Kâbe'yi tavaf ederken kısa adımlarla hızlı ve omuzları silkeleyerek alımlı ve çalımlı bir tarzda yürümek için kullanılmaktadır. Bu tarz yürüyüş sünnet olarak günümüze kadar devam edegelmektedir.

remy-i cimâr *a.* (رمى جمار) [*Ar.*] İslâmî inanca göre, hac sırasında kurban bayramı günlerinde Mina'da şeytanlara küçük küçük taş atma işi veya hareketi.

resim, -smi *a.* (رسم) [*Ar.*] Osmanlı mâlî sistemi içinde genel olarak vergi için kullanılan terim.

resmu'l-hadîs *a.* (رسم الحديث) [*Ar.*] Hadis biliminin dayandığı temel ilkeler ve usul özellikleri.

resmu's-sahîh *a.* (رسم الصحيح) [*Ar.*] Sahih hadisin dayandığı temel ilkeler ve usul özellikleri.

resûl *a.* (رسول) [*Ar.*] (*ç. b.* **rüsül, rüselâ, ersül**) 1. Peygamber karşılığı Arapça olan ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sıkça geçen, *"Allah tarafından yeni bir kitap ve yeni bir şeriat düzenlemesi ile insanlık için gönderilen kimse."* anlamında terim, *bk.* **peygamber** **2.** Cibrîl veya Cebrâ'il için kullanılan bir söz. *bk.* **Cebrâ'il**

§ *tam.* **resûl-i Ekrem** *a.* (رسول اكرم) (*en saygın peygamber*) Hz. Muhammed.

re'su'l-mâl *a.* (رأس المال) *bk.* **semen** ve **selem**

resûlullah *a.* (رسول الله) (*Allah'ın elçisi*) Hz. Muhammed.

reşen *a.* (رشن) [*Ar.*] Hicrî takvimin recep, şaban ve ramazan aylarının kısaltmalarından oluşan bu terim, Osmanlı devleti döneminde kapıkulu askerlerine üç ayda bir verilen maaş için kullanılmıştır; *bk.* **mevâcib**

Reşîd *a.* (رشيد) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Doğru yolda bulunan, doğru ile yanlışı ayırabilen."* olan bu söz, *"Doğru yolu en iyi gösteren, irşat eden."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a nispet edilmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rşd" maddesi). Bu söz, Allah'ın zatî isimler gurubunda sayılmıştır. Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

ret, -ddi *a.* (ردّ) [*Ar.*] *fık.* İslâm miras hukukunda, belirlenmiş hisse sahiplerinden arta kalan payların yine mirasa hak kazanmış kimseler arasında bölüştürülmesi.

revâfız *a.* (روافض) [< *Ar.* **râfıza**'*nın ç. b.*] *bk.* **râfıza**

revâtip sünnetler *ç. a.* Belirli vakitlerde ve düzenli bir şekilde kılınan namazlar içinde sünnet olanları ifade eden terim. Bunlar, sabah namazının farzından önce kılınan iki rekât, öğle namazının farzından önce kılınan dört ve sonrasında kılınan iki rekât, ikindi namazının farzından önce kılınan dört rekât, akşam namazının farzından sonra kılınan iki rekât ve yatsı namazının farzından önce kılınan dört ve sonrasında kılınan iki rekât olmak üzere toplam yirmi rekât namazdır. Bunlardan ikindi ve yatsı namazı öncesinde kılınanlar **"gayr-i mü'ekked sünnet"** (*bk.* bu madde), ötekiler **"mü'ekked sünnet"** (*bk.* bu madde) olarak nitelenmektedir.

revm *a.* (روم) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm*** tilâvetinde, kelime sonlarındaki harekeyi hafif bir sesle belli etme anlamında kullanılan kıraat ve tecvit terimi.

Revşeniyye *a.* (روشنيّه) [*Ar.*] Afganistan bölgesinde Bâyezid-i Ensârî (öl. 980 / 1573)nin başlattığı tasavvufî-siyasî hareketin adı.

re'y *a.* (رأى) [*Ar.*] İslâm bilimlerinde, şer'î ve amelî bir konuda görüş, düşünce ve kıyas yöntemiyle kanaat bildirme.

reyhânî *a.* (ریحانی) [< *Ar.* **reyhân** + **î**] İslâm hat sanatında, genellikle ***Kur'ân-ı Kerîm*** yazımında kullanılan altı yazı çeşidinden birinin adı. *bk.* **aklâm-ı sitte**

rezîlet *a.* (رذيلت) [*Ar.*] Kötü huy ve erdem dışı davranışlar için kullanılan ahlâk terimi, **"fazîlet"** (*bk.* bu madde) karşıtı.

Rezzâk *a.* (رزّاق) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Çokça rızık veren."* olan bu söz, *"Bol nimet veren, bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a nispet edilmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rzk" maddesi). Bu söz, Allah'ın fiilî isimleri ve sıfatları gurubunda sayılmıştır. Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

Rıdvân *a.* (رضوان) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"rıza"* anlamında kullanılan ve cennetin muhafızı olarak gösterilen melek.

Rıdvân Bi'âtı *a.* Hz. Muhammed'in hac yapmak üzere Hicret'in 6. yılında (M. S. 628) kendisine bağlı bir grup Müslüman ile Mekke'ye giderken önünün kesilmesi üzerine yanında bulunan bu Müslüman grup Hz. Peygamber'e ve İslâm'a sadık kalacaklarına dair Rıdvan adı verilen bir ağacın altında biat verdiler. Bu olaya istinaden bu terim, İslâmî gelenekte **"Rıdvân Bi'âtı"** olarak anılagelmiştir.

rıfk *a.* (رفق) [*Ar.*] Nezaket ve yumuşaklık anlamında kullanılan ahlâk terimi.

rık *a.* (رقّ) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, kölelik.

rızâ *a.* (رضا) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'a nispet edilen ve *"Allah'ın kulundan, kulun da Allah'ından hoşnut ve razı olması."* anlamında kullanılan Allah'ın haberî sıfatlarından biri. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yetmiş üç ayette geçmektedir.

rızâen lillah *a.* (رضاءً لله) [*Ar.*] Allah rızası içini bir karşılık beklemeksizin anlamında iyi dilek sözü.

rızık *a.* (رزق) [*Ar.*] Allah'ın canlılar için verdiği maddî ve manevî nimetler. Bundan dolayı da yüce Allah **"Rezzâk"** (*bk.* bu madde) olarak adlandırılmıştır ve bu ad **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*) arasında yerini almıştır.

ribâ *a.* (ربا) [*Ar.*] Arapçada **"faiz"** (*bk.* bu madde) için kullanılan terim; *bk.* **faiz**

ribbiyyûn *a.* (ربّيّون) [*Ar.*] Yahudi geleneğinde öğretici veya yönetici konumundaki **"Rabbâniyyûn"** (*bk.* bu madde) a tabi olan

sıradan halk için kullanılan bir *Kur'ân* terimi.

ricâl *ç.a.* (رجال) [*Ar.***recül**'*ün ç. b.*] **1.** *"Erkekler, ileri gelenler, saygın kimseler."* anlamında bir terim. **2.** Hadis biliminde, hocalar, hadis rivayet edenler, çok tanınmış kimseler için kullanılan terim.

§ *tam.* **ricâl-i devlet** *a.* (دولت رجال) Devlet ricali, devletin ileri gelenleri.

ricâl-i dûdmân-ı bektâşiyân *a.* (رجال دودمان بكطاشيان) *tar.* Yeniçeri ocağının yüksek rütbeli subayları.

ricâl-i gayb *a.* (رجال غيب) *bk.* **ricâlü'l-gayb**

ricâl-i ilâhiyye *a.* (رجال الهيه) *tas.* Allah'ın manevî kudret ve kuvvetine sahip olan evliya, ricalullah.

ricâl-i ilmiyye *a.* (رجال علميّه) Ulema sınıfı, bilim çevresinin ileri gelenleri.

ricâlü'l-feth *a.* (رجال الفتح) *tas.* Bir kısım evliya hakkında kullanılan bir terim. Bazı mutasavvıflar bunları yirmi dört olarak göstermiş ve mümin kulların kalplerine nüfuz ederek maarif ve gizli bilgileri onlara verdiğini ifade etmiştir. Bunların ikisi sağda, altısı mağripte, dördü maşrıkta, kalanı değişik yerlerde olarak gösterilmiştir.

ricâlü'l-gayb *a.* (رجال الغيب) Allah'ın emirlerine göre insanları yönlendiren ve gözle görünmeyen kutsal kimseler veya gizli ya da aşikâr velîler topluluğu için kullanılan bir terim. *bk.* **abdâl**

ricâlü'l-hadîs *a.* (رجال الحديث) Hadis biliminde, ravîleri ve güvenilirliklerini belirlemeye yarayan yan dallar için kullanılan bir terim.

ricâlü'l-hannân *a.* (رجالالحنّان) *tas.* Bir kısım evliya hakkında kullanılan bir terim. Bazı mutasavvıflar bunları on beş olarak gösterir. Onların müminler ve kâfirler üzerinde baskın güçleri olduğu ifade edilmiştir.

ricâlü'l-kuvve *a.* (رجال القوه) Tasarruf sahibi cezbeliler, deliler için kullanılan bir terim.

ricâlü'l-mennân *a.* (جال المنان) *tas.* Bir kısım evliya hakkında kullanılan bir terim. Bazı mutasavvıflar bunları on bir olarak gösterirken bazıları bu sayının her asırda değiştiğini ifade etmişlerdir. Onların gıdaları olarak Hakk'ın nefesi gösterilmiştir.

ricâlü't-taht el-esfel *a.* (رجال التحت الاسفل) bk. **ricâlü'l-mennân**

ricâlü'l-ulâ *a.* (رجال العلى) *tas.* Bir kısım evliya hakkında

kullanılan bir terim. Bazı mutasavvıflar bunları **"abdâl-ı seb'a"** (*bk.* bu madde) nın dışında göstermişler ve onların her nefeste Allah'a miraç ederek **"ilm-i hâs"** tahsil ettiklerini ifade etmişlerdir.

ricâlü'l-eyyâmi's-sitte *a.* (رجال الايّم السّتّه) Bir kısım evliya hakkında kullanılan bir terim. Bazı mutasavvıflar bunları altı olarak göstermiş ve bunu **"eyyâm-ı sitte"** (*bk.* bu madde)nin oluşumundaki sırrı temsil eden güçler olarak ifade etmişlerdir.

ricâlü'l-mâ *a.* (رجال الماء) *tas.* Bir kısım evliya hakkında kullanılan bir terim. Bazı mutasavvıflar bunları denizler ve ırmaklar kenarında yerleşmiş bulunan ve de Hakk'a ibadet eden taife olarak göstermişlerdir.

ricâlullah *a.* (رجال الله) [*Ar.*] *tas.* Allah'ın manevî kudret ve kuvvetine sahip olan evliya.

ric'at *a.* (رجعت) [*Ar.*] *bk.* **rec'at**

ric'î talâk *a. fık.* İslâm hukukuna göre, evlilikte erkeğe, yeni bir nikâha ihtiyaç olmadan tek taraflı irade beyanı ile boşadığı eşine dönebilme imkânı veren fıkıh terimi.

rics *a.* (رجس) [*Ar.*] *"Pis olan şey"* anlamında kullanılan ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de on yedi ayette geçen bir terim.

ridâ *a.* (رداء) [*Ar.*] Hac veya umre ibadeti sırasında, ihrama girmek için günlük elbiselerini çıkararak büründükleri ve havlu cinsi örtüden baş hariç vücudun belden yukarı bölümünü kapatan iki parça giysi.

ridde *a.* (ردّه) [*Ar.*] *fık.* Bir Müslüman'ın İslâm dininden çıkması anlamında kullanılan bir fıkıh terimi.

rifâde *a.* (رفاده) [*Ar.*] Hac ibadeti sırasında ihtiyaç sahibi hacılara yemek dağıtma görevi ve işi için kullanılan terim. Bu görev, Mekke'de cahiliye döneminde başlamış, Hz. Peygamber bunu kurumsallaştırmış, kendisinden sonra yaşamasına ön ayak olmuştur.

Rifâ'îlik *a. bk.* **Rifâ'iyye**

Rifâ'iyye *a.* (رفاعيّه) [*Ar.*] İslâm dünyasının ve inancının ilk tarikatlerinden biri olan ve Ahmed er-Rifâ'î (öl. 578 / 1182) ye nispet edilen tarikatin adı. Irak'ın güneyindeki Batâih bölgesinde kurulan ve oradan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılan bu tarikat, Türkiye'de **"Rufâiyye"** olarak da anılmaktadır. Temelde kitap ve sünnete dayanan, tevazu ve alçakgönüllülüğün esas alındığı bir inanç sistemine bağlı kalan

bu tarikat, varlığını günümüze kadar Endonezya'dan Hindistan'a, Kuzey Afrika'dan Balkanlara kadar bütün İslâm dünyasında tanınmış ve benimsenmiş bulunmaktadır.

rihle *a.* (رحله) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis öğrenmek için yapılan seyahatler ve yolculuklar.

rikā' *a.* (رقاع) [*Ar.*] İslâm hat sanatında, genellikle önceden belirlenmiş aynı ebatlarda kâğıt veya parşömen parçaları üzerine hızlıca yazılan yazının adı ve bu yazı için kullanılan terim. Bu yazı türü, altı yazı çeşidi (**aklâm-ı sitte**) arasında yer almaktadır; *bk.* **aklâm-ı sitte**

rik'a *a.* (رقعه) [*Ar.*] İslâm hat sanatında, genellikle çabuk, kolay yazma ve okuma ihtiyacından doğmuş, özünde divânî özellikler de taşıyan ve sıklıkla günlük hayatta kullanılmış olan bir tür yazı çeşidinin adı ve bu yazı için kullanılan terim.

rikâb *a.* (ركاب) [*Ar.*] Bazı Türk-İslâm devletlerinde, özellikle de Osmanlılarda padişahın huzurunu ve maiyetindekileri ifade eden terim.

rikâbdâr *a.* (ركابدار) [< *Ar.* ***rikâb*** + *F.* ***dâr***] Bazı Türk-İslâm devletlerinde saray ve çevresindeki ahırlarda, özellikle de Osmanlılarda padişahın maiyetinde görev yapan kimseler.

rikāk *a.* (رقاق) [*Ar.*] Bir zühde, yol gösteren veya ahrete yönelmeyi teşvik eden ve kötülüklerden uzak durmayı öğütleyen hadisler.

rikket *a.* (ركّة) [*Ar.*] Bir hadis metninde dilbilgisi kurallarının bozukluğu sebebiyle anlam yetersizliğinin veya karışıklığının bulunmasından dolayı hadisin "**merfû**" (*bk.* bu madde) özellik taşıması anlamında terim.

rind *a.* (رند) [*F.*] Kendini hiçbir kayıt ve dinî kurallara bağlamayan, yalnızca Allah inancı ile yetinen ve dünyevî işlerle gününü geçiren kimseler.

risâlet *a.* (رسالت) [*Ar.*] **1.** "*Peygamberlik, elçilik, nebîlik.*" anlamında kullanılan terim; *bk.* **nübüvvet** **2.** *fık.* Bir kimsenin kendi irade beyanını bir başka kimseye ifade etme anlamında kullanılan fıkıh terimi.

risâlet-me'âb *a.* (رسالتمآب) [<*Ar.* ***risâlet*** + ***me'âb***] **1.** Peygamberlik eden, nebî. **2.** Hz. Muhammed.

risâlet-penâh *a.* (رسالتپناه) [<*Ar.* ***risâlet*** + ***pemâh***] Hz. Muhammed.

rivâyet *a.* (روايت) [*Ar.*] Hadis biliminde, üzerinde çalışılan veya konuşulan hadisi kaynağına dayanarak ve senedli olarak nakletmek. Bir rivayette üç temel

unsur aranmıştır: **"râvi, sened, metin"** (*bk.* bu maddeler)

§ *tam.* **rivâyet ale'l-vech** *a.* (روايةعلىالوجه) Hadisleri usulüne göre rivayet etme.

rivâyet bi'l-lafz *a.* (رواية باللفظ) Hadislerin orijinal biçimleriyle, yani Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı biçimde rivayet edilmesi.

rivâyet bi'l-ma'nâ *a.* (رواية بالمعنى) Hadislerin orijinal biçimleriyle değil, ancak hadisin asıl manasını bozmadan kısaltılarak rivayet edilebileceğini ifade eden terim.

rivâyet asrı *a.* Hadis biliminde, hadis rivayetlerinin sağlamlığı bakımından hicretten sonra ilk üç asır için kullanılan terim.

rivâyeten *a.* (روايةً) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis rivayetlerinin Hz. Peygamber'e nispet edildiğini ifade eden terim, *bk.* **merfû hadis**

riyâ *a.* (رياء) [*Ar.*] Allah adına yapılması kabul edilen bir ibadeti başkalarının önünde gösterişe dönüştürerek ifa etme. Bu davranış, bireyin kişilik ahlâkının ifadesi olarak yorumlanmış ve nitelenmiş; Türkçede **"iki yüzlülük"** olarak ifadesini bulmuştur.

riyâzet *a.* (رياضت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında nefis terbiyesi için kullanılan terim. Büyük mutasavvıflar nefsi terbiyesini farklı yorumlamışlardır. Bunlardan en yaygını, *"az yemek, az uyumak, az konuşmak, başkalarının eziyetlerine hoşgörü ile yaklaşmak."* olarak ifade edilmiştir. Buna göre az yemek, şehveti öldürür; az uyumak, iradeyi saflaştırır; az konuşmak, tehlikeyi defeder; eziyetlere hoşgörü ile yaklaşmak, amaca ulaşmayı sağlar olarak yorumlanmıştır.

rubâ'î *a.* (رباعي) [*Ar.*] *bk.* **rubâ'iyyât**

rubâ'iyyât *ç.a.* (رباعيّات) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi kaydeden derleyiciden veya onu kaleme alan ravîden Hz. Muhammed'e varıncaya kadar senedinde dört ravî bulunan hadisler.

Rufâ'iyye *a. bk.* **Rifâ'iyye**

rûh *a.* (روح) [*Ar.*] (*ç. b.* **ervâh) 1.** *"İnsanda ve hayvandaki hayatın özü, can, nefes."* anlamında terim. İnsana yüce Allah tarafından **"rûh"**un verilmesi ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette açıkça ifade edilmektedir (**"*Secde suresi*"**, 32 / 9; **"*Sâd suresi*"**, 38 / 72). **2.** Cibrîl veya Cebrâ'il için kullanılan bir söz. *bk.* **Cebrâ'il**

§ *tam.* **rûh-ı a'zam** *a.* (روح اعظم) (*en büyük ruh*) *tas.* İlâhî tecellî yeri olan insan ruhu.

rûh-ı insânî *a.* (روح انسانى) İnsan ruhu, can.

rûh-ı ilâhî *a.* (روح الهى) *tas.* Tecellînin özü anlamında terim.

rûh-ullah *a.* (روح الله) *tas. bk.* **rûhullah**

rûhu'l-emîn *a.* (روح الامين) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Hz. Cebrail için kullanılan terim. Bu söz ve **"rûhu'l-kudüs"**, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Bakara suresi"*** (2 / 87, 253), ***"Nahl suresi"*** (16 / 102), ***"Şu'arâ suresi"*** (26 / 193) inde geçmektedir. *bk.* **Cibrîl** *öz.a.* (جبريل) *bk.* **Cebrâ'il**

rûhu'l-kudüs *a.* (روح القدس) (*mukaddes ruh*) *bk.* **rûhu'l-emîn,** ve **Cebrâ'il**

rûhu'r-rûh *a.* (روح الروح) *tas.* Tasavvuf inancına göre **"insân-ı kâmil"** (*bk.* bu madde) için kullanıldığı kadar **"rûh-i ilâhî"** (*bk.* bu madde)nin yansıması olarak da gösterilmiştir.

rûhânîlik *a. bk.* **rûhâniyyet**

rûhâniyyet *a.* (روحانيت) [*Ar.*] **1.** Ölenlerin ruhlar âlemindeki yeri. **2.** Bütün dinlerdeki mezhep liderlerinin konumu.

rûhâniyyûn *ç.a.* (روحانيون) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, cisimle ilgisi olmayan, cisimden sıyrılmış ruhtan ibaret olan varlıklar, yani melekler.

ruhbân *a.* (رهبان) [*Ar.* **râhib**'*in ç. b.*] Kendisini ibadete adayan Hrıstiyanlar için ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen bir terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dört ayette geçmektedir (***"Mâ'ide suresi"*** (5 / 82), ***"Tevbe suresi"*** (9 / 31 ve 34), ***"Hadîd suresi"*** (57 / 27).

ruhsat *a.* (رخصت) [*Ar.*] *fık.* Birtakım mazeretlerden dolayı aslî hükmün yerine getirilmemesini meşru sayan ve kolaylaştırma esasına dayanan bir fıkıh terimi. Buna örnek olarak, hasta kimselerin oturarak namaz kılması gibi veya hasta veya seferî kimsenin orucunun kazaya bırakması gibi durumlar **"ruhsat"** olarak gösterilmektedir.

rûhullah *a.* (روح الله) *tas.* Müslümanlar tarafından Hz. İsa için kullanılan bir söz.

rukbâ *a.* (رقبى) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukuna göre, mal bağışı yapılırken mal bağışlanan kimsenin ölümü durumunda bağış yapılan malın aslî sahibine dönmesi anlamında kullanılan bir fıkıh terimi.

rukye *a.* (رقيه) [*Ar.*] İslâm geleneği içinde oluşan, hastalık ve kötülüklerden korunmak veya kurtulmak amacıyla dua okuyup üfleme.

Rûmiyye *öz.a.* (روميه) [*Ar.***rûmî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *tas.* İslâmî tarikatlerden 16. yüz-

yılda ortaya çıkan, Kadiriyye tarikatinin bir kolu olup İsmail Rûmî (öl. 1041 / 1631) tarafından kurulmuştur. Bu tarikatin silsilesi Abdülkadir Geylânî'ye kadar ulaştığı kaynaklarda zikredilmektedir. İsmail Rûmî Efendi bizzat kendisi Anadolu'nun pek çok beldesini dolaşmış ve her gittiği yerde tekkeler kurmuş, hatta Mısır'a kadar giderek tarikatini oralara taşımıştır. Sonra 1611 yılında İstanbul'a dönerek Tophane'de yaptırdığı Kadirîhane'de faaliyetini devam ettirmiştir. Bu tarikat, İsmail Rûmî'nin adından dolayı "**Rûmiyye**" olarak anılmış ve 1925 yılında çıkarılan tekke ve zaviyelerin kapatılması kanununun yürürlüğe girdiği tarihe kadar Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde faaliyetlerini sürdürmüştür.

Rûm suresi *a.* (روم سوره سی) [< *Ar.* *"Sûretü'r-Rûm"* (سورة الروم)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in otuzuncu, iniş sırasına göre seksen dördüncü suresi olup ***"İnşikak suresi"*** (84)nden sonra ***"Ankebûd suresi"*** (29)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve altmış âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetlerde geçen ve Bizans'tan söz eden "**Rûm**" sözünden almıştır. Surenin özünde Allah'ın birliğinden, ilminden, kuretinden ve âhirete imandan söz edilmektedir.

Rûşeniyye *öz.a.* (روشنيّه) [*Ar. sözünün müennes (dişil) biçimi.*] İslâmî tarikatlerinden 16. yüzyılda ortaya çıkan, Halvetiyye tarikatinin Ömer el-Rûşenî (öl.892 / 1487) 'ye nipet edilen bir büyük kolunun adı. Bu tarikat, daha çok Azerbaycan bölgesi ve Tebriz çevresinde yayılmıştır ve "**Halvetiyye**" (*bk.* bu madde) tarikatinin temel ilkelerine bağlı kalarak faaliyetini sürdürmüştür.

rûz *a.* (روز) [*F.*] *"Gün"* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimlerin oluşmasını sağlar.

§ *tam.* **rûz-ı belâ** *a.* (روز بلا) *tas.* Tasavvuf ehli arasında "**kāl ü belâ**" (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

rûz-ı elest *a.* (روز الست) *bk.* **bezm-i elest**

rûz-ı Hızr *a.* (روز خضر) Halk arasında "**Hıdrellez**" (*bk.* bu madde) olarak kullanılan terim.

rûz-ı kâr *a.* (روز كار) *tas.* Tasavvuf ehli arasında yaşanılan zaman anlamında kullanılan terim.

rücû *a.* (رجوع) [*Ar.*] *tas. bk.* **kavs-i urûc**

rükû *a.* (ركوع) [*Ar.*] İslâmî ibadetlerin temel unsurlarından olan "**namaz**" (*bk.* bu madde) ın aslî bölümlerinden olan ve "**kırâ'at**"

(*bk.* bu madde) in tamamlanmasından sora baş ve sırt düz bir konum oluşturacak ve eller dizlere destek olacak ve dayanacak biçimde öne doğru eğilme işi veya hareketi.

rükün, -knü *a.* (ركن) [*Ar.*] *fık.* İslâmî inanca göre, bir ibadetin hukukî fiil veya işlemini oluşturan ana unsur anlamında kullanılan fıkıh terimi. Söz gelişi, namazın rükünlerinden biri ***Kur'ân*** tilâveti olması gibi.

rüşd *a.* (رشد) [*Ar.*] **1.** Hak yolunda yürüme, iyiyi kötüden ayırt edebilme yetisi olarak tanımlanan ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen bir terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu sözden türemiş on dokuz söz geçmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "rşd" maddesi). **2.** *fık.* İslâmî inanca göre, bireyin mülkî, hukukî ve fikrî olgunluğa ermesi anlamında bir fıkıh terimi.

rüşvet *a.* (رشوت) [*Ar.*] *fık.* Bir yetkiyi, bir görevi veya nüfuzu kendi menfaati için kötüye kullanma ve bundan çıkar sağlama anlamında kullanılan bir fıkıh terimi.

rü'yâ *a.* (رؤيا) [< *Ar.* **rü'yet**] **1.** Uyku sırasında zihinde oluşan görüntülerin bütünü anlamında terim. Bu söz, "**hulm**" (*korkucu düş*) ile birlikte değerlendirilmiş; hatta Hz. Peygamber bir hadisinde "*Rüyâ Allah'tan, hulm ise şeytandan.*" (Buhârî, "ta'bîr, 3, 4; Müslim, "rüyâ", 2; Tirmizî, "rüyâ", 5) diyerek her iki söz arasındaki farkı vurgulamıştır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ise bu söz, pek çok yerde geçmektedir. Söz gelişi, "***Yûsuf suresi***" (12 / 4 ve 5, 43, 100) nde Hz. İbrahim, Yûsuf ve Mısır hükümdarlarının gördüğü rüyalardan söz edilmektedir; "***Feth suresi***" (48 / 27) nde Hz. Peygamber'in gördüğü bir rüya anlatılmaktadır; "***Sâffât suresi***" (37 / 100) nde Hz. İbrahim'in rüyasında oğlunu kurban etmesi tavsiye edilmektedir. **2.** *tas.* Tasavvuf inancına göre, insanların kalplerinde oluşan ve karar kılan şeyin tahayyül ve tasavvur yoluyla zihinde idrak edilmesi için kullanılan terim. Sufîlere göre, âlem bir hayal, rüya da bu hayal âleminin yansımasıdır. Öte yanda "**rü'yâ**" ve rüya tabirleri konusunda Hz. Peygamber de bazı hadislerinde gündeme getirmiş; bunları sahabeleriyle yorumlamıştır. Nitekim Buharî, "**rü'yâ**" konusunu kitabının "***Kitâbu't-Ta'bîr***" başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 15, s. 6854-6920).

rü'yâ tabiri *a.* *bk.* **rü'yâ**

rü'yet *a.* (رؤيت) [*Ar.*] *tas.* "*Görülme, izlenme.*" anlamındaki bu söz, tasavvuf inancına göre, Allah'ı,

Hz. Peygamber'i, melekleri, velîleri ruh dünyasında görme anlamında kullanılan terim.

§ *tam.* **rü'yet-i hilâl** *a.* (رؤيت هلال) *"Hilâlin görülmesi."* anlamındaki bu söz, dinî terim olarak kamerî ayların tespitinde ayın hareketinin gözlenmesi anlamında kullanılmaktadır. Buna göre oruç, hac, fıtır sadakası, kurban gibi ibadetlerin ne zaman başlayacağı ayın hareketlerine göre tespit edilmektedir.

rü'yetullah *a.* (رؤية الله) [*Ar.*] Müminlerin âhirette Allah'ı görmesi anlamında kullanılan bir kelâm terimi.

S

sâ'a / sâ'at *a.* (ساعت / ساعه) [*Ar.*] Kıyametin kopma zamanı ve kıyamet günü anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de kırk sekiz ayette geçen bir terim. Bu ayetlerden kırkı, doğrudan terim niteliğindeki anlamı içermektedir. *bk.* **kıyamet günü**

sabah namazı *a.* Sabaha karşı tan yerinin ağarması ile başlayan ve güneşin doğuş anına kadar geçen süre içinde dört rekât olarak kılınan namaz. İlk iki rekâtı sünnet, son iki rekât ise farz niyeti ile eda edilir. Yatsı namazının fazileti için Hz. Peygamber, şunları söylemiştir: *"Eğer onlar ateme (yatsı) ve fecr (sabah) namazlarındaki fazileti bilir olsalardı (muhakkak ona emekleyerek gelirlerdi) buyurdu"* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, 2 / 626).

sâbbe *a.* (سابّه) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in ölümünden sonra, Hz. Ali'yi desteklemeyen ve sahabenin pek çoğunu kusurlu sayan ve onlara dil uzatan Şiî grupları.

sâbık *a.* (سابق) [*Ar.*] (*ç. b.* **sâbıkât, sâbıkīn, sâbıkūn**) **1.** Sözlük anlamı, *"Üstün olan, önceliği bulunan, öne geçen."* olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette teklik biçimiyle, beş ayette de çokluk biçimleriyle geçmekte (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "sbk" maddesi) ve salih ameller işleyen, haram ve günahlardan sakınan mümin anlamında kullanılmaktadır. **2.** Hadis biliminde, aynı hocadan rivayet eden iki ravîden birinin ölümü ötekinden çok önce olan kimse için kullanılan terim.

sabır, -brı *a.* (صبر) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Dayanma, dayanıklılık."*

olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yetmiş ayette geçmekte (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "sbr" maddesi) ve başa gelen kötülüklerden şikâyet etmeyen, sızlanmayan, ruhî dengeyi bozmamak için dayanma gücünü ön planda tutan mümin anlamında kullanılmaktadır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Âl-i İmrân suresi***" (3)nin 200. ayetinde "**sabır**"ın önemi şöyle vurgulanmaktadır: *"Ey iman edenler! Sabrediniz ve sabırda düşmanları geçiniz."*

sâbık u lâhık *a.* (سابق و لاحق) [*Ar.*] Hadis biliminde, aynı kaynaktan hadis rivayet eden iki ravînin ölüm tarihleri arasında uzun bir zaman aralığının geçmesini ifade eden terim.

sâbıka *a.* (سابقه) [*Ar.***sâbık** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] (*ç. b.* **sevâbık** *ve* **sâbıkât**) **1.** Geçmiş olay veya durum. **2.** Bir kimsenin daha önce bir mahkemeye düşüp ceza almasına sebep olan suç ve kabahat.

§ *tam.* **sâbıka-i meşiyyet-i ilâhiyye** *a.* (سابقۀ مشيت الاهيه) Alın yazısı, kader veya mukadderat.

sâbihât *ç.a.* (سابحات) [*Ar.*] Allah'ın buyruklarını yerine getirmek için gökyüzünde yüzer gibi dolaşan melekler (***Nâziât suresi***, 79 / 4).

sâbi'în *ç.a.* (صابئين) [*Ar.* **sâbi'**'*ın ç. b.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**ehl-i kitâb**" (*bk.* bu madde) arasında sayılan, ancak haklarında hiçbir bilgi verilmeyen bir dinî grup. "***Bakara suresi***" (2)nin 62. ayetinde mealen, *"Mü'minler, Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiîlerden Allah'a ve ahret gününe inanıp yararlı iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır."* denilerek bu dinî grubun adı zikredilmektedir.

sâbikûn *ç.a.* (سابقون) [*Ar.***sâbık**'*ın ç. b.*] Mekke'den Medine'ye hicret edenler ve Medine'de bunları ağırlayanlar arasında İslâmiyet'i ilk kabul eden Müslümanlar.

§ *tam.* **sâbikûn-i evvelûn** *ç.a.* (سابقون اولون) İlk Müslüman olan Hz. Ebubekir, Hz. Hadice, Hz. Ali, Hz.Ömer gibi Hz. Peygamber'in yakınlarının da aralarında bulunduğu 40 kişilik bir sahabe grubu.

sâbit *s.* (ثابت) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Değişmeyen, sağlam."* olan ve hadis biliminde, "**sahih hadis**" (*bk.* bu madde) anlamında kullanılan bu söz, ayrıca, "**ceyyid, mahfûz, müstakîm, nebîl, sâlih**" (*bk.* bu maddeler) terimleriyle eşanlamlı olarak değer kazanmıştır.

Sabûr *a.* (صبور) [< *Ar.* **sabr**] Sözlük anlamı *"Kendine hâkim olmak, tahammül etmek."* olan bu söz,

Kur'ân-ı Kerîm'de *"Günahkârları cezalandırma konusunda acele etmeyip lütfuyla ve iyilikle muamele eden, çok sabırlı."* anlamında Allah'a nispet edilmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "sbr" maddesi). Bu isim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce listesinde bulunmazken Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82).

sa'd *a.* (سعد) [*Ar.*] *"Kutluluk, uğur."* anlamında bu söz başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur, **nahs** (*bk.* bu madde) karşıtı.

§ *tam.* **sa'd-ı asgar** *a.* (اصغر سعد) *astr.* Zühre yıldızı.

sa'd-ı ekber *a.* (سعد اكبر) *astr.* Müşteri yıldızı.

sa'dü'd-dîn *a.* (سعدالدين) *"Dinin uğuru."* anlamında bu söz, erkek adı olarak kullanılmaktadır.

sa'du-llah *a.* (سعدالله) *"Allah'ın mübarek kıldığı (kimse)."* anlamında bu söz, genellikle erkek adı olarak kullanılmaktadır.

sadaka *a.* (صدقه) [*Ar.*] (*ç. b.* **sadakāt**) Allah rızası için veya dinin vecibelerini yerine getirmek üzere fukaraya verilen para veya yapılan yardım. Bu ibadet, belirli bir gelir düzeyinin üzerinde kazancı bulunan ve **"zekât"** (*bk.* bu madde) ile **"fıtır"** (*bk.* bu madde) sadakası dışında Müslümanlar için gönüllü olarak yoksullara verilmesi söz konusu olan malî yardım için kullanılmaktadır. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de beş ayette teklik biçimiyle, sekiz ayette ise çokluk biçimiyle geçmektedir. Özellikle de "***Bakara suresi***" (2)nin 264. ayetinde sadakanın nasıl verilmesi gerektiği açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca pek çok hadiste de bu sözün varlığı söz konusudur. Bunun bir örneği şu hadistir: *"Sadaka malı eksiltmez."* (*Riyâzü's-Sâlihîn,* C. I, s. 577)

§ *tam.* **sadaka-i câriyye** *a.* (صدقهٔ جاريّه) Cami, okul, yol, köprü yaptırmak gibi devamlı hayır getiren sadaka.

sadaka-i fıtr *a.* (صدقهٔ فطر) Ramazan ayında verilen ve ihtiyaçtan fazla malı bulunan müminler için vacip olan sadaka.

sadaka-i mahbûse *a.* (صدقهٔ محبوسه) *huk.* Şeriat hukukuna göre vakfedilen sadaka, sadaka-i mevkufe.

sadaka-i mevkûfe *a.* (صدقهٔ موقوفه) *huk.* Şeriat hukukuna göre vakfedilen bina için kullanılan terim.

sadaka-i muharreme *a.* (صدقهٔ محرمه) *bk.* **sadaka-i mevkufe.**

sadaka-i muhbese *a.* (صدقهٔ محبسه) *huk.* *bk.* **sadaka-i mevkûfe**

sadakatü'l-fıtr *a.* (صدقة الفطر) *fık.* *bk.* **sadaka-i fıtr**

sadakallahü'l-azîm *cüm.* (صدق الله العظيم) [*Ar.*] *"Allah doğru söyledi."* anlamındaki bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'den bir veya daha fazla ayet okunduktan sonra söylenir; Allah'ın kelâmını tasdik anlamındadır.

sader *a.* (صدر) [*Ar.*] Hac ibadeti sırasında, veda veya ziyaret tavafı.

sâdât *ç.* *a.* (سادات) [*Ar.* **seyyid***'in ç. b.*] Hz. Peygamber'in soyundan gelenler.

§ *tam.* **sâdât-ı kirâm** *ç.* *a.* (سادات كرام) Hz. Peygamber'in soyundan gelen saygın ve şeref sahibi kimseler.

sader tavafı *a.* *bk.* **veda tavafı**

sâdık *s.* (صادق) [*Ar.*] *"Söz ve vadinde doğru olan ve her sözünü yerine getiren."* anlamında Allah'ın sıfatı. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de *"**En'âm suresi**"* (6 / 146) nde çokluk biçimiyle "**sâdıkûn**" (*sadık olanlarız*) diye geçmektedir.

Sa'diyye *a.* (سعديّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerinden 12. yüzyılda ortaya çıkan, Sadeddin el-Cebâvî (öl. 575 / 1180) ye nispet edilen ve Şam merkez olmak üzere Hamâ, Humus, Halep, Akkâ, Nablus, Sayda bölgesinde kurulan, sonra Anadolu'ya yayılan ve İstanbul'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada taraftar bulmuş olan bir tarikatin adı. Bu tarikat, İslâm dünyasında kurulan ilk örneklerinden olup Abdülkadir Geylânî'nin Kādiriyye ve Ahmed er-Rifâ'iyye'nin Rifâ'iyye tarikatleri ile çağdaş olduğu ve geniş bir coğrafyaya yayıldığı kaynaklarda zikredilmektedir.

sadr *a.* (صدر) [*Ar.*] **1.** *"Baş, göğüs."* anlamında bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur. **2.** *tas.* Tasavvuf inancında, ilâhî bilginin kaynağı olan kalbin yedi mertebesinden birini ifade etmektedir.

§ *tam.* **sadru'l-evvel** *a.* (صدر الاوّل) Hadis bilimi tarihinde, hayırla anılan ilk üç nesil. Bunlar: sahabeler, tâbiîler, tebe-i tâbiîn

sadru'l-hadîs *a.* (صدر الحديث) Hadis biliminde bir hadisin metninin baş tarafını ifade eden terim.

sadru's-sened *a.* (صدر السند) Hadisin senedinde bulunan yazar tarafını ifade eden terim.

sadrî *a.* (صدرى) [*Ar.*] Annenin sülbünü devam ettiren çocuklar.

sadriyye *a.* (صدريّه) [*Ar.*] *bk.* **sadrî**

Sâd suresi *a.* (صٓ سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü Sâd"* (سورة صٓ)] ***Kur'ân-***

ı Kerîm'in otuz sekizinci, iniş sırasına göre otuz sekizinci suresi olup *"Kamer suresi"* (54)nden sonra ve *"A'râf suresi"* (7)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve seksen sekiz ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk söz olan sâd (صٓ)dan almaktadır. Surenin özünde İslâm inancının üç temel vasfı olan **"tevhid, nübüvvet, âhiret"** (*bk.* bu maddeler) konuları gündeme gelmekte ve insanların bunlara inanmaları tavsiye edilmektedir. Hz. Peygamber'in *"Sâd suresi"*'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4701-4706.

sadûk *s.* (صدوق) [*Ar.*] Hadis biliminde, çoklukla ravînin güvenilir olduğunu ifade eden bir terim.

saf *a.* (صفّ) [< *Ar.* **saff**] *fık.* İslâmın temel ibadetlerinden olan **"namaz"** (*bk.* bu madde) ın aslî rükünlerinden olan ve cemaatin yan yana sık ve düzgün biçimde bir sıra oluşturmasını ifade eden bu terim, namaz ibadeti sırasında üzerinde titizlikle durulan bir konumdadır.

Safâ ve Merve *a.* Hac ve umre ibadeti sırasında, hacıların uğrak yeri olarak nitelenen iki tepe için kullanılan ad ve terim. *Kur'ân-ı Kerîm*'de bu iki tepenin Allah tarafından konulmuş sembollerden olduğu *"Bakara suresi"* (2 / 158) nde ifade edilmektedir.

Sâffât suresi *a.* (صافّات سوره سی) [<*Ar.* *"Sûretü's-Sâffât"* (سورة الصافّات)] *Kur'ân-ı Kerîm*'in otuz yedinci, iniş sırasına göre elli altıncı suresi olup *"En'âm suresi"* (6)nsen sonra ve *"Lokman suresi"* (31)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yüz seksen iki ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetin başındaki **"ve's-sâffât"** (*saf saf dizilenler*) sözünden almaktadır. Surenin özünde İslâm'ın temel iki ilkesi olan **"tevhîd"** ve **"âhiret"** inancı işlenmektedir. Hz. Peygamber'in *"Sâffât suresi"*'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4697-4700.

safî *a.* (صفى) [*Ar.*] *fık.* Hz. Peygamber'in ganimetten seçerek aldığı özel pay için kullanılan fıkıh terimi.

safîr *a.* (صفير) [*Ar.*] Arap dil bilimine özgü bu terim, bazı harflerin veya seslerin telâffuzu sırasında ıslığa benzer bir sesin çıkışı için kullanılmaktadır.

safiyullah *a.* (صفىّ الله) [*Ar.*] İslâm inancı çerçevesinde, *"seçkin dost"* anlamında Hz. Âdem için kullanılan terim.

safka *a.* (صفقه) [*Ar.*] *fık.* *"Akid"* anlamında kullanılan fıkıh terimi.

Saf suresi *a.* (صف سورەسى) [< *Ar.* *"Sûretü's-Saf"* (سورة الصف)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in altmış birinci, iniş sırasına göre yüz dokuzuncu suresi olup ***"Tegābün suresi"*** (64)nden sonra ve ***"Cum'a suresi"*** (62)nden önce Medine döneminde nazil olmuştur ve on dört ayetten meydana gelmektedir. Adını Müslümanların Allah adına saf tutarak savaştıklarını ifade eden dördüncü ayette yer alan **"saff"** sözünden almaktadır. Surenin özünde müminlerin İslâmı yayma konusunda büyük bir dayanışma içinde olmaları öğütlenmekte ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'in fazileti ve öteki kitaplardan üstünlüğü anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in ***"Saf suresi"***'nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4861-4863.

sagā'ir *a.* (صغائر) [*Ar.* **sagîre**'*nin ç. b.*] Küçük günahlar.

sagîre *a.* (صغيره) [*Ar.*] (*ç. b.* **sagâ'ir**) İslâm inancına göre *"küçük günah"* anlamında kullanılan terim, **"kebîre"** (*bk.* bu madde) karşıtı.

sahâbi *ç.a.* (صحابى) *bk.* **sahâbe**

sahâbe *ç.a.* (صحابه) [*Ar.***sâhib** *ve* **sahâbî**'*in ç. b.*] Sözlüklerde *"Sahipler."* anlamında olan bu terim, Hz. Peygamber'in yakınında bulunan ve onunla görüşüp sohbet eden kimseler, çoklukla da erkek ve kadın Müslümanlar için kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in en yakınında bulunanlar, Hz. Âişe, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman olarak nitelenmiş; bunlar, **"ehl-i sünnet"** (*bk.* bu madde) tarafından güvenilir kimseler olarak kabul edilmiş ve onların görüşleri ve rivayetleri fıkıh biliminde birinci elden kaynak olarak değerlendirilmiştir.

sahâbî *a.* (صحابى) (*ç. b.* **sahâbe** *ve* **ashab**) Hz. Peygamber döneminde yaşamış, O'nu görmüş, O'nun sohbetinde bulunmuş, örfen O'nunla arkadaş veya yakın dost olabilecek kadar uzun süre yakın olmuş ve Müslüman olarak ölmüş kimseler için kullanılan terim. Bu kimliğe sahip kimseler arasında ve önde gelenler olarak kaynaklarda Hulefâ-i Râşidîn, Hz. Peygamber'in hanımları, Ebû Hureyre, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Zeyd b. Sâbit gösterilmiştir.

sahâbî kavli *a.* Hz. Peygamber öldükten sonra, Müslümanların karşılaştıkları sorunlar üzerinde fetva verme ve aralarında çıkan anlaşmazlıkları giderme işinde baş vurdukları delilleri ve fıkhî konulardaki görüş ve düşüncelerini ifade eden terim.

sahâbiyye *a.* (صحابيه) [*Ar.***sahâbî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] Hz. Muhammed'i görmüş, onun-

la görüşüp sohbet etmiş olan kadın.

sahâf *a.* (صحاف) [< *Ar.* **sahhâf**] İslâm dünyasında kitap alış verişi işlerini yürüten kimselere Osmanlı döneminde verilen ad ve terim.

sahâfî *a. bk.* **musahhaf**

sâhha *a.* (صاخّة) [*Ar.*] (*Şiddetli ses*) *bk.* **yevm-i kıyâmet**

sahhâf *a.* (صحاف) [*Ar.*] *bk.* **sahâf**

sahın, -hnı *a.* (صحن) [*Ar.*] (*ç. b.* **suhûn**) *"Alan, meydan, gösteri yeri, saha."* anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **sahn-ı semân** *a.* (ثمان صحن) (*sekiz medrese meydanı*) **1.** "Fatih Medresesi." de denilen ve Fatih Sultan Mehmet tarafından 875 / 1470 tarihinde İstanbul'da kurulan medrese. **2.** Medrese eğitiminde bir derece.

sahnü'd-dâr *a.* (صحن الدار) *"Evin büyüğü, ulusu."* olan kişiler.

sâhıt *s.* (ساخط) [*Ar.*] *"Kırgın, dargın."* anlamında kullanılan bir terim.

sahî *s.* (سخى) [*Ar.*] (*ç. b.* **eshiyâ**) *"Eli açık, cömert."* anlamında kullanılan ve Allah'ın sıfatlarından olan bir terim.

sâhib *a.* (صاحب) [*Ar.*] (*ç. b.* **sahâbe, sahb** *ve* **ashâb**) **1.** Bir mal, mülk ve benzeri eşyayı elinde bulunduran kimse, ıssı, mutasarrıf, malik. **2.** Efendi, hami veya himaye eden kimse.

§ *tam.* **sâhib-i arz** *a.* (صاحب عرض) Osmanlı devleti toprak sisteminde kendilerine tahsis edilen timar arazilerinin gelirleriyle geçinen kişiler.

sâhib-i asâ *a.* (صاحب عصا) Hz. Musa.

sâhib-i ayâr *a.* (صاحب عيار) Darphanede kesilen paraların ayar ve ölçülerini düzenleyen kimse.

sâhib-i basîret *a.* (صاحب بصيرت) *tas.* Tasavvuf dünyasında ince düşünen, engin görüşe sahip sufî.

sâhib-i beyân *a.* (صاحب بيان) Hz. Muhammed.

sâhib-i hayrât *a.* (صاحب خيرات) Sosyal hayatın içinde hayırlı işler yapmış olan kimse (cami, çeşme gibi).

sâhib-i hurûc *a.* (صاحب خروج) İslâm dinine göre dünyayı, düzene sokmak için günün birinde ortaya çıkacak olan kimse.

sâhib-i hût *a.* (صاحب حوت) (*balık adam*) Yunus Peygamber.

sâhib-i işâret *a.* (صاحب اشارت) *tas.* Konuşması ile engin bilgi, derin mecaz ve zengin nükteyi yansıtan sufî.

sâhib-i kadîb *a.* (صاحب قديب) (*kılıç sahibi*) Hz. Muhammed.

sâhib-i kâ'inât *a.* (كائنات صاحب) (*evrenin sahibi*) Hz. Allah.

sâhib-i nâmûs *a.* (ناموس صاحب) **1.** Kanun yapıcısı ve koyucu için kullanılan terim. **2.** Hz. Muhammed.

sâhib-i nazar *a.* (صاحب نظر) *tas.* Müridini bakışıyla yönlendiren, etkileyen ve ona güç veren mürşit.

sâhib-i rüşd *a.* (صاحب رشد) Rüşdünü ispat etmiş olan kimse.

sâhib-i Sıffîn *a.* (صاحب صفين) **1.** Sıffın savaşının ulu kişisi veya kişileri. **2.** *mec.* Hz. Âli.

sâhib-i sûr *a.* (صاحب صور) Dört büyük melekten kıyamet gününde "**sûr**"u üfleyeceğinden ötürü İsrâfil için kullanılan terim.

sâhib-i tarîkat *a.* (طريقت صاحب) *tas.* Hz. Muhammed.

sâhib-i tertîb *a.* (صاحب ترتيب) İslâm inancına göre, düzenli namaz kılan ve kazaya kalan namaz sayısı beş vakti geçmeyen veya kaza namazı varsa önce onu sonra içinde bulunduğu vaktin namazını kılan mümin.

sâhib-i Yâsin *a.* (صاحب يسٓ) **1.** Yasin okutularak kendisine çağrıda bulunulan kimse. **2.** Hz. Muhammed.

sâhib-i yed-i beyzâ *a.* (بيضى صاحب يد) (*beyaz elli kimse*) Hz. Musa.

sâhib-i zamân *a.* (صاحب زمان) *bk.* **sâhibü'z-zamân**

sâhibü'l-bid'at *a.* (البدعت صاحب) Genellikle bidat kabul edilen ameller ve görüşlere sahip kimseler.

sâhibü'l-hadîs *a.* (الحديث صاحب) **1.** Davranışları, eylemleri ile hadisten öğrendiği ilkeleri uygulamaya çalışan kimse. **2.** İslâmî bilimlerde, hadis bilgisi derin olan kimse.

sâhibü's-sünnet *a.* (السنّت صاحب) Davranışları, eylemleri ile sünnete uymaya gayret gösteren kimse.

sâhibü'z-zamân *a.* (زمان صاحب) **1.** *tas.* Tasavvuf dünyasında zamanı aşmış, imanın kutbu olmuş kimse. **2.** İmamiyye'nin on ikinci imamı Muhammed el-Mehdî için "*Kendisi görünmese de dünyanın hâkimi.*" anlamında kullanılan terim.

sâhibeyn *a.* (صاحبين) [*Ar.* **sâhib**'*in tesniye biçimi*] *bk.* **imâmeyn**

sâhib-dil *s.* (صاحب دل) [< *Ar.sâhib* + *F.dil*] **1.** Gönül sahibi, gönülden seven (kimse). **2.** Kutsal, ermiş (kimse).

sahîf *a.* (سخيف) [*Ar.*] Hadis biliminde, sağlıklı hadis niteliğini taşımamakla birlikte **"mevzû"** (*bk.* bu madde) olduğu söylenmeyen hadis.

sahîfe *a.* (صحيفه) [*Ar.*] (*ç. b.* **suhûf**) **1.** *"Sayfa veya defter."* anlamında olan bu söz başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur. **2.** Hadis biliminde, eskiden üzerine hadis veya ayet yazılan malzeme anlamında kullanılan bu terim, sonradan ayet ve hadis kitapçıklarına da ad olmuştur.

§ *tam.* **sahîfetü'l-a'mâl** *a.* (صحيفة الاعمال) *"Amel defterleri"* anlamında bir terim, *bk.* **amel defteri**

sahîh *a.* (صحيح) [*Ar.*] **1.** Hadis biliminde, sağlam olduğunu kesin delillerle ifade eden ve gerekli koşulları bünyesinde bulunduran hadisler. Bu söz, **"ceyyid, mahfûz, müstakîm, nebîl, sâbit, sâlih"** (*bk.* bu maddeler) terimleriyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır. **2.** Bu tür hadisleri bünyesinde toplayan kitaplar.

sahîh hadis *a.* Hadis biliminde, adalet ve zabt özelliklerini taşıyan ravîler tarafından sürekli bir isnatla rivayet edilen, şaz ve illetli olmayan hadis; *bk.* **sahîh** **"sahîh hadis"**in özünde şu **beş** vasıf aranmaktadır: 1. **Senedi** muttasıl olmalıdır. 2. **Ravîler** adaletli olmalıdır. 3. **Ravîler zabt** sahibi olmalıdır. 4. **Hadis şaz** olmamalıdır; yani güvenilir olmalıdır. 5. Hadis illetli (kusurlu) olmamalıdır.

sahîhân *a.* (صحيحان) [*Ar.*] *bk.* **sahîheyn**

sahîheyn *a.* (صحيحين) [*Ar.*] (*İki sahih*) Hadis biliminde, çok tanınmış iki hadis uzmanı ve derleyicisi olan Buhârî (öl. 256 / 870) ile Müslim (öl. 261 / 875) in aynı adı taşıyan ***el-Câmi'u's-sahîh*** kitapları için kullanılan terim.

Sâhiliyye *a.* (ساحليّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerinden 14. yüzyıl başlarında ortaya çıkan ve Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman es-Sâhilî el-Ensârî (öl. 736 / 1335) ye nispet edilen bir tarikatin adı.

sahûr *a.* (سحور) [*Ar.*] İslâm'ın temel ibadetlerinden olan **"oruç"** (*bk.* bu madde) için hazırlık yapma, imsak vaktinden önce yemek yiyerek ağzı temizleme ve oruca başlama.

sahv *a.* (صحو) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, cezbe, vecd, aşk ile kendinden geçen sufînin ayılarak günlük hayata dönmesi durumu.

sâ'î *a.* (ساعى) [*Ar.*] Zekât toplamakla görevli kimse.

sa'îd *a.* (سعيد) [< *Ar.* **sa'd**] İslâmî inançta, iman ederek iyi ameller işleyen ve yaptığı ibadetler ile ahrette huzura ve mutluluğa kavuşacak ve de Allah'ın rızasına erecek olan müminler.

sa'îr *a.* (سعير) [*Ar.*] *"Yakılmış veya tutuşturulmuş alevli ateş."* anlamına gelen bu kelâm terimi, cehennemin adlarından biri olarak kullanılmıştır.

sakal-ı şerîf *a.* Hz. Peygamber'e ait saç ve sakal telleri için kullanılan terim.

sakaleyn *a.* (ثقلين) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında, **"ins ü cinn"** (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

sakālibe *a.* (صقالبه) [*Ar.* **sakleb**'*in ç. b.*] Orta Çağ İslâm kaynaklarında zikredilen Slavlar ile Slav kökenli köleler.

sâkıt *a.* (ساقط) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin kusurunu veya hadis metninden kelime ya da kelime gruplarının düşmesini ifade eden terim.

sakîm *a.* (سقيم) [*Ar.*] *bk.* **sahîf**

salâ *a.* (صلاء) [*Ar.*] Arapçada sözlük anlamı, *"dua ve namaz"* olan, daha çok Hz. Peygamber'e Allah'tan rahmet ve selâm temennî eden, O'nun şefaatini dileyen, ayrıca aile büyüklerine dua ifadeleri içeren besteli veya serbest tarzda cuma günleri öğle ezanı öncesinde okunan veya cenaze olduğunu duyuran salâvat sözü. Bunlar okunduğu zamana veya yere göre değişik adlarla anılmıştır: sabah salâsı, Cuma salâsı, bayram salâsı, cenaze salâsı, salât-ı ümmiyye, salât ü selâm gibi.

salâh *a.* (صلاح) [*Ar.*] *"Düzelme, iyileşme, iyilik, iyi hâl üzre olmak."* anlamında bu söz, başka kelime veya terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **salâh-ı hâl** *a.* (صلاح حال) Durumun düzelmesi, işlerin iyiye gitmesi.

salâhü'd-dîn *a.* (صلاح الدين) **1.** Dine bağlılık. **2.** Erkek adı.

salâ-hân *s.* (صلاخوان) [< *Ar.***salâ** + *F.***hân**] **1.** Cuma günleri cumaya veya cenaze namazına davet için salavat okuyan (kimse), müezzin. **2.** Genellikle savaş veya dövüş sırasında nara atan, meydan okuyan (kimse).

Salâhiyye *a.* (صلاحيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerinden 18. yüzyılda ortaya çıkan, Halvetî-Uşşâkıyye tarikatinin Abdullah Salâhî Efendi (öl. 1197 / 1783) 'ye nispet edilen bir kolunun adı.

salât *a.* (صلوة / صلاة /صلات) [*Ar.*] (*ç. b.* **salavât**) **1.** Namaz; beş vakitte kılınması Müslümanlar için farz olan ibadet için kullanılan ve İslâm'ın beş şartından biri olan bu

terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu anlamıyla doksan dokuz ayette geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "slv" maddesi), *bk.* **namâz** Buharî bu konuyu eserinde "***Kitâbu's-salât***" başlığı altında incelemiş ve Hz. Peygamber'in pek çok hadisini bu bölümde zikretmiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 1, s. 445-C. 2, s. 594). **2.** Peygambere okunan dua.

§ *tam.* **salât-ı asr** *a.* (صلات عصر) İkindi namazı.

salât-ı aşâ *a.* (صلات عشا) Akşam namazı.

salât-ı cum'a *a.* (صلات جمعه) Cuma namazı.

salât-ı evvâbîn *a.* (صلات اوّابين) Akşam namazından sonra kılınan altı rekâtlık nafile namaz.

salât-ı fecr *a.* (صلات فجر) Sabah namazı.

salât-ı hamse *a.* (صلات خمسه) Beş vakit kılınan namaz.

salât-ı havf *a.* (صلات خوف) *bk.* **salâtü'l-havf**

salât-ı hayr *a.* (صلات خير) Berat gecesinde kılınan nafile namaz.

salât-ı husemâ *a.* (صلات خصما) Ahirette hasımların gönlünü almak ve sevabını onlara hibe etmek amacıyla kılınan dört rekâtlık nafile namaz. Bu namazın ilk rekâtında bir Fatiha ve on ihlâs okunması, ikinci rekâtında bir Fatiha ve üç "***Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn***" ve on ihlâs okunması, üçüncü rekâtında bir Fatiha ve üç "***Elhâkümüttekâsür***" ve on ihlâs okunması, son rekâtta da bir Fatiha ile üç "***âyete'l-kürsî***" ve yirmi beş ihlâs okunması ile tamamlanan namazdır. Arkasından yetmiş kere "**salavât-ı şerîfe**" (*bk.* bu madde) getirmek de söz konusudur.

salât-ı îd *a.* (صلات عيد) Bayram namazı.

salât-ı istiskâ *a.* (صلات استسقا) Yağmur duası sırasında kılınan namaz.

salât-ı işâ *a.* (صلات عشا) Yatsı namazı.

salât-ı işrâk *a.* (صلات اشراق) Kuşluk namazı.

salât-ı leyl *a.* (صلات ليل) Gece kılınan nafile namaz.

salât-ı mağrib *a.* (صلات مغرب) Akşam namazı.

salât-ı sefer *a.* (صلات سفر) Yolculuk için kılınan namaz.

salât-ı tavâf *a.* (صلات طواف) Hac veya umre ibadeti sırasında tavaf tamamlandıktan sonra kılınan iki rekâtlık namaz.

salât-ı tevbe *a.* (صلات توبه) Tövbe namazı denilen ve Cuma günü öğle ile ikindi arasında on iki rekât olarak kılınan namaz. Bu namazın her rekâtında bir Fatiha, bir "***âyete'l-kürsî***", bir ihlâs ve bir "***muavvizeteyn***" (*bk.* bu madde) okunması söz konusudur.

salât-ı ümmiyye *a.* (صلات امّيّه) *müz.* Hz. Peygamber'e, aile fertlerine dua ifadelerini içeren ve mevlit merasimleri, tarikat zikirleri, sakal-ı şerîf veya hırka-i saadet ziyareti, teravih namazı sırasında ya da değişik amaçlı dinî törenlerde belirli güfte ve bestelenmiş biçimiyle okunan Türk-İslâm dinî musıkîsi formu.

salât-ı vitr *a.* (صلات وتر) Yatsı namazının sonrasında üç rekât olarak kılınan bu namaz, Ebû Hanife'ye göre vacip, öteki mezheplere göre "**sünnet-i mü'ekkede**" (*bk.* bu madde) dir. *bk.* **vitir namazı**

salât-ı vusta *a.* (صلات وسطى) "*Orta namaz veya en hayırlı namaz.*" anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen bir terim.

salât-ı zuhûr *a.* (صلات ظهور) Öğle namazı.

salâtü'l-asr *a.* (صلوة العصر) *bk.* **salât-ı asr**

salâtü'l-aşâ *a.* (صلوة العشا) *bk.* **salât-ı aşâ**

salâtü'l-cum'a *a.* (صلوة الجمعه) *bk.* **salât-ı cum'a**

salâtü'l-evvâbîn *a.* (صلات الاوّابين) *bk.* **salât-ı evvâbîn**

salâtü'l-fecr *a.* (صلوة الفجر) *bk.* **salât-ı fecr**

salâtü'l-havf *a.* (صلات الخوف) Savaşa çıkmadan önce kılınan namaz veya korku ya da tehlike anlarında tek imama uyularak nöbetleşe kılınan farz namazları için kullanılan terim. Hz. Peygamber'in bu konudaki hadislerini Buharî, kitabının "***Ebvâbu Salâti'l-Havf***" bölümünde toplamıştır; *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 2, s. 900-910.

salâtü'l-hayr *a.* (صلات الخير) *bk.* **salât-ı hayr**

salâtü'l-husemâ *a.* (صلات الخصما) *bk.* **salât-ı husemâ**

salâtü'l-îd *a.* (صلوة العيد) *bk.* **salât-ı îd**

salâtü'l-leyl *a.* (صلوةالليل) *bk.* **salât-ı leyl**

salâtü'l-mağrib *a.* (صلوة المغرب) *bk.* **salât-ı mağrib**

salâtü'l-tavâf *a.* (صلات الطواف) *bk.* **salât-ı tavâf**

salâtü't-tevbe *a.* (صلات التوبه) bk. **salât-ı tevbe**

salâtü'l-vitr *a.* (صلوة الوتر) *bk.* **salât-ı vitr**

salâtü'z-zuhûr *a.* (الظهور صلوة) *bk.* **salât-ı zuhûr**

salât ü selâm *a.* (صلات و سلام) Hz. Peygamber'in manevî şahsiyetini selâmlama ve O'na dua etme amacıyla okunan ve **"salvele"** olarak da adlandırılan dua cümleleri için kullanılan terim.

salât-nâme *a.* (صلوة نامه) [< *Ar.* ***salât*** + *F.* ***nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin **"salât"** (*bk.* bu madde) ın faziletini şiirleştiren eserler için kullanan ortak ad.

salavât *ç. a.* (صلوات) [*Ar.* **salât**'*ın ç. b.*] Hz. Peygamber'in adı geçtiğinde veya yazıldığında O'na dua etmek ve O'nu selâmlamak amacıyla okunan dua cümleleri. En sık okunan veya okunması tavsiye edilen ve ***"Salli ve Bârik"*** duaları olarak bilinen salavât duası şudur: *"Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ salleyte alâ âli İbrâhîme inneke hamîdün mecîd. Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ bârekte alâ âli İbrâhîme inneke hamîdün mecîd."*

§ *tam.* **salavât-ı şerîfe** *ç. a.* (صلوات شريف) *"Lâ ilâhe illallah Muhammedün rasûlullah"* sözü.

sâlih (I) *a.* (صالح) [*Ar.*] *"Yararlı, iyi, doğru, güzel, işe yarar, uyumlu."* anlamlarına gelen bu terim, **"fâsid"** ve **"sû'"** sözlerinin karşıt kavramı olarak yaygın bir kullanım arz eder. Nitekim ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sözlük anlamıyla 125 ayette geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "slh" maddesi).

sâlih (II) *a.* (صالح) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Yetkili, elverişli."* olan bu söz, hadis biliminde, **"sahih hadis"** (*bk.* bu madde) anlamında kullanılan bir terim. Bu söz, ayrıca, **"ceyyid, mahfûz, müstakîm, nebîl, sahîh"** (*bk.* bu maddeler) terimleriyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

sâlik *a.* (سالك) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Yolcu."* olan bu söz, tasavvuf ehli arasında Allah'a giden yolu tutan kimse için kullanılmıştır; **ehl-i sülûk**.

Sâlimiyye *a.* (سالميّه) [*Ar.*] İslâmî inaçlardan olan ve 10 yüzyılda Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Sâlim el-Basrî (öl. 297 / 909) tarafından kurulmuş olan ve tasavvufî özellikler taşıyan bir kelâm ekolü için kullanılan ad.

salvele *a.* (صلوله) [*Ar.*] *bk.* **salât ü selâm**

Samed *a.* (صمد) [< *Ar.* ***samd***] *"Sıkıntıya düşüldüğü zaman kendisine baş vurulan kimse."* anlamında olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "İhlâs suresi" (112 / 2) nde "Herkesin sığınacağı yeğâne varlık" olarak geçmektedir. Bu söz, Allah'ın fiilî isimleri ve sıfatları gurubunda sayılmıştır ve Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

sâmit *a.* (صامت) [*Ar.*] Bâtınî İsmâ'ilîlerin yedili sisteminde "**nâtık**" ismi verilen peygamberden sonraki altı imamdan her birine verilen ad.

sancak-ı şerif *a.* (صانجاق شريف) *bk.* **livâ-yı sa'âdet**

sâni *a.* (صانع) [*Ar.*] İslâm dünyasında, daha çok kelâm bilginleri tarafından Allah ve hâlik ismi yerine kullanılan terim.

sarihan merfû *a.* Hadis biliminde, isnadı Hz. Peygamber'e ulaşan hadis.

sarih icmâ *a. fık.* Herhangi bir zamanda bütün müctehitlerin bir konunun hükmüne dair görüşlerini tek tek açıklamak suretiyle kendi aralarında görüş birliğine varmalarını ifade eden fıkıh terimi.

sârik *a.* (سارق) [*Ar.*] Hadis biliminde, görüşmediği veya irtibat kurmadığı bir ravîden hadis rivayet eden kimse.

savaş *a. bk.* **cihât**

Sâviyye *a.* (صاويّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 18. yüzyılda ortaya çıkan, Halvetiyye-Derdîriyye tarikatinin Ahmed b. Muhammed es-Sâvî (öl. 1241 / 1825) 'ye nispet edilen bir kolunun adı ve bunun için kullanılan terim.

savm *a.* (صوم) [*Ar.*] Müslümanlar için farz olan ibadet için kullanılan ve İslâm'ın beş şartından biri olan terim, *bk.* **oruç**

§ *tam.* **savm-ı dâvud** *a.* (داود صوم) Bir gün tutup ertesi gün tutmamak, yani gün aşırı oruç tutmak anlamında bir terim.

savm-ı dehr *a.* (صوم دهر) *fık.* Yasaklanan günler dışında, tam bir yıl boyunca tutulan oruç.

savma'a *a.* (صومعه) [*Ar.*] (*ç. b.* **savâmi) 1.** *"İbadet yeri, tekke."* anlamında kullanılan terim. **2.** Hristiyan papazlarının inzivaya çekildikleri özel yapılmış hücre.

savtiyye *a.* (صوتيّه) [*Ar.*] Arap dil biliminde, harflerin ses değerlerini inceleyen ve bu konuda eser veren bilim dalı.

sa'y *a.* (سعى) [*Ar.*] *fık.* Hac ve umre ibadetleri sırasında, Safâ ile

Merve tepeleri arasında Safâ'dan başlayıp Merve'de tamamlanmak üzere yedi defa gidip gelmeyi ifade eden fıkıh terimi. Bu ibadet, İslâmî inanca göre vacip olup ihramlı bir biçimde yapılması uygun görülmektedir.

sâye *a.* (سایه) [*F.*] "*Gölge*" anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **sâye-i Hudâ** *a.* (سایه خدا) *tas.* Tasavvuf çevrelerinde evliyaullah için kullanılan bir terim.

sâye-i Yezdân *a.* (سایه یزدان) *bk.* **sâye-i Hudâ**

sayfî *a.* (صیفی) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yaz mevsiminde nazil olan ayet ve sureleri için kullanılan terim.

Sayyâdiyye *a.* (صیّادیّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerinden 13. yüzyılda ortaya çıkan, Rifâiyye tarikatinin İzzddin Ahmed es-Sayyâdî (öl. 670 / 1271) 'ye nispet edilen bir kolunun adı ve bunun için kullanılan terim.

seb'a *a.* (سبعه) [*Ar.*] (*yedi kitap*) **1.** Ruhânî ve kutsal sayılan üç sayısı ile cismânî sayılan dört sayısının birleşmesinin ifadesi olan yedi (7) sayısı. **2.** Hadis biliminde, Buharî ile Müslim'in "***el-Câmi'ü's-Sahîh***" adlı kitapları ile Ebû Dâvud, Nesâ'î, Tirmizî ve İbn Mâce'nin "***es-Sünen***" adlı eserleri ve Ahmed b. Hanbel'in "***el-Müsned***"i için kullanılan ortak terim.

§ *tam.* **seb'a-i ıklîm** *s.* (سبعهٔ اقلیم) Yedi bölge.

seb'a-i mesânî *s.* (سبعهٔ مثانی) Fatiha suresi, "**seb'u'l-mesânî**" (*bk.* bu madde) teriminin eşanlamlısı.

seb'a-i mu'allaka *s.* (سبعهٔ معلقه) Yedi askı.

sebât *a.* (ثبات) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, yola yeni giren "**sâlik**" (*bk.* bu madde) in tövbe ve Allah'a giden yoldan sapmaması ve ısrarlı davranması anlamında terim.

Sebbih suresi *a. bk.* ***A'lâ suresi***

Sebe' suresi *a.* (سبأ سورەسی) [*Ar.* "*Sûretü's-Sebe'*" (سورة السبأ)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in otuz dördüncü, iniş sırasına göre elli sekizinci suresi olup "***Lokman suresi***" (31)nden sonra ve "***Zümer suresi***" (39)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve elli dört ayetten meydana gelmektedir. Adını 15. ayette geçen "**Sebe'**" (*bir kavmin adı*) sözünden almıştır. Surenin özünde, Allah'ın birliği ve âhiret inancı işlenmektedir. Hz. Peygamber'in "***Sebe' suresi***"nin tefsiri için ***bk.*** *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4685-4690.

Sebe'iyye *a.* (سبئيّه) [*Ar.*] Şi'â dünyasında, Abdullah b. Sebe'ye nispet edilen ve Hz. Ali'nin ilâhlığı, ölümsüzlüğü, Hz. Peygamber tarafından vasi tayin edildiği, ölmeyip geri döneceği gibi konularda düşünce ve görüşler ileri süren aşırı bir fırkanın adı ve bunun için kullanılan terim.

sebep, -bi *a.* (سبب) [*Ar.*] *fık.* Varlığı ve yokluğu şer'î hükmün varlığına veya yokluğuna bağlanan durum veya nitelik anlamında kullanılan fıkıh terimi.

sebîl *a.* (سبيل) [*Ar.*] *"fî sebîlillah"* (*Allah yolunda, Allah rızası için*) sözünden gelen bu terim, büyük şehirlerin işlek yol kavşaklarında ve genellikle de camilerin çevresinde bedava içme suyu dağıtmak amacıyla inşa edilen mimarî yapılar için kullanılmıştır.

§ *tam.* **sebîlü'r-reşâd** *a.* (سبيل) *"Doğru yol."* anlamında olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in iki ayetinde geçmektedir (*"**Mü'min suresi**"* (40 / 29 ve 38).

Seb'iyye *a.* (سبعيّه) [*Ar.*] Şi'â inancında, yedili devir inancını benimseyen eski İsmâ'ilî doktirinini devam ettirenler için kullanılan terim.

sebt *a.* (ثبت) [*Ar.*] Hadis biliminde, adalet ve zabt sahibi güvenilir kimse.

Sebtiyye *a.* (سبتيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 13. yüzyılda ortaya çıkan, Medeniyye tarikatinin Ahmed b. Ca'fer es-Sebtî (öl. 601 / 1205) ye nispet edilen bir kolu için kullanılan terim.

seb'u'l-mesânî *a.* (سبع المثانى) [*Ar.*] Naslarda, ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve *"**Fâtiha suresi**"* (1) için kullanılan terim. *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4165-4166

seb'u't-tuvel *a.* (سبع الطول) [*Ar.*] Naslarda, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in uzun surelerinden *"**Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâ'ide, En'âm, A'râf, Tevbe**"* (*bk.* bu maddeler) surelerinin ortak adı.

secâvend *a.* (سجاوند) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in tilâvetinde, anlam bütünlüğünü sağlama bakımından durulacak veya durulmasına gerek olmayan yerleri belirtmek üzere konulmuş bulunan işaretler.

seccâde *a.* (سجاده) [*Ar.*] Üzerinde namaz kılmak üzere halı veya kilim tarzında örülen yaygılar veya sergiler, namazlık.

secde *a.* (سجده) [*Ar.*] **1.** İslâmî ibadetlerin temel rükünlerinden olan namazın kılınması sırasında alın, burun, el ayaları, dizler ve parmakları zemine değecek şekilde yere kapanmayı ifade eden terim. **2.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'in on dört veya on beş ayetinde bulunan ve okuyanın

da dinleyenin de secde etmesi gereken ayetleri sırasında yapılması gereken secde. Buharî, **"secde"** hakkında Hz. Peygamber'in sözlerini kitabında *"**Ebvâbu sucûdi'l-Kur'ân**"* başlığı altındaki bölümde toplamıştır (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 3, s. 1040-1051).

§ *tam.* **secde-i kübrâ** *a.* (سجده كبرى) Âlemlerin yaratılışı esnasında bütün meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesi (şeytan dışında).

secde-i şükr *a.* (سجده شكر) (*şükür secdesi*) Bir nimete kavuşması veya bir felâketten kurtulması üzerine bir müminin kıbleye yönelerek ve tekbir alarak secdeye varması, hamd ile tesbih okuması.

secde ayeti *a. bk.* **tilâvet secdesi**

Secde suresi *a.* (سجده سورهسى) [*Ar.* *"Sûretü's-Secde"* (سورة السجدة)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in otuz ikinci, iniş sırasına göre yetmiş beşinci suresi olup *"**Mü'minûn suresi**"* (23)nden sonra ve *"**Tûr suresi**"* (52)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve otuz ayetten meydana gelmektedir. Adını 15. ayette geçen **"sücced"** (*secde edenler*) sözünden almaktadır. Surenin özünde, Allah'ın varlığı, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in vahiy ürünü olduğu, kıyamet gününe inanma konuları işlenmektedir. Surenin fazileti olarak Hz. Peygamber'in gece uyumadan önce ve Cuma günlerinin sabah namazında bu sureyi okuduğu kaynaklarda rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber'in *"**Secde suresi**"*nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4658-4661.

seciye *a.* (سجيّه) [*Ar.*] İslâmî toplumlarda tabiat, huy, karakter, mizaç anlamında kullanılan ahlâk terimi.

sedd-i zerâ'i' *a.* (سدّ ذرائع) [*Ar.*] *fık.* İslâm fıkhında, şer'an sakıncalı bir sonuç ortaya çıkması veya çıkacağı muhtemel olan durumlarda mubah fiillerin yasaklanması anlamında terim. Bu durum, özellikle Mâlikî usulünde **"edille-i şer'iyye"** (*bk.* bu madde) den biri olarak nitelenmiştir.

sefeh (I) *a.* (سفه) [*Ar.*] *fık.* Fıkıh usulünde, sözde ve fiilde tutarsızlık veya isabetsizlik anlamında terim, **"hikmet"**'in karşıtı.

sefeh (II) *a.* (سفه) [*Ar.*] Ergenlik çağına gelmiş bir kimsenin, kısıtlı sayılmasını gerektirecek derecede ölçüsüz harcamalar yapması durumu.

sefer (I) *a.* (سفر) [*Ar.*] *fık.* Şer'an aranan şartlar doğrultusunda belirli bir uzak yolculuğa çıkma anlamında terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yedi ayette

geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "sfr" maddesi).

sefer (II) *a.* (سفر) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, sufîlerin nefsi terbiye etmek ve Allah'a ulaşmak için bedenle veya kalb yoluyla yaptığı yolculuk.

sefer der-vatan *a.* (سفر در وطن) [*Ar.*] **"Hâcegân"** (*bk.* bu madde) silsilesi ve **"Nakşibendiyye"** (*bk.* bu madde) tarikati usulünde salikin beşerî sıfatlardan sıyrılarak kendini ulûhiyet sıfatlarına ulaştıracak manevî yolculuğa yönelmesi.

sefîh *a.* (سفيه) [*Ar.*] Ergenlik çağına girmiş olup ölçüsüz harcamalar neticesinde kısıtlı sayılan kimseler.

sefîr *a.* (سفير) [*Ar.*] Şi'â inancına göre, **"İsnâ'aşeriyye"**nin on ikinci imamının gaybubeti sırasında onun adına faaliyetleri devam ettiren kimseler.

sehiv *a.* (سهو) [*Ar.*] Unutma veya dalgınlık sonucu hata yapma.

sehiv secdesi *a.* Namaz kılınırken unutma veya dalgınlık sonucu yapılan hataları telâfi etmek amacıyla namazın son tahiyyatından ve selâmdan sonra yeniden ve iki defa secdeye giderek namazı tamamlama işlemi. Bu işlem, dört mezhep için farklı uygulanmaktadır. Hanefîler selâmdan sonra, Şâfiîler selâmdan önce, Hanbelîler selâmdan önce veya sonra bu secdeyi yaparken, Mâlikîler ise iki şekilde uygulamayı tercih etmektedir. Eğer hata namazda yapılan eksiklik ise selâmdan önce, hata namazda yapılan fazlalık ise selâmdan sonra, her iki durumda yapılan hata sonucunda hem selâmdan önce hem de selâmdan sonra secdeye gidilmesi tavsiye edilmektedir.

se'îr *a.* (سعير) [*Ar.*] Sözlüklerde *"Tutuşturulmuş alevlive yakıcı ateş."* anlamındaki bu söz, cehennem için kullanılan terimlerden biridir ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on dokuz ayette geçmektedir.

sehliyye *a.* (سهليه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf dünyasında, tanınmış mutasavvıf Sehl et-Tüsterî (öl. 283 / 896) ye nispet edilen bir tasavvuf akımı için kullanılan terim. Bu akımın temel ilkeleri ***Kur'ân***'a sarılmak, sünnete uymak, helâl lokma yemek, günahlardan uzak kalmak, tövbe etmek olarak sıralanabilir.

sekaleyn *a.* (ثقلين) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve hadislerde insanlar ve cinler, bazı hadislerde ise ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve **"Ehl-i Beyt"** (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

sekar *a.* (سقر) [*Ar.*] Sözlüklerde *"Şiddetli bir ateş ile yakıp kavuran alevli ateş."* anlamındaki bu söz, cehennem için kullanılan

terimlerden biridir ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dört ayette geçmektedir.

sekerât-ı mevt *a.* (سكرات موت) [< *Ar.* ***sekerât*** + ***mevt***] Ölüm anında çekilen acı ve ıztırap anlamında kullanılan terim.

sekîne *a.* (سكينه) [*Ar.*] Allah'ın müminlere sunduğu sükûnet ve güven anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de altı ayette geçen bir terim (*bk.* ***Bakara suresi*** (2 248); ***Tevbe suresi*** (9 / 26, 40); ***Fetih suresi*** (48 / 4, 18, 26).

sekînet *a.* (سكينت) [*Ar.*] Tasavvuf inancına göre, sufînin kalbine gaybın ve manevî feyzin gelişi sırasındaki huzur hâli.

sekr *a.* (سكر) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, sufînin kendisine gelen ruhî cezbenin etkisiyle yaşadığı manevî anlamda kendinden geçme.

sekte *a.* (سكته) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm*** tilâvet edilirken iki kelime veya harf arasında nefes alıp vermeden çok kısa bir süre duraklama, anlamında kıraat ve tecvit terimi.

Selâm *a.* (سلام) [*Ar.*] *"Kullarına sağlık, selâmet ve güven veren."* anlamında olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "slh" maddesi). Bu söz, Allah'ın fiilî isimleri ve sıfatları gurubunda sayılmıştır ve Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

selâm (I) *a.* (سلام) [*Ar.*] Müslümanların herhangi bir yerde karşılaştıklarında birbirlerine sağlık ve esenlik dilemek amacıyla kullandıkları sözü ifade eden terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu söz, kırk ayette değişik anlamları ile karşımıza çıkmaktadır. Söz gelişi, ***"Nisâ suresi"*** (4 / 94) ile ***"En'âm suresi"*** (6 / 54) nde *"insanların birbirlerini esenlemesi veya selâmlaması"* anlamında geçerken ***"Ra'd suresi"*** (13 / 24) ile ***"Nahl suresi"*** (16 / 32) nde *"meleklerin birbirlerini esenlemesi"* için kullanılmıştır. Ayrıca ***"Yûnus suresi"*** (10 / 10) ile ***"A'râf suresi"*** (7 / 46) ise *"cennettekilerin birbirlerini selâmlaması"* söz konusudur. Öte yanda bu sözün faziletini Hz. Peygamber şöyle dile getirmiştir: *"İnsanların Allah nezdinde en makbul olanı önce selâm verenleridir."* (*Riyâzü's-Sâlihîn,* C. II, s. 234)

selâm (II) *a.* (سلام) [*Ar.*] İslâmî ibadetlerin rükünlerinden olan "**namaz**" kılarken son tahiyyatta

namazdan çıkarken sağa ve sola verilen dua sözü.

Selâmiyye *a.* (سلاميّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 17. yüzyılda ortaya çıkan, Celvetiyye tarikatinin Selâmî Ali Efendi (öl. 1103 / 1691)'ye nispet edilen bir kolunun adı ve bunun için kullanılan terim.

selâmlık *a.* Padişahların Cuma namazını kılmak üzere camilerden birisine gitmek için yola çıkarken yapılan merasim.

selâmlama *a.* İnsanların birbirleriyle karşılaştığı, bir cematin içine girildiği veya oradan ayrıldığı sırada karşılıklı olarak yapılan dua, esenleme ve vedalaşma sözü. Bu yolda ilk sözü alan kimse, *"Selâmün aleyküm."* derken, buna karşılık veren ise *"ve aleyküm selâm."* ibaresini kullanmak durumundadır. Kimi fakihler, selâm vermenin sünnet, selâmı almanın farz olduğunu ifade etmişlerdir. *bk.* **selâm**

selâse *a.* (ثلاثه) [*Ar.*] **1.** Hadis biliminde, Buharî, Müslim ile İmâm Mâlik'in kendileri veya Buharî ve Müslim'in ***"el-Câmi'ü's-Sahîh"*** adlı kitapları ile İmâm Mâlik'in **"el-Muvatta"** adlı eseri için kullanılan terim. **2.** Hadis biliminde, Ebû Dâvud, Nesâ'î, Tirmizî'nin kendileri veya ***"es-Sünen"*** adlı eserleri için kullanılan ortak terim.

selâtîn câmi'î *a.* Sultanlar tarafından yaptırılan camiler.

selbî ve tenzîhî sıfatlar *a.* Allah'ın ne olmadığını, neler yapmadığını, hangi niteliklere sahip olmadığını ifade eden terim. Allah'ın bu sıfatları şöyle özetlenebilmektedir: Allah'ın anası, babası, eşi, çocuğu ve benzeri yoktur; O hiçbir şeye muhtaç değildir. Bu nitelikler, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"İhlâs suresi"*** (112) nde sayılmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: *"Allah'ın anası babası, eşi ve çocuğu yoktur.", "Allah hiçbir şeye benzemez.", "Mülkünde ortağı yoktur.", "Allah'ın uykusu, uyuklaması yoktur.", "Allah'ın yemesi içmesi veya beslenmesi yoktur.", "Allah zalim değildir.", "Allah, ölümlü değildir.", "Allah, korunmaya ve yardıma muhtaç değildir.", "O'nun yaptığından asla sorgulanmaz.", "O'nun hükmünü kimse bozamaz."* **"zâtî sıfatlar"** karşıtı.

seleb *a.* (سلب) [*Ar.*] *fık.* Savaşta öldürülen düşman askerinin yanında bulunan ganimet niteliğindeki eşyalar.

selef *a.* (سلف) [*Ar.*] Hadis bilimi tarihinde, hayırla anılan ilk üç nesil için kullanılan terim. Bunlar: sahabeler, tâbiîler, tebe-i tâbiîn

§ *tam.* **selef-i sâlihîn** *a.* (سلف صالحين) [*Ar.*] Hz. Pey-

gamber'in dönemine en yakın yaşayan Müslümanlar.

selefîlik *a. bk.* **selefiyye**

selefiyye *a.* (سلفيّه) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Eskiden olmak, evvelce bulunmuş olmak, yerine geçmek, önde olmak."* olan bu söz, dinî terim olarak sahabe, tâbiûn ve onların yolunu benimseyerek onlar gibi düşünen ilk dönem İslâm anlayışını sürdürme anlayışını ifade etmektedir.

selem *a.* (سلم) [*Ar.*] *fık.* Peşin ödeme yoluyla veresiye mal alım satımını konu edinen ticaret terimi. Fıkıh kitaplarında bu alış veriş akdinin delili olarak ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Bakara suresi"*** (2)nin 282. ayeti gösterilmiştir. Fakihler örfünde satılan mala **"müsellemüm fîh"**, satış bedeline **"re'su'l-mâl"**, satıcıya da **"müsellemün ileyh"** denilirken müşteriye ise **"rabbu's-selem"** adı verilmiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 5, s. 2073). Hz. Peygamber de bu konuya hadislerinde yer vermiştir. Nitekim Buharî, **"selem"** konusunu kitabının ***"Kitâbu's-Selem"*** başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 5, s. 2072-2085).

Selmâniyye *a.* (سلمانيّه) [*Ar.*] Sahâbeden Selmân-ı Fârisî (öl. 36 / 656) yi yücelten ve hakikate giriş kapısının sembolü olduğunu savunan, ayrıca **"Sîniyye"** (*bk.* bu madde) olarak da adlandırılan aşırı cemaat.

selsebîl *a.* (سلسبيل) [*Ar.*] İslâmî inanca göre, cennetin içinde bulunan pınarlardan birinin adı ve sıfatı.

sem' *a.* (سمع) [*Ar.*] *"Allah'ın işitilmeye konusunu içeren her şeyi tam ve kusursuz işitmesi."* anlamında Allah'a nispet edilen subutî sıfatlarından biri. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "sm'" maddesi).

semâ' *a.* (سماء) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de gökyüzü için kullanılan terim.

semâ' (I) *a.* (سماع) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, sufînin dış dünya ile ruh dünyasında oluşan bütün değerleri işitmesi durumu.

semâ' (II) *a.* (سماع) [*Ar.*] *tas.* Mevlevî dergâhlarında sufînin dış dünya ile ruh dünyasında oluşan bütün değerleri işiterek ve cezbeye kapılarak dönmesi durumu.

semâ' (III) *a.* (سماع) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis öğrenmeyi hocadan bizzat işiterek onun rivayet etme hakkını elde etme işi.

semâh *a.* (سماح) [*Ar.*] *tas.* **Bektaşîlik**'te tarikat ve yol arkadaşlığı çerçevesinde, yabancıların veya

yoldaş olmayan kimselerin katılamayacağı cem törenleri sırasında yapılan raks.

semâhâne *a.* (سماعخانه) [*Ar.*] *tas.* Mevlevî dergâhlarında semâ törenlerinin yapıldığı yer.

semâvî din *a.* İlâhî vahye dayanan ve tek Allah'a inanan dinler.

semâzen *a.* (سماعزن) [*Ar.*] *tas.* Mevlevî dergâhlarında, dış dünya ile ruh dünyasında oluşan bütün değerleri işiterek ve cezbeye kapılarak dönme hareketini yapan sufî.

semen *a.* (ثمن) [*Ar.*] *fık.* Ticaret akdinde satış bedeli ve tedavülde olan para anlamında kullanılan fıkıh terimi; *bk.* **selem.** eşanlamlısı "**re'su'l-mâl**"dir.

§ *tam.* **semen-i hâl** *a.* (ثمن حال) *fık.* Peşin satışlar.

semen-i misl *a.* (ثمن مثل) *fık.* Satılan şeyin emsaline göre bilirkişinin taktir ettiği karşılık.

semen-i müsemmâ *a.* (مسمّى ثمن) *fık.* Satış için belirlenen fiyat.

semî *a.* (سميع) [*Ar.*] *"İşiten"* anlamında Allah'ın sıfatlarından biri.

sem'iyyât *a.* (سمعيّات) [*Ar.*] İslâmî inançların imanın temel değerleri çerçevesi içinde yer alan "**âhiret**" (*bk.* bu madde) hayatıyla ilgili konuların genel adını ifade eden terim.

semûm *a.* (سموم) [*Ar.*] *"Dokunduğu yeri zehir gibi yakan sıcak rüzgâr."* anlamındaki bu söz, cehennem için kullanılan terimlerden biridir ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Tûr suresi"*** (52 / 27) nde geçmektedir.

senâ *a.* (ثناء) [*Ar.*] Bir kimseyi iyi veya kötü yönleriyle ya da sadece iyi yönlerini sayıp dökerek övme.

senet (I), -di *a.* (سند) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bir işlemi veya olayı belgelemek için yazılmış, taraflarca veya kendi aleyhine delil oluşturan kimse tarafından imzalanmış, bazen de resmî makamlarca onaylanmış yazılı belge anlamında fıkıh terimi.

senet (II), -di *a.* (سند) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi Hz. Peygamber'den itibaren onu nakleden kimseye kadar getiren ravîlerin ismi veya isimleri anlamında terim.

senetü'l-hüzn *a.* (سنة الحزن) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in eşlerinden Hz. Hatice ile amcası Ebû Talib'in vefat ettiği nübüvvetin onuncu yılı için kullanılan terim. Aynı zamanda "**âmü'l-hüzn**" olarak da adlandırılan bu terimin bizzat Hz. Peygamber tarafından kullanıldığı kaynaklarda zikredilmektedir.

senetü'l-vüfûd *a.* (سنة الوفود) [*Ar.*] İslâmiyet'in ilk yıllarında yaşanan bazı önemli olaylara ad verilmesi geleneği çerçevesinde, Hz. Peygamber ile Medine'ye görüşmeye gelen pek çok kabile heyetinin bu yılda, yani Hicret'in 9. (630) yılında yaşanan bu olaydan dolayı bu yıl için kullanılan terim.

seneviyye *a.* (ثنويّه) [*Ar.*] Kâinatı nur ve zulmet olmak üzere birbirine iki zıt aslın yarattığı ve yönettiğine inanan din ve mezhepler.

seniyyetü'l-vedâ *a.* (ثنيّة الوداع) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Geçit yeri, dağ yolu."* olan bu söz, Medine'nin kuzey ve güney tarafında bulunan ve şehre gelenlerin karşılandığı, giderken de uğurlandığı iki tepe.

Senûsiyye *a.* (سنوسيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 19. yüzyılda ortaya çıkan ve Muhammed b. Ali es-Senûsî (öl. 1276 / 1859) 'ye nispet edilen tarikatin adı ve bunun için kullanılan terim.

seriyye *a.* (سريّه) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in hicretten kısa bir süre sonra başlattığı ve İslâmiyet'in yayılması için mücadele verdiği yıllarda, kendisinin bizzat katılmayıp görevlendirdiği kumandanlarla yapılan seferler veya savaşlar için kullanılan terim.

serlevha *a.* (سرلوحه) [*F.* ***ser*** + *Ar.* ***levha***] *"Bir yazının başlığı."* anlamındaki bu terim, İslâm yazma sanatı içinde, bir el yazması eserin "**zahriyye**"sinden sonra gelen sayfa veya karşılıklı iki sayfanın baş kısmına bezemeli tezhiplenmiş başlıklar için kullanılmıştır.

server *a.* (سرور) [*F.*] (*ç. b.* **serverân**) Başkan, başbuğ, reis, ulu kişi.

§ *tam.* **server-i enbiyâ** *a.* (انبيا سرور) (*peygamberler serveri*) Hz. Muhammed.

server-i kâ'inât *a.* (كائنات سرور) (*kâinatın serveri*) Hz. Muhammed.

setr-i avret *a.* (ستر عورت) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre, namazın dışındaki altı şartından biri olup hem namaz kılarken hem de namaz dışında dinen örtülmesi gereken yerleri usulüne uygun olarak örtmek anlamında kullanılan ortak ad.

sevâd-ı a'zam *a.* (سواد اعظم) [< *Ar.* ***sevâd*** + ***a'zam***] Müslüman dünyasının büyük çoğunluğunu oluşturan "**ehl-i sünnet**" (*bk.* bu madde) için kullanılan kelâm terimi.

sevâp, -bı *a.* (ثواب) [< *Ar.* **sevb**] Dinen makbul sayılan ibadetlerin veya davranışların karşılığı olarak kıyamet gününde müminlere verilecek mükâfat.

sevâ'ü's-sebîl *a.* (سواء السبيل) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen ve *"Hedefe ulaştıran en kısa yol."* anlamına gelen bir terim.

seyfullah *a.* (سيف الله) [*Ar.*] (*Allah'ın kılıcı*) Allah yolunda, dîn-i İslâm için gaza yapma anlamında terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Bakara suresi"*** (2)nin 191. ayetinde yer alan mealen, *"Onları (müşrikleri) nerede yakalarsanız öldürün."* ve ***"Tevbe suresi"*** (9)nin 36. ayetinde geçen mealen, *"Müşriklere karşı topluca savaşın."* ibarelerinden kaynaklanmıştır.

seyr *a.* (سير) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, Allah'a ulaşmak için bir sâlikin bir mürşidin kılavuzluğunda manevî yolculuğa çıkması.

seyr anillah *a.* (سير عن الله) [*Ar.*] (*Allah'tan seyir*) *tas.* Tarikat yolunda vahdette kesreti, kesrette vahdeti görme derecesi olan dördüncü mertebe.

seyr fillah *a.* (سير في الله) [*Ar.*] (*Allah'ta seyir*) *tas.* Tarikat yolunda manevî yolculuğun ikinci mertebesi.

seyr ilallah *a.* (سير الى الله) [*Ar.*] (*Allah'a seyir veya yönelme*) *tas.* Tarikat yolunda manevî yolculuğun ilk mertebesi.

seyr ma'allah *a.* (سير مع الله) (*Allah ile seyir*) *tas.* Tarikat yolunda manevî yolculuğun üçüncü mertebesi.

seyr ü sülûk *a.* (سير و سلوق) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf yolunda, Hakk'a ulaşmak için bir mürşit öncülüğünde manevî ve ruhî yolculuk. Bu yola çıkmaktan amaç, sufînin bireysel tutkularını ve cinsel arzularını dizginleyerek, bunlardan sıyrılarak kendisini bütünüyle Tanrısal gücün hâkimiyetine teslim etmek ve bu çığırda yürüyerek **"insan-ı kâmil"** (*bk.* bu madde) mertebesine ulaşmaktır.

seyyid *a.* (سيد) *bk.* **seyyit**

seyyidân *ç.a.* (سيدان) [*Ar.***seyyid**'*in ç. b.*] Hz. Muhammed'in iki torunu olan: Hz. Hasan ve Hüseyin.

seyyi'e *a.* (سيّئه) [*Ar.*] İslâmî inançta, kötülükler, ceza ve musibetler için kullanılan terim; **"hasene"** (*bk.* bu madde) karşıtı. Bu söz ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi bir yerde teklik biçimiyle, otuz beş yerde de çokluk biçiminde geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "sy'" maddesi). Aynı kullanım zenginliği hadisler için de geçerlidir (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem,* "sy'" maddesi).

seyyit, -di *a.* (سيد) [*Ar.*] (*ç. b.* **sâde, sâdât, seyyidân**) *"Efendi, ağa, bey, mevlâ, ileri gelen, baş, reis, server."* anlamındaki bu terim, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma ile onun kocası Hz.

Ali'nin soyundan gelen Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için kullanılmıştır. Bazı kaynaklar, bu terimi hem Hz. Hasan hem de Hz. Hüseyin için ortak olarak ifade ederken bazıları da özellikle Hz. Hüseyin'in soyundan gelen kimseler için kullanmıştır.

§ *tam.* **seyyidü'l-beşer** *a.* (سيد البشر) (*insanların efendisi*) Hz. Muhammed.

seyyidü'l-ebrâr *a.* (سيد الابرار) (*bulutların efendisi*) Hz. Muhammed.

seyyidü'l-enâm *a.* (سيد الانام) (*bütün insanların efendisi*) Hz. Muhammed.

seyyidü'l-kevneyn *a.* (سيد الكونين) (*iki dünyanın, dünya ve ahiretin efendisi*) Hz. Muhammed.

seyyidü'l-muhâcirîn *a.* (سيد المحاجرين) (*göçmenlerin efendisi*) Hz. Muhammed.

seyyidü's-sâdât *a.* (سيد السادات) (*efendilerin efendisi*) **1.** Hz. Muhammed. **2.** Hem baba hem anne tarafından Hz. Ali'nin soyundan gelen kimseler için kullanılan terim.

seyyidü's-sakaleyn *a.* (سيد الثقلين) (*iki dünyanın efendisi*) Hz. Muhammed.

seyyitlik *a.* Hz. Hüseyin vasıtasıyla Hz. Peygamber'e soyca bağlanma.

sıbgatullah *a.* (صبغة الله) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de, *"Hak din ve sağlam yaratılış."* anlamında kullanılan bir terim (*bk.* ***"Bakara suresi"***, 2 / 138).

sıddîk *a.* (صديق) [< *Ar.*sıdk] (*ç. b.* **sıddîkîn, sıddîkûn**) **1.** *"Pek doğru, sözünün eri olan (kimse)."* anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen terim. Bu söz dört ayette teklik biçimiyle, iki ayette de çokluk biçimiyle yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "sdk'" maddesi). **2.** Hz. Muhammed'in halifesi olan Hz. Ebû Bekir'in lâkabı olup hadislerde sıkça geçmektedir (Tirmizî, "Tefsîr", 30 / 4; Müsned, IV, 4).

sıddîka *a.* (صديقه) [*Ar.*sıddîk *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] **1.** Doğru ve namuslu kadın. **2.** Hz. Ayşe. **3.** Hz. Meryem.

Sıddîkıyye *a.* (صديقيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerin en eskilernden olan Hz. Ebû Bekir (öl. 13 / 634) 'e nispet edilen ve "**Bekriyye**" olarak da adlandırılan tarikatin adı ve bunun için kullanılan terim.

sıfat *a.* (صفت) [*Ar.*] (*ç. b.* **sıfât**) *"Allah'ın zatına nispet edilen mana."* anlamında kelâm terimi.

§ *tam.* **sıfat-ı fi'liyye** *a.* (فعليّه صفت) Allah ile âlem ve Allah ile insan münasebetlerini ifade eden kelâm terimi.

sıfat-ı haberiyye *a.* (صفت خبريّه) Nas yoluyla sabit olan sıfatlar için kullanılan kelâm terimi.

sıfat-ı hâliyye *a.* (صفت حاليّه) Varlığı zatıyla ilgili bulunan sıfatlar için kullanılan kelâm terimi.

sıfat-ı ma'ânî *a.* (صفت معانى) Allah'ın altı sıfatı olan hayat, ilim, sem, basar, kudret, irade ve kelâm için kullanılan sübûtî sıfatlar.

sıfat-ı ma'neviyye *a.* (صفت معنويّه) Allah'ın hay, âlim, semî, basîr, kādir, mürîd sıfatları için kullanılan kelâm terimi.

sıfat-ı nefsiyye *a.* (صفت نفسيّه) Allah'ın yokluğu düşünülemeyen vücûd sıfatı için kullanılan kelâm terimi.

sıfat-ı selbiyye *a.* (صفت سلبيّه) Allah'ın ne olmadığını ifade eden ve hepsi de **"tevhid"** ilkesini kucaklayan sıfatlar için kullanılan kelâm terimi.

sıfat-ı sübûtiyye *a.* (صفت ثبوتيّه) Allah'ın zatına nispet edilen ve O'nun ne olduğunu ifade eden sıfatlar için kullanılan kelâm terimi. Bunlar **"sıfat-ı ma'ânî"** (*bk.* bu madde) ve **"sıfat-ı ma'neviyye"** (*bk.* bu madde) olarak iki nitelikli olarak tasnif edilmiştir. Bunların tamamı sekizdir: hayat, ilim, sem', basar, kudret, irade, kelâm, tekvîn.

sıfat-ı tenzîhiyye *a.* (صفت تنزيهيّه) *bk.* **sıfat-ı selbiyye**

sıfat-ı zâtiyye *a.* (صفت ذاتيّه) **"sıfat-ı fi'liyye"**nin dışında kalan, yani hayat, ilim, kudret, izzet, azamet gibi sıfatlar için kullanılan kelâm terimi. Allah'ın **"esmâ-ı hüsnâ"** (*bk.* bu madde) içinde zikredilen kavramların yarısı zâtî isim ve sıfat niteliğindedir.

sıfâtıyye *a.* (صفاتيّه) [*Ar.*] İlâhî sıfatların Allah'a nispet edilmesini benimseyenler için kullanılan kelâm terimi.

sıfâtullah *a.* (صفات الله) [*Ar.*]Allah'ın zatına nispet edilen ve O'nun zatını niteleyen anlamında kelâm terimi.

sıhah *a.* (صحاح) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisin doğruluğunu, sağlamlığını ve güvenilirliğini ifade eden terim.

§ *tam.* **sıhah-ı sitte** *a.* (صحاح ستّه) Hadislerin büyük bir kısmını ve genellikle güvenilir olanlarını bir araya getiren altı hadis kitabı için kullanılan terim. Bu altı kitap şunlardır: 1. Buhârî (öl. 256 / 869)nin *el-Câmi'ü's-sahîh* adlı eseri. 2. Müslim (öl. 261 / 831) in *el-Câmi'ü's-sahîh* adlı eseri. 3. Ebû Davud (öl. 275 / 888)

un *es-Sünen* adlı eseri. 4. Nesâ'î (öl. 303 / 915)nin *es-Sünen* adlı eseri. 5. Tirmîzî (öl. 279 / 892)nin *el-Câmi'ü's-sahîh* adlı eseri. 6. İmam Mâlik (öl. 179 / 795) in *el-Muvatta* adlı eseri. Bazı araştırmacılar bu son eserin yerine Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (öl. 255 / 868)nin *es-Sünen* adlı eserini veya İbn Mâce (öl. 273 / 886)nin *es-Sünen* adlı eserini göstermişlerdir. *bk.* **kütüb-i sitte**

sıhriyyet *a.* (صهريّت) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, evlilik sonucu oluşan akrabalık veya hısımlık.

sıla-i rahm *a.* (صله رحم) [*Ar.*] İslâmî inançta, kan bağı veya evlilik sonucu oluşan akrabalık veya hısımlık bağlarını canlı tutma, onlarla ilişkiyi sürdürme, onların haklarını ve hukukunu kollayıp gözetme, onlara destek olma ve yardımda bulunma, onları sık sık ziyaret etme anlamında kullanılan terim.

sır, -rrı *a.* (سر) [< *Ar.*sırr] (*ç. b.* **esrâr, serâ'ir**) **1.** Bilinmesi veya açıklanması istenmeyen, gizli kalan şey, anlamında bir terim, giz. **2.** İnsan aklının eremediği veya çözemediği olgu. **3.** *tas.* Tasavvuf inancına göre, sadece Allah'ın bildiği veya az sayıda insanın bilebileceği ya da kavrayabileceği özel bilgi.

§ *tam.* **sırr-ı hâl** *a.* (سر حال) *tas.* Hak taalânın muradının bilinmesi konusu.

sırr-ı istivâ *a.* (سر استوا) *tas.* Mevlevîlikte Mevlâna'dan kalan ve yüksek değeri olduğuna inanılan iki yollu şerit.

sırr-ı kader *a.* (سر قدر) *tas.* Allah'ın ezelde takdir olunan kaderin gizliliğine vakıf olması durumu.

sırr-ı lâhûtî *a.* (سر لاهوتى) İlâhî sır.

sırr-ı rubûbiyyet *a.* (ربوبيت سر) *tas.* Tanrılık sırrı.

sırr-ı tecelliyât *a.* (سر تجليات) *tas.* Kalbe ilk doğan tecellinin oluşumuyla ve bütün isimlerin arasındaki birlikle müşahede edilen sır.

sırrü's-sırr *a.* (سر السر) (*sırrın sırrı*) *tas.* Allah'ın birliğinde öz olarak bulunan gerçeklere özgü engin bilgi.

sırât *a.* (صراط) [*Ar.*] *"Yol."* anlamında olan bu söz, üstünden geçilip Cennete gitmek üzere Cehennem'in üzerine kurulacak olan çok dar ve güç geçilir köprü için kullanılan terim, sırat köprüsü. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de kırk altı ayette geçmektedir (***bk.*** M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, **"srt"** maddesi). Ayrıca, *"Cehennemin üzerine kurulmuş köprü."* anlamıyla pek çok hadiste de yer al-

maktadır (*bk.* Wensinck, *el-Mu'cem,* "srt" maddesi).

§ *tam.* **sırât-ı müstakim** *a.* (صراط مستقيم) *"Mümini geçeğe ulaştıracak doğru yol."* anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de otuz üç ayette geçen terim.

sıvış yılı *a.* Bazı İslâm devletlerinde, özellikle de Osmanlılar döneminde hicrî ve mâlî yıllar arasındaki eşitliğin korunması için her otuz üç yılda bir defa düşülen hicrî sene için kullanılan terim.

siccîl *a.* (سجّيل) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de, "***Hûd suresi***" (11 / 82-83) ile "***Hicr suresi***" (15 / 74) nde Lût kavminin çektiği azap ve "***Fîl suresi***" (11 / 82-83) nde Fil hadisesi anlatılırken kullanılan ve ilâhî cezanın bir neticesi olarak gösterilen taşları ifade eden terim.

siccîn *a.* (سجّين) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen ve kötülerin amel defterlerinin bulunduğu yeri ifade eden terim.

sidre-i kürsî *a.* (سدره كرسى) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in Mi'râc gecesi yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu ağaç ve makam. Buraya Cebrail ile birlikte ulaşmış, ötesine Cebrail geçme cesaretini gösterememiş; Hz. Peygamber yoluna yalnız devam etmiştir. Bu makamın sonrasında gayb âleminin olduğu, oraya hiçbir melek veya yaratığın giremediği söz konusudur.

sidretü'l-müntehâ *a.* (سدرة المنتهى) [*Ar.*] *"Son noktada bulunan sidre ağacı."* anlamındaki bu terim, Hz. Peygamber'in Mi'râc gecesi yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu ağaç ve makam anlamında kullanılmıştır. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de, "***Necm suresi***" (53 / 14)nde "***inde sidreti'l-müntehâ***" (*sidreti'l-müntehânın yanında*) ifadesiyle yer almaktadır.

sifr *a.* (سفر) [*Ar.*] (*ç. b.* **esfâr**) ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Cum'a suresi***" (62 / 5)nde mealen *"Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir."* ayetinde çokluk biçimiyle kullanılan bu terim, "*kitap, Tevrat*"ı ifade etmektedir.

sîga *a.* (صيغه) [*Ar.*] Hadis biliminde, belli bir anlamı ifade eden klişe söz.

sihâk *a.* (سحاق) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, "*sevicilik, lezbiyenlik*" anlamında kadınlar arasındaki cinsel ilişkiyi ifade eden terim.

sihir, -hri *a.* (سحر) [*Ar.*] *"Bir olayı, durumu, hareketi gerçek olgusundan başka bir konumda göstermek, aldatma, göz boyama."* anlamında olan bu terim, ilkel çağlardan ve toplumlardan başlayarak günümüze kadar varlı-

ğını sürdüregelmiştir. Bu söz ve türevleri *Kur'ân-ı Kerîm*'de 60 ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "shr" maddesi).

sika *a.* (ثقه) [*Ar.*] (*ç. b.* **sikāt**) Hadis biliminde, hadis rivayet eden ravînin sağlam ve güvenilir olması durumu; yani adâlet ve zabt sıfatlarını eksiksiz taııyan ravînin durumu veya konumu.

sikāt *ç.a.* (ثقات) [*Ar.* **sika**'*nın ç. b.*] *bk.* **sika**

sikāye *a.* (سقايه) [*Ar.*] Hac veya umre ibadeti için Mekke'ye gelen ziyaretçilerin zemzem veya su ihtiyaçlarını karşılamak üzere görevlendirilen kimseler ve bunların görevleri için kullanılan terim.

sikke *a.* (سكّه) [*Ar.*] *tas.* Keçeden yapılmış Mevlevî külâhı.

silsile *a.* (سلسله) [*Ar.*] *tas.* Bir tarikat içinde birbirine icazet veren şeyhlerinin adlarını ihtiva eden liste.

§ *tam.* **silsiletü'l-kizb** *a.* (سلسلة الكذب) Hadis biliminde, sahabîden sonraki bütün ravîleri yalancı gösterilen sened.

silsiletü'z-zeheb *a.* (سلسلة الذهب) Hadis biliminde, hadis rivayetinde en güvenilir isnad anlamında kullanılan terim.

silsile-nâme *a.* (سلسله نامه) [<*Ar. silsile* + *F.nâme*] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin başta Hz. Peygamber olmak üzere öteki din ve devlet büyüklerinin soylarını veya bir tarikat içinde birbirine icazet veren şeyhlerinin faziletlerini şiirleştiren eserler için kullandıkları ortak ad.

simsâr *a.* (سمسار) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, kendi adına ancak müvekkili hesabına aldığı komisyon karşılığı ticaret yapan kimse.

Sîniyye *a.* (سينيه) [*Ar.*] Selmân-ı Fârisî (öl. 36 / 656) 'yi ululayarak kendilerine rehber edinen fırkalar.

sipehsâlâr *a.* (سپهسالار) [< *F. sipeh* + *sâlâr*] Orta Çağ İslâm devletleri askerî düzeninde başkumandan.

sirâc *a.* (سراج) [*Ar.*] *bk.* **kandil**

sîre *a.* (سيره) [*Ar.*] Hadis biliminde, tarih, siyer ve Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili hadisler.

sîret *a.* (سيرت) [*Ar.*] *bk.* **siyer ve megāzî**

§ *tam.* **sîretü'n-nebî** *a.* (سيرة النبى) *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin Hz. Peygamber'in doğumundan ölümüne kadar ahlâkını, mucizelerini ve faziletlerini şiir-

leştiren eserler için kullanılan ortak ad.

sitteti eyyâmi *a.* (ستّة ايّام) [*Ar.*] "*Altı gün*" anlamındaki bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de evrenin yaratılış süresi için geçmektedir: "***A'râf suresi***" (7 / 54) nde, "***İnne rabbikümu'llahu ellezi halaka's-sevâvâti ve'l-arda fî sitteti eyyâmi...*** " (*Sizin Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratan...*) ve "***Furkān suresi***" (7 / 54)nde, "***Ellezi halaka's-sevâvâti ve'l-arda ve mâ beynehümâ fî sitteti eyyâmi...***" (*Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yaratan...*) biçimiyle açıkça ifade edilen bu söz, kesin bir zaman dilimi karşılığı olmasa gerek. Nitekim yüce Allah, bu zaman kavramını, "***Hacc suresi***" (22)nin 47. ayetinde, "... *Rabbin katında bir gün, sizin saymakta olduğunuzdan bin yıl gibidir.*" diyerek soyut bir anlamda ifade etmiştir. Öte yanda bazı müfessirlerin, bu altı gün kavramını evreninin yaratılışının altı evresi olarak yorumlamış olduklarını kaynaklar zikretmektedir.

Sivâsîler *a.* Halvetî şeyhlerinden olup Kadzâdeliler hareketine karşı çıkan Abdülmecid Sivâsî (öl. 1049 / 1639)nin yolundan gidenler.

siyâdet *a.* (سيادت) [*Ar.*] Seyyitlik, Hz. Hüseyin vasıtasıyla Hz. Peygamber'e soyca bağlanma.

siyâkat *a.* (سياقت) [*Ar.*] İslâm hat sanatında, genellikle Osmanlı Devleti idarî ve malî kayıtlar.

siyâk u sibâk *a.* (سياق و سباق) [*Ar.*] Bir metinde, anlam bütünlüğünün sağlanmış olması, anlatımın sağlam ve kusursuz olması, metinsel bağlam.

siyâset *a.* (سياست) [*Ar.*] Toplum işlerine çeki düzen verme, sağlıklı yürütüp yönetme sanatı.

§ *tam.* **siyâset-i şer'iyye** *a.* (سياسة شرعيّه) İslâm devlet düzeninde, kamu otoritesinin dinin genel ilkelerine ters düşmeyecek düzenlemeler ve uygulamalar yapılmasını ifade eden terim.

siyer *a.* (سير) [*Ar.***sîret**'*in ç. b.]* **1.** Hz. Peygamber'in hayatı, davranışları ve şahsiyeti ile bu konuda araştırmalar yapan bilim dalı ve bu çerçevede kaleme alınan eserler için kullanılan ortak ad. **2.** *fık.* Fıkıh kitaplarının devletler hukuku hükümlerini içeren bölümlerine ve bu konuda yazılan eserlere verilen ortak ad.

§ *tam.* **siyer-i nebevî** *a.* (سير نبوى) Hz. Peygamber'in hayatı, davranışları ve şahsiyeti ile bu konuda araştırmalar yapan bilim dalı ve bu çerçevede kaleme alınan eserler için kullanılan ortak ad.

siyer ve megāzî *a.* (سير و مغازى) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in hayatı, davra-

nışları ve şahsiyeti ile tebliğ faaliyetlerini, siyasî ve askerî mücadelelerini konu alan bilim dalı ile bu alanda yazılmış eserlerin ortak adı.

softa *a.* (صوفته) [< *F.***sûhte**] **1.** Osmanlı eğitim sistemi içinde medrese öğrencisi. **2.** *mec.* Bir inanca veya görüşe körü körüne bağlanan, geri kafalı veya tutucu kimse.

sofu *a.* (صوفو) [< *Ar.* **sûfî**] **1.** Bilir bilmez kendisini ibadete veren, hayatın nimetlerine itibar etmeyen ve kendisi gibi olmayanları hoş görmeyen kimse. **2.** *bk.* **sufi**

son cemaat mahalli *a.* Camilerin dışında, namaza gecikenler için yapılmış yüksekçe ve revaklı namaz kılma yeri.

sû' *a.* (سوء) [*Ar.*] *bk.* **seyyi'e**

§ *tam.* **sû'-i hâtime** *a.* (سوء خاتمه) İslâmî inanca göre, bu dünyadan imandan yoksun olarak göçüp gitme anlamında kelâm terimi.

sû'ü'd-dâr *a.* (سوء الدار) *"Yurdun kötüsü."* anlamındaki bu söz, cehennem için kullanılan terimlerden biridir ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette (***Mü'min suresi,*** 40 / 52 ve ***Ra'd suresi***, 13 / 25) geçmektedir.

su'âl *a.* (سؤال) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre, ergenlik çağına ermiş ve dinî yükümlülükleri bulunan kimselerin dünyadaki davranışları ve inançlarından dolayı kabirde ve kıyamet gününde sorguya çekileceklerini ifade eden terim.

suç *a.* *fık.* İslâm inancına göre, işleyene cezâî yaptırımlar uygulanması öngörülen yasak eylemler için kullanılan terim.

suffe *a.* (صفّه) [*Ar.*] Medine'de Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde Hz. Peygamber'e yakın yoksul kimselerin barınması için yapılan ve sonraları bir eğitim kurumuna dönüşen mekân.

sûfî *a.ve s.* (صوفى) [*Ar.*] (*ç. b.* **sûfiyân** *ve* **sûfiyyûn**) **1.** *tas.* *"Tasavvufa ait, tasavvuf bilimiyle uğraşan (kimse), tasavvuf ehli."* anlamında kullanılan terim. **2.** Dinin emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağlı olan kimse, sofu, zahit, muttaki.

sûfiyân *ç.a.* (صوفيان) [*Ar.* **sûfî**'*nin ç. b.*] *bk.* **sûfî**

sûfiyâne *zf.* (صوفيانه) [< *Ar.****sûfî*** + *F.*-**âne**] Mutasavvıflara yakışan yolda, tasavvufla ilgili.

sûfiyye *ç.a.* (صوفيه) [*Ar.* ***sûfî'****nin müennes (dişil) biçimi*] Tasavvuf ehli olan kimse.

sûfiyyûn *s.ve a.* (صوفيون) [*Ar.* **sûfî**'*nin ç. b.*] *bk.* **sûfî**

sugûr *a.* (ثغور) [*Ar.*] İslâm devletleri ile gayrimüslim devletlerin sınırlarını oluşturan yerler veya uç bölgeler.

sûhte *a.* (سوخته) [*F.*] *bk.* **softa**

suhuf *a.* (صحف) [*Ar.* **sahîfe**'*nin ç. b.*] İslâm inancına göre, ***Kur'ân-ı Kerîm***'i, ***Kur'ân-ı Kerîm***'den önceki kutsal kitapları veya insanların kayıt altına alınan ilâhî metinleri içine alan belgeler anlamında kullanılan terim. Bu söz ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette yer almaktadır (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "shf" maddesi). Ayrıca bu terim, "**amel defteri**" (*bk.* bu madde) için de kullanılmıştır.

sulehâ *a.* (صلحاء) [*Ar.*] *bk.* **ahyâr**

sulh *a.* (صلح) [*Ar.*] *fık.* **1.** İslâm hukukuna göre, karşılıklı rıza sonunda iki toplumun veya bireylerin arasındaki anlaşmazlığı sona erdiren akit. **2.** *fık.* Görülmekte olan bir davanın anlaşmayla sona ermesi durumu.

sultân (I) *a.* (سلطان) [*Ar.*] İslâm dünyasında ve devletlerinde, 11. yüzyıldan itibaren genellikle hükümdar ve hükümdar soylu hanımlar için kullanılan unvan.

sultân (II) *a.* (سلطان) [*Ar.*] *"Güçlü delil, yetki ve otorite."* anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de otuz yedi yerde geçen bir terim (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "slt'" maddesi).

sultâniyye *a.* (سلطانيّه) [*Ar.*] Memlük devleti askerî düzeni içinde kapıkulu birlikleri.

sûr *a.* (صور) [*Ar.*] *"Ses çıkaran eğri boynuz."* anlamında olan bu terim, kıyamet gününün alâmeti olarak üflenecek boru için kullanılmıştır.

sûre *a.* (سوره) [*Ar.*] (*ç. b.* **süver**) ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerinden meydana gelen ve Hz. Peygamber tarafından belirlenen 114 bölümden her birine verilen ad. Her bir sure, kendi içinde hem uyumlu hem de anlamlı ve ahenkli bir bütünlük oluşturmakta; aynı zamanda ***Kur'ân-ı Kerîm***'in binasını meydana getirmektedir. Bu söz, ***Kur'ân***'da dokuz ayette teklik biçimiyle, bir yerde de çokluk biçimiyle geçmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "svr'" maddesi). Sureler, indikleri yere göre, "**Mekkî**" ve "**Medenî**" olarak adlandırılmıştır. Hz. Peygamber'in Mekke'de yaşarken inen surelere "**Mekkî**", hicretten sonra Medine'de inen surelere de "**Medenî**" adı verilmiştir. Ayrıca her bir sure, peygamberler, müminler, kâfir ve münafıklar, önemli tarihî olaylar, ahret ile ilgili olanlar, hayvanlar, tabiat olayları, güneş, ay ve yıldızlar ile ilgili

olmaları sebebiyle kendi içinde müstakil adlandırmalara tabi tutulmuş ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu adlar altında yer almıştır.

sûret *a.* (صورت) [*Ar.*] (*ç. b.* **suver**) **1.** Duyu veya akılla algılanan bir nesneyi bizzat kendisi yapan öz ve ilke anlamında terim. **2.** *tas.* "*Bir nesnenin duyularla algılanan dış görüntüsü ve varlığı*" anlamındaki bu terim, mana ile söz, gerçeklik ile görüntü, ruh ile beden, öz ile şekil ve bâtın ile zahir arasındaki durum ve münasebeti ifade etmektedir.

§ *tam.* **sûret-i ilâh** *a.* (صورت اله) (*İlâhın sureti*) *tas.* Kâmil insan.

sûret-i irâde *a.* (صورت اراده) *tas.* Allah'ın tecellisi.

sûret-i Hakk *a.* (صورت حق) (*Hakk'ın sureti*) *tas.* Hz. Muhammed.

sûret-i Muhammediyye *a.* (صورت محمديه) *tas. bk.* **suret-i Hakk**

sûret-i tecelliyât *a.* (صورت تجليات) *tas.* Allah'ın tecellisi olan bütün yaratıkların sureti.

sûretü'l-cevâhir *a.* (صورت الجواهر) *tas.* **"Âlem-i mülk"** (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

sûretü'l-heyûlâ *a.* (صورت الهيولى) *tas.* **"Âlem-i mülk"** (*bk.* bu madde) için kullanılan terim.

surre *a.* (صره) [*Ar.*] (*ç. b.* **surer**) Hac zamanlarında kutsal yerlere dağıtılmak üzere padişah tarafından Mekke ve Medine'ye her yıl gönderilen para ve benzeri değerli eşya için kullanılan terim. Bu söz, bu tür eşyayı yerlerine götüren kimseler için de kullanılmıştır.

surre alayı *a.* Hac zamanlarında padişah tarafından Mekke ve Medine'ye her yıl gönderilen para ve benzeri değerli eşyayı yerlerine götürmekle görevli kafile.

surre emîni *a.* Hac zamanlarında padişah tarafından Mekke ve Medine'ye her yıl gönderilen para ve benzeri değerli eşyayı yerlerine götürmekten sorumlu kimse.

subûtî sıfatlar *a.* Allah'ın ne olduğunu, neler yaptığını, hangi niteliklere sahip olduğunu ifade eden terim.

sübâ'iyyât *a.* (سباعيّات) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis derlemesi yapan bir müellifin Hz. Peygamber'e kadar ulaşan dönem içinde yedi ravinin senedi veya rivayeti bulunan hadisler için kullanılan terim.

sübhân *a.* (سبحان) [*Ar.*] "*Her kusurdan ve noksandan uzaktır.*" **an**lamında Allah'ın adlarından **bi**ri.

sübhânallah *a.* (سبحان الله) [*Ar.*] **1.** Allahı ululama ve tebcil. **2.** *mec.* Hayret ve şaşkınlık ifade etmek için kullanılır: ***Subhanallah!*** *Bu nasıl iş!*

Sübhaneke *a.* (سبحانك) [*Ar.*] İslâmî inacın temel ibadetlerinden biri olan namazın her rekâtında "**iftitâh tekbiri**" (*bk.* bu madde)nin hemen ardından okunması gereken dua. Bu duanın tamamı şöyle: *Sübhâneke allahümme ve bi-hamdik ve te'âlâ ceddük ve lâ ilâhe gayrük.* Bu dua, aynı zamanda, "**cenâze namazı**" (*bk.* bu madde) kılınırken araya "*celle senâ'üke*" sözü eklenerek okunur. Bu durumda dua şöyle okunur: *Sübhâneke allahümme ve bi-hamdik ve te'âlâ ceddük ve celle senâ'üke lâ ilâhe gayrük.*

sübhânî *a.* (سبحانى) [< *Ar.***subhân** + **-î**] İlâhî, rabbânî.

sübûtî sıfatlar *a.* Allah'ın hangi nitelik ve özelliklere sahip olduğunu ifade eden sıfatlar. Bu sıfatlardan başlıcaları şunlardır: "**Hayat**" (*Allah'ın diri ve canlı olması*), "**ilim**" (*Allah'ın bilgi sahibi olması*), "**basar**" (*Allah'ın her şeyi görebilmesi*), "**irade**" (*Allah'ın dilemesi*), "**semi**" (*Allah'ın her şeyi işitmesi*) "**kudret**" (*Allah'ın her şeye gücünün yetmesi*), "**kelâm**" (*Allah'ın kolayca konuşması*), "**tekvîn**" (*Allah'ın yaratıcı olması*).

sücûd *a.* (سجود) [*Ar.*] İslâmî ibadetlerin temel rükünlerinden olan namazın kılınması sırasında alın, burun, el ayaları, dizler ve parmakları zemine değecek şekilde yere kapanmayı ve alnın yere konmasını, bu sırada dua okunmasını ifade eden terim.

südâsiyyât *a.* (سداسيّات) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis derlemesi yapan bir müellifin Hz. Peygamber'e kadar ulaşan dönem içinde altı ravinin senedi veya rivayeti bulunan hadisler.

Sühreverdiyye *a.* (سهروردیّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerinden 13. yüzyılda ortaya çıkan, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî (öl. 632 / 1234) 'ye nispet edilen bir tarikatin adı ve bunun için kullanılan terim. Kuruluş yıllarını Bağdat yöresinde gerçekleştiren bu tarikat, önce Şam ve Halep bölgesinde tanındı, sonra İran'dan Hindistan ve Türkistan'a kadar uzandı. Özellikle Hindistan'da "Çiştiyye, Kādiriyye, Nakşibendiyye" ile birlikte ve Keşmir bölgesinde en çok faaliyet gösteren tarikatler arasında yer aldı. Özünde zikir, oturarak ve sesli "***kelime-i tevhîd***" çekme adabı yaygın bir gelenek olarak yayılmış ve gelişmiştir.

süknâ *a.* (سكنى) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bir evden veya oturulan evin bir bölümünden mesken olarak yararlanma hakkı.

süknâ hakkı *a. bk.* **süknâ**

sükut *a.* (سكوت) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, susma hakkı.

sükûtî icmâ *a. fık.* Herhangi bir konuda, bir veya birkaç müctehidin görüşlerini ortaya koyduktan sonra bu görüşe o dönemdeki başka müctehitlerin ne karşı çıkmamalarını ne de desteklemelerini, sadece susmakla yetinmiş olmalarını ifade eden terim.

sülâsiyyât *a.* (ثلاثيّات) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis derlemesi yapan bir müellifin Hz. Peygamber'e kadar ulaşan dönem içinde üç ravinin senedi veya rivayeti bulunan hadisler.

sülbî *a.* (سلبي) [*Ar.*] Bir kimsenin soyunu oluşturan erkek veya kız çocukları. Bu terim, babaya özgü olarak ifade edilmektedir. Anne sülbi için ise "**sadrî**" (*bk.* bu madde) veya "**sadriyye**" (*bk.* bu madde) terimleri kullanılmıştır.

sülbî sıfatlar *a. bk.* **selbî ve tenzîhî sıfatlar**

sülbiyye *a.* (سلبيّه) *bk.* **sülbî**

sülûk *a.* (سلوك) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında, yola yeni giren sufînin bir mürşit kılavuzluğunda yaptığı manevî yolculuk.

sülüs *a.* (ثلث) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"üçte bir"* olan bu terim, İslâm hat sanatında ağzı 3 mm. genişliğindeki kamış kalemlerle yazılan yazı türü.

§ *tam.* **sülüs-i leyl** *a.* (ثلث ليل) *tas.* Gecenin üç bölüğünden son bölüğü için kullanılan terim. Genellikle imsak ile güneşin doğuş anı arasındaki vakit için kullanılır.

sümâniyyât *a.* (ثمانيّات) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis derlemesi yapan bir müellifin Hz. Peygamber'e kadar ulaşan dönem içinde sekiz ravinin senedi veya rivayeti bulunan hadisler.

sümeniyye *a.* (سمنيّه) [*Ar.*] Hindistan bölgesinde, Budist inancını benimsemiş kimseler için Müslüman tarihçi ve yazarların kullandığı bir terim.

sünâ'iyyât *ç.a.* (ثنائيات) [*Ar.*] Hadis biliminde, yalnız iki ravîli isnadlarla Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisler.

Sünbüliyye *a.* (سنبليّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerinden 13. yüzyılda ortaya çıkan ve Halvetiyye-Cemâliyye tarikatinin Sünbül Sinan (öl. 936 / 1529)'a nispet edilen bir kolu için kullanılan terim.

sünen *ç. a.* (سنن) [*Ar. **sünnet'in** ç. b.*] Hadis biliminde, ahkâm hadislerini bir araya getiren çalışmalar veya bu çalışmalar neticesinde ortaya çıkan eserler için kullanılan ortak ad ve terim. Bu

kitaplar genellikle "kitâb" adı verilen bölümlere ve her bölüm de "bâb"lara ayrılmış olarak düzenlenmiştir.

§ *tam.* **sünen-i erba'a** *a.*(سنن اربعه) Dört büyük sünen kitabı. Bunlar, Ebû Davud, Nesâî, İbn Mâce ve Tirmizî'nin sünenleri.

sünen-i hudâ *a.* (سنن هدا) Ezan, ikamet, cemaate devam gibi dinî anlam içeren sünnetler.

sünen-i zevâ'id *a.* (سنن زوائد) Hz. Peygamber'in günlük yiyip içme, oturup kalkma, giyim kuşam gibi sünnetleri.

sünnet (I) *a.* (سنّت) [*Ar.*] (*ç. b.* **sünen**) Hz. Muhammed'in ehl-i İslâm için örnek olan veya ders alınan sözleri, davranışları ve onaylarının ortak adı, şer'î delillerin ikincisi. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki yerde çokluk biçimiyle olmak üzere on dört yerde de teklik biçimiyle kullanılmıştır (*bk.* M.F. Abdulbâkî, *el-Mu'cem,* "snn" maddesi). Bu ayetler ışığında O'nun peygamberlik dönemi boyunca ***Kur'ân-ı Kerîm***'i açıklamaları, yorumlamaları ve uygulamaları İslâm dininin ikinci temel kaynağı (birincisi ***Kur'ân***) olarak algılanmış ve kabul edilmiş; sonra bütün İslâm mezheplerinin üzerinde birleştikleri ve benimsedikleri temel ilkeler ve değerler manzumesi olmuştur. Bir başka basit ifade ile sünnet, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in müminlere ilettiği inanç değerlerini ve ibadet ilkelerini tamamlayan bir hazine olarak nitelenmiştir. Bundan dolayı da bu terim, başlı başına bir bilim dalı olarak benimsenmiş, "**hadis**" terimiyle eş değerde tutularak bu konuda pek çok eser ortaya konulmuştur (*bk.* **sünen, hadîs**). Bunlardan en çarpıcı örnek ve örnek alınan kitap, Buharî'nin *Sahîh-i Buhârî* adlı eseridir. Ayrıca Buharî, bu konu ile ilgili hadisleri ve yorumları kitabının "***Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünneti***" başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in sözlerini bir araya toplamıştır (*bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 15, s. 7136-C. 16, s. 7243).

§ *tam.* **sünnet-i mâdiyye** *a.* (سنّت ماديّه) Herkesçe bilinen Hz. Peygamber'in sünnetleri.

sünnetü'l-fi'liyye *a.* (سنّت الفعليّه) Hz. Peygamber'in fiilleri, davranışları, hayat tarzı ve uygulamaları için kullanılan terim.

sünnetü'l-kavliyye *a.* (سنّت القوليّه) Hz. Peygamber'in sözleri.

sünnetü'n-nebeviyye *a.* (سنّت النبويّه) Hz. Peygamber'in

hayatta iken yaşayış tarzı ve uygulamaları.

sünnetü't-takrîriyye *a.* (سنتالتقريّه) Hz. Peygamber'in hayatta iken huzurunda söylendiği veya huzurunda olmayıp gıyabında söylenen sözleri duyduğu zaman itiraz etmediği konular için kullanılan terim.

sünnet (II) *a.* (سنت) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancında, farz veya vacip derecesinde olmaksızın eda edilmesi ve uygulanması dinen uygun bulunan davranış ve ibadetler için kullanılan fıkıh usulü terimi.

§ *tam.* **sünnet-i gayr-i mü'ekkede** *a.* (سنت غير مؤكّده) Hz. Peygamber'in zaman zaman terk ettiği veya ara sıra yaptığı sünnet için kullanılan terim. Söz gelişi, ikindi ve yatsının ilk sünnetleri, pazartesi ve perşembe günü tutulan oruç gibi. Bunlara nafile veya müstehap da denilmiştir. Bunları yapanlar sevap kazanırken yapmayanlar için herhangi bir cezaî yaptırım söz konusu edilmemiştir.

sünnet-i mü'ekkede *a.* (مؤكّده سنت) Hz. Peygamber'in sürekli veya çoğu zaman yaptığı sünnet için kullanılan terim. Söz gelişi, Hz. Peygamber'in nadiren terk ettiği sabah, öğle ve akşam namazlarının sünnetleri bu konuda örnek gösterilmiştir.

sünnetü'l-Hudâ *a.* (سنت الهدا) Hz. Peygamber'in ibadet amacıyla yaptığı hareketler ve uygulamalar. Kimi fakihler, bayram namazı, ezan, kamet, cemaatle namaz kılma gibi ibadetleri bu tür sünnet için örnek göstermişlerdir. Kimi fakihler de bunları vacip derecesinde veya vacibe benzer diye nitelemişlerdir.

sünnetü'z-zevâ'id *a.* (الزوائد سنت) İbadetlerle ilgisi olmayan ya da dinî anlam taşımayan ve Hz. Peygamber'in günlük hayatta yeme, içme, yatıp kalkma gibi hareketleri fakihlerce bu grupta deperlendirilmiştir.

sünnet (III) *a.* (سنت) [*Ar.*] İslâm inancında ve geleneğinde, erkeğin cinsiyet organının ucunda bulunan fazla derinin bir operasyonla alınması işlemi için kullanılan fıkıh ve tıp terimi.

sünnetullah *a.* (سنة الله) [< *Ar.* ***sünnet*** + ***Allah***] *"Allah'ın evrenin yaratılışı ile birlikte ortaya koyduğu kanun ve nizam."* anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm*** terimi; eşanlamlısı **"âdetullah"** (*bk.* **bu** madde).

sünnî *a.* (سنّى) [*Ar.*] İslâm inancında, **"ehl-i sünnet"** (*bk.* bu mad-

de) için kullanılan terim, "**Şi'â**" (*bk.* bu madde) karşıtı. Hz. Peygamber'in ve dört imamdan birinin, yani Ebu Hanife, İmam Şafiiî, İmam Malik ve İmam Hanbel'in mezheplerinden birini benimsemiş ve onların gösterdiği yolda yürümüş kimse.

sünnîlik *a. bk.* **sünnî**

Süreyyâ *a.* (ثريّا) [*Ar.*] *tas.* Görünürde yedi olan, ancak tasavvuf ehli arasında on iki olarak ifade edilen, özellikle de Şam üzerinde doğduğuna inanılan uğurlu ve kutlu yıldız kümesi için kullanılan ad ve terim.

Süryânî *öz.a.* (سريانى) [*Ar.*] Eski Suriye denilen Şam ülkesi ahalisinden ve bu bölgede oturan kavim ve bu kavimden olan kimse.

süt akrabalığı *a.* İslâm inancına göre, evlenmeye devamlı engel olan ve aynı çocuğun ilk iki yaş içerisinde süt anneyi emmesinden doğan ve sıkça görülen akrabalık durumu.

sükût orucu *a.* Oruç tutup bununla birlikte bu konuda herhangi bir yorum yapmayarak sükut etme durumu için kullanılan fıkıh terimi.

sütre *a.* (سترة) [*Ar.*] *fık.* İslâm inancına göre, bir müminin namaz kılarken önünden geçilmesini engellemek için konulan engel anlamında fıkıh terimi.

süvâ *a.* (سواء) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm'***de geçen ve Nuh kavminin taptığı olarak gösterilen Cahiliye dönemi putlarından birinin adı.

süveydâ *a.* (سويداء) [*Ar.*] Kalpte bulunduğuna inanılan küçük siyah nokta. Bu yer, basiret ve inanç merkezi olarak nitelenmiştir. Ayrıca bu terim, kalpteki gizli günah anlamında da kullanılmıştır; eşanlamlısı "**habbetü'l-kalb**" (*bk.* bu madde)

Ş

şa'bân *a.* (شعبان) [*Ar.*] Hicri yılın sekizinci ayı. Müslüman dünyasında kutsal sayılan "**üç aylar**" (*bk.* bu madde) ın ikincisidir.

§ *tam.* **şa'bânü'l-mu'azzam** *a.* (شعبان المعظّم) Şaban ayı için kullanılan terim.

şa'bân orucu *a.* Şaban ayında tutulan, müstehap olarak görülen ve Hz. Peygamber'in sünnetleri arasında yer alan oruç ibadeti.

Şa'bâniyye *öz. a.* (شعبانيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerinden 16. yüzyılda ortaya çıkan, Halvetiyye tarikatinin Şabân-ı Velî (öl. 976 / 1569) 'ye nispet edilen bir kolunun adı ve bunun için kullanılan terim.

şadırvan *a.*(شادروان) [< *F.* **şâdurbân** < **şâdurvân**] Çoklukla cami avlularının içinde, abdest almak için yapılan ve kullanılan etrafı çok musluklu duvarla çevrili, genellikle ortası fıskıyeli ve süslemeli ve de üstü kapalı su çeşmesi.

şâfi *s.* (شافع) [< *Ar.***şefâ'at**] **1.** *"Şifa ve deva veren, hastalıkları iyileştiren, ruhsal sıkıntıları gideren."* anlamında Allah'ın sıfatı. **2.** *"Şefaat eden, kabahatli kimsenin affı için araya girip yalvaran."* anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **şâfi-i rûz-ı cezâ** *s.* (شافع روز جزا) (*kıyamet gününün şefaatçisi*) Hz. Peygamber.

şâfi-i yevm-i cezâ *s.* (شافع يوم جزا) (*kıyamet gününün şefaatçisi*) Hz. Peygamber.

Şâfi'î *öz.a.* (شافعی) [< *Ar.şâfi'* + *-î*] Dört büyük fıkıh mezhebinden biri olup Ebû Abdullah Muhammed ibn İdrîs eş-Şâfiî (öl. 204 / 820) tarafından Hanefî ve Malikî mezhebinden sonra oluşturulan ve mezhepler tarihi içinde üçüncü büyük mezhepten olan kimse.

Şâfi'îlik *öz.a. bk.* **Şâfi'î Mezhebi**

Şâfi'î Mezhebi *a.* Dört büyük mezhepten biri olup Hicrî yılın ikinci yüzyılında Medine'de doğan ve İmam Ebû Abdullah Muhammed ibn İdrîs eş-Şâfiî (öl. 204 / 820) tarafından oluşturulan ve geliştirilen, ismini de kurucusundan alan mezhep için kullanılan ad ve bu doktirin için kullanılan terim. Genellikle Orta Doğu ve kuzey Afrika ülkelerinde yaygınlaşan bu mezhep, kaynak ve deliller olarak "kitap, sünnet, kıyas, icmâ" konularını esas almaktadır.

şâfi'iyye *a.* (شافعیه) [*Ar.***şâfi** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] Şafiîlik, İmâm-ı Şâfiî mezhebinden olma; *bk.* **Şâfi'î mezhebi**

şâh *a.* (شاه) [*F.*] (*ç. b.* **şâhân**) *"Padişah, hükümdar."* anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **şâh-ı Kerbelâ** *a.* (شاه کربلا) (*Kerbelâ'nın şahı*) *mec.* Hz. Hüseyin.

şâh-ı Kevneyn *a.* (شاه کونین) (*İki cihan şahı*) Hz. Peygamber.

şâh-ı levlâk *a.* (شاه لولاك) (*Allah'ın "levlak" hitabına eren şahı*) Hz. Peygamber için kullanılan terim.

şâh-ı mârân *a.* (شاه ماران) (*yılanların şahı*) İslâmî edebiyatta gövdesi yılan ve başı insan olan efsanevî yaratık.

şâh-ı merdân *a.* (شاه مردان) (*Mertlerin, yiğitlerin şahı*) *mec.* Hz. Ali

şâh-ı necef *a.* (شاه نجف) (*Necef şehrinin şahı*) *mec.* Hz. Ali (*mezarı Necef'te olduğu için*).

şâh-ı risâlet *a.* (شاه رسالت) (*peygamberler şahı*) Hz. Peygamber.

şâh-ı velâyet *a.* (شاه ولایت) (*veliler şahı*) Hz. Ali.

şâh-ı zü'l-fekâr *a.* (شاه ذوالفقار) Kılıcının adından dolayı Hz. Ali.

şâhâ *ünl.* (شاها) [*F.*] Ey efendim! Ey padişahım!

şahâdet *a.* (شهادت) [*Ar.*] *bk.* **kelime-i şehâdet** *ve* **kelime-i tevhîd**

şâhid *a.* (شاهد) (*ç. b.* **şâhidîn, şâhidûn, şuhûd, eşhâd**) [*Ar.*] **1.** *"Tanık, bilen, muttali olan, hazır olan."* anlamında Allah'ın sıfatı. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de teklik ve çokluk biçimleriyle yirmi

ayette yer almaktadır. **2.** Hadis biliminde, ferd veya garîb bir hadisin başka bir isnadla gelen rivayeti.

§ *tam.* **şâhid-i asl** *a.* (شاهد اصل) Herhangi bir davada mahkemenin huzurunda asıl davaya şehadet eden şahit.

şâhid-i fer' *a.* (شاهد فرع) Kendisine asıl şahit tarafından şehadeti uygun bulunan kimse.

şâhid-i zûr *a.* (شاهد زور) Yalancı şahit.

şâhid ve meşhûd *a. tas.* Hz. Muhammed ve ümmeti için kullanılan terim. "**Şâhit**", Hz. Peygamber, "**meşhûd**" O'nun ümmeti olarak nitelenmiştir.

şak *a.* (شق) [*Ar.*] Bir kitapta yanlış veya fazladan yazılmış bir ibarenin ya da bir bölümün çıkarılması anlamında, daha çok Mağripli bilim adamları tarafından kullanılan terim.

şakk-ı sadr *a.* (شق صدر) [*Ar.*] İslâmî inanca göre, Hz. Peygamber'in göğsünün melekler tarafından açılıp kalbinin bezenmesi için kullanılan terim.

şakî *a.* (شقى) [*Ar.*] İslâmî inanca göre, inkârcılığı ve kötü ameller işlemesinden dolayı ahirette cehenneme girecek kâfirler veya fasıklar.

şakku'l-kamer *a.* (شق القمر) *bk.* **inşikâku'l-kamer**

şarap, -bı *a.* (شراب) [*Ar.*] **1.** Helâl ve haram olan bütün içilen şeyler için kullanılan bu terim, Türkçede nass ile haram olan "**hamr**" (*bk.* bu madde) ve diğer sarhoş edici içkiler için de söz konusu olmuştur. **2.** *tas.* Tasavvuf ehli arasında "**ma'rifetullah**" olarak nitelenen terimdir; bunun neticesi "**muhabbetullah**" olarak nitelenmiştir.

§ *tam.* **şarâb-ı aşk** *a.* (شراب عشق) *tas.* Tasavvuf inancında "*Aşk şarabı*" anlamındaki bu terim, sevgi ve muhabbet vasıtası olarak nitelenmiş, maddî dünyadan sıyrılarak manevî dünyaya yönelme ve ilâhî aşka kavuşma için bir vasıta olarak görülmüştür.

şarâb-ı cennet *a.* (شراب جنّت) *tas.* Tasavvuf inancında "*Cennet şarabı*" anlamındaki bu terim, zahiri, yani dış dünyayı terbiye etme anlamında kullanılmıştır.

şarâb-ı tahûr *a.* (شراب طهور) *tas.* Tasavvuf inancında "*Tertemiz şarap*" anlamındaki bu terim, ilâhî aşka kavuşma için kullanılmıştır.

şâri *a.* (شارع) [*Ar.*] *fık.* Din ve hukukun temel ve ilk kaynağını, hüküm koyma yetkisinin asıl sahi-

bini belirtmek için kullanılan fıkıh terimi.

şârih *a.* (شارح) [*Ar.*] Bir ayeti, bir hadisi veya bir kitabı şerh eden kimse.

şart *a.* (شرط) [*Ar.*] **1.** Bir hadis hocasının bir hadisi yorumlarken veya kitabına alırken uyulması gereken kuralları ifade eden terim. **2.** *fık.* Bir ibadetin içinde varlığı, kendi varlığı için gerekli olmakla beraber onun yapısından bir unsur olmayan iş ve vasıf için kullanılan terim. Söz gelişi, *"Abdest namaz için şarttır, ancak namazın varlığı içinde değildir."* hükmü buna en güzel örnek olarak gösterilmektedir.

şathiyye *a.* (شطحيّه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf ehli arasında, sufînin vecd ve istiğrak hâlinde söylediği tezli ve hikmetli söz demeti veya şiir için kullanılan terim.

şavt *a.* (شوط) [*Ar.*] İslâmî inanca göre, hac veya umre ibadeti sırasında **"Hacerü'l-esved"** (*bk.* bu madde) den başlayarak Kâbe'nin etrafını bir defa dolaşma ve aynı amaçla Safa ve Merve arasını gidiş gelişlerle **"sa'y"** (*bk.* bu madde) anlamında katetme.

şâz *a.* (شاذ) [*Ar.*] Hadis biliminde, güvenilir bir ravînin kendisinden daha güvenilir ravîye aykırı olarak rivayet ettiği hadis.

Şâzeliyye *öz. a.* (شاذليه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerinden 13. yüzyılda ortaya çıkan ve Eb'ül-Hasan Takiyiyüddin-i Ali bin Abdullahü'ş-Şâzelî (öl. 656 / 1258) 'ye nispet edilen tarikat. Mısır merkezli olarak doğan, oradan Mağrib bölgesine yayılan ve sonradan dünyanın pek çok bölgesinde müritleri bulunan bir konuma dönüşen bu tasavvuf içerikli tarikatin özünde marifet kavramı önemli bir unsur olarak dikkati çekmektedir.

şeb-i arûs *a.* (شب عروس) [< *F.* ***şeb*** + *Ar.* ***arûs***] (*Düğün gecesi*) Mevlevî tarikatinin lideri olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (öl. 670 / 1273)nin ilâhî aşka kavuşmasını ifade eden ve öldüğü gece için kullanılan terim. Bu geceyi Mevlevîler, genellikle ***Kur'ân-ı Kerîm***, zikir ve dua okuyarak geçirirler. Ayrıca bunlar, toplu olarak **"semâ"** (*bk.* **semâ'II** *maddesi*) yapmayı gelenek hâline getirmişlerdir.

şecâ'at *a.* (شجاعت) [*Ar.*] İslâmî inanç doğrultusunda gazaya çıkmak, yapılan savaşlarda kahramanlık göstermek ve üstün meziyetler ortaya koymak.

şecere *a.* (شجره) [*Ar.*] Soyağacı veya soykütüğü de denilen akrabalık bağlarının bilinen en eski atalara kadar uzanan durumunu ifade etmek için kullanılan terim.

§ *tam.* **şecere-i mübâreke** *a.* (شجرهٔ مباركه) *tas.* Tasavvuf ehli

arasında zeytin ağacı için kullanılan terim.

şed *a.* (شدّ) [*Ar.*] Fütüvvet ehli ve tarikat mensuplarının düzenlenen özel bir törenle kişinin fütüvvet yoluna kendini adadığını ya da tasavvuf ehlinin "**seyr ü sülûk**" (*bk.* bu madde) yoluna girdiğini ifade eden kemer veya kuşak kuşanma işinin gerçekleştirilmesi töreni. Bu törenlerle yapılan iş Türkçede "**kuşak bağlamak, şed kuşanmak, bel bağlamak**" gibi deyimler ile de ifade edilmektedir.

şedîd *s.* (شديد) [*Ar.*] "Şiddetli, kuvvetli" anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **şedîdü'l-azâb** *a.* (شديدالعذابّ) "*Azabı şiddetli olan.*" anlamında Allah'ın sıfatı olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Bakara suresi***" (2)nin 165. ayetinde açıkça ifade edilmektedir.

şedîdü'l-ikāb *a.* (شديدالعقابّ) "*Azabı çok şiddetli olan.*" anlamında Allah'ın sıfatı olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on dört ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "şdd" maddesi).

şedîdü'l-mihâl *a.* (شديدالمحال) "*Azabı, kuvveti, cezalandırması şiddetli olan.*" anlamında Allah'ın sıfatı olan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Ra'd suresi***" (13)nin 13. ayetinde geçmektedir.

şedîdü'z-za'f *a.* (شديدالضعف) Hadis biliminde, senedinin tamamı yalan veya yalan ile itham edilen hadis.

şefâ'at *a.* (شفاعت) [*Ar.*] İslâmî inanç çerçevesinde, kıyamet gününde kendilerine "**şefî**" (*bk.* bu madde) denilen peygamberler veya Allah katında itibarlı kimseler tarafından müminlerin günahlarının bağışlanması için Allah'a niyazda bulunması durumu.

şefâ'at-nâme *a.* (شفاعت نامه)) [< *Ar.* ***şefâ'at*** + *F.****nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin Hz. Peygamber'in kıyamet gününde ümmetinin günahlarına şefaatçi olacağına ilişkin konuları şiirleştiren eserler için kullandıkları terim.

şefî *s.ve a.* (شفيع) [*Ar.*] (*ç. b.* **şüfe'â**) **1.** "*Şefaat eden, şefaatçi.*" anlamında Allah'ın sıfatı olan bir terim; ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Secde suresi***" (13) nde geçmektedir. *bk.* **şefâ'at 2.** Yine aynı anlamda peygamberlerin veya din ulularının ahirette mümin kulların günahlarının bağışlanması için Allah'a niyazda bulunması ve şefaatçı olması.

§ *tam.* **şefî'-i müznibīn** *a.* (شفيع مزنبين) Hz. Peygamber.

şefî'-i rûz-ı cezâ *a.* (شفيع روز جزا) Kıyamet gününde suçluların şefaatçisi Hz. Peygamber.

Şehîd *a.* (شهيد) [*Ar.*] *"Her şeyi gören, bilen, haberdar olan, her yerde hazır nazır olan."* anlamındaki bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on dokuz yerde Allah'a nispet edilmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "şhd" maddesi). **"Şehîd"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). Ayrıca bu isim, birçok hadis mecmuasında yer almakta ve kutsî hadis niteliğinde Allah'a izafe edilmektedir.

şehîd *s.* (شهيد) [*Ar.*] *"Gören, bilen, şahit olan, haber veren."* anlamında insanın sıfatı olarak kullanılan bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de şu anlamlarda yer almaktadır: 1. Bir olaya tanıklık eden kimseler (*"**Bakara suresi**,* 2 / 282"; *"**Nisâ suresi**,* 4 /35"; *"**Mâ'ide suresi**,* 5 /8"; *"**Nûr suresi**,* 24 / 4"); 2. Gerçekleri gören, gafil olmayan kimseler (*"**Kâf suresi**,* 50 / 37"); 3. amelleri itibariyle doğru, âdil, iyi ahlâklı kimseler (*"**Bakara suresi**,* 2 / 143").

şehir, -hri *a.* (شهر) [< *Ar.* **şehr**] (*ç. b.* **eşhür, şühûr**) Yılın on ikiye ayrılmış olan zaman diliminden her biri, otuz günlük zaman birimi.

§ *tam.* **şehr-i ramazan** *s.* (شهر رمضان) Ramazan ayı, oruç ayı.

şehît, -di *a.* (شهيد) [*Ar.*] Allah yolunda kendini feda eden, ölen anlamında terim. Bunlar da üç kategoride değerlendirilmektedir: **"hakiki şehit"** (*İslâm'ın yücelmesi yolunda şehit olanlar.*), **"hükmî şehit"** (*Hakikî şehidin bir vasfını taşıyan şehit olanlar.*), **"dünyevî şehit"** (*Müslümanların yanında savaşırken ölen münafıklar.*). Bu konuda Hz. Peygamber'in pek çok hadisi kaynaklarda zikredilmektedir. Bunlardan en çarpıcı olanlarından biri şudur: *"Allah yolunda şehid olmak, kul borcundan başka, her günaha keffârettir."* (*Riyâzü's-Sâlihîn,* C. II, s. 548). Ömer ibn Hattâb, *"Yâ Allah Rasulünün beldesinde beni şehît olmakla rızıklandır"* diyerek Allah yolunda şehit olmanın güzel bir örneğini sergilemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 6, s. 2637).

şek, -kki *a.* (شكّ) [*Ar.*] Bir konuda, birbirine zıt iki durumun eşit derecede bulunup birinin ötekine üstün tutulmaması anlamında kelâm terimi.

Şekûr *a.* (شكور) [*Ar.*] *"Sadık kullarına şefaat eden, her ibadeti ödüllendiren."* anlamındaki bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dört yerde Allah'a nispet edilmektedir (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "şkr" maddesi). **"Şekûr"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10). Ayrıca bu isim, birçok hadis mecmuasında yer almakta ve kutsî hadis niteliğinde Allah'a izafe edilmektedir.

şemâ'il *ç.a.* (شمائل) [*Ar.***şimâl**'*in ç. b.*] *"Huylar, alışkanlıklar, tabiatlar."* anlamındaki bu terim, Hz. Peygamber'in fizikî ve ahlâkî güzellikleri ve özellikleri için kullanılmıştır.

§ *tam.* **şemâ'il-i şerîfe** *a.* (شمائل شريفه) Peygamber'in şekil ve sureti ile ahlâk ve sünnetini anlatan kitaplar için kullanılan ortak ad ve terim.

şemâ'il-nâme *a.* (شمائلنامه) [< *Ar.****şemâ'il*** + *F.* ***nâme***] Bir büyük veya ulu kimsenin dış görünüşünü ve özelliklerini anlatan eserlere verilen ortak ad.

Şems suresi *a.* (شمس سورهسی) [< *Ar. "Sûretü'ş- Şems"* (سورة الشمس)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in doksan birinci, iniş sırasına göre yirmi altıncı suresi olup ***"Kadir suresi"*** (97)nden sonra ve ***"Bürûc suresi"*** (85)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve beş âyetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette geçmekte olan **"ve'ş-şems"** (*güneş*) ibaresinden almakta, bazen de **"ve'ş-şemsi"** veya **"ve'ş-şemsi ve'd-duhâhâ"** suresi olarak da anılmaktadır. Bu surenin özünde varlıkların üzerinde yaşadığı yer kürenin güneş sistemi içindeki durumu ve işleyişi ile yüce Allah'ın bu konudaki yaratıcı gücü işlenmektedir. Hz. Peygamber'in ***"Şems suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5012-5014.

Şemsiyye *öz.a.* (شمسيه) [*Ar.* ***şemsî*** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] Ömer el-Halvetî (öl.800 / 1398) 'ye nipet edilen bir büyük tarikatin kolu.

şe'n-i küllî-i câmi *a.* (شأن كلّى جامع) *tas.* Hakikat-i Muhammediye'nin aslı için kullanılan terim.

şer (I) *a.* (شرّ) [*Ar.*] Allah'ın emri ve insanın selim fıtratıyla bağdaşmayan kötü ve zararlı şey anlamında kelâm terimi.

şer (II) *a.* (شرع) [< *Ar.***şer'**] Allah'ın emri doğrultusunda dinî inançlara göre belirlenmiş kurallar, İlâhî kanun.

§ *tam.* **şer'-i şerîf** *a.* (شريف شرع) Kutsal kabul edilen İlâhî kanun.

şerefe *a.* (شرفه) [*Ar.*] Minarelerde bulunan ve müezzinin ezan okumak üzere çıktığı balkon biçiminde yapılmış mimarî yer.

şerh *a.* (شرح) [*Ar.*] İslâmî edebiyatta, bir eserin daha geniş bir bakış açısıyla irdelenmesi ve açıklanması amacıyla kaleme alınmış eserler için kullanılan ortak ad ve terim.

şer'î *a.* (شرعى) [*Ar.*] *fık.* İslâm dininin esaslarına ve dünya nizamına uygun; hukuka uygun, hukukî.

şerî'at *a.* (شريعت) [*Ar.*] **1.** İslâm inancına göre, kaynağını ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve sünnetten alan dinî, ahlâkî ve hukukî hükümler silsilesi. **2.** *tas.* Tasavvuf inancında Hz. Peygamber'in sözü.

şerîf *a.* (شريف) [*Ar.*] (*ç. b.* **eşrâf, şürefâ**) İslâm inancına göre, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma ile Hz. Ali'nin soyundan gelenler için kullanılan terim. Bazı kaynaklar, bunu hem Hz. Hasan hem de Hz. Hüseyin için ortak terim olarak kullanırken bazıları da özellikle Hz. Hasan soyundan gelen kimseler için kullanmıştır. *bk.* **seyyid**

şer'u men kablenâ *a.* (شرع من قبلنا) [*Ar.*] Hz. Muhammed'den önce gönderilen peygamberlerin getirdiği dinî hükümler anlamında kullanılan terim. Söz gelişi, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa gibi peygamberler vasıtası ile ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bildirilen hükümler.

şevâhidü'n-nübüvve *a.* (شواهدالنبوّه) [*Ar.*] *bk.* **a'lâmü'n-nübüvve, delâ'ilü'n-nübüvve**

şevvâl *a.* (شوّال) [*Ar.*] Hicri yılın onuncu ayı.

şevvâl orucu *a.* Şevvâl ayında tutulan, müstehap olarak görülen ve Hz. Peygamber'in sünnetleri arasında yer alan oruç ibadeti.

şeyh (I) *a.* (شيخ) [< *Ar.* **şeyhûhet**] (*ç. b.* **eşyâh, meşâyih, şüyûh**) "*Yaşını başını almış kimse, ihtiyar.*" anlamında olan bu söz, tarikat kurucusu, bir tekke veya zaviyede en üst makamda bulunan kimse.

§ *tam.* **şeyh-i fânî** *a.* (شيخ فانى) *fık.* Savaşta, ölüm kalım mücadelesinde "*meded!*" demeye gücü yetmeyecek ve bundan dolayı da katli caiz olmayacak kadar yaşlı olan kimse.

şeyh-i imâret *a.* (شيخ امارت) İmareti idare eden, yoksul ve kimsesizleri kollayıp gözeten kimse.

şeyh-i necdî *a.* (شيخ نجدى) *mec.* Şeytan.

şeyh-i kebîr *a.* (شيخ كبير) *tas.* Mevlevîlik tarikatinde Sadreddin Konevî için kullanılan terim.

şeyhü'l-cebel *a.* (شيخ الجبل) Haşhaşîler olarak nitelenen İsmâîlî tarikatinin lideri.

şeyhü'l-ekber *a.* (شيخ الاكبر) *tas.* Muhuddin-i Arabî için kullanılan terim.

şeyhü'l-hacc *a.* (شيخ الحجّ) *bk.* **delîl**

şeyhü'l-harem *a.* (شيخ الحرم) Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî'de ders veren bilim adamlarına, buralarda görev yapan hizmetlilere, ayrıca Mekke ve Medine'de görev alan üst düzey yöneticilere verilen unvan ve terim.

şeyhü'l-islâm *a.* (شيخ الاسلام) İslâm dünyasında din işlerine bakmakla görevli ve en üst düzeyde yetkili kimse, şeyhülislâm.

şeyh (II) *a.* (شيخ) [< *Ar.* **şeyhûhet**] *tas.* Tasavvuf ehli arasında, müritlere rehberlik yapan ve onları irşat eden olgun ve tasavvuf inancında **"insan-ı kâmil"** (*bk.* bu madde) mertebesine ulaşmış sufî.

şeyh (III) *a.* (شيخ) [< *Ar.* **şeyhûhet**] (*ç. b.* **şüyûh**) **1.** Hadis biliminde, hadis rivayet eden veya kendisinden hadis alınan uzman kimse. **2.** Hadis rivayetinde ravînin zayıflığını ifade eden terim.

şeyhân *a.* (شيخان) [*Ar.*] *fık.* Hanefî fıkıhçılarına göre İmâm-ı Ebu Hanîfe ile imâm-ı Ebu Yusuf.

şeyhayn *a.* (شيخين) [*Ar.***şeyh** *sözünün tesniye (dişil) biçimi.*] İki şeyh (*Siyerle ilgili kitaplara göre Hz. Ebu Bekr ile Hz. Ömer; İslâm hukukuna göre ise Hz. İmâm-ı Yusuf*).

şeytân *a.* (شيطان) [*Ar.*] (*ç. b.* **şeyâtîn**) *"Hayırdan uzaklaşmış, Allah'ın rahmetinden mahrum olmuş, yanıp helâk olmuş yaratık."* anlamında terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yetmiş ayette teklik biçimiyle, on sekiz yerde de çokluk biçiminde yer alan bu söz, Âdem'in yaratılışından sonra meleklerin ona secde etmesi ve bu emre itaat etmeyen yaratık olarak (***Bakara suresi,*** 2 / 34; ***A'râf suresi,*** 7 / 11-22; ***Sad suresi,*** 38 / 71-72) **"iblîs"** adıyla, insanları çeşitli hile ve oyun ile aldatan anlamıyla **"şeytan"** (***Fâtır suresi,*** 35 / 5; ***Kasas suresi,*** 28 / 15; ***Nâs suresi,*** 114 / 1-4; ***Lokmân suresi,*** 31 / 33 gibi) biçiminde kullanılmıştır. Bunlardan en çarpıcı örnek Allah ile İblis arasında söz konusu olan mealen şu diyalogtur: *"Hani Rabbin meleklere şöyle demişti: Ben çamurdan bir insan yarata-*

cağım. Onu yapıp ruhumdan ona üflediğim zaman ona secdeye kapanın. İblisten başka bütün melekler topluca secde etmişlerdi. O büyüklük taslamış ve nankörlerden olmuştu. Allah: Ey İblis, benim kendi ellerimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? dedi. İblis: Ben ondan daha üstünüm. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın dedi. Allah: Çık oradan, sen artık kovulmuş birisin. Ceza gününe kadar lânetim senin üzerinedir, buyurdu. İblis: Rabbim, dirilecekleri güne kadar beni beklet, dedi. Allah: Sen bilinen güne kadar bekletileceklerdensin, dedi. İblis: Senin kudretine and olsun ki onlardan Sana içten bağlı olanlar bir yana onların hepsini azdıracağım, dedi. Allah: İşte bu doğru; ben de gerçeği söylüyorum, seni ve sana uyanları cehenneme dolduracağım, dedi." (***Sad suresi***, 38 / 71-85).

şeytâniyye *a.* (شيطانيّه) [*Ar.*] Şiî dünyasında Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Nu'mân el-Ahvel (öl. 160 / 777) e nispet edilen Nu'mâniyye fırkasının bir kolu.

şeytân taşlama *a. bk.* **cemre**

Şî'a *a.* (شيعه) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in ölümünden sonra devlet yönetiminin, imametin ve halifeliğin Hz. Ali ve onun soyundan gelen belli kimselere verilmesi ilkesi ve düşüncesi etrafında birleşen gruplar için kullanılan ad ve terim. Bu düşünce zaman içinde mezhep niteliği kazanarak ve kendi içinde **"İmâmiyye-isnâ-aşeriyye, İsmâiliyye, Gâliyye"** (*bk.* bu maddeler) gibi birtakım fırkalar oluşturmuş ve varlığını tarih boyunca sürdürerek günümüze kadar sürdüregelmiştir.

şi'âr *a.* (شعار) [*Ar.*] İslâm inancına göre, Allah'a kulluk etme yolunda kutsal kabul edilerek saygı gösterilmesi, benimsenmesi ve kollanıp gözetilmesi düşüncesi ile ortaya çıkmış belli ibadet, işaret ve semboller.

şifâ *a.* (شفاء) [*Ar.*] İslâm inancına göre dinî, ahlâkî, bedenî ve sosyal hastalıkların tedavisi veya ilâcı anlamında kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de altı ayette yer almaktadır. Bunlardan dördü ("***Tevbe suresi***, 9 / 14; ***Yunus suresi***, 10 / 57; ***İsrâ suresi***, 17 / 82; ***Fussilet suresi***, 41 / 44") dinî ve ahlâkî değerlerin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır; ikisi ise bedenî hastalıkların tedavisini anlatmaktadır ("***Nahl suresi***, 16 / 69; "***Şu'arâ suresi***, 26 / 80). Bunların yanında bazı müfessirler ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bütünüyle bizzat kendisinin "**şifâ**" olduğunu savunmuşlardır.

Şi'î *öz. a.* (شيعى) [*Ar.*] *bk.* **Şî'a**

Şi'îlik *öz. a. bk.* **Şî'a**

şikāk *a.* (شقاق) [*Ar.*] *"Hak yolundan sapmak, tefrikaya düşmek, düşmanlık etmek."* anlamlarında ***Kur'ân-ı Kerîm'***de on dört ayette geçen bir terim.

şikeste *a.* (شكسته) [*F.*] İslâm hat sanatında, "**aklâm-ı sitte**" (*bk.* bu madde) dışında kalan ve çok sık kullanılan "**nesta'lîk**" (*bk.* bu madde) adlı yazı türünün kurallarını bir kenara bırakılarak hızlı yazmayı amaçlayan biçimi için kullanılan terim.

şîr *a.* (شير) [*F.*] *"Arslan."* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **şîr-i Hakk** *a.* (شيرحق) (*Allah'ın arslanı*) Hz. Ali için kullanılan terim.

şîr-i Hudâ *a.* (شيرخدا) *bk.* **şîr-i Hakk**

şîr-i Yezdân *a.* (شير يزدان) *bk.* **şîr-i Hakk**

şirk *a.* (شرك) [*Ar.*] İslâm inancına göre, evreni yaratan, idare eden yüce Allah'a, O'nun sıfat ve fiillerinde eşi ve benzeri veya ortağı bulunduğunu kabul etme ve savunma anlamında kullanılan terim. İslâma göre, şirk koşmak en büyük günahtır (*bk.* "***Nisâ suresi***" (4), 48 ve 116. ayetler) ve bu günahı işleyenlere de "**müşrik**" (*bk.* bu madde) denilir.

§ *tam.* **şirk-i asgar** *a.* (اصغر شرك) Riya sözü ya da hareketleri ile şirke yönelme.

şirk-i a'zam *a.* (شرك اعظم) *bk.* **şirk-i ekber**

şirk-i esbâb *a.* (شرك اسباب) Eşyanın ve tabiatın gerçek yaratıcı güç olduğunu ifade etmek ve savunmak, bunu inanç hâline getirmek; Allah'ı yaratıcı güç olarak kabul etmemek.

şirk-i ekber *a.* (شرك اكبر) Sözleri ve davranışları ile küfre delâlet eden şeylere yönelme anlamında olup bu durumdan kurtulmak için "**tecdîd-i imân**" ve "**tecdîd-i nikâh**"ın gerekli olduğunu ifade eden terim.

şirk-i istiklâl *a.* (شرك استقلال) Birden fazla ilâhın varlığını kabul etme anlamında kullanılan terim. Mecûsî ve müşriklerin şirkleri ile "**seneviyye**" (dualist) lerin şirkleri buna örnek gösterilmektedir.

şirk-i taklîd *a.* (شرك تقليد) Başka birinin peşinden giderek Allah'ı tanımama ve putlara ibadet etme.

şirk-i takrîb *a.* (شرك تقريب) Allah'ı tanımakla birlikte putlara ve başka ilahlara da inanma.

şirk-i teb'îz *a.* (شرك تبعيض) Allah'ın birliğine inanmakla birlikte, O'nun birden fazla ilâh olduğuna inanma. Hristiyanlığın "**teslis**" inancı buna örnek gösterilmektedir.

şitâ'î *a.* (شتائى) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kış aylarında inen ayet ve sureleri.

şöhret *a.* (شهرت) [*F.*] Hadis biliminde, çok bilinen veya mehur olmuş hadis.

Şu'arâ suresi *a.* (شعرا سورهسى) [< *Ar.* "*Sûretü'ş- Şu'arâ*" (سورة الشعرا)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirmi altıncı, iniş sırasına göre kırk yedinci suresi olup "***Vâkı'a suresi***" (56)nden sonra ve "***Neml suresi***" (27)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve 227 âyetten meydana gelmektedir. Adını 224. ayetteki "**ve'ş-şu'arâ**" (*şairler*) sözünden almaktadır. Aynı zamanda "***Câmi'a suresi***" olarak da adlandırılan bu sure, "**Tavâsîn**" (*bk.* bu madde) olarak adlandırılan surelerin içinde de yer almaktadır. Özünde ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ilâhî bir kitap olduğu, peygamberlerin de Hak dinini tebliğ eden birer elçi oldukları ve bunların en üstününün Hz. Muhammed olduğu anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in "***Şu'arâ suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4629-4635.

şuf'a *a.* (شفعه) [*Ar.*] Sözlük anlamı, "Bir şeyi bir başka şeye zam veya ekleme." olan bu söz, şeriat örfünde satılan bir mülk üzerinde ortaklık veya komşuluk sebebiyle, satılan bu mala müşteri üzerinde oluşan şartlar çerçevesinde cebren malik olma hakkını haiz olmaktır. Bir başka deyişle, bu terim, satılan bir mal müşteriye kaça verildiyse o fiyatla malı edinme hakkı olarak tanımlanmıştır. Taşınmaz mallar üzerinde şuf'a hakkı, o mal taksim olununcaya kadar devam eder. Söz gelişi, bir tarla veya bahçe taksim edilip de sınırlar ayrılarak yollar tayin edildiği zaman şuf'a sona ermiş olur. Hz. Peygamber bu konuda sahabeye zaman zaman gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Buharî, "**şuf'a**" konusunu kitabının "***Kitâbu'ş-Şuf'a***" başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 3, s. 2082-2085).

şuf'a hakkı *a. bk.* **şuf'a**

şûrâ *a.* (شورى) [*Ar.*] Bir konu üzerinde ortaklaşa görüş bildirilen iş veya bu görüşü temsil eden ya da irdeleyen2 meclis.

§ *tam.* **şûrâ-yı saltanat** *a.* (شورى سلطنت) İslâm devletlerinde savaş ilânı, barış yapılması, olağanüstü hâl durumu gibi konuları görüşmek

ve karara bağlamak üzere devlet, din ve bilim adamlarından oluşturulan ve devlet başkanının huzurunda gerçekleştirilen toplantı, saltanat meclisi.

Şûrâ suresi *a.* (شورى سورسى) [< *Ar.* *"Şûretü'ş- Şûrâ"* (سورة الشورى)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kırk ikinci, iniş sırasına göre altmış ikinci suresi olup *"**Zuhruf suresi**"* (43)nden önce ve *"**Fussılet suresi**"* (41)nden sonra Mekke döneminde nazil olmuştur, elli üç âyetten meydana gelmektedir. Adını otuz sekizinci ayette geçmekte olan "**şûrâ**" (*dayanışma*) sözünden almaktadır. Aynı zamanda surenin "hâ mim ayn sîn kâf " harfleriyle başlamasından dolayı, "**hâ mim ayn sîn kâf**" veya sadece "**ayn sîn kâf**" olarak da anılmaktadır. Özünde Allah'ın varlığı ve birliğiyle ahret hayatı anlatılmakta, vahyin insan için taşıdığı hayatî önem vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'in *"**Şûrâ suresi**"*nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4731-4734.

şu'ûbiyye *a.* (شعوبيّه) [*Ar.*] Arap olmayan ulusların Araplardan üstün olduğu tezini savunan siyasî, fikrî ve edebî hareket.

şuf'a *a.* (شفعه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, belli bir sözleşme karşılığı satın alınan bir taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyeti müşteriye mal olduğu bedelle zorla alıp mülkiyetini üzerine geçirme.

şuf'a hakkı *a. fık. bk.* **şuf'a**

şuyûh kitapları *ç. a.* Yalnız bir hocanın rivayet ettiği hadisleri içeren kitaplar.

şühedâ *a.* (شهداء) [*Ar.*] Allah yolunda ölen veya öldürülen kimseler için ***Kur'ân-ı Kerîm***'de (*"**Âl-i imrân suresi**,* 3 / 140"; "**Nisâ suresi**, 4 / 69"; *"**Zümer suresi**,* 39 / 69") kullanılan terim.

şühûr-ı selâse *a.* (شهور ثلاثه) [*Ar.*] *bk.* **üç aylar**

şükür, -krü *a.* (شكر) [*Ar.*] Allah'tan veya insanlardan gelen yardım, lütuf, iyilik ve nimetten dolayı minnettarlığını ifade etmek üzere söz, davranış veya ibadetle bunlara karşılık verme. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yetmiş beş ayette yer almaktadır (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "şkr" maddesi).

§ *tam.* **şükür-i vuzû** *a.* (وضوء شكر) Her abdestten ve gusülden sonra *"abdeste şükür."* niyetiyle kılanan iki rekâtlık namaz.

şürb *a.* (شرب) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf yolunda, bir salikin ilâhî aşkı yoğun olarak yaşayabilmesi durumu.

şükür secdesi *a.* İslâm inancına göre, beklenmedik bir nimete

kavuşma veya bir kazayı defetme, atlatma neticesinde yapılan "**secde**" (*bk.* bu madde). Bu secdeyi yamak için önce abdest alınır, namaz kılınır gibi kıbleye dönülerek tekbir alınır ve doğrudan secdeye varılır, orada üç defa "**sübhane Rabbiye'l-a'lâ**" duası okunur ve "**allahu ekber**" denilerek ayağa kalkılır.

şüzûz *a.* (شذوذ) [*Ar.*] *bk.* **şâz**

T

ta'abbüdiyyât *a.* (تعبّديّات) [*Ar.*] *fik.* İslâm inancına göre, "**ta'lîle**" (*bk.* bu madde) sapmayan doğrudan doğruya Allah'a bağlılık anlayışıyla ortaya çıkan hükümler.

ta'addî *a.* (تعدّى) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen ve Allah'ın kulları için çizdiği sınırları aşma anlamında terim.

ta'addüd-i zevcât *a.* (تعدّد زوجات) [*Ar.*] *bk.* **çok evlilik**

ta'alluk *a.* (تعلّق) [*Ar.*] Allah'ın fiilî sıfatlarının zatının dışında tecelli etmesi anlamında kelâm terimi.

ta'assup, -bu *a.* (تعصّب) [*Ar.*] Kendi soyuna ve inancına körü körüne bağlamak anlamında bir ahlâk terimi.

tâ'at *a.* (طاعت) [*Ar.*] Allah'a ibadet etme, bağlanma.

ta'ayyün *a.* (تعيّن) [*Ar.*] *tas.* Varlığın Hakk'ın zatından yaratıldığı ve tecelli yoluyla ortaya çıkması inancını ifade eden tasavvuf terimi.

tab' *a.* (طبع) [*Ar.*] İnsanın ahlâkî ve psikolojik özelliklerinin bütününü kapsayan, tabiat veya huy.

§ *tam.* **tab'-ı kalb** *a.* (طبع قلب) Bireyin dinî gerçekleri kavrayıp benimsemesini sağlayan ruhsal yeteneğin köreltilmesi anlamında kelâm terimi.

tabâ'i'iyyûn *a.* (طبائعيّون) [*Ar.*] Maddeden oluşan ve duyularla algılanabilen tabiat ezelîdir, onun üstünde yaratıcı ve etkileyici herhangi bir güç yoktur, anlamında terim.

tabaka *a.* (تبقه) [*Ar.*] (*ç. b.* **tabakāt**) Hadis biliminde, sahabeden baş-

layarak daha sonraki dönemlere ulaşıncaya kadar hadis bilimi ile uğraşan kimselerin oluşturdukları gruplar.

tabakāt *ç.a.* (تبقات) [*Ar.* **tabaka**'*nın ç. b.*] **1.** *bk.* **tabaka 2.** *tas.* Tasavvuf literatüründe sufî inancını inceleyen ve başlangıcından kendi dönemlerine kadar olan zaman dilimi içinde ünlü mutasavvıfları ve eserlerini tasnif ederek yorumlayan eserlerin ortak adı.

tabî'at *a.* (طبيعت) [*Ar.*] **1.** Yaratılış, seciye, bir varlığın aslî yapısı ve maddî dünya anlamında bir terim. **2.** *"Gökler ve yer."* anlamında bütün evreni ifade eden ***Kur'ân*** terimi.

tabî'atçılar *a.* Tabiat bilimlerine dayalı bir metafizik kurma eğilimi ve gayreti içinde olan İslâm feylezoflarının oluşturduğu ekol.

tâbi'î *a.* (تابعى) [*Ar.*] (*ç. b.* **tâbi'în** *ve* **tâbi'ûn**) Hz. Peygamber ile görüşmeleri nasip olmayan, ancak büyük sahabeden herhangi birisiyle karşılaşıp görüşen ve Müslüman olarak ölen kimseler. Bu kimselerin, gerek hadis rivayetlerinde, gerekse sonraki nesillere İslâm'ın iyi öğretilmesi ve aktarılmasında büyük emekleri ve rolleri olmuştur.

tâbi'în *a.* (تابعين) [*Ar.*] *bk.* **tâbi'î**

tâbi'ûn *a.* (تابعون) [*Ar.*] Müslüman olarak büyük sahabelerle görüşüp onlardan hadisler dinleyerek nakleden kimseler. Bunlar, ikinci nesil **"ravîler"** (*bk.* bu madde) olarak nitelenmişler veya İslâm inancının yayılmasında büyük emekleri geçmiş kimselerdir.

tabî'iyyât *a.* (طبيعيّات) [*Ar.*] Dersleri Aristo yöntemi ile gezinerek veren felsefe ekolünün tabiat bilimleri alanına giren konuları ve bu konuda kaleme alınan eserleri.

ta'bîr *a.* (تعبير) [*Ar.*] Rüya yorumu yapmak, görülen rüyanın dış görünüşünden iç dünyasına eğilmek anlamında kelâm terimi.

ta'bîrnâme *a.* (تعبيرنامه) [< *Ar.* ***ta'bîr*** + *F.* ***nâme***] İslâm edebiyatında rüya tabirlerine dayalı eserlerin genel adı ve bu ad için kullanılan terim.

tablhâne *a.* (طبلخانه) [< *Ar.* ***tabl*** + *F.* ***hâne***] İslâm devletlerinde askerî ve resmî musıkî takımı ve teşkilâtı.

Tâciyye *a.* (تاجيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerinden 17. yüzyılda ortaya çıkan, Nakşibendiyye-Ahrâriyye tarikatinin Tâceddin b. Zekeriyyâ (öl. 1050 / 1640) 'ya nispet edilen bir kolunun adı ve bunun için kullanılan terim.

ta'dîl *a.* (تعديل) [*Ar.*] **1.** *"Değişim, dönüşüm."* anlamında bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur. **2.** *fık.* Şahi-

din güvenilir olduğunun bildirilmesi anlamında hukuk terimi.

§ *tam.* **ta'dîl-i erkân** *a.* (تعديل اركان) *fık.* İslâmî ibadetin temel unsurlarından olan namazın rükünlerini hakkıyla yerine getirme anlamında fıkıh terimi. Bunlar, ayakta iken dosdoğru durmak, rükûda dümdüz olmak ve kalkınca iyice doğrulmak, secdede uzuvlar sakinleşinceye kadar beklemek, her iki secdeden sonra tam olarak tahiyyatıya oturmaktır.

ta'dîl ve tecvîr *a.* Allah'ın mutlak adalet sahibi oluşunun insanlara yönelik eylemlerinde bir sınırlama getirip getirmediği tartışmalarını ifade eden kelâm terimi.

tafdîl *a.* (تفضيل) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Bir kimseyi veya bir şeyi diğerlerinden üstün tutmak."* olan bu terim, insan-melek, peygamberler, sahabe ve öteki insanlar arasında üstünlük açısından tercih yapmayı ifade eder.

tafsîlî iman *a.* İslâmiyetin temel inançlarının her birine ayrı ayrı, açık ve net, ayrıntılı bir biçimde inanma ve bunları uygulama. Bu imanın üç mertebesi vardır: Birincisi Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve âhiret gününe imandır; ikincisi, **"îmânın şartı"** (*bk.* bu madde) na, öldükten sonra dirilmeye, cennet ve cehennemin, sevap ve azabın hak olduğuna inanma; üçüncüsü ise Hz. Peygamber'in Allah'tan vahiy yoluyla getirdiği bütün ayetlere ve haberlere inanma.

Tağlibiyye *a.* (تغلبيه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerinden 12. yüzyılda ortaya çıkan, Sadeddin el-Cebâvî (öl. 575 / 1180) ye nispet edilen Sa'diyye tarikatinin Ebû Tağlib Muhammed eş-Şeybânî (öl. 17.yy?) ye nispet edilen kolu için kullanılan ad.

tağrîr *a.* (تغرير) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı, *"Bir kimseyi aldatmak, yanıltmak."* olan bu terim, alım satım ve icare gibi ivazlı sözleşmelerde taraflardan birinin veya bu konu ile ilgili üçüncü bir kişinin söz ve hareketleriyle karşı tarafı aldatması anlamında kullanılan fıkıh terimi.

tâgūt *a.* (طاغوت) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Sınırı aşmak, çok azgınlık göstermek, çoğalmak, su taşmak."* olan bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen ve Allah'ın kulları için çizdiği sınırlardan saptıran, bazılarınca yaratılmışlık üstü konumunda tutulan varlık anlamında terim. ***"Bakara suresi"*** (2 / 257) nde mealen "... *İnkâr edenlere gelince, onların dostları tâgūttur. Onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür. İşte bunlar cehennemliklerdir."* tarzında ifa-

de edilen bu söz, "**tuğyân**" olarak da nitelenmiş; Firavun'un tavrı, Nuh kavminin inkârı, Lût kavminin taşkınlığı, Semûd kavminin nankörlüğü buna örnek olarak gösterilmiştir.

tâ hâ *a.* (طه) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Tâ hâ suresi***" (20)nin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler; *bk.* **hurûf-ı mukatta'a**

Tâ-hâ suresi *a.* (طه سورهسی) [<*Ar.* "*Sûretü Tâ-hâ*" (سورة طه)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yirminci, iniş sırasına göre kırk beşinci suresi olup "***Meryem suresi***" (19)nden sonra ve "***Vâkı'a suresi***" (56)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve 135 ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki harflerden almaktadır. Sure, Hz. Musa'nın Firavun ile mücadelesini anlatmakta, sonunda da ahret inancı ve ***Kur'ân***'nın Hak din oluşunu vurgulamaktadır. Genellikle Hz. Musa'nın etrafında oluşan hadiseleri anlatmasından dolayı da sureye ayrıca "***Kelîm suresi***" de denilmektedir. Hz. Peygamber'in "***Tâ-hâ suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4560-4567.

tahallül *a.* (تحلّل) [*Ar.*] *fık.* Hac ve umre ibadeti sırasında ihram yasaklarının kalkması, yani ihramdan çıkma anlamında bir fıkıh terimi. Bu durum ise iki aşamada gerçekleşir: Birincisi, Kurban bayramının birinci günü tıraş olduktan sonra, cinsel ilişki dışındaki bütün yasakların kalkması ile olur; ikincisi ziyaret tavafından sonra cinsel ilişki yasağının da kalkması ile gerçekleşir.

tahammül *a.* (تحمّل) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadislerin sağlam bir ravîden veya iyi bir hocadan öğrenilmesi, başkalarına öğretilmesi ve sonra da rivayet edilmesi konularını işleyen bilim dalı.

tahâret *a.* (طهارت) [*Ar.*] *fık.* "*Maddî kiri (necâset, habes) veya manevî pisliği (hades) temizlemek.*" anlamında kullanılan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'den başlayarak hadislerde, fıkıh ve ahlâk kitaplarında bu konunun ayrıntılı bir biçimde ele alınması ve yorumlanması, İslâm dininin "**tahâret**"e ne denli önem verdiğini açıkça anlatmaktadır. Bu temizlik, temelde iki ana kolda ifade edilmiştir: 1. "**hadesten tahâret**" (*bk.* bu madde), 2. "**necâsetten tahâret**" (*bk.* bu madde).

§ *tam.* **tahâret-i kübrâ** *a.* (طهارت كبرى) *fık.* Cünüplük, hayız, nifas gibi kirlilikten arınmak için yapılan temizlik.

tahâret-i sugrâ *a.* (طهارت صغرى) *fık.* Küçük abdest alma hâlini gerektiren temizlik.

tahcîr *a.* (تحجير) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, sahipsiz veya işlenmemiş, kendi kaderine terk edilmiş ölü bir araziyi işlemek ve bayındır bir hâle getirmek amacıyla etrafını çevirmek, onu canlı bir hâle sokmak.

tahdîs *a.* (تحديث) [*Ar.*] Hadis biliminde, çoklukla hadislerin işitme yöntemiyle rivayet edildiğini anlatan terim.

tahfîf *a.* (تخفيف) [*Ar.*] *"Hafifletme"* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle beraber yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **tahfîfü's-salât** *a.* (تخفيف الصلاة) *fık.* Namazı fazla uzatmama.

tahfîfü'l-ukūbe *a.* (تخفيف العقوبه) *fık.* Cezayı hafifletme.

tahiyyât *a.* (تحيّاة) [*Ar.*] Namazın son rekâtında yapılan oturuş sırasında okunan dua. Bu dua şöyle: *"**Ettehiyyatü lillahi vessalavâtü vettayyibâtü esselâmü aleyke eyyühennebiyyü ve rahmetüllahi ve berekâtü esselâmü aleynâ ve alâ ibâdillahissâlilîn eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasûlühü.**"* Bu oturuş ve okunan dua, namazın farzlarından sayılmıştır.

tahiyyata oturmak *a.* Namaz ibadetini yerine getirirken her iki rekâtta bir secdeden sonra dizler üzerinde oturarak **"ettahiyyatü"** (*bk.* bu madde) duasını okumak. *bk.* **ka'de-i ahîre**

tahiyyetü'l-mescid *a.* (تحيّة المسجد) [*Ar.*] İslâm inancına göre, bir mescide veya camiye girildiği zaman *"Mescidlerin sahibi olan Allah'a saygı ve tazim amacıyla."* kılınan iki rekât nafile namaz.

tahiyyetü'l-mescid namazı *a. bk.* **tahiyyetü'l-mescid**

tahiyyetü'l-mescid tavafı *a.* Hac ibadeti veya kudûm, ziyaret, umre, veda ve nezir tavafının dışında Mescid-i Haram'a her gidildiğinde yapılan tavaf.

tahkîk *a.* (تحقيق) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm*** tilâvetinde harflerin doğru, sağlam ve anlaşılır bir biçimde tane tane okuma tarzı.

tahkîm *a.* (تحكيم) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, aralarında derin anlaşmazlıklar bulunan kimselerin sorunlarını çözmek amacıyla üçüncü bir kişinin hakem tayin edilmesini ifade eden terim.

tahlîf *a.* (تحليف) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, herhangi bir konuda veya dava sürecinde kişiye yemin ettirme.

tahlît *a.* (تخليط) [*Ar.*] Hadis biliminde, çoklukla dikkatsizlikten veya eğitimsizlikten dolayı hadis rivayetinde yanlışlık yapma.

tahmîd *a.* (تحميد) [*Ar.*] **1.** Bir nimet verilsin veya verilmesin övgüye değer olanı sahip olduğu nitelikleriyle övmek anlamında kullanılan terim. **2.** Namaz kılma ibadeti yapılırken her bir rükûdan kalkarken hamd duasını okuma işi.

tahrîc (I) *a.* (تحريج) [*Ar.*] Hadis biliminde, çoklukla hadislerin aslî kaynaklarını ve isnadlarını belirtme yöntemi.

tahrîc (II) *a.* (تحريج) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, mezhep birikimini önemli bir kaynak olarak kabul eden ve fıkıhla ilgili bilgileri toplama süreci.

§ *tam.* **tahrîc-i tafsîlî** *a.* (تحريج تفصيلى) Hadis biliminde, bir hadisin aslî kaynaklara dayandırılarak rivayet edilmesidir.

tahrîc-i icmâlî *a.* (اجمالى تحريج) Hadis biliminde, bir hadisin senedsiz olarak aslî kaynaklara dayandırılmaksızın rivayet edilmesidir.

tahrîcü'l-menât *a.* (المنات تحريج) *fık.* Fıkıh usulünde, nassla veya icmâ ile belirtilmeyen ve belirli bir hüküm ya da yaptırım için illet olmaya elverişli bir durumu ve niteliği belirleme işi için kullanılan terim.

tahrîf(I) *a.* (تحريف) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadislerin metin ve isnadlarında bulunan kelime ve isimlerin yazımlarında yapılan değişiklik.

tahrîf(II) *a.* (تحريف) [< *Ar.* ***harf***] Sözü asıl anlamından çıkararak farklı ve olabilecek bir anlama taşıma işlemi için kullanılan kelâm terimi.

tahrîm *a.* (تحريم) [< *Ar.* ***haram***] *fık.* Bir hareketin veya davranışın kesin bir dille yasaklanması.

Tahrîm suresi *a.* (تحريم سورهسى) [<*Ar.* *"Sûretü't-Tahrîm"* (سورة التحريم)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in altmış altıncı, iniş sırasına göre yüz yedinci suresi olup "***Hucurât suresi***" (49)nden sonra ve "***Tegābün suresi***" (64)nden önce Medine döneminde nazil olmuştur ve on iki âyetten meydana gelmektedir. Adını Hz. Peygamber'in aile hayatı ile ilgili olmasından almaktadır.

tahrîme *a.* (تحريمه) [*Ar.*] Namaz ibadeti için "**iftitah tekbiri**" (*bk.* bu madde) alma anlamında bir fıkıh terimi.

tahrîmen mekrûh *a.* Zannî bir delil ile yapılması yasaklanmış iş veya davranış için kullanılan terim. Bu yasaklar haram hükmünde nitelenmektedir. Bunları işlemek haram bir fiili işlemek gibi cezayı gerektirdiği için bun-

lardan uzak durulması din bilginlerince tavsiye edilmiştir.

tahsîb *a.* (تحصيب) [*Ar.*] Hac ibadeti sırasında, Minâ'dan Mekke'ye dönerken Ebtah (Muhassab) bölgesinde konaklama.

tahsîs *a.* (تخصيص) [*Ar.*] *fık.* Geneli kapsayan bir sözün, bu genel kavramından çıkarılıp bazı fertler için kullanılması anlamında terim.

tahvîl *a.* (تحويل) [*Ar.*] Hadis biliminde, farklı isnatları bulunan bir hadisi rivayet ederken isnadlardan birinden ötekine ilinti kurulurken onların ortak ravîsinden sonra konulan işaret anlamında terim.

tahyîr *a.* (تخيير) [*Ar.*] Hadis biliminde, iki hadisin birbirine zıt olması durumu.

tahzîb *a.* (تحزيب) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in günlük ve düzenli okunması sırasında surelerin uzunluklarına göre tasnif edilmesi işi. Bu bölümlemede yer alan sureler şunlardır: Birinci bölüm, "***Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ***" surelerinden, ikinci bölüm "***Mâ'ide, En'âm, A'râf, Enfâl, Tevbe***" surelerinden, üçüncü bölüm "***Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhîm, Hicr, Nahl***" surelerinden, dördüncü bölüm "***İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Hac, Mü'minûn, Nûr, Furkān***" surelerinden, beşinci bölüm "***Şu'arâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokman, Secde, Ahzâb, Sebe, Fâtır, Yâsîn***" surelerinden, altıncı bölüm "***Sâffât, Sâd, Zümer, Mü'min, Fussılet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkāf, Muhammed, Fetih, Hucurât***". Bundan sonra geriye kalan surelerin genel adı "**mufassal**" (*bk.* bu madde) olarak nitelenmiştir.

takās *a.* (تقاص) [*Ar.*] *fık.* Birden fazla kişi arasında karşılıklı zimmet borçlarının mahsup edilmesi anlamında fıkıh terimi.

takdîr *a.* (تقدير) [*Ar.*] *bk.* **kader**

takdîs *a.* (تقديس) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, Allah'ı şanına yakışmayan her türlü kusurdan, ayıp ve eksiklikten, şirkten tenzih etmek.

takıyye *a.* (تقيّه) [*Ar.*] Bir kimsenin can ve malına dönük tehlikeli bir durumun ortaya çıkması sonucu, manevî inancını gizleyerek farklı, hatta zıt fikirleri dile getirmesi anlamında kelâm terimi.

taklîd (I) *a.* (تقليد) [*Ar.*] *fık.* Bir fıkıh bilgininin ileri sürdüğü bir görüşü irdelemeden kabul etme veya benimseme.

taklîd (II) *a.* (تقليد) [*Ar.*] Bir hayvanın "**hedy**" (*bk.* bu madde) kurbanı olduğunu ifade eden onun

boynuna takılmış bulunan nişan.

takrîb *a.* (تقريب) [*Ar.*] **1.** *"Yaklaşmak."* anlamında bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimler oluşturur. **2.** Kıraat biliminde, imamların ravîlerini ve ravîlerin tariklerini iki ile sınırlamak yöntemiyle uyguladıkları kıraat metodu.

§ *tam.* **takrîbü'l-mezâhib** *a.* (تقريب المذاهب) *fık.* İslâm mezheplerinin ve özellikle **"ehl-i sünnet"** ile Şi'â mezhebinin ortak amaçlar doğrultusunda iş birliği yapması ve hareket etmesi.

takrîr *a.* (تقرير) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in, bulunduğu bir toplantıda ya da sohbet sırasında bir sözün söylenmesi veya bir fiilin yapılması ya da O'nun bulunmadığı bir yerde herhangi bir fiilin yapılması veya sözün söylenmesi konusunu yasaklamaması, bir anlamda onaylaması anlamında terim.

takrîrî sünnet *a.* Hz. Peygamber'in Müslümanların söylediği bir söz veya yaptığı bir davranıştan haberdar olduğu hâlde bu konulara karşı çıkmaması durumu için kullanılan terim. Bu sünnet, aynı zamanda bu eylemlerin tasvip edildiği anlamına gelmektedir.

taksîr *a.* (تقصير) [*Ar.*] Hac veya umre yapmak amacıyla ihrama giren bir Müslüman'ın belli menasıkı yaptıktan sonra ihramdan çıkmak için saçlarını kısaltma işi.

§ *tam.* **taksîru's-salât** *a.* (تقصير الصلاة) *bk.***kasru's-salât**

takvâ *a.* (تقوى) [*Ar.*] **1.** İslâm inancına göre, dinin emir ve yasaklarına uymak, Allah'a itaat ederek azabından sakınmak, bu tür cezalardan nefsi korumak anlamında terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on yedi yerde, türevleri ise pek çok ayette yer almaktadır (M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "kvy" maddesi). Aynı kullanım zenginliği hadis mecmualarında da karşımıza çıkmaktadır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "kvy" maddesi). Nitekim Hz. Peygamber, bir hadisinde bu konuda şöyle demektedir: *"Allah'ım, Sen'den hidayet, takvâ, iffet ve gınâ isterim."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. I, s. 105) **2.** *tas.* Tasavvufta bu terim, keramete ulaşmada en önemli unsur olarak değerlendirilmiş; onu günahlardan kaçınma ve Allah'a sığınma olarak benimsemişlerdir; **"adâvet"** (*bk.* bu madde) karşıtı.

§ *tam.* **takvâ-yı hakîkat** *a.* (تقوى حقيقت) *tas.* Nefisle ilgili

sıfatlardan ve şaibeli işlerden kaçınma ve Allah'a sığınma.

takvâ-yı şerî'at *a.* (تقوى شريعت) *tas.* Aklın uygun bulmadığı ve Allah'ın rıza göstermeyeceği davranışlardan kaçınma.

takyîd *a.* (تقييد) [*Ar.*] Hadis biliminde, sağlam ibareyi kayıt altına alma, içeriğini sınırlandırma veya daraltma işi.

§ *tam.* **takyîdü'l-hadîs** *a.* (تقييد الحديث) Hadislerin Hz. Peygamber ve zamanında kayıt altına alınması durumu.

talâk *a.* (طلاق) [*Ar.*] Belli usuller veya lafızlar ile nikâh akdinin bozulması ve boşama, nikâhlı olan bir kadını bırakma. Bu konu, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette ve özellikle de "***Talâk suresi***" (65) inde ele alınmaktadır. Aynı kullanım zenginliği hadis mecmualarında da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Buharî, "**talâk**" konusunu kitabının "***Kitâbu't-Talâk***" bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak ayrıntılı bir biçimde incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 5325- C.12 s. 5447).

§ *tam.* **talâk-ı bâ'in** *a.* (طلاق بائن) *fık.* Kadının üç dönem aybaşı süresini geçirmeden yapılamayan boşanma.

talâk-ı bıd'î *a.* (طلاق بدعى) *fık.* Kadını iki aybaşı arasında veya hayız döneminde boşama.

talâk-ı fuzûlî *a.* (طلاق فضولى) *fık.* Asil veya vekilin bulunmadığı boşanma.

talâk-ı mu'allak *a.* (طلاق معلق) *fık.* Belli bir şarta bağlı olan boşanma.

talâk-ı müncez *a.* (طلاق منجز) *fık.* Belli bir şarta veya zamana bağlı olmayan boşanma.

talâk-ı ric'î *a.* (طلاق رجعى) *fık.* Erkeğin iddet süresini beklemeksizin hakkı olan boşanma.

talâk-ı selâse *a.* (طلاق ثلاثه) *fık.* Şeriat hukukunun kabul ettiği *"üçten dokuza boş ol!"* sözü ile gerçekleşen boşanma.

talâk-ı sünnî *a.* (طلاق سنى) *fık.* Kadının iddet süresi tamamlanmadan yapılan boşanma.

Talâk suresi *a.* (طلاق سورەسى) [< *Ar. "Sûretü't-Talâk"* (سورة الطلاق)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in altmış beşinci, iniş sırasına göre doksan dokuzuncu suresi olup "***İnsân suresi***" (76)nden sonra ve "***Beyyine suresi***" (98)nden önce Medine döneminde nazil olmuştur ve on iki ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki "**talâk**" sözünün türevleri olan fiillerin ifade ettiği boşanma ko-

nusundan almaktadır. Surenin özünde toplumun temel unsuru olan aile ve evlilik kurumu anlatılmakta ve öğütler verilmektedir. Hz. Peygamber'in ***"Talâk suresi"***nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4883-4887.

talebü'l-hadîs *a.* (طلب الحديث) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis öğrenmek veya işitmek amacıyla hadis rivayet eden bir hocaya müracaat etmek ve bu amaçla hocanın bulunduğu yerde beklemek.

ta'lîk (I) *a.* (تعليق) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bir hukukî işlemin hükümlerinin yürürlüğe girmesi veya yürürlükte olan hükümlerine son verilmesinin gelecekte gerçekleşebilecek bir olaya bağlanması.

ta'lîk (II) *a.* (تعليق) [*Ar.*] İslâm hat sanatında, "**aklâm-ı sitte**" (*bk.* bu madde) yani temel altı yazı çeşidinin dışında ortaya çıkan ve özellikle İran sanatında benimsenen ve yaygınlık gösteren yazı stili.

ta'lîk (III) *a.* (تعليق) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin naklettiği bir hadisin senedinden, kendi hocasını veya birkaç ravîyi ya da bütün senedi yok sayarak hadisi Hz. Peygamber'e kadar götürme işi.

ta'lîkāt *a.* (تعليقات) [*Ar.*] İslâmî edebiyatta bir metnin iyi ve kolay anlaşılabilmesi için sayfa kenarlarına düşülen notlar veya eklemeleri içeren eserlerin ortak adı ve bunun için kullanılan terim.

ta'lîl *a.* (تعليل) [*Ar.*] **1.** Bir hükmün veya eylemin illete bağlanması anlamında kullanılan fıkıh ve kelâm terimi. **2.** Hadis biliminde, herkesin fark edemeyeceği bir kusuru açığa çıkarma ve bu konuda hüküm verme.

tâlip, -bi *a.* (طالب) [*Ar.*] **1.** Hadis biliminde, hadis öğrenmeye yeni başlayan ve bu konuda uzmanlaşmaya başlayan, kendini bu konuya veren kimse veya öğrenci. **2.** *tas.* Bir tasavvuf yoluna girmeyi amaçlayan kimse anlamında kullanılan tasavvufî terim.

tâmmetü'l-kübrâ *a.* (طامة الكبرى) *bk.* **yevm-i kıyâmet**

ta'n (I) *a.* (تعن) [*Ar.*] Yahudilerin ve müşriklerin İslâm'ı ayıplamaları. Bu konu ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Nisâ suresi"*** (4 / 46) ile ***"Tevbe suresi"*** (9 / 12) inde geçmektedir. Bu hareket insanı küfre kadar götürmektedir.

ta'n (II) *a.* (تعن) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin cerh edilmesi.

Tanrı *öz.a.* Değişik inanç sistemlerinde varlığına inanılan ve Allah, İlâh, Mevlâ, Hudâ, Ugan, Çalap anlamında kullanılan Türkçe terim. *bk.* **Allah**

Tanrı bilimi *a.* **İlâhiyât** (*bk.* bu madde), teoloji.

Tanrı evi *a.* Cami, mescit, tekke.

tanrılık *a.* Tanrıya özgü varlık, ulûhiyyet, ilâhi.

Tanrı selâmı *a.* Müslümanların birbirine ve karşılıklı olarak esenlik dilemesi, selâmlaşma.

tapınak *a. bk.* **ma'bed**

tarafeyn *a.* (طرفين) [*Ar.*]

Târık suresi *a.* (طارق سوره سى) [< *Ar.* *"Sûretü't-Târık"* (سورة الطارق)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in seksen altıncı, iniş sırasına göre otuz altıncı suresi olup ***"Beled suresi"*** (90)nden sonra ve ***"Kamer suresi"*** (54)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve on yedi ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette geçen **"târık"** (*parlak yıldız*) sözünden almaktadır. Surenin özünde, her insanın bir gün Allah'ın huzurunda hesap vereceği inancı vurgulanmakta, bundan dolayı Allah'a sığınma öğütlenmektedir. Hz. Peygamber'in ***"Târık suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 4987-4988.

ta'rîf-hân *a.* (تعريف خوان) [< *Ar.* ***ta'rîf*** + *F.* ***hân***] **1.** Büyük camilerde Cuma ve Bayram namazlarından önce veya sonra ***Kur'ân-ı Kerîm***'in okunması, ardından Hz. Peygamber'e selât ü selâm getirip camiyi yaptıranlara hayır dua etmesi işini yapan kimse için kullanılan terim. 2. Dinî sohbetlerde Hz. Peygamber'e selât ü selâm getirerek ve O'nun ahlâkından ve vasıflarını bir bir sayıp dökerek hayır dua eden kimse için kullanılan terim.

tarîk *a.* (طريق) [*Ar.*] (*ç. b.* **turuk, atruk, etrika**) **1.** *"Yol, cadde, meslek, İlâhî yol, tarikat yolu."* anlamındaki bu söz, hadis biliminde bir hadisi rivayet eden kimselerin adlarının tarihî sırayla kaydedildiği bölüm için kullanılmaktadır. **2.** Kıraat biliminde, bir okunuşa onu ravîden alan kimseye nispet edilerek kullanılan terim. **3.** *tas.* Alevîlerce kutsal sayılan kayın ağacından kesilmiş sopa.

§ *tam.* **tarîk-i Ahmed-i Muhtâr** *a.* (طريق احمد مختار) *tas.* Bütün tarikatlerin tuttuğu Hz. Muhammed'in yolu.

tarîk-i tedrîs *a.* (طريق تدريس) Eğitim ve öğretim yöntemi.

tarîkat *a.* (طريقت) [< *Ar.***tarîk**] (*ç. b.* **tarâ'ik**) **1.** *tas.* *"Yol, meslek, tarik."* anlamında olan bu söz, Allah'a ulaşmak amacıyla benimsenen ve tutulan yol, İlâhî yol için kullanılan tasavvufî terim. Bu yol, Müslüman halkın dinî inanç ve duygularını canlı tutmanın yanı sıra gayrimüslimle-

rin ihtidasına vesile olmak veya İslâmiyet'i yaymak amacıyla İslâm ordularıyla seferlere katılmak, fethedilen yerlere yerleşerek dinî inancın yayılmasını geliştirmek ve hızlandırmak gibi pek çok dinî, sosyal ve toplumsal hareketlerin oluşmasını sağlamıştır. Öte yanda tarikatlerin tarih boyunca İslâm coğrafyasında yüzlerce sayıya ulaştığı kaynaklarda zikredilmektedir. **2.** *tas.* Tasavvuf inancında Hz. Peygamber'in eylemleri ve işleri, sünnetleri için kullanılan terim.

§ *tam.* **tarîkat-i Muhammediyye** *a.* (طريقت محمّديّه) *tas.* İslâmî tarikatlerden 17. yüzyılda ortaya çıkan ve Hindistan merkezli olup dünyaya yayılan bir tarikat için kullanılan ad.

tarîkat-nâme *a.* (طريقت نامه) [< *Ar.* ***tarîkat*** + *F.* ***nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta şairlerin Allah'a ulaşmak arzusuyla tutulan yol konusunu şiirleştirdikleri eserlere verdikleri ad.

tarz *a.* (طرز) [*Ar.*] *bk.* **üslûp**

tasadduk *a.* (تصدّق) [*Ar.*] *bk.* **sadaka**

tasavvuf *a.* (تصوّف) [< *Ar.* ***sûf*** *ve* ***saffet***] **1.** İslâm'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan manevî ve derunî hayat tarzının ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve sünnet ile irtibatını, kulun Allah ve mâsivâ ile ilişkilerini, kalp ve nefis terbiyesini sağlamasını özünde barındıran inanç sistemi. **2.** Bu sistemi inceleyen ve bu çerçevede eserler veren bilim dalının ortak adı.

tasdîk *a.* (تصديق) [*Ar.*] Aklın iki şey arasında olumlu veya olumsuz manada hüküm ifade edecek ölçüde bağlantı kurması.

tasfiye *a.* (تصفيه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, nefsi kötülük ve günah kirinden temizlemek. Tasavvuf ehline göre, insan ruhu bu evrene tertemiz olarak gelmiş, ne yazık ki nefis hırkasını giyen insanoğlu o temizliği kaybedip dünya kirliliğine gömülmüştür. Şayet bu nefis kirliliğinden arınma sağlanırsa, ruhu ve kalbi örten perdeler aradan kalkar ve manevî dünyada ilâhî ve ezelî gerçekler kolay ve çabuk kavranır.

tashîf *a.* (تصحيف) [*Ar.*] Hadislerin metinlerinde veya isnaslarında geçen bazı kelime veya isimlerin yazımında yanlışlıkla noktalı harflerin noktasını düşürme veya noktasız harflere nokta koyma işlemi.

tashîh *a.* (تصحيح) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadisin sahih olduğunu ifade etme.

tâ sin *a.* (طس) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Neml suresi***" (27)nin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler; *bk.* **hurûf-ı mukatta'a**

tâ sin mim *a.* (طسم) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Şu'arâ suresi***" (26)nin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler; *bk.* **hurûf-ı mukatta'a**

tatavvu *a.* (تطوّع) [*Ar.*] Hanefî mezhebi inancına göre, farz ve vacip ibadetlerin dışında meşru görülen ibadet ve taatlar için kullanılan bir terim.

tatavvu namazı *a.* Nafile namaz derecesinde olan bir ibadet türü. Buharî, bu nafile namaz ibadetini kitabının "***Ebvâbu't-Tatavvu***'" bölümünde topladığı hadislere dayanarak incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 3, s. 1116-1128).

ta'tîl *a.* (تعطيل) [*Ar.*] Allah'ın zatını sıfatlarından soyutlama, O'nu dış dünyadan veya tabiattan uzak değerlendirme anlamında kelâm terimi.

tatlîk *a.* (تطليق) [*Ar.*] *fık.* Bir fıkıh terimi olarak boşama veya ayrılmayı ifade etmektedir.

tavâf *a.* (طواف) [*Ar.*] *fık.* İslâmî ibadetlerden "**hac**" (*bk.* bu madde) ın rükünleri arasında yer alan ve Kâbe'nin sol tarafından, "**Hacerü'l-esved**" (*bk.* bu madde) hizasından başlayarak dönülen ve aynı notada tamamlanan dönüş işlemine "**şavt**" (*bk.* bu madde) ve bu işlemin yedi defa tekrar edilmesine verilen ad ve terim. Bu ibadet de kendi içinde bazı adlandırmalara tabi tutulmuştur. 1. **Kudûm tavafı**: Mekke'ye geliş münasebetiyle yapılan tavaf. 2. **Ziyaret tavafı**: Hac ibadeti sırasında Arafat dönüşü Mina'da kalınan günlerde yapılan tavaf. 3. **Veda tavafı**: Hacıların ülkelerine dönmeden önce son olarak yaptıkları tavaf. 4. **Umre tavafı**: Umre niyetiyle başlayan ve son vakti için bir sınırlama olmayan tavaf. 5 **Tahiyyü'l-mescid tavafı**: Mescid-i Harâm'a girildiğinde orayı selâmlama niyetiyle yapılan tavaf. 6. **Tatavvu tavafı**: Hac ve umre dışında yapılan nafile tavaf. 7. **Adak tavafı**: Tavaf adayan kişinin yaptığı tavaf.

tavâf namazı *a.* Tavafın hangi türü olursa olsun, tavaf ibadetini eda ettikten sonra kılınan iki rekât namaz için kullanılan terim. Bu namaz, vacip olarak kabul edilmiş; ilk rekâtta "***Kâfirûn suresi***"nden, ikinci rekâtta "***İhlâs suresi***"nden okunması müstehap olarak gösterilmiştir.

tavâli *a.* (طوالع) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında bu terim, sufînin gönlünde marifet güneşinin doğuşunu ifade etmektedir.

Tâvûsiyye *a.* (طاووسيّه) [*Ar.*] *tas.* İran coğrafyasında ortaya çıkan ve Muhammed Kâzım İsfehânî (öl. 1293 / 1876) ye nipet edilen Şiî tasavvuf cemaati.

Tayfûriyye *a.* (طيفوريّه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf dünyasında, Bâyezıd-i

Bistâmî (öl. 234 / 848?) ye nispet edilen tasavvuf cereyanı.

Tayyâriyye *a.* (طيّاريّه) [*Ar.*] *tas.* Hz. Peygamber'in amcazadesi Ca'fer-i Tayyâr'a, bazı görüşlere göre Ca'fer es-Sâdık'a bağlılıklarını ifade eden ve içe doğan düşüncelere inanan aşırı Şi'î fırkası.

tayy-ı mekân *a.* (طىّ مكان) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, mesafenin kısalması biçiminde gerçekleşen keramet.

tayy-ı zamân *a.* (طىّ زمان) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, zamanın kısalması biçiminde gerçekleşen keramet.

tayyip *s.* (طيّب) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Güzel, temiz, helâl, bereketli."* olan bu terim, Allah'ın sıfatı olarak nitelenmiş; buna göre Allah'ın her sözü, fiili, işi, davranışı güzeldir, iyidir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de teklik ve çokluk biçimleriyle kırk altı ayette geçmektedir (M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "tyb" maddesi).

tazarru *a.* (تضرّع) [*Ar.*] *tas.* Allah'ın emirlerine itaat etme, O'na huşu içinde yalvarma ve yakarma.

ta'zîr *a.* (تعزير) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, kısas-diyet ve had cezaları dışında kalan ve kanun koyucunun takdirine bırakılmış olan cezalara verilen genel ad ve bunun için kullanılan terim.

ta'ziyye *a.* (تعزيّه) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin ile yakınlarının Kerbelâ'da şehit edilmesini konu alan temsilî gösteriler için Şiî imamiyyesi arasında kullanılan terim.

tazminât *a.* (تضمينات) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bir kimsenin hukuka ve akde aykırı davranarak başkalarına zarar verme ve bu zararı ödemeyi ifade eden terim.

te'addüd-i zevcât *a.* (تعدّد زوجات) [*Ar.*] *bk.* **çok evlilik**

te'âlâ *a.* (تعالى) [*Ar.*] *"Şan ve şerefi ile hükümranlığı yüce olsun."* anlamında Allah'a nispet edilen ululama. Bu söz, terim anlamıyla ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on dört ayette geçmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "teâlâ" maddesi).

te'âlâ ve tekaddes *a.* (تعالى و تقدّس) [*Ar.*] *"Allah yüceltsin ve takdis etsin."* anlamında ululama sözü, *bk.* **te'âlâ**

te'âruz *a.* (تعارض) [*Ar.*] **1.** *fık.* İslâm hukukunda deliller ile fıkıhta ispat vasıtalarının çelişmesi anlamında terim. **2.** Hadis biliminde, hadislerin zayıf olduğunu söyleme.

te'âvîz *a.* (تعاويز) [*Ar.*] Nazara ve kötülüklere karşı takılan "**muska**" (*bk.* bu madde) anlamında kelâm terimi.

tebâreke *a.* (تبارك) *bk.* **mübârek**

Tebâreke suresi *a.* (تبارك سورەسى) [< *Ar.* *"Sûretü't-Tebâreke"* (سورة التبارك)] *bk.* ***Mülk suresi***

Tebbet suresi *a.* (تبّت سورەسى) [< *Ar.* *"Sûretü't-Tebbet"* (سورة التبّت)] *bk.* ***Leheb suresi***

tebe' *a.* (تبع) [*Ar.* **tâbi** *ve* **tâbi'î***'nin ç. b.*] *bk.* **tâbi** *ve* **tâbi'î**

§ *tam.* **tebe'-i tâbi'în** *a.* (تابعين تبع) "**Tâbi'î**" (*bk.* bu madde) lerin arkasından gelen ve üçüncü kuşak olarak nitelenen kimseler. Bunlar da öncekiler gibi Hz. Peygamber'in övgüsüne nail olmuşlardır.

teberrî *a.* (تبرّى) [*Ar.*] İmamiyye Şi'asının devlet başkanlığı veya siyasî hâkimiyet konusunda kendileri gibi düşünmeyen ya da hareket etmeyen kişi veya cemaatler için kullandığı terim.

teberru *a.* (تبرّع) [*Ar.*] *fık.* Bir kimseye veya kuruma iyilik ve ibadet maksadıyla bir kimsenin kendi mal veya menfaatlerini ileriye dönük ve karşılıksız olarak hibe etmesi anlamında fıkıh terimi.

tebettül *a.* (تبتّل) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, sufînin dünya işlerinden yüz çevirip manevî dünyaya kapanması ve bütünüyle Allah'a yönelmesi durumu.

tebe'ü't-tâbi'în *a.* (تبع التّابعين) [*Ar.*] Hadis biliminde, gerek hadis rivayetinde, gerekse sonraki nesillere İslâm'ın iyi anlatılarak öğretilmesinde büyük emeği geçen "**tâbi'î** ve **tâbi'în**" (*bk.* bu madde) i Müslüman olarak kabul eden ve Müslüman olarak ölen üçüncü nesil için kullanılan terim.

teblîğ *a.* (تبليغ) [*Ar.*] *fık.* **1.** Peygamberlerde bulunması gereken kutsal sıfatlardan biri olup vahiy yoluyla Allah'tan gelen ilâhî hükümleri hiçbir biçimde gizlemeden, eksiltmeden ve kısaltmadan insanlara ulaştırma, onlara öğüt verme ve gerçekleri anlatma. **2.** Kalabalık mekânlarda veya büyük camilerde imamın tekbir ve zikirlerinin müezzin ya da bir başka kimse tarafından cemaate duyurulması işi anlamında kullanılan fıkıh terimi.

tebrîk *a.* (تبريك) [*Ar.*] Bir kimseye elde ettiği maddî ve manevî başarı ve nimetlerden dolayı, *"Allah hayırlı uğurlu kılsın, mübarek olsun."* diyerek mutluluğunu dile getirme işi için kullanılan terim.

tebşîr *a.* (تبشير) [*Ar.*] (*ç. b.* **tebşîrât**) İlâhî emirlere uyanları iyi bir sonucun beklediğini haber verme, böyle bir konuyu müjdeleme anlamında kelâm terimi.

tebşîrât *a.* (تبشيرات) [*Ar.* **tebşîr***'in ç. b.*] *bk.* **tebşîr**

tebyîn *a.* (تبيين) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de dile getirilen ve Hz. Muhammed'e Allah'ın emirleri-

ni ve ilâhî hükümleri insanlara açıklama, iletme ve beyan etme görevinin verildiğini ifade eden terim.

tecâveze Allahu an seyyi'âtihi *a.* (تجاوز الله ان سيّاته) [*Ar.*] Allah onun kusurlarını ve kötülüklerini affetsin.

tecdîd *a.* (تجديد) [*Ar.*] İslâm düşünce dünyasında, din ile dünya işleri, yani din ile hayat arasındaki bağı canlı ve güçlü tutma hareketi ya da durumu.

§ *tam.* **tecdîd-i îmân** *a.* (ايمان تجديد) Sürekli olarak *"**kelime-i tevhîd**"* (*bk.* bu madde) i söyleyerek imanın esaslarının yenilenmesi, tazelenmesi ve tekrar edilmesi anlamında terim.

tecellî *a.* (تجلى) [< *Ar.***celâ** *ve* **celv**] (*ç. b.* **tecelliyât**) *"Görünme, zahir olma."* anlamında bu sözün tasavvuf inancında Allah'ın varlığının ve İlâhî sırrın varlıklar üzerinde çeşitli konumlarda görünmesi ve sufînin keşif yoluyla bu görünüme manevî dünyasında algılaması olarak ifade edilen bir terim.

§ *tam.* **tecellî-i âsâr** *a.* (اثار تجلى) (*eserlerin tecellîsi*) *tas.* Maddî âlem, bu dünya.

tecellî-i ef'âl *a.* (تجلى افعال) (*eserlerin veya eylemlerin tecellîsi*) *tas.* Allah'ın fiillerinden birinin kulun kalbine doğması.

tecellî-i esmâ *a.* (تجلى اسما) (*isimlerin tecellîsi*) *tas.* Allah'ın adlarından birinin kulun kalbine doğması.

tecellî-i rahîmî *a.* (رحيمى تجلى) (*Rahim olan Allah'ın tecellîsi*) *tas.* Allah'ın kullarına verdiği olgunluk.

tecellî-i rahmânî *a.* (رحمانى تجلى) (*Allah'a özgü tecellî*) *tas.* Allah'ın varlıklara bahşettiği tecellî.

tecellî-i sıfât *a.* (تجلى صفات) (*sıfatların tecellîsi*) *tas.* Allah'ın sıfatlarından birinin kulun kalbine doğması.

tecellî-i sıfâtî *a.* (تجلى صفاتى) (*sıfata özgü tecellî*) *tas.* Allah'ın sıfatıyla ilgili tecellî.

tecellî-i şühûdî *a.* (شهودى تجلى) (*gözle görünen tecellî*) *tas.* Allah'ın yarattı kâinatın ortaya çıkışı.

tecellî-i zâtî *a.* (تجلىذاتى) (*zata özgü tecellî*) *tas.* Allah'ın zatının perdeler ardından tecellîsi.

tecessüs *a.* (تجسّس) [*Ar.*] İslâm düşünce dünyasında, bir kimsenin öğrenilmesini istemediği özel durumunu merak etme, araştırıp soruşturma anlamında bir ahlâk terimi.

techîz *a.* (تجهيز) [*Ar.*] İslâmî inanca göre, ölen bir kimsenin yıkanmasından kabre defnedilmesine kadar yapılması gereken dinî vecibelerin tamamı için kullanılan terim. Bu tanıma göre, ölünün yıkanması "**gasil**" (*bk.* bu madde), kefenlenmesi "**tekfîn**" (*bk.* bu madde), tabuta konulup musallaya ve cenaze namazı kılındıktan sonra mezarlığa taşınması "**teşyî**" (*bk.* bu madde), kabre konulması "**defin**" (*bk.* bu madde), "**techîz**"in özünde yapılması gerekenler olarak değerlendirilmek gerekir.

tecrîd *a.* (تجريد) [*Ar.*] **1.** *tas.* Tasavvuf inancında, sufînin dış dünya ile ilişkisini keserek kendini her şeyden soyutlaması. **2.** Bir eserin belli ölçüler çerçevesinde kısaltılması işlemi ve bu tarz eserlerin bütünü için kullanılan ad.

tecvîd *a.* (تجويد) [*Ar.*] **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kurallarına göre okunmasını konu alan bilim dalı ve bu konuda yapılan çalışmalar ile eserler için kullanılan ortak terim. **2.** Hadis biliminde, bir hadisi sağlıklı bir senedle rivayet etmek, ilk dönem hadislerindeki zayıf ve sağlıksız ravîleri ayıklayarak senedi adalet ve zabt sıfatlarını taşıyan (sika) ravîlerden oluşmuş gibi göstermek.

tedbîr *a.* (تدبير) [*Ar.*] **1.** "*Bir olayın ve durumun sonunu düşünerek önlem alma.*" anlamında olan bu söz, başka kelime ve terkiplerle bir araya gelerek yeni terimler oluşturur. **2.** *fık.* İslâm hukukunda, bir kimsenin kölesini, kendi ölümü neticesinde azat etmesi.

§ *tam.* **tedbîrü'l-medîne** *a.* (تدبير المدينه) İslâmî ahlâk kitaplarında ülke yönetimi ve siyaset ahlâkını konu alan bölümler.

tedbîrü'l-menzil *a.* (تدبير المنزل) İslâmî ahlâk kitaplarında ev idaresini ve aile ahlâkını konu alan bölümler.

tedebbür *a.* (تدبر) [*Ar.*] Bir işin başında, konunun sonucunu düşünerek, hesabını kitabını yaparak hareket etme.

tedlîs *a.* (تدليس) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin hocasından duymadığı veya öğrenmediği bir hadisi ondan duymuş gibi göstermesi; *bk.* **müdelles hadis**

tedrîc *a.* (تدريج) [*Ar.*] "*Şer'î hükümlerin aşamalı olarak uygulamaya konulması.*" anlamında fıkıh terimi.

tedvîn *a.* (تدوين) [*Ar.*] Hadis biliminde, ezberlenen veya önceden bir kenara kaydedilen hadisleri sonradan toplama ve yazma.

§ *tam.* **tedvînü'l-hadîs** *a.* (تدوين الحديث) Dağınık durum-

larda bulunan hadislerin bir araya getirilmesi işi.

tedvîr *a.* (تدوير) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in tilâvet usullerinden olup normal hız çerçevesinde okumayı ifade eden terim.

tefekkür *a.* (تفكّر) [*Ar.*] **1.** Bir iş veya konu hakkında en ince ayrıntısına varıncaya kadar iyi irdeleme, etraflıca düşünme ve fikir jimnastiği yapma. **2.** Felsefî konulara dalma.

teferrüd *a.* (تفرّد) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin rivayet ettiği hadis ile tek kalması, başkasınca desteklenmemesi durumu. Bu tür hadisler "**garîb**" (*bk.* bu madde) sayılmıştır.

tefrîd *a.* (تفريد) [*Ar.*] *tas.* Hiçbir dünya hâlinin sufîyi etki altına almaması, onun nefsî arzulardan sıyrılıp Allah'a yönelmesi.

tefrîk *a.* (تفريق) [*Ar.*] **1.** İki varlık veya değer arasındaki farkı belirtme. **2.** *fık.* İslâm hukukunda, hâkim kararıyla evliliğe son verme.

tefrîka *a.* (تفريقه) [*Ar.*] **1.** *"Dinî, fikrî veya siyasî birliğin parçalanması, araya nifak sokulması."* anlamında kullanılan dinî terim. **2.** *tas.* Tasavvuf yolunda, sufînin cem hâlinden uzaklaşıp Hak ile halkı birbirinden iyiden iyiye farklı varlıklar olarak değerlendirmesi anlamında terim.

tefrît *a.* (تفريط) [*Ar.*] Toplum içinde ahlâkî davranışlarda ılımlı hâlin altında bulunan sapmalar; "**ifrât**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

tefsîr *a.* (تفسير) [*Ar.*] **1.** İslâmî bilimlerde, ***Kur'ân-ı Kerîm*** ayetlerini açıklamayı ve yorumlamayı ifade eden terim. **2.** Bu konularda yapılan çalışmaların ve ortaya çıkan eserlerin ortak adı.

tefvît *a.* (تفويت) [*Ar.*] *fık.* Namaz ve benzeri ibadetleri zamanında yapmayıp geciktirme durumu.

tefvîz (I) *a.* (تفويض) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bireyin kendine özgü hukukî bir hakkı başkasının kullanmasına izin vermesi.

§ *tam.* **tefvîz-i âmm** *a.* (تفويض عام) *fık.* Genel yetki devri.

tefvîz-i mukayyed *a.* (تفويض مقيّد) *fık.* Sınırlı yetki devri.

tefvîz-i talâk *a.* (تفويض طلاق) *fık.* İslâm hukukunda kocanın boşanma yetkisini karısına havale etmesi anlamında terim.

tefvîzü'l-bud' *a.* (تفويض البدع) *fık.* Bir kimsenin velâyeti altında bulunan bir kızı, bir kimseye mehir almaksızın evlendirmesi.

tefvîzü'l-mehr *a.* (تفويض المهر) *fık.* Bir kimsenin bir kadınla onun velisinin belirleyeceği bir mehir karşılığında evlenmesi.

tefvîz (II) *a.* (تفويض) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, kulun bütün işlerinde Allah'ı kendisine mutlak vekil kılması ve bütünüyle Allah'a sığınması.

tefvîz (III) *a.* (تفويض) [*Ar.*] Şi'â fırkaları içerisinde aşırı inançlar ve davranışlar sergileyen bazı grupların, kâinatın yaratılışının ve yönetilmesinin veya kıyamet gününde insanları yargılama işinin Hz. Muhammed ile Hz. Ali ve imamlar vasıtasıyla yapılacağı düşüncesini savunması.

Tegâbün suresi *a.* (تغابن سوره سى) [< *Ar. "Sûretü't-Tegâbün"* (سورة التغابن)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in altmış dördüncü, iniş sırasına göre yüz sekizinci suresi olup "***Tahrîm suresi***" (66)nden sonra ve "***Saf suresi***" (61)nden önce Medine döneminde nazil olmuştur ve on sekiz ayetten meydana gelmektedir. Adını dokuzuncu ayette geçmekte olan "**tegâbün**" (*aldanmak / aldatmak*) sözünden alır. Surenin özünde, Allah'ın varlığını ve peygamberleri vasıtasıyla kendisine bağlanılması ifade edildikten sonra, ahret inancı anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in "***Tegâbün suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4881-4882.

tehaddî *a.* (تحدّى) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bir benzerinin yapılamayacağını ifade eden "**i'câzü'l-Kur'ân**" (*bk.* bu madde) niteliğinde bir terim.

tehârüc *a.* (تخارج) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, varisler arasından bir veya birkaç kişinin diğer mirasçılarla belli bir bedel karşılığında anlaşarak mirastan çekilme durumu.

teheccüd *a.* (تهجّد) [*Ar.*] İslâm inancına göre, yatsı namazından sonra fecre kadar geçen süre içinde müminin uykudan kalkarak namaz veya nafile namaz kılmasını ifade eden terim, gece namazı. Bu namazın iki ilâ sekiz rekât arasında kılınabileceği, her iki rekâtta bir selâm vermenin efdal olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Özellikle ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***İsrâ suresi***" (17)nin 79. ayeti ile "***Secde suresi***" (32)nin 16. ayetinde bu namazın fazileti üzerinde durulmaktadır. Buharî, teheccüd namazını kitabının "***Kitâbu't-Teheccüd***" bölümünde topladığı hadislere dayanarak incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 3, s. 1078-1115).

teheccüd namazı *a. bk.* **teheccüd**

tehlîl *a.* (تهليل) [*Ar.*] *tas.* "**Kelime-i tevhîd**" (*bk.* bu madde) i okuyarak hem kalp ile hem de dil ile zikir yapma.

tehzîb *a.* (تهذيب) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir kitabın eksik yerlerini tamamlama, eksikliklerini gi-

derme ve metnini yeniden düzenleme.

tekâfü *a.* (تكافؤ) [*Ar.*] Münazara ortamında veya sanatında bütün delillerin eşit olması ve hiçbir görüşün ötekini geçersiz kılmaması durumu.

§ *tam.* **tekâfü'ü'l-edille** *a.* (تكافؤالادلّه) Tartışmalı konularda ileri sürülen delillerin eşit düzeyde olması anlamında kelâm terimi.

tekâlîf *a.* (تكاليف) [*Ar.*] *fık.* Vergiler anlamında bir fıkıh terimi.

§ *tam.* **tekâlîf-i bi'l-vâsıta** *a.* (تكاليف بالواسطه) *fık.* Mazruat, hayvanat, gümrük, damga, müskirat, saydiyye ve benzeri vergileri.

tekâlîf-i bilâ-vâsıta *a.* (تكاليف بلا واسطه) *fık.* Emlâk, arazi, patent gibi halktan alınan vergiler.

tekâlîf-i maktû'a *a.* (تكاليف مقطوعه) *fık.* Önceden belirlenmiş ve düzenli olarak halktan toplanan vergi.

tekâlîf-i mütezâyide *a.* (تكاليف متزايده) *fık.* Gelirlerin artması oranına göre belirlenen vergi.

tekâlîf-i örfiyye *a.* (تكاليف عرفيّه) *fık.* Örfî vergiler.

tekâlîf-i şâkka *a.* (تكاليف شاقّه) *fık.* Şerî cevaz bulunmayan ve tekâlîf usullerine de aykırı olan vergiler.

tekâlîf-i şer'iyye *a.* (تكاليف شرعيّه) *fık.* İbadet, zekât, haraç, cizye gibi dinin emrettiği vergiler.

tekâmül nazariyesi *a.* Evrende var olan canlı veya cansız her şeyin zaman içinde oluşan dönüşme ve gelişme düzenine bağlı olarak kendisini yenilemesi nazariyesi, "**nazariyyetü'l-tatavvur**".

Tekâsür suresi *a.* (تكاثر سوره سى) [< *Ar.* *"Sûretü't-tekâsür"* (سورة التكاثر)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in yüz ikinci, iniş sırasına göre on altıncı suresi olup "***Kevser suresi***" (108)nden sonra ve "***Mâ'ûn suresi***" (107)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve sekiz ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette geçen "**tekâsür**" (nüfus yuğunluğu, servet ve şerefle övünme) sözünden almıştır. Bazı kaynaklar, söz gelişi Buhârî ve Tirmizî bu sureyi ilk ayetin ilk kelimesinden dolayı "***el-hâkümü suresi***" olarak adlandırırken kimi sahabe de "***el-Makbüre / el-Makbere***" olarak anmışlardır. Surenin özünde, dünyanın geçeciliği, insanlardan kıyamet gününde dünya hayatından sorumlu tutulacağı anlatılmaktadır.

tekaşşuf *a.* (تقشّف) [*Ar.*] *tas.* Riyazet, çile doldurmak gibi dünya işlerinden el çekerek hayat sürmek.

tekbîr *a.* (تكبير) [*Ar.*] Müslümanların, Allah'ın en ulu ve yüce varlık olduğunu vurgulayan "**Allahü ekber**" (*bk.* bu madde) cümlesini söyleme. Allah'ı ululama için söylenen bu söz başta namaz olmak üzere pek çok İslâmî ibadetin temel kaidesi ve tamamlayıcısı niteliğinde ifade edilmektedir.

tekfîn *a.* (تكفين) [*Ar.*] İslâmî inanca göre, ölünün yıkandıktan sonra dinî usullere uygun olarak kefenlenmesini ifade eden terim. Bununla birlikte savaşta şehit düşen müminler yıkanmadan elbiseleri ile birlikte defnedilir.

tekfîr *a.* (تكفير) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in vahiy yoluyla insanlara bildirdiği dinin temel esaslarının doğruluğunu inkâr eden bir kimsenin kâfirliğine onay verme veya kâfir ilân etme anlamında bir kelâm terimi.

tekke *a.* İslâmî gelenek içinde, belli bir merkezde bir şeyhin yönetiminde ve disiplini çerçevesinde tasavvuf eğitimi veren kurumlar için kullanılan terim, "**dergâh, âsitâne**" (*bk.* bu maddeler).

teklîf *a.* (تكليف) [*Ar.*] Allah'ın bir kulunu, bir işi veya davranışı yapıp yapmama konusunda yükümlü tutması anlamında terim.

§ *tam.* **teklîf-i mâ lâ yutâk** *a.* (تكليف مالايطاق) İslâmî inançta yapılması mükâfat, yapılmaması ise cezayı gerektirecek bir işin imtihan amacıyla bir kimseye yüklenmesi konusu.

tekrârü'l-*Kur'ân* *a.* (تكرار القرآن) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in bir ayetinin, bir kelimesinin veya bir suresinin tekrar tekrar okunması işi.

tekvîn *a.* (تكوين) [*Ar.*] "**Mâtürîdî**" (*bk.* bu madde) kelâm bilginleri tarafından Allah'a nipet edilen ve "***yaratma kudreti***"ni ifade eden sübutî sıfatlardan biri için kullanılan terim. Bu sıfat, bilim, irade ve kudret sıfatlarından farklı olup daha çok kudret ve irade gibi mümkün olabilen güçlerle ilgilidir.

Tekvîn *a.* (تكوين) [*Ar.*] Eski Ahid veya "**Ahd-i atîk**" (*bk.* bu madde) in ilk kitabı.

Tekvîr suresi *a.* (تكوير سورهسى) [< *Ar.* "*Sûretü't-tekvîr*" (سورة التكوير)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in seksen birinci, iniş sırasına göre yedinci suresi olup "***Tebbet suresi***" (111)nden sonra ve "***A'lâ suresi***" (87)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yirmi dokuz ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette geçen "**küvviret**" (*ışığın söndürülmesi*) sözünden almaktadır; Buhârî **ve** Tirmizî bu sureyi "**İze'ş-şemsi küvvirat**" olarak anarken **bazı** kaynaklar sadece "**Küvvirat**"

olarak adlandırmaktadır. Surenin özünde, kıyametin kopması ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'in vahiy ürünü olduğu üzerinde durulmaktadır.

tekzîb *a.* (تكذيب) [<*Ar.* **kizb**] Dinî gerçekleri yalanlama anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen bir terim. ***Kur'ân***'da "**kizb**" kökünden türeyen sözlerin 280 ayette geçmekte olduğu bilinmektedir (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "kzb" maddesi).

telbiye *a.* (تلبية) [*Ar.*] Hac veya umre ibadeti sırasında, ihrama giren kimselerin "**lebbeyk**" sözü ile başlayan zikir cümleleri. Bu cümleler şöyle: "***Lebbeyk Allahümme lebbeyk lebbeyk lâ-şerîke leke lebbeyk inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk lâ-şerîke lek***" (*Allahım! davetine sözüm ve özümle tekraren icabet ettim, emrine itaat ettim. Allah'ım! Senin davetine icabet boynumun borcudur. Senin eşin, benzerin ve ortağın yoktur. Allahım! Bütüm varlığımla sana yöneldim, hamd senin, nimet senin, mülk senin. Senin eşin, benzerin ve ortağın yoktur.*)

telfîk (I) *a.* (تلفيق) [*Ar.*] *fık.* İslâm fıkhı çerçevesindeki bir hükmü farklı mezheplerden seçilen hükümler ile karşılaştırarak yeni bir hüküm oluşturma.

telfîk (II) *a.* (تلفيق) [*Ar.*] Hadis biliminde, iki veya daha çok hadisi birleştirerek onlardan tek hadis çıkarma yöntemi.

telhîs *a.* (تلخيص) [*Ar.*] Hadis biliminde, anlamında herhangi bir eksiklik yaratmadan bir hadisin metninin özetlenmesi.

tel'îf *a.* (تأليف) [*Ar.*] Hadis biliminde, aralarında uyumsuzluk gösteren hadisleri ele alarak onları yeniden düzenleme.

telkîn (I) *a.* (تلقين) [*Ar.*] **1.** *fık.* İslâm inancına göre, ölüm döşeğinde olan bir mümine "**kelime-i şehâdet**" (*bk.* bu madde)i okutma; ölüyü defnettikten hemen sonra ise mezarı başında yüksek sesle imânın esaslarını hatırlatma. **2.** *tas.* Tasavvufta şeyhin müride sunduğu manevî öğütler.

telkîn (II) *a.* (تلقين) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin gaflet yüzünden güvenilirliğini yitirmesi ve bundan dolayı oluşan zabt kusuru.

telvîn *a.* (تلوين) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, Allah'ın tecellilerinin farklılık arz etmesi nedeniyle sufînin durumunun sürekli değişmesi.

temellük kaydı *a.* El yazması eserlerde, bazen yazmanın ilk sayfalarında, bazen de sonunda bulunan ve kitabın kime ait olduğunu belirten not veya imzalı yazı.

temennâ *a.* (تمنّا / تمنّى) [*Ar.*] Bir yere girince bir şey dileme veya

isteme amacıyla eli başa götürerek selâmlama, selâm verme.

temennî *a.* (تمنّى) [*Ar.*] Mümkün olmayan ya da elde edilemeyen, ancak olması çok arzu edilen bir şeyi isteme veya dileme. Bunun ricadan farkını müfessirler, şöyle yorumlamışlardır: *"Rica, mümkün olan şeyi dileme; temenni, mümkün olanı da mümkün olmasının uzak ihtimal dahilinde olanını da dileme ve isteme"* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 15, s. 7080). Hz. Peygamber'in "**temennî**" konusundaki öğütlerinin Buharî, kitabının *"**Kitâbu't-Temennî**"* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 15, s. 7080-7096) bölümünde toplamıştır.

temettu *a.* (تمتّع) [*Ar.*] Bir hac mevsimi içinde hac ve umre ibadeti için ayrı ayrı ihrama girme.

temettu haccı *a. bk.* **temettu**

temkîn *a.* (تمكين) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, sufînin ulaştığı makamdaki sürekliliği ifade eden terim.

temkîn vakti *a.* Güneşin doğuş ile batış vakti yanında namaz vakitlerinin hesaplanmasında vakitlere eklenen veya çıkarılan zaman.

temlîk *a.* (تمليك) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, mülkiyet devrini ifade eden hukukî işlem için kullanılan terim. Bu kavram, "**ivazlı temlik**" ve "**ivazsız temlik**" olarak iki şekilde nitelenmektedir. "**ivazlı temlik**", belli bir bedel karşılığı verilen maldır; "**ivazsız temlik**" ise zekât, sadaka, hibe gibi karşılıksız verilen para veya maldır.

temlîk-nâme *a.* (تمليكنامه) [*Ar.*] İslâm devletlerinde, ileri düzeyde devlete hizmet eden kimselere hükümdar tarafından mülk olarak verilen yerlerin belgesi.

temyîz *a.* (تمييز) [*Ar.*] *fık.* İslâm düşüncesinde, insanın söz ve davranışlarının sebep ve sonuçlarını idrak edebilme ve buna göre iradesini kullanabilme anlamında fıkıh terimi.

tenâsüh *a.* (تناسخ) [*Ar.*] İnsan şahsiyetinin önemli unsurlarından olan manevî gücün bu dünyadan göçtükten sonra bir başka bedene geçmesi olarak tanımlanan ruhiyat terimi.

tencîm *a.* (تنجيم) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla parça parça indirilmesini ifade eden terim.

teneşîr *a.* (تنشير) [< *F.* ***ten*** + ***şûy***] Cenazenin üzerinde yıkandığı masa biçiminde tahta kerevet veya salacak.

tenezzül *a.* (تنزّل) [*Ar.*] *tas.* *"Oluşum, kâinatın yaratılış evresi."* anlamında tasavvuf terimi.

§ *tam.* **tenezzül-i ilâhî** *a.* (تنزّل الهى) (*İlâhî oluşum.*) Evrenin yaratılış sırası için kul-

lanılan tasavvufî terim. Bu sıra beş aşamadan oluşmaktadır: 1. **"a'yân-ı sâbite"** (*bk.* bu madde) denilen ve bütün yaratıklardan önce oluşan âlem. 2. **"âlem-i ceberût"** (*bk.* bu madde) denilen ruhlar âlemi. 3. **"âlem-i melekût"** (*bk.* bu madde) denilen melekler âlemi. 4. **"âlem-i misâl"** (*bk.* bu madde) denilen ve insanoğlunun yaratıldığı âlem. 5. **"âlem-i şehâdet"** (*bk.* bu madde) denilen ve dış dünyayı ifade eden âlem. Bunların neticesinde de **"ekmel-i mahlûkāt"** (*bk.* bu madde) diye vasıflandırılan insan yaratılmıştır.

tenezzül-i sıfat *a.* (تنزّل صفت) İnsanda zuhur eden Hakk'ın sıfatı.

tenezzül-i vücûd *a.* (تنزّل وجود) İnsanda zuhur eden Hakk'ın isimleri.

tenkîhu'l-menât *a.* (تنقيح المنات) [*Ar.*] *fık.* Mukayese yönteminde illet belirleme yollarından biri olup hüküm vermek için illet olamaya elverişli bir vasfı, hükümle ilgili olan fakat illetli bulunmayan başka vasıflar arasından seçip çıkarmak anlamında kelâm terimi.

tenkîs *a.* (تنكيس) [*Ar.*] *fık.* *"Azaltma, eksiltme."* anlamında olup borçların kanunî veya makul hadlere indirilmesi.

§ *tam.* **tenkîsu'l-*Kur'ân*** *a.* (تنكيس القرآن) *fık.* ***Kur'ân-ı Kerîm***'i tersinden okumak, yani "***Nâs suresi***" (114)nden başlayarak başa doğru okuyarak gelmek anlamında terim.

tenkîsu'l-vudû' *a.* (تنكيس الوضوء) Abdesti tersinden almak, yani önce ayaklardan başlayarak geriye doğru yıkanmak.

tenzîh *a.* (تنزيه) [*Ar.*] Allah'ı insanî vasıflardan uzak tutma.

§ *tam.* **tenzîhü'l-enbiyâ** *a.* (تنزيه الانبياء) Peygamberlerin günah işlemekten korunmuş olduklarını ifade eden kelâm terimi.

tenzîhen mekrûh *a.* Yapılmaması, yapılmasından daha iyi olan iş ve davranışlar. Bu tür fiil ve davranışları yapmak ceza veya kınama gerektirmemektedir. Söz gelişi, cemaat içinde soğan veya sarımsak yemiş olarak bulunmak, ikindi namazından kerahat vaktine kadar olan süre içinde nafile namaz kılmak din bilginlerince bu davranışlardan olarak gösterilmiştir.

tenzîhî ve selbî sıfatlar *a.* *bk.* **selbî ve tenzîhî sıfatlar**

teoloji *a.* Tanrı bilimi, **"ilâhiyât"** (*bk.* bu madde).

terâvîh *a.* (تراويح) [*Ar.*] Ramazan ayına özgü olmak üzere yatsı namazından sonra kılınan namz. Hz. Peygamber, bu namazı özellikle kıldığı için ve *"Ramazan ayını inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek kılan kimsenin geçmiş günahları bağışlanır."* (Buhârî, "Selâtü't-Terâvîh", 1; Müslim, "Selâtü'l-Müsâfirîn", 173) hadisinden hareketle teravih namazı, erkek olsun kadın olsun her Müslüman için sünnet olarak benimsenmiştir. Bu namazın sayısı konusunda da çeşitli rivayetler vardır. Hanefi, Şafi ve Hanbeli fakihleri bunun yirmi rekât olması gerektiği konusunda görüş birliği içinde olmuşlardır.

terâvih namazı *a. bk.* **terâvîh**

terceme *a.* (ترجمه) [*Ar.*] Hadis biliminde, bölüm başlığı, biyografi, sened gibi anlamlarda kullanılan bir terim.

tercî *a.* (ترجيع) [*Ar.*] Cami ibadeti sırasında müezzinin şehadet cümlelerini önce yakınında bulunanların duyabileceği tarzda alçak sesle, sonra bütün cemaatin duyabileceği tarzda yüksek sesle okuması.

tercîh *a.* (ترجيح) [*Ar.*] **1.** *fık.* Fıkıh usulünde ispat vasıtalarından birini ötekine üstün tutmak anlamında bir terim. **2.** Hadis biliminde, aralarında zıtlık görünen iki hadisten birini ötekine üstün tutmak.

tercîh bilâ müreccih *a.* Başkalarından üstün oluşunu haklı göstermek durumu söz konusu değilken aynı değeri ifade eden iki şeyden birinin ötekine üstün olduğu hükmünü içeren kelâm terimi.

tercüme *a.* (ترجمه) [*Ar.*] *bk.* **terceme**

tereke *a.* (تركه) [< *Ar.* ***terike***] Ölen bir kimsenin geride bırakmış olduğu ve mirasçılar arasında bölüşüme konu olan para ve mal karşılığı olarak kullanılan terim.

terike *a.* (تركه) [*Ar.*] *bk.* **tereke**

terk *a.* (ترك) [*Ar.*] Hadis biliminde, aralarındaki zıtlık bakımından çözüm bulunamayan hadislere itibar edilmemesi ve onlarla amel edilmemesi veya bunların "**metrûk**" (*bk.* bu madde) kabul edilmesi konusunu ifade eden terim.

tertîl *a.* (ترتيل) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in emir ve yasaklarını, teşvik ve uyarılarını hayata geçirmek biçimiyle Allah'ın kitabına uymak anlamında terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Furkan suresi***" (25)nin otuz ikinci ve "***Müzemmil suresi***" (73)nin dördüncü ayetinde geçmektedir.

terviye *a.* (ترويه) [*Ar.*] Hac menasikinin, yani hac ve umre

sırasında yapılan ibadetlerin başlangıç vakti olan zihicce ayının sekizinci günü. Hac veya umre ibadeti için Mekke'ye giden müminler, bu gün sabah namazını orada kılıp güneş doğduktan sonra Mina'ya gitmek, geceyi orada geçirmek, arefe günü güneş doğana kadar orada kalmak ve yine burada günün beş vakit namazını kılmak sünnet olarak kabul edilmiştir.

terviye günü *a. bk.* **tevriye**

tesâhül *a.* (تساهل) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin rivayette işin kolayına kaçması durumu.

tesâkut *a.* (تساقط) [*Ar.*] *bk.* **terk**

tesbîh (I) *a.* (تسبيح) [*Ar.*] Allah'ı uluğuyla ve yüceliğiyle bağdaşmayan her türlü eksiklik ve noksanlıktan tenzih etmeyi ifade eden bu terim, aynı zamanda müminlerin bunu sözleri ve davranışlarıyla belirtme anlamında da kullanılmaktadır; eşanlamlısı **"sübhanellah"** (*bk.* bu madde) tır.

tesbîh (II) *a.* (تسبيح) [*Ar.*] Allah'ın ululuğunu ve yüceliğini zikir ile tekrar ederken bunun sayısını belirlemek amacıyla ipe dizilen sayısı belirlenmiş boncuklardan oluşan ibadet vasıtası için kullanılan terim. Bu boncukların sayısı, 33, 99, 500, 1000, 5000 olarak düzenlenmektedir ve genellikle de 99'luklar mescid, cami ve evlerde, 1000 ve 5000'likler de tekkelerde kullanılagelmiştir.

tesbih namazı *a.* Dört rekât olarak kılınan ve her rekâtında yetmiş beş defa *"Sübhânellahi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhü vallahü ekber."* sözünün tekrar edilmesi dolayısıyla nafile namaz için kullanılan terim. Burada her dört rekâtta tekrar edilen ve **"tesbîh"** (*bk.* bu madde) in eşanlamlısı olan **"sübhanellah"**'ın çokça zikredilmesi, bu namaza Türkçede **"tesbih namazı"** adının verilmesi uygun bulunmuştur.

tesbît *a.* (تثبيت) [*Ar.*] Hadis biliminde, sünnet ve hadislerin sözlü veya yazılı olarak toplanması ve koruma altına alınması.

tesebbüt *a.* (تثبت) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir ravînin bir hadisi rivayeti, sabit oluncaya kadar beklemesi, iyi araştırması ve düşünmesi, teenni ile davranıp kalbine güven geldikten sonra hadisi nakletmeye özen göstermesi işi.

teselsül *a.* (تسلسل) [*Ar.*] Evrende oluşum süreci içinde, nesne ve olayların varlığının ezelden beri birbirlerinin varlığına sebep teşkil ettiğini ifade eden kelâm terimi.

tesettür *a.* (تستّر) [*Ar.*] Dinen belirlenmiş olan ve insanın fıtrî, tabiî, örfî ve dinî geleneklerine

bağlı olarak vücudunun belli yerlerini örtmesi işi veya eylemi. Bu konuda en etraflı ve açık buyruk ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Ahzâb suresi***" (33 / 59) ile "***Nur suresi***" (24 / 59)nde ifade edilmiştir.

teslîm *a.* (تسليم) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, sufînin Allah'ın bütün tecellilerini gönül rızasıyla kabul etmesi.

teslîs *a.* (تثليث) [*Ar.*] Hristiyan inancının temelini oluşturan ve Milâttan sonra 3. vė 4. yüzyıllarda şekillenen üçlü inanç anlayışı (*bk.* **akānim-i selâse**). Bu üçlü inanç ve kutsal değer: Allah Teâlâ'dan ibaret olan "**eb**" veya "**zât**" (*baba*), İsa'dan ibaret olan **ibn** (*oğul*) ve **Ruhu'l-Kudüs** (Meryem'den ibaret bulunan "**hayat**"). Hristiyan geleneğinde bile tartışmalı olan bu inanç, gerek ***Kur'ân-ı Kerîm***'de gerek daha sonraları yazılan reddiye kitaplarında "*Allah'ın mutlak bir oluşu ve tekliği.*" anlamında ve inancında İslâm "**tevhîd**" akidesine aykırı ve ters bir yapıda değerlendirilmiş ve Hristiyanlık inancına en büyük eleştiri başta ***Kur'ân-ı Kerîm***'de olmak üzere pek çok din bilginleri tarafından kaleme alınan yüzlerce eserlerde ifade edilmiştir. Özellilkle ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Nisâ suresi***" (4 / 171) ve "***Mâ'ide suresi***" (5 / 73) inde Allah'ın üç olduğu inancının terk edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. "***Mâ'ide suresi***" (5 / 17 ve 72) inde Allah'ın peygamber İsa ile özdeşleştirilmesinin yanlış olduğu dile getirilmiştir. Yine "***Mâ'ide suresi***" (5 / 116)inde Allah'ın yanında İsa'ya ve onun annesi Meryem'e ilâhlık yakıştırması yapılmasının; özellikle de "***Tevbe suresi***" (5 / 73)inde İsa'nın Allah'ın oğlu olarak nitelenmesinin ve Allah'a çocuk izafe edilmesinin ve O'nun "***lem yelid ve lem yûled***" olduğu inancına ters düşülmesinin şirk ve küfür anlamına geldiği ifade edilmektedir.

tesmî *a.* (تسميع) [*Ar.*] **1.** Namazda rükûdan doğrulurken, "*Semiallahü li-men hamideh*" sözünün söylenmesini ifade eden fıkıh terimi. **2.** Bir kimsenin hadis kitabını işiterek öğrendiğini söylemesi.

tesmiye *a.* (تسمية) [*Ar.*] *bk.* **besmele**

tesnîm *a.* (تسنيم) [*Ar.*] İslâm inancına göre, cennette Allah'a yakın kulların sularını içeceği pınara verilen ad.

tesvîb *a.* (تسويب) [*Ar.*] Sabah ezanında, "**Hayya ale'l-felâh**" sözünden sonra iki defa okunan "***Es-salâtü hayrün mine'n-nevm***" (*Namaz uykudan daha hayırlıdır.*) cümlesi.

tesviye *a.* (تسوية) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi sağlam ravîlerden oluştuğunu göster-

mek amacıyla zayıf ravîleri atarak rivayet etme.

teşbîh *a.* (تشبيه) [*Ar.*] Allah'ın zatı, sıfatları ve ulûhiyet vasıfları ile yaratılmışlar arasında münasebet kurma.

teşehhüd *a.* (تشهّد) [*Ar.*] *fık.* **1.** Namaz ibadeti sırasında **"ka'de"** (*bk.* bu madde), yani her iki rekâtta bir oturarak **"tahiyyat"** duasını okuma. **2.** Şehâdet getirmek, yani ***"Eşhedü ellâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve rasûluhu"*** sözünü söylemek.

teşehhüd miktarı *a.* Namaz ibadeti sırasında, her iki rekâtta bir oturarak **"tahiyyat"** duasını okuma süresi.

teşe'üm *a.* (تشأم) [*Ar.*] Evrende, canlı varlık olan insan, hayvan yanında cansız varlıkların da oluş, duruş ve hareketlerini uğursuz sayma konusunu ifade eden kelâm terimi.

teşeyyü *a.* (تشيّع) [*Ar.*] **1.** Hadis biliminde, bir hadisin ravînin cerhine sebep olan bid'at kusurlarından birini bünyesinde bulundurmasını ifade eden terim. **2.** Hz. Ali'yi sahabeler arasında en üstün gören cemaat için kullanılan terim.

teşmît *a.* (تشميت) [*Ar.*] Genellikle bir topluluk içinde aksıran bir kimseye ***"yerhamukellah"*** (*Allah rahmet etsin.*) sözünü söyleme.

teşrîk *a.* (تشريق) [*Ar.*] **1.** Kurban bayramının son üç gününü kapsayan zaman dilimi. Bu günler, zilhicce ayının 11.- 13. günleridir. **2.** Zihicce ayının belirli günlerinde, özellikle de Kurban bayramı günlerinde farz namazlarının ardından okunan tekbir. *bk.* **teşrîk tekbiri**

teşrîk tekbiri *a.* Kurban Bayramının başlangıcında, arife günü sabah sabah namazı ile bayramın dördüncü günü ikindi namazı arasındaki yirmi üç vakit farz namazlarından sonra, Ebû Hanife'ye göre ise arife günü sabah sabah namazı ile bayramın ilk günü ikindi namazı arasındaki sekit vakit farz namazlarından sonra okunan tekbir. Bu tekbir ise şöyledir: *"Allâhüekber Allâhüekber lâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber Allâhüekber ve lillâhi'l-hamd"*

teşyî *a.* (تشييع) [*Ar.*] İslâm inancına göre, cenazenin musallaya ve kabristana kadar taşınmasını ve buna katılmayı ifade eder.

tevâ *a.* (توى) [*Ar.*] *fık.* Alacaklının havale edilenden hakkını alamaması anlamında kullanılan terim.

tevakkuf *a.* (توقّف) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadisler arasındaki ihtilâfı gidermek için bir çözüm bulununcaya kadar bekleme.

tevâtür *a.* (تواتر) [*Ar.*] *bk.* **mütevâtir hadis**

tevbe *a.* (توبه) [*Ar.*] *bk.* **tövbe**

Tevbe suresi *a.* (توبه سورەسی) [< *Ar.* *"Sûretü't-Tevbe"* (سورة التوبه)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in dokuzuncu, iniş sırasına göre yüz on üçüncü suresi olup ***"Mâ'ide suresi"*** (5)nden sonra ve ***"Nasr suresi"*** (110)nden önce Medine döneminde nazil olmuştur ve yüz yirmi dokuz ayetten meydana gelmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in en son inen suresi olduğu da rivayet edilmektedir (*bk.* *Kur'an Yolu, Türkçe Me'âl ve Tefsir II*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 716). Adını, 104, 117 ve 118. ayetlerde geçen **"tevbe"** sözünden almıştır; ayrıca ilk ayetin ilk kelimesi olan **"berâ'et"** sözünden dolayı da ***"Suretü'l-berâ'e"*** diye adlandırıldığı söylenmektedir. Surenin özünde, Müslüman hâkimiyetinin kazanılması, münafıkların lânetlenmesi, sağlam müminlerin nitelikleri anlatılmaktadır. Ayrıca ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece bu surenin başında **"besmele"**nin olmaması onun hem ayrıcalığı he de fazileti olarak yorumlanmıştır. Hz. Peygamber'in ***"Tevbe suresi"***nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4389-4424.

teveccüh *a.* (توجّه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, şeyhin irşat için manevî manada müridine yönelmesi, müridin de şeyhinden istifade etmesi için gönlünü ona bağlaması konusu veya durumu.

tevekkül *a.* (توكّل) [*Ar.*] *tas.* Bir kimsenin kendini Allah'a teslim etmesi, rızkında ve işlerinde Allah'ı kefil bilip yalnızca O'na güvenmesi. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Âl-i İmrân suresi"*** (3)nin 159. ayetinde çarpıcı bir biçimde mealen, *"Bir işe karar verdiğinizde Allah'a tevekkül et."* biçiminde öğüt niteliğinde karşımıza çıkmakta, ayrıca kırk ayette hem türevleriyle hem de değişik kullanım biçimleriyle yer almaktadır (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "vkl" maddesi). Aynı şekilde bu söz ve türevleri hadislerde de geçmekte, hatta Tirmizî'nin ve İbn Mâce'nin ***"Sünen"***lerinde iki bab ayrıldığı kaynaklarda zikredilmektedir.

tevellâ *a.* (تولّى) [*Ar.*] Şiîler ve haricîler tarafından kullanılan bu terim, bağlı olduğu lideri sevmek, onu seveni sevmek ve ona dost olmak anlamındadır. Söz konusu olan lider ise Hz. Muhammed ile kızı Fâtıma, damadı Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin'dir.

tevellî *a.* (تولّى) [*Ar.*] *bk.* **tevellâ**

tevessül *a.* (توسّل) [*Ar.*] Bir arzunun, bir isteğin veya bir işin olması için bilim, ahlâk ile bazı kişi ve kurumları aracı olarak kullanma.

tevfîk *a.* (توفيق) [*Ar.*] **1.** *tas.* Tasavvuf inancına göre, Allah'ın kuluna kendi rızasına uygun işler yapmayı nasip etmesi. **2.** Allah'ın hayırlı işlerde kişiyi başarılı kılması anlamında kelâm terimi.

tevfîz *a.* (تفويض) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, kulun bütün işlerini, dileklerini hayırla sonuçlanması için Allah'a havale etmesi durumu. Söz gelişi, bir işe girişirken, *"Ya Rabbi, eğer hayırlı ise nasip eyle!"* demek gibi.

tevhîd *a.* (توحيد) [< *Ar.***vahdet**] (*ç. b.* **tevhîdât**) **1.** İslâm inancına göre, Allah'ın zatında, sıfatlarında, ilâh oluşunda bir ve tek olduğunu hem aklıyla hem de kalbiyle kabul ve tasdik etme anlamında kelâm terimi. Allah'ın en önemli sıfatlarından sayılan bu terim, öteki sıfatlardan hiçbirinin yaratılmışlarda bulunanlara benzemediğini ifade eder. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bu durum "***Müzemmil suresi***" (73)nin 9. ayetinde mealen şöyle vurgulanmaktadır: *"O, Doğu'nun ve Batı'nın Rabbidir, O'ndan başka Tanrı yoktur. Öyleyse onu tevkîl tut!"*. ***Kur'ân-ı Kerîm***'den bir başka delil de "***İhlas suresi***" (112) (*bk.* bu madde) dir. Dört ayetlik bu sure, hem "**tevhîd**"i hem de Allah'ın sıfatlarını içermektedir. Bundan dolayı da ***Kur'ân-ı Kerîm***'in üçte biri olarak nitelenmiştir. Bunu bizzat Hz. Peygamber şu hadisinde ifade etmiştir: *"Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki bu sure muhakkak **Kur'ân-ı Kerîm**'in üçte birine denk olur."* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 16, s. 7249). Öte yanda Buharî, "**tevhîd**" konusunu kitabının "***Kitâbu't-Tevhîd***" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 16, s. 7246-7436) bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. **2.** "***Lâ-İlâhe illa'llah***" (*Allah'tan başka Tanrı yoktur.*) sözünün telâffuz ve tekrarını ifade eden terim. **3.** *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin *"Allah'ın varlığını birleme"*yi şiirleştiren eserler için kullandıkları terim.

§ *tam.* **tevhîd-i ef'âl** *a.* (توحيد افعال) *tas.* Her işte, her harekette, her davranışta gerçek failin Hak olduğuna inanmak.

tevhîd-i sıfât *a.* (توحيد صفات) *tas.* Tasavvuf inancına göre, "**hayat, ilim, sem, basar, iradet, kudret, kelâm**" gibi Allah'ın sıfatlarının halkta oluşması.

tevhîd-i zât *a.* (توحيد ذات) *tas.* Tasavvuf inancına göre, Allah'ın birliğini ifade eden terim. Bunun karşılığı "***Lâ***

mevcûde illallah. *" (Allah'tan başka ilâh yoktur.)* tır.

tevhîdât *ç.a.* (توحيدات) [*Ar.***tevhîd***'in ç. b.*] Tevhitler, *bk.* **tevhîd**

tevhîdhâne *a.* (توحيد) [< *Ar.* ***tevhîd*** + *F.* ***hâne***] *tas.* Bağımsız mescitleri olmayan tekkelerde ayin yapmak, namaz kılmak ve zikir ya da dua etmek için ayrılmış bölümlere verilen ad ve bunun için kullanılan terim.

tevhîd ilmi *a.* Allah'ın zatı ve sıfatları açısından birliği başta olmak üzere inanç esaslarını genellikle Selef akîdesi çerçevesinde ele alan ve inceleyen bilim dalı.

te'vîl *a.* (تأويل) [*Ar.*] Naslarda geçen bir sözü bir delile dayanarak aslî anlamının dışında taşıdığı öteki anlamlardan birine yükleme.

tevkî (I) *a.* (توقيع) [*Ar.*] İslâm devletlerinde, hükümdarın kararı, bunun yazılı belgeleri ve mühür anlamında resmî yazışma terimi.

tevkî (II) *a.* (توقيع) [*Ar.*] İslâm hat sanatında, **"sülüs"** (*bk.* bu madde) yazı türünden geliştirilmiş ve genellikle sultanların resmî yazışmalarında kullanılmış olan yazının adı ve bu yazı için kullanılan terim. Bu yazı türü, hat sanatının altı yazı çeşidi (**aklâm-ı sitte**) arasında yer almaktadır; *bk.* **aklâm-ı sitte**

tevkîl *a.* (توكيل) [*Ar.*] *fık.* Bir kimseyi herhangi bir işte veya konuda kendisi adına vekil tayin etme.

tevlîd *a.* (توليد) [*Ar.*] Kulun yerine getirmek istediği fiilleri Allah'ın müdahalesi olmaksızın tabiattaki oluşum çerçevesinde meydana getirmesi anlamında kelâm terimi.

tevliye *a.* (تولية) [*Ar.*] *fık.* Bir alış verişte, bir kimsenin aldığı bir malı alış fiyatının karşılığında bir başkasına satma işi.

tevliyet *a.* (تولية) [*Ar.*] *fık.* Vakıf idaresini üstlenme, mütevellilik.

Tevrat *öz.a.* (توراة) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Hz. Mûsâ'ya gönderildiği ifade edilen Yahudilerin kutsal kitabı. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on yedi ayette zikredilmektedir.

Tevvâb *a.* (توّاب) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Geri dönmek, rücu etmek."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'ın sıfatı olarak *"Tövbeleri çok kabul eden."* anlamında kullanılmıştır. Bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de otuza yakın ayette yer almaktadır (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "tvb" maddesi). Bu terim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

tevvâbîn *a.* (توّابين) [*Ar.*] Kerbelâ'da şehit edilen Hz. Hüseyin'in intikamını almak için harekete geçen zümre.

teyemmüm *a.* (تيمّم) [*Ar.*] Abdestin alınamadığı veya guslün yapılamadığı durumlarda temiz toprak veya yerde elleri sürerek mesh etmek. Bunun için yapılması gereken niyet edip elleri iki defa toprağa vurmak; birincisinde yüze mesh etmek, ikincisinde kolları mesh etmektir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Nisâ suresi"*** (4)nin 43. ayetinde mealen "*... su bulamamışsanız temiz bir toprağa yönelin (ve onu) yüzlerinize ve ellerinize sürün*" denilerek abdestin alınamadığı durumlarda "**teyemmüm**"ün nasıl yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Buharî bu konuyu eserinde ***"Kitâbu't-teyemmüm"*** başlığı altında incelemiş ve Hz. Peygamber'in pek çok hadisini bu bölümde zikretmiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 1, s. 426-444).

teyemmümün farzı *a.* İslâm'ın temel ilkelerinden olan "**farz**" (*bk.* bu madde) ın şartları içinde yer alan ve iki esasa dayanan su alınmadan yapılan abdest alma tarzı; *bk.* **teyemmüm** Teyemmüm için gerkli olan iki esas şudur: Birincisi niyet etmek, ikincisi elleri tyemiz bir toprağa veya yere iki defa vurmaktır. Birinci vuruşta yüzü sıvazlamak, ikinci vuruşta kolları sıvazlamak.

tezekkür *a.* (تذكّر) [*Ar.*] Bir düşünceyi veya sunulan bir teklifi kabul ya da ret etmeden önce enine boyuna iyice düşünme.

tezkiye (I) *a.* (تزكيه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, nefis, kalp ve ruhun manevî kirlerden arındırılması.

tezkiye (II) *a.* (تزكيه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda şahidin adalet niteliğinin araştırılması ve soruşturulması.

tezkiye *a.* (تذكيه) [*Ar.*] İslâmî inanç çerçevesinde kurbanın veya hayvanların sağlıklı ve dinî kurallara göre kesilmesi.

tezvîc *a.* (تزويج) [*Ar.*] fık. İslâmî usullere göre evlendirme veya nikâhlama.

tıp *a.* (طب) [< *Ar.***tıbb**] Hekimlik, doktorluk, tebabet konusunu inceleyen bilim dalı.

§ *tam.* **tıbb-ı nebevî** *a.* (نبوى طب) **1.** Hz. Muhammed'in uymuş olduğu ve yapılması için salık verdiği tıp kuralları. **2.** *ed.* İslâmî edebiyatta bu kuralları anlatan eserlerin ortak adı.

tıbb-ı rûhânî *a.* (طب روحانى) Nefsin hastalıklarının tedavisi ve bunun yöntemlerini anlatan bilim dalı.

tıvâl *a.* (طوال) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bulunan yedi uzun sure için kullanılan terim. Bu sureler şunlar: "***Bakara suresi***" (2 / 286 ayet), "***Âl-i İmrân suresi***" (3 / 200 ayet), "***Nisâ suresi***" (4 / 176 ayet), "***En'âm suresi***" (6 / 165 ayet), "***A'râf suresi***" (7 / 206 ayet), "***Şu'arâ suresi***" (26 / 277 ayet), "***Saffât suresi***" (37 / 182 ayet).

tıyere *a.* (طيره) [*Ar.*] Kuşların duruş, uçuş ve hareketlerinden uğurlu ya da uğursuz sonuçlar çıkarma anlamında kelâm terimi.

Ticâniyye *öz.a.* (تجانيّه) [*Ar.*] Ahmed b. Muhammed Ticânî (öl. 1230 / 1815) ye nispet edilen ve 18. yüzyılda Mağrip ülkelerinde doğup yayılan tarikatin adı ve bunun için kullanılan terim. Bu tarikatin temelinde üç "evrâd" türü vardır: vird, vazife ve hazret. Bunlardan ilki ve en önemlisi olan vird, sabah ve akşam günde 100 istiğfar, 100 salavât-ı şerîfe, 100 keime-i tevhîd okumaktan ibarettir.

tilâvet *a.* (تلاوت) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'i hem okumak hem de O'nun emir ve yasaklarını, teşvik ve uyarılarını hayata geçirmek biçimiyle Allah'ın kitabına uymak. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de çeşitli türevleriyle birlikte altmış üç ayette geçmektedir (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "tlv" maddesi).

tilâvet secdesi *a.* ***Kur'ân-ı Kerîm***'in okunuşu sırasında secde ayetinin geçtiği yerlerde hem okuyanın hem de dinleyenlerin birlikte yapılması gereken "**secde**" (*bk.* bu madde) için kullanılan terim. Bu konuda, farklı yorumlar ve görüşler olmakla birlikte ***Kur'ân-ı Kerîm***'de secde ayetinin sayısının İslâm bilginlerince on dört olduğu konusunda görüş birliğine vardıkları söz konusudur. Bu secde, genel olarak ayetin okunduğu ve dinlendiği yerde ayağa kalkılarak ve elleri kulaklara götürmeden "*Allahü ekber*" denilerek doğrudan secdeye varılır ve üç defa "*Sübhane rabbiye'l-a'lâ*" duası okunur. Bu işlem tamamlandıktan sonra ayağa kalkılarak secde tamamlanır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer alan ve tilâvet secdesi gerektiren secde ayetlerinin bulunduğu sureler şunlardır: "***A'râf suresi***" (7 / 206), "***Ra'd suresi***" (13 / 15), "***Nahl suresi***" (16 / 48,49,50), "***İsrâ suresi***" (17 / 107), "***Meryem suresi***" (19 / 58), "***Hac suresi***" (22 / 18,77), "***Furkan suresi***" (25 / 60), "***Neml suresi***" (27 / 25) (Buradaki secde Mâlkî ve Şâfiî'ye göredir.), "***Secde suresi***" (32 / 15), "***Sâd suresi***" (38 / 24) (Buradaki secde Mâlkî ve Şâfiî'ye göredir; Hanefî'ye göre burada secdeye gerek yoktur.), "***Fussilet suresi***" (41 / 37), "***Necm suresi***" (53 / 62),

"İnşikak suresi" (84 / 21), *"Alak suresi*" (96 / 19) (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 3, s. 1040).

Tîn suresi *a.* (تين سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü't-Tîn"* (سورة التين)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in doksan beşinci suresi olup Mekke döneminde nazil olmuştur ve sekiz ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette geçmekte olan "**tîn**" (incir) sözünden almaktadır. Surenin özünde, fizikî, aklî ve kalbî yetenekleri ile insanoğlunun evrendeki yeri ve sorumluluğu anlatılmakta, ona bazı uyarılar yapılmaktadır. Hz. Peygamber'in *"**Tîn suresi**"*nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 11, s. 5018-5019.

töhmet *a.* (تهمت) [< *Ar.* **vehm**] *fık.* Bir kimse hakkında ön yargılı davranarak suçlamada bulunma ve olumsuz hüküm verme.

§ *tam.* **töhmetü'r-râvî** *a.* (تهمت الراوى) Hadis biliminde, dinin temel değerleri konusunda bir hadisin rivayetinde aykırı davranarak tek kalan ve toplum içinde yalan söylediği anlaşılan bir ravî.

tövbe *a.* (توبه) [< *Ar.* **tevbe**] İslâm inancına göre, bir müminin günahtan pişmanlık duyarak Allah'a yönelmesi ve sığınması, **istiğfâr**. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de seksen sekiz ayette yer almaktadır (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "tvb" maddesi). Aynı şekilde bu terimin hadis mecmualarında da çok geniş yer aldığı söz konusudur (*bk.* Winsenck, *el-Mu'cem*, "tvb" maddesi). Nitekim Hz. Peygamber, bir hadisinde bu konuda şunu söylemektedir: *"Ey insanlar! Allah'a tövbe ve istiğfar ediniz , ben günde yüz kere tövbe ediyorum."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. I, s. 19)

tövbe namazı *a.* Herhangi bir şekilde günah işlemiş bir kimsenin, günahından tövbe etmek amacıyla abdest alıp iki rekât veya daha fazla namaz kıldıktan sonra Allah'a yakarması, yaptıklarından pişmanlık duyduğunu ifade ederek af talebinde bulunması ve bu amaçla kıldığı namaz.

tûbâ *a.* (طوبا) [*Ar.*] Cennette var olduğuna inanılan bir ağaç. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de sadece *"**Ra'd suresi**"* (13)nin 29. ayetinde geçmektedir.

Tûfân *a.* (طوفان) [*Ar.*] Hz. Nuh kavminin ahlâkî bozukluklarından dolayı cezalandırılması için meydana gelen büyük su felâketi. Bu hadise, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette geçmektedir. Biri *"**A'râf suresi**"* (7 / 133)nde Firavun ve Mısır halkı konusu anlatılırken verilmektedir. İkincisinde ise *"**Ankebût suresi**"* (29 / 14)inde Nuh kavminin ahlâkî

sapıklıklarından dolayı cezalandırılması konusu açıklanırken anlatılmaktadır.

tuğyân *a.* (طغيان) [*Ar.*] *bk.* **tâgūt**

tuhr *a.* (طهر) [*Ar.*] *fık.* **1.** İki hayız arasındaki temizlik süresi. **2.** Hayız hâlinin bitiminden sonra kadının cinsel organından gelen beyaz akıntı.

tulekā *a.* (طلقاء) [*Ar.*] İslâmiyet'in ortaya çıktığı ilk dönemlerde, Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olan Kureyş kabilesi.

tûl-i emel *a.* (طول امل) [*Ar.*] Bitmek tükenmek bilmeyen bir hırs içinde hiç ölmeyecekmiş gibi dünya işine kendini vermesi, âhiret inancını bir kenara bırakması anlamında kullanılan bir terim, "**kasr-ı emel**" (*bk.* bu madde) karşıtı.

tulû'-ı galle *a.* (طلوع غله) [*Ar.*] *fık.* Vakıf gelirlerinin düzenli olması ve gelirlerin eksilmemesi.

tu'me *a.* (طعمه) [*Ar.*] İslâm devletlerinde, devlet görevlilerine ve ihtiyaç sahiplerine hazine topraklarından ayrılan tahsisat.

Tûr suresi *a.* (طور سوره سی) [< *Ar.* *"Sûretü't-Tûr"* (سورة الطور)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in elli ikinci, iniş sırasına göre yetmiş altıncı suresi olup "***Secde suresi***" (32)nden sonra ve "***Mülk suresi***" (67)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve kırk dokuz ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayette geçen "**ve't-Tûr**" sözünden almaktadır. Surenin özünde Allah'a iman konusu ele alınmakta, buna karşı çıkanların büyük felâketlerle karşılaştıkları anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in "***Tûr suresi***"nin tefsiri için *bk.* *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4793-4797.

turuk-ı isnâ aşere *a.* (طرق اثنى عشر) [*Ar.*] On iki büyük tarikat için kullanılan terim. Bunlar: Tarîk-i Nakşibendî, Tarîk-i Mevlevî, Tarîk-i Kādirî, Tarîk-i Halvetî, Tarîk-i Celvetî, Tarîk-i Rufâ'î, Tarîk-i Sa'dî, Tarîk-i Bedevî, Tarîk-i Gülşenî, Tarîk-i Şâzelî, Tarîk-i Berberî, Tarîk-i Bektaşî.

turûku'l-hadîs *a.* (طروق الحديث) [*Ar.*] *"Hadisin senedleri."* anlamındaki bu terim, herhangi bir hadisin rivayet edildiği değişik isnatları sıralayan hadis kitapları veya mecmuaları için kullanılmıştır.

türbe *a.* (تربه) [*Ar.*] İslâm coğrafyasında, önemli din büyüklerinin bulunduğu mezarların üzerine yaptırılan anıt mezar.

tüsâ'iyyât *a.* (تساعيّات) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir hadisi oluşturan ravîden geriye giderek silsile hâlinde Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar bünyesinde dokuz ravînin adı geçen hadisler.

U

ubeydullah *a.* (عبيدالله) [*Ar.*] *"Allah'ın kulu, kölesi."* anlamında olan bu terim, dört büyük melekten Mîkâ'il için kullanılmaktadır.

ubûdiyyet *a.* (عبوديّت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre bu terim, zahirî ve batınî bakımdan bütünüyle Allah'a kulluğu ifade etmek için kullanılmıştır.

ucb *a.* (عجب) [*Ar.*] İnsanın bütünüyle enaniyyet mertebesinde kendini beğenme ve böbürlenmesi.

Uceyliyye *a.* (عجيليّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden olup Kādiriyye'nin 14. yüzyılda Ebu'l-Abbas Ahmed b. Mûsâ b. Uceyl el-Yemenî (öl. 690 / 1291) ye nispet edilen bir kolu.

udhiyye *a.* (اضحيّه) [*Ar.*] (*ç. b.* **edâhî**) Kurban bayramının ilk günü kuşluk vakti kesilen kurban. Ayrıca bu terim, genellikle deve, sığır, davar cinsi hayvanlardan birini Allah'a yakınlık amacıyla bayram gününde veya teşrîk günlerinde kesme için de kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in bu günün faziletini ifade ettiği sözlerini Buharî kitanının ***"Kitâbu'l-Edâhî"*** (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 12, s. 5615-5638) başlıklı bölümünde vermiştir. *bk.* **kurban**

udvân *a.* (عدوان) [*Ar.*] *bk.* **adâvet**

uhde *a.* (عهده) [*Ar.*] Sorumluluğu yüklenmek, üzerine almak.

uhuvvet *a.* (اخوّت) [<*Ar.* ***ah***] Kardeşlik, dostluk, bağlılık.

ukab *a.* (عقب) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in savaşlarda kullandığı bayrak veya sancağın adı ve bunun için kullanılan terim.

uknûm *a.* (اقنوم) [*Ar.*] (*ç. b.* **akânîm**) Hristiyanlığın *"eb* (baba), *ibn* (oğul), *rûhü'l-kudüs"* adı verilen "*üç Allah*" inancı ve bunların ayrı ayrı unsurları (*bk.* **teslîs**).

ukūbât *a.* (عقوبات) [*Ar.* **ukūbet***'in ç. b.*] *fık.* İslâm hukukuna göre, şer'î olarak belirlenmiş ya da konunun ehliyetli kimselerine bırakılmış bütün cezaları, ibadetler ile muameleleri hep birlikte değerlendiren "**fürû-ı fıkh**"ın aslî nitelikteki üç bölümünden biri.

ukûl *a.* (عقول) [*Ar.* **akl***'ın ç. b.*] *"Akıllar"* anlamındaki bu söz, başka kelime veya terkiplerle yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **ukûl-i aşere** *a.* (عقول عشره) *"On akıl."* anlamında olan bu terim, Farabî'den başlayarak İslâm filozoflarının Allah-evren münasebetini kurmak üzere, yaratılış teorisine karşılık olarak ileri sürdüğü "**südûr teorisi**" çerçevesinde Allah'tan insana ulaşıncaya kadar arada görev alan varlıkları ifade etmiştir.

ukûl-i müfârika *a.* (عقول مفارقه) Maddenin dışında ruhlar, ruhânî varlıklar ya da maddî olmayan, ancak kendilerinde maddeyi meydana getirme iktidarı olan ruhânî güçler.

ulemâ *ç. a.* (علماء) [*Ar.* **âlim***'in ç. b.*] İslâm devletlerinde din bilginler için kullanılan terim.

§ *tam.* **ulemâ-yı âmilîn** *ç. a.* (علماى عاملين) *fık.* Dinî hükümleri sosyal hayatta uygulayan bilginler; ilmiyle amel eden âlimler.

ulemâ-yı rusûm *ç. a.* (علماى رسوم) *fık.* Dindeki amacın zahirî hükümlerden ibaret olduğunu savunan bilginler.

ulemâ-yı selef *ç. a.* (علماى سلف) *fık.* İslâmiyetin ilk dönemlerinde yetişmiş saygın din büyükleri.

ulûhiyyet *ç.a.* (علوهيّت) [*Ar.*] *"Tanrılık vasfı ve ilâhlık sıfatı."* olarak tanımlanan bu terim, bütünüyle *"Allah'tan başka ilâh yoktur."* inancının, tevhit inancının bir ifadesidir. Nitekim bu inanç, kaynağını ***Kur'ân-ı Kerîm***'in ***"Tâ-Hâ suresi"*** (20)nin 98. ayetindeki mealen, *"Sizin ilâhınız ancak kendisinden başka ilâh bu-*

lunmayan Allah'tır." ibaresinden almaktadır.

ulû'l-azm *ç.a.* (اولوالعزم) [*Ar.*] *fık.* Allah'ın verdiği görevleri eksiksiz yerine getiren peygamberler.

ulû'l-ebsâr *ç.a.* (اولو الابصار) [*Ar.*] *fık.* Basiret sahibi kimseler.

ulû'l-elbâb *ç.a.* (اولو الالباب) [*Ar.*] *fık.* Çok akıllı ve zeki kimseler.

ulû'l-emr *ç.a.* (اولو الامر) [*Ar.*] *fık.* Sözlük anlamı *"Emir sahibi"* olan bu terim, hükümdar, padişah veya kanun koyucu anlamındadır.

ulû'l-erhâm *ç.a.* (اولو الارحام) [*Ar.*] *fık.* Anne tarafından akraba olan kimseler.

ulû'l-irbe *ç.a.* (اولو الاربه) [*Ar.*] *fık.* **1.** İhtiyaç sahipleri anlamında. **2.** Cinsel ilişkiye aç kalmış kimseler.

ulûm *ç.a.* (علوم) [< *Ar.* **ilm**'*in ç. b.*] İlimler, bilimler.

§ *tam.* **ulûm-i akliyye** *a.* (علوم عقليه) Akıl ve zihin gücüne dayanan bilimleri ifade eden bu terim, fen bilgisi, tabiat bilgisi ile edebiyat bilgisini ifade etmektedir.

ulûm-i âliye (I) *a.* (علوم آليه) Gramer ve benzeri bilgilerin öğrenilmesine yarayan bilgiler.

ulûm-i âliye (II) *a.* (علوم عاليه) Tefsir, hadis, fıkıh ve benzeri bilimler.

ulûm-i ameliyye *a.* (علوم عمليه) Tarih, coğrafya, astronomi gibi bilimler.

ulûm-ı cüz'iyye *a.* (علوم جزئيه) İlk dinî bilgiler.

ulûm-i dîniyye *a.* (علوم دينيه) Dinî bilimler.

ulûm-ı edebiyye *a.* (علوم ادبيه) Edebiyata ilişkin bilimler, bilgiler.

ulûm-i garîbe *a.* (علوم غريبه) Gaipten haber veren bilimler.

ulûm-i hikemiyye *a.* (علوم حكميه) Ahlâk ve felsefeye ilişkin bilgiler.

ulûm-ı hikmet-i tabî'iyye *a.* (علوم حكمت تبيعيه) *fiz.* Fizik bilimleri, fizik bilgileri.

ulûm-ı hukûkiyye *a.* (علوم حقوقيه) *huk.* Kanunlarla ilgili bilimler, bilgiler.

ulûm-i külliyye *a.* (علوم كليه) Dinî bilimlerin tamamı, dinî bilgiler.

ulûm-i müte'ârefe *a.* (علوم متعارفه) Herkesin bildiği, yaygın bilimler.

ulûm-ı nakliyye *a.* (علوم نقليه) *"Dinî bilgiler"* anlamındaki bu terim, ***Kur'ân-ı***

***Kerîm*'in etrafında oluşan bilgileri, hadisleri, tefsir, fıkıh gibi nakil ve rivayet üzerine kurulmuş olan bilgiler ile "**icmâ-ı ümmet**" (*bk.* bu madde) ve "**kıyâs-ı fukahâ**" (*bk.* bu madde) konularını içine almaktadır.

ulûm-i nefsâniyye *a.* (علوم نفسانيه) Ruh bilimleri.

ulûm-i riyâziyye *a.* (علوم رياضيه) Matematik bilgileri.

ulûm-i siyâsiyye *a.* (علوم سياسيه) Siyasal bilimler.

ulûm-ı şer'iyye *a.* (علوم شرعيه) Şeriata ilişkin bilimler, şeriat bilgileri.

ulûm-i tabî'iyye *a.* (علوم تبيعيه) Tabiat bilgileri.

ulûm-ı ta'lîmiyye *a.* (علوم تعليميه) Eğitime ilişkin bilimler.

ulûm-i tâliyye *a.* (علوم طاليه) İdâdî mekteplerinde (*bugün liselerde*) öğretilen bilgiler.

ulûm-ı zâhire *a.* (علوم ظاهره) Medrese müfredatı dışında kalan bilimler.

ulûmü'l-hadîs *a.* (علوم الحديث) Hadis bilimleri ve onun alt disiplinleri.

ulûmü'l- *Kur'ân* *a.* (علوم القرآن) **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm*'in etrafında oluşan bilimler anlamında terim. **2.** Bu bilimler tarafından oluşturulan eserler için kullanılan ortak ad ve terim.

ulûv *a.* (علو) [*Ar.*] **1.** Allah'ın sıfatlarından olup "*İzzet, şeref ve hükümranlık bakımından en ulu, en yüce.*" anlamında Allah'a izafet edilmiştir. **2.** Hadis biliminde, bir hadisin birkaç isnadından ilk kaynağa en az ravî ile ulaşma durumu.

§ *tam.* **ulûvv-i mutlak** *a.* (علو مطلق) Hadis biliminde, yüce isnadlar ile Hz. Peygamber'e yakınlık arz eden hadis.

ulûvv-i nisbî *a.* (علو نسبى) Hadis biliminde, hadis rivayetinde Hz. Peygamber'den gittikçe uzaklaşan durum için kullanılan terim.

ulûvvü'l-hadîs *a.* (علو الحديث) Hadis biliminde, bir hadisin birkaç isnadından ilk kaynağa en az ravî ile ulaşma durumu.

umde *a.* (عمده) [*Ar.*] Sözlük anlamı, "*Dayanılacak, güvenilecek şey, kimse, yer; dayak, dayanak, destek.*" olan bu söz, başka kelime terkiplerle yeni terimler oluşturmuştur.

§ *tam.* **umdetü'l-İslâm** *a.* (عمدة الاسلام) Büyük İslâm âlimi İmâm-ı Gazâlî'yi anlatmak için kullanılmıştır.

umdetü'l-ma'nevî *a.* (عمدة المعنوى) *tas.* Semaları yüksek ve

yüce tutan manevî güç anlamında tasavvuf terimi.

umrâ *a.* (عمرى) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda bağış yapan kimsenin hayatta kaldığı süre ile sınırlı olan hibe türü.

umre *a.* (عمره) [*Ar.*] (*ç. b.* **umurât**) *fık.* Hac mevsiminin dışında Kâbe'yi ve Mekke'yi ziyaret etme ve Safa ile Merve arasında "**sa'y**" (*bk.* bu madde) yapmak üzere eda edilen nafile ibadet. Bu ibadet, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de, "***Bakara suresi***" (2)nin 196. ayetinde mealen *"Haccı da umreyi de Allah için tam yapın..."* denilerek farz kılınmıştır.

§ *tam.* **umre-i nebevî** *a.* (نبوى عمره) Hz. Muhammed'in hac farz olmadan önceki haccı.

umre tavafı *a.* Umre ibadeti için ihrama girilmesinden sonra yapılan ve yedi "**şavt**" (*bk.* bu madde) olarak tamamlanan ve vacip kabul edilen bir ibadet türü.

umûm *a.* (عموم) [<*Ar.* ***âm'ın*** *ç. b.*] Genel, bütün, bütün halk.

§ *tam.* **umûmü'l-belvâ** *a.* (عموم البلوى) *fık.* Bilinmesi mümkün olmayan olaylar.

unnet *a.* (عنّت) [*Ar.*] *fık.* Cinsel iktidarsızlık.

urûz *a.* (عروض) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, altın ve gümüş para dışında kalan mal türlerini ifade eden fıkıh terimi.

usûbet *a.* (عصوبت) [*Ar.*] Asabelik. *bk.* **asabe**

§ *tam.* **usûbet-i müştereke** *a.* (عصوبت مشتركه) Ortak asabelik.

usûl *a.* (أصول) [*Ar.*] **1.** *"Yol, yöntem, metot."* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle birlikte yeni terimler oluşturur. **2.** *fık.* İslâm hukukunda, miras işlerinde en yakın hısımları ifade eden terim.

§ *tam.* **usûl-i fıkh** *a.* (أصول فقه) *fık.* Fıkıh kaynaklarını ve bunlardan hüküm çıkarma yöntemlerini inceleyen bilim dalı.

usûl-i hadîs *a.* (أصول حديث) *bk.* **ulûmü'l-hadîs**

usûl-i hamse *a.* (أصول خمسه) "**Mu'tezile**" (*bk.* bu madde) mezhebinin temel beş inanç esasını anlatan terim. Bu beş inanç. "**tevhîd**" (*bk.* bu madde), "**adl**" (*bk.* bu madde), "**va'd ve va'îd**" (*bk.* bu madde), "**menzile beyne'l-menzileteyn**" (*bk.* bu madde), "**emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker**" (*bk.* bu madde) dir.

usûl-i kadîm *a.* (أصول قديم) Yenilikçilik hareketinin eski mektep ve medreselerde uygulanan klasik eğitim sistemi.

usûl-i selâse *a.* (أصول ثلاثه) *fık.* İslâm dininin üç temel inancı (ulûhiyet, nübüvvet, âhiret) ile kelâm ve akait kitaplarının içeriğini oluşturan üç temel bölüm. **"Mu'tezile"** (*bk.* bu madde) mezhebinin temel beş inanç esasına karşılık **"ehl-i sünnet"** (*bk.* bu madde) kelâmcıları tarafından bu terim kullanılmıştır.

usûl-i sitte *a.* (أصول ستّه) *fık.* **"Âmentü"** (*bk.* bu madde) nün altı esasını ifade eden terim.

usûlü'd-dîn *a.* (أصول الدين) Dinin inançları çerçevesinde temel hükümleri ifade eden kelâm terimi.

usûlü'l-hadîs *a.* (أصول الحديث) Hadis rivayetinin sağlamlığını, gerçekliğini, çeşitlerini, hükümlerini, ravîlerin içinde bulunduğu şartları ve ortamı, sahih hadisi sakîm hadisten ayırmanın yollarını inceleyen bilim dalı.

usûlü'ş-şerî'a *a.* (أصول الشريعه) *fık.* Şer'î hükümlerin kaynakları olan ***Kur'ân,*** sünnet, icmâ, kıyâs için kullanılan terim.

usûliyye *a.* (أصوليّه) [*Ar.*] İtikat sahasında nastan hareket etmekle beraber nassı anlayıp yorumlamak için akla dayalı delillere baş vurmak yöntemi için kullanılan kelâm terimi.

usûl ve fürû *a. fık.* İnsanın ataları ve kendi sülbünden gelenleri için kullanılan fıkıh terimi.

uşâriyyât *a.* (عشاريّات) [*Ar.*] Hadis biliminde, herhangi bir hadisi kitabına alan bir hadis uzmanından başlayarak Hz. Peygamber'e kadar olan dönem içinde on ravî bulunan hadisler için kullanılan terim.

uşr *a.* (عشر) [*Ar.*] *bk.* **öşür**

uzlet *a.* (عزلت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, bir sufînin veya zahidin Allah'a daha fazla ve daha yakın ibadet etmek için dünya işlerini bir kenara bırakarak bütün varlığıyla Hakk'a yönelmesi.

uzre *a.* (عذره) [*Ar.*] *fık.* Bekâret için kullanılan fıkıh terimi.

uzzâ *a.* (عزّى) [*Ar.*] İslâmiyet'in doğuşu sırasında Mişrik Arapların tapmakta oldukları büyük putlardan birinin adı ve bunun için kullanılan terim.

Ü

üç aylar *a.* Kamerî takvime göre, **“Regā'ib, Mi'râc, Berat ve Kadir”** (*bk.* bu maddeler) gecelerinin içinde bulunduğu Recep, Şaban ve Ramazan ayları.

üç talâk *a.* **talâk-ı selâse**

üçleme *a. bk.* **teslîs**

ülfet *a.* (ألفت) [*Ar.*] İnsanlarla samimi ve uzlaşma içinde olma, kaynaşma ve barış içinde yaşama anlamında ahlâk terimi.

üm, -mmü *a.* (ام) [< *Ar.***ümm**] (*ç. b.* **ümmât**) *“Anne ana, valide, mader.”* anlamında bu söz, başka kelime ve terkiplerle birleşerek yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **ümmü’l-bilâd** *a.* (ام البلاد) (*beldelerin anası*) Bu terim, Mekke ve Medine için kullanılmıştır.

ümmü’d-dünyâ *a.* (ام الدنيا) (*dünyanın anası*) Bu terim, Mısır veya Kahire için kullanılmıştır.

ümmü’l-fürûh *a.* (ام الفروخ) Ölümü sonrası kocasını, annesini, erkek kardeşlerini, anne baba bir kız kardeşlerini bırakan bir kadının miras meselesi için kullanılan fıkıh terimi.

ümmü’l-habâ'is *a.* (ام الخبائث) (*kötülüklerin anası*) Bu terim, fıkıh literatüründe içki, şarap için kullanılmıştır.

ümmü'l-kitâb *a.* (ام الكتاب) (*kitapların anası*) **1.** ***Kur'ân-ı Kerîm*** için kullanılan terim. **2.** ***Kur'ân-ı Kerîm***'de **"*Fatiha suresi*"** için kullanılan terim. bk. *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4165-4166. **3.** Arşın üzerinde asılı olan **"*kaza ve kader*"** levhası, levh-i mahfûz.

ümmü'l-kurâ *a.* (ام القرى) Bu terim, Mekke -i mükerreme için kullanılmıştır.

ümmü'l-*Kur'ân* *a.* (ام القرآن) Bu söz, **"*Fatiha suresi*"** için kullanılmıştır. *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4165-4166

ümmü'l-mü'minîn *a.* (ام المؤمنين) (*müminlerin anası*) Hz. Muhammed'in hanımları için kullanılmıştır.

ümmü'n-nûr *a.* (ام النور) (*nurun anası*) Hazret-i Meryem için kullanılmıştır.

ümmü'n-nücûm *a.* (ام النجوم) (*yıldızların anası*) Samanyolu, kehkeşan.

ümmü'l-veled *a.* (ام الولد) İslâm hukukunda efendisinden çocuk sahibi olmuş cariye için kullanılmıştır.

ümmet *a.* (أمّت) [< *Ar.***emm**] Bir peygamberin tebliğ ettiği dine inanan ve o din ile bütünleşen kimselerin oluşturduğu cemaat veya topluluk.

ümmî *a.* (أمّي) [< *Ar.* ***ümm*** + ***î***] **1.** Okuma yazma bilmeyen anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen bir terim (***A'râf suresi***, 7 / 158). **2.** Hz. Peygamber için kullanılan bir sıfat ve terim. Müslümanlığın ilk çıktığı dönemlerde ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'in nazil olmaya başladığı sıralarda **"ehl-i kitâb"** (*bk.* bu madde) olarak nitelenen Yahudîler, Arapları hiçbir kitaba inanmayan anşamında **"ümmî"** olarak nitelendiriyorlardı. Bu terimin o dönemde Hz. Peygamber için kullanılması da bu anlayıştan ileri gelmekteydi.

ümmü veled *a. fık.* İslâm hukukuna göre, efendisinden çocuk doğuran cariye.

üns *a.* (أنس) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, kulun Allah ile yakınlık kurması anlamında kullanılan terim.

üslûp, -bu *a.* (أسلوب) [*Ar.*] İslâmî edebiyatının temel değerlerinden olan, duygu ve düşüncelerin sanatlı bir biçimde yazıya dökülmesi ve kişinin kendi kimliğini yazılarına yansıtması anlamında kullanılan sanat ve edebiyat terimi.

§ *tam.* **üslûbü'l-Kur'ân** *a.* (أسلوب القرآن) ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kendine özgü anla-

tım biçimini ifade eden terim.

üsve-i hasene *a.* (أسوه حسنه) [*Ar.*] *"Güzel örnek."* anlamında, genellikle de Hz. Peygamber için kullanılan ve ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen bir terim.

üveysîlik *a.* Bir kimsenin çıplak gözle göremediği kişi ya da kişilerden manevî eğitim alması yolunda oluşan tarikat.

V

vaad *s.* (وعد) [*Ar.*] **1.** Söz verme ve verilen söz. **2.** *fık.* Bir kimsenin gelecekte kendiliğinden hukukî bir tasarrufta bulunacağını bildirmesi anlamında fıkıh terimi.

vaaz *s.* (وعظ) [*Ar.*] Bir topluluğa dinî ve ahlâkî konularda öğüt verme, dinleyenlerin gönlünü güzellik ve iyilikle doldurma, ilâhî mükâfat ve azap konularında bilgiler verme ve uyarılarda bulunma, onları ibadetlerini doğru ve sağlıklı yapabilme konusunda bilgilendirme ve yölendirme anlamında hitabet türü.

vâcib *a.* (واجب) [< *Ar.***vücûb]** (*ç. b.* **vâcibât) 1.** *fık.* Yapılması şeriat hükümlerine göre gerekli olan, farz derecesine yakın bulunan ve yerine getirilmemesi veya terk edilmesi günah sayılan anlamında terim. Bütün mezheplere mensup din bilginlerine göre "**vâcib**" ile "**farz**" (*bk.* bu madde) arasında bir fark olmamakla beraber Hanefîlere göre farz, kesin delille sabit olurken vacip ise kesin olmayan fakat zannî bir delille sabit olmuştur. **2.** Evrende varlığı zatının gereği olan, var oluşunda başka bir sebebe gerek duyulmayan hüküm anlamında kelâm terimi.

§ *tam.* **vâcib-i gayr-ı muhadded** *a.* (واجب غير محدّد) *fık.* Allah'ın miktarını belirlememiş olduğu vacip. Söz gelişi, açları doyurma, misafire ikramda bulunma gibi.

vâcib-i kifâ'î *a.* (واجب كفائى) *fık.* Mükelleflerin her birinden ayrı ayrı değil toplu ola-

rak yapılması istenen vacip. Söz gelişi, Allah yolunda cihat, selâma karşılık verme, yargı ve fetva görevlerinin yerine getirilmesi gibi.

vâcib-i mu'ayyen *a.* (واجب معيّن) *fık.* Allah'ın kesin belirlediği vacip. Söz gelişi, namaz, oruç ve benzeri.

vâcib-i mudayyak *a.* (واجب مضيّق) *fık.* *bk.* **vâcib-i mukayyed**

vâcib-i muhadded *a.* (واجب محدّد) *fık.* Allah'ın miktarını belirlemiş olduğu vacip. Söz gelişi, beş vakit namaz, zekât gibi.

vâcib-i muhayyer *a.* (واجب مخيّر) *fık.* Allah'ın birkaç işten birini yapmakta serbest bıraktığı vacip. Söz gelişi, yemin kefâretini bozan kimseye yerine getirmesi için önerilen işlerden on fakiri giydirmesi, on aç kimseyi doyurması, bir köle azat etmesi gibi. Bunlardan birini yapması yeterli görülen vacip. Bunu da yerine getiremiyorsa üç gün oruç tutması önerilmektedir.

vâcib-i mukayyed *a.* (واجب مقيّد) *fık.* Şairin, yerine getirilmesi için belirli bir vakit koyduğu vacip için kullanılan terim. Söz gelişi, vakti içinde eksik kılınan namazın aynı vakitte tam olarak eda edilmesi gibi.

vâcib-i mutlak *a.* (واجب مطلق) *fık.* Şairin, yerine getirilmesi için belirli bir vakit tayin etmediği vacip için kullanılan terim. Söz gelişi, ettiği yemine bağlı kalmayan bir kimsenin ödemesi gereken kefareti dilediği zaman yerine getirmesi gibi.

vâcib-i müvessa *a.* (واجب موسّع) *fık.* Allah'ın yapılması için geniş zaman bıraktığı vacip.

vâcibü'l-îfâ *a.* (واجب الايفاء) *fık.* Yapılması zorunlu olan vacip. Söz gelişi, namaz, oruç, hac ibadeti gibi.

vâcibü'l-ittibâ *a.* (واجب الاتّباع) *fık.* Yerine getirilmesi veya uyulması zorunlu olan vacip.

vâcibü'l-vücûd *a.* (واجب الوجود) (*varlığı kaçınılmaz olan*) Allah.

vâcibü'r-ri'âye *a.* (واجب الرعايه) **1.** Uyulması veya yapılması gerekli olan. **2.** Saygı gösterilmesi uygun görülen devlet büyüklerinin soyu ve yakınları (sadrazam, vezir, beylerbeyi, nişancı oğulları gibi).

vâcib li-zâtihi *a.* (واجب لزاته) *tas.* Varlığı başkasıyla değil, bizzat kendisinde bulunandır anlamında kelâm terimi.

Vâcid *a.* (واجد) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Dilediğini dilediği zaman bulan, bilen."* olan bu söz, Allah'a nispet edildiğinde *"Hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeyin sahibi, kendisinden hiçbir bilgi saklanmayan veya gizli kalmayan."* anlamında **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dandır. **"Vâcid"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

vâcid *a.* (واجد) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir müellifin, bir ravînin el yazması kitabını araştırıp bulan kimse.

va'd *a.* (وعد) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Söz verme, söz verilen konu."* olan bu söz, bir şeyi yapmak üzere söz veya güvence verme anlamı ile iyiliği, güzelliği ifade eden terim olarak yaygınlaşmıştır. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 100 civarında ayette geçmektedir (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "va'd" maddesi).

va'd ve va'îd *a.* (وعد و وعيد) [*Ar.*] İslâmî inanç ve fırkalardan biri olan **"Mu'tezile"** (*Kader inancını inkâr eden Hak dininden bir fırka*) fırkasının beş inanç üzerine kurduğu ilkelerinden biri. Bu terim, **"va'd"** ile iyiliği, **"va'îd"** ile kötülük ve cezayı anlatmaktadır. Bu hüküm doğrultusunda **"Mu'tezile"** kelâmcıları büyük günah işleyen müminlerin küçük günahlarının affedileceği, yani küçük günahlarından dolayı herhangi bir cezaya çarptırılmayacağı; buna karşın büyük günahlarından dolayı hiçbir şefaatten nasibini alamayacağı ve ebediyen cehennemde kalacağını savunmuşlardır.

va'de *a.* (وعده) [*Ar.*] **1.** *fık.* Bir yükümlülüğün yerine getirileceği zaman ve uygulama için belirlenen süre anlamında fıkıh terimi. **2.** Hayatın sonu, ölüm vakti, ecel.

vadî'a *a.* (وضيعه) [*Ar.*] *fık.* Bir malın maliyetinin altında bir fiyatla satışı anlamında bir fıkıh terimi.

vad'u'l-hadîs *a.* (وضع الحديث) [*Ar.*] Uydurma hadis.

vahdânî *s.* (وحدانى) [<*Ar.* **vahdet**] Allah'ın birliği ile ilgili, Allah'a özgü.

vahdâniyye *a.* (وحدانيه) [*Ar.* **vahdânî** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] Tektanrıcılık.

vahdâniyyet *a.* (وحدانيت) [<*Ar.* **vahdet**] İslâmî inançta birlik, yani Allah'ın bir oluşu ve şerikinin olmaması anlamında Allah'ın **"selbî"** sıfatlarından biri olarak kullanılan terim. **"Tevhid"** (*bk.* bu madde) inancı, imanın esasları yanında bütün dinî inançların da temelini oluşturur. **Buna** göre Allah, birdir ve tektir; **bu** teklik sadece sayı bakımından

değil, O'nun zatında, sıfatlarında, hükümlerinde ve fiillerinde eşi ve benzerinin olmayışı ile ilgilidir.

vahdet *a.* (وحدت) [*Ar.*] **1.** *"Birlik, teklik."* anlamında terim, **"kesret"** karşıtı. **2.** *tas. "Allah'a yakınlık, Allah'a ulaşma, Allah ile bir olma."* anlamında tasavvuf terimi. **3.** *tas.* Allah.

§ *tam.* **vahdet-i fikr** *a.* (وحدت فكر) (*Fikir birliği.*) *fels.* Tek düşüncelilik.

vahdet-i kusûd *a.* (وحدت قصود) (*kasıt ve amaç birliği*) *tas.* Kulun kendi düşünce ve niyetini Allah ile bütünleştirmesi.

vahdet-i şuhûd *a.* (وحدت شهود) (*görmenin birliği*) *tas.* Kulun bütün varlıklardan sıyrılarak Allah'ı görmesi.

vahdet-i vücûd *a.* (وحدت وجود) **1.** *tas. "Varlığın birliği veya tek oluşu, ya da varlıkta birlik."* anlamında tasavvuf terimi. **2.** *tas.* Hakk'a ulaşabilmek için tek yol olan hâl yolu, tasavvuf yolu. **3.** Allah'ın birliği, Allah.

vahdet-nâme *a.* (وحدت نامه) [<*Ar.* ***vahdet*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin Allah'a ulaşma veya yaklaşma konularını şiirleştiren eserler için kullandıkları ortak ad.

vâhid *a.* (واحد) [Ar.] **1.** Bu terim, Allah'ın tek ve bir olmasını ifade eden sıfatlarından biri için kullanılmıştır. **2.** Hadis biliminde, yalnızca bir ravînin kendisinden bir tek hadis rivayet etmiş olduğu kimse.

vahiy *a.* (وحى) [Ar.] İslâm inancında Allah'ın emir, hüküm ve önerilerini insanlığa peygamberler vasıtasıyla bildirme yolu anlamında kullanılmıştır. Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed'e kadar uzanan süreç içerisinde her peygambere iletilen **"vahiy"**, ***Kur'ân-ı Kerîm*** ile en üst ve olgun düzeyde gerçekleşmiştir. Bu söz ve ondan türemiş fiiller ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "vhy" maddesi). Hadislerde ise bu terim daha sık kullanılmıştır. Kaynaklar, Wensinck'in *el-Mu'cem* adlı mecmuasında bu maddenin beş sütun boyunca devam ettiğini kaydetmektedir. **"Vahiy"**, ilâhî ve gayr-ı ilâhî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İlâhî vahiy, doğrudan Allah'tan gelen vahiylerdir. Bunlar, peygamberlere ulaşanlar; Cebrail'e ve öteki meleklere ulaşanlar; "emretmek" anlamında yeryüzüne ve gökyüzüne hitaben oluşanlar; canlılardan bal arışına ulaşan; insanlardan da Hz. Mu-

sa'nın annesine ve Hz. İsa'nın havarilerine ulaşanlar olarak nitelenmektedir. Gayr-ı ilâhî vahiy ise cinler ve insanlar arasında oluşan nitelikte olanlardır. Söz gelişi, şeytanın şeytana vahyi (*fısıldamak, gizli konuşmak anlamında*), Zekeriyya'nın kavmine göre vahyi (*işaret ve ima anlamında*) bu nitelikte olan vahiyler olarak gösterilmektedir.

§ *tam.* **vahy-i bâtın** *a.* (باطن وحى) Hz. Peygamber'in peygamberlik görevi ile ilgili olan konulardaki içtihatları için kullanılan terim. Bu konularda da amel etmek mümünler için vacip kabul edilmiştir.

vahy-i gayri metlüv *a.* (وحى غير متلو) *"Okunmayan vahiy."* anlamındaki bu terim, Hz. Peygamber'in ***Kur'ân-ı Kerîm*** dışında da vahiyler aldığını ifade etmektedir (*"**Bakara suresi**"* (2 / 144; *"**Nisâ suresi**"* (4 / 113) *"**Necm suresi**"* (53 / 3-4) gibi). Ayrıca Hz. Peygamber, ***Kur'ân-ı Kerîm*** dışında vahiyler aldığını da söylemiştir: *"Bana Kur'ân ve onun gibi bir misli verildi."* (Ebû Dâvud, "Sünnet", 6).

vahy-i metlüv *a.* (وحى متلو) *"Okunan vahiy."* anlamındaki bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'i ifade etmektedir.

vahiy kâtibi *a.* Hz. Peygamber'in kendisine vahiy yoluyla ulaşan ayetleri okuyarak yazdırdığı sahabeler. Bu konuda ilk kâtip, Mekke'de Abdullah ibn Sa'd, Medine'de ise Zeyd ibn Sabit gösterilmiştir. Ayrıca o dönemde yaşamış kırk civarında bu tür kâtipten söz edilmektedir.

vahşet *a.* (وحشت) [*Ar.*] *tas.* Allah ile ülfet durumunda bulunan sufînin O'ndan başka bütün dünya nimetlerinden ve varlıklardan sıkılarak kendi iç dünyasına kapanması ve uzlete çekilmesi.

va'îd *a.* (وعيد) [*Ar.*] İslâmî inanç ve fırkalardan biri olan **"Mu'tezile"** (*Kader inancını inkâr eden Hak dininden bir fırka*) fırkasının beş inanç üzerine kurduğu ilkelerinden birini ifade eden **"va'd ve va'îd"** (*bk.* bu madde) ilkesinin bir unsuru olan bu terim, insanları iyiliğe yönlendirmek veya kötülükten uzak tutmak için ileride olabilecek olayları önceden haber vererek onlardan gelebilecek kötülüğü, azabı ve cezayı ifade etmektedir.

va'îdiyye *a.* (وعيديّه) [*Ar.*] Büyük günah işleyen müminlerin âhirette şefaatten yararlanamayıp ebediyen cehennemde kalacaklarını savunan ve Şi'â'nın bir kolu olan **"Mu'tezile"** ve **"Hâricîler"** için kullanılmıştır.

vâ'iz *a.* (واعظ) [*Ar.*] Dinî konularda sohbetler yapan ve öğütler veren bu konularda donanımlı kimseler.

vakf bi's-süknâ *a.* (وقف بالسكنى) *fık.* İçinde oturulması şarta bağlanmış bir vakıf.

vakfe *a.* (وقفه) [*Ar.*] İslâm fıkhında, hac ibadeti sırasında, Arafat ve Müzdelife'de belirli bir süre bekleme anlamında kullanılmıştır. Arafat vakfesi, hac ibadetini yapan bir kimsenin zilhiccenin 9. günü zeval vaktinden bayramın ilk günü tan yeri ağarıncaya kadar Arafat'ta bulunmasını ifade eder ve hac ibadetinin iki rüknünden biri olup farz kılınmıştır. Müzdelife vakfesi ise yine zilhice ayının 9. ile 10. gününü birbirine bağlayan gecede Mina ile Arafat arasında, Müzdelife denilen yerde bulunması, yani vakfe yapması vacìptir; geceyi orada geçirmek sünnet olarak nitelenmiştir.

vakfiyye *a.* (وقفيّه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukuku çerçevesinde, bir vakfın kurucusu tarafından düzenlenen vakfın görevlerinin işleyişi konusunu düzenleyen resmî belge.

vakfiyename *a.* (وقفيّه نامه) [< *Ar.* ***vakfiye*** + *F.* ***nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta din, tarikat ve devlet büyüklerinin ölümlerinden sonra geride kalanlara öğütlerini içeren eserler için kullanılan ortak ad.

vakf ve ibtidâ *a.* ***Kur'ân-ı Kerîm***'i okurken lafız ve manayı gözeterek durmak ve sonra yeniden okumaya başlamak konularını inceleyen bilim dalı.

vâkı'a *a.* (واقعه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf dünyasında gayb ve ulûhiyet âleminden kalbe ulaşan mana.

vâkî *a.* (واقى) [*Ar.*] *"Düzene koyan, koruyan ve kollayan."* anlamında Allah'ın sıfatlarından biri olarak kullanılan terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Ra'd suresi***" (13 / 34) nde geçmektedir.

Vâkı'a suresi *a.* (واقعه سورهسى) [< *Ar.* *"Sûretü'l-Vâkı'a"* (سورة الواقعه)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in elli altıncı, iniş sırasına göre kırk altıncı suresi olup "***Tâhâ suresi***" (20)nden sonra ve "***Şu'arâ suresi***" (26)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve doksan altı ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki "**vâkı'a**" (olay, hadise) sözünden almaktadır. Surenin özünde, ölümden sonra yeni bir hayatın, yani ahret hayatının başlayarak sonsuza kadar devam edeceği, dünyada yaşadıklarının hesabını orada verecekleri konusu işlenmektedir. Hz. Peygamber'in "***Vâkı'a suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4831-4836.

vakıf, -kfı *a.* (وقف) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukuna göre, mülkiyeti kamuya, gelirleri ise vakıf kurulmuş hak sahiplerine ait olmak üzere akıllı ve bülûğ çağına ermiş bir kimsenin bir malını veya gayrimenkulünü fıkıh hükümleri çerçevesinde toplumun yararı için ebediyyen bağışlaması veya bırakması anlamında İslâm dünyasında baş vurulan ve çok kullanılan bir terim. Buharî, "**vakıf**" konusunu kitabının "***Kitâbu'l-Vesâyâ***" başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 6, s. 2620-2627).

§ *tam.* **vakf-ı ebnâ'iyye** *a.* (وقف ابنائيّه) *fık.* Erkek çocuklarla erkek çocukların erkek çocuklarına olan vakıflar.

vakf-ı ehlî *a.* (وقف اهلى) *fık.* Sayısı önceden belirlenmiş bir topluluğa ait olan vakıf.

vakf-ı evlâdiyye *a.* (وقف اولاديّه) *fık.* Erkek ve kız ayırımı yapmaksızın bütün çocuklar için yapılan vakıf.

vakf-ı fâsid *a.* (وقف فاسد) *fık.* Bütün şartları oluşmamış vakıf.

vakf-ı fuzûlî *a.* (وقف فضولى) *fık.* Bir kimsenin malı olmayan bir yeri sahibinin izni olmadan bir tarafa vakfetmesi için kullanılan terim.

vakf-ı gayr-ı lâzım *a.* (وقف غير لازم) *fık.* Vakıf kurucusu, hâkim veya kurucunun varisleri tarafından iptali sahih olan vakıf.

vakf-ı hayrî *a.* (وقف خيرى) *fık.* Gelirleri yoksul kimseler, öğrenciler gibi kimselere ayrılmış olan vakıf.

vakf-ı lâzım *a.* (وقف لازم) *fık.* Vakıf kurucusu, hâkim veya kurucu tarafından feshi caiz olmayan vakıf.

vakf-ı marîz *a.* (وقف مريض) *fık.* Bir kimsenin hastalık hâli sırasında oluşturduğu vakıf.

vakf-ı mevkût *a.* (وقف موقوت) *fık.* Belli bir zaman ile sınırlandırılmış olan vakıf.

vakf-ı mu'allak *a.* (وقف معلّق) *fık.* Belli bir şarta bağlı kalmaksızın oluşturulan vakıf.

vakf-ı muzâf *a.* (وقف مضاف) *fık.* Geleceğe dönük oluşturulan vakıf.

vakf-ı müneccez *a.* (وقف منجّز) *fık.* Hiçbir şarta bağlı kalmaksızın hemen oluşturulan vakıf.

vakf-ı müstesnâ *a.* (وقف مستثناء) *fık.* Evkaf dairesine bağlı kalmaksızın doğrudan doğruya mütevellileri tarafından yürütülen vakıf.

vakf-ı müşâ *a.* (وقف مشاع) *fık.* Bir kimsenin ortak bir ma-

lından olan hissesi ile oluşturduğu vakıf.

vakf-ı müşterek *a.* (وقف مشترك) *fık.* İki veya daha fazla kimsenin ortaklaşa sahip oldukları mal üzerine oluşturdukları vakıf.

vakf-ı müte'âref *a.* (وقف متعارف) *fık.* Örf ve âdet üzerine oluşturulmuş vakıf.

vakf-ı sahîh *a.* (وقف صحيح) *fık.* Vakıf üzerinde hiçbir kanunî sorunu olmayan vakıf.

Vâkıfe *a.* (واقفه) [*Ar.*] Şi'â inancı içinde, imamın gerçekte ölmeyip tekrar dünyaya döneceğini ileri sürerek ve savunarak ondan sonra gelecek imamların varlığını kabul etmeyen Şiî cemaati.

vâkıfe *a.* (واقفه) [*Ar.*] Bilimsel bir konunun veya sorunun açılımı veya çözülmesi konusunda herhangi bir fikir ileri sürmeyen ya da yorum getirmeyen kimseler için kullanılan kelâm terimi.

vâkıfiyye *a.* (واقفيّه) [*Ar.*] *bk.* **vâkıfe**

vakıfname *a.* (وقفنامه) [*Ar.*] *bk.* **vakfiyye**

vakit, -kdi (I) *a.* (وقت) [*Ar.*] (*ç. b.* **evkât)** *fık.* **1.** İslâm fıkhında ibadetler ve hukukî işlemlerde sebep veya şart işlevi gören terim. **2.** Namazın dışındaki altı şartından biri olup hangi namazın hangi vakitte kılınmasını ifade eden söz.

vakit, -kdi (II) *a.* (وقت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, sufînin içinde bulunduğu ruh hâli, yani ruh dünyasındaki ilâhî oluşumları ve Rabbânî tecellileri ifade eden bir terim.

vâlî *a.* (والى) [*Ar.*] *"Dost, seven, koruyup kollayan ve gözeten, idare eden."* anlamında Allah'ın sıfatlarından biri.

vârid *a.* (وارد) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, sufînin kalbine birden bire doğan ilham ve bundan dolayı oluşan ruh hâli.

§ *tam.* **vârid-i rûhâniyye** *a.* (وارد روحانيّه) *tas.* Tasavvuf inancında, kalp.

vâridât *ç. a.* (واردات) [*Ar.* **vârid***'in ç. b.*] *tas.* Tasavvuf inancında, sufînin içine doğan nesneler veya ilâhî değerler.

§ *tam.* **vâridât-i ilhâmiyye** *a.* (واردات الهاميّه) *tas.* Tasavvuf inancında, Cibril'in getirdiği vahiy.

vâridât-i nefsâniyye *a.* (واردات نفسانيّه) *tas.* Tasavvuf inancında, sufînin nefsine doğan ve ona acı çektiren unsurlar.

vâridât-i şeytâniyye *a.* (واردات شيطانيّه) *tas.* Tasavvuf inancında, sufînin içine doğan ve ona acı çektiren vesvese.

vâridât-i rahmâniyye *a.* (واردات رحمانيّه) *tas.* Tasavvuf inancında, "ilm-i ledün" ve "ilm-i rabbânî" olarak nitelenen ilâhî ve manevî güç.

Vâris *a.* (وارث) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Ölen bir kimsenin malından mülk edinmeye hak kazanan kimse."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Bütün varlıkların sahibi."* anlamında olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ondan fazla ayette Allah'a nispet edilmiştir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "vrs" maddesi). **"Vâris"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

v'Allahi *e.* (والله) [< *Ar.ve* + ***Allah***] *"Allah hakkı için, Allah'a yemin ederim."* anlamında bir yemin sözü; *"Vallâhü'l-azîm"* de denir.

varlık *a. bk.* **vücûd**

vasıl, -slı *a.* (وصل) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'i okuyuş sırasından bir kelimeyi kendisinden sonra gelen kelimeye sesi, nefesi kesmeden bağlamak anlamında bir kıraat terimi.

Vâsılıyye *a.* (واصليّه) [*Ar.*] **"Mu'tezile"** (*Kader inancını inkâr eden Hak dininden bir fırka*) fırkasının kurucusu sayılan Vâsıl b. Atâ (öl. 131 / 748) nın kelâm felsefesini benimseyen cemaat.

Vâsi *a.* (واسع) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Bir şeyi için e alacak kadar geniş olan, güç yetiren."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"İlmi, rahmeti ve kudreti her şeyi kuşatan."* anlamında olup Allah'a nispet edilmiştir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ondan fazla ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "vs'" maddesi). **"Vâsi"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82).

§ *tam.* **Vâsi'ü'l-mağfire** *a.* (واسع المغفره) *"Mağfireti, bağışlaması bol."* anlamında Allah'ın sıfatlarından biri.

vasî (I) *a.* (وصى) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Bir kimsenin ölümünden sonra kendi adına yapılmasını istediği şeyleri kendisinden talep ettiği kimse."* olan bu söz, İmâmiyye ve İsmâiliyye Şiâsında, Hz. Peygamber'in hayatta iken yetkilerini gelecekte kullanmak üzere kendisine devrettiğine inanılan kimse. Hz. Peygamber'in bu konuda, hayatta iken sahip olduğu silâhlarını, maddî değeri yüksek mallar ile siyasî ve ruhanî yetkilerini İmâmiyye Şiâsına göre Hz. Ali'ye devretmiştir. Aslında **"vasî"lik**

Hz. Âdem döneminde Şît ve Hâbil ile başlamış, onlardan sonra gelen bütün peygamberlerin vasîlerinin 124 000 civarında olduğu kaynaklarda yer almıştır.

vasî (II) *a.* (وصى) [*Ar.*] Bir kimsenin, vesayetini yerine getirmek veya mallarının düzenli yönetiminde ve çocuklarının işlerinde ya da geliştirilmesinde her türlü yetkiyi kullanmak üzere tayin ettiği kimse.

vasiyyet (I) *a.* (وصيّت) [*Ar.*] *fık.* Bir kimsenin vefatından sonra geçerli olmak üzere, bir malı veya menfaatlerini bir veya birden fazla kişiye ya da hayır kurumuna toplumun yararına kullanılmak üzere ebediyen bırakması. Bu konu ***Kur'ân-ı Kerîm***'de farz olarak değerlendirilmektedir. Yüce Allah mealen, *"Sizden birinize ölüm gelip çattığı vakit -eğer mal bırakacaksa- ana-babaya, yakın akrabaya meşru bir surette vasiyette bulunmak takvâ sahipleri üzerine bir hakk olarak farz edildi. Artık kim bunu (ölünün bu vasiyetini) işittikten sonra onu tebdil ederse, herhâlde vebâli onu değiştirenlerin üzerinedir..."* (***Bakara suresi***, 2 / 180-183) diyerek bu konunun önemine işaret etmiştir. Buharî ise bu konuyu kitabının ***"Kitâbu'l-Vesâyâ"*** bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerini delil göstererek etraflıca değerlendirmiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 6, s. 2580-2630).

§ *tam.* **vasiyet-i gayr-i mürsele** *a.* (وصيّت غير مرسله) *fık.* Vasiyet edilen malın miktarı belli olmayıp üçte bir, dörtte bir gibi oranlarla ifade edilen vasiyet.

vasiyet-i mu'allaka *a.* (معلّقه وصيّت) *fık.* Belli bir şarta bağlı olan vasiyet.

vasiyet-i mukayyede *a.* (مقيّده وصيّت) *fık.* Belirlenmiş bir olay, bir zaman veya mekân ile sınırlı olan vasiyet.

vasiyet-i mutlaka *a.* (مطلقه وصيّت) *fık.* Belirlenmiş bir olay, bir zaman veya mekân ile sınırlı olmayan vasiyet.

vasiyet-i mürsele *a.* (مرسله وصيّت) *fık.* Vasiyet edilen malın miktarı belli olup üçte bir, dörtte bir gibi oranlarla kayıtlı olmayan vasiyet.

vasiyyet (II) *a.* (وصيّت) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis rivayet eden bir ravînin vefatından önce veya hayatta iken uzun bir yolculuğa çıkarken rivayet yetkisi kendinde bulunan bir metnin kendi memleketindeki veya başka bir yerdeki kimseye verilmesini istemesi ve bunu vasiyet etmesi.

vasiyet bi'l-galle *a.* (وصيّت بالغلّه) *fık.* Bir malın gelirini vasiyet etme.

vasiyet bi'l-hac *a.* (وصيّت بالحجّ) *fık.* Bir kimsenin ölümünden sonra

kendi için hac yapılmasını vasiyet etmesi.

vasiyet bi'l-muhâbât *a.* (وصيّت بالمحابات) *fık.* Bir malın geçerli olan fiyatının altında satılarak vasiyet etme.

vasiyet bi's-sehem *a.* (وصيّت بالسهم) *fık.* Bir kimsenin kendi malından bir kimseye veya bir yere terekesinden bir hissenin verilmesini vasiyet etme.

vasiyet bi's-semere *a.* (وصيّت بالثمره) *fık.* Bağ ve bahçe ürünlerinden elde edilecek geliri vasiyet etme.

vasiyet bi's-süknâ *a.* (وصيّت بالسكنى) *fık.* Bir akarın oturma hakkını bir kimseye bırakma.

vasiyet bi's-sülüs *a.* (وصيّت بالثلث) *fık.* Bir kimsenin malının üçte birini vasiyet etme.

vasiyet bi'ş-şart *a.* (وصيّت بالشرط) *fık.* Bir kimsenin malını belli bir şart ile vasiyet etme.

vasiyetname *a.* (وصيّت نامه) [< *Ar.* ***vasiyet*** + *F.* ***nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta din, tarikat ve devlet büyüklerinin ölümlerinden sonra geride kalanlara öğütlerini içeren eserler için kullanılan terim.

vasl *a.* (وصل) [*Ar.*] Hadis biliminde, üzerinde çalışmakta olduğu bir hadisi ilk çıkış kaynağına kadar götürerek rivayet etme.

vatan *a.* (وطن) [*Ar.*] Bir yerde ikamet etmek, yerleşik kalmak.

§ *tam.* **vatan-ı aslî** *a.* (وطن اصلى) Bir kimsenin doğup büyüdüğü, çalışıp geçimini sağladığı, sürekli olarak çoluk çocuğu ile yerleştiği yer anlamında terim. Bir kimse, bu amaçlar doğrultusunda bir başka yerleşirse yeni yerleştiği yer de "**vatan-ı aslî**" konumundadır.

vatan-ı ikāme *a.* (وطن اقامه) Bir kimsenin oturmaya veya yerleşmeye elverişli konumda bir yerde on beş gün ve daha fazla zaman dilimi içinde kalmaya niyet ettiği yer.

vatan-ı süknâ *a.* (وطن سكنى) Bir kimsenin oturmaya veya yerleşmeye elverişli konumda bir yerde on beş günden daha az zaman dilimi içinde kalmaya niyet ettiği yer.

vaz' *a.* (وضع) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis uydurma veya Hz. Peygamber'in söylemediği bir sözü O'na nispet etme.

vâzı' *a.* (واضع) [*Ar.*] Hadis biliminde, hiçbir kaynağa bağlı kalmadan hadis uyduran kimse için kullanılan terim.

vaz'u'l-haml *a.* (وضع الحمل) [*Ar.*] *fık.* *"Doğum yapmak."* anlamındaki bu söz, İslâm fıkhında kadının

"**iddet**" (*bk.* bu söz) beklemesi konusunu ifade etmek üzere kullanılmıştır.

vâzire *a.* (وازره) [*Ar.*] *fık.* Günahkâr, günaha girenler.

vecd *a.* (وجد) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, kendi iradesi dışında Allah'ın bir ihsanı gibi bir sufînin kalbine ansızın doğan, onu kendinden geçiren ve beşerî vasıflardan arındıran bir durum.

vecd ve tevâcüd *a.* *tas.* Tasavvuf inancına göre, "**zikrullah**" (*bk.* bu madde) meclislerinde sufînin kalbine ansızın doğan ve onu kendinden geçiren vecd ile bu vecdi sağlayan kimseyi taklit etme.

vech *a.* (وجه) [*Ar.*] *bk.* **vecih (I)**

vecih, -chi (I) *a.* (وجه) [*Ar.*] Sözlük anlamı, "Yüz, çehre, sima, bir şeyin bizzat kendisi." olan bu söz, zatı, kendisi ve rızası anlamında Allah'a nispet edilen haberî sıfatlardan biri olarak kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de on bir ayette Allah ve Rab isimlerine nispet edilmektedir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "vch'" maddesi).

§ *tam.* **vechü'l-hak** *a.* (وجه الحق) [*Ar.*] *tas.* Bir şeye varlık ve gerçeklik kazandıran Hakk'ın yüzü anlamında tasavvuf terimi.

vecih, -chi (II) *a.* (وجه) [*Ar.*] Hadis biliminde, çoklukla bir sahabeye, tâbiîne veya bir kaynağa ulaşan senedin sonraki tabakalarda ayrıldığı kollardan her biri.

ved, -ddi (I) *a.* (وَدّ) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen ve Nuh kavminin taptığı Cahiliyye dönemi putlarından birinin adı ve onun için kullanılan terim.

ved, -ddi (II) *a.* (وُدّ) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, muhabbetin kalpte karar kılması durumu.

vedâ haccı *a.* Bu terim, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin 10. yılında (632) yapmış olduğu ilk ve son haccı için kullanılmıştır. Bu hac, Arapçada "**haccetü'l-belâğ**" olarak karşılanmakta olup Hz. Peygamber'in hac ibadetinin nasıl yapılması gerektiğini anlattığı önemli hutbelerden birini içermektedir.

vedâ hutbesi *a.* Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin 10. yılında (632) yapmış olduğu ilk ve son hac ibadeti sırasında yüz bini aşkın Müslümana yaptığı konuşma. Bu hutbe, Hz. Peygamber'in hac ibadetinin nasıl yapılması gerektiğini anlattığı önemli hutbelerden birini içermektedir. Bundan dolayı da hadis mecmualarında bu hutbe için özel bölümler açılmış ve bu konudaki rivayetler bir araya getirilmiştir. Buharî, bu konuşmanın tam metnini kitabının

"Kitâbu'l-Hacc" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 3, s. 1442-1501 / C. 4, s. 1525-1670) bölümünde vermiştir:

" Ey insanlar!

Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada ebedî olarak bir daha birleşemeyeceğim. İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz nasıl mübarek bir şehir (Mekke) ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mıkaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashâbım!

Yarın Rabbinize kavuşacaksınız ve bugünkü her hâl ve hareketinizden muhakkak sorulacaksınız. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönüp de birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyetimi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsin! Olabilir ki bildirilen kimse, burada bulunup da işitenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş olur.

Ashâbım! Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine versin! Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lâkin borcunuzun aslını vermek gerekir. Ne zulm ediniz ne de zulme uğrayınız. Allah'ın emriyle faizcilik yasaktır. Cahiliyyetten kalma bu çirkin âdetin her türlüsü ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım faiz de Abdulmuttalib (amcam) oğlu Abbâs'ın faizidir.

İnsanlar!

Bugün şeytanlar sizi şu topraklarınızda yeniden te'sir ve hâkimiyetini kurmak gücünü ebedî surette kaybetmiştir. Fakat siz, bu kaldırdığım şeyler dışında, küçük gördüğünüz işlerde ona uyarsanız bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan da sakınınız!

İnsanlar!

Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Tanrı emaneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, onların aile yuvasını, sizin hoşlanmadığınız hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir. Eğer razı olmadığınız herhangi bir kimseyi aile yuvanıza alırlarsa, onları hafifçe dövüp sakındırabilirsiniz. Kadınların da sizin üzerinizdeki

hakları, memleket göreneğine göre, her türlü yiyim ve giyimlerini te'min etmenizdir.

Mü'minler!

Size bir emanet bırakıyorum ki ona sıkı sarıldıkça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanet Allah kitabı Kur'ân'dır.

Mü'minler!

Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz! Müslüman, Müslümanın kardeşidir, böylece bütün Müslümanlar kardeştir. Din kardeşinize ait olan herhangi bir hakka tecavüz başkasına helâl değildir. Meğer ki gönül hoşluğu ile kendisi vermiş olsun.

Ashâbım!

Kendinize de zulm etmeyiniz. Kendinizin de üzerinizde hakkı vardır.

İnsanlar!

Cenâb-ı Hakk her hak sahibine hakkını Kur'ân'da vermiştir. Vârise vasiyet etmeğe gerek yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina eden için mahrumiyet vardır. Babasından başkasına soy iddia eden soysuz, yahut efendisinden başkasına intisâba kalkan nankör, Allah'ın gazabına, meleklerin lânetine ve bütün Müslümanların ilencine uğrasın! Cenâb-ı Hakk bu gibi insanların ne tevbelerini ne de adalet ve şehadetlerini kabul eder.

İnsanlar!

Rabbiniz biridir. Babanız da biridir; hepiniz Âdem'in çocuklarısınız, Âdem ise topraktandır. Allah yanında en kıymetli olanınız, O'na en çok saygı gösterenenizdir. Arab'ın Arap olmayana -Allah saygısı ölçüsünden başka- bir üstünlüğü yoktur.

İnsanlar!

Yarın beni sizden soracaklar. Ne diyeceksiniz?

*'- **Allah'ın elçiliğini ifa ettin, vazifeni yerine getirdin, bize vasiyet ve öğütte bulundun, diye şahadet ederiz'** (Bunun üzerine Rasulü Ekrem mübarek şahadet parmağını göğe doğru kaldırarak, sonra da cemaat üzerine çevirip indirerek şöyle buyurdu:)*

Şâhid ol Ya Rab! Şâhid ol Ya Rab! Şâhid ol Ya Rab!" *(Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 4, s. 1647-1648)

vedâ tavafı *a.* Hac ibadetini yapan kimselerin Mekke'den ayrılmadan önce son kez yapmaları gereken tavaf. Bu ibadet, haccın aslî vaciplerinden biri olarak gösterilmiştir. İmam Mâlik'e gö-

re sünnettir. Şafiî mezhebine göre ise bu tavafın hac ibadeti ile ilgili bütün işler tamamlandıktan hemen sonra yapılması ve yola çıkılması vacip olarak gösterilmektedir.

vedî'a *a.* (ودیعه) [*Ar.*] *bk.* **emânet**

Vedûd *a.* (ودود) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*Çok seven ve sevilen.*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Salih kullarını çok seven, güzel amelleri sebebiyle onlardan razı olan ve bundan dolayı onlara ihsanda bulunan, aynı zamanda onlar tarafından da çok sevilen.*" anlamında olup Allah'a nispet edilmiştir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette yer almaktadır: "***Hûd suresi***" (11) nde "*Şüphesiz Rabbim rahîmdir, vedûddur.*" (90) biçiminde geçerken "***Bürûc suresi***" (85) nde "*O gafûrdur, vedûddur.*" (14) olarak zikredilmektedir. **Vedûd**" adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

vedy *a.* (ودی) [*Ar.*] *fık.* İdrardan sonra gelen ve prostatın salgıladığı yapışkan sıvı için kullanılmaktadır. Bu madde, abdesti bozmakla birlikte, gusül gerektirmiyor.

Vefâ'iyye *a.* (وفائیّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 12. yüzyılda ortaya çıkan, Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî (öl. 501 / 1107) ye nispet edilen bir tarikat. Irak ve Suriye yöresinde yaygınlık gösteren bu tarikat, daha sonraları Anadolu'da gelişme göstermiş; kırsal bölgelerde gayrisünnî bir karakter arz ederken şehirlerde sünnî bir yapıda dikkati çekmiştir.

vefâ *a.* (وفا) [*Ar.*] Bir ahlâk terimi olarak görülen iyilikleri unutmama, iyilikte ve yardımda bulunanlara misliyle, hatta daha fazlasıyla karşılık verme anlamında kullanılmaktadır.

vefât *a.* (وفات) [*Ar.*] *bk.* **mevt** ve **ölüm**

vefeyât *a.* (وفیات) [*Ar.*] Önde gelen İslâm bilginlerinin ve tanınmış din adamlarının vefat tarihleri üzerinde yapılan çalışma ve bu çalışmalar neticesinde ortaya çıkan eserler için kullanılan ortak terim.

Vehhâb *a.* (وهّاب) [*Ar.* **vâhib** *sözünün ismitafdili*] Sözlük anlamı "*Çok bağışlayan, karşılıksız veren.*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Karşılık beklemeden bol bol veren, maddî ve manevî anlamda pek çok nimet veren, ihsan ve rahmeti ile müminleri kuşatan.*" anlamında Allah'a nispet edilmiştir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de üç ayette yer almaktadır: "***Âl-i İmrân suresi***" (3 / 8),

"Sâd suresi" (38 / 9 ve 35). **Vehhâb"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

vehhâbî *s.* (وهابی) [*Ar.*] (*ç. b.* **vehâbiyyûn**) **Vehhâbîlik** (*bk.* bu madde) mezhebi ve bu mezhepten olan kimse.

Vehhâbîlik *a.* İslâmî tarikatlerden 18. yüzyılda ortaya çıkan, Muhammed b. Abdülvehhâb (öl. 1206 / 1792) a nispet edilen dinî-siyasî hareket, Arabistan'da doğmuş; **"ehl-i sünnet"** (*bk.* bu madde) çerçevesinde kalan ve **"ehl-i hadis"** (*bk.* bu madde) çizgisinde bir inanç bütünlüğü içinde yayılmış; 19. yüzyıldan sonra siyasî bir kimlik kazanmış; 20 yüzyılla birlikte Anadolu'da ve farklı coğrafyalarda geniş bir taraftar kitlesi oluşturabilmiş tarikatlerden biridir. Başlangıçta Hanbelî mezhebini benimsemekle birlikte zaman içinde aşarılığa kaçmışlar, Allah'ın sıfatları kesin sıfatlardır, ***Kur'ân-ı Kerîm*** kesin delildir, namazların cemaatle kılınması farzdır, sigara ve nargile içki gibi yasaktır, Hz. Peygamber'in hırkasını ve sakalını ziyaret şirktir, taş üzerinde secde etmek ve Kerbelâ ile Meşhed'i ziyaret şirktir gibi hükümler ile bu aşırılığı sergilemişlerdir.

vehhâbiyye *a.* (وهابيه) [*Ar.*] *bk.* **Vehhâbîlik**

vehhâbiyyet *a.* (وهابيت) [*Ar.*] *bk.* **Vehhâbîlik**

vehhâbiyyûn *a.* (وهابيون) [*Ar.* **vehhâbī**'*nin ç. b.*] Vehhâbîler.

vehim *a.* (وهم) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin çok yanılması anlamında bir terim.

vehn *a.* (وهن) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadisin zayıf olması anlamında bir terim.

vekâlet *a.* (وكالت) [< *Ar.* **vekl**] *fık.* İslâm hukukunda, bir kimsenin bir başka kimseye kendi adına hukukî işlem yapma yetkisini verme anlamında kullanılmıştır; eşanlamlısı **"niyâbet"** (*bk.* bu madde). Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "kefil, güvenilir dost, koruyucu ve yardımcı." anlamında ve Allah'ın sıfatı olarak yirmi dört ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "vkl'" maddesi).

Vekîl *a.* (وكيل) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"İşin havale edildiği kimse."* olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup *"Bütün varlıkların belli bir düzen içinde yaşaması ve işlerinin görülmesinde güvenilip dayanılan ve bu konuda hem yeterli hem de yetkili olan varlık."* anlamında olup ***Kur'ân-ı Kerîm***'de Allah'ın zât-ı ilâhiyyesine nispet edilmiştir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-*

Mu'cem, "vkl'" maddesi). **Vekîl"** adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

vekîl *a.* (وكيل) [*Ar.*] fık. İslâm hukukunda, kanun önünde bir kimseyi temsil eden ve bir kişi adına iş yürüten kimse.

velâ *a.* (ولا) [< *Ar.* **vely**] *fık.* İslâm hukukunda, azat olma yoluyla veya "**muvâlât**" (*bk.* bu madde) sözleşmesi yöntemiyle oluşan hükmî, yani fıkıh usulüne dayalı bir akrabalık bağı anlamında kullanılmıştır.

§ *tam.* **velâ'u'l-hılf** *a.* (ولاء الحلف) Yardımlaşma veya dayanışma esasına dayalı hükmî yakınlık.

velâ'u'l-ıtâka *a.* (ولاءالعتاقه) Biri köle olan birinin diğerini özgürlüğe kavuşturma esasına dayalı hükmî yakınlık.

velâ'u'l-İslâm *a.* (ولاء الاسلام) Atalarından birinin Müslüman olması ile onun Müslüman olmasına destek veren kimse arasında oluşan hükmî yakınlık.

velâ'u'r-rahm *a.* (ولاء الرحم) Bir kabilenin efendisi veya azatlı kölesi olan bir kadın ile evlenme sebebiyle oluşan hükmî yakınlık.

velâyet *a.* (ولايت) [< *Ar.* **vely**] **1.** "*Velilik, ermişlik.*" anlamında, veli ve ermiş olan kimsenin hâli ve sıfatı. **2.** fık. Hukukî yetki anlamında fıkıh terimi. **3.** *tas.* Tanrı dostluğu.

§ *tam.* **velâyet-i âmm** *a.* (ولايت عام) *fik.* Bütün halk ve mallar için verilen velâyet.

velâyet-i cerâ'im *a.* (ولايتجرائم) *fik.* Toplumsal suçlara karşı alınacak tedbirler için verilen velâyet veya yetki.

velâyet-i hâssa *a.* (ولايت خاصه) *fik.* Özel niteliği bulunan velâyet (baba-oğul velâyeti gibi.)

velâyet-i kübrâ *a.* (ولايت كبرى) *tas.* Hz. Muhammed dışında bütün peygamberlerin velâyeti.

velâyet-i suğrâ *a.* (ولايت صغرى) *tas.* Müminlerin veya inananların velâyeti.

velâyet-i uzmâ *a.* (ولايت عظمى) *tas.* Hz. Muhammed'in velâyeti.

velâyet-i vustâ *a.* (ولايت وسطى) *tas.* Evliyanın velâyeti.

velâyet-i zâtiyye *a.* (ولايت ذاتيه) *fik.* Zata ilişkin velâyetin ortadan kalkması.

velâyetname *a.* (ولايتنامه) [< *Ar.* *velâdet* + *F.nâme*] Ermiş şahsi-

yetlerin menkıbelerini anlatan veya bir araya toplayan eser.

velâyet-penâh *a.* (ولايت پناه) [< *Ar.* ***velâyet*** + *F.****penâh***] Mürşit, veli.

veled *a.* (ولد) [*Ar.*] (*ç. b.* **evlâd, vilde**) "*Çocuk, oğul.*" anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle birlikte yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **veled-i benât** *a.* (ولد بنات) Bir kimsenin kızının çocukları, kızdan torunları.

veled-i benîn *a.* (ولد بنين) Bir kimsenin oğlundan olan torunları.

veled-i hâdis *a.* (ولد حادث) *fık.* Bir kimsenin bir vakıf yaptıktan sonra olan çocuğu.

veled-i kul *a.* (ولد قول) Yeniçeri ocağı mensuplarının çocuğu.

veled-i ma'nevî *a.* (ولد معنوى) **1.** Manevî evlât, ahiretlik. **2.** Bir şeyhin müridi.

veled-i müvâlât *a.* (ولد موالات) *huk.* Soyu bilinmeyen bir kimsenin yasal hükümler çerçevesinde başkalarıyla yapmış olduğu sözleşme.

veled-i sulbî *a.* (ولد صلبى) Öz evlât.

veled-i zinâ *a.* (ولد زنا) *fık.* Piç, nikâhsız birliktelikten dünyaya gelen çocuk.

Velî *a.* (ولى) [*Ar.*] (*ç. b.* **evliyâ**) **1.** *bk.* **velâyet 2.** Sözlük anlamı "*Koruyan, kollayan, yardım edilen, kollanan.*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Dost, seven, görüp gözeten, kollayan olan varlık.*" anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de mealen "*Allah müminler, müminler Allah'ın; şeytan inkârcıların ve zalimlerin, inkârcılar ve zalimler şeytanın velîsi.*" denilerek yüce Allah'ın zât-ı ilâhiyyesine nispet edilmiştir (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "vly'" maddesi). Bazı hadis metinlerinde de geçen bu "**velî**" adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (*bk.* Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

§ *tam.* **veliyy-i akreb** *a.* (ولى اقرب) *fık.* Velâyet altında bulunan en yakın akraba olan kimse.

veliyy-i cinâye *a.* (ولى جنايه) *fık.* Kısas ettirme hakkına malik olan kimse.

veliyy-i eb'ad *a.* (ولى ابعد) *fık.* Velâyet altında bulunan kimseye en uzak akraba olan kimse.

veliyy-i kısâs *a.* (ولى قصاص) *fık. bk.* **veliyy-i cinâye**

veliyy-i mücbir *a.* (ولى مجبر) *fık.* Velâyet altında bulunan

kimseye mecburen tasarruf hakkına sahip kimse.

veliyyü'd-dem *a.* (ولىّ الدّم) *fık.* Öldürülen kimsenin varisleri.

veliyyü'l-emr *a.* (ولىّ الامر) *fık.* Emir sahibi, hükümdar.

veliyyü'l-kāsır *a.* (ولىّ القاصر) *fık.* Kısıtlı olan babası veya dedesi.

veliyyü'n-ni'am *a.* (ولىّ النعم) *fık.* Şeyhülislâmlar için kullanılan terim.

velîme *a.* (وليمه) [*Ar.*] İslâm inancına göre, her türlü mutluluk veren bir olaydan dolayı çevresine verilen ziyafet. Düğün için de bu terim kullanılmıştır.

veliyy-ullah *a.* (ولىّ الله) [*Ar.*] (*Bu kelimenin yapısı Arabî terkiplerde şeddeli, başka yerlerde şeddesiz okunur.*) Ermiş kimse, Allah'ın sevgili kulu, habîbullah.

vera *a.* (ورع) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, "**takvâ**" (*bk.* bu madde) nın ileri düzeyde oluşmasını, yani haram ve günah olup olmadığı şüpheli konumda veya durumda olan konulardan kaçınılması, ayrıca helâl ve mübah olanların yanında sakıncalı olanlarından da uzak durulması anlamında bir terim olarak kullanılmıştır.

verâk / verrâk *a.* (وراق / ورّاق) [*Ar.*] **1.** İslâm dünyasında, Orta Çağ döneminde özellikle kitap alış verişi işlerini yürüten kimseler. **2.** Çeşitli konularda telif edilmiş eserleri ücret karşılığında istinsah eden kimseler.

verâset *a.* (وراثت) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukuna göre, vefat eden bir kimsenin geride bıraktığı malların fıkıh usullerine göre ve miras yoluyla bu mallarda hakkı olanlara intikal etmesi işlemi. *bk.* **mîras**

veresiye *a.* Sonradan ödenmek üzere, yani vadeli yapılan alış veriş.

verd *a.* (ورد) [*Ar.*] (*ç. b.* **evrâd, virâd, vürd**) *bot.* Gül, anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle birlikte yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **verd-i Muhammedî** *a.* (ورد محمدى) *g. s.* Üzerinde Hz. Muhammed'in vasıflarının yazılı bulunduğu yaprak ve gül motifleriyle süslü sanat eseri.

verkā *a.* (ورقاء) [*Ar.*] *tas.* Bütün nefsi kapsayan ve "**levh-i kader**"i de ifade eden tasavvufî terim.

vesâ'ik *a.* (وثائق) [*Ar.* **vesîka**'*nın ç. b.*] **1.** Malî hakları ve yükümlülükleri güvence altına alan vasıtalar. **2.** *fık.* Hukukî veya ticarî konularda belge düzenleme esaslarını konu alan bilim dalı ve bu konuda yapılan çalışmalar neticesinde kaleme alınan eserler için kullanılan ortak terim.

vesâ'il *a.* (وسائل) [*Ar.* **vesîle**'*nın ç. b.*] Dinin özünü oluşturan inanç konularını sağlıklı temellere oturtmak için onların gerçekliklerini savunmak veya karşıt görüşleri çürütmek için baş vurulan bilimsel veriler için kullanılan kelâm terimi.

vesâyet *a.* (وصايت) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, herhangi bir hukukî işlemlerde ödeme yetkisi bulunmayan veya eksik olanları himaye etmeye ya da mallarını idare etmeye ilişkin yetki ve sorumluluk.

vesîle *a.* (وسيله) [*Ar.*] (*ç. b.* **vesâ'il**) *"Yol, vasıta, tarik; sebep, bahane."* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle birlikte yeni terimler oluşturur.

§ *tam.* **vesîletü'n-necât** *a.* (وسيلةالنجاة) **1.** *"Kurtuluş belgesi, azatlık kâğıdı."* anlamında terim. **2.** Hz. Muhammed'in doğuşunu anlatan eser, mevlîd.

vesk *a.* (وسق) [*Ar.*] Hz. Muhammed döneminde Medine'de katı maddeler için kullanılan ölçü birimi için kullanılmış olan terim.

vesvese *a.* (وسوسه) [*Ar.*] İslâm inancına göre, şeytan tarafından insanoğlunun iç dünyasına sokulan saptırıcı telkinler, şüpheler. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de şu ayetlede geçmektedir: (*"**A'râf suresi**"* (7 / 20), *"**Nâs suresi**"* (114 / 1-6).

vezin *a.* (وزن) [*Ar.*] Kıyamet gününde müminlerin iman ve amel defterlerinin ölçülmesi, incelenmesi ve değerlendirilmesi anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen terim.

vicâde *a.* (وجاده) [*Ar.*] Hadis biliminde, bir ravînin bizzat ulaşamadığı yahut ulaşmış olsa da kendisinden hadis duymadığı ya da yetki almadığı bir hocanın el yazısıyla yazılmış hadislerin kaydedildiği metinleri bulması veya satın alma yoluyla elde etmesi anlamında terim. Bu yolla rivayet edilen hadislerle amel edilip edilmeyeceği konusu üzerinde uzun tartışmalar söz konusu olmuştur.

vicdân *a.* (وجدان) [*Ar.*] Sözlük anlamı, *"Bir şeyi duygu ve kalb ile algılama, görme."* olan bu söz, terim olarak insanın kalbinde gizlice oluşan, kötülük etmekten kaçınan, iyiyi kötüden ayıran yüce duygu için kullanılmıştır.

vildân *a.* (ولدان) [*Ar.*] Cennet ehlinin etrafında onlara hizmet vermek üzere genç uşaklar için kullanılan ve ***Kur'ân-ı Kerîm***' (*"**Vâkı'a suresi**"* (56 / 17; *"**İnsân suresi**"* (76 / 19) de geçen terim.

vird *a.* (ورد) [*Ar.*] *bk.* **evrâd**

visâl *a.* (وصال) [< *Ar.* **vasl**] *bk.* **vüsûl**

vitr *a.* (وتر) [*Ar.*] **1.** *"Tek ve eşsiz."* anlamında Allah'ın sıfatlarından biri. **2.** Akşam ve yatsı namazından sonra kılınan namaz. Buharî, **"vitr"** ile ilgili Hz. Peygamber'in sözlerini kitabında *"**Kitâbu'l-Vitr**"* başlığı altındaki bir bölümde toplamıştır (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 2, s. 947-957).

§ *tam.* **vitrü'l-leyl** *a.* (وترالليل) Yatsı namazından sonra kılınan namaz için kullanılan terim. *bk.* **vitir namâzı**

vitrü'n-nehâr *a.* (وترالنهار) Akşam namazı.

vitir namâzı *a.* Gece namazlarının sonuncusu olarak kılınan namaz; bunun vakti, genellikle **"yatsı namazı"** (*bk.* bu madde) nın vaktidir ve üç rekât olarak eda edilir. Bu namaz, Ebû Hanife'ye göre vacip, öteki mezheplere göre **"sünnet-i mü'ekkede"** (*bk.* bu madde) dir. *bk.* **salât-ı vitr**

vizr *a.* (وزر) [*Ar.*] (*ç. b.* **evzâr**) *"Üzerinde bulunan ağırlık, günah."* anlamındaki bu terim, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi yedi ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "vzr'" maddesi), *bk.* **günah**

vudû' *a.* (وضوء) [*Ar.*] *bk.* **abdest**

vuhdân *a.* (وحدان) [*Ar.*] Hadis biliminde, kendilerinden yalnız birer kişinin hadis rivayet ettiği kimse.

vuhdâniyyât *ç. a.* (وحدانيّات) [*Ar.*] Hz. Peygamber ile son ravîleri arasında sadece bir ravî, yani sahabe bulunan hadisler.

vukûf *a.* (وقوف) [*Ar.*] **1.** *tas.* Tasavvuf yolunda, iki makam arasında durup kalma. **2.** Tasavvuf yolunda **"seyr ü sülûk"** (*bk.* bu madde) un son mertebelerinden biri.

vuslat *a.* (وصلت) [< *Ar.* **vasl**] *tas.* Tasavvuf inancında, *"Allah'a ulaşarak O'nunla birlik olma durumu."* anlamında kullanılmıştır. *bk.* **vüsûl**

vusûl *a.* (وصول) [< *Ar.* **vasl**] *tas.* Tasavvuf yolunda, sufînin Hakk'a ulaşması; **"fasl, fikat, hicrân"** (*bk.* bu maddeler) terimlerinin karşıtı.

vuzû *a.* (وضوء) [*Ar.*] *bk.* **abdest**

vücûb *a.* (وجوب) [*Ar.*] **1. "Mu'tezile"** (*bk.* bu madde) ye mensup bilim adamlarının Allah için kullandıkları yahut O'nun zât-ı şerîfine atfettikleri bir terim. **2.** Allah'ın varlığı zatının gereği olma anlamında akla dayanan hükümlerden biri.

vücûb ehliyeti *a.* **ehliyet**

vücûb alellah *a.* (وجوب على الله) [*Ar.*] Kelâm biliminde *"Kul için en iyi ve yararlı olan şeyi yaratmak Allah içindir."* anlamında kelâm

terimi. Bu sözü daha çok "**Mu'tezile**" kelâmcıları kullanmıştır.

vücûd *a.* (وجود) [*Ar.*] **1.** Yaratılmış varlıkların gözle görülebilen dış yapıları için kullanılan terim; "**adem**" (*bk.* bu madde), "**fenâ**" (*bk.* bu madde), "**bekā**" (*bk.* bu madde), "**yokluk**" (*bk.* bu madde) karşıtı. **2.** Allah'ın sıfatları arasında yer alan ve O'nun, bireyin zihnin dışında gerçekliğinin bulunduğunu ve yokluğunun düşünülemeyeceğini ifade eden terim. Bundan dolayı bu terim, Allah'ın "**selbî**" sıfatlarının ilki arasında gösterilmiştir.

§ *tam.* **vücûd-ı âhir** *a.* (وجود آخر) *tas.* Tasavvuf inancına göre, "الم" (*elif-lâm-mim*) in her biri bir vücuda işaret etmektedir. Bunlardan "ا" (*elif*) "**vücûd-ı evvel**" (*bk.* bu madde) e işarettir; "ل" (*lâm*) "**vücûd-ı evsat**" (*bk.* bu madde) a işarettir; "م" (*mim*) "**vücûd-ı âhir**" (*bk.* bu madde) e işarettir. Bu ayırım ve yoruma göre "**vücûd-ı âhir**" Hz. Muhammed'in varlığına işaret olarak gösterilmiş ve terimleşmiştir.

vücûd-ı evsat *a.* (وجود اوسط) *tas.* Tasavvuf inancına göre, "الم" (*elif-lâm-mim*) in her biri bir vücuda işaret etmektedir. Bunlardan "ا" (*elif*) "**vücûd-ı evvel**" (*bk.* bu madde) e işarettir; "ل" (*lâm*) "**vücûd-ı evsat**" (*bk.* bu madde) a işarettir; "م" (*mim*) "**vücûd-ı âhir**" (*bk.* bu madde) e işarettir. Bu ayırım ve yoruma göre "**vücûd-ı evsat**" Cibril'in varlığına işaret olarak gösterilmiş ve terimleşmiştir.

vücûd-ı evvel *a.* (وجود اوّل) *tas.* Tasavvuf inancına göre, "الم" (*elif-lâm-mim*) in her biri bir vücuda işaret etmektedir. Bunlardan "ا" (*elif*) "**vücûd-ı evvel**" (*bk.* bu madde) e işarettir; "ل" (*lâm*) "**vücûd-ı evsat**" (*bk.* bu madde) a işarettir; "م" (*mim*) "**vücûd-ı âhir**" (*bk.* bu madde) e işarettir. Bu ayırım ve yoruma göre "**vücûd-ı evvel**" Allah'ın varlığına işaret olarak gösterilmiş ve terimleşmiştir.

vücûd-ı hâricî *a.* (وجود خارجی) Zihninde dışında oluşan, gerçekte var olan "**vücûd**" için kullanılan kelâm terimi.

vücûd-ı mutlak *a.* (وجود مطلق) *tas.* Allah'ın birliği ve varlığını ifade eden bu terim, bütün varlık ve yokluk âlemini kucaklamaktadır.

vücûd-ı mümkin *a.* (وجود ممكن) *tas.* Hz. Muhammed'in varlığı.

vücûd-ı vâcib *a.* (وجود واجب) *tas.* Hak teâlânın varlığı.

vücûd-ı zihnî *a.* (وجود ذهنى) Yalnızca zihinde oluşan "**vücûd**" için kullanılan kelâm terimi.

vücûd-nâme *a.* (وجود نامه) [< *Ar.* ***vücûd*** + *F.**nâme***] *tas. ed.* Tasavvufî edebiyatta mutasavvıf şairlerin insanın Allah tarafından yaratılışı ve bütün güzellikleri insanda toplaması konusunu şiirleştiren eserler için kullandıkları ortak ad.

vücûh *a.* (وجوه) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, ortakların ticarî tecrübe ve itibarını ön plana alan iş birliği ya da iş ortaklığı anlamında fıkıh terimi.

vücûh ve nezâ'ir *a.* (وجوه و نظائر) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bir kelimenin farklı yerlerde kazandığı farklı anlamları bütün yönleriyle inceleyen bilim dalı ve bu alanda yapılan çalışmaların neticesinde ortaya çıkan eserlerin ortak adı.

vürûd *a.* (ورود) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadisin söylenmesi, oluşturulması anlamında kullanılmıştır.

vürûdi'l-hadîs *a.* (ورود الحديث) [*Ar*] *bk.* **esbâbü vürûdi'l-hadîs**

Y

Yahudilik *öz.a.* Semavî dinlerden, Hz. Musa'nın Allah'ın elçisi olarak insanlara tebliğ ettiği ilâhî din.

yâ sîn *a.* (یٓس) "***Yâsîn suresi***" (*bk.* bu madde)nin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler için kullanılan terim. *bk.* **hurûf-ı mukatta'a**

yâddâşt *a.* (یادداشت) [< *F.* ***yâd*** + ***dâşt]*** *tas.* Orta Asya'da yaygın olan Hâcegân silsilesi ve Nakşibendiyye tarikatinde sufînin kalbinin her an Hakk'ın huzurunda olması anlamında kullanılan bir terim. *bk.* **Hâcegân**

yâdkerd *a.* (یاد کرد) [<*F.* ***yâd*** + ***kerd]*** *tas.* Orta Asya'da yaygın olan Hâcegân silsilesi ve Nakşibendiyye tarikatinde sufînin mürşidinden aldığı zikri sürekli olarak kalbinden ve dilinden düşürmemesi anlamında terim. *bk.* **Hâcegân**

Yâfi'iyye *a.* (یافعيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 14. yüzyılda ortaya çıkan ve Kâdiriyye tarikatinin Abdullah b. Es'ad el-Yâfi'î (öl. 768 / 1367) ye nispet edilen bir kolunun adı.

yağmur duası *a.* Havaların kurak gitmesi ve beklenen yağmurların gelmemesi üzerine Allah'a yakarmak ve O'nun yardımını dilemek üzere yağmur yağması için toplu dua etme; Arapçası, "**istiskâ**"dır. Buharî, "**yağmur duası**" hakkında Hz. Peygamber'in sözlerini kitabında "***Kitâbu'l-İstiskā***" başlığı altındaki bölümde toplamıştır (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 2, s. 958-990).

Yahudî *öz.a.* (يهودى) [*Ar.*] Hz. Musa'nın dinine mensup kimse.

Yahudî karşıtlığı *a. bk.* **antisemitizm**

yakaza *a.* (يقظه) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancında, sufînin ruhen uyanık ve tetikte olması anlamında kullanılmıştır.

yakîn *a.* (يقين) [*Ar.*] **1.** *"Kesin bilgi ve inanç."* anlamında mantık, felsefe, kelâm, fıkıh, tasavvuf konularında geçen bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yirmi sekiz ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ykn" maddesi). Bunlardan dördü, farklı kelimeler ile terkipler kurarak yeni terimler oluşturur: *"**Vâkı'a suresi**"* (56 / 95) nde **"hakka'l-yakîn"** (*bk.* bu madde); *"**Tekâsür suresi**"* (102 / 5) nde **"ilme'l-yakîn"** (*bk.* bu madde); yine *"**Tekâsür suresi**"* (102 / 7) nde **"ayne'l-yakîn"** (*bk.* bu madde) ve *"**Nisâ suresi**"* (4 / 157) nde Hz. İsâ'nın öldürülmesi konusunda kullanılan "***katelehu yakînen***" ibaresi. **2.** *tas.* Tasavvuf inancında, kalpte oluşan ve şüpheye yer vermeyen bilgi ve iman anlamındadır.

yakîniyyât *a.* (يقينيّات) [*Ar.*] Doğruluğu kesin olan önermeler anlamında felsefe ve mantık terimi.

yalan *a.* Bir konuda gerçeğe aykırı haber veya bilgi vermek, söylenen söz gerçeğe uymamak anlamında terim; **doğru** ve **gerçek** karşıtı. İslâm inancına göre yalan, büyük günahlar arasında zikredilmiş ve yasaklanmıştır. Yüce Allah, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "Hac suresi" (22)nin otuzuncu ayetinin sonunda, mealen *"...yalan sözden kaçının."* diyerek yalanın ne denli kötü olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber de bir hadisinde, *"Doğru sözlülük iyiliğe, iyilik de cennete yol açar. Kişi doğru söyleye söyleye Allah nezdinde sıddîklar derecesine çıkar. Yalan kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. İnsan yalancılık yapa yapa nihayet Allah'ın katında yalancılar defterine yazılır."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. III, s. 123).

yâr *a.* (يار) [*F.*] *tas.* *"Dost, sevgili."* anlamında olan bu söz başka kelime ve terkiplerle yeni terimlerin oluşmasını sağlar.

§ *tam.* **yâr-ı bâkî** *a.* (يار باقى) *tas.* Ebedî dost olan Allah.

yâr-ı fânî *a.* (يار فانى) *tas.* İnsan.

yâr-ı gâr *a.* (يار غار) (*mağara arkadaşı*) Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye gizlice hicret etmesi sırasında müşriklerden kaçmak ve korunmak üzere yanında bulunan Hz. Ebubekir ile Sevr mağarasına sığınmaları ve orada birkaç gün geçirmeleri olayına telmih olarak Hz.

Ebubekir için kullanılan lakap ve terim.

Yâsîn suresi *a.* (یٓس سورهسی) [< *Ar.* *"Sûretü Yâsîn"* (سورة یٓس)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in otuz altıncı, iniş sırasına göre kırk birinci suresi olup ***"Cin suresi"*** (72) inden sonra ve ***"Furkan suresi"*** (25)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve seksen üç ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki iki harften almaktadır. Surenin özünde, İslâm dininin üç temel inancı olan **"tehid, nübüvvet, âhiret"** konuları, evrenin yaratılışı, iman ve küfür mücadelesi anlatılmaktadır. Bu surenin de içinde bulunduğu ve **"mesânî"** olarak adlandırılan otuz surenin Hz. Peygamber'e İncil yerine verildiği hadislerde zikredilmiştir (Müsned, 1V, 107). Ayrıca yine hadislerde, *"Yâsîn suresini geceleri okuyan kimselerin günahları bağışlanır."* sözü bu surenin faziletini açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in ***"Yâsîn suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4693-4696.

yatsı namazı *a.* Akşam namazı vaktinin çıkışından, yani güneşin kızıllığının ardından oluşan beyazlığın kaybolması ile başlayıp sabah namazının vakti olan tan yerinin ağarmaya başlaması süresi içinde kılınan namaz. Bu namaz, on üç rekât olup ilk dört rekâtı sünnet, ikinci dört **rekâtı** farz, sonra kılınan iki rekât son sünnettir. Ardından üç **rekât** **"vitir namazı"** (*bk.* bu madde) olarak kılınır ve vaciptir. Yatsı namazının fazileti için Hz. Peygamber, şunları söylemiştir: *"Eğer onlar ateme (yatsı) ve fecr (sabah) namazlarındaki fazileti bilir olsalardı (muhakkak ona emekliyerek gelirlerdi) buyurdu"* (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* 2 / 626).

yazma *a.* İslâmî edebiyat geleneğinde ve İslâm dünyasında matbaanın ortaya çıkmasından önce, elle yazılarak kaleme alınan her tür kitap, risale, mektup, levha ve belgeler için kullanılan ortak ad ve terim. İslâmî yazmaların ilk örneğini ***Kur'ân-ı Kerîm*** oluşturmuştur. Yazmaların cilt, kâğıt ve ebat gibi fizikî özelliği yanında muhteva özellikleri de önemli yer tutar. Bir yazmanın kimliğinin tespitinde önemli yer tutan ve muhtevasında karşılaşılabilen özellikleri şöyle sıralayabiliriz: **Müellif** (*genellikle yazmanın sebeb-i telif bölümünde bulunur.*), **mürekkep, yazı** (*hat sanatının inceliklerini vermesi ve yazmanın tarihini tespit için önemli.*), **imlâ** (*yazmanın tarihsel sürecini tespit için önemli*), **tezhip** (*genellikle yazmanın ilk sayfası ile bölüm başlıklarında yer alır.*), **mukabele kaydı** (*ilk defa* ***Kur'ân-ı***

Kerîm *yazmalarında uygulanan ve "**durak**" adı verilen küçük daire olup genellikle ayet, cümle veya paragrafların sonuna konulur.*), **kırâat ve sema kaydı, mütâlaa ve tashih kaydı** (*genellikle esas esere başlamadan önce yazmaların ilk sayfalarında "zahriyye" denilen bölümlerde yer alır.*), **temellük, tesâhüb, vakıf kayıtları** (*genellikle esas esere başlamadan önce yazmaların ilk sayfalarında "zahriyye" denilen bölümlerde yer alır.*), **fevâid kaydı** (*yazmanın başında veya sonunda bulunan boş sayfalara eserin sahibi veya okuyucu tarafından düşülen notlar.*), **ketebe kaydı** (*Yazmanın bir anlamda kimliğinin tespiti niteliğindedir. Burada eserin yazarı ve adı, yoksa müstensihin kimliği, eserin yazıldığı veya istisah edildiği tarih ve dua bölümü*).

Ye'cûc ve Me'cûc *a.* (يأجوج و مأجوج) [*Ar.*] İslâm dünyasında yaygın söylentilerden oluşan ve Zülkarneyn döneminde ortaya çıkan ve gelecekte kıyametin kopmasına yakın dönemde de dünyada görünerek bozgunculuk ve fesat ortamı yaratacağına inanılan bir topluluk.

yed *a.* (يد) [*Ar.*] (*ç. b.***eyâdi, eydî, yedân, yüdî**) Sözlük anlamı, "*El, kuvvet, güç, kudret.*" olan bu terim, kudret, mülkiyet, hâkimiyet anlamında Allah'a nispet edilen zatî sıfatlarından biri.

§ *tam.* **yed-i adl** *a.* (يد عدل) *bk.* **yed-i emîn**

yed-i beyzâ *a.* (يد بيضى) (*beyaz el*) *mec.* Hz. Musa'nın mucizelerinden olan ve gözleri kamaştıran beyaz eli. Firavun, Hz. Musa'dan bir mucize götermesini ister. Hz. Musa da elini koynuna sokup çıkarınca pırıl pırıl parlayan bembeyaz eli ortaya çıkar. Onun dokuz mucizesinden biri olan bu olay, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***A'râf suresi***" (7)nin 108. ayetinde, "***Tâ hâ suresi***" (20)nin 22. ayetinde, "***Neml suresi***" (27)nin 12. ayetinde, "***Kasas suresi***" (28)nin 32. ayetinde anlatılmaktadır.

yed-i emîn *a.* (يد امين) fık. Osmanlı hukukunda, rehin sözleşmesine göre tarafların veya mahkemenin kendi adlarına koruması amacıyla rehin malı bıraktığı güvenilir kimse.

yed-i niyâbet *a.* (يد نيابت) *huk.* Başkasının malını ona vekâleten elinde bulunduran kimse.

yed-i süflâ *a.* (يد سفلى) *tas.* Sadaka veren el.

yed-i ulyâ *a.* (يد عليا) *tas.* Allah'ın gücü ve kudreti.

yed-i vâhid *a.* (يد واحد) Tekel.

yed-i yümnâ *a.* (يد يمنى) *tas.* Ukba.

yed-i yüsrâ *a.* (يد يسرى) *tas.* Dünya.

yedeyn *a.* (يدين) [< *F.* + *Ar.]* *tas.* Kuvvet ve kudret anlamında kullanılan tasavvufî terim.

Yemâniyye *a.* (يمانيّه) [*Ar.*] Aşırı Şiî fırkalarından olup Yemân b. Rebâb ile Muhammed b. Yemân el-Kûfî'nin önderliğinde Allah'ın insan suretinde olduğu, yüzü dışında her organının yok olacağını savunan cemaatler.

Yemeniyye *a.* (يمنيّه) [*Ar.*] İslâm tarikatlerinden olup 13. yy.'da ortaya çıkan ve Ebû Muhammed Afîfüddin Abdullah b. Ali el-Esedî (öl. 620 / 1223) ye nispet edilen ve **"Esediyye"** adıyla da anılan Kâdiriyye tarikatinin bir kolu için kullanılan ad.

yemîn *a.* (يمين) [*Ar.*] Bir kimsenin kendi kararını ve kararlılığını kuvvetlendirmek ve karşısındakileri bu yolda ikna etmek için Allah'ın adını kullanarak söz vermesi anlamında kullanılan terim. Yemin'in geçerli olması için ergenlik çağına ermiş ve Müslüman olmak, yemin lafzını söylemek ve hiçbir baskı altında söylememiş olmak şartı aranmıştır. Bu konuda ***Kur'ân-ı Kerîm***'de bazı ayetler yer almaktadır. Bunlardan biri "Bakara suresi" (2)nin 225. ayetinde yer almaktadır. Burada yemin konusunda mealen şu öğüt verilmektedir: *"Allah sizi yeminleriniz için lağvden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden muâheze eder..."*Hz. Peygamber de yemin önemine işaret etmiştir. Buharî bu konuyu kitabının ***"Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr"*** (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 14, s. 6511-6595) bölümünde topladığı hadislerle incelemiştir.

§ *tam.* **yemîn-i gamûs** *a.* (يمين غموس) Geçmişte cereyan etmeyen bir olay veya işin yapıldığına veya geçtiğine dair yapılan yemin için kullanılan terim veya yalan yere yapılan yemin. Bu yemin, sahibini günaha yahut cehenneme daldırdığı, gams ettiği için bu ad verilmştir. Bu konuda Hz. Peygamber şunları söylemiştir: büyük günahlar arasında saymıştır: *"Büyük günahlar: Allah'a şirk koşmak, ana ve babaya asi olmak, haksız yere adam öldürmek ve yalan yere yemin etmek."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. I, s. 369) Bu tarz yemine, **"yemîn-i fâcire"**, **"yemîn-i masbûre"**, **"yemîn-i sabr"** veya **"yemîn-i zûr"** gibi terimler de kullanılmıştır.

yemîn-i lağv *a.* (يمين لغو) **Bir** olay veya işin yapıldığını

zannederek, ağız alışkanlığı ile yapılan yemin. Bu yeminde bir ahd veya kasd söz konusu olmamaktadır.

yemîn-i mün'akide *a.* (يمين منعقده) Gelecekte gerçekleşeceği umulan bir olay veya iş üzerine yemin.

yemîn keffâreti *a.* Allah'ın adını anarak yemin eden kimsenin bu yeminini bozması veya yerine getirememesi durumunda ödemesi gereken bedeller için kullanılan terim. Bu bedeller, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "Tahrîm suresi, 66 / 2 ve Mâ'ide suresi, 5 / 89"nde ifade edilmektedir. Buna göre, bilerek yapılan yeminlerin kefareti olarak on yoksul kimseyi yedirmek ve giydirmek veya bir kölenin özgür olmasını sağlamak ya da bunları yapamayan kimsenin üç gün oruç tutması öngörülmektedir.

yeni ahid *a. bk.* **Ahd-i cedîd**

ye's *a.* (يأس) [*Ar.*] **1.** Allah'ın rahmetinden ve lütfundan umut kesmek anlamında kelâm terimi. Böyle bir ruh hâlinin insanı küfür ve inkâra götürebileceği ifade edilmiştir. **2.** Ölüm korkusunun ve sancılarının başlaması ve hayattan umut kesilmesi anlamında kelâm terimi.

Yeseviyye *a.* (يسويه) [*Ar.*] İslâm tarikatlerinden olup 12. yy.'da ortaya çıkan ve Ahmed Yesevî (öl. 562 / 1166) ye nispet edilen Orta Asya coğrafyasında etkin olan bir tarikatin adı ve bunun için kullanılan terim. Kökeni Hz. Ali ve Hz. Ebubekir'e kadar uzanan bu tarikat, Orta Asya'dan başlayarak Anadolu'ya kadar uzanan coğrafyada, özellikle de Türkler arasında manevî bakımdan büyük etki yaratmıştır. İnanç ilkeleri arasında, "**tevhîd**" (*bk.* bu madde) i esas alan tasavvuf inancı, ***Kur'ân-ı Kerîm***'e ve sünnete bağlılık, şeriat ilkelerine uyumlu bir tarikat anlayışı, halvet ve zikre önem verme ön planda gelmektedir.

Yesevîlik *a. bk.* **Yeseviyye**

yesrib *a.* (يثرب) [*Ar.*] Medine'nin İslâmiyet'ten önceki adı.

yesribî *a.* (يثربى) [< *Ar.* ***yesrib*** + **-î**] Medine şehrine özgü, bununla ilgili; Medineli.

Yesû'î *öz.s.* (يسوعى) [< *Ar.**yesû'*** + **-î**] Hz. İsa'ya özgü, onunla ilgili, Hristiyanlığa ait.

Yesû'iyye *öz.s.* (يسوعيه) [*Ar.***yesû'î** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] *bk.* **Yesû'î**

yetîm *a.* (يتيم) [*Ar.*] (*ç. b.* **eytâm, yetâmâ**) *fık.* Sözlük anlamı, "*Teklik, bir nesnenin tek vasfı olması.*" olan bu terim, babasını yitirmiş olan ve ergenlik çağına ermemiş bulunan bir çocuk için kullanılagelmiştir. İslâm hukukunda ve inancında yetimler sü-

rekli korunmuştur. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de mealen *"Yetimleri nikâh çağına geldikleri zamana kadar gözetip deneyin. O vkit kendilerinde bir akıl ve olgunluk gördünüz mü mallarını onlara teslim edin."* (Nisâ suresi, 4 / 6-7) denilerek yetim hakkına ve onların korunup gözetilmesine vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamber de bir hadisinde, *"Allahım! Ben iki zayıf insanın, yetimin ve kadının haklarına tecavüzden men ve tahzîr ediyorum."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. I, s. 313) diyerek bu konudaki hassasiyetini özellikle dile getirmiştir. Buharî, **"yetîm"** konusunu kitabının ***"Kitâbu'l-Vesâyâ"*** başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 6, s. 2610-2617).

yevm *a.* (يوم) [*Ar.*] (*ç. b.* **eyyâm**) **1.** *"Gün, ruz, gündüz, nehar."* anlamındaki bu söz, başka kelime ve terkiplerle yeni terimlerin oluşması için kullanılmıştır. **2.** İslâmın temel inançlarından olan **"Âhiret"** (*bk.* bu madde) anlamında ***Kur'ân-ı Kerîm***'de pek çok ayette geçen terim.

§ *tam.* **yevm-i arefe** *a.* (يوم عرفه) Arefe günü anlamındaki bu söz, zilhicce ayının dokuzuncu günü için kullanılan terim. Hac ibadetinin temel görevi olan **"vakfe"** (*bk.* bu madde) bu günde Arafat'ta yapılmaktadır.

yevm-i aşûre *a.* (يوم عشوره) Aşure günü, Muharrem ayının onuncu günü.

yevm-i azîm *a.* (يوم عظيم) **yevm-i kıyâmet**

yevm-i cezâ *a.* (يوم جزا) *tas.* Kıyamet günü.

yevm-i hasret *a.* (يوم حسرت) *bk.* **yevm-i kıyâmet**

yevm-i haşr *a.* (يوم حشر) *bk.* **yevm-i cezâ**

yevm-i hisâb *a.* (يوم حساب) *bk.* **yevm-i cezâ**

yevm-i kamerî *a.* (يوم قمرى) *astr.* Ay'ın meridyene gelmesi ile oluşan zaman.

yevm-i kebîs *a.* (يوم كبيس) *astr.* Artık gün.

yevm-i kesîb *a.* (يوم كثيب) *tas.* Tasavvuf inancına göre Hak teâlâ'nın cennette cemalini göstereceği gün.

yevm-i kıyâmet *a.* (يوم قيامت) Kıyamet günü.

yevm-i meşhûd *a.* (يوم مشهود) *tas.* Kıyamet gününde, bütün insanların hazır bulunacağı ve melekler ile insanların uzuvlarının yaptıkları ameller için şehadet edeceği gün için kullanılan terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de ***"Hûd su-***

***resi*"** (11)nin 103. ayetinde geçmektedir.

yevm-i mevkıf *a.* (يوم موقف) *tas.* Kıyamet günü.

yevm-i mî'âd *a.* (يوم ميعاد) *bk.* **yevm-i cezâ**

yevm-i mîsâk *a.* (يوم ميساق) **"kālû belâ"** (*bk.* bu madde) günü için kullanılan terim, ahd günü.

yevm-i nahr *a.* (يوم نحر) *ç. b.* **eyyâm-ı nahr** (*bk.* bu madde)

yevm-i sa'âdet *a.* (يوم سعادت) Mutluluk günü.

yevm-i sakîl *a.* (يوم ثقيل) *bk.* **yevmü'l-âhir**

yevm-i su'âl *a.* (يوم سؤال) *bk.* **yevm-i cezâ**

yevm-i şekk *a.* (يوم شك) *astr.* Hicrî takvime göre Ramazan ayının iyi hesaplanamamasından dolayı oluşan şüpheli gün.

yevm-i şems *a.* (يوم شمس) *astr.* Güneş'in meridyene gelmesi ile oluşan zaman.

Haftanın günleri:

yevmü'l-ahad *a.* (يوم الاحد) Pazar.

yevmü'l-isneyn *a.* (يوم الاثنين) Pazartesi.

yevmü's-selâse *a.* (يوم الثلاثه) Salı.

yevmü'l-erba'a *a.* (يوم الاربعه) Çarşamba.

yevmü'l-hamîs *a.* (يوم الخميس) Perşembe.

yevmü'l-cum'a *a.* (يوم الجمعه) Cuma.

yevmü's-sebt *a.* (يوم السبت) Cumartesi.

yevmü'l-âhir *a.* (يوم الاخر) Ahiret günü anlamında terim.

yevmü'l-âzife *a.* (يوم الازفه) bk. **yevmü'l-âhir**

yevmü'l-ba's *a.* (يوم البعث) (*diriliş günü*) *bk.* **yevmü'l-âhir**

yevmü'l-bedr *a.* (يوم البدر) Ayın doğduğu gün.

yevmü'l-cem' *a.* (يوم الجمع) Kıyamet günü.

yevmü'd-dîn *a.* (يوم الدين) Kıyamet günü veya hesap günü. *"O gün kimsenin kimseye yardım edemeyeceği bir gündür. O gün emir yalnız Allah'a aittir."* (**"İnfitâr suresi"** 82 / 17-19)

yevmü'l-fasl *a.* (يوم الفصل) *bk.* **yevmü'l-âhir**

yevmü'l-feth *a.* (يوم الفتح) **1.** Mekke'nin fethedildiği gün. **2.** Kıyamet günü.

yevmü'l-fıtr *a.* (يوم الفطر) Ramazan Bayramı günü.

yevmü'l-fürkân *a.* (يوم الفرقان) *bk.* **yevmü'l-cem'**

yevmü'l-hak *a.* (يوم الحق) *bk.* **yevm-i kıyâmet**

yevmü'l-hasret *a.* (يوم الحسرت) *bk.* **yevm-i kıyâmet**

yevmü'l-haşr *a.* (يوم الخشر) İslâm inancına göre, kıyamet gününü ifade eden terim.

yevmü'l-hisâb *a.* (يوم الحساب) İslâm inancına göre, insanların âhirette sorguya çekilecekleri günü ifade eden terim.

yevmü'l-hulûd *a.* (يوم الخلود) *bk.* **yevmü'l-âhir**

yevmü'l-hurûc *a.* (يوم الخروج) *bk.* **yevmü'l-âhir**

yevmü'l-ınkıtâ *a.* (يوم الانقطاع) *bk.* **yevmü'l-âhir**

yevmü'l-kıyâmet *a.* (يوم القيامة) *bk.* **yevmü'l-âhir**

yevmü'l-mecmû *a.* (يوم المجموع) *bk.* **yevmü'l-âhir**

yevmü'l-meşhûd *a.* (يوم المشهود) *bk.* **yevmü'l-âhir**

yevmü'l-mev'ūd *a.* (يوم الموعود) *bk.* **yevmü'l-âhir**

yevmü'l-nahr *a.* (يوم النحر) Kurban Bayramının birinci günü.

yevmü'n-nefîr *a.* (يوم النفير) Hac ibadeti sırasında hacıların Mina'dan Mekke'ye döndükleri gün.

yevmü'n-nefûr *a.* (يوم النفور) *bk.* **yevmü'n-nefîr**

yevmü't-tegābün *a.* (يوم التغابن) *bk.* **yevm-i kıyâmet**

yevmü't-telâkî *a.* (يوم التلاقى) Kıyamet günü.

yevmü't-tenâd *a.* (يوم التناد) *bk.* **yevmü't-telâkî**

yevmü'l-va'îd *a.* (يوم الوعيد) *bk.* **yevmü'l-cem'**

Yezîdiyye *a.* (يزيديّه) [*Ar.*] İslâm tarikatlerinden olup daha çok Türkiye'nin doğusunda, Irak ve İran'da ortaya çıkan, bir görüşe göre Farsça "*Tanrı*" anlamındaki "**yezdân**" sözünden hareketle "ezidî, izidî, izdî" olarak anılan; bir başka görüşe göre, Emevî halifesi Birinci Yezid'e bağlıkları ile bilinen bir cemaatin inancından hareketle faaliyetlerini sürdüren bir topluluk için kullanılan terim. İnanç ilkeleri arasında, "**tevhîd**" (*bk.* bu madde) e inanma, şeyh Adî b. Musafir'in mürşit olduğunu benimseme, Yezid b. Mu'âviye'nin dünyanın nuru olduğu inancına bağlanma, yine önde gelen şeyhlerinden Melek Tavus'un Allah'ın elçisi olduğunu kabullenme ön planda gelmektedir. Bunlara göre Allah'ın 1001 adı vardır ve en başta geleni de "**Hâdî**" adıdır. İbadetlerinde ise namaz iki vakit (sabah ve akşam) olarak kılınmaktadır. Oruç genel olarak aralık ayında üç gün olarak tutulur;

ayrıca dinî liderler yirmi gün aralık ayında, yirmi gün de temmuz ayında olmak üzere yılda 40 gün oruç tutarlar. Hac ibadeti, Adî b. Musafir'in türbesini 20-30 eylül günlerinde ziyaret ederek gerçekleştirirler. Nevruzda ve 24-29 temmuz günlerinde olmak üzere yılda iki kez dinî bayramları vardır.

Yezîdîlik *a. bk.* **Yezîdiyye**

yokluk *a.* Yok olma, sürekli veya kalıcı olmama; eşanlamlısı **"adem"** (*bk.* bu madde), **"fenâ"** (*bk.* bu madde), **"bekā"** (*bk.* bu madde) ve **"vücûd"** (*bk.* bu madde) karşıtı. Bu terim tasavvuf inancında, insanın maddî varlığından sıyrılarak Allah'a ulaşması, sürekli yüce varlığın özünde kendini yok etmesi durumu için kullanılmıştır.

yolculuk duası *a.* Bir kimsenin seyahate çıkarken okuması salık verilen dua. Bu dua şöyle: ***"Tevekkeltü alâllahi ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm."***

Yûnus suresi *a.* (يونس سورهسى) [< *Ar. "Sûretü Yûnus"* (سورة يونس)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in onuncu, iniş sırasına göre elli birinci suresi olup ***"İsrâ suresi"*** (17)nden sonra ve ***"Hûd suresi"*** (11)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yüz dokuz ayetten meydana gelmektedir. Adını 98. ayette Yunus peygamberin saygınlığından dolayı almıştır. Surenin özünde Allah inancı, ***Kur'ân-ı Kerîm***'i tanıma ve bunlara inanmayanların hüsrana uğrayacağı anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in ***"Yûnus suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 9, s. 4376-4387.

Yûsuf suresi *a.* (يوسف سورهسى) [<*Ar. "Sûretü Yûsuf"* (سورة يوسف)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in on ikinci, iniş sırasına göre elli üçüncü suresi olup ***"Hûd suresi"*** (11)nden sonra ve ***"Hicr suresi"*** (15)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yüz on bir ayetten meydana gelmektedir. Adını dördüncü ayetten başlayıp 101. ayetin sonuna kadar süren Yusuf kıssasından almaktadır. Surenin geliş sebebi, sahabilerin Hz. Peygamber'den kıssa niteliğinde ayetler okumasını istemesi, O'nun da kendisi gibi acılar çeken Yusuf'un hikâyesini örnek olarak anlatması ve sonunda da yine onun gibi huzura ermesi gösterilmiştir. Surenin özünde Yusuf kıssası anlatılmakta, sonu ise bir kıssadan hisse niteliğindedir: *"And olsun ki peygamberlerin kıssalarında akıl sahipleri için büyük ibretler vardır..."* Hz. Peygamber'in ***"Yûnus suresi"***'nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4466-4479.

Z

zâbitûn *a.* (ضابطون) [*Ar.*] Hadis biliminde, hafıza ve zabt bakımından kusuru bulunmayan hadis ravîleri.

zabt *a.* (ضبط) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin hocasından öğrendiği hadisi, değiştirmeden veya tereddüde düşmeden başkasına rivayet edinceye ve kitabına kaydedinceye kadar ezberinde saklaması.

§ *tam.* **zabt-ı gayr-ı tâm** *a.* (ضبط غير تام) Rivayet edilecek hadisin birtakım kusurlarının bulunması.

zabt-ı kitâb *a.* (ضبط كتاب) Ravînin kitabında verdiği hadisi aldığı andan başlayarak başkalarına aktarıncaya kadar geçen süre içinde herhangi bir değişikliğe uğratmadan saklaması.

zabt-ı sadr *a.* (ضبط صدر) Ravînin ezbere rivayet edeceği hadisi belleğinde iyi koruması.

zabt-ı tâm *a.* (ضبط تام) Rivayet edilecek hadisi hiçbir zarara uğramayacak biçimde korumak.

zâcirât *ç. a.* (زاجرات) [*Ar.*] Gök cisimlerinin belli bir düzende hareket etmeleri konusunda görevlendirilmiş olan melekler. (***Sâffât suresi,*** 37 / 2).

zâhid *a.* (زاهد) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, dünya işlerine ve malına mülküne itibar etmeyen, kendisini bütünüyle Allah'ın dostluğuna veren, âhiret inancını ön planda tutan sufî için kullanılan terim.

Zâhidiyye *a.* (زاهديّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 14. yüzyılda ortaya

çıkan ve İbrahim Zâhid-i Geylânî (öl. 700 / 1301) ye nispet edilen Ebheriyye'nin kollarından birinin adı.

Zâhir *a.* (ظاهر) [*Ar.*] Sözlük anlamı "*Ortaya çıkmak, üstün olmak, galip gelmek, belirgin olmak.*" olan bu söz, "**esmâ'ü'l-hüsnâ**" (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup "*Her şeye üstün olan, ulu ve yüce olan.*" anlamındadır. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "***Hadîd suresi***" (57)nin üçüncü ayetinde "***ez-Zâhirü ve'l-bâtınü***" biçiminde Allah'a nispet edilmektedir. "**Zâhir**" adı, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

zâhir *a.* (ظاهر) [*Ar.*] **1.** *fık.* Yalnızca işitilmek suretiyle algılanan lafızların kendisiyle kastedilen anlamı açık biçimde ifade eden sözler. 2. tas. Sufî inancına göre varlığın sıfatlarındandır ve evrende görünen her şey Allah'ın tezahürüdür. Çünkü ondan başka hiçbir gerçek ve görünen varlık yoktur; "**bâtın**"ın zıddı.

Zâhiriyye *a.* (ظاهريّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 9. yüzyılda ortaya çıkan ve Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî (öl. 270 / 884) ye nispet edilen fıkıh mezhebinin adı ve bunun için kullanılan terim. İslâm hukuk tarihinde büyük mezheplerden sonra ortaya çıkan bu tarikat, fıkıhta "**re'y**" (*bk.* bu madde) konusunda en aşırı karşı duruş noktasında en uç seviyede yerini almıştır. Bu konumuyla da bir ekol olma kimliğini kazanmıştır. Başlangıçta Bağdat ve yöresinde taraftar bulan bu ekol, Batı'da Endülüs coğrafyasına kadar uzanmış, geniş bir taraftar kitlesine ulaşmıştır.

Zâhirîlik *a. bk.* **Zâhiriyye**

Zâhirî mezhebi *a. bk.* **Zâhiriyye**

zahriyye *a.* (ظهريّه) [*Ar.*] İslâmî el yazması eserlerinde, genellikle temellük kaydının bulunduğu ve esas metnin başladığı sayfanın arka yüzü.

za'îf *a.* (ضعيف) [*Ar.*] Hadis biliminde, sahih hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşımamakla beraber "**mevzû**" (*bk.* bu madde) olduğu da söylenmeyen hadisler.

zâkir *a.* (ذاكر) [*Ar.*] **1.** Anan, hatırlayan, dile getiren, zikreden anlamında terim. **2.** *tas.* Tasavvuf ehli arasında yapılan zikir ayinini yöneten, ilâhîler okuyarak coşku ve heyecanın doruk noktaya ulaşmasına yol açan sufî.

zâlim *a.* (ظالم) [*Ar.*] (ç. *b.* **zâlimîn, zâlimûn**) İslâm inancına göre, "**zulüm**" (*bk.* bu madde) çerçevesinde olan söz, eylem veya davranışları sergileyen kimseler. Bu söz, teklik ve çokluk bi-

çimleriyle ***Kur'ân-ı Kerîm***'de 135 ayette yer almaktadır (*bk.* M.F.Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* "zlm" maddesi). Bunların en çarpıcı olanı, "***Hûd suresi***" (18)nin on sekizinci ayetidir: "*Haberiniz olsun ki Allah'ın la'neti zâlimlerin üzerindedir.*" Aynı hükmü Hz. Peygamber de bir hadisinde zikretmiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 5, s. 2261).

zalûm *a.* (ظلوم) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette ("***İbrahîm suresi***" (14 / 34 ve "***Ahzâb suresi***" (33 / 72) geçen ve "*Çok zâlim kimse.*" anlamında insana nispet edilen terim.

zâmin *a.* (ضامن) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bir kimseye veya bir şeye kefil olma.

zam, -mmı *a.* (ضمّ) [*Ar.*] *fık.* Sözlüklerde, "*Artırmak, yükseltmek, eklemek.*" anlamında kullanılmıştır.

§ *tam.* **zamm-ı sûre** *a.* (ضمّ سوره) İslâm'ın aslî ibadetlerinden olan "**namaz**" (*bk.* bu madde)da ayakta iken "***Fâtiha suresi***" (1)nden sonra bir sure veya üç ayet ya da kısa bir sure okumak anlamında terim. Hanefi mezhebine göre, farz namazlarının ilk iki rekâtında, öteki namazların her rekâtında iken "***Fâtiha suresi***" (1)nden sonra "***zamm-ı sûre***" okumak vaciptir.

zarb *a.* (ضرب) [*Ar.*] Hadis biliminde, hadis yazarken yanlışlıkla fazladan yazılan harf, kelime veya ibarenin üzerine bir çizgi çekme veya belirli işaretler koyma işlemi.

Zâriyât suresi *a.* (ذاريات سورەسى) [< *Ar.* "*Sûretü'z-Zâriyât*" (سورة الذاريات)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in elli birinci, iniş sırasına göre altmış yedinci suresi olup "***Ahkâf suresi***" (46)nden sonra ve "***Gâşiye suresi***" (88)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve altmış ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetteki ilk söz olan "**zâriyât**" (*savuranlar, tozu dumana katanlar*) tan almaktadır. Surenin özünde, İslâm akaidinin üç temel ilkesini oluşturan "tevhid, nübüvvet, âhiret" konuları üzerinde durulmakta ve Hz. Muhammed'in öteki peygamberlerden üstün oluşu vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'in "***Zâriyât suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4788-4792.

zarûrât-ı dîniyye *a.* (ضرورات دينيّه) [*Ar.*] İslâm akaidinde, sübûtu ve delâleti kesin nasla sabit olan dinî konular.

zarûriyyât *ç. a.* (ضروريات) [*Ar.*] *fık.* **1.** İslâm dininin toplum ve bireyler için vazgeçilmez gördüğü değerlerin korunmasıyla ilgili düzenlemeler ve bunların sağladığı faydalar konusunu ifade

eden terim. **2.** Dinin hedeflediği yararları içeren “**zarûriyyât, hâciyât, tahsiniyyât**” üçlemesindeki en üst düzey konu ve değer için kullanılan terim.

zât *a.* (ذات) [*Ar.***zû** *sözünün müennes (dişil) biçimi.*] (*ç. b.* **zevât**) **1.** Sahip, malik (kadın) veya bir şeyin kendisi ya da özü. **2.** Tamlama biçiminde kullanıldığı zaman söze “**-lı** *veya* **-gil, -giller**” kavramı kazandırır.

§ *tam.* **zât-ı âlî** *a.* (ذات عالی) Yüce ve saygın kimse.

zât-ı baht *a.* (ذات بحت) *tas.* İlâhî makamlarda teklik mertebesi.

zât-ı devletleri *a.* (ذات دولتلری) Saygı ve ululama sözü.

zât-ı fehâmet-penâhî *a.* (ذات فخامتپناهی) Sadrazam için söylenen hitap sözü.

zât-ı haşmet-penâhî *a.* (ذات هشمتپناهی) Padişah için söylenen hitap sözü.

zât-ı hümâyûn *a.* (ذات همایون) *bk.* **zât-ı şâhâne**

zât-ı ilâhiyye *a.* (ذات الهيّه) *tas.* İlâhî vasıflarda teklik mertebesi.

zât-ı kibriyâ *a.* (ذات کبریا) Allah.

zât-ı muhterem *a.* (ذات محترم) Saygın veya saygıdeğer kişi.

zât-ı mutlak *a.* (ذات مطلق) *bk.* **vücûd-ı mutlak**

zât-ı risâlet-penâhî *a.* (ذات رسالت پناهی) Hz. Muhammed.

zât-ı sâmî *a.* (ذات سامی) Sadrazam.

zât-ı şâhâne *a.* (ذات شاهانه) Padişah.

zât-ı vâlâları *a.* (ذات والالری) *bk.* **zât-ı devletleri**

zâtî sıfatlar *a.* Allah’ın doğrudan doğruya zatını niteleyen sıfatlar için kullanılan terim. Bunlar, “**vücûd**” (*bk.* bu madde), “**kıdem**” (*bk.* bu madde), “**bekā**” (*bk.* bu madde), “**vahdâniyyet**” (*bk.* bu madde), “**muhâlefetün li’l-havâdis**” (*bk.* bu madde), “**kıyâm bi-nefsihi**” (*bk.* bu madde) olmak üzere altıdır. “**selbî ve tenzîhî sıfatlar**” karşıtı.

zâviye *a.* (زاويه) [*Ar.*] İslâmî gelenek içinde, belli bir merkezde bir şeyhin yönetiminde ve disiplini çerçevesinde tasavvuf eğitimi veren kurumlar.

zayıf *a. bk.* **zayıf hadis**

zayıf hadis *a.* Hadis biliminde, sahih ve hasen hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşımayan hadisler için kullanılan terim.

zebânî *a.* (زبانی) [*Ar.*] İslâmî inanca göre, müşrikleri ve günahkâr kimseleri cehenneme yönlendi-

ren ve bu yerin yönetimini üzerinde bulunduran melekler. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Alâk suresi***" (96)nin 18. ayetinde "*cehennemin azap melekleri*" anlamında geçmektedir.

Zebûr *öz.a.* (زبور) [*Ar.*] (*ç. b.* **zübûr**) Hz. Davud'a vahy olunan semâvî kitap için ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen terim. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in üç ayetinde ("***Nisâ suresi***" (4 / 163) "***İsrâ suresi***" (17 / 55) "***Enbiyâ suresi***" (21 / 105) teklik biçiyle, altı ayetinde ise ("***Âl-i imrân suresi***" (3 / 184), "***Nahl suresi***" (16 / 44), "***Şu'arâ suresi***" (26 / 196), "***Fâtır suresi***" (35 / 25), "***Kamer suresi***" (54 / 43, 52) çokluk biçimiyle yer almakta ve Dâvûd peygambere nispet edilmektedir.

zecr *a.* (زجر) [*Ar.*] Gelecekten bilgi edinmek amacıyla uçurulan kuşlardan sağa dönenlerin uğur getirdiğini sola dönenlerin ise uğursuzluk getirdiğini ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Zehebiyye *a.* (ذهبيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 15. yüzyılda ortaya çıkan ve **Sühreverdiyye** (*bk.* bu madde) kollarından **Kübreviyye** (*bk.* bu madde) tarikatinin Abdullah-ı Berzişâbâdî (öl. 872 / 1468) ye nispet edilen bir kolu için kullanılan terim.

Zehrâveyn *a.* (زهراوين) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in "***Bakara suresi***" (2) ile "***Âl-i imrân suresi***" (3) için kullanılan ortak ad.

zekât *a.* (زكات) [*Ar.*] İslâm'ın **beş** şartından biri olan ve dinen varlıklı olan bir Müslüman'ın ihtiyaç fazlası malından muhtaç kimselere verimek üzere ayrılan mal veya para karşılığı olan sadaka. Bu ibadet, İslâmî inanca göre farz olup "**sadaka**" aynı niteliktedir. Yani bu terim, "**sadaka**" (*bk.* bu madde) ile eşanlamlı olarak kabul görmektedir. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de otuz ayette yer alırken bunlardan yirmi yedisinde, yine İslâmî inanca göre farz olan "**namaz**" (*bk.* bu madde) ile birlikte zikredilmektedir. "**Zekât**"ın şartları, yani bu ibadetin farz oluş sebepleri arasında öncelikle şu hususlar gözetilmektedir: Zekât verecek kimse öncelikle Müslüman olmalı, hür olmalı, ergenlik çağına gelmiş aklî melekesi yerinde olmalıdır. Ayrıca mal varlığının yeterli düzeyde olması da vücûbî şartlar arasında söz konusudur. Buharî, "**zekât**" konusunu kitabının "***Kitâbu'z-Zekât***" başlıklı bölümünde Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak etraflıca incelemiştir (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 3, s. 1320-1432).

§ *tam.* **zekât-ı hakîkî** *a.* (زكات حقيقى) *tas.* Tasavvuf inancına göre, Hak yolunda kendini feda etme.

zekât-ı hâric *a.* (زكات خارج) Tarım alanında, yağmur suyu veya akarsu yöntemi ile sulanan araziler üzerinden alınan zekât.

zekâtü'l-fıtr *a.* (زكات الفطر) *fık.* Fıtır sadakası, ramazan ayı içinde verilmesi uygun görülen zekât.

zekere *a.* (ذكر) [*Ar.*] Hadis biliminde, ravînin bir hadisi hocasından işitme, okuma veya vicade gibi yollardan biriyle aldığını ifade eden terim.

zelle *a.* (زلّة) [*Ar.*] İslâmî inanca göre, bir mükellefin herhangi bir kasdı olmadan yaptığı yanlışı veya işlediği günahı ifade etmek üzere kullanılmıştır.

§ *tam.* **zelletü'l-kāri'** *a.* (زلّة القارىء) *bk.* **zelletü'l-*Kur'ân***

zelletü'l-*Kur'ân* *a.* (زلّة القرآن) İslâmî ibadetler arasında, özellikle de namazda okunan ayetlerde dil sürçmesi, unutma, metinde atlama yapma veya okuma hatasına düşme gibi kusurlar ya da yanlışlıklar yapma.

Zelzele suresi *a.* (زلزل سوره سى) *bk.* ***Zilzâl suresi***

zemm *a.* (ذمّ) [*Ar.*] Bir kimseyi kötü veya çirkin yönleriyle değerlendirerek yerme, tenkit etme, aşağılama veya kınama anlamında ahlâk terimi.

Zemîmiyye *a.* (ذميميّة) [*Ar.*] Hz. Peygamber döneminde, insanları ilâh olarak niteledikleri Hz. Ali adına hakka davet etmesi gerekirken kendini ön plana çıkardığı gerekçesiyle Hz. Muhammed'i kınayan aşırı gruplar.

zemzem *a.* (زمزم) [*Ar.*] Müslüman halkın büyük değer verdiği ve saygı duyduğu Kâbe yakınlarında çıkan su. Bu su içilirken şu duanın okunması yaygın bir inançtır: ***"Allahümme innî es'elüke ilmen nâfi'an ve rızkan vâsi'an ve şifâ'en min külli dâ'in."*** (*Allahım! Senden faydalı ilim, bol rızık ve her derde deva ve şifa istiyorum.*)

zemzem suyu *a. bk.* **zemzem**

zenâdıka *a.* (زنادقة) [*F.* **zındîk**'*in Arapça kurallara göre yapılan ç. b.*] *bk.* **zındık**

zenb *a.* (ذنب) [*Ar.*] *bk.* **günah**

zerâyi *ç. a.* (ذرايع) [*Ar.* **zerî'a**'*nın ç. b.*] *fık.* İslâmî ibadetlere ilişkin hükümler çıkarmada kullanılan delillerden olup harama yol açan konuların **"haram"** (*bk.* bu madde), helâle vasıta olan işler veya davranışlara **"helâl"** (*bk.* bu madde), vacip için gerekli olan şeyler için **"vâcib"** (*bk.* bu madde) olmasını ifade eden terim.

zerî'a *a.* (ذريعة) [*Ar.*] (*ç. b.* **zerâyi**) *bk.* **zerâyi**

Zerkûbiyye *a.* (زركوبيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 13. yüzyılda ortaya çıkan ve Sühreverdiyye tarikatinin İzzeddin Mevdûd b. Muhammed ez-Zerkûb (öl. VII. / XIII. yy) a nispet edilen bir kolu için kullanılan ad.

zerre *a.* (ذرّه) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm*** ve hadislerde geçen ve varlıkların en küçük parçalarını veya en basit davranışları ifade eden terim.

Zerrîntâc *a.* (زرّين تاج) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 19. yüzyılda ortaya çıkan Bâbîliğin kurucusu Mirzâ Muhammed-i Şîrâzî'nin ileri gelen taraftarlarından olan Ümmü Selmâ Fâtımâ (öl. 1268 / 1852) için kullanılan lakap.

Zerrûkıyye *a.* (زرّوقيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden **"Şâzeliyye"** (*bk.* bu madde)nin 15. yüzyılda ortaya çıkan ve Ahmed Zerrûk el-Fâsî (öl. 899 / 1493) ye nispet edilen bir kolu için kullanılan ad.

zevâ'it, -di *ç.* *a.* (زوائد) [*Ar.* **zâ'ide**'*nin ç. b.*] **1.** Eşyada sonradan oluşan fazlalık, ürün veya değer artışı için kullanılan terim. **2.** Hadis biliminde, bazı hadis kitaplarında yer almasına karşın yaygın ve saygın kaynaklarda bulunmayan rivayetleri bir araya getiren eserler için kullanılan ortak ad.

zevâ'it kitapları *ç.* *a.* Hadis biliminde, bir hadis kitabının başka bir hadis kitabı ile karşılaştırılarak ilkinin ikincisinden fazla olan hadisleri dikkate alarak yeni bir kitap oluşturma işlemi.

zevâ'it sünnetler *ç.* *a.* Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olarak sunduğu dinî tebliğler dışında kalan söz ve davranışları.

zevâ'it tekbirleri *ç.* *a.* Bayram namazlarında normal tekbirlerin dışında fazladan alınan altı tekbir.

zevâl *a.* (زوال) [*Ar.*] Bazı dinî ibadetlerin vaktini tespit etmede kullanılan ve güneşin tepe noktasında bulunduğunu ifade eden terim.

zevâl vakti *a.bk.* **öğle namazı**

zevc *a.* (زوج) [*Ar.*] *bk.* **zevce**

zevce *a.* (زوجه) [*Ar.*] Evli kadın. ***Kur'ân-ı Kerîm***'in hem erkek hem de kadın için "zevc" sözü kullanılmış; ayrıca bunun ikilik ve çokluk biçimleri de yine ***Kur'ân-ı Kerîm***'de yer almıştır (*bk.* M.F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "zvc" maddesi).

zevi'l-erhâm *a.* (ذوى الارحام) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukuna göre, ölenin **"ashâb-ı ferâ'iz"** (*bk.* bu madde) ve **"asabe"** (*bk.* bu madde) dışında kalan ve kan bağı ile hısımlığı bulunan kimseler.

zevi'l-kurbâ *a.* (ذوى القرباء) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, yakın akrabalık anlamında kullanılmıştır.

zevk *a.* (ذوق) [*Ar.*] *tas.* Tatma duygusu veya keşif ya da ilham yoluyla kalbin hakikate ermesi ya da bu yolla kalbe ulaşan ilâhî bilgi.

Zeydîlik *a. bk.* **Zeydiyye**

Zeydiyye *a.* (زيديّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 8. yüzyılın başlarında Kûfe'de ortaya çıkan, Tâberistan, Irak ve özellikle de Yemen coğrafyasında yaygın olan bir Şiî cemaati için kullanılan terim. Görüşleri itibariyle "**Mu'tezile**" (*bk.* bu madde) fırkasının düşünceleriyle paralellik gösteren bu cemaat günümüze kadar gelmiş ve yoğun olarak Yemen bölgesinde, San'a ve Sa'de yöresinde kültürlerini devam ettirmektedirler.

zeyil, -yli *a.* (ذيل) [*Ar.*] İslâmî edebiyatta, bir eseri muhteva veya tarihi süreç içinde ele alarak eksik ya da hatalı yerlerini düzelterek tamamlamak, ilâveler yaparak zenginleştirmek amacıyla yeniden düzenlemek işi için kullanılan ortak ad.

Zeyla'iyye *a.* (زيلعيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 14. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve **Kādiriyye** (*bk.* bu madde)nin Ebû'l-Abbas Safiyüddin Ahmed b. Ömer ez-Zeyla'î el Ukaylî (öl. 704 / 1305) ye nispet edilen bir kolu için kullanılan ad.

Zeyniyye *a.* (زينيّه) [*Ar.*] İslâmî tarikatlerden 15. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve **Süreverdiyye** (*bk.* bu madde)nin Zeynüddin el-Hâfî (öl. 838 / 1435) ye nispet edilen bir kolu için kullanılan ad.

zıddeyn *a.* (ضدّين) [*Ar.*] *tas.* Vücutta bir arada bulunmakla birlikte zaman ve mekânda bir arada bulunmayan nesne veya durumlar için kullanılan terim. Ateş ile su birbirine zıt olmakla birlikte vücutta bir arada bulunurken dışarıda aynı yerde bir arada bulunması mümkün değildir.

zıhâr *a.* (ظهار) [*Ar.*] *fık.* Evli bir erkeğin, karısını annesine veya nikâhı düşmeyecek bir başka yakın akrabasına benzetmesi anlamında fıkıh terimi. Bu konu, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de açıkça dile getirilmekte ve kınanmaktadır. Şöyle ki ***"Mücadele suresi"*** (58)nin ilk iki ayetinde Allah, mealen " *(Ey Muhammed) Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Zaten Allah konuşmanızı işitir. Doğrusu Allah işitendir, görendir. İçinizde karılarına zıhar yapanlar bilsinler ki eşleri anneleri değildir. Anneleri onları doğuranlardan başkası değildir...* " demektedir. Buna göre Allah, "**zıhâr**" konusunu asla hoş karşılamamaktadır.

zıhâr keffâreti *a.* Bir müminin "**zıhâr**" kusuru işlemesi durumunda, karısı ile cinsel ilişkiye girmeden önce bu kusurun bedeli olarak bir köle azat etmesi veya iki ay oruç tutması ya da altmış fakiri doyurması öngörülmektedir (*"**Mücâdele suresi**"*, 58 / 3).

zındık *a.* (زنديق) [< *F.* ***zendîg***] Evrenin en eski dönemlerde yaratıldığını savunan, Allah'ı ve O'nun birliğini ve âhireti inkâr etmekle beraber inanmış gibi davranan iki yüzlü ve itikadı bozuk kimseler.

zîc *a.* (زيج) [< *F.* ***zeyc***] İslâmî edebiyatta ve bilim tarihinde astronomide kullanılan cetvellere verilen ad.

zihin, -hni *a.* (ذهن) [*Ar.*] *fık.* İslâm fıkhında, idrak yeteneği veya kavrama gücü anlamında bir terim.

zikir, -kri *a.* (ذكر) [< *Ar.***zikr**] (*ç. b.* **ezkâr**) Genellikle tarikat ehli arasında, tekkelerde veya tasavvuf yolunda sıkça baş vurulan Allah'ı anma, hatıra getirme, yad etme veya unutmama, bu yolla gafletten kurtulma anlamında terim. ***Kur'ân-ı Kerîm***'de "**zikir**"in önemi faydaları üzerinde pek çık ayet yer almaktadır. Bunlardan biri, *"**Cum'a suresi**"* (62)nin onuncu ayetinde yer alan, mealen *"Allah'ı çok zikredin ki felâh bulasınız."* ibaresidir. Aynı durum, hadisler için de söz konusudur. Hz. Peygamber zikrin en faziletlisini ifade ederken şunu söylemiştir: *"Zikrin en faziletlisi Lâ ilâhe illâllah Kelime-i Tevhîdidir."* (*Riyâzü's-Sâlihîn*, C. III, s. 39).

§ *tam.* **zikr-i alenî** *a.* (ذكرعلنى) Açıkça yapılan zikir, dervişlerin tekke veya dinî bir toplantıda toplu zikir çekmesi.

zikr-i cehrî *a.* (ذكرجهرى) Yüksek sesle yapılan zikir.

zikr-i cemîl *a.* (ذكرجميل) **1.** Övme, iyilikle yad etme. **2.** Okullarda çocuklara verilen mükâfat.

zikr-i dâ'im *a.* (ذكر دائم) *tas.* Dilden düşürülmeyen zikir, salikin sürekli diline doladığı zikir anlamında tasavvuf terimi.

zikr-i hafî *a.* (ذكرخفى) Gizli yapılan zikir.

zikr-i kalbî *a.* (ذكرقلبى) Yürekten, içten yapılan zikir.

zikr-i kıyâm *a.* (ذكرقيام) Ayakta yapılan zikir.

zikr *a.* (ذكر) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'i nitelemek için kullanılan terim.

zikrullah *a.* (ذكر الله) [*Ar.*] Sürekli Allah'ı dil ve kalp ile anma.

zilhicce *a.* (ذو الحجّة) [*Ar.*] Sözlük anlamı *"Hac ayı."* olan bu söz, Hicrî takvimde yılın son ayı ve

dört haram aydan biri için kullanılan ad.

zilhicce orucu *a.* Genellikle zilhicce ayının ilk dokuz gününde tutulan oruç.

zilka'de *a.* (ذو القعده) [*Ar.*] Hicrî takvimde yılın on birinci ayı ve dört haram aydan biri için kullanılan ad.

zillet *a.* (ذلّت) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de geçen ve insanın aşağılanmasına yol açan zayıf ve itibarsız durum veya konum.

zilyetlik *a. fık.* İslâm hukukunda, malik sıfatıyla veya malik gibi bir mal üzerinde istediği gibi tasarruf etme amacıyla kurulan fiilî hâkimiyet.

Zilzâl suresi *a.* (زلزال سوره سی) [< *Ar. "Sûretü'l-Zilzâl"* (سورة الزلزال)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in doksan dokuzuncu, iniş sırasına göre doksan üçüncü suresi olup ***"Nisân suresi"*** (40)nden sonra ve ***"Hadîd suresi"*** (42)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve sekiz ayetten meydana gelmektedir. Adını ilk ayetin son kelimesinden almaktadır. Surenin özünde, kıyametin kopacağı ve âhiret gününde insanların dünyada iken işledikleri ameller için hesaba çekilecekleri anlatılmaktadır. Bu sureye ***"Zelzele suresi"*** de denilmiştir. Hz. Peygamber'in ***"Zilzâl suresi"***nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 11, s. 5033-5035.

zimmet *a.* (ذمّت) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, bireyin hak ve borçlarının varlık temelini oluşturan ve büyük ölçüde modern hukuktaki kişilik haklarına ve kavramına eş değerde nitelenen fıkıh terimi.

zimmî *a.* (ذمّى) [*Ar.*] *fık.* İslâm ülkelerinde yaşayan gayrimüslim tebaa.

zinâ *a.* (زنى) [*Ar.*] *fık.* İslâm hukukunda, erkek veya kadının evlilik dışı cinsî münasebette bulunması durumu.

Zi'n-nûreyn *öz.a.* (ذى النورين) [<*Ar.* **zi'n-nûr** *sözünün tensiye (ikilik) biçimi.*] *(Hz. Muhammed'in iki kızıyla evlendiği için)* Hz. Osman.

zî-rahm *a.* (ذى رحم) [*Ar.*] *fık.* Soy bakımından yakın akraba.

§ *tam.* **zî-rahm-ı mahrem** *a.* (ذى رحم محرم) fık. Aralarında nikâh olması hem soy bakımından hem de dinî bakımdan haram olan yakın akraba. Bunlar, anne, baba, büyükbabalar, büyükanneler, çocuklar, torunlar, kardeşler ve kardeş çocukları olarak gösterilmektedir.

ziyâdât *a.* (زيادات) [*Ar.*] *bk.* **zevâ'id**

ziyâde *a.* (زياده) [*Ar.*] Hadis biliminde, güvenilir bir ravînin bir ha-

dis rivayetinde yanlışlıkla yaptığı fazlalık.

zu'afâ *a.* (ضعفاء) [*Ar.* **za'îf**'*in ç. b.*] *bk.* **za'îf**

zuhr-i âhır namazı *a. fık.* Cuma namazının sahih olmaması düşüncesinden dolayı ihtiyaten kılınması ön görülen öğle namazı. Bu namazın kılınması İslâm bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur.

Zuhruf suresi *a.* (زخرف سورسی) [< *Ar.* "*Sûretü'z-Zuhruf*" (سورة الزخرف)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in kırk üçüncü, iniş sırasına göre altmış üçüncü suresi olup "***Şûrâ suresi***" (42)nden sonra ve "***Duhân suresi***" (44)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve seksen dokuz ayetten meydana gelmektedir. Adını otuz beşinci ayette geçen "**zuhruf**" (*altın ve mücevher*) sözünden almıştır. Surenin özünde, Allah'ın varlığı ve birliği, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in hak kitap olduğu ve âhiret hayatının gerçek olduğu, bunlara inanmayanların sonunun azap olacağı anlatılmaktadır. Bu surenin fazileti olarak onunla beraber "**mesânî**" (*bk.* bu madde) olarak adlandırılan otuz kadar surenin Hz. Peygamber'e İncil yerine verilmesi gösterilmiştir. Hz. Peygamber'in "***Zuhruf suresi***"nin tefsiri için *bk. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 10, s. 4739-4740.

zuhûr *a.* (ظهور) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, Allah'ın isim ve fiillerinin âlemde tecelli etmesi.

zulmet *a.* (ظلمت) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, nurun karşıtı olarak karanlık, yani yokluk.

zulüm, -lmü *a.* (ظلم) [*Ar.*] Önceden belirlenmiş sınırları aşma, haktan batıla sapma, başkasının hakkına tecavüz ederek onu aşağılama ve zarara sokma, bir kimsenin malı veya mülkü üzerinde zorla tasarrufta bulunma. Hz. Peygamber, bir hadisinde, "*Müslüman Müslümana zulmetmez, ve onu tehlikede bırakmaz.*" (*Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 5, s. 2261) diyerek zulüm karşısındaki tavrını açıkça ortaya koymuştur. Bu bir anlamda sosyal dayanışmanın, güzel ahlâkın en çarpıcı bir örneğidir.

zü- *s.* (ذو) [*Ar.*] Bazı kelime ve terkiplerin başına gelerek "*Sahip, malik*" veya "*-lı, -li, -lu, -lü*" anlamları veren yeni terkiplerin oluşmasını sağlayan söz.

§ *tam.* **zü-l-akl** *s.* (ذوالعقل) [*Ar.*] Halkı zâhir ve hakkı bâtın gören (kimse).

zü-l-akl ve-l-ayn *a.* (ذو العقل و العين) *tas.* Tasavvuf inancında hakkı halkta, halkı da Hakk'ta görme.

zü'l-arş *a.* (ذوالعرش) Arşın sahibi anlamında Allah'a nispet edilen bir ***Kur'ân*** terimi.

zü'l-celâl *a.* (ذوالجلال) Celâl sahibi anlamında Allah'a nispet edilen bir ***Kur'ân*** terimi.

Zü-l-celâl ve'l-İkrâm *a.* (ذوالجلال و الاكرام) [*Ar.*] *"Ululuk sahibi olan Allah."* anlamında olan bu söz, **"esmâ'ü'l-hüsnâ"** (*Allah'ın güzel isimleri*)dan olup Allah'a nispet edilmiştir. Bu söz, ***Kur'ân-ı Kerîm***'de iki ayette geçmektedir (***"Rahman suresi"*** (55 / 27 ve 78). Hz. Peygamber ise bu sözün sürekli tekrar edilmesini ve zikir olarak çekilmesini buyurmuştur (Tirmizî, "Da'avât", 91). Bu terim, Allah'ın doksan dokuz ismini veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerindeki listede de yer almıştır (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10).

zü'l-fazl *a.* (ذوالفضل) Fazilet sahibi anlamında Allah'a nispet edilen bir ***Kur'ân*** terimi.

zü'l-ikrâm *a.* (ذوالاكرام) İkram ve lütuf sahibi anlamında Allah'a nispet edilen bir ***Kur'ân*** terimi.

zü'l-kuvâ *a.* (ذوالقوى) Güç ve kuvvet sahibi anlamında Allah'a nispet edilen bir ***Kur'ân*** terimi.

zü'l-me'âric *a.* (ذوالمعارج) Miraç sahibi anlamında Allah'a nispet edilen bir ***Kur'ân*** terimi.

zü'r-rahme *a.* (ذوالرحمه) Merhamet sahibi anlamında Allah'a nispet edilen bir ***Kur'ân*** terimi.

zü't-tavl *a.* (ذوالطول) İyilik, fazilet sahibi anlamında Allah'a nispet edilen bir ***Kur'ân*** terimi.

zühd *a.* (زهد) [*Ar.*] *tas.* Tasavvuf inancına göre, kulun Allah'ın dışında bütün varlıkları terk etmesi ve âhirete yönelmesi.

zühd ve rekā'ik *a.* Hz. Peygamber ile ashabının zühd hayatına ilişkin rivayetler içeren eserler ve bu konuyla ilgili literatür için kullanılmıştır.

zü-ikāb *a.* (ذوعقاب) [*Ar.*] Suçluları, günahkârları cezalandıran ve Allah'a nispet edilen bir ***Kur'ân*** terimi.

zü-intikām *a.* (ذوانتقام) [*Ar.*] Suçluları, günahkârları cezalandıran ve Allah'a nispet edilen bir ***Kur'ân*** terimi.

zül *a.* (ذلّ) [*Ar.*] *bk.* **zillet**

zülfikār *a.* (ذو الفقار) [*Ar.*] Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye verdiği ve iki tarafı keskin, çatallı ve ortası yivli kılıcın adı.

zülfikāriyye *a.* (ذو الفقاريّه) [*Ar.*] Osmanlı hâkimiyeti döneminde ve 17. yy'da Mısır'da ortaya çıkan en güçlü siyasî hiziplerden birinin adı.

Zülkarneyn *a.* (ذوالقرنين) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de adı geçen ve kendisinde büyük güç ve kudret olduğu bildirilen efsanevî kimse.

zü-mağfire *a.* (ذومغفره) [*Ar.*] Suçluları, günahkârları affeden anlamında Allah'a nispet edilen bir ***Kur'ân*** terimi.

Zümer suresi *a.* (زمرسوره‌سی) [< *Ar.* "*Sûretü'z-Zümer*" (سورة الزمر)] ***Kur'ân-ı Kerîm***'in otuz dokuzuncu, iniş sırasına göre elli dokuzuncu suresi olup "***Sebe suresi***" (34)nden sonra ve "***Mü'min suresi***" (40)nden önce Mekke döneminde nazil olmuştur ve yetmiş beş ayetten meydana gelmektedir. Adını 71 ve 73. ayetlerde geçen "**zümer**" (*âhirette kâfir ve müminlerin oluşturduğu topluluklar*) sözünden almıştır. Surenin özünde, ***Kur'ân-ı Kerîm***'in fazileti ve ona inanmanın mükâfatı anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in "***Sâd suresi***"nin tefsiri için ***bk.*** *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* C. 10, s. 4707-4714.

zünnâr *a.* (زنّار) [*Ar.*] İslâmî toplumlarında, gayrimüslimlerin dinî sembolleri olarak taktıkları kuşak veya kemer.

§ *tam.* **zünnâr-ı zâhir** *a.* (زنّار ظاهر) *tas.* Tasavvuf inancı çerçevesinde, karanlık perde anlamında kullanılmıştır.

zünnâr-ı bâtın *a.* (زنّار باطن) *tas.* Tasavvuf inancı çerçevesinde, nuranî perde anlamında kullanılmıştır.

zünnûn *a.* (ذو النون) [*Ar.*] ***Kur'ân-ı Kerîm***'de adı geçen, Yunus peygamber için kullanılan ve "*balık sahibi*" anlamına gelen bir terim.

Zü'n-nûreyn *öz.a.* (ذی النورين) [*Ar.*] *bk.* **Zi'n-nûreyn**

DİZİN

B

C

E

G

I

İ

I

İ

I

İ

I

I

İ

I

İ

I

İ

K

L

M

N

S

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z